

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESAS: TIESĪBU NOZARU PERSPEKTĪVA

LU 83. starptautiskās zinātniskās konferences
tiesību zinātnes rakstu krājums

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESAS: TIESĪBU NOZARU PERSPEKTĪVA

**Latvijas Universitātes
83. starptautiskās zinātniskās
konferences tiesību zinātnes
rakstu krājums**

Indivīds, tiesības un tiesas: tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 83. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2025. 502 lpp.

Individual, Law, and Courts: Perspectives of Legal Areas. Proceedings in Legal Science of the 83rd International Scientific Conference of the University of Latvia. Rīga: UL Academic Press, 2025. 502 p.

Redkolēģijas priekšsēdētāja:

prof. **Kristīne Strada-Rozenberga**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģijas priekšsēdētāja vietnieks:

prof. **Karlo Amatuči**, Neapoles Federika II universitāte, Itālija

Redkolēģijas locekļi:

prof. **Ringolds Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Annija Kārklīņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Jānis Kārklīšs**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Ārija Meikališa**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Daiga Rezevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

prof. **Kristofs Šēve**, Ķīles Altenholcas / Reinfeldas Lietišķo zinātņu universitāte

prof. **Harolds Šinkūns**, Viļņas Universitāte

prof. **Gabriels Tavīts**, Tartu Universitāte

asoc. prof. **Edvīns Danovskis**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Kristīne Dupate**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Inga Kačevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Vadims Mantrovs**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Jānis Pleps**, Latvijas Universitāte, Latvija

asoc. prof. **Anita Rodiņa**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Edmunds Broks**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Arnis Buka**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Daina Ose**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Lauris Rasnačs**, Latvijas Universitāte, Latvija

doc. **Jānis Rozenbergs**, Latvijas Universitāte, Latvija

Latviešu valodas redaktore: *Ruta Puriņa* un *Agita Kazakeviča*

Angļu valodas redaktore: *Andra Damberga*

Maketu veidojusi: *Ineta Priga*

Visi krājumā ievietotie raksti ir anonīmi recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2025

<https://doi.org/10.22364/juzk.83>

ISBN 978-9934-36-392-4

ISBN 978-9934-36-380-1 (PDF)

SATURS

Priekšvārds	9
-------------------	---

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESAS: EIROPAS SAVIENĪBAS TIESĪBAS UN STARPTAUTISKĀS PRIVĀTTIESĪBAS

Kristīne Dupate

Aizsardzība pret intersekcionālo diskrimināciju Eiropas Savienības un
Latvijas tiesībās

<i>Protection Against Intersectional Discrimination in the EU and Latvian Law</i>	12
---	----

Raitis Tiliks

Indivīds un ārējās robežas drošībošana nacionālās drošības tvērumā
*An Individual and External Border Securitisation Within the Scope of
National Security*

19

Līga Stikāne

Pārrobežu laulības šķiršana Eiropas Savienībā mijiedarbībā ar tiesību uz
laulības šķiršanu kā patstāvīgu cilvēktiesību neatzišanu Eiropā
*Cross-Border Divorce in European Union in Interaction with
Non-Recognition of Right to Divorce As an Independent Human Right in Europe*

32

PRIVĀTAUTONOMIJA CIVILTIESĪBĀS: INDIVĪDA UN SABIEDRĪBAS INTEREŠU MIJIEDARBĪBA

Prof. Kalvja Torgāna sekcija

Vadims Mantrovs

Vai apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu: pastāvošās
pretrunas un atbilstošais risinājums

<i>Is Insurance Contract to Be Considered As a Commercial Transaction: Existing Discrepancies and the Appropriate Solution</i>	44
--	----

Erlens Kalniņš

Kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtības noteikšana un
nostiprināšana zemesgrāmatā
*Determination of Divided Use of Jointly Owned Real Estate and
Corroboration Thereof in Land Register*

54

Pauls Zeņķis

Eiropas Savienības mērķēto sankciju ietekme uz līgumu izpildi
Impact of Targeted Sanctions by European Union on Fulfilment of Agreements

75

Edijs Brants

Trešās personas sniegts saistības izpildījums

<i>Performance of an Obligation by a Third Party</i>	82
--	----

Toms Vilnis

Restitūcija fiduciāros darījumos

<i>Restitution in Fiduciary Contracts</i>	90
---	----

Reinis Ivanovs

Prettiesiska rīcība līgumtiesībās

Unlawful Conduct in Contract Law 97**Kristaps Zaķis**

Procentu kapitalizācija Civillikumā

Capitalization of Interest in Latvian Civil Law 106**Prof. Jāņa Rozenfelda sekcija****Aldis Laviņš**

Kasācijas instances tiesas kompetence un attīstības tendences

Competence of the Court of Cassation and Its Development Trends 116**Agris Bitāns**

Tiesības uz personisko autonomiju moderno tehnoloģiju kontekstā

The Right to Personal Autonomy in the Context of Modern Technologies 125**Mārcis Krūmiņš**

Prasības pieteikuma kvalitāte

Quality of Claim Application 133**Gaidis Bērziņš, Signija Kapteine**

Ar naudas līdzekļu apķīlāšanu saistītu prasības nodrošinājuma līdzekļu atbilstība tiesiskās aizsardzības procesa mērķiem

Compliance of Claim Security Measures Related to Attachment of Funds with Purpose of Legal Protection Proceedings 140**Reinis Odiņš**

Privātautonomijas atspulgs procesā – prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma

Partial Action Regarding a Part of a Substantive Law Claim As a Reflection of Private Autonomy Principle in Court Proceedings 149**Germans Pavlovskis**

Priekšlīguma regulējums Prūsijas Vispārējās zemes tiesībās un Austrijas Vispārējā civill kodeksā

Regulation of Preliminary Contract in the General State Laws for the Prussian States and Austrian General Civil Code 157**Ilze Plakane**

Tiesāšanās izdevumu kā maksātnespējas procesa izdevumu atlīdzināšanas problemātika

Challenges Related to Compensating Litigation Costs As Expenses in Insolvency Proceedings 166**Mārcis Vanders**

Kriptoaktīvu jēdziens Latvijas tiesību sistēmā: īsā vēsture

Crypto-Assets in Legal System of Latvia: The Short History 173**Sintija Zalāne**

Autora personisko tiesību pārejas problēmjautājumi Latvijā

Points at Issue in Transfer of Author's Moral Rights in Latvia 180

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESA: TIESĪBU TEORIJA UN TIESĪBU VĒSTURES PERSPEKTĪVAS

Jānis Pleps

Judikatīvā konstitūcija: izpratne un nepieciešamība

Jurisprudential Constitution: Understanding and Necessity 190

Diāna Apsē

Ētikas judikatūra indivīda tiesību aizsardzībai

Ethical Case Law for the Protection of Individual Rights 199

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESAS: TIESĪBU ZINĀTNES NĀKOTNEI

Signe Skutele

Baltijas guberņu privilēģiju tiesiskās struktūras maiņa kā priekšnoteikums
1889. gada tiesu reformas Baltijas guberņās ieviešanai

Genesis of Privileges of Baltic Provinces As a Precondition for

Implementation of Judicial Reform of 1889 in Baltic Provinces 208

Dina Gailīte

Tiesnesis Konstantīns Ozoliņš un viņa varoņdarbs trimdā – žurnāls
“Latviešu Juristu Raksti”

Judge Konstantīns Ozoliņš and His Heroic Accomplishment in Exile –

Journal “Latviešu Juristu Raksti” 216

Jānis Musts

Juridiskā siloģisma funkcija tiesas nolēmumu argumentācijas veidošanā

The Function of Legal Syllogism in Forming the Reasoning of Court Rulings 226

Iveta Kažoka

Likumdevēja zema legītimtāte un zema sabiedrības uzticēšanās
likumdevējam: vai viens un tas pats?

Low Legitimacy of Legislator and Low Public Trust in Legislator: The Same Issue? 233

Dace Raipale

Akadēmiskais godīgums – tā īstenošana un tendences augstākajā izglītībā
Latvijā

Academic Integrity – Implementation and Evolution in Higher Education in Latvia ... 240

Katrīne Pļaviņa-Mika

Uzņēmējdarbības brīvības kodols un perifērija Eiropas Savienības Tiesas
2024. gada praksē

The Essence and Periphery of the Freedom to Conduct a Business in

the Case Law of the Court of Justice of the European Union in 2024 249

Tomass Hodosevičs

Uzticība tiesu varai pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas.
Tendences un secinājumi

Trust in the Judiciary After Restoration of Independence of the Republic of

Latvia. Dynamics and Findings 256

INDIVĪDS, VALSTS UN TIESISKUMS: KONSTITUCIONĀLO UN ADMINISTRATĪVO TIESĪBU ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS

Jautrīte Briede, Roberts Lazda

Valsts augstskolas rektora tiesiskā statusa juridiskā daba

Legal Nature of the Status of the Rector of a Public University 266

Silvija Meiere

Daba, princips *in dubio pro natura* un ikviena tiesības dzīvot
labvēlīgā vidē

Nature, Principle of in dubio pro natura and Right to a Benevolent

Environment 273

Aleksandrs Kužņecovs

Parlamentārā pieprasījuma institūta prakse un problēmjautājumi Latvijas
konstitucionālajās tiesībās

Practice of Parliamentary Interpellation Institute and Its Issues in Latvian

Constitutional Law 281

Krists Ansons

Sabiedriskais līgums – mūsdienīgas nodokļu sistēmas priekšnosacījums

The Social Contract – a Precondition for a Modern Tax System 288

Elīna Pankrate

Vai nepieciešamas izmaiņas publisku personu komercdarbības kontrolē?

Are Changes Needed in Control of Commercial Activities of Public Person? 295

Dārta Ūdre

Klimatneitralitātes kā vides tiesību mērķa izpratne

Climate Neutrality As an Objective in Environmental Law 308

INDIVĪDA TIESĪBU IEROBEŽOŠANAS UN AIZSARDZĪBAS KRIMINĀLTIESISKIE UN KRIMINĀLPROCESUĀLIE LĪDZEKĻI: MŪSDIENU IZAICINĀJUMI, AKTUALITĀTES UN RISINĀJUMI

Ēriks Treļš

Vārda brīvības ierobežošana un aizsardzība: krimināltiesiskie risinājumi
naida runas un aizskaroša satura kontekstā

Restrictions and Protection of Freedom of Expression: Criminal Justice

Solutions in the Context of Hate Speech and Offensive Content 318

Ērika Krutova

Privātuma un drošības līdzsvars pārrobežu krimināltiesiskajā sadarbībā:
starptautisko normu analīze

Balancing Privacy and Security in Cross-Border Criminal Justice

Cooperation: An Analysis of International Norms 331

Oskars Kulmanis

Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturtdā daļa, aktualitātes un
izaicinājumi tiesu praksē

Paragraph 4 of Article 455 of Criminal Procedure Law, Relevance and

Challenges in Court Practice 337

Vita Zukule, Baiba Hercmane

Fiziskas un psihiskas ciešanas kā kriminālatbildības par vardarbību ģimenē
determinējošs apstāklis

Physical and Mental Suffering As a Determining Factor for Criminal

Liability in Cases of Domestic Violence 346

Dāvids Gurevičs

Cietušā tiesības uz mantas atdošanu kriminālprocesā

Victim's Right to Return of Property in Criminal Proceedings 354

Jānis Dobelnieks

Favor defensionis principa piemērošanas problemātika Latvijas
kriminālprocesā

Problems of Application of Favor Defensionis Principle in Latvian

Criminal Proceedings 361

Ērika Gribonika

Digitālais taisnīgums: krimināllietas iztiesāšana videokonferences
režīmā

Digital Justice: Conducting Criminal Trials by Videoconference 368

**TIESĪBU ZINĀTŅU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI UN TO
IESPĒJAMIE RISINĀJUMI LU JURIDISKĀS FAKULTĀTES
STUDĒJOŠO PĒTNIECISKAJOS DARBOS**

Astra Labuce

Vides datu pieejamība un tās pieļaujamie ierobežojumi

Accessibility of Environmental Data and Its Permissible

Restrictions 378

Everts Krauklis

Valsts valodas prasmju apliecināšanas pienākums kā kolektīvās
izraidīšanas aizlieguma pārkāpums

Obligation to Certify Proficiency in State Language As Violation of

Prohibition of Collective Expulsion 386

Ādams Vizulis

Izraēlas militāro darbību Gazas joslā kvalifikācija atbilstoši Genocīda
konvencijai

Qualification of Israel's Military Actions in Gaza Strip According to

the Genocide Convention 393

VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

Roberts Kokins

Ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumu organizēšanas
juridiskās problēmas pašvaldībās

Legal Problems of Organising Water Management and Heat Supply

Management Services in Local Governments 404

Kārlis Mārtiņš Krauze

Konkurences padomes funkcijas publisko personu un to kapitālsabiedrību
uzraudzībā

Functions of Competition Council in Supervision of Public Persons and Their

Capital Companies 411

Kaspars Ķikuts

Informācijas iegūšana administratīvā pārkāpuma procesā

Obtaining Information in Administrative Offence Proceedings 418

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

Artūrs Šuspāns

Praktiskās saskaņotības princips tiesību normu piemērošanas procesā
Principle of Practical Concordance in the Process of the Application of Legal Norms 428

Eduards Romans

Juridiskā formālisma izpratne un nozīme Eiropas tiesību teorijā
Meaning and Understanding of Legal Formalism in European Legal Theory 435

STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

Sabīne Stirniņa

Valstu starptautiskā atbildība kibertelpā par kiberoperācijām
International Responsibility of States in Cyberspace for Cyber Operations 448

Anete Gregersone

Ilgspējas ziņošanas ieviešanas ietekme uz zaļmaldināšanu
The Impact of Sustainability Reporting Implementation on Greenwashing 456

CIVILTIESISKO ZINĀTŅU AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

Dmitrijs Miņejevs

Prakses tendences vispārējās pagaidu aizsardzības piemērošanā
Tendencies of Judicial Practice in Application of General Provisional Protection 464

Olivers Artūrs Lazdiņš

Uzņēmuma pārejas fakta nodibināšana
Establishing the Transfer Fact of an Undertaking 471

Egija Rubene

Šķīrējtiesas spriedumu atcelšanas institūts
The Institute of Setting Aside Arbitral Awards 478

KRIMINĀLTIESISKO ZINĀTŅU AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

Nika Vigule

Kompensācija par nemantisko aizskārumu kriminālprocesā un tās noteikšanas problemātika
Compensation for Non-Material Damage in Criminal Proceedings and Issues in Its Determination 486

Raivo Babāns

Kvalifikācijas problēmas neatļautām darbībām ar narkotiskām un psihotropām vielām
Qualification Problems for Unauthorised Actions with Narcotic or Psychotropic Substances 494

PRIEKŠVārds

Latvijas Universitātes ikgadējā – nu jau astoņdesmit trešā – starptautiskā zinātniskā konference ir kļuvusi par nozīmīgu notikumu ne vien akadēmiskajā vidē, bet arī Latvijas zinātnes kopainā. Arī Juridiskā fakultāte ierasti sniedz savu artavu konferences norisē, un ir patiesi prieks, ka daudzas domas, kas mutvārdos izskanējušas mūsu fakultātes sekcijās, ir atradušas ceļu līdz pilnvērtīgiem tiesību zinātnes rakstiem šajā krājumā.

Krājuma nosaukums “Indivīds, tiesības un tiesas: tiesību nozaru perspektīva” apkopo plaša spektra aktuālus pētījumus tiesību jomā. Konferences tematika ir īpaši nozīmīga mūsdienu ģeopolitiskajā situācijā, kad karš Eiropā rada papildu izaicinājumus, lai tiesību dimensija neizzustu no sabiedrības uzmanības centra. Tieši šādos apstākļos ir īpaši svarīgi diskutēt par indivīda lomu un attiecībām ar tiesībām un tiesu varu – gan nacionālā, gan pārnacionālā līmenī.

Īpaši priecē studentu aktīvā iesaiste gan referātu sagatavošanā, gan diskusijās. Tas apliecina jauno juristu vēlmi iedziļināties tiesību jautājumos un aplūkot tos plašākā, arī starptautiskā, kontekstā. Šāda sadarbība starp studējošajiem, mācībspēkiem un nozares profesionāļiem stiprina juridiskās izglītības kvalitāti un pētniecisko kultūru.

Izsaku pateicību visiem konferences dalībniekiem, recenzentiem, redkolēģijai un autoru kopienai par ieguldījumu šī izdevuma tapšanā. Lai šis krājums noder kā vērtīgs resurss ikvienam, kurš meklē izpratni, atziņas un ierosmes tiesību nozares aktuālajos jautājumos.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras vadītājs
Dr. iur. Arnis Buka

**INDIVĪDS, TIESĪBAS
UN TIESAS: EIROPAS
SAVIENĪBAS TIESĪBAS
UN STARPTAUTISKĀS
PRIVĀTTIESĪBAS**

AIZSARDZĪBA PRET INTERSEKSIONĀLO DISKRIMINĀCIJU EIROPAS SAVIENĪBAS UN LATVIJAS TIESĪBĀS

PROTECTION AGAINST INTERSECTIONAL DISCRIMINATION IN THE EU AND LATVIAN LAW

Kristīne Dupate, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Starptautisko un Eiropas tiesību zinātņu katedras asociētā profesore

Summary

The aim of the article is to acknowledge the present state of the law with regard to the recognition and protection against intersectional multiple discrimination under the EU law. For those purposes, the author explains different types of multiple discrimination, including intersectional discrimination and the reasons why intersectional discrimination exists, however, not yet properly recognized by EU law. Several legal venues are addressed, whereby intersectional discrimination may be countered, providing analysis of the possibility to ensure protection against it under present instruments available under the EU law. In parallel, the author argues that intersectional discrimination is present in Latvia and one issue is even addressed by Latvian law.

Atslēgvārdi: interseksionālā vairākpamatu diskriminācija, tiesiskā aizsardzība, identificēšana, efektīva aizsardzība

Keywords: intersectional multiple discrimination, legal protection, identification, effective protection

Ievads

Ikvienam no mums piemīt dažādas diskriminācijas aizlieguma pazīmes, kas nozīmē, ka diskriminācija pret personu var notikt ne tikai vienas, bet vairāku pazīmju dēļ, kas ir vairākpamatu diskriminācija. Pašreizējais tiesiskais regulējums ļauj identificēt tikai dažus no vairākpamatu diskriminācijas veidiem, jo tas joprojām “neatpazīst” interseksionālo diskrimināciju – diskrimināciju uz vairāku savstarpēji nesaraaujami saistītu pazīmju pamata vienlaikus. Ņemot vērā to, ka interseksionālā diskriminācija pastāv, jau pāris desmitgades tiesību zinātnieki strādā pie interseksionālās diskriminācijas definēšanas, kā arī meklē piemērotus tiesiskos mehānismus aizsardzībai pret to. Paralēli zinātniekiem arī ES Tiesa ir saskārusies ar virkni lietu, kuru centrālais jautājums ir interseksionālā diskriminācija, un dažās lietās mēģinājusi pret to aizsargāt, bet dažās aizsardzību noraidījusi nepilnīgā tiesiskā regulējuma

dēļ. Galu galā jaunā vienlīdzīgas darba samaksas starp sievietēm un vīriešiem pārredzamības Direktīva 2023/970¹ cita starpā aizliedz vairākpamatu diskrimināciju. Tā ES dalībvalstīm ir jāievieš līdz 2026. gada 7. jūnijam.

Ņemot vērā to, ka Latvijā, tāpat kā citur Eiropā, interseksionālā diskriminācijas problēma pastāv, kā arī Latvijai šis jēdziens drīz būs jāievieš savā tiesību sistēmā, šī raksta mērķis ir aprakstīt interseksionālās diskriminācijas jēdzienu un analizēt tiesību spēju to atpazīt un aizsargāt personas, kā arī atspoguļot interseksionālās diskriminācijas klātbūtni arī Latvijā.

1. Interseksionālās diskriminācijas jēdziens

Tā kā interseksionālā diskriminācija ir viens no vairākpamatu (iepriekš saukta par multiplo) diskrimināciju veidiem, no sākuma ir jāpievēršas jautājumam, kas ir vairākpamatu diskriminācija un kādi ir tās veidi. Kā norāda tiesību zinātnieki, lai gan vairākpamatu diskriminācijas apzīmēšanai tiek izmantoti vairāki nosaukumi kā savstarpēji aizstājami,² tomēr pamatā tiek izdalīti šādi vairākpamatu diskriminācijas veidi un to nosaukumi:³

Secīgā diskriminācija – persona tiek diskriminēta uz dažādu pazīmju pamata dažādos gadījumos. Piemēram, romu sieviete vienā gadījumā tiek diskriminēta kā sieviete, bet citā savas tautības dēļ.

Pievienotā diskriminācija – persona vienā situācijā tiek diskriminēta uz divu vai vairāku pazīmju pamata, taču diskrimināciju ir iespējams pierādīt uz katras pazīmes pamata atsevišķi. Piemēram, sievieti gados nepieņem darbā par kurinātāju, jo pastāv aizspriedums, ka tas nav sieviešu darbs un ka šis darba jāveic gados jaunākai personai, jo tas prasa fizisku piepūli.

Interseksionālā diskriminācija – persona vienā situācijā tiek diskriminēta uz divu vai vairāku pazīmju pamata to sinerģijas rezultātā, proti, tās ir nesaraujami saistītas.⁴ Piemēram, saistībā ar krievu valodas zināšanu prasībām darba tirgū latviešu jaunieši atrodas atšķirīgā situācijā nekā krievu jaunieši vai latvieši gados, jo pirmā grupa krievu valodu zina vāji, kamēr pārējās divas grupas to pamatā zina labi. Raugoties no diskriminācijas aizlieguma tiesiskā regulējuma viedokļa, latviešu jaunieši nevarētu pierādīt diskrimināciju nedz uz tautības pamata, nedz vecuma

¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2023/970 (2023. gada 10. maijs) par to, lai ar darba samaksas pārredzamības un izpildes mehānismu stiprinātu to, kā tiek piemērots princips par vienādu darba samaksu vīriešiem un sievietēm par vienādu vai vienādi vērtīgu darbu (Dokuments attiecas uz EEZ), PE/81/2022/REV/1, OV L 132, 17.5.2023., 21./44. lpp.

² Compound (saliktā), cumulative (kumulatīvā), additive (pievienotā), combined (kombinētā), intersectional (interseksionālā). Piemēram, sk.: Paola Uccellari, Multiple Discrimination: How Law can Reflect Reality, The Equality Law Review, Vol. 1 (2008), p. 25. Pieejams: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Multiple%20Discrimination.pdf>; Fredman S. Intersectional discrimination in EU gender equality and non-discrimination law. Equality Law Network. In: European Commission. Directorate-General for Justice and Consumers, 2016, pp. 7, 2. Pieejams: <https://www.equalitylaw.eu/downloads/3850-intersectional-discrimination-in-eu-gender-equality-and-non-discrimination-law-pdf-731-kb>

³ Fredman S. 2016, 27. lpp.

⁴ Uccellari P. 2008, 25. lpp.; Erica Howard, Intersectional discrimination and EU law: Time to revisit Parris, International Journal of Discrimination and the Law, Vol. 24(4) 2024, p. 294. Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13582291241285336>

pamata, jo, salīdzinot ar latviešiem, diskriminācijas nav – vecākās paaudzes latvieši krievu valodu zina, tāpat nav diskriminācijas uz vecuma pamata, jo krievu jaunieši arī krievu valodu zina. Tas nozīmē, ka šajā situācijā, balstoties tikai uz klasisko izpratni par diskrimināciju un spēkā esošo diskriminācijas aizlieguma tiesisko regulējumu, diskrimināciju nebūtu iespējams konstatēt, ja vien talkā netiktu ņemts intersekcio-nālās diskriminācijas jēdziens.

2. Aizsardzības pret intersekcionālo diskrimināciju nepieciešamība

Kā norādīts ievadā, ikvienam no mums piemīt vairākas diskriminācijas aizlie-guma pazīmes, t. i., pazīmes, īpašības, kuras mēs nevaram mainīt, kā, piemēram, dzimums, vecums, tautība, veselības stāvoklis, seksuālā orientācija. Šīs dažādās mums piemītošās pazīmes, kuras veido mūsu identitāti, var vienā individuā krustoties (angļu val. – *intersect*) un līdzpastāvēt (angļu val. – *co-exist*) tādā veidā, ka tās veido kvali-tatīvi atšķirīgu pieredzi salīdzinājumā ar to pieredzi, ko katra no šīm pazīmēm var radīt atsevišķi.⁵ Šo situāciju (pieredzi) sauc par “intersekcionalitāti”. Par šī teorētiskā jēdziena autori tiek uzskatīti Kimberlija Krenšo (*Kimberlé Crenshaw*), kura pievērsās melnādaino sieviešu tiesību aizsardzībai ASV, norādot, ka pretrasisma kampaņas ir vērstas uz melnādaino vīriešu tiesībām, kamēr feminisma kampaņas – uz baltādaino sieviešu tiesībām, atstājot melnādaino sieviešu tiesības bez ietekmes.⁶ Pašlaik, runājot par “intersekcionalitāti”, tiek atzīta un pētīta arī cita, ne tikai dzimuma intersekcio-nalitāte, piemēram, diskriminācija vienlaikus vecuma un seksuālās orientācijas dēļ vai rases un invaliditātes dēļ.⁷

Problēma ar intersekcionālo diskrimināciju slēpjas faktā, ka diskriminācijas novēršanas tiesiskais regulējums ir vēsturiski veidots tā, ka tas “atpazīst” tikai tādu diskrimināciju, kura ir notikusi uz vienas pazīmes pamata, jeb, citiem vārdiem, tas atpazīst tikai vienu personības asi (angļu val. – *single-axis approach*).⁸ Līdz ar to ar esošo tiesību pieeju intersekcionālo diskrimināciju nav iespējams pierādīt, jeb, citiem vārdiem, tas rezultējas situācijā, kur pastāv daudz “neredzamu” grupu.⁹ Kā norāda tiesību zinātnieki, tādējādi tiesiskais regulējums neatpazīst dzīves realitāti, kurā intersekcionālā diskriminācija pastāv.¹⁰

Tā kā intersekcionālā diskriminācija pastāv, tad pašreizējā tiesību pieeja, kura to neatpazīst, nav spējīga nodrošināt līdztiesību pēc būtības (angļu val. – *substantial*

⁵ Ben Smith. Intersectional Discrimination and Substantive Equality: A Comparative and Theoretical Perspective. The Equal Rights Review, Vol. 16 (2016), p. 73. Pieejams: <https://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/Intersectional%20Discrimination%20and%20Substantive%20Equality%20A%20Comparative%20and%20Theoretical%20Perspective.pdf>

⁶ Kimberle Crenshaw. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. University of Chicago Legal Forum, Vol. 4, 1989. Pieejams: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=ucfl>
Sk. arī: Howard E. 2024, p. 294; Smith B. 2016, p. 73; Fredman S. 2016, p. 6.

⁷ Piem., sk.: Smith B. 2016, p. 73; ES Tiesas 24.11.2016. spriedums lietā C-344/15 “David L. Parris” pret “Trinity College Dublin”, ECLI:EU:C:2016:897.

⁸ Piem., sk.: Smith B. 2016, p. 73.

⁹ Fredman S. 2016, p. 31.

¹⁰ Piem., sk.: Uccellari P. 2008, p. 24; Fredman S. 2016, p. 30.

equality). Bez minētā interseksionālā diskriminācija tiek uzskatīta par smagākas formas diskrimināciju, jo vēršas pret individu uz vairāku pazīmju pamata, kas personai liek justies kā mazāk vērtīgam sabiedrības loceklim, turklāt bez iespējas savas tiesības aizstāvēt.¹¹

3. Tiesiskā aizsardzība pret interseksionālo diskrimināciju

ES tiesības līdz pat vienlīdzīgas darba samaksas starp sievietēm un vīriešiem pārredzamības Direktīvas 2023/970 pieņemšanai neparedzēja aizsardzību pret vairākpamatu diskrimināciju. Vienīgā norāde uz vairākpamatu diskriminācijas esamību bija atrodama Direktīvas 2000/43¹² preambulas 14. apsvērumā, kurā ir norādīts, ka ES līgumi izvirza mērķi nodrošināt vienādas attieksmes principu neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības, ņemot vērā nevienlīdzību starp vīriešiem un sievietēm, kas bieži padara sievietes par vairākpamatu diskriminācijas upuriem.

Tikmēr starptautiskajās tiesībās vairākpamatu diskriminācija ir tikusi atzīta jau salīdzinoši sen. Tā, piemēram, ANO Konvencija par jebkādas sieviešu diskriminācijas izskaušanu¹³ pati par sevi vēršas pret diskrimināciju, nevis uz atsevišķu diskriminācijas aizlieguma pazīmju pamata, bet gan pret sieviešu diskrimināciju, ņemot vērā visus apstākļus un iespējamās dažādās sieviešu identitātes, kuru ietekmē sievietes cieš no diskriminācijas.¹⁴ Vēl vairāk, Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komitejas Vispārīgās rekomendācijas Nr. 28 18. punkts skaidri noteic, ka valstu pienākums, novēršot Konvencijas 2. pantā definēto “sieviešu diskrimināciju”, ir ņemt vērā to, ka “dzimums ir nesaraucami saistīts ar citiem faktoriem, kas ietekmē sievietes, piemēram, rase, etniskā piederība, reliģija vai pārliecība, veselība, statuss, vecums, šķira, kasta un seksuālā orientācija un dzimuma identitāte”. Līdz ar to “diskriminācija dzimuma dēļ var ietekmēt sieviešu piederību šādām grupām atšķirīgā pakāpē vai dažādos veidos nekā vīriešiem”, tādēļ dalībvalstīm ir ar tiesisko regulējumu jāatpazīst šādas krusteniskas diskriminācijas formas un to sarežģītā negatīvā ietekme uz sievietēm un jāaizliedz tās.¹⁵

Tāpat arī ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām¹⁶ skaidri norāda uz grūtībām, “ar kurām sastopas personas ar invaliditāti, kas tiek pakļautas daudzveidīgām vai saasinātām diskriminācijas formām rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģiskās pārliecības, politisko vai citu uzskatu, valstspiederības, etniskās, pamatiedzīvotāja vai sociālās izcelsmes, mantiskā stāvokļa, izcelšanās, vecuma vai kāda cita statusa dēļ”¹⁷. Šajā sakarā pašā Konvencijā ir noteikts pienākums paredzēt īpašus pasākumus attiecībā uz bērniem ar invaliditāti (7. pants), novērst negatīvas prakses, kuras vēršas

¹¹ Piem., sk.: Uccellari P. 2008, p. 24.; Fredman S. 2016, p. 37.

¹² Padomes Direktīva 2000/43/EK (2000. gada 29. jūnijs), ar ko ievieš vienādas attieksmes principu pret personām neatkarīgi no rasu vai etniskās piederības. OV Īpašais izdevums latviešu valodā. 20. nod., 001 sēj., 23.–27. lpp.

¹³ ANO Konvencija par jebkādas sieviešu diskriminācijas izskaušanu. Latvijas Vēstnesis, 16.09.2022., Nr. 180.

¹⁴ Sieviešu diskriminācijas izskaušanas Komitejas Vispārīgā Rekomendācija Nr. 28, 2010. Pieejama: <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2010/en/77255> Skatīt arī Fredman S. 2016, p. 35.

¹⁵ Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komitejas Vispārīgā rekomendācija Nr. 28, 2010, 18. punkts. Pieejama: <https://www.refworld.org/legal/general/cedaw/2010/en/77255>

¹⁶ ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Latvijas Vēstnesis, 17.02.2010., Nr. 27.

¹⁷ ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. P) preambulas apsvērumus.

pret cilvēkiem ar invaliditāti, tostarp saistībā ar viņu vecumu un dzimumu (8. pants). Līdz ar to arī no ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām izriet valstu pienākums vērsties pret personu ar invaliditāti diskrimināciju arī interseksionāli.

Tikmēr, nepastāvot skaidram tiesiskajam regulējumam ES tiesību aktos attiecībā uz vairākpamatu diskrimināciju, ES Tiesa ir vairākkārt saskārusies ar lietām, kurās tā ir centrālais jautājums. Interesanti, ka vairākos spriedumos ES Tiesa ir izspriedusi lietas (sniegusi atbildes uz nacionālo tiesu uzdotajiem prejudiciālajiem jautājumiem), ņemot vērā vairākas iesaistītās diskriminācijas aizlieguma pazīmes, tomēr neatzīstot un skaidri nenorādot vairākpamatu diskriminācijas esamību.¹⁸ Tā tas bija līdz pat 2016. gadam, kad ES Tiesa spriedumā lietā “Parris”¹⁹ skaidri pateica, ka ES tiesības neparedz aizsardzību pret interseksionālu diskrimināciju.

Šajā lietā persona uzskatīja, ka tiek diskriminēta vecuma un seksuālās orientācijas dēļ, jo nacionālās tiesības noteica, ka, lai pārdzīvojušam laulātajam būtu tiesības uz aizgājušā laulātā pensiju, pārim ir jāstājas laulībā līdz 60 gadu vecumam. Prasītājam tas nebija izdevies, jo nacionālās tiesības noteica tiesības stāties laulībā viena dzimuma personām tikai tad, kad prasītājam jau bija apritējuši 63 gadi. ES Tiesa tā vietā, lai atzītu interseksionālu vairākpamatu diskrimināciju, secināja, ka, “ja ar valsts tiesību normu nav ieviesta ne diskriminācija dzimumorientācijas dēļ, ne diskriminācija vecuma dēļ, šāda tiesību norma nevar radīt diskrimināciju, kas ir balstīta uz šo divu faktoru kombināciju”²⁰. Vēl precīzāk, ka Direktīva 2000/78 “ir jāinterpretē tādējādi, ka tāds valsts tiesiskais regulējums kā pamatlīnē nevar radīt diskrimināciju dzimumorientācijas un vecuma kombinētas iedarbības dēļ, ja šis tiesiskais regulējums neveido diskrimināciju ne dzimumorientācijas, ne vecuma dēļ, aplūkojot izolēti”²¹.

Vēlāk gan ES Tiesa mēģināja risināt jautājumu par aizsardzības pret interseksionālo diskrimināciju nodrošināšanu, atzīstot iespēju meklēt līdziniekus diskriminētā grupā,²² tomēr tas nerisināja nepieciešamību noteikt vairākpamatu diskrimināciju ar tiesību aktiem.

Situācija ES tiesībās mainījās līdz ar vienlīdzīgas darba samaksas starp sievietēm un vīriešiem pārredzamības Direktīvas 2023/970 pieņemšanu,²³ jo tās 3. panta 2. punktā e apakšpunkts definē kā diskriminācijas veidu arī vairākpamatu diskrimināciju, nosakot, ka diskriminācija šīs direktīvas izpratnē ir:

“vairākpamatu diskriminācija, kas ir diskriminācija, kuras pamatā ir dzimuma un kāda cita diskriminācijas iemesla vai citu diskriminācijas iemeslu kombinācija, pret kuriem aizsargā Direktīva 2000/43/EK vai 2000/78/EK”.

¹⁸ Piem., sk.: ES Tiesas 06.12.2012. spriedums lietā C-152/11 “Johann Odar” pret “Baxter Deutschland GmbH”, ECLI:EU:C:2012:772; ES Tiesas 15.01.2019. spriedums lietā C-258/17, ECLI:EU:C:2019:17; Howard E. 2024, p. 303.

¹⁹ ES Tiesas 24.11.2016. spriedums lietā C-443/15 “David L. Parris” pret “Trinity College Dublin”, ECLI:EU:C:2016:897.

²⁰ Turpat, 80. §.

²¹ Turpat, 81. §.

²² ES Tiesas 26.01.2021. spriedums lietā C-16/19 VL pret “Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Krakowie”, ECLI:EU:C:2021:64.

²³ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2023/970 (2023. gada 10. maijs) par to, lai ar darba samaksas pārredzamības un izpildes mehānismu stiprinātu to, kā tiek piemērots princips par vienādu darba samaksu vīriešiem un sievietēm par vienādu vai vienādi vērtīgu darbu (dokuments attiecas uz EEZ), PE/81/2022/REV/1, OV L 132, 17.5.2023., 21./44. lpp.

Tomēr šīs izmaiņas ES tiesiskajā regulējumā problēmu ar aizsardzību pret vairākpamatu, t. sk. interseksionālo, diskrimināciju nerisina pilnībā. Pirmkārt, diskriminācija var rasties uz daudzu pazīmju pamata, kamēr ES sekundārās tiesības aptver tikai sešas diskriminācijas aizlieguma pazīmes, jo Līguma par Eiropas Savienības darbību²⁴ 19. pants paredz tiesības ES likumdevējam rīkoties diskriminācijas novēršanas jomā tikai attiecībā uz ierobežotu diskriminācijas aizlieguma pazīmju loku. Otrkārt, Direktīvai 2023/970 ir ierobežots materiālais tvērums – tā attiecas tikai uz vienlīdzīgas darba samaksas jautājumiem starp sievietēm un vīriešiem. Treškārt, vairākpamatu diskriminācijas tiesiskā atzīšana nerisina problēmu ar interseksionālās vairākpamatu diskriminācijas identificēšanas metodoloģijas neesamību. Ceturtkārt, Direktīva 2023/970 paredz aizsardzību pret vairākpamatu diskrimināciju tikai gadījumā, ja viens no iesaistītajiem diskriminācijas aizlieguma pamatiem ir dzimums.

Neskatoties uz minēto, šī vairākpamatu diskriminācijas veida noteikšana ES tiesību aktā liks šo diskriminācijas veidu noteikt visu ES dalībvalstu nacionālajās tiesībās, kā arī liks ES Tiesai sniegt interpretāciju attiecībā uz vairākpamatu diskriminācijas jēdzienu un tās identificēšanas metodiku. Tāpat jautājums ir, vai pati ES Tiesa attiecībā uz vairākpamatu diskrimināciju piemēros pašas atziņu, ka gan no ES tiesību vienveidīgas piemērošanas, gan no vienlīdzības principa izriet prasība interpretēt tiesības vienveidīgi, kas nozīmē, ka būtībā vairākpamatu diskriminācija kā viens no diskriminācijas veidiem būtu piemērojama arī attiecībā uz citām ES diskriminācijas novēršanas direktīvās noteiktajām dzīves jomām un diskriminācijas aizlieguma pazīmēm.

4. Interseksionālā diskriminācija Latvijā

Latvijas tiesības nenosaka vairākpamatu, ieskaitot interseksionālo, diskrimināciju kā vienu no diskriminācijas veidiem. Tai pašā laikā ir skaidrs, ka interseksionālā diskriminācija eksistē arī Latvijā.

Piemēram, pētījumi²⁵ rāda, ka darba devēji ir vismazāk atvērti pieņemt darbā personas ar invaliditāti (īpaši personas ar ierobežotām pārvietošanās spējām vai garīgās attīstības traucējumiem), kā arī personas, kuras bijušas ieslodzījumā. Aptaujātie caurmērā uzsver, ka sabiedrībā visvairāk notiek diskriminācija vecuma dēļ, kamēr ir skaidrs, ka no diskriminācijas rases/tautības dēļ visvairāk cieš romi un homoseksuālas personas.

Tāpat pētījumi rāda, ka darba tirgū ar lielākiem šķēršļiem saskaras sievietes, kuras ir mazu bērnu māmiņas.²⁶ Tas norāda, ka šī grupa tiek nostādīta mazāk labvēlīgā situācijā dzimuma un ģimenes stāvokļa dēļ. Līdz ar to minētie dati norāda, ka arī Latvijā pastāv interseksionālā diskriminācija, jo mūsu sabiedrībā ir, piemēram, romi gados, sievietes ar maziem bērniem, pirmspensijas vecuma personas ar invaliditāti

²⁴ Konsolidēts teksts: Līguma par Eiropas Savienību un Līguma par Eiropas Savienības darbību konsolidētās versijas 2016/C 202/01. Dokuments 02016ME/TXT-20160901.

²⁵ Piem., sk.: InCSR, Kantar, Dažādības kompass 2023. Pētījums par diskriminācijas situāciju darba vietās Latvijā. Sabiedrības integrācijas fonds, 2023. Pieejams: <https://www.sif.gov.lv/lv/media/4564/download?attachment>

²⁶ LR tiesībsargs. Pētījums par diskriminācijas izplatību darba vidē Latvijā, 2020. Pieejams: <https://www.tiesibsargs.lv/resource/petijums-diskriminacijas-izplatiba-nodarbinatibas-vide-latvija/>

un citas grupas, kuras tiek nostādītas mazāk labvēlīgā situācijās uz vairāku pazīmju pamata, t. i., intersekcionali.

Tomēr visuzskatāmākais piemērs intersekcionālās vairākpamatu diskriminācijas esamībai Latvijā ir gados jauno latviešu situācija darba tirgū, kurā tiek prasītas krievu valodas zināšanu prasības. Lai šo intersekcionālo diskrimināciju novērstu, 2024. gada 19. septembrī Saeima pieņēma grozījumus Darba likumā, iekļaujot 32. pantā 2¹. daļu, kura ierobežo darba devēju tiesības pieprasīt svešvalodu zināšanu prasmes.²⁷

Līdz ar to var secināt, ka intersekcionālā vairākpamatu diskriminācija ir klātesoša arī Latvijā.

Kopsavilkums

1. Ikvienam no mums piemīt dažādas diskriminācijas aizlieguma pazīmes, kas nozīmē, ka diskriminācija pret personu var notikt ne tikai vienas, bet vairāku pazīmju dēļ, kas ir vairākpamatu diskriminācija.
2. Vairākpamatu diskriminācijai var būt vairāki veidi, taču vissarežģītākā no tiesību viedokļa ir intersekcionālā vairākpamatu diskriminācija – situācija, kad persona vienā situācijā tiek diskriminēta uz divu vai vairāku pazīmju pamata to sinerģijas rezultātā, proti, kad tās ir nesaraujami saistītas.
3. Intersekcionālā vairākpamatu diskriminācija ir vissarežģītākā no tiesību viedokļa, jo diskriminācijas novēršanas tiesiskais regulējums ir vēsturiski veidots tā, ka tas “atpazīst” tikai tādu diskrimināciju, kura ir notikusi uz vienas pazīmes pamata, jeb, citiem vārdiem, tas atpazīst tikai vienu personības asi, tāpēc nav iespējams nodrošināt līdztiesību pēc būtības un liek šīs diskriminācijas veida upuriem justies kā mazāk vērtīgiem sabiedrības locekļiem.
4. ES tiesībās vairākpamatu diskriminācijas aizliegums tika noteikts tikai nesen ar Direktīvu 2023/970, kamēr lietas par vairākpamatu diskrimināciju, ieskaitot intersekcionālo diskrimināciju, ES tiesā ir nonākušas jau vairākkārt. Lai arī tagad vairākpamatu diskriminācija ir definēta un aizliegta, tomēr pastāv virkne apsvērumu, kas liek apšaubīt to, ka līdz ar šī tiesību akta ieviešanu un piemērošanu praksē aizsardzība pret intersekcionālo diskrimināciju tiks nodrošināta efektīvi.
5. Līdzīgi kā citās ES dalībvalstīs, intersekcionālā diskriminācija eksistē arī Latvijā, ko visuzskatāmāk pierāda grozījumi Darba likumā, kuri ierobežo darba devēju tiesības pieprasīt darbiniekiem svešvalodu zināšanas.

²⁷ Grozījumi Darba likumā. Latvijas Vēstnesis, 08.10.2024., Nr. 196. Sk. likumprojekta anotāciju: <https://tita-nia.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/0DC858E936B957DDC2258A37004664F9?OpenDocument>

INDIVĪDS UN ĀRĒJĀS ROBEŽAS DROŠĪBOŠANA NACIONĀLĀS DROŠĪBAS TVĒRUMĀ

AN INDIVIDUAL AND EXTERNAL BORDER SECURITISATION WITHIN THE SCOPE OF NATIONAL SECURITY

Raitis Tiliks, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Tiesību zinātnes programmas doktorants

Summary

In this article, the author, using an interdisciplinary approach and drawing upon the insights of securitization theory, briefly examines the national identity clause enshrined in Article 4(2) of the Treaty on European Union, particularly within the framework of national security. The findings and conclusions in this work are set against the backdrop of the present-day circumstances, wherein global and regional turbulence has introduced novel challenges to both the external and internal dimensions of the national security of the Republic of Latvia. Viewed through the lens of securitization theory and the understanding of the right of an individual to security as delineated in Article 6 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the objective of this article is to offer a concise reflection upon the current scope of national security within a specific context – the external border segment of the European Union and the Republic of Latvia.

Atslēgvārdi: ārējā robeža, drošībošana, indivīds, nacionālā drošība

Keywords: external border, securitisation, an individual, national security

Ievads

Saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punkta otro un trešo teikumu Eiropas Savienība respektē dalībvalstu galvenās funkcijas, tostarp nodrošinot valsts teritoriālo integritāti, uzturot likumību un kārtību un aizsargājot valsts drošību. Jo īpaši valsts drošība paliek vienīgi katras dalībvalsts atbildībā.¹ Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punkts ir nacionālās identitātes klauzulas (tā saucamās Kristiansena klauzulas) normatīvs formulējums primārā tiesību akta līmenī. Šajā rakstā autors ar starpdisciplināru pieeju aplūkos tikai vienu Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punkta šķautni.

¹ Līgums par Eiropas Savienību (konsolidēta versija). ES Oficiālais Vēstnesis, 09.05.2008., C 115.

Globālā un reģionālā turbulence sagādājusi kārtējos izaicinājumus Latvijas Republikas nacionālās drošības ārējās un iekšējās drošības dimensijai. Viens no aspektiem šajā situācijā ir mūsu valsts ģeogrāfiskais stāvoklis un no starptautiskajām saistībām izrietošs, kā arī nacionālās drošības interesēs balstīts pienākums kontrolēt Eiropas Savienības ārējo robežu un Šengenas zonas ārējo robežliniju, un vienlaikus arī Ziemeļatlantijas līguma organizācijas telpas ārējo perimetru. Latvijas ārējās robežas uz sauszemes, jūrā un gaisā ilgstoši ir nodalošās robežlinijas starp divām kardināli atšķirīgām vērtību un dzīves telpām Eiropas rietumos un austrumos.

Turpināta un arvien intensīvāka nekonvencionāla uzbrukuma (hibrīdkara, angļu val. – *irregular warfare*) apstākļos drošībošana² konceptuāli un izpratnē par ārējās robežas drošībošanu ir nozīmīgi faktori visaptverošas valsts aizsardzības sistēmas gatavībā un funkcionēšanā. Minētais skar arī tiesību jomu. Ārējās robežas drošībošana ir nacionālās drošības sastāvdaļa. Ģenerālklausulas “robežas drošība” iekļaušana politisko partiju programmās vai plašsaziņas līdzekļu informācijā vēl negarantē sabiedrības izpratni par jautājumiem, iesaisti un atbalstu konkrētai rīcībpolitikai. Sabiedrībai un arī ārējiem sadarbības partneriem labāk jāsaprot Latvijas Republikas valsts robežas un ārējās robežas drošībošanas konteksts, kopsakarības un vēstījumu racionalitāte, pamatotība. Izpratni var veicināt, ņemot vērā procesus, kuri Latvijā un Baltijas jūras reģiona citās demokrātiskajās valstīs veido dominējošu konsensu par to, kas tiek kolektīvi atzīts par apdraudējumu.

Mūsdienu realitātē, kad likuma varā balstīta starptautiskā kārtība un starptautisko tiesību principi tiek kārtējo reizi apšaubīti un ignorēti, ārējās robežas drošībošanas kontekstā indivīdam un tiesībām ir pieaugoša stabilizējoša nozīme. Aplūkojot indivīda tiesības uz drošību, tiek ņemts vērā valsts pozitīvais pamatpienākums to nodrošināt un ka sabiedrības vispārējās intereses un valsts nacionālā drošība ir pārākas par atsevišķa indivīda subjektīvo interesi. Raksta mērķis ir caur drošībošanas teorijas prizmu un izpratni par indivīda tiesībām uz drošību sniegt nelielu ieskatu nacionālās drošības pašreizējā tvērumā vienā konkrētā – Eiropas Savienības un Latvijas Republikas ārējās robežas – segmentā.

Rakstā lietotā definīcija “ārējā robeža” atbilst Šengenas Robežu kodeksa³ 2. panta 2. punktā noteiktajam. Proti, “ārējās robežas” ir Eiropas Savienības dalībvalstu sauszemes, arī upju un ezeru robežas, jūras robežas un lidostas, upju ostas, jūras ostas un ezeru ostas ar noteikumu, ka tās nav iekšējās robežas.

² Drošībošana (angļu val. – *securitisation*; vācu val. – *Versicherheitlichung*) – terminu latviešu valodā 02.02.2016. sēdē (protokols Nr. 1/1125, lēmums Nr. 94) apstiprināja Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija. Pieejams: <https://termini.gov.lv/komisija/lza-tk-protokols-nr-11125-02022016> [aplūkots 14.01.2025.]

Īsi par drošībošanu: Baele S. J., Jalea D. Twenty-five Years of Securitization Theory: A Corpus-based Review. *Political Studies Review*, 2023, Vol. 21(2), pp. 376–389. Pieejams: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/14789299211069499> [aplūkots 14.01.2025.]

³ Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2016/399 (2016. gada 9. marts) par Savienības Kodeksu par noteikumiem, kas reglamentē personu pārvietošanos pār robežām (Šengenas Robežu kodekss) (kodificēta redakcija). OV L 077, 23.03.2016., 1. lpp. Pieejama: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A02016R0399-20240710> [aplūkots 15.01.2025.]

Konceptuāli par drošībošanu un robežām

Mūsu gadsimta sākumā iru sociologs Liams O'Dauds (*Liam O'Dowd*) izteica viedokli, ka robežas un pārrobežu reģionālisms uz Eiropas Savienības ārējām robežām iekļauj kritisko un empīrisku tradīciju sintēzi, orientēšanos uz problēmu risināšanu, kā arī pragmatiskas un kritiskas filozofijas. Viņš pauda strukturētu socioloģisku viedokli par robežu neviendabīgumu. Eiropas robežas un to funkcijas izmaiņu procesā L. O'Dauds redzēja kā barjeras, tiltus, resursus un identitātes simbolus. Viņa ieskatā, socioloģiski robežas esot integrētas uzvedībā, tās ir kārtības, drošības un cilvēka dzīves viasuresošs produkts.⁴ Šis viedoklis tika izteikts laikā, kad drošībošanas teorija vēl bija attīstības sākumā. Līdzīgu viedokli "snaudošās Eiropas" periodā izteica politiskās ģeogrāfijas autoritāte – profesors Deivids Ņūmens (*David Newman*), kurš konstanti argumentēja nostāju par strukturētas pieejas nepieciešamību robežu pētniecības jautājumos, mudinot rast kopēju starpdisciplināru valodu. Oponenti apgalvoja, ka pietiekami laba pieeja esot daudznozaru robežpētījumu veicināšana, pulcējot teorētiskus un praktiskus no dažādām jomām, apmainoties ar idejām, papildinot savstarpējo izpratni par robežu (angļu val. – *boundaries*) fenomenu un tādējādi paplašinot redzesloku turpmākiem pētījumiem un praksei.⁵

Zinātniskā diskursa par drošībošanu (*securitisation*) sākumu pētnieki pārsvarā saskata 20. gadsimta otrajā pusē, it sevišķi 80.–90. gados dāņu politologa, Kopenhāģenas Universitātes profesora Oles Vēvera (*Ole Wæver*) publikācijās, kā arī angļu politologa Barija Buzana (*Barry Buzan*), holandiešu politologa Jāpa de Vildes (*Jaap de Wilde*), franču politologa Tjeri Balzaka (*Thierry Balzacq*) un citu romāņu-ģermāņu un anglosakšu tiesību loka zinātnieku darbos. Drošībošanas teorijas Kopenhāģenas skolas pamatlicēji šā procesa raksturojumu 1998. gada kopdarbā izteica ar vārdiem [paredzēti tiem, kas īsteno drošībošanu]: "Ja mēs nerisināsim šo problēmu, viss pārējais būs nevērtīgs, jo mēs vai nu nebūsim šeit, vai nebūsim brīvi, lai risinātu to savā veidā."⁶ Teorijas pirmsākumos tika uzskatīts, ka drošībošanas precīza definīcija un kritēriji tiek veidoti caur tādu eksistenciālu draudu atzīšanu, kuri ir pietiekami nozīmīgi, lai radītu būtiskas sekas. Drošībošana tika raksturota kā izteikti diskursīvs process, kurā komunikācijas dalībnieki jautājumus uz drošības un draudu jomu cenšas pārvietot ar runas aktiem. Savukārt starptautiskās politikas zinātnieks Stefano Gucīni (*Stefano Guzzini*) vēlāk izteica viedokli, ka drošībošanas teorijas attīstība un dziļākas diskusijas īstenībā sākās ar otrādu procesu – ar aukstā kara seku iniciētu "atdrošībošanu". S. Gucīni ieskatā, klasiskā sākotnējā teorija būtu kritiski jāvērtē procesus ietekmējošu notikumu dinamikā. Proti, teorija var izrādīties sevišķi sensitīva attiecībā uz kontekstu (it sevišķi vēsturisko) konkrētā valstī un drošības vides dinamiskām izmaiņām laikā, turklāt drošībošanas izpratne tikai "runas

⁴ O'Dowd L. *Analysing Europe's Borders*. Durham University: IBRU Boundary and Security Bulletin, Vol. 9 (2), 2001, pp. 67–79. Pieejams: https://www.durham.ac.uk/media/durham-university/research-/research-centres/ibru-centre-for-borders-research/maps-and-databases/publications-database/boundary-amp-security-bulletins/bsb9-2_odowd.pdf [aplūkots 15.01.2025.]

⁵ Newman D. *On borders and power: A theoretical framework*. Journal of Borderlands Studies, Vol. 18:1, pp. 13–25. Pieejams: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08865655.2003.9695598> [aplūkots 15.01.2025.]

⁶ Buzan B., Wæver O., Wilde J. de (eds). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder & London: Lynne Rinner Publishers, 1998, pp. 23–26. Pieejams: https://www.academia.edu/35332225/Security_a_New_Framework_for_Analysis [aplūkots 17.01.2025.]

akta” formā varbūt nav vislabākā pieeja.⁷ Drošības teorija padziļināti nepēta to, kāpēc attiecīgā joma kļuvusi aktuāla. Koncentrēšanās notiek uz jautājumu *kā* – kā konkrēta valoda un komunikācija pārliecina sabiedrību vai citu mērķauditoriju par apdraudējumu (vai otrādi).

Viens no drošības rezultātiem mūsdienās ir politiskajos diskursos un plašsaziņas līdzekļu informācijā dominējošā kļūdainā izpratne par laiku, kad sākās neizprovocēta un neattaisnojama Krievijas agresija pret Ukrainu. Vairākums avotu norāda 2022. gada 24. februārī (t. sk. ar narativu 2025. gada februārī “kara trešais gads”), kaut gan kinētiskā karadarbība, bruņots iebrukums, Ukrainas teritoriālās integritātes graušana, kara noziegumi un noziegumi pret cilvēci, likuma varā balstītas starptautiskās kārtības ignorance, kā arī Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtu principu neievērošana sākās jau 2014. gada februārī.

Akadēmiskajās aprindās 21. gadsimta sākumā aktivizējās diskusijas par robežu drošības pieaugumu pasaulē, it sevišķi demokrātiskajās sistēmās, jo globalizācijas un cilvēku piespiedu mobilitātes ietekmē (kuru aktīvi veicina arī pārrobežu organizētā noziedzība un autoritāri režīmi) šīs sistēmas arvien intensīvāk tiek pakļautas nekonvencionāliem ārējiem spiedieniem. Ar robežu drošību saistītie diskursi kļuva arvien biežāki, decentralizēti, lokalizēti, naidīgi un fokusēti uz hibrīda rakstura apdraudējumiem.⁸

Uz empīriskiem datiem balstītā 2019. gada pētījumā bija secināts, ka diskusijās ANO Drošības padomē 2000.–2014. gadā, vārdu “atzīta robeža” lietojums samazinājās, savukārt vārdu “robežas drošība” lietojums būtiski pieauga. Diskursa konteksta analīze norādīja uz to, ka pasaules valstu uzmanība un bažas no lielajiem starpvalstu konfliktiem un sacensībām aukstā kara laikā pārcēlās uz reģionāli aktuāliem ar robežu drošību un pārvaldību saistītiem jautājumiem.⁹ Viens no sekundāriem piemēriem šādam konstatējumam bija reģionāli specifisks pētījums Zviedrijā, Dānijā un Norvēģijā par drošību un robežu kontroli Eiropas 2015. gada tā sauktajā migrācijas krīzē. Pētījuma sākumā bija plānots analizēt trīs diskursus: noturība, humānisms un aizsardzība pret draudiem, bet procesa gaitā pētnieki nonāca līdz atziņai par trīs citu diskursu dominanci plašsaziņas līdzekļos: draudi, solidaritāte un labklājības valsts noturība. Apkopojot secinājumus, pētījuma autori nonāca līdz piesardzīgai atziņai par lingvistiskas konstrukcijas “līdzjūtīga drošības” attiecināšanu uz konstatēto.¹⁰

Nostāju par robežu drošības starpdisciplināru moderno būtību papildina atziņa, ka robežu drošības izpratnes paplašināšana, iekļaujot apjomīgāku uztverto draudu klāstu, 21. gadsimtā ir novedusi pie attiecīgi plašākas “robežas telpas” un robežu kontroles definīcijas. Valdības arvien vairāk uzskata robežu politikas par rīkiem, lai

⁷ Guzzini S. A dual history of ‘securitisation’. Copenhagen: Danish Institute for International Studies, 2015. Pieejams: https://www.files.ethz.ch/isn/192491/DIIS_WP_2015_02_A_dual_history_of_Securitisation.pdf [aplūkots 17.01.2025.]

⁸ Simmons B. A., Shaffer R. Globalization and Border Securitization in International Discourse. Philadelphia: University of Pennsylvania, 2019. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3480613> [aplūkots 19.01.2025.]

⁹ Ibid., pp. 3–6.

¹⁰ Naper A. A. Compassionate Border Securitisation? Border Control in the Scandinavian News Media during the ‘Refugee Crisis’. Oslo: Nordic Journal of Migration Research, 2022, 12 (1), pp. 4–20. Pieejams: <https://journal-njmr.org/articles/10.33134/njmr.494> [aplūkots 12.02.2025.]

risinātu problēmjautājumus visā valsts teritorijā, nevis tikai pievērstos pierobežas specifiskām interesēm. Šīs vairāk sistēmiskas un visaptverošākas pieejas robežu drošībai arvien biežāk ietver koordināciju ar kaimiņvalstīm un pat tālām valstīm.¹¹ Latvijas Republikas situācijā, piemērojot pragmatismu un kritisko domāšanu, jau pirms vairāk nekā ceturtdaļgadsimta bija saprotams, ka Krievijas marginalizācija iezīmē jaunu robežu jaunā Eiropā. Ārlietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks Armands Gūtmanis 2001. gada zinātniskā konferencē izteica viedokli, ka ar vārdiem “jaunā robeža” nav domātas militāro drošību sadalošās līnijas un ka jēdziens par sadalošajām līnijām iegūst pavisam citu nozīmi, ja to aplūko kā ekonomisku, politisku, juridisku un labklājības fenomenu.¹²

Vēl viens no drošībošanas teorijas izmantošanas neseniem piemēriem ir Britu akadēmijas paspārnē 2021. gadā apkopotie raksti dažādu valstu robežu un ar tām saistīto procesu izpētē ar vēsturisko metodi caur drošībošanas prizmu.¹³ Autori argumentēja nostāju par to, kā robežu veidošanās procesa izpēte var izgaismot daudzus svarīgus jautājumus ne tikai par to, kā mainījusies pasaule, bet arī par daudzveidīgām sekām, kuras šīs pārmaiņas izraisīja. Vērtējot robežu veidošanos globāli, rakstos par dažādiem laika posmiem un reģioniem izcelta starptautisko attiecību teorijas analītiskā potenciāla izmantošana un norādīts uz nepieciešamību pētniecībā ņemt vērā arī emocionālos aspektus.¹⁴ Secināts, ka jaunas teorijas, piemēram, drošībošanas teorija, noteikti radušās konkrētā vēsturiskā kontekstā. Nav vienkārši piemērot idejas, kas balstītas uz mūsdienu nācijvalstu pasauli un kuru iedvesmas avots bija aukstā kara beigas, tādai senākai vēsturiskai pasaulei, kurā nācijvalstis vēl nebija izveidojušās un pasaules politiskā sistēma izskatījās pavisam citādi. Galvenais, kas šādu teoriju ļauj savienot ar agrīno moderno pasauli aptverošiem vēsturiskiem piemēriem, ir apsvērt drošības problēmas neatkarīgi no to formas kā pamatu robežu veidošanai.¹⁵

Analizējot ģenerālklausulu “robežu drošība” mūsdienu demokrātisko iekārtu tiesību lokā, pragmatisks ir Kanādas zinātnieka Emanuela Brunē-Žaili (*Emmanuel Brunet-Jailly*) uzskats, ka līdz 20. gadsimta 90. gadiem pētnieciskie raksti par robežām un drošību uzsvēra divas būtiski atšķirīgas pieejas robežu drošībai. Sākotnēji dominējošais viedoklis bija tāds, ka robežu drošības politiku formulēšanā militārā drošība joprojām ir būtiska. Bet Eiropas pētnieki Kevins Grejs (*Kevin Gray*) un B. Buzans pamatīgi izmainīja debates, ierosinot, ka drošība ir daudz sarežģītāka, nekā to pasniedz militārā drošība, un ka nepieciešams apvienot domāšanu par drošību kā daudznozaru pieeju, iekļaujot vides, ekonomikas un sociālās dimensijas klāt pie drošības un izlūkošanas (situācijas apzināšanas un analīzes) dimensijām. Robežu

¹¹ Diener A. C., Hagen J. *Borders: A Very Short Introduction* (2nd Edition). Oxford University Press, 2024, pp. 63–66. Pieejams: <https://academic.oup.com/book/56207> [aplūkots 19.01.2025.]

¹² Gūtmanis A. (Dr. philol.). Jaunā Eiropa un Latvijas–Krievijas attiecību mainība. Referāts LU zinātniskajā konferencē “Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001” Rīgā, 2001. gada 16. novembrī. Latvijas Vēstnesis, Nr. 168, 21.11.2001.

¹³ Helman L., Smith E. (eds). *Global Border Making and Securitisation in the Early Modern World*. London: Journal of the British Academy, 2021, Vol. 9 (s4). Pieejams: <https://www.thebritishacademy.ac.uk/publishing/journal-british-academy/9s4/> [aplūkots 19.01.2025.]

¹⁴ Par domāšanas un attieksmes emocionālo sastāvdaļu Eiropas drošības kārtējo pārmaiņu periodā interesantu viedokli savulaik izteica franču filozofs Pjērs Hasners. Sk.: Hassner P. *The Changing Context of European Security*. JCMS: Journal of Common Market Studies, 1968. Pieejams: https://www.academia.edu/27581059/The_Changing_Context_of_European_Security [aplūkots 12.02.2025.]

¹⁵ Turpat, 1.–12. lpp.

politika nemanāmi mainījās, jo tās pakāpeniski apakš-specializējās, lai diferencētu, piemēram, tirdzniecības un preču plūsmas un cilvēku mobilitāti.¹⁶ Savukārt Vašingtonas Valsts universitātes profesors Otvins Marenins (*Otwin Marenin*) puda viedokli, ka robežu drošības sistēmas ir kas vairāk nekā tikai jautājumi par drošību uz robežas. Robežu drošības sistēmu izstrādi un īstenošanu ietekmē ne tikai draudu realitāte un drošības vajadzības, bet arī tas, kā šādi draudi tiek uztverti, kategorizēti, interpretēti un integrēti plašākā drošībošanas diskursā.¹⁷

Pievēršoties mūsdienām, secinājumu kontekstā nozīmīgi ir divi 2024. gada nogalē publicēti Eiropas Savienības līmeņa pētījumi, kuros minēts arī ārējo robežu segments. Pirmais ir 2024. gada septembrī publiskotais Eiropas Centrālās bankas bijušā vadītāja Mario Dragi (*Mario Draghi*) vadītās darba grupas ziņojums par Eiropas konkurētspēju.¹⁸ Otrs ir 2024. gada oktobrī publiskotais Somijas Republikas bijušā prezidenta, Eiropas Komisijas prezidentes speciālā padomnieka Sauli Nīniste (*Sauli Niinistö*) vadītās darba grupas ziņojums par Eiropas civilās un militārās sagatavotības un gatavības stiprināšanu.¹⁹ Šajā analītiskajā ziņojumā uzmanība pievērsta arī Eiropas Savienības ārējo robežu drošības un labākas pārvaldības stiprināšanai, kā arī pret darbībai hibrīduzbrukumiem un atbalsta sniegšanai tām Eiropas Savienības dalībvalstīm, kuras pieredz migrācijas instrumentalizēšanu. Situācijas raksturošanai S. Nīniste izmantoja britu vēsturnieka Marka Galeoti (*Mark Galeotti*) secinājumu no 2022. gadā publicētās grāmatas²⁰: “Eiropas Savienība konstatē, ka atrodas pasaulē, kuru raksturo “jebkā (visa) apbruņošana” un līdz ar to jebkā (visa) drošībošana.”

Indivīds un nacionālā drošība

Atgriežoties pie Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punkta otrajā un trešajā teikumā iekļautās nacionālās identitātes klauzulas, kas ir viens no nedaudzajiem izņēmumiem Eiropas Savienības un tās institūciju supranacionālajā kompetencē, indivīda loma nacionālās drošības un līdz ar to arī teritoriālās integritātes nodrošināšanā ir ļoti būtiska. Latvijas Republikā normatīva sasaiste starp nacionālo drošību, teritoriālo

¹⁶ Brunet-Jailly E. Border Security in Europe. In: Wassenberg B., Reitel B. (eds). Critical Dictionary on Borders, Cross-Border Cooperation and European Integration. Bruxelles: Peter Lang Publishing, 2020, pp. 140–141. Pieejams: <https://www.peterlang.com/document/1057026> [aplūkots 21.01.2025.]

¹⁷ Marenin O. Democratic Oversight and Border Management: Principles, Complexity and Agency Interests. In: Caparini M., Marenin O. (eds). Borders and Security Governance. Geneva: DCAF, 2006, p. 19. Pieejams: <https://gsdrc.org/document-library/borders-and-security-governance-managing-borders-in-a-globalised-world/> [aplūkots 16.08.2011.]

¹⁸ The Draghi Report: A competitiveness strategy for Europe (Part A), p. 50; In-depth analysis and recommendations (Part B). Brussels, European Commission, 9 September 2024. Pieejams: https://commission.europa.eu/topics/eu-competitiveness/draghi-report_en [aplūkots 23.01.2025.] Īsi par M. Dragi ziņojumu: Gailīte D. Juristu pienākumi Eiropas izdzīvošanai. Jurista Vārds, 26.11.2024., Nr. 48 (1366), 2. lpp.

¹⁹ Niinistö S. Strengthening Europe's civil and military preparedness and readiness: Report by Special Adviser Niinistö. Brussels, European Commission, October 2024. Pieejams: https://commission.europa.eu/topics/defence/safer-together-path-towards-fully-prepared-union_en [aplūkots 24.01.2025.]

²⁰ Galeotti M. The Weaponization of Everything: A Field Guide to the New Way of War. Yale University Press, 2022. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv28bqm27> [aplūkots 24.01.2025.]

integritāti un indivīdu ir formulēta arī Nacionālās drošības likuma²¹ 1. pantā, kurā iekļauts vēstījums par nacionālo drošību un tās vēlamo stāvokli.

Eiropas Savienības Pamattiesību hartas²² 6. pants “Tiesības uz brīvību un drošību” noteic, ka ikvienam ir tiesības uz personas brīvību un drošību. Šī ir viena no pamattiesībām, kas, piemērojot Eiropas Savienības tiesību aktus, jāievēro gan Eiropas Savienībai, gan dalībvalstīm saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 6. pantu un hartas VII sadaļu par vispārīgiem noteikumiem, kas attiecas uz hartas interpretēšanu un piemērošanu. Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 6. panta iztulkošanā un līdz ar to izpratnē par indivīda brīvību un drošību ieguldījumu sniegusi arī Eiropas Savienības Tiesa. Piemēram, 2014. gadā apvienotajā lietā C-293/12 un C-594/12, balstoties uz savu judikatūru, tiesa argumentēja²³, ka cīņa pret starptautisko terorismu, lai nodrošinātu starptautisko mieru un drošību, ir Eiropas Savienības vispārējo interešu mērķis. Tas pats attiecas uz cīņu pret smagiem noziegumiem, lai nodrošinātu sabiedrības drošību. Turklāt šajā ziņā Eiropas Savienības Tiesa norādīja, ka Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 6. pantā atzītas ikvienas personas tiesības ne vien uz brīvību, bet arī uz drošību.

2009. gadā spriedumā lietā C-348/09 Eiropas Savienības Tiesa ar visai sensīvu turpinātu nostāju pamatoja savu spriedumu, rosinot jautājumu par Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punktā iekļautās nacionālās identitātes klauzulas tvērumu²⁴, un it sevišķi normu, ka jo īpaši valsts drošība paliek vienīgi katras dalībvalsts atbildībā. Minētajā lietā tiesa argumentēja (23. punkts), ka, lai arī dalībvalstis saskaņā ar to vajadzībām, kuras katrā dalībvalstī un laika posmā var atšķirties, būtībā var brīvi noteikt sabiedriskās kārtības un valsts drošības prasības, it īpaši kā attaisnojumu atkāpei no personu brīvas pārvietošanās pamatprincipa, tomēr šīs prasības ir jāinterpretē šauri, un to saturu nevar noteikt katra dalībvalsts vienpusēji bez Eiropas Savienības iestāžu kontroles.²⁵ Tādējādi Eiropas Savienības Tiesa indicēja savu nostāju situācijā, kurā saskatīja personu brīvas pārvietošanās pamatprincipa un dalībvalstu nacionālās identitātes klauzulas kolīziju. Izvērsot 2009. gada spriedumā lietā C-348/09 un citos spriedumos iekļautos apsvērumus, 2021. gadā lietā C-742/19 Eiropas Savienības Tiesa secināja, ka Eiropas Savienības dalībvalstu bruņoto spēku galvenie uzdevumi, proti, teritoriālās integritātes un valsts drošības nodrošināšana, ir skaidri minēti starp tām valsts galvenajām funkcijām, kuras Eiropas Savienībai ir jārespektē saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punktu. Tomēr turpmāk Tiesa secināja, ka no Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punktā nostiprinātās valsts galvenās funkcijas neizriet, ka dalībvalstu lēmumi par savu bruņoto spēku organizāciju neietilpst Eiropas Savienības tiesību piemērošanas jomā, it īpaši, ja runa ir par noteikumiem par dienesta (darba) laika organizēšanu miera laikā. Proti, saskaņā ar Eiropas Savienību Tiesas pastāvīgo judikatūru, lai arī vienīgi

²¹ Nacionālās drošības likums: LV likums. Pieņemts 14.12.2000. (ar grozījumiem, kas stājas spēkā 24.04.2024.).

²² Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Parakstīta Strasbūrā 12.12.2007. OV C 202, 7.6.2016, pp. 389–405.

²³ EST Virspalātas 08.04.2014. spriedums apvienotajās lietās C-293/12 un C-594/12, 42. punkts. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-293/12> [aplūkots 04.02.2025.]

²⁴ Līguma par Eiropas Savienību 4. panta 2. punkta satura noskaidrošanā sistēmiski būtu aplūkojams arī Līguma par Eiropas Savienības darbību 36. pants, 72. pants, 73. pants, 346. pants un 347. pants.

²⁵ EST 22.05.2012. spriedums lietā C-348/09, 23. punkts. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-348/09&language=EN> [aplūkots 04.02.2025.]

dalībvalstu ziņā ir noteikt to būtiskās drošības intereses un veikt pienācīgus pasākumus, lai nodrošinātu to iekšējo un ārējo drošību, tostarp pieņemt lēmumus par to bruņoto spēku organizāciju, tikai tas apstākļi vien, ka valsts pasākums ir veikts, lai aizsargātu valsts drošību, nevar izraisīt Eiropas Savienības tiesību nepiemērojamību un atbrīvot dalībvalstis no pienākuma ievērot šīs tiesības. Tas pats attiecas uz valsts pasākumiem, kas noteikti, lai aizsargātu dalībvalsts teritoriālo integritāti.²⁶

Savukārt Eiropas Savienības Tiesas virspalātas 2016. gada sprieduma lietā C-601/15 tiesa argumentēja, ka valsts drošības un sabiedriskās kārtības aizsardzība veicina arī citu personu tiesību un brīvību aizsardzību. Tiesa secināja, ka šajā ziņā Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 6. pantā ir paredzētas ikvienas personas tiesības ne vien uz brīvību, bet arī uz drošību. Saistībā ar “valsts drošības” jēdzienu no tiesas iepriekšējās judikatūras izriet, ka šis jēdziens ietver gan dalībvalsts iekšējo, gan ārējo drošību un ka nopietns valsts iestāžu un dienestu darbības apdraudējums, kā arī iedzīvotāju izdzīvošana, tāpat kā ārējo attiecību vai tautu mierīgas līdzāspastāvēšanas būtiska traucējuma risks vai arī militāro interešu apdraudējums tādējādi var ietekmēt valsts drošību.²⁷ Šāds Eiropas Savienības Tiesas viedoklis bija pamatots arī ar Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 52. panta 1. punktu, kurš ierobežojumu uzlikšanu saista gan ar nepieciešamību un atbilstību vispārējas nozīmes mērķiem, gan ar vajadzību aizsargāt citu personu tiesības un brīvības. Ar konkrētās lietas faktiskajiem apstākļiem nesaistītu personu tiesību un brīvību preventīva aizsardzība ir viens no argumentiem, kuru Eiropas Savienības dalībvalstu institūcijas attiecina uz savu pamatotu un proporcionālu rīcību gadījumos, kad nacionālās drošības tvērumā aizsargājamās sabiedrības (indivīdu) tiesības un brīvības.

Minētajos Eiropas Savienības Tiesas spriedumos lietotie vārdi “valsts drošība” Latvijas tiesību sistēmā atbilst vārdiem “nacionālā drošība”.²⁸ Kopējā spriedumos iekļautā nostāja ir tāda, ka katram indivīdam (arī Latvijas iedzīvotājiem) ir tiesības uz drošību, kuru sekmē un nodrošina nacionālās drošības sistēmas subjekti, īstenojot valsts pozitīvās atbildības pienākumu. Valsts robežas drošība ir nacionālās drošības elements un ārējo robežu kontekstā arī Eiropas Savienības drošības, kā arī Ziemeļatlantijas līguma organizācijas dalībvalstu drošības sastāvdaļa. Līdz ar to gan ārējās robežas drošībošana, gan rīcība valsts robežas neaizskaramības nodrošināšanā saskanīgi ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtu²⁹ 2. panta 4. punktu ir arī Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 6. pantā paredzēto indivīda tiesību uz drošību īstenošanas rezultāts.

Var piebilst, ka viens no fundamentāliem tiesiskiem pamatiem valsts robežas neaizskaramības principa izpratnē Eiropā 20. gadsimtā tika formulēts Eiropas

²⁶ EST 15.07.2021. spriedums lietā C-742/19, 33.–46. punkts. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-742/19> [aplūkots 04.02.2025.]

²⁷ EST Virspalātas 16.02.2016. spriedums lietā C-601/15, 53. un 66. punkts. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-601/15&language=LV> [aplūkots 04.02.2025.]

²⁸ Minēto EST spriedumu angļu valodas versijās attiecīgajos punktos un kontekstā lietots termins *national security*. Līguma par Eiropas Savienības darbību 4. panta 2. punktā angļu valodas versijā lietots termins *national security*.

²⁹ ANO Statūti. Pieņemti Sanfrancisko 26.06.1945. Latvijas Vēstnesis, 29.01.2018., Nr. 20.

Drošības un sadarbības konferences (1973–1975, Helsinki–Ženēva) Noslēguma dokumentā³⁰, kuru parakstīja 35 valstis (arī PSRS). Helsinku 1975. gada vienošanās III pantā (*Inviolability of frontiers*) tika formulēta kopēja izpratne par robežu neaizskaramību un IV pantā (*Territorial integrity of States*) izpratne par valstu teritoriju integritāti.

Ministru kabineta 2001. gada 2. oktobrī akceptētās Nacionālās drošības koncepcijas 1.2. apakšpunktā bija ierakstīts, ka valsts drošības politika un tās mērķu sasniegšana ir visu valsts institūciju un valsts iedzīvotāju atbildība.³¹ Turpmākajās Nacionālās drošības koncepcijās šī nostādne pakāpeniski mainījās – apdraudējumu attīstības ietekmē sabiedrības loma, iesaiste un atbildība pārveidojās. Saeimas 2023. gada 28. septembrī apstiprinātajā Nacionālās drošības koncepcijā³² konceptuālā doma ir tāda, ka valsts pastāvēšana ir atkarīga no visu Latvijas iedzīvotāju atbildīgas attieksmes pret valsti un tās drošību. Tātad naratīvs mainījās no “atbildība” uz “attieksme” jeb no formāli deklaratīvas uz saturiski labāk izprotamu, apjomīgāku konstrukciju. Minētajā 2023. gada Nacionālās drošības koncepcijā vēstījumi ir par sabiedrības noturību, vēlmi, iesaistīšanos un gatavību aizstāvēt valsti, iedzīvotāju spēju kritiski domāt un saliedēties ar vienotu izpratni par pamatvērtībām. Saeimas 2023. gada 28. septembra sēdē par steidzamības kārtībā iesniegto koncepcijas projektu izteicās 21 deputāts no 89 sēdē klātesošajiem.³³

Saeimas 2023. gada 28. septembra sēdē apstiprinātās Nacionālās drošības koncepcijas 6. punkta “Iekšējai drošībai un konstitucionālajai iekārtai radītā apdraudējuma novēršana” sadaļā “Valsts robežas drošības un aizsardzības stiprināšana” pirmo reizi Latvijas Republikas vēsturē tika izvirzīta jauna nostādne – ārējās robežas neaizskaramība. Akcentēts, ka valsts robežas drošība ir priekšnoteikums valsts robežas neaizskaramības garantēšanai un valsts apdraudējuma novēršanai. Jāturpina Latvijas ārējās robežas neaizskaramības stiprināšana, kas vienlaikus ir NATO un ES ārējā robeža.³⁴ Kopumā doma ir ģeopolitiski turbulentajam laikam atbilstoša. Tomēr, ja vārdlietojums “ārējās robežas neaizskaramība” nebija pārrakstīšanās kļūda, tad šī jaunā nostādne pelnījusi dziļāku analīzi. Valsts robežas neaizskaramība un ārējās robežas neaizskaramība nav vienādojami jēdzieni. Pirmā jēdziena gadījumā ir starptautiski atzīta³⁵ teorētiska izpratne, starptautisko publisko attiecību rezultātā nostiprināts tiesisks pamats un valsts (Eiropas tiesību tradīcijā arī “nācijvalsts”) kā valsts robežas neaizskaramības pamatobjekts. Šajā kontekstā var izmantot vācu sociologa Maksimiliāna Vēbera (*Maximilian (Max) C. E. Weber*) skaidrojumu par

³⁰ Conference on Security and Co-operation in Europe: Final Act (Done at Helsinki on 1 August 1975). Pieejams: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> [aplūkots 07.02.2025.]

Latvijā lietotais dokumenta nosaukums ir “Helsinku tikšanās Noslēguma akts” (piemēram, Deklarācija “Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”, pieņemta 04.05.1990., LR AP un Valdības Ziņotājs, 24.05.1990., Nr. 21).

³¹ Nacionālās drošības koncepcijas projekts. Latvijas Republikas Ministru kabineta sēdes protokola Nr. 47 izraksts, 45. §. Latvijas Vēstnesis, 06.11.2001., Nr. 159.

³² Saeimas 2023. gada 28. septembra paziņojums “Par Nacionālās drošības koncepcijas apstiprināšanu”. Latvijas Vēstnesis, 29.09.2023., Nr. 189.

³³ Latvijas Republikas 14. Saeimas rudens sesijas septītās sēdes 2023. gada 28. septembrī stenogramma. Pieejama: https://www.saeima.lv/lv/transcripts/view/2491#section_13 [aplūkots 28.01.2025.]

³⁴ Saeimas 2023. gada 28. septembra paziņojums “Par Nacionālās drošības koncepcijas apstiprināšanu”. Latvijas Vēstnesis, 29.09.2023., Nr. 189.

³⁵ Izņemot neokoloniālisma īstenotājus un likuma varā balstītas starptautiskas kārtības noliedzējus.

valsti 1918. gada lekcijā “Politik als Beruf”³⁶ Minhenes Universitātē par trīs elementu kopumu, kas veidojumu ļauj uzskatīt par valsti: sabiedrība, īstenota vara un teritorija. Savukārt ārējās robežas neaizskaramības gadījumā šo trīs savstarpēji saistīto faktoru pilnības nav. Šengenas Robežu kodeksam ir Eiropas Savienības regulas juridiskais spēks, tomēr ārējo robežu izpratne fundamentāli balstās uz Eiropas valstu unikālu ekonomisko un politisko integrāciju, tā ir valstu apvienība. Noteiktos gadījumos Eiropas Savienība darbojas kā starptautisko tiesību subjekts, tomēr tās kopējo teritoriju pašlaik veido 27 dalībvalstu suverēnas teritorijas. Līgumā par Eiropas Savienību nav rodams princips par Eiropas Savienības ārējo robežu neaizskaramību, savukārt 2. panta 2. punkts paredz brīvības, drošības un tiesiskuma telpu bez iekšējām robežām, kur personu brīva pārvietošanās ir nodrošināta saistībā ar piemērotiem pasākumiem, kas attiecas uz ārējo robežu kontroli. Jāatzīmē, ka brīvības, drošības un tiesiskuma telpa bez iekšējām robežām funkcionē, pateicoties arī savstarpējās uzticēšanās principam, Eiropas Savienības ārējo robežu kontrolei un ārējo robežu pienācīgai integrētai pārvaldībai. Vārdi “ārējās robežas neaizskaramība” kļūst labāk izprotami, ja piemēro sistēmisku salīdzināšanu un apskata nacionālās drošības militāro dimensiju. Ziemeļatlantijas līguma organizācijas 2022. gada Madrides samītā pārjaunota ambicioza Stratēģiskā koncepta ietvarā tika paziņots³⁷ par pilnīgi jaunu pieeju atturēšanai un aizsardzībai (angļu val. – *Deterrence by Denial* vai *Deterrence-Based-Denial*) no agresijas pret Ziemeļatlantijas līguma valstu teritoriju (9. punkts). Šo pieeju publiskajā komunikācijā un drošībošanā latviešu valodā reizēm dēvē “aizsardzība no pirmā centimetra”³⁸. Raugoties no šāda militārās dimensijas skatpunkta, “ārējās robežas neaizskaramības” konteksts ir labāk saprotams.

Turpinot ārējās robežas drošībošanas apskatu caur militārās dimensijas prizmu, ir vērts pievērsties 20. gadsimta beigās aprakstītiem drošībošanas teorijas pamatiem un mēģināt saskatīt līdzības ar Latvijas Republikas situāciju dažos aizvadītajos gados. Pamatojoties uz O. Vēvera, B. Buzana un J. de Vildes 1998. gadā publicētā kopdarba secinājumiem par militāro sektoru drošībošanā³⁹, var izteikt šādas atziņas. Valstis tradicionāli ir bijušas un lielākoties paliek militārās drošības primārie atsaucē objekti. Valsts teritoriālās aizsardzības integritāte ir militārās drošības tradicionālais

³⁶ Attiecīgais citāts: “Staat ist diejenige menschliche Gemeinschaft, welche innerhalb eines bestimmten Gebietes – dies: das “Gebiet”, gehört zum Merkmal – das Monopol legitimer physischer Gewalt für sich (mit Erfolg) beansprucht.” Weber M. Politik als Beruf. In: Geistige Arbeit als Beruf. Vier Vorträge vor dem Freistudentischen Bund. Zweiter Vortrag. München, 1919, seite 4. Pieejams: https://www.deustextarchiv.de/book/view/weber_politik_1919?p=4 [aplūkots 19.12.2024.]. Angliski: “a state is a human community that (successfully) claims the monopoly of the legitimate use of physical force within a given territory”. Latviski: “Valsts ir cilvēku kopiena, kas (sekmīgi) pretendē uz leģitīmu fiziskā spēka izmantošanas monopolu noteiktā teritorijā.”

³⁷ NATO Madrid Summit Declaration. Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid, 29 June 2022. Pieejama: https://www.nato.int/cps/cn/natohq/official_texts_196951.htm [aplūkots 28.01.2025.]

³⁸ Riekstiņš M. “No pirmā centimetra un pirmās minūtes.” NATO vēstnieks par alianses gatavību aizstāvēt dalībvalsts. 30.07.2023. Pieejams: <https://www.apollo.lv/7824332/no-pirma-centimetra-un-pirmas-minutes-nato-vestnieks-par-alianses-gatavibu-aizstavet-dalibvalsts>; LV portāls. Jaunajā valsts aizsardzības koncepcijā teritorijas un civiliedzīvotāju aizsardzība paredzēta “no pirmā centimetra”. 06.09.2023. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/354589-jaunaja-valsts-aizsardzibas-koncepcija-teritorijas-un-civiliedzivotaju-aizsardziba-paredzeta-no-pirma-centimetra-2023> [aplūkots 28.01.2025.]

³⁹ Buzan B., Wæver O., Wilde J. de. 1998, p. 70. Pieejams: https://www.academia.edu/35332225/Security_a_New_Framework_for_Analysis [aplūkots 18.12.2024.]

objekts (piemēram, Saeimas debates Ārējās sauszemes robežas infrastruktūras izbūves likuma⁴⁰ pieņemšanas gaitā), un valsts divas tiešās vides – reģionālā un vietējā – ir galvenās bažas šajā sektorā. Lielākā daļa apakšsistēmu šajā sektorā ir ģeogrāfiski saskaņotas un tādējādi veido drošības kompleksus (piemēram, austrumu flanga aizsardzība Barenca jūrā, Baltijas jūrā un uz sauszemes posmā Norvēģija–Somija–Igaunija–Latvija–Lietuva–Polija). Parasti ir maz neskaidrību par militārā sektora dalībnieku drošībošanu. Relatīvās un absolūtās militārās spējas nenosaka drošībošanu, lai gan var tās veicināt. Ģeogrāfiskie, vēsturiskie un politiskie faktori arī veido drošībošanas procesu (piemēram, Baltijas valstu un Polijas parlamenta spikeru kopīgs 23.11.2021. paziņojums par ārējo robežu stiprināšanu⁴¹). Tiklīdz drošībošana ir iesakņojusies, militārās drošības attiecības var iekļauties labi saprotamos darbības un reakcijas modeļos.

Drošībošanas procesu izpratnei var izmantot arī aptauju datus. Piemēram, vācu pētnieku 2008.–2009. gadā pie Somijas–Krievijas un Austrijas–Ungārijas robežas veiktajās 29 aptaujās viens no secinājumiem bija tāds, ka valsts robežas uztvere atkarīga no attiecīgā valsts robežas iecirkņa. Ja uztvere ir fokusēta uz robežšķērsošanas vietu, tad dominē mobilitātes ideja, savukārt uztvere par “zaļo robežu” parasti saistās ar ideju par kontroli. Atšķirīgu situāciju salīdzinājumā 2009. gadā tomēr rasts vienojošais elements. Proti, 2008.–2009. gada robežu identitāte vairs neuzsverot politisko un ekonomisko sistēmu norobežošanu. Vācu pētnieku novērtējumā, abās aplūkotajās valstīs robežas izskatījās kā depolitizēti un demilitarizēti institūti, kas parasti modelējas saskaņā ar robežšķērsotāju vajadzībām. Tādēļ izmaiņas uz robežas arvien vairāk tika saprastas kā reakcija uz starptautisko mobilitāti.⁴² Jāatzīmē, ka salīdzināšana notika starp atšķirīgajām Somijas–Krievijas un Austrijas–Ungārijas robežām. Gan Somija, gan Austrija dzelzs aizkara un aukstā kara laikos deklarēja savu politisko neitralitāti un attiecības ar Krieviju daudz aspektos ietekmēja Eiropā tolaik ietekmīgs naivisms. Vēstures notikumu un politisko izmaiņu rezultātā Somijas robeža ar Krieviju pašlaik ir Ziemeļatlantijas līguma organizācijas dalībvalstu teritorijas robeža, savukārt Austrijas robeža ar Ungāriju jau kļuvusi par Šengenas telpas iekšējo robežu.

Ārējās robežas drošībošanas satvarā to Eiropas Savienības dalībvalstu vēstījumi, kurām ir sauszemes robežas ar trešām valstīm un līdz ar to lielāka atbildība un slodze kopš gadsimta sākuma, pastāvīgi turpinās. Piemēram, 2018. gadā astoņas Eiropas Savienības dalībvalstis (Lietuva, Latvija, Igaunija, Polija, Rumānija, Slovākija, Somija, Ungārija), kurām ir ārējās sauszemes robežas ar trešajām valstīm, vienojās par kopēju iniciatīvu piesaistīt ārējo robežu apsardzībai lielāku Eiropas Savienības

⁴⁰ Ārējās sauszemes robežas infrastruktūras izbūves likums: LV likums. Pieņemts 12.11.2021., Latvijas Vēstnesis, 13.11.2021., Nr. 221A.

⁴¹ LR Saeima. Speakers of Baltic and Polish Parliaments: European Union needs to bolster its external border, providing funding for this purpose (23.11.2021.). Pieejams: <https://www.saeima.lv/en/news/saeima-news/30380-speakers-of-baltic-and-polish-parliaments-european-union-needs-to-bolster-its-external-border-providing-funding-for-this-purpose> [aplūkots 29.01.2025.]

⁴² Laube L., Roos C. A “Border for the People”? Narratives on Changing Eastern Borders in Finland and Austria. *Journal of Borderlands Studies* [e-journal], Vol. 25, No. 3&4 (2010), pp. 31–49. Pieejams: Association for Borderlands Studies vietnē <https://absborderlands.org/journal/> [aplūkots 04.02.2025.]

finansējumu un ieviest noteiktus robežu uzraudzības standartus.⁴³ Drošībošanas rezultātā, un ne tikai, aizvadītajos gados ārējo robežu integritātes stiprināšanā bijušas daudzas līdzīgas iniciatīvas gan starptautiskās sadarbības, gan Eiropas Savienības, gan nacionālā formātā.

Regulārās “Eurobarometer” aptaujas Eiropas Savienībā 2024. gada pavasarī uzrādīja rezultātu, ka 2022.–2024. gadā 77 % Eiropas Savienības iedzīvotāju stabili atbalstīja Kopējo aizsardzības un drošības politiku (KADP), 71 % iedzīvotāju piekrita, ka Eiropas Savienībai jāstiprina savas kapacitātes militārā ekipējuma ražošanā, un 34 % respondentu uzskatīja, ka drošība un aizsardzība ir prioritāra joma, kurā vidējā termiņā jāveic uzlabojumi. Šāds rezultāts un Eiropas Savienības iedzīvotāju viedoklis kopumā saglabājās arī 2024. gada rudens aptaujā (*Eurobarometer Standard 102*).⁴⁴ 2025. gada pavasara aptaujas rezultāti, visai iespējams, būs krietni atšķirīgi no iepriekšējiem gadiem.

Viens no apjomīgākajiem un kvalitatīvākajiem aizvadīto gadu pētījumiem drošībošanas jomā Latvijā bija 2019.–2020. gadā Latvijas Universitātes docētāju un studentu vadībā īstenotā analīze par Latvijas iedzīvotāju subjektīvo drošības uztveri.⁴⁵ Pētījuma metodoloģiju un saturu caurvija nacionālās drošības stiprināšanas konteksts, un tā praktisko noderīgumu stiprināja ar empīriskiem datiem pamatotas rekomendācijas. Par minētā drošībošanas pētījuma rekomendācijas Nr. 6 (mērķētu reģionālo attīstību veicinošu nacionālā atbalsta programmu svarīgums rīcībpolitikā cilvēkresursu un infrastruktūras attīstībai) īstenošanas netiešu rezultātu ārējo robežu segmentā var uzskatīt Rīcības plānu Latvijas Austrumu pierobežas ekonomiskajai izaugsmei un drošības stiprināšanai 2025.–2027. gadam⁴⁶ un Ministru kabineta 2025. gada 28. februāra rīkojumu⁴⁷ par valsts budžeta dotāciju 2 500 000 euro apmērā Eiropas Savienības ārējās robežas pašvaldībām atbilstoši Eiropas Savienības ārējās robežas kilometru garumam. Šie ir divi pierādījumi, ka drošībošanas teorija nav tikai “sausa zinātne” un indivīdiem var potenciāli sniegt nacionālās drošības apsvērumos balstītu praktisku labumu.

Kopsavilkums

1. Sensitīvos jautājumos, kuru risināšanā saskatāmas gan nacionālās drošības intereses, gan Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 6. pantā paredzētās indivīda tiesības uz brīvību un drošību, ir preventīvi noderīgi gatavot pārdomātu un reālajai situācijai (piemēram, kombinēta hibrīduzbrukuma potenciālo vispārējo

⁴³ DELFI. Atbalsta Lietuvas ierosinājumu piesaistīt lielāku finansējumu ārējo robežu apsardzībai. 18.05.2018. Pieejams: <https://www.delfi.lv/46713439/arzemes/50042993/atbalsta-lietuvas-ierosinajumu-piesaistit-lielaku-finansejumu-arejo-robezu-apsardzibai> [aplūkots 29.01.2025.]

⁴⁴ Standard Eurobarometer 101 – Spring 2024. Pieejams: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3216>; Standard Eurobarometer 102 – Autumn 2024. Pieejams: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/3215> [aplūkots 30.01.2025.]

⁴⁵ Ozoliņa Ž., Reinholde I., Struberģa S. (red.). Latvijas iedzīvotāju subjektīvā drošības uztvere: ietekme uz drošības politikas veidošanu. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021.

⁴⁶ Par Rīcības plānu Latvijas Austrumu pierobežas ekonomiskajai izaugsmei un drošības stiprināšanai 2025.–2027. gadam: Ministru kabineta 20.01.2025. rīkojums Nr. 32. Latvijas Vēstnesis, 22.01.2025., Nr. 15.

⁴⁷ Par valsts budžeta dotācijas piešķiršanu Eiropas Savienības ārējās robežas pašvaldībām: Ministru kabineta 28.02.2025. rīkojums Nr. 100. Latvijas Vēstnesis, 03.03.2025., Nr. 43.

seku aspektā) adaptētu rīcības pamatojumu augstā abstrakcijas pakāpē, ņemot vērā Eiropas Savienības Tiesas judikatūru un Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 52. panta 1. punktā iekļautos divus faktorus:

- 1) ievērojot proporcionalitātes principu, ierobežojumus drīkst uzlikt tikai tad, ja tie ir nepieciešami un patiešām atbilst vispārējās nozīmes mērķiem (vispārējās nozīmes interesēm), ko atzinusi Eiropas Savienība;
 - 2) ievērojot proporcionalitātes principu, ierobežojumus drīkst uzlikt tikai tad, ja tie ir nepieciešami un patiešām atbilst vajadzībai aizsargāt citu personu tiesības un brīvības.
2. Latvijas situācijā drošībošanas un atdrošībošanas vēlamā pieeja gan valsts teritorijā, gan ārpus teritoriālās norisēs būtu tāda strukturēta drošībošana, kura konstanti uzsver un ņem vērā nacionālo un reģionālo daudznozaru specifiku – vēsturisku, sociālu, juridisku, politisku, vides, ekonomikas, digitālu un citu faktoru kopumu. Objektīvi pragmatiskais apsvērums šādai pieejai ir Latvijas un Baltijas jūras reģiona valstu un to iedzīvotāju izpratne par Krieviju. Esam pieredzējuši gan Krievijas impērijas vēsturisko laiku, gan komunisma bezcerīgās būvniecības periodu Padomju Savienībā. Un pašlaik pieredzam Krieviju pseidomesiānisma stadijā ar brutāliem bezcerīgiem mēģinājumiem atjaunot hegmona statusu jaunos 21. gadsimta apstākļos.
3. Vārdlietojumam “ārējās robežas neaizskaramība” var tikt piešķirta attiecīga nozīme un konteksts drošībošanā vai neformālā saziņā, tomēr tiesību jomā no tā lietojuma vēlams atturēties šā vārdlietojuma neskaidas koncentrētības dēļ.

Publikāciju finansē Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena “Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana” 5.2.1.r. reformas “Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma” 5.2.1.1.i. investīcijas “Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti” otrās kārtas “Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti” projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija”.

PĀRROBEŽU LAULĪBAS ŠĶIRŠANA EIROPAS SAVIENĪBĀ MIJIEDARBĪBĀ AR TIESĪBU UZ LAULĪBAS ŠĶIRŠANU KĀ PATSTĀVĪGU CILVĒKTIESĪBU NEATZĪŠANU EIROPĀ

CROSS-BORDER DIVORCE IN EUROPEAN UNION IN INTERACTION WITH NON-RECOGNITION OF RIGHT TO DIVORCE AS AN INDEPENDENT HUMAN RIGHT IN EUROPE

Līga Stikāne, *Ph. D. cand.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes zinātnes doktora grāda pretendente¹

Summary

The Rome III Regulation contains unified conflict-of-laws rules on the law applicable to cross-border divorce. However, there are significant differences in the legal framework of divorce between EU Member States. Besides, the right to divorce is not recognised as an independent human right in Europe, protected by the European Convention on Human Rights, and the right to divorce is not included in the EU Charter of Fundamental Rights either. In this article, the author examines the rulings of the European Court of Human Rights in *Johnston and others v. Ireland*, *Babiarz v. Poland* and *Piotrowski v. Poland* and analyses issues that the application of Rome III in cross-border divorce cases may raise in interaction with the failure to recognise the right to divorce as an independent human right.

Atslēgvārdi: pārrobežu laulības šķiršana, Roma III regula, tiesības uz laulības šķiršanu, Eiropas Cilvēktiesību konvencija, Eiropas Cilvēktiesību tiesa

Keywords: cross-border divorce, Rome III Regulation, the right to divorce, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights

Ievads

Visās Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstīs, izņemot Dāniju, ir tieši piemērojama Briseles IIbis regulu² aizstājusī Briseles IIter regula³, kas nosaka pārrobežu

¹ Eiropas Starptautisko privāttiesību asociācijas (*European Association of Private International Law*) biedre.

² Padomes Regula (EK) Nr. 2201/2003 (2003. gada 27. novembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par Regulas (EK) Nr. 1347/2000 atcelšanu. Pieņemta 27.11.2003. [zaudējusi spēku]

³ Padomes Regula (ES) 2019/1111 (2019. gada 25. jūnijs) par jurisdikciju, lēmumu atzīšanu un izpildi laulības lietās un lietās par vecāku atbildību un par bērnu starptautisko nolaupīšanu (pārstrādāta redakcija).

laulības šķiršanas lietu piekritību un nolēmumu atzišanu šajās lietās, savukārt 17 dalībvalstīs, tostarp Latvijā, ir tieši piemērojama Roma III regula⁴, kas satur unificētas kolīziju normas attiecībā uz pārrobežu laulības šķiršanai piemērojamo likumu.

Starp dalībvalstīm, kurās Briseles IIter regula un Roma III regula ir tieši piemērojamas, pastāv būtiskas atšķirības laulības šķiršanas tiesiskajā regulējumā. Ziemeļeiropas valstīs, piemēram, Zviedrija, šajā jautājumā ir liberālākas, savukārt katoļticīgās valstīs, piemēram, Itālija, ir konservatīvākas, savās ģimenes tiesībās pirms laulības šķiršanas paredzot obligātu trīs gadus ilgu tiesas pasludinātu laulāto atšķiršanu. Savukārt no Vācijas Konstitūcijas 6. panta pirmās daļas laulātajiem izriet pat konstitucionālas tiesības uz laulības šķiršanu.⁵

Jāatzīmē, ka laikā, kad Maltā vēl nebija atļauta laulības šķiršana, taču saskaņā ar Briseles IIbis regulas 3. pantu Maltai bija piekritīgas Vācijas un Nīderlandes pilsoņu pārrobežu laulību šķiršanas lietas, attiecīgi Vācijas un Nīderlandes tiesas atrada risinājumu, savu jurisdikciju pamatojot ar atsauci uz Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija jeb ECK) 6. pantā⁶ un ES Pamattiesību hartas 47. pantā⁷ nostiprinātajām tiesībām uz taisnīgu tiesu. Vienlaikus jāatzīmē, ka ir svarīgi nošķirt tiesības uz taisnīgu tiesu no tiesībām uz laulības šķiršanu, jo tiesības uz laulības šķiršanu nav nostiprinātas Eiropas cilvēktiesību sistēmā.⁸

Proti, tiesības uz laulības šķiršanu Eiropā nav atzītas par patstāvīgām cilvēktiesībām, ko aizsargātu ECK. Tas galvenokārt ir skaidrojams ar laulības šķiršanas institūta politisko sensitivitāti, ko spilgti ilustrē Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT)

Pieņemta 25.06.2019. [18.02.2025. red.] Saskaņā ar Briseles IIter regulas 104. panta 2. punktu atsaucis uz Briseles IIbis regulu uzskata par atsaucēm uz Briseles IIter regulu un tās lasa saskaņā ar atbilstības tabulu Briseles IIter regulas X pielikumā.

⁴ Padomes Regula (ES) Nr. 1259/2010, ar kuru īsteno ciešāku sadarbību attiecībā uz tiesību aktiem, kas piemērojami laulības šķiršanai un laulāto atšķiršanai. Pieņemta 20.12.2010. [18.02.2025. red.]

⁵ Magnus U., Mankowski P. Introduction. In: Magnus U., Mankowski P. (eds). *European Commentaries on Private International Law. ECPIIL. Commentary. Vol. IV. Brussels IIter Regulation*. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2023, p. 64. Sīkāk sk.: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland* [Vācijas Federatīvās Republikas Konstitūcija]. Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> [aplūkots 18.02.2025.] Līdz ar to bija skaidrs, ka, ņemot vērā atšķirības starp dalībvalstu tiesiskajiem regulējumiem, ir tikai laika jautājums, kad saistībā ar šo regulu piemērošanu aktualizēsies no šīm atšķirībām izrietoši problēmjautājumi, kuriem būs jāatrod risinājumi. Lai gan saistībā ar Roma III regulas piemērošanu joprojām pastāv dažādu problēmjautājumu rašanās risks, saistībā ar Briseles IIter regulas piemērošanu problēmjautājumiem nevajadzētu rasties, jo kopš 2011. gada, kad Maltā tika atļauta laulības šķiršana, laulību ir atļauts šķirt visās dalībvalstīs. Proti, 2011. gadā Maltā notika konsultatīvais referendums, kurā balsotāju vairākums atbalstīja laulības šķiršanas institūta ieviešanu, kā rezultātā Maltas parlaments veica grozījumus Civill kodeksā, ieviešot tajā laulības šķiršanas institūtu. ACT No. XIV of 2011 (Civil Code (Amendment) Act, 2011) [Grozījumi Maltas Civill kodeksā]. Pieejams: <https://legislation.mt/eli/act/2011/14/eng> [aplūkots 28.02.2025.]; Marinai S. *Matrimonial Matters and the Harmonization of Conflict of Laws: a Way to Reduce the Role of Public Policy as a Ground for Non-Recognition of Judgments*. In: Šarčević P., Volken P. (founding eds). Bonomi A., Romano G. P. (eds). *Yearbook of Private International Law. Vol. XIII – 2011*. Published in Association with Swiss Institute of Comparative Law. Munich: Sellier European Law Publishers GmbH, 2012, pp. 266–267.

⁶ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [18.02.2025. red.]

⁷ Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Parakstīta Strasbūrā 12.12.2007. [18.02.2025. red.]

⁸ Ní Shúilleabháin M. Chapter II. Jurisdiction in Matrimonial Matters and in Matters of Parental Responsibility (Art. 3–Art. 21). Section 1. Divorce, Legal Separation and Marriage Annulment (Art. 3–Art. 6). In: Magnus U., Mankowski P. (eds). *European Commentaries on Private International Law. ECPIIL. Commentary. Vol. IV. Brussels IIter Regulation*. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2023, p. 116.

spriedums lietā “Johnston and others v. Ireland”. Lai gan pēc 30 gadiem ECT radās iespēja tajā paustos argumentus noraidīt savos nolēmumos lietās “Piotrowski v. Poland” un “Babiarz v. Poland”, tomēr arī šoreiz ECT atzina, ka no ECK neizriet tiesības uz laulības šķiršanu.⁹ Tiesības uz laulības šķiršanu nav ietvertas arī ES Pamattiesību hartā. Tādējādi Eiropā tiesības uz laulības šķiršanu nav patstāvīgas cilvēktiesības un tās nav aizsargātas ne ECK, ne ES tiesībās.¹⁰

Šajā rakstā autore padziļināti izpētīs minētos ECT nolēmumus, noskaidrojot gan šo lietu apstākļus, gan ECT argumentus tiesību uz laulības šķiršanu kā patstāvīgu cilvēktiesību neatzišanai, un izanalizēs to, kādus problēmjautājumus var izraisīt Roma III regulas normu piemērošana pārrobežu laulības šķiršanas lietās mijiedarbībā ar tiesību uz laulības šķiršanu kā patstāvīgu cilvēktiesību neatzišanu.

1. ECT spriedums lietā Nr. 9697/82 “Johnston and others v. Ireland”

Pirmais mēģinājums piesaukt tiesību uz laulības šķiršanu aizsardzību ECK bija 1986. gada ECT lieta “Johnston and others v. Ireland”. Šīs lietas faktiskie apstākļi: Īrijas pilsonis Rojs Džonstons (*Roy H. W. Johnston*) 1952. gadā Īrijā noslēdza laulību. 1965. gadā laulātie saprata, ka viņu laulība ir neatgriezeniski izirusi. Tā kā Īrijas normatīvie akti tolaik neatļāva laulības šķiršanu, vīrs un sieva nolēma dzīvot atsevišķi; pēc dažiem gadiem katrs no viņiem izveidoja attiecības ar jaunu partneri.

1978. gadā R. Džonstonam un viņa jaunajai partnerei piedzima meita, kuras paternitāti viņš atzina, taču kura saskaņā ar toreizējo Īrijas tiesisko regulējumu bija uzskatāma par ārulaulības bērnu ar no tā izrietošajām negatīvajām tiesiskajām sekām. Tā kā Īrijas tiesiskais regulējums radīja dažādas būtiskas juridiskas un morālas negatīvas sekas R. Džonstonam, viņa jaunajai partnerei un viņu kopīgajai meitai, viņi ECT iesniedza sūdzību pret Īriju, to, cita starpā, pamatojot ar ECK 12.¹¹ un 8. pantu¹². Pieteicēji uzsvēra, ka viņu lietā galvenais jautājums nav tas, vai ECK ir garantētas tiesības uz laulības šķiršanu, bet gan tas, vai fakts, ka R. Džonstons un viņa jaunā partnere nav tiesīgi noslēgt savstarpēju laulību, ir savienojams ar 12. un 8. pantā nostiprinātajām tiesībām noslēgt laulību un tiesībām uz ģimenes dzīves neaizskaramību.¹³

⁹ Antokolskaia M. Divorce Law in a European Perspective. In: Scherpe J. M. (ed.). *European Family Law. Vol. III. Family Law in a European Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2016, p. 44.

¹⁰ Ibid., p. 45. Par tiesību uz laulības šķiršanu nozīmīgumu sīkāk sk.: Rivlin R. The Right to Divorce: Its Direction, and Why It Matters. *International Journal of the Jurisprudence of the Family*. 2013, Vol. 4, pp. 133–157.

¹¹ 12. pants noteic, ka vīriešiem un sievietēm, kuri sasnieguši pilngadību, ir tiesības noslēgt laulību un dibināt ģimeni saskaņā ar nacionālajiem normatīvajiem aktiem, kas nosaka šo tiesību izmantošanas kārtību.

¹² 8. panta pirmā daļa noteic, ka ikvienam ir tiesības uz privātās un ģimenes dzīves, mājokļa un korespondences neaizskaramību, bet šā panta otrā daļa noteic, ka valsts iestādes nedrīkst iejaukties šo tiesību izmantošanā, izņemot, ja iejaukšanās notiek saskaņā ar likumu un ir nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā valsts drošības, sabiedriskās kārtības vai valsts ekonomiskās labklājības interesēs, lai nepieļautu nekārtības vai noziegumus, lai aizsargātu veselību vai morāli vai lai aizsargātu citu tiesības un brīvības.

¹³ ECT 18.12.1986. spriedums lietā “Johnston and others” pret Īriju (iesnieguma Nr. 9697/82), 10.–15., 38., 50. punkts.

ECT norādīja, ka tiesības uz laulības šķiršanu un R. Džonstona un viņa jaunās partneres tiesību ierobežojums attiecībā uz savstarpējas laulības noslēgšanu ir nenošķirami jautājumi, jo minētās personas nav tiesīgas noslēgt savstarpēju laulību tieši tā iemesla dēļ, ka R. Džonstons nav tiesīgs izšķirties no sievas.¹⁴ Turpinājumā ECT skaidroja, ka, izpētot 12. panta *travaux préparatoires*, secināms, ka šīs tiesību normas izstrādātājiem nav bijis nodoma tajā paredzēt tiesības uz laulības šķiršanu. Lai gan ECK un tās protokoli ir jāinterpretē atbilstoši laika garam, ECT nevarot ar evolucionārās interpretācijas palīdzību no šiem dokumentiem atvasināt tādas tiesības, kādas tajos sākotnēji nebija iekļautas, it īpaši konkrētajā gadījumā, kurā tiesības uz laulības šķiršanu ECK netika ietvertas apzināti.¹⁵

Attiecībā uz pieteicēju sūdzību par iespējamu 8. pantā garantēto tiesību aizskārumu ECT skaidroja, ka ECK ir jālasa kā vienots dokuments, un ECT neuzskatīja, ka tiesības uz laulības šķiršanu, kas, ECT ieskatā, ir izslēgtas no 12. panta, var konsekvēnti tikt atvasinātas no 8. panta, kam ir vispārīgāks mērķis un tvērums. Līdz ar to ECT secināja, ka R. Džonstona un viņa jaunās partneres tiesības uz ģimenes dzīves neaizskaramību, kas ir garantētas 8. pantā, nav aizskartas.¹⁶ Ņemot vērā minētos apsvērumus, ECT secināja, ka pieteicēju sūdzība pret Īriju saistībā ar aizliegumu šķirt laulību un noslēgt jaunu laulību nav pamatota.¹⁷

Šis ECT spriedums tika pieņemts, šajā jautājumā 16 tiesnešiem balsojot “par” un vienam – “pret”.¹⁸ Vienīgais ECT tiesnesis, kurš tomēr uzskatīja, ka laulības šķiršanas aizliegums rada R. Džonstona un viņa jaunās partneres tiesību aizskārumu, bija beļģu profesors Žans de Meiers (*Jan de Meyer*), kurš uzrakstīja savas atsevišķās domas, paužot viedokli, ka aizliegums R. Džonstonam un viņa sievai šķirt laulību un no tā izrietošais aizliegums R. Džonstonam un viņa jaunajai partnerei noslēgt savstarpēju laulību veido R. Džonstona, viņa sievas un viņu abu jauno partneru 8., 9.¹⁹ un 12. pantā paredzēto tiesību un brīvību aizskārumus, jo, viņa ieskatā, ir aizskartas gan šo personu tiesības noslēgt laulību un dibināt ģimeni, gan viņu tiesības

¹⁴ ECT 18.12.1986. spriedums lietā “Johnston and others” pret Īriju (iesnieguma Nr. 9697/82), 50. punkts.

¹⁵ Ibid., 52.–53. punkts. Turklāt ECT atzīmēja, ka tiesības uz laulības šķiršanu nav paredzētas arī ECK protokolā Nr. 7, tādējādi neizmantojot iespēju šā protokola 5. pantā, kas noteic, ka abiem laulātajiem ir vienlīdzīgas privāttiesiska rakstura tiesības un pienākumi savā starpā un attiecībā ar saviem bērniem attiecībā uz laulību, laulības laikā un laulības šķiršanas gadījumā, nostiprināt tiesības uz laulības šķiršanu. Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas protokols Nr. 7. Parakstīts Strasbūrā 22.11.1984. [18.02.2025. red.] Papildus ECT uzsvēra, ka šā protokola Skaidrojošā ziņojuma 39. punktā ir norādīts, ka 5. pantā lietotais vārdu savienojums “laulības šķiršanas gadījumā” neuzliek dalībvalstīm pienākumu paredzēt iespēju laulību šķirt vai paredzēt kādas īpašas laulības šķiršanas formas. ECT 18.12.1986. spriedums lietā “Johnston and others” pret Īriju (iesnieguma Nr. 9697/82), 53. punkts; Council of Europe. Explanatory Report to the Protocol No. 7 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series. November 22, 1984, No. 117, p. 8. Pieejams: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c96fd> [aplūkots 19.02.2025.] Ņemot vērā visu minēto, ECT secināja, ka no 12. panta nav atvasināmas tiesības uz laulības šķiršanu. ECT 18.12.1986. spriedums lietā “Johnston and others” pret Īriju (iesnieguma Nr. 9697/82), 54. punkts.

¹⁶ Ibid., 57.–58. punkts.

¹⁷ Ibid., 64. punkts.

¹⁸ Jāatzīmē, ka ECT šajā spriedumā arī analizēja un konstatēja, ka trešā pieteicēja – R. Džonstona un viņa jaunās partneres ārpus laulības dzimušās meitas – tiesiskā situācija rada visu trīs pieteicēju 8. pantā garantēto tiesību aizskārumu. Ibid., 70.–76. punkts. Tomēr šo sprieduma aspektu autore rakstā padziļināti neanalizē, jo tas neattiecas uz laulības šķiršanas institūtu.

¹⁹ 9. pants paredz tiesības uz domu, apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību.

uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību, gan arī viņu tiesības uz apziņas un reliģiskās pārliecības brīvību. Tiesnesis Ž. de Meiers uzsvēra, ka demokrātiskā sabiedrībā aizliegums šķirt laulību nevar tikt attaisnots, vienlaikus gan norādot, ka šie viņa apsvērumi nenozīmē, ka tiek atzītas tiesības uz laulības šķiršanu vai ka šādas tiesības var tikt atzītas par pamattiesībām.²⁰

Tiesību doktrīnā ir pausts izbrīns, ka ECT spriedumā lietā “Johnston and others v. Ireland”, pretēji savai ierastajai praksei, neatsaucās uz to, ka Eiropā pastāv vienprātība laulības šķiršanas jautājumā, jo tobrīd vienīgās ECK dalībvalstis, kurās nebija atļauta laulības šķiršana, bija Īrija un Malta. Šāds ECT spriedums, visticamāk, ir skaidrojams ar to, ka 1986. gada 26. jūnijā – neilgi pirms galīgās apspriedes šajā lietā – Īrijā notika referendums, kurā priekšlikums ieviest laulības šķiršanas institūtu tika pārliecinoši noraidīts, tādējādi laulības šķiršanas institūta nepieejamībai iegūstot augstāko politisko legimitāti. Tā kā tas nozīmēja, ka bija maz izredžu, ka Īrijas valdība vienkārši akceptētu pretēju ECT spriedumu šajā jautājumā, ir diezgan ticams, ka ECT, lai saglabātu savu autoritāti, uzmanīgi atkāpās.²¹

2. ECT nolēmumi lietās Nr. 1955/10 “Babiarz v. Poland” un Nr. 8923/12 “Piotrowski v. Poland”

2016. un 2017. gadā ECT radās iespēja spriedumā lietā “Johnston and others v. Ireland” paustos argumentus noraidīt savos nolēmumos lietās “Piotrowski v. Poland”²² un “Babiarz v. Poland”²³. Tomēr arī šoreiz ECT atzina, ka no ECK neizriet tiesības uz laulības šķiršanu, tādējādi 21. gadsimtā vēlreiz uzsverot, ka tiesības uz laulības šķiršanu nav patstāvīgas cilvēktiesības.

Lietas “Babiarz v. Poland” faktiskie apstākļi: Polijas pilsonis Arturs Babjažs (*Artur Babiarz*) 1997. gadā noslēdza laulību ar R. 2004. gadā viņš iepazinās ar A. H., ar kuru 2005. gadā uzsāka kopdzīvi, kuras laikā viņiem piedzima meita M. 2006. gadā A. Babjažs tiesā iesniedza prasības pieteikumu par viņa un R. laulības šķiršanu, nenorādot kāda laulātā vainu laulības iziršanā. R. paziņoja, ka nepiekrīt laulības šķiršanai.²⁴ Pēc tam A. Babjažs lūdza tiesu šķirt laulību, norādot sievas vainu laulības iziršanā. R. atkārtoti uzsvēra, ka nepiekrīt laulības šķiršanai. 2009. gadā tiesa pieņēma lēmumu laulību nešķirt, atzīstot, ka A. Babjažs ir vainīgs laulības iziršanā, jo ir bijis neuzticīgs. Tiesa atzina, ka laulība ir pilnīgi un neglābjami izirusi, tomēr uzsvēra, ka

²⁰ Papildus tiesnesis Ž. de Meiers atzīmēja, ka, viņaprāt, pret R. Džonstonu un viņa jauno partneri no valsts puses ir veikta diskriminācija attiecībā uz minēto tiesību izmantošanu, jo, lai gan pašā Īrijā laulības šķiršana tolaik bija aizliegta, Īrija atzina ārvalstī veiktu laulības šķiršanu, ja laulība bija šķirta starp personām, kurām laulības šķiršanas procesa laikā attiecīgajā ārvalstī bija domicils. Tādējādi radītajai atšķirībai starp Īrijas pilsoņiem atkarībā no tā, vai viņu domicils bija Īrijā vai citā valstī, tiesneša Ž. de Meiera ieskatā, trūka objektīva un saprātīga pamatojuma. Visu minēto iemeslu dēļ tiesnesis Ž. de Meiers uzskatīja, ka ir noticis R. Džonstona un viņa jaunās partneres 8., 9. un 12. pantā garantēto tiesību un brīvību aizskārums, kā arī viņi ir tikuši diskriminēti šo tiesību izmantošanā. de Meyer J. Separate Opinion, Partly Dissenting and Partly Concurring, of Judge de Meyer. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508> [aplūkots 18.02.2025.]

²¹ Antokolskaia M. 2016, p. 45.

²² ECT 22.11.2016. lēmums lietā “Andrzej Piotrowski pret Poliju” (iesnieguma Nr. 8923/12).

²³ ECT 10.01.2017. spriedums lietā “Babiarz pret Poliju” (iesnieguma Nr. 1955/10).

²⁴ Ibid., 1., 6.–10. punkts.

saskaņā ar Ģimenes un aizbildnības kodeksa 56. panta trešo daļu tiesa nedrīkst šķirt laulību, ja to lūdz vainīgā puse un ja otra puse nepiekrīt laulības šķiršanai, izņemot, ja šāda nepieņemšana ir pretēja sabiedriskās līdzāspastāvēšanas saprātīgiem principiem saskaņā ar Civilt kodeksa 5. pantu. Tiesa uzskatīja, ka R. atteikšanās piekrist laulības šķiršanai nav pretēja minētajiem principiem.²⁵

A. Babjažs iesniedza apelācijas sūdzību, taču tiesa to noraidīja. Šis nolēmums stājās spēkā, jo Polijas likumā šādā gadījumā nav paredzēta iespēja iesniegt kasācijas sūdzību.²⁶ Līdz ar to A. Babjažs iesniedza sūdzību ECT, norādot, ka Polijas tiesas, nešķirot viņa laulību, ir pārkāpušas viņa tiesības noslēgt laulību un dibināt ģimeni ar sievieti, ar kuru viņš dzīvo kopā (12. pants), un viņa tiesības uz ģimenes dzīves neaizskaramību (8. pants).²⁷

ECT, atsaucoties uz sprieduma lietā “Johnston and others v. Ireland” 57. punktu, atgādināja, ka tiesības uz laulības šķiršanu neizriet ne no 12., ne no 8. panta. Turpinājumā ECT norādīja, ka tā apzinās, ka pieteicējam A. Babjažam ir stabilas attiecības ar citu sievieti, ka šajās attiecībās ir piedzīmusi meita un ka Polijas tiesas ir atzinušas, ka A. Babjaža un viņa sievas laulība ir pilnīgi un neglābjami izirusi. Tomēr ECT atzina, ka, neskatoties uz šiem faktiskajiem apstākļiem, Polijas laulības šķiršanas materiālās un procesuālās tiesību normas nedrīkst tikt ignorētas tikai tādēļ, ka A. Babjažs nolēma pamest sievu un radīt bērnu ar citu sievieti. Līdz ar to ECT secināja, ka Polija nav pārkāpusi ne 12., ne 8. pantu.²⁸

Šis ECT spriedums tika pieņemts, pieciem tiesnešiem balsojot “par” un diviem – “pret”. Abi spriedumam nepiekritušie tiesneši uzrakstīja savas atsevišķās domas, kuras, autores ieskatā, ir nozīmīgas. Viens no šiem tiesnešiem bija ungāru profesors Andrāšs Šajo (*András Sajó*), kurš norādīja, ka, viņaprāt, Polija ir pārkāpusi gan 12., gan 8. pantu. Tiesnesis A. Šajo atzīmēja, ka ECT pamatojums tiesību uz laulības šķiršanu neatzīšanai sprieduma lietā “Johnston and others v. Ireland” 52. punktā bija divains, jo no 12. panta *travaux préparatoires* neizriet, ka tiesības uz laulības noslēgšanu neietver šķēršļu laulības noslēgšanai likvidēšanu. Tā kā spēkā esoša laulība ir šķērslis jaunas laulības noslēgšanai, laulības šķiršanas aizliegums automātiski pārkāpj personas tiesības uz jaunas laulības noslēgšanu, kas ir nostiprinātas 12. pantā.²⁹

Tiesnesis A. Šajo uzsvēra, ka ECT savā spriedumā lietā “Johnston and others v. Ireland” radīja īpašu barjeru laulības šķiršanai, kas ir bezprecedenta gadījums jebkurā citā ECK jomā. Tā kā pati ECT ir atzinusi, ka ECK ir “dzīvs” tiesību akts,

²⁵ Jāatzīmē, ka laulības šķiršanas process Ļubļinas rajona tiesā ilga trīs gadus, kuru laikā tiesa uzklauzīja 13 lieciniekus, no kuriem lielākā daļa apgalvoja, ka viņiem A. Babjaža un R. laulība šķitusi laimīga līdz 2004. gada rudenim (proti, līdz brīdim, kad A. Babjažs iepazinās ar A. H., aut. piezīme). Tiesa norādīja, ka R. tiesas procesa laikā ir atkārtoti paudusi gatavību izlīgt ar A. Babjažu. Tiesa arī uzsvēra, ka neesot nozīmes tam, cik ilgi A. Babjažam jau ir attiecības ar citu sievieti. ECT 10.01.2017. spriedums lietā “Babiarz pret Poliju” (iesnieguma Nr. 1955/10), 10.–14., 16.–19. punkts.

²⁶ Ibid., 20.–21., 23. punkts.

²⁷ Ibid., 1., 3., 32., 37. punkts.

²⁸ ECT uzsvēra, ka nav strīda par to, ka nespēja izšķirt laulību nav liegusi A. Babjažam atzīt savas meitas paternitāti. ECT arī atzīmēja, ka nav strīda par to, ka saskaņā ar Polijas likumu atteikums šķirt laulību rada *res judicata*, proti, pieteicējam ir liegtas tiesības nākotnē tiesā iesniegt jaunu prasības pieteikumu par šīs laulības šķiršanu, ja un kad lietas apstākļi mainītos. ECT norādīja, ka, ja no ECK neizriet tiesības uz laulības šķiršanu, tad *a fortiori* no ECK neizriet tiesības uz personai vēlamu laulības šķiršanas procesa rezultātu gadījumā, ja attiecīgās valsts likumā laulības šķiršana ir atļauta. Ibid., 49., 54.–56., 58. punkts.

²⁹ Sajó A. Dissenting Opinion of Judge Sajó. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-170344> [aplūkots 22.02.2025.]

kas ir jāinterpretē atbilstoši mūsdienu apstākļiem, tieši šā iemesla dēļ spriedumā lietā “Johnston and others v. Ireland” paustās atziņas tagad – pēc 30 gadiem – būtu bijis jāpārskata.³⁰ Tiesnesis A. Šajo arī puda viedokli, ka Polijas tiesas, atsakot A. Babjaža un R. laulības šķiršanu, ir pārkāpušas Bērnu tiesību konvencijas 3. panta pirmo daļu³¹, jo, pieņemot lēmumu, to primārais apsvēruma nebija bērna (A. Babjaža un viņa jaunās partneres A. H. meitas M.) intereses. Lai gan ECT ir atzinusi, ka ECK 8. panta mērķis ir aizsargāt arī *de facto* ģimenes, šajā gadījumā izirušas laulības *de jure* fikcijai tika dota priekšroka attiecībā pret *de facto* ģimenes aizsardzību. Tiesnesis A. Šajo uzskatīja, ka ECK nedrīkst tikt interpretēta tādējādi, ka tā atbalsta *de jure* fikciju, vienlaikus kaitējot *de facto* situācijai, kuru ECK atļauj un ECT judikatūra aizsargā.³²

Otrs spriedumam nepiekritušais tiesnesis bija portugāļu asociētais profesors Paulu Pintu de Albuērke (*Paulo Pinto de Albuquerque*), kurš savās atsevišķajās domās rakstīja, ka piekrit tiesneša A. Šajo viedoklim, turklāt norādīja, ka ECT tiesnešu vairākums šajā lietā pat neizvērtēja to, vai Polijas iejaukšanās 8. pantā nostiprināto tiesību izmantošanā ir attaisnojama ar kādu no 8. panta otrajā daļā minētajiem legītimajiem mērķiem un vai tā ir nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā, proti, tika apieti ECT klasiskie metodoloģiskie soļi 8. panta iespējama pārkāpuma gadījumā.³³

³⁰ Tiesnesis A. Šajo puda viedokli, ka, izņemot ļoti atsevišķus gadījumus, demokrātiskā sabiedrībā persona nedrīkst tikt piespiesta būt laulāta ar kādu pret savu gribu. Tiesneša A. Šajo ieskatā, šāda piespiešana ir 8. panta otrās daļas pārkāpums. Lai gan A. Babjaža rīcība varētu tikt morāli nosodīta, 21. gadsimtā laulātā amorālu rīcību nedrīkst sodīt ar laulības šķiršanas aizliegumu. Tiesnesis A. Šajo arī norādīja, ka ECT nav ņēmusi vērā to, ka laulības šķiršanas atteikums konkrētajā gadījumā aizskar arī A. Babjaža jaunās partneres A. H. un viņu meitas M. tiesības uz ģimenes dzīvi. Laulātiem pāriem un faktiskajā kopdzīvē dzīvojošiem pāriem Polijā nav vienāds juridiskais un sociālais statuss. Līdz ar to, tā kā A. Babjažs un A. H. nav tiesīgi noslēgt savstarpēju laulību, viņiem nav dažādu laulāto tiesību, piemēram, likumiskās mantošanas tiesību otra laulātā nāves gadījumā. Turklāt A. Babjažs savā pieteikumā ECT bija norādījis, ka, tā kā viņš, A. H. un M. dzīvo mazā ciematnīšā, viņi regulāri ir pakļauti kaimiņu rupjām piezīmēm un nievām, kā arī pastāvīgam spiedienam un stresam, jo Polijā faktiskā kopdzīvē ir mazāk sociāli pieņemama nekā daudzās citās Eiropas valstīs. ECT šos juridiskos un sociālos apstākļus ignorēja. Šajā A. Dissenting Opinion of Judge Šajā. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170344> [aplūkots 22.02.2025.]

³¹ Bērnu tiesību konvencija. Parakstīta Ņujorkā 20.11.1989. [22.02.2025. red.]

³² Šajā A. Dissenting Opinion of Judge Šajā. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-170344> [aplūkots 22.02.2025.]

³³ It īpaši netika samērotas pieteicēja 8. pantā garantētās tiesības un Polijas valdības norādītie šo tiesību ierobežojuma leģitīmie mērķi – pirmkārt, pieteicēja sievas intereses un labklājība un, otrkārt, morāles aizsardzība. Tiesnesis P. Pintu de Albuērke uzsvēra, ka Polijas valdības minētie argumenti neattiecināto valsts iejaukšanās 8. pantā nostiprināto tiesību izmantošanā. Turklāt tiesnesis P. Pintu de Albuērke puda viedokli, ka šis ECT spriedums ir pretrunā ar 2011. gadā pasludināto ECT spriedumu lietā “Ivanov et Petrova c. Bulgarie”, tādējādi ECT ir atkāpusies no savas iepriekšējās judikatūras, bet, ja ECT to vēlējas darīt, lieta “Babiarz v. Poland” bija jānodod izskatīšanai ECT Lielajā palātā, kas netika izdarīts, tādējādi, tiesneša P. Pintu de Albuērkes ieskatā, paužot necieņu pret ECT iepriekšējo judikatūru un Lielās palātas jurisdikciju. Lietā “Ivanov et Petrova c. Bulgarie” arī viens no pieteicējiem Bulgārijas tiesā nesekmīgi bija centies izšķirties no sievas, jo viņam bija pastāvīgas un ilgstošas attiecības ar citu sievieti (otru pieteicēju), kurās arī bija piedzimis bērns, kura paternitāti viņš bija atzinis. ECT atzina, ka, tā kā saskaņā ar Bulgārijas likumu, ja laulības šķiršanu lūdz laulības iziršanā vainīgā puse, laulību šķir tikai tad, ja otra puse tam piekrīt vai arī ja ir kādi svarīgi iemesli laulības šķiršanai, pastāv iespējamība, ka varētu tikt atzīts 12. panta pārkāpums, ja, neskatoties uz atzinumu, ka laulāto attiecībās ir notikušas neatgriezeniskas izmaiņas, nacionālais likums noteic, ka laulību nedrīkst šķirt tikai tādēļ, ka otrs laulātais nepiekrīt laulības šķiršanai. ECT 14.06.2011. spriedums lietā “Ivanov et Petrova pret Bulgāriju” (iesnieguma Nr. 15001/04), 61. punkts. Šajā lietā ECT gan atzina, ka sūdzība par 12. un 8. panta pārkāpumu ir acīmredzami nepamatota. Sīkāk sk.: ECT 14.06.2011. spriedums lietā “Ivanov et Petrova pret Bulgāriju” (iesnieguma Nr.15001/04). Tiesnesis P. Pintu de Albuērke arī norādīja, ka lietā “Babiarz v. Poland” 12. panta ietvaros savstarpējā kolīzijā nonāca A. Babjaža tiesības noslēgt jaunu

Raksta autore piekrist abu tiesnešu atsevišķajās domās paustajam, jo, pirmkārt, uzskata, ka ECT bija jāizvērtē tas, vai Polijas ieviešanās 8. panta pirmajā daļā nostiprināto tiesību izmantošanā ir attaisnojama ar kādu no 8. panta otrajā daļā minētajiem legītimajiem mērķiem un vai tā ir nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā. Otrkārt, autore ieskatā, tā kā spēkā esoša laulība ir šķērslis jaunas laulības noslēgšanai, laulības šķiršanas aizliegums vai tiesību uz laulības šķiršanu nesamērīgs ierobežojums pārkāpj personas 12. pantā nostiprinātās tiesības uz jaunas laulības noslēgšanu. Autore uzskata, ka 21. gadsimtā šāds spriedums nav pieņemams, it īpaši ņemot vērā to, ka ECT ir atzinusi, ka ECK ir “dzīvs” tiesību akts, kas ir jāinterpretē atbilstoši laika garam.³⁴

laulību un dibināt likumīgu ģimeni ar A. H. un viņu meitu M., no vienas puses, un A. Babjaža sievas R. tiesības palikt laulātai ar viņu, no otras puses. Šo kolīziju nav iespējams atrisināt tādā veidā, lai daļēji tiktu apmierinātas abu laulāto tiesības, jo šīs kolīzijas atrisināšana obligāti nozīmē viena laulātā tiesību upurēšanu par labu otram laulātajam. Tiesnesis P. Pinto de Albuķerke pauda pārliecību, ka, ņemot vērā to, ka ir atzīts, ka A. Babjaža un R. laulība ir pilnīgi un neglābjami izirusi un A. Babjažam ir ilgstošas attiecības ar A. H., kurās ir dzimusi viņu meita M., konkrētajā lietā A. Babjaža un viņa *de facto* ģimenes tiesību upurēšana par labu viņa sievas R. tiesībām ir acīmredzami nesamērīga. Tiesnesis P. Pinto de Albuķerke uzskatīja, ka šajā gadījumā likums nav piemērots humāni. Lai gan 12. pants neparedz tiesības uz laulības šķiršanu, tas personai piešķir tiesības uz jaunas laulības noslēgšanu gadījumā, ja nacionālais likums atļauj laulības šķiršanu, taču Polijas likuma neskaids laulības šķiršanas regulējums tiesības uz jaunas laulības noslēgšanu Polijā ir padarījis par tiesisku fikciju. Pinto de Albuquerque P. Dissenting Opinion of Judge Pinto de Albuquerque. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-170344> [aplūkots 22.02.2025.]

³⁴ Jāpiebilst, ka autore saistībā ar lietu “Babiarz v. Poland” ir konstatējusi vēl kādu problēmjautājumu, kas gan nav minēts ne ECT spriedumā, ne minēto ECT tiesnešu atsevišķajās domās. Proti, ņemot vērā to, ka Polija ir ļoti reliģioza valsts, pastāv diezgan liela iespējamība, ka A. Babjaža un R. laulība tika noslēgta Romas Katoļu baznīcā. Romas Katoļu baznīca laulības šķiršanu uzskata par ļoti smagu grēku, kas vismaz daļu katoļticīgo noteikti attur no laulības šķiršanas. Romas Katoļu baznīcas katehismā ir teikts, ka Romas Katoļu baznīcā noslēgtas laulības saite ir nesaraucama, tādēļ katolīsi, kurš civiltiesiski izšķiras un noslēdz jaunu civiltiesisku savienību, nonāk situācijā, kas objektīvi ir pretrunā ar Dieva likumu. Tā rezultātā tik ilgi, kamēr pastāv šāda situācija, šī persona nedrīkst pieņemt Euharistisko komūniju, kā arī pildīt noteiktus reliģiskus pienākumus. Catechism of the Catholic Church. Part Two: The Celebration of the Christian Mystery. Section Two: The Seven Sacraments of the Church. Chapter Three: The Sacraments at the Service of Communion. Article 7: The Sacrament of Matrimony. V. The Goods and Requirements of Conjugal Love. Pieejams: https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_P55.HTM [aplūkots 22.02.2025.] Jāatzīmē gan, ka no līdzšinējā pāvesta Franciska (*Franciscus*) 2016. gada pēcstinodiskā apustuliskā aicinājuma *Amoris Laetitia* šķietami izrietēja, ka Romas Katoļu baznīcas stingrā nostāja šajā jautājumā bija sākusi nedaudz atmaigt. Proti, pāvesta Franciska 2016. gada 19. marta pēcstinodiskā apustuliskā aicinājuma *Amoris Laetitia* (*Amoris Laetitia*. Post-Synodal Apostolic Exhortation on Love in the Family), kas veltīts mīlestībai, laulībai un ģimenei, 8. nodaļā teikts, ka ir iespējams, ka persona, kura atrodas objektīvā grēka situācijā, dzīvo Dieva žēlastībā, mīl un aug, šim mērķim saņemot Romas Katoļu baznīcas palīdzību. Milzīgu rezonansi ieguva šai atziņai pievienotā atsauce Nr. 351, kurā norādīts: “[...] Euharistiskā komūnija nav balva ideālajiem, bet gan spēcīgas zāles un barība vājajiem.” Post-Synodal Apostolic Exhortation *Amoris Laetitia* of the Holy Father Francis to Bishops, Priests and Deacons, Consecrated Persons, Christian Married Couples and All the Lay Faithful on Love in the Family. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2016, p. 269. Daļa garīdznieku, teologu, filozofu un citu personu šo atziņu interpretēja tādejādi, ka pāvests Francisks aicināja atļaut Euharistisko komūniju pieņemt arī tām personām, kuras ir civiltiesiski šķīrušas savu Romas Katoļu baznīcā noslēgto laulību un civiltiesiski noslēgušas jaunu laulību. Hitchens D. Theologians: *Amoris Laetitia* Needs Clarification against ‘Heretical’ Interpretations. Pieejams: <https://thecatholicerald.com/theologians-amoris-laetitia-needs-clarification/> [aplūkots 22.02.2025.] Tādējādi, ja R. būtu katoļticīga persona un, nevēlēdamās grēkot, iebilstu pret laulības šķiršanu savas reliģiskās pārliecības dēļ, izveidotos kolīzija starp A. Babjaža tiesībām uz jaunas laulības noslēgšanu (12. pants), no vienas puses, un R. tiesībām uz reliģiskās pārliecības brīvību (9. pants), kas saskaņā ar Romas Katoļu baznīcas dogmām ietver liegumu šķirt laulību, no otras puses. Autore uzskata, ka šādā situācijā būtu grūti izvērtēt, kura laulātā tiesībām būtu dodama priekšroka. Tomēr, autore ieskatā, priekšroka būtu

Lietas “Piotrowski v. Poland” faktiskie apstākļi bija diezgan līdzīgi lietas “Babiarz v. Poland” faktiskajiem apstākļiem, taču lietā “Piotrowski v. Poland” ECT lēmumu par to, ka Polija nav pārkāpusi ne 12., ne 8. pantu, pieņēma vienbalsīgi. Iemesls šādam balsojumam bija tāds, ka starp abu lietu faktiskajiem apstākļiem tomēr bija viena būtiska atšķirība – pieteicējam Andrzejam Piotrowskim (*Andrzej Piotrowski*), kurš arī nesekmīgi centās izšķirties no sievas, nebija pastāvīgu un ilgstošu attiecību ar citu sievieti, kurās turklāt būtu piedzimis bērns. Tādējādi lietā “Piotrowski v. Poland” izīrūšas laulības *de jure* fikcijai netika dota priekšroka attiecībā pret *de facto* ģimenes aizsardzību.³⁵

3. Roma III regulas piemērošana mijiedarbībā ar tiesību uz laulības šķiršanu kā patstāvīgu cilvēktiesību neatzišanu Eiropā

Roma III regula³⁶ ir tieši piemērojama 17 ES dalībvalstīs.³⁷ Papildus tās 12. pantā nostiprinātajai publiskās kārtības atrunai 10. pantā ir ietverta arī tā dēvētā pozitīvā publiskās kārtības atruna³⁸, kas noteic, ka, ja saskaņā ar 5. vai 8. pantu piemērojams likums (*lex causae*) neparedz laulības šķiršanu vai, pamatojoties uz dzimumu, nepiešķir vienam laulātajam vienlīdzīgu pieeju laulības šķiršanai, piemēro tiesas valsts likumu (*lex fori*).³⁹ Tādējādi 10. pants aizsargā gan tiesības uz laulības šķiršanu vispār, gan tiesības uz laulības šķiršanu bez diskriminācijas starp laulātajiem uz viņu dzimuma pamata.⁴⁰ Lai gan varētu šķist, ka 10. panta saturs liecina par to, ka tiesības uz laulības šķiršanu netieši ES līmenī tiek atzītas⁴¹, jāatzīmē, ka atbilstoši 13. pantam šī regula neuzliek pienākumu tās iesaistītās dalībvalsts tiesai, kuras tiesību aktos

dodama A. Babjaža tiesībām uz jaunas laulības noslēgšanu ar A. H., jo A. Babjaža un A. H. attiecībās ir piedzimis meita M. un, kā jau minēts, saskaņā ar Bērnu tiesību konvencijas 3. panta pirmo daļu, ja konkrētajā lietā ir iesaistīts bērns, pieņemot lēmumu, primārajam apsvērumam vienmēr ir jābūt bērna interesēm (šajā gadījumā – bērna interesēm augt ģimenē, kurā šā bērna vecāki ir savstarpēji laulāti).

³⁵ Sīkāk sk.: ECT 22.11.2016. lēmums lietā “Andrzej Piotrowski pret Poliju” (iesnieguma Nr. 8923/12).

³⁶ Roma III regula ir ciešākas sadarbības regula, kas saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienības darbību 328. panta 1. punktu ir pieejama visām dalībvalstīm, ja tās ievēro līdzdalības nosacījumus, kas ir noteikti lēmumā, ar kuru dota šādas sadarbības atļauja (Roma III regulas preambulas 8. punkts).

³⁷ Austrijā, Beļģijā, Bulgārijā, Francijā, Grieķijā, Igaunijā, Itālijā, Latvijā, Lietuvā, Luksemburgā, Maltā, Portugālē, Rumānijā, Slovēnijā, Spānijā, Ungārijā un Vācijā. Eiropas Komisija. Laulības šķiršana un laulāto atšķiršana. Valstu informācija par Regulu Nr. 1259/2010. Pieejams: https://e-justice.europa.eu/contentLaw_applicable_to_divorce_and_legal_separation-356-lv.do [aplūkots 28.02.2025.]

³⁸ Jāatzīmē, ka tiesību doktrīnā nav vienprātības par 10. panta raksturu, proti, daži to uzskata par īpašu publiskās kārtības atrunas izņēmumu, citi par īpašu noteikumu, kas skaidri atšķiras no publiskās kārtības atrunas, bet vēl citi – par prevalējošu imperatīvu kolīziju normu (*overriding mandatory conflict of laws provision*). Lein E. The Rome III Regulation. In: Calliess G.-P., Renner M. (eds). Rome Regulations: Commentary. Series 3rd edition. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International B. V., 2020, p. 980.

³⁹ Jāuzsver gan, ka pagaidām ne EST, ne tiesību doktrīnā nav sniegta visaptveroša vārdu savienojuma “vienlīdzīga pieeja laulības šķiršanai” interpretācija. Līdz ar to šā vārdu savienojuma interpretācija ir atstāta katras dalībvalsts nacionālās tiesas ziņā un ir skaidrs, ka tam var būt tālejošas sekas. Möller L.-M. No Fear of *Talaq*: a Reconsideration of Muslim Divorce Laws in Light of the Rome III Regulation. Journal of Private International Law, December 1, 2014, Vol. 10, No. 3, p. 462.

⁴⁰ Lein E. 2020, p. 978.

⁴¹ Boele-Woelki K. For Better or for Worse: The Europeanization of International Divorce Law. In: Šarčević P., Volken P. (founding eds). Bonomi A., Romano G. P. (eds). Yearbook of Private International Law. Vol. XII – 2010. Published in Association with Swiss Institute of Comparative Law. Munich: Sellier European Law Publishers GmbH, 2011, p. 21.

nav paredzēta laulības šķiršana⁴², to pasludināt saskaņā ar Roma III regulu. No tā secināms, ka Roma III regulā tomēr tiek noliegta tiesības uz laulības šķiršanu.⁴³

Tā kā 10. pants ir izņēmums attiecībā pret 5. un 8. pantu, tas ir jāinterpretē šauri. Tādējādi, ja piemērojamajā likumā laulības šķiršanas institūts ir paredzēts, taču tas nav pieejams laulātajiem konkrētajā lietā, 10. pants nav piemērojams.⁴⁴ To, sniedzot 10. panta interpretāciju savā spriedumā lietā Nr. C-249/19 “JE”, apstiprināja Eiropas Savienības Tiesa (turpmāk – EST). Proti, EST uzsvēra šā panta šauro interpretāciju un norādīja, ka 10. pants ir piemērojams tikai tadā gadījumā, ja piemērojamajā ārvalsts likumā vispār nav paredzēts laulības šķiršanas institūts un tas nedrīkst tikt piemērots, ja laulības šķiršanas institūts konkrētajā ārvalsts likumā pastāv, taču uz to attiecas nosacījumi, kurus tiesa, kurā celta prasība, uzskata par vairāk ierobežojošiem nekā tie, kas ir paredzēti tiesas valsts likumā.⁴⁵

Secināms, ka, EST ieskatā, Roma III regula, būdama ES tiesību akts, prevalē pār dalībvalstu ģimenes tiesību normām. Rodas jautājums, vai tad, ja Rumānijas vietā šajā lietā būtu bijusi Vācija, EST būtu nospriedusi, ka Roma III regula prevalē arī pār Vācijas Konstitūciju, kuras 6. pants, kā jau minēts, piešķir tās pilsoņiem pat konstitucionālas tiesības uz laulības šķiršanu? Ja saskaņā ar Roma III regulu Vācijas pilsoņu laulības šķiršanai Vācijā tiktu piemērots, piemēram, konservatīvais Itālijas likums, kas, kā jau minēts, pirms laulības šķiršanas pieprasa obligātu trīs gadus ilgu tiesas pasludinātu laulāto atšķiršanu, rodas jautājums, vai Roma III regulas piemērošanas rezultātā netiktu pārkāptas Vācijas pilsoņiem Konstitūcijā garantētās tiesības uz laulības šķiršanu, radot nepamatotus šķēršļus ceļā uz viņu laulības šķiršanu?⁴⁶ Pagaidām šie jautājumi paliek atklāti, taču ir skaidrs, ka uz tiem ir vajadzīgas skaidras atbildes, kuras tuvākajā nākotnē būtu nepieciešams sagaidīt no EST.

Kopsavilkums

1. Tiesības uz laulības šķiršanu Eiropā nav atzītas par patstāvīgām cilvēktiesībām, kas galvenokārt ir skaidrojams ar laulības šķiršanas institūta politisko sensitivitāti, ko spilgti ilustrē ECT lieta “Johnston and others v. Ireland”. Autore piekrist tiesneša Ž. de Meiera atsevišķajās domās paustajam, ka demokrātiskā sabiedrībā aizliegums šķirt laulību nevar tikt attaisnots.

⁴² Šis noteikums Roma III regulas izstrādes laikā bija attiecināms vairs tikai uz Maltu, tādēļ to ir pieņemts dēvēt par *lex Malta*, bet tagad, kopš laulības šķiršana ir atļauta arī Maltā, tā nepieciešamība ir kļuvusi diskutabla. Roth M., Kunz T. The Rome III Regulation. In: Callies G.-P., Renner M. (eds). Rome Regulations: Commentary. Series 3rd edition. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International B. V., 2020, pp. 1009–1010.

⁴³ Boele-Woelki K. 2011, p. 21.

⁴⁴ Lein E. 2020, pp. 982–983.

⁴⁵ Līdz ar to EST skaidroja, ka Rumānijas tiesai konkrētajai Rumānijas pilsoņu laulības šķiršanai saskaņā ar 8. panta punktu ir jāpiemēro Itālijas likums un tam, ka Itālijas likumā ir noteikts, ka prasību par laulības šķiršanu drīkst iesniegt tikai ar nosacījumu, ka pirms tam ir notikusi trīs gadus ilga laulāto atšķiršana, savukārt Rumānijas normatīvajos aktos vispār nav paredzēti procesuāli noteikumi attiecībā uz laulāto atšķiršanas institūtu, nav nozīmes, jo laulāto atšķiršana ietilpst Roma III regulas piemērošanas jomā un ir tās sistēmas un vispārējās sistēmas neatņemama sastāvdaļa. EST 16.07.2020. spriedums lietā C-249/19 “JE”, 23., 29., 36., 43.–44. punkts.

⁴⁶ Magnus U., Mankowski P. 2023, p. 64.

2. Arī 2016. un 2017. gadā ECT savos nolēmumos lietās “Piotrowski v. Poland” un “Babiarz v. Poland” atzina, ka no ECK neizriet tiesības uz laulības šķiršanu. Autore par nozīmīgām uzskata tiesnešu A. Šajo un P. Pintu de Albukērkas atsevišķās domas lietā “Babiarz v. Poland”, jo ir pārliecināta, ka 21. gadsimtā šāds spriedums nav pieņemams, it īpaši ņemot vērā to, ka pati ECT ir atzinusi, ka ECK ir “dzīvs” tiesību akts, kas interpretējams atbilstoši laika garam.
3. Tā kā starp ES dalībvalstīm, kurās Roma III regula ir tieši piemērojama, pastāv būtiskas atšķirības laulības šķiršanas tiesiskajā regulējumā, saistībā ar tās piemērošanu pārrobežu laulības šķiršanas lietās ir aktualizējušies no šīm atšķirībām izrietoši problēmjautājumi, uz kuriem tuvākajā nākotnē būtu nepieciešams sagaidīt skaidras atbildes no EST.

PRIVĀTAUTONOMIJA CIVILTIESĪBĀS: INDIVĪDA UN SABIEDRĪBAS INTEREŠU MIJIEDARBĪBA

Prof. Kalvja Torgāna sekcija

VAI APDROŠINĀŠANAS LĪGUMS UZTVERAMS PAR KOMERCDARĪJUMU: PASTĀVOŠĀS PRETRUNAS UN ATBILSTOŠAIS RISINĀJUMS

IS INSURANCE CONTRACT TO BE CONSIDERED AS A COMMERCIAL TRANSACTION: EXISTING DISCREPANCIES AND THE APPROPRIATE SOLUTION

Vadims Mantrovs, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras asociētais profesors

Summary

The article addresses the issue of whether insurance contracts can be considered as a commercial transaction within Latvian national law. Since the entry into force of Part D of the Commercial Act, which introduced the regulation of commercial transaction, covering both bilateral and unilateral commercial transaction based on the subjective concept of commercial law, i.e., a transaction is considered a commercial transaction if at least one of the parties to that transaction is a merchant. As a result, an insurance contract should always be considered a commercial contract (at least unilateral) since the insurer is a merchant. The author criticises such a view, considering that the regulation in commercial transactions applies to equal contract parties, which contradicts the conclusion of the insurance contract. The latter is always considered as unilateral, which is drafted by the insurer itself in its favour without the possibility in practice to influence the terms of the contract by the policyholder. Such an opinion is particularly supported by the fact that the reference to consumer protection law is relatively ineffective, as the most essential terms, such as insurable object and insured risks, including exceptions, fall outside the scope of unfair contract terms. At the same time, the current regulation of insurance law, which lacks modern approaches, is also not drafted considering insurance contract as commercial transaction. Therefore, the author of the article proposes that an insurance contract cannot be considered a commercial transaction under Latvian national law.

Atslēgvārdi: apdrošināšanas līgums, komercdarījums, tipveida līgums, ekonomiskā nevienlīdzība, darījuma vara

Keywords: insurance contract, commercial transaction, pre-formulated contract, economic inequality, bargaining power

Ievads

Apdrošināšanas līgums ir viens no savdabīgiem saistību tiesiskiem līgumiem, kura savdabīgums saistīts ar īpatnību kopumu, kas to nošķir no citiem, tostarp finanšu tiesībās regulētiem, līgumiem. Apdrošināšanas līgumiskajā attiecībā pastāv

ne vien ekonomiska nevienlīdzība starp līdzējiem (apdrošinātāju un apdrošinājumaņēmēju), bet arī acīmredzama nevienlīdzība zināšanās par apdrošināšanas līguma būtību un tā sastāvdaļām, jo sevišķi tādām būtiskām apdrošināšanas līguma sastāvdaļām kā apdrošināmais objekts un ar to saistītie izņēmumi, apdrošināmais risks un ar to saistītie izņēmumi un apdrošinājuma summa, jo sevišķi tās noteikšana. Vienlaikus apdrošināšanas līgums tiek slēgts kā tipveida līgums, esot par vienu no diviem iepriekš sastādīta līguma veidiem¹, kurā apdrošinājumaņēmējam parasti nav iespēju ietekmēt līguma saturu. Šo pieeju var raksturot ar angļu valodas izteicienu “take it or leave it” (latviešu val. – piekrti vai atsakies), ņemot vērā apdrošinātājam piemītošo darījuma varu (angļu val. – *bargaining power*) noteikt līguma saturu. No šāda viedokļa apdrošināšanas līgums kā vienošanās uztverama vien formāli, jo apdrošinājumaņēmējam praktiski nav iespēju ietekmēt līguma saturu. Tāpat apdrošināšanas līgumam raksturīgs pietiekami sarežģīts saturs, jo sevišķi no struktūras viedokļa, sastāvot no vispārīgiem un speciāliem noteikumiem (parasti kopumā pārdesmit lpp. apjomā). Turklāt tas ir aleators līgums, kurā apdrošinājumaņēmējs saistīts ar apdrošināšanas prēmijas samaksas pienākumu, nezinot to, vai iestāsies apdrošinātais risks un viņam būs izmaksājama apdrošināšanas atlīdzība.

Šo īpatnību kopums kopsakarā ar biežo apdrošināšanas līguma slēgšanu praksē ir par pamatu tam, ka apdrošināšanas līgums Latvijas līgumtiesībās tiek uztverts kā savdabīgs līgums un regulēts atsevišķi, pašlaik – Apdrošināšanas līguma likumā (turpmāk – ALL). Jāuzsver, ka ne jau specifiskais līguma raksturs ir būtisks, jo daudziem tipiska līguma veidiem raksturīgas specifiskās iezīmes, bet gan minēto īpatnību kopums, kas raksturo apdrošināšanas līguma savdabīgo raksturu.

Vienlaikus ar Komerclikuma D daļas stāšanos spēkā 2010. gada 1. janvārī spēkā stājās arī vispārīgais komercdarījumu regulējums (līdztekus sevišķā komercdarījuma veidu regulējumam), kas aptver gan vienaspusēju, gan divpusēju komercdarījumu atkarībā no tā, vai no līdzējiem komersants ir vien apdrošinātājs vai arī otrs līdzējs, t. i., apdrošinājumaņēmējs.

No iepriekš raksturoto apdrošināšanas līguma īpatnību viedokļa, no vienas puses, un komercdarījuma būtības, kas raksturota tālāk, no otras puses, rodas likumsakarīgs jautājums, vai apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu. Tāpēc raksta mērķis ir atbildēt uz šo jautājumu, pamatojot šo rindu autora iepriekš pausto atziņu, ka apdrošināšanas līgums savu īpatnību dēļ nebūtu uzskatāms par komercdarījumu.² Jāatzīmē, ka šim jautājumam nav iepriekš pievērsta uzmanība komerc tiesību regulējumā, acīmredzot vadoties no atziņas, ka apdrošināšanas līgums ir komercdarījums.³ Vienlaikus apdrošināšanas tiesību literatūrā šis jautājums ir ticis vērtēts. Iepriekš šo rindu autors konsekventi paudis viedokli, ka apdrošināšanas līgums nav uztverams par komercdarījumu.⁴ Šim viedoklim pievērsta uzmanība tiesību literatūrā, paužot

¹ Otrs veids ir individuāli sastādīts līgums konkrētai līgumiskai attiecībai, kas netiek piemērots apdrošināšanas līgumiskajā attiecībā.

² Mantrovs V. Apdrošināšanas tiesības. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2018, 154. lpp.

³ Balodis K. Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. Jurista Vārds, 26.05.2009., Nr. 21.

⁴ Augstākās tiesas Civillietu departamenta prakse sauszemes transportlīdzekļu vadītāju civiltiesiskās atbildības obligātās apdrošināšanas (OCTA) lietās: Tiesu prakses apkopojums. Pēc Augstākās tiesas pasūtījuma sastādījis V. Mantrovs. Rīga, 2015, 9.–10. lpp. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2015/OCTA%20tiesu%20prakses%20apkopojums_21-07-2016.docx [aplūkots 31.03.2025.]; Mantrovs V. 2018, 154.–155. lpp.;

tā kritiku, kas pamatojas uz atziņu, ka apdrošināšanas līgums ir komercdarījums.⁵ Citās apdrošināšanas tiesību publikācijās arī ticis norādīts uz apdrošināšanas līgumu kā komercdarījumu, uz kuru attiecas komercdarījumu regulējums.⁶

1. Apdrošināšanas līguma un komercdarījuma būtības savstarpējs raksturojums

Ņemot vērā to, ka jebkurā gadījumā apdrošinātājs ir komersants⁷, no vispārīgā komercdarījumu regulējuma viedokļa varētu rasties iespaids, ka apdrošināšanas līgums var būt vienpusējs vai divpusējs, raugoties no tā, vai apdrošinājuma ņēmējs ir komersants.⁸

Ja apdrošināšanas līgumu uztvertu kā komercdarījumu, būtu nepieciešams atzīt, ka šāds līgums noslēgts starp ekonomiski vienlīdzīgiem tiesību subjektiem; šāda līguma mērķis atbilstu komercdarījuma regulējuma būtībai vienkāršot, atvieglot un paātrināt civiltiesisko apgrozību; nepastāvētu nepieciešamība paredzēt sevišķu aizsardzību kādam no līdzējiem. Šāds apsvērums pamatojas uz komerc tiesību regulējuma būtību, atbilstoši kurai komerc tiesību regulējumam kopumā raksturīgs vienkāršums, operativitāte un paaugstināta uzticības aizsardzības, publicitātes un atbildības pakāpe, bet līdzējiem nav nepieciešama speciāla aizsardzība.⁹ Šāda atziņa bijusi arī komercdarījumu regulējuma izstrādes pamatā, kā tieši norādīts Komerclikuma D daļas pieņemšanas pamatojumā likumprojekta anotācijā.¹⁰ Kā šajā saistībā norādīts tiesību literatūrā par komercdarījumu regulējuma pieņemšanu, “[j]auno Komerclikuma normu [t. i., komercdarījuma regulējuma – V. M.] mērķis ir veicināt komerc tiesisko apgrozību, nodrošinot vienkāršību un ātrumu komercdarījumu noslēgšanā un izpildē”, bet līdzējiem komercdarījumā nav nepieciešama sevišķa aizsardzība.¹¹ Līdzīga atziņa pausta Latvijas tiesu praksē, norādot uz to, ka komercdarījumu vispārīgais noteikumu mērķis ir “sekmēt tiesisko noteiktību un ātrumu komerc tiesiskajā apgrozībā, kā arī komerc tiesību principiem, īpaši privāttiesiskās apgrozības paātrināšanas principam (komersantam operatīvi jāreaģē uz apstākļu izmaiņām, proti, prasījumi savu tiesību aizsardzībai jāiesniedz pietiekami ātri)”.¹²

Mantrovs V. Apdrošināšanas līguma regulējums laika griežos: prof. Bunes kodifikācija un mūsdienas. Grām.: Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi. Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 49. lpp.

⁵ Alfejeva J. Noilguma noteikšanas problemātika apdrošināšanas attiecībās. RSU Elektroniskais juridisko zinātnisko rakstu žurnāls “Socrates”, 2017, Nr. 1, 66. lpp.

⁶ Rone D. Apdrošināšanas līgums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 26. lpp.

⁷ Apdrošināšanas un pārāpdrošināšanas likuma 1. panta pirmās daļas 9. punkts kopsakarā ar tajā norādīto apdrošinātāja veidu leģāledefinīcijām, kuras ietvertas šajā daļā.

⁸ Komerclikuma 389. pants. Sk.: Balodis K. 2009.

⁹ Lošmanis A. Par topošo Latvijas komerc tiesību aktuālajiem mezglu punktiem. Jurista Vārds, 27.05.1999., Nr. 20.

¹⁰ Likumprojekta “Grozījumi Komerclikumā” anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimaLIVS.nsf/0/CA622B7AA26209CC225736B004CDA92?OpenDocument> [aplūkots 31.03.2025.]

¹¹ Sk.: Balodis K. 2009.

¹² Senāta 10.04.2019. spriedums lietā Nr. SKC-69/2019 [ECLI:LV:AT:2019:0410.C40094116.2.S]. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/380192.pdf> [aplūkots 31.03.2025.]

No šāda viedokļa, apdrošināšanas līgumu atzīstot par komercdarījumu, rodas pretruna ar iepriekš raksturoto apdrošināšanas līguma savdabīgo raksturu, jo sevišķi atziņu, ka apdrošināšanas līguma slēgšanā pastāv acīmredzama ekonomiska nevienlīdzība līdzēju starpā un praktiska neiespējamība ietekmēt apdrošināšanas līguma saturu.

Vienlaikus jāatzīmē, ka apdrošināšanas līguma regulējums (likums "Par apdrošināšanas līgumu" (turpmāk – LPAL), ALL) nav veidots tā, ka apdrošināšanas līgums uztverams kā tipisks komercdarījums un likumā ietvertu apdrošināšanas līguma regulējumu uztvertu kā tādu, kuru varētu pārcelt uz Komerclikuma D daļu kā vienu no sevišķa komercdarījuma veidiem līdztekus komerciālam pirkumam, komerciālai komisijai utt. Tā ALL normas pēc būtības pamatojas uz iepriekšējā likuma – LPAL – normām, kuras izstrādātas vēl pirms komercdarījumu daļas izstrādāšanas, neuztverot apdrošināšanas līgumu kā komercdarījumu.¹³ Tāpat ALL normu izstrādē likumdevējs nav vadījies no tā, ka apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu. Pamatojums šādam secinājumam ir tajā, ka ALL normas nav veidotas tā, ka apdrošināšanas līgums uztverams par sevišķo komercdarījumu, kas Komerclikuma kā kodifikācijas nepilnības dēļ atsevišķi regulēts atsevišķā likumā, kā tas ir Vācijā (kuras komerc tiesību regulējums, tostarp komercdarījumu, kalpoja par komerc tiesību regulējuma paraugu Latvijā¹⁴), kurā apdrošināšanas līgumam kā komercdarījumam piemērojamas vispārīgās komercdarījuma normas, kuras ietvertas Vācijas Komerclikumā.¹⁶

Taisnības labad jāpiezīmē, ka likumdevējs šajā jautājumā nav ieturējis konsekventu pieeju. Tā, neskatoties uz minētiem apsvērumiem, likumprojekta anotācijā vienā atsevišķā aspektā ir ticis norādīts uz apdrošināšanas līgumu kā komercdarījumu:

"ar likumprojekta 41. pantu grozīts spēkā esošais regulējums attiecībā uz prasības noilguma termiņiem, vienādojot šos termiņus un nosakot, ka no apdrošināšanas līguma izrietošie prasījumi noilgst trīs gadu laikā, jo līdz šim noteiktie atšķirīgie noilguma termiņi radīja neskaidrības normas piemērošanā. [...] Nosakot noilgumu no apdrošināšanas līguma izrietošiem prasījumiem, ir jāņem vērā praktiskie piemērošanas aspekti, proti: 1) Komerclikuma 406. pantā noteiktais, ka no komercdarījuma izrietošie prasījumi noilgst triju gadu laikā. Jo vairāk tādēļ, ka apdrošināšanas līgums **pilnībā atbilst** [pievienots izcēlums – V. M.] 388. pantā noteiktajam komercdarījuma jēdzienam (apdrošināšana ir viens no komercdarbības veidiem). Un, tā kā Komerclikums ir speciālais likums attiecībā pret Civillikumu, tad komercdarījumos būtu tāpat jāpiemēro Komerclikumā, nevis Civillikumā noteiktais noilgums, ko šobrīd tiesas diemžēl dažreiz izprot nepareizi."¹⁷

¹³ Sk. plašāk: Mantrovs V. Apdrošināšanas līguma likums un 33 izmaiņas vispārīgajā apdrošināšanas līguma regulējumā. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 229.–242. lpp.

¹⁴ Likumprojekta "Grozījumi Komerclikumā" anotācija.

¹⁵ Köndgen J., Borges G. Commercial Law. In: Zekoll J., Wagner G. (eds). Introduction to German law. Wolters Kluwer, 2019, pp. 135–136.

¹⁶ Bühren H. von. Versicherungsvertragsrecht. In: Höra K. (Hg.). Münchener Anwaltshandbuch Versicherungsrecht. 3., überarbeitet und erweiterte Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2013, S. 11.

¹⁷ Likumprojekta "Apdrošināšanas līguma likums" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/37F3A7345F752410C22581FA002D-1BA9?OpenDocument> [aplūkots 31.03.2025.]

Kā redzams no citētā fragmentā izceltā formulējuma “pilnībā atbilst”, likumprojekta autori nav bijuši visai pārliecināti par šī apsvēruma pareizību, jo termins “pilnībā” liecina par to, ka pastāvējušas šaubas, vai apdrošināšanas līgums uztverams kā komercdarījums. Neskatoties uz to, ka šajā fragmentā norādīts uz to, ka apdrošināšanas līgums atbilst komercdarījuma jēdzienam, Latvijas likumdevējs pretrunā ar šo pieeju regulēja noilguma termiņu ALL tādā pašā ilgumā, kā regulē Komerclikuma 406. pants, proti, trīs gadi (ALL 39. panta pirmā daļa). Rodas jautājums, kādēļ ALL ietvertā regulējumā bija jānosaka tikpat ilgs noilguma termiņš, ja to jau regulē minētais Komerclikuma pants, pamatojoties uz apsvērumu, ka apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu. Līdz ar to no citētā fragmenta var patiesībā izdarīt pavisam citu secinājumu, kā likumdevējs uztver apdrošināšanas līgumu, nekā tas atspoguļots likumprojekta anotācijā: kaut formāli likumprojekta autori norādīja uz apdrošināšanas līgumu kā komercdarījumu, tomēr vienlaikus to regulēja tā, ka tas nebūtu par tādu uztverams. Jāuzsver, ka apdrošināšanas līguma kā tipiska komercdarījuma gadījumā tā regulējums atsevišķā likumā uztverams kā papildinājums Komerclikumā ietvertiem sevišķā komercdarījuma veidiem, uz kuriem attiecas Komerclikuma 406. pantā paredzētais noilguma termiņš (ja nav paredzēti atšķirīgi termiņa garumi). Tieši šo Komerclikumā regulēto sevišķo komercdarījumu gadījumā nekāda trīs gadu noilguma termiņa atkārtošana nav paredzēta, kas ir atšķirīgi no apdrošināšanas līguma situācijas.

Vienlaikus jāatzīmē, ka Senāta Civillietu departaments nevienā no spriedumiem apdrošināšanas tiesību jomā, kuri pieejami Senāta tīmekļvietnē, nav norādījis, ka apdrošināšanas līgums ir komercdarījums vai būtu piemērojais Komerclikuma D daļas normas attiecībā uz apdrošināšanas līgumu.¹⁸ Šāda pieeja apstiprina iepriekš pausto atziņu, ka apdrošināšanas līguma regulējums nav veidots tā, ka apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu, ko šādi pēc būtības ir uztvēris arī Senāts.

Taisnības labad jānorāda, ka Senāta prakse (līdzīgi kā iepriekš aplūkotā likumdevēja pieeja) šajā jautājumā nav bijusi konsekventa. Tā Senāts lietā Nr. SKC-220/2023 atstāja apelācijas instances tiesas spriedumu negrozītu, jo konstatēja, ka nav acīmredzama pamata uzskatīt, ka pārsūdzētajā spriedumā ietvertais lietas iznākums ir nepareizs.¹⁹ Apelācijas instances tiesa savukārt spriedumu pamatoja ar secinājumu, ka apdrošināšanas gadījums iestājās 2012. gada 19. martā, bet prasība celta tikai 2021. gada 18. jūnijā, tādēļ “iestājies Komerclikuma 406. pantā noteiktais noilgums un prasība ir noraidāma, nevērtējot to pēc būtības”²⁰. Senāts savukārt nedeva šim apstāklim savu vērtējumu un nolēmumā neietvēra atsauci uz Komerclikuma normu piemērošanu. Tāpat senatoru atsevišķajās domās citā lietā norādīts, ka apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu (kaut šajā lietā apdrošināšanas līgums ticis noslēgts pirms Komerclikuma D daļas spēkā stāšanās un nemaz par tādu nevarēja

¹⁸ Latvijas Republikas Augstākā tiesa (Senāts). Tiesu prakse, Judikatūras nolēmumu arhīvs, Civillietu departaments, Klasifikators pēc lietu kategorijām, Apdrošināšanas tiesības. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/apdrosinasanas-tiesibas> [aplūkots 31.03.2025.]

¹⁹ Senāta rīcības sēdes 04.04.2023. lēmums lietā Nr. SKC-220/2023 (C30578921). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/503235.pdf> [aplūkots 31.03.2025.]

²⁰ Rīgas apgabaltiesas 21.09.2022. spriedums lietā Nr. C30578921, 12.3.apakšpunkts (kasācijas tiesvedības ierosināšana atteikta). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/503107.pdf> [aplūkots 31.03.2025.]

tikt uzskatīts atbilstoši Civillikuma 3. pantam)²¹, taču pašā spriedumā uz to nav ticis norādīts.²²

Saistībā ar likumdevēja patieso attieksmi pret apdrošināšanas līgumu, to neuztverot par komercdarījumu, ilustrē arī sākotnējais Komerclikuma projekta teksts, kurā vispārīgais komercdarījuma regulējums netika attiecināts uz apdrošināšanas līgumu. Tā šī projekta 469. panta otrā daļa paredzēja vienaspusēja komercdarījuma jēdzienu, nosakot līdzīgu regulējumu, kāds pašlaik ietverts Komerclikuma 389. pantā:

[d]arījums ir komercdarījums arī tad, ja tikai viens tā dalībnieks ir komersants. Šādā gadījumā noteikumi par komercdarījumiem piemērojami attiecībā uz abām pusēm, izņemot gadījumus, kad patērētāju tiesības aizsargājošo vai citu likumu speciālās normas izslēdz šādu iespēju.²³

Taču 483. panta (Vispārīgo jautājumu attiecināmība) pirmā daļa paredzēja, ka gan šis, gan pārējie vispārīgie komercdarījuma regulējuma noteikumi uz apdrošināšanas līgumu neattiecas:

[š]ā likuma 469., 470., 471., 472., 473., 474., 475., 476., 477., 478., 479., 480., 481. un 482. pantā ietvertie vispārīgie jautājumi attiecas uz komercdarījumiem, kas nav regulēti šajā likumā (pārvaldījums, franšīze, būvniecība, noma u. c.), izņemot biržu, banku un apdrošināšanas darījumus.²⁴

Jāņem vērā, ka nav publiski pieejams skaidrojums šai normai un tieši minētajiem apsvērumiem tās nepieciešamībai. Var vien norādīt uz to, ka Komerclikuma projekta autoru grupas vadītājs Aigars Strupišs, raksturojot komercdarījumu regulējumu, vien vispārīgi to raksturoja bez minētās normas pieminēšanas.²⁵

2. Apdrošinājumaņēmēja un apdrošinātā tiesību subjekta²⁶ aizsardzības veidi

Tradicionāli apdrošinājumaņēmēja un apdrošinātā tiesību subjekta aizsardzības veidi apdrošināšanas līgumā saistīti ar diviem regulējuma veidiem: pašu apdrošināšanas līguma regulējumu, kuram būtu jānodrošina tiesību un pienākumu līdzsvars apdrošināšanas līgumiskajā attiecībā, un patērētāju aizsardzības tiesību regulējumu, ja patērētājs ir apdrošinājumaņēmējs vai līdzējs, kurš pievienojies līgumam. Katrs no šiem aspektiem tālāk aplūkots atsevišķi.

²¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta tiesnešu Andas Vītolas, Aigara Strupiša, Ļubovas Kušnires, Valerijana Jonikāna, Vandas Cirules, Aivara Keiša 2014. gada 2. decembra atsevišķās domas lietā Nr. SKC-33. Pieejamas: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/2947> [aplūkotas 31.03.2025.]

²² Senāta 08.10.2014. spriedums lietā Nr. SKC-33/2014. Pieejams: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/2947> [aplūkots 31.03.2025.]

²³ Likumprojekts "Komerclikums". Pieejams: https://www.saeima.lv/L_Saeima7/reg.likprj.htm [aplūkots 31.03.2025.]

²⁴ Turpat.

²⁵ Komerclikums. Latvijas Vēstnesis, 20.05.1999., Nr. 163/166.

²⁶ Šis subjekts ir šo rindu autora izvēlēts termins. Ar to saprotams tas, kurš var izvirzīt apdrošināšanas atlīdzības izmaksas prasījumu pret apdrošinātāju, proti, apdrošinātais vai labuma guvējs īpašuma apdrošināšanā, apdrošinātais vai cietušais CTA apdrošināšanā un labuma guvējs personu apdrošināšanā.

2.1. Apdrošināšanas līguma regulējums

Apdrošināšanas līguma regulējums (pat ja pieņemtu, ka tas uztverams kā viensusējs vai divpusējs tipisks komercdarījums) vērsts uz iesaistīto subjektu tiesību un pienākumu līdzsvara nodrošināšanu un sevišķa apdrošinājuma ņēmēja vai apdrošinātā tiesību subjekta aizsardzību. Taču neviens no šiem mērķiem Latvijā nav sasniegts apdrošināšanas līguma regulējuma trūkumu dēļ. Ciktāl runa par ALL, šim likumam raksturīgs mūsdienīgu pieeju trūkums, tostarp šādi būtiski trūkumi:

- nav ieviests anketas princips sākotnējās informācijas sniegšanā par apdrošināmo objektu (pretēji Vācijai un abām pārējām Baltijas valstīm);
- “visu vai neko” pieejas izmantošana saistībā ar apdrošināšanas atlīdzības izmaksu, kas neatbilst mūsdienu pieejai (piemēram, Vācijā tās modernizētā Apdrošināšanas līguma likumā (VVG 2008) šāda pieeja vairs nav izmantota, kā tas notiek arī citās Eiropas valstīs)²⁷;
- nav mūsdienīga apdrošināšanas atlīdzības atteikuma pamatu regulējuma;
- pretrunīga pieeja kompensācijas principa attiecināšanā uz personu apdrošināšanu kopumā, tostarp dzīvības un nelaimes gadījumu apdrošināšanu, kurā var darboties vien summu apdrošinājums, bet ne kompensācijas princips;
- tiešās prasības pārlieku šaurais raksturs CTA apdrošināšanā, kas neatbilst pat Vācijas regulējumam, kurā ir krietni plašāks tiešās prasības gadījumu skaits²⁸ (salīdzinājumam Lietuvā tiešā prasība iespējama visos civiltiesiskās atbildības apdrošināšanas veidos²⁹, bet Igaunijā – obligātajā apdrošināšanā³⁰);
- nav regulēti specifiskie apdrošināšanas veidi (izņemot atsevišķas fragmentāras norādes uz tiem ALL ietvertā regulējumā), kas ir atšķirīgi no citām Eiropas valstīm, tostarp Vācijas³¹.

Salīdzinājumam citu valstu prakse tieši rada apdrošināšanas līguma regulējumu apdrošinājuma ņēmēja un apdrošinātās personas aizsardzībai, tostarp Vācijas modernizētajam Apdrošināšanas līguma likumam (VVG 2008)³², kas jau pieminēts iepriekš.

²⁷ Bühren H. von. 2013, S. 11.

²⁸ Vācijas Apdrošināšanas līguma likuma 115. pants.

²⁹ Lietuvas Republikas Apdrošināšanas likuma 111. pants. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a9f083803c7911e68f278e2f1841c088?jfwid=rivwzvpvg> [aplūkots 31.03.2025.]

³⁰ Igaunijas Saistību tiesību likuma 521. panta pirmā daļa. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> [aplūkots 31.03.2025.] Sk. pl.: Luik O.-J., Lahe J. Granting Direct Claim Rights in Voluntary Liability Insurance to the Aggrieved Person in Estonian Insurance Practice: Via Insurance Contract Vs Claim Assignment, in: Revisiting the Limits of Freedom While Living Under Threat. II. Collection of research papers in conjunction with the 9th International Scientific Conference of the Faculty of Law of the University of Latvia. 9–10 November 2023. Riga: University of Latvia Press, 2024, pp. 196–206. Pieejams: <https://www.apgads.lu.lv/izdevumi/brivpieejas-izdevumi/konferencu-krajumi/limits-of-freedom-while-living-under-threat-ii/fiscflul9217/> [aplūkots 31.03.2025.]

³¹ Vācijas Apdrošināšanas līguma likuma 100. pants un tālākie.

³² Bühren H. von. 2013, S. 11.

2.2. Patērētāju aizsardzības tiesības

Komerclikuma D daļas risinājums apdrošinājuma ņēmēja vai cita līdzēja³³ kā patērētāja aizsardzībai pamatojas uz to, ka vienpusēja komercdarījuma gadījumā komercdarījumu regulējumu ierobežo patērētāju aizsardzības tiesību normas. Šis noteikums ietverts Komerclikuma 389. pantā (Komercdarījums, kurā viena puse ir komersants), saskaņā ar kuru, ja darījums ir komercdarījums tikai vienam no darījuma dalībniekiem, šā likuma noteikumi par komercdarījumiem ir vienlīdz piemērojami arī pārējiem darījuma dalībniekiem, ciktāl normatīvajos aktos patērētāju tiesību aizsardzības jomā vai citos likumos nav noteikts citādi. Šajā saistībā profesors Kaspars Balodis paudis viedokli, ka “[n]e velti KCL 389. pantā ir minēti normatīvie akti patērētāju tiesību aizsardzības jomā. Patērētāju kā saimnieciski vājāku subjektu īpaši aizsargā patērētāju aizsardzības tiesību normas. Patērētāja tiesiskais stāvoklis darījumos ar komersantu tiktu nepieļaujami pasliktināts, ja patērētājam piemērotu komercdarījumus regulējošās normas”³⁴.

Tomēr šī norma patērētāja tiesību aizsardzībai savu mērķi nemaz nevar sasniegt. No līguma saturiskā viedokļa galvenā patērētāju aizsardzības tiesību forma šajā gadījumā būtu iepriekš sastādīta līguma regulējums.³⁵ Tomēr jāņem vērā, ka šādu līgumu gadījumā no netaisnīguma testa piemērošanas viedokļa izslēgti tādi līguma noteikumi, kas attiecas uz līguma objektu un maksu, proti, “līguma galvenā priekšmeta definīciju, ne arī ar cenas un atlīdzības atbilstīgumu pakalpojumiem vai precēm, kas par to saņemtas, ciktāl šie noteikumi ir vienkāršā, skaidri saprotamā valodā: caurspīdīguma prasība”³⁶. Apdrošināšanas līgumā tie būtu apdrošināmais objekts kopsakarā ar izņēmumiem un apdrošināmie riski kopsakarā ar izņēmumiem.³⁷ Tas nozīmē, ka galvenie noteikumi apdrošināšanas līgumā netiek pakļauti netaisnīguma vērtējumam, ja tie būtu uzrakstīti vienkāršā un saprotamā valodā. Caurspīdīguma kritēriju, kas ir vienkāršības un saprotamības ģenerālklaudzulas pamatā, varētu izpildīt samērā vienkārši, proti, ja apdrošinātājs izsniegtu apdrošinājuma ņēmējam apdrošināšanas līguma noteikumus un apdrošināšanas līguma noteikumi būtu uzrakstīti tā, ka patērētājs spētu saprast šo noteikumu tiesiskās sekas, kas parasti tiek praksē izpildīts.³⁸ Tā rezultātā atruna Komerclikuma 389. pantā par patērētāju aizsardzības tiesību normu piemērošanu attiecībā uz apdrošināšanas līgumu kā vienpusēju komercdarījumu patērētāja tiesisko stāvokli pēc būtības neuzlabos.

³³ Tas pastāv gadījumā, ja apdrošināšanas līgums noslēgts patērētāja labā, teiksim, grupas apdrošināšanas līgums un patērētājs tam pievienojas, ko *expressis verbis* pieļauj Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 7. panta pirmā daļa (sk. plašāk.: Mantrovs V. Grupas apdrošināšanas līgums un tā regulējums Latvijā. Jurista Vārds, 10.12.2024., Nr. 50).

³⁴ Balodis K. 2009. Jāatzīmē, ka Komerclikuma grozījumu likumprojekta anotācijā nav norādīts skaidrojums par šo normu.

³⁵ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 6. pants kopsakarā ar 5. pantu.

³⁶ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 6. panta 2.² daļa kopsakarā ar Netaisnīgu līguma noteikumu direktīvas 4. panta otro daļu.

³⁷ Sk. arī ALL 8. panta sesto daļu (ar atrunu, ka Latvijas likumdevējs ir pēc būtības definējis autonomo terminu, kas ietverts direktīvā).

³⁸ Sk. EST 20.04.2023. spriedumu lietā C-263/22 “Ocidental – Companhia Portuguesa de Seguros de Vida SA v LP”. Plašāk par šo spriedumu: Mantrov V. Consumer Being a Party to the Group Insurance Contract is Not Just a Silent Observer: The CJEU’s Clarification in Ocidental. European Journal of Risk Regulation, 2024, Vol. 15 (4), pp. 1062–1068.

Tas, protams, nenozīmē, ka pārējie apdrošināšanas līguma noteikumi nevar tikt vērtēti no netaisnīguma viedokļa, kā tas jau ticis darīts arī Senāta praksē attiecībā uz trešo personu prasījumu pieteikšanas termiņu CTA apdrošināšanas līgumā,³⁹ taču šo noteikumu nozīme ir pakārtota, salīdzinot ar tiem, kuri attiecas uz apdrošināmo objektu un apdrošināmo risku.

Jāņem arī vērā, ka Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 6. pantā kopsakarā ar 5. pantu ietvertais iepriekš sastādīta līguma regulējums attiecas vien uz patērētāju B2C civiltiesisko attiecību modeli un nav paplašināts uz nepatērētāju.⁴⁰ Līdz ar to Komerclikuma 389. pantā norādītais noteikums attiecas tikai uz līgumiem, kuros apdrošinājumaņēmējs vai līdzējs ir patērētājs. Tas nozīmē, ka komercdarījumu regulējums bez izņēmumiem attiektos arī uz situācijām, kad apdrošinājumaņēmējs būtu individuālais komersants, mazā vai vidējā (pēc apgrozījuma) komercsabiedrība, biedrība, kooperatīvā sabiedrība u. tml., kas būtu salīdzināmos apstākļos ar patērētāju apdrošināšanas līguma noslēgšanā, taču to gadījumā vispār nepastāvētu nekāda speciāla aizsardzība no iepriekš sastādīta līguma noteikumu viedokļa.

3. Atbilstoša risinājuma meklējumā

Kā redzams no iepriekšējā nodaļā veiktās analīzes par apdrošināšanas līguma un komercdarījuma būtību, apdrošināšanas līgumu nevar uztvert par komercdarījumu tā savdabīguma dēļ, kāds arī bija Latvijas likumdevēja nolūks apdrošināšanas līguma regulējuma pieņemšanā, ko apliecina arī esošā Senāta prakse. Kaut taisnības labad jāatkārto, ka likumdevēja un tiesu prakses pieeja šajā jautājumā nav bijusi nekonsekventa, kas var radīt maldinošu iespaidu un kalpot par pamatu arī citādam viedoklim. Izņēmums no iepriekš raksturotās situācijas, kad apdrošināšanas līgums nebūtu uztverams par komercdarījumu, pastāvētu tad, kad ekonomiska nevienlīdzība apdrošināšanas līguma slēgšanā nepastāvētu, kas ir pārapdrošināšanas līguma gadījums, taču tas ir ārpus šī raksta ietvariem.

Šādā situācijā likumdevējam būtu jāizdara tiesībspolitiska izvēle par labu noteiktam risinājumam saistībā ar apdrošināšanas līguma uztveršanu par komercdarījumu, kas būtu atspoguļojama apdrošināšanas līguma regulējuma pilnveidē. Šādi risinājumi iespējami divi.

Viens risinājums būtu uztvert apdrošināšanas līgumu par tipisku (t. i., likumā regulētu) komercdarījumu. Šāda risinājuma gadījumā izšķirošais jautājums būtu nevis par to, kuras normas no vispārīgā komercdarījumu regulējuma var tikt piemērotas apdrošināšanas līgumam, bet gan par pieeju, kāda izmantojama no apdrošināšanas līguma izrietošo strīdu izskatīšanā, tostarp apdrošināšanas līguma regulējuma un līgumā ietverto noteikumu piemērošanā. Atbilstoši šai pieejai apdrošinātājs un apdrošinājumaņēmējs vai apdrošinātais tiesību subjekts būtu uztverams kā ekonomiski vienlīdzīgi tiesību subjekti, kas nonāktu pilnīgā pretrunā ar to situāciju, kādā tiek slēgts apdrošināšanas līgums, un kas raksturots raksta sākumā. Vienlaikus šāds risinājums radītu grūtu teorētiska un praktiska rakstura problēmjautājumu attiecībā

³⁹ Senāta Civillietu departamenta 23.03.2023. spriedums lietā Nr. SKC-106/2023. Pieejams: <https://at.gov.lv/downloadlawfile/9014> [aplūkots 31.03.2025.]

⁴⁰ Patērētāju tiesību aizsardzības likuma 4.¹ panta pirmā daļa.

uz patērētāju: no vienas puses, apdrošināšanas līgums tiktu uztverts par komercdarījumu, kas pastāv starp ekonomiski vienlīdzīgiem tiesību subjektiem, bet, no otras puses, būtu jāpiemēro patērētāju aizsardzības tiesību regulējums, kas pamatots uz pavisam pretēju atziņu, kas nostiprināta EST un Senāta praksē: starp pārdevēju vai pakalpojuma sniedzēju un patērētāju pastāv ekonomiskā nevienlīdzība, un patērētājs ir ekonomiski vājāks līdzējs, kuram nepieciešama sevišķa aizsardzība. Cits ne mazāk grūts jautājums būtu par to, kuras normas no vispārīgā komercdarījumu regulējuma būtu piemērojamas apdrošināšanas līgumam. Acīmredzami atbilde uz šo jautājumu būtu tāda, ka no vispārīgā komercdarījuma regulējuma parasti nebūtu iespējams piemērot nevienu normu saistībā ar apdrošināšanas līgumu (izņemot pirmos divus pantus par komercdarījuma jēdzienu),⁴¹ tostarp nevarētu piemērot arī Komerclikuma 406. pantā ietverto noilguma termiņu, jo tas ir regulēts pašā ALL.⁴²

Cits risinājums, ko atbalsta šo rindu autors un kura gadījumā nepastāvētu iepriekšējā rindkopā raksturotie problēmjautājumi, būtu neuztvert apdrošināšanas līgumu par komercdarījumu, jo tā savdabīgo īpatnību dēļ to nevar uzskatīt par komercdarījumu atbilstoši Komerclikuma 388. pantam, kas saskan ar iepriekš raksturoto likumdevēja pieeju apdrošināšanas līguma regulējuma pieņemšanā.

Kopsavilkums

1. Raksts aplūko apdrošināšanas līgumu no komercdarījuma statusa viedokļa, sniedzot kritisku vērtējumu tam, vai apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu.
2. Rakstā secināts, ka ALL regulējums nav veidots tā, ka apdrošināšanas līgums uztverams par komercdarījumu. Neskatoties uz likumdevēja un tiesu prakses nekonsekvento pieeju šajā jautājumā, būtu tomēr pamats uzskatīt, ka apdrošināšanas līgums nav uztverams par komercdarījumu tā savdabīgo īpatnību dēļ, līdz ar to likumdevēja nolūks, neskatoties uz iepriekš raksturoto nekonsekvento pieeju, nevarēja būt tāds, ka apdrošināšanas līgums būtu uztverams par komercdarījumu.
3. Likumdevējam būtu divas iespējas, kā varētu tālāk šo jautājumu regulēt: uztvert apdrošināšanas līgumu kā komercdarījumu, taču tādā gadījumā būtu jāstiprina patērētāju aizsardzības tiesību regulējums iepriekš sastādīta līguma regulējumā, attiecinot netaisnīguma testu uz apdrošināmo objektu un risku un to kopumā arī uz nepatērētāju, un ieviest apdrošināšanas līguma regulējumā atbilstošu aizsardzību apdrošinājuma ņēmējam un apdrošinātajam tiesību subjektam. Vienlaikus šis risinājums būtu saistīts ar būtisku problēmjautājumu esamību. Otrs risinājums būtu neuztvert apdrošināšanas līgumu par komercdarījumu, jo tā savdabīgo īpatnību dēļ to nevar uzskatīt par komercdarījumu atbilstoši Komerclikuma 388. pantam. Tieši otrais risinājums ir tas, kurš visvairāk atbilstu apdrošināšanas līguma būtībai un kurš ir arī šo rindu autora priekšlikums likumdevējam.

⁴¹ Līdzīga situācija pastāv arī Vācijā, kurā no Komerclikuma regulējuma apdrošināšanas līgumam var piemērot vien dažas normas (sk. Bühren H. von. 2013, S. 11).

⁴² ALL 39. panta pirmā daļa.

KOPĪGĀ NEKUSTAMĀ ĪPAŠUMA DALĪTAS LIETOŠANAS KĀRTĪBAS NOTEIKŠANA UN NOSTIPRINĀŠANA ZEMESGRĀMATĀ

DETERMINATION OF DIVIDED USE OF JOINTLY OWNED REAL ESTATE AND CORROBORATION THEREOF IN LAND REGISTER

Erlens Kalniņš, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras docents

Summary

The article examines one of the topical issues of property law in practice, namely, the determination of the divided use of jointly owned real estate between co-owners and corroboration thereof in Land Register. The article briefly explores the historical development of the legal regulation of divided use in Latvia from the second half of the 19th century to the present day, with particular attention to the influence of Soviet civil law on the current prevailing opinion on the issue of determining the divided use of jointly owned real estate between co-owners and corroboration thereof in Land Register, as well as to the question of the manner in which such divided use should be corroborated in the Land Register.

Atslēgvārdi: kopīpašums, domājamā daļa, dalīta lietošana, atsevišķās lietošanas tiesība, nostiprināšana zemesgrāmatā

Keywords: co-ownership, co-ownership share, divided use, right of exclusive use, corroboration in Land Register

Ievads

[1] Kā noteikts Civillikuma (turpmāk – CL) 1067. panta pirmajā daļā, kopīpašums ir tāda īpašuma tiesība uz vienu un to pašu nedalītu lietu, kas vienlaikus pieder vairākām personām (kopīpašniekiem) nevis reālās, bet gan tikai domājamās daļās (proti, domājamā daļa atspoguļo katra kopīpašnieka līdzdalību attiecīgās īpašuma tiesības piederībā un šīs līdzdalības apmēru). Līdz ar to pēc vispārīgā principa katrs kopīpašnieks ir tiesīgs kopīgi ar visiem pārējiem kopīpašniekiem valdīt un lietot visu kopīgo lietu visā tās sastāvā, lai gan šāds principiāls risinājums ne visai atbilst praktiskās dzīves vajadzībām.

Tāpēc ne velti viens no praksē aktuāliem lietu tiesību jautājumiem ir kopīpašumā esoša nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtības noteikšana, kas regulēta CL 1070. panta pirmajā daļā: “Kopējās lietas dalīta lietošana pielaižama tikai tad,

kad šo lietu var dalīt, bet arī šajā gadījumā lietošana samērojama ar atsevišķo daļu lielumu.” Turklāt ne mazāk aktuāls ir jautājums par to, vai vispār un kādā veidā zemesgrāmatā ir iespējams nostiprināt nekustamā īpašuma kopīpašnieku starpā ar līgumu vai tiesas spriedumu noteikto dalītas lietošanas kārtību, lai to padarītu spēkā esošu arī pret trešajām personām.

Abi minētie jautājumi ir vienlīdz aktuāli gan attiecībā uz tādu kopīpašumā esošu nekustamo īpašumu, kas nav sadalīts vai arī saskaņā ar likumu juridiski nav sadalāms dzīvokļu īpašumos (piemēram, dzīvokļu īpašumos nesadalīts namīpašums vai lauksaimniecībā izmantojams zemesgabals), gan attiecībā uz dzīvokļu īpašumos sadalītu nekustamo īpašumu, jo arī šādā gadījumā dzīvokļu īpašniekiem nereti ir pamatota interese noteikt viņu “kopīpašumā esošās daļas” dalītas lietošanas kārtību (sk. Dzīvokļa īpašuma likuma 4. pantu), lai tādējādi dzīvokļu īpašnieku starpā sadalītu, piemēram, kopīgajā zemesgabalā izvietoto autostāvvietu vai ēkas pagrabtelpās izbūvēto glabātuvju lietošanu.

Šī raksta uzdevums ir aplūkot CL 1070. panta pirmās daļas normas piemērošanas juridiskos aspektus, ieskicējot dalītas lietošanas tiesiskā regulējuma vēsturisko attīstību Latvijā no 19. gadsimta otrās puses līdz mūsdienām un īpašu uzmanību pievēršot padomju civiltiesību ietekmei uz šobrīd valdošo viedokli jautājumā par kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtības noteikšanu un tās nostiprināšanu zemesgrāmatā, kā arī aktualizējot jautājumu par veidu, kādā no zemesgrāmatu tiesību viedokļa šāda kārtība ir nostiprināma zemesgrāmatā.

1. Dalītas lietošanas izpratne un juridiskā nozīme

[2] Kā jau norādīts iepriekš, pēc vispārīgā principa katrs kopīpašnieks ir tiesīgs kopīgi ar visiem pārējiem kopīpašniekiem valdīt un lietot visu kopīgo lietu visā tās sastāvā. Ievērojamais pandektists Bernhards Vindšeids (*Bernhard Windscheid*, 1817–1892) savulaik akcentējis katra kopīpašnieka pienākumu atļaut pārējiem kopīpašniekiem lietot kopīgo lietu tiktāl, ciktāl ar to netiek kaitēts lietai un paša šī kopīpašnieka iespējai lietot kopīgo lietu.¹ Līdzīgi arī, piemēram, Vācijas Civill kodeksa² 743. paragrāfa otrajā daļā noteikts, ka ikviens kopīpašnieks ir tiesīgs lietot kopīgo lietu tiktāl, ciktāl ar to netiek aizskarta pārējo kopīpašnieku īstenotā koplietošana.

Tāpēc jo īpaši nekustamā īpašuma kopīpašnieki parasti ir ieinteresēti ne tikai faktiski, bet arī juridiski “savstarpēji norobežot” jeb “nodalīt” katra kopīpašnieka tiesisko iespēju lietot kopīgo lietu, nosakot t. s. “dalītas lietošanas” kārtību (sk. CL 1070. panta pirmo daļu), kurai atbilstoši katrs kopīpašnieks ir tiesīgs viens pats ekskluzīvi lietot un izmantot (augļu gūšanai) noteiktu viņa atsevišķā lietošanā nodotu kopīgā nekustamā īpašuma daļu (sastāvdaļu), piemēram, zemesgabala daļu, ēkas stāvu vai atsevišķu dzīvokli, palīgēku vai tās daļu u. tml.³

¹ Sk.: Windscheid B., Kipp T. *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Bd. I. 8. Aufl. Frankfurt am Main: Literarische Anstalt Rütten & Loening, 1900, § 169a, S. 771–772.

² Vācijas Civill kodekss (*Bürgerliches Gesetzbuch*). Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/> [aplūkots 23.03.2025.]

³ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. *Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums*. 2. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 260.–261. lpp.

Līdz ar to šādu katra kopīpašnieka subjektīvo tiesību, kas izriet no kopīpašnieku starpā noteiktās kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtības, var nodēvēt par “atsevišķās lietošanas tiesību”.

[2.1] Ja kopīpašnieku starpā ir noteikta dalītas lietošanas kārtība, tad – atšķirībā no CL 1068. panta pirmās daļas noteikumiem (par iespēju rīkoties ar visu kopīgo lietu vai tās daļu tikai ar visu kopīpašnieku piekrišanu) un CL 1069. panta noteikumiem (par augļu un citu labumu, kas gūti no kopīgās lietas, sadalīšanu starp visiem kopīpašniekiem samērīgi ar katra domājamo daļu) – katrs kopīpašnieks ir tiesīgs viņa atsevišķā lietošanā nodoto daļu lietot un izmantot nošķirti no pārējiem kopīpašniekiem, tostarp katrs kopīpašnieks ir tiesīgs šo daļu patstāvīgi iznomāt vai izīrēt un saņemt visus ienākumus, kas gūti tieši no šīs daļas izmantošanas (iznomāšanas, izīrēšanas).⁴

Būvniecības veikšanai kopīpašumā esošajā nekustamajā īpašumā pēc vispārīgā principa nepieciešama visu kopīpašnieku piekrišana (sk. CL 1068. pantu). Taču līgumā par dalītas lietošanas kārtības noteikšanu kopīpašnieki var vienoties arī par atšķirīgiem nosacījumiem būvniecības saskaņošanai, tostarp šāds līgums var saturēt iepriekš dotu piekrišanu zināmai būvniecībai, tostarp noteikta veida būvniecībai katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā nodotajā daļā.⁵ Vienlaikus jāņem vērā, ka ikviens kopīpašnieks viens pats ir publiski tiesiski atbildīgs par viņa atsevišķā lietošanā nodotajā daļā īstenotās patvaļīgās būvniecības novēršanu.⁶

[2.2] Tas, ka ar līgumu vai tiesas spriedumu kopīpašnieku starpā ir noteikta kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība, pats par sevi neietekmē katra kopīpašnieka tiesību katrā laikā prasīt kopīpašuma izbeigšanu ar dalīšanu (sk. CL 1074. panta pirmo daļu).⁷

Taču, sadalot kopīgo nekustamo īpašumu reālās daļās vai dzīvokļu īpašumos (sk. CL 1075. panta pirmās daļas 1. un 5. punktu), tiesai pēc iespējas jāņem vērā tas, kādas kopīgā nekustamā īpašuma daļas atsevišķi jau lieto katrs no kopīpašniekiem (ja viņu starpā ir noteikta kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība), tādējādi vērtējot arī to, kuram no kopīpašniekiem ir pamatotāka interese saņemt vienu vai otru reāli atdalāmo daļu vai jaunizveidojamo dzīvokļa īpašumu.⁸ Proti, tas kopīpašnieks, kura atsevišķā lietošanā nodots, piemēram, konkrēts dzīvoklis vai nedzīvojamā telpa,

⁴ Sk. Senāta 28.09.1933. spriedumu Nr. 857. Grām.: (X) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: izdevniecība “Jurists” / izdevniecība “Grāmatrūpnieks”, 1933/1934, 7. lpp.; Senāta 21.02.1936. spriedumu Nr. 242. Grām.: (XII) Izvilkumi no Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumiem. Sastādījuši: senators F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Valters. Rīga: izdevniecība “Grāmatrūpnieks”, 1935/1936, 387.–388. lpp.; Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 255., 260., 261. lpp.; Senāta 27.04.2018. sprieduma lietā Nr. SKC-190/2018 (C17140811) 10.1. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.]

⁵ Sk. Senāta 25.05.2018. gada sprieduma lietā Nr. SKA-29/2018 (A420430912) 8. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

⁶ Sk. Senāta 16.09.2019. sprieduma lietā Nr. SKA-201/2019 (A420387314) 8.–13. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

⁷ Sk. Senāta 17.03.1999. spriedumu lietā Nr. SKC-169/1999. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 1999. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 429. lpp.; Senāta 03.02.2022. sprieduma lietā Nr. SKC-53/2022 (C33327619) 9.3. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

⁸ Sk.: Kalniņš E. Kopīpašuma izbeigšanas tiesiskais regulējums un tā reforma Latvijā. Grām.: Privāttiesību teorija un prakse. Rakstu krājums. Otrā grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 56.–57., 113.–114. lpp.

primāri gādā tieši par šīs kopīgā nekustamā īpašuma daļas (sastāvdaļas) uzturēšanu labā kārtībā un tās uzlabošanu, izdarot atbilstošus ieguldījumus. Tāpēc, piespriežot reāli atdalāmo daļu vai jaunizveidojamo dzīvokļa īpašumu kopīpašniekam, kurš līdz tam ir atsevišķi lietojis un izmantojis attiecīgo kopīgā nekustamā īpašuma daļu (telpu grupu), būtībā tiek ņemti vērā arī konkrētā kopīpašnieka izdarītie ieguldījumi viņa atsevišķā lietošanā nodotajā daļā, kas savukārt atbilst nepieciešamībai izraudzīties tādu kopīpašuma izbeigšanas risinājumu, kas konkrētā gadījuma apstākļos ir vispiemērotākais un vistaisnīgākais.⁹

2. Dalītas lietošanas tiesiskā regulējuma vēsturiskā attīstība

2.1. Laikposms no 1864. gada līdz 1940. gadam

[3] No dalītas lietošanas tiesiskā regulējuma vēsturiskās attīstības viedokļa jāņem vērā, ka CL 1070. panta pirmās daļas normas priekštece ir 1864. gada Baltijas guberņu Vietējo likumu kopojuma III daļas jeb Vietējo civillikumu kopojuma (turpmāk – VCL) 935. panta norma, kuras pamata redakcijā¹⁰ bija noteikts: “Kopīpašumā esošās lietas kopīga lietošana pielaižama tikai tad, ja lieta ir dalāma, kā, piemēram, mežs, smilšu bedre, kapsēta utt., bet arī šādā gadījumā lietošana samērojama ar atsevišķo daļu lielumu.”

[3.1] Komentējot VCL 935. pantu tā pamata redakcijā, 19. gadsimta beigu juridiskajā literatūrā visupirms aizrādīts uz to, ka šajā pantā lietots kļūdainais formulējums “kopīga lietošana” (*gemeinschaftlicher Gebrauch, совокупное пользование*), jo, kā skaidri izriet no minētās normas satura un jēgas, VCL 935. pantā ir regulēta kopīgās lietas “atsevišķa” jeb “dalīta lietošana” (*separater Gebrauch, раздельное пользование*).¹¹ Papildus uzsvērts, ka atbilstoši minētajai normai atsevišķu kopīpašnieku īstenota kopīgās lietas dalīta lietošana ir pieļaujama tikai tad, ja lieta ir reāli dalāma, proti, tāda lieta, kuru var, neiznīcinot tās būtību, reāli sadalīt atsevišķās daļās, no kurām katra pēc šādas sadalīšanas veido patstāvīgu veselu (sk. VCL 543. pantu).¹²

Savukārt 20. gadsimta sākuma juridiskajā literatūrā, arī aizrādot uz iepriekšminēto likumdevēja kļūdu VCL 935. panta pamata redakcijā, vienlaikus atzīts, ka kopīpašumā esoša nekustamā īpašuma dalīta lietošana vairāku gadu garumā, katram kopīpašniekam lietojot attiecīgu šā nekustamā īpašuma daļu, nerada nevienam no

⁹ Sk.: Kalniņš E. Nekustamā īpašuma sadalīšana dzīvokļu īpašumos, izbeidzot kopīpašumu ar tiesas spriedumu. Grām.: Brīvības robežu pārskatīšana, dzīvojot apdraudējumu apstākļos. I. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 9. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 244.–245. lpp.

¹⁰ Sk.: Сводъ гражданскихъ узаконеній Губерній Остзейскихъ, повеленіемъ Государя Императора Александра Николаевича составленный. Сводъ местныхъ узаконеній Губерній Остзейскихъ. Часть третія. Законы гражданскіе. Санктпетербургъ: Въ Типографіи Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцеларіи, 1864, c. 151; Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. Provinzialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht. St. Petersburg: In der Buchdruckerei der Zweiten Abtheilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigen Kanzlei, 1864, S. 162.

¹¹ Sk.: Erdmann C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga: N. Kymmels Verlag, 1891, S. 25, Fn. 4.

¹² Sk.: Erdmann C. 1891, S. 25.

kopīpašniekiem atsevišķu īpašuma tiesību uz viņa lietoto daļu, ja vien kopīpašnieki nav reāli sadalījuši kopīgo nekustamo īpašumu. Nosakot dalītu lietošanu, kopīpašnieku starpā tiek dalīta nevis pati kopīgā lieta, bet gan tās lietošana.¹³

[3.2] Pēc 1918. gada 18. novembra, kad tika proklamēta Latvijas Republika, VCL ar tajā vēlāk izdarītajiem grozījumiem turpināja būt spēkā Vidzemē, Kurzēmē un Zemgalē līdz 1938. gada 1. janvārim, kad visā Latvijas Republikas teritorijā stājās spēkā 1937. gada Civillikums. Šajā laikposmā tika grozīts arī VCL 935. pants, proti, ar Ministru kabineta 1925. gada 27. oktobra noteikumiem¹⁴ tika izlabota iepriekšminētā likumdevēja kļūda, VCL 935. pantā vārdus “kopīga lietošana” aizstājot ar vārdiem “dalīta lietošana”.

20. gadsimta 20.–30. gadu autoritatīvajā juridiskajā literatūrā, aplūkojot kopīpašuma institūtu, VCL 935. panta norma vai nu nav pieminēta vispār,¹⁵ vai arī ir vienīgi citēta, lai izceltu kopīpašuma definīcijā ietvertu norādi uz to, ka kopīpašuma gadījumā “ir sadalīts vienīgi tiesības saturs” (sk. VCL 927. pantu), ar ko patiesībā domāta no kopīgās lietas gūtā saimnieciskā labuma sadalīšana starp kopīpašniekiem samērīgi ar katra domājamo daļu.¹⁶ Savukārt Senāta praksē tikusi pausta iepriekš jau pieminētā atziņa, ka tad, ja kopīpašnieki ir vienojušies par kopīgā nekustamā īpašuma dalītu, samērīgu ar katra domājamo daļu lietošanu (VCL 935. pants), katrs kopīpašnieks ir tiesīgs viņa atsevišķā lietošanā nodoto daļu iznomāt (izīrēt) trešajai personai bez pārējo kopīpašnieku piekrišanas, kā arī viens pats saņemt visus ienākumus, kas gūti tieši no šīs daļas iznomāšanas (izīrēšanas).¹⁷

[3.3] Izstrādājot jauno CL, VCL 935. panta norma, atmetot tajā ietvertu piemērveida uzskaitījumu (“[...] kā, piemēram, mežs, smilšu bedre, kapsēta utt. [...]”), tika pārņemta un ietverta CL 1070. panta pirmajā daļā.

Līdz 1940. gadam publicētajā juridiskajā literatūrā CL 1070. panta pirmās daļas normai nav tikusi pievērsta liela uzmanība, uzsverot, ka tad, ja ir iespējama kopīgās lietas dalīta lietošana, tā nosakāma samērīgi ar kopīpašnieku domājamām daļām, un tikai visu kopīpašnieku noteikti izteiktas vienošanās gadījumā var būt runa par to, ka kopīgās lietas augļi piederēs tikai vienam kopīpašniekam.¹⁸

Tajā pašā laikā Latvijas 20. gadsimta 30. gadu sākuma un beigu juridiskajā literatūrā, tostarp no salīdzināmo tiesību viedokļa, Konstantīns Čakste (1901–1945) aktualizēja jautājumu par to, kā no juridiskā viedokļa “padarīt liettiesisku” katra dzīvojamās mājas kopīpašnieka lietošanas tiesību uz viņa atsevišķā lietošanā nodoto dzīvokli (mājas stāvu), ņemot vērā to, ka dzīvoklis kā tāds ir nevis patstāvīgs īpašuma

¹³ Sk.: Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ (съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ). Томъ I. Введеніе, Право семейственное, Право вещное и Право наследованія. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 401–402.

¹⁴ Ministru kabineta 27.10.1925. noteikumi “Pārgrozījumi Vietējo civillikumu II grāmatā” (izdoti Latvijas Republikas Satversmes 81. panta kārtībā). Likumu un Ministru Kabineta Noteikumu Krājums, 12.11.1925., Nr. 30.

¹⁵ Sk.: Тютрюмовъ И. М. Гражданское право. Изд. 2. Тарту: Типография Г. Лаакманъ, 1927, с. 172–175.

¹⁶ Sk.: Синайский В. И. Основы гражданского права (в связи с частью III Свода узаконений, действующих в Латвии и Эстонии). Выпуск II. Вещное право. Обязательственное право. Семейное право. Наследственное право. Рига: Издание акц. о-ва Валтерс и Рапа, 1926, с. 65; Sinaiskis V. Saimniecības tiesību lietiskās normas. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1935, Nr. 4, 701. lpp.

¹⁷ Sk. Senāta 28.09.1933. spriedumu Nr. 857, 7. lpp.; Senāta 21.02.1936. spriedumu Nr. 242, 387.–388. lpp.

¹⁸ Sk.: Blaese H., Mende S. Das Sachenrecht. Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Riga: Verlag der AG “Ernst Plates”, 1940, S. 118–119.

tiesības objekts, bet gan mājas sastāvdaļa. Proti, ar līgumu nodibinātai katra kopīpašnieka tiesībai lietot viņa atsevišķā lietošanā nodoto dzīvokli ir saistītiesisks raksturs. Taču parasti dzīvojamās mājas kopīpašnieki ir ieinteresēti ne tikai tiesiskā iespējā ekskluzīvi lietot konkrētu dzīvokli un gūt no tā augļus, bet arī tajā, lai šai tiesībai būtu liettiesisks spēks (t. i., lai šī tiesība nebūtu atkarīga no citu kopīpašnieku gribas vai izmaiņām pārējo kopīpašnieku sastāvā) un lai šī tiesība būtu mantojama un atsavināma. Šādai tiesībai ekskluzīvi lietot konkrētu dzīvokli vistuvākā ir dzīvokļa tiesība (*habitatio*), kas piešķir servitūta izlietotājam tiesisku iespēju lietot dzīvošanai svešu māju (sk. CL 1227. pantu), jo kopīpašumā esoša dzīvojamā māja nepieder tikai vienam kopīpašniekam. Taču problēmu rada tas, ka dzīvokļa tiesība – kā personālservitūta tiesība – ir nodibināma par labu noteiktai personai (servitūta izlietotājam), šī tiesība nav atsavināma un nepāriet servitūta izlietotāja mantiniekiem, respektīvi, izbeidzas ar viņa nāvi (sk. CL 1203. un 1257. pantu). Tāpēc būtu nepieciešams radīt jaunu, ar kopīpašumu saistītu servitūta tiesību, t. i., tādu dzīvojamās mājas kopīpašnieka tiesību ekskluzīvi lietot konkrētu dzīvokli (mājas stāvu) un gūt no tā augļus, kas ir mantojama un atsavināma.¹⁹

Līdz Latvijas okupācijai 1940. gadā iepriekšminētais priekšlikums tā arī netika realizēts: nedz likumdošanas ceļā (radot jaunu servitūta tiesību vai “dzīvokļa īpašuma” institūtu), nedz tiesas spriešanas ceļā (piemēram, akceptējot iespēju nostiprināt zemesgrāmatā no kopīpašnieku starpā noteiktās dalītas lietošanas kārtības izrietošo katra kopīpašnieka atsevišķās lietošanas tiesību).

2.2. Laikposms no 1940. gada līdz 1992. gadam

[4] Pēc Latvijas okupācijas un inkorporācijas PSRS sastāvā tika uzsākta padomju tiesību ieviešana Latvijā, tostarp ar 1940. gada 26. novembri Latvijas PSR teritorijā bija piemērojams 1922. gada Krievijas PFSR Civilkodekss, kas bija spēkā līdz 1964. gada 31. maijam²⁰ un nekādus īpašus noteikumus par kopīpašumā esošas lietas dalītu lietošanu nesaturēja.

Padomju tiesību laikposmā kopīpašumā esošas lietas dalītas lietošanas tiesiskais regulējums piedzīvoja strauju attīstību 20. gadsimta 60. gadu sākumā, jo 1964. gada 1. jūnijā stājās spēkā 1963. gada Latvijas PSR Civilkodekss (turpmāk – CK), tostarp CK 116.–126. pants, kurā bija regulēts t. s. “daļējais kopīpašums”, kas – atšķirībā no t. s. “nedalītā kopīpašuma” – pieder tā dalībniekiem noteiktās domājamās daļās.

[4.1] Vispārīgi noteikumi par kopīpašumā esošas lietas lietošanu un rīcību ar to bija ietverti CK 117. panta pirmajā daļā, paredzot, ka “daļējā kopīpašuma valdījums, lietojums un rīcība ar to notiek pēc visu īpašnieku vienošanās, bet, ja rodas nesaskaņas, valdījuma, lietojuma un rīcības kārtību nosaka tiesa pēc jebkura dalībnieka prasības”.

Juridiskajā literatūrā atzīts, ka saskaņā ar šo normu katra kopīpašnieka lietošanā nodotajai kopīgās lietas daļai principā jābūt samērīgai ar viņa domājamās daļas lielumu, taču praksē ne vienmēr tas tā ir (piemēram, dzīvojamās mājas kopīpašniekiem, kuriem pieder vienādas domājamās daļas, lietošanā var būt nodotas pēc

¹⁹ Sk.: Čakste K. Nama sadalīšana dzīvokļos. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 9/10, 193.–196., 201.–203. lpp.; Čakste K. Dzīvokļa iegūšana īpašumā. Jurists, 1939, Nr. 6 (100), 119.–220. sl.

²⁰ Sk.: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Autoru kolektīvs prof. Dr. iur. A. Lēbera redakcijā. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, 314.–315. lpp.

lieluma dažādas telpas). Turklāt tiktāl, ciktāl ir runa par kopīpašnieku vienošanos, CK 117. panta pirmās daļas norma ir dispozitīva, jo piešķir kopīpašniekiem samērā plašu rīcības brīvību, tostarp vienoties par tādu kopīgās lietas lietošanas kārtību, kas neatbilst viņu domājamo daļu samēram.²¹

[4.2] Kā savulaik uzsvērts padomju tiesību doktrīnā, “padomju pilsoņu” kopīpašumā visbiežāk atrodas dzīvojamās mājas, un šādos gadījumos pats svarīgākais īpašuma tiesības elements ir kopīpašnieku lietošanas tiesība.²² Ne velti CK 125. pantā bija ietverti speciāli noteikumi par “daļējā kopīpašumā esošās dzīvojamās mājas lietošanas kārtību”. Proti, šā panta pirmajā daļā bija noteikts, ka “dzīvojamās mājas daļējā kopīpašuma dalībnieki samērīgi savām daļām, savstarpēji vienojoties, ir tiesīgi noteikt mājas savrupējo telpu (dzīvokļu, istabu) lietošanas kārtību”, savukārt šā panta otrajā daļā bija noteikts, ka “tāda vienošanās, ja tā ir notariāli apliecināta un vietējā Tautas deputātu padomē reģistrēta, ir obligāta arī personai, kura turpmāk iegūst šās mājas īpašuma tiesību daļu”.

Komentējot CK 125. panta pirmo daļu, juridiskajā literatūrā norādīts, ka dzīvojamās mājas lietošanas kārtības noteikšana nenozīmē šīs kopīpašumā esošās mājas reālu sadalīšanu, jo, nosakot lietošanas kārtību, kopīpašums turpina pastāvēt.²³ Tā kā dzīvojamā māja ir tāds kopīpašuma objekts, kura uzdevums ir apmierināt katra kopīpašnieka vajadzību pēc dzīvojamās telpas, tad katram kopīpašniekam pēc savstarpējas vienošanās ir jāsaņem lietošanā kopīgās dzīvojamās mājas telpas (stāvs, dzīvoklis, istaba) samērīgi ar domājamo daļu lielumu. Tādējādi katrs kopīpašnieks iegūst lietošanas tiesību uz konkrētu dzīvojamās mājas daļu.²⁴ Ja kopīpašnieki šādu vienošanos nevar panākt, kopīgās dzīvojamās mājas lietošanas kārtību nosaka tiesa.²⁵

Ne vienmēr tīri objektīvu apstākļu dēļ ir iespējams pilnībā ievērot noteikumu, ka lietošanas kārtība nosakāma samērīgi ar domājamām daļām. Tāpēc, ja atbilstošu lietošanas kārtību iespējams noteikt, telpas pārplānojot (pārbūvējot), tā pieļaujama saskaņā ar likumā noteiktajā kārtībā apstiprinātu projektu, turklāt strīda gadījumā pārbūve pieļaujama, ja tas būtiski neskar citu kopīpašnieku intereses (dzīvojamo telpu platības būtiska samazināšana pārplānošanas vai pārbūves rezultātā ir uzskatāma par kopīpašnieku pamatoto interešu būtisku aizskārumu). Ja telpu lietošanas kārtību nav iespējams noteikt bez ievērojamas atkāpšanās no domājamo daļu samēra, tas kopīpašnieks, kura lietošanā nodotā daļa ir mazāka, nekā viņam pienākas atbilstoši domājamai daļai, ir tiesīgs prasīt atbilstošu maksu par tās daļas lietošanu, kas citam kopīpašniekam pārsniedz viņam pienākošos daļu.²⁶ Nosakot atsevišķu telpu lietošanas kārtību, visupirms jāņem vērā dzīvojamā platība, kas jāsadala samērīgi ar kopīpašnieku domājamām daļām, turklāt bez attiecīgā kopīpašnieka piekrišanas nav pieļaujama dzīvojamās platības aizstāšana ar palīgtelpām. Ja palīgtelpu (virtuves, priekšnoma, tualetes, vannas vai dušas telpas u. tml.) skaits un izvietojums nedod iespēju tās nodot katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā, nosakāma to kopīgas lietošanas kārtība.²⁷

²¹ Sk.: Vēbers J. Padomju civiltiesības. Vispārīgā daļa. Īpašuma tiesības. Rīga: Zvaigzne, 1979, 223.–224. lpp.

²² Sk.: Padomju tiesības. Autoru kolektīvs V. Millera un E. Melķiša redakcijā. Rīga: Zvaigzne, 1978, 146. lpp.

²³ Sk.: Krauze R. Komentārs 125. pantam. Grām.: Latvijas PSR Civilt kodeksa komentāri. Profesora juridisko zinātņu doktora J. Vēbera vispārīgā redakcijā. Rīga: Liesma, 1979, 195. lpp.

²⁴ Sk.: Vēbers J. 1979, 224. lpp.

²⁵ Sk.: Krauze R. 1979, 195. lpp.

²⁶ Sk.: turpat, 195.–196. lpp.; Vēbers J. 1979, 224. lpp.

²⁷ Sk.: turpat, 196. lpp.

[4.3] Likumā nebija paredzēta īpaša forma, kādā slēdzama kopīpašnieku vienošanās par dzīvojamās mājas lietošanas kārtību, turklāt strīda gadījumā šāda kārtība varēja būt noteikta ar tiesas spriedumu (nereti šāds spriedums nostiprināja tādu lietošanas kārtību, kāda starp kopīpašniekiem faktiski jau bija izveidojusies). Taču, ja kopīpašnieku vienošanās par lietošanas kārtību tika notariāli apliecināta un reģistrēta vietējās Tautas deputātu padomes izpildkomitejā, tad atbilstoši CK 125. panta otrajai daļai tā bija obligāta ne tikai pašiem šīs vienošanās slēdžejiem, bet arī trešajām personām, kuras, iegūstot domājamās daļas, iestājās kopīpašumā no tā izstājušos dalībnieku vietā.²⁸

Jāpiebilst, ka saskaņā ar CK regulējumu pašam dzīvojamās mājas (tās daļas) atsavinājuma līgumam, ja kaut viena puse ir padomju pilsonis, obligāti bija jābūt notariāli apliecinātam, un šāds līgums bija uzskatāms par noslēgtu brīdī, kad tas tika reģistrēts vietējās Tautas deputātu padomes izpildkomitejā, turklāt ar minētās reģistrācijas brīdī ieguvējam radās īpašuma tiesība, ja vien līgumā nebija noteikts vēlāks īpašuma tiesības pārejas brīdis (sk. CK 136. panta otro daļu, 164. panta ceturto daļu, 248. pantu un 275. panta trešo daļu).

Tādējādi CK 125. pantā bija ietverti speciāli noteikumi, kas regulēja kopīpašumā esošas dzīvojamās mājas dalītas lietošanas kārtības noteikšanu un iespēju to “publiski reģistrēt” vietējās varas institūcijā (kurā obligāti bija reģistrējami dzīvojamo māju atsavinājuma līgumi), lai tādējādi šādu kārtību padarītu saistošu arī trešajām personām, tostarp domājamo daļu nākamajiem ieguvējiem (jaunajiem kopīpašniekiem).

2.3. CL 1070. panta pirmās daļas spēka atjaunošana

[5] 1992. gada 1. septembrī vienlaikus ar 1992. gada 7. jūlija likumu “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” spēkā stājās CL lietu tiesību daļa (CL 841.–1400. pants) tās pamata redakcijā, tostarp CL 1070. panta pirmās daļas norma, vienlaikus zaudējot spēku CK 92.–159. panta noteikumiem, kas regulēja “īpašuma tiesības”.

Kaut arī CL 1070. panta pirmās daļas spēks tika atjaunots, neizdarot šajā normā nekādus grozījumus, turpmāk gan juridiskajā literatūrā, gan arī tiesu praksē tika saglabāta kontinuitāte ne tikai ar šīs normas izpratni, kāda tā bija izveidojusies 20. gadsimta 30. gadu Senāta praksē, bet arī ar spēku zaudējušajiem CK 125. panta noteikumiem, kuri atbilda praktiskās dzīves vajadzībām.

Ne velti, komentējot CL 1070. panta pirmo daļu, Andris Grūtups (1949–2014) visupirms vērsis uzmanību uz to, ka kopīpašumā esošas dzīvojamās mājas lietošanas kārtības noteikšanu iepriekš speciāli regulēja CK 125. pants, no šī panta komentāra²⁹ pārņemot atziņu, ka dalītas lietošanas kārtības noteikšana nenozīmē kopīgā nekustamā īpašuma reālu sadalīšanu, jo, nosakot lietošanas kārtību, kopīpašums turpina pastāvēt.³⁰

²⁸ Sk.: Krauze R. 1979, 196. lpp.

²⁹ Sk.: turpat, 195. lpp.

³⁰ Sk.: Grūtups A. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Īpašums (927.–1129. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1996, 153. lpp.

3. Dalītas lietošanas kārtības noteikšana

3.1. Lietas “dalāmība”

[6] Kaut arī CL 1070. panta pirmajā daļā paredzēts, ka kopīgās lietas dalīta lietošana “pielaižama tikai tad, kad šo lietu var dalīt”, no juridiskā viedokļa dalītas lietošanas kārtības noteikšanas rezultātā tiek “dalīta” nevis pati kopīgā lietā, bet gan vienīgi tās lietošana.³¹

[6.1] Tāpēc – pretēji 19. gadsimta beigu juridiskajā literatūrā atzītajam – minētās normas piemērošanas joma neaprobežojas tikai ar tādām lietām, kuras ir tiesiski dalāmas reālās daļās (sk. CL 847. pantu). Citiem vārdiem, “lietas dalāmība” CL 1070. panta pirmās daļas izpratnē nozīmē vienīgi iespēju noteikt pietiekami norobežotas kopīgās lietas daļas, kuras nodotas katra kopīpašnieka atsevišķā valdījumā un lietošanā.³² Tā, piemēram, dzīvojamās mājas dalīta lietošana var būt noteikta ar vertikālām (pa sekcijām) vai horizontālām (pa stāviem) robežām vai arī kombinējot abus šos veidus.³³ Kā uzsvēris Senāts, kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība jānosaka tādā veidā, lai katrs kopīpašnieks atsevišķi, patstāvīgi un netraucēti no pārējo kopīpašnieku puses varētu lietot un izmantot (augļu gūšanai) attiecīgo kopīgā nekustamā īpašuma daļu. Citiem vārdiem, šādas kārtības noteikšanas rezultātā katram kopīpašniekam nodalītajai kopīgā nekustamā īpašuma daļai, piemēram, konkrētai telpai vai telpu grupai, jāatrodas attiecīgā kopīpašnieka individuālā valdījumā un lietošanā.³⁴

Katra kopīpašnieka atsevišķās lietošanas tiesību juridiski nav iespējams nodibināt attiecībā uz tādām lietām vai lietas daļām (sastāvdaļām), kuras atbilstoši to būtībai vai izmantošanas mērķim nevar vienlaikus atrasties vairāku kopīpašnieku valdījumā un lietošanā tādējādi, ka ikviens no viņiem atsevišķi lieto noteiktu kopīgās lietas daļu. Tāpēc šādi konstruētu dalītas lietošanas kārtību principā nevar noteikt attiecībā uz kustamu lietu (lai gan nav izslēgta kopīpašumā esošas kustamās lietas, piemēram, mehāniskā transportlīdzekļa, “dalīta lietošana pēc kārtas”). Turpretī attiecībā uz nekustamo īpašumu principā ir iespējams nodibināt katra kopīpašnieka atsevišķās lietošanas tiesību uz konkrētu kopīgā nekustamā īpašuma daļu (sastāvdaļu), izņemot tās šīs lietas daļas (sastāvdaļas), kuras konkrētajā gadījumā objektīvi var atrasties tikai visu vai atsevišķu kopīpašnieku kopvaldījumā un koplietošanā (piemēram, kopīgais iebraucamais ceļš un vārti, kāpņu telpas, lifts, gaiteni). Tāpēc, nosakot nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību, parasti tiek noteiktas gan tās šīs lietas daļas, kuras

³¹ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 261. lpp.

³² Sk. Senāta 16.11.2016. sprieduma lietā Nr. SKC-280/2016 (C30533821) 6. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]; Senāta 05.07.2021. sprieduma lietā Nr. SKC-36/2021 (C29471216) 8.1. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.]

³³ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 261. lpp.

³⁴ Sk. Senāta 16.11.2016. sprieduma lietā Nr. SKC-280/2016 (C30533821) 7. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]; Senāta 05.07.2021. sprieduma lietā Nr. SKC-36/2021 (C29471216) 8.1. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.]

atrodas katra kopīpašnieka atsevišķā valdījumā un lietošanā, gan tās daļas, kuras paliek visu (vai dažu) kopīpašnieku kopvaldījumā un koplietošanā.³⁵

[6.2] Kopīpašumā esoša nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību saskaņā ar CL 1070. panta pirmo daļu var noteikt, visiem kopīpašniekiem savstarpēji vienojoties un noslēdzot attiecīgu līgumu, bet strīda gadījumā – prasības tiesvedības kārtībā ar tiesas spriedumu pēc viena vai vairāku kopīpašnieku celtās prasības.³⁶

Šajā ziņā Senāts uzsvēris, ka strīda gadījumā tiesai ir uzdevums atbilstoši celtās prasības pamatam un priekšmetam³⁷ pārbaudīt, vai kopīgo nekustamo īpašumu iespējams dalīti lietot, kā arī vai pušu piedāvātā dalītas lietošanas kārtība ir samērojama ar kopīpašniekiem piederošo domājamo daļu lielumu, vienlaikus izvērtējot kopīgā nekustamā īpašuma izmantošanas mērķi, saimniecisko nozīmi un citus apstākļus.³⁸

[6.3] Kā noteikts Dzīvokļa īpašuma likuma (turpmāk – DzĪL) 4. panta otrās daļas pirmajā teikumā, uz visu dzīvokļu īpašnieku “kopīpašumā esošo daļu” attiecināms CL 1067.–1072. pants, tostarp CL 1070. panta pirmā daļa. Turklāt DzĪL 16. panta otrās daļas 2. punktā paredzēts, ka vienīgi dzīvokļu īpašnieku kopība ir tiesīga pieņemt lēmumu “par kopīpašumā esošās daļas lietošanas kārtības noteikšanu dzīvokļu īpašnieku starpā”.

Tādējādi arī attiecībā uz to dzīvokļu īpašumos sadalīta nekustamā īpašuma daļu, kura atrodas visu dzīvokļu īpašnieku kopīpašumā, jeb “kopīpašumā esošo daļu”, t. i., attiecībā uz kopīgo zemesgabalu, bēniņiem, pagrabtelpām u. tml. (sk. DzĪL 4. panta pirmo daļu), – ar visu dzīvokļu īpašnieku noslēgtu līgumu, dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumu, kas pieņemts ar kvalificētu balsu vairākumu (sk. DzĪL 17. panta 7.¹ daļu), vai tiesas spriedumu – ir iespējams noteikt dalītas lietošanas kārtību, attiecīgi piemērojot CL 1070. panta pirmās daļas noteikumus, ciktāl tie nenonāk pretrunā ar DzĪL noteikumiem, tostarp dzīvokļa īpašuma kā īpaša tiesību institūta būtību. Līdz ar to katrā konkrētajā gadījumā ir jāpārbauda dalītas lietošanas kārtības noteikšanas iespējamība, citstarp ievērojot īpatnības, kuras izriet no dzīvokļa īpašuma institūta juridiskā rakstura. Proti, izvērtējot to, vai zināmas daļas no “kopīpašumā esošās

³⁵ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 261. lpp.; Senāta 30.03.2017. sprieduma lietā Nr. SKC-95/2017 (C17085505) 11.2. punktu; Senāta 11.03.2021. sprieduma lietā Nr. SKC-211/2021 (C33555717) 13.2. punktu. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.]. Tā, piemēram, ja trīs kopīpašniekiem vienādās domājamās daļās pieder nekustamais īpašums, kas sastāv no zemesgabala, viena dzīvokļa mājas (ar četrām istabām) un garāžas, tad tiesa, nosakot dalītas lietošanas kārtību, katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā var nodot konkrētu izolētu istabu, vienlaikus visu trīs kopīpašnieku koplietošanā atstājot pārējās telpas, kuru atsevišķa lietošana nav iespējama (t. i., caurstaigājamo istabu un verandu, vienīgo virtuvi, vannas istabu un tualeti), kā arī kopīgo garāžu un to zemesgabala daļu, kuru aizņem abas ēkas, turklāt katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā tiesa var nodot konkrētu platību no zemesgabala atlikušās daļas, kuru neaizņem abas ēkas. Sal.: Rīgas apgabaltiesas 19.07.2018. sprieduma lietā Nr. C17085505 19. punktu un rezolutīvo daļu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.].

³⁶ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 263. lpp.; Senāta 09.09.2016. sprieduma lietā Nr. SKC-119/2016 (C30518012) 7.5.3. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.].

³⁷ Šādas prasības priekšmets ir kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtības noteikšana, tāpēc, piemēram, vēl viena dalītas lietošanas kārtības varianta pieteikšana apelācijas instances tiesai nav uzskatāma par prasības priekšmeta grozīšanu Civilprocesa likuma 426. panta otrās daļas izpratnē. Sk. Senāta 24.10.2007. spriedumu lietā Nr. SKC-703/2007 (C29807399). Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.].

³⁸ Sk. Senāta 30.03.2017. sprieduma lietā Nr. SKC-95/2017 (C17085505) 11.2. punktu; Senāta 11.03.2021. sprieduma lietā Nr. SKC-211/2021 (C33555717) 13.2. punktu. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.].

daļas” iespējams nodot viena vai otra dzīvokļa īpašnieka atsevišķā lietošanā, jāņem vērā pārējo dzīvokļu īpašnieku pamatotās intereses, tostarp attiecībā uz viņu iespēju piekļūt saviem t. s. “atsevišķajiem īpašumiem” (sk. DzĪL 3. pantu), koplietošanas telpām, kopīgajiem inženiertīkliem un inženierkomunikācijām (lai veiktu to uzturēšanas vai nomaiņas darbus) u. tml.³⁹

3.2. Lietošanas atbilstība domājamo daļu lielumam

[7] CL 1070. panta pirmajā daļā paredzēts, ka kopīgās lietas dalīta lietošana ir samērojama ar kopīpašnieku domājamo daļu lielumu. Minētais pirmām kārtām nozīmē katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā nodotās daļas platības atbilstību viņa domājamās daļas lieluma attiecībai pret visu kopīgā nekustamā īpašuma platību.

[7.1] Taču, nosakot kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību, jāņem vērā ne tikai iepriekšminētā matemātiskā atbilstība, bet arī konkrētā nekustamā īpašuma vai attiecīgās tā daļas raksturs, izmantošanas mērķis, saimnieciskā nozīme, ienesīgums, kā arī citi apstākļi, piemēram, ilgstošā laika posmā faktiski jau izveidoties lietošanas kārtība.⁴⁰ Šie kritēriji jo īpaši jāņem vērā tad, ja kopīpašnieki nevar vienoties par kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību un to, pamatojoties uz attiecīgu prasību, nosaka tiesa.⁴¹

Tā, iztulkojot CL 1070. panta pirmo daļu, Senāta praksē atzīts, ka nedrīkst vienkārši saskaitīt telpu kopējo platību un to matemātiski samērot ar kopīpašnieku domājamām daļām, jo ir jāievēro telpu izmantošanas mērķis un saimnieciskā nozīme, tāpēc kopīgās dzīvojamās mājas dzīvojamo telpu dalījums proporcionāli kopīpašnieku domājamām daļām izdarāms atsevišķi no palīgtelpu dalījuma proporcionāli šīm daļām, tostarp nav pieļaujams vienam no kopīpašniekiem atņemt iespēju lietot vienīgo virtuvi vai tualetes telpu, jo tas neatbilst nepieciešamībai radīt normālus dzīves apstākļus katram dzīvojamās mājas kopīpašniekam, ievērojot telpu izmantošanas mērķi.⁴² Ja kopīgajai dzīvojamai mājai ir malkas apkure, tad, nosakot dalītas lietošanas kārtību attiecībā uz kopīgajā zemesgabalā izvietotajiem malkas šķūnīšiem, jāievēro princips, lai visi kopīpašnieki tiktu nodrošināti ar iespēju tajos glabāt malku, un nav pieļaujams kādam no kopīpašniekiem šādu iespēju liegt vispār.⁴³ Savukārt

³⁹ Sk. Senāta 18.05.2023. sprieduma lietā Nr. SKC-14/2023 (C04058815) 7.1.–7.3. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]. Tā, piemēram, kādā lietā tiesa, izspriežot strīdu starp 12 dzīvokļu īpašniekiem par viņu kopīpašumā esošajā daļā ietilpstošo pagrabtelpu dalītas lietošanas kārtības noteikšanu, ir nospriedusi katru atsevišķi lietojamu pagrabtelpu nodot katra attiecīgā dzīvokļa īpašnieka atsevišķā lietošanā, vienam no viņiem nosakot pienākumu “nodrošināt piekļuvi” viņa atsevišķā lietošanā nodotajai telpai tā iemesla dēļ, ka šajā telpā atrodas ūdensvada ievada mezgls. Sk. Kurzemes apgabaltiesas 03.08.2017. spriedumu lietā Nr. C19051312. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.].

⁴⁰ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 261.–262. lpp.; Senāta 08.06.2017. sprieduma lietā Nr. SKC-124/2017 (C19051312) 10. punktu; Senāta 11.03.2021. sprieduma lietā Nr. SKC-211/2021 (C33555717) 13.2. un 13.4. punktu. Pieejami: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkoti 23.03.2025.].

⁴¹ Sk. Senāta 18.05.2023. sprieduma lietā Nr. SKC-14/2023 (C04058815) 7.2. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.].

⁴² Sk. Senāta 16.11.1999. spriedumu lietā Nr. SKC-654/1999. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 1999. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 480. lpp.; Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 262. lpp.

⁴³ Sk. Senāta 08.06.2017. sprieduma lietā Nr. SKC-124/2017 (C19051312) 10. punktu. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.].

tad, ja diviem kopīpašniekiem, katram 1/2 domājamās daļas apmērā, piederošās divstāvu dzīvojamās mājas abi pirmā stāva dzīvokļi (ar aptuveni vienādu platību) ir izīrēti ar ilgtermiņa dzīvojamo telpu īres līgumiem, bet abi otrā stāva dzīvokļi (ar aptuveni vienādu platību) ir brīvi, tad katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā ir nododams viens no izīrētajiem dzīvokļiem pirmajā stāvā un viens brīvais dzīvoklis otrajā stāvā; ja viss dzīvojamās mājas otrais stāvs tiktu nodots viena kopīpašnieka atsevišķā lietošanā, tiktu pārkāptas otra kopīpašnieka tiesības.⁴⁴

Visbeidzot, kā uzsvērts juridiskajā literatūrā, nav pieļaujams noteikt kopīgās ēkas dalītu lietošanu tādā veidā, ka viena kopīpašnieka atsevišķā lietošanā tiek nodota tā ēkas daļa, kurai ir zems ienesīgums, bet otram kopīpašniekam tiek ēkas daļas ar augstu komerciālo ienesīgumu (piemēram, viss ēkas pirmais stāvs, kurš tiek iznomāts veikala vajadzībām).⁴⁵

[7.2] CL 1070. panta pirmā daļa nav imperatīva norma,⁴⁶ proti, kopīpašnieki var vienoties par tādu kopīgā nekustamā īpašuma dalītu lietošanu, kas nav samērīga ar kopīpašnieku domājamo daļu lielumu, un tas parasti nozīmē arī no kopīgās lietas gūstamo augļu (ienākumu un citu labumu), kā arī ar šo lietu saistīto nastu, izdevumu un zaudējumu citādāku sadalījumu kopīpašnieku starpā.⁴⁷

Savukārt, nosakot dalītas lietošanas kārtību ar tiesas spriedumu, šī kārtība pēc iespējas jāsamēro ar kopīpašnieku domājamo daļu lielumu, taču arī šādi noteiktai kārtībai nav izvirzāma prasība pēc absolūti precīzas atbilstības domājamo daļu lielumam.⁴⁸ Tāpēc izņēmuma gadījumos, lai saprātīgi nodrošinātu faktisku iespēju dalīti lietot konkrēto nekustamo īpašumu, ir pieļaujamas atkāpes no precīzas atbilstības kopīpašnieku domājamo daļu samēram, turklāt kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība jānosaka pēc iespējas saudzīgi, respektējot laika gaitā jau faktiski iedibinājušos kārtību, ciktāl tas ir iespējams, samērojot visu kopīpašnieku pamatotās intereses.⁴⁹

⁴⁴ Sk. Senāta 14.06.2000. spriedumu lietā Nr. SKC-273/2000. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2000. Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2001, 175. lpp.; Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 262. lpp.

⁴⁵ Sk.: Grūtups A. 1996, 153. lpp.; Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 262. lpp.

⁴⁶ Sk. citādi attiecībā uz mantojumā novēlēta nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību, kas noteikta ar testamentu: Senāta 21.10.2019. sprieduma lietā Nr. SKC-277/2019 (C31280716) 6. un 7. punktu; Senāta 02.09.2021. sprieduma lietā Nr. SKC-145/2021 (C31280716) 8. punktu. Pieejami: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkoti 23.03.2025.]. Kā atzinis Senāts, ja diviem testamentārajiem mantiniekiem ar testamentu novēlēts nekustamais īpašums līdzīgās daļās (katram 1/2 domājamās daļas apmērā), tiek aizskarta viena testamentārā mantinieka kā kopīpašnieka likumā noteiktā tiesība uz kvalitatīvi līdzīgu tiesisko stāvokli attiecībā pret kopīgo lietu situācijā, kad šī mantinieka atsevišķā lietošanā ar testamentu nodota tāda mantojumā atstātā nekustamā īpašuma daļa, t. i., dzīvojamās mājas telpu grupa, kurai ir par 30 procentiem mazāka platība salīdzinājumā ar otra mantinieka atsevišķā lietošanā nodoto telpu platību.

⁴⁷ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 260., 262.–263., 265. lpp.; sk. citādi attiecībā uz dzīvokļu īpašnieku kopīpašumā esošās daļas dalītas lietošanas kārtības noteikšanas tiesiskajām sekām: Senāta 18.05.2023. sprieduma lietā Nr. SKC-14/2023 (C04058815) 10. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.].

⁴⁸ Sk. Senāta 17.03.1999. spriedumu lietā Nr. SKC-169/1999. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 1999. Rīga: Latvijas Tiesnešu mācību centrs, 2000, 429. lpp.; Senāta 02.11.2011. lēmuma lietā Nr. SKC-781/2011 (C01161910) 12. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.].

⁴⁹ Sk. Senāta 24.10.2007. spriedumu lietā Nr. SKC-703/2007. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]; Senāta 28.10.2009. sprieduma lietā Nr. SKC-257/2009 (C30163005) 10. punktu (nav publicēts).

Tā, piemēram, kādā lietā tiesa, izspriežot dzīvokļu īpašnieku strīdu par dalītas lietošanas kārtības noteikšanu attiecībā uz 12 dzīvokļu īpašumos (ar atšķirīgām “atsevišķo īpašumu” platībām) sadalīta nekustamā īpašuma pagrabtelpām un palīgēku (malkas šķūni) un pēc iespējas respektējot starp dzīvokļu īpašniekiem jau faktiski iedibinājušos lietošanas kārtību (ciktāl tas iespējams, samērojot visu dzīvokļu īpašnieku pamatotās intereses), nosprieda katru atsevišķi lietojamu pagrabtelpu nodot attiecīgā dzīvokļa īpašnieka atsevišķā lietošanā, bet pagrabstāva gaitenī atstāt visu dzīvokļu īpašnieku koplietošanā, kā arī nosprieda katru dzīvokļa īpašnieka atsevišķā lietošanā nodot palīgēkas (malkas šķūņa) attiecīgu nodalījumu, lai visi dzīvokļu īpašnieki vienlīdz būtu nodrošināti ar iespēju kopīgajā malkas šķūnī glabāt malku.⁵⁰

4. Dalītas lietošanas kārtības nostiprināšana zemesgrāmatā

4.1. Ideja par iespēju nostiprināt zemesgrāmatā dalītas lietošanas kārtību

[8] Saglabājot izteikti ciešu kontinuitāti ar CK 125. panta regulējumu (sk. šā raksta 4.3. punktu), 20. gadsimta beigu juridiskajā literatūrā atzīts, ka kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību, kas atbilstoši CL 1070. panta pirmajai daļai noteikta ar līgumu vai tiesas spriedumu, var ierakstīt zemesgrāmatā atzīmes veidā, jo šāda lietošanas kārtība – tāpat kā kopīpašums vispār – ir īpašuma tiesības aprobežojums. Tādējādi, ņemot vērā Zemesgrāmatu likuma (turpmāk – ZGL) 46. panta ceturtās daļas normu par zemesgrāmatu atzīmes tiesiskajām sekām,⁵¹ zemesgrāmatā ierakstītā lietošanas kārtība ir saistoša arī katram jaunam kopīpašniekam (t. i., domājamās daļas nākamajam ieguvējam).⁵²

[8.1] Neraugoties uz to, ka nedz CL 1070. panta pirmajā daļā, nedz arī kādā citā likuma normā nav tieši paredzēts, ka dalītas lietošanas kārtību ir iespējams ierakstīt zemesgrāmatā, juridiskajā literatūrā paustā ideja par šādu iespēju pamazām iedzīvojās arī zemesgrāmatu praksē.

Turklāt nav izslēgts, ka tieši iepriekšminētās atziņas lielā mērā ir ietekmējušas to, ka līdzšinējā zemesgrāmatu praksē dalītas lietošanas kārtība visai bieži ir tikusi ierakstīta attiecīgā zemesgrāmatas nodalījuma II daļas 2. iedaļā, kurā nostiprināmas “atzīmes par maksātnespēju, piedziņas vēršanu, aizliegumiem, pēcmantinieku iecelšanu un mantojuma līgumiem” (tā norādīts ikviena datorizētās zemesgrāmatas nodalījuma II daļas 2. iedaļas nosaukumā). Tāpat nav izslēgts, ka viss iepriekšminētais ir ietekmējis arī Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 5. panta piektās daļas normas (kas stājās spēkā 2014. gada 15. janvārī) dispozīcijas formulējumu, kurā ietverta norāde uz “atzīmes” ierakstīšanu zemesgrāmatā: “Ja kopīpašnieki atbilstoši Civillikuma 1070. panta pirmās daļas noteikumiem vienojušies par dzīvojamās mājas dalītas lietošanas kārtību un par to izdarīta atzīme zemesgrāmatā, [...]”

⁵⁰ Sk. Kurzemes apgabaltiesas 03.08.2017. spriedumu lietā Nr. C19051312. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 23.03.2025.]

⁵¹ ZGL 46. panta ceturtajā daļā noteikts, ka zemesgrāmatu atzīme “piešķir ar atzīmi nodrošinātai tiesībai priekšrocību, sākot no atzīmes ierakstīšanas dienas zemesgrāmatā, un saistošu spēku pret tiem nekustama īpašuma ieguvējiem un citām personām, kuru tiesības nostiprinātas pēc atzīmes ierakstīšanas”.

⁵² Sk.: Grūtups A. 1996, 153.–154. lpp.

Taču jāņem vērā, ka saskaņā ar ZGL 16. panta 2. punktu zemesgrāmatas nodalījuma II daļas 2. iedaļā, pirmkārt, nostiprina ZGL 45. panta 1., 2. un 3. punktā minētās atzīmes, t. i., maksātnespējas atzīmi, piedziņas atzīmi un aizgādības atzīmi, kā arī šā panta 4. punktā minēto prasības nodrošināšanas atzīmi, ja ar to nodrošināta prasība par īpašuma tiesības atzīšanu, t. i., aizlieguma atzīmi (sk. Civilprocesa likuma 138. panta trešo daļu). Otrkārt, nodalījuma II daļas 2. iedaļā nostiprina tiesiskā darījumā noteiktos aizliegumus atsavināt nekustamo īpašumu un apgrūtināt to ar lietu tiesībām (sk. CL 1081. pantu), kā arī pēcmantnieka iecēlumu, respektīvi, konkrētā īpašnieka kā pirmmantnieka pienākumu izdot nekustamo īpašumu konkrētam pēcmantniekam (sk. CL 488. pantu), un mantojuma līgumu (sk. CL 643. pantu), tādējādi abos pēdējos gadījumos īpašnieka kā pirmmantnieka vai mantojuma atstājēja tiesību atsavināt nekustamo īpašumu vai apgrūtināt to ar lietu tiesībām, padarot atkarīgu attiecīgi no pirmmantnieka vai līgumiskā mantnieka piekrišanas (sk. CL 490. un 649. pantu). Visbeidzot, treškārt, nodalījuma II daļas 2. iedaļā izdara pārgrozījumus iepriekšminētajos nostiprinājumos, kā arī to dzēsumus.

Līdz ar to ikviena zemesgrāmatas nodalījuma II daļas 2. iedaļā koncentrējas visi aizliegumi, kas aprobežo īpašnieka rīcības brīvību; lai iegūtu ziņas par aizliegumiem, kas aprobežo īpašnieka rīcības brīvību, jāiepazīstas vienīgi ar nodalījuma II daļas 2. iedaļā izdarītajiem nostiprinājumiem.⁵³ Tāpēc, kritizējot zemesgrāmatu praksē piekopto dalītas lietošanas kārtības ierakstīšanu zemesgrāmatas nodalījuma II daļas 2. iedaļā, juridiskajā literatūrā savulaik pilnīgi pamatoti aizrādīts uz to, ka kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība kā tāda neiespaido CL 1072. pantā paredzēto katra kopīpašnieka tiesisko iespēju brīvi rīkoties ar sev piederošo domājamo daļu (atbilstoši tās būtībai), tostarp to atsavināt vai ieķīlāt.⁵⁴

Turklāt jāņem vērā, ka – bez maksātnespējas atzīmes, piedziņas atzīmes, aizgādības atzīmes un aizlieguma atzīmes – visi pārējie saskaņā ar ZGL 16. panta 2. punktu zemesgrāmatas nodalījuma II daļas 2. iedaļā izdarītie nostiprinājumi ir ierakstāmi nevis “atzīmju”, bet gan “ierakstu” veidā.⁵⁵ Nošķirums starp “ierakstiem” un “atzīmēm” ir paredzēts ZGL 44. pantā, un atzīmju veidā nostiprina vienīgi tos tiesību nodrošinājumus un aprobežojumus, kas minēti ZGL 45. pantā (šajā normā ietverts svarīgāko atzīmju uzskaitījums ar norādi uz to, ka zemesgrāmatu atzīmes var būt paredzētas arī citos likumos). Atzīmju veidā nostiprinātie “tiesību nodrošinājumi un aprobežojumi” var izpausties kā 1) tiesiskās rīcības aizliegumi vai aprobežojumi, kā 2) nodrošinājumi prasījumiem par zemesgrāmatā jau izdarīto ierakstu izlabošanu vai arī kā 3) pagaidu nodrošinājumi prasījumiem par jaunu tiesību nostiprināšanu zemesgrāmatā, t. i., prasījumiem par šādu tiesību nodibināšanu nākotnē, attiecīgo atzīmi aizstājot ar “galīgu” ierakstu. Zemesgrāmatu atzīmju tiesiskās sekas, ņemot vērā konkrētās atzīmes veidu un juridisko raksturu, izpaužas kā pilnīgs vai daļējs

⁵³ Sal.: Башмаковъ А. А. Практическое руководство для крепостныхъ отделений Прибалтійскаго края. Либава: Издание Лито-Типографіи М. Петерсона, 1894, с. 94; Notariāta nolikums. Tulkojums ar pārgrozījumiem, papildinājumiem, paskaidrojumiem un pielikumiem. Pārtulkojusi un sakopojusi cand. iur. O. Jurkovska, rediģējis prof. Dr. iur. V. Bukovskis. Rīga: sastādītāju izdevums, 1933, 118.–119. lpp.

⁵⁴ Sk.: Virko E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). Jurista Vārds, 15.04.2008., Nr. 15 (520), IV nodaļas 3. punkts.

⁵⁵ Sk.: Gobziņš J. Zemesgrāmatu likums. Likuma teksts ar paskaidrojumiem. Rīga: AS “Zemnieka domas”, 1938, 14. lpp.; Senāta 26.04.2023. lēmuma lietā Nr. SKC-510/2023 9.3. un 10.1. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

šķērslis izdarīt citu nostiprinājumu (sk. ZGL 46. panta pirmo, otro un trešo daļu) vai kā ar atzīmi nodrošinātās nākotnē iegūstamās tiesības liettiesiska priekšrocība (prioritāte) pret citām personām, kuru tiesības nostiprinātas zemesgrāmatā pēc konkrētās atzīmes ierakstīšanas (sk. ZGL 46. panta ceturto daļu), turklāt dažām atzīmēm (piemēram, aizlieguma atzīmei, ar ko nodrošināta prasība par īpašuma tiesības atzīšanu) vienlaikus ir gan vienas, gan otras tiesiskās sekas.⁵⁶ Savukārt viss pārējais, ko saskaņā ar likumu ir iespējams ierakstīt zemesgrāmatā, nostiprināms ierakstu veidā.⁵⁷

Tāpēc starp nekustamā īpašuma kopīpašniekiem jau noteiktā dalītas lietošanas kārtība, pamatojoties uz attiecīgo līgumu vai tiesas spriedumu, ir nostiprināma zemesgrāmatā nevis zemesgrāmatu atzīmes, bet gan galīga ieraksta veidā. Līdz ar to Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 5. panta piektajā daļā ietvertie vārdi “un par to izdarīta atzīme zemesgrāmatā” jāiztulko kā vārdi “un tā [t. i., dzīvojamās mājas dalītas lietošanas kārtība] nostiprināta zemesgrāmatā”. Tajā pašā laikā nav izslēgta iespēja ar zemesgrāmatu atzīmi, t. i., ar “dalītas lietošanas kārtības atzīmi”, nodrošināt nākotnē zemesgrāmatā nostiprināmo dalītas lietošanas kārtību, ja šādas (labprātīgas) atzīmes nostiprināšana zemesgrāmatā ir pielīgta, piemēram, kopīpašnieku noslēgtā priekšlīgumā vai atliekoši nosacītā līgumā par minētās kārtības noteikšanu (sk. ZGL 45. panta 7. punktu), vai arī kopīpašnieku starpā ir radies strīds par dalītas lietošanas kārtības noteikšanu, kas tiek risināts prasības tiesvedības kārtībā, un šāda (piespiedu) atzīme – kā “apgrūtinājuma atzīme” – ierakstīta zemesgrāmatā, pamatojoties uz tiesas (tiesneša) lēmumu par prasības nodrošināšanu (sk. Civilprocesa likuma 138. panta ceturto daļu).⁵⁸

[8.2] Komentējot CL 1070. panta pirmo daļu, 21. gadsimta sākuma juridiskajā literatūrā ir tikusi koriģēta iepriekšminētā atziņa par veidu, kādā zemesgrāmatā ierakstāma dalītas lietošanas kārtība. Proti, ierakstot zemesgrāmatā šādu kārtību, ar attiecīgo zemesgrāmatas ierakstu tiek nostiprināta katra kopīpašnieka atsevišķās lietošanas tiesība uz to kopīgā nekustamā īpašuma daļu, kas nodota viņa atsevišķā lietošanā, un pēc analogijas ar nomas (īres) tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā (sk. CL 2126. pantu) šādas atsevišķās lietošanas tiesības nostiprinājums izdarāms attiecīgā zemesgrāmatas nodalījuma III daļas 1. iedaļā, kurā saskaņā ar ZGL 17. panta 1. punkta “a” apakšpunktu nostiprina lietu un saistību tiesības, kuras apgrūtina nekustamo īpašumu (izņemot ķīlas tiesību jeb hipotēku).⁵⁹

Kā redzams no līdzšinējās zemesgrāmatu prakses, nereti arī iepriekšminētā veidā zemesgrāmatā ir tikusi nostiprināta nekustamā īpašuma īpašnieku starpā noteiktā dalītas lietošanas kārtība, izdarot attiecīgus ierakstus zemesgrāmatas nodalījuma III daļas 1. iedaļā par konkrētā kopīpašnieka “lietošanas tiesību” uz konkrētu

⁵⁶ Sk.: Zwingmann O. Die Vormerkung nach ausländischem und lettlandischem Recht. Rigasche Zeitschrift für Rechtswissenschaft. 1937, 1. Heft, S. 9; Kalniņš E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 207.–208. lpp.

⁵⁷ Sk. Senāta 2023. gada 26. aprīļa lēmuma lietā Nr. SKC-510/2023 9.1. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

⁵⁸ Par nākotnē iegūstamu un saskaņā ar likumu zemesgrāmatā nostiprināmu subjektīvo tiesību nodrošināšanu ar zemesgrāmatu atzīmēm sk. plašāk Senāta 14.06.2023. lēmuma lietā Nr. SKC-644/2023 9.4. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

⁵⁹ Sk.: Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 263. lpp.; sk. arī Senāta 26.11.2024. rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKC-980/2024 8.2. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

nekustamā īpašuma daļu, piemēram, uz konkrētu telpu grupu (dzīvokli, nedzīvojamo telpu), šo telpu grupu parasti identificējot ar norādi uz tai piešķirto numuru.

Arī jaunākajā juridiskajā literatūrā atzīts, ka vispiemērotākā vieta dalītas lietošanas kārtības kā “nekustamā īpašuma apgrūtinājuma” ierakstīšanai zemesgrāmatā ir zemesgrāmatas nodaļuma III daļas 1. iedaļa, jo tajā tiek nostiprināta arī nomas (īres) tiesība, tādējādi tai piešķirot liettiesisku spēku pret trešajām personām (nekustamā īpašuma nākamajiem ieguvējiem).⁶⁰

[8.3] Taču šobrīd visizplatītākais veids, kādā atbilstoši zemesgrāmatu praksei zemesgrāmatā tiek nostiprināta dalītas lietošanas kārtība, ir attiecīga piemētinājuma jeb piebildes par konkrētā kopīpašnieka “lietošanas tiesību” uz konkrētu kopīgā nekustamā īpašuma “reālu neatdalītu daļu”⁶¹ (piemēram, kopīgās ēkas telpu grupu, atsevišķu telpu vai telpas daļu) izdarīšana zemesgrāmatas nodaļuma II daļas 1. iedaļā, kurā saskaņā ar ZGL 16. panta 1. punktu nostiprina īpašuma tiesību, tostarp norādot šādas tiesības domājamo daļu piederību kopīpašniekiem (piederības apjomu jeb domājamās daļas lielumu (apmēru) apzīmējot ar daļskaitļa palīdzību). Citiem vārdiem, nostiprinot zemesgrāmatā konkrētas domājamās daļas piederību konkrētam kopīpašniekam (vai izdarot šāda nostiprinājuma pārgrozījumu), vienlaikus šajā nostiprinājumā tiek izdarīts piemētinājums jeb piebilde par to, ka konkrētajam kopīpašniekam ir “lietošanas tiesība” vai ka viņa “lietošanā” ir konkrēta nekustamā īpašuma “reāla neatdalīta daļa”, piemēram, “lietošanas tiesība uz dzīvokli Nr. 3” vai “lietošanā dzīvoklis Nr. 7”, tādējādi minēto domājamo daļu juridiski “sasaistot” ar atsevišķās lietošanas tiesību.

Šādi zemesgrāmatā nostiprinātā dalītas lietošanas kārtība ir daudz uzskatāmāka. Proti, ziņas par konkrētajam kopīpašniekam piederošo domājamo daļu (tās apmēru) un ar šo domājamo daļu juridiski “sasaistīto” atsevišķās lietošanas tiesību uz konkrētu kopīgā nekustamā īpašuma daļu (kas norādīta iepriekšminētā piemētinājuma jeb piebildes veidā) ir ierakstītas vienkopus attiecīgā zemesgrāmatas nodaļuma II daļas 1. iedaļā (nevis nošķirti nodaļuma II daļas 1. iedaļā un šī paša nodaļuma III daļas 1. iedaļā) un atspoguļotas “vienā” nostiprinājumā. Tas atvieglo arī jauna nostiprinājuma izdarīšanu domājamās daļas mantošanas vai atsavināšanas gadījumā, jo arī šāds nostiprinājums par konkrētās domājamās daļas un ar to “sasaistītās” atsevišķās lietošanas tiesības piederību jaunajam ieguvējam izdarāms zemesgrāmatas nodaļuma II daļas 1. iedaļā. Tādējādi tiek būtiski uzlabota arī tiesiskā skaidrība, tostarp trešo personu iespēja pārskatāmā un koncentrēti pasniegtā veidā tikt informētām par kopīpašnieku starpā noteiktās lietošanas kārtības pamatsaturu un katra kopīpašnieka atsevišķā lietošanā nodoto kopīgā nekustamā īpašuma daļu.

4.2. Idejas kritika un šobrīd valdošais viedoklis

[9] Reaģējot uz iepriekš raksturoto zemesgrāmatu praksi un CL 1070. panta pirmās daļas komentāros izteiktajām atziņām (sk. šā raksta 8. un 8.2. punktu), juridiskajā literatūrā savulaik ticis pausts arī pretējs viedoklis, kas argumentēts ar to, ka atbilstoši

⁶⁰ Sk.: Neilands R. Vienošanās par kopīpašuma dalītas lietošanas kārtību ierakstīšana zemesgrāmatā. Grām.: Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi. Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 150. lpp.

⁶¹ Termins “reāla neatdalīta daļa” ir lietots ZGL 62. panta pirmajā, trešajā un ceturtajā daļā.

numerus clausus principam zemesgrāmatā iespējams nostiprināt vienīgi tādas subjektīvās tiesības, kuru nostiprināšanu likums tieši paredz, lai tādējādi šīm tiesībām piešķirtu absolūtu spēku, un ka šajā ziņā nav pieļaujama nekāda analogija ar nomas (īres) tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā, jo minēto saistību tiesību juridiski ir iespējams nostiprināt zemesgrāmatā vienīgi tāpēc, ka likumā, t. i., CL 2126. pantā, ir tieši paredzēts šāds izņēmums no vispārējā “nenostiprināšanas principa”.⁶²

Jaunākajā juridiskajā literatūrā minēto problēmu piedāvāts atrisināt, papildinot CL ar jaunu normu, kurā būtu tieši paredzēta ar līgumu vai tiesas spriedumu noteiktas nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtības ierakstīšana zemesgrāmatā, tādējādi tai piešķirot saistošu spēku pret trešajām personām.⁶³

[9.1] Taču atbilstoši šobrīd valdošajam viedoklim, kas, balstoties uz lietderības, kā arī tiesiskās noteiktības un paredzamības apsvērumiem, nostiprināts Senāta judikatūrā, uz tiesiska darījuma vai tiesas sprieduma pamata zemesgrāmatā ir juridiski iespējams nostiprināt kopīpašnieku starpā noteikto kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību, kurai atbilstoši katrs kopīpašnieks ir tiesīgs viens pats ekskluzīvi lietot un izmantot viņa atsevišķā lietošanā nodoto šā nekustamā īpašuma daļu (piemēram, dzīvojamās mājas stāvu, dzīvokli vai nošķirtu telpu, saimniecības ēkas vai zemesgabala daļu), jo šāda kārtība ir saistīta ar īpašuma tiesību uz nekustamo īpašumu un saprotama kā kopīpašniekiem kopīgi piederošās īpašuma tiesības aprobežojums. Zemesgrāmatā nostiprinātā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība ir spēkā pret trešajām personām, un ar to var rēķināties, izšķiroties par konkrētajam kopīpašniekam piederošās domājamās daļas iegādi.⁶⁴ Tas vienlaikus nozīmē, ka ar kopīpašnieku starpā noteikto dalītas lietošanas kārtību nodibinātā un zemesgrāmatā par labu konkrētam kopīpašniekam nostiprinātā atsevišķās lietošanas tiesība ir mantojama un atsavināma kopā ar šī kopīpašnieka domājamo daļu. Turklāt šādas ar konkrēto domājamo daļu juridiski “sasaistītās” atsevišķās lietošanas tiesības nostiprināšanai uz domājamās daļas jaunā ieguvēja (jaunā kopīpašnieka) vārda nav nepieciešama pārējo kopīpašnieku piekrišana.

Nupat citētās judikatūras atziņas kārtējo reizi apliecina to, ka lietu tiesībās valdošais *numerus clausus* princips, kuram atbilstoši tiesību subjekti var izmantot tikai likumā paredzētos lietu tiesību institūtus un nedrīkst vienošanās ceļā radīt jaunus lietu tiesību institūtus vai būtiski modificēt esošo institūtu saturu,⁶⁵ neizslēdz iespēju radīt jaunus lietu tiesību institūtus vai modificēt esošo institūtu saturu ne tikai likumdošanas, bet arī tiesas spriešanas, proti, tiesību tālākveidošanas, ceļā,⁶⁶ kā tas Latvijas tiesību sistēmā savulaik ir noticis arī attiecībā uz tiesu praksē radīto

⁶² Sk.: Virko E. 2008; sk. arī: Rozenfelds J. Lietu tiesības. 5. izd. Rīga: Zvaigzne ABC, 2025, 67.–67. lpp.

⁶³ Sk.: Kudeikina I. Kopīpašuma institūta problemātika darījumos ar nekustamo īpašumu. Promocijas darbs. Rīga: [B. i.], 2015, 39.–42., 101.–113. lpp.; Neilands R. Atsevišķi kopīpašuma problēmjautājumi un to iespējamie risinājumi. Jurista Vārds. 28.01.2020., Nr. 4 (1114); Neilands R. 2024, 144.–151. lpp.

⁶⁴ Sk. Senāta 02.11.2011. lēmuma lietā Nr. SKC-781/2011 (C01161910) 10.–14. punktu; Senāta 05.12.2012. lēmuma lietā Nr. SKC-1800/2012 (C01161910) 10. punktu; Senāta 26.11.2024. rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKC-980/2024 8.1.–8.2. punktu. Pieejami: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkoti 23.03.2025.]

⁶⁵ Sk.: Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 122. lpp.

⁶⁶ Sal.: Wellenhofer M. Sachenrecht. 33. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2018, § 3, Rn. 3; Rey H. Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. 3. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag, 2007, N 321 ff.

“piespiedu servitūta institūtu”.⁶⁷ Citiem vārdiem, Senāta judikatūrā ticis apstiprināts zemesgrāmatu praksē radītais izņēmums no *numerus clausus* principa, kuram atbilstoši zemesgrāmatā iespējams nostiprināt vienīgi tādas subjektīvās tiesības, kuru nostiprināšanu likums tieši paredz, lai tādējādi šīm tiesībām piešķirtu absolūtu spēku,⁶⁸ šādu iespēju attiecinot arī uz dalītas lietošanas kārtību, kas līgumiski vai tiesas ceļā noteikta nekustamā īpašuma kopīpašnieku starpā (sk. CL 1070. panta pirmo daļu).

[9.2] Viss iepriekšminētais attiecas arī uz iespēju nostiprināt zemesgrāmatā dzīvokļu īpašnieku “kopīpašumā esošās daļas” (sk. DzĪL 4. pantu) dalītas lietošanas kārtību.

Kā atzinis Senāts, ar šādu nostiprināšanu pēc vispārīgā principa saprotama konkrētā dzīvokļa īpašnieka atsevišķās lietošanas tiesības nostiprināšana dzīvokļu īpašumos sadalītā nekustamā īpašuma pamatnodalījuma III daļas 1. iedaļā uz to šī nekustamā īpašuma “reāli neatdalīto daļu”, kura nodota attiecīgā dzīvokļa īpašnieka atsevišķā lietošanā, piemēram, uz konkrētu autostāvvietu, kas izvietota kopīgajā zemesgabalā, vai konkrētu daļu no kopīgās ēkas pagrabtelpām (kas domātas kustamu lietu glabāšanai), vai arī uz konkrētu daļu no ēkas fasādes (piemēram, reklāmas vai izkārtnes izvietošanai) vai ēkas jumta (piemēram, fotoelementu paneļu izvietošanai).⁶⁹

Turklāt ar šādu nostiprināšanu konkrētajai atsevišķās lietošanas tiesībai tiek piešķirts liettiesisks spēks pret trešajām personām un šī tiesība tiek padarīta mantojama un atsavināma kopā ar to dzīvokļa īpašumu, kura tābriža īpašnieka labā šāda tiesība savulaik tikusi nodibināta.

4.3. Ieskats Vācijas un Austrijas tiesiskajā regulējumā

[10] Salīdzinājumam jānorāda, ka iespēja noteikt kopīpašumā esoša nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību un to ierakstīt zemesgrāmatā ir paredzēta arī Vācijas un Austrijas tiesībās.

[10.1] Proti, Vācijas Civilt kodeksa 743. paragrāfs, kurā paredzēta katra kopīpašnieka tiesība saņemt viņa domājamai daļai atbilstošu daļu no kopīgās lietas augļiem, kā arī katra kopīpašnieka tiesība lietot kopīgo lietu tiktāl, ciktāl ar to netiek aizskarta pārējo kopīpašnieku īstenotā koplietošana, nav imperatīva norma. Tāpēc visi kopīpašnieki var vienoties par kopīgās lietas citādāku lietošanu, piemēram, piešķirt katra kopīpašnieka ekskluzīvā lietošanā kopīgā zemesgabala konkrētu daļu (parceli) vai arī kopīgās ēkas konkrētu stāvu vai dzīvokli (tādējādi izveidojot neīstus “dzīvokļu īpašumus”). Turklāt Vācijas Civilt kodeksa 1010. paragrāfa pirmajā daļā (pamatredakcijā, kas ir spēkā kopš 1900. gada 1. janvāra) paredzēts, ka kopīpašnieku pielīgts noteikums, kas regulē kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtību, ir spēkā pret kopīpašnieka singulārpēcteci (*Sondernachfolger*), piemēram, domājamās daļas pircēju, tikai tad, ja šāds noteikums ir ierakstīts zemesgrāmatā kā domājamās daļas apgrūtinājums. Tādējādi kopīpašnieku starpā panāktā saistībtiesiskā vienošanās par

⁶⁷ Sk.: Kalniņš E. Piespiedu servitūtu nodibināšana pret atlidzību. Grām.: Privāttiesību teorija un prakse. Rakstu krājums. Otrā grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2023, 185. lpp.

⁶⁸ Sk. Senāta 14.06.2023. lēmuma lietā Nr. SKC-644/2023 9.2. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

⁶⁹ Sk. Senāta 26.11.2024. rīcības sēdes lēmuma lietā Nr. SKC-980/2024 8.1.–8.2. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 23.03.2025.]

kopīgā nekustamā īpašuma lietošanas kārtību ar tās ierakstīšanu zemesgrāmatā tiek “padarīta liettiesiska”, un iepriekšminētās normas mērķis ir aizsargāt trešās personas pret tām nezināmiem kopīpašnieku nolīgumiem vai prasījumiem.⁷⁰

Savukārt dzīvokļu īpašumos sadalīta nekustamā īpašuma lietošanu regulē 1951. gada Dzīvokļa īpašuma likuma⁷¹ 10. paragrāfa trešās daļas speciālā norma. Saskaņā ar šo normu dzīvokļu īpašnieku savstarpēja vienošanās par tādiem lietošanas noteikumiem, kas atšķiras no likumā paredzētā regulējuma, ir spēkā pret dzīvokļa īpašnieka singulārpāpēcteci tikai tad, ja šāda vienošanās ir ierakstīta zemesgrāmatā kā dzīvokļa īpašumā ietilpstošā “atsevišķā īpašuma” (“*Sondereigentum*”) satura elements. Šajā ziņā tiesību doktrīnā atzīts, ka, piemēram, terašu un dārzu teritorijas lietošanas sadalīšanai dzīvokļu īpašnieku starpā piemērotāks ir minētajā normā paredzētais risinājums, t. i., attiecīgas terases vai dārza daļas iekļaušana katra konkrētā “atsevišķā īpašuma” sastāvā. Turpretī kopīgo pagrabtelpu vai kopīgo virszemes autostāvvietu lietošanas sadalīšanai piemērotāks ir līdzšinējā praksē radītais, taču likumā tieši neregulētais tiesiskais risinājums, proti, “atsevišķās lietošanas tiesības” (*Sondernutzungsrecht*) kā attiecīgā dzīvokļa īpašuma katrreizējā īpašnieka tiesības ekskluzīvi lietot konkrētu daļu no visu dzīvokļu īpašnieku “kopīpašumā esošas daļas” (“*gemeinschaftliches Eigentum*”) līgumiska nodibināšana un nostiprināšana zemesgrāmatā.⁷²

[10.2] Arī atbilstoši Austrijas tiesībām katrs kopīpašnieks ir tiesīgs lietot kopīgo lietu, neaizskarot pārējo kopīpašnieku tiesību lietot šo pašu lietu. Taču visi kopīpašnieki var vienoties par kopīgās lietas citādāku lietošanu, piemēram, piešķirt katra kopīpašnieka ekskluzīvā lietošanā konkrētu daļu no kopīpašumā esošā nekustamā īpašuma, tādējādi katra kopīpašnieka vispārējo tiesīgumu piedalīties kopīgās lietas koplietošanā pārvēršot par tiesību ekskluzīvi lietot konkrētu kopīgās lietas daļu. Strīda gadījumā arī kopīpašnieku mazākums var pieprasīt kopīgās lietas lietošanas kārtības noteikšanu tiesas ceļā. Tomēr šādi noteiktā lietošanas kārtība saistībtiesiski ir spēkā vienīgi starp kopīpašniekiem, savukārt pret kopīpašnieka singulārpāpēcteci šāda kārtība ir spēkā tikai tad, ja pēdējais tai piekritis. Tāpēc kopīpašnieku vienošanās par lietošanas kārtību parasti zaudē nozīmi, kolīdz viena vai otra kopīpašnieka vietā iestājas viņa singulārpāpēctecis.⁷³

Tajā pašā laikā kopš 2002. gada 1. jūlija ir spēkā Austrijas Civilkodeksa⁷⁴ 828. paragrāfa jaunā otrā daļa, kurā paredzēts, ka tiesas ceļā vai līgumiski noteikta lietošanas kārtība starp nekustamā īpašuma kopīpašniekiem ir saistoša arī viņu

⁷⁰ Sk.: Habersack M. (Red.) Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 7. Schuldrecht-Besonderer Teil IV. §§ 705–853. Partnerschaftsgesellschaftsgesetz. Produkthaftungsgesetz. 9. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2024, § 743, Rn. 14; Gaier R. (Red.) Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Bd. 8. Sachenrecht (§§ 854–1296). WEG. ErbbauRG. 9. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2023, § 1010, Rn. 1, 9 ff; Westermann H. P., Grunewald B., Maier-Reimer G. (Hrsg.) Erman. Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar mit Nebengesetzen (AGG, BeurkG, BVerfTG, BGB, ErbbauRG, ProdhaftG, VBVG, VersAusglG, WEG – teils in Auszügen) und Internationalem Privatrecht. Bd. II. 17. Aufl. Köln: Verlag Dr. Otto Schmidt KG, 2023, § 743, Rn. 5, 9, § 1010, Rn. 4 f.

⁷¹ Vācijas Dzīvokļa īpašuma likums (Wohnungseigentumsgesetz). Pieejams: <https://www.gesetze-im-internet.de/woeigg/index.html> [aplūkots 23.03.2025.]

⁷² Sk.: Gaier R. (Red.) 2023, WEG § 5, Rn. 42, § 10, Rn. 17 ff.

⁷³ Sk.: Iro G. Sachenrecht. 6. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2016, Rz 5/7, 5/9 ff.

⁷⁴ Austrijas Civilkodekss (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch). Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> [aplūkots 23.03.2025.]

tiesību pārņēmējiem, ja tā (atzīmes veidā) ir ierakstīta zemesgrāmatā. Kā uzsvērts tiesību doktrīnā, šajā normā ir ņemta vērā praktiskā nepieciešamība, kuru jau sen ir ticis piedāvāts atrisināt likumdošanas ceļā, proti, šī norma – pretēji agrākajai tiesu praksei – tiešā veidā paredz iespēju ierakstīt zemesgrāmatā starp nekustamā īpašuma kopīpašniekiem noteikto lietošanas kārtību, lai tādējādi šo kārtību padarītu saistošu arī katra kopīpašnieka singulārpēctecim. Vienlaikus jāņem vērā, ka ar minēto ierakstīšanu kopīpašnieks neiegūst liettiesisku pozīciju, jo šāda zemesgrāmatu ieraksta mērķis ir vienīgi padarīt kopīpašnieku starpā noteikto lietošanas kārtību saistošu arī katram jaunpienākušajam kopīpašniekam.⁷⁵

Uz dzīvokļu īpašumos sadalīta nekustamā īpašuma t. s. “vispārējo daļu” (*allgemeine Teile der Liegenschaft*) lietošanu attiecas 2002. gada Dzīvokļa īpašuma likuma⁷⁶ 17. paragrāfa speciālie noteikumi. Tā kā minētās “vispārējās daļas” atrodas dzīvokļu īpašnieku kopīpašumā un koplietošanā, visi dzīvokļu īpašnieki var rakstiski vienoties par šo daļu lietošanas kārtību, bet vienošanās nepanākšanas gadījumā katrs no viņiem ir tiesīgs prasīt šo daļu lietošanas kārtības noteikšanu vai esošās kārtības grozīšanu svarīga iemesla dēļ (sk. Austrijas Dzīvokļa īpašuma likuma 17. paragrāfa pirmo un otro daļu). Šādi starp dzīvokļu īpašniekiem noteiktās “vispārējo daļu” lietošanas kārtības spēku neietekmē viena vai otra dzīvokļa īpašnieka maiņa, turklāt šāda kārtība, ja tā noteikta ar tiesas spriedumu vai notariāli apliecinātu līgumu, pēc ikviena dzīvokļa īpašnieka lūguma ir ierakstāma zemesgrāmatā (sk. Austrijas Dzīvokļa īpašuma likuma 17. paragrāfa trešo daļu).⁷⁷

[10.3] Tādējādi Vācijas normatīvajā regulējumā un kopš 21. gadsimta sākuma arī Austrijas normatīvajā regulējumā – līdzīgi kā tas kopš 20. gadsimta beigām attīstījies un nostiprinājies Latvijas tiesu praksē (judikatūrā) – ir paredzēta iespēja ierakstīt zemesgrāmatā nekustamā īpašuma kopīpašnieku starpā noteikto dalītas lietošanas kārtību, lai tādējādi šai kārtībai piešķirtu spēkā esību pret trešajām personām un saistošu spēku attiecībā uz katru jauno kopīpašnieku.

Kopsavilkums

1. Ja kopīpašnieku starpā ar līgumu vai tiesas spriedumu ir noteikta kopīgā nekustamā īpašuma dalītas lietošanas kārtība (sk. Civillikuma 1070. panta pirmo daļu), tad parasti no šādas kārtības izriet katra kopīpašnieka tiesība ekskluzīvi lietot un izmantot (augļu gūšanai) konkrētu viņa atsevišķā lietošanā nodoto kopīgā nekustamā īpašuma daļu (sastāvdaļu), piemēram, zemesgabala daļu, ēkas stāvu vai dzīvokli, tāpēc šādu katra kopīpašnieka subjektīvo tiesību var nodēvēt par “atsevišķās lietošanas tiesību”.

Minētais attiecas arī uz dzīvokļu īpašnieku “kopīpašumā esošās daļas” (sk. Dzīvokļa īpašuma likuma 4. pantu) dalītas lietošanas kārtību, kas ar līgumu,

⁷⁵ Sk.: Koziol H., Bydlinski P., Bollenberger R. (Hrsg.) *Kurzkommentar zum ABGB*. 5. Aufl. Wien: Verlag Österreich, 2017, § 828, Rz 10 f; Iro G. 2016, Rz 5/11.

⁷⁶ Austrijas Dzīvokļa īpašuma likums (Wohnungseigentumsgesetz). Pieejams: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20001921> [aplūkots 23.03.2025.]

⁷⁷ Sk.: Iro G. 2016, Rz 5/45.

dzīvokļu īpašnieku kopības lēmumu vai tiesas spriedumu noteikta dzīvokļu īpašnieku starpā.

2. Neraugoties uz to, ka pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas Civillikuma 1070. panta pirmā daļa tika atjaunota negrozītā veidā, šī norma ir tikusi iedzīvināta praksē, saglabājot izteikti ciešu kontinuitāti ar spēku zaudējušajiem Latvijas PSR Civillikodeksa 125. panta noteikumiem, kuri atbilda praktiskās dzīves vajadzībām. Proti, Latvijas PSR Civillikodeksa 125. panta otrajā daļā bija paredzēta kopīpašumā esošas dzīvojamās mājas lietošanas kārtības “publiska reģistrācija” kā efektīvs tiesiskais risinājums jau 20. gadsimta 30. gadu Latvijas juridiskajā literatūrā aktualizētajam, taču līdz Latvijas okupācijai neatrisinātajam jautājumam par to, kā piešķirt liettiesisku spēku katra dzīvojamās mājas kopīpašnieka tiesībai ekskluzīvi lietot un izmantot viņa atsevišķā lietošanā nodoto kopīgā nekustamā īpašuma daļu (ēkas stāvu, dzīvokli vai nošķirtu telpu). Proti, minētais padomju civiltiesībās radītais tiesiskais risinājums, balstoties uz tiesību doktrīnu, ir ticis pārņemts mūsdienu tiesu praksē, un atbilstoši šobrīd valdošajam viedoklim, kas nostiprināts Senāta judikatūrā, zemesgrāmatā ir iespējams nostiprināt ar tiesisku darījumu vai tiesas spriedumu kopīpašnieku starpā noteikto kopīgā nekustamā īpašuma (arī dzīvokļu īpašnieku “kopīpašumā esošās daļas”) dalītas lietošanas kārtību. Citiem vārdiem, Latvijas tiesu praksē (judikatūrā) ir attīstīties un nostiprinājies tāds tiesiskais risinājums, kāds, piemēram, Vācijas tiesībās un kopš 21. gadsimta sākuma arī Austrijas tiesībās ticis ieviests ar atbilstošu normatīvo regulējumu.
3. Ar dalītas lietošanas kārtības nostiprināšanu zemesgrāmatā pēc vispārīgā principa saprotama katra kopīpašnieka atsevišķās lietošanas tiesības uz konkrētu kopīgā nekustamā īpašuma “reālu neatdalītu daļu” nostiprināšana šī nekustamā īpašuma zemesgrāmatas nodalījuma III daļas 1. iedaļā (kurā nostiprina lietu un saistību tiesības, kas apgrūrina nekustamo īpašumu) vai – piemērinājuma jeb piebildes veidā – šī nodalījuma II daļas 1. iedaļā (kurā nostiprina īpašuma tiesību), tādējādi minēto atsevišķās lietošanas tiesību juridiski “sasaistot” ar konkrētajam kopīpašniekam piederošo domājamo daļu (vai konkrētajam dzīvokļa īpašniekam piederošo dzīvokļa īpašumu). Zemesgrāmatā nostiprinātā dalītas lietošanas kārtība ir spēkā pret trešajām personām un ir saistoša katram jaunajam kopīpašniekam (dzīvokļa īpašniekam). Vienlaikus minētais nozīmē to, ka zemesgrāmatā par labu konkrētajam kopīpašniekam (dzīvokļa īpašniekam) nostiprinātā atsevišķās lietošanas tiesība ir mantojama un atsavināma kopā ar attiecīgo domājamo daļu (dzīvokļa īpašumu).

EIROPAS SAVIENĪBAS MĒRĶĒTO SANKCIJU IETEKME UZ LĪGUMU IZPILDI

IMPACT OF TARGETED SANCTIONS BY EUROPEAN UNION ON FULFILMENT OF AGREEMENTS

Pauls Zeņķis, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The illegal full-scale invasion of Ukraine by Russia provoked a justified response from European Union, not only condemning Russia as the instigator of the war, but also imposing sanctions. Given Latvia's geographical location and historical circumstances, the sanctions imposed on Russia and a number of Russian-related persons raised, and continue to raise, a number of questions about the impact of such sanctions on the performance of contracts, both as to whether the imposition of sanctions on one of the contracting parties (whether creditor or debtor) justifies a breach of the obligations undertaken and whether the imposition of sanctions is grounds for unilateral termination of the contract. In the article, the author discusses the impact of European Union's targeted sanctions on the performance of contracts.

Atslēgvārdi: līguma izpilde, sankcijas, civiltiesiskā atbildība

Keywords: fulfilment of the agreement, sanctions, civil liability

Ievads

Krievijas prettiesiskais pilna mēroga iebrukums Ukrainā 2022. gada sākumā izraisīja Eiropas Savienības pretreakciju, kas izpaudās ne vien nosodot Krieviju kā kara izraisītāju, bet arī nosakot dažāda veida sankcijas.¹ Sankcijas, kas tika noteiktas Krievijai un ar to saistītām personām, radīja un vēl joprojām rada virkni jautājumu par šādu sankciju ietekmi uz noslēgto līgumu izpildi gan jautājumā par to, vai sankciju piemērošana vienam no līgumslēdzējiem (neatkarīgi no tā, vai sankcijas attiecināmas uz kreditoru vai parādnieku) attaisno uzņemto saistību neizpildi, gan par to, vai sankciju piemērošana ir pamats vienpusējai līguma izbeigšanai. Ievērojot, ka līdz šim juridiskajā literatūrā iepriekš minētie jautājumi nav detalizēti pētīti, raksta mērķis ir rast atbildes uz tiem.

¹ EU sanctions against Russia explained. Which sanctions has the EU adopted so far? Pieejams: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia-explained/#sanctions> [aplūkots 22.03.2025.]

1. Eiropas Savienības mērķētās sankcijas

Eiropas Savienības sankciju juridiskais pamats rodams Līguma par Eiropas Savienības darbību² 215. pantā, kas paredz Eiropas Savienības Padomes tiesības noteikt ierobežojošos pasākumus – daļēji vai pilnīgi pārtraucot vai mazinot ekonomikas un finanšu sakarus ar vienu vai vairākām trešām valstīm (1. punkts) vai šādus ierobežojošos pasākumus attiecinot uz fiziskām vai juridiskām personām, nevalstiskām grupām vai struktūrām (2. punkts). Tādējādi Eiropas Savienības sankcijas var iedalīt sektoriālās³ un mērķētās (individuālās) sankcijās.⁴

Mērķētās sankcijas ir vērstas pret konkrētiem (individuāliem) subjektiem. Ar Padomes Regulu (ES) Nr. 269/2014 par ierobežojošiem pasākumiem attiecībā uz darbībām, ar ko tiek grauta vai apdraudēta Ukrainas teritoriālā integritāte, suverenitāte un neatkarība⁵ (turpmāk – **Regula**), mērķētās sankcijas uz 2025. gada 15. martu kopumā ir noteiktas 2386 personām un vienībām. Vienlaikus, ņemot vērā Eiropas Savienības Padomes 2024. gada 3. jūlijā atjauninātās Eiropas Savienības paraugprakses Nr. 11623/24 attiecībā uz ierobežojošo pasākumu efektīvu īstenošanu⁶ (turpmāk – **Paraugprakse**) 62.–67. punktā minēto, ka mērķētās sankcijas, tai skaitā ir piemērojamas arī subjektiem, kuriem konstatējamās Regulas I pielikumā tieši minētas personas un/vai vienības īpašumtiesības vai kontrole, mērķētajām sankcijām pakļauto subjektu loks ir krietni plašāks un neaprobežojas vien ar Regulas I pielikumā tieši uzskaitītajām personām un vienībām. Secīgi arī to subjektu loks, kurus skar vai var skart ar Regulas mērķētajām sankcijām noteiktie ierobežojumi, ir vēl jo plašāks.

Regulas 2. pants noteic līdzekļu (finanšu aktīvu)⁷ un saimniecisko resursu (kustamo un nekustamo aktīvu)⁸ iesaldēšanas pienākumu un aizliegumu darīt tos

² Līgums par Eiropas Savienības darbību konsolidētā versija. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> [aplūkots 22.03.2025.].

³ Sektoriālās sankcijas tiek noteiktas konkrētām stratēģiski un ekonomiski nozīmīgām precēm vai pakalpojumiem, aizliedzot konkrētu pakalpojumu sniegšanu vai preču importu vai eksportu vai paredzot cita veida aizliegumus, kas nav saistīti ar individuāliem subjektiem. Eiropas Savienība ar Padomes Regulu (ES) Nr. 833/2014 par ierobežojošiem pasākumiem saistībā ar Krievijas darbībām, kas destabilizē situāciju Ukrainā, ir noteikusi sektoriālās sankcijas, piemēram, naftas, gāzes, tabakas vai divējāda lietojuma preču un tehnoloģiju apribei.

⁴ Chachko E. Foreign Affairs in Court: Lessons from CJEU Targeted Sanctions Jurisprudence. The Yale Journal of International Law, 2019, Vol. 44:1, p. 8.

⁵ Padomes regula (ES) Nr. 269/2014 par ierobežojošiem pasākumiem attiecībā uz darbībām, ar ko tiek grauta vai apdraudēta Ukrainas teritoriālā integritāte, suverenitāte un neatkarība. Pieņemta 17.03.2014. martā. Pieejama: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A02014R0269-20250224> [aplūkots 25.02.2025.].

⁶ Eiropas Savienības Padomes atjauninātā paraugprakse Nr. 11623/24 attiecībā uz ierobežojošo pasākumu efektīvu īstenošanu. Briselē, 03.07.2024., Nr. 11623/24, 23.–26. lpp. Pieejama: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11623-2024-INIT/lv/pdf> [aplūkots 25.02.2025.].

⁷ Par "līdzekļiem" Regulas 269/2014 1. panta g) punkta izpratnē ir uzskatāmi jebkāda veida finanšu aktīvi un ieguvumi, tostarp, bet ne tikai: i) skaidra nauda, čeki, prasījumi skaidrā naudā, vekselji, maksājumu uzdevumi un citi maksāšanas līdzekļi; ii) noguldījumi finanšu iestādēs vai citās iestādēs, kontu atlikumi, parādi un parādu saistības; iii) publiski vai privāti tirgojami vērtspapīri un parāda instrumenti, tostarp akcijas un kapitāla daļas, vērtspapīru apliecības, obligācijas, parādzīmes, galvojumi, ķīlu zīmes un atvasināto instrumentu līgumi; iv) procenti, dividendes vai citi ienākumi no aktīviem vai to uzkrātās vai radītās vērtības; v) kredīti, tiesības uz ieskaitu, garantijas, saistību izpildes garantijas vai citas finanšu saistības; vi) akreditīvi, konosamenti, pavadzīmes; vii) dokumenti, kas apliecina līdzdalību fondos vai finanšu resursos.

⁸ Par "saimnieciskajiem resursiem" Regulas 269/2014 1. panta d) punkta izpratnē ir uzskatāmi visdažādākie materiālie vai nemateriālie, kustamie vai nekustamie aktīvi, kas nav līdzekļi, bet ko var izmantot, lai iegūtu līdzekļus, preces vai pakalpojumus.

pieejamus. Līdzekļu iesaldēšanas pienākums atbilstoši Regulas 269/2014 f) punktam nozīmē liegumu jebkādi līdzekļu kustībai, pārvedumiem, grozījumiem, izmantošanai, piekļuvei tiem vai rīcībai ar tiem, kuras rezultātā jebkādā veidā varētu mainīties to apjoms, summa, atrašanās vieta, īpašnieks, valdītājs, raksturīgās iezīmes vai galamērķis vai rastos jebkādas citas izmaiņas, kas varētu darīt iespējamu līdzekļu izmantošanu. Savukārt saimniecisko resursu iesaldēšana atbilstoši Regulas 269/2014 e) punktam ir liegums izmantot saimnieciskos resursus, lai iegūtu līdzekļus, preces vai pakalpojumus, tostarp – bet ne tikai – pārdodot, iznomājot vai iekļājot šos saimnieciskos resursus.

Savukārt attiecībā uz aizliegumu “darīt pieejamus” Eiropas Savienības Tiesa ir skaidrojusi, ka šim vārdu savienojumam: “[...] ir plaša nozīme, jo tas neattiecas uz konkrētu juridisku kvalifikāciju, bet ietver jebkuru aktu, kura veikšana ir vajadzīga saskaņā ar piemērojamām valsts tiesībām, lai personai ļautu gūt iespēju pilnībā lietot attiecīgo mantu.”⁹ Tādēļ aizliegums darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus aptver jebkuru rīcību un attiecas uz jebkuru veidu neatkarīgi no to pamatā esošajiem apsvērumiem.¹⁰

No iepriekš minētajām līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanas un aizlieguma darīt pieejamus definīcijām secināms, ka saistību izpilde ir ietekmēta gan tad, ja mērķēto sankciju subjekts ir kreditors, gan tad, ja par tādu uzskatāms parādnieks. Ja mērķētajām sankcijām ir pakļauts kreditors, tad parādniekam ir jāievēro aizliegums līdzekļus un saimniecisko resursus darīt pieejamus. Pat ja starp pusēm pastāv no tiesiski noslēgta līguma izrietošas saistības, kas paredz parādnieka naudas samaksas vai preču vai pakalpojumu sniegšanas pienākumu, bet to saņēmējs (kreditors) ir mērķētajām sankcijām pakļauts subjekts, šāda līguma izpilde tiek ierobežota ar Regulas 2. panta 2. punktu. Savukārt, ja mērķētajām sankcijām ir pakļauts parādnieks, tad ierobežojums saistību izpildei izriet no līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanas pienākuma, kas noteikts Regulas 2. panta 1. punktā.

Tādējādi gadījumā, ja sankcionēts ir kreditors, saistību izpilde ir ierobežota ar aizliegumu darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus. Savukārt, ja sankcionēts ir parādnieks, saistību izpilde ir ierobežota ar līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanu.¹¹

2. Sankcijas kā pamats līguma nepildīšanai

Līgumtiesiskās attiecības praksē ietekmē daudzi un dažādi apstākļi. Tomēr sankciju kontekstā nozīme piešķirama tādiem apstākļiem, kas juridiski negatīvi ietekmē līgumtiesiskās attiecības – “nejaušs notikums” vai “nepārvarama vara”. Tādēļ, analizējot sankciju ietekmi uz līgumtiesiskajām attiecībām, nepieciešams izvērtēt, vai

⁹ EST 11.10.2007. spriedums lietā C-117/06 “Gerda Möllendorf un Christiane Möllendorf-Niehuus”, 51. punkts.

¹⁰ Eiropas Savienības Padomes atjauninātā paraugprakse Nr. 11623/24 attiecībā uz ierobežojošo pasākumu efektīvu īstenošanu. Briselē, 03.07.2024., Nr. 11623/24, 22. lpp. Pieejama: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11623-2024-INIT/lv/pdf> [aplūkots 22.03.2025.].

¹¹ Izņēmums ir gadījums, kad sankcijām ir pakļauti abi līgumslēdzēji. Šādā situācijā saistību izpilde būtu ierobežota gan līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanas, gan līdzekļu un saimniecisko resursu aizlieguma darīt pieejamus dēļ.

sankcijas juridiski ir uzskatāmas par tādu apstākli, kas atbilst nejaušam notikumam vai nepārvaramai varai (kopā dēvēti par “nejaušu šķērsli”).

Civillikumā¹² ar jēdzienu “nejaušs notikums” saprot objektīvu šķērsli saistību (pienākuma) izpildei vai tiesību realizācijai.¹³ Atbilstoši judikatūrā atzītajam nejauša notikuma iestāšanās balstās uz četriem priekšnoteikumiem – (1) šie apstākļi pie liguma slēgšanas pusēm nebija zināmi; (2) tie padara liguma izpildi neiespējamu vispār; (3) tie nav iestājušies parādnieka vainas dēļ; (4) no tiem nav iespējams izvairīties vai tos nav iespējams novērst (pārvarēt), neraugoties uz visām parādnieka pūlēm.¹⁴

Jāatzīmē, ka nepārvarama vara satur tieši tās pašas pazīmes kā nejaušs notikums, taču atšķirība ir tāda, ka nepārvaramai varai ir sevišķi spēcīga iedarbība, tāpēc, pat ja nepārvaramas varas iestāšanos varētu paredzēt, to tik un tā nevarētu novērst.¹⁵ Līdz ar to par nepārvaramu varu faktiski ir pamats runāt tajos gadījumos, kad tiek analizēta tāda parādība, ko cilvēki nav spējīgi ietekmēt (piemēram, vulkāna izvirdums, zemeštrīce u. c.). Tā kā sankcijas ir tiešs cilvēku (valstu un starpvalstu organizāciju personā) ietekmes rezultāts, šie apstākļi, pretēji juridiskajā literatūrā paustajam viedoklim,¹⁶ jebkurā gadījumā nav uzskatāmi par nepārvaramu varu. Taču nepieciešams noskaidrot, vai sankcijas ir uzskatāmas par nejaušu notikumu.

Pirmkārt, ja līgums tiek slēgts pēc tam, kad vienam no līdzējiem sankcijas jau piemērotas, nevar būt runa par sankcijām kā nejaušu notikumu, jo par līdzēja pakļaušanu sankcijām pusēm ir zināms vai ir jābūt zināmam. Tādēļ potenciāli par sankcijām kā nejaušu notikumu runa var būt vien tad, ja sankciju ietekme uz līguma izpildi tiek vērtēta tādā līgumā, kas noslēgts pirms sankciju piemērošanas kādam no līdzējiem.

Otrkārt, attiecībā uz nejauša notikuma priekšnoteikumu “padara līguma izpildi neiespējamu vispār” jānorāda, ka atbilstoši judikatūrā un tiesību doktrīnā atzītajam nejaušam notikumam atbilst tikai tādi apstākļi, kas padara līguma izpildi par neiespējamu, vērtējot to nevis no parādnieka subjektīvā viedokļa, bet gan pēc tā, vai attiecīgās līgumiskās saistības izpilde objektīvi ir kļuvusi neiespējama jebkurai personai,¹⁷ t. i., jākonstatē, ka neviena cita persona šo saistību nespētu izpildīt esošos apstākļos. Ja par sankciju subjektu ir uzskatāms parādnieks, kuram piemērota līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšana, pirmšķietami secināms, ka tā saistību neizpilde ir uzskatāma par objektīvu. Minētais izriet no fakta, ka arī jebkurai citai personai, kurai būtu piemērota līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšana, saistību izpilde nebūtu iespējama. Vienlaikus jāņem vērā jau iepriekš minētais, ka saistību izpilde ir ierobežota ne vien gadījumos, kad sankcijas ir piemērotas parādniekam, bet

¹² Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937.

¹³ Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte. Tiesu prakses apkopojums. Tiesu prakse kaitējuma kompensāciju lietās; Eiropas Savienības tiesību un tiesību un tiesu prakses salīdzinājums. 2013.–2020. gads. Sagatavoja Dr. iur., prof. Jānis Kārklīņš, 47. lpp.

¹⁴ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 12.12.2014. spriedums lietā Nr. SKC-0179-14 (C32373809), 11.2. punkts; Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 26.01.2011. spriedums lietā Nr. SKC-11/2011, 10.2. punkts.

¹⁵ Bērziņa K. Nejaušs notikums un tā sekas. Jurista Vārds, 2015, Nr. 07 (859); sk. arī: Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 14.12.2018. spriedums lietā Nr. SKC-227/2018 (C04430310), 11.4. punkts.

¹⁶ Krauze K. M. Sankcijas un to ietekme uz Latvijas uzņēmumiem. Jurista Vārds, 2022, Nr. 16 (1230).

¹⁷ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 26.01.2011. spriedums lietā Nr. SKC-11/2011, 12. punkts; Torgāns K. Komentārs Civillikuma 1543. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcija. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 98. lpp.

arī gadījumos, kad tās piemērotas kreditoram. Minētais izriet no fakta, ka atbilstoši Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likuma¹⁸ 2. pantam un Regulas 17. pantam visām personām ir pienākums ievērot un izpildīt sankcijas. Tādēļ ikvienam parādniekam ir jāievēro Regulas 2. panta 2. punktā noteiktais aizliegums darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus. Tas pirmšķietami ļauj secināt, ka gadījumos, kad sankcijas ir piemērotas kreditoram, parādnieka saistību izpilde ir objektīvi neiespējama.

Treškārt, attiecībā uz nejausa notikuma priekšnoteikumu “apstākļi nav iestājušies parādnieka vainas dēļ” jānorāda, ka, tā kā sankcijas nosaka valsts un starpvalstu organizācijas, pirmšķietami būtu konstatējams, ka sankcijas nav iestājušās parādnieka vainas dēļ. Izņēmumi varētu būt konstatējami situācijā, kad parādnieks ir valsts, kas vienlaikus arī noteikusi sankcijas, kas ietekmē valsts slēgtā līguma izpildi, vai gadījumā, kad līgumslēdzējs ir tieši Regulas I pielikumā uzskaitīta persona,¹⁹ kas ar savām darbībām ir radījusi pamatu, kas atbilst Regulas 3. pantā minētajiem kritērijiem mērķēto sankciju noteikšanai.

Visbeidzot, attiecībā uz pēdējo no nejausa notikuma konstatēšanas kritērijiem “nav iespējams izvairīties vai nav iespējams novērst, neraugoties uz visām parādnieka pūlēm”, jāuzsver, ka šī kritērija izvērtēšanai sankciju kontekstā ir būtiski izšķirt to, vai sankcijas piemērotas kreditoram vai parādniekam. Lai arī Regulas 2. pants paredz līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanu un aizliegumu darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus, tas nenozīmē, ka Regula aizliedz saistību izpildi pēc būtības. Regula tās 4.–7. pantā paredz virkni izņēmumu, kad dalībvalstu kompetentās iestādes sankciju jautājumos²⁰ var lemt par izņēmumu piemērošanu no līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanas un aizlieguma darīt tos pieejamus. Šī raksta kontekstā kā būtiskākais būtu minams Regulas 6. panta 1. punktā ietvertais izņēmums, kas pieļauj pirms sankcijām nodibināto saistību izpildi.²¹ Vienlaikus šī izņēmuma piemērošana ir ierobežota tādējādi, ka tā ir attiecināma vien uz līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanas, bet ne uz aizlieguma līdzekļus un saimnieciskos resursus darīt pieejamus gadījumiem. Minētais izriet no fakta, ka atbilstoši Regulas 6. panta 1. punkta b) apakšpunktā minētajam saistību izpilde nedrīkst būt pretrunā ar Regulas 2. panta 2. punktu. Proti, pretrunā ar aizliegumu darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus. Tādējādi, ievērojot iepriekš minēto, ka tad, kad sankcijas ir piemērotas kreditoram, runa ir par saistību izpildi, kas ierobežota ar aizliegumu darīt

¹⁸ Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likums: LV likums. Pieņemts: 04.02.2016. [15.03.2025. red.]

¹⁹ Nevis atbilstoši Paraugprakses 62.–67. punktā, vien sankcionētas personas īpašumā vai kontrolē esošs subjekts.

²⁰ Latvija – Finanšu izlūkošanas dienests vai īpašos ar nacionālo drošību saistītos gadījumos Ministru kabinets (Sankciju likuma 10. panta pirmā un 1.³ daļa).

²¹ Regulas 269/2014 6. panta 1. punkts noteic, ka, “Atkāpjoties no 2. panta un ar noteikumu, ka I pielikumā uzskaitītajai fiziskajai vai juridiskajai personai, vienībai vai struktūrai ir jāveic maksājums saskaņā ar līgumu vai nolīgumu, ko attiecīgā fiziskā vai juridiskā persona, vienība vai struktūra noslēgusi, vai saskaņā ar saistībām, kas attiecīgajai fiziskajai vai juridiskajai personai, vienībai vai struktūrai radušās pirms dienas, kad minētā fiziskā vai juridiskā persona, vienība vai struktūra tika iekļauta I pielikumā, dalībvalstu kompetentās iestādes var atļaut konkrētu iesaldēto līdzekļu vai saimniecisko resursu atbrīvošanu ar nosacījumiem, ko tās uzskata par atbilstošiem, ja attiecīgā kompetentā iestāde ir konstatējusi, ka: a) līdzekļi vai saimnieciskie resursi I pielikumā uzskaitītajai fiziskajai vai juridiskajai personai, vienībai vai struktūrai ir jāizmanto, lai veiktu maksājumu; un b) maksājums nav pretrunā 2. panta 2. punktam”.

pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus, iepriekš noslēgto saistību izpilde kā izņēmums nebūs piemērojams, ja sankcijas attiecināmas uz kreditoru. Šādā situācijā nesankcionētam parādniekam nebūs iespējams rast izņēmumu, kas ļautu novērst ierobežojumus, ko nosaka kreditoram piemērotās sankcijas, lai savas saistības pildītu. Savukārt, ja sankcionēts ir parādnieks, tam pastāv iespēja novērst šķēršļus savu saistību izpildei, pieprasot kompetentajai iestādei atļauju Regulas 6. panta 1. punktā minētā izņēmuma no līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanas piemērošanai, lai izpildītu tā saistības, kas uzņemtas pirms sankcijām.

No iepriekš minētā secināms, ka par sankcijām kā nejašu notikumu, kas ietekmē līguma izpildi, var būt runa vien tad, ja runa ir par līgumu, kas noslēgts pirms sankciju piemērošanas, un sankcijas ir piemērotas kreditoram, nevis parādniekam.

3. Sankciju kā nejaša notikuma ietekme uz līguma izpildi

Regulas 10. panta 1. punkts noteic, ka “Līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšana vai atteikšanās līdzekļus vai saimnieciskos resursus darīt pieejamus, ja tā veikta labticīgi, pamatojot ar to, ka šāda rīcība ir saskaņā ar šo regulu, nerada nekādu atbildību fiziskai vai juridiskai personai, vienībai vai struktūrai, kas to veic, vai to vadītājiem vai darbiniekiem, ja vien nav pierādīts, ka līdzekļi un saimnieciskie resursi iesaldēti vai aizturēti nolaidības dēļ”. Vienlaikus Regula nesniedz jēdziena “atbildība” skaidrojumu, tādēļ aktuāls ir jautājums, vai tajā lietotais jēdziens “atbildība” ir saprotams tādējādi, ka persona var pavisam atbrīvoties no tās uzņemtajām saistībām pret kreditoru, vai arī minētais jēdziens būtu tulkojams šaurāk.

Salīdzinājumam norādams, ka atbilstoši Civillikuma 1774. pantam “Nejaušs zaudējums nevienam nav jāatlīdzina. Tādēļ, ja nejaušs šķērslis kavē kādu izpildīt uzņemto saistību, jāatzīst, it kā viņš būtu to izpildījis, ja vien viņš līgumā nav uzņēmies nejaušības risku”. Taču Civillikuma 1774. pantā minētais, ka nejaūša šķēršļa gadījumā “jāatzīst, it kā viņš būtu to [saistību] izpildījis”, nenozīmē, ka līgums uzskatāms par izpildītu, bet gan tiesisko seku ziņā uzskatāms, ka nav noticis līguma pārkāpums, kas dotu otrai pusei tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību sakarā ar līguma neizpildi. Tādējādi “nejaušs šķērslis” līdzējus neatbrīvo no līguma saistības, bet no pienākuma atlīdzināt zaudējumus.²² Autora ieskatā, arī atbilstoši Regulai parādnieks, kurš, ievērojot Regulas 2. panta 2. punktā noteikto aizliegumu darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus, nepilda saistības pret sankcionētu kreditoru, nevar tikt pakļauts, piemēram, zaudējumu un līgumsoda prasījumiem no sankcionētā kreditora puses, taču tas nemaina parādnieka pamatsaistības apmēru. Piemēram, ja parādnieks nomā telpas, kreditora pakļaušana sankcijām liedz parādniekam maksāt nomas maksu, taču neliedz kreditoram to aprēķināt. Parādniekam jāērēķinās, ka, tiklīdz sankcijas kreditoram tiks atceltas, tam uzreiz būs pienākums segt nomas maksu par visu faktisko nomas periodu.

Tai pašā laikā, ievērojot Civillikuma 1589. pantā noteikto, jāuzsver, ka, pat ja sankciju piemērošana kreditoram ir uzskatāma par nejašu notikumu, tas nedod līdzējiem tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, ja šāda tiesība nav pielīgta. Arī Regula un Sankciju likums šādas tiesības nepiešķir.

²² Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte. Tiesu prakses apkopojums 2013.–2020., 47. lpp.

Vienīgais autora identificētais gadījums normatīvajos aktos, kas runā par tiesībām vienpusēji izbeigt līgumu sankciju dēļ, ir Sankciju likuma 11.¹ panta piektā daļa un 11.² panta trešā daļa, kas paredz, ka publiskā iepirkuma un publiskās un privātās partnerības, kā arī Eiropas Savienības fondu un citas ārvalstu finanšu palīdzības jomā slēgtajos līgumos ir jāparedz pušu tiesības vienpusēji atkāpties no līguma izpildes, ja līguma izpilde nav iespējama sankciju dēļ. Vienlaikus minēto tiesību normu formulējums “paredz tiesības” norāda vien uz līgumslēdzēju pienākumu šādas tiesības iekļaut līgumā, bet nepiešķir šīs tiesības pēc būtības. Proti, ja publisko iepirkumu līgumā šādas tiesības nav paredzētas, vienpusēja atkāpšanās no līguma nevar tikt pamatota ar Sankciju likuma 11.¹ panta piekto daļu.

Kopsavilkums

1. Saistību izpilde ir ietekmēta gan tad, ja mērķēto sankciju subjekts ir kreditors, gan tad, ja par tādu uzskatāms parādnieks. Ja sankcionēts ir kreditors, saistību izpilde ir ierobežota ar aizliegumu darīt pieejamus līdzekļus un saimnieciskos resursus (Regulas 2. panta 2. punkts). Savukārt, ja sankcionēts ir parādnieks, saistību izpilde ir ierobežota ar līdzekļu un saimniecisko resursu iesaldēšanu (Regulas 2. panta 1. punkts).
2. Sankcijas ir tiešs cilvēku (valstu un starpvalstu organizāciju personā) ietekmes rezultāts, tādēļ tās jebkurā gadījumā nav uzskatāmas par nepārvaramu varu.
3. Par sankcijām kā nejaušu notikumu, kas ietekmē līguma izpildi, var būt runa vien tad, ja runa ir par līgumu, kas noslēgts pirms sankciju piemērošanas, un sankcijas ir piemērotas kreditoram, nevis parādniekam.
4. Parādnieks, kurš, ievērojot Regulas 2. panta 2. punktā noteikto līdzekļu un saimniecisko resursu darišanas pieejamus aizliegumu, nepilda saistības pret sankcionētu kreditoru, nevar tikt pakļauts zaudējumu un līgumsoda prasījumiem no sankcionētā kreditora puses, taču tas nemaina parādnieka pamatsaistības apmēru. Parādniekam jāreķinās, ka, tiklīdz sankcijas kreditoram tiks atceltas, tam uzreiz būs pienākums uzņemtās saistības izpildīt to faktiskajā apmērā.
5. Ievērojot Civillikuma 1589. pantā noteikto, pat ja sankciju piemērošana kreditoram ir uzskatāma par nejaušu notikumu, tas nedod līdzējiem tiesības vienpusēji atkāpties no līguma, ja šāda tiesība nav pielīgta. Arī Regula un Sankciju likums šādas tiesības nepiešķir.

TREŠĀS PERSONAS SNIEGTS SAISTĪBAS IZPILDĪJUMS

PERFORMANCE OF AN OBLIGATION BY A THIRD PARTY

Edijs Brants, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes pasniedzējs

Summary

The article examines the legal implications of a third party performing an obligation under the Latvian Civil Law (CL), particularly in light of CL Article 1815. The author analyses two key issues: (1) whether a creditor can refuse to accept performance by a third party, and (2) under what conditions the third party may claim reimbursement (recourse) from the debtor. The article highlights practical scenarios, doctrinal debates, and comparative insights from European private law. The author argues that the current CL framework lacks clarity and suggests legislative amendments to better align with modern legal standards and ensure legal certainty.

Atslēgvārdi: saistības izpildījums, trešā persona, regresa prasība

Keywords: performance of obligation, third party, right of recourse

Ievads

Jautājums par to, kuram subjektam ir pienākums sniegt saistības izpildījumu un kuram subjektam attiecīgi ir tiesības to saņemt, sākotnēji varētu šķist gaužām vienkāršs. Proti, izpildījums ir jāsniedz parādniekam, savukārt saņemt to ir tiesīgs kreditors. Tomēr, lai galvenokārt veicinātu civiltiesisko apgrozību, Civillikums¹ (CL) paredz vairākus noteikumus, atbilstoši kuriem noteiktos gadījumos saistības izpildījumu ir tiesīgas sniegt un attiecīgi arī to saņemt trešās personas. Šādiem noteikumiem var būt virkne praktisku ieguvumu. Tā, piemēram, daudzās situācijās (jo sevišķi maksājuma saistību gadījumos) kreditoram būs tikai svarīgi saņemt pašu saistības izpildījumu kā tādu, nevis to saņemt tieši no konkrētā parādnieka. Tāpat arī parādniekam var būt noderīgi, ka viņa vietā saistības izpildījumu var sniegt kāda cita trešā persona, piemēram, ja pašam parādniekam radušās grūtības sniegt izpildījumu personīgi. Turklāt atsevišķos gadījumos arī trešajai personai var būt zināma interese izpildīt saistību parādnieka vietā.

Viens no šādiem noteikumiem ir ietverts CL 1815. pantā, kas noteic: “Ja saistības priekšmets attiecas vienīgi uz saistītā personīgu darbību, tad saistība jāizpilda viņam

¹ Civillikums: LR likums. Pieņemts 28.01.1937. Publicēts 20.02.1937., Valdības Vēstnesis, Nr. 46.

pašam. Visos citos gadījumos saistību var izpildīt parādnieka vietā, pat bez viņa ziņas un pret viņa gribu, trešā persona.” Tādējādi CL paredz principu, ka parādnieka vietā saistību var izpildīt jebkura trešā persona, pie tam bez parādnieka ziņas un pat pret viņa gribu, izņemot, ja saistības priekšmets attiecas uz parādnieka personīgu darbību. Trešā persona šeit var rīkoties kā bez parādnieka ziņas un gribas (tā saucamā patstāvīgā trešās personas intervence, kas tād var būt arī parādniekam sveša un nezināma persona), tā arī ar parādnieka ziņu (pilnvarojuma attiecības, uzņēmuma līgums u. c. gadījumi).²

Te gan uzreiz jāatzīmē, ka šāda trešās personas iekļaušanās kreditora un parādnieka savstarpējās tiesiskajās attiecībās var radīt vairākus interesantus saistībtiesiskus jautājumus. Tā, piemēram, varētu rasties jautājums par to, kā tieši būtu jāsaprot “trešās personas” jēdziens CL 1815. panta kontekstā (piemēram, vai plastikas ķirurga personīgajā saistības izpildē pret pacientu var iesaistīties ārsta palīgs un secīgi vai šis ārsta palīgs tādā gadījumā būtu kvalificējama kā trešā persona). Tāpat šajā kontekstā varētu rasties vēl šādi jautājumi: vai un kādos gadījumos trešās personas sniegts periodisks saistības izpildījums pārtrauc parādnieka saistības noilguma termiņa tecējumu; vai un kādos gadījumos trešā persona var vērsties ar regresa prasījumu pret parādnieku, ja trešā persona izpildījusi noilgušu saistību; vai trešā persona var būt civiltiesiski atbildīga pret kreditoru uz delikta pamata, ja trešās personas sniegtais izpildījums nodarījis kaitējumu kreditoram, vienlaikus paturot prātā, ka par saistības pienācīgu izpildījumu primāri atbildīgs ir pats parādnieks (piemēram, trešā persona piegādā slimus mājlopus, kas tālāk inficē visu kreditora stalli); vai gadījumā, ja trešā persona sniedz nepienācīgu saistības izpildi, var izveidoties situācija, ka pret parādnieku vienlaikus ir tiesīgs vērsties gan kreditors nepienācīga saistības izpildījuma dēļ, gan trešā persona ar regresa prasījumu u. c.

Šajā rakstā autors aplūko divus no šādiem saistību tiesību jautājumiem, kuros iesaistīta trešā persona CL 1815. panta izpratnē: 1) vai un kādos gadījumos kreditors ir tiesīgs atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu; 2) vai un kādos gadījumos trešā persona, kura parādnieka vietā apmierinājusi kreditoru, ir tiesīga vērsties ar regresa prasījumu pret parādnieku.

Kreditora tiesības atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu

CL noteikumi tiešu atbildi uz šo jautājumu nesniedz. Tomēr CL 1815. panta formulējums drīzāk vedina domāt, ka kreditoram nav šādu tiesību izvēlēties. Proti, ja trešā persona ir tiesīga izpildīt konkrētu saistību, tad kreditoram šādas saistības izpildījums no trešās personas ir jāpieņem. Šajā ziņā CL 1815. panta priekšteča – Baltijas vietējo Civillikumu kopojuma (BVCK) 3487. panta – kontekstā starpkaru perioda Senāts norādīja, ka trešās personas izpildījums atbrīvo parādnieku no saistības tikai tad, kad kreditors šo izpildījumu pieņem.³ No minētā varētu izdarīt secinājumu, ka kreditors ir tiesīgs izvēlēties, vai trešās personas sniegtu saistības izpildījumu pieņemt vai arī tomēr nepieņemt. Tomēr vēlāk kādā citā lietā Senāts norādīja, ka

² Weber R. H. Berner Kommentar. 2. Auflage. Stämpfli Verlag AG, 2005, S. 80–81.

³ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 18.12.1924. spriedums Višņevska prasībā pret Levitu.

“[...] kreditors – šai gadījumā prasītājs – atteikdamies pie tādiem apstākļiem no nomas naudas, kuru piesolījusi viņam parādnieka – nomnieka vietā trešā persona, pats pielaidis nokavējumu (priv. lik. 3312. pants) un uz tā pamata zaudējis tiesību prasīt nomas līguma atcelšanu, it kā nomnieka pielaistā nokavējuma dēļ”⁴. Kā redzams, šajā lietā Senāts jau nepārprotami pauda tēzi, ka kreditors nav tiesīgs atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu.

Arī profesors Karls Eduards Erdmanis (*Karl Eduard Erdmann*) atzinis, ka kreditors nav tiesīgs atteikties pieņemt saistības izpildījumu no trešās personas, turklāt neatkarīgi no tā, vai par šādu izpildījumu parādnieks zina un vai parādnieks šādu izpildījumu noteikti aizliedz.⁵ Savukārt, kā norādījis profesors Vladimirs Bukovskis, ja parādnieks uzskata, ka trešās personas piedāvājums izpildīt saistību parādnieka vietā aizskar parādnieka tiesības vai intereses, parādnieks ir tiesīgs vērsties tikai pret šo trešo personu.⁶ Diemžēl profesors Bukovskis sīkāk nav paskaidrojis, kāds tieši praktisks ieguvums būtu parādniekam no šādu tiesību izlietošanas. Jebkurā gadījumā, no CL viedokļa raugoties, varētu secināt, ka kreditora pienākums pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu ir teju absolūts un tam nevar būt nekādu izņēmumu. Taču Eiropas kopējās līgumtiesību attīstības tendences un tiesiskais regulējums Latvijas civiltiesībām radniecīgajās civiltiesību sistēmās šajā ziņā rāda citu ainu.

Tā, piemēram, Kopējais modelis (DCFR) paredz principu, ka gadījumos, kuros parādnieka personīgs izpildījums nav nepieciešams, kreditors nevar atteikties pieņemt trešās personas izpildījumu, ja: 1) trešā persona rīkojas ar parādnieka piekrišanu vai arī 2) trešajai personai ir tiesiska interese izpildīt parādnieka saistību, kuru parādnieks neizpilda, vai arī ir skaidrs, ka parādnieks to neizpildīs brīdī, kad iestāsies saistības izpildīšanas termiņš.⁷ Tā, piemēram, īrniekam var būt tiesiska interese samaksāt izīrētāja hipotekāro kredīta maksājumu, lai izvairītos no īrētā dzīvokļa pārdošanas izsolē, vai arī mātes sabiedrībai var būt tiesiska interese samaksāt meitas sabiedrības saistības, lai nesabojātu kredītreitingu u. tml.⁸ Tā arī Latvijas civiltiesībām radniecīgajās Vācijas civiltiesībās kreditors ir tiesīgs atteikties pieņemt trešās personas izpildījumu, ja parādnieks tam iebilst.⁹ Tomēr parādnieka iebildumiem nav

⁴ Latvijas Senāta Civilā kasācijas departamenta 17.03.1931. spriedums “Bulle prasībā pret Mieriņu”.

⁵ Эрдман К. Обязательственное Право Губерний Прибалтийских. [В. в.]: Издание почетного мирового судьи Ф. Э. Камкина, 1908, с. 244–245.

⁶ Буковский В. (сост.). Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. и съ разъяснениями) въ 2 томахъ. Т. II., содержащий Право требований. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1449.

⁷ DCFR III.-2:107: panta pirmā daļa angļu val.: “(1) Where personal performance by the debtor is not required by the terms regulating the obligation, the creditor cannot refuse performance by a third person if: (a) the third person acts with the assent of the debtor; or (b) the third person has a legitimate interest in performing and the debtor has failed to perform or it is clear that the debtor will not perform at the time performance is due.”

⁸ Bar C. von, Clive E. (eds). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 338.

⁹ Vācijas Civillikuma 267. pants angļu val.: “(1) If the obligor need not perform in person, then a third party also may render performance. Consent by the obligor is not required. (2) The obligee may reject the performance if the obligor objects.”

juridiskas nozīmes tad, ja trešajai personai ir tiesiska interese izpildīt parādnieka saistību.¹⁰ Līdzīga pieeja pastāv arī Igaunijā un Lietuvā.¹¹

Kā redzams, šeit prioritāra nozīme ir parādnieka gribas izteikumam (iebildumiem) iepretim trešās personas tiesībai izpildīt saistību parādnieka vietā. Ir tikai loģiski, ka parādniekam var būt iebildumi, ka kāda cita trešā persona izpilda saistību viņa vietā, paturot prātā, ka par pienācīgu saistības izpildījumu atbildīgs beigās paliek pats parādnieks. Tomēr parādnieka iebildumiem nebūs juridiskas nozīmes tad, ja trešajai personai ir tiesiska interese izpildīt parādnieka saistību, piemēram, ja parādnieka saistību neizpilde var rezultēties šīs trešās personas tiesisko interešu aizskārumā. To uzskatāmi parāda kaut vai iepriekš minētais piemērs, kurā īrnieks izīrētāja vietā maksā hipotekāro kredītu.

CL šādu līdzīgu ierobežojumu trešās personas intervencei kā DCFR vai Latvijai radniecīgajās civiltiesību sistēmās nav, taču tādiem vajadzētu būt. Absolūts kreditora pienākums pieņemt trešās personas izpildījumu var radīt absurdas situācijas. Tā, piemēram, līdzēji vienmēr var pielīgt, ka parādniekam sava saistība jāizpilda personīgi,¹² lai gan konkrētās saistības raksturs (piemēram, maksājuma saistība) teorētiski ļautu to izpildīt jebkurai citai trešajai personai. Būtu dīvaini, ka kreditors šādā gadījumā nebūtu tiesīgs atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu, ja vien, protams, parādnieka saistības izpilde no trešās personas puses nav saistāma ar kādu tās tiesiskās intereses aizsardzību. Domājams, ka šādas kreditora tiesības nebūtu noliedzamas vismaz uzņēmuma līguma gadījumā, ko apstiprina CL 2217. panta pirmā daļa: “Ja līgumā nav nosacīts, lai uzņēmējs pasūtījumu izpilda personīgi, un ja šāds nosacījums nav atzīstams kā klusējot pieņemts, kā, piemēram, tādā pasūtījumā, kura izpildīšanai domātas uzņēmēja sevišķās zināšanas un māksla, tad viņš var pasūtījuma izpildīšanu uzticēt uz savu risku arī trešai personai.” Tātad, ja uzņēmuma līgumā ir pielīgts, ka parādniekam saistība jāizpilda personīgi, tad trešās personas iesaistīšana nav pieļaujama pat ar parādnieka ziņu un gribu. Līdz ar to vēl jo vairāk šādām kreditora tiesībām atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu vajadzētu pastāvēt gadījumā, ja trešā persona vēlas izpildīt parādnieka kā uzņēmēja saistību bez viņa ziņas vai pat pret viņa gribu.

Tāpat var iztēloties situāciju, kurā kāda trešā persona, kurai ir piemērotas starptautiskās sankcijas, vēlas sniegt saistības izpildījumu kreditoram parādnieka vietā. Šeit būtu aplami uzskatīt, ka kreditors nav tiesīgs atteikties pieņemt šādas sankcionētas personas sniegtu saistības izpildījumu. Šajā ziņā sankciju regulējums *expressis verbis* neparedz kreditora pienākumu atteikties pieņemt šādu sankcionētas personas izpildījumu, bet tā vietā paredz šādu kreditora rīcību traktēt kā izņēmumu no juridiskas atbildības piemērošanas, piemēram, kreditoram atturoties no darījuma izpildes ar sankcionētu personu.¹³ Tādējādi kreditora pienākums pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu nav un nevar būt absolūts, un šeit būtu

¹⁰ Sk. Vācijas Civillikuma 268. panta pirmo daļu.

¹¹ Sk. Lietuvas Civillikuma 6.50 panta otro daļu, Igaunijas Saistību tiesību likuma 78. panta otro daļu.

¹² Kostkiewicz J. K., Wolf S., Amstutz M., Fankhauser R. Kommentar zum Schweizerischen Obligationenrecht. 4. aktualisierte und überarbeitete Auflage. Orell Füssli Verlag AG 2023, S. 418.

¹³ Starptautisko un Latvijas Republikas nacionālo sankciju likuma 13.⁵ panta otrā daļa: “[...] šīs atturēšanās, darījuma neizpildes vai darījuma aizkavēšanas, darījuma attiecību izbeigšanas vai saistību pirmstermiņa izpildes pieprasījuma dēļ attiecīgajai personai vai tās vadībai (tai skaitā padomes un valdes locekļiem) un darbiniekiem neiestājas juridiskā atbildība, tai skaitā civiltiesiskā atbildība.”

nepieciešama likumdevēja iesaiste, papildinot CL 1815. pantu ar gadījumiem, kuros kreditors ir tiesīgs atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu. Šeit arī būtu vēlams ieviest līdzīgu principu kā Latvijai radniecīgajās civiltiesību sistēmās – kreditors ir tiesīgs atteikties pieņemt trešās personas sniegtu saistības izpildījumu, ja parādnieks tam iebilst, izņemot, ja trešajai personai ir tiesiska interese izpildīt parādnieka saistību.

Trešās personas tiesības vērsties ar (regresa) prasījumu pret parādnieku

Šajā jautājumā uzmanība jāpievērš arī CL 1797. pantam, kas noteic: “Kas apmierina kreditoru parādnieka vietā, tam pirms apmierinājuma vai apmierinājuma laikā jāpielīgst, lai kreditors viņam cedē prasījumu, un, ja tas izdarīts, tad prasījums pats par sevi uzskatāms par cedētu viņam apmierinājuma brīdī.” Citētā norma satur tā saucamās piespiestās jeb likumiskās cesijas (subrogācijas) noliegumu,¹⁴ jo tā pieprasa cesijas līguma noslēgšanu pirms izpildījuma, lai personai, kas vēlas izpildīt parādnieka saistību, pēc izpildījuma sniegšanas būtu tiesības vērsties ar attiecīgu prasījumu pret parādnieku. Taču šeit uzmanība veltāma nesenai Senāta judikatūrai CL 1815. panta kontekstā. Tā Senāts kādā lietā atzina, ka “[...] izlietojot pirkuma maksai nevis paša pircēja, bet gan viņa kreditora naudu, starp šīm personām izveidojas saistību tiesiskās attiecības un kreditors iegūst tiesību atprasīt no pircēja viņa vietā samaksāto pirkuma maksu”, ievērojot tostarp apsvērumu, ka “lietā starp pusēm nav strīda par to, ka [pers. B] vietā [pers. A] samaksātā pirkuma maksa par nekustamā īpašumu [adrese A], ½ domājamo daļu nebija dāvinājums atbildētājam”¹⁵. Faktiski identiskas atziņas mūsdienu Senāts pēc tam izteica vēl divās lietās.¹⁶

Lai gan šajos Senāta spriedumos nav atrodama CL 1797. panta analīze, tomēr minētā Senāta tēze par trešās personas (regresa) prasījumu lielākoties balstīta uz profesora V. Bukovska komentāru pie BVCK 3487. panta (CL 1815. panta priekšteča). Atbilstoši šim komentāram pēc vispārējā principa trešās personas sniegts saistības izpildījums parādnieka vietā rada saistību tiesību starp šo trešo personu un parādnieku – parādniekam rodas saistība atlīdzināt visus trešās personas izdevumus, kas radušies, izpildot parādnieka saistību, ja vien parādnieks nepierāda, ka trešā persona izpildīja saistību ar mērķi apdāvināt parādnieku.¹⁷ Tādējādi runa faktiski ir par prezumpciju (pieņēmumu, ka nav dāvinājuma), kuru parādnieks var atspēkot. Pretēji gan savulaik norādīja profesors Vasilis Sinaiskis – trešās personas izpildījumu CL 1815. panta izpratnē var skaidrot tikai kā dāvinājumu.¹⁸ Autora ieskatā, šajā brīdī atkal būtu vērtīgi ielūkoties Latvijas civiltiesībām radniecīgajās civiltiesību sistēmās.

¹⁴ Vinzarājs N. Jautājumā par piespiestu cesiju. Jurists, 1932. gada decembris, Nr. 9 (43).

¹⁵ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 22.02.2022. spriedums lietā Nr. SKC-27/2022, 7.4 punkts.

¹⁶ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 21.07.2022. spriedums lietā Nr. SKC-255/2022 un 14.12.2022. spriedums lietā Nr. SKC-263/2022.

¹⁷ Буковский В. (сост.) 1914, с. 1449.

¹⁸ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 137., 202. lpp.

Tā Šveices civiltiesībās atzīts, ka pēc vispārējā principa trešajai personai pēc parādnieka saistības izpildīšanas subrogācijas ceļā rodas prasījums pret parādnieku. Tā, piemēram, ja trešā persona rīkojas bez parādnieka ziņas, tad trešās personas prasījuma tiesības tiek apspriestas saskaņā ar neuzdotās lietvedības noteikumiem. Savukārt, ja trešā persona izpilda saistību pret parādnieka gribu, tad tā rīkojas uz savu risku, tomēr trešajai personai var būt prasījums pret parādnieku uz netaisnas iedzīvošanās pamata. Tomēr, ja konstatējams trešās personas dāvināšanas nolūks (latīņu val. – *animus donandi*), tad šai trešajai personai nav nekādu prasījumu pret parādnieku.¹⁹ Līdzīga pieeja valda arī Vācijas civiltiesībās. Ja trešā persona izpilda parādnieka saistību bez jebkāda tiesiskā pamata attiecībā pret parādnieku, tad pēc vispārējā principa trešajai personai ir prasījums pret parādnieku uz netaisnas iedzīvošanās pamata.²⁰ Tāpat trešajai personai ir šāds prasījums pret parādnieku arī tad, ja tā saistību izpilda pret parādnieka gribu.²¹

Te varētu uzdot jautājumu, vai līdzīgs regulējums tomēr nav atrodamas arī CL? Atbilde uz šādu jautājumu ir apstiprinoša. Tā, piemēram, no CL 2307. panta pirmās daļas²² izriet, ka, ja kāds ir pilnvarojis citu izpildīt viņa saistību, tad tam ir jāatlīdzina pilnvarnieka izdevumi. Savukārt, ja kāds apzināti izpilda citas personas saistību bez lūguma to darīt, tad ir konstatējama neuzdota lietvedība. Arī lietvedim ir tiesības uz atlīdzību (CL 2339. panta pirmā daļa²³), ja vien parādnieks nav tieši aizliedzis saistību izpildīt (CL 2331. pants²⁴). Turklāt, pat ja persona neapzināti izpilda citas personas saistību, arī tad šai personai ir tiesības uz atlīdzību (CL 2341. pants²⁵), faktiski uz netaisnas iedzīvošanās pamata. Autora ieskatā, šāda trešās personas tiesība uz atlīdzību izrietētu arī no vispārējā atprasījuma pamata iedzīvošanās dēļ – CL 2391. panta: “Nevienam nav tiesības netaisni iedzīvoties otram par ļaunu un uz tā rēķinu. Kas no tam cietis zaudējumu, tas var prasīt, lai atdod viņam to, ar ko un par cik otrs iedzīvojies.” Citiem vārdiem, arī CL atrodama virkne normu, kuras to savstarpējā kopsakarībā norāda uz vispārēju principu, ka trešajai personai pēc kreditora apmierināšanas ir regresa prasījums pret parādnieku neatkarīgi no tā, vai trešā persona rīkojusies ar ar parādnieka ziņu vai bez tās, izņemot, ja konstatējams trešās personas dāvinājuma nolūks vai arī parādnieks noteikti aizliedzis trešajai personai izpildīt viņa saistību pret kreditoru.

¹⁹ Weber R. H. 2005, S. 80–81.

²⁰ Schulze R. (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 12. Auflage. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2024, S. 335.

²¹ Ibid.

²² CL 2307. panta pirmā daļa: “Visu, kas pilnvarniekam bijis nepieciešami jāizlieto viņam dotā uzdevuma izpildīšanai, pilnvarotājs viņam atlīdzina un bez tam maksā procentus par to, ko pilnvarnieks izlicis no savas naudas. [...]”

²³ CL 2339. panta pirmā daļa: “Pārstāvamam viņa lietu vešanai taisītie izdevumi, ciktāl tie bijuši nepieciešami, jāatlīdzina lietvedim līdz ar procentiem; katrā ziņā viņam jāatļauj lietvedim, ja tam nav tiesības atprasīt šos izdevumus, ņemt atpakaļ visu, ko tas taisījis, kad tas ir iespējams nekaitējot pārstāvamam.”

²⁴ CL 2331. pants: “Ja kāds vedis tādu lietu, kuru vest viņam bijis noteikti aizliegts, tad viņš, kaut arī būtu izpildījis to, ko uzņēmies, nevar prasīt, lai atlīdzina varbūtējos pie tam taisītos izdevumus.”

²⁵ CL 2341. pants: “Kas, domājams samaksāt savu parādu, samaksā svešu, tas var, pēc sava ieskata, vai nu prasīt atpakaļ no saņēmēja tam samaksāto neesošo parādu, vai kā istā parādnieka lietvedis griezties pie tā ar prasījumu.”

Atgriežoties pie CL 1797. panta problemātikas, šeit būtu jāskaidro CL 1815. un 1797. panta savstarpējā mijiedarbība. Šajā ziņā vispirms jānorāda, ka CL 1797. pants (precīzāk, tā priekštecis – BVCK 3466. pants) ir galvenokārt balstīts uz romiešu jurista Modestīna digestu.²⁶ Romiešu tiesībās bija dažādi viedokļi par to, vai persona, kura izpildījusi citas personas saistību, iegūst prasījumu pret parādnieku subrogācijas ceļā. Modestīns norādīja, ka neiegūst. Tomēr šī persona varēja panākt prasījuma cesiju no kreditora. Turklāt to vajadzēja izdarīt, pirms tiek veikts saistības izpildījums, jo ar izpildījumu saistība ir izbeigusies un secīgi neko cedēt vairs nevarēja. Šī ideja vēl jo vairāk tika attiecināta uz tādu personu, kura, piemēram, nav galvojusi, bet vienkārši izpildījusi citas personas saistību. Šeit jāpiekrīt asociētajam profesoram Aleksandram Filleram, ka CL 1797. pants attiecas tieši uz paša kreditora prasījuma iegūšanu. Proti, trešās personas regresa prasījuma kontekstā CL 1797. pantam ir tehniska nozīme – lai arī šī norma postulē, ka nav cesijas uz likuma pamata, taču vienlaikus šai normai nav nekādas juridiskas ietekmes uz trešās personas regresa prasījuma tiesībām,²⁷ tostarp CL 1797. pants nekādā veidā neatceļ iepriekš aplūkotos CL noteikumus par trešās personas tiesībām uz atlīdzību, pamatojoties uz pilnvarojuma, neuzdotās lietvedības vai arī netaisnas iedzīvošanās noteikumiem. Secīgi arī iepriekš apskatītās Senāta tēzes par CL 1815. panta piemērošanu, autora ieskatā, ir pareizas un pamatotas, neraugoties uz to, ka minētajos Senāta spriedumos nav aplūkots CL 1797. pants.

BVCK regulējumā galvniekam bija īpaša privilēģija – cesijas ieruna. Proti, galvnieks bija tiesīgs atteikties izpildīt parādnieka saistību, ja kreditors nepiekrita tam cedēt prasījumu pret parādnieku.²⁸ Savukārt CL pārgāja uz subrogācijas modeli (CL 1704. pants²⁹), vienlaikus CL 1797. panta saturs vairs nemainot. Šeit gan jāatzīmē, ka daudzās tiesību sistēmās, līdzīgi kā tas ir noticis ar galvojumu Latvijā, ir notikusi virzība uz likumisko cesiju (subrogāciju) arī šajās situācijās, proti, kad trešajai personai, kas sniedz saistības izpildījumu parādnieka vietā, nav nekādu tiesisko attiecību ar pašu parādnieku. Taču CL, ja tā var teikt, šajā ziņā ir palicis “pusceļā”. Tāpēc, lai gan pareizas tiesību normu interpretācijas ceļā ir iespējams izsecināt vispārēju principu par trešās personas, kas apmierinājusi kreditoru, regresa tiesībām pret parādnieku, tomēr, lai atvieglotu tiesību normu piemērošanas procesu un veicinātu tiesisko noteiktību, kā arī novērstu pretrunīgo tiesisko regulējumu, CL 1797. pants būtu izslēdzams.

²⁶ Plašāk par BVCK 3466. panta vēsturiskajiem avotiem aprakstījis asociētais profesors Aleksandrs Fillers. Sk.: Fillers A. Galvnieka un ķīlas devēja regresa tiesību regulējums Latvijas civiltiesībās. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 260. lpp.

²⁷ Turpat, 260. lpp.

²⁸ BVCK 4531. pants: “Galvnieks, kas apmierinājis kreditoru, var no tā prasīt, lai atdod viņam šā apmierinājuma apmērā tiesību celt prasību kā pret galveno parādnieku, tā arī pret līdzgalvniekiem, un līdz šīs tiesības atdošanai viņš var atteikties maksāt ar galvojumu nodrošināto parādu.” Baltijas vietējo civillikumu kopojums latviešu valodā: Vietējo likumu kopojuma III daļa. Neoficiāls izdevums Tieslietu ministrijas sevišķās komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 523. lpp.

²⁹ CL 1704. pants: “Kādā apmērā galvnieks apmierina kreditoru, tādā uz viņu pāriet šā pēdējā prasījumi pret galveno parādnieku. [...]”

Kopsavilkums

Lai gan no CL 1815. panta izriet, ka kreditors nav tiesīgs atteikties no saistības izpildījuma, ko sniedz trešā persona, tomēr šāda pieeja var radīt virkni absurdu situāciju. Tādēļ būtu nepieciešams papildināt CL, paredzot, ka kreditors ir tiesīgs atteikties no trešās personas izpildījuma, ja parādnieks tam iebilst un trešajai personai nav tiesiskas intereses izpildīt parādnieka saistību. Tādējādi CL tiktu tuvināts Eiropas kopējām līgumtiesību attīstības tendencēm un tiesiskajam regulējumam Latvijas civiltiesībām radniecīgajās civiltiesību sistēmās.

Neraugoties uz CL 1797. panta formālo prasību par cesijas līguma noslēgšanu, CL kopumā ietverts vispārējs princips, ka trešajai personai, kas apmierinājusi kreditoru, ir regresa tiesības prasīt atlīdzību no parādnieka. Šādas tiesības izriet no pilnvarojuma, neuzdotas lietvedības vai netaisnas iedzīvošanās noteikumiem, izņemot gadījumus, kad trešās personas mērķis bijis dāvinājums vai parādnieks skaidri aizliedzis šādu izpildījumu. Tādējādi Senāta paustās tēzes CL 1815. panta kontekstā, autora ieskatā, ir pareizas un pamatotas.

RESTITŪCIJA FIDUCIĀROS DARĪJUMOS

RESTITUTION IN FIDUCIARY CONTRACTS

Toms Vilnis, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

Summary

Latvian Civil Law and related private law instruments lack both a legal definition and a comprehensive regulatory framework for fiduciary contracts, as well as a general principle of restitution. Despite this legislative silence, legal theory acknowledges the existence of such institutions within the Latvian legal system. In practice, however, this normative gap frequently gives rise to uncertainties regarding the legal validity of fiduciary contracts and the foundation for restitution obligations. The author examines the legal nature of fiduciary contracts, analyses the rationale for restitution upon the termination of such legal relationships, and assesses the applicability of Civil Law provisions governing authorisation agreements to fiduciary contexts.

Atslēgvārdi: fiduciārs darījums, restitūcija, pilnvarojums

Keywords: fiduciary contract, restitution, authorisation

Ievads

Civillikumā¹ un citos privāttiesību normatīvajos aktos nav atrodama ne fiduciāra darījuma legāldefinīcija un tam piemērojamie noteikumi, ne tiesību norma, kas paredz vispārēju restitūcijas pienākumu. Vienlaikus tiesību teorijas līmenī nav šaubu, ka Latvijas tiesību sistēmā šādi tiesību institūti pastāv. Prakse savukārt rāda, ka normatīvā regulējuma trūkums nereti rada jautājumus par fiduciāru darījumu tiesiskumu, kā arī restitūcijas pienākuma tiesisko pamatojumu. Kā rakstījis senators, profesors Augusts Lēbers, zinātnes un prakses uzdevums ir juridiski formulēt šādus darījumus un nodibināt to juridisko raksturu, ierādot tiem attiecīgo vietu darījumu juridiskā sistēmā, un atrast viņu izšķirošās pazīmes, salīdzinājumā ar citiem, radnieciskiem institūtiem.² Lai gan līdzšinējā tiesību literatūrā ir aplūkota fiduciāra darījuma būtība, trūkst padziļinātas analīzes par tiesiskajām sekām, kas rodas, izbeidzoties šādiem darījumiem. Attiecīgi šī raksta mērķis ir izpētīt restitūcijas pienākuma tiesisko pamatojumu, izbeidzoties fiduciāra darījuma tiesiskajām attiecībām.

¹ Civillikums. LV likums. Pieņemts: 28.01.1937. [01.01.2025. red.]

² Sk.: Loebers A. Fiduciari darījumi. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 9/10, 227. lpp.

1. Fiduciāra darījuma juridiskais raksturojums

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka Latvijas privāttiesību sistēmā ir vieta fiduciāriem darījumiem, kur civiltiesiskās apgrozības dalībnieki tiesisko darījumu noslēgšanu vai cita rakstura darbību izpildi uztic citām personām, ja cita starpā civiltiesību subjekta zināšanu trūkums vai saimnieciska rakstura apsvērumi rada nepieciešamību uzdot darījuma slēgšanu citai personai.³ Fiduciārs darījums ir civiltiesisks darījums, ar kuru viena persona (fiduciants) nodod otrai personai (fiduciāram) zināmas tiesības (īpašuma vai prasījuma tiesības) vai piešķir tiesisku varu, ko fiduciārs izmanto savā vārdā, bet fiduciānta interesēs ar noteiktu mērķi.⁴

Tā kā fiduciārā darījuma tiesiskās sekas sniedzas tālāk par tā dalībnieku patiesi gribēto saimniecisko mērķi, fiduciārā īpašuma gadījumā raksturīga “tiesiskā” īpašuma nošķirtība no “saimnieciskā” īpašuma. Attiecībā pret trešajām personām uzticības persona (fiduciārs) uzstājas kā pilntiesīgs īpašnieks, taču viņai piešķirtās tiesiskās varas izlietošanas ziņā uzticības persona (attiecībā pret fiduciāntu) ir ierobežota ar saistītības (fiduciāro) norunu.⁵

Praksē fiduciārs darījums bieži izpaužas kā fiduciārā īpašuma, bieži nekustamā īpašuma vai kapitālsabiedrību daļu (akciju), pārvaldījums fiduciānta labā.⁶ Tam pamatā var būt dažādi iemesli, piemēram, īpašuma pārvaldīšanai nepieciešamas specifiskas prasmes, parāda piedzišanai nepieciešams tiesāties, fiduciānts veselības vai vecuma dēļ nespēj pats kārtot ar īpašumu saistītās formalitātes, fiduciānts dzīvo ārvalstīs.⁷ Praksē novērojams, ka fiduciāra darījuma tiesiskās attiecības veidojas arī vienreizēju apstākļu rezultātā, piemēram, gadījumos, kad fiduciānts nav pieejams darījuma noslēgšanas brīdī, un darījumu viņa interesēs noslēdz fiduciārs, rīkojoties savā vārdā. Tieši šādi fiduciārie darījumi, kas radušies konkrēta vēsturiska notikuma ietekmē un kuros puses nav veikušas uz restitūciju vērstas darbības, nereti kļūst par strīda iemeslu. Laikam ejot, pusēm var mainīties izpratne par attiecību būtību, pazūd sākotnējie pierādījumi, un rodas neskaidrības par darījuma juridisko raksturu.

Nav arī noslēpums, ka daudzu fiduciāru darījumu mērķis ir slēpt īpašnieka patieso identitāti. Šāds darījumu veids bieži tiek dēvēts par “salmu vīra” darījumu, un tas bija pazīstams jau Latvijas starpkaru periodā.⁸ Mūsdienās, ņemot vērā normatīvos aktus, kas paredz patiesā labuma guvēja atklāšanu, fiduciāru darījumu izmantošana ir saistīta

³ Balodis K. Fiduciāro darījumu vieta Latvijas privāttiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2005, septembris, Nr. 9, 274.–277. lpp.

⁴ Sk.: Balodis K. Fiduciāro darījumu vieta Latvijas privāttiesību sistēmā. Likums un Tiesības, 2005, septembris, Nr. 9, 270. lpp.; ar atsauci uz: Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana (III). Likums un Tiesības, 2001, 3. sēj., Nr. 8 (24), 245. lpp.; Schwenger I. Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 2. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2000, Rn. 30.10; Dörner H. In: Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 3. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft 2003, §§ 164–181 BGB, Rn. 10.

⁵ Grūtups A., Kalniņš E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 21.–22. lpp.; Augstākās tiesas 29.04.2016. sprieduma lietā Nr. SKC-62/2016, 15.1.2. apakšpunkta; sk. arī: Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 24. lpp.

⁶ Balodis K. 2005, 274.–277. lpp.; Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 298. lpp.

⁷ Sk. arī: Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1928). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 11/12, 178.–179. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

⁸ Balodis K. 2005, 277. lpp.; ar atsauci uz: Latvijas Senāta spriedumi (1918–1940). 7. sēj. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1998, 2734.–2736. lpp.; Senāta Civilā kasācijas departamenta 1931. gada spriedums Nr. 15/1931.

ar augstu risku. Labākajā gadījumā “salmu vīra” darījumi var izrādīties neefektīvi vai bezjēdzīgi, jo fiduciānta identitāti tik un tā iespējams noskaidrot no publiskiem reģistriem. Sliktākajā gadījumā – tie var būt prettiesiski, kas turklāt var novest pie juridiskas atbildības. Tomēr būtu pārsteidzīgi pieņemt, ka “salmu vīra” darījumi vienmēr tiek izmantoti prettiesiskiem mērķiem, jo arī konfidencialitātei var būt legītīms pamatojums.

Fiduciārie darījumi var arī izpausties kā saistību izpildes nodrošinājums fiduciārās ķīlas veidā, kur īpašuma tiesības uz ķīlas objektu tiek nodotas ķīlas ņēmējam.⁹ Tāpat fiduciārie darījuma elementi saskatāmi arī finanšu pakalpojumu nozarē uzticības operācijās (trastos).¹⁰

2. Restitūcijas pienākuma būtība

Lai arī Civillikumā vārds “restitūcija” nav atrodams, Latvijas privāttiesībās tas nav svešs un nepazīstams. Restitūcijas jēdziena būtība ir atrodama vairākās Civillikuma un citu normatīvo aktu tiesību normās. Tāpat arī vārds “restitūcija” ir pietiekami plaši izmantots tiesu praksē un arī juridiskajā literatūrā.¹¹

Viens no veidiem restitūcijas jēdziena noskaidrošanai ir aplūkot tā lietojumu Latvijas tiesību avotos un induktīvi vispārināt atrodamos piemērus vienotā jēdzienā. Piemēram, Civillikums noteic diezgan detalizētu regulējumu attiecībā uz atsavinājuma līgumu atcēluma prasību (Civillikuma 1622.–1624. pants), kas juridiskajā literatūrā apzīmēta kā restitūcija.¹² Minētās tiesību normas paver iespēju uz diezgan plašu restitūcijas jēdziena saturu. Proti, ar restitūciju var saprast pilnīgu sākotnējā stāvokļa atjaunošanu, kas pēc iespējas nostādītu personas tādā stāvoklī, kādā tās būtu atradušās, ja starp tām nekad nebūtu bijusi saistību tiesība. Šāds restitūcijas saturs neaprobežojas tikai ar nodotās lietas un naudas atdošanu, bet arī ar visu tiesisko seku novēršanu (piemēram, ķīlas tiesības un aizlieguma atzīmes dzēšana) un pat ar kompensācijas pienākumu (piemēram, procentu par nauda (kapitāla) lietošanu samaksa un izdevumu atlīdzināšana). Līdzīgs secinājums atrodams arī Baltijas vietējo likumu kopojuma 3361. panta (analogi Civillikuma 1623. pantam ar identisku saturu) komentārā, kurā norādīts, ka komentējamā tiesību norma paredz līguma dalībnieku nostādīšanu tādā stāvoklī, kādā tie būtu bijuši, ja līgums vispār nebūtu noslēgts.¹³

Grām.: Latvijas Senāta spriedumi. 12. sēj. Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1930–1933). Rīga: Latvijas Republikas Augstākā tiesa, Senatora Augusta Lēbera fonds, 1998, 4624.–4626. lpp.

⁹ Balodis K. 2005, 275.–277. lpp.

¹⁰ Sk.: Kredītiestāžu likums: LV likums. Pieņemts 05.10.1995. [30.01.2025. red.], 1. panta pirmās daļas 14. punkts: “Uzticības operācijas (trasts) – darījumi, kuros attiecības starp kredītiestādi un klientu balstās uz savstarpēju uzticēšanos un saskaņā ar kuru noteikumiem kredītiestāde uzņemas atbildību par klientam piederoša īpašuma pārvaldīšanu klienta labā, pārvaldot šo īpašumu šķirti no sava īpašuma”; sk. arī: Balodis K. 2005, 272.–273. lpp.

¹¹ Atsevišķos avotos starpkaru periodā jēdziens “restitūcija” ir izmantots kā darbības vārds, no kā arī ir izprotama šī jēdziena nozīme. Sk., piem.: Sinaiskis V. Latvijas Civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, 1996, 144. lpp.: “[...] tikai ar tās saņemšanu restitūcijas viņa agrākais mantiskais stāvoklis.”

¹² Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 136.–137. lpp.

¹³ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями в 2 томах. Том II, содержащий Право требований. Рига: Типография Г. Гемпель и ко, 1914, с. 1286–1287.

No iepriekš minētajiem Civillikuma pantiem var secināt, ka restitūcija šaurākajā izpratnē nozīmē izpildījuma atdošanu (naudas vai lietas atdošana ar visiem piederumiem), bet plašākajā izpratnē restitūcija ietver arī saņemtā mantiskā labuma atdošanu (saņemtie un nesaņemtie augļi) un savstarpēju izdevumu norēķinu. Šādam restitūcijas pienākuma iedalījumam nav tikai teorētiska nozīme, bet arī praktiska, jo atsevišķās tiesību apakšnozarēs restitūcija ir pieļaujama tikai šaurākajā izpratnē, piemēram, patērētāju tiesību aizsardzībā.¹⁴

3. Restitūcijas pienākums fiduciāros darījumos

Juridiskajā literatūrā norādīts, ka atbilstoši fiduciārā darījuma norunai fiduciārs apņemas viņai pārnesto īpašumu neizlietot vispār vai arī izlietot uzticētāja vai savās interesēs un, iestājoties zināmiem priekšnoteikumiem, īpašumu pārnest tālāk citai personai vai arī atpakaļ fiduciantam.¹⁵ Senāts jau starpkaru periodā norāda, ka fiduciāra darījuma dalībniekiem ir tiesība prasīt tā izpildīšanu.¹⁶ Konkrētāk ir aplūkota fiduciāra tiesība katrā laikā celt prasību par “lietas nostādīšanu uz īsto pie fiduciārā līguma slēgšanas nodomāto pamatu”¹⁷. Fiduciāra darījuma izpildīšana šajā kontekstā nav saprotama kā fiduciāra instrukciju izpilde attiecībā uz fiduciāro uzdevumu, bet gan kā restitūcija. Piemēram, Senāts ir norādījis, ka, cedējot vekseļa tiesības atpakaļ īstajam vekseļa turētājam (fiduciantam), fiduciārs izpilda fiduciāro darījumu, restitūējot īsto vekseļtiesisko stāvokli.¹⁸ Tādējādi var secināt, ka restitūcija fiduciāros darījumos tiek īstenota to izpildes ceļā un ir neatņemama šo darījumu sastāvdaļa, bez kuras fiduciārais darījums nebūtu iedomājams.

Lai arī šāds skaidrojums no tiesiskās apziņas viedokļa šķiet intuitīvs, tas var izrādīties nepraktisks. Fiduciāra darījuma noteikumi parasti netiek noformēti rakstveidā, un strīda gadījumā tie ir izsecināmi vienīgi no pierādījumu kopuma, tostarp netiešiem pierādījumiem. Lai šādas situācijas risinātu efektīvāk, būtu lietderīgi tiesību tālākveidošanas ceļā izvērtēt, vai Civillikums sniedz pietiekamu pamatu restitūcijas prasības celšanai fiduciāros darījumos.

Tā kā fiduciārs darbojas savā vārdā, bet fiduciānta labā, fiduciārās attiecības ir radniecīgas klusajai vietniecībai. Klusais vietnieks noslēdz darījumus atvietojamās personas vietā, taču savā vārdā (sk. Civillikuma 1516. pantu). Fiduciārajā norunā dominē pilnvarojuma līguma elementi, bet attiecības ar trešajām personām nosakāmas pēc

¹⁴ Sk.: Patērētāju tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 18.03.1999. [05.06.2024. red.], 12. panta piektā un sestā daļa – regulējums paredz restitūcijas pienākumu kā tikai izpildījuma atdošanu, nenosakot pienākumu atdot augļus, procentus, atlīdzināt izdevumus utt. Ņemot vērā, ka patērētājs ir “vājāka” līguma puse, papildu pienākumu noteikšana ārpus tiesību normas teksta varētu nebūt pamatota.

¹⁵ Grūtups A., Kalniņš E. 2002, 21.–22. lpp.; Augstākās tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC- 62/2016, 15.1.2. apakšpunkts; sk. arī: Čakste K. 2011, 24. lpp.

¹⁶ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1931). Rīga: Valdības Vēstnesis, 1937, 6.–9. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

¹⁷ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1927, Nr. 6/7, 126.–128. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

¹⁸ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1934). Rīga: Valsts tipogrāfija, 1935, 71.–72. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

noteikumiem par kluso vietniecību (sk. Civillikuma 2294. un 1516. pantu).¹⁹ Arī Senāta starpkaru perioda nolēmumos ir atrodamas skaidras norādes par to, ka pēc lietas apstākļiem fiducianta un fiduciāra attiecībām var tikt piemēroti, piemēram, darba, glabājuma vai pilnvarojuma līguma noteikumi.²⁰ Līdzīgs secinājums rodams arī Vācijas privāttiesībās. Proti, lai gan Vācijas Civillkodekss (vācu val. –*Bürgerliches Gesetzbuch*) tieši neregulē fiduciāros darījumus, tiem tiek piemēroti uz pilnvarojumu attiecināmie noteikumi.²¹ Ņemot vērā iepriekš minēto, fiduciāriem darījumiem piemērojami Civillikuma pilnvarojuma līguma noteikumi, ciktāl tie nav pretrunā šādu darījumu būtībai.

Fiducianta prasījums par fiduciārā darījuma izpildi ir vērsts uz šāda darījuma izbeigšanu un galvenokārt uz fiduciārā īpašuma nodošanu atpakaļ fiduciantam vai citai norādītai personai. Šādā kontekstā ir skaidri saskatāma līdzība ar pilnvarojuma attiecībām, kurās pilnvarotājam ir tiesības jebkurā laikā vienpusēji atsaukt savu pilnvarojumu (sk. Civillikuma 2312. panta 3. punktu un 2313. pantu). Tiesība izdarīt atsaukumu katrā laikā pilnvarotājam ir tāpēc, lai dotu viņam iespēju pašam turpināt savu lietu kārtošānu.²² Identiska tiesība piemīt arī fiduciāram,²³ jo īpaši tādēļ, ka fiduciārā darījuma pamatā ir vēl ciešākas uzticības attiecības nekā pilnvarojumā. Salīdzinājumam arī Vācijas Civillkodeksa 671. paragrāfa pirmā daļa paredz, ka “uzdevuma devējs var katrā laikā atsaukt uzdevumu, savukārt uzdevumaņēmējs var katrā laikā to uzteikt”. Savukārt Vācijas tiesību doktrīnā skaidrots, ka minētais ir attiecināms arī uz fiduciantu kā uzdevuma devēju un fiduciāru kā uzdevumaņēmēju.²⁴

Iepriekš minētais likumsakarīgi noved pie Civillikuma 2304. panta piemērošanas, kas, pirmkārt, aizliedz pilnvarniekam gūt peļņu no pilnvarojuma izpildes, un, otrkārt, uzliek viņam par pienākumu nodot pilnvarotājam visu saņemto peļņu, augļus un procentus, kā arī visu, kas viņam ticis uzticēts uzdevuma izpildei. Minētais pienākums izriet no pilnvarojuma līgumam raksturīgā principa, ka uzdevuma izpildīšanai ir jānotiek uzdevuma devēja labā un interesēs. Pie lietām, kuras pilnvarniekam ir uzticētas uzdevuma izpildīšanai, pieder viss, ko pilnvarotājs vai kāda trešā persona ir nodevuši pilnvarniekam, lai tas uzticēto izmantotu uzdevuma izpildīšanai.²⁵ Attiecīgi secināms, ka pilnvarojuma izbeigšanās gadījumā iestājas restitūcijas pienākums plašākā nozīmē, kas neaprobežojas vien ar nodotās lietas atdošanu.

¹⁹ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 04.06.2019. rīcības sēdes lēmums lietā Nr. SKC-765/2019, 2.1.2. punkts; Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 24.03.2025.]

²⁰ Kalniņš E. Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 362. lpp.; Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1928). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1933, Nr. 11/12, 178.–179. lpp.; Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1932). Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936, 28.–30. lpp.

²¹ Schmidt K. Münchener Kommentar zum Handelsgesetzbuch. Band 3. Zweites Buch. Handelsgesellschaften und stille Gesellschaft. Zweiter Abschnitt. Kommanditgesellschaft. Dritter Abschnitt. Stille Gesellschaft. §§ 161–237. Konzernrecht der Personengesellschaft. 4. Auflage. München: C. H. Beck / Verlag Vahlen, 2019, vor § 230, Rn. 51.

²² Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums 1998, 596. lpp.

²³ Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1923). Rīga: Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, 1927, Nr. 6/7, 126.–128. lpp. Pieejami: www.at.gov.lv [aplūkoti 24.03.2025.]

²⁴ Henssler M. (Red.), Schäfer F. L. Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 6. Schuldrecht. Besonderer Teil III. §§ 631–704. 8. Auflage. München: C. H. Beck, 2020, § 671, Rn. 3.

²⁵ Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības 1998, 588., 589. lpp.

Fiduciāra darījuma kontekstā restitūcijas būtība atrodama Civillikuma 2304. panta formulējumā “jaatdod viss, kas uzticēts uzdevuma izpildei”, kas aptver arī fiduciāro īpašumu ar visiem tā piederumiem. Vienlaikus būtiska ir arī Civillikuma 2304. panta daļa, kas paredz pienākumu nodot atpakaļ gūto peļņu, augļus un procentus. Piemēram, ja fiduciants nodevis kapitālsabiedrības daļas (vai akcijas) fiduciāram un fiduciārā darījuma laikā tiek pieņemts lēmums par dividenžu izmaksu, tad, darījumam izbeidzoties, fiduciāram ir pienākums nodot fiduciantam visas saņemtās dividendes.²⁶

Augļu atdošanas pienākums aplūkojams arī no lietu tiesību perspektīvas. Proti, no fiducianta un fiduciāra savstarpējo tiesisko attiecību viedokļa fiduciants ir nekustamā īpašuma patiesais īpašnieks un pēc vispārīgā principa ir tiesīgs iegūt un paturēt šā nekustamā īpašuma dabiskos un civilos augļus (sk. Civillikuma 855. un 955. pantu).²⁷

Senāts starpkaru perioda nolēmumos, noraidot kasācijas sūdzībā izteiktos juridiski formālos iebildumus par prasības juridisko pamatojumu, ir atzinis, ka prasītājs kā fiduciants varēja prasīt fiduciārā līguma izpildi, ceļot vindikācijas prasību, un viņam nebija pienākuma celt prasību par līguma noformēšanu rakstiskā formā un tā koroborēšanu.²⁸ Atzīstams, ka juridiski precīzāk būtu, ja fiduciants, ceļot prasību par fiduciārā īpašuma atdošanu, to balstītu gan uz personisko prasījumu, kas izriet no Civillikuma 2304. panta, gan uz liettiesisko īpašuma prasību, pamatojoties uz Civillikuma 1041. un 1044. pantu, lūdzot atzīt savas īpašuma tiesības uz fiduciāro īpašumu un piešķirt valdījumu uz to. Šajā sakarā arī atgādināms, ka atbilstoši Civillikuma 1052. pantam īpašuma prasība attiecas ne tikai uz galveno lietu un tās pieaugumiem, bet arī uz galvenās lietas piederumiem un saņemtiem, bet vēl nepatērētiem augļiem.²⁹ Vienlaikus, lai izvairītos no pārmērīga juridiskā formālisma, nebūtu vēlams fiduciantam liegt tiesas aizsardzību vien tāpēc, ka prasība nav noformēta kā īpašuma prasība.

Būtiski piebilst, ka, lai gan restitūcijas pienākums galvenokārt attiecas uz fiduciāru, kurš saņēmis fiduciāro īpašumu no fiducianta, arī fiduciantam var iestāties pienākums atlīdzināt fiduciāram ar uzdevuma izpildi saistītos izdevumus saskaņā ar Civillikuma 2307. pantu. Izdevumu atlīdzības pienākums saistīts ar to, ka no pilnvarnieka nevar prasīt personisko līdzekļu ziedošanu citas personas mērķu sasniegšanai.³⁰ Fiduciārā darījuma gadījumā šādi izdevumi var ietvert ar īpašuma uzturēšanu saistītus maksājumus, piemēram, nekustamā īpašuma nodokli, par kuru samaksu fiduciārs var saņemt paziņojumu kā īpašuma formālais īpašnieks. Tomēr praksē bieži sastopama situācija, kurā šos izdevumus faktiski sedz fiduciants, tādējādi apliecinot savu interesi un faktisko saistību ar īpašumu, kas savukārt kalpo kā pierādījums fiduciārā darījuma esamībai.

²⁶ Rīgas apgabaltiesas 28.12.2022. sprieduma lietā Nr. C30578119 15. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁷ Senāta ar 14.02.2024. sprieduma lietā Nr. SKC-82/2024, C73603520 11.2. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 24.03.2025.]

²⁸ Sk.: Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1938). Rīga: Valdības Vēstnesis, 1938, Nr. 194, 18.–21. lpp.; sk. arī: Senāta Civilā kasācijas departamenta spriedumi (1932). Rīga: Valsts tipogrāfija, 1936, 28.–30. lpp.

²⁹ Grūtips A., Kalniņš E. 2002, 210. lpp.

³⁰ Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības 1998, 590.–591. lpp.

Visbeidzot norādāms, ka fiduciāros darījumos pastāv paaugstināts risks, ka fiduciārs ļaunprātīgi izmantos faktu, ka trešo personu uztverē viņš ir fiduciārā īpašuma tiesiskais īpašnieks. Gadījumos, kad fiduciārs pārkāpj savus pienākumus pret fiduciantu, piemēram, pārdodot fiduciāro īpašumu trešajai personai, viņš ir atbildīgs fiduciantam. Tomēr fiduciantam nav tiesību apstrīdēt pārdošanas līgumu attiecībā pret pircēju, pat ja pircējs zināja par fiduciārā līguma esamību, izņemot gadījumus, kad no paša līguma vai publiskas reģistrācijas (piemēram, ieraksta zemesgrāmatā) ir skaidri redzams, ka fiduciāram nav piešķirtas tiesības atsavināt īpašumu.³¹ Ievērojot minētās atziņas, Senāts ir secinājis, ka līdz ar to tieši fiduciārs ir tiesīgs celt prasības pret trešajām personām, kas nav fiduciāro darījumu dalībnieki, savukārt fiduciants ir tiesīgs celt tikai personisku prasību pret fiduciāru gadījumā, ja viņš rīkojas ar lietu pretēji fiduciārajā darījumā norunātajam.³² Šādās situācijās, kad fiduciārais īpašums ir atsavināts trešajām personām, kuras aizsargā Civillikuma noteikumi par labticīgu ieguvēju, fiduciantam rodas prasījums pret fiduciāru par naudas piedziņu, balstoties uz Civillikuma 1836. pantu, atbilstoši fiduciārā īpašuma parastajai (tirgus) vērtībai.

Kopsavilkums

1. Fiduciārās attiecības pēc būtības atbilst pilnvarojuma tiesiskajām attiecībām, tādēļ fiduciārajiem darījumiem piemērojami Civillikuma pilnvarojuma līguma noteikumi, tostarp par tiesisko attiecību izbeigšanu un savstarpējiem restitūcijas pienākumiem.
2. Fiduciārā darījuma izbeigšanas gadījumā fiduciāram ir pienākums atdot fiduciantam fiduciāro īpašumu un citas lietas, kas viņam uzticētas fiduciārā darījuma pamatā, ar visiem piederumiem un augļiem un saņemto peļņu, pamatojoties uz Civillikuma 2304. pantu.
3. Fiduciārā darījuma izbeigšanas gadījumā fiduciantam ir pienākums atlīdzināt fiduciāram izdevumus, kas radušies fiduciārā darījuma rezultātā, pamatojoties uz 2307. pantu.
4. Gadījumos, kad fiduciārs pārkāpj fiduciārā darījuma norunu un atsavina fiduciāro īpašumu labticīgai trešajai personai, fiduciantam ir tikai personiska prasījuma tiesība pret fiduciāru par naudas piedziņu fiduciārā īpašuma tirgus vērtībā, pamatojoties uz Civillikuma 1836. pantu.

³¹ Sk.: Loebers A. 1933, 227. lpp.

³² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.04.2016. spriedums lietā Nr. SKC-62/2016, 15.1.2. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv [aplūkots 24.03.2025.]

PRETTIESISKA RĪCĪBA LĪGUMTIESĪBĀS

UNLAWFUL CONDUCT IN CONTRACT LAW

Reinis Ivanovs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Unlawful conduct as a prerequisite for the civil liability is an essential aspect of both tort law and contract law. It is recognised in Latvian legal doctrine that the concept of excuse as liability regime is applicable in contract law. However, the content of the concept of excuse has been viewed and addressed in different ways. In the author's view, the concept of excuse in contract law should be interpreted broadly. This means that, according to the concept of excuse, excuses could be defined in law and in the contract, including absence of fault.

Atslēgvārdi: prettiesiska rīcība, līgumiska saistība, attaisnojumu koncepcija

Keywords: unlawful conduct, contractual obligation, concept of excuses

Ievads

Prettiesiska rīcība kā priekšnoteikums civiltiesisko seku radīšanai ir būtisks aspekts kā delikttiesībās, tā arī līgumtiesībās. Analīze par prettiesisku rīcību delikttiesībās¹ ir rezultējusies ar skaidru izpratni par atbildības modeli. Proti, delikta gadījumā par prettiesisku rīcību uzskatīs tādu darbību vai bezdarbību, kas aizskar cietuša tiesiski aizsargātos labumus un kas neatbilst krietna un rūpīga saimnieka rīcības standartam.² Tādēļ ārpuslīgumiska pārkāpuma gadījumā, pamatojoties uz Civillikuma³ 1635. panta pirmo daļu un 1649. panta pirmo daļu, pamatā ir piemērojams vispārīgais vainas modelis. Tomēr līgumiskas saistības pārkāpuma gadījumā joprojām būtu nepieciešams pievērsties prettiesiskas rīcības un ar to saistīto jautājumu analīzei.

¹ Sk., piem.: Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Prof. K. Torgāna zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 283. lpp.; Kārklīšs J. Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās. Latvijas Universitātes žurnāls. Juridiskā zinātne, 2015, Nr. 8, 155.–156. lpp.; Brants E. Vainas un tās pakāpju nozīme civiltiesiskās atbildības kontekstā. Rīga: Latvijas Universitāte, 2022.

² Augstākās tiesas 04.10.2022. spriedums lietā Nr. SKC-8/2022 (C33642915), 14.1. punkts.

³ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [02.03.2025. red.]

1. Līgumiskas saistības pārkāpuma konstatācija

Augstākās tiesas praksē jau vairākkārt ir minēta vispārīga shēma. Atbilstoši šai shēmai būtu jāanalizē pretiesiska rīcība līgumtiesībās un, lai konstatētu pretiesisku rīcību līgumtiesībās, cietušajam jāpierāda, pirmkārt, tiesiskas līgumiskas saistības esība, ko atbildētājam bija pienākums izpildīt, un, otrkārt, izpildīšanas termiņa iestāšanās. Savukārt atbildētājam pēc analogijas ar Civillikuma 1838. pantu jāpierāda, ka viņš savu no līguma izrietošo saistību ir izpildījis, ja viņa pienākums izteicies aktīvā darbībā.⁴ Shēmas turpinājumā tiesa, atsaucoties uz tiesību doktrīnu, norāda, ka, lai atspēkotu prasītāja apgalvojumus (pierādījumus) par vainas esību, atbildētājam jāuzrāda un tiesai jāpārbauda juridiski nozīmīgu attaisnojumu esība. Līdz ar to vainas konstatēšana reducējas uz attaisnojumu vērtēšanu.⁵ Tātad pretiesiskas rīcības konstatāciju līgumtiesības var iedalīt divos posmos. Pirmajā posmā noteikti apstākļi ir jāpierāda kreditoram (cietušajam), savukārt otrajā posmā vērtē parādnieka (līguma pārkāpēja) attaisnojumus.

No minētajām tiesas atziņām var izdarīt vairākus secinājumus par pretiesiskas rīcības konstatēšanas pirmo posmu. Pirmkārt, jāvērtē ir nevis iespējamais līguma pārkāpums kopumā, bet gan atsevišķas līgumiskas saistības pārkāpums. Proti, ar “pretiesisku rīcību līgumtiesībās” jāsaprot konkrētas no līguma izrietošas saistības pārkāpums. Otrkārt, kā to liecina atsauce uz Civillikuma 1838. pantu, līgumiskas saistības pārkāpuma gadījumā būtisks ir saistību iedalījums darbībā un bezdarbībā, t. i., pastāv atšķirība līgumisku saistību pārkāpumā atkarībā no tā, vai saistība no parādnieka pieprasīja aktīvu darbību vai, tieši otrādi, – bezdarbību.

Saistību iedalījums parādnieka darbībā un bezdarbībā ir būtisks, jo tiesvedības gadījumā cietušajam kā prasītājam obligāti ir jāspēj uzrādīt prasības pamatu. Prasītājam jānorāda prasības: 1) aktīvais pamats, t. i., prasītājam piederošās tiesības, un 2) pasīvais pamats, t. i., atbildētāja darbība vai nolaidība, ar ko šīs tiesības traucētas.⁶ No prasības aktīvā pamata viedokļa prasītājam jāpierāda tie fakti, kas radījuši aizskartās tiesības. Savukārt no prasības pasīvā pamata jāpierāda, kā atbildētājs šo aizskārumu ir izdarījis.⁷

Dr. iur. Erlens Kalniņš, analizējot prof. V. Bukovska atziņas par prasības aktīvo un pasīvo pamatu, ir uzsvēris, ka, ja tiesību aizskārumus izpaudiv atbildētāja bezdarbībā (kad saistība paredzēja aktīvu darbību), prasītājam ir jāpierāda vienīgi savas prasības aktīvais pamats, kā rezultātā uz atbildētāju pāriet pienākums pierādīt prasības pasīvā pamata neesamību.⁸

⁴ Augstākās tiesas 05.05.2020. spriedums lietā Nr. SKC-59/2020 (C30574215), 10.1. punkts.

⁵ Augstākās tiesas 23.11.2023. spriedums lietā Nr. SKC-49/2023 (C33523419), 8.2. punkts. Ar atsauci uz: Torgāns K., Kārklīņš J. Civiltiesiskās atbildības modeļi pēc vainojamības pazīmes. Jurista Vārds, 08.09.2015., Nr. 35 (887), 14.–26. lpp.

⁶ Bukovskis V. Civilprocesa mācību grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 303. lpp.

⁷ Civilprocesa likums (1938. g. izd., 1939. g. iespied.) ar paskaidrojumiem – izsvilkumiem no Latvijas Senāta un Tiesu palātas spriedumiem un no attiecīgās zinātniskās literatūras, kā arī ar dažiem aizrādījumiem uz likumdošanas motīviem. Sastādījuši F. Konradi, T. Zvejnieks u. c. Rīga: Valsts tipogrāfijas iespiedums, 1939, 148. lpp.

⁸ Kalniņš E. Par pierādīšanas pienākuma iztīrījumu Vladimira Bukovska “Civilprocesa mācības grāmata”. Jurista Vārds, 2013, Nr. 17 (768). Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/256377-par-pieradisanas-pienakuma-iztirzajumu-vladimira-bukovska-civilprocesa-macibas-gramata/> [aplūkots 02.03.2025.]

Tādējādi gadījumos, kad saistība no parādnieka pieprasīja aktīvu darbību, kreditoram (prasītājam) pietiek pierādīt līgumiskas saistības pastāvēšanu un saistības izpildes termiņa iestāšanos. Kolīdz tas ir pierādīts, atbildētājam ir jāpierāda, ka viņš saistību ir izpildījis. Līdz ar to var secināt, ka gadījumos, kad no līguma pārkāpēja puses bija prasāma aktīva rīcība, darbojas saistības neizpildes prezumpcija, kas parādniekam (atbildētājam) ir jāatspēko. Proti, tas ir atbildētāja pienākums pierādīt pozitīvu faktu – saistības izpildi. Turpretī, ja līgumiskā saistība paredzēja atturēšanos no darbības, tieši kreditoram (prasītājam) ir jāpierāda, ka parādnieks ir pārkāpis bezdarbības pienākumu. Piemēram, ja parādnieka pienākums bija veikt naudas samaksu (aktīvu darbību), tad atbilstoši Civillikuma 1838. panta pirmajai daļai samaksas fakts jāpierāda pašam parādniekam. Savukārt konkurences ierobežojuma pārkāpums pēc darba tiesisko attiecību izbeigšanas (bezdarbības pārkāpumu) ir jāpierāda pašam cietušajam.

2. Atbildības modelis

Otrajā posmā, kad “vainas konstatēšana reducējas uz attaisnojumu vērtēšanu”, būtu nepieciešams saprast, atbilstoši kādam atbildības modelim šie attaisnojumi būtu jāvērtē. Tiesību doktrīnā atbildības modelis līgumtiesībās ir analizēts, salīdzinot Civillikuma regulējumu ar starptautiskajiem civiltiesību unifikācijas dokumentiem. Šīs analīzes rezultātā ir izdarīts secinājums, ka gan starptautiskie civiltiesību unifikācijas dokumenti, gan Civillikums līgumtiesībās paredz attaisnojumu koncepciju kā atbildības modeli. Tomēr attaisnojumu koncepcijas saturs abos gadījumos izrādījies atšķirīgs. Atšķirībā no starptautiskajiem unifikācijas dokumentiem, kuros vainai līguma pārkāpumā netiek piešķirta nozīme, Civillikumā ir paredzēta parādnieka vainas prezumpcija.⁹ Līdz ar to tiesību doktrīnā konstatētais atbildības modelis līgumtiesībās ir vainas prezumpcija.

Vainas prezumpcija kā līgumiskās atbildības modelis tiesību zinātnē ir minēts jau sen. Piemēram, uz vainas prezumpcijas pastāvēšanu līgumtiesībās jau norādījis prof. Konstantīns Čakste: “Vaina līgumisko saistību nepildīšanas gadījumā tiek prezumēta. Ja parādnieks nav vainojams, tad viņš var novilcināt izpildījumu, bet tad viņam jāpierāda savas vainas trūkumu vai neesamību.”¹⁰ Taču diskusija par šāda atbildības modeļa piemērotību ir aktualizējusies tikai pēdējo gadu laikā.

Diskusijas pamats ir Civillikuma regulējuma nekonkrētība par atbildības modeli līgumtiesībās. Vispārīga norāde par vainas nozīmi līgumtiesībās ir ietverta Civillikuma 1649. panta otrajā daļā, kas nosaka: “Noteikumi par to, kāda neuzmanības pakāpe atzistama par vainu no līguma izrietošās attiecībās vai svešu lietu pārvaldībā, kā arī ceļot prasības pret kādu personu sakarā ar svešu lietu valdījumu, norādīti attiecīgās vietās.” Minētā tiesību norma nesniedz konkrētu atbildi par atbildības modeli, tikai dod norādi par vainas pakāpes nozīmi likumā paredzētos gadījumos.

⁹ Minētā sistēma izriet no vismaz jau 2003. gadā publicētās salīdzinošās tabulas par Latvijas Civillikumu un civiltiesību starptautiskajiem unifikācijas dokumentiem. Sk.: Torgāns K. The Concept of Fault in Latvian Contract Law Requires Adjustment. Humanities and Social Sciences. Latvia, 2003, No. 3 (40), p. 99. Tādā pašā redakcijā šī sistēma ir publicēta arī 2017. gadā. Sk.: Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. 2017, 114. lpp.

¹⁰ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 157. lpp.

Šīs tiesību normas priekštecis bija Baltijas vietējo likumu kopojuma III daļas jeb Vietējo civillikumu kopojuma¹¹ (turpmāk – VCK) 3302. pants. Minētā VCK norma paredzēja: “Noteikumi par to, kada neuzmanības pakape pieskaitama par vainu no līguma izrietošās attiecībās vai svešu lietu pārvāldībā, kā arī ceļot pretenzijas pret kādu personu sakarā ar svešu lietu valdīšanu, norādīti attiecīgā vietā. – Skat, piem. 431. un turpm. p., 1229. un turpm. p., 1479. un turpm. p., 2196. p. un par atsevišķiem līgumiem.” Tādējādi arī vēsturiskais regulējums noteica, ka likumā noteiktos gadījumos vainas pakāpei ir piešķirama nozīme.

VCK 3302. panta piezīme ar piemēru uzskatījumu nav pārņemta Civillikumā. Interesanti, ka šajā piezīmē ir atsaucē uz dažādu veidu tiesiskajām attiecībām, no kurām visas nevarētu uzskatīt par “tīri līgumiskām”. Piemēram, VCK 431. pants regulēja aizbildņa un aizbilstamā attiecības, VCK 1229. pants noteica no personālservitūta izrietošu lietošanas tiesību izmantošanu, visbeidzot, VCK 1479. pants paredzēja rokas ķīlas objekta glabāšanas rūpību. Ņemot vērā VCK 3302. panta plašo piemērošanas spektru, no tā nevar izdarīt vispārīgu secinājumu par vainas prezumpcijas esamību Civillikumā.

Ņemot vērā, ka līgumtiesību atbildības modelis tieši neizriet no likuma, vainas prezumpcijai ir bijuši dažādi pamatojumi tiesību zinātnē. Piemēram, kā viens no variantiem ir vispārīgas vainas prezumpcijas izsecināšana no Civillikuma 1644. panta pirmās daļas, kas nosaka: “Kas otram nodara kaitējumu bez ļauna nolūka, ja viņš par šo kaitējumu ir vainojams, pielaiž neuzmanību.” Taču kā pietiekami labs pretarguments šādas prezumpcijas neesamībai ir Augstākās tiesas atziņa par prezumpciju konstatāciju – prezumpcijai ir jābūt likumā tieši noteiktai.¹² Tā kā Civillikuma 1644. panta pirmās daļa neparedz tiešu prezumpciju, šī tiesību norma nebūtu izmantojama par pamatu vispārīgas vainas prezumpcijas piemērošanai līgumtiesībās.

Otrs pamatojuma avots ir informācijas sadale starp cietušo un tiesību aizskārtāju. Šajā sakarā tiek norādīts, ka ārpuslīgumisks pārkāpums tiek nodarīts negaidīti (vismaz vienai pusei) un bez iepriekšējas pušu vienošanās. Savukārt, pastāvot līgumattiecībām, puses var veikt zināmus priekšdarbus, lai aizsargātu savas intereses iespējamā līgumpārkāpuma gadījumā, piemēram, nosakot līgumsodu.¹³ Tādēļ līgumtiesībās, attiecinot citu valstu tiesību zinātnieku atziņas, tiek secināts, ka līguma pārkāpuma apstākļi atrodas parādnieka, nevis kreditora sfērā. Tā kā informācijas “pārsvars” ir līgumiskās saistības pārkāpējam, uz pārkāpēju būtu attiecināma vainas prezumpcija.¹⁴

Autora ieskatā, informācijas sadalījums delikta un līguma gadījumā nebūtu uzskatāms par argumentu prezumpcijas piemērošanai. Nav rodams pamatojums, kādēļ delikta gadījumā, kad cietušais, iespējams, pat nezina pārkāpēju, būtu piemērojams cietušajam nelabvēlīgāks atbildības modelis nekā līgumisku attiecību gadījumā. Proti, no vienas puses, delikta gadījumā cietušajam ir mazāk informācijas par prettiesisko rīcību un nav iespējams preventīvi pieligt saistības pastiprinājumus negatīvo seku mazināšanai. Taču, no otras puses, kaitējuma novēršanai ir sarežģītāks

¹¹ Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Vietējo Civillikumu kopojums. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab., 1928.

¹² Augstākās tiesas 09.12.2019. spriedums lietā Nr. SKC-318/2019 (C29347017), 7.1. punkts.

¹³ Bitāns A. Civiltiesiskā atbildība un tās veidi. Rīga: AGB, 1997, 118. lpp.

¹⁴ Posner E. A. Fault in Contract Law. Michigan Law Review, Vol. 107, No. 8, Symposium: Fault in American Contract Law, 2009, p. 1444.

atbildības modelis (pašam jāpierāda vainojamības esamība). Līdz ar to informētības arguments norādītu tieši uz pretēju atbildības modeļu sadali, deliktā cietušajam piedāvājot atvieglotāku pierādīšanas modeli, nevis vispārējo vainas modeli. Ņemot vērā minēto, nevar piekrist, ka Latvijā visaptverošs atbildības modelis līgumtiesībās ir vainas prezumpcija. Tādēļ turpmāk autors sniegs savu redzējumu par attaisnojumu koncepcijas saturu Latvijas līgumtiesībās.

Attaisnojumu koncepcijas kā jebkura atbildības modeļa centrālais elements ir vainas nozīme. Vainas nozīmes sakarā uz būtisku līgumisku saistību iedalījumu ir norādījis *Dr. iur.* Edijs Brants. Līgumiskas saistības var iedalīt atkarībā no tā, vai neuzmanība no parādnieka puses ir uzskatāma par attaisnojumu saistības neizpildei. Ja parādnieka attaisnojums ir vainojamības neesamība, tad konkrētā līgumiskā saistība atbilst “saprātīgo pūļu pielikšanas modelim”. Ar pienākumu pielikt visas saprātīgās pūles saprot atbildību par vainojamību, jo šādu līgumisku pienākumu izpildē tiek vērtēta parādnieka rīcības atbilstība prasītajam rūpības standartam. Savukārt ar pienākumu “sasniegt (nodrošināt) noteiktu rezultātu” saprot atbildību neatkarīgi no vainas, jo šādu pienākumu izpildē nav juridiskas nozīmes parādnieka rīcības atbilstībai rūpības standartam.¹⁵ Tātad vainojamības kā attaisnojuma esamība ir nošķiruma aspekts tam, kādam modelim piekrist konkrētā līgumiskā saistība.

Lai gan abu modeļu nošķirums varētu šķist skaidrs, praktisko problemātiku Latvijas tiesību sistēmā varētu raksturot ar piemēru par zvērināta advokāta atbildību par juridiskās palīdzības līguma izpildi. Vērtējot zvērināta advokāta atbildību, Augstākā tiesa ir secinājusi – ja advokāts veicis konkrētas darbības juridiskās palīdzības sniegšanā, tad viņam šo darbību apjoms un kvalitāte arī ir jāpierāda, iesniedzot atbilstošus pierādījumus.¹⁶ No minētā tiesas formulējuma nevar izdarīt secinājumu, tieši kurš modelis būtu jāpiemēro. Proti, vai ar “darbību apjomu un kvalitāti” jāsaprot advokāta pieliktās pūles vai sasniegts rezultāts.

Tajā pašā laikā Latvijas Republikas Advokatūras likuma (turpmāk – **Advokatūras likums**)¹⁷ 110. pants lietas izskatīšanas brīdī noteica: “[...] ja zvērināts advokāts pieļāvis klienta tiesību aizskārumu un tā sekas ir kāds zaudējums, klientam ir tiesības prasīt apmierinājumu no zvērināta advokāta, ciktāl viņu par šo aizskārumu var vainot.” Tādējādi no piebildes “ciktāl viņu par šo aizskārumu var vainot” varētu secināt, ka advokāta juridiskās palīdzības līguma gadījumā likumdevējs bija noteicis saprātīgo pūļu pielikšanas modeli.

Konkrētajā lietā apgabaltiesa konstatēja, ka advokātam bija jāpārlicinās par klienta parādnieka, juridiskas personas, likvidācijas procesu. Tādējādi advokāta pienākums ir bijis iesniegt pieteikumu nevis tiesā, bet parādnieka likvidatoram. Papildus tiesa secināja, ka kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņš prasības sagatavošanas laikā jau bija nokavēts, “par ko atbildētājam juridiskās palīdzības ietvaros bija jāinformē prasītājs, nevis bezatbildīgi un neatbilstoši advokāta statusam jāsagatavo prasība iesniegšanai tiesā”. Līdz ar to tiesa izdarīja secinājumu, ka advokāts “ir pieļāvis prasītāja tiesību aizskārumu [...] un ir vainojams prasītāja zaudējumos”¹⁸. No minētās

¹⁵ Brants E. Vainas elementi līgumiskās atbildības piemērošanā. Grām.: Starptautisko un Eiropas Savienības tiesību piemērošana nacionālajās tiesās. Latvijas Universitātes 78. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2020, 285. lpp.

¹⁶ Augstākās tiesas 31.10.2019. spriedums lietā Nr. SKC-316/2019 (C33431717), 10.1. un 10.2. punkts.

¹⁷ Latvijas Republikas Advokatūras likums: LV likums. Pieņemts 27.04.1993. [23.11.2017.–15.03.2021. red.]

¹⁸ Rīgas apgabaltiesas 02.11.2020. spriedums lietā Nr. C33431717, 9.2. punkts.

izvērtējuma metodikas ir grūti pateikt, atbilstoši kuram līguma saistības modelim tiesa vērtēja zvērināta advokāta darbību.

Likumdevējs 2021. gada 18. februārī pieņēma grozījumus Advokatūras likumā¹⁹, ar kuriem grozīja arī Advokatūras likuma 110. pantu. Pēc šo grozījumu stāšanās spēkā Advokatūras likuma 110. panta pirmā daļa nosaka: "Klientam ir tiesības prasīt atlīdzību par zaudējumu no advokāta, kurš tam sniedzis juridisko palīdzību. Klientam nelabvēlīgs lietas iznākums vai cits nelabvēlīgs juridiskās palīdzības sniegšanas rezultāts nav pamats advokāta atbildībai, ja nav konstatēti visi zaudējumu atlīdzināšanas priekšnosacījumi." No pašreizējās tiesību normas teksta drīzāk varētu izdarīt secinājumu par rezultāta sasniegšanas modeļa noliegumu, nevis kāda no modeļiem apstiprināšanu. Katrā ziņā šis piemērs uzskatāmi demonstrē, ka gan no regulējuma teksta, gan pašas tiesību normas piemērošanas praksē ir sarežģīti noteikt modeli, atbilstoši kuram būtu jāvērtē līgumiskās saistības pārkāpums.

Problēma tiesiskajā regulējumā nošķirt abus saistību modeļus nav jauna vai unikāla Latvijas tiesību sistēmai. Salīdzinošo tiesību pētījumos ir secināts, ka nereti pastāv grūtības identificēt, vai līgumiska saistība paredz saprātīgo pūļu modeli vai rezultāta sasniegšanas modeli. Turklāt problemātisks jautājums var būt noteikt, kas ir konkrētas saistības izpildes rezultāts (ja būtu rezultāta sasniegšanas modelis).²⁰ Iepriekš aplūkotajā advokāta atbildības gadījumā varētu rasties strīds par to, vai ar saistības izpildes rezultātu būtu jāsaprot atbilstoša procesuāla dokumenta iesniegšana vai lietas uzvarēšana (iespējams, pat parāda piedziņa). Tādēļ salīdzinošo tiesību zinātnieki kā novatorisku pieeju līgumiskas saistības pārkāpuma izvērtējumam piedāvā atteikties no prezumpcijām un divu posmu izvērtējuma, tā vietā piedāvājot viena kritērija testu, atbilstoši kuram tiesa noteiktu, kādā apjomā saistību varēja objektīvi izpildīt. Attiecīgi visa tā neizpildītās saistības daļa, kas varēja tikt objektīvi izpildīta, tiktu uzskatīta par prettiesisku rīcību.²¹

Lai gan šāda viena kritērija ideja no teorijas viedokļa varētu šķist pievilcīga, tomēr tā līgumslēdzēju starpā radītu lielu nenoteiktību. Proti, katru civiltiesisku strīdu nevar izskatīt ar tiesas starpniecību, savukārt pašām līgumslēdzējpusēm noteikt saistības objektīvas izpildes apmēru varētu būt sarežģīti pretrunīgo interešu dēļ (sagaidāms, ka atbilstoši kreditora viedoklim saistību varēs izpildīt daudz lielākā apmērā, nekā to uzskatīs parādnieks). Tāpat bez konkrētiem kritērijiem saistības objektīvas izpildes apmēra noteikšana arī tiesām var izrādies sarežģīts uzdevums. Taču konkrētu kritēriju definēšana, visticamāk, novestu pie tās pašas divu pakāpju teorijas, kuras kritikas rezultātā tiek piedāvāta pāreja uz izvērtējumu vienā posmā.

Autora ieskatā, Latvijā nav nepieciešams fundamentāli mainīt līgumiskās atbildības modeli, piemēram, pārejot uz vienu analīzes kritēriju. Tāpat nevajag pilnībā atteikties no idejas par vainas prezumpciju līgumtiesībās vai, tieši pretēji, – visos līgumos paredzēt vainas prezumpciju. Abi atbildības modeļi (vainas prezumpcija un tai pretējais stingrās atbildības modelis) būtu jāskata kopsakarā, jo katrs no tiem atsevišķi ir nepilnīgs. Proti, vainas prezumpcija nebūtu piemērojama tādām

¹⁹ Grozījumi Latvijas Republikas Advokatūras likumā: LV likums. Pieņemts 18.02.2021. [15.03.2025. red.]

²⁰ Jones G. H., Schlechtriem P. Chapter 15. Breach of Contract (Deficiencies in a party's performance). In: International Encyclopedia of Comparative Law, Vol. VII. Contracts in General, 1999, p. 12.

²¹ Ibid., p. 129.

līgumiskām saistībām, kuras atbilst rezultāta sasniegšanas modelim. Rezultāta sasniegšanas modeli puses var pielīgt pašas. Tāpat arī rezultāta sasniegšanas modelis var jau izrietēt no tiesiskā regulējuma, piemēram, jau iepriekš minētās maksājuma saistības. Tāpat likums atsevišķos gadījumos tieši paredz stingrās atbildības modeli, no kura puses nevar atkāpties. Piemēram, Civillikuma 1998. pantā imperatīvi noregulētais viesnīcnieka glabājums kā stingrās atbildības modeļa piemērs līgumiskās attiecības.²² Tādēļ vainas prezumpcija nevar būt visaptverošs līgumiskās atbildības modelis.

Tajā pašā laikā nevar uzskatīt, ka vainai un tās pakāpēm vispār nav nekādas nozīmes līgumiskās atbildības noteikšanā. Tas būtu pretēji Civillikuma 1649. panta otrajai daļai, kas tiešā veidā uzsver vainas nozīmi. Stingrās atbildības modelis neaptvertu arī tos gadījumus, kad puses pašas ir vienojušās par saprātīgi pielikto puļu modeli.

Tādēļ attaisnojumu koncepciju vajadzētu uztvert kā plašāku un visaptverošāku atbildības modeli, kas ietver jebkuru uz konkrēto līgumisko saistību attiecināmu attaisnojumu. Respektīvi, attaisnojumu koncepcija aptvertu gan gadījumus, kad likums vai līgums kā attaisnojumu paredz vainojamības neesamību, gan gadījumus, kad no likuma vai līguma šāda attaisnojuma nav. Tātad prettiesiskas rīcības līgumtiesībās analīzes otrajā posmā sākotnēji būtu jānoskaidro, kādus tiesiskus attaisnojumus konkrētās saistības neizpildei pieļauj likums un noslēgtais līgums. Starp šiem attaisnojumiem var būt un var arī nebūt vainojamības neesamība. Piemēram, maksājuma saistības gadījumā vainas neesamība nebūs viens no parādnieka attaisnojumiem²³ (ja nebūs īpaši pielīgta). Savukārt bezatlīdzības glabājuma gadījumā pat vieglas neuzmanības pieļaušana būtu attaisnojums saistības neizpildei.²⁴

Turklāt šāda izpratne netraucē raksta pirmajā nodaļā aprakstītajam pirmajam posmam, kurā parādnieks arī var mēģināt attaisnot saistības neizpildi, piemēram, uzrādot attaisnojumu, ka līgums ir spēkā neesošs, saistības izpildes termiņš nav iestājies vai saistība faktiski ir izpildīta. Uzskatāmības labad līgumiskas saistības pārkāpuma izvērtējums būtu apkopojams šādā tabulā:

Tabula. Līgumiskas saistības pārkāpuma izvērtējums

	Saistība izpildīt aktīvu rīcību	Saistība atturēties no darbības
Apstākļi, kas jāpierāda kreditoram	- Saistības esamība - Izpildes termiņa iestāšanās	- Saistības esamība - Izpildes termiņa iestāšanās - Saistības pārkāpums
Prettiesiskumu izslēdzoši attaisnojumi	- Saistība ir izpildīta - Likumiski attaisnojumi - Līgumiski attaisnojumi	- Likumiski attaisnojumi - Līgumiski attaisnojumi

²² Torgāns K. Saistību tiesības. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 327.–328. lpp.

²³ Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ съ продолженіемъ 1912–1914 г. г. и съ разъясненіями въ 2 томахъ. Томъ II, содержащій Право требованій. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1313.

²⁴ Civillikuma 1972. panta otrā daļa.

Šāda izpratne par attaisnojumu koncepciju nav pilnīgi jauns atbildības modelis. Tā pēc būtības apvieno jau tiesību doktrīnā izteiktās atziņas par attaisnojumu koncepciju. Tā, no vienas puses, apvieno attaisnojumu koncepcijas kā kvazistingrās atbildības izpratni, atbilstoši kurai līgumtiesībās neuzmanība nav obligāti konstatējama priekšnoteikums, ja vien likums speciāli to neparedz.²⁵ Savukārt, no otras puses, vainas prezumpciju, atbilstoši kurai vainojamība tiek prezumēta un pārkāpējam ir iespēja to atspēkot.²⁶ Iespējamo attaisnojumu apvienošana vienā modeli savā ziņā ir no starptautiskajiem civiltiesību unifikācijas dokumentiem izrietošs attaisnojumu koncepcijas pielāgošana Latvijas civiltiesību sistēmai. Pielāgojums ir tāds, ka attaisnojums var būt arī vainojamības neesamība, ja to paredz likums vai līgums. Noslēgumā jānorāda, ka viens no attaisnojumu koncepcijas autoriem – prof. K. Torgāns – par vainas prezumpciju līgumtiesībās ir norādījis: “Jautājumu par atbildību var atrisināt bez vainas prezumpcijas un tās atspēkošanas, ka pastāv taisnāks un saprotamāks – attaisnojumu noskaidrošanas un vērtēšanas ceļš.”²⁷ Visaptverošs attaisnojumu koncepcijas izstrāde ir autora mēģinājums radīt taisnāku un saprotamāku atbildības modeli prettiesiskas rīcības līgumtiesībās konstatācijai.

Kopsavilkums

1. Prettiesiska rīcība līgumtiesībās būtu jāvērtē kā atsevišķu līgumisku saistību iespējams pārkāpums, nevis viss līgums kopumā. Izvērtējums sastāv no diviem posmiem. Pirmajā posmā kreditoram ir jāpierāda noteikti apstākļi atkarībā no tā, vai saistība paredz izpildīt aktīvu darbību vai atturēties no darbības. Savukārt otrajā posmā parādnieks var norādīt uz prettiesiskumu izslēdzošiem attaisnojumiem.
2. Atbildības modelis līgumiska pārkāpuma gadījumā ir attaisnojumu koncepcija, taču tiesību doktrīnā pastāv dažādi uzskati par šī atbildības modeļa saturu. Attaisnojumu koncepcijas satura noskaidrošanas problemātikas pamatā ir saistību iedalījums saprātīgo pūļu pielikšanas modeli un rezultāta sasniegšanas modeli. Latvijas civiltiesībās ir atrodams regulējums gan vienam, gan otram modelim, turklāt līgumslēdzēji var brīvi vienoties par modeļa izvēli. Pašreizējā izpratne par attaisnojumu koncepciju neaptver abu modeļu saistības.
3. Lai aptvertu abu modeļu līgumiskās saistības, attaisnojumu koncepcija būtu jāuztver kā visaptverošs līgumiskās atbildības modelis, kurā attaisnojums var būt un var arī nebūt vainojamības neesamība. Proti, attaisnojumu koncepcija nozīmētu, ka otrajā izvērtējuma posmā parādnieks var norādīt uz jebkādu likumā vai līgumā paredzētu attaisnojumu neatkarīgi no tā satura.

²⁵ Kārklīšs J. Neuzmanības jēdziens saistību tiesībās. Grām.: Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 49.–50. lpp.

²⁶ Brants E. 2020, 285. lpp.

²⁷ Torgāns K. 2018, 164. lpp.

4. Šāda izpratne par attaisnojumu koncepciju ir jau tiesību doktrīnā izteikto atziņu apvienojums. Šāds apvienojums ir attaisnojumu koncepcijas izpratnes, kas izriet no starptautiskajiem civiltiesību unifikācijas dokumentiem, pielāgojums Latvijas civiltiesību sistēmai. Pielāgojums ir tāds, ka pirmais solis ir attaisnojumu kataloga noskaidrošana konkrētajai līgumiskajai saistībai, apkopojot likumā un līgumā noteiktos attaisnojumus. Vainojamības neesamība var būt attaisnojums, ja to paredz likums vai līgums. Ja vainojamības neesamība ir attaisnojums, līgumiskajai saistībai tiek piemērots vainas prezumpcijas modelis. Savukārt, ja vainojamības neesamība nav attaisnojums, līgumiskajai saistībai piemēro stingrajai atbildībai līdzīgu modeli, kurā attaisnojumi ir konkrēti likumā vai līgumā minēti apstākļi.

PROCENTU KAPITALIZĀCIJA CIVILLIKUMĀ

CAPITALIZATION OF INTEREST IN LATVIAN CIVIL LAW

Kristaps Zaķis, Mg. iur.

Zvērināts advokāts

Summary

In Latvian Civil Law, capitalization of interest – the process of adding accrued interest to the principal amount, thereby generating interest on interest – is subject to specific regulations. The author examines how interest capitalization can take place under the Latvian Civil Law, including the creditor's alternative if the debtor does not agree to interest capitalization. The origins of certain articles of Latvian Civil Law and the Roman Law position on the capitalization of interest are also considered. A comparison of the Latvian Civil Law with modern projects for the unification of contract law shows that the latter give the creditor more extensive rights.

Atslēgvārdi: procenti, procentu kapitalizācija, anatocisms, *anatocismus coniunctus*, *anatocismus s. separatus*

Keywords: interest, capitalization of interest, anatocism, *anatocismus coniunctus*, *anatocismus s. separatus*

Ievads

Procentu kapitalizācija nozīmē to pievienošanu kapitālparādam jeb galvenajam parādam (kapitālam). Civillikums¹ procentu kapitalizāciju paredz Civillikuma 1766. pantā, kas noteic: “Kad par nenomaksātiem procentiem izdota sevišķa parād-zīme vai kad par pašu kapitālu kopā ar nenomaksātiem procentiem saņemta agrākās parādzīmes vietā jauna, kreditors var par nenomaksātiem procentiem aprēķināt jaunus procentus.” Praksē visbiežāk šī tiesību norma izpaužas tā, ka nokavējumu pielaidušais parādnieks ar kreditoru noslēdz atsevišķu vienošanos. Vienošanās ietvaros iekrātie procenti tiek pievienoti kapitālam, vienlaikus pusēm vienojoties par jaunu parāda un procentu atdošanas termiņu, neizslēdzot vienošanos arī par jaunu procentu likmi un citām izmaiņām pušu tiesiskajās attiecībās.² Tiesu praksē atrodami arī atsevišķi gadījumi, kad par nenomaksātiem procentiem parādnieks izdevis atsevišķu parādzīmi/apliecinājumu un no šīs summas kreditors turpmāk

¹ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [18.03.2025. red.]

² Sk.: Torgāns K. Komentārs Civillikuma 1766. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 264. lpp.; Sk., piem.: Senāta Civillietu tiesu palātas 06.05.2014. spriedums lietā Nr. C04310110, aprakstošā daļa.

aprēķinājis procentus.³ Praktiski tas nozīmē, ka atbilstoši Civillikuma 1766. pantam procentu kapitalizācija iespējama tikai divos veidos (atsevišķa vienošanās vai jaunas parādzīmes saņemšana) un tikai ar nokavējušu parādnieka gribu. Vienpusēji kreditoram kapitalizēt sev pienākošos procentus nav iespējams.

Līdz ar to rodas jautājums, kāpēc tieši šāds ir Civillikumā paredzētais regulējums, kā arī, vai šāda kārtība atbilst kapitāla apgrozības ātrumam mūsdienu realitātē un jaunākajām tendencēm tiesību unifikācijas projektos. Atziņas par procentu maksāšanas pienākumu ir atrodamas gan tiesību literatūrā,⁴ gan judikatūrā.⁵ Savukārt procentu kapitalizācija kā atsevišķs temats līdzšinējā tiesību literatūrā faktiski nav analizēts. Raksta mērķis līdz ar to ir izpētīt procentu kapitalizācijas Civillikumā kā tiesību institūta rašanos, piemērošanu, vienlaikus izvērtējot Latvijas regulējumu starptautisko līgumtiesību unifikācijas projektu gaismā.

1. Civillikuma 1766. pants kā atkāpe no romiešu tiesībām

Civillikuma 1766. pants aizgūts no 1864. gada Baltijas Vietējo civillikumu kopojuma III daļas⁶ (turpmāk – VCL) 3430. panta. Kā VCL 3430. panta avoti norādīti vairāki – 1864. gada VCL izdevuma pielikumā, kur uzskaitīti tā avoti⁷, norādīts, ka šī panta avots ir zviedru laika 1683. gada 20. jūnija likums (nolēmums). Savukārt vēlākā tiesību literatūrā norādīts, ka šī panta avots esot Vietējo civillikumu kopojuma 1839. gada projekta 4561. pants.⁸ Visticamāk, ka 1839. gada Vietējo civillikumu kopojuma projektā zviedru laika tiesību avots jau bija kodificēts un pārvērsts par šī projekta 4561. pantu. Autoram, gatavojot rakstu, diemžēl nebija iespējas tuvāk iepazīties ar Civillikuma 1766. panta pirmavotu, bet ir viennozīmīgi skaidrs, ka tās nav romiešu tiesības turpmāk norādīto iemeslu dēļ.

Civillikuma 1766. pantā ietvertais noteikums, proti, ka procentu kapitalizācija faktiski iespējama tikai ar pušu savstarpēju vienošanos vai parādnieka izdotu jaunu parādzīmi, ir cieši saistīts ar Civillikuma 1763. panta pirmajā punktā paredzēto ierobežojumu, ka procentu pieaugums apstājas, kad vēl nesamaksāto procentu daudzums sasniedz kapitāla lielumu. Izpētot VCL 3424. panta avotus (Civillikuma 1763. panta priekštecis), secināms, ka tiesību norma tika veidota, ievērojot romiešu

³ Sk., piem.: Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 24.07.2017. gada spriedums lietā Nr. C31199416.

⁴ Sk., piem.: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans Īpašums, 2000, 252.–265. lpp.

⁵ Sk., piem.: Senāta Civillietu departamenta 30.01.2013. spriedums lietā Nr. SKC-644/2013, tēzes.

⁶ Sk.: Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojums. 3. daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valters un Rapa, 1928, 395. lpp.; Sk. arī: Civillikumi (Vietējo likumu kopojumu III daļa). Sastādījuši prof. Dr. iur. A. Būmanis, Kodifikācijas nodaļas vadītājs H. Ēlers un Kodifikācijas nodaļas sekretārs J. Lauva. Rīga: Valtera un Rapas akc. sab. izdevums, 1935, 461. lpp.

⁷ Sk.: Свод местных узаконений губерний Остзейских / повелением Государя императора Николая Павловича составленный. Санктпетербург: тип. Второго отделения Собственной его императорского величества канцелярии, 1845–1864. 3 т. Указатель источниковъ Лифляндского, Эстляндского и Курляндского гражданского права, с. 109.

⁸ Sk.: Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском / Барон А. Э. Нольде, проф. Имп. Александровского лица. Вып. 2: Кодификация местного права прибалтийских губерний. Санкт-Петербург: Сенат. тип., 1914, с. 640.

tiesībās pastāvošos aizliegumus un ierobežojumus. Procentu aprēķināšana par procentiem romiešu tiesībās tika dēvēta par anatocismu (latīņu val. – *anatocismus*) un bija stingri aizliegta jebkādā veidā. Jau XII tabulu likumi (latīņu val. – *Leges duodecim tabularum*) noteica maksimālo procentu likmi un sodu par augļošanu.⁹

Pirmkārt, aizliegums procentu daudzumam pārsniegt kapitāla lielumu (latīņu val. – *alterum tantum*)¹⁰ paredzēts digestās: “Procentus, kas pārsniedz divkārtu likmi, un procentus par procentiem nevar noteikt vai pieprasīt, un, ja tie ir samaksāti, tos var atgūt. Tāpat arī procentus par nākotnes procentiem.”¹¹ Tāpat digestās paredzēts, ka, ja kāds ir vienojies par procentu likmi, kas pārsniedz maksimālo noteikto procentu likmi (romiešu tiesībās maksimālā atļautā procentu likme tika fiksēta likumā un, ja kreditors pieprasīja vairāk, tad varēja saņemt sodu par augļošanu), vai par to, ka tiek aprēķināti procenti par procentiem, tad šāda vienošanās nav spēkā un prasība tiesā var tikt celta tikai par likumīgi atļauto apmēru.¹² Otrkārt, aizliegums paredzēts arī 534. gadā izdotajā, pārstrādātajā Justiniāna kodeksā – *Codex repetitae praelectionis* (“atkārtota lasījuma” kodeksā)¹³ –, kodeksam nosakot, ka kopējais procentu apmērs nevar pārsniegt pamatsummu,¹⁴ kā arī to, ka ir aizliegts rēķināt procentus par procentiem, tostarp arī tādā veidā, ka puses vienojas, ka procenti pārvēršas par kapitālparādu (procenti tiek pievienoti kapitālam).¹⁵ Savukārt institūcijas procentus un to kapitalizāciju nepiemin.¹⁶

Secināms, ka anatocisms tika aizliegts gan tādā veidā, ka bija aizliegta procentu pievienošana kapitālam (latīņu val. – *anatocismus coniunctus*), gan arī tādā veidā, ka nesamaksātie procenti tika pārvērsti par atsevišķu kapitālu un par to tiktu aprēķināti jauni procenti (latīņu val. – *anatocismus disiunctus s. separatus*).¹⁷ Vienlaikus tika aizliegts arī atskaitījums (jeb ieturējums), kas izpaudās kā procentu ieturēšana jau pie paša aizdevuma izsniegšanas.¹⁸ Tādējādi atbilstoši romiešu tiesībām procentu apmērs, kas bija jāmaksā parādniekam, nevarēja iziet ārpus likumā noteiktajām robežām. Šis noteikums attiecās gan uz anatocismu, gan uz romiešu tiesībās (likumā) noteiktajām procentu likmēm.¹⁹ Skatot minētos aizliegumus savstarpējā kopsakarā,

⁹ Sk.: Муромцев С. А. Гражданское право Древнего Рима: Лекции / Сергея Муромцева, профессора Московского Университета. М.: Типография А. И. Мамонтова и Ко, 1883, с. 191.

¹⁰ Sk.: Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права. Изд. 5. Рига: Издание Давида Гликсмана, 1924, § 194.

¹¹ D. 12, 6, 26, 1. Sk.: Watson, A. (ed.) The Digest of Justinian. Vol. 1. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1998, p. 382.

¹² D. 22, 1, 29. Sk.: Watson, A. (ed.) The Digest of Justinian. Vol. 2. Philadelphia, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 1998, p. 182.

¹³ Sk.: Kalniņš V. Romiešu civiltiesību pamati. Rīga: Zvaigzne, 1977, 56. lpp.

¹⁴ C. 4, 32, 27, 1. Sk.: Frier, Bruce W., general editor. The Codex of Justinian: A New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text. Based on a Translation by Justice Fred H. Blume. 3 volumes. Cambridge: Cambridge University Press, 2016, p. 955.

¹⁵ C. 4, 32, 28, 1. Turpat. Sk. arī: Пандекты. Т. 2: Обязательственное право. 2-е изд. / Пер. под рук. и ред. П. Соколовского. М.: Универ. тип., 1911, с. 87.

¹⁶ Sk.: J. B. Moyle. The Institutes of Justinian. 5th ed. Oxford, 1913.

¹⁷ Sk.: Барон Ю. Система римского гражданского права: в 6 кн. / Юлиус Барон. Санкт-Петербург: Асланов, Юрид. центр Пресс, 2005, с. 142; Sk. arī: Об обязательствах по римскому праву: Перевод с немецкого / Виндшейд Б.; Под ред., с прим.: А. Б. Думашевский, ред.-изд. «Судеб. вестн.». С.-Пб.: Тип. А. Думашевского, 1875, с. 35.

¹⁸ C. 4, 32, 26, 4. Sk.: Frier, B. W. 2016, p. 953; Sk. arī: Барон Ю. 2005, с. 143.

¹⁹ Sk.: Об обязательствах по римскому праву, 1875, с. 33, 34.

secināms, ka tie bija noteikti, lai nepieļautu augļošanu un parādnieka nostādīšanu nesamērīgi apgrūtināšā stāvoklī,²⁰ kad parādniekam pat teorētiski vairs nebūtu iespējams atdot parādu (faktiski nonākot parādu verdzībā).

2. Civillikuma 1765. panta ceturtā daļa kā alternatīva Civillikuma 1766. pantam

Vienpusējā kārtā kreditors parādnieka nesamaksātos procentus apvienot ar kapitālparādu tā vienkārši nevar. Civillikums šajā ziņā piedāvā 1766. panta alternatīvu 1765. panta ceturtajā daļā, kas noteic: “Procenti aprēķināmi tikai no paša kapitāla. Bet, ja noliktajā termiņā nesamaksā procentus vismaz par gadu, tad pēc kreditora pieprasījuma par viņam pienākošos procentu summu aprēķina likumiskos procentus par minēto termiņu.” Civillikuma 1765. panta ceturtā daļa ir aizgūta no VCL 3426. panta, kas sākotnēji šādas tiesības kreditoram neparedzēja. VCL 3426. pants pēc Krievijas impērijas justīcijas ministra ierosinājuma tika grozīts, un 1882. gadā tam tika pievienots otrais un trešais teikums,²¹ kas Civillikumā secīgi kļuva par 1765. panta ceturto daļu. Profesors Karls Erdmans, atsaucoties uz šajā VCL normā paredzētajām kreditora tiesībām, proti, ka kreditors ir tiesīgs aprēķināt likumiskos procentus par vismaz vienu gadu nesamaksātiem procentiem, faktiski apzīmē to kā atkāpi no anatocisma aizlieguma.²²

Pārējā Krievijas impērijas teritorijā, kurā netika piemērots VCL, līdz 1879. gadam bija aizliegta procentu likme, kas gadā pārsniedza 6 %. Lielāka procentu likme tika uzskatīta par augļošanu un tika krimināli sodīta.²³ Vēlāk kreditoram tika dotas identiskas tiesības, kādas paredz 1765. panta ceturtā daļa. Proti, Krievijas impērijas likumu krājuma X sējuma 1. daļas²⁴ 2022. pants noteica, ka procenti aprēķināmi tikai no paša kapitāla. Savukārt procenti par procentiem 6 % apmērā aprēķināmi tikai tad, kad tie nav maksāti vismaz gadu un to ir pieprasījis kreditors.²⁵ Izstrādājot Krievijas impērijas 1905. gada Civillkodeksa projektu,²⁶ tā 1910. gada redakcijā paredzētais 1894. pants (sadaļā par aizdevumu) noteica: “Procentus aprēķina tikai par pašu kapitālu. Iepriekš noslēgta vienošanās par procentu aprēķināšanu no kavētās procentu

²⁰ Sk.: Франчози Д. Институционный курс римского права. Москва: Статут, 2004, с. 365; Sk. arī: Муромцев С. А. 1883, с. 191, 192.

²¹ Sk.: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Третье. Том II. 1882. Санктпетербург, 1886, с. 483, 484; sk. arī: Буковский В. (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями въ 2 томахъ). Т. II. содержащий Право требовашй. Рига: Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1386, 1387.

²² Sk.: Обязательственное право губерний Прибалтийских. Из курса проф. Эрзмана / перевод и дополнительные примечания М. О. Гредингера. Рига: Ф. Е. Камкин, 1908, с. 37, 38.

²³ Шершеневич Г. Ф. Избранное. Т. 5: Учебник русского гражданского права / Вступ. слово, сост.: П. В. Крашенинников. М.: Статут, 2017, с. 494.

²⁴ Sk.: Сводъ законовъ Россійской Имперіи. Том X. Часть 1-я. Издание 1900 года. Pieejams: <https://civil.consultant.ru/reprint/books/211/>

²⁵ Шершеневич Г. Ф. 2017, с. 494, 495.

²⁶ Sk.: Гражданское уложение. Проект Высочайше учрежденной Редакціонной Коммисіи по составленію Гражданскаго уложенія (Съ объясненіями, извлеченными изъ трудовъ Редакціонной Коммисіи и съ приложеніемъ законопроекта объ авторскомъ правѣ, одобреннаго Государственною Думою). Под редакціей И. М. Тютрюмова. Составилъ А. Л. Саатчианъ. Томъ Второй. С.-Петербургъ: Изданіе книжнаго магазина «Законовѣдніе», 1910, с. 462.

summas uzskatāma par spēkā neesošu. Bet, ja līgumā noteiktajā laikā nav samaksāti procenti par vismaz vienu gadu, tad pēc aizdevēja pieprasījuma no aizņēmēja iekasē likumiskos procentus par nokavējuma procentu summu, sākot no iepriekš minētā termiņa.” Savukārt minētā projekta 1633. pants noteic, ka tā 1892. līdz 1895. panta noteikumi piemērojami visām vienošanām, kuras paredz procentu maksāšanu.

Secināms, ka vienīgais veids, kā kapitalizēt parādnieka nesamaksātos procentus, ir noslēgt atsevišķu vienošanos par procentu kapitalizāciju vai parādniekam izdot jaunu parādzīmi. Šis ierobežojums dziļi sakņojas romiešu tiesībās. Civillikuma 1766. pants un 1765. panta ceturtdaļa jau ir uzskatāmi par būtiskām atkāpēm no anatocisma aizlieguma. Tomēr Civillikuma 1765. panta ceturtdaļa, kaut arī paredz atkāpi no romiešu tiesībās stingri aizliegtā anatocisma, nesasniedz tādu pašu efektu jeb nedod tādu pašu ieguvumu kreditoram kā Civillikuma 1766. pantā paredzētās tiesības. Atklāts paliek jautājums, vai mūsdienu realitātē, kurā kapitāla apgrozības ātrums iepretim laikam, kad minētās tiesību normas tika radītas, ir nesamērīgi ātrāks, šāds regulējums vēl joprojām ir godīgs pret kapitāla īpašniekiem. It īpaši ņemot vērā, ka visās Rietumvalstīs ir izstrādāts regulējums, kas paredz gan fiziskās, gan juridiskās personas maksātnespēju.

3. Procentu kapitalizācija Lietuvā un Igaunijā

Lietuvas Republikā vispārēju procentu maksāšanas pienākumu paredz Lietuvas Republikas Civillkodeksa²⁷ 6.37. pants. Savukārt Lietuvas Republikas Civillkodeksa 6.37. panta ceturtdaļa noteic: “Procentus aizliegts aprēķināt par iepriekš aprēķinātajiem procentiem (dubultie procenti), izņemot likumos vai pušu vienošanās noteiktajos gadījumos, ja šāda vienošanās nav pretrunā labai ticībai, saprātīguma un taisnīguma prasībām.” Pirmšķietami secināms, ka Lietuvas Republikas Civillkodekss pieļauj procentu kapitalizāciju tādā veidā, ka nesamaksātie procenti pēc pušu vienošanās tiek pārvērsti par atsevišķu kapitālu un par to aprēķināti jauni procenti (latīņu val. – *anatocismus disiunctus s. separatus*). Tomēr vienlaikus šādai kapitalizācijai ir jāatbilst vairākām 6.37. pantā minētajām ģenerālklausulām. Tas vienlaikus nozīmē, ka tiesai ir dotas praktiskas iespējas katru procentu kapitalizācijas gadījumu izvērtēt individuāli un attiecīgi nospriest, vai konkrētā situācija atbilst, piemēram, labas ticības principam vai taisnīguma principam.

Igaunijas Republikā procentu maksāšanas pienākumu paredz Igaunijas Saistību tiesību likuma²⁸ (turpmāk – Saistību likums) 94. pants. Savukārt Saistību likuma 397. pants nosaka pienākumu maksāt procentus aizdevuma līgumā. Tomēr šie abi panti neregulē procentu kapitalizāciju, Saistību likuma 397. panta ceturtajai daļai vien paredzot, ka šī panta pirmo trīs daļu noteikumi neierobežo puses vienoties par nokavējuma naudu. Saistību likuma 113. pants paredz kreditora pienākumu maksāt nokavējuma procentus (soda naudu par kavētu maksājumu). Saistību likuma 113. panta sestā daļa noteic: “Par kavētu procentu maksājumu nokavējumu soda nauda netiek prasīta. Vienošanās, kas atkāpjas no šādas prasības, kaitējot parādniekam, ir

²⁷ Sk.: Lietuvas Republikas Civillkodekss. Pieejams: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.245495>

²⁸ Sk.: Igaunijas Saistību tiesību likums. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide>

spēkā neesošas.” Vienlaikus norādāms, ka Saistību likuma 113. panta sestajā daļā esošais aizliegums nenozīmē, ka puses nevarētu vienoties par procentu kapitalizāciju. Līdz ar to secināms, ka tiešā veidā Saistību likums neaizliedz kreditoram un parādniekam vienoties par nokavējuma procentu kapitalizāciju līdzīgi, kā tas ir noteikts Civillikuma 1766. pantā.

4. Līgumtiesību unifikācijas projekti un procentu kapitalizācija

Ne visi unifikācijas projekti satur noteikumus par procentu kapitalizāciju. Piemēram, UNIDROIT starptautisko komercclīgumu principu²⁹ (turpmāk – UNIDROIT principi) 7.4.9. pants noteic tikai kreditora tiesības saņemt procentus naudas maksājuma kavējuma gadījumā. Savukārt par kreditora tiesībām kapitalizēt procentus nekādu specifisku noteikumu nav. Pieņemams, ka UNIDROIT principi šādas kreditora tiesības neregulē. Līdz ar to sīkāk UNIDROIT principus analizēt nebūtu praktiski, tomēr nepieciešams ņemt vērā, ka atbilstoši UNIDROIT principu 1.1. pantam puses var brīvi noslēgt līgumu un noteikt tā saturu. Ņemot to vērā, apsverams būtu jautājums, vai šāda garantija ietver arī pušu tiesības vienoties par nākotnes procentiem un procentu kapitalizāciju kā tādu.

Eiropas līgumtiesību principu³⁰ (angļu val. – *Principles of European Contract Law*) (turpmāk – PECL) 9. nodaļas 9:508. panta pirmais punkts, līdzīgi kā UNIDROIT 7.4.9. pants, noteic, ka, “Ja naudas summas maksājums tiek kavēts, cietušajai pusei ir tiesības uz procentiem par šo summu no brīža, kad maksājums bija jāveic, līdz maksājuma veikšanas brīdim, piemērojot vidējo komercbanku īstermiņa aizdevumu likmi galvenajiem aizņēmējiem, kas ir spēkā līgumā noteiktajā maksājuma valūtā vietā, kur maksājums ir jāveic”. Tomēr PECL 17. nodaļas “Procentu kapitalizācija” 17:101 pantā (“kad procenti pievienojami pie kapitāla”) atrodams arī noteikums, kas noteic: “Saskaņā ar 9:508. panta 1. punktu maksājamie procenti tiek pieskaitīti neatmaksātajam kapitālam ik pēc 12 mēnešiem.” Līdz ar to secināms, ka PECL 17:101 pants paredz kreditora tiesības kapitalizēt procentus katrus 12 mēnešus, tādā veidā pēc būtības paredzot vienu no iepriekš pieminētajiem anatocisma veidiem – procentu pievienošana kapitālam (latīņu val. – *anatocismus coniunctus*).

Kopējā modeļa projekts³¹ (angļu val. – *Draft Common Frame of Reference*) (turpmāk – DCFR) paredz vairākas normas, kurās atrodama procentu kapitalizācija. DCFR ceturtās grāmatas sadaļā F par aizdevuma līgumiem IV.F.–1:104: panta “Procenti” 3. punkts noteic: “Procenti tiek aprēķināti katru dienu, sākot no dienas, kad aizņēmējs saņem naudas aizdevumu vai izmanto overdrafta iespēju, bet ir maksājami aizdevuma termiņa beigās vai katru gadu atkarībā no tā, kas notiek agrāk.” Savukārt IV.F.–1:104: panta “Procenti” 4. punkts noteic: “Saskaņā ar iepriekšējo punktu maksājamie procenti tiek pieskaitīti neatmaksātajam kapitālam ik pēc 12 mēnešiem.” DCFR trešās grāmatas 3:708: panta “Procenti par kavētiem maksājumiem” 1. punkts

²⁹ Sk.: UNIDROIT (2016) *Principles of International Commercial Contracts* 2016. Rome: UNIDROIT.

³⁰ Sk.: Commission on European Contract Law, *Principles of European Contract Law*, Parts I and II (OUP 2000). Pieejams: https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/#head_244

³¹ Sk.: DCFR (2009) *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR), Outline Edition*. Munich: Sellier.

noteic: “Ja naudas summas maksājums tiek kavēts neatkarīgi no tā, vai neizpilde ir attaisnojama vai nav, kreditoram ir tiesības uz procentiem par šo summu no brīža, kad maksājums bija jāveic, līdz maksājuma brīdim pēc vidējās komercbanku īstermiņa aizdevumu likmes labākajiem aizņēmējiem [angļu val. – *prime borrower*], kas ir spēkā maksājuma valūtā vietā, kur maksājums ir jāveic.” Savukārt DCFR trešās grāmatas 3:709: panta (“Kad procenti pievienojami pie kapitāla”) pirmais punkts noteic: “Procentus, kas maksājami saskaņā ar iepriekšējo pantu, pieskaita neatmaksātajam kapitālam ik pēc 12 mēnešiem.” Secināms, ka DCFR, līdzīgi kā PECL, paredz kreditora tiesības kapitalizēt nesamaksātos procentus katrus 12 mēnešus, nosakot šādas tiesības gan aizdevuma līgumos, gan citās maksājumu saistībās. Vienlaikus svarīgi izcelt to, ka atbilstoši DCFR 3:709: panta 2. punktam procentu kapitalizācija nevar notikt, ja puses ir vienojušās par nokavējuma procentiem, proti, nokavējuma procentu kapitalizāciju šis pants neparedz.³²

Kā pamatojums kreditora tiesībai kapitalizēt procentus ir princips, ka procenti, ko nopelna kreditors, piemēram, par aizdevuma izsniegšanu (maksājuma saistība), ir aktīvs. Procentu maksājuma kavēšana liedz kreditoram ekonomisku labumu tikpat lielā mērā kā kavēšanās ar paša kapitāla atmaksu. Kā papildu apsvērums tiek minēts arī tas, ka maksājumu kavējumiem ir nelabvēlīga ietekme uz kreditoriem, it īpaši maziem uzņēmumiem, kas šī iemesla dēļ var kļūt maksātnespējīgi.³³ Autora ieskatā, unifikācijas projektu noteikumi norāda uz to, ka Civillikuma regulējums attiecībā uz procentu kapitalizāciju neatspoguļo mūsdienu kapitāla apgrozības ātrumu. Ņemot vērā, ka līgumtiesību unifikācijas projekti 1) paredz kreditora tiesības uz procentiem, ja tiek kavēta maksājuma saistība, 2) piešķir kreditoriem tiesības kapitalizēt nesamaksātos procentus, ja tie nav maksāti vismaz 12 mēnešus, būtu ļoti uzmanīgi apsverams, vai tiesiskajās attiecībās, kas neskar patērētāju, esošajās tiesību normās nevajadzētu ieviest izmaiņas, izveidojot kritērijus, kuri noteiktu, kādos gadījumos kreditoram būtu tiesības vienpusēji kārtā kapitalizēt parādnieka nesamaksātos procentus, pievienojot tos kapitālparādam. Šādam regulējumam, protams, būtu jāņem vērā kreditora un parādnieka pretējās intereses, tomēr šāds uzdevums nav neizpildāms.

Kopsavilkums

1. Civillikums pašlaik paredz procentu kapitalizāciju tikai Civillikuma 1766. pantā, kreditoram un parādniekam par to savstarpēji vienojoties vai parādniekam izdotot jaunu parādzīmi. Vienpusēji kreditors ir tiesīgs aprēķināt likumiskos procentus no nesamaksātajiem procentiem tikai tad, ja tie nav maksāti vismaz gadu. Civillikuma 1765. panta ceturrtā daļa un 1766. pants jau uzskatāmi par atkāpi no romiešu tiesībās paredzētā anatocisma aizlieguma. Līdzīgu regulējumu paredz arī Lietuvas Republikas Civilkodekss un Igaunijas Saistību tiesību likums, proti, minētie normatīvie akti nesatur aizliegumu vienoties par procentu kapitalizāciju. Eiropas līgumtiesību unifikācijas projekti attiecībā pret procentu kapitalizāciju

³² Sk.: Von Bar C., Clive E. and Schulte-Nölke H. (eds) (2009) *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Full Edition, Vol. 1. Oxford: Oxford University Press, pp. 969, 970.

³³ Ibid.

tomēr ir vēl elastīgāki, proti, kreditoram ir tiesības pieskaitīt procentus pie neatmaksātā kapitāla ik pēc 12 mēnešiem, DCFR gadījumā atsevišķi izdalot, ka šīs tiesības nav attiecināmas uz nokavējuma procentiem.

2. Autora ieskatā, tiesības kapitalizēt procentus ietver vismaz divu interešu kolīziju. No vienas puses, pastāv kreditora intereses nopelnīt, izmantojot sev piederošu kapitālu, alternatīvi tiesības saņemt atlīdzību par sev pienākoša maksājuma kavējumu. Savukārt, no otras puses, ir parādnieka interese (kas parasti ir vājākā puse, piemēram, aizdevuma līgumā) netikt nostādītam nesamērīgi apgrūtinošā stāvoklī ar pienākumu atdot kreditoram procentu maksājumu summu, kas ievērojami pārsniedz saņemtā kapitāla apjomu, alternatīvi saņemtās preces vai pakalpojuma vērtību. Vienlaikus ir skaidrs, ka Civillikuma 1765. panta ceturtā daļa un 1766. pants vairs neatbilst mūsdienu kapitāla apgrozības ātrumam un laikmetam, kādā pašlaik dzīvo sabiedrība.
3. Ņemot vērā, ka līgumtiesību unifikācijas projekti paredz procentu kapitalizāciju, būtu apsverams, vai esošajās tiesību normās nevajadzētu ieviest izmaiņas, izveidojot kritērijus, kuri noteiktu, kādos gadījumos kreditoram būtu tiesības vienpusējā kārtā kapitalizēt parādnieka nesamaksātos procentus. Šādas izmaiņas, bez šaubām, būtu jūtīgs temats, it īpaši ņemot vērā sabiedrības finanšu prātību un attieksmi pret uzņemtajām saistībām pret kreditoriem. Papildus jāņem vērā, ka šādā situācijā pastāv risks par pašu parādnieku nostādīšanu situācijā, kad procentu kapitalizācija ir novedusi pie tā, ka parādnieks to vairs faktiski nav spējīgs atdot. Samērojot kreditoru un parādnieku intereses, iespējams, ka izmaiņas varētu attiecināt tikai uz tādām maksājumu saistībām, kurās starp pusēm nav vienošanās par procentu maksāšanu vai maksājumu saistībās, kuras objektīvi ir pārāk zemas, lai kreditoram būtu ekonomiski pamatoti vērsties pēc juridiskās palīdzības un vēlāk tiesā. Jebkurā gadījumā procentu kapitalizācija Latvijas civiltiesībās ir līdz šim maz apskatīts institūts, tomēr tas ir diskusijas vērts temats, ar kuru varētu modernizēt esošo regulējumu par procentiem.

Prof. Jāņa Rozenfelda sekcija

KASĀCIJAS INSTANCES TIESAS KOMPETENCE UN ATTĪSTĪBAS TENDENCES

COMPETENCE OF THE COURT OF CASSATION AND ITS DEVELOPMENT TRENDS

Aldis Laviņš, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors

Summary

The article is dedicated to examination of trends in the development of the competence of the court of cassation in countries such as France, the Netherlands, Lithuania and Estonia, where courts are entitled to amend or adopt new rulings in certain cases. It offers discussion of the potential benefits and challenges of these developments, including improving judicial efficiency and reducing retrials.

Atslēgvārdi: kasācijas instances tiesa, kompetence, tiesu efektivitāte, konsultatīvs atzinums

Keywords: Court of Cassation, competence, efficiency of the Court, advisory opinion

1. Augstākās tiesas kompetences modeļi kontinentālajā Eiropā

Atšķirīga vēsturiskā pieredze un tiesiskās tradīcijas ir galvenais iemesls tam, kādēļ kontinentālās Eiropas tiesiskajā telpā nepastāv vienots augstākā līmeņa tiesas (turpmāk arī – augstākā tiesa) kompetences modeļis. Nav arī konstatējama dominējošā pieeja kompetences noteikšanai. Neraugoties uz pastāvošajām atšķirībām, tostarp augstāko tiesu nosaukumos, doktrīnā ir sastopami centieni pēc noteiktām pazīmēm grupēt augstākā līmeņa tiesas.¹

Pirmo grupu veido tiesas, kuras kompetence tiek noteikta atbilstoši kasācijas principam. Proti, augstākā tiesa ir kasācijas instances tiesa, kurā tiek skatīti tikai tiesību jautājumi par materiālo un procesuālo tiesību normu piemērošanas pareizību. Tās kompetencē neietilpst pierādījumu vērtēšana un lietas apstākļu konstatēšana. Ja kasācijas instances tiesa atzīst, ka zemākas instances tiesa nav pareizi piemērojusi tiesību normas un tas ir novedis pie lietas nepareizas izspriešanas, tā atceļ pārsūdzēto nolēmumu un lietu nodod jaunai izskatīšanai tai pašai vai citai zemākas instances tiesai.² Kasācijas principam pamatā ir publiski tiesisks raksturs, jo tas ir vērsts uz

¹ Galič A. A Civil Law Perspective on the Supreme Court and Its Functions. Pieejams: <http://colloquium2014.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/21/2014/01/Ales-Galic.pdf>. [aplūkots 16.01.2025.]

² Ibid.

tiesību normu vienvēidīgu iztulkošanu un piemērošanu visā valstī.³ Šāds modelis ir izplatīts valstīs, kurās savu ietekmi ir guvuši Francijas tiesību sistēma.⁴

Otro grupu veido tiesas, kuru kompetence tiek noteikta atbilstoši revīzijas principam. Proti, augstākās instances tiesa ir tiesīga pārbaudīt tiesību normas piemērošanas pareizību zemākas instances tiesā, un atšķirībā no kasācijas tiesas tai ir kompetence atcelt kļūdaino zemākas instances tiesas nolēmumu un tā vietā taisīt savu spriedumu pēc būtības. Tādā veidā lieta netiek sūtīta atkārtotai izskatīšanai zemākas instances tiesā, un lietas izskatīšana beidzas ar revīzijas instances tiesas nolēmumu. Jāteic, ka šāda kompetence var tikt īstenota tad, ja lietā vairs nav domstarpību par lietas apstākļiem. Šāds modelis ir izplatīts valstīs, kuras ietekmējusi Vācijas un Austrijas tiesību sistēma.⁵

Trešo grupu veido tā dēvētais Skandināvu augstāko tiesu modelis, kas balstās uz ierasto apelācijas principu. Proti, augstākā līmeņa tiesai ir piešķirta kompetence nepieciešamības gadījumā pašai noskaidrot gan fakta, gan tiesību jautājumu, un, ja zemākas instances tiesas vērtējumam tā nepiekrīt, tai nav šķēršļu atcelt pārsūdzēto spriedumu un tā vietā taisīt savu nolēmumu pēc būtības. Jāteic, ka Skandināvu valstu augstāko tiesu praksē kompetence novērtēt pierādījumus un konstatēt lietas apstākļus tiek izmantota reti. Pamatā augstākās tiesas izskata tādas lietas, kurās taisītais spriedums var kalpot par precedentu tiesību piemērotājiem.⁶

2. Kasācijas instances tiesas kompetence Latvijā

Latvijā augstākā līmeņa tiesa ir Senāts, kura kompetence ir noteikta atbilstoši kasācijas principam.⁷ Civilprocesa likuma 474. pants noregulē to, kādus nolēmumus Senāts ir tiesīgs taisīt lietā. Ja kasācijas sūdzība ir nepamatota, Senāts ir tiesīgs to noraidīt un atstāt negrozītu pārsūdzēto zemākas instances tiesas spriedumu. Ja tiek konstatēti priekšnoteikumi, kas nepieļauj tiesvedību civillietā, Senāts ir tiesīgs atcelt pārsūdzēto nolēmumu un izbeigt lietā tiesvedību. Ja kasācijas sūdzība tiek atzīta par pamatotu, Senāts ir tiesīgs atcelt pārsūdzēto zemākas instances tiesas spriedumu un nodot lietu jaunai izskatīšanai apelācijas vai pirmās instances tiesai. Savukārt gadījumā, ja zemākas instances tiesa, kļūdaini piemērojot materiālo tiesību normu, ir nepareizi noteikusi prasības apmēru, Senāts daļā par prasības apmēru ir tiesīgs grozīt pārsūdzēto spriedumu.

Minētā tiesību norma pēc būtības nav grozīta, un faktiski tā ir saglabājusies tās sākotnējā redakcijā. Vienīgais grozījums, kas izdarīts ar 2002. gada 31. oktobra likumu, attiecas uz Senāta kompetenci nodot lietu jaunai izskatīšanai ne tikai apelācijas,

³ Satversmes tiesas 02.06.2008. spriedums lietā Nr. 2007-22-01.

⁴ Rhee C. H. van. Introduction. In: Rhee C. H. van (ed.). *European Traditions in Civil Procedure*. Antwerp [etc.]: Intersentia, 2005, pp. 3-23.

⁵ Galič A. A Civil Law Perspective on the Supreme Court and Its Functions. Pieejams: <http://colloquium2014.uw.edu.pl/wp-content/uploads/sites/21/2014/01/Ales-Galic.pdf>. [aplūkots 16.01.2025.]

⁶ Нюлунд А. Судебная система и источники гражданского процессуального права Норвегии. Ерво Л. Общая характеристика судебной системы, системы права и источников гражданского процессуального права (Швеция, Финляндия). Проверка судебных постановлений в гражданском процессе: российский и зарубежный опыт: Учебное пособие. Е. Борисова (ред.). Москва: Городец, 2018, с. 295-299; 626-629.

⁷ Likums "Par tiesu varu": LV likums. Pieņemts 15.12.1992. (sk. 44. pantu).

bet arī pirmās instances tiesā. Tātad aplūkotais tiesiskais regulējums liecina par to, ka Latvijā kasācijas instances tiesas kompetence civilprocesā ir noteikta atbilstoši kasācijas principa izpratnei, kas pastāv jau kopš tā pirmsākumiem. Proti, ja tiesa konstatē, ka zemākas instances tiesa nav pareizi piemērojusi materiālo vai procesuālo tiesību normas, tā spriedumu atceļ un lietu nodod jaunai izskatīšanai. Praksē ir bijuši gadījumi, kad viena un tā pati civillietā nonāk kasācijas instances tiesā ne tikai otro, bet arī trešo un ceturto reizi. Šāda kasācijas instances tiesas kompetence nesekmē civiltiesiskā strīda iespējami ātrāku izskatīšanu, kas citstarp negatīvi ietekmē arī tautsaimniecības attīstību valstī.

Interesanti, ka, lai panāktu efektīvāku lietas izskatīšanas procesuālo kārtību, Latvijā Saeimas Juridiskajā komisijā jau 1938. gadā bija uzsāktas diskusijas par kasācijas instances tiesas kompetences paplašināšanu. Citāts no Saeimas Juridiskās komisijas protokola izraksta: “Nākošā sēdē caurskatīs jautājumu par revīzijas funkcijas piešķiršanu Senātam līdz ar kasācijas funkcijām, lai vienkāršotu procesu, un proti, lai nebūtu vajadzīgs sūtīt atpakaļ apelācijas instancei tādas lietas, kur apstākļi ir pilnīgi noskaidroti.”⁸ Visticamāk, uz attīstību vērstā iniciatīva palika bez rezultāta Latvijas tautai liktenīgā 1940. gada dēļ.

Sabiedrībā arvien pieaug prasība pēc efektīvākas tiesu sistēmas. Gan Latvijā, gan citās kontinentālās Eiropas valstīs regulāri norisinās zinātniski praktiskās konferences, kuru uzmanības centrā ir tiesu sistēmas, tostarp kasācijas instances tiesas, efektivitāte. Tāpēc raksta turpinājumā pievērsīšos tam, kādas tendences attiecībā uz kasācijas instances tiesas kompetences attīstību ir vērojamas citviet. Aplūkošu tikai tās ārvalsts augstākā līmeņa tiesas, kuras ir kasācijas instances tiesa.

3. Kasācijas instances tiesas kompetence atcelt pārsūdzēto spriedumu un tā vietā taisīt savu nolēmumu

Francijā,⁹ Lietuvā,¹⁰ Igaunijā,¹¹ Nīderlandē,¹² Polijā,¹³ Spānijā,¹⁴ Itālijā un Portugālē, lai sekmētu lietu izskatīšanas efektīvāku procesuālo kārtību, ideja par kasācijas instances kompetences paplašināšanu ir tikusi īstenota tādā veidā, ka tiesai

⁸ Pieejams: <https://periodika.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:palissue:1052054|article:DIVL188|query:jaut%C4%81jumu%20par%20funkciju%C5%A1%C4%B7ir%C5%A1anu%20Sen%C4%81tam%20funkcij%C4%81m%20> [aplūkots 12.03.2025.]

⁹ Francijas Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 627. pantu). Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/ [aplūkots 12.03.2025.]

¹⁰ Lietuvas Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 359. pantu). Pieejams: <https://www.infolex.lt/ta/77554#> [aplūkots 12.03.2025.]

¹¹ Igaunijas Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 691. pantu). Pieejams: <http://www.legaltext.ee/text/en/X2049K10.htm>

¹² Verkerk R. R., Rhee C. H. van. The Supreme Cassation Court of the Netherlands: Efficient engineer for the unity and development of the law. Supreme Courts in transition in China and the West: Adjudication at the service of public goals. C. H. Rhee van; Y. Fu Cham (eds). Springer, 2017. pp. 78-79.

¹³ Polijas Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 398.16 pantu). Pieejams: <https://www.global-regulation.com/translation/poland/7049655/act-of-17-november-1964%252c-the-code-of-civil-procedure.html> [aplūkots 12.03.2025.]

¹⁴ Spānijas Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 487. pantu). Pieejams: <https://www.mjusticia.gob.es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Law%201-2000%20of%207%20January.pdf> [aplūkots 12.03.2025.]

noteiktos gadījumos ir piešķirtas tiesības ne tikai grozīt pārsūdzēto spriedumu, bet arī atcelt pārsūdzēto nolēmumu un tā vietā taisīt citu nolēmumu. Turklāt tādos gadījumos, kā to, piemēram, paredz Francijas Civilprocesa kodeksa 627. pants, kasācijas instance arī izlemj jautājumu par tiesāšanās izdevumu sadali.¹⁵ Ar šādu tiesisko regulējumu tiesu sistēma sekmē to, ka galīgais noregulējums lietā tiek panākts īsašos termiņos, kā arī to, ka gan tiesas, gan arī lietas dalībnieku laika un finanšu resursi tiek ietaupīti uz lietas atkārtotas izskatīšanas rēķina. Tiesību zinātnē ir atzīts, ka, paplašinot šādā veidā kasācijas instances tiesas kompetenci, kasācijas un revīzijas instances tiesas funkcijas ir pietuvinājušās viena otrai un praksē vairs neuzrāda būtiskas atšķirības.¹⁶

Vienlaikus jāņem vērā, ka, lai ievērotu gan kasācijas principa kodolu, gan sabiedrības prasību pēc tiesu efektivitātes, iepriekš minēto valstu likumdevēji ir paredzējuši vairākus nosacījumus, pastāvot kuriem kasācijas instances tiesa ir tiesīga īstenot kompetenci atcelt pārsūdzēto spriedumu un tā vietā taisīt savu spriedumu. Nosacījumi ir kumulatīvi, un tie ir šādi: 1) tiesa, kuras spriedums tiek pārbaudīts kasācijas kārtībā, nav pieļāvusi būtiskus procesuālo tiesību normu pārkāpumus, 2) lietā pušu starpā nav strīda par lietas apstākļiem, 3) tiesa, kuras spriedums tiek pārbaudīts kasācijas kārtībā, ir kļūdījusies lietas apstākļu juridiskajā novērtējumā vai nepareizi interpretējusi tiesību normu.

Uztveramības labad norādišu ilustratīvu piemēru, kad Senāts būtu tiesīgs īstenot kompetenci atcelt apelācijas instances tiesas spriedumu un tā vietā taisīt savu nolēmumu un tādā veidā noslēgt lietas izskatīšanu.

Dzīvokļu īpašnieku kopība pieņēmusi lēmumu uzdot jaunajam pārvaldniekam veikt visas Dzīvojamo māju pārvaldīšanas likuma 6. pantā paredzētās pārvaldīšanas darbības, tostarp dzīvokļu īpašnieku vārdā parakstīt līgumus, vienošanās ar komunālo pakalpojumu sniedzējiem, piemēram, par atkritumu izvešanu u. tml. Izskatot lietu, apelācijas instances tiesa atzina, ka šādā situācijā dzīvokļu īpašnieku kopība ir sniegusi pārvaldniekam pilnvarojumu dzīvokļu īpašnieku vārdā parakstīt līgumus, tāpēc saskaņā ar Dzīvokļa īpašuma likuma 17. panta septīto daļu (redakcijā, kas bija spēkā līdz 2021. gada 2. februārim), lai lēmums būtu pieņemts, ir nepieciešams, lai “par” ir nobalsojuši dzīvokļu īpašnieki, kuri pārstāv vismaz divas trešdaļas no visiem dzīvokļu īpašumiem.

Apelācijas instances tiesas viedoklim var nepie krist, jo pārvaldīšanas uzdevuma došana jau ietver pilnvarojumu pārvaldniekam pārstāvēt dzīvokļu īpašnieku kopību visos jautājumos, kas saistīti ar pārvaldīšanas uzdevuma izpildi, proti, pārvaldnieks ir tiesīgs noslēgt līgumu ar pakalpojumu sniedzēju, ja vien kopība nav lēmusi citādi. Tādējādi atbilstoši Dzīvokļa īpašuma likuma 16. panta trešajai daļai un 17. panta deviņajai daļai lēmums par pārvaldīšanas uzdevumu došanu, pat ja tas ietver pilnvarojumu pārvaldniekam slēgt pakalpojumu līgumus kopības vārdā, ir pieņemts, ja “par” ir nobalsojuši dzīvokļu īpašnieki, kuri pārstāv vairāk nekā pusi no visiem dzīvokļu īpašniekiem.¹⁷

¹⁵ Francijas Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 627. pantu). Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/ [aplūkots 17.03.2025.]

¹⁶ Galič A. A Civil Law Perspective on the Supreme Court and Its Functions. Pieejams: <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.5451> [aplūkots 16.01.2025.]

¹⁷ Sal. sk. Rīgas apgabaltiesas 30.01.2024. spriedumu civillietā Nr. C29248222.

Aplūkotajā situācijā nav strīda par faktiem. Domstarpības pastāv tikai par konstatēto apstākļu juridisku novērtējumu, proti, vai dzīvojamās mājas pārvaldīšana aptver arī pārvaldnieka kompetenci slēgt līgumu ar pakalpojuma sniedzēju. Nav šaubu, ka Senātam ir kompetence sniegt apelācijas instances tiesas konstatēto apstākļu atšķirīgu juridisko novērtējumu un piemērot uz lietas apstākļiem attiecināmo materiālo tiesību normu. Jāņem vērā, ka šādā situācijā apelācijas instances tiesai vairs nav atlikusi ne lietas apstākļu juridiskā novērtējuma brīvība, ne arī rīcības brīvība attiecināmās tiesību normas izvēlē. Tāpēc pamatoti varam uzdot jautājumu, kāpēc Senāts nevarētu iepriekš minētos argumentus norādīt savā spriedumā un lietu nenodot jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā. Sākumposmā varētu būt pretestība pieņemt tādu Senāta spriedumu, kura rezolutīvajā daļā būtu rakstīts: “Nosprieda, pirmkārt, atcelt apgabaltiesas spriedumu, otrkārt, prasību par dzīvokļu īpašnieku kopības lēmuma atzīšanu par spēkā neesošu noraidīt, treškārt, noteikt tiesāšanās izdevumu sadali.” Tomēr, laikam ejot, apsvērumi par ietaupījumiem tiesas, kā arī lietas dalībnieku laika un finanšu resursiem varētu mainīt attieksmi pret Senāta jauno kompetenci.

Turklāt šādas kompetences piešķiršana nenozīmē, ka Senātam tā būtu jāīsteno teju vai katrā lietā. Tā ir jāuztver kā tiesisks rīks, ko Senāts varētu izmantot tad, kad tam būtu visi priekšnoteikumi un to uzskatītu par nepieciešamu. Igaunijas Valsts tiesas un Lietuvas Augstākās tiesas pieredze liecina, ka šāda kompetence netiek izmantota bieži. Tomēr, pat ja šādi izskatīto lietu skaits mērāms vienā vai divos desmitos, tas tik un tā sniedz būtisku pienesumu tiesvedības efektivitātei.

Minētais piemērs iedrošina apsvērt to, ka arī Latvijā ir lietderīgi ievērot kasācijas instances tiesas kompetences attīstības tendences. Attiecīgi ir priekšlikums grozīt Civilprocesa likuma 474. pantu, to papildinot ar 5. punktu, izsakot to šādā redakcijā: “Atcelt spriedumu un tā vietā taisīt jaunu spriedumu, ja tiesa nepareizi interpretējusi materiālo tiesību normu vai konstatētajiem lietas apstākļiem devusi kļūdainu juridisko novērtējumu un tiesa nav pieļāvusi šā likuma 452. panta trešās daļas noteikumu pārkāpumu.”

4. Tiesības atstāt spēkā pirmās instances tiesas spriedumu

Kā nākamā kasācijas instances tiesas kompetences novitāte ir jāmin Igaunijas Civilprocesa likuma 691. panta 5. punktā, kā arī Lietuvas Civilprocesa kodeksa 382. panta 4. punktā paredzētā tiesība kasācijas instances tiesai atcelt apelācijas instances tiesas kļūdaino nolēmumu un atstāt spēkā pirmās instances tiesas spriedumu un tādā veidā pabeigt lietas izskatīšanu.

Šāda kasācijas instances tiesas kompetence sniegtu uzlabojumus tiesu sistēmas funkcionēšanā. Pirmkārt, gadījumā, ja apelācijas instances tiesas spriedumā ietvertais civiltiesiskā strīda risinājums atšķirtos no pirmās instances tiesas risinājuma un Senāts atzītu, ka pārsūdzētais apelācijas instances tiesas spriedums ir kļūdainš, tad nebūtu nepieciešams lietu nodot jaunai izskatīšanai apelācijas instances tiesā, bet juridisku spēku varētu piešķirt pirmās instances tiesas spriedumam. Tādā veidā ātrāk panāktu civiltiesiskā strīda galīgo noregulējumu un ietaupītu gan lietas dalībnieku, gan tiesas resursus. Otrkārt, šāda Senāta kompetence izceltu pirmās instances tiesas sprieduma nozīmi un sekmētu jaunas tiesāšanās kultūras ieviešanu Latvijas tiesiskajā sistēmā. Proti, gan lietas dalībnieki, gan viņu pārstāvji – zvērīnāti

advokāti – pakāpeniski nonāktu pie atziņas, ka nozīmīgākais civiltiesiskā strīda izskatīšanas posms ir tieši pirmās instances tiesā.

Aplūkotās kompetences iespējamais trūkums varētu būt tajā, ka Senātam, pirms atstāt spēkā tieši pirmās instances tiesas spriedumu, būtu jāpārbauda gan pārsūdzētais apelācijas instances tiesas spriedums, gan arī atšķirīgu civiltiesiskā strīda risinājumu saturošais pirmās instances tiesas spriedums, kas pāildzinātu lietas izskatīšanu kasācijas instances tiesā. Papildus minētajam jāņem vērā, ka Latvijā ir iesakņojusies tradīcija kasācijas sūdzībā norādīt vien argumentus par to, kā izpaužas pārsūdzētā sprieduma nepareizība, taču gadījumā, kad apelācijas instances tiesas sprieduma risinājums būs atšķirīgs no pirmās instances tiesas, kasācijas sūdzībā būtu jānorāda abu zemākas instances tiesas spriedumā ietverto argumentu salīdzinošs vērtējums.

Visbeidzot Senāta kompetences īstenošana – atcelt apelācijas instances tiesas nolēmumu un piešķirt juridisku spēku pirmās instances tiesas spriedumam – ir iespējama vien tad, ja starp lietas dalībniekiem nepastāv domstarpību par fakta jautājumu, proti, par pierādījumu vērtējumu un lietā konstatētajiem apstākļiem.

Arī par šo kompetenci būtu vērtīgi norādīt ilustratīvu piemēru, kad tā varētu tikt īstenota, taču raksta ierobežotā apjoma dēļ piemēru nav iespējams izvērst. Norādīšu vien to, ka veiksmīgs piemērs varētu attiekties uz civiltiesisku strīdu, kurā prasītājs cēla prasību par patvaļīgi izbūvēta lietus ūdens kanalizācijas cauruļvada nojaukšanu, savukārt atbildētājs iesniedza pretpasību par ūdensvada servitūta nodibināšanu. Pirmās instances tiesa konstatēja, ka lietus ūdens kanalizācijas izbūvei būvprojekts nebija saskaņots, bija vien izstrādāts kanalizācijas cauruļvada tehniskais projekts, kas paredzēja minētā cauruļvada izbūvi kaimiņa zemesgabala malējā daļā, tas ir, vietā, kur tas robežojas ar pašvaldības ceļu. Cauruļvada izbūvētājs neievēroja arī tehnisko projektu un izbūvēja lietus ūdens kanalizācijas cauruļvadu tādā veidā, ka tas šķērsoja kaimiņa zemesgabalu pa vidu. Pirmās instances tiesa prasību apmierināja, bet pretpasību noraidīja. Savukārt apgabaltiesa prasību noraidīja, bet pretpasību, pamatojoties uz samērīguma principu, ka cauruļvada izbūvētajam ir nepieciešams novadīt lietus ūdeni no sava zemesgabala, apmierināja. Apgabaltiesa nepiešķīra nozīmi tam, ka atbilstoši tehniskajam projektam cauruļvadu bija paredzēts izbūvēt tuvu kalpojošā zemesgabala robežai, kas mazāk ierobežotu prasītāja īpašumtiesības. Kādu nolēmumu šādā situācijā pieņemt kasācijas instances tiesai?

5. Prejudiciālais nolēmums kā jauna kasācijas instances tiesas kompetence

Arvien vairāk kontinentālās Eiropas valstīs – Francijā,¹⁸ Polijā, Nīderlandē,¹⁹ Rumānijā un Slovēnijā – augstākajai tiesai tiek piešķirta kompetence sniegt konsultatīvu atzinumu jeb tā saukto prejudiciālo nolēmumu.²⁰ Atsevišķās valstīs

¹⁸ Francijas Kasācijas tiesas tīmekļvietne. Pieejama: <https://www.courdecassation.fr/en/about-court> [aplūkots 12.03.2025.]

¹⁹ Nīderlandes Civilprocesa kodekss (sk. Kodeksa 392. pantu). Pieejams: <https://www.rechtspraak.nl/SiteCollectionDocuments/dutch-code-of-civil-procedure-2025.pdf> [aplūkots 12.03.2025.]

²⁰ Krans B., Ploum M. Preliminary Questions in the Netherlands: Questions from Lower Courts to the Dutch Supreme Court. Pieejams: <https://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/law/lex/rlr42/006Bart%20KRANS%20and%20Marije%20PLOUM.pdf> [aplūkots 13.03.2025.]

priekšnoteikums konsultatīvā atzinuma pieprasīšanai ir apstāklis, ka zemākas instances tiesās pastāv ievērojams līdzīgu lietu skaits un ir nepieciešams sniegt atbildi uz būtisku tiesību jautājumu. Citviet priekšnoteikums ir cits, proti, pastāv atšķirīga tiesību piemērošanas prakse tādās lietās, kurās nav paredzēts iesniegt kasācijas sūdzību. Vēršoties ar jautājumu kasācijas instances tiesā, zemākas instances tiesām ir iespējams novērst tiesību normu atšķirīgas piemērošanas praksi.

Par konsultatīvā atzinuma nepieciešamību civillietā lemj zemākās instances tiesa vai nu pēc savas iniciatīvas, vai arī pēc lietas dalībnieku ierosmes. Pirms vēršanās ar jautājumu augstākajā tiesā parasti tiesa informē lietas dalībniekus par šādu nodomu un lūdz sniegt apsvērumus par konsultatīvā atzinuma nepieciešamību. Pieņemot lēmumu par vēršanos pēc konsultatīvā atzinuma, tiesa aptur lietā tiesvedību līdz brīdim, kad sniegts attiecīgais atzinums.

Procesuālajā normatīvajā aktā tiek noteiktas prasības, kuras jāievēro, pieprasot konsultatīvā atzinuma sniegšanu. Ja tiesas lēmums neatbilst prasībām, augstākā tiesa ir tiesīga atteikt to pieņemt. Ja tiesas lēmums par jautājuma uzdošanu atbilst prasībām, tiek ierosināta tiesvedība, un vidēji trīs līdz sešu mēnešu laikā kasācijas instances tiesai ir jāsagatavo konsultatīvais atzinums.

Šādas kompetences trūkums varētu būt, pirmkārt, tas, ka augstākajai tiesai varētu palielināties noslodze, un, otrkārt, konsultatīvā atzinuma gadījumā trūkst konkrētās lietas apstākļu konteksta, tāpēc tiesnešiem būtu jāapgūst jaunas prasmes sniegt atbildi uz abstraktu un sarežģītu tiesību jautājumu. Ieguvumi, ko tiesiskajai sistēmai sniegtu konsultatīvā atzinuma ieviešana, atsver pieminētos trūkumus. Citu valstu, piemēram, Francijas, pieredze liecina, ka Kasācija tiesa (*Cour de Cassation*) gadā vidēji sniedz 10–15 konsultatīvos atzinumus. Nīderlandes Augstākā tiesa gadā vidēji sniedz 13 atzinumus.²¹ Šāda slodze nav pārmērīga. Turklāt ir pamats runāt tieši par slodzes samazināšanos. Proti, konsultatīvajā atzinumā sniegtā tiesību normas interpretācija nodrošinātu to, ka zemākas instances tiesas, sekojot atzinumā norādītajam, vienveidīgi izspriestu vēl citas izskatīšanā esošas līdzīgās lietas, un tādā veidā mazinātos sūdzību skaits augstākas instances tiesā, kā arī mazinātos ierosināto lietu skaitu Senātā.

Nākamais ieguvums būtu tas, ka Senāts izceltu savu lomu būt par tiesiskās domas attīstītāju valstī. Tāpat Senātam būtu iespēja sniegt nepieciešamo juridisko atbalstu pirmās instances tiesas tiesnešiem, kuriem pirmajiem nākas risināt sarežģītus, tiesu praksē vēl neaplūkotos tiesību jautājumus. Visu trīs līmeņu tiesas būtiski uzlabotu savstarpējo dialogu un darbotos kā vienots veselums. Visbeidzot, šāda tiesas kompetence sniegtu ievērojamu pienesumu tautsaimniecības attīstībai. Tiesiskā drošība nodrošina valstī vidi, kurā veiksmīgi var attīstīties saimnieciskā darbība un civil-tiesiskā apgrozība. Sabiedrība, jo īpaši saimnieciskās darbības veicēji, novērtētu to, ka relatīvi īsā laikā, apmēram sešu mēnešu posmā, Senāts sniegtu konsultatīvu atzinumu, kurā izskaidrotu sarežģīta, līdz šim tiesu praksē nerisināta tiesību piemērošanas jautājuma aspektus.

²¹ Krans B., Ploum M. Preliminary Questions in the Netherlands: Questions from Lower Courts to the Dutch Supreme Court. Pieejams: <https://www.ritsumei.ac.jp/acd/cg/law/lex/rlr42/006Bart%20KRANS%20and%20Marije%20PLOUM.pdf> [aplūkots 13.03.2025.]

6. “Leapfrog appeal” – tiesvedības apelācijas instances tiesā izlaišana

Kontinentālās Eiropas valstīs, kurās augstākā tiesa ir kasācijas instances tiesa, salīdzinoši maz izplatīta ir augstākās tiesas kompetence izskatīt tādu kasācijas sūdzību, kas iesniegta, “pārlecot” apelācijas instances tiesu (angļu valodā to apzīmē *Leapfrog appeal*). Šāda kompetence plašāk ir pazīstama Vācijā, kā arī valstīs, kuru tiesību sistēma pieder anglosakšu tiesību lokam.

Ņemot vērā, ka Nīderlandē šāda kompetence ir paredzēta, īsumā norādišu tās galvenās iezīmes.²² Pēc pirmās instances tiesas sprieduma sastādīšanas kāda no pusēm ir tiesīga vērsties tiesā ar lūgumu sniegt atļauju iesniegt kasācijas sūdzību, izlaižot apelācijas instances tiesu. Savukārt otrai pusei ir jāsniedz viedoklis, vai tā piekrīt tam, ka par pirmās instances tiesas spriedumu varēs iesniegt kasācijas sūdzību. Ja puses nevienojas, tad ar spriedumu neapmierinātā puse ir tiesīga iesniegt apelācijas sūdzību. Ja puses vienojas par kasācijas sūdzības iesniegšanu, tad lēmums ir jāpieņem tiesai, pārbaudot, vai lietā pastāv priekšnoteikumi apelācijas instances tiesas “pārlēkšanai” un sūdzības iesniegšanai kasācijas instances tiesā. Viens no priekšnoteikumiem ir tas, ka lietas dalībniekiem nav domstarpību par fakta jautājumu. Savukārt tiesību jautājumam ir jābūt tādām, kurām ir nozīme tiesību vienveidīgas piemērošanas nodrošināšanā.

Kasācijas sūdzības iesniegšanai, izlaižot apelāciju, trūkums ir tas, ka sūdzības ātrāka nonākšana kasācijas instances tiesā ir atkarīga no lietas dalībnieku vienošanās par lietas virzību. Proti, pat ja konkrētajā civillietā ir būtisks tiesību piemērošanas jautājums, bet pirmās instances tiesā zaudējusi puse nepiekritis apelācijas izlaišanai, lietas izskatīšana norisināsies vispārējā kārtībā, un ieguvums no aplūkotās kompetences būs zudis.

Kopsavilkums

1. Nepieciešamība uzlabot tiesu sistēmas efektivitāti ir veicinājusi kasācijas instances tiesas kompetences attīstību. Gan Francijā, kas ir kasācijas principa izcelsmes valsts, gan arī Lietuvā, Igaunijā un vēl citviet Eiropā augstākā līmeņa tiesai civilprocesā ir paredzēta kompetence atcelt kļūdainu zemākas instances tiesas spriedumu un tā vietā taisīt jaunu spriedumu vai arī piešķirt juridisku spēku pirmās instances tiesas spriedumam, tādā veidā pabeidzot lietas izskatīšanu. Likumdevējs ir piešķīris augstākā līmeņa tiesai tiesiskus instrumentus, ar kuriem pēc iespējas novērst to, ka viena un tā pati civillietā tiek izskatīta no jauna otro un trešo reizi.
2. Pakāpeniski palielinās to valstu skaits, kurās augstākā līmeņa tiesai tiek piešķirta kompetence sniegt konsultatīvu atzinumu, kas sekmē tiesību vienveidīgu

²² Uzelac A., Rhee C. H. van. Appeals and other Means of Recourse against Judgments in the Context of the Effective Protection of Civil Rights and Obligations. In: Nobody's Perfect. Comparative Essays on Appeals and other Means of Recourse against Judicial Decisions in Civil Matters. Cambridge: Antwerpen: Portland: Intersentia, 2014, pp. 3-13.

piemērošanu un sniedz juridisko atbalstu zemākas instances tiesām sarežģītu tiesību jautājumu risināšanā.

3. Latvijas tiesību sistēmā nav ieviests neviens no rakstā aplūkotajiem kasācijas instances tiesas kompetences elementiem, kas liecina par nepieciešamību veicināt mūsu valstī diskusiju par kasācijas principa attīstības tendencēm.

TIESĪBAS UZ PERSONISKO AUTONOMIJU MODERNO TEHNOLOĢIJU KONTEKSTĀ

THE RIGHT TO PERSONAL AUTONOMY IN THE CONTEXT OF MODERN TECHNOLOGIES

Agris Bitāns, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes lektors

Summary

The article is dedicated to cyber tort, i.e. violation of personality rights in digital environment. New technologies, amongst other effects, increase the risk of violation of personal autonomy.

Despite of adopting new legislation acts on EU and national level that improves protection of person against violation of their right and legitimate interest, it still lags behind the new technological breakthrough. Especially generative AI presents an unknown challenge not only regarding protection of intellectual property rights, but also for safeguarding of our fundamental freedoms and rights.

It is important to create universal and technologically neutral legal regulation which provides reasonable and effective legal protection against a different type of cyber tort in the future.

Since substantial development or improvement of the Civil Law will require reasonable preparation and time, it will be necessary to amend Civil Procedural Law with regulation that provides protection of personality rights analogically to protection of intellectual property rights under Chapter 30².

Atslēgvārdi: personiskās tiesības, autonomija, aizskārums, tehnoloģijas

Keywords: personal rights, autonomy, violation, technologies

Ievads

Personas aizsardzība pret tās nepamatotu aizskārumu ir viens no tiesību pamatuzdevumiem. Mūsdienu tehnoloģiskās iespējas padara ērtāku mūsu dzīvi, bet arī paver daudz plašāku un vieglāku personas aizskārumu ne tikai tiem tiesisko attiecību subjektiem, kas to vēlas izdarīt apzināti, bet arī neapzinātā veidā. Līdz ar to ir loģiski noskaidrot, kādus izaicinājumus personas autonomijai rada modernās tehnoloģijas un vai pastāvošie civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi šajā jomā ir pietiekami.

1. Personas autonomijas vispārīgs apskats

Civiltiesisko attiecību subjekta autonomijas princips ir viens no fundamentālajiem civiltiesību vispārējiem tiesību principiem.¹ Tas eksistē jau kopš romiešu tiesību laikiem² un savu moderno izpratni ieguva Lielās franču revolūcijas laikā.³ Civiltiesību kā privāto tiesību sfērā dominē galvenokārt autonomijas princips.⁴ Tā kā civiltiesības vispirms realizē subjektu izteikti privātās (personiskās) intereses, tad tieši civiltiesisko attiecību subjekti paši izvēlas savu uzvedību, t. i., rada sev tiesības un uzņemas saistības. Un neviens, t. sk. arī valsts, nedrīkst diktēt, kā personām izmantot (realizēt) savas tiesības, t. sk., kā realizēt savu tiesību aizsardzību. Civiltiesisko attiecību subjekta autonomija prezumē arī tā brīvību, t. i., stāvokli būt neatkarīgam no citiem vai citu ietekmes. Personas autonomija nevar pastāvēt bez brīvības, kas reizē paredz arī civiltiesisko attiecību brīvību. Individualitāte un brīvība ir būtiski civiltiesību elementi.⁵ Civiltiesisko attiecību subjektu izteikti privātās (personiskās) intereses aizsardzību nodrošina **civiltiesisko attiecību subjekta autonomijas princips**.⁶ Brīvība ir civiltiesiskās personības jēdziena būtisks elements, t. i., tiesība līdzīgi citiem izpausties privāttiesiskā sfērā (autonomija kā pašdarbīgas personības elements),⁷ tā nodrošina individualitātes attīstību. Civiltiesisko attiecību subjekta brīvība ir viens no civiltiesību vispārējiem tiesību principiem, un līdz ar to nav iedomājama pilnīga personas individualitātes izpausme, ja ir ierobežota pašas personas brīvība.

Persona var būt patiesa brīva tikai tad, ja tā tiek pasargāta no valsts un citu personu nepamatotas iedarbības uz pašu personu, tās darbību vai personas darbības rezultātā radītajām lietām un vērtībām. Personas autonomija nosaka nepieļaujamību kādam iejaukties personas privātās lietās (piemēram, privātajā dzīvē). Civiltiesību uzdevums ir nodrošināt, lai neviena persona bez likumīga iemesla neiejauktos citas personas privātajās lietās, ja pēdējā savu darbību realizē, nepārkāpjot likumu vai citu personu tiesības vai likumīgas intereses.

Personas brīvība ir cieši saistīta ne tikai ar personas, bet arī īpašuma neaizskaramību, darījumu (līgumu) slēgšanas brīvību u. c. brīvībām.⁸

¹ Sinaiskis V. Latvijas civiltiesību apskats. Rīga: Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas v/u Tiesiskās informācijas centrs, 1996, 108. lpp.; Hausmaninger H. The Austrian Legal System, Kluwer Law International, Wien, 2000, p. 254.

² Дождев Д. Римское частное право. Учебник для вузов. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 1997, с. 2, 254, 305–306.

³ Watkin T. An Historical Introduction to Modern Civil Law. Ashgate: Dartmouth, 1999, p. 130; Cipeliuss R. Tiesību būtība. Rīga: Latvijas Universitāte, 2001, 51. lpp.

⁴ Sinaiskis V. 1996, 108. lpp.

⁵ Sinaiskis V. Personība un personiskās tiesības jaunajā Civillikumā. Tieslietu Ministrijas Vēstnesis, Nr. 2. Rīga: Tieslietu ministrija, 1938, 328. lpp.

⁶ Tuvāk par to sk.: Bitāns A. Vispārīgie principi, nosakot kompensāciju par nemantisku aizskārumu. Jurista Vārds, Latvijas Vēstnesis, Nr. 37 (295), 14.10.2003.; Bitāns A. Tiesas ieskaits un svarīgi iemesli civiltiesisku strīdu risināšanā. Latvijas Universitātes raksti, Nr. 667. Rīga: LU, 2004, 117. lpp.; Sinaiskis V. 1996, 108. lpp.; Hausmaninger H. The Austrian Legal System. Wien: Kluwer Law International, 2000, p. 254. Citi autori to sauc arī par **iejaukšanās privātajās lietās nepieļaujamības principu**. Sk.: Гражданское право: в 4-х томах. Том 1. Общая часть. Отв. ред. Суханов Е. Москва: Wolters Kluwer, 2006, с. 51.

⁷ Sinaiskis V. 1938, 327. lpp.

⁸ Sīkāk par to sk.: Bitāns A. 14.10.2003.; Bitāns A. 2004, 118. lpp.; Torgāns K., Kārklīšs J., Bitāns A. Līgumu un deliktu problēmas Eiropas Savienībā un Latvijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 45., 53., 85., 152., 356., 358., 359. lpp.

Personas autonomija (brīvība) ietver gan personas fizisku brīvību, ķermenisku autonomiju (fizisku neaizskaramību), garīgu autonomiju, cieņas neaizskaramību, individualitātes autonomiju, personisko neaizskaramību, seksuālo autonomiju, informatīvo autonomiju un privātumu u. c. brīvības. Gan pati persona, gan tās tiesības un nemantiskie labumi (vērtības) ir saistītas ar personiskām tiesībām, kuras kā civiltiesības bauda tiesas aizsardzību.⁹

Pagājušā gadsimta otrajā pusē cilvēks kā personība kļuva par augstāko vērtību, un tās tiesības tiek atzītas katram neatkarīgi no savas izcelsmes, rases, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskajiem vai citiem uzskatiem, valsts vai sociālās piederības, piederības kādai nacionālai minoritātei, finansiālā vai mantiskā stāvokļa, kārtas vai citiem apstākļiem.

Šo tiesību un brīvību nozīmīgumu apliecina to iekļaušana kā vairākos starptautiskajos aktos, tā arī visu demokrātisko valstu konstitūcijās. Personisko tiesību vērtība ir saistīta ar to, ka tās pastāv pašas par sevi un to reālas lietošanas iespēja nosaka cilvēka stāvokli sabiedrībā.¹⁰ Šīs tiesības veido būtisku pamatu cilvēka esamībai. Ne velti tās tiek sauktas par **cilvēka pamattiesībām, pirmās paaudzes tiesībām**, kuru uzdevums ir nodrošināt indivīda kā civiltiesiskās sabiedrības locekļa brīvību un autonomiju.¹¹

Arī Latvijas Republika, atzīstot šīs tiesības un brīvības par fundamentālām, gan pievienojās veselai virknei starptautisku aktu, piemēram, Vispārējai cilvēktiesību deklarācijai, Starptautiskajam paktam par pilsoņu un politiskajām tiesībām,¹² Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijai,¹³ gan papildināja Satversmi ar jaunu 8. nodaļu – “Cilvēka pamattiesības”,¹⁴ kas apliecina, ka Satversme garantē personām virkni nozīmīgu tiesību.

Personiskā autonomija tiks aplūkota kontekstā ar personiskām tiesībām, t. i., tādām subjektīvām tiesībām, kas rodas un pastāv personai saistībā ar mantiski (naudiski) tieši neizsakāmiem (nenovērtējamiem) labumiem, t. i., nemantiskiem labumiem, kas ir cieši saistīti ar personu vai tās tiesībām un ir civiltiesiskā regulējuma objekts. Vienlaikus personiskām tiesībām kā civiltiesisko aizsardzību baudošām tiesībām ar absolūtu un nemantisku raksturu var piemist arī mantiska (ekonomiska) vērtība.

⁹ Sinaiskis V. Civiltiesības. Latvijas vispārējo civiltiesību zinātniskā apstrādājumā. I. Vispārējie civiltiesību pamati (Prolegomena). Rīga: Valters un Rapa, 1935, 274. lpp.; Sinaiskis V. Raksti. Personiskas tiesības, alimenti un pirkšana-pārdošana. Rīga: Aequitas, 1929, 14.–15. lpp.

¹⁰ Гражданское право: в 4-х томах. Том 2. Вещное право. Наследственное право. Исключительные права. Личные неимущественные права. Отв. ред. Суханов Е. Москва: Wolters Kluwer, 2007, с. 402.

¹¹ Права человека. Отв. ред. Лукашева Е. Москва: Норма, 2001, с. 142.

¹² Latvijas Republika pievienojās šiem diviem starptautiskiem aktiem ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada 4. maija deklarāciju “Par Latvijas Republikas pievienošanos starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos”. Ziņotājs, Nr. 21, 24.05.1990.

¹³ Latvijas Republikas 04.06.1997. likums “Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu”. Latvijas Vēstnesis, 13.06.1997., Nr. 143/144.

¹⁴ 8. nodaļa “Cilvēka pamattiesības” 1998. gada 15. oktobra likuma redakcijā, kas stājas spēkā no 06.11.1998. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 23.10.1998., Nr. 308/312 (1369/1373).

2. Tehnoloģiju radītie izaicinājumi

Mūsdienu tehnoloģiju rezultātā pieaug personisko tiesību aizskārums risks, piemēram, cilvēku filmēšana vai monitorēšana publiskajā telpā, cilvēku hologrammu radīšana un izmantošanas iespēja bez saskaņošanas, kas apdraud aktieru tiesības uz savu ārējo izskatu, kā arī uz ienākumiem no dalības kinofilmu uzņemšanā,¹⁵ vai “atbēdīšanās porno” video publicēšana.¹⁶ Tehnoloģiskās iespējas rada jaunus aizskārumus, piemēram, tā saucamās “personības” (identitātes) zādzības risku¹⁷ vai sieviešu slepenu filmēšanu skolās, darbavietās, tualetēs un uzlaikšanas kabīnēs un uzfilmēto materiālu demonstrēšanu pornogrāfijas vietnēs un citur internetā.¹⁸ Šobrīd ir iespējams radīt dziļviltojumus,¹⁹ nemaz nerunājot par parastiem viltojumiem.²⁰ Tāpat paveras daudz vienkāršāka iespēja prettiesiski iegūt un uzkrāt personisku informāciju, t. sk. šantažēt ar tās izplatīšanu²¹, vai arī izplatīt sociālajos tīklos prettiesisku, aizskarošu informāciju par personu, t. sk. komentāru veidā, veicot kiber-vajāšanu (*cyberstalking*) un kibertiranizēšanu (*cyberbullying*).²² Personas prettiesisks aizskārums digitālajā vidē ir ieguvis savu apzīmējumu – “kiberdelikts” (*cyber tort*).²³

Mākslīgais intelekts, kas ir veidots kā liels palīgs, vienlaikus rada vēl lielāku virkni ētisku²⁴ un juridisku izaicinājumu. Piemēram, mākslīgā intelekta sistēmu izmantošana: sejas atpazīšanai un citu biometrisku atpazīšanas veidu izmantošanai,

¹⁵ Sk.: Greek C. International Personality Rights and Holographic Portrayals. Indiana International and Comparative Law Review, Vol. 27 (247), 2017, pp. 247–275.

¹⁶ Liberty M. S. Cyber Torts And “Revenge Porn” Claims, plaintiffmagazine.com. Pieejams: <https://plaintiffmagazine.com/recent-issues/item/cyber-torts-and-revenge-porn-claims> [aplūkots 05.03.2025.]

¹⁷ Andersone Dž. Personas datu aizsardzības krimināltiesiskie aspekti. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2018, 73., 77. lpp.; Krāpnieki izmanto slavenā franču aktiera Žerāra Depardjē Krievijas pasi, lai noformētu mikrokreditu, kasjauns.lv. Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/izklaide/643461-krapnieki-izmanto-slavena-francu-aktiera-zerara-depardje-krievijas-pasi-lai-noformetu-mikrokreditu> [aplūkots 05.03.2025.]; Latvijā sievietei nozog identitāti un paņēma “ātros kreditus” vairāku tūkstošu apmērā, apollo.lv. Pieejams: <https://www.apollo.lv/6718938/latvija-sievietei-nozog-identitati-un-pa-nem-atros-kreditus-vairaku-tukstosu-apmera> [aplūkots 01.07.2019.]; Olander P. ID Theft. The New Criminality. Scandinavian Traveler. January 2015, pp. 77–82.

¹⁸ Korejas sievietes iziet demonstrācijā pret sleptu filmēšanu, delfi.lv. Pieejams: <https://www.delfi.lv/news/arzemes/tukstosi-sieviesu-dienvidkoreja-proteste-pret-slepto-kameru-pornografiju.d?id=50193709> [aplūkots 07.04. 2018.]

¹⁹ VIDEO. Karalim Čārlzam III esot romāns ar influenceri. Viņš tiešām šķirsies no karalienes Kamillas? LA.LV. Pieejams: <https://www.la.lv/video-karalim-carlzam-iii-romans-ar-influenceri-vins-tiesam-skirsies-no-karalienes-kamillas> [aplūkots 25.01.2025.]

²⁰ Piem., Maska pretukrainiskais paziņojums “Fox News” satricina internetu: patiesība tiek atklāta tikai vēlāk. LA.LV. Pieejams: <https://www.la.lv/maska-pretukrainiskais-pazinojums-fox-news-satricina-internetu-patiesiba-tiek-atklata-tikai-velak> [aplūkots 15.03.2025.]

²¹ Vācijā notiesā smagi traumētās F1 leģendas Mihaēla Šumahera ģimenes šantažētājus, kuri gribēja 15 miljonus eiro. Jauns.lv, Pieejams: <https://jauns.lv/raksts/sports/641386-vacija-notiesa-smagi-traumetas-f1-legendas-mihaela-sumahera-gimenes-santazetajus-kuri-gribeja-15-miljonus-eiro> [aplūkots 04.02.2025.]

²² Andersone Dž. 2018, 84.–89. lpp.

²³ Cyber Torts: Nature And Scope, Jus Corpus Law Journal. Pieejams: <https://www.juscorpus.com/cyber-torts-nature-and-scope/>; Dubey A. Torts in the Cyber World, iPleaders. Pieejams: <https://blog.iplayers.in/cyber-torts/> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁴ Tihonovs J. Mākslīgā intelekta samītā spriež par pieejamību un ētisko problēmu blaknēm, Diena. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/eiropa/maksliga-intelekta-samita-spriez-par-pieejamibu-un-etisko-problemu-blaknem-14331160> [aplūkots 15.03.2025.]

masveida novērošana: identifikācijai, atrašanās vietas noteikšanai, uzvedības novērošanai, personas fiziskai vai garīgai analizēšanai, novērtēšanai, profilēšanai un uzvedības virzīšanai, sociālajai novērtēšanai vai lēmumu pieņemšanai attiecībā uz personu, balstoties uz biometrisku novērtējumu vai uzvedības atpazīšanu.²⁵ Tieši ģeneratīvais mākslīgais intelekts šos un citus riskus palielina. Bez tā, ka ģeneratīvais mākslīgais intelekts rada riskus saistībā ar intelektuālo īpašumu²⁶ un ir pat celtas prasības par tā apmācības tiesiskumu no intelektuālā īpašuma tiesību viedokļa,²⁷ ir skaidrs, ka tā izmantošana ir saistīta ar datu izdomāšanu (halucinācijām), kā arī var būt skaidra datu prettiesiska izmantošana vai pat apzināti nepatiesas informācijas radīšana, kā tas ir saistībā ar “DeepSeek”.²⁸

Vienlaikus palielinās mākslīgā intelekta un dažādu aplikāciju ietekme uz mūsu lēmumu pieņemšanu, faktiski pieņemot lēmumus mūsu vietā, jo algoritmi mums piedāvā saturu, izmantojot mūsu līdzšinējo skatīšanās vēsturi. Tāpat ir vēlme no personu grupām vai pat valstīm apzināti ietekmēt cilvēkus, piemēram, vēlēšanās. Tas rada vispārīgu risku zaudēt savu autonomiju un pat “cilvēcīguma” zaudēšanas risku. Līdz ar to ir loģisks jautājums par pastāvošo cilvēktiesību pastāvēšanas efektivitāti.²⁹

3. Tiesiskais regulējums un iespējamie uzlabojumi

Bez vispārīgiem civiltiesiskiem aizsardzības līdzekļiem attiecībā uz personisko tiesību aizsardzību kiberdelikta aizskāruma dēļ pastāv arī speciālais regulējums un tiesiskie aizsardzības līdzekļi.

Vispārīgā datu aizsardzības regula³⁰ paredz personai tiesības uz kompensāciju par tai nodarīto mantisko un nemantisko kaitējumu šīs regulas pārkāpuma rezultātā no pārziņa vai apstrādātāja (82. panta 1. punkts). Gan Informācijas sabiedrības pakalpojumu likuma grozījumi³¹ pēc Digitālo pakalpojumu akta³² ieviešanas un Autortiesību

²⁵ Barkāne I. Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 248. lpp.

²⁶ Appel G., Neelbauer J., Schwidel D. A. Generative AI Has an Intellectual Property Problem. Harvard Business Review. Pieejams: <https://hbr.org/2023/04/generative-ai-has-an-intellectual-property-problem>; Crawford K., Schultz J. Generative AI Is a Crisis for Copyright Law. Pieejams: www.issues.org, <https://issues.org/generative-ai-copyright-law-crawford-schultz/> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁷ Panwar A. Generative AI and Copyright Issues Globally: ANI Media v OpenAI, Tech Policy Press. Pieejams: <https://www.techpolicy.press/generative-ai-and-copyright-issues-globally-ani-media-v-openai/> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁸ TikTok komandantstunda, Tinder AI un Pokémon Go pārdots Saūda Arābija. Pieejams: <https://replay.lsm.lv/lv/klausies/ieraksts/lr/204385/zinas-tiktok-komandantstunda-tinder-ai-un-pokemon-go-par-dots-sauda-arabija> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁹ Sk., piemēram, Čeiča I. Pamattiesību harta un mākslīgais intelekts – vai tiešām cilvēktiesību beigu sākums? Jurista Vārds, 30.04.2024., Nr. 18/19 (1336/1337), 56.–59. lpp.

³⁰ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2016/679 (2016. gada 27. aprīlis) par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi un šādu datu brīvu apriti un ar ko atceļ Direktīvu 95/46/EK (Vispārīgā datu aizsardzības regula) (Dokuments attiecas uz EEZ).

³¹ Grozījumi Informācijas sabiedrības pakalpojumu likumā: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 07.06.2024., Nr. 110.

³² Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2022/2065 (2022. gada 19. oktobris) par digitālo pakalpojumu vienoto tirgu un ar ko groza Direktīvu 2000/31/EK (Digitālo pakalpojumu akts).

likuma grozījumi,³³ ieviešot Audiovizuālo mediju pakalpojumu direktīvu,³⁴ sniedz papildu aizsardzības iespējas. Tāpat ir gaidāmas izmaiņas sakarā ar Datu akta³⁵ ieviešanu, kura ieviešanas termiņš ir 2025. gada 12. septembris, un Mākslīgā intelekta akta³⁶ ieviešanu, kura ieviešanas pamattermiņš ir 2027. gada 2. augusts.

Ne visi jaunievedumi personas aizsardzībai ir ieviesti, un arī pēc to ieviešanas ir skaidrs, ka vispārīgo civiltiesisko aizsardzības līdzekļi var nebūt pietiekami efektīvi, gan ņemot vērā tiesvedības laiku un kaitējuma novēršamību, piesprietās kompensācijas samērīgumu, gan pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanas praksi, kas nav pietiekami ātra un sekmīga, jo tiesas uztraucas par vārda brīvības ierobežošanas risku.

Tāpat, lai arī ir paredzēts starpniecības pakalpojuma sniedzēja pienākums un atbildība, t. sk. par neneitrālu pakalpojuma sniegšanu, tomēr ir šaubas, ka piedāvātie administratīvie un ārpus tiesas līdzekļi (tiesu vai administratīvo iestāžu izdotie rīkojumi, kuros ir noteikta prasība izbeigt vai novērst jebkāda veida pārkāpumu, tostarp izņemot rīkojumos norādīto nelikumīgo saturu vai liegt tam piekļuvi) būs pietiekami efektīvi attiecībā uz cietušajiem, it sevišķi, kas nav “pakalpojuma saņēmēji” Digitālo pakalpojumu akta 3. panta b) punkta izpratnē vai “patērētāji” 3. panta c) punkta izpratnē, ja aizskārums notiek, sniedzot “starpniecības pakalpojumus” (3. panta g) punkts).

Personai ir nepieciešama aizsardzība pret **nelikumīga**³⁷ un aizskaroša satura izplatīšanu sabiedrībai, kas var būt daļa no pamatinformācijas (satura) vai komentāri. Tāpat ir jāparedz iespēja uzlikt pienākumu ne tikai tiešajam aizskārējam, bet arī tālākajiem nelikumīga satura izplatītājiem, kā arī ir nepieciešama ātra pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošana, lai novērstu lielāku kaitējumu.

Pārņemot Mākslīgā intelekta aktu, ir jāparedz arī efektīva personas aizsardzība pret tās personisko tiesību aizskārums ar mākslīgā intelekta palīdzību. Būtu jādomā par vispārīgu – tehnoloģiski neitrālu – risinājumu, ko varētu iekļaut Civillikumā. Taču Civillikuma uzlabojumu grozījumu izstrāde varētu būt liels izaicinājums un prasītu laiku, tad varētu papildināt Civilprocesa likumu ar analogisku nodaļu – kā 30.² nodaļa “Lietas par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem un aizsardzību”. Attiecīgi šajā regulējumā būtu jāparedz šādi noteikumi:

³³ Grozījumi Autortiesību likumā: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 04.04.2024., Nr. 67.

³⁴ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2010/13/ES (2010. gada 10. marts) par to, lai koordinētu dažus dalībvalstu normatīvajos un administratīvajos aktos paredzētus noteikumus par audiovizuālo mediju pakalpojumu sniegšanu (Audiovizuālo mediju pakalpojumu direktīva) (versione codificata) (Dokuments attiecas uz EEZ).

³⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2023/2854 (2023. gada 13. decembris) par saskaņotiem noteikumiem par taisnīgu piekļuvi datiem un to lietošanu un ar ko groza Regulu (ES) 2017/2394 un Direktīvu (ES) 2020/1828 (Datu akts) (Dokuments attiecas uz EEZ).

³⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2024/1689 (2024. gada 13. jūnijs), ar ko nosaka saskaņotas normas mākslīgā intelekta jomā un groza Regulas (EK) Nr. 300/2008, (ES) Nr. 167/2013, (ES) Nr. 168/2013, (ES) 2018/858, (ES) 2018/1139 un (ES) 2019/2144 un Direktīvas 2014/90/ES, (ES) 2016/797 un (ES) 2020/1828 (Mākslīgā intelekta akts).

³⁷ Tas aptvertu informāciju, kas attiecas uz nelikumīgu saturu, produktiem, pakalpojumiem un darbībām neatkarīgi no tās veida, piemēram, nelikumīga naida runa, nelikumīgs diskriminējošs saturs, seksuālu vardarbību pret bērnu atspoguļojošu attēlu kopīgošana, nelikumīga privātu attēlu kopīgošana bez saskaņošanas, kibervajāšana, ar autortiesībām aizsargātu materiālu nesankcionēta lietošana (Digitālo pakalpojumu akta Preambulas 12. punkts).

- ka lietas par personisko tiesību aizskārumiem tiesa izskata prasības kārtībā pēc vispārējiem noteikumiem, ievērojot šajā nodaļā paredzētos izņēmumus;
- kā pagaidu aizsardzības līdzekļi būtu jāparedz arī:
 - 1) aizskaroša satura vai materiāla izplatīšanas pārtraukšana,
 - 2) tā atsaukšana,
 - 3) aizliegums veikt noteiktas darbības gan atbildētājam, gan personām, kuru sniegtie **starpniecības pakalpojumi**³⁸ tiek izmantoti, lai aizskartu personas tiesības, vai personām, kuras padara iespējamu šāda pārkāpuma izdarīšanu;
- ir tiesības lūgt, lai tiek noteikts pagaidu aizsardzības līdzeklis pirms prasības celšanas tiesā;
- pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu tiesa vai tiesnesis izlemj **5 dienu** laikā pēc pieteikuma saņemšanas vai lietas ierosināšanas, un, ja kavēšanās varētu radīt neatgriezenisku kaitējumu subjektam, tad pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu tiesa vai tiesnesis izlemj ne vēlāk kā nākamajā dienā pēc pieteikuma saņemšanas, iepriekš nepaziņojot atbildētājam un citiem lietas dalībniekiem;
- ir tiesības pieprasīt, lai informāciju par aizskarošā satura izcelsmi un to izplatīšanu vai konta lietotāja patieso identitāti sniegtu atbildētājs vai persona:
 - 1) kura ir izplatījusi aizskarošo saturu,
 - 2) kura sniegusi starpniecības pakalpojumus saistībā ar aizskarošā objekta izmantošanu vai izplatīšanu vai
 - 3) par kuras iesaisti pārkāpumā (aizskaroša satura radīšanā, izplatīšanā vai piedāvāšanā vai starpniecības pakalpojumu sniegšanā) ir norādījušas iepriekš norādītās personas;
- pārkāpuma fakta pierādīšanas gadījumā tiesa spriedumā var noteikt vienu vai vairākus šādus pasākumus:
 - 1) pārtraukt un aizliegt prettiesiska aizskaroša satura izmantošanu vai izplatīšanu;
 - 2) pārtraukt un aizliegt sniegt starpniecības pakalpojumus, kuri tiek izmantoti prettiesiski aizskaroša satura radīšanai un izplatīšanai;
 - 3) atlīdzināt nodarītos zaudējumus un nemantisko kaitējumu;
 - 4) atsaukt vai dzēst aizskarošo saturu no platformas;
 - 5) liegt pieeju vai pilnībā izņemt no apgrozības iekārtas, platformas, pakalpojumus, kas izmantoti vai paredzēti aizskaroša satura radīšanai un izplatīšanai un ja to īpašnieks zināja vai viņam no lietas apstākļiem vajadzēja zināt, ka tās tiek lietotas vai paredzētas prettiesisku darbību veikšanai;
 - 6) publicēt informāciju par spriedumu, tostarp pilnībā vai daļēji publicēt tiesas spriedumu attiecīgajā platformā.

Kopsavilkums

1. Modernās tehnoloģijas ir paredzētas, lai atvieglotu mūsu dzīvi, taču vienlaikus tās rada reālu apdraudējumu personiskām tiesībām un personas autonomijai kopumā.

³⁸ Informācijas sabiedrības pakalpojumu likuma 1. panta otrās daļas 7) punkta izpratnē.

2. Esošie civiltiesiskie aizsardzības līdzekļi ir nepietiekami, lai atbilstoši reaģētu uz personisko tiesību aizskārumiem moderno tehnoloģiju kontekstā tieši no reaģēšanas laika, efektivitātes un plašuma viedokļa.
3. Lai arī normatīvais regulējums šajā jomā tiek un tiks uzlabots, tomēr sakarā ar Eiropas Savienības tiesību aktu transponēšanu ir jādomā par aizsardzības efektivitātes uzlabošanu, papildinot normatīvos aktus ar tehnoloģiski neitrālu un vispārēju regulējumu.
4. Kamēr netiks veikts Civillikuma uzlabojums vai pieņemts jauns civiltiesības reglamentējošs kodificēts tiesību akts, var izmantot jau iesākto praksi, papildinot Civilprocesa likumu ar analogisku nodaļu – kā 30.² nodaļa.
5. Tāpat ir jāturpina uzlabot personisko tiesību aizsardzības tiesu praksi – primāri, lai mazinātu aizskāruma radīto kaitējumu un sekundāri nodrošinātu atbilstošu atlīdzinājumu tiesību un likumisko interešu aizskāruma gadījumā.

PRASĪBAS PIETEIKUMA KVALITĀTE

QUALITY OF CLAIM APPLICATION

Mārcis Krūmiņš, *Mg. iur.*

LU Juridiskās fakultātes lektors

Summary

The quality of a claim application is related to many different factors. The first is knowledge of the specific branch of civil law. The second is acting in good faith when preparing the claim. The aforementioned prerequisites are fundamental for the preparation of a claim of quality. The absence of the aforementioned circumstances can and often does lead to a negative outcome for the plaintiff in the trial. At least it should be so.

It cannot be denied that the responsibility for a high-quality claim lies with the plaintiff, who goes to court to defend his or her violated rights. Will a poorly prepared claim, if it contains procedural errors, be considered in court? This is the responsibility of the court. There should be no situations where the court, seeing procedural violations, accepts a claim.

There is no single standard for the content of a claim. In each branch of civil law, the presentation of the circumstances and the evidence presented and their extent vary. This must be taken into account when preparing the claim.

Atslēgvārdi: prasības pieteikums, kvalitāte, zināšanas, godprātīga rīcība

Keywords: claim, quality, knowledge, fair action

Ievads

Prasības pieteikums civillietā un tā sagatavošana lielākai daļai juristu šķiet pašsaprotama un ļoti vienkārša pati par sevi. Tā uzskata arī liela daļa sabiedrības locekļu, kuriem nav bijusi saskare ar prasības pieteikuma sagatavošanu tiesām un tā iesniegšanu. Te gan uzreiz jāatzīmē, ka dažādās lietu kategorijās prasības pieteikuma sagatavošanai nepieciešamas atšķirīgas zināšanas (prasmes). Pirmkārt, tās ir zināšanas noteiktā civiltiesību sfērā. Likums nosaka visiem vienādas pamatprasības pieteikumā norādāmajiem jautājumiem. Civilprocesa likuma 128. pants ir plašs un apjomīgs, un prasības pieteikumā ietverami pamatjautājumi. “Civilprocesā tiek aizstāvētas subjektīvās materiālās tiesības, atjaunotas traucētās tiesības un dažreiz arī apliecināta zināmu civiltiesību pāreja no vienas personas uz otru.”¹ Civilprocesa likuma komentāros ietvertā informācija attiecībā uz prasības pieteikumu ir salīdzinoši neliela. Pamatota ir atziņa, ka “[..] nav noteikts, ka prasības pieteikumam jābūt uzrakstītam atbilstoši kādam noteiktam paraugam, bet to vēlamam izkārtot loģiskā

¹ Bukovskis V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 15. lpp.

pārskatāmā secībā”². Turpat tālāk ir norādīts, “[...] no tā, cik juridiski kvalitatīvi tā sagatavota, lielā mērā atkarīgs labvēlīgs spriedums”³. Pētot prasības pieteikuma kvalitātes jautājumu, autors secina, ka apskatāmais jautājums ir ievērojami plašāks un apjomīgāks nekā šī raksta apjoms. Rakstot prasības pieteikumu, izvērtējami tādi jautājumi kā prasītāja tiesības celt prasību, atbildētāja noteikšana, prasības pieteikumā lietotā terminoloģija, prasības priekšmets un pamats, prasības pieteikumā minēto apstākļu pierādījumu bāze un vēl citi jautājumi. Šī iemesla dēļ rakstā tiks aplūkoti tikai daži jautājumi, kas skar minēto tēmu.

Primārie jautājumi

Prasības pieteikumu ir tiesīga iesniegt jebkura persona, kuras tiesības ir skartas. To nosaka likums: “Katrai fiziskajai un juridiskajai personai (turpmāk – persona) ir tiesības uz savu aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai ar likumu aizsargāto interešu aizsardzību tiesā.”⁴ Pirms prasības celšanas izvērtējams ir jautājums, vai prasītājam vispār ir tiesības vērsties tiesā. To vistiešākā veidā ietekmē dažādi faktori. Pie tiem jāpieskaita – tiesību aizskārums esamība, likumisko interešu esamība, laika noilguma jautājums un citi. Jautājuma nozīmīgums atspoguļojas arī tiesu judikatūrā, kurā norādīts, ka, “[...] iztulkojot minēto normu sistēmiski jeb kopsakarā ar šā likuma 23. panta pirmās daļas pirmo teikumu (visi civiltiesiskie strīdi ir pakļauti tiesai, ja likumā nav noteikts citādi) un 127. panta pirmo daļu (tiesības celt tiesā prasību, lai aizstāvētu savas aizskartās vai apstrīdētās civilās tiesības ir personām, kurām piemīt civilprocesuālā rīcībspēja), secināms, ka tiesas aizsardzību likums garantē ikvienai personai, kuras tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses ir aizskartas vai apstrīdētas”⁵. Minētais ir jāizvērtē prasītājam, sagatavojot prasības pieteikumu tiesai. Ja prasītājam nav minēto tiesību, prasība tiks noraidīta un prasītājs lieki būs iztērējis savu laiku un līdzekļus. “[8.1] [...] Tā Senāts ir atzinis, ka atzišanas prasību, ņemot vērā tās juridisko būtību un mērķi, var celt vienīgi līdz tiesību aizskārums izdarīšanas brīdim, tāpēc atzišanas prasībai vairs nav vietas, ja atbildētājs jau ir aizskāris to tiesību, kuras atzišanu prasītājs būtu varējis lūgt ar prejudiciālo prasību. Gadījumā, ja prasības pieteikumā prasītājs apgalvo, ka viņa subjektīvās tiesības atbildētājs jau ir aizskāris, tad prasītājam jāceļ nevis atzišanas prasība, bet gan izpildīšanas jeb piespriešanas prasība [...]”⁶ Laiks, kad prasība ir ceļama, ir prasītāja brīva izvēle. Jāizvērtē notikušie notikumi, jautājums par noilguma iestāšanos vienas vai otras procesuālās darbības veikšanai. Kā redzams no minētā piemēra, prasības celšanu ietekmē praktiskie notikumi un noilgums, pēc kura prasība vairs nevar tikt celta. Apskatītajā lēmumā LR AT Senāts ir precīzi norādījis, ka, “[...] izlemjot jautājumu par prasības pieteikuma pieņemšanu un civillietas ierosināšanu, tiesnesim jāpārbauda,

² Civilprocesa likuma komentāri, 1. daļa. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, 321. lpp.

³ Turpat, 323. lpp.

⁴ Civilprocesa likums. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums> [aplūkots 22.03.2025.]

⁵ LR AT Civillietu departamenta 26.04.2018. spriedums lietā Nr. SKC-36/2018. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 22.03.2025.]

⁶ LR Senāta Civillietu departamenta 16.12.2021. lēmums lietā Nr. SKC-1257/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 15.03.2025.]

vai attiecībā uz prasību, ievērojot tās priekšmetu, prasītājam ir prasības tiesības. Atzīstot, ka prasītājiem ir prasības tiesības uz visiem prasības pieteikumā ietvertajiem prasījumiem, nevar vienlaikus atzīt, ka prasības tiesības nav, jo prasība celta pret neīsto atbildētāju”⁷. Judikatūrā atrodami piemēri pamato tikai to, ka prasītājs, sagatavojot prasību tiesai, nav izvērtējis būtiskus jautājumus, kas attiecināmi uz prasības pieteikuma kvalitāti. Grūti iedomāties, ka prasības, kur prasītājam nav prasījuma tiesību, nonāk LR AT Senāta lietu izskatīšanas jautājumu lokā.

Ne mazāk nozīmīgs ir jautājums par prasības pieteikumā izmantoto terminoloģiju. Pirms vairākiem gadu desmitiem par šo jautājumu nebija jārūnā, bet, kā rāda judikatūra, tas kļūst aktuāli. Tas norāda uz neprecizitāšu palielināšanos prasības pieteikumos. Neprecizitātes izraisa juridiskas sekas un var būt par pamatu prasības pieteikuma noraidīšanai. Civilprocesa pamatfunkcija ir noteikt lietas formālo lietu vešanas kārtību. Viena no formālajām prasībām, kas nav likumos noteikta, bet atbilst loģikas likumiem, ir precīzas terminoloģijas izmantošana, sagatavojot prasības pieteikumu tiesai. Tā, piemēram, mantojuma jautājums. “Jau 1937. gadā, pirms Latvijas Civillikuma spēkā stāšanās, tika uzvērts, ka pie tā izstrādāšanas ir ticis izvirzīts jautājums par terminoloģiju, norādot, ka termins “neatraidāmie mantinieki” ir neprecīzs un neatbilst jēdzienā ietvertajai būtībai. [...] Tāpēc nevietā ir termins “neatraidāmie mantinieki”, kurš nav pieskaņots materiālo neatņemamās daļas tiesīgo būtībai.”⁸ Terminoloģijas neprecizitātes ne tikai var, bet arī noved pie prasību noraidīšanas un nopietnu materiālu zaudējumu radīšanas prasītājam. Tieši tāpēc ir tik būtiski, sastādot prasības pieteikumu, pievērst uzmanību visām niansēm, kas saistītas ar tā sagatavošanu. Prasības pieteikuma sagatavošanā nemēdz būt mazsvarīgu jautājumu.

Daži aspekti

Judikatūrā ir nostiprināts, ka “[...] tiesas spriešanas pamatzdevumu – atrast taisnīgāko un lietderīgāko strīda risinājumu – nevar atzīt par izpildītu tad, ja spriedumā izdarītie secinājumi netiek balstīti uz apstākļu, kas ietilpst pierādīšanas priekšmetā, vispusīgu pārbaudi un pušu iesniegto pierādījumu juridisko novērtējumu, kā to prasa Civilprocesa likuma 8., 97. panta un 193. panta piektās daļas normās ietvertie priekšraksti”⁹. Lai tiesa varētu izvērtēt un atrast lietderīgāko risinājumu, viens no prasības pieteikuma kvalitātes rādītājiem ir patiesības teikšana, lai arī ne vienmēr tā ir ļoti patikama prasītājam. Apskatot prasības pieteikuma kvalitātes jautājumu, nevar nerakstīt par tādiem prasības pieteikumiem, kuros prasītājs apzināti noklusē patiesos apstākļus un izvairās par tiem rakstīt prasības pieteikumā. Viens no raksturīgākajiem piemēriem ir laulības šķiršanas prasības, kuros prasītājs nereti nenorāda apstākli, ka pastāv strīds par īpašumu un tā dališanu, lai tikai iesniegtu prasību tiesā. Prasītājs, sastādot šādu prasības pieteikumu un zinot, ka pusēm ir strīds par mantu, faktiski apzināti sniedz nepatiesu informāciju tiesai un izvairās no valsts nodevas samaksas.

⁷ LR Senāta Civillietu departamenta 16.12.2021. lēmums lietā Nr. SKC-1257/2021.

⁸ Sk.: Lange V. Neatraidāmi mantinieki pēc jaunā Civillikuma. Rīga, 1937, 3.–4., 18.–19. lpp.
LR AT Civillietu departamenta 16.12.2024. spriedums lietā Nr. SKC-38/2024. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 18.03.2025.]

⁹ Turpat.

Tas izpaužas šādi: prasītājs vēršas tiesā ar prasījumu par laulības šķiršanu un norāda, ka uzskata, ka strīds par īpašuma sadali nepastāv. Tai pašā laikā prasītājs ļoti labi apzinās, ka manta vai zināma tās daļa ir iegūta laulības laikā par abu laulāto naudu un/vai ieguldītajām darbībām. Tas tiek darīts, lai prasītājs izvairītos no valsts nodevas samaksas. Bet vai tas atbilst patiesības paušanas pienākumam, kas noteikts Civilprocesa likuma 9.¹ pantā? Atbilde ir – NĒ! Šāda veida rīcību nedrīkstētu traktēt kā godprātīgu rīcību no prasītāja puses. Lai nerastos šāda veida situācijas, prasības pieteikumiem laulības šķiršanas lietās būtu ieviešama prakse, ka prasītājs tiesai jau sākotnējā prasībā norāda visus īpašumus, kas ir iegūti laulības laikā, kā arī pamatojumu tam, kāpēc prasītājs uzskata, ka minētie īpašumi nepakļaujas laulāto mantas sadalei. Autors saprot, ka šāda veida ierosinājums izraisītu daudzu autoru iebildumus, taču par to būtu vērts diskutēt, kas nav šī raksta uzdevums. Minētais piedāvājums dotu tiesnesim priekšstatu par situāciju, kāpēc laulību nav bijis iespējams šķirt notariālā kārtībā, kā arī dotu tiesnesim iespēju izvērtēt prasības pieteikuma sākotnējo atbilstību likumā noteiktajām prasībām. Vienlaicīgi neradītu situāciju, ka prasītājs, pastāvot laulāto mantas sadales strīdam, izmantojot likuma robus, tiesai sākotnēji sniedz apzināti nepatiesu informāciju par pušu strīda neesamību mantiskajos jautājumos. Patiesības teikšanas pienākums ir neatraujami saistīts ar prasības pieteikuma kvalitāti.

Lai tiesa varētu pārbaudīt prasības pieteikumā minētos apstākļus, pašā pieteikumā ir jābūt pievienotiem pierādījumiem, kas apstiprina tajā rakstīto. “[..] [6.1] Prasības pieteikuma saturam izvirzītās prasības reglamentētas Civilprocesa likuma 128. panta otrajā daļā. Līdztekus citai šajā procesuālajā tiesību normā minētajai informācijai prasības pieteikumā ir jānorāda prasījumi (7. punkts), tāpat arī ziņas par personu (personām), pret kuru prasījumi ir izvirzīti (1.² punkts). Minētās ziņas prasības pieteikumā norāda prasītājs, kas atbilst dispozitivitātes principam, ar kuru saskaņā tikai prasītājam ir tiesības izlemt, kādus prasījumus ietvert prasībā un pret kuru personu tos vērst.”¹⁰ Minētais tiesas konstatējums nav pretrunā ar patiesības paušanas pienākumu un lietas ekonomijas principu. Autora ieskatā, nedrīkstētu sajaukt divus savstarpēji nesaistītus jautājumus – prasījumu, ko prasa prasītājs, un konkrētās situācijas apstākļu aprakstu un pievienojamos pierādījumus. Apstākļu apzināta noklusēšana ir uzskatāma par patiesības paušanas pienākuma pārkāpšanu, un tas ir izvērtējams tiesā procesa laikā. Negribētos ticēt, ka prasītājs tiesā celtu prasību, ja zinātu to, ka, izskatot lietu, tiesa var konstatēt, ka prasītājs sākotnēji prasības pieteikumā noklusējis apstākļus, kuri viņam bija zināmi un ir būtiski lietas taisnīgā iztiesāšanā.

Prasījums vai prasījumi tiek balstīti uz pierādījumiem, kas ir iesniedzami, lai prasītājs varētu pamatot savus prasījumus. “[..] Kā, skaidrojot Civilprocesa likuma 128. panta saturu, atzīts tiesību doktrīnā, [..] prasības priekšmets ir nevis lūgums noskaidrot kādas strīdīgas attiecības saturu vispār, bet gan prasījums par to, kā ar tiesas nolēmumu novērst materiālo tiesību aizskārums”¹¹. Lai prasītājs varētu pierādīt savu tiesību aizskārums, prasības pieteikumā ir jānorāda tie pierādījumi,

¹⁰ LR Senāta Civillietu departamenta 16.12.2021. lēmums lietā Nr. SKC-1257/2021. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 22.03.2025.]

¹¹ LR AT Civillietu departamenta 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-160/2017. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 22.03.2025.]

kas pierāda prasītāja minētos apgalvojumus. Notikumu secība ir prasības pieteikuma sagatavošanas kvalitātes jautājums.

Minētais atspoguļojas darba strīdos. Judikatūrā atrodams tiesas nolēmums, kurā minēts: “[...] Kā konstatējusi gan pirmās, gan apelācijas instances tiesa, atbildētājam bija iespēja piedāvāt prasītājam citu darbu ar vieglākiem darba apstākļiem, taču ar zemāku atalgojumu. Lietas materiālos nav atrodami pierādījumi tam, ka darba devējs būtu prasītājam piedāvājis veikt citu darbu, brīdinot par zemāku atalgojumu, un ka viņa atteikusies no kādas citas piedāvātās vakances.”¹² Minētais raksturo prasības pieteikumā minēto apstākļu secīgu izklāstu par darba devēja rīcību, norādīšanu uz pienākumu neveikšanu, kas vēlāk ietekmēja gala spriedumu.

Līdzīga situācija ir par pierādījumiem un to iesniegšanu. Tas attiecas uz visām lietu kategorijām. Prasītājs, veicot noteiktas darbības, neredzēja, ka tiek filmēts. “[...] Atbildētāja nolūkā pierādīt [pers. E] patieso gribu attiecībā uz viņa vārdā realizētajām prasības tiesībām, lai tiesa varētu gūt realitātei atbilstošu priekšstatu par pagātnes notikumu gaitu tiktāl, ciktāl tas kopā ar citiem pierādījumiem lietā ļautu izpildīt Civilprocesa likuma 93. panta pirmajā daļā paredzēto prāvnieka pienākumu pierādīt saistību izpildes ierunu, lūdza pievienot lietai datu nesēju ar rakstveida pierādījumu – audiovizuālo ierakstu.” Tiesa spriedumā norādīja, ka nav ievērota faktu fiksācijas kārtība. Turpat tālāk tiesa atzīmēja, ka “[...] rakstveida pierādījumam, par kādu atzīstams audiovizuālais ieraksts, Civilprocesa likums šādu pieļaujamības kritēriju nenoteic”¹³. Zvērināta tiesu izpildītāja klātbūtne audiovizuālā ieraksta fiksēšanai nav obligāta. Minētais apliecina, ka prasības pieteikumam un arī iebildumiem uz prasību ir pievienojami pierādījumi, kas apliecina apstākļu pastāvēšanu. Uzskaitījumu varētu turpināt, taču tas ir plašāka pētījuma jautājums, un prasības pieteikumā iekļaujamo apstākļu aprakstam būtu jābūt atbilstoši lietu kategorijai, izmantojot likumā minētos pamatnoteikumus.

Prasījumu sadaļa

Prasības pieteikuma kvalitāte ir tiesā sagaidāmā rezultāta pamats. Te vēlētos minēt dažus piemērus, kas radījuši vairāk jautājumu, nekā varētu sniegt atbildes.

Tā kā neiespējami ir precīzāk pateikt un aprakstīt konkrēto situāciju, citējums būs salīdzinoši garš, jo tas ir ņemts no tiesu nolēmumu arhīva. Spriedumā lasāms: “[...] Tādējādi nav iemesla šaubām par to, ka prasība celta uz dažādiem pamatiem un katram no tiem ir savs pierādīšanas priekšmets, atšķirīgi (atkarībā no piemērojamās tiesību normas tiesiskā sastāva) noskaidrojamie apstākļi.” Nav šaubu, ka prasītājs var pieteikt vairākus prasījumus, taču tiem ir jābūt savstarpēji saistītiem, ne pretējiem un balstītiem uz izslēdzošiem pamatiem. “[...] No Civilprocesa likuma 131. panta pirmās daļas normām nepārprotami izriet, ka pirmās instances tiesas tiesnesim, lemjot jautājumu par prasības pieteikuma pieņemšanu, primāri jāpārlicinās, vai nepastāv kādi šķēršļi pieteikuma pieņemšanai un civillietas ierosināšanai. [...] Viens

¹² LR Senāta Civillietu departamenta 27.02.2020. spriedums lietā Nr. SKC-181/2020. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 21.03.2025.]

¹³ LR Senāta Civillietu departamenta 29.06.2022. spriedums lietā Nr. SKC-63/2022. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 22.03.2025.]

otru izslēdzošu prasījumu nepieļaujamību un aicinot izšķirties, kādu konkrēti aizskarto tiesību novēršanu prasītāja vēlas panākt (prasības pamata un priekšmeta noteikšana atbilstoši dispozitivitātes principam, kas darbojas civilprocesā, ir prasītāja prerogatīva).”¹⁴ Var tikai piebilst to, ka, rakstot prasības pieteikumu, kurā minēti vairāki prasījumi, ikvienam ir pienākums izvērtēt, vai pieteiktie prasījumi nav savstarpējā pretrunā, kā arī neizslēdz viens otru. Šāda veida prasījums nepārprotami noved pie prasības pieteikuma noraidīšanas, jo tiesa nav un nevar būt tā institūcija, kura nosaka, kurš ir prasījums, ko prasītājs vēlas, lai tiesa apmierina.

Ka pieteiktais prasījums, kas rakstāms pēc prasības pieteikumā minētajiem vārdiem “Lūdzu tiesu”, ir būtisks jautājuma izlemšanā pēc būtības, redzams no tiesu nolēmumiem un judikatūrā iekļautajiem un izlasāmajiem spriedumiem. Vienā no spriedumiem varam lasīt: “[...] Augstākā tiesa secina, ka konkrētajā gadījumā nav konstatējams nedalāms izpildījuma priekšmets. Atbildētāji nav kopīgi uzņēmušies saistību pret prasītāju, un nav tiesiska pamata viņus atzīt par kopparādniekiem vai solidāri saistītiem Civillikuma 1674. panta izpratnē. Turklāt ir pamats piekrist apelācijas instances tiesas izteiktajam viedoklim, ka nav speciālās tiesību normas, kuras paredzētu dzīvokļu īpašnieku un dzīvokļu īpašnieku biedrības solidāru atbildību par zaudējumiem kādam citam dzīvokļa īpašniekam, kuram nodarīti dzīvokļu īpašnieku kopsapulcē pieņemto lēmumu rezultātā. [...] savukārt prasības pieteikumā ietvertais lūgums atlīdzināt zaudējumus solidāri ir attiecināms uz zaudējuma atlīdzināšanas veidu un kā tāds par prasījumu Civilprocesa likumā 128. panta izpratnē nav atzīstams.”¹⁵

Nosauktie piemēri liecina par to, ka, sagatavojot prasības pieteikumu tiesai, būtiski ir visi prasības pieteikuma aspekti. Ikvienu neprecizitāte, apzināti prettiesiska rīcība var novest pie tā, ka prasības pieteikums vai nu tiks noraidīts pilnībā, vai arī tiks apmierināts daļā, bet ne apmērā, kurā vēlas prasītājs.

Nobeiguma vietā

Ne mazāk svarīgs un būtisks ir jautājums par tiesu, kurā tiek celta prasība. Lielākajā daļā gadījumu tā ir tiesa pēc atbildētāja deklarētās dzīvesvietas vai juridiskās personas reģistrācijas adreses, bet likums paredz arī prasības pieteikumu celt citā – Civilprocesa likuma vai Regulu noteiktajā kārtībā, vai ievērot atsevišķu lietu kategorijās noteikto kārtību. Lēmums, kurā tiesā ceļama prasība, ir saistīts ar prasības pieteikuma kvalitātes jautājumu. Minēšu tikai vienu piemēru: “[...] [8.2] Pārsūdzētajā lēmumā pareizi norādīts uz piekritības vispārīgo noteikumu, ka prasību ceļ pēc atbildētāja dzīvesvietas. Proti, Civilprocesa likuma 26. panta pirmā daļa noteic, ka prasību pret fizisko personu ceļ tiesā pēc tās deklarētās dzīvesvietas. Regulas Nr. 1215/2012 4. panta 1. punkts līdzīgi paredz, ka personas, kuru domicils ir kādā dalībvalstī, var iesūdzēt minētās dalībvalsts tiesā neatkarīgi no viņu pilsonības. Attiecībā uz Regulas 17. pantā minētajiem patērētāja noslēgtajiem līgumiem Regulas 18. panta 2. punkts

¹⁴ LR Senāta Civillietu departamenta 27.02.2020. spriedums lietā Nr. SKC-181/2020. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 21.03.2025.]

¹⁵ LR AT Civillietu departamenta 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-160/2017. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 22.03.2025.]

īpaši noteic, ka otra līgumslēdzēja puse var celt prasību pret patērētāju vienīgi tās dalībvalsts tiesās, kurā ir patērētāja domicils. Līdz ar to, apsverot vispārīgo piekritību, tiesai bija pamats vērtēt jautājumu par atbildētāja dzīvesvietu. [..] Tātad par prasības celšanas brīdi atzīstama diena, kad prasītājs pirmoreiz iesniedzis prasības pieteikumu tiesai. Attiecīgi lietas piekritība bija nosakāma uz brīdi, kurā prasītāja SIA “GelvoraSergel” bija cēlusi prasību, proti, iesniegusi (nosūtījusi) tiesai prasības pieteikumu, kas ir 2024. gada 8. februāris.”¹⁶

Ceļot jebkuru prasību, ir jāatceras, ka prasības pieteikumam ir jāatbilst sākotnēji noteiktajām formālajām likumā noteiktajām prasībām. Prasības pieteikuma formālās prasības ir vērstas uz to, lai jau pašā prasības pieteikumā noskaidrotu procesa subjektus un objektus.¹⁷ Cik godprātīgi prasītājs atspoguļos lietas apstākļus, aprakstīs tos un iesniegs pierādījumus saviem skaidrojumiem, precīzi pieteiks savus prasījumus, tik liela ir iespējamība, ka prasība tiks apmierināta.

Kopsavilkums

1. Prasības pieteikuma kvalitāte ir atkarīga no prasības pieteikuma iesniedzēja godaprāta un likumā noteikto tiesību normu ievērošanas.
2. Kvalitatīva prasības pieteikuma sagatavošana, pieņemšana un izskatīšana ir visu iesaistīto lietas dalībnieku atbildība no tā brīža, kad tās iesaistās procesā.
3. Būtu sagatavojamas vadlīnijas, kas ieteiktu prasītājam norādīt informācijas apjomu un pamatojumu, kas iekļaujams noteiktu kategoriju lietās. Tas padarītu efektīvāku un ātrāku pašu procesu.

¹⁶ LR Senāta Civillietu departamenta 10.07.2024. lēmums lietā Nr. SKC-704/2024. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs> [aplūkots 21.03.2025.]

¹⁷ Bukovskis V. 1933, 299. lpp.

AR NAUDAS LĪDZEKĻU APĶĪLĀŠANU SAISTĪTU PRASĪBAS NODROŠINĀJUMA LĪDZEKĻU ATBILSTĪBA TIESISKĀS AIZSARDZĪBAS PROCESA MĒRĶIEM

COMPLIANCE OF CLAIM SECURITY MEASURES RELATED TO ATTACHMENT OF FUNDS WITH PURPOSE OF LEGAL PROTECTION PROCEEDINGS

Gaidis Bērziņš, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Civiltiesisko zinātņu katedras lektors
Zvērināts advokāts

Signija Kapteine, *Mg. iur.*

Zvērināta advokāta palidze

Summary

The authors assess whether the application of claim security measures related to the attachment of funds for a debtor undergoing legal protection proceedings aligns with the objectives and principles of the legal protection process. Particular attention is dedicated to the potential consequences of payment attachment for both the debtor and creditors when the debtor must comply with the court-approved plan of measures.

Atslēgvārdi: tiesiskās aizsardzības process, prasības nodrošināšana, naudas līdzekļu apķīlāšana, tiesiskās aizsardzības procesa principi

Keywords: legal protection proceedings, claim security, attachment of funds, principles of the legal protection proceedings

Ievads

Autori darbā vērtē, vai prasības nodrošināšana novērš sprieduma neizpildes risku attiecībā uz parādnieku, kuram tiek īstenots tiesiskās aizsardzības process, īpašu uzmanību pievēršot Maksātnespējas likumā tieši neregulētajam jautājumam par maksājumu apķīlāšanu parādnieka tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas laikā. Darbā ir veikta tiesiskās aizsardzības procesa mērķa, tiesību principu un analogijas piemērošanas izvērtēšana atklāta likuma roba novēršanai.

1. Prasības nodrošināšanas mērķis

No tiesībām uz taisnīgu tiesu izriet valsts pienākums nodrošināt tiesā īstenojamus un efektīvus pagaidu tiesiskās aizsardzības līdzekļus, ko prasītājs var izmantot pret savu tiesību aizskārēju.¹ Prasības nodrošināšanas galvenais mērķis kā vienam no procesuālās aizsardzības līdzekļiem ir novērst risku, ka spriedums netiks izpildīts.²

Prasības nodrošinājums jāpiemēro atbilstoši tā jēgai un mērķim, un vispārīgiem tiesību principiem, jo īpaši samērīgumam, t. i., lai dotu prasītājam priekšroku, viņa interesei ir jābūt nopietni apdraudētai, un šis apdraudējums ir jāsamēro ar atbildētāja intereses apdraudējumu. Lai to izdarītu, ir jāizvērtē abu interešu aizskāruma saprātīgi secināmās sekas. Bez tam reizēm bez abu pušu interesēm lietā var parādīties vēl citas intereses, kuru aizsardzība likumdevējam ir svarīga, piemēram, sabiedrības intereses.³

Autori piekrīt doktrīnā atzītajam, ka “prasības nodrošināšana ir Latvijas civilprocesā vislabāk pazīstamais un praksē bieži lietots pagaidu tiesiskās aizsardzības līdzeklis, bet tas nenozīmē, ka pastāvētu laba prakse tā piemērošanā”⁴. Diemžēl praksē nav vienotas izpratnes arī par prasības nodrošinājuma piemērošanu attiecībā uz parādnieku, kam tiek īstenots tiesiskās aizsardzības process. To pierāda atšķirīgā tiesu prakse. Kā aizbildinājums tam kalpo arī tas, ka Maksātnespējas likumā neesot paredzēta prasības nodrošinājuma atcelšana pēc tam, kad pasludināta tiesiskās aizsardzības procesa īstenošana.⁵

Viens no prasības nodrošināšanas līdzekļiem ir to maksājumu apķīlāšana, kuri pienākas no trešajām personām, tajā skaitā naudas līdzekļi kredītiestādēs un citās finanšu institūcijās.⁶ Visdrīzāk šī prasības nodrošinājuma piemērošana ietekmēs (atsevišķos gadījumos pat būtiski) komersanta⁷ kā atbildētāja komercdarbību⁸. Arī judikatūrā atzīta nepieciešamība īpaši rūpīgi pārbaudīt minētā prasības nodrošināšanas līdzekļa samērīgumu⁹, t. i., nepieciešamību vērtēt, kā attiecīgā prasības līdzekļa piemērošana ietekmēs atbildētāja komercdarbību, piemēram, vai tā rezultātā atbildētājam neiestājas maksātnespēja. Samērīguma vērtēšanas tvēruma kontekstā svarīgi konstatēt, vai attiecīgi no komercdarbības izņemtie parādnieka naudas līdzekļi nevarētu būt pamats komercdarbības apturēšanai, kā rezultātā ciestu ne tikai atbildētājs,

¹ Likumprojekta Nr. 953/Lp13 “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātā anotācija, 2. lpp. Pieejama: https://likumi.lv/wwwraksti/LIKUMI/PAPILDINATAS_ANOTACIJAS/PAPILDINATA_ANOTACIJA_ELIETA_07012022.DOCX [aplūkots 24.03.2025.]

² Turpat.

³ Pētersone Z. Promocijas darbs “Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās”, 2010, 37. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5056/16983-Zane_Petersone_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 24.03.2025.]

⁴ Turpat, 18. lpp.

⁵ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 26.09.2024. lēmums lietā Nr. C75012724. Nav pieejams.

⁶ Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 6. punkts: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [24.03.2025. red.]

⁷ Komerclikuma 1. panta pirmā daļa: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [24.03.2025. red.]

⁸ Komerclikuma 1. panta otrā daļa: LV likums. Pieņemts 13.04.2000. [24.03.2025. red.]

⁹ Latvijas Republikas Augstākā tiesa. Tiesu prakse prasības nodrošināšanas lietās. Rīga, 2015, 37. lpp. Pieejama: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2015/Prasibas%20nodrosinajums-petijums.doc [aplūkots 24.03.2025.]

bet arī citi kreditori. Pieņemot, ka atbildētājs turpina komercdarbību, pastāv lielāka iespēja tam, ka prasītājs un citi kreditori saņems sava prasījuma apmierinājumu.

2. Tiesiskās aizsardzības process un tā mērķis

Maksātnespējas likuma 1. pantā noteikts, ka likuma mērķis ir veicināt finansiālās grūtībās nonākušā parādnieka saistību izpildi un, ja iespējams, maksātnespējas atjaunošanu, piemērojot likumā noteiktos principus un tiesiskos risinājumus. Viens no šādiem risinājumiem ir tiesiskās aizsardzības process, kas ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura mērķis ir komersantam, kurš nonācis finansiālās grūtībās vai uzskata, ka tajās nonāks, ļaut atjaunot spēju nokārtot savas saistības un atgūt pilnībā savu maksātnespēju¹⁰.

Senāts atzinis, ka tiesiskās aizsardzības procesa mērķis ir nodrošināt pēc iespējas efektīvāku tiesisko risinājumu finansiālās grūtībās nonākušā parādnieka saistību izpildei, t. i., veicināt uzņēmuma atgriešanos ekonomiskajā aprītē un atjaunot tā spēju izpildīt saistības, tādējādi nodrošinot kreditoru interešu aizsardzību.¹¹ Savukārt tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas pamats ir vienošanās starp parādnieku un kreditoriem par tiesiskiem pasākumiem parādnieka maksātnespējas atjaunošanai.¹²

Tiesisku pasākumu kopumā cita starpā ietilpst tādas tiesiskās aizsardzības procesa metodes¹³ kā maksājumu saistību izpildes atlikšana, pamatparāda daļēja dzēšana un/vai blakus prasījumu pilnīga vai daļēja dzēšana.

Autori uzskata, ka arī tiesiskās aizsardzības procesā neizpildīto saistību dzēšana ir jātulko kā “atbrīvošana no neizpildītajām saistībām”¹⁴. Atbrīvošana no neizpildītajām saistībām piešķir privilēģiju parādniekam nepildīt saistību parāda neatmaksātajā daļā, vienīgi viņam nodrošināt tiesisko aizsardzību pret kreditoru nākotnes prasījumiem.¹⁵ Atbrīvošana no neizpildītajām saistībām notiek uz darījuma pamata¹⁶ starp kreditoru vairākumu¹⁷ un parādnieku, kas pēc tā apstiprināšanas tiesā iegūst saistošo spēku attiecībā pret visiem kreditoriem¹⁸.

Tiesiskās aizsardzības procesa laikā komersants parasti turpina veikt komercdarbību, kuras mērķis ir gūt peļņu, lai norēķinātos ar kreditoriem atbilstoši tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānam un tajā ietvertajām metodēm. Līdz ar to

¹⁰ Maksātnespējas likuma 3. panta pirmā daļa: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [24.03.2025. red.]

¹¹ Senāta 20.12.2016. lēmums lietā Nr. C10041914, SKC-2881/2016, 9. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/370232.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

¹² Senāta 16.02.2017. lēmums lietā Nr. C29620211, SPC-14/2017, 26. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/342927.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

¹³ Maksātnespējas likuma 38. panta pirmā daļa: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [24.03.2025. red.]

¹⁴ Senāta 25.02.2021. spriedums lietā Nr. SKC-32/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/440316.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁵ Senāta 25.02.2021. spriedums lietā Nr. SKC-32/2021. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/440316.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁶ Bērziņš G. Tiesiskās aizsardzības procesa mērķis, tā sasniegšanas iespēju palielināšana Maksātnespējas likuma grozījumos. Latvijas Republikas Satversmei – 95. Latvijas Universitātes 75. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2017, 101. lpp.

¹⁷ Maksātnespējas likuma 42. panta otrā daļa: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [24.03.2025. red.]

¹⁸ Maksātnespējas likuma 45. panta pirmā daļa: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [24.03.2025. red.]

tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas rezultātā ieguvumam ir jābūt lielākam¹⁹ nekā parādnieka maksātnespējas pasludināšanas gadījumā, kad tiktu pārtraukta saimnieciskā darbība, kas rezultētos parādnieka mantas pārdošanā ar lielu varbūtību, ka netiek segti kreditoru prasījumi.

3. Tiesiskās aizsardzības procesa principi

Katrā tiesiskā sistēmā, tiesību nozarē vai pat apakšnozarē pastāv no tiesiskas demokrātiskas valsts principa izrietošas vispārpieņemtas pamatnostādnes, galvenie noteikumi, uz kuriem attiecīgā sistēma, nozare vai apakšnozare balstās, – tās vispārējie tiesību principi²⁰. Tāpat arī maksātnespējas tiesību principi ir specifiski vispārējie tiesību principi, kas pastāv attiecīgajā civiltiesību apakšnozarē.

Vispārējie tiesību principi ir īstas, tiešai piemērošanai derīgas tiesību normas, kas prevalē pār rakstītajām, likumdevēja pieņemtajām tiesību normām.²¹ Tie darbojas gan objektīvajā dimensijā – uzliekot valsts institūcijām juridiskus pienākumus, gan subjektīvajā dimensijā – piešķirot privātpersonām subjektīvas tiesības.²² Pie tam vispārējiem tiesību principiem ir būtiska nozīme tiesību normu iztulkošanā un likuma robu aizpildīšanā.²³ Uz vispārējo tiesību principu piemērošanu tieši norāda arī Civillikuma 5. pants un Civilprocesa likuma 5. panta piektā daļa.

Tiesiskās aizsardzības procesa principus un to saturu nosaka Maksātnespējas likuma 6. pants. Turklāt tiesiskās aizsardzības procesa mērķa sasniegšana nav iespējama bez pienācīgas tā principu ievērošanas. Neievērojot vienu principu, var tikt pārkāpti arī citi principi.

Jau iepriekš izskanējis, ka, “[...] piemērojot prasības nodrošinājuma līdzekļus attiecībā uz juridiskajām personām, kam ir ierosināts [drīzāk pasludināts – autoru piebilde] tiesiskās aizsardzības process, būtiski ir ievērot Maksātnespējas likuma 6. pantā noteiktos principus”²⁴. Tāpat arī tiesu praksē atrodamas norādes, ka tiesām, lemjot par prasības nodrošinājuma līdzekļu piemērošanu attiecībā uz personām, kurām ir uzsākts tiesiskās aizsardzības process, ir jāievēro Maksātnespējas likuma 6. pantā noteiktie principi.²⁵

Tiesiskās aizsardzības procesā viens no būtiskākajiem tiesību principiem ir kreditoru vienlīdzības princips – kreditoriem tiek dotas vienādas iespējas piedalīties procesā²⁶ un saņemt savu prasījumu apmierinājumu saskaņā ar saistībām, kuras tie

¹⁹ Maksātnespējas likuma 40. panta trešā daļa: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [24.03.2025. red.]

²⁰ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015, 26. lpp.

²¹ Matule S. Daiga Rezevska: Vispārējie tiesību principi ir tiesiskās sistēmas sākums un gals. Jurista Vārds, 21.01.2025., Nr. 3 (1373), 6. lpp.

²² Rezevska D. Referāta “Tiesiskās drošības un palāvības princips – būtiski tiesiskas valsts principa elementi” tēzes. Pieejamas: http://blogi.lu.lv/tzpi/files/2016/09/REZEVSKA_D_TEZES.pdf [aplūkotas 24.03.2025.]

²³ Balodis K. Ievads Civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2022, 61. lpp.

²⁴ Jarkina V., Raudzeps R. Prasības nodrošināšana tiesiskās aizsardzības procesā. Jurista vārds, 26.01.2016., Nr. 4 (907); Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 26.06.2014. lēmums lietā Nr. 3-12/0018, arhīva Nr. CA-2082-14/25. Nav pieejams.

²⁵ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesu kolēģijas 26.06.2014. lēmums lietā Nr. 3-12/0018, arhīva Nr. CA-2082-14/25. Nav pieejams.

²⁶ Dalība procesā izpaužas kā informācijas saņemšana, lēmumu pieņemšana par tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanu, sūdzību iesniegšana u. c.

nodibinājuši ar parādnieku pirms procesa uzsākšanas, ievērojot tiesas apstiprinātajā tiesiskās aizsardzības procesa plānā noteikto. Jānorāda, ka parādnieka pienākums ir tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānā norādīt visus kreditorus, tādējādi ievērojot kreditoru vienlīdzības principu. Parādnieks nevar izvēlēties, kurus kreditorus plānā iekļaut, bet kurus neiekļaut.²⁷ No minētā secināms, ka tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānā jānorāda arī tādi kreditori, kuri cēlušies prasību pret parādnieku par maksājumu saistību izpildi un kuriem tiesa ir apmierinājusi lūgumu par maksājumu apķīlāšanu no trešajām personām. Līdz ar to strīdus gadījumā, stājoties spēkā tiesas nolēmumam, parādnieka pienākums ir veikt maksājumus attiecīgajam kreditoram atbilstoši tiesas apstiprinātajam tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānam.

Maksātnespējas likumā noteiktais patvaļas aizlieguma princips paredz, ka kreditors un parādnieks nedrīkst veikt individuālas darbības, kas nodara kaitējumu kreditoru kopuma interesēm.²⁸ Ne tikai no kreditoru vienlīdzības un patvaļas aizlieguma principiem, bet arī no Maksātnespējas likuma 45. panta pirmās daļas nepārprotami izriet, ka kreditoram pēc tam, kad stājas spēkā attiecīgais nolēmums lietā, ar kuru no parādnieka tiek piedzīti naudas līdzekļi, nav tiesību pretendēt uz apķīlātajiem naudas līdzekļiem.

Mēģinot sasniegt attiecīgā prasības nodrošinājuma mērķi, netiek ievērots Maksātnespējas likuma 6. pantā noteiktais kreditoru vienlīdzības un patvaļas aizlieguma princips tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas laikā.

Ja primārais mērķis ir parādnieka mantas saglabāšana visu kreditoru interesēs līdz tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna apstiprināšanai vai lietas izbeigšanai, pretēji pieļaujot iespēju parādniekam brīvi rīkoties ar mantu un naudas līdzekļiem²⁹, tad šādam pašam mērķim būtu jābūt arī pēc tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna apstiprināšanas tiesā.

4. Maksājumu apķīlāšana parādnieka tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas laikā

Lai arī likumdevējs attiecībā uz fiziskas un juridiskas personas maksātnespējas procesu noteicis, ka tiesas spriedums, ar kuru pasludina maksātnespējas procesu, ir pamats visu veidu prasības nodrošinājuma atcelšanai, tomēr konkrēts aizliegums iesniegt un piemērot prasības nodrošinājumu attiecībā uz personām, kurām tiek īstenots ar tiesas spriedumu³⁰ apstiprināts tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāns, Maksātnespējas likuma un Civilprocesa likuma normās tieši nav atrodams.

Piemērojot attiecīgo prasības nodrošinājuma līdzekli, atsevišķam kreditoram tiek nodrošināta iespēja prasības apmierināšanas gadījumā saņemt tās apmierinājumu. Šādā gadījumā apķīlātie līdzekļi nenonāk parādnieka naudas masā, no kuras būtu veicami maksājumi kreditoriem atbilstoši tiesas apstiprinātajam tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānam.

²⁷ Senāta 11.09.2013. spriedums lietā Nr. SPC 38/2013 (C34061212), 14. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3001> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁸ Maksātnespējas likuma 6. panta 2. un 3. punkts; LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [24.03.2025. red.]

²⁹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 26.09.2024. lēmums lietā Nr. C75012724. Nav pieejams.

³⁰ Civilprocesa likuma 341.6 panta trešā daļa; LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [24.03.2025. red.]

Tiesiskās aizsardzības procesu īsteno tikai tādām parādniekam, kurš ir nonācis finansiālās grūtībās vai uzskata, ka tajās nonāks. Līdz ar to maksājumu apķīlāšana visdrīzāk var atstāt negatīvu ietekmi uz komersanta saimniecisko darbu, kas var ne tikai radīt grūtības ar maksājumu veikšanu kreditoriem, bet pat novest parādnieku līdz maksātnespējas procesa pasludināšanai. Naudas līdzekļu apķīlāšana var pat pilnībā padarīt neiespējamu parādnieka saimnieciskās darbības turpināšanu it īpaši tad, ja komersanta īstenotajam darbības veidam ir būtiska pastāvīga naudas līdzekļu plūsma un apgrozījums.

Jāatgādina, ka tiesiskās aizsardzības procesa mērķis ir nodrošināt pēc iespējas efektīvāku tiesisko risinājumu finansiālās grūtībās nonākušā parādnieka saistību izpildei, līdz ar to ir īpaši svarīgi, ka tiesa, lemjot par prasības nodrošinājuma piemērošanu, izvērtē:

- 1) kreditora interešu apdraudējumu, t. sk., vai prasības apmierināšanas gadījumā nepastāv citi tiesiski līdzekļi un/vai kārtība kreditora interešu ievērošanai;
- 2) vai nepastāv tiesiski šķēršļi tieši konkrētā kreditora interešu nodrošināšanai, neņemot vērā pārējo kreditoru intereses;
- 3) ar konkrētā prasības nodrošinājuma līdzekļa piemērošanu tiesību ierobežojuma pamatojumu un samērīgumu ne tikai attiecībā uz parādnieku, bet arī pārējiem kreditoriem.

5. Vai ar prasības nodrošināšanu varēs panākt sprieduma izpildi?

Autori pievienojas judikatūrā izteiktajam viedoklim, ka kreditors, kuram par labu tiesa nodrošinājusi prasību, nekļūst par nodrošināto kreditoru Maksātnespējas likuma izpratnē un nebauda nekādas priekšrocības pār citiem kreditoriem. Prasības nodrošinājums nekādā veidā neietekmē sprieduma izpildes iespējamību, jo tā ir atkarīga nevis no prasības nodrošinājuma esamības vai neesamības, bet gan no kopējā kreditoru skaita un saistību apjoma.³¹

Tā kā tiesiskās aizsardzības procesa īstenošana un parādnieka maksātnespējas atjaunošana ir atkarīga no tā, vai būs iespējama tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna izpilde, attiecīgā prasības nodrošinājuma līdzekļa piemērošana tieši rada risku, ka tiesas sprieduma izpilde lietā kļūst apgrūtināta vai neiespējama, jo parādnieks laikā, kad ir piemērots attiecīgais prasības nodrošinājuma līdzeklis un turpinās tiesvedību starp parādnieku un kreditoru, ir kļuvis maksātnespējīgs.

Lai arī pirmšķietami var likties, ka parādnieka naudas līdzekļu apķīlāšana ļautu sasniegt prasības nodrošinājuma mērķi, autoru ieskatā, šāda prasības nodrošinājuma līdzekļa piemērošana parādniekam, kam pasludināts tiesiskās aizsardzības process, var atstāt negatīvu ietekmi un atsevišķos gadījumos pat pilnībā apturēt parādnieka saimniecisko darbību. Šādos apstākļos, kad parādnieka naudas līdzekļu apķīlāšana būtiski ietekmē parādnieka saimniecisko darbību, attiecīgais prasības nodrošinājuma līdzeklis var padarīt neiespējamu tiesiskās aizsardzības procesa plāna izpildi un novest pat līdz maksātnespējai, tādējādi samazinot iespēju saņemt prasījuma

³¹ Senāta 06.04.2011. lēmums lietā Nr. SKC-951/2011. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3158> [aplūkots 24.03.2025.]

apmierinājumu ne tikai pārējiem kreditoriem, bet arī kreditoram, kas prasa parādniekam piemērot prasības nodrošinājumu.

Līdz ar to nav šaubu, ka naudas līdzekļu apķīlāšana nav efektīvs tiesiskais risinājums finansiālās grūtībās nonākušā parādnieka saistību izpildei, tādējādi tā neatbilst tiesiskās aizsardzības procesa mērķim.

Tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas laikā Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 6. punktā paredzētā prasības nodrošināšanas līdzekļa piemērošana un saglabāšana parādniekam var būt pretēja ne tikai Maksātnespējas likuma 45. panta pirmajai daļai un tiesiskās aizsardzības procesa mērķim un principiem, bet pat prasības nodrošinājuma jēgai un mērķim.

6. Kā panākt ar naudas līdzekļu apķīlāšanu saistītu prasības nodrošinājuma līdzekļu atbilstību tiesiskās aizsardzības procesa mērķiem?

Tā kā prasību nodrošina, lai novērstu sprieduma neizpildes risku un attiecībā uz parādnieku, kuram tiek īstenots tiesiskās aizsardzības process, sprieduma piespiedu izpildes lietvedība vispār tiek apturēta³², autori konstatē, ka pastāv atklāts likuma robs attiecībā uz to, vai tiesiskās aizsardzības procesa īstenošana var būt kā pamats ar naudas līdzekļu apķīlāšanu saistīta prasības nodrošinājuma atcelšanai.

Lai arī tiesas spriedums, ar kuru tiek pasludināts juridiskās personas maksātnespējas process, ir pamats prasības nodrošinājuma atcelšanai, tomēr, ievērojot maksātnespējas procesa un tiesiskās aizsardzības procesa atšķirīgos mērķus, attiecībā uz parādnieku, kam īsteno tiesiskās aizsardzības procesu, jāizvērtē prasības nodrošinājuma saglabāšanas tiesiskais pamats. Lai arī šobrīd saskaņā ar Civilprocesa likuma 140. panta piekto daļu parādniekam ir paredzētas tiesības ar motivētu pieteikumu lūgt tiesu atcelt prasības nodrošinājumu, tomēr praksē nereti tiesa aizbaidinās ar to, ka likums neparedz prasības nodrošinājuma atcelšanu situācijā, kad parādniekam tiek īstenots tiesiskās aizsardzības process.

Tiesību tālākveidošanas pamatpriekšnosacījums ir tādas likuma nepilnības jeb roba esamība, ko nepieciešams novērst, jo šajos gadījumos tiesa nevar atteikties izspriest lietu, aizbaidinoties, ka likumā nav atrodama tāda tiesību norma, kas tieši attiektos uz izšķiramo gadījumu.³³ Likuma robs ir atklāts, ja likumā attiecībā uz noteiktu dzīves gadījumu grupu nav ietverts pozitīvs tiesiskais regulējums, kaut arī šādam regulējumam, ņemot vērā attiecīgā likuma plānu un mērķi, bija jābūt ietvertam. Atklāts likuma robs ir aizpildāms analogijas ceļā.³⁴ Juridiskajā nozīmē analogija ir vienam vai vairākiem līdzīgiem tiesiskiem sastāviem likumā noteikto tiesisko seku “pārņemšana” uz likumā nenoregulētu, bet “līdzīgu” tiesisko sastāvu.

³² Maksātnespējas likuma 37. panta pirmās daļas 1. punkts paredz, ka tiesas lēmuma par tiesiskās aizsardzības procesa lietas ierosināšanu sekas ir spriedumu izpildes lietvedības apturēšana lietās par piespiesto, bet no parādnieka nepiedzīto summu piedziņu un lietās par saistību izpildīšanu tiesas ceļā Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā.

³³ Rezevska D. 2015, 130. lpp.

³⁴ Kalniņš E. Tiesību tālākveidošana. Grām.: Privāttiesību teorija un prakse. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 319.–320. lpp.

Šādas pārņemšanas pamatā ir tas, ka, sakarā ar tiesisko sastāvu līdzību, tie atbilstoši taisnīguma principam jāizvērtē līdzīgi.³⁵

Konstatējot likuma robu, jāievēro Maksātnespējas likuma 6. pantā noteiktie tiesību principi. Tomēr, lai vienveidotu un attīstītu tiesu praksi, būtu jāpiedāvā risinājumi, kā to sasniegt.

Autori uzskata, ka, piemērojot ar naudas apķīlāšanu saistītu prasības nodrošināšanas līdzekli parādniekam, kuram tiek īstenots tiesiskās aizsardzības process, tiesai jāņem vērā Maksātnespējas likuma 45. panta pirmajā daļā noteiktais tiesas apstiprinātais tiesiskās aizsardzības procesa saistošais spēks un tiesiskās aizsardzības procesa principi, ņemot vērā samērīgumu ne tikai starp pušu, bet arī pārējo kreditoru tiesiskajām interesēm un nodrošinājuma līdzekļa ietekmi uz parādnieka kā komersanta komercdarbību.

Pieņemot, ka autoru viedoklis varētu raisīt diskusiju un jautājumus, piemēram, vai katrs gadījums nebūtu vērtējams individuāli, jo pastāv risks, ka parādnieks savas tiesības un pienākumus varētu īstenot pretēji Maksātnespējas likuma 6. panta 8. punktā noteiktajam labticības principam, autori piedāvā attiecīgā prasības nodrošinājuma vērtēšanā iesaistīt tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošo personu³⁶, attiecīgi veicot grozījumus Maksātnespējas un Civilprocesa likumos:

- 1) papildinot Civilprocesa likuma 140. panta piekto daļu ar tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas tiesībām iesniegt pieteikumu par prasības nodrošinājuma atcelšanu;
- 2) papildinot Maksātnespējas likuma 50. panta trešo daļu ar tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas tiesībām iesniegt pieteikumu par prasības nodrošinājuma atcelšanu;
(P. S. Parādniekam šādas tiesības ir paredzētas saskaņā ar Civilprocesa likuma 140. panta piekto daļu.)
- 3) papildinot Maksātnespējas likuma 40. panta ceturto daļu ar tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānā norādāmo informāciju par tiesas piemērotā prasības nodrošinājuma ietekmi uz tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna īstenošanu un atbilstību tiesiskās aizsardzības procesa mērķim un principiem.

Kopsavilkums

1. Maksātnespējas likuma 45. panta pirmā daļa paredz tiesas apstiprinātā tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna saistošo spēku attiecībā pret visiem kreditoriem.
2. Ja konstatē likuma robu, jāievēro Maksātnespējas likuma 6. pantā noteiktie tiesību principi.
3. Tiesiskās aizsardzības procesa uzraugošās personas kompetencē varētu piešķirt papildu tiesības ne tikai sniegt vērtējumu tiesai par prasības nodrošinājuma

³⁵ Rezevska D. 2015, 132. lpp.

³⁶ Līdzīgs priekšlikums ir ietverts Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas projektā "Ar ko saskaņo konkrētus maksātnespējas tiesību aspektus". Briselē, 07.12.2022. COM(2022) 702 final 2022/0408 (COD), 23. pants. Pieejams: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:8adadc6c-76e9-11ed-9887-01aa-75ed71a1.0005.02/DOC_1&format=PDF [aplūkots 13.04.2025.]

ietekmi uz tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plāna īstenošanu un atbildību tiesiskās aizsardzības procesa mērķim un principiem, bet arī tiesības iesniegt pieteikumu tiesā par šāda nodrošinājuma atcelšanu.

4. Tiesiskās aizsardzības procesa īstenošanas laikā Civilprocesa likuma 138. panta pirmās daļas 6. punktā paredzētā prasības nodrošināšanas līdzekļa piemērošana un saglabāšana parādniekam var būt pretēja ne tikai Maksātnespējas likuma 45. panta pirmajai daļai un tiesiskās aizsardzības procesa mērķim un principiem, bet pat prasības nodrošinājuma jēgai un mērķim.

PRIVĀTAUTONOMIJAS ATSPULGS PROCESĀ – PRASĪBA PAR DAĻU NO MATERIĀLTIESISKĀ PRASĪJUMA

PARTIAL ACTION REGARDING A PART OF A SUBSTANTIVE LAW CLAIM AS A REFLECTION OF PRIVATE AUTONOMY PRINCIPLE IN COURT PROCEEDINGS

Reinis Odiņš

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs, doktors

 <https://orcid.org/0009-0002-8306-8344>

Summary

The aim of the paper is to discuss the phenomenon of dividing claims of substantive law by raising a claim in the court as a reflection or even as an extension of the principle of private autonomy into the civil proceedings. The author explores the divisibility of claims of substantive law as pre-requisite for raising a partial action and how the court judgement that satisfies the claim fully functions as a finalising mechanism of the willed division of the substantive law claim. This finalised division functions as a generator of a legally separate whole and thus enables to identify it as a separate object of an action in comparison to the following partial action for the remainder of debt. Hence, a partial action can be raised after the first judgement, since there is no identity of action objects.

Atslēgvārdi: dalāmība, dispozitivitāte, privātā autonomija, spriedums

Keywords: divisibility, disposition, private autonomy, judgement

Ievads

Dispozivitātes jēdziens cēlies no latīņu valodas vārda *disponere*, kas nozīmē rīkošanās jeb rīkojumu un kā tāds ir materiāltiesiskās privātautonomijas spoguļattēls procesā.¹ Kā norādījis profesors K. Čakste, dispozivitātes principa pamatā ir prezumpcija, ka personai ir personīga autonomija brīvi rīkoties ar savām civilajām tiesībām procesā, piemēram, nosakot prasības apmēru, slēdzot izlīgumu procesā vai

¹ Sk.: Weichbrodt J. Der verbotene Beweis im Straf- und Zivilprozess: zur Rolle strafprozessualer Beweisverbote bei der Durchsetzung zivilrechtlicher Ansprüche. Tübingen: Mohr Siebeck, 2012, S. 231, un tur minētos avotus.

pat atsakoties no prasības.² Vācijas un Šveices tiesībās, kurās pastāv prasības par daļu no materiāltiesiskā prasījuma (*Teilklage*), kā tiesiskais pamats šāda tiesību institūta leģimitātei tiek norādīts dispozitivitātes princips.³ Vienlaikus abu valstu tiesībās ir vienprātība, ka priekšnosacījums prasības celšanai ir prasījuma dalāmība.⁴ Tiesības celt vēl vienu prasību par daļu no materiāltiesiskā prasījuma pēc tam, kad ir stājies likumīgā spēkā spriedums, ar kuru apmierināta atklāta prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma (*offene Teilklage*), netiek apstrīdētas, jo šo prasību gadījumā saskaņā ar abu valstu tiesībām ir atšķirīgi strīda priekšmeti (*Streitgegenstand*).⁵ Latvijas tiesībās līdz šim nav detalizēti apspriests jautājums par tiesību dalāmību un kā pirmās prasības celšana par daļu no materiāltiesiskā prasījuma (*Teilklage*) rada tiesiski patstāvīgu vienību, līdz ar to ļaujot rast atšķirības prasības priekšmetos starp jau izskatīto lietu un celto prasību, kas atļauj celt pēc pirmās prasības otru prasību par daļu no materiāltiesiskā prasījuma par atlikušo parāda daļu, jo nepastāv prasības priekšmetu identitāte. Tāpēc raksta mērķis ir apspriest tiesību (prasījuma) dalāmību Latvijas tiesībās kā privātautonomijas principa atspulgu procesā un tās ietekmi uz tiesā celtās atklātas prasības par daļu no materiāltiesiskā prasījuma pieļaujamību saistībā ar to, ka konstatējami atšķirīgi prasības priekšmeti.

1. Tiesību (prasījuma) dalāmības un dalīšanas jēdzieni

Ar dalīšanu visplašākajā izpratnē saprotama mantas⁶ nodalīšana katra tiesību subjekta mantā.⁷ Šaurākā izpratnē ar to saprotama lietu iedalīšana dalāmās (*pro divisio*) un nedalāmās (*pro indivisio*) lietās. Šis iedalījums ir bijis par pamatu, lai pandektu teorētiķi runātu par tā saukto reālo jeb fizisko dalīšanu un juridisko dalīšanu jeb domājamo (ideālo) dalīšanu, iedalot lietas plašākajā izpratnē ķermeniskās un bezķermeniskās lietās jeb lietās un tiesībās.⁸ Pandektu tiesībās pastāvēja uzskats, ka romiešu tiesībās dalāmība ir spēja tikt sadalītam vairākās tiesībās, kuras pašas par sevi veido atsevišķus veselumus, bet no tiesībām, no kurām tās tika atdalītas, šie

² Čakste K. Civilprocess. 1937.–1940. gada lekcijas. Lejiņa P. pieraksti. Rīga, 1940, 46. lpp.

³ Trommler S. Die Teilklage im Zivilprozess. Tübingen: Mohr Siebeck, 2018, S. 45; Doris F. Probleme der Teilklage. Köln: Universität zu Köln, 1995, S. 137; Terhalle D. Die Reichweite der Rechtskraft klageabweisender Urteile. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2011, S. 258; Hennemann A. Kommentierung zu Art. 86 ZPO, Rn. 1. In: Lorenz Droese (Hrsg.). Onlinekommentar zur Zivilprozessordnung – Version: 26.02.2024. Pieejams: <https://onlinekommentar.ch/de/kommentare/zpo86> [aplūkots 24.03.2025.]

⁴ Bundesgerichtshof [Vācijas Federālās tiesas] 15.06.1994. spriedums lietā Nr. XII ZR 128/93, S. 4. Pieejams: https://www.prinz.law/urteile/bgh/XII_ZR_128-93 [aplūkots 24.03.2025.]; Droese L. Res iudicata ius facit. Untersuchung über die objektiven und zeitlichen Grenzen von Rechtskraft im schweizerischen Zivilprozessrecht. Bern: Stämpfli Verlag, 2015, S. 330–331.

⁵ Trommler S. 2018, S. 35.

⁶ Sk. par mantas jēdzienu: Kalniņš, E. (2010). Mantas jēdziens civiltiesībās: The Concept of Property in Civil Law. Latvijas Universitātes žurnāls "Juridiskā zinātne", 2010, Nr. 1, 141.–156. lpp. Pieejams: <https://journal.lu.lv/jull/article/view/276> [aplūkots 24.03.2025.]

⁷ Barth K. Der Grundbegriff der rechtlichen Theilung. Regensburg: Verlag von G. Joseph Manz, 1850, S. 3. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10566444> [aplūkots 24.03.2025.]

⁸ Steinlechner P. Das Wesen der juris communio und juris quasi communio. Eine civilistische Abhandlung. Erste Abtheilung. Innsbruck: Verlag der Wagner'schen Universitäts-Buchhandlung, 1876, S. 7–8. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11334442> [aplūkots 24.03.2025.]

veselumi atšķiras tikai daudzumā (kvantitātē), bet ne savā kvalitātē.⁹ Tātad nošķirama reālā un ideālā (domājamā) dalīšana, kā arī lietu un tiesību dalāmība un nedalāmība.

Ja dalīšanas rezultāti ir vienveidīgi ar dalīto veselumu un tā rezultātā ir samērīgi līdzvērtīgi, bet kvantitatīvi dažādi, tad ir runa par kvantitatīvu dalīšanu. Tiesību dalīšanas gadījumā daļa ir kvantitatīva.¹⁰ Tiesību sadalīšana pēc kvalitātes kritērija daļās ir neīsta dalīšana, jo veidojas nevienveidīgas daļas.¹¹

Latvijas Civillikuma¹² 841. pantā, kurā noteikts, ka lietas tiek iedalītas ķermeniskās un bezķermeniskās lietās, ir nojaušams, ka tiek sekots iepriekšminētajām pandektu teorijas atziņām, saskaņā ar kurām lietas jēdziens saprotams plaši. Savukārt Civillikuma 847. pantā ir noteikts, ka tiesiskā ziņā dalāmas ir tikai tās lietas, kuras var, neiznīcinot būtību, dalīt daļās, pie kam katra daļa ir patstāvīgs vesels. Turklāt lietas, ko nevar tādā kārtā dalīt, ir nedalāmas. No šīs tiesību normas izriet, ka nošķirams daļas jēdziens no vesela jeb veseluma jēdziena, tam esot tikai daļai līdz tā sadalīšanai un kļūšanai tiesiski par patstāvīgu veselumu, t. i., par atsevišķu tiesību. Domājams, ka iepriekšminētais būtu arī attiecināms uz tiesībām (arī prasījuma tiesībām) kā lietām plašākajā izpratnē jeb bezķermeniskām lietām. Taču Latvijas tiesību doktrīnā ir norādīts, ka Civillikumā ar lietu parasti jāsaprot ķermeniska lieta, taču šaubu gadījumā tikai tiesības.¹³ Līdz ar to apsverams, vai šāda atziņa konkrētajā situācijā ir korekta.

Autors uzskata, ka Civillikuma 847. panta pirmās daļas 1. teikumā noteiktais, neskatoties uz šajā atziņā norādīto, būtu attiecināms arī uz materiāltiesiskā prasījuma tiesībām, jo Civillikumā vairākās vietās ir norādīts, ka tiesības ir dalāmas un nedalāmas, kā arī norādīts, ka saistības priekšmets var būt dalāms. Iepriekšminēto apliecina Civillikuma 1136. un 1226. pantā noteiktais, kā arī Civillikuma 1425., 1426., 1674. un 1683. panta saturs. Civillikuma 1136. pantā kopsakarā ar 1226. pantu ir noteikts, ka servitūtu tiesības nav dalāmas, izņemot lietojuma tiesību servitūtu, kura lietojuma priekšmets var būt naudas prasījumi. Savukārt attiecībā uz Civillikuma 1425., 1426. un 1683. pantu autors jau iepriekš ir paudis, analizējot prasību, kas izriet no solidārajām tiesiskajām attiecībām, ierobežojumus, ka iepriekš minētās tiesību normas pēc būtības noteic, ka naudas prasījumi dalāmi un kreditors, ja to vēlas, var prasīt daļu no šāda prasījuma no viena no kopparādniekiem atkārtoti līdz saistības izpildījumam.¹⁴ Tātad Civillikuma 847. panta pirmās daļas 1. teikumā noteiktais iztulkojams tādējādi, ka tajā minētā dalīšana ir attiecināma arī uz tiesībām,

⁹ Von Scheurl Ch. G. A. Weitere Beiträge zur Bearbeitung des Römischen Rechts. Erstes Heft: Teilbarkeit als Eigenschaft von Rechten. Erlangen: Verlag von Andreas Deichert, 1884, S. 3. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11637840> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁰ Ryck R. Die Lehre von den Schuldverhältnissen nach gemeinem Deutschen Recht. Bd. 1. Berlin: R. v. Decker's Verlag Marquardt und Schenck, 1883, S. 96. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11633641> [aplūkots 24.03.2025.]

¹¹ Von Scheurl Ch. G. A. 1884, S. 4. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11637840> [aplūkots 24.03.2025.]. Ryck R. 1883, S. 95. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11633641> [aplūkots 24.03.2025.]

¹² Latvijas Republikas Civillikums. LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [24.03.2025. red.]

¹³ Višņakova G. Komentārs Civillikuma 841. pantam. Grām.: Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 9. lpp.

¹⁴ Odiņš R. Ierobežojumi prasībām, kas izriet no solidārajām saistībām. Grām.: Brīvības robežu pārskatīšana, dzīvojot apdraudējumu apstākļos. I. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 9. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 252. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/iscflul.9.1> [aplūkots 24.03.2025.]

taču likumsakarīgi rodas jautājums, kad ir notikusi dalīšana jeb kad šīs tiesības ir uzskatāmas par patstāvīgiem veselumiem.

No vispārīgās pandektu tiesību teorijas, kura analizēja romiešu tiesības, izriet, ka iespējama dalīšana ārpustiesas un ceļot prasību par daļu no materiāltiesiskā prasījuma, par kuru tiek taisīts spriedums. Ārpustiesas dalīšanai gan tiek atzīta tāda īpatnība, ka līdz izpildījumu saņemšanai prasījuma dalīšana ir intelektuāla, tā ka dalīšana notiek, tikai saņemot izpildījumu.¹⁵ Šādai argumentācijai var piekrist, jo, kā vienprātīgi atzīts, tad, dalot tiesības, tiek dalīts izpildījuma priekšmets, nevis darbības, proti, tiek dalītas tiesiskās sekas.¹⁶ Būtiski, ka ar tiesībām nodrošinātajām tiesiskajām sekām jābūt aritmētiski sadalāmām.¹⁷

Attiecībā uz dalīšanu doktrīnā arī norādīts, ka dalīšanai svarīgs ir tas, vai rezultāta (prasījuma) apmērs ir nofiksēts, ja tas nav konstatēts, tad ir runa par norikotu (*anbefohlene*), bet vēl neizpildītu dalīšanu.¹⁸ Autora ieskatā, ceļot prasību par daļu no materiāltiesiskā prasījuma un par to stājoties likumīgā spēkā spriedumam, tiek pabeigta norīkotā dalīšana, jo, kā norādīts doktrīnā, tad ar tiesas spriedumu tiek noteiktas tiesiskās sekas, nevis dalīti kādi priekšmeti.¹⁹ Ar tiesas spriedumu, ar kuru apmierināta pilnībā prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma, tiek nošķirts prasītais un atlikušais parāds (tiesiskās sekas), par kuru vēl nav celta prasība, un tie iegūst patstāvīgu raksturu. Ar spriedumu piedzītās parāda daļas patstāvīgumu apliecina kaut vai tas, ka par piespiesto summu ir saņemami piedzenamie procenti saskaņā ar Civilprocesa likuma 195. panta pirmo daļu, kā arī ar spriedumu konstatēto tiesību gadījumā ir iespējama piespiedu izpilde atšķirībā no vēl tā materiāltiesiskā prasījuma daļas, par kuru vēl prasība nav tikusi celta. Līdz ar to saskaņā ar Civillikuma 847. panta pirmajā daļā noteikto konstatējams, ka ar spriedumu noteiktā materiāltiesiskā prasījuma daļa ir tiesiski patstāvīga vienība no otras daļas, par kuru prasība vēl nav celta.

2. Prasības priekšmeta jēdziens, sprieduma stāšanās likumīgā spēkā un prasības celšana par daļu no materiāltiesiskā prasījuma

Varētu šķist, ka, tā kā pēc sprieduma stāšanās likumīgā spēkā ir pabeigta atsevišķas tiesiskas vienības nodalīšana, tad nevajadzētu, ievērojot dispozivitātes un privātautonomijas principu, būt šķērslim arī celt prasību par otru daļu no materiāltiesiskā prasījuma. Nevajadzētu būt tā, ka tiktu konstatēta prasību identitāte, pamatojoties uz prasības priekšmetiem, jo atšķiras prasīto tiesisko seku apjoms (identitāte).

¹⁵ Steinlechner P. 1876, S. 7–8. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11334442> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁶ Wächter K. G. Ueber Theilung und Theilbarkeit der Sachen und Rechte. Archiv für die civilistische Praxis, Bd. 27, H. 2. Tübingen: Mohr Siebeck, 1844, S. 187. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10553722> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁷ Von Scheurl Ch. G. A. 1884, S. 6. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11637840> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁸ Rümelin G. Die Theilung der Rechte. Freiburg I. B. und Tübingen: Akademische Verlagsbuchhandlung von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1883, S. 183. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11637823> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁹ Schellhammer K. Zivilprozess. Gesetz-Praxis-Fälle. 16., neubearbeitete Auflage. Heidelberg: Verlag C. F. Müller, 2020, S. 68, Rn. 127.

Neapstrīdami, ja atšķiras tikai viens no prasības elementiem – prasības priekšmets vai prasības pamats –, tad nav tiesiska pamata saskaņā ar Civilprocesa likuma²⁰ 203. panta trešo daļu uzskatīt, ka iepriekš izskatītajā lietā likumīgā spēkā stājies spriedums būtu šķērslis jaunas prasības par vēl nepaprasīto daļu no materiāltiesiskā prasījuma celšanai.²¹ Taču tas ir lielā mērā atkarīgs no tā, kas tiek saprasts ar prasības priekšmetu. Ja ar prasības priekšmetu piespriešanas prasībai tiek saprasta tiesiskā attiecība, tad šāds plaši definēts prasības priekšmets varētu būt šķērslis otras prasības par daļu no materiāltiesiskā prasījuma celšanai saskaņā ar Civilprocesa likuma 203. panta trešo daļu. Līdz ar to noskaidrojama šā brīža izpratne par prasības priekšmetu Latvijas tiesībās.

No Senāta prakses izriet, ka Senāts dažkārt kā prasības priekšmetu definē materiāltiesisko prasījumu²², turklāt dažkārt norādot, ka tas sevī ietver arī piespriežamo materiālo objektu²³, bet citos gadījumos Senāts norāda, ka ar prasības priekšmetu saprot tās apstrīdētās tiesības, tiesiskās attiecības, kuras pastāv starp pusēm un kuru esību vai neesību prasītājs lūdz konstatēt, vienlaikus lūdzot aizsargāt savas aizskartās vai apstrīdētās tiesības vai ar likumu aizsargātās intereses.²⁴ Dažkārt Senāts arī ir papildus norādījis, ka nav runa par to, ka prasības priekšmets ir lūgums noskaidrot kādas strīdīgas attiecības saturu vispār, bet gan prasījums par to, kā ar tiesas nolēmumu novērst materiālo tiesību aizskārumu.²⁵ Šis Senāta atziņas lielā mērā ietekmējuši daži tiesību doktrīnas avoti, proti, Civilprocesa likuma komentāri²⁶, kā arī netiešā veidā caur mūsdienu doktrīnu²⁷ I. Briģa un J. Rozenberga grāmata

²⁰ Latvijas Republikas Civilprocesa likums. LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [24.03.2025. red.]

²¹ Rozenbergs J., Torgāns K. Komentārs Civilprocesa likuma 203. pantam. Grām.: Civilprocesa likuma komentāri. I daļa (1.–28. nodaļa). Otrais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 547. lpp.

²² Senāta 26.09.2019. spriedums lietā Nr. SKC-281/2019, ECLI:LV:AT:2019:0926.C17132015.7.S, 11.1. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/391480.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]; Senāta 01.03.2018. spriedums lietā Nr. SKC-100/2018, ECLI:LV:AT:2018:0301.C04253702.1.S, 10.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/345680.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]; Senāta 25.05.2017. spriedums lietā Nr. SKC-163/2017, C30786512, 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/317770.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

²³ Senāta 14.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-275/2017, ECLI:LV:AT:2017:1214.C28276614.1.S, 8. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/338278.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]; sk. arī: Senāta 29.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-205/2015, C17112711, 12.1. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/236806.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁴ Senāta 31.10.2018. lēmums lietā Nr. SKC-1476/2018, ECLI:LV:AT:2018:1031.C30449117.8.L, 7.2. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/366666.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]; Senāta 21.06.2018. spriedums lietā Nr. SKC-6/2018, ECLI:LV:AT:2018:0621.C04285209.3.S, 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/357160.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁵ Senāta 08.05.2024. spriedums lietā Nr. SKC-176/2024, ECLI:LV:AT:2024:0508.C68195420.21.S, 10.1. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/531289.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁶ Senāta 28.02.2020. lēmums lietā Nr. SKC-540/2020, ECLI:LV:AT:2020:0228.C73409918.8.L, 6.1. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/406551.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]; Senāta 28.04.2020. spriedums lietā Nr. SKC-182/2020, ECLI:LV:AT:2020:0428.C32256014.9.S, 9. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/412876.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁷ Senāta 11.11.2021. spriedums lietā Nr. SKC-92/2021, ECLI:LV:AT:2021:1111.C33445017.20.S, 9. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/462699.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]; Kalniņš E. Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 291., 295.–296. lpp.

“Padomju civilprocesuālās tiesības”²⁸. Zīmīgi, ka ar būtisku ietekmi Civilprocesa likuma komentāru līdzautors ir tas pats J. Rozenbergs. Lai gan varētu šķist, ka Civilprocesa likuma komentāros tiek definēts prasības priekšmets, taču tā ir ļoti vispārīga definīcija, kuras mērķis ir bijis nodefinēt prasības priekšmetu ikvienam no prasību veidiem. Šāda autora argumenta pareizību apliecina tas, ka Civilprocesa likuma komentāros ir atsaucē²⁹ uz J. Rozenberga, kurā viņš arī bijis līdzautors, citu publikāciju – “Juridisko terminu vārdnīcu”, kurā viņš niansēti paskaidro, ka prasības priekšmets ir atkarīgs no konkrētās prasības veida. Saskaņā ar J. Rozenberga domām tiesiskā attiecība ir prasības priekšmets atzīšanas prasībās un konstitutīvajās prasībās, savukārt attiecībā uz piespriešanas prasībām ir runa par materiāltiesisko prasījumu kā prasības priekšmetu.³⁰ Ar atzīšanas prasībām gan netiek saprastas negatīvās vai pozitīvās atzīšanas prasības, bet gan tās prasības, kurās ir mērķis konstatēt īpašuma vai autora tiesības, vai arī tās prasības, kuras vērstas uz to, lai atzītu kādu tiesisko attiecību neesību, piemēram, darījuma spēkā neesību.³¹ Šādas prasības nošķiramas no negatīvajām un pozitīvajām atzīšanas prasībām, ko jau starpkaru periodā netieši atzinis Senāts, norādot lietā Nr. CKD 1938/420, ka prasījums atzīt īpašuma tiesības un nostiprināt zemesgrāmatā nekustamo īpašumu uz prasītāja vārda nenozīmē, ka ir celta atzīšanas prasība, jo vārdi “atzīt īpašuma tiesības” ir tikai procesuālā prasījuma ievaddaļa piespriešanas prasībai.³² Konstitutīvajās prasībās tiek prasīta tiesisko attiecību nodibināšana vai grozīšana, piemēram, laulības šķiršana vai servitūta nodibināšana.³³

Vienlaikus norādāms, ka nav vēlams judikatūrā saglabāt uzskatu, ka piespriešanas prasībai prasības priekšmets ir tiesiskās attiecības, jo tas noved pie visai plašas sprieduma likumīgā spēka izpratnes, kas arī nonāktu pretrunā tam, ka mūdienu tiesībās ir runa par tiesību sistēmu, prasījuma jēdzieniem, nevis par tiesisko attiecību sistēmu. Šāda izpratne par prasības priekšmetu un sprieduma likumīgo spēku ir raksturīga 19. gadsimta vidū, kad vēl nebija attīstījusies doma par prasījuma jēdzienu, materiālajām tiesībām, kā arī par procesuālajām tiesībām kā atsevišķu tiesību nozari.

Savulaik tieši Frīdrihs fon Saviņņi (*Friedrich Carl von Savigny*) uzskatīja, ka prasības priekšmets ir tikai tiesiskās attiecības. Saskaņā ar šo izpratni jebkurš spriedums ir jaukts spriedums (*gemischtes Urteil*), proti, pat gadījumā, kad prasītāja prasība tiek pilnībā apmierināta, lai gan prasītājam ārpus tiesas pienāktos vairāk, spriedumā ir ielasāms tas, ka prasītājs nedrīkst turpmāk prasīt vairāk, nekā prasībā tika norādīts.³⁴ Tas savukārt noved pie tā, ka ir runa par *actio* sistēmu, saskaņā ar kuru ir runa tikai par privāttiesiskām attiecībām, kas ir ietērtas procesa formā, nevis par

²⁸ Rozenbergs J., Briģis I. Padomju Civilprocesuālās tiesības. 2. izd. (faksimilizd.). Rīga: Zvaigzne ABC, 2010, 111.–112. lpp.

²⁹ Rozenbergs J., Torgāns K. 2016, 402. lpp.

³⁰ Rozenbergs J. Prasība. Grām.: Autoru kolektīvs. Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 211. lpp.

³¹ Turpat.

³² Augstākās tiesas Judikatūras un zinātniski analītiskā nodaļa. Tiesu prakses apkopojums. Atzīšanas prasība. Starpkaru Senāta prakse un komentāri, 2022. gads, 40.–41. lpp. Pieejams: https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/6_Judikatura/Tiesu_prakses_apkopojumi/2022/CPL_3_p_atzinas_prasiba_lidz_1940_11072022.docx [aplūkots 24.03.2025.]

³³ Rozenbergs J. 1998, 211. lpp.

³⁴ Von Savigny F. C. System des heutigen Römischen Rechts. Bd. 6. Berlin: Bei Veit und Comp. 1847, S. 301. Pieejams: https://www.deutschestextarchiv.de/savigny_system06_1847 [aplūkots 24.03.2025.]

prasījumiem un procesa tiesībām.³⁵ Arī mūsdienu procesā, kurā ir runa par tiesas pienākumu ievērot prasījuma robežas saskaņā ar Civilprocesa likuma 192. pantu, šāda izpratne par piespriešanas prasību prasības priekšmetu nonāktu pretrunā ar šī panta pamatā esošo dispozitivitātes principu un privātautonomijas principu. Kā Senāts norādījis, prasības pamata un priekšmeta noteikšana saskaņā ar Civilprocesa likuma 192. pantu ir prasītāja absolūtas tiesības.³⁶ Prasījuma idejai, kā to norādījis šī jēdziena pamatlicējs Bernhards Vindšajds (*Bernhard Windscheid*), ir personas privātautonomija, kuras aplokā personas griba var būt saistoša citām personām, savukārt *actio* sistēmā personas griba nav saistoša citai personai un tā savu gribu īsteno tikai caur *actio*, kas ir nošķirta no tiesībām un pastāv kā atsevišķs fenomens, kā procesuālā formā ietērtas privāttiesiskās attiecības.³⁷

Ņemot vērā iepriekšminētos apsvērumus, ir atzīstams, ka piespriešanas prasību kontekstā Senāta judikatūrā nedrīkstētu runāt par tiesiskajām attiecībām kā prasības priekšmetu, bet pieļaujams, ka prasības priekšmets ir materiāltiesiskais prasījums. Atbilstoši šādai prasības priekšmeta izpratnei un ņemot vērā, ka, stājoties spēkā pirmajam spriedumam, ir nodalīts tiesiski patstāvīgs vesels no sākotnējā prasījuma, prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma (par atlikušo parāda daļu) ir pieļaujama, jo atšķiras prasības priekšmets. It sevišķi tas ir gadījumā, ja ievēro Senāta judikatūrā noteikto, ka prasības priekšmetā ietilpst arī materiālais objekts, jo tad identitāte nav konstatējama, ja tiek prasīti dažādi daudzumi, proti, dažādas kvantitātes tiesiskās sekas.³⁸

Kopsavilkums

1. Civillikuma 841. pants atbilst pandektu tiesību teorijai, saskaņā ar kuru ar lietu jāsaprot plašākā nozīmē gan lietas, gan tiesības (bezķermeniskas lietas). Civillikuma 847. panta pirmās daļas 1. teikumā noteiktais, ka tiesiskā ziņā dalāmas ir tikai tās lietas, kuras var, neiznīcinot būtību, dalīt daļās, pie kam katra daļa ir patstāvīgs vesels, ir attiecināms arī uz tiesībām, nevis tikai uz ķermeniskām lietām. Tas izriet, iztulkvojot šo tiesību normu kopsakarā ar Civillikuma 1136., 1226., 1425., 1426. un 1683. pantu, kuros būtībā ir runa par to, ka tiesības un arī prasījumi ir dalāmi. Turklāt Civillikuma 1683. pantā tiešā veidā norādīts, ka ir tiesības celt prasību arī tikai par daļu no prasījuma. Līdz ar to konkrētajā gadījumā nevar atzīt par piemērotu tiesību doktrīnā norādīto, komentējot Civillikuma 847. pantu, ka tikai šaubu gadījumā ir saprotama bezķermeniska lieta.

³⁵ Windscheid B. Die Actio des römischen Civilrechts, vom Standpunkte des heutigen Rechts, Düsseldorf: Verlagshandlung von Julius Buddeus, 1856, S. 3. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10567269> [aplūkots 24.03.2025.]

³⁶ Senāta 02.07.2020. spriedums lietā Nr. SKC-124/2020, ECLI:LV:AT:2020:0702.C33668916.9.S, 9. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/417993.pdf> [aplūkots 24.03.2025.]

³⁷ Windscheid B. 1856, S. 3. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb10567269> [aplūkots 24.03.2025.]

³⁸ Braun J. Grundfragen der Abänderungsklage. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1994, S. 47–50; Demolombe C. Cours de code Napoléon. Traité des contrats ou des obligations conventionnelles et général. Tome septième. Paris: Durand & Pedone Lauriel Libraires, Hachette et Co Libraires, 1878, p. 276. Pieejams: <https://mdz-nbn-resolving.de/details:bsb11373237> [aplūkots 24.03.2025.]

2. Iespējama tiesību dališana ārpus tiesas un ar tiesas starpniecību. Ārpustiesas tā izpaužas kā saistības daļēja izpildīšana, dališanai notiekot, ikreiz saņemot izpildījumu. Dalot tiesības, tiek dalīts izpildījuma priekšmets, nevis darbības, proti, tiek dalītas tiesiskās sekas. Ar tiesībām nodrošinātajām tiesiskajām sekām jābūt aritmētiski sadalāmām. Attiecībā uz dališanu doktrīnā arī norādīts, ka dališanai svarīgs ir tas, vai rezultāta (prasījuma) apmērs ir nofiksēts. Ja tas nav konstatēts, tad ir runa par norikotu, bet vēl nepabeigtu dališanu. Ceļot prasību par daļu no materiāltiesiskā prasījuma un par to stājoties likumīgā spēkā spriedumam, tiek pabeigta norīkotā dališana, jo ar tiesas spriedumu tiek noteiktas tiesiskās sekas, nevis dalīti kādi priekšmeti.
3. Ar tiesas spriedumu, ar kuru apmierināta pilnībā prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma, tiek nošķirts prasītais un atlikušais parāds (tiesiskās sekas), par kuru vēl nav celta prasība, un tie iegūst patstāvīgu raksturu. Ar spriedumu piedzītās parāda daļas patstāvīgumu apliecina kaut vai tas, ka par piespriesto summu ir saņemami piedzenamie procenti saskaņā ar Civilprocesa likuma 195. panta pirmo daļu, kā arī ar spriedumu konstatēto tiesību gadījumā ir iespējama piespiedu izpilde. Līdz ar to šī materiāltiesiskā prasījuma daļa ir kļuvusi par patstāvīgu veselu Civillikuma 847. panta pirmās daļas izpratnē.
4. Tas, vai prasība par atlikušo daļu no materiāltiesiskā prasījuma ir pieļaujama, ir atkarīgs no tā, kāda ir prasības priekšmeta izpratne un līdz ar to sprieduma likumīgā spēka robežas. Senāta prakse jautājumā par to, kas ir prasības priekšmets, nav vienveidīga. Dažkārt tiek norādīts, ka prasības priekšmets ir materiāltiesiskais prasījums, papildinot atsevišķos gadījumos, ka šajā jēdzienā ietilpst arī materiālais objekts. Citkārt tiek norādīts visai plašais tiesiskās attiecības jēdziens kā prasības priekšmets. Par pamatu Senāta judikatūrai ir dažādi doktrinārie avoti, no kuriem izriet, ka tiesiskā attiecība kā prasības priekšmets ir attiecināms nevis uz piespriešanas prasībām, bet gan uz atzišanas un konstitutīvajām prasībām. Attiecībā uz piespriešanas prasībām prasības priekšmets ir materiāltiesiskais prasījums.
5. Būtu ieteicams atteikties no izpratnes judikatūrā, ka piespriešanas prasību gadījumā prasības priekšmets ir tiesiskās attiecības, jo tas ievērojami paplašina sprieduma likumīgā spēka robežas, kā arī vienlaikus nonāk pretrunā ar dispozitīvā un privātautonomijas principu. Ja tiek turpināta šāda prakse, tas nozīmē atgriešanos pie tiesisko attiecību sistēmas, kas ietērpta tikai procesuālā formā. Turpretim, ja ievēro moderna procesa pamatnostādnes un to, ka materiāltiesisko prasījumu koncepta pamatā ir personas privātautonomija, tad prasība par atlikušo daļu no materiāltiesiskā prasījuma pēc tam, kad ir tikusi apmierināta pirmā prasība par daļu no materiāltiesiskā prasījuma, ir pieļaujama. It sevišķi to pieļaujamība nav apstrīdama, ja piekrīt secinājumam, ka prasības priekšmets ir materiāltiesiskais prasījums, kurā ietilpst arī materiālais objekts, jo tādā gadījumā nav konstatējama prasības priekšmetu identitāte, ja tiek prasīti dažādi apmēri.

Publikāciju finansē Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena "Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana" 5.2.1.r. reformas "Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma" 5.2.1.1.i. investīcijas "Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti" otrās kārtas "Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti" projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/1/CFLA/007 "Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija".

PRIEKŠLĪGUMA REGULĒJUMS PRŪSIJAS VISPĀRĒJĀS ZEMES TIESĪBĀS UN AUSTRIJAS VISPĀRĒJĀ CIVILKODEKSĀ

REGULATION OF PRELIMINARY CONTRACT IN THE GENERAL STATE LAWS FOR THE PRUSSIAN STATES AND AUSTRIAN GENERAL CIVIL CODE

Germans Pavlovskis, Mg. iur., LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

The article provides a scientific insight into the regulation of the preliminary contract in the Natural Law codes – the General State Laws for the Prussian States and the General Civil Code of Austria, which both had a certain impact on the Codification of Baltic Private Law of 1864 – the predecessor of the current Civil Law. The author presents an insight into evolvement of the understanding of preliminary contract in Prussian and Austrian legal doctrine during the 19th century based on the positions articulated by legal scholars, highlighting common and distinctive characteristics.

Atslēgvārdi: priekšlīgums, Prūsijas Vispārējās zemes tiesības, Austrijas Vispārējais civilkodekss

Keywords: preliminary contract, the General State Laws for the Prussian States, the General Civil Code of Austria

Ievads

[1] Lai gan Baltijas provinču Vietējo civillikumu kopojums¹ (turpmāk – VCK) netika radīts dabisko tiesību laikmetā, tā saturu nevarēja neietekmēt dižas dabisko tiesību laikmetā tapušas privāttiesību kodifikācijas – 1794. gadā spēkā stājušās Prūsijas Vispārējās zemes tiesības² (turpmāk – ALR) un 1812. gadā spēkā stājušais Austrijas Vispārējais civilkodekss³ (turpmāk – ABGB), kas pieskaitāmi kodifikāciju laikmeta pirmajam vilnim.⁴

¹ Provinzialrecht der Ostseegouvernements. Dritter Theil. Privatrecht. Liv-, Est- und Curlaendisches Privatrecht. Zusammengestellt auf Befehl des Herrn und Kaisers Alexander II. St. Petersburg: In der Buchdruckerei der Zweiten Abteilung Seiner Kaiserlichen Majestät Eigener Kanzlei, 1864.

² Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten. Erster Theil. Zweyte Auflage. Berlin: in der Buchhandl. des kön. preuss. geh. Comerzien-Rathes Pauli, 1794.

³ Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. I.-III. Theil. Wien: aus der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1811.

⁴ Lai gan privāttiesību kodifikācijas ir tikušas pieņemtas arī agrāk, piemēram, Bavārijā 1756. gadā pieņemtais *Codex Maximilianeus Bavaricus civilis*, šie atsevišķi privāttiesību kodificēšanas mēģinājumi ir

[1.1] Prūsijas ALR bija sevišķi liela ietekme uz Reinholda Samsona fon Himmelšernas (*Reinhold Johann Ludwig Samson von Himmelstierna*; 1778–1858) Baltijas provinču privāttiesību 1831./1839. gada kodifikācijas projektu⁵, jo Prūsijas privāttiesību attīstības ceļš bija salīdzināms ar to, kādu gājušas provinciālās tiesības. Savukārt Frīdrihs Georgs fon Bunge (*Friedrich Georg von Bunge*, 1802–1897), izstrādājot VCK, ir plaši izmantojis 1831./1839. gada projektu, kā arī līdztekus citiem avotiem ALR un tām veltīto juridisko literatūru.⁶

[1.2] Turpretī Austrijas ABGB ietvertu priekšlīguma regulējuma apskatu pamato apstākļi, ka, lai gan šis kodekss netika plaši izmantots VCK noteikumu izstrādāšanā,⁷ tomēr tas ir ievērojami ietekmējis 1863. gadā pieņemto Saksijas Civilt kodeksu^{8,9}. Līdz ar to Vispārējā civilt kodeksam var piemist netieša ietekme uz VCK normām, uz kuru saturu nepārvērtējamu iespaidu ir atstājis Saksijas Civilt kodekss jeb tā 1860. gada projekts^{10,11}.

[1.3] Minētais pamato šī raksta mērķi izpētīt priekšlīguma¹² regulējumu ALR un ABGB normās, kā arī šiem kodeksiem veltītajā 19. gadsimta juridiskajā literatūrā, kas attiecīgi atklāj analizējamā tiesību institūta saturu un tā attīstību 19. gadsimta gaitā. Nepieciešams norādīt, ka Latvijas tiesību literatūrā šādā aspektā priekšlīgums kā tiesību institūts vēl nav aplūkots, savukārt ārvalstīs to gan no vēsturiskās, gan no salīdzinošās metodes perspektīvas savā promocijas darbā ir apskatījis Bodo Vabnics (*Bodo Wabnitz*, dz. 1934),¹³ kurš itin lakoniskajā Prūsijas tiesību priekšlīguma regulējuma apskatā ir sevišķi norādījis uz tā saistību ar Vācijas zemēs 17. un 18. gadsimtā valdošo dabisko tiesību skolu.¹⁴ Savukārt Austrijas tiesību priekšlīguma regulējumu,

uzskatāmi par izņēmumiem un no juridiskās tehnikas skatpunkta ievērojami atpaliek no ALR un ABGB, kā arī nav uzskatāmi par kodifikācijām šī vārda īstajā nozīmē, jo pieļauj vispārējo tiesību subsidiāru piemērošanu. Sk.: Caroni P. Kodifikation. In: Erler A., Kaufmann E. (Hrsg.), Stammler W. (Mitbegr.). Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte. II. Band: Haustür – Lippe. Unter philolog. Mitarb. von Ruth Schmidt-Wiegand. 1. Auflage. Berlin: Erich Schmidt, 1978, Sp. 915–916.

⁵ Samson v. Himmelstiern R. J. L. Darstellung des bürgerlichen Rechts der Ostsee-Provinzen. I.–III. Buch, [1831].

⁶ Нольде А. Очерки по истории кодификации местных гражданских законов при графе Сперанском. Выпуск II. Кодификация местного права прибалтийских губерний. С.-Петербург: Сенатская типография, 1914, с. 145, 516, 521, 524.

⁷ Ibid., с. 521.

⁸ Das Bürgerliche Gesetzbuch für das Königreich Sachsen nebst der Publikationsverordnung vom 2. Januar 1863. Mit einem von Dr. Eduard Siebenhaar gefertigten, ausführlichen alphabetischen Wort- und Sachregister. Leipzig: Verlag der Roßberg'schen Buchhandlung, 1863.

⁹ Ahcin Chr. Zur Entstehung des bürgerlichen Gesetzbuchs für das Königreich Sachsen von 1863/1865. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996, S. 238, 253–257.

¹⁰ Entwurf eines bürgerlichen Gesetzbuchs für das Königreich Sachsen. Nebst allgemeinen Motiven und Inhaltsverzeichnis. Dresden: Druck und Verlag der Königl. Hofbuchdruckerei von C. C. Meinhold & Söhne, 1860.

¹¹ Нольде А. 1914, с. 521–522, 524, 583–584, 612.

¹² Lai gan vācu termins “Vorvertrag”, no kura latviešu valodā ir atvasināts termins “priekšlīgums”, pirmo reizi *pactum de contrahendo* apzīmēšanai tika izmantots 1854. gadā profesora Heinriha Tēla (*Heinrich Thöl*, 1807–1884) darbā, šajā rakstā tas tiks izmantots arī attiecībā uz iepriekšējo laika posmu. Sk.: Thöl H. Das Handelsrecht. Erster Band. Dritte vermehrte Auflage. Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1854, S. 263–264.

¹³ Wabnitz B. Der Vorvertrag in rechtsgeschichtlicher und rechtsvergleichender Betrachtung. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Rechte durch die Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. 1962.

¹⁴ Ibid., S. 53–54.

nenoliedzot tā neapšaubāmu saikni ar dabisko tiesību skolu, B. Vabnics ir apskatījis lielākoties no 20. gadsimta tiesību doktrīnas un tiesu prakses attīstības skatpunkta.¹⁵

1. Priekšlīgums Prūsijas Vispārējās zemes tiesībās

[2] Sniedzot ALR raksturojumu, mūsdienās tiek atzīmēti šai kodifikācijai raksturīgi no dabiskajām tiesībām atvasināti principi, tostarp rīcības brīvības un līgumu brīvības princips. Vienlaikus tiek īpaši izcelta šai kodifikācijai piemītošā no labestības principa izrietošā “sociālā seja”, ko citstarp apliecina tajā ietvertais apstākļu izmaiņu klauzulas regulējums.¹⁶ Tomēr ALR caurvijošs līgumu brīvības princips nav absolūts. Tā, piemēram, Prūsijas tiesību zinātnieks Kristiāns Frīdrihs Kohs (*Christian Friedrich Koch*, 1798–1872) ir norādījis uz diviem līguma noslēgšanas pienākuma nodibināšanas veidiem – kad šādu pienākumu uzliek likums un kad tas izriet no līdzēju vienošanās, proti, ir nodibināts privātautonomijas ceļā. Pirmajam veidam ir pieskaitāmi ugunsgrēku un lopu infekcijas slimību apdrošināšanas līgumi, līgumi, kas noslēgti par ekspropriējamu īpašumu, par nepieciešamā servitūta nodibināšanu u. c. Savukārt otrajam – gadījumi, kad kāds ar paša gribas izteikumu, piemēram, priekšlīgumu, uzņemas nākotnē noslēgt kādu noteiktu līgumu.¹⁷

[2.1] ALR ir atrodams tikai aizdevuma līguma priekšlīguma regulējums¹⁸, kas šai kodifikācijai raksturīgajā kazuistiskajā veidolā ietverts tās I daļas 11. nodaļas 654.–660. paragrāfā, 654. paragrāfā paredzot, ka gadījumā, “ja kāds ar spēkā esošu līgumu ir uzņēmies pienākumu dot citam aizdevumu, tad viņam ir pienākums izpildīt šo līgumu noteiktajā laikā ar apsolītās naudas summas izmaksu naudā vai vērtspapīros”. Līdz ar to vispirms ir nepieciešams noskaidrot citu līgumu veidu priekšlīgumu noslēgšanas pieļaujamību.

Atbilstoši K. F. Koha un Franca Fērstera (*Franz Förster*, 1819–1878) viedoklim priekšlīguma noslēgšana ir iespējama tikai attiecībā uz reāllīgumiem, un no tā izriet kreditora prasījuma tiesība par līguma izpildīšanu – lietas nodošanu. Savukārt gadījumā, ja šāds līgums ietver visas konsensuāllīguma būtiskās sastāvdaļas, tad tas ir pielīdzināms iecerētajam konsensuāllīgumam ar vēlāku izpildīšanas brīdi, bet, ja neietver, tad uzskatāms, ka līgums nemaz nav noslēgts. Vienlaikus priekšlīgums ir nošķirams, no vienas puses, no iepriekšējām sarunām jeb traktātiem, kas nevienu nesaista, jo tajās nav panākta vienošanās par visām līguma būtiskajām sastāvdaļām

¹⁵ Wabnitz B. Der Vorvertrag in rechtsgeschichtlicher und rechtsvergleichender Betrachtung. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Rechte durch die Rechts- und Staatswissenschaftliche Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. 1962, S. 99–109.

¹⁶ Luig K. Das Privatrecht im “Allgemeinen Landrecht für die preußischen Staaten” von 1794. Archiv für civilistische Praxis, 1994, 194. Bd., H. 6, S. 528–530.

¹⁷ Koch Chr. Fr. Das Recht der Forderungen nach Gemeinem und nach Preußischem Rechte, mit Rücksicht auf neuere Gesetzgebungen, historisch-dogmatisch dargestellt. Dritter und letzter Band. Breslau: bei Georg Philipp Aderholz, 1843, S. 195–196.

¹⁸ Pretēji VCK regulējumam, kas līdzās aizdevuma līguma priekšlīgumam (3642. pants) regulē arī glabājuma līguma priekšlīgumu (3778. pants), mantojuma līguma priekšlīgumu (2482. panta otrais teikums), ķīlas līguma priekšlīgumu (1384. pants), saderināšanos kā laulības priekšlīgumu (attiecībā uz saderināšanās atcelšanas sekām: 129.–131. un 3706. pants), kā arī satur vispārējo uz visiem līgumu veidiem kā *lex generalis* attiecināmo priekšlīguma regulējumu (3140. pants).

vai līdzēji ir paturējuši sev tiesības vienoties par kādu no blakus noteikumiem¹⁹, un, no otras puses, no punktācijām, kas ir līdzēju parakstīts līguma projekts, kurš satur līguma būtiskās sastāvdaļas un blakus noteikumus un kam atbilstoši ALR I daļas 5. nodaļas 120. paragrāfam²⁰ ir līguma spēks.²¹

Pret šādu konsensuāllīgumu priekšlīgumu esību noraidošu nostāju tika izteikti uz līgumu brīvības principu balstīti iebildumi.²² Tā 19. gadsimta otrajā pusē Heinrihs Dernburgs (*Heinrich Dernburg*, 1829–1907) līdzās reāllīgumu priekšlīgumiem ir norādījis uz priekšlīgumu skripturveidīgiem papīriem (piemēram, vekselim) un priekšlīgumu konsensuāllīgumiem, piemēram, pirkuma līgumam, noslēgšanas iespējām, ja vien tie saturiski atšķiras no iecerētā galvenā līguma.²³ Arī F. Fērstera darba turpinātājs Makss Ernsts Eccius (*Max Ernst Eccius*, 1835–1918) norāda uz konsensuāllīgumu priekšlīgumu noslēgšanas iespējamību gadījumā, kad, piemēram, pirkuma līguma priekšlīgums saista tikai vienu no līdzējiem, nevis abus, kā tas būtu divpusējā pirkuma līgumā.²⁴ Tādējādi secināms, ka 19. gadsimta otrajā pusē par valdošu ir kļuvis viedoklis, saskaņā ar kuru Prūsijas tiesībās tika atzīti kā reāllīgumu, tā arī konsensuāllīgumu priekšlīgumi ar nosacījumu, ka tie saturiski atšķiras no noslēdzamā konsensuāllīguma.

[2.2] Atgriežoties pie aizdevuma līguma priekšlīguma, atzīmējams, ka tas var būt kā vienpusējs, tā arī divpusējs līgums. Tā, piemēram, ALR I daļas 11. nodaļas 655. paragrāfs noteic, ka gadījumā, “ja viņš [apsolitājs] to neizdara [nedod aizdevumu], otrā puse ir tiesīga celt prasību par līguma izpildīšanu vai arī tiesīga no tā atkāpties, atsaukt jau izsniegto instrumentu [parādzīmi] un pieprasīt atlīdzību par zaudējumiem, kas radušies [līguma] neizpildīšanas dēļ”. Savukārt 658. paragrāfs paredz, ka “aizņēmējam, kurš lūdzis aizdevumu, ir pienākums pieņemt rakstiski apsoltito summu”. Atbilstoši 659. paragrāfam, “ja viņš atsakās to darīt, viņam ir jāatlīdzina otrajai pusei zaudējumi”, kuru apmērs nosakāms pēc 660. paragrāfa, kas noteic, ka, “ja nav iespējams pierādīt lielāku summu, šī atlīdzība nosakāma, pamatojoties uz pusei attiecīgajā vietā parastajiem procentiem par konkrēto kapitālu”.

Attiecībā uz visiem priekšlīgumu veidiem vispārīgi tika atzīts, ka kreditoram no priekšlīguma izriet kā prasījuma tiesība par nākotnes līguma noslēgšanu, tā arī tiesība prasīt radušos zaudējumu atlīdzināšanu. Savukārt aizdevuma līguma priekšlīguma noslēgšanas gadījumā apsoltījuma saņēmējam ir prasījuma tiesība par līguma izpildīšanu, aizdevuma došanu un/vai zaudējumu atlīdzināšanu, turklāt attiecībā uz

¹⁹ Arī atbilstoši VCK 3133. panta pirmajam teikumam gadījumā, ja līdzēji ir paturējuši sev tiesības vienoties par līguma blakus noteikumiem, tad šāda līdzēju vienošanās, pat ja viņi ir vienojušies par darījuma būtiskajām sastāvdaļām, uzskatāma par iepriekšējam sarunām jeb apspliedi.

²⁰ Sal. ar VCK 3034. pantu.

²¹ Koch Chr. Fr. Das Recht der Forderungen nach Gemeinem und nach Preussischem Rechte, mit Rücksicht auf neuere Gesetzgebungen, historisch-dogmatisch dargestellt. Zweiter Band. Breslau: bei Georg Philipp Aderholz, 1840, S. 55–61; Förster Fr. Theorie und Praxis des heutigen gemeinen preussischen Privatrechts auf der Grundlage des gemeinen deutschen Rechts. I. Band. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1865, S. 418, 439.

²² Luig K. 1994, S. 528; Bornemann W. Von Rechtsgeschäften überhaupt und von Verträgen insbesondere, nach Preussischem Rechte. Berlin: Im Verlage bei T. H. Riemann, 1825, S. 301.

²³ Dernburg H. Lehrbuch des Preussischen Privatrechts. Zweiter Band. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1878, S. 96, Anm. 5.

²⁴ Förster Fr. (Begr.), Eccius M. E. (Bearb.). Preussisches Privatrecht. I. Band. Siebente Auflage. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1896, S. 444–445.

zaudējumu atlīdzināšanu pat tad, ja viņš atbilstoši I daļas 11. nodaļas 655. paragrāfam priekšlīguma izpildīšanas nokavējuma dēļ ir izlietojis atkāpšanās tiesību.²⁵

Kā minēts, saskaņā ar 658. paragrāfu aizņēmējam ir pienākums pieņemt aizdevumu, ja priekšlīgums neatkarīgi no aizdevuma summas apmēra noslēgts rakstiski^{26, 27} bet, ja viņš to neizdara, atlīdzināt zaudējumus.²⁸ Tādējādi, ja aizņēmējs atsakās pieņemt aizdevumu, aizdevuma apsolītājs var prasīt vienīgi zaudējumu atlīdzību. Ja nav iespējams pierādīt lielāku zaudējumu summu, zaudējumu atlīdzība tiek prezumēta sešu mēnešu parasto procentu no attiecīgā kapitāla apmērā, turklāt pat tad, ja līdzēji ir vienojušies par bezatlīdzības aizdevumu.²⁹ Tomēr atbilstoši H. Dernburga viedoklim nav viennozīmīgi vērtējams, vai, neraugoties uz 660. paragrāfa formulējumu, pret šādu prasību tomēr nevarētu tikt celti iebildumi gadījumā, kad aizdevuma apsolītājam nav radušies zaudējumi vai tie ir radušies mazākā apmērā.³⁰

[2.3] Visbeidzot norādāms, ka pret apsolījuma saņēmēja prasību parādnieks atbilstoši I daļas 11. nodaļas 656.–657. paragrāfa³¹ noteikumiem var aizstāvēties ar izmaiņiņšos apstākļu ierunu, kas minēto paragrāfu kontekstā ir vispārīgā noteikuma, kas iekļauts ALR I daļas 5. nodaļas 377.–384. paragrāfā un kas attiecināms arī uz citiem līgumiem, proti, arī priekšlīgumiem, izpausme.³²

2. Priekšlīgums Austrijas Vispārējā civilt kodeksā

[3.1] ABGB regulētais priekšlīgums, atšķirībā no ALR, nav saistīts ar noteiktu līguma veidu, bet ir iekļauts vispārīgajā 17. nodaļā “Vispārīgi par līgumiem un tiesiskiem darījumiem”, 936. paragrāfā³³ nosakot, ka “vienošanās noslēgt līgumu nākotnē ir saistoša tikai tad, ja ir noteikts gan līguma noslēgšanas termiņš, gan būtiskas līguma daļas un ja starplaikā apstākļi nav mainījušies tā, ka ar to tiek izjaukts skaidri noteiktais vai no apstākļiem izrietošais mērķis vai tiek zaudēta vienas vai otras puses

²⁵ Koch Chr. Fr. 1843, S. 195–196; Dernburg H. 1878, S. 97, 444.

²⁶ Līgumiem virs 50 dālderiem rakstiska forma ir obligāta saskaņā ar ALR I daļas 5. nodaļas 131.–133. paragrāfa noteikumiem.

²⁷ Bieltz G. A. Praktischer Kommentar zum allgemeinen Landrecht für die preußischen Staaten. Zweyter Band. Erfurt: in der Keyerschen Buchhandlung, 1824, S. 613; Dernburg H. 1878, S. 444.

Pēc Vilhelma Bornemana (*Wilhelm Bornemann*, 1798–1864) viedokļa, pienākums pieņemt aizdevumu attiecībā uz aizdevuma līguma priekšlīgumiem, kuru summa nepārsniedz 50 dālderus, rodas arī tad, ja nav ievērota rakstiskas formas prasība. Sk.: Bornemann W. Systematische Darstellung des Preußischen Civilrechts mit Benutzung der Materialien des Allgemeinen Landrechts. Dritter Band, enthaltend den speciellen Theil des Obligationen-Rechts. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe. Berlin: Jonas Verlagsbuchhandlung, 1843, S. 141–143.

²⁸ Förster Fr. (Begr.), Eccius M. E. (Bearb.). Preußisches Privatrecht. II. Band. Siebente Auflage. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer, 1896, S. 244.

²⁹ Bornemann W. 1843, S. 143.

³⁰ Dernburg H. 1878, S. 445.

³¹ ALR I daļas 11. nodaļas 656. paragrāfs noteic, ka “aizdevuma apsolītājs pret šādu prasību var aizstāvēties galvenokārt ar ierunu par apstākļu izmaiņām (5. nodaļas 360. un turpm. paragrāfi). Savukārt saskaņā ar 657. paragrāfu tas jo īpaši attiecas uz gadījumiem, kad pēc apsolījuma došanas ir notikušas izmaiņas aizņēmēja personiskajos vai finansiālajos apstākļos, kuru dēļ ir samazinājies personiskais vai liettiesiskais nodrošinājums, uz kuru aizdevējs paļāvās, dodot apsolījumu”.

³² Dernburg H. 1878, S. 97.

³³ Pretēji VCK, kur līdzās vispārējam priekšlīguma regulējumam 3140. pantā ir atrodams arī atsevišķu līgumu veidu priekšlīgumu regulējums.

uzticība. Šādu solījumu izpilde parasti ir prasāma, vēlākais, viena gada laikā pēc noteiktā termiņa; pretējā gadījumā tiesība uzskatāma par izbeigušos”.

[3.2] Francs fon Ceillers (*Franz von Zeiller*, 1751–1828), viens no ABGB sastādītājiem, kura viedoklim vēlāk pievienojās arī Francs Ksavjē Nippels (*Franz Xaver Nippel*, 1787–1862)³⁴, ir norādījis, ka, pirmkārt, izteikumi par nodomu nākotnē noslēgt līgumu bieži vien tiek izdarīti joka vai neapdomības dēļ, vai arī tie, pretēji ABGB 869. paragrāfa pirmajam teikumam, ir tik neskaidri, ka nevar radīt saistību. Līdz ar to šādi izteikumi bieži vien apliecina ne vairāk kā nodoma esību. Tomēr vienošanās par līguma noslēgšanu nākotnē (it īpaši reāllīgumu gadījumā) nereti ir nepieciešama, lai nodrošinātu līdzēju tiesisku stāvokli un sasniegtu noteiktus mērķus; piemēram, sniedzot nodrošinājumu tam, ka apsolutājs aizdos naudu (aizdevuma līgums), lai apsoliņuma saņēmējs varētu izpildīt kādu citu saistību, kurai tuvojas izpildes termiņš, vai patapinās ratus ceļojumam (patapinājuma līgums), vai prombūtnes laikā uzglabās vērtslīetas (glabājuma līgums) utt.³⁵

Otrkārt, lai priekšlīgums būtu saistošs, ir skaidri vai klusējot jānosaka gan nākotnes līguma noslēgšanas termiņš, kas ir priekšlīguma būtiskā sastāvdaļa, gan tā būtiskie elementi, piemēram, aizdevuma summa vai patapinājuma vai glabājuma priekšmets. Gadījumā, ja ar pirkuma līguma priekšlīgumu lietas cena noteikta klusējot, tad ar to saprotama tirgus cenu vienošanās noslēgšanas brīdī, bet algotu pakalpojumu gadījumā – parastā atlīdzība par noteiktu darbu. Treškārt, laika posmā no priekšlīguma noslēgšanas līdz galvenā līguma noslēgšanai nedrīkst būtiski pārgrozīties apstākļi, kas savukārt pamato līguma mērķa vai savstarpējās uzticēšanās zudumu. Jo, lai gan apstākļu izmaiņas nepiešķir tiesību atkāpties no jau noslēgtā līguma, nevar pamatoti uzskatīt, ka kāds, apzinoties, ka apstākļi ir mainījušies, vēlētos uzņemties līguma noslēgšanas saistību, piemēram, ja izvēlētais darbinieks līguma noslēgšanas brīdī smagi saslimst vai saimnieks negadījuma dēļ nevar pieņemt darbinieku darbā, vai ja nākotnes aizņēmējs nonāk maksātnespējā u. tml. Ceturtkārt, ja nav noteikts īsāks termiņš, tiesība prasīt priekšlīguma izpildi izbeidzas ne vēlāk kā viena gada laikā, jo ilgākā laika posmā apstākļi parasti ievērojami pārgrozās. Priekšlīguma tiesiskās sekas ir tādas, ka kreditors var prasīt formāla ar blakus noteikumiem papildinātā līguma noslēgšanu, kā arī rakstiska akta izdošanu, ja līdzēji par to ir vienojušies, vai reāllīgumu gadījumā – lietas nodošanu. Tāpat kreditors ir tiesīgs prasīt zaudējumu atlīdzināšanu, ja tādi ir radušies, savukārt no priekšlīguma izrietošās saistības izpildes nodrošināšanai atbilstoši ABGB 909. un 1336. paragrāfam var paredzēt atkāpšanās naudas vai līgumsoda samaksas pienākumu, izņemot saderināšanos.³⁶

F. K. Nippels papildus ir vērsis uzmanību uz priekšlīguma un galvenā līguma nošķiršanas nepieciešamību. Proti, ja priekšlīgums ir vērstš uz reāllīguma noslēgšanu, tad to nošķirums ir acīmredzams – ar priekšlīgumu nenotiek rīcība ar lietām. Savukārt nošķiršana no konsensuāllīguma tiek veikta, balstoties uz kritēriju, vai līdzēji ir paturējuši sev tiesības vienoties par atsevišķiem līguma blakus noteikumiem, – ja

³⁴ Nippel Fr. X. Erläuterung des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuchs für die gesammten deutschen Länder der österreichischen Monarchie, mit besonderer Berücksichtigung des practischen Bedürfnisses. Sechster Band. Grätz: Im Verlage bey Damian und Sorge, 1833, S. 204.

³⁵ Zeiller Fr. Edler von. Commentar über das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. Dritter Band. Erste Abtheilung. Wien, Triest: In Geistingers Verlagshandlung, 1812, S. 148–149.

³⁶ Ibid., S. 149–150; Nippel Fr. X. 1833, S. 204.

ir, tad līgums uzskatāms par priekšlīgumu³⁷, savukārt, ja nav, tad par konsensuāllīgumu. Ja līdzēji ir paturējuši sev šādas tiesības, bet nevar vienoties par līguma blakus noteikumiem, tad tie ir nosakāmi atbilstoši likuma attiecīgā līguma veida dabisko sastāvdaļu regulējumam. Savukārt, ja šāda regulējuma nav, tad tos var noteikt pats apsolītājs, proti, parādnieks, ar nosacījumu, ka to izpilde apsolījuma saņēmējam ir iespējama un tie nav uzskatāmi par “neparastiem”.³⁸ Tāpat par priekšlīgumu nav uzskatāms rakstisks līguma projekts, ja līdzēji ir vienojušies par līguma noslēgšanu rakstiskā formā. Šāds projekts, ja tajā ir iekļautas līguma būtiskās sastāvdaļas atbilstoši ABGB 885. paragrāfam³⁹, ir uzskatāms par punktācijām, kas spēka ziņā ir pielīdzināmas galvenajam līgumam.⁴⁰

Šādu priekšlīguma izpratni apstiprina arī profesors Jozefs Vinivarters (*Joseph Winiwarter*, 1780–1848), kurš attiecībā uz konsensuāllīgumu priekšlīgumiem saistībā ar būtisku sastāvdaļu noteikšanu kā piemēru min īres līguma priekšlīgumu, ar kuru dzīvokli ieinteresētais un nama īpašnieks vienojas par pirmā atbrīvotā dzīvokļa izīrēšanu par iepriekš noteiktu īres maksu. Šādu vienošanos nevar uzskatīt par īres līgumu, jo tajā nav individualizēta īres līguma objekta, dzīvokļa, bet vienošanās sniedz īrniekam nodrošinājumu, ka pirmais atbrīvotais dzīvoklis tiks nodots viņam. Tomēr attiecībā uz līguma blakus noteikumu noteikšanu J. Vinivarters atkāpjas no F. K. Nippela norādītā, secinot, ka gadījumā, ja līdzēji par tiem nevar vienoties, tad prasītājam ir tiesības lūgt, lai tos nosaka tiesnesis saskaņā ar taisnīgumu pēc analogijas ar 904. paragrāfu^{41,42}

[3.3] Arī pandektu tiesības, sniedzot ABGB 936. paragrāfa raksturojumu, seko dabiskajās tiesībās nodibinātajām tradīcijām, Moricam fon Štubenrauham (*Moritz von Stubenrauch*, 1811–1865) papildus konstatējot, ka kopumā likuma regulējums attiecībā pret priekšlīgumu noslēgšanu ir noraidošs, jo līdztekus vispārējām prasībām, kurām ir jāatbilst visiem līgumiem, priekšlīgumam ir izvirzītas papildu prasības: 1) vienošanās par nākotnes līguma noslēgšanas termiņu, kam nav piemērojams 904. paragrāfs; 2) noteikumi par apstākļu izmaiņām, kas piemērojami gadījumā, ja, piemēram, nākotnes aizņēmējs kļūst maksātnespējīgs vai tiek pasludināts par izšķērdēju vai ja ceļojums, kuram bija paredzēta ratu došana, tiek atcelts; 3) prekluzīvs viena gada termiņš prasības celšanai, kurš var tikt saīsināts, bet ne pagarināts un kura tecējums sākas ar līdzēju galvenā līguma noslēgšanai noteiktā termiņa iestāšanos. Attiecībā uz priekšlīguma noslēgšanas sekām tiek norādīts, ka no tā izriet līdzēju prasījuma tiesība par norunātā līguma noslēgšanu, bet ne izpildišanu, ja vien tas

³⁷ Norādāms, ka atbilstoši ALR un VCK šāda līdzēju vienošanās būtu uzskatāma tikai par iepriekšējo apspliedi.

³⁸ Nippel Fr. X. 1833, S. 205, 207–208.

³⁹ ABGB 885. paragrāfs noteic: “Ja formāls akts vēl nav sastādīts, bet ir sastādīts galveno punktu pieraksts, ko puses ir parakstījušas, šāds pieraksts arī nosaka tiesības un pienākumus, kas tajā noteikti.”

⁴⁰ Nippel Fr. X. 1833, S. 206.

⁴¹ ABGB 904. paragrāfs noteic: “Ja līguma izpildes termiņš nav noteikts, to var pieprasīt tūlīt, bez liekas kavēšanās. Ja parādnieks ir paturējis sev tiesības noteikt izpildes laiku, tad vai nu jāsaņem viņa nāve un jāprasa no mantiniekiem, vai arī, ja tā ir tīri personiska, nemantojama saistība, izpildes laiku jālūdz noteikt tiesnesim saskaņā ar taisnīgumu. Pēdējais notiek arī tad, ja parādnieks ir apsolījis izpildīt pēc iespējas. Tāpat šajā gadījumā ir piemērojami iepriekš minētie noteikumi (704.–706. paragrāfs) attiecībā uz pēdējās gribas rīkojumus noteiktiem termiņiem.”

⁴² Winiwarter J. Das Oesterreichische bürgerliche Recht, systematisch dargestellt und erläutert. Vierter Theil. Wien: Bey J. G. Ritter v. Mösele sel. Witwe & Braumüller, 1837, S. 109–110.

nav vērsti uz reāllīguma noslēgšanu. Bet, ja līdzēji ir paturējuši sev tiesības vienoties par līguma blakus noteikumiem un nevar to izdarīt, tad līguma blakus noteikumi, kā to ir atzinis J. Vinivartērs, ir nosakāmi saskaņā ar attiecīgā līguma veida likuma dispozitīvajām tiesību normām, bet, ja tādu nav, pēc tiesneša ieskata.⁴³

Vēlīnajā pandektu tiesību periodā papildus tika uzsvērts, ka 936. paragrāfā regulētais priekšlīgums var būt kā vienpusējs, tā arī divpusējs līgums⁴⁴, ar kuru privātā kārtā tiek nodibināta saistība noslēgt citu līgumu nākotnē, par kura priekšmetu var būt gan atļautā saistībtiesiskā līguma, gan arī ģimenes tiesību līguma noslēgšana. Papildus tika norādīts uz nepieciešamību nošķirt to citstarp no blakus līgumiem, kas tiek noslēgti līdztekus galvenajam līgumam (piemēram, no atpakaļpirkuma un atpakaļpārdevuma vai pirmpirkuma), kā arī uz galvenajam līgumam noteiktu formas prasību attiecināmību.⁴⁵

Kopsavilkums

1. Abas dabisko tiesību laikmeta kodifikācijas – Prūsijas ALR un Austrijas ABGB –, kas zināmā mērā ietekmēja VCK, paredz no līgumu brīvības principa izrietošās priekšlīguma noslēgšanas tiesības, kā arī satur priekšlīguma normatīvu regulējumu, kas ABGB ir vispārējs, proti, tāds, kas attiecas uz visiem līgumu veidiem, savukārt ALR – speciāls, proti, tāds, kas regulē vienīgi aizdevuma līguma priekšlīgumu. Vienlaikus tas vien, ka ALR ietver vienīgi aizdevuma līguma priekšlīgumu, nenozīmē citu līgumu priekšlīgumu noslēgšanas neiespējamību – šādas tiesības tika pamatotas ar līgumu brīvības principu.
2. Gan Prūsijas, gan Austrijas tiesību zinātnē pastāvēja konsenss par praktisku reāllīgumu priekšlīgumu nepieciešamību un to noslēgšanas pieļaujamību. Turpretī konsensuāllīgumu priekšlīgumu noslēgšanas tiesības, it īpaši Prūsijas tiesību doktrīnā, netika viennozīmīga atzītas. Tas izskaidrojams ar apsvērumu, ka atbilstoši Prūsijas tiesībām līguma, tostarp priekšlīguma, noslēgšanai ir nepieciešama līdzēju vienošanās par līguma būtiskajām sastāvdaļām, turklāt līdzēji nedrīkst paturēt sev tiesības vienoties par kādu līguma blakus noteikumu, līdz ar to šāds priekšlīgums, kas atbilst konsensuāllīguma jēdzienam, ir uzskatāms par konsensuāllīgumu, ja vien tas saturiski neatšķiras no iecerētā galvenā līguma (piemēram, ar tā vienpusējību iepretim galvenā līguma divpusējam raksturam). Savukārt atbilstoši Austrijas 19. gadsimta tiesību doktrīnas atziņām līgums ir uzskatāms par noslēgtu pat tad, ja līdzēji ir paturējuši sev tiesības vienoties par kādu blakus noteikumu, bet šāds līgums ir kvalificējams kā priekšlīgums. Ar to

⁴³ Stubenrauch M. von. Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch vom 1. Juni 1811 sammt den dazu erflossenen Nachtrags-Verordnungen und den über die Einführung dieses Gesetzbuches in Ungarn, Croatien, Slavonien, Serbien, dem Temeser Banate und Siebenbürgen getroffenen Bestimmungen, mit Rücksicht auf das praktische Bedürfnis. Dritter Band. Wien: Verlag von Friedrich Manz, 1858, S. 116–118.

⁴⁴ Vienlaikus Austrijas Augstākā tiesa ar 09.03.1858. spriedumu lietā Nr. 1382 atzina, ka pirkuma līguma priekšlīgumam ir jābūt divpusējam. Sk.: Allgemeine österreichische Gerichts-Zeitung, 01.11.1862, XIII. Jahrgang, Nr. 131, S. 523.

⁴⁵ Stubenrauch M. von (Begr.), Schuster von Bonnot M., Schreiber K. (Hrsg.). Kommentar zum österreichischen allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche. Achte, umgearbeitete Auflage. Zweiter Band. Wien: Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, 1903, S. 124–125.

atbilstoši Austrijas tiesībām konsensuāllīgumu priekšlīgumu teorētiska piemērošanas joma un nepieciešamība ir krietni plašāka nekā Prūsijas.

3. Kā Prūsijas, tā arī Austrijas tiesībās priekšlīgumam kopumā bija jāatbilst visām līgumu noslēgšanai izvirzītām prasībām. Turklāt ABGB paredzēja virkni papildu, tikai priekšlīgumiem piemērojamu prasību, proti, līdzēju pienākumu tieši vienoties par galvenā līguma noslēgšanas termiņu un kreditora pienākumu celt prasību materiāltiesiska viena gada termiņā no galvenā līguma noslēgšanai noteiktā termiņa iestāšanās.
4. Gan Prūsijas, gan Austrijas tiesībās no noslēgtā priekšlīguma izriet prasījuma tiesība par tā izpildīšanu, proti, galvenā līguma noslēgšanu, kas reāllīgumu gadījumā izpaužas lietas nodošanā, savukārt konsensuāllīgumu gadījumā – iecerētā konsensuāllīguma noslēgšanā, un/vai zaudējumu atlīdzināšanu. Vienlaikus abās kodifikācijās šī tiesība tika ierobežota ar apstākļu izmaiņu klauzulu, kas ALR aizdevuma līguma priekšlīguma regulējumā ir vispārējā noteikuma izpausme, savukārt ABGB – izņēmums, kas raksturo ABGB sastādītāju noraidošu attieksmi iepretim priekšlīgumam kā tiesību institūtam.

TIESĀŠANĀS IZDEVUMU KĀ MAKSĀTNESPĒJAS PROCESA IZDEVUMU ATLĪDZINĀŠANAS PROBLEMĀTIKA

CHALLENGES RELATED TO COMPENSATING LITIGATION COSTS AS EXPENSES IN INSOLVENCY PROCEEDINGS

Ilze Plakane, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

An insolvent legal entity may be required to reimburse litigation costs recognized as insolvency proceedings' expenses, which must be paid before satisfying creditors' claims. Generally, the judgment creditor has the right to submit a judgment for enforcement. However, with respect to insolvent legal entities, the Civil Procedure Law prohibits initiating new enforcement proceedings after an insolvency proceedings have been declared – regardless of the basis or timing of the claim – if enforcement is directed against the debtor's property or funds. Consequently, this restricts the enforcing party's right to a fair trial.

Atslēgvārdi: tiesāšanās izdevumi, maksātnespēja, sprieduma izpilde, taisnīga tiesa

Keywords: litigation costs, insolvency, judgment enforcement, fair trial

Ievads

Civilprocesa likumā¹ (turpmāk arī – CPL) ir nostiprināts princips “zaudētājs maksā”, kas nozīmē zaudējušās puses pienākumu atlīdzināt tiesāšanās izdevumus: tiesas izdevumus (CPL 41. panta pirmā daļa) un ar lietas vešanu saistītos izdevumus, ievērojot likumā noteiktos ierobežojumus (CPL 44. panta otrā un trešā daļa). “Zaudētājs maksā” princips ir atzīts princips arī citu Eiropas valstu civilprocesa tiesībās.² Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka noteikuma “zaudētājs maksā” leģitīmais mērķis ir aizsargāt citu personu tiesības un izvairīties no nepamatotas tiesvedības, atturot potenciālos prasītājus no nepamatotu prasību celšanas vai pārspīlētu prasību iesniegšanas, nenēsot sekas.³ Princips “zaudētājs maksā” izriet no

¹ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [18.03.2025. red.]

² Hodges OBE C., Vogenauer S., Tulibacka M. Costs and Funding of Civil Litigation: A Comparative Study. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=1511714> [aplūkots 06.03.2025.]

³ ECT 18.07.2013. spriedums lietā “Klausz pret Horvātiju” (iesnieguma Nr. 28963/10), 84. punkts.

taisnīguma principa⁴ un nodrošina, ka tiek atjaunots tāds puses mantiskais stāvoklis, kāds tas būtu bijis, ja puse nebūtu nepamatoti iesaistīta tiesvedībā. Ja zaudējusī puse ir maksātnespējīga juridiskā persona, izņēmumi attiecībā uz tiesāšanās izdevumu atlīdzināšanu nepastāv. Maksātnespējas administratori ir atbrīvoti tikai no tiesas izdevumu samaksas valsts ienākumos lietās, kas celtas maksātnespējīgo parādnieku labā,⁵ taču ne no tiesāšanās izdevumu atlīdzināšanas otrai pusei, piemēram, ja maksātnespējas administratora celtā prasība noraidīta. Līdz ar to arī maksātnespējīgām juridiskām personām uz sprieduma pamata var iestāties pienākums atlīdzināt otras puses samaksātās valsts nodevas, izdevumus advokāta palīdzībai un citus tiesāšanās izdevumus. Spēkā esošais normatīvais regulējums liecina, ka spriedumu izpilde šādās lietās var būt apgrūtināta. Darbā aplūkoti tiesāšanās izdevumu juridisko personu maksātnespējas procesā atgūšanas procesuālie jautājumi. Maksātnespējas procesa izmaksu segšanas neiespējamība parādnieka mantas neesamības vai nepietiekamības dēļ ir atsevišķa pētījuma vērts jautājums.

1. Tiesāšanās izdevumu kā maksātnespējas procesa izdevumu segšanas kārtība

Prasījumi pret maksātnespējīgo juridisko personu dalāmi divās kategorijās atkarībā no to rašanās laika un pamata, kā arī segšanas kārtības. Pirmā kategorija ir kreditoru prasījumi, kas radušies līdz maksātnespējas procesa pasludināšanai. Tie ir piesakāmi Maksātnespējas likuma⁶ (turpmāk arī – MnL) 73. panta kārtībā ierobežotā termiņā, apmierināmi, ievērojot kreditoru rangu, bet to pilnīga vai daļēja segšana nav garantēta. Otrā kategorija ir maksātnespējas procesa izmaksas, kas pamatotas ar prasījumiem, kas rodas saistībā ar maksātnespējas procesa nodrošināšanu. Šie prasījumi sedzami pilnā apmērā pirms kreditoru prasījumu segšanas, un tiem nav savstarpēja ranga.⁷ Nošķirums starp abām prasījumu kategorijām ir būtisks, jo katrai no tām ir atšķirīga segšanas kārtība.⁸

MnL noteic, ka maksātnespējas procesa izdevumi pieder pie maksātnespējas procesa izmaksām, lai nodrošinātu tā efektīvu norisi, un ir pamatoti ar to saistīti.⁹ Tiesāšanās izdevumi, kuri maksātnespējīgajam parādniekam ir jāatlīdzina

⁴ Tuil Mark L. Litigation Costs in the Netherlands (January 31, 2010). Rotterdam Institute of Private Law Working Paper Series. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1547122> [aplūkots 06.03.2025.]

⁵ Civilprocesa likuma 43. panta pirmās daļas 10. punkts.

⁶ Maksātnespējas likums: LV likums. Pieņemts 26.07.2010. [18.03.2025. red.]

⁷ Sk. arī: Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 12.12.2022. spriedums lietā Nr. SKA-45/2022, ECLI:LV:AT:2022:1212.A420316017.16.S, 9. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022> [aplūkots 19.12.2022.]; Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 29.06.2021. spriedums lietā Nr. SKA-247/2021, ECLI:LV:AT:2021:0629.A420219918.12.S, 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2021> [aplūkots 22.10.2024.]

⁸ Cavelti L. Wann entstehen Steuerforderungen und wie werden sie zu Masseverbindlichkeiten. Schweizerische Zeitschrift für Zivilprozess- und Zwangsvollstreckungsrecht (ZZZ) 57 (2022), S. 52–63. Pieejams: https://edoc.unibas.ch/90057/1/20221011181319_6345961fc590f.pdf [aplūkots 17.03.2025.]

⁹ Maksātnespējas likuma 11. panta otrā daļa un 170. panta otrā daļa.

trešajai personai uz sprieduma pamata, ir maksātnespējas procesa izdevumi,¹⁰ lai gan MnL 170. pantā tekstā tieši nav minēti. Nosakot maksātnespējas procesa izmaksu avotus un apmēru, likums tiecas novērst nesamērīgus maksātnespējas procesa izdevumus un uzliek par pienākumu procesu plānot tā, lai ar pieejamajiem līdzekļiem nodrošinātu gan procesa norisi, gan nepieciešamu un pamatotu izdevumu segšanu.¹¹

Maksātnespējas procesa izmaksu segšanas pilnīgums un prioritāte izriet no MnL 118. panta pirmās daļas: izmaksas tiek segtas pilnā apmērā pirms kreditoru prasījumu apmierināšanas, izņemot nodrošinātos prasījumus no iekļātās mantas pārdošanas. Maksātnespējas procesa izmaksu prioritāte ir būtiska, lai nodrošinātu maksātnespējas procesa norisi.¹² Ievērojot izmaksu ierobežojumu, kā arī izmaksu segšanas pilnīgumu un prioritāti, tiesāšanās izdevumi, kas piedzīti no maksātnespējīgā parādnieka un atzīstami par maksātnespējas procesa izmaksām, būtu atgūstami pilnā apmērā un pirms kreditoru prasījumu apmierināšanas.

Vācijā tiesāšanās izdevumi, kas rodas maksātnespējas procesa laikā saistībā ar maksātnespējas masas pārvaldīšanu, realizēšanu un sadalīšanu, tiek uzskatīti par maksātnespējas masas saistībām (*Masseverbindlichkeiten*), kas sedzamas no maksātnespējas masas prioritārā kārtībā.¹³ Maksātnespējas masas saistībām tiek pieskaitīti arī tādi tiesāšanās izdevumi, kas radušies pirms maksātnespējas uzsākšanas, ja pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas administrators turpina tiesvedību. Ja maksātnespējas administrators nolemj uzsākt vai turpināt tiesvedību, viņš uzņemas risku un atbildību par visu procesa izmaksu segšanu no maksātnespējas masas.¹⁴ Ja maksātnespējas masas saistību, kas radusies maksātnespējas administratora darbības rezultātā, nevar pilnībā izpildīt no maksātnespējas masas, maksātnespējas administratoram var iestāties personīga atbildība par zaudējumiem. Administrators ir atbrīvots no atbildības tikai tad, ja administrators, nodibinot saistību, nevarēja paredzēt, ka masas, visticamāk, nepietiks saistību izpildei.¹⁵

Visu maksātnespējas izmaksu segšanas pilnīgums un prioritāte nozīmē, ka tām nav atšķirīgas segšanas kārtības un termiņa. Lai gan Maksātnespējas kontroles dienests norāda, ka "maksātnespējīgam lietas dalībniekam [...] nav noteikta cita veida kārtība piedzīto tiesas izdevumu segšanā, pamatojoties uz tiesas nolēmumu, līdz ar to tā izpilde [...] ir jāveic nekavējoties"¹⁶, tomēr ir gadījumi, kad administratori spriedumus nepilda, bet piedzinēju sūdzības par maksātnespējas administratoru, kurš nepilda tiesas spriedumu, ar kuru piedzīti tiesāšanās izdevumi, nereti tiek noraidīti.¹⁷

¹⁰ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas 2021.07.–2021.11., 7., 25. lpp. Pieejams: <https://www.mkd.gov.lv/lv/media/1968/download?attachment> [aplūkots 04.03.2025.]

¹¹ Maksātnespējas likuma 168. pants.

¹² Valiante D. Harmonising Insolvency Laws in the Euro Area: Rationale, Stocktaking and Challenges (December 1, 2016). CEPS Special Report No. 153 / December 2016. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=3047099> [aplūkots 06.03.2025.]

¹³ Insolvenzordnung [Vācijas Maksātnespējas likums], § 53–55. Pieejams: [https://www.gesetze-im-internet.de/inso/](https://www.gesetze-im-internet.de/inso/ [aplūkots 28.01.2025.]) [aplūkots 28.01.2025.]

¹⁴ BFH II. Senat Beschluss vom 20. Dezember 2013, II E 18/12. Pieejams: <https://www.bundesfinanzhof.de/de/entscheidung/entscheidungen-online/detail/STRE201450116/> [aplūkots 13.03.2025.]

¹⁵ Insolvenzordnung, § 61.

¹⁶ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas 2021.07.–2021.11., 24. lpp.

¹⁷ Rīgas pilsētas tiesas 26.11.2024. lēmums lietā Nr. C771705224 [nav publicēts].

Sprieduma izpildes termiņa neesība maksātnespējas lietās tiek pamatota ar izmaksu segšanu vispārējā kārtībā un atsauci uz MnL 117. un 118. pantu,¹⁸ tomēr šāds viedoklis ir apstrīdams. MnL 117. pantā ir noteikts tikai maksātnespējas administratora pienākums sastādīt un nosūtīt kreditoriem juridiskās personas maksātnespējas procesa izmaksu sarakstu un kreditoru prasījumu segšanas plānu pēc tam, kad ir izpildīts parādnieka mantas pārdošanas plāns. Maksātnespējas procesa izmaksu saraksta mērķis ir informēt kreditorus par izmaksu kopējo apmēru un noteikt līdzekļu daudzumu, kas novirzāms kreditoru prasījumu apmierināšanai pēc maksātnespējas procesa izmaksu segšanas. Tādēļ administratora likumiskais pienākums sastādīt maksātnespējas procesa izmaksu sarakstu nav tulkojams tādējādi, ka administratora pienākums izpildīt spriedumu un samaksāt ar spriedumu noteiktus tiesāšanās izdevumus iestājas tikai pēc saraksta sastādīšanas. Arī MnL 118. pants nenosaka maksātnespējas procesa izmaksu segšanas termiņu. MnL 118. panta pirmā daļa noteic tikai maksātnespējas procesa izmaksu segšanas prioritāti pār Maksātnespējas kontroles dienesta prasījumu un citiem kreditoru prasījumiem, kas pieteikti MnL noteiktajā kārtībā. Kreditoru prasījumus nedrīkst segt ātrāk kā pēc visas parādnieka mantas atgūšanas un pārdošanas un maksātnespējas procesa izmaksu saraksta sastādīšanas,¹⁹ taču šāds ierobežojums nav noteikts maksātnespējas procesa izmaksu segšanai.

Tā kā MnL neregulē maksātnespējas procesa izmaksu segšanas termiņu, tad secināms, ka maksātnespējas procesa izdevumi ir sedzami visa procesa gaitā, tiklīdz izdevumi ir radušies.²⁰ Izdevumu, kas rodas uz likuma pamata, piemēram, kārtējie nodokļi un nodevu maksājumi, segšanas termiņš nosakāms saskaņā ar likumu. Ja izdevumu pamatā ir tiesisks darījums (piemēram, atlīdzība pieaicinātajiem speciālistiem par viņu palīdzību, izdevumi mantas uzturēšanai, pasta izdevumi u. c.), izdevumu segšanas termiņš nosakāms saskaņā ar administratora noslēgtā tiesiskā darījuma noteikumiem. Tā kā MnL neparedz atšķirīgu kārtību tādu izdevumu segšanai, kas noteikti ar tiesas spriedumu, tad spriedumi ir izpildāmi uzreiz pēc to stāšanās spēkā.²¹

2. Spriedumu piespiedu izpildes problemātika maksātnespējas procesā

MnL 63. panta otrā daļa liedz turpināt izpildi lietvedību, kas ir uzsākta pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas. Sprieduma izpildi CPL kārtībā aizstāj MnL noteiktā kreditoru prasījumu segšanas kārtība. Savukārt

¹⁸ Maksātnespējas kontroles dienesta skaidrojumi un atziņas 2021.07.–2021.11., 25. lpp.

¹⁹ Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 28.02.2022. spriedums lietā Nr. SKC-19/2022, ECLI:LV:AT:2022:0228.C30853118.8.S, 7.3. p. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2022> [aplūkots 14.03.2025.]

²⁰ Maksātnespējas izmaksu segšana visa procesa laikā netieši izriet arī no Ministru kabineta 16.07.2019. noteikumu Nr. 346 "Maksātnespējas procesa administratora darbības pārskata noteikumi" 15. punkta, kas paredz maksātnespējas administratora pienākumu katra mēneša darbības pārskatā norādīt segto izmaksu summu darbības pārskata periodā un segtās izmaksas attiecīgajā maksātnespējas procesā kopā.

²¹ Par termiņu neesības sekām Maksātnespējas likumā: Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 28.03.2019. spriedums lietā Nr. SKC-88/2019, ECLI:LV:AT:2019:0328.C30335015.2.S, 6.2. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?lawfilter=0&year=2019> [aplūkots 14.03.2025.]

CPL 552.¹ panta sestajā daļā ir noteikts aizliegums ievest jaunu izpildu lietu pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas, ja izpilde ir saistīta ar piedziņas vēršānu uz parādnieka mantu vai naudas līdzekļiem. Šāds aizliegums attiecas uz jebkura sprieduma izpildi pret maksātnespējīgo parādnieku neatkarīgi no prasījuma rašanās laika un pamata. Pamatojoties uz CPL 552.¹ panta sesto daļu, Latvijas Senāts ir atzinis, ka spriedumam pret maksātnespējīgu parādnieku nav nosakāms arī labprātīgas izpildes termiņš, neizšķirot, vai ar spriedumu pamatotais prasījums kvalificējams kā kreditora prasījums²² vai arī ar spriedumu piedzītā summa iekļaujama maksātnespējas procesa izmaksās.²³ Senāts norādījis, ka kreditoru prasījumi piesakāmi un sedzami MnL noteiktajā kārtībā, turklāt MnL nostiprinātais kreditoru vienlīdzības princips un patvaļas aizlieguma princips liedzot veikt individuālas darbības. Tiesu praksē joprojām pastāv atšķirīga pieeja labprātīgas izpildes termiņa norādīšanai spriedumā, ja piedzītie tiesāšanās izdevumi attiecas uz maksātnespējas procesa izmaksām: ir spriedumi, kuros termiņš ir noteikts,²⁴ un ir spriedumi, kuros termiņu nenosaka.²⁵

Nevar piekrist tiesu praksē paustajam viedoklim, ka šķērslis sprieduma izpildei lietās par maksātnespējas izdevumu piedziņu ir kreditoru vienlīdzības princips un patvaļas aizlieguma princips. Piedzinēji, kuru prasījums izriet no tiesībām uz maksātnespējas procesa izdevumiem, nav kreditori MnL izpratnē. Maksātnespējas procesa izmaksu samaksas kārtība nepakļaujas tiem pašiem noteikumiem, kuri regulē kreditoru prasījumu samaksu vai dzēšanu.²⁶ MnL nostiprinātais maksātnespējas procesa izmaksu segšanas pilnīgums un prioritāte pār kreditoru prasījumiem bez savstarpējas prioritātes nozīmē, ka likumdevējs nav piešķīris maksātnespējas administratoram tiesības izvēlēties, kuras jau radušās maksātnespējas procesa izmaksas segt un kuras neseģt vai kuru segšanu atlikt. Ar spēkā stājušos tiesas spriedumu piedzītu tiesāšanās izdevumu atlīdzināšana nevar būt pakļauta maksātnespējas procesa administratora vai kreditoru piekrišanai,²⁷ jo spriedumam ir likuma spēks un tas ir obligāts un izpildāms.²⁸ Tādēļ maksātnespējas procesa izmaksu saraksta sastādīšanas termiņš vai kreditoru iebildumi par izmaksu sarakstu nevar būt šķērslis sprieduma labprātīgas izpildes termiņa norādīšanai vai sprieduma piespiedu izpildei.

Ierobežojums sprieduma piespiedu izpildei lietās pret maksātnespējīgu parādnieku varētu pamatoti būt vērsti uz maksātnespējīgā parādnieka pasargāšanu no

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 22.03.2016. spriedums lietā SKC-1529/2016, 8. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 26.02.2025.]

²³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 30.01.2015. spriedums lietā SKC-349/2015, 8. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 26.02.2025.]

²⁴ Rīgas apgabaltiesas 02.04.2024. spriedums lietā Nr. C68320222 [nav publicēts].

²⁵ Rīgas apgabaltiesas 10.10.2022. spriedums lietā Nr. C30747119. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 27.02.2025.]

²⁶ Latvijas Republikas Senāta Administratīvo lietu departamenta 28.04.2023. spriedums lietā Nr. SKA-240/2023, ECLI:LV:AT:2023:0428.A420207120.12.S, 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/hronologiska-seciiba?lawfilter=0&year=2023> [aplūkots 22.01.2025.]

²⁷ Voronko A., Kličova M. Kreditoru sapulces loma efektīva un likumīga maksātnespējas procesa nodrošināšanā. Jurista Vārds, 30.07.2024., Nr. 31 (1349), 20.–26. lpp.

²⁸ Civilprocesa likuma 203. panta piektā daļa; likuma "Par tiesu varu" 16. panta otrā un ceturtnā daļa.

sprieduma izpildes izdevumiem jeb papildu izmaksām,²⁹ jo būtu sagaidāms, ka maksātnespējas administrators godprātīgi veic sprieduma izpildi. Tomēr gadījumos, kad maksātnespējas administrators spriedumu nepilda, šādas parādnieka intereses saduras ar piedzinēja tiesībām uz taisnīgu tiesu, jo MnL un CPL nenodrošina citu efektīvu un prognozējamu sprieduma izpildes procedūru, par ko liecina arī tiesu prakse.

Tiesā skatīta kāda maksātnespējas administratora sūdzība par zvērināta tiesu izpildītāja rīcību, ievēdot izpildu lietu pretēji CPL 552.¹ panta sestajai daļai, lai piedzītu izdevumus, kurus tiesa kvalificējusi kā maksātnespējas procesa izdevumus kreditiestādes maksātnespējas procesā. Piemērojot likuma “Par tiesu varu” 16. panta otro un ceturto daļu, tiesa atzina, ka sprieduma likumīgais spēks nozīmē, ka administratoram nav tiesību noteikt, vai tiesas spriedums tiks izpildīts, kā arī noteikt kārtību, kādā veidā tas tiks izpildīts, bet gan tikai lemt par naudas līdzekļiem, kuri ir novirzāmi tiesas sprieduma izpildei. Piedzinējam nav citu līdzekļu, kā panākt sprieduma izpildi, tādēļ tiesu izpildītāja rīcība tika atzīta par pareizu.³⁰ Līdzīgā lietā izpildu lietas ieviešana pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas tika atzīta par nepamatotu un tiesu izpildītājam piemērots disciplinārsods, norādot uz šķietami atšķirīgiem apstākļiem: administrators esot piedzīto summu iekļāvis maksātnespējas procesa izdevumos.³¹

Ja piedzinējs nevar panākt sprieduma izpildi, ir pamats vērtēt, vai ierobežojums nodod piespiedu izpildei tiesas spriedumus par tādu izdevumu piedziņu, kas atzīstami par maksātnespējas procesa izdevumiem, ir samērīgs piedzinēja tiesību ierobežojums un atbilst Satversmes 92. panta pirmajam teikumam. Tiesības uz sprieduma izpildīšanu ir neatņemama tiesību uz taisnīgu tiesu sastāvdaļa Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. panta pirmā punkta un Satversmes 92. panta pirmā teikuma izpratnē. Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka tiesības uz taisnīgu tiesu būtu iluzoras, ja dalībvalsts tiesību sistēma pieļautu to, ka galīgs un saistošs tiesas spriedums nedarbojas, lai kaitētu vienai pusei.³² Arī Satversmes tiesa, tulkojot Satversmes 92. panta pirmo teikumu, ir atzinusi, ka taisnīgas tiesas jēdzienā ietilpstošā personas tiesību efektīva aizsardzība nav iedomājama bez spēkā esošu nolēmumu izpildīšanas garantijām, jo bez tām pārējie taisnīgas tiesvedības principi zaudē savu jēgu. Taisnīgas tiesas jēdziens ietver tiesības prasīt, lai valsts nodrošina tiesas sprieduma efektīvu izpildīšanu.³³ Tiesas spriedumu izpildes procedūru efektivitāte, lietderība un prognozējamība ir pamatprasības kvalitatīvas izpildes sistēmas īstenošanai. Tikai tad, ja šie pamatnoteikumi ir ietverti spriedumu izpildes sistēmā, var uzskatīt, ka valsts ir izpildījusi pienākumu nodrošināt tiesības uz

²⁹ Administratīvās apgabaltiesas 15.07.2024. spriedums lietā Nr. A420305522, ECLI:LV:ADAT:2024:0715. A420305522.7.S [līdz 2025. gada 23. martam spriedums nav stājies spēkā]. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 26.02.2025.]

³⁰ Rīgas pilsētas Ziemeļu rajona tiesas 09.02.2016. spriedums lietā Nr. C32182416. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/lv/nolemumi> [aplūkots 26.02.2025.]

³¹ Administratīvās apgabaltiesas 15.07.2024. spriedums lietā Nr. A420305522 ECLI:LV:ADAT:2024:0715. A420305522.7.S [līdz 2025. gada 23. martam spriedums nav stājies spēkā].

³² ECT 07.05.2002. spriedums lietā “Burdov pret Krieviju” (iesnieguma Nr. 59498/00), 34. punkts; ECT 19.03.1997. spriedums lietā “Hornsby pret Grieķiju” (iesnieguma Nr. 18357/91), 40. punkts; ECT 28.11.2006. spriedums lietā “Apostol v. Gruzija” (iesnieguma Nr. 40765/02), 54. punkts.

³³ Satversmes tiesas 16.04.2015. spriedums lietā Nr. 2014-13-01, 11. punkts. Latvijas Vēstnesis, 20.04.2015., Nr. 76.

taisnīgu tiesu izpildes procesā. Efektīva tiesas nolēmumu izpilde ir būtisks tiesiskuma pamatelements.³⁴

Lai arī piespiedu izpildes ierobežojuma mērķis ir pasargāt maksātnespējīgu parādnieku no papildu izmaksām, tomēr trūkst tiesiska pamatojuma absolūtam aizliegumam nodot spriedumu piespiedu izpildei un tas var tikt vērtēts kā piedzinēja tiesību uz taisnīgu tiesu nesamērīgs ierobežojums, kas padara apgrūtinātu vai neiespējamu tiesāšanās izdevumu atgūšanu. Piemēram, Vācijas Maksātnespējas likums neparedz absolūtu aizliegumu tādu prasījumu piespiedu izpildei, kas saistīti ar maksātnespējīgās masas saistībām, kuras radušās maksātnespējas administratora darbības laikā un rezultātā, un kreditoriem ir tiesības uz izpildi, tiklīdz iestāties samaksas termiņš.³⁵

Kopsavilkums

1. Tiesāšanās izdevumi, kas piedzīti no maksātnespējīgas juridiskās personas saistībā ar maksātnespējas procesa nodrošināšanu, ir maksātnespējas procesa izdevumi, kas maksājami pirms kreditoru prasījumu segšanas, tomēr CPL un MnL nenodrošina efektīvu tiesas spriedumu izpildi.
2. CPL 552.¹ panta sestā daļa ierobežo piedzinēja tiesības vērst piedziņu uz maksātnespējīgā parādnieka mantu un naudas līdzekļiem, ja piedziņa attiecas uz maksātnespējas procesa izdevumu samaksu, un tādējādi ierobežo arī tiesības uz taisnīgu tiesu. Lai ievērotu taisnīgas tiesas principus un novērstu piedzinēja tiesību aizskārumu, nepieciešams atcelt piespiedu izpildes ierobežojumu, ciktāl šis ierobežojums attiecas uz maksātnespējas procesa izdevumu piedziņu uz sprieduma pamata.

³⁴ Chardon M., Satkauskienė D., Stoica A., Uitdehaag A. Report on the enforcement of court decisions in civil and administrative matters in the Republic of Moldova (based on the results of a fact-finding mission conducted by a team of CEPEJ experts on 2–3 March 2020). Pieejams: <https://rm.coe.int/expert-report-enforcement-of-court-decisions-eng/1680a179d1> [aplūkots 11.03.2025.]

³⁵ Insolvenzordnung, § 89.(2) und 90.

KRIPTOAKTĪVU JĒDZIENS LATVIJAS TIESĪBU SISTĒMĀ: ĪSĀ VĒSTURE

CRYPTO-ASSETS IN LEGAL SYSTEM OF LATVIA: THE SHORT HISTORY

Mārcis Vanders, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

By adopting a digital strategy, the European Union has moved towards the goal of making the digital environment work for the benefit of society. One of the steps towards achieving this goal is the regulation, which provides a legal framework for crypto-assets (MiCA). By including crypto-assets as a legal institution in the Latvian legal system, the regulation has brought about changes to the existing system. The aim of this article is to examine not only the legal environment in which crypto-assets were included, but also the interaction of crypto-assets with legal objects such as virtual assets. Given that a discourse related to crypto-assets had already been established in society before the adoption of MiCA, this article will focus on the fact that the existing discourse has influenced the formation of the legal system.

Atslēgvārdi: kryptoaktīvi, virtuālā valūta, virtuālie aktīvi, digitālais attēlojums

Keywords: crypto-assets, virtual currency, virtual assets, digital representation

Ievads

Digitālajām tehnoloģijām mainot cilvēku dzīvi, Eiropas Savienība (turpmāk – ES), reaģējot uz notiekošajām izmaiņām, ir izstrādājusi digitālo stratēģiju, kuras mērķis ir panākt, lai digitālā pārveide darbotos sabiedrības labā¹. Kā viens no darbības virzieniem ir digitālās finanses, kurām tiek piešķirta galvenā loma, lai veidotu konkurētspējīgāku, ilgtspējīgāku, noturīgāku ekonomiku un iekļaujošāku, modernāku un pārtikušāku sabiedrību². Turklāt digitālā sfēra ir viena no svarīgākajām jaunajām tiesību nozarēm³.

¹ European Commission: A Europe fit for the digital age. Pieejams: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en [aplūkots 20.03.2025.]

² European Commission: Crypto-assets. Pieejams: https://finance.ec.europa.eu/digital-finance/crypto-assets_en [aplūkots 20.03.2025.]

³ Zilgalvis P. Digitālās ekonomikas juridiskie aspekti. Jurista Vārds, 2023, Nr. 6, 12. lpp.

2020. gada digitālās finanšu stratēģijas⁴ ietvarā ES 2023. gada 31. maijā ir pieņēmusi visaptverošu tiesisko regulējumu⁵ (turpmāk – Regula 2023/1114), atbilstoši kuram ES tiesību sistēmā ir ticis nostiprināts jēdziens “**kriptoaktīvi**”. Kaut arī tikai ar Regulas 2023/1114 pieņemšanu tika atklāts jēdziena “kriptoaktīvi” saturs, sniedzot tā legaldefinīciju, tomēr šis jēdziens ES tiesību aktos nebija jauns. Piemēram, atbilstoši Eiropas Parlamenta un Padomes 2022. gada 30. maija regulas 2022/858⁶ preambulas pirmajai daļai kriptoaktīvi jau bija atzīti par vienu no galvenajiem sadalītās virsgrāmatas tehnoloģijas (jeb blokķēdes) lietojumiem finanšu nozarē.

Līdz ar Regulu 2023/1114 tika pieņemts Kriptoaktīvu pakalpojumu likums⁷, lai veicinātu kriptoaktīvu jomas attīstību un noteiktu tiesisku ietvaru kriptoaktīvu tirgus darbībai Latvijā. Atbilstoši Kriptoaktīvu pakalpojumu likuma 1. pantam visi lietotie termini (t. sk. jēdziens “kriptoaktīvi”) atbilst Regulas 2023/1114 terminu lietojumam. Tādējādi kriptoaktīvi kā tiesību institūts, neskatoties uz šī jēdziena stabilo vietu tiesiskajā apziņā, nacionālajos normatīvajos aktos ir ietverts tikai kopš 2024. gada. Līdz ar to, ievērojot sabiedrībā valdošo diskursu, pētījumā tiks aplūkoti ne tikai jēdziena “kriptoaktīvi” ieviešanas vēsturiskie apstākļi, bet arī šo apstākļu ietekme uz tiesību sistēmu.

1. Kriptoaktīvu ieviešanas vēsturiskie apstākļi

Blokķēde, “Bitcoin”, kriptovalūtas, virtuālās valūtas... Pilnīgi jauns vārdu krājums, kas apraksta novatoriskas tehnoloģijas, lai ātri pārnestu vērtību visā pasaulē. Strauji attīstošās blokķēdes un sadalītās virsgrāmatas tehnoloģijas var radikāli mainīt finanšu ainavu.⁸ Minētā Finanšu darījumu darba grupas (angļu val. – *Financial Action Task Force* (FATF)) tēze atspoguļo ne tikai informācijas tehnoloģiju straujo attīstību un potenciālo ietekmi un norāda uz lietoto jēdzienu daudzējādību, bet arī netieši aktualizē jautājumu par šo jēdzienu savstarpējo kopsakaru. Piemēram, jēdzienu “Bitcoin” vai “blokķēde” savstarpēja nošķiršana nebūtu uzskatāma par problemātisku, jo katru šo jēdzienu raksturo noteiktas, tikai tiem piemītošas pazīmes, bet tādu jēdzienu kā “kriptovalūta” vai “virtuālā valūta” nošķiršana Latvijas tiesību sistēmā netiek risināta. Turklāt nenoteiktība ir attiecināma ne tik daudz uz vārda “valūta” saturu, bet gan uz prefiksoīdu “kripto-” kopsakarā ar vārdu “virtuāls”.

Sekojošajā Latvijas publikajā telpā esošajam diskursam par digitālajā vidē esošajām tiesībām un vērtībām, kriptovalūta, virtuālā valūta, kā arī atsevišķos gadījumos

⁴ Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un reģionu komitejai par ES digitālā finansējuma stratēģiju. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0591> [aplūkots 20.03.2025.]

⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2023/1114 par kriptoaktīvu tirgiem un ar ko groza Regulas (ES) Nr. 1093/2010 un (ES) Nr. 1095/2010 un Direktīvas 2013/36/ES un (ES) 2019/1937. Pieņemta 31.05.2023. [01.03.2025. red.]

⁶ Eiropas Parlamenta un Padomes regula (ES) 2022/858 par izmēģinājuma režīmu tirgus infrastruktūrām, kuru pamatā ir sadalītās virsgrāmatas tehnoloģija, un ar ko groza Regulas (ES) Nr. 600/2014 un (ES) Nr. 909/2014 un Direktīvu 2014/65/ES. Pieņemta 30.05.2022. [01.03.2025. red.]

⁷ Kriptoaktīvu pakalpojumu likums: LR likums. Pieņemts 13.06.2024. [01.03.2025. red.]

⁸ FATF: Virtual assets. Pieejams: <https://www.fatf-gafi.org/en/publications/Virtualassets/Virtual-assets.html#:~:text=The%20term%20'virtual%20asset'%20refers,safeguards%20as%20the%20financial%20sector> [aplūkots 20.03.2025.]

digitālā valūta tiek uztvertas kā viens tiesību objekts⁹, tikai ar dažādiem nosaukumiem. Arī aplūkojot Latvijas populārzinātniskajā juridiskajā literatūrā ar digitālo vidi saistīto jēdzienu lietojumu, ir sastopama, piemēram, frāze “virtuālā valūta jeb kriptovalūta”¹⁰. Šī frāze atklāj, ka jēdzieni “virtuālā valūta” un “kriptovalūta” tiek uztverti kā sinonīmi, kuri atspoguļo vienu un to pašu tiesību objektu. Tas savukārt *prima facie* liek pieņemt, ka minētie jēdzieni ir sinonīmi un to savstarpēja aizstāšana ir pieļaujama.

Kā pirmais no jēdzieniem ar grozījumiem Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likuma¹¹ (turpmāk – Novēršanas likums) 1. pantā, to papildinot ar 2². punktu, Latvijas normatīvajos aktos tika ieviests jēdziens “virtuālā valūta”. Atbilstoši 2017. gada 26. oktobra grozījumiem Novēršanas likumā¹² par virtuālo valūtu tika uzskatīts “vērtības digitālais atspoguļojums, kas var būt digitāli nosūtīts, glabāts vai tirgots un funkcionēt kā apmaiņas līdzeklis, bet nav atzīts par likumīgu maksāšanas līdzekli, nav uzskatāms par banknotu un monētu, bezskaidru naudu un elektronisko naudu, kā arī nav mone-tārā vērtība, kura uzkrāta maksājuma instrumentā, kas tiek izmantots Maksājumu pakalpojumu un elektroniskās naudas likuma 3. panta 10. un 11. punktā minētajos gadījumos”. Šāda jēdziena – “virtuālā valūta” – leģāldefinīcija atbilda tā brīža Finanšu darījumu darba grupas un Pasaules Bankas vadlīnijām¹³.

Attīstoties digitālo tehnoloģiju lietojumam un līdz ar to arī izpratnei par šajā vidē esošo procesu un norišu juridisko dabu, evolūciju piedzīvoja arī Finanšu darījumu darba grupas lietotā terminoloģija. Tā jēdziens “virtuālā valūta” tika aizstāts ar citu, saturiski precīzāku jēdzienu “virtuālie aktīvi”, minēto jēdzienu iekļaujot Finanšu darījumu darba grupas glosārijā¹⁴. Tika paredzēts, ka precizētais jēdziens ir attiecināms uz jebkuru vērtības digitālo attēlojumu, ko var digitāli tirgot, pārsūtīt vai izmantot samaksai (izņemot “fiat” valūtu digitālo attēlojumu)¹⁵.

Atkāpjoties no Finanšu darījumu darba grupas rekomendācijām, Novēršanas likumā atbilstoši 2023. gada 23. novembra grozījumiem¹⁶, kas stājās spēkā 2024. gada 1. jūlijā, jēdziens “virtuālā valūta” tika aizstāts nevis ar šķietami atbilstošāko jēdzienu

⁹ Miķelsons M. Kas ir virtuālā valūta Bitcoin? Pieejams: <https://ir.lv/kartoteka/kas-ir-virtuala-valuta-bitcoin/> [aplūkots 20.03.2025.]; Helmane I. Darījumi ar virtuālo valūtu – uzraudzība un riski. Pieejams: <https://lvportals.lv/norises/331589-darijumi-ar-virtualo-valutu-uzraudziba-un-riski-2021> [aplūkots 20.03.2025.]

¹⁰ Gorina D. Kriptovalūta kriminālprocesuālajās darbībās. Jurista Vārds, 2023, Nr. 18/19, 52. lpp.; Cvetkova I. Virtuālās valūtas juridiskā statusa civiltiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 2018, Nr. 45, 25. lpp.

¹¹ Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likums: LV likums. Pieņemts 17.07.2008. [09.11.2017. red.]

¹² Grozījumi Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likumā: LR likums. Pieņemts 26.10.2017. [09.11.2017. red.]

¹³ Likumprojekta “Grozījumi Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanas likumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/FEB181B5B41A0CA4C2258144002CC7CC?OpenDocument#b> [aplūkots 20.03.2025.]

¹⁴ International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, The FATF Recommendations, Updated October 2018. Paris: FATF, 2018, p. 124.

¹⁵ FATF: Virtual assets. Pieejams: <https://www.fatf-gafi.org/en/topics/virtual-assets.html> [aplūkots 20.03.2025.]

¹⁶ Grozījumi Noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma un proliferācijas finansēšanas novēršanas likumā: LR likums. Pieņemts 23.11.2023. [01.07.2024. red.]

“virtuālie aktīvi”, bet gan ar principiāli citu jēdzienu “kriptoaktīvi”, kura legāldefinīcija paredzēja, ka kriptoaktīvi ir “vērtības digitāls atveidojums, ko var digitāli tirgot vai nodot un ko var izmantot maksājumiem vai ieguldījumiem. Kriptoaktīvs neietver valstu centrālo banku emitētas valūtas, vērtspapīra vai cita finanšu aktīva digitālu atveidojumu”. Kaut arī lietotā terminoloģija atšķīrās, tomēr jēdziena “kriptoaktīvi” legāldefinīcija saturēja visas tās pašas pazīmes, kas bija ietvertas arī Finanšu darījumu darba grupas lietotajā jēdzienā “virtuālie aktīvi”.

Vienlaikus ar jau pieminētajiem grozījumiem Novēršanas likumā 2024. gada 30. jūnijā stājās spēkā Kriptoaktīvu pakalpojuma likums, atbilstoši kuram jēdziens “kriptoaktīvi” ir interpretējams saskaņā ar Regulas 2023/1114 3. panta 5. punktu, t. i., “kriptoaktīvs ir vērtības vai tiesību digitāls atveidojums, ko ir iespējams nodot un uzglabāt elektroniski, izmantojot sadalītās virsrāmātas tehnoloģiju vai līdzīgu tehnoloģiju”. Līdz ar to laika posmā no 2024. gada 1. jūlija līdz 2024. gada nogalei Latvijas tiesību sistēmā vienlaikus pastāvēja divas saturiski atšķirīgas jēdziena “kriptoaktīvi” legāldefinīcijas. Šī tiesību normu kolīzija tika atrisināta ar brīdi, kad 2024. gada 29. decembrī stājās spēkā grozījumi Novēršanas likumā, atbilstoši kuriem jēdziena “kriptoaktīvi” saturs tika sasaistīts tikai un vienīgi ar Regulu 2023/1114.

Līdz ar to Latvijas tiesību sistēmā vairs netiek lietoti jēdzieni “virtuālā valūta” un “virtuālie aktīvi” ar atbilstošajām legāldefinīcijām. Visos gadījumos tiek lietots jēdziens “kriptoaktīvi” ar Regulā 2023/1114 šim jēdzienam piešķirto saturu. Vispārējā gadījumā šāda ar digitālo vidi saistīto jēdzienu unifikācija būtu uztverama pozitīvi (jo tiek vienkāršota tiesību sistēma), ja vien tā ir balstīta saprātīgos apsvērumos, veicot atbilstošu detalizētu juridisko izvērtējumu.

2. Kriptoaktīvi *versum* virtuālie aktīvi

Atteikšanās no jēdziena “virtuālā valūta” Novēršanas likumā ir tikusi pamatota ar nepieciešamību nodrošināt minētā likuma atbilstību Finanšu darījumu darba grupas rekomendāciju glosārijā lietotajiem terminiem “virtuālais aktīvs” un “virtuālo aktīvu pakalpojumu sniedzējs”¹⁷. Arī Kriptoaktīvu pakalpojumu likuma pieņemšana ir tikusi saistīta ne tikai ar Regulas 2023/1114 tiešu piemērošanu, bet arī ar atbilstības Finanšu darījumu darba grupas 15. rekomendācijas prasībām nodrošināšanu¹⁸. Līdz ar to *prima facie* tieši Finanšu darījumu darba grupas sniegtajām rekomendācijām ir bijusi būtiska ietekme jēdziena “kriptoaktīvi” ieviešanā tādā apjomā, kādā tas ir šobrīd (t. sk. pilnībā atsakoties no jēdziena “virtuālā valūta (aktīvi)”).

Tomēr šāda pieņēmuma pamatotību liek apšaubīt tas, ka Finanšu darījumu darba grupas rekomendāciju glosārijā joprojām tiek lietots un skaidrots jēdziens “virtuālie aktīvi”¹⁹ (un nevis “kriptoaktīvi”, kā varētu pieņemt atbilstoši Finanšu ministrijas kā

¹⁷ Finanšu ministrijas Finanšu politikas departamenta Kredītiestāžu un maksājumu pakalpojumu politikas nodaļas juristes Agneses Saukumas 03.01.2025. e-vēstule [autora personiskais arhīvs, nepublicēts materiāls].

¹⁸ Tiesību akta projekta “Kriptoaktīvu pakalpojumu likums” sākotnējās ietekmes (ex-ante) novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/A6046FCA4AC71439C2258B12003CFFC6?OpenDocument> [aplūkots 20.03.2025.].

¹⁹ International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation, The FATF Recommendations, Updated February 2025. Paris: FATF, 2025, p. 138.

likumprojekta izstrādātājas viedoklim²⁰). Kā izriet no minētā glosārija, tad virtuālie aktīvi ir “vērtības digitāls attēlojums, ko var digitāli tirgot vai pārsūtīt un ko var izmantot maksājumu veikšanai vai kā ieguldījumus. Virtuālie aktīvi neietver “fiat” valūtu, vērtspapīru un citu finanšu aktīvu digitālos attēlojumus saskaņā ar FATF ieteikumiem”²¹. Salīdzinot minēto legaldefinīciju ar jēdziena “kriptoaktīvi” legaldefinīciju, kas ietverta Regulā 2023/1114, starp šiem jēdzieniem pastāv principiālas atšķirības, piemēram, jēdziens “virtuālie aktīvi” ir attiecināms uz jebkuru vērtības digitālu attēlojumu (kas pēc būtības ir binārs kods, jo sastāv no nullēm un vieniem²²), bet jēdziena “kriptoaktīvi” lietojums, pretstatā virtuālajiem aktīviem, ir ierobežots ar sadalītās virsrāmātas vai līdzīgu tehnoloģiju.

Turklāt ne mazāk būtiska atšķirība izriet no abu jēdzienu kopējās pazīmes – “digitālais attēlojums”. Ņemot vērā, ka šo jēdzienu izcelsme ir rodama dažādos tiesību avotos, arī to interpretācijas atšķiras. Virtuālā aktīva gadījumā digitālais atveidojums ir tikai “ kaut kā atveidojums digitālu datu veidā”²³, bet kriptoaktīva gadījumā atbilstoši Regulas 2023/1114 preambulas otrajai daļai digitālā atveidojuma pazīme ir atveidojumam piemītoša ārējā vērtība, kura nav tā iekšējā vērtība un kuru kriptoaktīvam subjektīvi piešķir attiecīgās personas vai tirgus dalībnieki²⁴. Tādējādi digitālais atveidojums kā patstāvīgs objekts kriptoaktīva gadījumā ir nošķirams no atveidotā objekta. Līdz ar to virtuālais aktīvs un kriptoaktīvs nav identiski.

“Virtuālie aktīvi” un “kriptoaktīvi” ir autonomi jēdzieni ar atšķirīgu saturu un ģenēzi. Jēdziens “virtuālie aktīvi” ir cieši saistīts ar Finanšu darījumu darba grupas darbības mērķiem, kuru sasniegšanai tiek pētīts, kā notiek naudas atmazgāšana un terorisma un proliferācijas finansēšana²⁵, bet jēdziens “kriptoaktīvi” ir interpretējams Regulas 2023/1114 ietvarā. Tā kā šajos jēdzienos ietvertais tiesību objekts nav identisks, turklāt tie tiesiski neizriet viens no otra, t. i., tie neatrodas savstarpējā atkarībā, tad nav pamatota arī to nekritiska savstarpēja aizstāšana vai viena no otra atvasināšana.

Minētā jautājuma nozīmīgumu aktualizē Valsts ieņēmumu dienesta vadlinijās par nodokļu un grāmatvedības normatīvā regulējuma piemērošanu darījumiem ar kriptoaktīviem norādītais, ka “virtuālā valūta ir tikai viens no kriptoaktīvu veidiem”²⁶. Tā kā šāds pieņēmums netiek pamatots ar juridiskiem apsvērumiem, tad ir jāpieņem, ka tas lielā mērā ir balstīts sabiedrībā valdošajā diskursā, kas vienādo tādu jēdzienu kā “virtuālā valūta” un “kriptoaktīvi” saturu.

²⁰ Finanšu ministrijas Finanšu politikas departamenta Kredītiestāžu un maksājumu pakalpojumu politikas nodaļas juristes Agneses Saukumas 03.01.2025. e-vēstule [autora personiskais arhīvs, nepublicēts materiāls].

²¹ International standards on combating money laundering and the financing of terrorism & proliferation. The FATF Recommendations. Paris: FATF, 2023, p. 137.

²² Kārklīš J. Pirkuma līguma objekta izpratne jauno patērētāju pirkuma direktīvu gaismā. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 26. lpp.

²³ FATF report. Virtual Currencies Key Definitions and Potential AML/CFT Risks. Paris: FATF, 2014, p. 13.

²⁴ Sk. Regulas 2023/1114 angļu valodas redakciju.

²⁵ FATF: What we do. Pieejams: <https://www.fatf-gafi.org/en/the-fatf/what-we-do.html> [aplūkots 20.03.2025.]

²⁶ Valsts ieņēmumu dienests. “Vadlinijas. Nodokļu un grāmatvedības normatīvā regulējuma piemērošana darījumiem ar kriptoaktīviem”. 04.02.2025. Pieejamas: <https://www.vid.gov.lv/lv/media/1484/download?-attachment> [aplūkots 20.03.2025.]

To, ka jautājums par jēdzienu “virtuālie aktīvi” un “kriptoaktīvi” nošķiršanu, visticamāk, ir ticis balstīts sabiedrībā esošajā diskursā un nevis juridiskajā analizē, netieši apliecina 2022. gadā sadarbībā ar Tieslietu ministriju, Latvijas Republikas prokuratūru un Valsts policiju ESF projekta “Justīcija attīstībai” ietvaros²⁷ izdotā “Rokasgrāmata “Darbs ar virtuālo valūtu””, kuras mērķauditorija ir izmeklētāji, prokurori un tiesneši²⁸. Atbilstoši rokasgrāmatai Novēršanas likuma “1. panta 2.² punktā ietvertās legāldefinīcijas **virtuālā valūta** vietā ir aicināts praksē izmantot zinātniski precīzāku jēdzienu **kriptovalūta**, jo **kriptovalūtas** jēdzienā ietvertais termins kriptogrāfija konkretizē jēdzienā **virtuālā valūta** ietilpstošo terminu virtuāls, proti, “informācija ar kriptogrāfijas metodēm (ar šifrēšanas atslēgu) šifrētā formā jau ir konkrēti matemātisko aprēķinu modeļi, kas pastāv vairāku datorsistēmu atmiņās – blokķēdēs”. Tāpat jāņem vērā, ka līdz ar **kriptoaktīvu** tirgus regulējuma pieņemšanu Eiropas Savienībā, **virtuālā valūta (kriptovalūta)** būs tikai viens no **kriptoaktīvu** veidiem”²⁹. Kaut arī tiek norādīts, ka jēdziens “kriptovalūta” ir zinātniski precīzāks par jēdzienu “virtuālā valūta”, tomēr zinātniski pamatoti apsvērumi, kas ļauj nonākt pie šāda secinājuma, netiek sniegti. Tāpat no minētā apgalvojuma nav iespējams izsecināt, kas ir tie jēdziena “virtuālā valūta” (šobrīd “virtuālie aktīvi”) juridiskie defekti, kas nepieļauj turpināt Finanšu darījumu darba grupas izmantoto jēdzienu lietojumu Novēršanas likumā.

Jēdziena “virtuāls” saturu “Rokasgrāmatas “Darbs ar virtuālo valūtu”” autori cenšas atklāt, par pamatu ņemot šī vārda semantisko nozīmi, uzsverot, ka “**Virtuāls** ir “[t]āds, kas fiziski neeksistē, bet ir matemātiski aprēķināts vai izveidots atsevišķa datora vai lielāku datorsistēmu atmiņā kā modelis””³⁰. Neapšaubāmi šāds vārda “virtuāls” skaidrojums ar tiešu atsauci uz atsevišķu datoru vai datorsistēmu *prima facie* rada priekšstatu par jēdziena “virtuālā valūta” juridisko dabu. Tomēr šāds skaidrojums nav pietiekošs, jo, veicot tiesību normas gramatisko interpretāciju, ir nepieciešams “noteikt visas iespējamās tiesību normas tekstā lietoto vārdu nozīmes”³¹, savukārt vārdam “virtuāls” ir vēl citas nozīmes, kuras nav tikušas izvērtētas.

Kopsavilkums

1. Tā kā digitālās sfēras un līdz ar to arī kriptoaktīvu (kā šīs sfēras lietojuma) vēsture ir salīdzinoši īsa, tad uz to attiecināmais tiesiskais regulējums ir jauns. Veidojoties ar kriptoaktīviem saistītajai Latvijas tiesiskajai telpai, tā sākotnēji ir balstījusies sabiedrībā valdošajā diskursā, mazāku vērību pievēršot juridiskiem apsvērumiem. Kaut arī tiesību sistēma, pieņemot jaunu tiesisko regulējumu, ir

²⁷ Tiesu administrācija. Izstrādāta rokasgrāmata “Darbs ar virtuālo valūtu”. Pieejama: https://www.ta.gov.lv/lv/jaunums/izstradata-rokasgramata-darbs-ar-virtualo-valutu?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F [aplūkota 20.03.2025.]

²⁸ Juriss J. Ievads. Rokasgrāmata “Darbs ar virtuālo valūtu”. Rīga: [b. i.], 2022, 3. lpp.

²⁹ Juriss 2022, 5. lpp. Pieejama: <https://www.ta.gov.lv/lv/media/2565/download?attachment> [aplūkota 20.03.2025.]

³⁰ Turpat, 5. lpp.

³¹ Rezevska D. 17. pants. Tiesību normu interpretācija un analogija. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Autoru kolektīvs Dr. iur. J. Briedes zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 269. lpp.

piedzīvojuši būtiskas pārmaiņas, tomēr arī šīs pārmaiņas, neveicot padziļinātu juridisku analīzi, nav spējušas pārvarēt esošā diskursa robežas.

2. Kaut arī tādi jēdzieni kā “virtuālā valūta / virtuālie aktīvi” un “kriptoaktīvi” nav sinonīmi, jo satur unikālas pazīmes, tomēr šie jēdzieni tiesību sistēmā tiek jaukti, t. sk. tiesību aktu jaunradē. Tas, ka jēdziens “virtuālā valūta” ir aizstāts ar jēdzienu “kriptoaktīvi”, neietekmē to, ka jau pieminētie ir patstāvīgi jēdzieni ar autonomu saturu un attiecīgi arī interpretējami. Turklāt, mēģinot skaidrot minēto jēdzienu kopsakaru, juridiskos apsvērumos nav balstīts pieņēmums, ka “virtuālā valūta ir tikai viens no kriptoaktīvu veidiem”.
3. Līdz ar jēdziena “virtuālā valūta” svīturošanu no Latvijas tiesiskās sistēmas tajā ir iekļauts tikai jēdziens “kriptoaktīvi”, kurš ir lietojams ne tikai Regulas 2023/1114 ietvarā, bet arī, piemēram, Novēršanas likumā. Tomēr tas nemaina jēdziena “kriptoaktīvi” atbilstoši Regulai 2023/1114 noteikto tvērumu. Centieni ielasīt jēdzienā “kriptoaktīvi” citas pazīmes, piemēram, tādas, kas izriet tikai no jēdziena “virtuālie aktīvi” tvēruma, nav pamatoti.

Pētījumu finansē “Atvērēšanas un noturības mehānisms” atbalstīts projekts “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija” (Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007).

Finansē
Eiropas Savienība
NextGenerationEU

Nacionālais
attīstības plāns

AUTORA PERSONISKO TIESĪBU PĀREJAS PROBLĒMJAUTĀJUMI LATVIJĀ

POINTS AT ISSUE IN TRANSFER OF AUTHOR'S MORAL RIGHTS IN LATVIA

Sintija Zalāne, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes *PhD* pretendente

Summary

According to the Copyright Law, an author's moral rights are non-transferable during their lifetime. After the author's death, only the right to disclose the work passes to the heirs. The remaining moral rights do not pass to the heirs – they can only protect these rights but not enforce them (for example, heirs cannot revoke a work that was disclosed during the author's lifetime, though they can take action if the author's moral rights are infringed). The legislator has deliberately limited the transferability of these rights by giving heirs solely the right to protect their moral rights, without conferring full powers to exercise them. Consequently, the heirs' rights concerning the author's non-transferable moral rights is restricted to their protection, not their active exercise.

Atslēgvārdi: autortiesības, autora personiskās tiesības, Autortiesību likums, mantinieki, tiesību pāreja

Keywords: copyright, moral rights of the author, Copyright Law, heirs, transfer of rights

Ievads

Saskaņā ar Latvijas Autortiesību likumu, “autors ir fiziska persona, kuras radošās darbības rezultātā radīts konkrēts darbs”¹. Par darbu minētā likuma izpratnē tiek uzskatīts “autora radošās darbības rezultāts literatūras, zinātnes vai mākslas jomā, neatkarīgi no tā izpaušmes veida, formas un vērtības”². Atbilstoši likumā nostiprinātajiem autortiesību principiem “autortiesības pieder autoram, tiklīdz darbs ir radīts, neatkarīgi no tā, vai darbs ir pabeigts”³, kas nozīmē, ka autortiesības darba autoram rodas automātiski un nav atkarīgas no publiskas (valsts noteiktas) reģistrācijas vai citiem administratīviem izpildes nosacījumiem. Turklāt “autortiesības ir būtiskas gan individuālajam tiesību īpašniekam, gan sabiedrībai kopumā”⁴. Tādējādi tiesību

¹ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000., 1. panta 1. punkts. [aplūkots 15.02.2025.]

² Turpat, 1, 1. panta 2. punkts.

³ Turpat, 1, 2. panta pirmā daļa.

⁴ Seville C. EU Intellectual Property Law and Policy. Cheltenham / Northampton: Edward Elgar Publishing, Inc., 2009, p. 325.

pārejas jautājums ir īpaši nozīmīgs intelektuālā īpašuma tiesību kontekstā, jo tas skar gan autora, gan viņa mantinieka intereses pēc autora nāves.

Lai gan “kontinentālās Eiropas valstīs ir atšķirīgi atrisinājušas teorētisko problēmu, vai personiskās tiesības kopā ar mantiskajām tiesībām ir daļa no vienām neatņemamām autoru tiesībām, vai arī tās ir patstāvīgas tiesības papildus mantiskajām tiesībām”⁵. Bernes konvencijā par literatūras un mākslas darbu aizsardzību (turpmāk – Bernes konvencija) nav pausta nekāda nostāja šajā jautājumā.⁶ Tomēr Latvijas Republika kā viena no Bernes konvencijas Savienības valstīm Autortiesību likuma 2. panta piektajā daļā skaidri nostiprinājusi principu, ka “autortiesībām ir personisku un mantisku tiesību raksturs”⁷. Kā norādīts, “autora personiskajām tiesībām ir jābūt neatkarīgām no parastajām mantiskajām tiesībām, un tām jāpaliek autoram arī pēc tam, kad viņš ir nodevis savas mantiskās tiesības”⁸. Notingemas Universitātes intelektuālā īpašuma tiesību profesors Pols Torremanss (*Paul Torremans*) savā pētījumu rokasgrāmatā uzsver, ka “šis nav autortiesību likums, tas ir *autora* likums”⁹. “Personiskās tiesības sniedz tiesisku atzīšanu autora īpašajām attiecībām ar viņa paša darbu”¹⁰, tādējādi apliecinot ciešo saikni starp šīm tiesībām, autora personību un viņa gribu. Tās ir autonomas un pastāv neatkarīgi no mantiskajām tiesībām.

Tomēr “pēc monisma teorijas principiem autortiesības veido vienotu sistēmu, nevis divas dažādas tiesības. Monistu – personālistu – doktrīna uzsver, ka autortiesības ir pirmām kārtām autora nemantiskās tiesības, no kurām tiek atvasinātas autora mantiskās tiesības”¹¹. Tādējādi Latvijas tiesību sistēmā nostiprinātais personisko un mantisko tiesību duālisms apliecina, ka autortiesību aizsardzības pamatā ir pats darba autors un viņa personība radošā darba procesā, savukārt mantiskās tiesības kalpo kā šo personisko tiesību dabisks paplašinājums.

Līdz ar to šajā rakstā tiks analizēti problēmjautājumi, kas saistīti ar autora personisko tiesību pāreju pēc viņa nāves un šādu tiesību pārejas regulējumu Latvijā. Tādējādi raksta mērķis ir noskaidrot:

- 1) vai autora personiskās tiesības vispār var pāriet un, ja var, tad kādos apstākļos. Lai to noskaidrotu, ir nepieciešams izpētīt divus aspektus:
 - (i) vai un kā personiskās tiesības var pāriet jau autora dzīves laikā;
 - (ii) kas notiek ar šīm tiesībām pēc autora nāves;
- 2) kuras personiskās tiesības var pāriet, un kādā veidā tās pāriet. Šeit būtiska ir atšķirība starp:
 - (i) tiesībām, kas autoram piešķirtas jau dzīves laikā un kuras pāriet mantiniekiem tieši;
 - (ii) tiesībām, kuras likumdevējs ir piešķīris mantiniekiem no jauna;

⁵ Lewinski S. von. *International Copyright Law and Policy*. New York: Oxford University Press, 2008, pp. 132–133, 5.95 (ii) punkts.

⁶ Citēts no: 5, p. 133, 5.95 (ii) punkts.

⁷ Ibid., 1, 2. panta piektā daļa.

⁸ The World Intellectual Property Organization. *WIPO Intellectual Property Handbook: Policy, Law and Use*. WIPO publication, 2004, No. 489 (E), p. 46, 2.201. punkts.

⁹ Paul Torremans. *Copyright Law. A Handbook of Contemporary Research*. Edward Elgar Publishing, Inc., 2007, p. 20.

¹⁰ Mira T. Sundara Rajan. *Moral Rights. Principles, Practice and New Technology*. New York: Oxford University Press, Inc., 2011, p. 4.

¹¹ Grudulis M. *Ievads autortiesībās*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 97. lpp.

- 3) kā tiek nodrošināta personisko tiesību aizsardzība, ja tiesību pāreja nenotiek. Šajā aspektā uzmanība tiks pievērsta galvenajai problēmai – vai pastāv mantinieku tiesību ierobežojums attiecībā uz autora personiskajām tiesībām pēc autora nāves.

Papildus autore vēlas precizēt, ka šajā rakstā netiks apskatīti ar mantošanu saistītie jautājumi, tostarp bezmantinieku mantas pāreja valstij, jo tie ir ārpus šī raksta tematiskā ietvara.

1. Vai autora personiskās tiesības vispār var pāriet un, ja var, tad kādos apstākļos

Saseksas Universitātes intelektuālā īpašuma tiesību lektors Dr. Andress Gvadamuss (*Andres Guadamuz*) savā pētījumu ziņojumā “Comparative Analysis of National Approaches on Voluntary Copyright Relinquishment” (“Nacionālo pieeju salīdzinošā analīze par brīvprātīgu atteikšanos no autortiesībām”) norāda, ka “personiskās tiesības ir raksturīgas personai, tās bieži tiek uzskatītas par atsevišķām no mantiskajām tiesībām. Lai gan pēdējās tiesības var nodot, pirmās lielākoties nevar. Ja personiskās tiesības ir neatņemamas, tad no tām nebūs iespējams atteikties, tāpēc rodas brīvprātīgas autortiesību atteikšanās problēma”¹². Saskaņā ar Latvijas Autortiesību likumu, autoram pastāv brīvprātīga autortiesību atteikšanās – piemēram, autoram ir tiesības pieprasīt pseidonīma lietošanu vai anonimitāti, neizmantojot ar Autortiesību likumu piešķirtās personiskās tiesības uz vārdu. Taču šajā nodaļā nepieciešams padziļināti aplūkot, vai Latvijas tiesību sistēmā ir paredzēta autora personisko tiesību nodošana, un, ja tāda iespēja pastāv, tad kādos apstākļos šīs tiesības var tikt nodotas un kādiem tiesību subjektiem.

1.1. Autora dzīves laikā

Aplūkojot Latvijas Autortiesību likumā noteikto, saskaņā ar Autortiesību likuma 14. panta otrās daļas noteikto, neviena no autora personiskajām tiesībām autora dzīves laikā nevar pāriet citai personai.¹³ Līdz ar to šīs tiesības nav nododamas, kā arī citā veidā atsavināmas un paliek tikai un vienīgi autora rīcībā visā viņa dzīves laikā.

Raksta autore piekrit zvērināta advokāta Māra Grudulā grāmatā “Ievads autortiesībās” paustajam viedoklim un norāda, ka “nemantiskās tiesības mēdz dēvēt arī par autora personiskajām tiesībām”¹⁴, un, “tā kā šo tiesību uzdevums ir garantēt tikai un vienīgi darba autora un nevis citu tiesību īpašnieku intereses, šīs tiesības likumos tiek formulētas kā personiskas (neatsavināmas) un nemantiskas (tām nav mantiska ekvivalents). Formulējums nodrošina to, ka tiesības autoram nekad netiks atņemtas un arī autors pats tās nevarēs atsavināt”¹⁵. “Šeit jāņem vērā, ka autortiesību doktrīna nekad nav atzinusi iespēju, ka nemantiskās tiesības faktiskā autora dzīves

¹² Citēts no: Andres Guadamuz. Comparative Analysis of National Approaches on Voluntary Copyright Relinquishment. 2014. p. 13, 2.3.2. punkts (CDIP/13/INF/6 pielikums). Pieejams: <https://tind.wipo.int/record/28965?v=pdf> [aplūkots 20.02.2025.]

¹³ Citēts no: Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000., 14. panta otrā daļa [aplūkots 15.02.2025.]

¹⁴ Grudulis M. 2006, 99. lpp.

¹⁵ Turpat, 14, 100. lpp.

laikā varētu tikt attiecinātas uz kādu citu personu, kā arī nekad nav pieļāvusi iespēju, ka šīs tiesības varētu attiecināt uz juridisku personu.”¹⁶

Raksta autore var secināt, ka Latvijas Autortiesību likums stingri aizsargā autora personiskās tiesības, nepieļaujot to pāreju uz citiem tiesību subjektiem autora dzīves laikā. Šī likumdevēja nostāja atspoguļo autora tiesību neaizskaramību un garantē autora pilnīgu kontroli pār savu darbu un tā izmantošanu. Turklāt saskaņā ar Autortiesību likuma 7. panta otro daļu “autortiesību subjekti var izmantot savas tiesības paši vai ar savu pārstāvju starpniecību (arī ar kolektīvā pārvaldījuma organizāciju starpniecību)”¹⁷. Tātad autors var realizēt un aizstāvēt savas personiskās tiesības patstāvīgi vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību, piemēram, pilnvarojot nozares speciālistus tiesību aizsardzībai vai to realizācijai. Tomēr praksē rodas jautājumi par to, kā šīs tiesības tiek aizsargātas pēc autora nāves, jo tiesību subjekts – pats autors – vairs nav klātesošs.

1.2. Pēc autora nāves

Autortiesību likuma 16. pants regulē jautājumus par autora tiesību pāreju. Likumdevējs minētā panta pirmajā daļā no visiem autortiesību subjektiem, kas noteikti minētā likuma 7. pantā, proti, “darba autors, līdzautori, ieskaitot audiovizuāla darba autorus, atvasināto darbu autori, viņu mantinieki un citi autora tiesību pārnēmēji”¹⁸, ir paredzējis, ka tikai autora mantiniekiem kā personisko tiesību izliešanas subjektiem var pāriet autora dzīves laikā pastāvošās personiskās tiesības.

Atbilstoši Bernes konvencijas 6.bis panta otrās daļas norādītajam personiskās tiesības, kas piešķirtas autoram saskaņā ar 6.bis panta pirmo daļu, pēc viņa nāves var izmantot personas vai iestādes, kas pilnvarotas saskaņā ar tās valsts tiesību aktiem, kurā tiek pieprasīta aizsardzība.¹⁹ Minētā panta daļa “ļauj valsts tiesību aktos, ja tiek pieprasīta aizsardzība, noteikt personas vai iestādes, kuras var īstenot tiesības saskaņā ar personiskajām tiesībām pēc autora nāves vai mantisko tiesību izbeigšanās”²⁰. Kā norāda Māris Grudulis, “tie var būt gan autora mantinieki, legatāri, speciāli tam ieceltas personas, pārdzīvojušais laulātais, attiecīgi pilnvarotas valsts vai privātas institūcijas, kā arī jebkura cita persona, kurai attiecīgās valsts likumdošana atvēl šo tiesību realizāciju”²¹. No minētā izriet, ka, pamatojoties uz Autortiesību likuma 16. panta pirmās daļas formulējumu, ar jēdzienu “mantinieki” tiek saprasti ne tikai paši mantinieki, bet arī citi autora tiesību pārnēmēji, piemēram, legatāri, speciāli ieceltas personas un attiecīgas institūcijas, kas ir pilnvarotas veikt šo tiesību aizsardzību un realizāciju.

¹⁶ Grudulis M. 2006, 14, 73. lpp.

¹⁷ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000., 7. panta otrā daļa. [aplūkots 15.02.2025.]

¹⁸ Turpat, 17, 7. panta pirmā daļa.

¹⁹ Citēts no: Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību. Pieņemta: 09.09.1886., grozīta: 28.09.1979., 6. bis panta otrā daļa.

²⁰ World Intellectual Property Organization. Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. WIPO Publication No. 615(E), 1978, p. 43, 6 bis.9.

²¹ Grudulis M. 2006, 108. lpp.

2. Kuras personiskās tiesības var pāriet, un kādā veidā tās pāriet

2.1. Autora personiskās tiesības dzīves laikā

Lai noskaidrotu, kuras personiskās tiesības var pāriet mantiniekiem, vispirms ir nepieciešams aplūkot, kādas personiskās tiesības likumdevējs ir piešķīris autoram viņa dzīves laikā. Autortiesību likuma 14. panta pirmajā daļā ir nostiprinātas neat-savināmas autora dzīves laikā personiskās tiesības uz:

- 1) autorību, kas ir skaidrojama kā tiesības tikt atzītam par darba autoru²²; “Autorība ir juridisks fakts, proti, personas, kas radījusi darbu, saikne ar šo darbu”²³;
- 2) “izlemšanu, vai darbs tiks izziņots un kad tas tiks izziņots”²⁴, “autoram ir eks-kluzīvas tiesības izlemt, vai un kādā veidā viņa darbs tiks publiski izrādīts”²⁵;
- 3) “darba atsaukšanu – tiesības pieprasīt, lai darba izmantošana tiek pārtraukta, ar noteikumu, ka autors sedz zaudējumus, kas pārtraukšanas dēļ radušies izmantotājam”²⁶;
- 4) “vārdu – tiesības pieprasīt, lai viņa vārds būtu pienācīgi norādīts visās kopijās un jebkurā ar viņa darbu saistītā publiskā pasākumā, vai pieprasīt pseido-nīma lietošanu vai anonimitāti”²⁷;
- 5) “darba neaizskaramību – tiesības atļaut vai aizliegt izdarīt jebkādas pārveido-jumus, grozījumus un papildinājumus gan pašā darbā, gan tā nosaukumā”²⁸. “Lai gan darba parastas izmantošanas gaitā veikto izmaiņu piemēri parasti nav uzskatāmi par personisko tiesību pārkāpumiem, tie nav pilnībā atbrīvoti no”²⁹ autora tiesībām iebilst pret jebkādu modifikāciju;
- 6) “pretdarbību (arī uz vienpusēju atkāpšanos no līguma, neatlīdzinot zaudēju-mus) jebkurai sava darba izkropļošanai, sagrozīšanai vai citādei pārveidoša-nai, kā arī tādai autora tiesību aizskaršanai, kas var kaitēt autora godam vai cieņai”³⁰.

Ņemot vērā, ka minētās tiesības ir cieši saistītas ar autora personību un viņa gribu, tās nevar pāriet citai personai autora dzīves laikā. Pēc viņa nāves tomēr daļa no šīm tiesībām var tikt realizētas ar autora mantinieku vai nozīmētu personu starpniecību, ievērojot normatīvajos aktos noteiktos ierobežojumus un prasības.

²² Citēts no: Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000., 14. panta pirmā daļa. [aplūkots 15.02.2025.]

²³ Rozenfelds J. Intelektuālais īpašums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2008, 39. lpp.

²⁴ Turpat, 22, 14. panta pirmā daļa.

²⁵ World Intellectual Property Organization. Guide to the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. WIPO publication, 1978, No. 615(E), pp. 42–43, 6. bis.7. punkts.

²⁶ Ibid., 22.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

²⁹ Reinbothe J., Lewinski S. von. The WIPO Treaties on Copyright: A Commentary on the WCT, the WPPT, and the BTAP. Second Edition. UK: Oxford University Press, 2015, p. 514, 9.5.21. punkts.

³⁰ Ibid., 22.

2.2. Likumdevēja piešķirtās tiesības mantiniekiem

No minētajām autora dzīves laikā pastāvošajām personiskajām tiesībām uz likuma pamata mantiniekiem tieši pāriet tikai viena. To nosaka Autortiesību likuma 16. panta pirmās daļas pirmais teikums: “Autora mantiniekiem pāriet tiesības izziņot darbu”³¹. “Izziņošanas tiesība garantē, ka autors var lemt, kāds būs darba liktenis un vai sabiedrība iegūs intelektuālo pieeju darbam, vai arī tas mūžam paliks tai slēpts.”³² “No tā izriet, ka ar izziņošanu saprot darba pirmreizējo paziņošanu publikai, kas var arī nebūt saistīta ar komerciālu interešu apmierināšanu. Publiskošana turpretim allaž vērsta uz komerciālu darba izmantošanu. Darba izziņošanai ir svarīga nozīme darba turpmākajā liktenī.”³³ Tas nozīmē, ka mantinieki kā autora personisko tiesību izlietošanas subjekti iegūst automātisku (uz likuma pamata) tiesību pāreju bez aktīvas nodošanas darbības. Likumdevējs mantiniekiem ir piešķīris tādas pašas tiesības, kādas autoram bija dzīves laikā – proti, izlemt, vai darbs tiks izziņots un kad tas notiks, neatkarīgi no komerciālu interešu apmierināšanas.

Autortiesību likuma 16. panta pirmajā daļā noteiktā tiesību pāreja, kas attiecas tikai uz darba izziņošanu, raisa diskusijas par to, vai patiešām pārējās personiskās tiesības netiek pārmantotas, jo no minētā panta izriet, ka mantiniekiem pāriet tikai tiesības izziņot darbu. Līdz ar to neatkarīgi no likumdevēja iespējamās kļūdas mantiniekiem ir tiesības izmantot tikai vienu no personiskajām tiesībām – darba izziņošanu. Ja mantiniekiem pārietu pilnīgi visas autora personiskās tiesības, tas nozīmētu, ka viņi iegūtu arī tiesības uz darba atsaukšanu, ļaujot izņemt no apgrozības jebkuru autora izziņoto darbu. Tomēr, ja darba atsaukšana nav bijusi autora izteiktā griba dzīves laikā, pēc viņa nāves būtu jāciena autora pieņemtā lēmuma neatgriezeniskums. Līdz ar to izziņots darbs vairs nevarētu tikt atsaukts, bet tikai aizsargāts no mantinieku puses.

3. Kā tiek nodrošināta personisko tiesību aizsardzība, ja tiesību pāreja nenotiek

Kā iepriekšējā nodaļā tika noskaidrots, tikai viena no sešām Autortiesību likumā noteiktajām autora personiskajām tiesībām pāriet mantiniekiem. Tādēļ ir būtiski saprast, kā tiek nodrošināta personisko tiesību aizsardzība attiecībā uz tām autora personiskajām tiesībām, kuras likumdevējs nav atļāvis pāriet mantiniekiem pēc autora nāves.

Saskaņā ar Autortiesību likuma 16. panta pirmās daļas otro teikumu “autora mantiniekiem ir tiesības aizsargāt autora personiskās tiesības”³⁴. Tas nozīmē, ka personiskās tiesības, kas uz likuma pamata nepāriet mantiniekiem, viņiem nav tiesību izmantot vai īstenot, taču viņiem ir pienākums un tiesības nodrošināt šo tiesību aizsardzību. Tā, piemēram, ja pēc autora nāves trešā persona veic darbības, kas apdraud autora godu vai cieņu, piemēram, sagrozot vai kropļojot darbu, mantiniekiem

³¹ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000., 16. panta pirmā daļa. [aplūkots 15.02.2025.]

³² Grudulis M. 2006, 101. lpp.

³³ Rozenfelds J. 2004, 41. lpp.

³⁴ Autortiesību likums: LV likums. Pieņemts 06.04.2000., 16. panta pirmā daļa. [aplūkots 23.03.2025.]

ir tiesības vērsties tiesā, pieprasot atjaunot darba sākotnējo versiju un aizliegt tā izplatīšanu sagrozītā veidā. Tādējādi aizsargājot autora personiskās tiesības uz darba neaizskaramību un nodrošinot viņa reputācijas aizsardzību arī pēc nāves, lai gan mantiniekiem nav tiesību pilnīgi realizēt šīs tiesības tā, kā to varētu darīt pats autors savā dzīves laikā.

Aplūkojot Māra Grudulļa grāmatā “Ievads autortiesībās” pausto, “interesants ir fakts, ka vairākas no šīm tiesībām (piemēram, tiesības uz darba integritāti un autorību) darbojas arī pēc autora nāves un tādējādi garantē tam pienācīga goda izrādīšanu no sabiedrības puses. Šis aspekts veiksmīgi apstiprina, ka nav pietiekami tiesības dēvēt tikai par personiskajām tiesībām, jo personiskās tiesības parasti izbeidzas līdz ar konkrētās personas nāvi (piemēram, uztura tiesība), savukārt aprakstītajā gadījumā tiesības faktiski turpina pastāvēt arī pēc tam, kad to subjekts ir zaudējis tiesībspēju vispilnīgākajā nozīmē. Šī tiesību īpašība liecina par to, ka autora nemantiskās tiesības savā būtībā nav subjektīvas tiesības, bet gan juridisks pienākums visiem sabiedrības individiem ievērot noteiktu uzvedības modeli (*lois de police*)”³⁵. Savukārt Kaspars Balodis grāmatā “Ievads civiltiesībās” norāda, ka, “ja nomirst cilvēks vai beidz pastāvēt juridiska persona, subjektīvās tiesības likumā noteiktajā kārtībā pāriet citām personām vai izbeidzas”³⁶. “Tiesību subjektam piešķirtā tiesiskā vara ir nevis absolūts, bet gan likuma kontrolēts rīcības pilnvarojums. Likumā ir noteikti nepieciešamie ierobežojumi un aizliegumi, lai subjektīvo tiesību īstenošana netraucētu tiesisko kārtību vai pārējo civiltiesiskās apgrozības dalībnieku pamatotās intereses.”³⁷ No minētā secinot, ka gan M. Grudulis, gan K. Balodis uzsver, ka autortiesību un civiltiesību institūti ir cieši saistīti ar individuālajām un sabiedriskajām interesēm, un tiesību īstenošana ir jāuzrauga, lai nodrošinātu līdzsvaru starp subjektīvajām tiesībām un sabiedrības kārtību. M. Grudulis akcentē, ka personiskās tiesības ir autora nemantiskās tiesības, kas saglabājas pēc viņa nāves un ir ne tikai kā individuālas tiesības, bet arī juridisks pienākums visiem sabiedrības locekļiem. Savukārt K. Balodis norāda, ka tiesības tiek ierobežotas un regulētas tiesību aktos, lai tās nenovestu pie kaitējuma citiem tiesību subjektiem. Paustie atzinumi uzsver tiesību pārejas un aizsardzības nozīmi pēc tiesību subjekta nāves, uzsverot, ka tiesības autortiesību jomā nebeidzas ar konkrētās personas nāvi, bet turpinās, lai nodrošinātu gan sociāli taisnīgu, gan tiesiski nepieciešamu regulējumu.

Tādējādi mantinieku nodrošinātā aizsardzība attiecas uz to, lai nodrošinātu, ka šīs tiesības netiek pārkāptas vai apdraudētas pēc autora nāves, taču tās nenodrošina pilnīgu tiesību realizāciju, kāda bija iespējama autora dzīves laikā. Līdz ar to varam secināt, ka mantiniekiem attiecībā uz autora personisko tiesību aizsardzību pāriet tiesības tikai tiktāl, ciktāl tas attiecas uz šo tiesību aizsardzību, nevis to izmantošanu, proti, no tiesību aizsardzības likuma aspekta. Mantiniekiem pastāv tiesību ierobežojums attiecībā uz autora personiskajām tiesībām pēc autora nāves, jo likumdevēja piešķirtā tiesība uz aizsardzību no mantinieku puses jau pati par sevi nozīmē ierobežotu tiesību pāreju.

³⁵ Grudulis M. 2006, 100. lpp.

³⁶ Balodis K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 117. lpp.

³⁷ Turpat, 36, 118. lpp.

Kopsavilkums

1. Latvijas Autortiesību likums atspoguļo duālistisku pieeju, kurā personiskās un mantiskās tiesības tiek nošķirtas, vienlaikus apliecinot autora personisko tiesību ilgstošo nozīmi arī pēc autora nāves. Šāda pieeja nodrošina līdzsvaru starp mantiniekiem piešķirtajām tiesībām, sabiedrības interesēm un autora radošā darba saglabāšanu ilgtermiņā.
2. Autora personiskās tiesības Latvijas tiesību sistēmā ir atzītas par neatsavināmām un cieši saistītām ar autora personību, tāpēc autora dzīves laikā tās nevar tikt nodotas un nepāriet nevienai personai.
3. Autora mantiniekiem no visām autora dzīves laikā pastāvošajām personiskajām tiesībām uz likuma pamata tieši pāriet tiesības uz darba izziņošanu, proti, izlemt, vai darbs tiks izziņots un kad tas notiks, – tās ir mantinieku izlietojamas tiesības.
4. Autora mantinieki iegūst tiesības aizsargāt visas autora personiskās tiesības; piemēram, mantinieki var nepieļaut darba izkropļošanu, sagrozišanu vai tādu izmantošanu, kas var kaitēt autora godam un cieņai.
5. Personisko tiesību aizsardzība pēc autora nāves ietver ierobežotu tiesību pāreju, kas balstās vairāk uz autora radošā darba un sabiedrisko interešu saglabāšanu, nevis uz mantiniekam nodotām subjektīvām tiesībām. Šīs tiesības mantiniekiem pāriet tikai tiktāl, cik tas attiecas uz šo tiesību aizsardzību, nevis to izmantošanu, proti, no tiesību aizsardzības likuma aspekta.

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESA: TIESĪBU TEORIJAS UN TIESĪBU VĒSTURES PERSPEKTĪVAS

JUDIKATĪVĀ KONSTITŪCIJA: IZPRATNE UN NEPIECIEŠAMĪBA

JURISPRUDENTIAL CONSTITUTION: UNDERSTANDING AND NECESSITY

Jānis Pleps, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras asociētais profesors

Summary

The author of the article critically analyses the concept of a jurisprudential constitution developed in Lithuanian constitutional theory. This concept emphasizes the crucial role of the Constitutional Court in the legal system, recognizing constitutional interpretation given by the Constitutional Court as a binding part of the Constitution, obligatory for other state institutions and society. According to this view, the Constitutional Court holds exclusive authority and a monopoly on constitutional interpretation. The author stresses that such an approach disregards the principle of diversity of the sources of law, arguing that constitutional interpretation should consider all possible sources of law, not just the legally binding interpretation provided by the Constitutional Court. Furthermore, the Constitution is applied not only by the Constitutional Court but also by all state institutions, which, as a result, engage in constitutional interpretation. In this context, the author examines the meaning and significance of the famous quotation by Charles Evans Hughes: “The Constitution is what the judges say it is.” Traditionally, this phrase has been used to describe the political influence of constitutional courts.

Atslēgvārdi: konstitūcija, konstitūcijas normu saturs, noskaidrošana, konstitucionālā tiesa, judikatīvā konstitūcija, oficiālā konstitucionālā doktrīna

Keywords: Constitution, constitutional interpretation, Constitutional Court, jurisprudential constitution, official constitutional doctrine

Ievads

Pēc Otrā pasaules kara kā Rietumeiropā, tā arī citviet pasaulē plaši aizgūta un tiesiskajās sistēmās ieviesta¹ profesora Hansa Kelzena (*Hans Kelsen*, 1881–1973) projektētā konstitucionālās tiesas ideja.² Konstitucionālā tiesa ar tai piešķirtajām

¹ Plašāk sk.: Stone Sweet A. *Constitutional Courts*. Grām.: *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*. Edited by Michel Rosenfeld and András Sajó. Oxford: Oxford University Press, 2012, pp. 817–820.

² Kelsen H. *The nature and development of constitutional adjudication*. Grām.: Vinx L. *The Guardian of the Constitution*. Hans Kelsen and Carl Schmitt on the limits of constitutional law. Cambridge: Cambridge University Press, 2015, pp. 22–78.

pilnvarām iztulkot konstitūciju (juridiski saistoši noskaidrot konstitūcijas normu saturu), attiecīgi nodrošinot konstitūcijas pārākumu un augstāko juridisko spēku, bija piemērots mehānisms, lai aizsargātu demokrātijas, cilvēktiesību un tiesiskas valsts principus, kā arī piedāvātu sabiedrībai mierīgus potenciālo politisko (vērtību) konfliktu risināšanas un taisnīguma atjaunošanas ceļus. Vācijas pieredze³ šajā ziņā bija tik sekmīga, ka pēc sociālistiskās sistēmas sabrukuma Centrāleiropā un Austrumeiropā konstitucionālās tiesas izveidošana šā reģiona tiesiskajās sistēmās tika uzskatīta par nepieciešamu inovāciju demokrātiskas tiesiskas valsts atjaunošanā.⁴

Iedvesmojoties no ASV Augstākās tiesas pieredzes un “dzīvās konstitūcijas” (*the living Constitution*)⁵ koncepcijas, konstitucionālās tiesas sekmēja konstitūcijas attiecināšanu uz teju visām sabiedrības dzīves norisēm un būtiskāko sabiedrības dzīves jautājumu izlemšanu konstitucionālajā tiesvedībā. Tiesiskajā un sociālajā realitātē tas nozīmēja politikas juridiskošanu un konstitucionālo tiesu politiskās ietekmes pieaugumu.⁶ Šajā ziņā gana klasiska ir norāde uz Federālās konstitucionālās tiesas svaru Vācijas tiesiskajā sistēmā: “No Pamatlikuma vairs viss nav atkarīgs. To, kas ir Konstitūcija, nosaka Konstitucionālās tiesas nolēmumi. “Konstitūcija ir tas, ko tiesneši saprot ar Konstitūciju”, tā jau 20. gadsimta sākumā paziņoja kāds amerikāņu tiesnesis. Tagad to var teikt arī par Vāciju.”⁷ Arī citu valstu konstitucionālajās tiesībās norāde uz konstitucionālo tiesu ieguldījumu konstitūcijas satura noteikšanā kļuva ļoti iecienīta. To parasti uzsver ar atsauci uz Čārlzu Evansu Hjūsu (*Charles Evans Hughes*, 1862–1948): “Kā tiesnesis Čārlzs Evanss Hjūss [...] norādīja, pārfrazējot tiesu aktīvismu, “[m]ums ir jāievēro Konstitūcija, bet to, kas ir Konstitūcija, noteic tiesneši.”⁸ No Hjūsa atziņas izrietošais politiskās varas šarms aizrāva pat Eiropas Savienības Tiesu. Otrajā oficiālajā vizītē ASV Augstākajā tiesā Eiropas Savienības Tiesas priekšsēdētājs Vasilis Skouris (*Vassilios Skouris*) Hjūsa atziņu attiecināja uz Eiropas Savienības Tiesas darbību, raksturojot tās devumu Eiropas Savienības dibināšanas līgumu satura noteikšanā, lai nodrošinātu mieru un pārticību Eiropas kontinentā.⁹ Šajā ziņā vis-tālāk konstitucionālo tiesību teorijas attīstībā nonāks Lietuvas tiesiskajā sistēmā, kur mērķtiecīgi attīstīta judikatīvās konstitūcijas (*jurisprudencinė konstitūcija*)

³ De Visser M. *Constitutional Review in Europe. A Comparative Analysis*. Oxford and Portland: Hart Publishing, 2015, pp. 63–65. Plašāk sk.: Robertson D. *The Judge as Political Theorist. Contemporary Constitutional Review*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010, pp. 40–82.

⁴ Plašāk sk.: Robertson D. 2010, pp. 83–143.

⁵ Plašāk sk.: Obama B. *The Audacity of Hope. Thoughts on Reclaiming the American Dream*. Edinburgh, London, New York and Melbourne: Canongate, 2007, pp. 84–95.

⁶ Jarašiūnas E. *Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas*. Vilnius: Teisinės Informacijos Centras, 2003, pp. 76–99.

⁷ Forlenders H. Iztulkotājs kā suverēns ar neierobežotu varu. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., 2001, Nr. 10(26), 299. lpp.

⁸ Tančevs E. Vēlreiz par aktīvismu konstitucionālajā tiesvedībā. Grām.: *Konstitucionālās tiesas aktīvisms demokrātiskā valstī. Satversmes tiesas 2016. gada konferences materiālu krājums*. Rīga: Latvijas Republikas Satversmes tiesa, 2016, 77.–78. lpp. Sk. arī: Kūris E. *Doctrinal Experimenting with the Constitution in Lithuania: On the Structure of the Constitution, the Non-Amendability of Constitutional Provisions, and the Legal Force of ‘Pre-Constitutional’ Acts*. *Review of Central and East European Law*, 2023, vol. 48, No. 2, p. 115.

⁹ Skouris V. *The European Court of Justice’s Second Official Visit to the United States*. *International Lawyer*, vol. 41, No. 4, 2007, pp. 1004–1005.

konceptija.¹⁰ Atbilstoši šai koncepcijai konstitūciju tiesiskajā un sociālajā realitātē veido konstitucionālā likumdevēja pieņemtais konstitūcijas teksts, kā arī konstitucionālās tiesas nolēmumos ietvertā konstitūcijas interpretācija un konkretizācija.¹¹

Šā raksta mērķis ir salīdzinošo tiesību kontekstā aplūkot judikatīvās konstitūcijas koncepciju, tās saturu, rašanās iemeslus un ar tās īstenošanu saistītos izaicinājumus. Lai sasniegtu šo mērķi, vispirms tiks aplūkota Hjūsa atziņa kā pamats judikatīvās konstitūcijas īstenošanai, tad sniegts ieskats Lietuvas konstitucionālo tiesību teorijas atziņās par judikatīvās konstitūcijas koncepciju un, visbeidzot, aplūkoti izaicinājumi šīs koncepcijas īstenošanā tiesiskajā un sociālajā realitātē. Raksta tapšanā izmantota salīdzinošā metode, vēsturiskā metode un kritiskā metode, kā arī aplūkoto konstitūcijas normu interpretācijas metode un vispārējo tiesību principu konkretizācijas metode. Raksts lielā mērā balstīts uz salīdzinošo konstitucionālo tiesību un Lietuvas konstitucionālo tiesību zinātnieku darbu analīzi.

Hjūsa atziņa

Romiešu tiesību maksimas, juridiski sakāmvārdi un bieži vien kultūrreferences uz slaveniem tekstiem, grāmatām vai filmām var noderēt par efektīvu un pārlicināšanu argumentu kāda secinājuma pamatošanai vai pierādīšanai. Latvijas tiesiskajā sistēmā tas nav bieži izplatīts paņēmieni juridiskajā argumentācijā, bet daudzviet tas ir labi zināms un praktizēts (piemēram, tiesības un literatūras (*Law and Literature*)¹² disciplīnā). Šādā ziņā iepriekš minētā Hjūsa atziņa, ka konstitūcija ir tas, ko tiesneši saprot ar konstitūciju, ir kļuvusi par klasisku pamatojumu konstitucionālo tiesu nolēmumu nozīmīgumam tiesiskajā un sociālajā realitātē un konstitucionālās tiesas kā konstitūcijas normu piemērotāja ietekmes pārsvaram pār konstitucionālā likumdevēja varu. Jo īpašu smagumu šai pieejai piešķir tas, ka savu garo profesionālo mūžu Hjūss ir vainagojis ar ASV Augstākās tiesas priekšsēdētāja amatu.¹³ Citējot Hjūsa atziņu, šajā kontekstā parasti tiek norādīts tieši šis Hjūsa amats.

Atsaucēm uz tiesību avotiem svarīga ir to precizitāte un pareizība. Bieži vien kāda atziņa vai kultūrreference var tikt izrauta no konteksta vai lietota pat pretēji tās sākotnējai jēgai. Arī šajā rakstā ir svarīgi pārbaudīt Hjūsa atziņas lietojuma saturisko un kontekstuālo pareizību.

Vispirms jāatzīst, ka Hjūss patiešām ir izteicis konkrēto domu un tā ir precīzi publicēta viņa runu krājumā.¹⁴ Līdz ar to šajā ziņā tas ir reāls citāts, kura izcelšanos

¹⁰ Žalimas D. Lietuvas Republikos Konstitucija – jurisprudencinė konstitucija. Grām.: Lietuvas konstitucionalizmas. Ištakas, raida ir dabartis. Vilnius: Lietuvas Republikos Konstitucinis Teismas, 2018, pp. 252–254, 284–298, 320–322; Kūris E. 2023, pp. 112–117, 126–131.

¹¹ Statkus S., Amoliņa D. Piezīmes par “Satversmes lasīšanu Satversmes tiesā”. Jurista Vārds, 03.07.2012., Nr. 27(726), 9. lpp.

¹² Plašāk sk.: Posner R. A. *Law & Literature*. Third edition. Cambridge and London: Harvard University Press, 2009.

¹³ Shesol J. *Supreme Power. Franklin Roosevelt v. the Supreme Court*. New York and London: W. W. Norton & Company, 2010, pp. 24–34.

¹⁴ Hughes C. E. Speech before the Chamber of Commerce, Elmira, New York (3 May 1907). Grām.: Hughes C. E. *Addresses and Papers of Charles Evans Hughes, Governor of New York. 1906–1908*. New York and London: G. P. Putnam's Sons, 1908, p. 139. Pieejams: <https://www.loc.gov/item/08014814/> [aplūkots 24.03.2025.]

un saturu var precīzi pārbaudīt. Tomēr visādi citādi konkrētā atziņa ir pietiekami problemātiska, lai ar to pamatotu konstitucionālās tiesas svaru.

Attiecīgā atziņa ietverta Hjūsa 1907. gada 3. maija runā, kuru viņš teicis Elmiras Tirdzniecības palātā kā Ņujorkas štata gubernators.¹⁵ Tas ir vērā ņemams, ka Hjūss runas laikā vēl nav kļuvis par ASV Augstākās tiesas tiesnesi (1910–1916) un tās priekšsēdētāju (1930–1941); kā Ņujorkas štata gubernators (1907–1910) Hjūss ir politiķis, un līdz ar to attiecīgā atziņa ir politika, nevis tiesneša vērtējums par tiesas lomu konstitūcijas satura noteikšanā un piemērošanā. Tā nav tiesneša dižošānās ar savām pilnvarām, bet gan politika vērtējums par varas dalīšanas nozīmi un tiesu varas lomu tiesiskajā sistēmā. Tādā ziņā tas ir būtiski tiesu neatkarības principa un tiesiskas valsts principu nodrošināšanai, ja politiskā vara respektē tiesu nolēmumus un neapšaubā to izpildi.

Līdzīgi Latvijas tiesiskajā sistēmā savulaik Saeimas deputāts Arveds Bergs (1875–1941) bija asi iebildis pret Saeimas vairākuma centieniem nepieņemt Latvijas Senāta sniegtam Satversmes normu iztulkojumam un likumdošanas ceļā to pārskatīt. A. Bergs ļoti līdzīgi Hjūsam bija formulējis pieeju, kādu vajadzētu ievērot politiķiem attiecībā pret tiesas nolēmumiem: “Mums nevar būt citu domu, kā tikai tāda, ka Senāts ir likuma tulkotājs, un Senāta tulkojumiem mums ir jāpadodas. Var teikt, ka mūsu Satversme ir tas, kas ir rakstīts, plus tas, kā Senāts to iztulkojis. Runājot par paradoksi, varētu teikt, ka Senāta paskaidrojumi ir Satversmes sastāvdaļa.”¹⁶

Savu runu Elmiras Tirdzniecības palātā Hjūss nebija gatavojis iepriekš, bet tā bija improvizēta reakcija uz iepriekšējo pasākumā veikto runu, kurā tika kritizēta Ņujorkas štata politika, paredzot ierēdņu kontroli pār atsevišķām ekonomiskām aktivitātēm.¹⁷ Runātājs pirms Hjūsa bija piedāvājis neveidot kontroles institūcijas, bet ļaut brīvu ekonomisko aktivitāšu norisi, strīdus gadījumus atstājot tiesas izlemšanai. Atbildot viņam, Hjūss iebilda pret tiesu varas iesaistišanu attiecīgo jautājumu izlemšanā, uzsverot, ka tiesu iesaiste tajos var apdraudēt tiesu neatkarību, pakļaut tiesas sabiedrības kritikai un radīt pieprasījumu pēc tiesnešu iecelšanas amatā uz īsiem termiņiem, lai varētu par viņiem lemt politiski. Tas apdraudētu to tiesu varas lomu, kāda tiem paredzēta konstitūcijā, proti, būt par personas brīvību un īpašuma sargu.¹⁸ No Hjūsa runas kopumā nevar izsecināt tiesu varas pretenziju būt par konstitūcijas satura noteicējiem vai pamudinājumu uz juridisko aktīvismu. Tieši pretēji – Hjūsa argumentācija ir vērsta uz ierobežotu tiesu varas lomu sabiedrībā un vēlmi pasargāt tiesas no tādu jautājumu izlemšanas, kurus mūsdienās konstitucionālās tiesas ikdienišķi izlemj. Attiecīgā atziņa ir izrauta ne vien no runas kopējā konteksta, bet tā pat nav pilns teikuma citējums. Skatot teikumu kopumā, redzams, ka tajā ir uzsvars uz tiesu varas pienākumu aizsargāt personu brīvības un īpašumu, nevis to, ka tiesneši ir tie, kuri nosaka konstitūcijas saturu.¹⁹ Jo īpaši paturot prātā ASV precedentu tiesību sistēmu, ir acīmredzami, ka Hjūsa atziņa nav bijusi domāta kā pamatojums

¹⁵ Hughes C. E. Speech before the Chamber of Commerce, Elmira, New York (3 May 1907). Grām.: Hughes C. E. Addresses and Papers of Charles Evans Hughes, Governor of New York. 1906–1908. New York and London: G. P. Putnam's Sons, 1908, pp. 133–146.

¹⁶ Latvijas Republikas II Saeimas IX sesijas 20. sēdes 06.06.1928. stenogramma. Grām.: Latvijas Republikas II Saeimas stenogrammas. IX sesija. 1928. gads. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1928, 799. sl.

¹⁷ Hughes C. E 1908, p. 133.

¹⁸ Ibid, pp. 139–142.

¹⁹ Ibid, p. 139.

tiesu juridiskajam aktīvismam vai to politiskā svara pieaugumam tiesiskajā sistēmā. Tādējādi šī atziņa vēlākos konstitucionālo tiesību darbos ir lietota ārpus Hjūsa runas konteksta ar pavisam pretēju domu, kāda bijusi pašam runas teicējam.

Judikatīvā konstitūcija

Judikatīvās konstitūcijas koncepciju Lietuvas tiesiskajā sistēmā attīstījuši tiesību zinātnieki, kuri vienlaikus pildījuši arī Lietuvas Konstitucionālās tiesas tiesnešu pienākumus, – profesori Egidijs Jarašūns (*Egidijus Jarašiūnas*) un Egidijs Kūris (*Edidijus Kūris*).²⁰ Tādā veidā Lietuvas tiesiskajā sistēmā atspoguļota ideja par evolucionējošu, dinamisku, dzīvu konstitūciju, kurai ir ne vien miesa – referendumā pieņemts konstitūcijas teksts, bet arī gars – nerakstītu konstitucionālo principu un vērtību kopums, kuru savā praksē iztulko, konkretizē un tālāk attīsta konstitucionālā tiesa.²¹

No šādas konstitūcijas sistēmas izriet konstitucionālās tiesas nolēmumu īpašā nozīme konstitūcijas normu piemērošanā. Konstitucionālajai tiesai vienīgajai ir ekskluzīvas konstitūcijas interpretācijas un konkretizācijas tiesības – neviena cita amatpersona vai institūcija nevar pretendēt uz līdzvērtīgām tiesībām konstitūcijas normu satura noskaidrošanā, un konstitucionālās tiesas sniegtā konstitūcijas interpretācija un konkretizācija ir juridiski saistošas.²²

Konstitucionālās tiesas nolēmumos ietvertā konstitūcijas interpretācija, konkretizācija un tālāk attīstīšana veido oficiālo konstitucionālo doktrīnu – vispārsaistošu tiesību avotu, kas piemērojams vienlaikus ar konstitūcijas tekstu.²³ Konstitūcijas teksta piemērošana bez oficiālās konstitucionālās doktrīnas izmantošanas vai pretēji tai ir nepieļaujama.²⁴

Lai arī Lietuvas konstitucionālo tiesību teorijā tiek atzīti arī citi tiesību avoti, tomēr starp tiem oficiālajai konstitucionālajai doktrīnai un konstitucionālās tiesas sniegtajai konstitūcijas interpretācijai un konkretizācijai ir īpaša vieta.²⁵ Konstitucionālā tiesa savos nolēmumos pamatā atsaucas tikai un vienīgi uz oficiālo konstitucionālo doktrīnu. Tiek uzsvērtas arī konstitucionālās tiesas monopoltiesības uz oficiālās konstitucionālās doktrīnas attīstīšanu un koriģēšanu.²⁶ Analizējot oficiālo konstitucionālo doktrīnu, dažkārt tiek norādīts uz līdzībām ar precedentu tiesībām.²⁷

Atzīstot, ka konstitūcijas teksts atspoguļo tiesiskās sistēmas ideālus un potenciālu, tiek uzsvērts, ka oficiālā konstitucionālā doktrīna atspoguļo konstitūcijas konkretizāciju un detalizāciju attiecīgajā laikā. Ja konstitucionālās tiesas darba gaitā tiek uzkrāts

²⁰ Žalimas D. 2018, p. 253.

²¹ Plašāk sk.: Kūris E. Konstitucijos dvasia. Jurisprudencija, 2002, t. 30(22), pp. 16–31.

²² Žalimas D. 2018, pp. 291–298.

²³ Oficialioji konstitucinė doktrina. Pieejama: <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/oficialioji-konstitucine-doktrina/704> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁴ Jarašiūnas E. Oficialios konstitucinės doktrinos koregavimo problemas. Jurisprudencija, 2009, t. 1(115), pp. 41–44.

²⁵ Birmontienė T., Butvilavičius D., Maksimaitis M., Žiobienė E. Konstitucijos teorijos pagrindai, konstitucinės teisės samprata. Grām.: Lietuvos konstitucinė teisė. Antroji laida. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017, pp. 32–39.

²⁶ Jarašiūnas E. Oficialios konstitucinės doktrinos .. 2009, p. 58.

²⁷ Žalimas D. 2018, pp. 295–296.

pietiekams apjoms atziņu, kas veido oficiālo konstitucionālo doktrīnu, var konstatēt judikatīvas konstitūcijas esību, proti, ka konstitūcijas teksts apaudzis ar oficiālo konstitucionālo doktrīnu un izveidojis vienotu konstitucionālās īstenības regulējumu.²⁸

Lai varētu veidoties judikatīva konstitūcija, ir nepieciešama izpratne par konstitucionālās tiesas īpašo misiju konstitūcijas iztulkošanā, konstitucionālajai tiesai piešķirot ekskluzīvas tiesības konstitūcijas iztulkošanā un konkretizācijā.²⁹ Judikatīvā konstitūcija aptver visu konstitūcijas normu, principu un vērtību iztulkojumus, konkretizāciju un tālāk attīstīšanu, ko savos nolēmumos veikusi konstitucionālā tiesa, un šai oficiālajai konstitucionālajai doktrīnai ir tāds pats juridiskais spēks kā konstitūcijas normām un principiem.³⁰ Šajā ziņā Lietuvas tiesiskajā sistēmā ir atzīts, ka judikatīvo konstitūciju rada nevis viens konstitucionālās tiesas nolēmums, bet tās veidošanās ir pakāpenisks un konsekvents process. Lai izveidotos judikatīvā konstitūcija, ir nepieciešams pietiekams oficiālās konstitucionālās doktrīnas apjoms.³¹

Tādā veidā Lietuvas tiesiskajā sistēmā tiek saskaņota vajadzīgā konstitūcijas stabilitāte, lai tajā būtu pēc iespējas mazāk grozījumu, ar nepieciešamību pēc konstitūcijas dinamiskas attīstības, tai esot aktuālai un aptverot visus aktuālos sabiedrības dzīves jautājumus. Īstenojot “dzīvās konstitūcijas” koncepciju, Lietuvas tiesiskajā sistēmā ar konstitucionālās tiesas nolēmumu palīdzību tiek nodrošināts konstitūcijas pārākums un efektivitāte.³²

Līdz ar to tiek arī atzīts, ka oficiālā konstitucionālā doktrīna nekad nav pabeigta un pilnīga; ir iespējama oficiālās konstitucionālās doktrīnas attīstība un grozīšana (pārskatīšana). Taču kā oficiālās konstitucionālās doktrīnas attīstība, tā arī tās grozīšana (pārskatīšana) ir konstitucionālās tiesas kompetencē.³³

Lai arī Lietuvas Konstitucionālā tiesa ir kritizēta par vēlmi iegūt politisko ietekmi, tomēr kopumā Lietuvas tiesiskajā sistēmā Konstitucionālās tiesas loma ir akceptēta un pozitīvi novērtēta. Spēkā esošās Konstitūcijas stabilitāti un sekmīgumu lielā mērā nodrošinājusi konsekventa un aktīva Konstitucionālās tiesas pozīcija. Mainoties Konstitucionālās tiesas tiesnešiem, nav mainījusies attieksme pret Konstitucionālās tiesas misiju noteikt Konstitūcijas saturu un attīstīt oficiālo konstitucionālo doktrīnu. Skaidra un precīza judikatīvās konstitūcijas koncepcijas definēšana un īstenošana savā ziņā padarījusi Konstitucionālo tiesas ietekmi paredzamu un atklātu. Sabiedrība un politiskās varas rēķinās ar noteiktiem, iepriekš definētiem un izskaidrotiem noteikumiem Konstitūcijas īstenošanā.

Izaicinājumi judikatīvajai konstitūcijai

Hjūsa atziņas izcelšana un judikatīvās konstitūcijas koncepcijas uzsvēršana var radīt potenciālu spriedzi starp konstitucionālo tiesu, no vienas puses, un politiskajām varām un daļu sabiedrības, no otras puses. Tas jo īpaši būtiski ir šobrīd, saskaroties

²⁸ Jarašiūnas E. Jurisprudencinė konstitūcija. Jurisprudencija, 2006, t. 12(90), p. 27.

²⁹ Ibid, p. 28.

³⁰ Ibid, p. 29.

³¹ Ibid, p. 30.

³² Žalimas D. 2018, pp. 288–291.

³³ Jarašiūnas E. Jurisprudencinė konstitūcija, 2006, p. 31.

ar neliberālo demokrātiju fenomenu. Ja konstitucionālās tiesas pašas pretenciozi izceļ Hjūsa atziņu un flirtē ar ideju par gala vārdu konstitūcijas satura noteikšanā, tad var sagaidīt atsevišķu politisko spēku mērķtiecīgu vērsšanos pret tām.³⁴

Jau Lietuvas Konstitucionālā tiesa, to kritizējot par pārlieku aktīvismu, ir dēvēta gan par konstitūcijas šamaņiem³⁵, kuri vienīgie zina patieso konstitūcijas jēgu, gan par melno mantiju aristokrātiem,³⁶ kā elitāru struktūru to pretstatot sabiedrības viedoklim. Vēl plašāk konstitucionālo tiesu kritika izmantota neliberālo demokrātiju veidošanā Centrāleiropā.³⁷ Polijā un Ungārijā pirmā sastāva konstitucionālās tiesas nodrošināja strauju tiesiskās sistēmas transformāciju, kļūstot par ietekmīgiem politikas veidotājiem.³⁸ Neliberālās demokrātijas veidotāji šajās valstīs pēc uzvarām parlamenta vēlēšanās vērsās pret konstitucionālajām tiesām kā pret pirmajiem pretiniekiem. Šajā ziņā izrādījās, ka konstitucionālās tiesas ir salīdzinoši ātri un viegli sapakojamas un nav noturīgas pret demokrātijas apdraudējumu.³⁹

Šajā kontekstā vērts nepiemirst bijušā Izraēlas Augstākās tiesas tiesneša (1978–1995) un priekšsēdētāja (1995–2006) Ārona Baraka (אהרן ברק) komentāru par Hjūsa atziņu. Proti, Baraks uzsvēra: lai arī šī atziņa nav nepareiza, tā uzrāda kaitīgu aroganci. Tiesnešiem savās domās un darbos ir jādemonstrē mērenība un pazemība.⁴⁰ Tādā ziņā nevar aizmirst arī ASV Augstākās tiesas tiesneša (1962–1993) Bairona Vaita (*Byron Raymond White*, 1917–2002) pieeju, ka tiesneša mērķis ir godprātīgi paveikt savu darbu un tikt aizmirstam, nevis atstāt vārdu vēsturē, jo taisnīgumu nodrošina konstitūcija, nevis atsevišķi tiesneši.⁴¹ Ja politiskās varas un sabiedrība akceptē konstitucionālās tiesas autoritāti un demonstrē uzticēšanos tiesas darbam, tas nav pamats lepņībai un pašapmierinātībai, bet gan liela atbildība, kas jāapzinās. Jebkurā gadījumā savas lomas un pretenziju uz galavārdu izcelšana konstitūcijas satura noteikšanā nav labākā stratēģija nedrošos laikos.⁴²

Tāpat arī no juridisko metožu mācības perspektīvas ir pretenciozi uzskatīt, ka konstitūciju kā vienīgā institūcija interpretē un konkretizē tikai konstitucionālā tiesa. Ja sabiedrība vēlas iedarbīgu un reālu konstitūciju, kas ietekmē sabiedriskās attiecības un tiek efektīvi piemērota, jāapzinās, ka konstitūcijas normu satura noskaidrošana un piemērošana ir ikviena tiesību normu piemērotāja atbildības jautājums.⁴³ Satversmes

³⁴ Sal.: Balodis R. Satversme pārkāpj 100 gadu sliekšni, mokoties ar relativisma un tiesu aktīvisma kaitēm. Pieejams: <https://telos.lv/satversmes-100-gadu-slieksnis/> [aplūkots 24.03.2025.]. Sk. arī: Rozenbergs R. Satversmes simtgadi sagaidām ar novājinātu parlamentāro varu. Intervija ar Ringoldu Balodi. Pieejams: <https://nra.lv/neatkariga/intervijas/371744-satversmes-simtgadi-sagaidam-ar-novajinatu-parlamentaro-varu.htm> [aplūkots 24.03.2025.]

³⁵ Sakalas A. Ir Konstitucines Teismas jau blogas. Pieejams: <https://www.delfi.lt/news/ringas/politics/asakalas-ir-konstitucinis-teismas-jau-blogas-41207191> [aplūkots 24.03.2025.]

³⁶ Žalimas D. 2018, p. 295.

³⁷ Sajó A. *Ruling by Cheating. Governance in Illiberal Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, pp. 66–74; 183–185.

³⁸ Plašāk sk.: Robertson D. 2010, pp. 83–143.

³⁹ Sadurski W. *A Pandemic of Populists*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022, pp. 116–126.

⁴⁰ Barak A. *The Judge in a Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006, p. 112.

⁴¹ Gorsuch N. M. *A Republic, If You Can Keep It*. New York: Crown Forum, 2020, pp. 15–16, 322–323.

⁴² Sk. arī: Pleps J. Konstitucionālā struktūra nedrošos laikos. Augstākās Tiesas Biļetens, 2023, Nr. 27, 67.–70. lpp.

⁴³ Sk. arī Satversmes tiesas 19.12.2012. lēmuma par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01 18.2. punktu. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2012/200.22> [aplūkots 24.03.2025.]

tiesa Latvijā ir tālredzīgi uzsvērusi, ka “demokrātiskā un tiesiskā valstī ikvienai valsts varas institūcijai ir pienākums ievērot Satversmes normas un principus. Turklāt ikviens valsts institūciju veiktas tiesību piemērošanas jautājums ir pakļauts tiesu varas kontrolei, kas garantē Satversmei atbilstošu tiesību normu piemērošanu”⁴⁴. Konstitūcijas normu satura noskaidrošana un piemērošana tiesiskajā un sociālajā realitātē notiek visdažādākajos tiesību normu piemērošanas procesos, un ne visos gadījumos par kādu jautājumu būs iespēja izteikties konstitucionālajai tiesai. Tas savukārt nozīmē, ka ekskluzīvu konstitūcijas satura noteikšanas tiesību garantēšana konstitucionālajai tiesai savā ziņā nonāk pretrunā ar tiesību avotu daudzveidības principu.

Atbilstoši tiesību avotu daudzveidības principam tiesību normu piemērotājam ir jāņem vērā un jābalstās uz visiem tiesiskajā sistēmā pieejamajiem tiesību avotiem, kas ļauj nonākt pie pareiza un taisnīga lēmuma lietā.⁴⁵ Latvijas konstitucionālo tiesību teorijā ir atzīta virkne tiesību avotu, kuri ietekmē konstitūcijas normu izpratni un kuri būtu ņemami vērā konstitūcijas normu satura noskaidrošanā.⁴⁶ Satversmes tiesas nolēmumiem ir īpaša nozīme Satversmes normu piemērošanā, bet tie nav vienīgie pieļaujamie avoti, kuri būtu izmantojami Satversmes normu satura noskaidrošanā.⁴⁷ Tādā ziņā Satversmes tiesas spriedumu un lēmumu par tiesvedības izbeigšanu ierindošana pie patstāvīgajiem tiesību avotiem, atzīstot to vispārsaistošo spēku un obligāto raksturu, atspoguļo šā tiesību avota nozīmīgumu tiesiskajā sistēmā,⁴⁸ bet tas neizslēdz citu tiesību avotu izmantošanu Satversmes normu satura noskaidrošanā.

Tādā veidā tiek nodrošināta konstitucionālās tiesas autoritātes prioritāte konstitūcijas satura noteikšanā, bet ne bezierunu ekskluzivitāte. Pretējais būtu nesaderīgs ar varas dalīšanas principa prasībām, jo arī konstitucionālā tiesa ir padota likumam un tiesībām. Demokrātiskā tiesiskā valstī neviens neatrodas ārpus vai pāri tiesībām.⁴⁹ Tādā ziņā ir iespējama un nepieciešama konstitucionālās tiesas nolēmumu zinātniska kritika, kā arī cieņpilns dialogs ar konstitucionālo tiesu par tās prakses maiņu.⁵⁰

Demokrātiskas tiesiskas valsts konstrukcija liedz apšaubīt iespēju nodrošināt konstitucionālās tiesas monopolu un ekskluzivitāti konstitūcijas satura noteikšanā. Šajā ziņā attiecīga konstitucionālās tiesas pretenzija būtu pārsteidzīga. Nedrošos laikos arī konstitucionālajai tiesai kā tiesību normu piemērotājam jāapzinās sava padotība likumam un tiesībām, proti, ka tiesa atrod tiesiskajā sistēmā jau pastāvošas tiesību normas, nevis pati rada tās. Tāpat konstitucionālajai tiesai ir saistošs tiesību avotu daudzveidības princips, proti, tai konstitūcijas normu satura noskaidrošanā ir jāizmanto visi pieejamie tiesību avoti, kas palīdz nonākt līdz pareizam un taisnīgam

⁴⁴ Satversmes tiesas 19.12.2012. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01, 23. punkts.

⁴⁵ Rezevska D. Nacionālās tiesību avotu doktrīnas attīstība gadsimta laikā. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 282.–283. lpp.

⁴⁶ Kusiņš G. Konstitucionālo tiesību pamati. Grām.: Publiskās tiesības. Ievads. Inetas Ziemeles un Sanitas Osipovas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2024, 254.–259. lpp.

⁴⁷ Turpat, 258. lpp.

⁴⁸ Rezevska D. Judikatūra kā tiesību avots: izpratne un pielietošana. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Biļetens, 2010, Nr. 1, 28.–31. lpp.

⁴⁹ Bingham T. The Rule of Law. London: Allen Lane, 2010, pp. 3–9.

⁵⁰ Neimanis J. Satversmes tiesas procesa tiesības. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 11.–14. lpp.

lietas risinājumam, ne tikai savā iepriekšējā praksē uzkrātās atziņas. Tādā ziņā judikatīvās konstitūcijas koncepcija ir pārlietu vienkāršota atbilde šo laiku sarežģītajiem jautājumiem, ar kuriem saskaras konstitucionālās tiesas dažādās tiesiskajās sistēmās.

Kopsavilkums

1. Politikiem un sabiedrībai ir pienākums ievērot konstitucionālās tiesas nolēmumus un tajos veikto konstitūcijas normu satura noskaidrošanu. Konstitucionālās tiesas nolēmumu ievērošana ir tiesiskas valsts principa prasība.
2. Konstitucionālajai tiesai ir saistošs tiesību avotu daudzveidības princips, konstitūcijas pārākuma princips un varas dalīšanas princips. Arī konstitucionālā tiesa ir padota likumam un tiesībām, un tā atrod tiesiskajā sistēmā jau pastāvošas tiesību normas, kas nosaka konstitūcijas saturu, nevis pati rada jaunas konstitūcijas normas.
3. Konstitucionālās tiesas veiktā konstitūcijas normu satura noskaidrošana nevar būt vienīgais pieļaujamais avots tālākā konstitūcijas normu piemērošanā. Ikviens tiesību normu piemērotājs ir tiesīgs piemērot konstitūciju, tostarp noskaidrojot piemērojamo normu saturu, un visi konstitūcijas normu satura noskaidrošanas gadījumi ietekmē turpmāko konstitūcijas izpratni un tvērumu. Konstitūcijas normu satura noskaidrošanā jāņem vērā visi avoti, kas palīdz nonākt līdz pareizam un taisnīgam lietas risinājumam.
4. Konstitucionālās tiesas veiktā konstitūcijas satura noskaidrošana ir vispārsaistoša un obligāta, proti, citiem tiesību normu piemērotājiem tā ir jāievēro. Vienlaikus ir iespējams dialogs par konstitucionālās tiesas prakses maiņu, kā arī sagaidāma tiesību zinātnes iesaiste konstitucionālās tiesas nolēmumu analizē.
5. Mērenība un pazemība ir konstitucionāla vērtība varas pilnvaru īstenošanā ikvienā varas atzarā. Jo īpaši no konstitucionālās tiesas sagaidāma pieticība savas lomas un ietekmes uz tiesisko sistēmu pašnovērtējumā.

ĒTIKAS JUDIKATŪRA INDIVĪDA TIESĪBU AIZSARDZĪBAI

ETHICAL CASE LAW FOR THE PROTECTION OF INDIVIDUAL RIGHTS

Diāna Apse, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

Summary

The aim of the article is to examine and analyse certain problematic issues regarding the relationship between law and ethics, the importance of argumentation in the application of law, the accessibility of decisions in the protection of individual rights, based on the findings of legal science and specific judgments in order to achieve the goal of law – justice. Law and ethics relate to the coordination of social relations and activities in order to make them more qualitative and safer. Due to the regulatory function, they often pass into each other and their boundaries in some cases are not easily distinguishable. When summarising arguments, the person applying the law should also name those arguments that explain the assessment. Counterarguments have to be convincingly refuted, showing the stages of the thinking process. It should be explained why the finding named by the parties is incorrect or unlawful, which in no way helps to reveal the content of the legal norm. The credibility of the court, its reputation, openness towards the public are the criteria that require careful consideration of restricting the accessibility of decisions. The unavailability of decisions is detrimental to research interest of law students and the entitlement of the individual to know their rights.

Atslēgvārdi: tiesības, ētika, tiesību palīgavoti, argumentācija tiesību normu piemērošanā, nolēmumu pieejamība

Keywords: justice, ethics, supplementary sources of law, reasoning in applying legal norms, accessibility of decisions

Ievads

Raksta mērķis ir aplūkot un analizēt atsevišķus problēmjautājumus par tiesību un ētikas attiecībām, argumentācijas nozīmi tiesību piemērošanā, nolēmumu pieejamību indivīda tiesību aizsardzībā, balstītu tiesību zinātnes un konkrētu sprieduma atziņās, lai sasniegtu tiesību mērķi – taisnīgumu.

Tiesības un ētika attiecas uz sabiedrības attiecību un aktivitāšu saskaņošanu, lai savstarpējā secība būtu auglīgāka, kvalitatīvāka un drošāka. Regulatīvās funkcijas dēļ tās bieži pāriet viena otrā un to robežas atsevišķos gadījumos nemaz nav viegli nošķiramas.¹

¹ Lasmane S. Daži apsvērumi par tiesu varas ētisko kontekstu. *Jurista Vārds*, 05.06.2018., Nr. 23 (1029), 11. lpp.

Ētika kā filozofijas daļa ir mācība par gribas ideāliem un ideālām ieražām, kurām ir jābūt. Morāle ir ētisku principu kopums, tikumības mācība. Tiesības vairāk regulē ārējās cilvēku attiecības.²

Ētikas klātbūtne tiesībās veicina tiesiskās sistēmas dzīvotspēju. Tā ir saistīta ar profesionālo statusu un individuāliem rīcības gadījumiem, argumentēti atbildot uz tiesību jautājumiem.

Tiesību un ētikas mijiedarbība patstāvīgajos subsidiārajos avotos

Saistošajos spriedumos tiesību un ētikas kā sociālo normu mijiedarbība ir novērojama izsenis.

Satversmes tiesas spriedums lietā 2000-03-01 "Par Saeimas vēlēšanu likuma 5. panta 5. un 6. punkta un Pilsētas domes un pagasta padomes vēlēšanu likuma 9. panta 5. un 6. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 89. un 101. pantam, Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam un Starptautiskā pakta par pilsoņu un politiskajām tiesībām 25. pantam" raisīja tiesas sastāva diskusijas un tiesnešu atsevišķo domu rašanos.

"Kas ir izspiegojis un apspiedis pats savu tautu, kas to ir apkrāpis, nodevis un pievilis vai kas par to visu ir atbildīgs, tam nav vietas Bundestāgā pat tad, ja viņam nevar atņemt mandātu" (sk. 1996. gada spriedumu lietā "2 Bve 1/95").

Tiesību būtība un efektivitāte izpaužas arī to ētiskumā. Demokrātiskas sabiedrības leģitimajās interesēs ir prasīt no saviem politiskajiem reprezentantiem lojalitāti pret demokrātiju. Nosakot ierobežojumus, netiek apšaubīta kandidātu cieņa un gods personiskā tiesiskā labuma nozīmē, bet gan tiek apšaubīts tas, vai attiecīgās personas ir cienīgas pārstāvēt tautu parlamentā vai attiecīgajā pašvaldībā. Šie ierobežojumi attiecas uz personām, kuras bija okupācijas varas represiju aparāta štata darbinieki vai pēc 1991. gada 13. janvāra darbojās apstrīdētajās normās minētajās organizācijās un aktīvi vērsās pret atjaunoto Satversmi un Latvijas valsti.³ "Būt cienīgam" ir ētikas kategorijas jēdziens.

Tiesnešu A. Endziņa, J. Jelāgina, A. Ušackas atsevišķajās domās pie sprieduma uzsvērts: "Piekrītot, ka valsts un sabiedrība nevar eksistēt bez vispāratzītām ētikas (morāles) normām, jāuzsver, ka šādas normas nedrīkst tikt izmantotas pasīvo vēlēšanu tiesību atņemšanai apstrīdētajās normās minētajām personām." Sprieduma "Citāts [...] nav tiesas viedoklis, bet fragments no Bundestāga deputāta Vīfelšpica (Wiefelspütz) runas, kas spriedumā ietverts, lai ilustrētu attiecīgās normas mērķi – Parlamenta pašattīrīšanos. [...] Jaunas sociālās un ētiskās normas ir grūti ietveramas juridiskā normatīvā formā. Ja šāda normatīvā aizsardzība ir pārspīlēta, tā var kļūt nedemokrātiska. Attiecībā uz vēletu institūciju locekļiem lēmums par to, vai attiecīgais kandidāts atbilst no ētikas viedokļa, būtu jāpieņem vēletājam. Protams, vēletāju rīcībā jābūt pietiekamai informācijai par deputāta kandidāta darbību apstrīdētajās normās minētajās organizācijās. Pie kam Latvijas vēlēšanu sistēma nodrošina

² Lēbers A. Ievads tiesību zinībās. Pēc Latvijas Augstskolā lasītām lekcijām 1920./21. gadā. Studentu Padomes izdevums. Rīga: Ģeodēzijas-topogrāfijas Litografija, b. g., 46. lpp.

³ Satversmes tiesas spriedums lietā 2000-03-01. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2000-03-01_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 12.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=/wp-content/uploads/2016/02/2000-03-01_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 12.03.2025.])

vēlētājiem iespēju izteikt individuālu attieksmi pret katru kandidātu sarakstā, par kuru viņi balso. Tātad vēlētāji paši var izlemt, vai attiecīgais kandidāts ir pieņemams no ētikas viedokļa⁴. Tas ir grūti realizējams, ja valstī nav nodrošināta pietiekama lustrācija.

Novērtējot pārciesto netaisnību, parasti runā par zaudējumu un ieguvumu. Tātad vienlīdzība ir vidus starp vairāk un mazāk: ieguvums vai zaudējums ir savstarpēji pretstati attiecībā uz jēdzieniem “vairāk” un “mazāk”. Tātad izlīdzinošā taisnība ir vidus starp zaudējumu un ieguvumu. Tāpēc arī strīdus gadījumos tiek meklēts tiesnesis. Iet pie tiesneša nozīmē iet pēc taisnības, jo tiesnesis grib būt it kā iemiesota taisnība. Jēdziens “taisnība, taisnīgais” tiek apzīmēts ar vārdu *di kaino* tāpēc, ka tā būtība izpaužas dalīšanā uz pusēm. Izlīdzinājums nozīmē, ka galīgais ieguvums ir atbilstošs sākotnējam.⁵ Tas ietver patiesības aizsardzību ar pārliecinošu nolēmumu argumentāciju, lai īstenotos taisnīgums.

“Jūsu pārpalikums tagad lai nāk par labu viņu trūcumam, un arī viņu pārpalikums lai nāktu jums par labu, lai tā notiktu izlīdzināšana, kā ir rakstīts:

“Kam bija daudz, netapa bagāts; kam bija maz, netapa nabags.” (Pāvila 2. vēst. Korintiešiem 8.14.–15.)

Tā ir sena atziņa par taisnīga mērķa sasniegšanu, un tai ir nozīme tiesas spriešanā mūsdienās demokrātiskā tiesiskā valstī.

Lai pārliecinātos par pieņemtā lēmuma taisnīgumu, tiesību normu piemērotājam jāpārbauda, vai lēmums pilnībā vai kaut vai daļēji sasniedz šādus tiesību mērķus. Pirmkārt, ir saskaņa un līdzsvars, otrkārt, vai pastāv vienlīdzība starp tādām personām, kas atrodas vienā līmenī, un, treškārt, vai labumi tiek sadalīti proporcionāli, pamatojoties uz personu nopelniem.⁶

Tiesību un ētikas mijiedarbība Senāta nolēmumos

Kasācijas institūcijas loma doktrīnas un citu palīgavotu atziņu izvērtēšanā un pilnveidē ir īpaši nozīmīga, sevišķi saistībā ar nolēmumu pietiekamu argumentāciju.

Augstākās tiesas priekšsēdētājs Aigars Strupiņš 2023. gadā rosināja disciplinārlietu pret tiesnesi par nepietiekamu nolēmuma argumentāciju. Aigars Strupiņš uzsvēra, ka argumentētus nolēmumus vajag visiem. Pusēm – lai saprastu, kāpēc lietas iznākums ir tāds, kāds tas ir. Atsevišķi prāvu zaudējušajai pusei – lai izlemtu par nolēmuma pārsūdzēšanu, jo, nezinot argumentus, nevar saprast pārsūdzēšanas perspektīvas. Sabiedrībai – lai tā redzētu, ka tiesas strādā profesionāli un objektīvi. Tiesu varai – lai sabiedrība saprastu tiesu un uzticētos tai. Un, visbeidzot, pašam tiesnesim, lai, uzliekot roku uz sirds, varētu ar tīru sirdsapziņu pateikt – esmu izdarījis visu iespējami labāko un esmu gatavs ar savu reputāciju atbildēt par katra savu nolēmuma pamatotību.⁷

⁴ Tiesnešu atsevišķās domas pie sprieduma lietā 2000-03-01., 5.2. un 8. secinājuma punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2000-03-01_Atseviskas_domas.pdf [aplūkots 12.03.2025.]

⁵ Aristotelis. Nikomaha ētika. Rīga: Zvaigzne, 1985, 107. lpp.

⁶ Rezevska D. Tiesības. 2024. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/26219-ties%C4%ABbas> [aplūkots 14.03.2025.]

⁷ Strupiņš A. Argumentācijas trūkums tiesas nolēmumā kā tiesneša disciplināratbildības pamats. Jurista Vārds, 05.09.2023., Nr. 36 (1302), 12.–15. lpp.

Senāta Civillietu departaments 2024. gada novembrī lietā par uzturlīdzekļu apmēru vērtēja, kā vecāka pienākums uzturēt bērnus saskan ar viņa spējām un tiesībām brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu. Senāts atcēla spriedumu un nodeva lietu jaunai izskatīšanai. Senāts atgādināja, ka bērnu uzturēšana ir abu vecāku pienākums, tomēr izdevumi ne vienmēr dalāmi precīzi uz pusēm. Uzturlīdzekļu apmērs jānosaka, ievērojot katra vecāka spējas un mantisko stāvokli. Vecāka darbspējas ir vērtējamas, ņemot vērā vecumu, izglītību, darba pieredzi, veselības stāvokli un citus personību raksturojošus faktus, kā arī jomu, kurā vecāks darbojas, pelnot iztiku. Vienlaikus ir būtiski, ka saskaņā ar Satversmi ikvienai personai ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai. Tomēr noteiktos gadījumos bērna interešu prioritātes princips un labas ticības princips minētās pamattiesības var ierobežot. Tas nozīmē, ka vecāka spējas īpaši jāvērtē, ja ir pamats apšaubīt, ka vecāks savu pienākumu nodrošināt bērnam uzturu pilda labā ticībā. Senāts skaidroja, ka šaubas par labo ticību var rasties vairākos gadījumos. Pirmkārt, ja vecāks vispār negūst ienākumus. Otrkārt, ja vecāks acīmredzami apzināti slēpj savus patiesos ienākumus. Treškārt, ja vecāku kopējie ienākumi nav pietiekami, lai segtu bērnam nepieciešamos izdevumus. Ceturtkārt, ja pastāv citi apstākļi, kad konstatējama vecāka rīcība pretēji labas ticības principam.

Pārsūdzētajā spriedumā nav konstatēts, ka atbildētājs, pretēji labas ticības principam, izvairījās no uztura maksāšanas pienākuma atbilstoši savām spējām. Neskatoties uz to, tiesa pievērsa uzmanību vairākiem apstākļiem, kuriem lietā nav nozīmes. Piemēram, konstatēts, ka atbildētājs ir nodarbināts publiskajā sektorā, strādājot vienā darbavietā jau 25 gadus, bet secināts, ka viņam kā “jaunam un veselam vīrietim” ar augstāko izglītību nevajadzētu būt šķēršļiem pelnīt vairāk. Senāts uzsvēra, ka tiesai bija jākoncentrējas uz lietā būtiskiem faktiem un apstākļiem, nevis jāsniedz lieki komentāri, savs vērtējums par lietas dalībniekiem vai ieteikumi kādai no pusēm.

Senāts vērsa uzmanību arī uz to, ka jāņem vērā joma, kurā persona nodarbināta. Tiesa nedrīkst ignorēt normatīvajos aktos konkrētajai profesijai noteiktos ierobežojumus attiecībā uz amatu savienošānu, papildu darbu uzņemšanos un citiem aspektiem.⁸

No skopās informācijas (spriedumam lietā ir slēgtas lietas statuss) redzams, ka apgabaltiesa lietā koncentrējusies uz vairākiem apstākļiem, kuriem lietas izšķiršanā nav nekādas nozīmes, nevis sniegusi vērtējumu svarīgiem apstākļiem un faktiem. Tas liek secināt, ka, balstot daļu argumentu uz pieņēmumiem, tiek pārkāptas tiesību normas (varētu būt Civilprocesa likuma 8. panta pirmās daļas, 97. panta un 193. panta piektās daļas pārkāpums) un arī profesionālā ētika (Latvijas tiesnešu ētikas kodeksa 3. kanona 7. punkts).⁹ Šīs lietas nolēmumu pieejamība būtu ļoti svarīga un nepieciešama studentu pētnieciskajā darbā.

⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāts. Lietas. Jaunumi. Bērniem nepieciešamo izdevumu sadalījums starp vecākiem. 26.11.2024. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/jaunumi/par-tiesu-lietam/civillietu-departamenta/berniem-nepieciešamo-izdevumu-sadalījums-starp-vecākiem-12349?year=2024&month=11> [aplūkots 29.01.2025.]

⁹ Sk. Tiesnešu ētikas komisijas 13.12.2019. atzinuma 6.3. punktu.

“Tiesneša uzvedībai attiecībā pret visiem procesa dalībniekiem jābūt tādai, lai saprātīga, bez aizspriedumiem un informēta sabiedrības locekļa vērtējumā tā nevarētu likt apšaubīt tiesneša godprātību un objektivitāti.”

Nesenie grozījumi Civilprocesa likumā (turpmāk – CPL) rāda, ka arī tiesāšanās izdevumu noteikšanā jāņem vērā taisnīgums un samērīgums. Tiesai laulības šķiršanas lietās, kā arī aizgādības un saskarsmes lietās, sadalot tiesāšanās izdevumus, būs jāņem vērā ne tikai pušu mantiskais stāvoklis, bet arī taisnīguma un samērīguma princips. Proti, nozīme var būt gan tam, kurš ir veicinājis laulības iziršanu, gan tam, kurš liek šķēršļus laulības šķiršanā, gan uzturlīdzekļu nemaksāšanai, gan arī citiem apstākļiem, kas saistīti ar lietas izskatīšanu.¹⁰

Bez tam “sabiedrības intereses” nav informācija, kas ir vienkārši interesanta sabiedrībai, bet gan tāda, kas uz to attiecas kopumā un ietver izpratni par kopīgām vērtībām. Turklāt tiesnešu piemērs apliecina, ka atklātība pret sabiedrību patiesībā profesijai sniedz ieguvumus, nevis ko atņem. Profesionālā ētika ir ļoti cieši saistīta ar sabiedrības uzticības jēdzienu – ētika veicina palāvību un ticību profesionāļu rīcības godprātībai un taisnīgumam. Latvijas tiesnešu kopienai par sevi šajā sakarā ir skaidra nostāja – priekšroka dodama atklātībai, ko pati tiesu vara arī praktizē.¹¹

Neitralitāte, kas Latvijas kodeksos saukta par objektivitāti, attiecas uz reliģisko piederību, dzimumu atšķirību un citu domāšanas paradumu un aizspriedumu apzināšanu un nepieļaušanu.¹²

Taisnība sadala, žēlsirdība apvieno, argumentācija pamato. Tiesību un ētikas mijiedarbība izpaužas labi argumentētos un pieejamos nolēmumos kā indivīda tiesības zināt savas tiesības.

Argumentācija un tiesnešu atsevišķās domas

Nozīmīgs aspekts tiesību piemērošanā ir ar vērtībām saistītie jautājumi, kurus puses cenšas risināt ar argumentācijas palīdzību. Tiesnesim jāpieņem labi pamatots lēmums.

Tiesībnieks Norberts Horns saistībā ar argumentācijas nozīmi nolēmumos uzsvēris, ka juridiskajā profesionālajā argumentācijā atkarībā no izskatāmā jautājuma vai tiesiskās problēmas par argumentiem tiek izmantotas ne tikai likumu normas, bet arī attiecībā uz šīm normām pieņemtie tiesas spriedumi, juridiskā literatūra par konkrēto problēmu (komentāri, raksti utt.); visbeidzot, argumentācijas procesā ienāk jauni, pušu izvirzīti apsvērumi, īpaši atkarībā no normas tiesiskā sastāva.¹³

Juridiskā argumentācija pieļauj tikai tādus normatīvus argumentus, kuriem ir autoritāte tādēļ, ka runa ir par spēkā esošām tiesībām vai arī par vispāratzītu principu (juridiskajā praksē vai saskaņā ar vispārējo viedokli) kā noteiktas tiesību normas iztulkošanas rezultātu vai arī kā secinājumu, kas izriet no tiesību normām, tiek atzīts

¹⁰ Saeima atbalsta izmaiņas efektīvākai pagaidu aizsardzībai pret vardarbību un taisnīgākai tiesāšanās izdevumu noteikšanai ģimeņu strīdos. Tieslietu ministrija. Pieejams: <https://juristavards.lv/zinas/286405-saeima-atbalsta-izmaiņas-efektīvākai-pagaidu-aizsardzībai-pret-var darbību-un-taisnīgākai-tiesāšanās-aplūkots-29.02.2025.>

¹¹ Matule S. Profesionāla jurista portrets bez ētikas nav pilnīgs. Jurista Vārds, 18.02.2025., Nr. 7 (1377), 8. lpp.

¹² Lasmane S. Ētikas loma juridiskajā domāšanā. Jurista Vārds, 18.02.2025., Nr. 7 (1377), 9. lpp.

¹³ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. Juridiskā argumentācija. Likums un Tiesības, 2000, Nr. 9, 259. lpp.

tiesību zinātnē un praksē, īpaši nostiprinoties iespējami jēdzieniski precīzā tiesību doktrīnas principā.¹⁴

Ar savu neitrālo lēmumu tiesnesis izbeidz argumentu apmaiņu starp pusēm. Neapšaubāmi, procesuālās tiesības tiesneša spriedumam piešķir autoritāti formāli un materiāli (tiesiskās attiecības konstatēt pusēm saistošā veidā, iespējā kalpot par pamatu sprieduma izpildei).¹⁵

Tomēr, komplicētāk apkopojot argumentus, būtu jānosauc arī tie argumenti, kuri izskaidro novērtējumu. Pretargumenti pārliecinoši jāatspēko, parādot domāšanas procesa stadijas.

Tiesiskajā pamatojumā izmantotajiem tiesību principiem piemīt vēl kāda īpašība – tie sekmē tiesiskas sabiedrības vienošanos (konsensu). Arī tāds tiesību princips, kas izriet tikai no tiesību prakses un speciālās literatūras, var būt šāds vienojošs viedoklis (konsenss).¹⁶

Tiesību normas piemērotājam, izvēloties izmantot dažādus palīgavotus, jāņem vērā tiesību avotu daudzveidības princips.

Diskusiju ar studentiem savulaik radīja 2017. gada 27. jūnija lēmums lietā Nr. SKC-1299/2017¹⁷ par advokātam izvirzītām prasībām pārstāvības tiesību noformēšanā: “Tāpat bez ievēribas atstājami blakus sūdzības iesniedzējas argumenti, kuros viņa, pievienojoties četru tiesnešu atsevišķajās domās paustajam atšķirīgajam viedoklim, kritizējusi Augstākās tiesas 2016. gada 17. jūnija lēmumā lietā Nr. SKC-1788/2016 (C29539915) iekļauto likuma normu iztulkojumu, jo advokātam kā profesionālim tiesību normu piemērošanas jomā vajadzētu zināt, ka tiesiskas sekas rada Civilprocesa likuma 472. panta trešajā daļā paredzētajā kārtībā, t. i., ar balsu vairākumu taisīts spriedums vai pieņemts lēmums, nevis mazākumā palikušo tiesnešu atsevišķās domas, kuras, protams, atklāj būtisku informāciju par juridiskas problēmas pastāvēšanu, iniciējot juristu saimes diskusijas konkrētajā jautājumā un tādējādi veicinot juridiskās kultūras attīstību, tomēr nevar iespaidot kasācijas instances tiesas nolēmuma leģitimitāti.”

Blakus sūdzības iesniedzējas arguments par normas interpretāciju atstāts bez ievēribas, jo ir balstīts nevis iepriekšējā judikatūrā, bet pie tās izteiktajā īpašajā doktrīnā.

Protams, tiesību avots ir tas, ko tiesnesis piemēro, lai sasniegtu taisnīgu un saprātīgu lietas risinājumu. Palīgavots kā tiesību avots būs tas, ko tiesnesis izmanto, lai sasniegtu minēto mērķi, un ko viņš atzīs par autoritatīvu avotu. Judikatūra būs tikai tie spriedumi, kuri ir spēkā un ir tiesiski, pareizi.

Taču šajā gadījumā bija vēlams papildus paskaidrot, kāpēc arguments no īpašās doktrīnas neder (kāpēc tā ir nepareiza vai prettiesiska atziņa, kas nekādi nepalīdz

¹⁴ Horns N. 259. lpp.

¹⁵ Turpat, 260. lpp.

¹⁶ Turpat, 261. lpp.

¹⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta lēmums lietā SKC -1299/2017. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2017> [aplūkots 11.03.2025.]

atklāt tiesību normas saturu), ka ir vispāršaistoši Satversmes tiesas spriedumi¹⁸ saistībā ar advokāta ordera nepieciešamību kasācijas instancē, zvērināta advokāta statusa nošķiršanu, par juridiskās palīdzības sniegšanas un kvalificētas juridiskās pārstāvniecības kasācijas instancē aspektiem. Varētu atsaukties uz CPL 5. panta 6. daļu, kas noteic, ka, piemērojot tiesību normas, tiesa ņem vērā judikatūru.

Vai šo var pieskaitīt ētikas judikatūrai, ja nepilnīgi izskaidroti puses pārstāvja argumenta trūkumi? Ētikas loma juridiskajā domāšanā izpaužas kā pietiekami argumentēti tiesas nolēmumi. Turklāt judikatūra nav mūžīga.

Piemēram, aplūkojot citu tiesību avotu iedalījuma līmeni, novērojams, ka mazākuma viedoklis pāraug spriedumu atziņās. Saistošo spriedumu, patstāvīgo subsidiāro avotu mijiedarbības un tiesu dialoga līmeni var pārliecināties, ka tiesneša atsevišķajās domās paustās atziņas “pārceļas” uz nākotnes spriedumiem – vairākuma viedokli. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneses I. Ziemeles pie sprieduma lietā “Andrejeva pret Latviju” pievienoto atsevišķo domu argumenti par valsts nepārtrauktības doktrīnas nozīmi, skatot vecuma pensijā iekļaujamo apdrošināšanas stāža jaunājumus, tika uzsvērti kā Satversmes tiesas spriedumā¹⁹, tā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumā lietā “Savickis pret Latviju”²⁰.

Pie sprieduma lietā “Andrejeva pret Latviju” tiesnese Ineta Ziemeles savu atsevišķo domu pirmajā punktā fundamentāli nepiekrīt vairākuma viedoklim, norādot, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa kā starptautiska tiesa, kas piemēro starptautisko līgumu atbilstoši starptautisko tiesību noteikumiem par līgumu interpretāciju, vienmēr ir uzsvērusi, ka nepiemēro Konvenciju vakuūmā, bet plašākā starptautisko tiesību ietvarā, tāpēc bija pamatots iemesls nepiekrīt pārāk šaurajai metodoloģiskajai pieejai Andrejevas lietā, noraidot valdības argumentu par valsts nepārtrauktības principa ietekmi uz Latvijā izveidoto pensiju aprēķina metodi. Satversmes tiesa, izskatot Savicka un pārējo konstitucionālās sūdzības, pilnīgi pamatoti un juridiski korekti atsaucās uz I. Ziemeles atsevišķajām domām, norādot, ka valsts nepārtrauktība ir vērtība, kura ietilpst mūsu Satversmes kodolā. Turklāt Satversmes tiesa uzsvēra, ka Savicka gadījums atšķiras no Andrejevas lietas. Šādos faktos vēl skaidrāk atklājas,

¹⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 27.06.2003. spriedums lietā Nr. 2003-04-01., 2.1. un 2.2. secinājuma punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2003-04-01_Spriedums.pdf; Latvijas Republikas Satversmes tiesas 07.02.2014. spriedums lietā Nr. 2013-04-01, 16.–21. secinājuma punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2013-04-01_Spriedums.pdf [aplūkots 11.03.2025.]

¹⁹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 17.02.2011. spriedums lietā Nr. 2010-20-0106, 11.3., secinājuma punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/2010-20106_Spriedums.pdf [aplūkots 12.03.2025.]

2011. gadā pēc iesniedzēju konstitucionālajām sūdzībām Satversmes tiesa pasludināja spriedumu, secinot, ka likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 1. punkts atbilst Satversmes 91. pantam. Satversmes tiesa uzsvēra Latvijas vēsturisko situāciju un okupācijas sekas, kā arī apstrīdētās normas mērķi – aizsargāt Latvijas ekonomisko situāciju un neatzīt starptautisko tiesību pārkāpumu –, tādēļ noraidīja iesniedzēju sūdzības.

²⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā “Savickis un citi pret Latviju” (pieteikums Nr. 49270/11), 09.06.2022. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217963> [aplūkots 12.03.2025.] Secinājumu 13. punkts. “Tiesa uzskata, ka konkrētajos šīs lietas apstākļos atbildētāja valsts nav pārsniegusi savu rīcības brīvību attiecībā uz pieteikuma iesniedzējiem. Tādējādi Tiesa uzskata, ka tai ir jāizdara citāds secinājums nekā Andrejevas lietā. Attiecīgi nav pārkāpts Konvencijas 14. pants, to lasot saistībā ar 1. protokola 1. pantu.” [aplūkots 12.03.2025.]

kāpēc valsts nepārtrauktības doktrīnai jābūt tai, caur kuru jāskatās uz Savicka un pārējo pieteicēju prasībām par vecuma pensijā iekļaujamo apdrošināšanas stāžu.²¹

Jautājums par tiesību avota vispāršaistošā spēka kritēriju risināts un labi paskaidrojumi par tiesību avota izvēli, atbildot uz puses argumentiem, sniegti 2017. gada 29. decembra spriedumā lietā Nr. SKA-349/2017,²² kurā norādīts: “Par tiesību normu interpretāciju un piemērošanu jautājumā par plānotu ārpusstacionāra dzemdību apmaksu ir stājies spēkā Satversmes tiesas 2015. gada spriedums. Atbilstoši Satversmes tiesas likuma 32. panta otrajai daļai Satversmes tiesas spriedums un tajā sniegtā attiecīgās tiesību normas interpretācija ir obligāta visām valsts un pašvaldību institūcijām, tostarp tiesām, izskatot konkrētas lietas. Vienlaikus tas nozīmē, ka tiesa nevar neņemt vērā, ka konkrētās tiesību normas, kuras ir jāpiemēro, izskatot administratīvo lietu, ir vērtējusi Satversmes tiesa. Pretēji pieteicējas viedoklim tas, ka minētās tiesas tiesnesis paudis savas atsevišķās domas, nenozīmē, ka Satversmes tiesas spriedums, kas ir šīs tiesas tiesnešu vairākuma viedoklis, nebūtu jāpiemēro.”

Šajā gadījumā Satversmes tiesas likuma 32. pantā iekļautā norma piešķir vispāršaistošu spēku tiesību normas interpretācijai, kas dota Satversmes tiesas spriedumā, un paskaidrojums argumentācijā ir pietiekams.

Kopsavilkums

1. Uzticamība tiesai tās reputācija, atklātība pret sabiedrību ir tie kritēriji, kas prasa rūpīgi pārdomāt nolēmumu pieņemības ierobežošanu.
2. No lēmumu nepieņemības cieš zinātniskā un jurisprudences studentu pētnieciskā interese un indivīda tiesības zināt savas tiesības.
3. Ētikas judikatūrā ir pieejami un labi argumentēti nolēmumi. Tajos jāizvairās no pieņēmumiem un ieteikumiem pusēm.
4. Pietiekama argumentācija nolēmumā ir ētikas judikatūras tiesiska un ētiska prasība.
5. Tiesību avotu daudzveidības princips prasa (arī palīgavotu jomā), lai pušu argumenti tiktu atbildēti pēc būtības, bez izvairības, argumentācijā rūpīgi apsverot izvēlētos tiesību avotus.

²¹ Blumberga-Švēde S. Baltijas valstu pašcienai ir svarīgs vēsturiskais taisnīgums. Intervija ar Eiropas Savienības tiesas tiesnesi I. Ziemeli. Pieejama: <https://lvportals.lv/viedokli/343255-baltijas-valstu-pascienai-ir-svarigs-vesturiskais-taisnigums-2022> [aplūkots 12.03.2025.]

“2009. gadā ECT Lielā palāta pasludināja spriedumu lietā “Andrejeva pret Latviju”, secinot, ka ir noticis Konvencijas 1. protokola 1. panta kopsakarā ar Konvencijas 14. pantu pārkāpums attiecībā uz Latvijas nepilsoni, kurai, līdzīgi kā iesniedzējiem, vecuma pensijā netika ieskaitīti periodi, kad viņa strādājusi citā PSRS republikā reģistrētā uzņēmumā. Tiesas ieskatā fakts, ka iesniedzēja šajā lietā bija dzīvojusi Latvijas teritorijā, kaut arī bijusi nodarbināta citā PSRS republikā reģistrētā uzņēmumā, radīja tiesisko palāvbību, ka viņa saņems pensiju no Latvijas. Savukārt fakts, ka viņai kā nepilsoni tika atteikts ieskaitīt šos periodus nodarbinātības stāžā, esot radījis nepamatoti atšķirīgu attieksmi.”

²² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā SKA-349/2017. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/administrativo-lietu-departaments/klasifikators-pec-lietu-kategorijam/cilvektiesibas/tiesibas-uz-privato-un-gimenes-dzivi> [aplūkots 11.03.2025.]

INDIVĪDS, TIESĪBAS UN TIESAS: TIESĪBU ZINĀTNES NĀKOTNEI

BALTIJAS GUBERŅU PRIVILĒGIJU TIESISKĀS STRUKTŪRAS MAIŅA KĀ PRIEKŠNOTEIKUMS 1889. GADA TIESU REFORMAS BALTIJAS GUBERNĀS IEVIEŠANAI

GENESIS OF PRIVILEGES OF BALTIC PROVINCES AS A PRECONDITION FOR IMPLEMENTATION OF JUDICIAL REFORM OF 1889 IN BALTIC PROVINCES

Signe Skutele, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The Baltic provinces were part of the Russian Empire from the early 18th century until 1917, a period marked by the evolving policies of successive Russian emperors, which ranged from the preservation of regional autonomy and recognition of local privileges to gradual integration and the centralization of power and russification, especially during the second half of the 19th century.

Within a historical-comparative framework, the author examines the privileges granted to the Courland and the Livonian provinces. Considering the objectives of the judicial reform of 1889 – the reduction of the autonomy of the provinces, the centralization of power and the policy of russification – it can be stated that the restrictive privilege policies pursued by the preceding emperors of the Russian Empire played a significant role in achieving these objectives.

Accordingly, the genesis of the privileges of the Baltic provinces may be regarded as one of the preconditions for the implementation of the judicial reform of 1889 in the Baltic region.

Atslēgvārdi: Baltijas guberņas, Krievijas impērija, Baltijas guberņu privilēģijas, 1889. gada tiesu reformas priekšnoteikumi

Keywords: Baltic provinces, Russian Empire, privileges of the Baltic provinces, preconditions for the 1889 judicial reform

Ievads

18. gadsimtā Latvijas teritorija pakāpeniski tika iekļauta Krievijas impērijas sastāvā – 1710. gadā Vidzeme kā Livonijas daļa,¹ ko vēlāk apstiprināja ar Nistades

¹ Sk., piemēram, Капитуляция, заключенная между Рижским Губернатором Графом Штрембергомъ и Генералъ Фельдмаршаломъ Шереметьевымъ. О сдаче города Риги, о выступлении Шведскому гарнизону из города в третий день, о позволении вывести некоторые Архивы, акты и дела,

miera līgumu 1721. gadā,² 1772. gadā Latgale kā poļu Inflantijas sastāvdaļa³ un, visbeidzot, 1795. gadā Kurzeme un Zemgale kā Kurzemes un Zemgales hercogiste.⁴

Laika posmā no 18. gadsimta līdz 1917. gadam Krievijas impērijas politiku Baltijā noteica kopumā 15 Krievijas impērijas valdnieki no Pētera I⁵ līdz Nikolajam II⁶. Centrālās varas un guberņu savstarpējā pārvalde bija atkarīga ne tikai no katra imperatora redzējuma par guberņu integrācijas nepieciešamību, bet arī paša monarha politiskās gribas un iesaistes valsts pārvaldes procesos.

Krievijas impērijas guberņas iedalāmas divās kategorijās – vispārējās kārtības guberņas, kurās spēkā bija Krievijas impērijas kopējie normatīvie akti, un par “īpašās kārtības guberņām”⁷ dēvētās jeb tādas, kurām bija nostiprinātas atsevišķas privilēģijas un kuru darbība tika organizēta atbilstoši to vietējām tiesībām. Livonijas un Kurzemes, kā arī Igaunijas⁸ guberņas, kuras atzītas kā “īpašās kārtības guberņas”, tika dēvētas par Baltijas guberņām (oriģ. – *Прибалтийские губернии*)⁹ vai Ostlandes guberņām (oriģ. – *Остзейские губернии*)¹⁰.

Baltijas guberņu tiesiskās struktūras maiņa 19. gadsimta otrajā pusē, it īpaši saistībā ar 1889. gada tiesu reformas ieviešanu, ir nozīmīgs pētniecības objekts, kas ļauj izvērtēt Krievijas impērijas pārvaldes centienus harmonizēt normatīvo daudzveidību savās nacionāli atšķirīgajās reģionālajās teritorijās un integrēt Baltijas guberņas Krievijas impērijā. Šī reforma kļuva par noslēguma fāzi procesam, kura gaitā tika pārskatīta un mazināta privilēģiju sistēma, kas nodrošināja vācbaltiešu muižniecības tiesisko autonomiju. Mūsdienu vēstures un tiesību zinātņu diskursā aplūkojama rietumu

о свободе те воинским и гражданским чинам удалиться в свое отечество, о пособии им со стороны Российского Правительства, и о других предметах, до сдачи города и крепости относящейся. [1710. red.] Сб. зак.: Полный сводъ законовъ Россійской Имперіи (turpmāk – ПСЗ). Первое собрание (1649–1825) (turpmāk – 1. соб.). Том 4. Закон № 2277, с. 501–515.

² Трактатъ, заключенный на конгрессе въ Ништадтѣ полномочными Министрами: съ Россійской Генераломъ-Фельдцѣйхмейстеромъ Графомъ Брюсомъ и Канцлеромъ Советникомъ Остерманомъ, а съ Шведской стороны Лилленштедтомъ и Барономъ Штрэмфельтомъ – о вѣчномъ мирѣ между обоими Государствами. [1721. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 6. Закон № 3819, с. 420–431.

³ Трактат между Россией и Польшей, – о восстановлении мира между обеими Державами, и о присоединении к России некоторых от Польши земель. [1773. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 19. Закон № 14.042, с. 827–833.

⁴ О присоединении на вечные времена к Россійской Имперіи Княжеств Курляндского и Семигальского, также округа Пильтенского и о приглашении уполномоченных в Сенат для учинения присяги на верность подданства. [1795. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 23. Закон № 17.319, с. 668–671.

⁵ Pēteris I (arī Pēteris I Lielais, *Пётр I Великий*, 1672–1725) – Krievijas impērijas valdnieks no 1682. gada līdz 1721. gadam.

⁶ Nikolajs II (*Николай II Александрович Романов*, 1868–1918) – Krievijas impērijas imperators no 1894. gada līdz 1917. gadam, pēdējais Krievijas valdnieks.

⁷ Sk., piemēram, О поводѣ раздѣления Государства на Губерніи. [1796. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 24. Закон № 17.634, с. 229.

⁸ Sk., piemēram, Объ устроении Губерній и объ опредѣленіи въ оныя Правителей. [1719. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 5. Закон № 3380, с. 706–707.

⁹ Sk., piemēram, Высочайше утверждения положения: I. О преобразовании судебной части в Прибалтийскихъ губерніяхъ и II. О преобразовании крестьянскихъ присутственных местъ Прибалтийскихъ губерній. [1889. red.] Сб. зак.: ПСЗ. Второе собрание (1825–1881) (turpmāk – 2. соб.). Том 9. Закон № 6188, с. 411–490.

¹⁰ Sk., piemēram, Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. – Об учреждении при Сенате Комитета для рассмотрения привилегий Остзейскихъ Губерній. [1828. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 3. Закон № 2022, с. 741.

provinču pārvalde, elites adaptācijas mehānismi un varas centralizācijas ietekme uz reģionālajām struktūrām. Attiecīgi pētījuma tematika ir aktuāla ne tikai kā ieguldījums Baltijas reģiona vēsturē, bet arī kā piemērs plašākām imperiālo reformu un varas legitimācijas stratēģiju analizēm daudznacionālās un daudzlīmeņu tiesiskās telpās.

Pētījuma mērķis ir analizēt Baltijas guberņu privilēģiju sistēmas tiesiskās struktūras pārveides procesu un izvērtēt šī procesa lomu kā priekšnoteikumu 1889. gada vispārējās tiesu reformas ieviešanai. Mērķis ir arī identificēt, kā privilēģiju pakāpeniska pārstrukturēšana ietekmēja Krievijas impērijas varas stratēģijas Baltijā un kādā mērā šī pārveide bija nepieciešams priekšnoteikums centralizētās tiesību sistēmas nostiprināšanai reģionā.

Līdz ar to rakstā autore vēsturiski salīdzinošā kontekstā aplūko Livonijas un Kurzemes guberņām piešķirtās privilēģijas un to attīstību kā instrumentus Baltijas integrēšanai Krievijas impērijā un vienu no priekšnoteikumiem Krievijas impērijas varas centralizēšanas un rusifikācijas politikas īstenošanai.

Baltijas guberņu privilēģiju apstiprināšana atbilstoši lojalitātes principam

Pievienojot Baltijas guberņas Krievijas impērijas sastāvam, tika pieņemtas un apstiprinātas privilēģijas, kas garantēja reģionam noteiktas tiesības un autonomiju. Proti, 1710. gada 30. septembrī, iekļaujot Livoniju Krievijas impērijas sastāvā, Pēteris I apstiprināja privilēģiju grāmatu Rīgas pilsētai¹¹ un Livonijai¹². Turklāt, ievērojot to, ka Nīstades miera līgums tika parakstīts tikai 1721. gadā, iekļaujot Livonijas un Igaunijas teritoriju Krievijas impērijas sastāvā, Pēteris I tiesības un privilēģijas 1710. gadā bija atzinis citas valsts pavalstniekiem.

Savukārt 1795. gada 15. aprīlī Katrīna II¹³ pieņēma pavēli, ar kuru apliecināja Kurzemes un Zemgales hercogistes, kā arī Piltenes apgabala tiesības, privilēģijas un brīvības.¹⁴

Gan 1710. gada 30. augusta privilēģijās, gan 1795. gada 15. aprīļa pavēlē *expressis verbis* ietverts Krievijas impērijas pienākums atzīt un aizsargāt privilēģijas, brīvības, tostarp ticības brīvību, tiesības, likumīgi piederošos īpašumus, labumus un priekšrocības.¹⁵

¹¹ Жалованная грамота городу Риге, – о подтверждении всех его прежних городских прав, статутów, судов, чинов, вольностей, древних обычаев, преимуществ и владѣній, наследственными маестностями на томъ же основаніи, какъ оныя издревле отъ разныхъ Государей содержаны были. [1710. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 4. Закон № 2302, с. 577.

¹² Жалованная грамота дворянству Княжества Лифляндского – въ подтвержденіе прежнихъ ихъ правъ, а особенно данной отъ Польскаго Короля Сигизмунда Августа въ Вильнѣ 1561 года привилегій, касательно шляхетныхъ ихъ правъ, статутów, вольностей, достоинствъ и законныхъ ихъ владѣній, какъ во владѣніи у нихъ находящихся, такъ и впредь у нихъ и ихъ наследниковъ, не по праву иныхъ обычаевъ. [1710. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 4. Закон № 2301, с. 575–577.

¹³ Katrīna II (arī Katrīna II Lielā, *Екатерина II Великая*, 1729–1796) – Krievijas impērijas imperatore no 1762. gada līdz 1796. gadam.

¹⁴ О присоединении на вечные времена к Российской Империи Княжеств Курляндского и Семигальского, также округа Пильтенского и о приглашении уполномоченных в Сенат для учинения присяги на верность подданства. [1795. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 23. Закон № 17.319, с. 665.

¹⁵ Жалованная грамота дворянству Княжества Лифляндского – въ подтвержденіе прежнихъ ихъ правъ, а особенно данной отъ Польскаго Короля Сигизмунда Августа въ Вильнѣ 1561 года

Saglabājot Baltijas guberņu īpašo statusu un tiesības, privilēģijas atkārtoti apstiprināja arī pēc tam tronī esošie Krievijas imperatori. Tajā pašā laikā, analizējot privilēģiju grāmatu attīstību, konstatējami imperatoru centieni ne tikai saglabāt stabilitāti reģionā, bet arī nodrošināt pakāpenisku integrāciju Krievijas impērijā.

Pakāpeniska integrācija Krievijas impērijā, ievērojot privilēģijās nostiprinātos principus, iedalāma divos posmos – no 1710. gada līdz 1801. gadam, kuru raksturo privilēģiju nostiprināšana atbilstoši lojalitātes principam, un no 1801. gada līdz 1889. gadam, kuru raksturo privilēģiju pakārtotība Krievijas impērijas normatīvajam regulējumam.

Pirmais posms privilēģiju attīstībā iezīmēja to piešķiršanu un nostiprināšanu Baltijas guberņās, kad centrālā vara galvenokārt fokusējās uz vietējās kārtas padevību, garantējot tām noteiktās tiesības un autonomiju. Tajā pašā laikā jau pirmajā posmā konstatējams Krievijas impērijas patvaldnieku mērķis mazināt Baltijas guberņu autonomiju un ierobežot tām noteiktās privilēģijas.

Pētera I sniegtās privilēģijas, piedāvājot reģiona pašpārvaldes politiku, galvenokārt bija instruments reģiona iekļaušanai un stabilitātes nodrošināšanai. Savukārt pēc Pētera I Krievijas imperatori piešķirtās privilēģijas balstīja uz diviem galvenajiem principiem: 1) iepriekš piešķirto privilēģiju un to vēsturiskās nepārtrauktības saglabāšana; 2) vietējās elites lūgums un uzticības zvērests tā brīža imperatoram.¹⁶

Gan Katrīnas I,¹⁷ gan vēlāk Annas¹⁸ piešķirtajās privilēģijās tika noteikts lojalitātes princips, kas prasīja vietējai elitei un pārvaldes institūcijām uzticību tronim, tajā skaitā nepieciešamības gadījumā “ar asinīm un dzīvību”, apmaiņā pret garantētajām tiesībām, autonomiju un īpašu juridisko statusu.¹⁹

привилегий, касательно шляхетных их правъ, статутовъ, вольностей, достоинствъ и законныхъ ихъ владѣній, какъ во владѣніи у нихъ находящихся, такъ и впредь у нихъ и ихъ наслѣдниковъ, не по праву иныхъ обычаевъ. [1710. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 4. Закон № 2301, с. 575–577. О присоединении на вечные времена к Российской Империи Княжеств Курляндского и Семигальского, также округа Пилтеньского и о приглашении уполномоченныхъ в Сенат для учинения присяги на верность подданства. [1795. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 23. Закон № 17.319, с. 665.

¹⁶ Жалованныя Грамоты: 1) Лифляндскому Шляхетству, 2) Эстляндскому Шляхетству, 3) городу Ревелю, въ подтвержденіе всѣхъ прежнихъ ихъ правъ, судовъ и законныхъ постановленій. [1725. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 7. Закон № 4743, с. 513.

Жалованная грамота Рыцарству и Земству Княжества Лифляндского – въ подтвержденіе всѣхъ прежнихъ ихъ правъ и привилегій. [1730. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 8. Закон № 5608, с. 315–314, ип Жалованная грамота данна Бургомистрамъ, Ратманамъ и всѣмъ мѣщанамъ города Риги, – въ подтвержденіе всѣхъ ихъ правъ и привилегій. [1730. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 8. Закон № 5609, с. 317–318.

Грамота, данная Герцогства Лифляндскаго Рыцарству и Земству, – въ подтвержденіе прежнихъ ихъ привилегій. [1741. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 11. Закон № 8336, с. 366, ип Грамота, данная города Риги Бургомистрамъ и Ратманамъ, – въ подтвержденіе прежнихъ ихъ привилегій. [1741. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 11. Закон № 8338, с. 366.

Жалованная грамота Рыцарству и Земству Княжества Лифляндского. – О подтвержденіи всехъ правъ и привилегій, сему Княжеству данныхъ. [1742. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 11. Закон № 8573, с. 618–619.

Жалованная грамота Лифляндскому Рыцарству и Дворянству, – въ подтвержденіе прежнихъ ихъ правъ и привилегій. [1762. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 16. Закон № 11.727, с. 132–133.

¹⁷ Katrīna I (*Екатерина I Алексеевна*, 1684–1727) – Krievijas impērijas imperatore no 1725. gada līdz 1727. gadam.

¹⁸ Anna Ioanovna (Ivanova) (*Анна Иоанновна*, 1693–1740) – Krievijas impērijas imperatore no 1730. gada līdz 1740. gadam.

¹⁹ Жалованныя Грамоты: 1) Лифляндскому Шляхетству, 2) Эстляндскому Шляхетству, 3) городу Ревелю, въ подтвержденіе всѣхъ прежнихъ ихъ правъ, судовъ и законныхъ постановленій. [1725. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 7. Закон № 4743, с. 513.

Krievijas imperatore Katrīna II pret Baltijas guberņu privilēģijām izturējās pragmatiskāk. Atzīstot tās par svarīgu pārvaldes instrumentu, tajā pašā laikā Katrīna II iniciēja guberņu privilēģiju ierobežošanu.

Lai gan Katrīna II aizvien atsaucās uz iepriekšējo monarhu, īpaši Pētera I, piešķirtajām privilēģijām, tomēr, atkārtoti apstiprinot tās, viņa mainīja privilēģiju pamatu no kapitulācijas un vēsturiskās turpinātības uz privilēģijām, kas nāk no imperatores gribas jeb valsts varas lēmuma par šādu privilēģiju turpmāku īstenošanu.²⁰ Šāda paradigmas maiņa identificē Baltijas guberņas integrācijas mērķi, pēc būtības nosakot, ka privilēģijas nepastāv kā neatkarīga juridiska realitāte, bet gan tiek pieņemtas, tātad ir arī interpretējamas, ierobežojamas un atceļamas, ņemot vērā imperatora gribu.

To apstiprina arī Katrīnas II 1764. gada vēstule kņazam Aleksandram Vjazemskim,²¹ kurā Katrīna II rakstīja, ka “būtu nepieklājīgi pēkšņi tās [domāts – privilēģijas] pārkāpt, tomēr saukt tās par svešām un izturēties pret tām uz tāda paša pamata ir vairāk nekā kļūda, to var ar pārliecību saukt par muļķību. Šīs provinces,²² kā arī Smoļenskas [guberņu] vajadzētu ar visvienkāršākajiem līdzekļiem novest pie tā, ka tās sabruktu un pārstātu skatīties kā vilki mežā”²³.

Tādējādi šajā periodā Baltijas guberņu privilēģijas ne tikai tika saglabātas un nostiprinātas, bet arī ir pierādījis apliecinājums Krievijas impērijai, ievērojot muižniecības uzticību un lojalitāti.

Baltijas guberņu privilēģiju pakārtotība Krievijas impērijas vispārējiem likumiem

19. gadsimtā Krievijas impērijas patvaldnieki, apstiprinot Baltijas guberņas privilēģijas, būtiski ierobežoja to tvērumu, pakārtojot privilēģijas Krievijas impērijas vispārējās kārtības likumiem.

Aleksandrs I²⁴ 1801. gada 15. septembrī Rīgai dotajās privilēģijās *expressis verbis* ietvēris to, ka tiesības un privilēģijas tiek apstiprinātas, “cik tālu tās ir saskaņotas ar vispārīgiem valsts noteikumiem un likumiem”²⁵.

Жалованная грамота данна Бургомистрамъ, Ратманамъ и всѣмъ мѣщанамъ города Риги, – въ подтвержденіе всѣхъ ихъ правъ и привилегій. [1730. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 8. Закон № 5609, с. 317–318.

²⁰ Жалованная грамота города Риги Магистрату и общему мѣщанству. – О подтвержденіи всѣхъ правъ, преимуществъ, вольностей установокъ и привилегій дарованныхъ сему городу. [1763. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 16. Закон № 11.727, с. 132–133.

²¹ Aleksandrs Vjazemskis (Александр Алексеевич Вяземский, 1727–1793) – krievu kņazs, ģenerālprokurors, viens no Katrīnas II uzticības personām.

²² Vēstulē Katrīna II identificē “Mazkrieviju, Livoniju un Somiju”.

²³ Сборник Императорского Русского Исторического Общества. СПб., 1867–1916. Т. 7: Бумаги Императрицы Екатерины II, хранящиеся в Государственном Архиве Министерства Иностранных Дел (здесь помещено более 400 преимущественно собственноручных бумаг императрицы, с 1744 по 1764 год включительно). Ч. 1. Собраны и изданы, с Высочайшего соизволения, по предначертанию Его Императорского Величества Государя Наследника Цесаревича, академиком Пекарским. – СПб.: Тип. Имп. Акад. наук, 1871. – XXXVI, с. 348.

²⁴ Aleksandrs I (Александр I Павлович Романов, 1777–1825) – Krievijas impērijas imperators no 1801. gada līdz 1825. gadam.

²⁵ Жалованная грамота городу Ригѣ, – въ подтвержденіе всѣхъ правъ, преимуществъ и вольностей, дарованныхъ сему городу. [1801. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 26. Закон № 20.013, с. 791.

Krievijas imperatora Aleksandra I centieni nodrošināt Krievijas impērijas normatīvo aktu prevalēšanu identificējami arī 1804. gada 23. decembrī pieņemtajā rīkojumā “Par Justīcijas kolēģijas kompetenci izskatīt Livonijas, Igaunijas un Somijas lietas, pieņemot lēmumus saskaņā ar vispārējiem Krievijas likumiem un provinču tiesībām”²⁶. 1804. gada 23. decembrī rīkojumā minēts – “lai gan viņu tiesības un privilēģijas tika apstiprinātas, tomēr [tika noteikts, ka tās] nav pretrunā ar vispārējiem Krievijas valsts likumiem, tādēļ Justīcijas kolēģijai tiek norādīts, ka turpmāk lietu izskatīšanā tai vienmēr jāvadās pēc vispārējiem Krievijas valsts noteikumiem, un tikai tad, ja tie nav pretrunā ar šiem noteikumiem, var tikt piemēroti provinces tiesību akti ar īpašu skaidrojumu”²⁷.

Nikolaja I²⁸ valdīšanas laiks ir uzskatāms par muižniecības privilēģiju plašākas revīzijas sākumu. Arī Nikolajs I, apstiprinot privilēģijas Livonijas un Kurzemes guberņām, norādīja uz nepieciešamību tām būt “saskaņotām ar valsts noteikumiem un likumiem”²⁹. Papildus tam 1828. gada 31. jūlijā Valsts padomē tika pieņemts lēmums “Par komitejas izveidi Senātā Baltijas guberņu privilēģiju izskatīšanai”³⁰, kuras mērķis bija pārliecināties par privilēģiju juridiski saistošo spēku un analizēt to atbilstību Krievijas impērijas normatīvajiem aktiem.

Turpinot priekšteču Aleksandra I un Nikolaja I iesākto politiku un apstiprinot privilēģijas, arī Krievijas impērijas imperators Aleksandrs II³¹ uzsvēra to saskaņu ar Krievijas impērijas vispārīgajiem noteikumiem un likumiem.³²

Par Aleksandra II vēlmi ierobežot Baltijas guberņu privilēģijas liecina arī 1862. gada 29. septembra likums “Par tiesu varas pārveidi Krievijā”, saskaņā ar kuru tiesu reforma bija plānota ieviest arī “īpašās kārtības guberņās”³³, kā arī 1880. gada 28. maija likums par mirtiesu ieviešanu Baltijas guberņās.³⁴

²⁶ О поступании Юстицъ-Коллегии Лифляндскихъ, Эстляндскихъ и Финляндскихъ дѣлъ въ рѣшенія дѣлъ, по общимъ Россійскимъ законамъ и провинціальнымъ правамъ. [1804. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 1. соб. Том 28. Закон № 21.571, с. 759.

²⁷ Ibid.

²⁸ Nikolajs I (Николай I Павлович Романов, 1796–1855) – Krievijas impērijas imperators no 1825. gada līdz 1855. gadam.

²⁹ Жалованная грамота Лифляндскому дворянству. – О подтверждении прежних их прав и привилегий. [1827. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 2. Закон № 889, с. 167.

Жалованная грамота дворянству Курляндии и Пильтена. – О подтверждении прежних их прав и привилегий. [1827. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 2. Закон № 891, с. 167–168.

³⁰ Высочайше утвержденное мнение Государственного Совѣта. – Объ учрежденіи при Сенатѣ Комитета для разсмотрѣнія привилегій Остзейскихъ Губерній. [1828. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 3. Закон № 2202., с. 741–742.

³¹ Aleksandrs II (Александр II Николаевич Романов, 1818–1881) – Krievijas impērijas imperators no 1855. gada līdz 1881. gadam.

³² Высочайшая грамота, данная Лифляндскому дворянству. – О подтверждении Лифляндскому дворянству прежних прав, привилегий и преимуществ. [1856. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 31, часть 1. Закон № 30185, с. 90.

Высочайшая грамота, данная Курляндскому дворянству. – О подтверждении Курляндскому дворянству прежних прав, привилегий и преимуществ. [1856. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 31, часть 1. Закон № 30187, с. 90–91.

³³ Высочайше утвержденныя основныя положенія преобразования судебнаго части России. [1862] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 37. Часть 2. Закон № 38761, с. 147.

³⁴ О введеніи мировых судебных установлений въ губерніяхъ: Лифляндской, Эстляндской и Курляндской. [1880. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 55. Закон № 60996, с. 303.

Aleksandra II plānotās reformas tikai 1889. gadā rusifikācijas un varas centralizācijas politikā ieviesa Aleksandrs III³⁵.

Attiecībā uz tiesu sistēmu Aleksandrs III 1889. gada 9. jūlijā pieņēma rīkojumu "Par 1864. gada 20. novembra tiesu ustavu piemērošanu Livonijas, Igaunijas un Kurzemes guberņās un par vietējo zemnieku iestāžu pārveidi"³⁶, ar ko uz Baltijas guberņām tika attiecināti 1864. gada 20. novembra tiesu ustavi³⁷ pilnā apjomā. 1889. gada 9. jūlija rīkojums atzīstams par vienu no Krievijas impērijas soļiem Baltijas guberņu pilnīgā integrēšanā Krievijas impērijas sastāvā.

Tajā pašā laikā Baltijas guberņu integrēšana uzskatāma par ilgstošu un sistēmisku darbību kopumu, pieņemot vairākus normatīvos aktus, tostarp privilēģijas Baltijas guberņām. Līdz ar to Baltijas guberņu privilēģiju ierobežošanas politika un privilēģiju saskaņošana un pakārtošana Krievijas impērijas vispārējam normatīvajam regulējumam būtu uzskatāma par vienu no priekšnoteikumiem 1889. gada tiesu reformai Baltijas guberņās.

Kopsavilkums

1. Baltijas guberņas bija atzītas par Krievijas impērijas "īpašās kārtības guberņām", tostarp ievērojot tām piešķirtās privilēģijas, kurās tika noteikta Baltijas guberņu pašpārvalde, tiesību, brīvību un priekšrocību apliecināšana un aizsargāšana. Ievērojot Krievijas imperatoru īstenoto politiku, Baltijas guberņu privilēģiju ģenēze ir iedalāma divos posmos – stabilitātes nodrošināšanas un privilēģiju pakārtošanas.
2. Pirmais posms – stabilitātes nodrošināšanas periods – ietver Baltijas guberņu privilēģijas, kuras izdeva Krievijas impērijas imperatori no 1710. gada līdz 1801. gadam. Minētajā laika posmā privilēģiju grāmatas balstītas uz iepriekš piešķirto privilēģiju vēsturiskās nepārtrauktības saglabāšanu un vietējās elites uzticības zvērestu, uzsverot lojalitāti Krievijas impērijas imperatoram. Tajā pašā laikā jau pirmajā posmā konstatējamas indikācijas privilēģiju mazināšanai, lai integrētu Baltijas guberņas kopējā Krievijas impērijas pārvaldes un tiesiskajā sistēmā.
3. Otrais posms – privilēģiju pakārtošanas periods – ietver Baltijas guberņu privilēģijas, kuras izdeva Krievijas imperatori no 1801. gada līdz 1889. gadam. Šajā laika posmā privilēģijās *expressis verbis* ietverta to saskaņotības ar Krievijas impērijas vispārējās kārtības noteikumiem nepieciešamība. Krievijas impērijas imperatori, pieņemot dažādus normatīvos aktus, centās pārskatīt un ierobežot Baltijas guberņām sniegtās privilēģijas.

³⁵ Aleksandrs III (Александр III Александрович Романов, 1845–1894) – Krievijas impērijas imperators no 1881. gada līdz 1894. gadam.

³⁶ О применении къ губерниям Лифляндской, Эстляндской и Курляндской Судебных Уставов 20 Ноября 1864 года и о преобразовании местныхъ крестьянскихъ учреждений. [1889. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 9. Закон № 6187, с. 411.

³⁷ Sk., piemēram, Учреждения судебныхъ установлений. [1864. red.] Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 39. Часть 2. Закон № 41475, с. 181; Уставъ Уголовнаго Судопроизводства. Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 39. Часть 2. Закон № 41476, с. 215; Уставъ Гражданскаго Судопроизводства Сб. зак.: ПСЗ. 2. соб. Том 55. Закон № 41477, с. 306.

4. Aleksandra III valdīšanas laikā īstenotā rusifikācija un varas centralizācija bija vēsturisko notikumu un vairāku Krievijas imperatoru politikas rezultāts, pakāpeniski mazinot Baltijas guberņu autonomiju. Līdz ar to par vienu no 1889. gada tiesu reformas priekšnoteikumiem ir atzīstama Krievijas impērijas īstenotā privilēģiju ierobežošanas politika, sākot ar 1764. gadu.

Publikāciju finansē Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena "Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana" 5.2.1.r. reformas "Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma" 5.2.1.1.i. investīcijas "Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti" otrās kārtas "Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti" projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 "Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija".

TIESNESIS KONSTANTĪNS OZOLIŅŠ UN VIŅA VAROŅDARBS TRIMDĀ – ŽURNĀLS “LATVIEŠU JURISTU RAKSTI”

JUDGE KONSTANTĪNS OZOLIŅŠ AND HIS HEROIC ACCOMPLISHMENT IN EXILE – JOURNAL “LATVIEŠU JURISTU RAKSTI”

Dina Gailīte, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
doktora zinātniskā grāda pretendente

Summary

At the end of the Second World War, many Latvians emigrated to the Western world to escape the renewed Soviet occupation, including about a quarter of all lawyers. In exile, they published two periodicals dedicated to the matters of legislation: in the refugee camps of Germany, Kārlis Vanags edited the publication “Tiesībnieks” (1947–1950), while Konstantīns Ozoliņš was the editor of the journal “Latviešu Juristu Raksti” (1959–1973) in Sweden. In the period between these two publications, the newsletter “Tieslietu Vēstnesis” (1953–1954) was published by Teodors Zvejnieks to serve as platform for internal discussions of lawyers.

K. Ozoliņš’ journal contained articles by prominent Latvian lawyers in exile (judges, civil servants, attorneys-at-law, University of Latvia professors, politicians, etc.), dedicated to the international legal situation of Latvia under the Soviet occupation, the history of Latvian law, constitutional law, legal theory and philosophy, Soviet law, the life and organisations of Latvian lawyers in exile, and other issues. “Latviešu Juristu Raksti” is a testimony of Latvian lawyers’ belief in restoring the country’s independence and remains an essential source of contemporary Latvian legal science.

Atslēgvārdi: Latvijas valsts kontinuitāte okupācijas apstākļos, Latvijas juristi trimdā, tiesiskas valsts atjaunošana pēc okupācijas, juridiskā prese trimdā

Keywords: state continuity of the Republic of Latvia under soviet occupation, Latvian lawyers in exile, restoration of the rule of law after the occupation, legal press in exile

Ievads

Sarp Latvijas iedzīvotājiem, kas Otrā pasaules kara nogalē, bēgot no atkārtotas padomju okupācijas, emigrēja uz Rietumu pasauli, bija vairāk nekā ceturtdaļa no visiem juristiem. Trimdā viņi izdeva divus juridiskus preses izdevumus: bēgļu nometnēs Vācijā Kārlis Vanags veidoja “Tiesībnieku” (1947–1950), bet Konstantīns Ozoliņš Zviedrijā bija žurnāla “Latviešu Juristu Raksti” (1959–1973) redaktors. Iznāca vēl arī Teodora Zvejnieka vadītās juristu kopas iekšējām diskusijām paredzētais biļetens

“Tieslietu Vēstnesis” (1953–1954). K. Ozoliņa veidotā žurnāla 12 laidienos publicēti ievērojamāko trimdas juristu (tiesnešu, advokātu, Latvijas Universitātes mācībspēku, politiķu u. c.) raksti ir ne vien liecība par Latvijas juristu ticību valsts neatkarības atjaunošanai, bet joprojām arī nozīmīgs informācijas avots mūsdienu Latvijas tiesību zinātniekiem. Šī publikācija ir veltījums tiesneša Konstantīna Pētera Ozoliņa (1902–1987) mūžam un aicinājums atcerēties katru kluso varoni, kurš nepadevās mūsu kopīgās vēstures tumšākajās stundās.

Pētījuma mērķis ir izcelt spēcīgu, ideālistisku un pašai izziņoju personību nozīmīgu valsts un tiesību vēsturē, dokumentēt trimdas latviešu juristu darbību, to skaitā ieguldījumu latviešu juridiskās preses procesā, kā arī vērst mūsdienu Latvijas tiesībnieku uzmanību uz jurista īpašo profesionālo un ētisko atbildību par neatkarīgas, demokrātiskas un tiesiskas Latvijas valsts aizsardzību. Pētījumā izmantotas vairākas zinātniski pētnieciskās metodes: vēsturiskā, socioloģiskā, analītiskā, deduktīvā u. c.

1. Konstantīna Ozoliņa dzīves un darba gaitas

Konstantīns Pēteris Ozoliņš¹ ir dzimis 1902. gadā Rugāju pagastā. Pirmā pasaules kara dēļ skolojies dažādās mācību iestādēs Rīgā un Maskavā, 1921. gadā uzsācis tieslietu studijas Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un tieslietu fakultātē, kur 1932. gadā ieguva tiesību zinātņu kandidāta grādu (1939. gadā tas oficiāli pārdēvēts par maģistra grādu). 20.–30. gados veidojis mērķtiecīgu tiesneša karjeru: kļuvis par jaunāko, pēc tam par vecāko tiesamatu kandidātu, ieguvis tiesības patstāvīgi iztiesāt lietas, strādāja dažādos Rīgas miertiesnešu iecirkņos, vēlāk pats kļuvis par miertiesnesi, 1930. gadā tika iecelts par Latgales apgabaltiesas locekli, bet 1937. gadā – par Rīgas apgabaltiesas locekli. Padomju okupācijas laikā līdz ar Latvijas tiesu sistēmas likvidāciju darbu zaudējis, savukārt vācu okupācijas laikā kopā ar citiem bijušajiem Latvijas tiesu sistēmas darbiniekiem iesaistījās tiesu atjaunošanas procesā – robežās, ko pieļāva vācu varas iestādes, un iecelts par Daugavpils apgabaltiesas vadītāju. 1943. gada nogalē šo amatu pametis, jo “nacionālās pārliecības dēļ” un “kā politiski neuzticams” nonācis konfliktā ar vācu ierēdņiem,² pēc tam iestājies advokatūrā un

¹ K. Ozoliņa dzīves un darba pētījumam izmantotie avoti: Latvijas tiesneši 1918–1940. Biogrāfiskā vārdnīca. Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis (sast.). Rīga: Tiesu administrācija, 2017, 199.–201. lpp.; Danga Frīcis. Mana saskare ar *mag. iur.* Konstantīnu Ozoliņu. Zeme un Tauta, Nr. 32, 1988, 37.–40. lpp.; Latvju enciklopēdija 1962–1982 (1987). Edgars Andersons (galv. red.), III sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 320. lpp.; K. Ozoliņa mazdēlu Mikaela un Pētera Annerotu (*Anneroth*) privātā arhīva materiāli; Zviedrijas valsts arhīva (*Riksarkivet*) materiāli: Fonds: *Lettiska hjälpkommittén*. Kolekcija: Konstantīns Ozoliņš; Raksta autore saruna ar K. Ozoliņa mazdēliem Mikaelu un Pēteri Annerotiem 2023. gada 21. novembrī Zviedrijā.

² P. un M. Annerotu privātajā arhīvā Zviedrijā glabājas liecības par šo konfliktu. Skat.: Daugavpils apgabaltiesas priekšsēdētāja K. Ozoliņa 01.11.1943. vēstule Tieslietu ģenerāldirektoram Albertam Kviesim; A. Kviesis 04.11.1943. K. Ozoliņam; A. Kviesis 07.01.1944. vēstule K. Ozoliņam. A. Kviesis 07.01.1944., pieņemot atlūgumu, K. Ozoliņam raksta: “Izsaku Jums savu atzinību un pateicību par veikto darbu. Uzskatu Daugavpils apgabaltiesas noorganizēšanu un darbības izveidošanu tajos grūtību pilnos apstākļos, kādos to nācās veikt, galvenokārt par Jūsu personīgu nopelni. Jūsu pašizliedzība, enerģija un lietpratība, ar kādu Jūs veicāt savus pienākumus, noderēs par priekšzīmi un paraugu plašajai tiesu darbinieku saimei arī pēc Jūsu aiziešanas no apgabaltiesas.” Šeit un turpmāk citētas vēstules, žurnāla “Latviešu Juristu Raksti” manuskripti un citi dokumenti glabājas Zviedrijas valsts arhīvā (*Riksarkivet*): Fonds: *Lettiska hjälpkommittén*. Kolekcija: Konstantīns Ozoliņš. Raksta autore tos pētīja 2023. gada 21.–23. novembrī.

kā juriskonsults un saimniecības pārzinis 1944.–1945. gadā darbojies arī organizācijas “Latviešu karavīru palīdzība” (LKP) pārvaldē, materiāli apgādājot Kurzemes cietokšņa aizstāvjus. Kara pēdējos mēnešos iesaistījies mēģinājumos vismaz formāli atjaunot Latvijas neatkarību: kad 1945. gada martā Latvijas Nacionālās komitejas par ģenerālprokuroru ieceltais Tiesu palātas priekšsēdētājs Teodors Zvejnieks (1884–1954)³ tajā nelielajā Latvijas daļā, ko vēl nebija sasnēgusi padomju armija, centās “restaurēt latviešu tiesu darbību”⁴, K. Ozoliņš nozīmēts par Tiesu palātas locekli. 1945. gada 8. maijā pēc vācu kapitulācijas ar pēdējo laivu divies bēgļu gaitās uz Zviedriju.⁵

Zviedrijā, kur K. Ozoliņam no Vācijas bēgļu nometnēm pievienojās sieva Lilija Emīlija, meita Ingrīda un sievasmāte Minna Grīntāls, viņš apmetās Vesterosas (*Västerås*) pilsētā Zviedrijas vidienē un līdz pensijas vecumam strādāja tehnisku darbu elektroiekārtu uzņēmumā ASEA (iecere “pārstudēt” jurisprudenci, lai strādātu savā profesijā, neizdevās laika, līdzekļu un zviedru valodas zināšanu trūkuma dēļ). Tādējādi Latvijā iegūto juridisko izglītību un darba pieredzi trimdā K. Ozoliņš izmantoja vienīgi latviešu juristu sabiedriskajās norisēs, kā arī veidojot žurnālu “Latviešu Juristu Raksti”.

Pēc pensionēšanās K. Ozoliņš atrada nepilna laika darbu Vesterosas pilsētas bibliotēkas seno grāmatu nodaļā, kur 1968. gadā par godu Latvijas dibināšanas 50. gadadienai ierosināja izveidot latviešu grāmatu izstādi – tās radītās intereses dēļ bibliotēkas vadība ļāva viņam sadarbībā ar Latviešu palīdzības komiteju (*Lettiska hjälpkommittén*) “vākt un uzglabāt literāros materiālus latviešu emigrācijas pētījumiem”⁶, kā rezultātā tapa “Latviešu grāmatu un dokumentu krājums” (*Samling av lettiska böcker och dokument*)⁷, pie kura K. Ozoliņš strādāja līdz mūža galam, aicinot trimdas latviešus iesūtīt saglabāšanai visus iespējamus nozīmīgos dokumentus. Šādā veidā krātuvē nonāca, piemēram, senatora Mintauta Čakstes arhīvs, to skaitā Bruno Kalniņa un Venera Tepfera trimdā rakstītās atmiņas par Latvijas pretestības kustību

³ Sk. arī: Rumpēters A. Latviešu izcilie juristi. Teodors Zvejnieks. Latviešu Juristu Raksti, Nr. 1, 1959, 40. lpp. Par T. Zvejnieku plašāk sk.: Zvejniece R. Tiesnesis Teodors Zvejnieks: taisnības pērļu zvejnieks. Jurista Vārds, Nr. 35 (1353), 27.08.2024., 26.–34. lpp.

⁴ Ozoliņš K. Teodors Zvejnieks aizgājis mūžībā. Nekrologa manuskripts.

⁵ P. un M. Annerotu privātajā arhīvā Zviedrijā glabājas vairākas liecības saistībā ar LKP. T, piemēram, 1945. gada 14. jūnijā bēgļu nometnē Zviedrijā LKP darbinieki K. Ozoliņš, A. Freimanis, E. Brīvkalns, M. Brīvkalne sastādījuši aktu ar atskaiti par organizācijas materiālo krājumu un skaidras naudas atlikumiem, ko viņi atstājuši “naudas skapi” Liepājā, kā arī pat konta stāvokli vācu bankā (*Gemeinschaftsbank*) un par dokumentiem, “kas varētu skart atsevišķas personas” un tādēļ tikuši iznīcināti pirms šo personu evakuācijas 8. maijā uz Zviedriju. K. Ozoliņš šī akta norakstu, kā arī 1945. gada 30. aprīļa un 1. maija aktus par LKP krājumiem pievienojis 1952. gada 10. jūlija vēstulei Latvijas sūtniecības padomniekam J. Siliņam Londonā. K. Ozoliņš vēstulē arī norādījis, ka visus dokumentus saistībā ar “Latviešu karavīru palīdzību”, ko savulaik bija paņēmis līdzī uz Zviedriju, jau 1949. gadā ir nodevis LKP tiesību pārņēmējai – LCK Labklājības nozarei.

⁶ Danga Frīcis. Mana saskare ar mag. iur. Konstantīnu Ozoliņu. Zeme un Tauta, Nr. 32, 1988, 38. lpp.

⁷ K. Ozoliņš 1969. gadā izplatījis uzsaukumu “Latviešiem Zviedrijā” “glābt no pazušanas literāros materiālus, kas kādreiz varētu noderēt latviešu trimdas vēstures pētījumiem”. Pēc K. Ozoliņa nāves 1987. gadā krājumu pārvietoja uz Latviešu palīdzības komitejas telpām, bet vēlāk dokumentus kā atsevišķu vienību nodeva glabāt Zviedrijas Valsts arhīvā, savukārt grāmatas, visticamāk, nonāca Karaliskās bibliotēkas (*Kungliga biblioteket*) pārziņā. Šobrīd dokumentu kolekcija Zviedrijas valsts arhīvā Ārningē (*Ärninge Täby*) pieejama ar Zviedrijas Latviešu palīdzības komitejas (*Lettiska hjälpkommittén*) atļauju. F. Dangas atmiņās minēts, ka 1983. gadā Ozoliņa vāktais grāmatu un dokumentu arhīvs pārsniedzis 4000 eksemplārus.

vācu laikā, kā arī Paula Kalniņa 1944. gadā parakstītā Deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu un rīkojums Mintautam Čakstem sastādīt Ministru kabinetu.⁸ Par nopelniem Latviešu grāmatu un dokumentu krājuma veidošanā Latviešu akadēmiskā organizācija Zviedrijā ievēlēja K. Ozoliņu par savu goda biedru.⁹

Trimdā Zviedrijā K. Ozoliņš bija sabiedriski aktīvs dažādās jomās (korporācija “Selonija”, Vesterosas latviešu papildskola, Vesterosas latviešu draudze, Viduszviedrijas latviešu bērnu svētki, “Daugavas Vanagi” u. c.),¹⁰ 1958. gadā bija viens no Zviedrijā nonākušo latviešu juristu kopas dibinātājiem un tika ievēlēts šīs organizācijas valdē.¹¹

No Latvijas tiesību vēstures skatupunkta ļoti nozīmīga ir K. Ozoliņa dalība Tiesu palātas bijušā priekšsēdētāja Teodora Zvejnieka iedvesmotajā trimdas latviešu juristu domubiedru grupā – Latvijas atjaunošanas komitejas (LAK) Eiropas centra Tieslietu nozares lietpratēju kopā, kas apsprieda praktiskās iespējas atjaunot tiesisku un demokrātisku valsti iekārtu pēc Latvijas neatkarības atgūšanas (tai skaitā “iekšējai lietošanai” paredzēta biļetena “Tieslietu Vēstnesis” izdošana).¹² Vēl lielākas pēdas mūsu tiesību vēsturē K. Ozoliņš ir atstājis, kā redaktors izveidojot un vadot augstākās kvalitātes juridisku preses izdevumu – žurnālu “Latviešu Juristu Raksti” (turpmāk – LJR).

2. Trimdas juristu kopdarba centieni un doma par juristu žurnālu

Glābjoties no atkārtotas padomju okupācijas, Otrā pasaules kara nogalē Latviju pameta vairāk nekā 100 000 iedzīvotāju. Viņu vidū bija ļoti daudz juristu, un to liktenis trimdā bija sevišķi smags. Lielākā daļa nespēja atrast nodarbošanos savā profesijā (jo jurisprudences vienmēr ir “nacionāla” un saistīta ar konkrētu valsti) un pelnīja iztikai fiziski smagos vai tehniski vienmuļos darbos. Tikai retajam atlika laiks un spēki interesēties par zaudēto profesiju un kādreizējiem darbabiedriem. Kaut arī trimdas juristu sabiedriskās organizācijas tika izveidotas drīz pēc kara (1948. gadā Eslingenē, Vācijā, – Latviešu juristu apvienība, 1952. gadā Ņujorkā, ASV, – Latviešu juristu biedrība ASV), to aktivitāte apsīka, līdzko kļuva skaidrs, ka bez “pārstudēšanas” (kas nebija iespējama bez finanšu līdzekļiem un ļoti labām valodu zināšanām) darbu jurista amatā lielākā daļa nespēs iegūt.¹³ Par lielāko juristu savstarpējās “sasaukšanās” akciju pēc kara kļuva ziedojumu vākšana naudas balvai, ko pasniegt T. Zvejniekam 70 gadu jubilejā 1954. gada 24. martā. Kaut arī šo uzsaukumu izplatīja Latviešu juristu biedrība ASV, faktiskais iniciators bija K. Ozoliņš, kurš arī uzrakstīja

⁸ Plašāk par šo atradumu arhīvā sk.: Vācu okupācijas tumšākā laikā. 80 gadi kopš LCP Deklarācijas par Latvijas valsts atjaunošanu. Ilustrētā Pasaules Vēsture, Nr. 10 (201), 2024, oktobris, 28.–36. lpp.

⁹ J. Āboliņš, A. Johansons *Mag. iur.* K. Ozoliņam. P. un M. Annerotu privātais arhīvs Zviedrijā.

¹⁰ P. un M. Annerotu privātajā arhīvā Zviedrijā glabājas “Daugavas Vanagu”, Latvijas Ev. lut. baznīcas Virsvaldes un arhibīskapa atzinības raksti K. Ozoliņam.

¹¹ Latviešu juristi Zviedrijā. Latviešu Juristu Raksti, Nr. 1, 1959, 35. lpp.

¹² Plašāk sk.: Gailīte D. Teodors Zvejnieks, “Tieslietu Vēstnesis” un trimdas juristu ieceres Latvijas kā neatkarīgas, demokrātiskas un tiesiskas valsts atjaunošanai. Krāj.: Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi. Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 199.–209. lpp.

¹³ Robežnieks A. Latviešu juristu organizācijas. LJR, Nr. 1, 1959, 32.–33. lpp.

neskaitāmas vēstules uz dažādām pasaules valstīm, kur bija apmetušies latviešu juristi. Plašā sarakste deva iespēju viņam apzināt bijušos kolēģus, kas 20. gadsimta 50. gados no bēgļu nometnēm Vācijā jau bija izklīduši pa visu pasauli. Tas noderēja vēlāk, piesaistot autorus un lasītājus "Latviešu Juristu Rakstiem".¹⁴

Ideja par juridiska žurnāla nepieciešamību trimdā, iespējams, radās T. Zvejnieka un K. Ozoliņa domu apmaiņas laikā (kaut arī paralēli varēja būt vairākas iniciatīvas): T. Zvejnieks 1952. gadā izteica nožēlu par bēgļu nometnēs advokāta Kārļa Vanaga izdotā pirmā trimdas juridiskā preses izdevuma "Tiesībnieks" (1947–1949)¹⁵ izbeigšanos: "Neviens rakstītājs pat nepiemin, kur apmeties ir "Tiesībnieka" redaktors – izdevējs Vanags. Jāteic gan, ka kaut kā ir pietrūcis, kad vairs neparādās "Tiesībnieka" numuri. Tomēr tāds savs izdevums vajadzīgs būt, tikai tam jāiznāk tai zemē, kur to mūsējo vairāk nekā, piem. Zviedrijā. Lūkošu tur paskubināt kādu."¹⁶

Lai gan 1955. gada 4. jūnijā T. Zvejnieks dodas mūžībā, K. Ozoliņš domu par juridiska žurnāla dibināšanu neatmet, turpinot meklēt idejas atbalstītājus. Tā, piemēram, viņš raksta turpat Zviedrijā dzīvojošajam bijušajam senatoram Mintautam Čakstem: "Neliela iniciatoru grupa, kurā bez manis patreiz ieiet vel kollēgas J. Salna, A. Rūsis, V. Ignats un J. Mangulis, ir nodomājuši atsākt to darbu, ko pirmajos trimdas gados ar teicamiem panākumiem veica kollega K. Vanags ar savu Tiesībnieku, proti, izdot periodisku rakstu krājumu Latvieši Juristu Raksti. Rakstos paredzēts uzņemt apcerējumus par Latvijas tiesībām, par jautājumiem, kam sakars ar Latvijas tiesību restaurāciju, par starptautiskām tiesībām un par vispārtiesiskiem jautājumiem, kā arī ziņojumus par tiesībām un tiesām okupētā Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, par starptautiskām konferencēm un apspriedēm, kur tiek risinātas Baltijas valšķu brīvību skarošas starptautiski tiesiskas problēmas, par Baltijas tiesību ūnijas projektiem, par svešzemju tiesībām, pirmā kārtā par to zemju tiesībām, kurās latviešu juristu atraduši patvērumu, par trimdinieku tiesisko stāvokli un aziltiesībām dažādās valstīs, par juridisko literatūru mums pieietamās zemēs, par mūsu kaimiņu tautu trimdinieku juristu darbību, par latviešu juristiem trimdā un viņu organizācijām, piemiņas rakstus par mums zudušiem un atmiņu rakstus par svarīgākiem notikumiem, raksturīgākām epizodēm un izcilām personām – tiesībniekiem no Latvijas patstāvības gadiem. Pirmais n-rs paredzēts šī gada rudenī, uz Latvijas 40. g. dienu. Mēs aicinām ikvienu latviešu juristu – trimdinieku būt par šī izdevuma līdzstrādnieku, bet sevišķi daudz mums dotu tieši Jūsu līdzdalība šinī darbā. Pirmam n-ram es gribētu izlūgties no Jums ievadrakstu – Latvijas valsts proklamēšanas akta starptautiski tiesiskā nozīme."¹⁷ M. Čakste apsveic šo nodomu, vienlaikus atzīstot, "ka tas nebūs viegls uzdevums"¹⁸.

¹⁴ Piemēram, Zviedrijas arhīvā glabājas K. Ozoliņa sastādīts LAK Tieslietu kopas aicinājuma projekts "Visiem Latvijas juristiem trimdā" sakarā ar gaidāmo T. Zvejnieka 70 gadu jubileju; K. Ozoliņa 28.10.1953. vēstule Luijam Korpam Vācijā; K. Ozoliņa 10.12.1953. vēstule Latviešu Juristu biedrības ASV valdes priekšsēdētājam A. Robežniekam; Latviešu Juristu biedrības ASV aicinājums latviešu juristiem atzīmēt T. Zvejnieka jubileju; K. Ozoliņa 24.03.1954. apsveikums "Tiesu palātas priekšsēdētājam Teodoram Zvejnieka kungam Lundā"; 09.04.1954. Pārskats par ziedojumu vākšanu Tiesu palātas priekšsēdētāja T. Zvejnieka 70 g. jubilejas balvai u. c.

¹⁵ Plašāk par "Tiesībnieku" sk.: Gailīte D. Pirmais Latvijas juristu žurnāls trimdā. Kārļa Vanaga izdevums "Tiesībnieks" (1947–1950). Jurista Vārds, Nr. 48 (695), 29.11.2011.

¹⁶ T. Zvejnieka 08.04.1952. vēstule K. Ozoliņam.

¹⁷ K. Ozoliņa 23.05.1958. vēstule M. Čakstem.

¹⁸ M. Čakstes 28.05.1958. vēstule K. Ozoliņam.

LJR pirmais laidiens tomēr nepagūst iznākt uz Latvijas dibināšanas gadadienu – pie lasītājiem tas dodas gadu vēlāk, 1959. gadā. Arī latviešu trimdas prominentākā jurista M. Čakstes publikācija tajā ir, taču veltīta nevis valsts dibināšanai, bet starptautiskajai atzišanai.¹⁹ Tā gandrīz 10 gadus pēc “Tiesībnieka” aizsākas lielākā ārvalstīs iznākušā latviešu juridiskā preses izdevuma ceļš: līdz 1973. gadam kopumā tiek izdoti 12 žurnāla numuri.²⁰

3. “Latviešu Juristu Rakstu” veidotāji

K. Ozoliņa vēstuļu arhīvā atrodamas vairākas liecības par viņa centieniem atrast topošā žurnāla redaktoru. Iniciatīvas grupa vispirms cerējusi uzrunāt ASV dzīvojošo “Tiesībnieka” veidotāju K. Vanagu, taču veselības stāvokļa dēļ tas nav bijis iespējams. K. Ozoliņš raksta arī LU prof. Arvedam Švābem (kurš bija bijis aktīvs “Tiesībnieka” līdzstrādnieks),²¹ kā arī vēlākos gados vairākkārt nesekmīgi cenšas pārliecināt redaktora darbu no viņa pārņemt trimdas jaunākās paaudzes juristu Ilmāru Beķeri (plašāk sk. pie LJR autoru apraksta). Tomēr, nevienam citam šos pienākumus neuzņemoties, K. Ozoliņš sākotnēji piekrīt kļūt par žurnāla pagaidu vadītāju, taču beigu beigās ir LJR redaktors visu žurnāla iznākšanas laiku – faktiski vienatnē cīnoties gan par autoru un lasītāju piesaisti, gan uzņemoties žurnāla saturisko rediģēšanu, gan arī izplatīšanu un popularizēšanu trimdas sabiedrībā.

Žurnāla izdevējs ir ASV Kentas latviešu juristu kopa, ko vada K. Ozoliņa sens domubiedrs Jānis Salna²² (viņš ir arī viens no žurnāla izveides iniciatoru grupas, kā arī vēlāk viens no publikāciju autoriem un satura rādītāju sastādītājs un tulkotājs angļu valodā). Rakstu literāro rediģēšanu sākumā veic Zviedrijā dzīvojošais literāts Kārlis Džiļleja,²³ pēc tam pedagogs un jurists Ansis Kurmis,²⁴ taču arhīvā atrodamas arī norādes, ka šo darbu darījis arī pats K. Ozoliņš. Par LJR augsto tipogrāfisko

¹⁹ Čakste M. Latvijas starptautiski tiesiskā atzišana. LJR, 1959, Nr. 1, 3.–11. lpp.

²⁰ Bibliogrāfiju sk.: Jēgers Benjamiņš. Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1940–1960. II sēj. Sundberg: Daugava, 1972, 95. lpp.; Jēgers Benjamiņš. Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1961–1970. Sundberg: Daugava, 1977, 235. lpp.; Jēgers, Benjamiņš. Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija 1971–1980. Stokholm: Daugava, 1988, 240. lpp.

²¹ K. Ozoliņa 14.02.1954. vēstule A. Švābem.

²² Jānis Salna (1890–1984) – jurists un trimdas sabiedriskais darbinieks. Dzimis Liepājā, studējis Maskavas Universitātē, Pirmajā pasaules karā kā krievu armijas virsnieks nonācis gūstā Austrijā. 1919. gadā pēc atgriešanās dzimtajā Liepājā iestājies valsts dienestā kā tiesamatu kandidāts, kopumā tiesu resorā Liepājas un Daugavpils apgabaltiesās nostrādājis 17 gadus. 1926. gadā LU ieguvis *Mg. iur.* grādu. Pēc Otrā pasaules kara strādājis starptautiskajā bēgļu organizācijā Nirnbergā. 1951. gadā pārcēlies uz Kalamazū Mičiganas štatā, ASV, kur strādājis par fabrikas grāmatvedi un darbojies dažādās sabiedriskās organizācijās, divus gadus vadījis Kalamazū latviešu biedrību un bijis latviešu luterāņu draudzes priekšnieks. Sk.: Miķelsons V. Cienījamu gadu sasniegums. Jurists Jānis Salna. Laiks, Nr. 81, 08.10.1980.; Kalamazū chronika. Laik, Nr. 100, 15.12.1984.

²³ Kārlis Džiļleja (1891–1963) – dzejnieks, literatūrvēsturnieks, tulkotājs, jurists un politiķis. Sk.: <https://www.literatura.lv/personas/karlis-dzilleja> [skatīts 15.03.2025.]

²⁴ Ansis Kurmis (1887–1974) – jurists, skolotājs, trimdā Zviedrijā strādājis par bibliotekāru, dibinājis latviešu trimdas skolas. Sk.: Latvju enciklopēdija 1962–1982. Edgars Andersons (galv. red.) II sēj. Rockville, MD ASV: Amerikas Latviešu apvienības Latviešu institūts, 1985, 236. lpp.

kvalitāti jāpateicas Jānim Abučam,²⁵ kurš veic žurnāla salikšanu un iespiešanu Vesterosas tipogrāfijā (*Västmalands Folkblad Ttryckeri Västerås*). K. Ozoliņa un J. Salnas sarakste liecina, ka LJR metiens svārstās ap 300–500 eksemplāru. Lai gan nedz redaktors, nedz rakstu autori nekādu atlīdzību nesaņē, nelielais abonentu skaits nespēj segt visas drukas un sūtīšanas izmaksas, tādēļ J. Salna un Kentas latviešu juristu kopa regulāri sedz iztrūkumus.²⁶

K. Ozoliņa vēstuļu arhīvs glabā plašu saraksti par viņa centieniem nodot LJR jaunās rokās, kad 70. gadu sākumā ir stipri pasliktinājusies redaktora veselība. No izdevēja pienākumiem vēlas atbrīvoties arī J. Salna, kurš sasniedzis 80 gadu vecumu. LJR pēdējā laidienā 1973. gadā K. Ozoliņš norāda, ka turpmāk “Latviešu Juristu Rakstus” izdos nevis Kentas latviešu juristu apvienība, bet gan Latviešu juristu apvienība Eiropā un galvenais redaktors būs Kārlis Gulbis Beļģijā. Tomēr LJR turpmāk vairs neiznāk. Iemesls tam acīmredzot ir iecerētā darba turpinātāja – K. Gulbja – pēkšņā nāve 1973. gadā.

4. “Latviešu Juristu Rakstu” mērķi un saturs

Žurnāla “Latviešu Juristu Raksti” mērķus K. Ozoliņš daudzkārt formulē sarakstē ar citiem trimdiniekiem. Apkopojot tie ir – “uzturēt kontaktu starp latviešu juristiem trimdā, uzturēt viņos interesi par Latvijas tiesībām”²⁷. Detalizēti viņš to izvērs LJR pirmā laidiena ievadrakstā.²⁸ “Trimdinieka jurista stāvoklis ir traģiski īpatnējs [...] Jurista eksistences darbam trimdā parasti nav nekāda sakara ar jurisprudenci. Arodnieciskās zināšanas, kas gūtas darbībai savas valsts tiesiskā iekārtā, nevar pielietot svešā valstī.” Viena laikus, lai atjaunotu tiesību sistēmu pēc neatkarības atgūšanas, Latvijai šie juristi būs nepieciešami, jo “okupācijas laikā izaudzinātie “tiesībnieki” nebūs pieņemami demokrātiskā iekārtā nedz viņu zināšanu, nedz arī iegūtās mentalitātes dēļ”, tāpēc “juristam trimdiniekam ir jācenšas saglabāt un neatlaidīgi papildināt savas zināšanas.” K. Ozoliņa ieskatā, juristu svarīgākie uzdevumi trimdā ir: “Atklāt brīvajai pasaules daļai būtisko atšķirību starp austrumu un rietumu pasaulēs valdošajiem tiesību jēdzieniem”, kā arī “indivīda beztiesisko stāvokli aiz dzelzs aizkara”; “uzņemties un veikt tiesiskās iekārtas atjaunošanu savā valstī, kad tā atgūs brīvību”; izaudzināt jauno trimdas juristu paaudzi; savu iespēju robežās sniegt juridisku palīdzību citiem trimdiniekiem, kas latviešu juristiem vairāk uzticas. Lai uzturētu kontaktus un sadarbību, LJR veidotāji cer, ka žurnāls kļūs par “mūsu saimes kopēju forumu – domu, atziņu un materiālu izmaiņai”.

Lielākā daļa LJR rakstu autoru ir Latvijā praktizējuši juristi (vairāki no viņiem iepriekš publicējušies arī “Tiesībniekā”, kā arī daži bijuši T. Zvejnieka vadītās juristu kopas dalībnieki): senators Mintauts Čakste, jurists un tautsaimnieks Kārlis Karūsa, zv. adv. Armins Rūsis, jurists un literāts Kārlis Dziļleja, senators Augusts Rumpēters,

²⁵ Jānis Ernests Abučs (1914–1978) – burtclis, grāmatizdevējs. Bēgļu gaitās Vācijā dibinājis apgādu “Ziemeļblāzma”, ko vēlāk pārcēlis uz Zviedriju, trimdā izdevis vairāk nekā 100 poligrāfiski augstvērtīgas grāmatas latviešu valodā – Raiņa rakstus, Džeimsa Džoiša “Ulisu” u. c.

²⁶ Sk. K. Ozoliņa un J. Salnas 1970.–1973. gada saraksti. Zviedrijas valsts arhīvs. Fonds: *Lettiska hjälpkommittén*. Kolekcija: Konstantīns Ozoliņš.

²⁷ K. Ozoliņa 24.06.1968. vēstule H. Heinei.

²⁸ Ozoliņš K. Ievadam. LJR, Nr. 1, 1959, 1.–2. lpp.

zv. adv. Valters Voits, jurists un vēsturnieks Ādolfs Šilde, jurists, vēsturnieks un žurnālists Benno Zigfrids Ābers, Tiesu palātas loceklis Luis Korps, Rīgas apgabaltiesas loceklis Kārlis Striķis, Rīgas apgabaltiesas loceklis, Tiesu palātas prokurors Voldemārs Alksnis, Jelgavas apgabaltiesas loceklis Juris Lecis, Jelgavas apgabaltiesas priekšsēdētājs Alfons Vagals, zv. adv. Pēteris Miķelsons u. c.²⁹

Starp LJR autoriem ir juristi, kas trimdā veido un vada sabiedriskās organizācijas: Latviešu juristu apvienības Eiropas kopas priekšsēdētājs, PBLA valdes loceklis zv. adv. Kārlis Alfreds Gulbis, Latviešu juristu biedrības ASV valdes priekšsēdētājs prokurors Ādolfs Robežnieks un viņa pēctecis amatā zv. adv. Eižens Kerno (īstajā vārdā Jevgeņijs Kernožickis), Latviešu juristu kopas Zviedrijas nodaļas vadītājs, Zviedrijas LCP dibinātājs miertiesnesis Pauls Pētersons u. c.

LJR publicēti arī to nedaudzo Latvijas juristu raksti, kam izdevās turpināt vai veidot akadēmisko karjeru trimdā, starp tiem ir: LU docents *Dr. iur.*, *Dr. phil.* Lotārs Šulcs, kurš kļuva par profesoru Getingenes, Minsteres un Ķīles Universitātē, zv. adv. *Dr. iur.*, *Dr. hist.* Julius (Jūlijs) Jānis Vālbergs, kurš kļuva par vairāku ASV augstskolu mācībspēku, politiķis *Dr. phil.* Bruno Kalniņš, kurš veidoja akadēmisko karjeru Zviedrijā, kā arī jurists un diplomāts Nikolajs Valters, kas bija mācībspēks un pētnieks dažādās Austrijas, Vācijas un Vatikāna mācību iestādēs.

Īpašas uzmanības vērta starp LJR autoriem ir Rozālija Purgale – vienīgā sieviete Latvijā, kas līdz okupācijai bija ieguvusi tiesības patstāvīgi iztiesāt lietas un kas aizstāja Latgales apgabaltiesas miertiesnešus atvaļinājuma laikā.³⁰

Lai gan pirmajā LJR laidienā definēto ieceri piesaistīt Rietumu pasaulē izglītību guvušos “otrās paaudzes” trimdas juristus acīmredzot neizdodas sasniegt, jo žurnālā publicējas tikai daži šādi autori. Viens no ciešākajiem K. Ozoliņa domubiedriem LJR veidošanā ir Tiesu palātas locekļa Jāņa Beķera dēls, Stokholmas Universitātes absolvents Jānis Ilmārs Beķeris, kurš šajā laikā jau bija augsta līmeņa Zviedrijas Ārlietu ministrijas ierēdnis (vēlāk arī zviedru vēstnieks Īrijā). Otrs aktīvs jaunās paaudzes LJR līdzstrādnieks bija vācbaltietis, senatora Augusta Lēbera dēls *Dr. iur.* Dītrihs Andrejs Lēbers, kurš jurisprudenci bija studējis Vācijā un ASV un kļuva par pazīstamu zinātnieku ar ievērojamu starptautisko karjeru.

Pirmajā LJR numurā redakcija paziņo lasītājiem žurnāla iecerētās pastāvīgās nodaļas:³¹ Apcerējumi par Latvijas tiesībām un vispārtiesiskiem jautājumiem; Latvijas tiesības trimdā; Tiesības brīvajā pasaulē; Likumi un tiesas okupētajā Latvijā; Atskats pagātnē; Latviešu juristi trimdā; Latviešu izcilie juristi; Baltijas valstu juristu kopējās gaitas; Mūžībā aizgājušie; Juridiskās literatūras apskats; Bibliogrāfija; Vēstulnieks. Sistemātisku pārskatu par žurnāla saturu sniedz tematiskie radītāji, kas latviešu un angļu valodā publicēti divas reizes: 1961. gadā³² – par pirmajiem sešiem LJR numuriem un 1973. gadā par otrajiem sešiem LJR numuriem.³³

Caurlūkojot LJR saturu, jāsecina, ka žurnāls aktīvi turpina “Tiesībnieka” pamattēmu – Latvijas nelikumīgās okupācijas un valsts starptautiski tiesiskā stāvokļa

²⁹ Minēta LJR autoru profesija pirmskara Latvijā.

³⁰ Sk. viņas publikāciju: Purgale R. Sievietes tiesības laika perspektīvē. LJR, Nr. 12, 1973, 26.–31. lpp.

³¹ Informācija lasītājiem. LJR, Nr. 1, 1959, 3. vāks.

³² Latviešu Juristu Raksti. Latviešu juristu žurnāls trimdā. 1. sējums. 1959–1961. LJR, Nr. 6, 1961, 48.–56. lpp.

³³ Latviešu Juristu Raksti. Latviešu juristu žurnāls trimdā. 2. sējums. 1963–1973. LJR, Nr. 12, 1973, 49.–55. lpp.

analīzi, aplūko valststiesību un valsts turpinātības jautājumus. Tiek publicēti gan dokumenti, kurus aktīvi meklē K. Ozoliņš³⁴ (Sūtņa O. Grosvalda iesniegums – protests Francijas valdībai Latvijas inkorporācijas laikā (LJR 2); ASV valsts sekretāra 1959. un 1960. gada deklarācija par Baltijas valstu aneksijas neatzišanu (LJR 4); Ņujorkas valsts Ņujorkas apriņķa tiesas spriedums (LJR 10/11) u. c.), gan analītiskas publikācijas (Mintauts Čakste. Latvijas starptautiski tiesiskā atzīšana (LJR 1); Jānis Alberts. Par tiesiskiem noteikumiem un aktiem Latvijas satversmē (LJR 3); Armins Rūsis. Latvijas inkorporācijas neatzišana rietumu valstīs (LJR 4)).

Ļoti liela uzmanība tiek veltīta situācijai Latvijā, analizējot padomju tiesību teoriju un praksi (Armins Rūsis. Padomju varas likumdošana Latvijā abos okupācijas periodos (LJR 1); Mintauts Čakste. Okupētās Latvijas agrārā iekārta, tās maiņas un pārvērtības (LJR 2–4); Kārlis Dziļleja. Juridiskā izglītība padomju Latvijā (LJR 3); Ādolfs Šilde. Kolektīvā “biedru tiesa” (LJR 5); Ivars Blūms. Tautību jēdziens padomju izpratnē (Nr. 10/11); Kārlis Dziļleja. Tieslietu kultūra Padomju Latvijā (LJR 6), Kārlis Dziļleja. Krievu valoda – PSRS tautu otra dzimtā valoda (LJR 7–8)). Šie raksti joprojām ir aktuāli tādēļ, ka pēc neatkarības atgūšanas Latvijas tiesību zinātne padomju okupācijas perioda izvērtēšanai ir pievērsusies maz.

Plaša vērība LJR tiek pievērsta Latvijas tiesību vēsturei – trimdas juristi pēc redaktora K. Ozoliņa iniciatīvas apzināti dokumentē zaudētās Latvijas tiesu iekārtas tapšanu, svarīgu tiesību institūtu izveidi un reformas, apraksta izcilos kolēģus, piemin aizgājējus (Alfons Vagals. Testamentārā mantošana pēc Latvijas 1938. gada Civillikuma; Juris Lecis. 1938. gada Civillikums kā agrārās reformas noslēgums (LJR 10); Pēteris Eglītis. Latvijas advokatūra (LJR1); Benno Ābers. Latvijas tiesību vēsture un mūsdienu problemātika (LJR 5); Pēteris Eglītis. Latviešu juristi valsts un sabiedriskā darbā (LJR 7); Augusts Rumpēters. Atskats uz Senātu Latvijas tiesu sistēmā (LJR 12)).

Vairākas publikācijas veltītas tiesību teorijai, filozofijai, valststiesībām un cilvēktiesībām (Luis Korps. Taisnība (LJR 5); Nikolajs Valters. Valsts suverenitāte un personas suverenitāte (LJR 1); Lotārs Šulcs. Mūslaiku demokrātijas strukturālās problēmas (LJR 3); Nikolajs Valters. Pamattiesības un tiesību pamats (LJR 5); Jānis Liepars. Dažas ziņas par vācu tiesību filozofiju (LJR. 6); Jānis Alberts. Par likumu sistematizāciju (LJR 6); Rozālija Purgale. Sievietes tiesības laika perspektīvā (LJR 12).

LJR atrodami arī atsevišķi raksti par konkrētiem tiesību jautājumiem valstīs, kur trimdā apmetušies latviešu juristi, par trimdas juristu sabiedriskajām aktivitātēm u. c. jautājumiem.

Kopsavilkums

1. LJR, turpinot “Tiesībnieka” aizsākto darbu, bija viena no trimdas juristu domu apmaiņas un savstarpējās saiknes uzturēšanas platformām.

³⁴ K. Ozoliņa un O. Grosvalda sarakste, to skaitā vēstules, kam O. Grosvalds pievienojis dokumentu kopiju pielikumus: Aristida Briāna 26.01.1921. Latvijas *de iure* atzīšanas rakstu, O. Grosvalda 06.08.1940. protestu pret Latvijas inkorporāciju, Eiropas Padomes Konsultatīvās Asamblejas 15.09.1959. rekomendācijas, ASV prezidenta Eizenhauera 17.07.1959. proklamāciju, prof. Lejiņa un ASV ārlietu ministra Foy D. Kohler saraksti, NATO parlamentāriešu 1961.gada novembra konferences rekomendācijas u.c.

2. Mūsdienās LJR joprojām ir vērtīgs izziņas avots Latvijas juridiskās kultūras, starpkaru perioda tiesību vēstures, trimdas juristu likteņu, kā arī padomju okupācijas perioda tiesību izpratnei.
3. Īpaši nozīmīgas ir LJR publikācijas, kurās aplūkota Latvijas prettiesiskā okupācija, kā arī valstiskā kontinuitāte. Ņemot vērā proporcionāli pirmsokupācijas laika juristu daļu, kas atradās trimdā, un LJR publikāciju autoritāti (to autori – LU mācībspēki, senatori, tiesneši, advokāti u. c.), abos trimdas juridiskajos žurnālos paustā nostāja ir būtisks pienesums mūsdienu Latvijā izstrādātajai valstiskās kontinuitātes doktrīnai.

JURIDISKĀ SILOĢISMA FUNKCIJA TIESAS NOLĒMUMU ARGUMENTĀCIJAS VEIDOŠANĀ¹

THE FUNCTION OF LEGAL SYLLOGISM IN FORMING THE REASONING OF COURT RULINGS

Jānis Musts, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

In the discourse of the theory of law, there are several different kinds of legal syllogisms. The aim of this paper is to discover the functions of these different legal syllogisms and determine which functions are useful in forming the reasoning of court rulings. The author discovered thirteen different functions, but only eleven of them are relevant in forming court rulings that can be sufficiently justified.

Atslēgvārdi: juridiskais siloģisms, tiesību teorija, juridiskās argumentācija

Keywords: legal syllogism, theory of law, legal justification

Juridiskais siloģisms ir deduktīvs slēdziens ar noteiktu saturu, kas saistīts ar tiesību normu piemērošanu². Lai gan juridiskā siloģisma funkcijai ir būtiska ietekme uz juridiskā siloģisma struktūru un tā izmantošanas priekšnosacījumiem, tomēr juridiskā siloģisma funkcijas nav pietiekami izpētītas.

Darba mērķis ir uzrādīt juridiskā siloģisma funkcijas, kurām ir nozīme tiesas nolēmumu argumentācijas veidošanā.

Lai sasniegtu šo mērķi, pētījumā tiek izvirzīti divi uzdevumi, respektīvi, kategorizēt tiesību teorijas diskursā atrodamās juridiskā siloģisma funkcijas un uzrādīt, kurām no šīm funkcijām ir nozīme tiesas nolēmumu argumentācijas veidošanā.

Autors juridiskā siloģisma funkcijas klasificē, ņemot vērā šādus divus elementus:

- I. juridiskā siloģisma attiecības ar tiesību normu piemērošanas pamatojumu (turpmāk arī – pamatojums):
 1. tver visu pamatojumu;
 2. tver pamatojuma daļu:
 - a) šī daļa ir nemainīgs pamatojuma kodols;
 - b) šī daļa nav nemainīgs pamatojuma kodols;

¹ Pētījums tapis ar LU Fonda un “Eversheds Sutherland Bitāns” stipendijas “Mūsdienu izaicinājumi tiesību piemērošanas teorijai un praksei Latvijā” atbalstu.

² Musts J. Juridiskā siloģisma jēdziens. Grām.: Tiesību ierobežojumu pieļaujamība un attaisnojamība demokrātiskā tiesiskā valstī. Latvijas Universitātes 81. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 416. lpp.

3. netver pamatojumu;

II. izteikumu, kuru ar loģisku nepieciešamību juridiskais siloģisms pamato – juridiskā siloģisma secinājums (turpmāk arī – secinājums)³.

Tiesību teorijas diskursā ir atrodama vērā ņemama juridiskā siloģisma secinājuma variāciju daudzējādība. Autors ir identificējis vienpadsmit variācijas (S1–11).

S1 Visi tiesību subjekti, kuri atbilst tiesiskajam sastāvam, ir tiesību subjekti, uz kuriem attiecas tiesiskās sekas.

Pirmā secinājuma variācija ir juridiskajam siloģismam, kas ir vērsts uz to, lai nonāktu pie tādas tiesību normas, kuras tiesiskais sastāvs (N2x) ļauj vieglāk atpazīt, ka tiesību norma ir piemērojama konkrētajā lietā⁴.

Pirmā premisa (sākotnējā tiesību norma): visiem x, ja N1x, tad Sx.

Otrā premisa (valodas lietojuma noteikums): visiem x, ja N2x, tad N1x.

Secinājums (jaunā tiesību norma): visiem x, ja N2x, tad Sx.

Šādu juridisko siloģismu var izmantot, lai pamatotu cita juridiskā siloģisma premisu. Tātad, tas tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*, jo šī juridiskā siloģisma secinājums nav pamatojuma galīgais secinājums.

S2 Individualizēta tiesiskā sastāva pazīme.

Šāds secinājums var būt tādiem juridiskajiem siloģismiem, ar kuriem tiek pamatots, ka ir iestājusies konkrēta tiesiskā sastāva pazīme, piemēram, tad, kad izpildījušies legāldefinīcijā uzrādītie normatīvie priekšnoteikumi. Piemēram, Komerclikuma 45. pantā norādīts, ka “komercagents ir komersants, kas pilnvarots citas personas (principāla) vārdā un labā pastāvīgi slēgt darījumus ar trešajām personām vai arī sagatavot to noslēgšanu”⁵. Ja kāds konkrēts tiesību subjekts izpilda šajā legāldefinīcijā uzrādītos normatīvos priekšnoteikumus, tad var secināt, ka šis konkrētais tiesību subjekts ir komercagents. Juridiskie siloģismi, ar kuriem iecerēts kvalificēt noziedzīgu nodarījumu (piemēram, *A ir persona, kura izdarījusi laupīšanu*)⁶, arī noved līdz S2. Šie juridiskie siloģismi tver vienīgi *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*.

S3 Konkretizētas tiesiskās sekas.

Tiesisko seku konkretizēšana tiek veikta, tās piesaistot konkrētai dzīves situācijai, individualizējot vai precizējot. Tiesiskās sekas tiek individualizētas uz vienu vai vairākiem elementiem. Piemēram, ja piemērojamās tiesību normas tiesisko seku struktūra noteic, ka x ir pienākums samaksāt soda naudu 30 eiro apmērā, tad šīs tiesiskās sekas jāindividualizē attiecībā uz vienu elementu. Savukārt, ja tiesisko seku

³ Musts J. Juridiskā siloģisma funkcijas koncepts. Grām.: Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi. Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 198. lpp.

⁴ Alexy R. A Theory of Legal Argumentation. The Theory of Rational Discourse as Theory of Legal Justification. Translated by Ruth Adler and Neil MacCormick. Oxford: Clarendon Press, 1989, p. 225.

⁵ Komerclikums: LV likums. Pieņemts: 13.04.2000.

⁶ Plotnieks A. Tiesību teorija & juridiskā metode. Otrais papildinātais un pārstrādātais izdevums. Rīga: Izglītības solī, 2013, 257. lpp.; Guiu M. Legal Classification and Judicial Syllogism. Juridical Tribune, Vol. 8, No. Special issue, 2018, pp. 143–144.

struktūra noteic, ka x ir pienākums personai y atlīdzināt zaudējumus z apmērā, tad tiesiskās sekas jāindividualizē attiecībā uz vairākiem elementiem.

Tiesiskās sekas tiek precizētas, ja sākotnēji tās satur tiesisko seku alternatīvas, bet precizēšanas rezultātā no šīm alternatīvām atbrīvojas. Šīs alternatīvas var izpausties vairākos veidos:

- 1) dažādu tiesisko seku katalogs;
- 2) uzrādītas tiesisko seku robežas, kuras nosaka iespējamo tiesisko seku spektru;
- 3) tiesiskās sekas satur nenoteiktus tiesību jēdzienus⁷.

Konkretizēt tiesiskās sekas var arī relatīvi vājā formā, proti, tās tikai piesaistot konkrētai dzīves situācijai. Jānorāda, ka visos gadījumos, kad tiesiskās sekas tiek individualizētas, tās vienlaikus tiek arī piesaistītas konkrētai dzīves situācijai. Konkrētai dzīves situācijai var piesaistīt precizētas vai arī neprecizētas tiesiskās sekas.

Jēdziens "konkretizētas tiesiskās sekas" apzīmēs tādu izteikumu, kuru nav tālāk jāprecizē, un attiecīgais izteikums var būt individualizēts uz vairākiem elementiem. Savukārt, ja tiesiskās sekas paredzēts individualizēt tikai attiecībā uz noteiktiem elementiem, tad tie tiks uzskaitīti attiecīgajā izteikumā⁸.

Dažādu autoru darbos novērojams, ka juridiskajiem siloģismiem, kuri pamato S3, mēdz būt atšķirīgas attiecības ar tiesību normu piemērošanas pamatojumu. Piemēram, eksistē tāds juridiskais siloģisms, kas pamato S3, bet to izmanto tikai tad, kad ar citu juridisko siloģismu nav izdevies nonākt līdz konkretizētām tiesiskajām sekām. Šādā gadījumā attiecīgais juridiskais siloģisms tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*, jo eksistē gadījumi, kad šo siloģismu nav jāizmanto, t. i., tas nav nemainīgs ikviena pamatojuma elements⁹. Ir arī tādi juridiskie siloģismi, ar kuriem iecerēts tvert konkretizētas tiesiskās sekas (pamatojuma galīgo secinājumu) ikvienā tiesību normu piemērošanas pamatojumā¹⁰. Šāds juridiskais siloģisms tver *pamatojuma daļu, kura ir nemainīgs pamatojuma kodols*¹¹.

S4 Individualizētas tiesiskās sekas.

Šāds juridiskā siloģisma secinājums ir individualizēts uz dažādiem elementiem (vienu vai vairākiem tiesību subjektiem, naudas summām, priekšmetiem u. tml.), bet tas vienlaicīgi var būt arī tāds, kuru nepieciešams tālāk precizēt¹². Secīgi juridiskie siloģismi, kuri pamato S4, tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*, jo to struktūra negarantē, ka tiesiskās sekas būs arī precizētas.

⁷ Šīs trīs formas saskatāmas dažādajos veidos, kā izpaužas iestādes rīcības brīvība. Kovaļevska A. Iestādes rīcības brīvība un tās samazināšana līdz nullei. Jurista Vārds, 19.12.2023., Nr. 51/52 (1317/1318), 23.–24. lpp.

⁸ Musts J. Juridiskā siloģisma struktūra. Augstākās Tiesas Biļetens, 2025, Nr. 30, 85.–86. lpp.

⁹ Larenz K., Canaris C. W. Methodenlehre der Rechtswissenschaft. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Berlin, Heidelberg, New York, Barcelona, Budapest, Hongkong, London, Mailand, Paris, Tokyo: Springer Verlag, 1995, S. 97.

¹⁰ Protams, tas, ka autors ir iecerējis nonākt līdz konkretizētām tiesiskajām sekām, nenozīmē, ka uzrādītā juridiskā siloģisma struktūra to ļauj izdarīt. Sk.: Kalniņš E. Tiesību normu piemērošanas loģiskā shēma. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Melķis E. (zin. red.). Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 23. lpp.

¹¹ Musts J. 2024, 197. lpp.

¹² Stelmach J., Brozek B. Methods of legal reasoning. Dordrecht: Springer, 2006, pp. 57–58.

S5 Vismaz daļēji individualizētas tiesiskās sekas.

Juridiskie siloģismi ar šādu secinājumu ir īpatnēji divos aspektos. Pirmkārt, tie negarantē, ka attiecīgās tiesiskās sekas nevajadzēs tālāk precizēt. Otrkārt, tie pieļauj iespēju veidot tādu argumentu, kas nav līdz galam individualizēts. Otrā īpatnība ir vēlama, piemēram, tad, kad tiesību normu piemērotājs var noteikt, ka kādai personai būs pienākums citai personai atlīdzināt zaudējumus, bet zaudējuma apmēra noskaidrošana ir laikietilpīga. Šādos gadījumos tiesiskās sekas līdz galam tiek konkretizētas citā nolēmumā ar citu juridisko siloģismu¹³. Secīgi juridiskie siloģismi, ar kuriem pamato S5, tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*.

S6 Uz tiesību subjektu attiecas tiesiskās sekas, kuras nevajag tālāk precizēt.

Atšķirībā no S3 šajā secinājumā tiek noteikts, ka tiesiskās sekas tiek individualizētas tikai uz vienu elementu – tiesību subjektu. Juridiskajiem siloģismiem, ar kuriem pamato S6, varētu dot priekšroku tad, kad tiesību normu piemērotājs saskaras vienīgi ar tiesību normām, kuras jāindividualizē tikai uz šo vienu elementu. Norāde, ka attiecīgās tiesiskās sekas nevajag tālāk precizēt, nozīmē, ka attiecīgā juridiskā siloģisma premisas jāveido tā, lai tās garantē attiecīgo rezultātu. Šādi juridiskie siloģismi tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*, jo attiecīgā juridiskā siloģisma autors iecerējis to izmantot tikai tad, kad piemērojamās tiesību normas tiesiskās sekas jāprecizē¹⁴.

S7 Uz tiesību subjektu attiecas tiesiskās sekas.

Juridiskie siloģismi, ar kuriem pamato S7, atšķirībā no tiem, ar kuriem pamato S6, ir veidoti tā, ka juridiskā siloģisma premisas negarantē to, ka tiesiskās sekas tālāk nevajag precizēt. Tas nozīmē, ka attiecīgā juridiskā siloģisma struktūru kopumā un konkrēti arī secinājumu var veidot krietni vienkāršāku, piemēram, A ir persona, kura jā soda ar brīvības atņemšanu līdz pieciem gadiem¹⁵. Arī šādu juridisko siloģismu var izmantot, lai tvertu *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*.

Turklāt var gadīties, ka S7 ir iecerētais secinājums arī vulgārā formālisma (angļu val. – *vulgar formalism*)¹⁶ gadījumā, proti, kad ar juridisko siloģismu tver visu pamatojumu krimināllietā¹⁷. Par šādu iespēju liecina akcents uz to, ka tiek izmantots tikai viens siloģisms, kura lielā premisa ir vispārēja likuma norma (angļu val. – *general law*), mazā premisa ir par to, vai darbība ir vai nav saskaņā ar likumu, bet secinājums – brīvība vai sods (angļu val. – *punishment*). No šī lakoniskā apraksta var secināt, ka tiek izmantots *modus barbara*. Šī forma neļauj precizēt tiesiskās sekas, bet tikai piesaistīt konkrētai dzīves situācijai vai individualizēt uz vienu elementu, kas šajā gadījumā ir tiesību subjekts, kurš tiek sodīts. Protams, Latvijas tiesību sistēmā šāda funkcija nav realizējama, jo pamatojums neaprobežojas ar deduktīviem argumentiem¹⁸.

¹³ Larenz K., Canaris C. W. 1995, S. 97.

¹⁴ Wróblewski J. Legal Syllogism and Rationality of Judicial Decision. *Rechtstheorie* Vol. 5, No. 1–2, 1974, pp. 44–45.

¹⁵ Klug U. *Juristische Logik*. 4. Aufl. Berlin; Heidelberg; New York: Springer, 1982. S. 49.

¹⁶ Leiter B. Legal formalism and legal realism: What is the issue? *Legal Theory*, 16(2), 2010, p. 111.

¹⁷ Beccaria C. *On Crimes and Punishments and Other Writings*. Toronto: University of Toronto Press, 2009, p. 14.

¹⁸ Piemēram, deduktīvi argumenti nav tie, kas paredz uzrādīt pierādījumus, ar kuriem pamato tiesas secinājumus (Kriminālprocesa likuma 527. panta otrās daļas pirmais punkts). Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts: 21.04.2005.

S8 Uz situāciju, kura atbilst faktiskā sastāva pazīmēm, attiecas tiesiskās sekas.

S8 atšķiras no iepriekšējiem secinājuma variantiem ar to, ka tajā tiesiskās sekas netiek individualizētas, bet tikai piesaistītas konkrētais dzīves situācijai, kura tiek raksturota ar konkrētām faktiskā sastāva pazīmēm¹⁹. Šāds izteikums varētu kalpot par starpsecinājumu, pirms tiesību normu piemērotājs individualizē tiesiskās sekas. Secīgi attiecīgais juridiskais siloģisms tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*.

S9 Uz situāciju attiecas tiesiskās sekas.²⁰

Tas, kas tika apgalvots par S8, attiecas arī uz S9, izņemot to, ka S9 nesatur faktiskā sastāva pazīmju aprakstu.

S10 Konkrētai dzīves situācijai nepiesaistītas tiesiskās sekas.

Šāda secinājuma variācija izriet no turpmākajiem apgalvojumiem.

1. “Secinājums ir virsteikuma normas tiesiskās sekas.”²¹
2. “[...] tiek izdarīts secinājums par tiesisko seku iestāšanos. Taču, tā kā tiesību normā arī tiesiskās sekas ir vispārinātas, tiesību piemērotājam ir nepieciešams tās individualizēt (konkretizēt).”²²

Tā kā piemērojamās tiesību normas tiesiskās sekas var saturēt alternatīvas, bet nevar saturēt apgalvojumus par konkrētu dzīves situāciju, tad tās ir pilnīgi nekonkretizētas. Lai gan juridiskais siloģisms, ar kuru pamato S10, iecerēts kā tāds, kas tver tiesību normu piemērošanas pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols, tomēr autors šādai tēzei nepiekrīt, jo vispārinātas tiesiskās sekas ir tādas, kuras attiecas uz ikvienu tiesību subjektu. Attiecīgais juridiskais siloģisms *netver pamatojumu*²³.

S11 Situācija ir tiesiskā sastāva gadījums.

Svarīgi saprast, ka šajā secinājumā netiek uzrādītas faktiskā sastāva pazīmes un tiesiskā sastāva pazīmes²⁴. Tiesu praksē S11 var parādīties turpmākā secinājuma veidā. “Līdz ar to lietā konstatētie apstākļi pēc būtības atbilst Civillikuma 1772. panta tiesiskajam sastāvam.”²⁵ Juridiskais siloģisms ar šādu secinājumu tver *pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols*.

Šis pārskats par tiesību teorijas diskursā atrodamajām juridiskā siloģisma funkcijām liecina par to, ka eksistē liela funkciju dažādība, kura primāri ir balstīta uz juridiskā siloģisma secinājuma variāciju daudzējādību. Savukārt liela vienveidība saskatāma otrajā funkcijas dimensijā, proti, ar juridisko siloģismu pārsvarā iecerēts tvert pamatojuma daļu, kura nav nemainīgs pamatojuma kodols. Šai vienveidībai varētu būt vairāki iemesli. **Pirmkārt**, tiesību teorētiķi primāri koncentrējas uz tiesas

¹⁹ Klug U. 1982 S. 63.

²⁰ Ibid.

²¹ Neimanis J. Ievads tiesību teorijā. Rīga: Jāņa Nemaņa izdevums, 2004, 138. lpp.

²² Neimanis J. Tiesisko seku konkretizēšana, izdodot obligātu administratīvu aktu. Jurista Vārds, 20.03.2007., Nr. 12(465).

²³ Vairāk par potenciālu pielietojumu šādam juridiskajam siloģismam sk.: Musts J. 2023, 412. lpp.

²⁴ Larenz K., Canaris C.W. 1995, S. 94.; Kalniņš E. 2003, 26. lpp.

²⁵ Kurzemes rajona tiesas 17.03.2023. spriedums lietā Nr. C-0909-23/3, 7.2.1 punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/503424.pdf> [aplūkots: 13.05.2024.]

spriedumu argumentāciju. Tāpēc netiek veidoti siloģismi, kuri netver tiesību normu piemērošanas pamatojumu.

Otrkārt, tā kā ir plaši pieņemts, ka līdzās deduktīviem argumentiem pamatojumā tiek izmantoti arī nededuktīvi argumenti un ir svarīgi, lai tiesību normu piemērošanas akta adresāts tiktu informēts par argumenta gaitu, kas noved līdz lietas rezultātam, tad viss pamatojums nevar vienmēr sastāvēt vienīgi no juridiskā siloģisma.

Treškārt, nav viegli izveidot juridisko siloģismu, kas vienlaicīgi ir vienkāršs un tver nemainīgu pamatojuma kodolu. Tā kā parasti tiesību teorētiķi juridisko siloģismu balsta uz ļoti vienkāršām domāšanas formām (*modus barbara* un *modus ponens*), tad attiecīgās funkcijas var realizēt tikai ar eksotiskiem realizēšanas priekšnosacījumiem. Piemēram, ja ar juridisko siloģismu, ar kuru pamato S7, iecerēts tvert nemainīgu pamatojuma kodolu, tad piemērojamai tiesību normai jābūt tādai, kura nekad nav jāprecizē, un tās jāindividualizē tikai uz tiesību subjektu. Šāds priekšnosacījums no piemērojamo tiesību normu klāsta izslēgtu, piemēram, civiltiesību materiālās tiesību normas, kurās tiesiskās sekas jāindividualizē attiecībā uz vairākiem tiesību subjektiem.

Tiesas nolēmumu argumentācijas veidošanā var noderēt juridiskie siloģismi ar visām pētījumā uzrādītajām funkcijām, izņemot tām, ar kurām nav iecerēts tvert pamatojumu. Protams, izvēloties, kurus juridiskos siloģismus izmantot, jāņem vērā to funkciju realizēšanas nosacījumi, piemēram, ja tiek veidotas vadlīnijas argumentācijai administratīvo pārkāpumu lietās, tad var izmantot vienkāršāku juridiskā siloģisma variantu, ar kuru pamato S6 un S7, jo pietiek ar to, ka tiesiskās sekas tiek individualizētas uz vienu tiesību subjektu. Papildus jāņem vērā potenciālā mijiedarbība starp funkcijām, piemēram, vienā pamatojumā varētu būt juridiskie siloģismi, kuri katrs tver noteiktu pamatojuma daļu, kas nav pamatojuma kodols, un attiecīgi pamato S1, S3 un S5.

Šis pētījums nav vērsts uz to, lai identificētu tikai tās funkcijas, kuras var realizēt vienīgi Latvijas tiesiskajā sistēmā. Turklāt, tas, ka kādu juridiskā siloģisma funkciju var realizēt konkrētā tiesību sistēmā, nenozīmē, ka tas obligāti jādara. Secīgi šis pētījums var palīdzēt tiesību teorētiķiem, kuri mēģina orientēties juridiskā siloģisma funkciju daudzējādībā, lai kādu no šīm funkcijām izvēlētos vai lai labāk saprastu, kā šādas funkcijas var veidot vai pilnveidot.

Kopsavilkums

1. Pētījumā atrastas turpmākās juridiskā siloģisma funkcijas.
 - 1) Tverot **visu pamatojumu**, ar loģisku nepieciešamību pamato izteikumu, ka uz tiesību subjektu attiecas tiesiskās sekas.
 - 2) Tverot pamatojuma daļu, kas **nav** nemainīgs tiesību normu piemērošanas pamatojuma kodols, ar loģiku nepieciešamību pamatot kādu no turpmākajiem izteikumiem.
 - Visi tiesību subjekti, kuri atbilst tiesiskajam sastāvam, ir tiesību subjekti, uz kuriem attiecas tiesiskās sekas.
 - Individualizēta tiesiskā sastāva pazīme.
 - Konkretizētas tiesiskās sekas.
 - Individualizētas tiesiskās sekas.

- Vismaz daļēji individualizētas tiesiskās sekas.
 - Uz tiesību subjektu attiecas tiesiskās sekas, kuras nevajag tālāk precizēt.
 - Uz tiesību subjektu attiecas tiesiskās sekas.
 - Uz situāciju, kura atbilst faktiskā sastāva pazīmēm, attiecas tiesiskās sekas.
 - Uz situāciju attiecas tiesiskās sekas.
 - Situācija ir tiesiskā sastāva gadījums.
- 3) Tverot pamatojuma daļu, kas **ir** nemainīgs tiesību normu piemērošanas pamatojuma kodols, ar loģisku nepieciešamību pamatot konkretizētas tiesiskās sekas.
 - 4) Netverot pamatojumu, ar loģisku nepieciešamību pamatot konkrētai situācijai nepiesaistītas tiesiskās sekas.
2. No šīm trīspadsmit juridiskā siloģisma funkcijām tiesas nolēmumu argumentācijā nevar izmantot vienīgi ceturtajā punktā norādīto funkciju, jo tā netver pamatojumu. Papildus var norādīt, ka pirmajā punktā uzrādītā funkcija nesader ar prasību pēc pietiekama pamatojuma, jo tiesas nolēmumu argumentācijā tiesību normu piemērošanas pamatojums neaprobežojas ar deduktīviem slēdzieniem.

LIKUMDEVĒJA ZEMA LĒĢITIMITĀTE UN ZEMA SABIEDRĪBAS UZTICĒŠANĀS LIKUMDEVĒJAM: VAI VIENS UN TAS PATS?

LOW LEGITIMACY OF LEGISLATOR AND LOW PUBLIC TRUST IN LEGISLATOR: THE SAME ISSUE?

Iveta Kažoka, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

This article explores how legitimacy and trust, although intertwined, remain conceptually distinct in relation to parliamentary authority. Seven legitimacy dimensions are introduced – sociological, moral, legal, political, performance-based, cultural, and technocratic – to demonstrate their potential effects on trust. Despite overall institutional legitimacy, a shortfall in any dimension can rapidly erode confidence, whereas robust performance or expertise can momentarily sustain trust even amidst other shortcomings.

Atslēgvārdi: lēģitimitāte, uzticēšanās, parlaments, likumdevējs

Keywords: legitimacy, trust, parliament, society, legislator

Ievads

Parlamentārajās demokrātijās lēģitimitāte ir pamats tam, kādēļ iedzīvotāji uzskata likumdevēju pieņemtos likumus par sev saistošiem. Savukārt iedzīvotāju uzticēšanās likumdevējam (parasti – parlamentam) nodrošina efektīvu šīs institūcijas darbību. Lai gan jēdzieni “lēģitimitāte” un “uzticēšanās” ir cieši saistīti, tie ir nošķirami. Šī raksta mērķis ir, balstoties uz teorētisko, konceptuālo un salīdzinošo analīzi, izpētīt šo divu jēdzienu mijiedarbību un atšķirības, kā arī piedāvāt jaunu klasifikācijas modeli to strukturētai analīzei.

Lēģitimitāte un uzticēšanās ir kompleksi jēdzieni. Zinātniskajā literatūrā lēģitimitātes jēdziens bieži tiek lietots neskaidri, pat nemēģinot to nošķirt no tādiem jēdzieniem kā “uzticēšanās”, “atbalsts”, “gatavība pakļauties likumiem”¹. Teorētiskajā

¹ Šī tēma labi apskatīta šo divu autoru darbos: Gerschewski J. Legitimacy in autocracies: Oxymoron or essential feature? *Perspectives on Politics*, 2018, 16(3), pp. 652–665. Pieejams: <https://doi.org/10.1017/S1537592717002183> [aplūkots 25.03.2025.]; Schoon E. W. Operationalizing Legitimacy. In: *American Sociological Review*, 2022, 87(3), p. 478. Pieejams: <https://doi.org/10.1177/00031224221081379> [aplūkots 25.03.2025.]

literatūrā pat izskanējis priekšlikums atteikties no šī jēdziena lietošanas pētniecības mērķiem.²

Atbilstoši sociologa Maksa Vēbera (*Max Weber*) 20. gadsimta sākuma priekšstatiem iemesli, kādēļ kāda sabiedrība ir gatava pakļauties pastāvošajai varai, var būt saistīti ar racionāli juridiskiem argumentiem, tradicionālām varas pamatošanas formām vai arī ar varas nesēja harismu³. Ja Vēbers leģitimitāti sasaista ar empīrisku realitāti (sabiedrības reālās dzīves uztveri par pastāvošās varas leģitimitāti), tad otrs atpazīstamākais leģitimitātes teorētiķis, sociologs Deivids Bīthems (*David Beetham*) 20. gadsimta beigās izvirzīja nevis empīriskus, bet normatīvus kritērijus, kas ļautu nošķirt leģitīmu varu no neleģitīmas varas⁴. Viņš aprakstīja vairākus priekšnoteikumus tam, lai varu uzskatītu par leģitīmu.

Līdz ar to divi galvenie leģitimitātes teorētiķi aplūko leģitimitāti katrs no sava leņķa. Maksa Vēbera koncepcija tiecas atbildēt uz jautājumu “kādēļ cilvēki reālajā dzīvē brīvprātīgi pakļaujas varai, tās izdotajiem likumiem vai pavēlēm,” atbildē piesaucot tradīcijas, līdera harismu vai ticību racionāliem noteikumiem, kas pamato politiskās varas īstenošanu. Deivida Bīthema koncepcija atbild uz citu jautājumu, kas skar varas leģitimitātes normatīvos priekšnoteikumus. Citi teorētiķi piedāvā vēl papildu veidus, kā aplūkot leģitimitāti, piemēram, caur procedurālā taisnīguma prizmu⁵ vai to, cik lielā mērā kādai institūcijai izdodas sasniegt taisnīgu rezultātu.⁶

Arī uzticēšanās jēdziena izpratne dažādu teorētiķu darbos atšķiras,⁷ bet parasti ar to tiek saprasta iedzīvotāju paļaušanās, ka parlaments labi dara savu darbu.

Atšķirībā no iepriekšējiem pētījumiem, kas pamatā uztver leģitimitāti kā vienotu konstrukt, šis raksts:

- 1) aplūko leģitimitātes dažādās dimensijas: socioloģisko, morālo, juridisko, politisko, sniegunos balstīto, tehnokrātisko, kā arī kultūras/vērtību dimensiju;
- 2) apskata to, kā katra no šīm dimensijām ir saistīta ar uzticēšanos likumdevējam (šajā rakstā ar “likumdevēju” pamatā ir domāts nacionālā līmeņa parlaments).

Šis pienesums ir būtisks, jo tas iedod jaunu, strukturētu modeli, kas ļauj detalizētāk analizēt varas leģitimitāti un tās sasaisti ar sabiedrības uzticēšanos pastāvošajai varai, kā arī sabiedrības likumpaklausību.⁸

² Sk., piemēram: Marquez X. The Irrelevance of Legitimacy. In: *Political Studies*, 2016, 64(1S), pp. 19–34. Pieejams: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12202> [aplūkots 25.03.2025.]

³ Weber M. *Economy and Society: A New Translation*. Tribe K (Ed. & Trans.). Cambridge, MA: Harvard University Press, 2019. (Original work published 1920).

⁴ Beetham D. *The Legitimation of Power*. London: Macmillan, 1991, pp. 15–20.

⁵ Sk., piem.: Tyler T. R. *Why People Obey the Law*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2006.

⁶ Sk., piem.: Brinkmann M. *An Instrumentalist Theory of Political Legitimacy*. Oxford: Oxford University Press, 2024. (Oxford Philosophical Monographs).

⁷ Piemēram: Devine D. Does Political Trust Matter? A Meta-Analysis on the Consequences of Trust. In: *Political Behavior*, 2024, p. 46. Pieejams: <https://doi.org/10.1007/s11109-024-09916-y> [aplūkots 25.03.2025.]; Easton D. A Reassessment of the Concept of Political Support. In: *British Journal of Political Science*, 1975, 5(4); Kim S. Public Trust in Government in Japan and South Korea: Does the Rise of Critical Citizens Matter? In: *Public Administration Review*, 2005, 65(5); Norris P. *Trust in Government: Evidence from Around the World*. Oxford: Oxford University Press, 2024.

⁸ Šī mijiedarbība teorētiskajā literatūrā nav pietiekami izpētīta. Sk., piem.: Levi M., Sacks A., Tyler T. Conceptualizing Legitimacy, Measuring Legitimizing Beliefs. In: *American Behavioral Scientist*, 2009, 53(3), pp. 354–375. Pieejams: <https://doi.org/10.1177/0002764209338797> [aplūkots 25.03.2025.]

Likumdevēja leģitimitātes dimensijas un to saistība ar uzticēšanos likumdevējam

Leģitimitāte ir politiskās varas stūrakmens. Tā nodrošina pamatu, kas ļauj varu pārstāvošām amatpersonām izskaidrot iemeslus, kādēļ viņām ir tiesības izdot iedzīvotājiem saistošas normas vai citādi regulēt sabiedrības dzīvi. Šī raksta autore pievienojas literatūrā atrodamajai leģitimitātes definīcijai, kas raksturo šī jēdziena esenci: leģitimitāte ir tiesības valdīt, pieņemt citiem saistošus lēmumus, kā arī pārvaldāmo gatavība šīs tiesības atzīt par sev saistošām.⁹

Līdz šim visaptverošākais un autoritātīvākais leģitimitātes dažādo aspektu analīzes ietvars bija atrodams Deivida Bīthema 1991. gada darbā “Varas leģitimācija”. Viņš leģitimitātei identificēja trīs pamatdimensijas: 1) juridisko tiesiskumu (*legal validity*); 2) izdoto noteikumu pamatojamību ar sabiedrībai kopīgiem uzskatiem (*justifiability*); 3) sabiedrības piekrišanu tam, ka institūcijai ir tiesības pieņemt normatīvus lēmumus (*consent*).¹⁰

Tāču šīs trīs dimensijas neaptver visus kontekstus, kas gan teorijā, gan reālajā dzīvē tiek apzīmēti ar vārdu “leģitimitāte”, kad to attiecina uz likumdevēju. D. Bīthema ietvars nav izmantojams autoritārās valstīs, kas sevi leģitimizē caur cita veida argumentiem, piemēram, kādas kultūras, identitātes, vērtību grupas dominanci vai caur sasniegumiem kādā noteiktā jomā (piemēram, ekonomikā, kosmosa izpētē). Tāpat šis modelis nenovērtē tehnokrātisko argumentu nozīmi mūsdienu parlamenta darbā, proti, lēmumu izstrādes procesu, kura rezultātā top (vai netop!) pārdomāti, pierādījumos balstīti likumi.

Tādēļ šī raksta autore piedāvā jaunu ietvaru tam, lai analizētu parlamenta leģitimitāti. Šis ietvars ir balstīts septiņās dimensijās – tālāk rakstā katra no dimensijām tiek īsi aprakstīta, nosakot arī tās saistību ar sabiedrības uzticēšanos parlamentam.

Socioloģiskā leģitimitātes dimensija

Socioloģiskā leģitimitātes dimensija ir centrālā, teorētiskajā literatūrā visbiežāk apskatītā leģitimitātes šķautne. Tā atbild uz jautājumu par to, vai vēsturisku vai kādu citu apstākļu ietekmē sabiedrība pieņem (subjektīvā attieksme!), ka parlaments ir institūcija, kurai ir tiesības izdot vispārsaistošus lēmumus, kas regulē katra sabiedrības locekļa dzīvi. Šajā dimensijā zemāka leģitimitāte būs tiem parlamentiem, par kuru tiesībām pieņemt vispārsaistošas normas sabiedrībā būs šaubas (visdažādāko iemeslu dēļ, kuri var izrietēt no pārējām leģitimitātes dimensijām). Šādā nozīmē socioloģiskā leģitimitātes dimensija ir saistīta ar sabiedrības uzticēšanos parlamentam, bet tikai vienā, specifiskā tās aspektā, proti, uzticēšanās pamats nevar būt, teiksim, labs parlamenta darbs vai ētiska deputātu rīcība, bet gan ļoti specifisks vērtējums par to, vai šis konkrētais parlaments ir institūcija, kurai ir tiesības pieņemt sabiedrībai saistošas normas.

⁹ Sk.: Jackson J., Bradford B., Hough M., Myhill A., Quinton P., Tyler T. R. Why Do People Comply with the Law? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions. In: British Journal of Criminology, 2012, 52(6), pp. 1051–1071. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/bjc/azs032> [aplūkots 25.03.2025.]

¹⁰ Beetham D. 1991, pp. 15–20.

Juridiskā leģitimitātes dimensija

Juridiskā leģitimitātes dimensija atbild uz jautājumu par to, vai parlaments darbojas juridiskās, it sevišķi konstitucionālās, robežās. Šī dimensija pilnībā sakrīt ar Deivida Bīthema ietvara pirmo dimensiju – juridisko tiesiskumu: “Varu var nosaukt par leģitīmu [...] ja tā ir iegūta un tiek īstenota atbilstoši iedibinātajiem noteikumiem [...] Vara nav leģitīma tad, ja tā ir iegūta, pārkāpjot noteikumus (uzurpācija, valsts apvērsums) vai tā tiek īstenota pretēji šiem noteikumiem.”¹¹ Jo vairāk parlamentam izveidošanas process un tālākā darbība atbilst pastāvošajiem likumiem un konstitucionālajam ietvaram, jo pārliecinošāk var runāt par leģitīmu parlamentu; tas tādēļ, ka varas realizēšana nav patvaļīga, bet gan tiek īstenota iepriekš noteiktās robežās.¹² Ja parlaments konstanti pārkāptu savas pilnvaras, ignorētu izpildvaru un tiesu varu, tad varētu prognozēt, ka ne tikai parlamenta leģitimitāte, bet arī sabiedrības uzticēšanās parlamentam samazinātos. Vienlaikus šajā dimensijā šie ir viegli nošķirami fenomeni, proti, parlamentam juridisko leģitimitāti ir iespējams izvērtēt, nepētot sabiedrības uztveri.

Politiskā leģitimitātes dimensija

Parlamenta politisko leģitimitāti visbiežāk saista ar to, cik tiesiskā un godīgā procesā ir izveidojies parlamenta sastāvs. Mūsdienu demokrātiskajās valstīs tiek prezumēts, ka politiskā leģitimitāte sakņojas taisnīgās un brīvās vēlēšanās – tieši šāds vēlēšanu process apvelta parlamentu ar mandātu pieņemt vispārsaistošas normas. Domājot par to, kā leģitimitātes deficīts politiskajā dimensijā varētu ietekmēt sabiedrības uzticēšanos parlamentam, ir skaidrs, ka sabiedrības uzticēšanos parlamentam varētu samazināt visaptveroši aizliegumi kandidēt vēlēšanās partijām, kas konkurē ar pastāvošo varu. Vienlaikus politiskā leģitimitātes dimensija ir izpētāma objektīvi (nosakot, vai godīgu vēlēšanu process ir/nav ticis pārkāpts), bez vajadzības pētīt sabiedrisko domu un sabiedrības uzticēšanos parlamentam.

Morālā leģitimitātes dimensija

Morālā leģitimitātes dimensija atbild uz šādu jautājumu: vai parlaments un deputāti ievēro sabiedrībā pieņemtos ētikas standartus un vai kopumā rīkojas taisnīgi un godprātīgi? Tieši šo leģitimitātes aspektu akcentē autoritatīvais tiesībpaklausības pētnieks Toms R. Tailers (*Tom R. Tyler*), sasaistot leģitimitāti ar procedūru taisnīgumu.¹³ Šī leģitimitātes dimensija ir skaidri saistīta ar sabiedrības uzticēšanos parlamentam, piemēram, var droši prognozēt, ka skaļi korupcijas skandāli sabiedrības uzticēšanos parlamentam samazinātu, kamēr pašizliedzīga kāda deputāta rīcība šo uzticēšanos veicinātu.

¹¹ Beetham D. 1991, p. 16.

¹² Latviešu valodā labākais pārskats par šo leģitimitātes dimensiju ir atrodams šajā avotā: Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits E. u. c. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 179.–182. lpp.

¹³ Sk.: Tyler T. R. 2006.

Snieguma rezultātos balstītā leģitimitātes dimensija

Snieguma rezultātos balstītā leģitimitātes dimensija atbild uz jautājumu par to, cik sekmīgs ir parlamenta darba rezultāts. Šī darba rezultāta vērtējuma pamatā varētu būt dažādi faktori: piemēram, sabiedrības gaidas, parlamenta paša izvirzītie mērķi, valsts nodefinētie attīstības mērķi. Šie rezultāti var izpausties, piemēram, kā ekonomikas attīstība, pasaulē kvalitatīvākā izglītības sistēma, nabadzības samazināšana u. tml.

Daži pētnieki uzskata, ka tieši šī leģitimitātes dimensija ir svarīgākais valsts varu leģitimējošais elements. 2009. gada pētījums par astoņām Latīņamerikas valstīm rāda, ka šajās valstīs tieši pieaugošie ekonomikas attīstības rādītāji vispārliciecinātāk leģitimizē varu.¹⁴ Vēl izteiktāk akcents uz snieguma rezultātiem tiek likts autoritārās valstīs. Pazīstamais pārvaldes kvalitātes teorijas pamatlicējs Bo Rotšteins (*Bo Rothstein*) ir uzsvēris, ka autoritārās valstīs leģitimitāti spēj balstīt valdības spēja nodrošināt drošību un ekonomisko izaugsmi pat apstākļos, kad demokrātiskas procedūras netiek ievērotas.¹⁵ Līdzīgas atziņas parādās citos pētījumos.¹⁶

Parlamenta darba kontekstā šī leģitimitātes dimensija ir analītiski saistīta ar sabiedrības uzticēšanos parlamentam, proti, gan leģitimitātei, gan uzticēšanās pieauguma pamatā nav labi rezultāti paši par sevi, bet gan to **uztvere** sabiedrības apziņā. Teorētiski kāda valsts var būt pirmajās vietās teju visos starptautiski salīdzinošajos reitingos, bet parlamentam leģitimitāte būs zema un sabiedrības uzticēšanās parlamentam būs zema tādēļ, ka sabiedrība no sava parlamenta gaida **vēl** labāku sniegumu.

Kultūrā un vērtībās balstītā leģitimitātes dimensija

Kultūrā balstītā leģitimitātes dimensija atbild uz jautājumu par to, vai parlaments spoguļo sabiedrībā par svarīgām uzskatītās vērtības, identitātes, tradīcijas. Parlamenta leģitimitāte būs zemāka tad, ja parlamenta pieņemtie likumi acīmredzami neatbilst kādu sabiedrības grupu, iespējams, vairākuma, īpaši svarīgajām vērtībām.¹⁷

Demokrātiskajām sabiedrībām ir raksturīgs vērtību kopums, kuru smags pārkāpums (piemēram, verdzības ieviešana) vestu pie parlamenta leģitimitātes zuduma sabiedrības acīs – šī dimensija lielā mērā atbilst tai, ko Deivids Bīthems savā darbā apzīmē par pamatojamības kritēriju, kurš ir sasaistīts ar attiecīgās sabiedrības priekšstatu sistēmu.¹⁸ Autoritārajās valstīs kultūrā un vērtībās leģitimitātes dimensija īpaši bieži tiek izmantota, lai leģitimizētu institūciju, it sevišķi parlamenta, darbu. Šādas

¹⁴ Booth J. A., Seligson M. A. *The Legitimacy Puzzle in Latin America: Political Support and Democracy in Eight Nations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

¹⁵ Rothstein B. *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press, 2011, Kindle edition, loc. 1505.

¹⁶ Piemēram, Gerschewski J. 2018, pp. 652–665.

¹⁷ Šis ir pieņēmums, kuru apliecina citās jomās veiktie pētījumi – tie liecina, ka sabiedrība sagaida, ka varas nesēja morāles izpratne saskanēs ar sabiedrību, ka tas ir nopietns faktors varas leģitimitātē. Sk., piem.: Hough M., Jackson J., Bradford B., Myhill A., Quinton P. *Procedural Justice, Trust, and Institutional Legitimacy*. In: *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2010, 4(3), p. 205. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/police/paq027> [aplūkots 25.03.2025.]

¹⁸ Beetham D. 1991, p. 17.

legitimizējošās vērtības varētu būt, teiksim, kādas reliģijas aizstāvība, ideoloģisku vērtību “sardze”, kādas etniskās grupas pārkuma apliecinājumi un tamlīdzīgi.¹⁹

Šajā kontekstā sabiedrības uzticēšanās parlamentam ir cieši saistīta ar parlamenta legimititāti: proti, parlamenta legimititātes zudums, pieņemot lēmumus, kas neatbilst nozīmīgām sabiedrības vērtībām, analītiski ir vislabāk pētāms caur sabiedrības **uztveri** (nevis caur objektīviem faktoriem, kuriem nav sakara ar to, ko sabiedrība domā par parlamenta pieņemtajiem vai nepieņemtajiem lēmumiem).

Tehnokrātiskā legimititātes dimensija

Tehnokrātiskā parlamenta legimititātes dimensija atbild uz jautājumu, “vai parlaments savā darbā pieņem pārdomātus, saprātīgus lēmumus vai arī likumdošanas procesā ir daudz defektu, tādi kā sasteigtība, argumentācijas problēmas, vāja ietekmes prognozēšana”. Līdzīgi kā snieguma rādītāju dimensija, arī tehnokrātiskā legimititātes dimensija mazāk apraksta parlamenta objektīvo darba kvalitāti (piemēram, salīdzinājumā ar citu valstu parlamentiem), bet gan vairāk sabiedrības **uztveri** par to, cik veiksmīgi vai neveiksmīgi strādā parlaments, cik kompetentus un pārdomātus lēmumus pieņem. Šādā ziņā šo legimititātes dimensiju ir grūti nošķirt no sabiedrības uzticēšanās parlamentam.

Legimititātes dimensiju mijiedarbība un to ietekme uz sabiedrības uzticēšanos parlamentam

Iepriekš aprakstītās septiņas legimititātes dimensijas atšķiras pēc tā, cik lielā mērā parlamenta legimititāte ir vai nav atkarīga no sabiedrības subjektīvās uztveres. Juridiskā un politiskā dimensija galvenokārt balstās uz objektīviem kritērijiem, kurus iespējams analizēt, arī neiedziļinoties sabiedriskajā domā, uztverē. Savukārt pārējām dimensijām saistība ar sabiedrības uztveri ir lielāka – šajās dimensijās parlamenta legimititāti un sabiedrības uzticēšanos parlamentam analītiski nošķirt ir sarežģītāk.

Līdzīgi kā sabiedrības uzticēšanās parlamentam pastāv pakāpēs, tāpat ir ar parlamenta legimititāti – analītiski tā nav mērāma ir/nav kategorijā, bet jāpieņem, ka tās var būt vairāk vai mazāk.²⁰

Katra no parlamenta legimititātes dimensijām var cita citu pastiprināt vai kompensēt. Piemēram, pat ja parlaments ir ievēlēts godīgās vēlēšanās un rīkojas formāli pareizi, skaļš korupcijas skandāls (morālā dimensija) var būtiski iedragāt uzticēšanos. Tikmēr citas valsts parlamentam pat liels korupcijas skandāls legimititāti būtiski neietekmēs, jo parlamenta legimititātes pamatā dotajā sabiedrībā būs citi apsvērumi, piemēram, strauja ekonomikas attīstība (sniegumos balstītā dimensija) vai pilsoņu vispārēja sajūta, ka šis parlaments ir ievēlēts godīgā ceļā (politiskā dimensija), tādēļ korupcijas skandāli ir nepatīkami, bet legimititāti nemazina. Iespējams, ka kombinēti trūkumi vairākās būtiskās dimensijās parlamenta legimititāti ātri sagrauj, savukārt viens spēcīgs aspekts reizēm spēj kompensēt citur esošās problēmas.

¹⁹ Grauvogel J., von Soest C. Legitimacy and Legitimation Strategies in Authoritarian Regimes. In: Wolf A (Ed.). The Oxford Handbook of Authoritarian Politics. Oxford: Oxford University Press, 2024.

²⁰ Beetham D. 1991, p. 20.

Kopsavilkums

1. Likumdevēja leģitimitāte un sabiedrības uzticēšanās likumdevējam – saistīti, bet nošķirami jēdzieni. Leģitimitāte savā esencē ir tiesības valdīt, pieņemt citiem saistošus lēmumus, kā arī pārvaldāmo gatavība šīs tiesības atzīt par sev saistošām. Uzticēšanās parlamentam apzīmē iedzīvotāju sajūtu, ka parlaments labi dara savu darbu.
2. Leģitimitātes jēdzienam ir daudz aspektu un dimensiju, kas pat zinātniskajā literatūrā netiek nošķirtas vai tiek nošķirtas nekonsekventi; šajā publikācijā tiek prezentēts pavisam jauns to strukturēšanas veids.
3. Augsta parlamenta leģitimitāte negarantē sabiedrības uzticēšanos, un zema leģitimitāte to neizslēdz. Tādēļ parlamenta leģitimitātes pētniecībā nevajadzētu paļauties uz sabiedriskās domas aptaujās uzdoto jautājumu “Vai jūs uzticaties savas valsts parlamentam?”.
4. Mijiedarbība starp leģitimitātes dimensijām ir neskaidra un būtu pētāma citos pētījumos. Piemēram, zema uzticēšanās var izrietēt pat no problēmām tikai vienā parlamenta leģitimitātes dimensijā, pat ja rādītāji citās dimensijās ir viduvēji vai pat augsti. Šajā rakstā piedāvātais ietvars paver ceļu precīzākai izpētei par jautājumiem, kas skar parlamenta leģitimitāti, sabiedrības uzticēšanos parlamentam, sabiedrības atbalstu parlamenta darbam, kā arī iedzīvotāju likumpaklausību.

AKADĒMISKAIS GODĪGUMS – TĀ ĪSTENOŠANA UN TENDENCES AUGSTĀKAJĀ IZGLĪTĪBĀ LATVIJĀ

ACADEMIC INTEGRITY – IMPLEMENTATION AND EVOLUTION IN HIGHER EDUCATION IN LATVIA

Dace Raipale, *Mg. iur.*

Summary

This paper examines academic integrity in higher education in Latvia, focusing on its implementation and challenges over the past five years. Academic integrity is important for maintaining trust in education and research. Recent legal amendments empower universities to revoke degrees for academic dishonesty, including plagiarism, without time limitations. The study highlights the necessity for a unified national framework to address academic misconduct and ensure fairness, balancing institutional autonomy with individual rights. The evolving legal landscape and technological advancements necessitate ongoing evaluation and adaptation to uphold academic integrity.

Atslēgvārdi: akadēmiskais godīgums, akadēmiskā godīguma pārkāpums, noilgums, diploma anulēšana

Keywords: academic integrity, breach of academic integrity, prescription, withdrawal of diploma

Ievads

Mācīšana, mācīšanās un zinātniski pētnieciskais darbs ir likumā garantētā augstskolas brīvība un autonomija, kā arī atbildība pret sabiedrību un valsti kopumā. Augstskolas ir fundamentāli svarīgs ilgtspējas un demokrātijas pastāvēšanas elements, tāpēc nozīmīgi, ka akadēmiķu un zinātnieku paustais viedoklis, veiktie pētījumi ir faktos balstīti, uzticami un uz taisnīgu risinājumu vērsti, savukārt studējošo diplomu iegūti godprātīgu studiju ceļā kā kvalitātes garantis. Lai to nodrošinātu, starptautiskas organizācijas, zinātnieku apvienības, likumdevējs un augstskolas ir izstrādājušas tiesību aktus, kuros ir noteikti pētniecības ētikas principi un izstrādāta un ieviesta akadēmiskā godīguma sistēma.

Pētījuma mērķis ir analizēt akadēmiskā godīguma ievērošanu augstākajā izglītībā Latvijā, identificējot īstenošanas veidus un galvenos izaicinājumus, analizējot normatīvo aktu grozījumu un tehnoloģiju izmaiņu ietekmi pēdējos piecos gados.

Akadēmiskās ētikas un godīguma jēdzieni

Lai analizētu akadēmiskā godīguma īstenošanu, vispirms jāizvērtē akadēmiskās ētikas saistība ar akadēmisko godīgumu. K. Dišlers norāda, ka “jēdzienu noskaidrošana ir zinātniskās celtnes pamatu ielikšana [...], kas dod iespēju darba atsevišķās daļas samērīgi izveidot un nodibināt starp šīm daļām pareizu kopsakarību”¹.

Akadēmiskā ētika ir pazīstama kā profesionāla apņemšanās ētiskai lēmumu pieņemšanai izglītībā, pētniecībā un inovācijās. To praktizē dažādās formās, tostarp kā akadēmisko godīgumu.² 21. gadsimtā, kad internets, digitālās iespējas un mākslīgā intelekta rīki ir pieejami un plaši lietoti, akadēmiskā ētika ir sarkanās līnijas, kas parāda skaidras robežas morālajām vērtībām – izvēlei starp pareizu vai nepareizu rīcību. Augstskolu saimes īstenojot akadēmiskā ētika ir piemērs visām citām darbības jomām publiskajā un privātajā sektorā.

Akadēmiskais godīgums ir konsekventa vērtību sistēma, kas kalpo kā vadlīnijas lēmumu pieņemšanai un darbību veikšanai izglītībā, pētniecībā un akadēmiskajā vidē.³ Akadēmisko godīgumu raksturo sešas pazīmes⁴: godīgums, uzticēšanās, taisnīgums, atbildība, cieņa, drosme.⁵

Secināms, ka akadēmiskā ētika un godīgums ir sinonīmi. Akadēmiskais godīgums paredz rakstītu noteikumu ievērošanu un pārkāpumu nepieļaušanu, pretējā gadījumā seko tiesību aktā noteikta soda sankcija. Akadēmiskā ētika ir plašāks jēdziens, kurš aptver morāles principus, arī nerakstītus, un vērtības un veicina atbildīgu, godprātīgu rīcību.

Augstskolas, īstenojot akadēmisko godīgumu, nodrošina taisnīgumu studiju un pētniecības procesā. Autore piekrīt V. Sinaiskim, ka taisnīgums kā visu lietu mērs ir kaut kas visiem acīmredzams, pamatots uz cilvēka veselo saprātu un tāpēc viņiem piemērots (imanents), patstāvīgs, uz visiem attiecināms, tāpēc visu cilvēku aizstāvēts kā sabiedrības dzīves princips, kas gala iznākumā gūst uzvaru pār savu pretstatu – netaisnību.⁶

Akadēmiskā godīguma normatīvais regulējums

Mūsdienās taisnīgums ir demokrātiskas tiesiskas valsts tiesiskās sistēmas galīgais mērķis,⁷ kas ir saistīts ar ikvienas personas, personu grupas vai institūcijas uzdevumu īstenošanu, tai skaitā augstskolu personālu – studējošajiem un darbiniekiem, kuru pienākums ir rīkoties taisnīgi, tiesiski, ētiski, jo taisnība objektīvā nozīmē prezumē

¹ Dišlers K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2002, 23. lpp.

² Dahal B. Framing Integrity Resolution: An Integrative Approach to Academic Ethics. Pieejams: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001207063300001> [aplūkots 17.03.2025.]

³ Akadēmiskā godīguma terminu vārdnīca. Pieejams: https://www.academicintegrity.eu/wp/wp-content/uploads/2023/02/LV-GLOSSARY-LV-FINAL_15.02.2023.pdf [aplūkots 14.03.2025.]

⁴ The Fundamental Values of Academic Integrity. Third Edition. https://academicintegrity.org/aws/ICAI/asset_manager/get_file/911282?ver=1 [aplūkots 14.03.2025.]

⁵ Piezīme: pazīmju skaits var atšķirties atkarībā no izmantojamā avota.

⁶ Sinaiskis V. Taisnības princips Latvijas civiltiesībās. Jurists, 1937, Nr. 7/8, 120. lpp.

⁷ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga: Jelgavas tipogrāfija, 2015, 31. lpp.

visu cilvēku veselo saprātu, tātad vispārēju atzišanu⁸. Tāpēc nedrīkst būt nekādu šaubu, kas ir objektīvi un taisnīgi.⁹

2024. gada 1. maijā likumdevējs grozīja Augstskolu likumu¹⁰ un izteica 15.¹ panta 6. punktu jaunā redakcijā, to paplašinot. Tā paredz, ka augstskolas Senāts “nosaka ar akadēmiskā godīguma ievērošanu un akadēmiskā godīguma pārkāpumu, tostarp negodprātīgas rīcības un plaģiāta, izskatīšanu un lēmumu pieņemšanu saistītās prasības un procedūras”. Līdz 2024. gada 30. aprīlim Augstskolu likuma¹¹ 15.¹ panta 6. punkts noteica, ka augstskolas Senāts “nosaka ar akadēmiskā godīguma ievērošanu saistītās prasības un procedūras”.

Minētā punkta jaunā redakcija pēc savas jēgas un mērķa nav mainīta. Autore ieskatā, tā nebija jāgroza, bet augstskolām kā tās piemērotajām bija jāinterpretē tiesību normas, noskaidrojot *ratio legis*. Autore pievienojas D. Rezevska secinājumam, ka “demokrātiskā tiesiskā valstī nepieņemams ir viedoklis, ka esot absolūti skaidras tiesību normas, kuras neesot jāinterpretē”¹². Minēto secinājumu pastiprina K. Krūmas viedoklis, ka svarīgam ir jābūt likuma garam, mērķim un uzdevumiem.¹³ Autore norāda, ka augstskolas Senātam arī līdz grozījumu pieņemšanai bija likumdevēja pilnvarojums noteikt visas ar akadēmisko godīgumu saistītās prasības un procedūras, attiecīgi akadēmiskā godīguma pārkāpumi netika tolerēti. To risināšana notika institucionālā līmenī pēc augstskolu iniciatīvas, augstskolas personālam – studējošajiem, mācībspēkiem, zinātniekiem – ievērojot iekšējos normatīvajos aktos noteiktos principus, kā arī rēķinoties ar sekām, kas bija ietvertas iekšējās kārtības noteikumos, ētikas kodeksos,¹⁴ studiju vai darba līgumā.

Salīdzinot abas normas, redzams, ka jaunajā redakcijā līdzās jau iepriekš noteiktajai akadēmiskā godīguma ievērošanai ir minēts “akadēmiskā godīguma pārkāpums, tostarp negodprātīga rīcība un plaģiāts”. Autore ieskatā, no procesa viedokļa “ievērošana” un “pārkāpums” ir nesaraujami saistīti un nav jādefinē atsevišķi. Secinājums izriet no pētījumā iepriekš aprakstītā akadēmiskā godīguma jēdziena tvēruma, tai skaitā no tiesību normu interpretācijas, jo teksta satura izpratne ietver izpratni gan par likuma radītāja gribu, gan par likuma (normas) mērķi, pamatojumu, nolūku, jēgu¹⁵.

Jēdziena “plaģiāts” ieviešana Augstskolu likumā 2024. gadā, nenosakot definīciju vai tās piemērošanas kritērijus, ir daudzus gadus, pat gadu desmitus par vēlu. Pamatojums izriet no fakta, ka augstskolas atbilstoši savai autonomijai un likumdevēja deleģējumam pašas ir atrisinājušas plaģiāta konstatēšanas mehānismu (piemēram, ieviešot tekstu sakritības rīku izmantošanu) un attiecīgi noteikušas pārkāpumu izskatīšanas un lēmuma pieņemšanas procedūru, piemērojamās sankcijas. Šeit jāpiekrīt J. Neimanim, ka likumdevējs nepieciešamības dēļ vienmēr “klibo”

⁸ Sinaiskis V. 1937, 120. lpp.

⁹ Turpat.

¹⁰ Grozījumi Augstskolu likumā: LV likums. Pieņemts 14.03.2024.

¹¹ Augstskolu likums: LV likums. Pieņemts 02.11.1995., redakcijā, kas bija spēkā līdz 30.04.2024.

¹² Rezevska D. Tiesību normu piemērošanas procesa, posmu un juridisko metožu vispārīgs teorētiskais ietvars. Jurista Vārds, 2024, Nr. 46/47 (1364/1365), 9. lpp.

¹³ Krūma K. Nedēļas jurists. Jurista Vārds, 2009, Nr. 47 (590), 2. lpp.

¹⁴ Sudmale S. Kompleksas plaģiāta ierobežošanas nepieciešamība Latvijas augstskolās jeb noklusētais par plaģiātu. Jurista vārds, 2016, Nr. 22 (925), 12. lpp.

¹⁵ Meļķis E. Tiesību normu iztulkošana. Grām.: Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga: Ratio iuris, 2003, 110.–111. lpp.

nopakaļus sociālajām izmaiņām, kuras ietekmē ne tikai likumdevēju, bet arī pastāvošo likumu iztulkošanu un piemērošanu.¹⁶ Likumdevēja progresīva pieeja būtu tad, ja tas minētajā normā būtu iekļāvis mākslīgā intelekta rīku neatļautu izmantošanu, kas ir mūsdienu karstākā aktualitāte augstskolās¹⁷. Par mākslīgā intelekta regulējuma nepieciešamību augstākajā izglītībā liecina augstskolu izstrādātās mākslīgā intelekta vadlīnijas,¹⁸ diskusijas un pētījumi augstākās izglītības telpā¹⁹. Augstskolas, proaktīvi reaģējot uz faktisko situāciju²⁰, rīkojas atbilstoši Augstskolu likuma 15.¹ panta 6. punktam, jo mākslīgā intelekta neatļautu izmantošana ir neatļauta palīgīdzekļa vai metodes izmantošana.

Augstskolas autonomijas īstenošana, anulējot diplomu

Ar 2024. gada 1. maija grozījumiem likumdevējs papildina Augstskolu likuma 59. pantu ar piekto daļu²¹ un nosaka, ka augstskolai ir tiesības anulēt diplomu, ja tā konstatē, ka piešķirtais grāds vai profesionālā kvalifikācija ir iegūta, pārkāpjot akadēmisko godīgumu, kā arī negodprātīgas rīcības, tostarp plaģiātisma, rezultātā, augstskolas tiesības anulēt diplomu nav pakļautas noilgumam²². Autore piekrīt J. Briedei, ka akadēmiskā godīguma pārkāpuma atklāšana pēc diploma iegūšanas ir rets gadījums, nevis ierasta prakse: “Nepilnībām studiju procesā vai gala noslēguma darbos būtu jābūt konstatētām, un visbiežāk tās arī tiek konstatētas, pirms tiek pieņemts lēmums par diploma piešķiršanu.”²³ Autorei rodas jautājums, kādi ir kritēriji šīs tiesību normas piemērošanai.

¹⁶ Neimanis J. Tiesību tālākveidošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2006, 52. lpp.

¹⁷ Piezīme: ar teksta sakritības rīkiem nav iespējams konstatēt neatļautu mākslīgā intelekta izmantošanu.

¹⁸ Piezīme: raksta iesniegšanas brīdī mākslīgā intelekta regulējumu augstskolā ir izstrādājušas Latvijas Universitāte un Rīgas Stradiņa universitāte. Vadlīnijas mākslīgā intelekta izmantošanai Latvijas Universitātē. Pieejams: https://www.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/www.lu.lv/Studijas/Vadlinijas-MI-izmantosana-LU-11.04.2024.v.1.0.pdf; Mākslīgais intelekts augstākajā izglītībā (Rīgas Stradiņa universitāte). Pieejams: <https://eprasmes.lv/wp-content/uploads/2024/02/MAKSLIGAIS-INTELEKTS-AUGSTAKAJA-IZGLITIBA.pdf> [aplūkots 17.03.2025.]

¹⁹ Piezīme: par mākslīgā intelekta izmantošanu augstākajā izglītībā diskutē, sniedz viedokli, veic pētījumus Izglītības un zinātnes ministrija, sk., piemēram, www.izm.gov.lv/lv/jaunums/peta-valstu-sekmes-digitalas-transformacijas-joma-un-piedava-vadlinijas-maksliga-intelekta-izmantosana-izglitiba; masu mediji, sk., piemēram, Mākslīgais intelekts – izaicinājumi augstākajā izglītībā šodien un rīt - LV portāls; augstskolas, sk., piemēram, Rīgas Tehniskā universitāte. Pieejams: www.rtu.lv/lv/meklet?search=maksligais+intelekts&page=0&search_in=&module_id=&match_phrase=0; tiesībsargs. Pieejams: www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2025/01/augstakas-izglitibas-iestazu-pieredze-maksliga-intelekta-joma-studiju-procesa.pdf [aplūkots 17.03.2025.]

²⁰ Piezīme: 2023. gadā augstskolas diskutēja, vai atļaut mākslīgā intelekta izmantošanu studiju procesā. 2024. gadā augstskolas ir gandrīz vienprātis, ka mākslīgais intelekts ir integrējams studiju procesā, bet ir jānosaka ierobežojumi tā izmantošanai attiecībā uz pārbaudījumiem.

²¹ Grozījumi Augstskolu likumā: LV likums. Pieņemts 14.03.2024.

²² Piezīme: Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa: “(5) Augstskolai ir tiesības anulēt valsts atzītu augstākās izglītības diplomu, ja tā konstatē, ka piešķirtais grāds vai profesionālā kvalifikācija, vai piešķirtais grāds un profesionālā kvalifikācija ir iegūta, pārkāpjot augstskolas akadēmiskā godīguma noteikumus paredzēto akadēmisko godīgumu, kā arī negodprātīgas rīcības, tostarp plaģiātisma, rezultātā. Augstskolas lēmumu par piešķirtā grāda vai profesionālās kvalifikācijas, vai piešķirtā grāda un profesionālās kvalifikācijas atcelšanu var pārsūdzēt tiesā Administratīvā procesa likumā noteiktajā kārtībā. Augstskolas tiesības anulēt valsts atzītu augstākās izglītības diplomu nav pakļautas noilgumam.”

²³ Briede J. Augstskolas diploma anulēšanas tiesiskie aspekti. Jurista Vārds, 2021, Nr. 48 (1210), 7. lpp.

Likums ar vārdiem “ir tiesības” paredz augstskolas kā tiesību normas piemērotājas iespēju izmantot iestājušās tiesiskās sekas vai ne, attiecīgi tā ir dispozitīva tiesību norma²⁴, kas vienlaicīgi nozīmē rīcības brīvību taisnīguma nodrošināšanai.²⁵ Proti, rīcības brīvība nozīmē to, ka, esot noteiktiem tiesiskajiem apstākļiem, tiesību norma paredz nevis vienas konkrētas tiesiskās sekas, bet gan piešķir tiesības izvēlēties vienas no vairākām alternatīvām tiesiskajām sekām, ņemot vērā konkrētos faktiskos apstākļus, un atbilstoši normas mērķim rast atbilstošāko risinājumu.²⁶

Tiesību dogmā pastāv dažādos veidos izteikta tēze, kura netiek apstrīdēta, proti, ja likumdevējs izvēlas mērķi, tad viņam jāizvēlas arī atbilstoši līdzekļi tā sasniegšanai.²⁷ Likumdevējs, pirms pieņemt minētos grozījumus, ir veicis samērīguma un personas zaudējumu izvērtēšanu, secinot, ka mērķis attaisno līdzekļus. Likumprojekta anotācijā noteikts, ka personas pamattiesību ierobežojumam ir leģitīms mērķis, kas ir saistīts ar citu cilvēku tiesību aizsardzību, šajā gadījumā tiesībām uz sava intelektuālā īpašuma aizsardzību, tāpat attiecībā uz zaudējumiem, kas personai rodas tās pamattiesību ierobežojuma dēļ, secināts, ka labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesību ierobežojumu un sabiedrības likumiskajām interesēm un tiesībām būtu piešķirama prioritāte.²⁸

Atgriežoties pie taisnīguma kā visu lietu mēra, nozīmīga ir Satversmes tiesas atziņa, ka taisnīguma princips demokrātiskā tiesiskā valstī paredz, ka tiesību normām un to piemērošanas rezultātam jābūt taisnīgam.²⁹ Attiecīgi jāņem vērā, ka noilguma neesamība ir izņēmums no vispārējās kārtības, ka prasījumi no strīda, darbības vai bezdarbības ir ierobežoti laikā. Tomēr Latvijas Republikas normatīvie akti paredz arī citus izņēmuma gadījumus, kad noilgums neiestājas vai tas nav noteikts. Civillikumā izņēmums attiecas uz prasījumiem par īpašuma tiesību atzīšanu (CL 1912. pants), jo īpašuma tiesības ir absolūtas. Krimināllikuma 56. panta pirmās daļas 5. punkts noteic, ka par noziegumiem, par kuriem var piespriest mūža ieslodzījumu, nepiemēro 15 gadu noilgumu. Ir vēl citi piemēri.

Sistēmiski salīdzinot normatīvos aktus, secināms, ka Augstskolu likumā paredzētais izņēmums nav unikāla situācija Latvijas tiesību sistēmā. Katrā konkrētā gadījumā ir jāņem vērā procesuālā taisnīguma princips, kas palīdz nodrošināt, lai pieņemtais lēmums pēc satura būtu taisnīgs un tiesisks un būtu vērsts uz cilvēka cieņas aizsardzību, paskaidrojot, kāpēc attiecībā uz viņu pieņemts šāds lēmums.³⁰

²⁴ Neimanis J. Ievads tiesībās. Rīga: autora izdevums, 2004, 46., 52. lpp.

²⁵ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Trešais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2024, 29. lpp.

²⁶ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. 2024, 29. lpp.

²⁷ Melķis E. Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2014, 244. lpp.

²⁸ Likumprojekta “Grozījumi Augstskolu likumā” anotācija. Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/\\$FILE/81.pdf](https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/$FILE/81.pdf) [aplūkots 16.03.2025.]

²⁹ Satversmes tiesas 02.12.2021. spriedums lietā Nr. 2021-07-01, 22. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/328074-par-bvalsts-un-pasvaldibub-instituciju-amatpersonu-bun-darbiniekub-atlidzibas-likuma-14-panta-sestas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-91-bunb-107-pantam?&search=on> [aplūkots 16.03.2025.]

³⁰ Grigore-Bāra E., Kovaļevska A., Liepa L., Levits L., Mits M., Rezevska D., Rozenvalds J., Sniedzīte G. Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 206. lpp.

Faktiskās situācijas izvērtēšana un lēmuma par diploma anulēšanu pieņemšana ir augstskolas atbildība rīkoties Augstskolu likuma 4. panta noteiktās autonomijas ietvaros, ievērojot demokrātisma principus, kas ietver objektīvo taisnīgumu, labu pārvaldību, tiesiskumu.

Augstskolas pienākums, saņemot iesniegumu (arī trauksmes cēlēja ziņojumu) par akadēmiski negodīgā veidā iegūtu diplomu, ir izvērtēt faktus, pierādījumus un pieņemt konkrētai situācijai atbilstošu lēmumu, ņemot vērā Augstskolu likuma 59. panta piekto daļu, kas noteic, ka augstskolai **ir tiesības** anulēt diplomu. Proti, ir jānoskaidro lietā līdzsvarojamās likumiskās intereses un tas, kurai no šīm likumiskajām interesēm un tiesībām būtu piešķirama prioritāte,³¹ ņemot vērā, ka katras tiesību sistēmas centrā ir cilvēks³². Šādam viedoklim pievienojas J. Briede, norādot, ka “lēmumam par diploma atņemšanu arī tad, ja diploms ir bijis piešķirts nepamatoti, ir jāiztur cilvēktiesību ierobežošanas pārbaudes tests”³³. Attiecīgi autore secina, ka Latvijā kā demokrātiskā tiesiskā valstī tiesību normas par diploma anulēšanu, kuru piemērošanai vienlaicīgi ir ietekme arī uz personas privāto dzīvi, obligāti ir interpretējamas cilvēktiesību normu gaismā, jo cilvēka pamattiesības atspoguļo demokrātiskās sabiedrības politiskās iekārtas pamatvērtības.³⁴

Saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 1. panta trešo daļu diploms ir administratīvais akts. Administratīvā procesa likuma 86. panta otrā daļa noteic, ka adresātam labvēlīgu prettiesisku administratīvo aktu **var atcelt**, ja izpildās vismaz viens no tālāk uzskaitītajiem pieciem punktiem. Gan Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa, gan Administratīvā procesa likuma 86. panta otrā daļa ir dispozitīvas normas, t. i., augstskola kā lēmuma pieņēmējs normā paredzētās tiesiskās sekas var piemērot vai nepiemērot, taču augstskolai ir jāmotivē, kādēļ minētā tiesību norma ir vai nav attiecināma uz tās konstatētajiem lietas faktiskajiem apstākļiem³⁵. Secināms, ka personas iegūtu diplomu (adresātam labvēlīgs administratīvais akts) ir tiesības anulēt jebkurā laikā, ja tas ir prettiesisks.

Diploms kļūst par prettiesisku administratīvo aktu, ja pārbaudē augstskola secina, ka adresāts attiecīgā administratīvā akta izdošanu panācis ar apzināti nepatiesu ziņu sniegšanu, prettiesiskām darbībām, t. i., akadēmiski negodīgu rīcību. Diploms saskaņā ar Administratīvā procesa likuma 86. panta otrās daļas 4. punktu ir atcelams ar tā izdošanas dienu.

Analizējot administratīvās rajona tiesas spriedumu³⁶, no aprakstošās daļas redzams, ka augstskola, konstatējot rupju pārkāpumu lielā apjomā – plaģiātu pirms 13 gadiem aizstāvētā bakalaura darbā –, anulēja diplomu nevis no tā izdošanas brīža, bet ar ietekmi uz priekšu, lai neradītu sekas uz pagātnes notikumiem, ievērojot tiesiskās

³¹ Satversmes tiesas 07.10.2010. spriedums lietā Nr. 2010-01-01, 15. punkts. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/219364-par-latvijas-administrativo-parkapumu-kodeksa-28614-panta-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-91-un-92pantam?&search=on> [aplūkots 16.03.2025.]

³² Ziemele I. Individā statuss starptautiskajās tiesībās. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2021, 34. lpp.

³³ Briede J. 2021, 8. lpp.

³⁴ Ziemele I. 2021, 34. lpp.

³⁵ Likumprojekta “Grozījumi Augstskolu likumā” anotācija. Pieejama: [https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/\\$FILE/81.pdf](https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/00d5fb2420d688f1c2258918002757c7/$FILE/81.pdf) [aplūkots 16.03.2025.]

³⁶ Administratīvās rajona tiesas 21.06.2022. spriedums A00408-22/21. Pieejams tiesā pēc individuāla pieprasījuma.

drošības principu. Tiesa atzina plaģiāta esamību, bet atcēla augstskolas lēmumu, pamatojot, ka sabiedrības interešu aizskārums vispārējā gadījumā ir atzīstams par būtisku, tomēr izskatāmās lietas apstākļos tas ir ievērojami mazinājies, kas netieši norāda, ka bakalaura diploma anulēšana pēc tik ilga laika, proti, 13 gadiem, ir novēlota, attiecīgi šāds termiņš nav atzīstams par saprātīgu.³⁷ Arī Administratīvā apgabaltiesa atzīst, ka atbildētājas apelācijas sūdzība ir nepamatota un pieteikums ir apmierināms.³⁸

Administratīvā apgabaltiesa atzīst, ka akadēmiskajā vidē plaģiāta veikšana ir uzskatāma par prettiesisku darbību un augstskolai ir tiesības piemērot Administratīvā procesa likuma 86. panta otrās daļas 4. punktu un lemt par diploma atņemšanu. Tiesa atzīst par pierādītu faktu, ka pieteicēja darbs satur plaģiātu un attiecīgi pieteicēja tiesiskā palāvība nav aizsargājama. Tiesa par augstskolas pieņemto lēmumu anulēt diplomu norāda, ka “nav šaubu, ka minētie mērķi ir leģitīmi un ar bakalaura grāda atcelšanu šie mērķi ir sasniedzami”, bet ir rūpīgi jāizvērtē samērīgums šaurākā nozīmē. Tiesa vērtēja, vai termiņš ir saprātīgs, izvērtējot apstākļu kopumu un sverot sabiedrības ieguvumu iepretim privātpersonas tiesību ierobežojumam, un secināja, ka augstskolas lēmums nav pieņemts saprātīgā termiņā un nav samērīgs. Tiesa arī secina, ka “izskatāmajā gadījumā kā izņēmuma gadījumā tiesiskās noteiktības principam un tiesiskās drošības principam, kas prasa, lai ar neapstrīdamu administratīvo aktu galīgi noregulēta situācija paliktu nemainīga, ir dodama priekšroka iepretim tiesiskuma principam”³⁹. Autore secina, ka lietas iznākumu izšķīrusi vispārējo tiesību principu svēršana, nevis rakstīta tiesību norma. Minētajā tiesvedībā nav piemērojama Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa, jo tā stājas spēkā 2024. gada 1. maijā, tomēr nākotnē tā var radīt tiesu prakses maiņu.

Gan no akadēmiskā godīguma jēdziena izpratnes, gan minēto tiesas spriedumu analīzes izriet secinājums, ka ziņošana par pārkāpumu ir sabiedrības interese. Autore vērs uzmanību, ka katrā gadījumā ir rūpīgi jāpārbauda pierādījumi un jāizvērtē sekas. Apgalvojumu pamato atziņa, ka apzināti nepatiesa ziņošana par pārkāpumu diploma iegūšanā, it īpaši, ja tā anulēšanai nav noilguma, rada reputācijas riskus un zaudējumus godprātīgiem bijušajiem studentiem, kuri ir kļuvuši par politiķiem, žurnālistiem, vai jebkurai citai publiskai personai, kad tās viedoklis un darbība neatbilst opozīcijas interesēm un mērķiem, tādējādi ietekmējot arī tālāko jautājuma virzību un cilvēka reputāciju, cieņu, kura ietver uzskatu, ka ikvienam no mums ir iekšējā vērtība, ko nekad nedrīkst mazināt, nedrīkst apdraudēt vai apspiest citas personas, arī izmantojot mākslīgo intelektu un/vai citas tehnoloģijas.⁴⁰ Ņemot vērā minēto, augstskolām jāatceras, ka koncentrēšanās uz negatīviem jautājumiem noved pie atklāšanas un sodīšanas pieejas, nevis preventīvu pasākumu veikšanas, kas ir

³⁷ Piezīme: ar Administratīvās apgabaltiesas 08.01.2024. spriedumu administratīvās rajona tiesas spriedums kopumā atzīts par pareizu, augstskolas lēmums par diploma anulēšanu atcelts no tā izdošanas brīža.

³⁸ Administratīvās apgabaltiesas 08.01.2024. spriedums A420186321. Pieejams tiesā pēc individuāla pieprasījuma.

³⁹ Administratīvās apgabaltiesas 08.01.2024. spriedums A420186321.

⁴⁰ Barkāne I. Cilvēktiesību nozīme mākslīgā intelekta laikmetā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 74. lpp.

akadēmiskā godīguma būtība⁴¹ un kam vajadzētu būt Latvijas kā demokrātiskas tiesiskas valsts pieejai.

Autores ieskatā, Augstskolu likuma 59. panta papildināšana ar piekto daļu nemaina faktisko situāciju, kura bija un joprojām būs risināma ar Administratīvā procesa likuma 86. panta otro daļu, tomēr tā pastiprina studējošo atbildību par apzināti prettiesisku rīcību, pārkāpjot akadēmisko godīgumu. Autore atzinīgi vērtē A. Smiltēnas viedokli, ka Latvijas tiesību sistēmas ilgtspējas nodrošināšanai ir nepieciešams pārdomāts, lakonisks, saprotams un jēgpilni interpretējams tiesību normas teksts un metodoloģiski precīza un taisnīga tiesību normu piemērošana⁴², kam jārezultējas ar atbildības uzņemšanos par savu rīcību.⁴³ Tas nozīmē, ka likumdevēja pienākums, pirmkārt, ir rūpīgi izvērtēt likuma grozījumu nepieciešamību, nepieņemot tādas tiesību normas, kuras dublē vai atkārtoti jau valstī spēkā esošos normatīvos aktus, otrkārt, pašauties, ka tiesību normas piemērotājam piemīt juridiskais saprāts un zināšanas par tiesību normu piemērošanu. To, vai Augstskolu likuma 59. panta piektā daļa būs ilgtspējīga un samērīga, neparedzot noilgumu, un vai labums, ko iegūst sabiedrība, ja personai tiek anulēts diploms, ir lielāks nekā personas zaudējumi, rādīs tiesu prakse.

Kopsavilkums

1. Akadēmiskais godīgums ir fundamentāla augstākās izglītības vērtība un vienlaidīgi visas sabiedrības interese, jo nodrošina kvalificētu, uzticamu un uz taisnīgu rezultātu vērstu studiju un pētniecības procesu, apliecinot studējošā atbilstoši iegūtu augstākās izglītības diplomu un akadēmiskā personāla, arī zinātnieka, faktos, profesionālās ētikas principos, atbilstošās metodēs balstītu akadēmisko un zinātnisko darbību.
2. 2024. gada 1. maija Augstskolu likuma grozījumi, paplašinot 15.¹ panta 6. punktu un papildinot 59. pantu ar piekto daļu, ir formāls solis, kas nerada izmaiņas tiesību sistēmai. Augstskolām likumā garantētās autonomijas ietvaros ir jāturpina pilnveidot un ieviest efektīvus akadēmiskā godīguma pārkāpuma konstatēšanas un novēršanas mehānismus, kā arī regulāri apmācīt mācībspēkus, zinātniekus un studentus par akadēmiskā godīguma principiem un sekām par to pārkāpumiem.
3. Augstskolu tiesības anulēt diplomu akadēmiskās negodprātības gadījumā ir svarīgs instruments taisnīguma nodrošināšanai, taču, lemjot par diploma anulēšanu, rūpīgi jāizvērtē visi lietas apstākļi, pierādījumi, augstskolām ieteicams izstrādāt iekšējas vadlīnijas par diploma anulēšanas procedūru un kritērijiem, ņemot vērā samērīguma, tiesiskuma un tiesiskās drošības principus.

⁴¹ Foltyněk T., Dlabolova D. Academic integrity in Eastern Europe: beyond corruption and plagiarism. Pieejams: <https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781789903768/9781789903768.00010.xml> [aplūkots 21.03.2025.]

⁴² Smiltēna A. Par Latvijas tiesību sistēmas ilgtspējas mērķiem. Jurista Vārds, 2024, Nr. 46/47 (1364/1365), 18. lpp.

⁴³ Smiltēna A. 2024, 18. lpp.

4. Lēmuma pieņemšana par diploma anulēšanu saskaņā ar Augstskolu likuma 59. panta piekto daļu, kura stājās spēkā 2024. gada 1. maijā, augstskolām kā tiesību normas piemērotājām un tiesām, izskatot strīdu, būs izaicinājums tuvākajā nākotnē, jo augstskolu un tiesu pieņemtajiem lēmumiem vienlaikus būs jāatbilst likumam, kā arī tie nedrīkstēs būt pretrunā vispārējiem tiesību principiem – taisnīgumam, samērīgumam un tiesiskumam – Latvijas kā demokrātiskas valsts tiesību sistēmā. Minētā tiesību norma var būt par pamatu līdzšinējās tiesu prakses maiņai.

Publikāciju finansē Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena “Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana” 5.2.1.r. reformas “Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma” 5.2.1.1.i. investīcijas “Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti” otrās kārtas “Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti” projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija”

UZŅĒMĒJDARBĪBAS BRĪVĪBAS KODOLS UN PERIFĒRIJA EIROPAS SAVIENĪBAS TIESAS 2024. GADA PRAKSĒ

THE ESSENCE AND PERIPHERY OF THE FREEDOM TO CONDUCT A BUSINESS IN THE CASE LAW OF THE COURT OF JUSTICE OF THE EUROPEAN UNION IN 2024

Katrīne Pļaviņa-Mika, LL.M.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
akadēmiskā doktora studiju programmas “Tiesību zinātne” doktorante

Summary

The Court of Justice of the European Union (CJEU) evaluates a restriction of fundamental rights autonomously by first finding the essence and periphery of each fundamental right, verifying that the essence is intact and only then assessing the proportionality of the interference with the periphery of the fundamental right. In this paper, the author analyses the case law of the CJEU from 2024 regarding the freedom to conduct a business or Article 16 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, to determine the consistency of the essence-periphery approach. The author finds that the approach is implemented by the CJEU, however it seldom clearly states what is the essence of freedom to conduct a business in each case.

Atslēgvārdi: uzņēmējdarbības brīvība, pamattiesību kodols, Eiropas Pamattiesību un brīvību harta

Keywords: freedom to conduct a business, essence of fundamental rights, Charter of Fundamental Rights of the European Union

Ievads

Latvijas Republikā Eiropas Pamattiesību harta (Harta) stājās spēkā 2009. gadā pēc Eiropas Savienības (ES) Lisabonas līguma ratifikācijas.¹ Hartas cilvēktiesību katalogs līdzinās Satversmes VIII nodaļā pozitīvizētajām pamattiesībām un interpretējams saskanīgi ar Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvenciju.² Tomēr metodoloģiski Eiropas Savienības Tiesa (EST) pamattiesību ierobežojums vērtē autonomi, noskaidrojot katras pamattiesības kodolu un perifēriju. Pētījumā autore analizēs EST

¹ Lisabonas līguma, ar ko groza līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, 6. pants. Publicēts oficiālajā laikrakstā “Latvijas Vēstnesis”, 28.05.2008., Nr. 82.

² Hartas 52. panta 3. punkts.

2024. gada tiesu praksi uzņēmējdarbības brīvības jeb Hartas 16. piemērošanā, lai pārbaudītu EST konsekvenci pamattiesību ierobežojumu pārbaudē pēc pamattiesību kodola un perifērijas noskaidrošanas metodes.

1. Vispārējo Eiropas Savienības tiesību principu kodola un perifērijas jēdziens

Līguma par ES³ 6. panta 3. punkts nosaka, ka pamattiesības, ciktāl tās izriet no dalībvalstu konstitucionālajām tradīcijām, veido ES vispārējos tiesību principus. Saskaņā ar Hartas 51. pantu, to piemēro gan ES institūcijas ES tiesību piemērošanas gadījumos, gan situācijās, kurās dalībvalstīm ir 1) pozitīvs pienākums saskaņā ar ES tiesību aktiem, arī Hartas,⁴ vai 2) kad dalībvalsts atkāpjas no ES tiesību aktiem.⁵ Pat ja dalībvalstis atkāpjas no ES tiesību aktiem un *acquies*, tām ir saistoši vispārējie ES tiesību principi.⁶

Hartas 52. panta 1. punkta pirmais teikums pieļauj ierobežot Hartā ietvertās pamattiesības, ciktāl ierobežojumi ievēro šo tiesību un brīvību būtību. Metodoloģiski tas nozīmē, ka Hartā konkretizētos vispārējos ES tiesību principus strukturē to kodolā (angļu val. – *essence*) un perifērijā. Ja ierobežojums pārkāpj pamattiesības kodolu, tas ir atceļams.⁷ Savukārt Hartas 52. panta 1. punkta otrais teikums vispārējo principu perifērijas ierobežojumiem prasa piemērot samērīguma testu.

Pamattiesību kodola jēdziens izcēlies no ES dalībvalstu kopējām konstitucionālajām tradīcijām. Tas aizsākās 1949. gada Vācijas Pamatlikuma 19. panta 2. punktā, tad, visticamāk, savstarpējās bagātināšanās ceļā⁸ nonācis Portugāles, Spānijas, Polijas, Igaunijas, Ungārijas, Čehijas, Slovākijas un Rumānijas konstitūcijā.⁹ Tomēr jāpatur prātā, ka konstitūcijās attīstīta dažāda pieeja pamattiesību kodola aizskārums vērtēšanai, tādēļ kodola jēdziens ES tiesībās ir autonoms.¹⁰

Hartas kontekstā pamattiesību kodola aizskārums pastāv, ja ierobežojums iztukšo konkrētās pamattiesības saturu vai apdraud tās pastāvēšanu pašu par sevi.¹¹ Kodola ierobežojums plaši un būtiski ierobežo pamattiesību.¹² Jebkura iejaukšanās pamattiesību kodolā laupa tās vērtību sabiedrībā un arī pašiem normas adresātiem.¹³ Turpretim, ja ierobežojums ierobežo atsevišķus pamattiesību baudīšanas aspektus

³ Līguma par Eiropas Savienību konsolidētā versija, OV C 326, 26.10.2012., 13./390. lpp.

⁴ Pozitīvs pienākums no pašas Hartas izriet no tās 21. panta, 31. panta 2. punkta un 47. panta jeb ir tieši piemērojami attiecībās starp privātpersonām. Skat. Lenaerts K. Limits on Limitations: The Essence of Fundamental Rights in the EU. German Law Journal, 2019, No. 20, p. 789.

⁵ Lenārtss K., Gutjeress-Fonss H. A. Eiropas Savienības tiesību interpretācijas metodes. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 120. lpp, 119. punkts.

⁶ Turpat, 123. lpp, 126. punkts.

⁷ Lenaerts K. 2019, p. 780.

⁸ Kā to izvirza Brkan M. The Concept of Essence of Fundamental Rights in the EU Legal Order: Peeling the Onion to Its Core. European Constitutional Law Review, 2018, Vol. 14, No. 2, p. 339.

⁹ Lenaerts K. 2019, p. 780; Brkan M. 2018, pp. 340-343.

¹⁰ Brkan M. 2018, p. 347.

¹¹ Lenaerts K. 2019, p. 784; Brkan M. 2018, p. 340.

¹² Lenaerts K. 2019, p. 792.

¹³ Alexy R. A Theory of Constitutional Rights (Oxford 2004) p. 193. citēts no Brkan M. 2018, p. 333.

vai atļauj pamattiesību piemērot tikai konkrētos faktiskajos apstākļos, tad tās kodols nav skarts.¹⁴

Maja Brkana (*Maja Brkan*) un Juliāne Kokote (*Juliane Kokott*) uzskata, ka ES dalībvalstu konstitucionālās tradīcijās paredzētais kodola jēdziens atbilst vispārējo tiesību principu kodola noteikšanas absolūtajai teorijai.¹⁵ Tā paredz, ka katrai pamattiesībai ir *a priori* pastāvošs kodols, kuru nevar ierobežot nekādos apstākļos. Proti, pamattiesību kodols un samērīguma princips ir savstarpēji izslēdzoši jēdzieni.¹⁶ Līdz ar to EST tiesnešu akadēmiskajā darbībā šķiet skaidra absolūtās teorijas piemērošana Hartā ietverto pamattiesību kodola noskaidrošanai.

Pētnieki uzskata, ka pamattiesību kodola jēdziens atpazīts arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas (ECT) judikatūrā,¹⁷ bet diskutē par šā jēdziena pozitīvizāciju Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvības konvencijā un, vai kodola noskaidrošanā tā pieturas absolūtajai vai relatīvajai pieejai. Eiropas Savienības Tiesas priekšsēdētājs Koens Lenārtss (*Koen Lenaerts*) uzskata, ka ECT kodola analīzi ietver samērīguma testā¹⁸ un tāvad pieder pie relatīvās teorijas. Savukārt M. Brkana kritizē ECT par metodoloģiski nekonsekventu pieeju un līdz ar to tikai daļēju tiesas judikatūras lietderību Hartā ietverto pamattiesību kodolu noteikšanā,¹⁹ kad Harta jāiztulko Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas gaismā.

Secīgi, pamattiesību kodola jēdzienu attiecībā uz Hartā ietvertajām pamattiesībām aplūko dalībvalstu konstitucionālo tradīciju ECT un EST judikatūras gaismā.²⁰ Tomēr K. Lenārtss aicina piesardzīgi vērtēt pamattiesību kodola pārkāpumus Hartas gaismā, lai nenonāktu pie visu Hartā konkretizēto pamattiesību atzīšanas par absolūtām tiesībām²¹ jeb, autores izpratnē, perifērijas atmešanas.

2. Pamattiesību kodola mijiedarbība ar samērīguma principu

EST pirmo reizi skaidroja pamattiesību kodola jēdzienu spriedumā lietā C-362/14 “Schrems”. EST nosprieda, ka regulējums, kurš valsts iestādēm vispārīgi ļauj piekļūt elektronisko komunikāciju saturam, ir jāuzskata par tādu, kas apdraud Hartas 7. pantā garantēto pamattiesību uz privātās dzīves neaizskaramību būtību jeb kodolu.²² Līdz ar to EST ne šajā spriedumā, ne citās līdzīgās lietās nav jāvērtē Hartā paredzēto pamattiesību ierobežojuma samērīgums.²³ M. Brkana uzskata, ka samērīguma testa mērķis ir pārbaudīt, vai pastāv attaisnojums perifērijas tiesību normu ierobežojumam.²⁴ Turpretim ierobežojums, kas pārkāpj pamattiesības

¹⁴ Lenaerts K. 2019, p. 792.

¹⁵ Brkan M. 2018, p. 337.

¹⁶ Alexy R. The Absolute and the Relative Dimensions of Constitutional Rights. Oxford Journal of Legal Studies, 2017, Vol. 37, No. 1, p. 36.

¹⁷ Lenaerts K. 2019, p. 780.

¹⁸ Ibid., p. 788.

¹⁹ Brkan M. 2018, p. 349.

²⁰ Lenaerts K. 2019, p. 781.

²¹ Ibid., p. 793.

²² EST 6.10.2015. spriedums lietā C-362/14 “Schrems”, 94. punkts.

²³ Lenaerts K. 2019, p. 781.

²⁴ Brkan M. 2018, p. 360.

kodolu, nevar vienlaikus būt arī samērīgs.²⁵ Turpretim K. Lenārtss argumentē, ka ierobežojums, kas atbilst samērīguma principam, visticamāk, arī netraucēs pamattiesību kodolu.

Autore uzskata, ka EST tiesneši šajos akadēmiskajos darbos norāda, ka pamattiesību kodolā ietvertās tiesību normas veido ES tiesiskās sistēmas neaizskaramo kodolu, kurš nav sverams ar citiem vispārējiem ES tiesību principiem, arī samērīguma principu. Tālāk autore skaidros šīs metodoloģijas piemērošanu Hartas 16. panta jeb uzņēmējdarbības brīvības aizskāruma gadījumos trīs EST 2024. gada spriedumos.

3. Uzņēmējdarbības brīvības kā vispārējā ES tiesību principa kodola un perifērijas noskaidrošana EST spriedumos 2024. gadā

Hartas 16. pantā ietvertā uzņēmējdarbības brīvība ir vispārējs ES tiesību princips, pozitīvizēts Hartā tās sagatavošanas laikā.²⁶ Vadošā EST judikatūra par Hartas 16. panta tvērumu un pārbaudes soļiem atrodama lietās C-283/11 “Sky Österreich”, C-134/15 “Lidl” un C-544/10 “Deutsches Weintor”. Hartas 16. panta tvērumu EST konkretizē kā trīs brīvības elementus:

- 1) brīvību veikt ekonomisku vai saimniecisku darbību,
- 2) līgumu slēgšanas brīvību (kas ietver brīvību izvēlēties darījumu partneri un brīvību noteikt pakalpojuma cenu) un
- 3) tiesības uz brīvu konkurenci.²⁷

Autore uzskata, ka katrs no šiem uzņēmējdarbības brīvības elementiem veido savu kodolu un to iespējams konstatēt tālāk aprakstītajā EST tiesu praksē. Naiels O’Konors (*Niall O’Connor*) min, ka EST praksē visbiežāk noskaidro līgumu slēgšanas brīvības elementa kodolu.²⁸

No Hartas 16. panta otras teikuma daļas un Hartas 52. panta izriet pienākums pārbaudīt katra aizskāruma atbilstību šī vispārējā principa kodolam un, ja tas nav aizskarts, perifērijas aizskāruma samērīgumu.²⁹ Otra Hartas 16. panta teikuma daļa jeb frāze “saskaņā ar Savienības tiesību aktiem un valstu tiesību aktiem un praksi” nosaka minēto brīvības elementu robežas. Uzņēmējdarbības brīvības ierobežojumi jāvērtē, paturot prātā tās sabiedrisko mērķi.³⁰

Vadošajā lietā par Hartas 16. panta interpretāciju C-283/11 “Sky Österreich” par ekskluzīvām tiesībām Austrijā vairākus gadus pārraidīt UEFA Eiropas līgas spēles futbolā. EST norādīja, ka ekskluzīvu televīzijas apraides tiesību īpašnieks var izmantot savas tiesības, pats pret atlīdzību retranslējot attiecīgo pasākumu vai arī nododot šīs tiesības līguma ceļā pret atlīdzību citai televīzijas raidorganizācijai vai jebkuram

²⁵ Lenaerts K. 2019, p. 786.

²⁶ Hogan H. The origins and development of Article 16 of the Charter of fundamental rights. *European Law Open*, 2023, No. 2, p. 754.

²⁷ Pļaviņa-Mika K. Uzņēmējdarbības brīvība – Eiropas Savienības tiesību princips. *Jurista Vārds*, 2024, Nr. 29 (1347), 10. lpp.

²⁸ Sk. arī N. O’Konora kritiku par šādu pieeju: O’Connor N. *Business Freedoms and Fundamental Rights in European Union Law*. Oxford: Oxford University Press, 2024, p. 177.

²⁹ Turpat.

³⁰ EST 22.1.2013 sprieduma lietā C-283/11 “Sky Österreich”, 45. punkts un tajā norādītā judikatūra.

citam tirgus dalībniekam. Tādēļ piekļuve pārraidēm īsu ziņu reportāžu veidošanai neietekmēja “Sky Österreich” uzņēmējdarbības brīvības elementa būtību – izmantot ekskluzīvās televīzijas apraides tiesības pašas par sevi.³¹ Tātad jau šajā spriedumā EST noskaidroja uzņēmējdarbības brīvības kā vispārēja ES tiesību saimnieciskās darbības brīvības elementa kodolu pirms pārbaudīt ierobežojuma samērīgumu.

EST un Vispārējā tiesa skatījušas vairāk nekā 200 lietu par Hartas 16. panta piemērošanu. 2024. gadā EST vērtēja Hartas 16. pantā paredzēto tiesību aizskārumu 16 nolēmumos. Autore analizēs spriedumus lietās C-13/23 “cdVet Naturprodukte”, apvienotajās lietās C-395/22 un C-428/22 “Trade Express-L” un “Devnia Tsiment”, C-148/23 “Gestore dei Servizi Energetici”, kuros prasījumus par Hartas 16. panta pārkāpumu tiesa atzinusi par pieņemamiem un vērtējusi pēc būtības.

Spriedums lietā C-13/23 “cdVet Naturprodukte” EST turpina judikatūru jautājumos par uzņēmējdarbības brīvības un patērētāju tiesību aizsardzības principu svēršanu.³² Šajā lietā EST vērtēja aizliegumu pievienot dzīvnieku barībai greipfrūtu sēklas un mizas ekstraktu saturošas piedevas bez Eiropas Komisijas atļaujas. Hartas 16. panta aizskāruma samērīguma pārbaudē EST deva priekšroku patērētāju tiesību aizsardzības interesēm un Eiropas Komisijas atļaujas saņemšanas kārtību uzskatīja par samērīgu.³³

Metodoloģiski EST nesāka aizskāruma pārbaudi ar Hartas 16. panta kodola noskaidrošanu, bet noskaidroja Hartas 17. panta kodolu – īpašuma neatņemšanu, kas nebija skarts. Tātad EST šajā lietā nenoskaidroja Hartas 16. panta kodolu un nepārbaudīja tā aizskārumu. Secīgi tā neattīstīja judikatūru, ka priekšnosacījumi preces laišanai tirgū neaizskar uzņēmējdarbības brīvības principa kodolu, ko veido tiesības ražot šīs preces.³⁴

Spriedumā lietās C-395/22 “Trade Express-L” un “Devnia Tsiment” EST vērtēja arī Latvijā ieviestu pienākumu³⁵ komersantiem piedalīties degvielas nacionālās drošības rezerves izveidē. Bulgārijā šim pienākumam pakļāva arī klinkera ražotājus, kas importēja naftas produktus krāšņu kurināšanai. EST nosprieda, ka pienākums veidot naftas produktu rezerves ārkārtas situācijai konkrētā periodā neaizskar uzņēmējdarbības brīvības kodolu,³⁶ lai gan sprieduma tekstā nepierakstīja tā noskaidroto saturu.

Autore uzskata, ka EST pirmkārt bija jānoskaidro, kurš uzņēmējdarbības brīvības elements būtu skarts. Pieteicēju prasījums pamatlietā balstījās uz būtiskām papildu izmaksām, ko rezervju uzglabāšana radītu klinkera ražotājiem. Secīgi EST būtu jāvērtē saimnieciskās darbības brīvības kodola aizskāruma. Autore uzskata, ka tas patiesi nebija skarts, jo rezerves veidošanas pienākums radīja tikai papildu izmaksas, nevis lika mainīt komersantu pamatdarbību. Savukārt pats pieteicēju prasījums par pārmērīgām izmaksām attiecās uz ierobežojuma samērīguma vērtēšanu.

³¹ EST 22.1.2013 sprieduma lietā C-283/11 “Sky Österreich”, 49. punkts.

³² EST 19.7.2019 sprieduma lietā C-649/17 “Amazon EU”, 51. punkts; EST 8.2.2018. sprieduma lietā C-380/16 “Komisija pret Vāciju”, 72. punkts.

³³ EST 29.2.2024. sprieduma lietā C-13/23 “cdVet Naturprodukte”, 47.-52. punkts.

³⁴ Turpat, 46. punkts.

³⁵ Enerģētikas likuma: LV likums. Pieņemts 03.09.1998., 72. un 72.¹ pants.

³⁶ EST 30.4.2024. sprieduma lietā C-395/22 “Trade Express-L” un “Devnia Tsiment”, 83. punkts.

Lietā C-148/23 “Gestore dei Servizi Energetici” EST turpināja vētīt Itālijas valsts atbalsta sistēmu elektroenerģijai no atjaunīgajiem resursiem. Iepriekš EST skatīja valsts atbalsta samazinājumu par 10 % saules elektroenerģijas ražotājiem,³⁷ savukārt 2024. gadā EST vērtēja Itālijas atjaunīgās elektroenerģijas ražotāju pāreju no zaļo sertifikātu valsts atbalsta instrumenta uz obligātā iepirkuma sistēmu. Abos gadījumos tas paredzēja noslēgt jaunu līgumu ar konkrētu Itālijas iestādi papildus lēmumam par valsts atbalsta piešķiršanu, kā Latvijā.

Metodoloģiski vērtējumu EST sāka nevis ar Hartas 16. pantu, bet nacionālās tiesas jautājumiem par to, vai ievēroti tiesiskās drošības un tiesiskās palāvības aizsardzības principi.³⁸ EST konkretizēja tiesiskās drošības principu, skaidrojot, ka Itālijas iestādei piešķirta rīcības brīvība piemērot tiesību normas nav pretrunā paredzamības prasībai. Paredzamības prasība izriet no tiesiskās drošības principa un nav pārkāpta, ja rīcības brīvības izmantošanas apmērs un noteikumi, ņemot vērā attiecīgo leģitīmo mērķi, ir pietiekami skaidri definēti, lai individuālam nodrošinātu atbilstošu aizsardzību pret patvaļu.³⁹ Savukārt tiesiskās palāvības pārbaudē EST pārbaudīja nacionālās tiesību normas skaidrību un paredzamību.⁴⁰ EST secināja, ka pieteicējiem pamatlietā nebija tiesības palauties, ka valsts nemainīs zaļo sertifikātu sistēmu uz citu valsts atbalsta piešķiršanas mehānismu.

Vērtējot potenciālo Hartas 16. panta aizskārumu, EST fokusējās uz līgumu slēgšanas brīvības elementu tāpat kā apvienotajās lietās C-798/18 un C-799/18 “Anie”. Tiesa nosprieda, ka līgums starp elektroenerģijas ražotāju un atbildīgo Itālijas iestādi papildina administratīvu lēmumu par valsts atbalsta piešķiršanu. Tā secināja, ka jaunu līgumu slēgšanas pienākums nepasliktina pieteicēju tiesisko stāvokli pamatlietā. Turklāt līguma pārslēgšanai neesot ietekmes uz tarifa apmēru, jo to nosaka konkrētas nacionālo tiesību normas un ir ārpus lietas priekšmeta.⁴¹ Secīgi EST apstiprināja apvienotajās lietās C-798/18 un C-799/18 “Anie”⁴² noskaidroto uzņēmējdarbības brīvības līgumu slēgšanas brīvības elementa kodolu – brīvību izlemt, vai slēgt publisko iestāžu piedāvātu tipveida līgumu.⁴³

Autore secina, ka EST 2024. gadā konsekventi vērtē pamattiesību kodolu lietās par uzņēmējdarbības brīvības aizskārumiem. Tomēr sprieduma teksti ataino šo soli tikai metodoloģijas apraksta, bet reti skaidri pieraksta noskaidroto pamattiesības kodolu. Turpretim samērīguma pārbaudi autore novēro kā strukturētu un izsmēlošu pārbaudi. Tas liecina, ka EST praksē piemēro absolūtajai teorijai atbilstošu pamattiesību kodola noskaidrošanas metodi, bet uzņēmējdarbības brīvības gadījumā noskaidrotais satura kodols skaidri jānorāda arī sprieduma tekstā.

³⁷ EST 15.4.2021. sprieduma apvienotajās lietās C-798/18 un C-799/18 “Anie”, 59.-61., punkts.

³⁸ EST 27.6.2024. sprieduma lietā C-148/23 “Gestore dei Servizi Energetici”, 40. punkts.

³⁹ Turpat, 44. punkts.

⁴⁰ Turpat, 47.-48. punkts.

⁴¹ Turpat, 67. punkts.

⁴² EST 15.4.2021. sprieduma apvienotajās lietās C-798/18 un C-799/18 “Anie”, 79. punkts.

⁴³ EST 27.6.2024. sprieduma lietā C-148/23 “Gestore dei Servizi Energetici”, 67. punkts.

Kopsavilkums

1. Hartas 52. panta 1. punkta pirmais teikums konkretizē vispārējo ES tiesību principu saturisko struktūru, ja tie satur pamattiesības. Hartā pierakstīto pamattiesību saturisko struktūru veido kodols un perifērija.
2. Ja ierobežojums pārkāpj pamattiesības kodolu, tas ir atceļams. Savukārt Hartas 52. panta 1. punkta otrais teikums prasa pārbaudīt vispārējo principu perifērijas ierobežojumu samērīgumu.
3. Pamattiesību kodolā ietvertās tiesību normas veido ES tiesiskās sistēmas neaizskaramo kodolu. Pamattiesību kolīziju gadījumā pamattiesības kodolam būs pārsvars pār citu pamattiesību perifērijas saturu. Kodolu un perifēriju konkretizē tikai konkrēto lietu ietvaros.
4. Autore secina, ka EST 2024. gadā konsekventi noskaidro pamattiesību kodolu lietās par uzņēmējdarbības brīvības aizskārumiem jeb Hartas 16. pantu. EST spriedumu pamatotību uzlabotu pamattiesību kodola noskaidrotā satura pierakstīšana sprieduma tekstā.

UZTICĪBA TIESU VARAI PĒC LATVIJAS REPUBLIKAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS. TENDENCES UN SECINĀJUMI

TRUST IN THE JUDICIARY AFTER RESTORATION OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF LATVIA. DYNAMICS AND FINDINGS

Tomass Hodosevičs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

This research examines the dynamics of public trust in the judiciary in Latvia after the restoration of independence. The study highlights that trust in the judiciary has been consistently discussed in a predominantly negative context, with concerns about low institutional prestige and widespread public distrust.

The research identifies key factors influencing trust, including material and technical resources, perceptions of corruption, and ethical self-regulation mechanisms developed and implemented to address these concerns. While significant progress has been made – such as improved judicial infrastructure, salary reforms, and the establishment of self-regulation bodies like the Judicial Ethics Commission and the Council for the Judiciary – public trust remains relatively low. Despite declining perceptions of corruption, there is no clear correlation between these improvements and increased trust in the judiciary.

The author suggests that low trust levels persist due to broader societal distrust in political institutions and entrenched collective memory, which shapes public perception independently of objective improvements. The findings indicate that restoring trust in the judiciary requires addressing these deeper socio-political factors rather than solely improving judicial operations.

Atslēgvārdi: uzticība tiesu varai, uzticīgums, korupcija, tiesu varas pašregulācija, uzticēšanās politiskajiem institūtiem

Keywords: trust in the judiciary, faithfulness, corruption, self-regulation of the judiciary, trust in political institutions

Ievads

Diskusijas par sabiedrības uzticību tiesu varai nepieciešamības apzināšanās notikusi jau īsi pēc neatkarības atjaunošanas. Taču no autora aplūkoto avotu kopuma rodas noturīgs priekšstats, ka uzticības tiesu varai jēdziens tiek pārsvarā piesaukts izteikti negatīvā konotācijā. Lai apstiprinātu šo tēzi, minami daži piemēri, kas pieder

dažādiem laika posmiem, bet pauž saturiski līdzīgu nostāju. 1997. gadā Latvijas Žurnālistu savienības priekšsēdētāja Ligita Azovska kādā konferencē norādīja: “[V]iens no konferences uzdevumiem ir noskaidrot tiesu varas samērā zemā prestiža cēloņus sabiedrībā. [...] šodien juristi un žurnālisti runās par to, kas ir jādara [...], lai palielinātos tiesu varas autoritāte sabiedrībā un uzticēšanās tiesu institūcijām.”¹ Sešpadsmit gadus vēlāk, jau krietni pēc Latvijas iestāšanās ES, kādā pētījumā atzīts: “Uzticēšanās valsts varas institūcijām, ieskaitot tiesas, Latvijā vidēji ir zemāka nekā Eiropas Savienībā, kā arī lielāks to Latvijas iedzīvotāju īpatsvars, kas uzskata, ka tiesās ir izplatīta korupcija.”² Visbeidzot, 2023. gada festivāla “Lampa” programmā bija teikts: “[...] tiesneši un žurnālisti runās par to, kā pilnveidot tiesu komunikāciju un mediju komunikāciju par tiesu varu tā, lai sabiedrības priekšstats, kā arī uzticība tiesu varai uzlabotos.”³ Tādējādi 26 gadus ilgs cikls ir noslēdzies, tiesnešiem un žurnālistiem atkārtoti pulcējoties konferencē ar identisku dienas kārtību. Tāpat acīmredzami vēlamais rezultāts vēl nav sasniegts, bet temats saglabā savu aktualitāti.

Pētījuma mērķis ir apzināt uzticības tiesu varai līmeņa izmaiņu tendences pēc Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas, salāgojot tās ar, pēc autora domām, būtiskākiem to ietekmējošiem faktoriem, konstatēt sentimenta izmaiņas un izteikt secinājumus par atsevišķu faktoru ietekmi uz uzticību tiesu varai. Pētījuma mērķis sasniedzams, apkopojot un analizējot uz objektu attiecināmo pieejamo pētījumu rezultātus un citus avotus, kas ļauj veidot priekšstatu par pētāmo objektu. Pētījuma apjoma ierobežojumu dēļ autors koncentrējas uz tiesām un tiesnešiem, neņemot vērā citu tiesu varai piederīgo personu ietekmi uz pētījuma objektu, kā arī neveic salīdzinošo analīzi ar citu valstu rādītājiem.

1. Jēdziena “uzticība tiesu varai” lietošana un izpratne

Tiešā nozīmē uzticība ir “pārliecība par labvēlīgu, godīgu attieksmi, rīcību pret sevi; paļāvība, ticība”^{4,5}. Tā ir vispārināta īpašība, kas piemīt uzticības attiecību nosacīti pasīvajai pusei. Domājams, ka simetriski uzticībai atbilstoša īpašība ir uzticīgums. Atbilstoši Latviešu literārās valodas vārdnīcai uzticīgs ir tāds, kas ir pastāvīgs un nelokāms (savos uzskatos, rīcībā), tikumīgs, tāds, kurā izpaužas paļāvība, pārliecība par labvēlīgu, godīgu attieksmi.⁶ Tādējādi uzticības jēdziens ir acīmredzami semantiski saistīts ar vispārcilvēcisko tikumu – uzticīgumu.

¹ Azovska L. Juristi un žurnālisti kalpo vienai sabiedrībai. Latvijas Vēstnesis, 30.05.1997., Nr. 132. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/51951> [aplūkots 31.03.2025.]

² Šņitņikovs A., Kārklīna I. Uzticēšanās un korupcijas uztvere tiesu darbībā: tiesu tēls Latvijas sabiedrībā. Augstākās Tiesas Biļetens, 2013, Nr. 7, 44.–46. lpp.

³ Tiesu vara “Lampā” būs sastopama Temīdas teltī. Pieejams: <https://m.juristavards.lv/zinas/283317-tiesu-vara-lampa-bus-sastopama-temidas-telti/> [aplūkots 15.03.2025.]

⁴ Uzticība. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejama: <https://tezaurs.lv/uztic%C4%ABba> [aplūkots 15.03.2025.]

⁵ Ar uzticību pētījumā autors saprot tieši identificēto jēdzienu, ko vairākos avotos saturiski bieži aizstāj ar uzticēšanās jēdzienu (uzticēšanās tiesu varai). Jēdziena tuvākais analogs angļu valodā ir *trust* (*trust in the judiciary*).

⁶ Uzticīgs. No: Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8. Rīga: Zinātne, 1972–1996. Pieejama: <https://tezaurs.lv/uztic%C4%ABgs> [aplūkots 15.03.2025.]

Lai arī uzticība tiesu varai nav skaidrota ārējos normatīvajos aktos, tā caurvij visu Latvijas tiesisko sistēmu.⁷ Tiesību aktos un judikatūrā tiek uzsvērtā tiesnešu un tiesu sistēmas loma sabiedrības uzticības nodrošināšanā un veicināšanā. Saskaņā ar likumu "Par tiesu varu"⁸ tiesu vara Latvijas Republikā ir neatkarīga un pakļauta tikai likumam. Tiesneša neatkarība un objektivitāte ir būtiski elementi, kas veicina sabiedrības uzticēšanos tiesu varai. Tā Tiesnešu ētikas Bangaloras principu apsvērumos norādīts "[...] modernā demokrātiskā sabiedrībā ļoti svarīga ir sabiedrības uzticēšanās tiesu sistēmai un tiesnešu morālajai autoritātei un godprātībai"⁹, savukārt attiecībā uz neatkarības principu konkretizēts: "Tiesnesis ar savu stāju apliecina un veicina augstus tiesneša ētikas standartus, lai palielinātu sabiedrības uzticēšanos tiesu varai, kas ir ļoti svarīgs apstāklis tiesnešu neatkarības saglabāšanai."¹⁰ Mērķa sasniegšanai likuma "Par tiesu varu" sākotnējā redakcijā tika norādīts: "Tiesnesim ir likumā noteiktās pilsoņa tiesības un brīvības. [Taču] [t]iesnesis izmanto šīs tiesības un brīvības tā, lai neciestu tiesas un tiesneša cieņa un gods, objektivitāte un tiesas neatkarība."¹¹ [Autora uzsvērumš.]

Pārbaudot, vai aizliegums savienot tiesneša amatu ar piederību pie partijām un citām politiskajām organizācijām atbilst Satversmes 102. pantā nostiprinātajām personas pamattiesībām,¹² Satversmes tiesa secināja: "Apstrīdētajā normā noteiktais ierobežojums palīdz nodrošināt taisnīgas, neatkarīgas un objektīvas tiesu varas darbību. Apstrīdētā norma veicina sabiedrības uzticību tiesu varai [...] Apstrīdētās normas leģitīmais mērķis ir aizsargāt demokrātisko valsts iekārtu un citu cilvēku tiesības."¹³ Savukārt jaunākajā Satversmes tiesas praksē ir izspriests jautājums par nepieciešamību līdzsvarot tiesu varas uzticamības nodrošināšanu no vienas puses un personu pamattiesībām uz darbu (tiesneša amata ieņemšanu), ja pret amata kandidātu kriminālprocess ticis izbeigts uz nereabilitējoša pamata.¹⁴ Un, lai gan minētajā lietā Satversmes tiesa nosliecās par labu individuālajai kandidātu izvērtēšanai, nepieciešamība un iespēja nodrošināt sabiedrības uzticību tiesu sistēmai (tiesnešiem) kļuva par lietas centrālo jautājumu.

Tātad atbilstoši tiesību sistēmai sabiedrības uzticība tiesu varai ir vērtība jeb labums, kuru nepieciešams attīstīt un veicināt. Varētu apgalvot, ka uzticība tiesu varai ir viens no demokrātiskas valsts sekmīgas pastāvēšanas faktiskiem priekšnoteikumiem. Acīmredzams, ka tiesību sistēma, kas balstās uz pamatnormu – demokrātiska un tiesiska valsts –, prasa no valsts nodrošināt un veicināt uzticību tiesu varai. Turklāt šis ir viens no gadījumiem, kur valstij pastāvošo pienākumu var mēģināt sasniegt ne vien ar likumdošanas un izpildvaras aktivitātēm, bet arī ar tiesu varas pašregulāciju

⁷ Autors uzskata par nepieciešamu atzīmēt, ka šajā kontekstā norāde uz tiesību sistēmu būtu nepietiekama, jo atbilstoši pētījumā gūtajai pārliecībai uzticības vairošana tiesu varai ir viens no būtiskiem vadmotīviem arī atsevišķu institūciju izveidei un attīstībai.

⁸ Par tiesu varu: LR likums. Pieņemts: 15.12.1992. Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs, 14.01.1993., Nr. 1/2.

⁹ Tiesnešu ētikas Bangaloras principi. 2002. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/normativie-akti-3> [aplūkots 20.03.2025.]

¹⁰ Turpat, 1.6. punkts.

¹¹ Likuma "Par tiesu varu" 86. pants.

¹² Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Pieņemts 15.02.1992. [06.11.1998. red.]. Valdības Vēstnesis, 30.06.1992., Nr. 141.

¹³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 10.05.2013. spriedums lietā Nr. 2012-16-01., 27. punkts.

¹⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 15.12.2022. spriedums lietā Nr. 2021-41-01.

un individuālo un kolektīvo uzvedību. No minētā redzams, ka uzticība tiesu varai tiek saistīta ar tiesu un tiesnešu uzticīguma izrādīšanu sabiedrībai caur augstu uzvedības standartu demonstrēšanu un neatkarības un objektivitātes tikumu piekopošanu. Taču tas, ko tiesu varas institūcijas un tiesneši ir tendēti veicināt caur uzticīguma demonstrēšanu Latvijai un Latvijas sabiedrībai, ir tikai viena uzticības šķautne.¹⁵

Norādāms, ka uzticība pati par sevi nav juridiska, bet sociāla kategorija. Līdz ar to uz jautājumu, kas ir uzticība sociālajam institūtam (tostarp arī tiesai), tiesību zinātne atbildi nesniedz. Šī atbilde meklējama socioloģijas un citu sociālo zinātņu pētījumos. Konkretizējot uzticību sabiedrības institūtiem, iepriekš veiktajos autoritatīvajos pētījumos norādīts, ka “uzticēšanās ir drošums par ekspektācijām (gaidām), kas vērstas uz sociālajiem objektiem”¹⁶. Vācu sociologs Niklass Lūmans (*Niklas Luhmann*) piedāvāja trīs dažādas uzticības izpratnes. Pirmkārt, uzticība tiek aplūkota kā dabiska un pašsaprotama cilvēka eksistences sastāvdaļa (*Zutrauen*), kas nav apzināti izvēlēta, bet gan ir fundamentāla dzīves daļa. Otrkārt, uzticība ir nepieciešama sociālās kārtības un ētikas principu izveidei, jo tās trūkums noved pie haosa un baiļu paralīzes, tādēļ cilvēki piešķir uzticību noteiktos virzienos. Treškārt, uzticība tiek aplūkota kā filozofisks un psiholoģisks koncepts, kas tiek pētīts, lai izprastu cilvēka eksistenci un ar to saistītās trauksmes, dažkārt izmantojot iedomātu pasauli bez uzticības kā analītisku rīku.¹⁷ N. Lūmana skaidrojumā atklājas uzticības ne vien ideālā, bet arī utilitārā nepieciešamība sociālo institūtu darbības nodrošināšanai, “paralīzes” nepieļaušanai un ikdienā risināmo jautājumu efektīvai un leģitīmai izšķiršanai. Vienlaikus tiek norādīts uz politiskās uzticības nozīmi un uzsvērts, ka, pirmkārt, uzticība atsevišķiem sociāliem institūtiem ir pakārtota vispārējai politiskai kultūrai “un tādēļ vecajās demokrātijās uzticēšanās politiskajiem institūtiem ir augstāka un stabilāka nekā jaunajās demokrātijās”¹⁸, un, otrkārt, nostabilizējusies kolektīvā apziņa var ietekmēt indivīda uzticēšanos sociālajiem institūtiem, aizstājot tā individuālās pieredzes.¹⁹ Līdz ar to papildus uzticības veidošanai caur uzticīguma demonstrēšanu vērā ņemami citi sociālajās zinātnēs atzītie un nostiprinātie sociālo uzticību ietekmējošie faktori.

2. Uzticības tiesu varai un saistīto rādītāju izmaiņu tendences

Dati par uzticību tiesu varai visā pārskatāmajā periodā ir fragmentāri. Pirmkārt, nepastāv vienota metodoloģija, t. i., uz vienu un to pašu objektu vērstie pētījumi var būt tvēruma un metodoloģijas ziņā atšķirīgi. Otrkārt, relevantus pētījumus veica atšķirīgas institūcijas, tostarp arī privātas institūcijas. Treškārt, regulāri veiktie pētījumi neaptver visu nepieciešamo periodu. Taču, analizējot pieejamo pētījumu apjomu kopsakarā ar citu publiski pieejamo informāciju, ir iespējams vispārīgi

¹⁵ Saskaņā ar likuma “Par tiesu varu” tiesneši dod šādu zvērestu: “Es,____, uzņemoties tiesneša pienākumus, apzinos man uzticēto atbildību un zvēru (svinīgi solu) būt godīgs un taisnīgs, **uzticīgs Latvijas Republikai**, vienmēr censties noskaidrot patiesību, nekad nenodot to, tiesu spriest stingrā saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi un likumiem” [autora izcēlums].

¹⁶ Šņitņikovs A., Kārklīņa I. 2013, 44.–46. lpp.

¹⁷ Luhmann N. Trust and Power. John Wiley & Sons: New York, 1979, pp. 4–5.

¹⁸ Šņitņikovs A., Kārklīņa I. 2013, 44.–46. lpp.

¹⁹ Turpat.

aplūkot objektīvās tendences, hronoloģiskā secībā uzrādīt svarīgākos to ietekmējošos faktorus un novērtēt pastāvējušo sentimentu.

Sākotnējā periodā pēc neatkarības atjaunošanas pat tiesu ikdienas funkcionēšanas nodrošināšana bija izaicinoša acīmredzami nepietiekama materiāltehniskā nodrošinājuma dēļ. Faktiskās situācijas kritiskums tika raksturots šādi: “[A]r telpām apgabaltiesas bija jānodrošina līdz 1993. gada 1. jūlijam, taču reāli tiesas darbu varēja uzsākt tikai 1995. gada 31. martā. Satversmes tiesa likumā noteiktajā termiņā ar telpām netika apgādāta, Rīgas apgabaltiesas 33 tiesnešiem ir 7 sēžu zāles, bet ar izskatāmo lietu skaitu ikviens tiesnesis ir nodrošināts jau uz gadu.”²⁰ Autors viennozīmīgi var piekrist, ka materiāltehnisko un finansiālo resursu, kā arī kadru nodrošinājums ir viens no būtiskākajiem elementiem stipras tiesas nodrošināšanai, kas nesaraucami saistīts ar tiesas faktisko spēju izpelnīties uzticību, jeb “[.] aizstāvēt likumu un caur likuma prizmu arī valsti un sabiedrību”²¹. Vienlaikus, raugoties no mūsdienu perspektīvas, atzīstams, ka laika gaitā, izveidojot Tiesu administrāciju un veicot citus strukturālus uzlabojumus, tiesu materiāltehniskā nodrošinājuma jautājums caurmērā ir atrisināts. Par to liecina arī autora dzīvē gūtie novērojumi. Trūkumiem un nepilnībām tiesu materiāltehniskajā nodrošinājumā pašlaik, domājams, ir drīzāk epizodisks raksturs.

Principiāli atšķirīga situācija ir kadru nodrošinājuma jomā,²² kur ilgstoši pastāvējušās problēmas daļēji atrisinātas tikai šī gadsimta otrajā desmitgadē. Proti, 2017. gadā Satversmes tiesa pārbaudīja 2010. gadā izveidotās tiesnešu atalgojuma sistēmas tiesiskumu.²³ Satversmes tiesa konstatēja, ka tā brīža tiesnešu atlīdzības sistēma neietvēra tiesnešu darba samaksas faktiskās vērtības saglabāšanas mehānismu, un atzina apstrīdēto normu par spēkā neesošu.²⁴ Pašlaik pēc 2018.–2019. gadā veiktiem normatīvo aktu grozījumiem tiesnešu atalgojuma jautājumu varētu uzskatīt par sakārtotu.²⁵ Taču tiesu personāla – tiesnešu palīgu un sekretāru – atalgojuma līmenis vēl aizvien nav konkurētspējīgs.²⁶ Rīkojoties Tieslietu padomes priekšsēdētāja kapacitātē, Aigars Strupīšs kādā 2024. gada Ministru kabineta sēdē norādīja: “[.] tiesnešu palīgu korpusā neadekvāti zemā atalgojuma dēļ ir grūti iesaistīt un noturēt kvalificētus juristus pietiekamā apjomā.”²⁷

²⁰ Muižnieks J. Tiesu varai jābūt stiprai. Latvijas Vēstnesis, 30.05.1997., Nr. 132. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/51951> [aplūkots 20.03.2025.]

²¹ Turpat.

²² Jānis Muižnieks 1997. gadā neizdalīja atsevišķi materiāltehnisko un kadru nodrošinājumu. Tieši pretēji, runā tie tika uzskaitīti viens otram līdzās kā viena veseluma divas sastāvdaļas.

²³ Pauliņa L. Atbilstoša atlīdzība dotu iespēju tiesu varai piesaistīt paaudzes profesionālākos juristus. Pieejams: <https://lvportals.lv/tiesas/290879-atbilstosa-atlidziba-dotu-iespeju-tiesu-varai-piesaistit-paaudzes-profesionalakos-juristus-2017> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 26.10.2017. spriedums lietā Nr. 2016-31-01.

²⁵ Tiesnešu atlīdzības sistēmas sakārtošana aizsāks pārmaiņas Atlīdzības likumā. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/jaunums/tiesnesu-atlidzibas-sistemas-sakartosana-aizsaks-parmainas-atlidzibas-likuma> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁶ Spundiņa L. Strupīšs: Tiesu darbinieki ilgus gadus turēti badā; daļa gatavi streikot. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/strupiss-tiesu-darbinieki-ilgus-gadus-tureti-bada-dala-gatavi-streikot.a490753/> [aplūkots 15.03.2025.]

²⁷ Strupīšs A. Tiesu sistēmas efektīva darbība nav iespējama bez kvalitatīva un noturīga atbalsta personāla. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/367859-aigars-strupiss-tiesu-sistemas-efektiva-darbi-ba-nav-iespejama-bez-kvalitativa-un-noturiga-atbalsta-personala-2024> [aplūkots 15.03.2025.]

Neraugoties uz A. Strupiša pamatoti uzsvērtajām negatīvajām perspektīvām, norādāms, ka tiesu darbinieku kompetences un atalgojuma līmenis tomēr sabiedrības acij nav tiešā veidā pamanāms, tādējādi, veidojot aisberga neredzamo daļu. Tāpat izceltā problēma skar tikai tiesu personālu un, kā secināts iepriekš, nav attiecināma uz tiesnešiem, kas mazina tās ietekmi uz tiesas spriešanu kā tādu. Turklāt līdz zināmai pakāpei daļēju atalgojuma nepietiekamību kompensē labiekārtojums un tehniskie līdzekļi, proti, materiāltehniskais nodrošinājums, kas gan objektīvam novērotājam no malas ir pamanāms.

Ievērojot minēto, autors pieņem, ka kopumā tiesu materiāltehniskā un kadru nodrošinājuma ietekme uz sabiedrības uzticību tiesu varai pašlaik nav vērtējama kā negatīva. Tādējādi J. Muižnieka gadsimtu mijā izceltā problēma kā tāda vairs nav dienas kārtībā. Laika gaitā ieviesto pozitīvo izmaiņu dēļ šo faktoru varētu izslēgt no apstākļu kopuma, kas grautu sabiedrības uzticību tiesu varai.

Uzticība tiesu varai tradicionāli tiek pētīta kopsakarā ar pastāvošo korupcijas uztveri sabiedrībā. Iepriekš jau minētajā pētījumā norādīts: “[J]a 1999. gadā gandrīz katrs trešais [...] atzina, ka, kārtojot lietu, ir izmantojis kādus neoficiālus maksājumus vai pazīšanos (31,8 %), tad 2012. gadā veiktajā aptaujā šādu respondentu bijis ievērojami mazāk [...] (9,7 %).”²⁸ Šīs izmaiņas notika laika gaitā un noteiktu praktisku pasākumu īstenošanas rezultātā.

Vispirms korupcijas riski sabiedrības acīs bija ievērojami. 2005. gadā domnīca “Providus”, reaģējot uz tā brīža politisko diskursu, intervēja tiesnešus par nepieciešamību “[...] “pašattīrīties” un mazināt korupcijas ēnu pār savu cunfti [...]”, par ko daļa tiesnešu izteica sašutumu.²⁹ Autora ieskatā, arī tiesnešu paustajās atziņās un mēģinājumos distancēties no sabiedrībā vispāratzītas problēmas ir saskatāma zināma tolerance pret korupciju kā objektīvi pastāvošu parādību. Tajā pašā laikā notikuši tādi skandāli, kuri saistīti ar korupciju tiesu sistēmā un kuri prasīja tūlītēju reakciju no pašas tiesu sistēmas. Piemēram, senatore Diāna Makarova atminas, ka 2007. gadā tapušās kādas grāmatas dēļ “uzticība tiesu varai bija iedragāta, skandāls un tā sekas meta lielu ēnu pār visu tiesu sistēmu”³⁰.

Būtiski, ka, reaģējot uz norādītajiem izaicinājumiem, pati tiesu sistēma un ar to saistītās personas uzņēmās veikt aktivitātes situācijas uzlabošanai. Senatore D. Makarova uzsvēra: “Šādos apstākļos izveidotā ētikas komisija kļuva par vienu no pašregulācijas instrumentiem, ar kura palīdzību censties atjaunot tiesu varas reputāciju, demonstrējot izteiktu apņēmību sistēmu sakārtot arī no iekšienes.”³¹ Retrospektīvi atskatoties uz paveikto, A. Strupišs bija norādījis: “Mēs apzināmies, ka tiesu sistēmā ir problēmas, bet mēs tās risinām, cenšamies novērst, un ētikas komisija ir kā dakteris, kurš palīdz tiesnešiem.”³² Līdzīga loma bija arī 2010. gadā izveidotajai Tieslietu padomei, kas, saskaņā ar likumu “Par tiesu varu”, piedalās tiesu

²⁸ Šņitņikovs A., Kārklīņa I. 2013, 44.–46. lpp.

²⁹ Tiesneši par korupciju tiesās. Pieejams: <https://providus.lv/raksti/tiesnesi-par-korupciju-tiesas/> [aplūkots 15.03.2025.]

³⁰ Matule S. Tiesnešu ētikas komisija: atklātība ir labākais veids, kā izvairīties no intrigām un izdomājumiem. Jurista Vārds, 18.02.2025., Nr. 7 (1377), 12. lpp.

³¹ Turpat.

³² Tiesnešu ētikas komisija prezentē jauno skaidrojumu un atzinumu krājumu. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/aktualitates/tiesnesu-etikas-komisija-prezente-jauno-skaidrojumu-un-atzinumu-krajumu-12613> [aplūkots 15.03.2025.]

sistēmas politikas un stratēģijas izstrādē, kā arī tiesu sistēmas darba organizācijas pilnveidošanā, tostarp veicinot sabiedrības uzticību tiesu varai.

Domājams, ka tiesu sistēmas pašregulācijas centieni ne vien nesuši praktiskus uzlabojumus, bet arī sekmīgi iesakņojušies mūsdienu juridiskajā kultūrā, par ko liecina mūsdienu juridiskie artefakti. Piemēram, kādā 2024. gada paziņojumā par jaunas senatores apstiprināšanu amatā uzsvērts: “Senatorei vienmēr ir rūpējusi tiesu varas autoritāte, sabiedrības uzticēšanās tiesu varai un augsta tiesu darba kvalitāte, ko senatore ir veicinājusi, gan strādājot kā tiesnese, gan darbojoties tiesnešu pašpārvaldes institūcijās.”³³

Laika posmā pēc 2012. gada vērojama socioloģiskajos datos fiksēta korupcijas uztveres indeksa uzlabošanās no 49 punktiem 2012. gadā līdz rekordaugstajiem 60. punktiem 2023. gadā.^{34, 35} Tendence kopumā vērtējama kā stabila pakāpeniska uzlabošanās. Taču sentiments par uzticību tiesu varai pēc Pētījumu centra SKDS (turpmāk – SKDS) 2014. gada pētījuma (paralēli notiekot izteiktajai korupcijas uztveres indeksa izaugsmei) acīmredzami negatīvs – “Ja salīdzina 2013. un 2014. gada rādītājus, tad kopvērtējumā visstraujāk sabiedrības simpātijas ir izsmēlusi prokuratūra (–6 %) un tiesa (–8 %), kam pērn nav uzticējušies attiecīgi 39 % un 43 % aptaujas dalībnieku.”³⁶ Atbilstoši definētajai problēmai neuzticas vairāk nekā uzticas.³⁷

Ievērojot minēto, Tieslietu ministrija izvirzīja politisko mērķi atjaunot sabiedrības uzticību tiesu varai.³⁸ Drīzumā tieslietu ministrs Dzintars Rasnačs paziņoja: “Tiesu seja sabiedrības acīs daudzus gadus bija vērtēta vairāk negatīvi nekā pozitīvi. Tieši 2015. gads ir tas lūzuma gads, kad sabiedrības vairākums tiesu darbu vērtē vairāk pozitīvi nekā negatīvi. Domājams, tas ir gan Tieslietu padomes, gan arī Tiesnešu ētikas komisijas darba rezultāts.”³⁹ Taču turpmāk (pēc 2015. gada) korelācija starp korupcijas uztveres indeksa rādītāju turpmāku uzlabošanos un uzticības tiesu varai kaut cik pārliecinošu izaugsmi vairs nav izsekojama.

Līdz pat šim brīdim nav pētījumu, kuri rādītu pozitīvākus rezultātus, nekā izteikts kādreizēja tieslietu ministra Dzintara Rasnača paziņojumā. Atbilstoši Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (turpmāk – OECD) datiem uzticība tiesu varai Latvijā nepārsniedz 50 %.⁴⁰ Savukārt atbilstoši SKDS pētījumam uzticība tiesām

³³ Tieslietu padomē ievēlēja senatore Rudīte Viduša. Pieejams: <https://lvportals.lv/dienaskartiba/367380-tieslietu-padome-ieveleta-senatore-rudite-vidusa-2024> [aplūkots 15.03.2025.]

³⁴ Corruption Perceptions Index. 2024. Latvia. Pieejams: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024/index/lva> [aplūkots 15.03.2025.]

³⁵ Atbilstoši pētījumam piemērotajai skalai katrai valstij tiek noteikts vienots korupcijas uztveres indekss no 0 līdz 100 punktiem, kur 0 punkti ir augstu korumpēta valsts (*highly corrupt*), bet 100 – brīva no korupcijas (*very clean*).

³⁶ Pētījums: Uzticēšanās politikai aug, tiesām – mazinās. Pieejams: <https://nra.lv/latvija/132308-petijums-uzticesanas-politikai-aug-tiesam-mazinas.htm> [aplūkots 15.03.2025.]

³⁷ Ikstens J. Kāpēc sabiedrība ir kritiski noskaņota pret tiesām. Augstākās Tiesas Biļetens, 2014, Nr. 9, 41. lpp.

³⁸ “Delna”: Tieslietu ministrijas prioritāte ir sabiedrības uzticības atjaunošana tiesu varai. Jurista Vārds, 02.12. 2014. Pieejams: <https://juristavards-lv.datubazes.lanet.lv/zinas/265699-delna-tieslietu-ministrijas-prioritate-ir-sabiedribas-uzticibas-atjaunosana-tiesu-varai/> [aplūkots 15.03.2025.]

³⁹ Rasnačs Dz. Ētikas komisija devusi izšķirošu ieguldījumu sabiedrības attieksmes maiņā. Augstākās Tiesas Biļetens 2016, Nr. 13, 44. lpp.

⁴⁰ 2024. gada OECD pētījums: pieaug Latvijas sabiedrības uzticēšanās tiesām un tiesu sistēmai. Pieejams: https://tieslietas.lv/2024/07/25/2024-gada-oecd-petijums-pieaug-latvijas-sabiedribas-uzticesanas-tiesam-un-tiesu-sistemai/?utm_source=chatgpt.com [aplūkots 15.03.2025.]

svārstās no 44 % līdz 51 % atkarībā no konkrētās tiesu institūcijas.⁴¹ Pieejamie un pētījumā aplūkoto dati nav pietiekami precīzi un izsmeljoši, lai varētu detalizēti analizēt pēdējo 15 gadu izmaiņas, taču ar augstu pārliecību var apgalvot, ka vēlamie uzlabojumi pagaidām nav saskatāmi, saglabājoties konceptuāli līdzīgiem rezultātiem un kopumā negatīvajam sentimentam.

No aplūkoto datu kopuma redzams, ka pašlaik korupcijas riski ir būtiski samazināti un noteikti nav vērtējami kā kritiski. Turklāt tiesu varā korupcijas riski sabiedrības ieskatā ir zemāki nekā izpildvarā un likumdošanas varā. To nenoliedzami pozitīvi ietekmēja tiesu sistēmas pašregulācija un sabiedrības uzticības jēdziena aizvien dziļāka integrācija juridiskajā kultūrā. Tādējādi arī korupcijas riski pašlaik vairs nav tādi, kam būtu negatīva ietekme uz sabiedrības uzticību tiesu varai. Vienlaikus uzticība tiesu varai sasniegusi tādu līmeni, kur kārtējie tiesu varas centieni to veicināt atstāj aizvien mazāku ietekmi uz statistikas rādītājiem. Vienlaikus jautājums “Ko darīt, lai tiesu varai uzticētos 80 % Latvijas iedzīvotāju?”⁴² praksē nav atbildēts, turklāt tuvošanās šim mērķim, piemēram, raugoties uz pirmās instances tiesu reitingu, nav vērojama.⁴³

Tai pašā laikā atbilstoši Korupcijas novēršanas un apkarošanas biroja pētījumam tiesu varai ir raksturīgas šādas īpatnības: (i) gandrīz trešdaļa (30 %) respondentu norāda, ka tie nezina, vai tiesu vara ir godīga, bet (ii) aptuveni piektdaļa (22 %) sniedz neitrālu atbildi.⁴⁴ Tas varētu būt saistāms ar tiesas funkciju – izšķirt individuālus juridiskos strīdus. Tādējādi to personu loks, kas reāli saskaras ar tiesu, aptver tikai tiesvedībās tieši iesaistītās personas, kuras parasti ir ieinteresētas vienā vai citā lietās iznākumā un līdz ar to nevar sniegt neitrālu un objektīvu tiesas darbības vērtējumu. Uz pārējiem (tiesvedībā neiesaistītajiem) atbilstoši kolektīvās atmiņas teorijai, domājams, varētu iedarboties izlīdzinoša kolektīva atmiņa (kolektīvais sentiments), kurš, pirmkārt, tiek iespaidots no pagātnes notikumiem, otrkārt, ietekmējas no prāvnieku atsevišķiem viedokļiem un, treškārt, nenošķir tiesu varu no citiem krietni negatīvāk vērtētiem politiskiem institūtiem, tostarp parlamenta un ministrijām.⁴⁵

Kopsavilkums

1. Atbilstoši jēdzienu semantiskajai nozīmei vienas nosacīti pasīvās puses uzticību (tostarp sabiedrības uzticību) veido un vairo otrās nosacīti aktīvās puses demonstrētais uzticīgums. Vienlaikus, ņemot vērā, ka uzticība pati par sevi nav juridiska, bet sociāla kategorija, tās izziņāšanai izmantojamas sociālajās zinātnēs atzītas pieejas, saskaņā ar kurām uzticība atsevišķiem sociāliem institūtiem ir pakārtota vispārējai politiskai kultūrai un kolektīvajai apziņai.

⁴¹ Pētījums: sabiedrība visvairāk uzticas Satversmes tiesai; vismazākā uzticība pirmās instances tiesām. Pieejams: <https://nra.lv/latvija/323156-petijums-sabiedriba-visvairak-uzticas-satversmes-tiesai-vismazaka-uzticiba-pirmas-instances-tiesam.htm> [aplūkots 15.03.2025.]

⁴² Strupiņš A., Kovaļevska A. Ko darīt, lai tiesu varai uzticētos 80 % Latvijas iedzīvotāju? Augstākās Tiesas Biļetens, 2018, Nr. 17, 75.–79. lpp.

⁴³ Pētījums: sabiedrība visvairāk uzticas Satversmes tiesai; vismazākā uzticība pirmās instances tiesām.

⁴⁴ Attieksme pret korupciju Latvijā. Sabiedrības un uzņēmēju aptaujas rezultāti. 2023. Pieejams: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.knab.gov.lv/lv/media/4803/download?attachment> [aplūkots 15.03.2025.]

⁴⁵ Sk., piem.: Attieksme pret korupciju Latvijā. Sabiedrības un uzņēmēju aptaujas rezultāti. 2023, 48. lpp.

2. Aplūkojamajā periodā tiesu vara veiksmīgi pārvarējusi objektīvus izaicinājumus, panākot tās funkciju izpildei nepieciešamā materiāltehniskā nodrošinājuma piešķiršanu un izveidojot efektīvu iekšējās pašregulācijas sistēmu, tādējādi mazinot korupcijas riskus. Līdz ar to faktiski tika izslēgti vai būtiski mazināti divi no ievērojamākiem objektīviem šķēršļiem, kas atbilstoši autoritatīviem avotiem aizkavēja uzticības tiesu varai uzlabošanos.
3. Neraugoties uz iepriekš minētiem tiesu varas veiktajiem objektīviem uzlabojumiem un uzticības tiesu sistēmai kā vērtības iesakņošanas juridiskajā kultūrā, kopējais sentiments saistībā ar uzticību tiesu varai ir negatīvs, un kopš 2015. gada tas neuzrāda izteiktu pozitīvu tendenci. Socioloģijas datus nav saskatāma tiešā korelācija starp objektīviem uzlabojumiem un uzticības līmeņa varbūtējo pieaugumu.
4. Domājams, ka uzticības tiesu varai līmeņa tālāku uzlabošanos kavē vispārēji zema uzticēšanās politiskiem institūtiem, it īpaši uzticība parlamentam un valdībai, kā arī laika gaitā iesakņojusies kolektīvā atmiņa, kurā priekšstats par realitāti ir izveidots, ietekmējoties no pagātnes faktiem (tostarp aplūkotajiem izaicinājumiem).

**INDIVĪDS, VALSTS
UN TIESISKUMS:
KONSTITUCIONĀLO UN
ADMINISTRATĪVO TIESĪBU
ATTĪSTĪBAS PERSPEKTĪVAS**

VALSTS AUGSTSKOLAS REKTORA TIESISKĀ STATUSA JURIDISKĀ DABA

LEGAL NATURE OF THE STATUS OF THE RECTOR OF A PUBLIC UNIVERSITY

Jautrīte Briede, *Dr. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras profesore

Roberts Lazda, *Mg. iur.*

Summary

As follows from Latvian case law, there is no consensus on whether the legal relations that determine the status of the rector of a state university pertain to public law or private law. The authors, using the insights expressed in doctrine and case law, as well as briefly considering the case law of other countries, analyse the arguments in favour of both positions.

Atslēgvārdi: valsts augstskolas rektors, rektora ievēlēšanas process, rektora atcelšana no amata

Keywords: rector of a state university, rector election process, removal of a rector from office

Kā izriet no Latvijas tiesu prakses, nav vienprātības jautājumā, vai tiesiskās attiecības, kas nosaka valsts augstskolas rektora statusu, ir publiski tiesiskas vai privāttiesiskas. Rakstā, izmantojot doktrīnā un tiesu praksē izteiktās atziņas, kā arī nelielu ieskatu citu valstu judikatūrā, tiek analizēti argumenti par labu abām pozīcijām.

Atbilstoši Augstskolu likuma¹ 14.² panta pirmās daļas 12. punktam Valsts augstskolas padome ar rektoru slēdz darba līgumu. Nav šaubu, ka tas ir līgums privāto tiesību jomā. Vienlaikus Augstskolu likuma 17. pants paredz, ka, lai līdz šai stadijai nokļūtu, rektors ir jāievēlē. Augstskolu likums tiešā tekstā nemin darba līguma izbeigšanu, taču tā 17. panta deviņā daļa regulē lēmuma par rektora atcelšanu pieņemšanu.

Administratīvo tiesu praksē pirmo reizi par rektora tiesisko statusu jeb, precīzāk, par tā statusa izbeigšanu tika lemts 2016. gadā, kad Augstskolu likumā bija paredzēts, ka augstskolas ievēlēto rektoru apstiprina Ministru kabinets pēc augstskolas dibinātāja ierosinājuma. Persona, kas bija vērsusies tiesā, ar pārsūdzēto lēmumu bija atcelta no Ventspils Augstskolas rektora amata. Administratīvās rajona tiesas tiesnesis šajā lietā atteica pieņemt atceltās rektores pieteikumu, uzskatot, ka, tā kā

¹ Augstskolu likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 17.11.1995, Nr. 179.

lēmums pieņemts, nevis balstoties uz juridiskiem apsvērumiem, bet tādēļ, ka rektore ir zaudējusi uzticību, tas ir politisks lēmums, nevis administratīvais akts. Senāts šajā lietā secināja, ka augstskolas rektors ir amatpersona Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas izpratnē. Attiecības, kas tiek dibinātas ar rektoru, uzskatāmas par publiski tiesiskām, nevis darba tiesiskajām attiecībām. Nodarbinātības attiecības ar rektoru rodas ar faktu, ka rektors ir iecelts amatā, nevis tāpēc, ka ar viņu tiek noslēgts darba līgums.²

Tas, ka lēmums par rektora statusa nodibināšanu vai izbeigšanu nav tikai politiska izšķiršanās, bet ir pārbaudāms arī tiesā, atbilst arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksei. Tā lietā “Bara un Kola pret Albāniju”, vērtējot, vai tiesības tik ievēlētam un ieceltam valsts augstskolas rektora amatā tiek aizsargātas ar Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pantu, ECT atzina, ka ievēlēšana un tai sekojoša iecelšana valsts apmaksātā augstskolas rektora amatā neapšaubāmi attiecas uz personas profesionālās karjeras īstenošanu un līdz ar to arī uz viņas mantiskajām interesēm. Tiesa arī atzina, ka vēlēšanu process bija noteicošais attiecībā uz pieteicēja tiesībām, jo tiesvedība par to varēja beigties ar akadēmisko vēlēšanu atcelšanu un atkārtotu rīkošanu, kas savukārt varēja novest pie tā, ka pieteicējs tiktu ievēlēts cienījamā valsts finansētā universitātes rektora amatā.³

Vienlaikus tas, ka ECT atzina rektora ievēlēšanas procesa civiltiesisko raksturu, nenozīmē, ka dalībvalstīm šie strīdi būtu jāizskata civiltiesiskā kārtībā. Šī tiesa vairākkārtīgi ir atzīmējusi, ka civiltiesisko raksturu tā aplūko plašākā nozīmē neatkarīgi no tā, vai dalībvalsts attiecīgo strīdu ir klasificējusi kā publiski tiesisku vai civiltiesisku.⁴

Argumenti par labu publiski tiesiskam raksturam

2024. gada rudenī Senāts divās lietās ir risinājis strīdu par to, kādā kārtībā – administratīvā procesa vai civilprocesa – ir izskatāmi strīdi, kas rodas saistībā ar rektora ievēlēšanu.

Pirmajā lietā administratīvajā tiesā bija vērsušies Latvijas Universitātes studējošo pārstāvji, kas bija piedalījušies Latvijas Universitātes Satversmes sapulces balsojumā rektora vēlēšanās. Pieteicēji uzskatīja, ka vēlēšanu procesā bija pieļauti pārkāpumi, tāpēc lūdza administratīvo tiesu atcelt Satversmes sapulces lēmumu un uzdot Latvijas Universitātei organizēt atkārtotas vēlēšanas. Administratīvās rajona tiesas tiesnesis atteica pieņemt pieteikumu, norādot, ka augstskolas Satversmes sapulces lēmums, ar kuru ievēlēts rektors, nav pamatojams ar juridiskiem apsvērumiem, tāpēc tas uzskatāms par politisku lēmumu, līdz ar to tas nav pārsūdzams administratīvā procesa kārtībā.⁵

² Senāta 27.07.2016. lēmuma lietā Nr. SKA-1251/2016 (670012016) 8. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/4301> [skatīts 15.03.2025.]

³ ECT 12.10.2021. sprieduma lietā “Bara and Kola v. Albania” (iesniegumi Nr. 43391/18 un 17766/19) 56.–58. punkts.

⁴ Piemēram, ECT Lielās palātas 19.04.2007. spriedums lietā “Vilho Eskelinen and Others v. Finland” (iesniegums Nr. 63235/00).

⁵ Administratīvās rajona tiesas tiesneša 28.03.2024. lēmums lietā Nr. 670004924 [nav publicēts].

Senāts, izskatot pieteicēju blakus sūdzību, šajā lietā analizēja Augstskolu likumā noteikto valsts augstskolas rektora ievēlēšanas kārtību un secināja, ka kandidāts kļūst par rektoru ar ievēlēšanas brīdi un tad ar viņu tiek slēgts darba līgums. Senāts, atsaucoties arī uz Valsts pārvaldes iekārtas likuma normām, vērsa uzmanību, ka augstskolas tiek dibinātas, lai tās sasniegtu mērķus, kas atbilstu sabiedrības vajadzībām un prasībām. Valsts dibinātai augstskolai jāsasniedz tādi stratēģiskās specializācijas mērķi, ko Ministru kabinets noteicis politikas plānošanas dokumentos tautsaimniecības un sabiedrības attīstībai. Tādējādi valsts dibinātas augstskolas darbojas visas sabiedrības interesēs. Tām kā atvasinātām publiskām personām savā darbībā jāievēro valsts pārvaldes principi. Rektora pienākumi atbilst valsts pārvaldes iestādes administratīvā vadītāja kompetencei un atbildībai. Augstskolas pašpārvalde augstskolas autonomijas ietvaros atšķiras, piemēram, no pašvaldību autonomijas. Kamēr pašvaldību autonomija ir vērsta uz pilsoņu demokrātisku līdzdalību savas pašvaldības pārvaldībā, kas nozīmē arī dažādu politisku ideju un to pārstāvošo pilsoņu un organizāciju brīvu konkurenci un kur vēlēšanu rezultātā izveidojas valdošais politiskais spēks, kuram pretim ir opozīcija, tikmēr augstskolu autonomija, neizslēdzot ideju un to pārstāvošo personu konkurenci, nav balstīta uz politisko dalījumu valdošajā vairākumā un opozīcijā. Šeit demokrātija nenozīmē principu “viens cilvēks – viena balss”, kas ir pamatā pilsoņu ievēlētās pašvaldības domes leģitīmācijai, kas savukārt ievēlē un atceļ savu priekšsēdētāju, bet gan dažādu augstskolu veidojošo personāla grupu pārstāvību satversmes sapulcē, lai tās nodrošinātu to līdzdalību un sadarbību augstskolas pārvaldīšanā. Satversmes sapulces kā valsts dibinātas augstskolas pārvaldes orgānam jāievēro labas pārvaldības princips, procedūras jāīsteno taisnīgi ar mērķi panākt, lai privātpersonas tiesības un tiesiskās intereses tiktu ievērotas. Privātpersona, kuras tiesības ar labas pārvaldības principa neievērošanu ir aizskartas, var par to sūdzēties administratīvā procesa kārtībā.⁶ Konkrētajā lietā Senāts arī atzina, ka tiesā par vēlēšanu procesu var vērsties citi kandidāti, kuri pretendējuši uz rektora amatu vienlaicīgi ar uzvarējušo kandidātu, bet šādu tiesību nav Satversmes sapulces dalībniekiem, kuri balsoja par kandidātiem.

Otrajā lietā administratīvajā tiesā bija vērsusies persona, kas bija kandidējusi uz Daugavpils Universitātes rektora amatu, bet ar šīs Universitātes Satversmes sapulces lēmumu amatā bija ievēlēts cits kandidāts. Administratīvā rajona tiesa sākotnēji tiesvedību bija ierosinājusi, bet pēc tam izbeigusi, norādot, ka lēmums, ar kuru publiska persona kā jebkurš darba devējs izraugās vakantam amatam atbilstošu pretendentu, ar kuru slēgt darba līgumu, nav uzskatāms par administratīvo aktu. Tiesa arī norādīja, ka Senāta iepriekš minētās 2016. gada atziņas uz izskatāmo lietu nav attiecināmas, jo ir mainījies tiesiskais regulējums, proti, Augstskolu likums paredz, ka ar rektoru tiek slēgts darba līgums.⁷

Senāts šajā lietā, atsaucoties arī uz iepriekš minētajos lēmumos secināto, atzina, ka, lai arī Augstskolu likumā nav tieši noteikts, ka augstskolas satversmes sapulces lēmums par rektora ievēlēšanu ir pārsūdzams, privātpersonai, kuras tiesības ir aizskartas, ir tiesības lūgt administratīvā procesa kārtībā pārbaudīt procesu, kādā notika rektora vēlēšanas, vai vēlēšanu procesā ir pieļauts būtisks procesuāls pārkāpums un

⁶ Senāta 27.09.2024. lēmuma lietā Nr. SKA-578/2024 (670004924) 5.–10. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/eclinolemumi/ECLI:LV:AT:2024:0927.SKA057824.4.L> [skatīts 14.03.2025.]

⁷ Administratīvās rajona tiesas 12.06.2024. lēmums lietā Nr. A420223323 [nav publicēts].

kāda ir tā ietekme uz vēlēšanu rezultātu. Senāts arī norādīja, ka ar to, ka Augstskolu likumā tagad ir noteikts, ka ar rektoru slēdz darba līgumu, nav atcelts rektora publiski tiesiskais statuss. Arī no šobrīd spēkā esošā tiesiskā regulējuma nepārprotami izriet, ka persona par rektoru kļūst ar ievēlēšanas brīdi, nevis ar brīdi, kad ar šo personu slēdz darba līgumu. Ņemot vērā kārtību, kādā persona tiek ievēlēta par rektoru, rektora publiski tiesisko statusu, kā arī to, ka valsts dibināta augstskola ir atvasināta publiska persona, kas darbojas tautsaimniecības un sabiedrības attīstībai, apstākļi, ka ar rektoru pēc viņa ievēlēšanas tiek slēgts darba līgums, nevar būt izšķirošs, lai atteiktu administratīvā procesa kārtībā pārbaudīt rektora vēlēšanu procesu.⁸

Pievienojoties Senāta atziņām, papildus var atzīmēt, ka no Augstskolu likuma normām kopumā izriet, ka Valsts augstskolas padomei pēc tam, kad rektors ir ievēlēts, faktiski vairs nav nekādas izvēles slēgt vai neslēgt darba līgumu ar ievēlēto rektoru. Citiem vārdiem, darba līguma noslēgšanu varētu uzskatīt par ievēlēšanas procesa “pagarinājumu”, bez kura faktiski arī varētu iztikt, ja visus būtiskos nosacījumus iekļautu rektora amata aprakstā, ar kuru kandidātam būtu jābūt iepazīstinātam jau pirms kandidēšanas uz amatu. Attiecīgi valsts augstskolas rektors arī nav uzskatāms par tipisku iestādes darbinieku, ar kuru dibināmas darba tiesiskās attiecības Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas izpratnē.

Tiesu praksē nav atrodams gadījums, kad tiesa civilprocesā vai administratīvajā procesā būtu vērtējusi ar rektoru noslēgtā darba līguma izbeigšanu. Augstskolu likums vispār nemin šādu iespēju, bet paredz, ka padomes priekšsēdētājs *atceļ* rektoru no amata, ja par to nobalso vismaz divas trešdaļas no visiem senāta locekļiem un divas trešdaļas no visiem padomes locekļiem. Secināms, ka, līdzīgi kā rektora ievēlēšanas gadījumā, arī amata (darba) attiecību izbeigšanas gadījumā galvenais ir lēmums par šo attiecību izbeigšanu, nevis tam sekojošā atcelšana no amata.

Jāatzīmē, ka valstīs, kurās izveidots valsts civildienests, rektora amats parasti ir tajā iekļauts. Attiecīgi strīdi, kas saistīti ar statusa maiņu, tostarp ievēlēšanu, tiek izskatīti administratīvā procesa kārtībā (piemēram, Vācijā⁹ un Austrijā¹⁰). Arī citās valstīs, kurās izveidotas administratīvās tiesas, šādus strīdus parasti izskata administratīvi procesuālā kārtībā. Piemēram, Viļņas administratīvā tiesa izskatījusi lietu par pārkāpumiem Lietuvas Veselības zinātņu universitātes rektora vēlēšanu procesā.¹¹ Tāpat no iepriekš minētā ECT sprieduma izriet, ka Albānijā strīds bija izskatīts administratīvajā tiesā.¹²

⁸ Senāta 30.10.2024. lēmuma lietā Nr. SKA-716/2024 (A420223323) 11. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/542459.pdf> [skatīts 24.02.2025.]

⁹ Piemēram, Karlsrūes Administratīvās tiesas 13.11.2024. gada spriedums lietā Nr. 6 K 4527/22. Pieejams: <https://www.landesrecht-bw.de/perma?d=NJRE001593978> [skatīts 15.03.2025.]

¹⁰ Piemēram, APA. Rektorswahl an der Uni Salzburg: BVwG gibt Uni-Senat recht. Pieejams: <https://science.apa.at/power-search/14034051516394968171> [skatīts 15.03.2025.]

¹¹ LRT.LV. Teismas: LSMU rektorius rinkimuose procedūrinis pažeidimas nebuvo padarytas. Pieejams: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1687442/teismas-lsmu-rektorius-rinkimuose-procedurinis-pa-zeidimas-nebuvo-padarytas> [skatīts 15.03.2025.]

¹² ECT 12.10.2021. sprieduma lietā “Bara and Kola v. Albania” (iesniegumi Nr. 43391/18 un 17766/19) 9.–10. punkts.

Argumenti par labu privāttiesiskam raksturam

Iepriekš jau tika norādīts, ka Augstskolu likumā šobrīd ir tieši noteikts, ka ar augstskolas rektoru tiek slēgts darba līgums, tātad – nodibinātas privāttiesiskas attiecības. Iepriekš, kad Augstskolu likumā tas nebija paredzēts, šā likuma 17. panta piektā daļa noteica, ka rektors amata pienākumus sāk pildīt pēc [ievēlēšanas un] apstiprināšanas Ministru kabinetā. Šobrīd Augstskolu likuma 17. panta astotā daļa paredz, ka valsts augstskolas rektora vēlēšanas tiek organizētas ne vēlāk kā sešus mēnešus pirms rektora pilnvaru termiņa beigām, bet jaunievēlētais rektors stājas amatā pēc iepriekšējā rektora pilnvaru termiņa beigām. Tādējādi likums šobrīd vairs neparedz, ka rektors amata pienākumus sāk pildīt ar ievēlēšanas brīdi, bet darba līgums ar viņu var tikt noslēgts pirms iepriekšējā rektora pilnvaru termiņa beigām.

No Augstskolu likuma normām izriet, ka valsts augstskolas rektora ievēlēšana notiek vairākos posmos. Proti, vispirms augstskolas padome izsludina starptautisku konkursu, kurā tiek izraudzīti rektora amata kandidāti. Šajā posmā augstskolas padome izvērtē pretendentu atbilstību profesionālajiem nosacījumiem. Tālāk rektors tiek ievēlēts amatā.¹³

Salīdzinājumam – Senāts iepriekš ir atzinis, ka lēmums par konkrētas personas ievēlšanu asociētā profesora amatā ir priekšnoteikums tiesisko attiecību starp asociēto profesoru un augstskolu nodibināšanai. Šāds lēmums nav vērsts uz publiski tiesisko attiecību nodibināšanu un tādējādi netiek pieņemts publisko tiesību jomā.¹⁴ Doktrīnā norādīts, ka šāds lēmums ir privāttiesisks lēmums – gribas izpaudums noslēgt darba līgumu –, izņemot gadījumus, kad normatīvajā aktā tieši noteikts, ka tas ir administratīvais akts.¹⁵ Augstskolu likumā nav noteikts, ka lēmums par valsts augstskolas rektora ievēlšanu ir administratīvais akts.

Augstskolu likuma 17. panta vienpadsmitā daļa paredz, ka privātpersonu dibinātas augstskolas rektora izraudzīšanas, ievēlēšanas, apstiprināšanas un atcelšanas kārtību nosaka augstskolas satversme. Tātad arī privātpersonu dibināta augstskola var noteikt īpašu rektora atlases kārtību un procesu, tostarp līdzīgu tam, kāds tas paredzēts attiecībā uz valsts augstskolas rektora ievēlšanu. Tādējādi, lai arī Augstskolu likums paredz īpašu, vairāku posmu valsts augstskolas rektora ievēlēšanas kārtību, tas šo rektora izraudzīšanas procesu nepadara par publiski tiesisku.

Saskaņā ar Augstskolu likuma 3. panta 1.¹ daļu augstskolas dibinātājs nosaka augstskolas stratēģisko specializāciju, lai izraudzītajās zinātnes jomās augstskolas studiju un pētniecības darbībā tiktu sasniegta starptautiski atzīta izcilība un atbilstība sabiedrības vajadzībām un prasībām. Minētā panta 1.² daļā īpaši attiecībā uz valsts dibinātu augstskolu paredzēts, ka Ministru kabinets stratēģiskās specializācijas jomas nosaka, pamatojoties uz politikas plānošanas dokumentos noteiktajām politikas plānošanas cikla prioritātēm tautsaimniecības un sabiedrības attīstībai. Tomēr jebkurai, arī privātpersonu dibinātai augstskolai stratēģiskā specializācija jānosaka atbilstoši sabiedrības vajadzībām un prasībām. Arī šādās augstskolās stratēģiskā specializācija

¹³ Senāta 27.09.2024. lēmuma lietā Nr. SKA-578/2024 (670004924) 5. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/eclinoleumi/ECLI:LV:AT:2024:0927.SKA057824.4.L> [skatīts 14.03.2025.]

¹⁴ Senāta 21.01.2010. gada lēmums lietā Nr. SKA-208/2010. Pieejams: https://at.gov.lv/files/uploads/files/archive/departments/2010/10_ska_208.doc [skatīts 14.03.2025.]

¹⁵ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 201.–202. lpp.

var tikt noteikta atbilstoši tautsaimniecības un sabiedrības attīstības interesēm. Kā norādīts tiesību literatūrā, tiesiskās attiecības nekļūst par publiski tiesiskām tikai tāpēc, ka publiskai personai attiecību nodibināšanai ir noteikti īpaši pienākumi.¹⁶ Tādēļ tam, ka valsts augstskola ir atvasināta publiska persona, var arī nebūt izšķirošas nozīmes, lai noteiktu valsts universitātes rektora tiesisko statusu.

Atbilstoši Augstskolu likuma 17. panta pirmajai daļai gan valsts, gan privātpersonu dibinātas augstskolas rektors ir augstskolas augstākā amatpersona, kas īsteno augstskolas vispārējo administratīvo vadību. Augstskolu likuma 17.¹ pants nosaka rektora kompetenci. Piemēram, viņš nodrošina augstskolas vadību un atbild par augstskolas attīstības stratēģijā noteikto mērķu sasniegšanu, kā arī augstskolas finanšu resursu lietderīgu un likumīgu izlietojumu saskaņā ar likumu, citiem normatīvajiem aktiem, kā arī augstskolas satversmi, padomes un senāta lēmumiem. Arī citas minētajā pantā noteiktās rektora kompetences attiecas gan uz valsts, gan privātpersonu dibinātas augstskolas rektoru, izņemot atsevišķas kompetences, kas saistītas ar rīcību ar valsts augstskolas budžetu, līdzekļiem un nekustamo īpašumu. Tādējādi, lai arī valsts augstskolas rektors ir atvasinātas publiskas personas vadītājs, viņa kompetences neatšķiras no privātas augstskolas vadītāja funkcijām un tās pašas par sevi nepiešķir valsts augstskolas rektora amatam publiski tiesisku statusu.

Pat ja atbilstoši Senāta judikatūrai uz valsts augstskolas rektora ievēlēšanas procesu raudzītos kā publiski tiesisku, tomēr lēmums par rektora ievēlēšanu ir vērst uz privāttiesisku attiecību nodibināšanu. Atbilstoši tā sauktajai divpakāpju teorijai, ja pats lēmums par rektora ievēlēšanu būtu pārbaudāms administratīvā procesa kārtībā, tad rektora atbrīvošana no amata pēc darba līguma noslēgšanas jebkurā gadījumā būtu apspriežama pēc privāttiesību noteikumiem. Augstskolu likuma 17. panta devītā daļa noteic, ka augstskolas padome, senāts vai satversmes sapulce var rosināt rektora atcelšanu no amata, “ja rektora darbībā konstatēti likuma pārkāpumi vai ir būtiski apdraudēta viņa reputācija un tas var kaitēt valsts augstskolas darbībai, ja rektors nenodrošina augstskolas attīstības stratēģijā noteikto mērķu sasniegšanu vai arī ir zaudējis augstskolas padomes vai senāta uzticību”. Lielā mērā šajā normā noteiktie pamati rektora atcelšanai no amata pārklājas ar Darba likuma¹⁷ 101. panta pirmajā daļā uzskaitītajiem pamatiem darba devēja uzteikumam. Tādējādi tas neizslēdz iespēju strīdu par valsts rektora atcelšanu no amata risināt civilprocesa kārtībā.

Valsts augstskolu kā atvasinātu publisku personu nevar tieši salīdzināt ar publiskas personas kapitālsabiedrību, kas ir privāto tiesību juridiskā persona. Tomēr var konstatēt zināmas līdzības to amatpersonu izraudzīšanās un tiesisko attiecību modeli. Lai gan publiskas personas kapitālsabiedrība ir privāto tiesību juridiskā persona, šāda kapitālsabiedrība var tikt dibināta tikai likumā noteiktos gadījumos publiskas personas funkciju nodrošināšanai. Normatīvajos aktos ir noteikta arī īpaša valdes un padomes locekļu nominēšanas kārtība publiskas personas kapitālsabiedrībās. Atbilstoši Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma¹⁸ 79. panta piektajai daļai ar sabiedrības valdes locekli tiek slēgts pilnvarojuma līgums par valdes

¹⁶ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 27. lpp.

¹⁷ Darba likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 06.07.2001., Nr. 105.

¹⁸ Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 31.10.2014., Nr. 216.

locekļa pienākumu izpildi, tātad – privāttiesisks līgums. Senāts ir atzinis, ka valsts kā kapitāldaļu turētājas kompetence attiecībā uz kapitālsabiedrību ir privāttiesiska. Tas attiecas arī uz lēmumu par šādas kapitālsabiedrības ģenerāldirektora iecelšanu. Apstāklis, ka pirms darba līguma noslēgšanas tiek izsludināts konkurss un pieņemts lēmums, pats par sevi nepadara šo lēmumu par publiski tiesisku.¹⁹ Minēto līdzību dēļ arī uz valsts augstskolas un tās rektora tiesiskajām attiecībām var raudzīties kā privāttiesiskām.

Kopsavilkums

1. Ir argumenti, kas izmantojami, lai pamatotu, ka valsts augstskolas rektora tiesiskais statuss ir publiski tiesisks, un ir argumenti, kas pamato, ka statuss ir privāttiesisks.
2. Lai gan tas, ka Augstskolu likumā ir noteikta īpaša valsts augstskolas rektora ievēlēšanas kārtība, pats par sevi rektora ievēlēšanu nepadara par publiski tiesisku, tomēr tiesu praksē ir izkristalizējušās atziņas par to, ka valsts augstskolas rektora ievēlēšanas lēmums ir lēmums publisko tiesību jomā un ka vēlēšanu process, ja vien ir aizskartas personas subjektīvās tiesības, var tikt pārbaudīts administratīvajā tiesā.
3. Ne valsts augstskolas padomei, ne padomes priekšsēdētājam pēc balsošanas par rektora iecelšanu vai atcelšanu no amata nav tiesību pieņemt no balsošanas rezultāta atšķirīgu lēmumu, tādēļ ar rektoru noslēgtais darba līgums pēc būtības ir tikai balsošanas lēmuma izpilde, un tas, ka tas likumā nosaukts par darba līgumu, nemaina ievēlēšanas un rektora amata publisko tiesisko statusu. Valsts augstskolas rektors nav uzskatāms par tipisku iestādes darbinieku, ar kuru dibināmas darba tiesiskās attiecības Administratīvā procesa likuma 1. panta trešās daļas izpratnē.

¹⁹ Senāta 11.04.2006. lēmums lietā Nr. SKA-226/2006. Pieejams: <https://at.gov.lv/download/lawfile/4953> [skatīts 18.03.2025.]

DABA, PRINCIPS *IN DUBIO PRO NATURA* UN IKVIENA TIESĪBAS DZĪVOT LABVĒLĪGĀ VIDĒ

NATURE, PRINCIPLE OF *IN DUBIO PRO NATURA* AND RIGHT TO A BENEVOLENT ENVIRONMENT

Silvija Meiere, Dr. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Valststiesību zinātņu katedras docente

Summary

The aim of the paper is to examine the existing nature protection system in light of biodiversity conservation, the principle of *in dubio pro natura*, as well as the right to a healthy environment in mutual interaction and to find an answer to the question – does the Latvian legal system provide a constitutional basis for making environmental laws more ecologically responsible? The author substantiates the thesis that a unified system of environmental constitutionalism, consisting of reconceptualized right to a healthy environment and environmental sustainability, paves the way for the protection of more ecocentric values and thus creates an opportunity to make environmental laws and their application practices more ecologically responsible.

Atslēgvārdi: bioloģiskā daudzveidība, *in dubio pro natura*, pamattiesības dzīvot labvēlīgā vidē, vides ilgtspējība

Keywords: biodiversity, *in dubio pro natura*, right to a benevolent environment, environmental sustainability

Ievads

Lai gan ilgtspējīga attīstība ir oficiāli atzīta valsts stratēģijā¹, pašreizējās sabiedrības attīstības trajektorijas nav ilgtspējīgas². Ir vispāratzīts, ka izteikti uz antropocentriskām vērtībām orientētas vides tiesības (normatīvie akti) faktiski leģitīmē vides un dabas degradācijas turpināšanos. ES Biodaudzveidības stratēģijā 2030³ teikts, ka “daba ir mums vajadzīga, [...] taču tā ir krīzes stāvoklī”. Jaunākajā vides tiesību doktrīnā tiek meklēti risinājumi, kā mazināt izteikto vides tiesību antropocentrismu, ar to saprotot tiesiski aizsargāto vides vērtību pārbīdi ekocentrisma virzienā. Raksta mērķis ir aplūkot esošo dabas aizsardzības sistēmu bioloģiskās daudzveidības saglabāšanas

¹ Attīstības plānošanas sistēmas likums: LV likums. Pieņemts 08.05.2008. [28.02.2025. red.]

² Eiropas Vides aģentūras ziņojums: Vide Eiropā – Stāvoklis un perspektīvas 2020. Kopsavilkums. Luksemburga: Eiropas Savienības Publikāciju birojs, 2019.

³ ES Biodaudzveidības stratēģija 2030. gadam. Atgriezīsim savā dzīvē dabu. Komisijas paziņojums Com/2020/380 final, Briselē, 20.5.2020. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=celex%3A52020DC0380> [aplūkots 20.03.2025.]

kontekstā, principu *in dubio pro natura*, kā arī ikviena tiesības dzīvot labvēlīgā vidē savstarpējā kopsakarā un rast atbildi uz jautājumu, vai Latvijas tiesību sistēma sniedz konstitucionālu pamatojumu tam, lai vides tiesības padarītu ekoloģiski atbildīgākas.

1. Daba

Daba sastāv no daudzām bioloģiskām, fizikālām un ķīmiskām izpausmēm dažādās dzīvības formās un vidēs (augsnē, zemes dziļēs, gaisā un ūdenī). Tomēr likumā dabas jēdziens nav definēts. Saistībā ar dabu visbiežāk tiek lietots termins “dabas aizsardzība”, ar to uzsverot, ka cilvēku rūpju lokā visupirms atrodas tās dabas sastāvdaļas vai aspekti, kas nodrošina cilvēku labklājību, ieskaitot dabas resursu izmantošanu, kā arī kultūras un estētiskās vajadzības.⁴ Dabas tiesiskā aizsardzība tiek aplūkota caur “vides prizmu”, kur daba ir ietverta “dabas faktoros”, kas mijiedarbībā ar “antropogēnajiem faktoriem” un “sociālajiem faktoriem” veido “vidi”⁵. Savukārt vides aizsardzība kalpo “vides kvalitātes saglabāšanai un dabas resursu ilgtspējīgas izmantošanas nodrošināšanai”⁶. Mūsdienās centrālais dabas aizsardzības jautājums ir planētas bioloģiskās daudzveidības saglabāšana, jo tās samazināšanās ir viena no globālajām vides problēmām.

Jēdziens “bioloģiskā daudzveidība” apzīmē dzīvo organismu formu dažādību visās vidēs, tostarp sauszemes, jūras un citās ekosistēmas un ekoloģiskajos kompleksos, kuru sastāvdaļas tās ir; tā ietver daudzveidību sugas ietvaros, starp sugām un starp ekosistēmām.⁷ Parasti ar šo jēdzienu saprot dzīvo organismu un ekosistēmu daudzveidību trīs līmeņos – ģenētiskā, sugu un ekosistēmu (biotopu) līmenī. Dabas aizsardzības uzdevums ir nodrošināt dzīvo organismu populāciju, sugu un dzīvotņu daudzveidības saglabāšanu uz cilvēka saimnieciskās darbības fona, tādējādi nodrošinot paša cilvēka eksistenci un dzīves kvalitāti.⁸

Savukārt dabas tiesiskā aizsardzība būtībā ir “šķērsgriezuma” pasākumu kopums, jo tā nozīmē atsevišķu vai kombinētu dabas sastāvdaļu aizsardzību, nevis dabas ekosistēmu aizsardzību kopumā. Atbilstoši tiesību normas ar dabu aizsargājošu iedarbību ir atrodamas daudzos likumos – gan tādos, kas tieši ir paredzēti atsevišķu dabas elementu vai objektu speciālai (īpašai) aizsardzībai, gan arī tādos, kuru mērķis ir plašāks, jo nav saistīts tikai ar dabas (vides) aizsardzību (piemēram, teritorijas plānošana, mežsaimnieciskā darbība, lauksaimnieciskā darbība, ūdenssaimniecība). Dabas daudzveidības speciālā aizsardzība attiecas uz nozīmīgām (sevišķi vērtīgām) dabas sastāvdaļām. To, kuri dabas elementi bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai ir nozīmīgi un tādēļ tiem paredzēta speciāla aizsardzība, noteic divos veidos – ar sarakstu un teritoriālu anklāvu izveidošanu. Pirmajā gadījumā tiek veidoti savvaļas

⁴ Nikodemus O., Brūmelis G. Ievads. Grām.: Dabas aizsardzība. Oļģerta Nikodemus un Gunta Brūmeļa redakcijā. Otrais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 7. lpp.

⁵ Vides aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 02.11.2006. [11.03.2025. red.], 1. panta 17. punkts.

⁶ Turpat, 18. punkts.

⁷ Konvencija par bioloģisko daudzveidību. Parakstīta Riodežaneiro 05.06.1992., 2. pants.

⁸ Dabas aizsardzība. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/1285-dabas-aizsardz%C4%ABba-> [aplūkots 15.03.2025.]

sugu saraksti⁹ un biotopu veidu saraksti¹⁰, kuros iekļautas apdraudētas, izzūdošas vai retas sugas un biotopi vai sugas, kuras apdzīvo specifiskus biotopos,¹¹ un tādējādi noteiktā suga vai biotopa veids iegūst “īpaši aizsargājama” dabas objekta statusu. Līdz šim zinātnieki Latvijā ir uzskaitījuši 18 047 dzīvnieku sugas.¹² Īpaši aizsargājamas sugas statuss ir 745 floras un faunas sugām,¹³ savukārt 23 augu un dzīvnieku sugas iekļautas ierobežoti izmantojamo sugu sarakstā.

Otrajā gadījumā ar anklāva – aizsargājamas dabas teritorijas – izveidi var tikt aizsargāti ne tikai īpaši aizsargājamās sugas indivīdi, bet arī to dzīvotnes, īpaši aizsargājami biotopi, ekosistēmas un pat ainavas. Katrs šāds anklāvs ir ar speciālu valsts vai pašvaldības lēmumu noteikta teritorija (zona), kurā jāievēro speciāls režīms (noteiktu darbību veikšanas aizliegumi vai ierobežojumi). Teritorijas identificēšanas un izveides procesā būtiski ir pamatot aizsardzības nepieciešamību, jo jebkurš šāds tiesiskais režīms balstās normatīvā priekšrakstā par to, kāds tieši dabas objekts vai dabas vērtība konkrētajā gadījumā ir jāaizsargā. Turklāt teritorijas identificēšanai un robežu noteikšanai ir raksturīgi zinātniski un tehniski aspekti, kā arī pats process ir saistīts ar vērtējuma veikšanu un interešu līdzsvarošanu. Līdz ar to jāreķinās ar zinātnisko nenoteiktību un nepieciešamību ievērot piesardzību.

Starptautiskajā konvencijā par bioloģisko daudzveidību tiek atzītas gan bioloģiskās daudzveidības antropocentriskās (uz cilvēku centrētās) vērtības, kas saistītas ar cilvēka vajadzību (estētisko, emocionālo, ekonomisko un vides pakalpojumu) nodrošināšanu, gan arī bioloģiskās daudzveidības patiesā jeb ētiskā vērtība, kas tai piemīt neatkarīgi no vērtības, ko nosaka cilvēku vajadzības. Noteiktā ietvarā, proti, attiecībā uz īpaši aizsargājamiem dabas objektiem šī vērtība tiek aizsargāta arī normatīvi – sasniedzot “labvēlīgu aizsardzības statusu”, suga nezaudē savu īpaši aizsargājamo statusu. Ņemot vērā, ka šīs dabas sastāvdaļas ir atzītas par nozīmīgām visas bioloģiskās daudzveidības saglabāšanai ilgtermiņā, tām arī turpmāk (ilgtermiņā) jāturpina nodrošināt atrašanos “labvēlīgā aizsardzības statusā”, jo “bioloģiskās daudzveidības saglabāšana ir cilvēces kopīga rūpe”¹⁴. Līdz ar to rūpes par dabas aizsardzību neaprobežojas tikai ar cilvēkiem nepieciešamajiem vai noderīgajiem dabas resursiem, jo bioloģiskās daudzveidības saglabāšana pati par sevi ir nepieciešamība, kas izriet no tās atzītas ētiskās vērtības un nozīmē cieņu pret dabu un morālu pienākumu tai nekaitēt. Taču, neraugoties uz tiesiskās aizsardzības pasākumiem, faktiski dabas degradācija turpinās.

Nākas atzīt, ka pastāvošie dabas resursu apsaimniekošanas tiesiskie režīmi (normatīvais regulējums) pieļauj vides (dabas) degradācijas turpināšanos. Lai gan dabas resursu apsaimniekošanas likumos ir noteikts mērķis – veicināt attiecīgā resursa

⁹ Noteikumi par īpaši aizsargājamo sugu un ierobežoti izmantojamo īpaši aizsargājamo sugu sarakstu: Ministru kabineta 14.11.2000. noteikumi Nr. 396 [28.02.2025. red.]

¹⁰ Noteikumi par īpaši aizsargājamo biotopu veidu sarakstu: Ministru kabineta 20.06.2017. noteikumi Nr. 350 [28.02.2025. red.]

¹¹ Sugu un biotopu aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 16.03.2000. [12.03.2025. red.], 8. panta pirmā daļa.

¹² Valsts kontroles revīzijas ziņojums. Vai medijāmās sugas apsaimniekojam tālredzīgi. Rīga: Valsts kontrole, 2020. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29514-Q-oDZJD-mr0ddADc-oaPHkyN-NIRqP3Vb.pdf> [aplūkots 02.03.2025.]

¹³ Aizsargājamās sugas. Dabas aizsardzības pārvaldes resurss. Pieejams: <https://www.daba.gov.lv/lv/aizsargajamas-sugas> [aplūkots 25.02.2025.]

¹⁴ Konvencijas par bioloģisko daudzveidību preambula.

ilgtspējīgu apsaimniekošanu un izmantošanu, taču tas nebūt nenozīmē, ka normatīvais regulējums (likuma priekšraksti) resursam nodrošina tādu apsaimniekošanu, kas būs pilnībā saskanīga ar ilgtspējīgas izmantošanas principu¹⁵. Šajā ziņā var pat novērot tendenci, ka likumi, kas var efektīvi aizsargāt vidi, šīs efektivitātes dēļ var kļūt neaizsargāti pret politisko spiedienu. Politikiem joprojām ir kārdinājums izmantot dažādas taktikas, lai juridiskos instrumentus padarītu bezzobainus.¹⁶ Tādēļ nereti regulējums joprojām ir fragmentārs un tajā dominē ekonomiskās vajadzības un attiecīgi – dabas resursu izmantošanas ekonomiskās intereses, neraugoties uz to, ka šie resursi piedalās arī citu cilvēku vajadzību un interešu nodrošināšanā (vides pakalpojumi, estētiskie, emocionālie aspekti). Līdz ar to normatīvie akti nav vērsti uz ilgtspējību. Tie dabas (vides) aizsardzībā nenodrošina holistisku pieeju, t. i., būtībā neaizsargā ekosistēmu, kuras elements ir attiecīgais resurss, jo neņem vērā to, kā atsevišķā dabas resursa izmantošana ietekmē ekosistēmas funkcionēšanu ilgtermiņā.

Arī tiesību piemērošanā iestāžu juridiskā prakse liecina, ka bieži dažādu interešu saskaņošana būtībā nav saskanīga ar ilgtspējības principu. Piemēram, saistībā ar medijamo sugu apsaimniekošanu Valsts kontrole ir atzinusi, ka lēmumu pieņemšanā, līdzsvarojot mednieku, mežsaimnieku, lauksaimnieku un vides aizsardzības intereses, būtu jārisina vairāki būtiski ar sugu apsaimniekošanu saistīti jautājumi, lai varam teikt, ka nodrošinām ilgtspējīgu medijamo sugu apsaimniekošanu.¹⁷ Likuma līmenī bioloģiskā daudzveidība un cilvēki (sabiedrība) tiek nošķirti, tādējādi apliecinot, ka antropocentrismam raksturīgais cilvēka un dabas pretnostatījums saglabājas.

Šādā situācijā, kad tiesību normas turklāt ir arī nepilnīgas (pastāv likuma robi), pretrunīgas vai neskaidras, lai stridīgo jautājumu izšķiršanā nodrošinātu konstitucionālo vērtību aizsardzību, īpaši nozīmīga ir tiesu loma. Tāpat ir svarīgi, lai gadījumos, kad iestādei lēmums jāpieņem, saskaņojot dažādas intereses, šīs intereses tiek līdzsvarotas pareizi. Proti, ņemot vērā, ka bioloģiskās daudzveidības saglabāšana jānodrošina ilgtermiņā.¹⁸ Vienīgi tā interešu līdzsvarojs var būt saskanis ar ilgtspējības principu.

2. Princips *in dubio pro natura*

Vides tiesību doktrīnā atzīts: kad valsts iestādei vai institūcijai lēmumi jāpieņem, saskaņojot un līdzsvarojot dažādas – vides, sociālās un ekonomiskās – intereses, tieši vides aizsardzības principi, būdami virzienu nosakoši principi (angļu val. – *directing principles*), ļauj līdzās pastāvēt dažādām vērtībām un interesēm. Tie nodrošina

¹⁵ Saskaņā ar Konvencijas par bioloģisko daudzveidību 2. pantu “ilgtspējīga izmantošana” nozīmē bioloģiskās daudzveidības sastāvdaļu izmantošanu tādā veidā un tādās daudzumos, kas nenoved pie bioloģiskās daudzveidības samazināšanās perspektīvā, tādējādi uzturot tās iespējas apmierināt mūsdienu un nākamo paaudžu vajadzības un centienus.

¹⁶ Guillaume Chaprom et al. Bolster legal boundaries to stay within planetary boundaries. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/313874912_Bolster_legal_boundaries_to_stay_within_planetary_boundaries [aplūkots 22.03.2025.]

¹⁷ Valsts kontroles revīzijas ziņojums “Vai medijamās sugas apsaimniekojam tālredzīgi”. Rīga: Valsts kontrole, 2020. Pieejams: <https://www.lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29514-Q-oDZJD-mr0ddADc-oaPHkyN-NIRqP3Vb.pdf> [aplūkots 02.03.2025.]

¹⁸ Vides aizsardzības likuma 1. panta 4. punkts paredz: lai attīstība būtu ilgtspējīga, tai jābūt ne vien integrētai un līdzsvarotai, bet arī tādai, kas nodrošina bioloģiskās daudzveidības saglabāšanu ilgtermiņā.

nepieciešamo elastīgumu un ļauj līdzsvarot visas intereses, kas konkrētajā gadījumā jāņem vērā.¹⁹ Šāda uz principiem balstīta pieejas nozīme vides jomā tiek pastāvīgi uzsvērtā, jo principi sniedz vadlīnijas, kas ir noderīgas gan likumdevējam, gan tiesību normu piemērotājiem un īstenotājiem.

Princips *in dubio pro natura* ir cieši saistīts ar piesardzības principu. Tie ir viens otru papildinoši, tomēr autonomi principi.²⁰ Piesardzības principa mērķis ir apsteidzoša rīcība, lai novērstu videi iespējamu kaitējumu, un tas tiek piemērots, ja par vides (kaitējuma) risku trūkst zinātniskas skaidrības (pastāv zinātniska nenoteiktība). Savukārt principa *in dubio pro natura* mērķis ir interpretēt tiesību normu par labu dabas (vides) aizsardzībai tiesiski neskaidrā situācijā. Līdz ar to *in dubio pro natura* būtībā ir tiesību normu piemērošanas un interpretācijas līdzeklis, kuru iestāde vai tiesa izmanto tiesiski neskaidrā situācijā, lai nodrošinātu, ka šaubas tiek tulkotas par labu dabas vai vides aizsardzībai. Līdzīgi piesardzības principam *in dubio pro natura* ir cieši saistīts ar ilgtspējības principa vides aspektu – vides ilgtspējību. Saskaņā ar Deklarācijā par vides tiesiskuma principiem²¹ pausto šis princips nozīmē, ka šaubu gadījumā visi tiesā vai iestādē izskatāmie jautājumi ir jāatrisina tādā veidā, kas, visticamāk, labvēlīgi ietekmēs vides aizsardzību un saglabāšanu, priekšroku dodot alternatīvām, kas vismazāk kaitē videi. Darbības netiek veiktas, ja to iespējamā negatīvā ietekme uz vidi ir nesamērīga vai pārmērīga salīdzinājumā ar ieguvumiem, ko no tām gūst.

Kaut arī princips *in dubio pro natura* nav tieši paredzēts likumā, tomēr tas Latvijas tiesu praksē tiek izmantots. Turpmāk tiks aplūkoti divi piemēri, kas to apstiprina. Pirmais piemērs ir saistīts ar jautājumu par mikrolieguma izveidošanu un to, kā dabas aizsardzības jomā (kur bioloģiskā daudzveidība jāsaglabā ilgtermiņā) pareizi līdzsvarot intereses, lai tas atbilstu ilgtspējības principam. Te jāņem vērā: lai iestāde lemtu par mikrolieguma izveidošanu, obligāts priekšnoteikums ir eksperta pozitīvs atzinums, kas atbalsta mikrolieguma izveidošanu, pamatojoties uz to, ka eksperts ir konstatējis īpaši aizsargājamā dabas objekta atrašanos dabā. Tātad jau ir zināms, ka saistībā ar konkrēto ģeogrāfiski noteikto vietu pastāv nozīmīgas dabas aizsardzības intereses. Tiesību norma paredz, ka iestāde pieņem lēmumu par mikrolieguma izveidošanu, izvērtējot arī sabiedrībai nozīmīgas sociālās un ekonomiskās intereses. Senāts atzina, ka jautājums izšķirams par labu mikrolieguma izveidošanai, ja vien nav konstatētas citas nozīmīgas sabiedrības sociālās vai ekonomiskās intereses. Lai atsvērtu dabas (vides) aizsardzības interesi, ekonomiskajām un sociālajām interesēm attiecībā uz konkrētās teritorijas izmantošanu ir jābūt nozīmīgām, “šaubu gadījumā nosveroties par labu vides aizsardzībai (*in dubio pro natura*)”²². Tātad jautājumā par to, ko ilgtspējības principa gaismā saprast ar citām nozīmīgām interesēm, tiesa, pirmkārt, skaidri definēja, ka vispārīga un nekonkrēta zemes īpašnieka vēlme izmantot

¹⁹ De Sadeleer N. Environmental Principles. From Political Slogans to Legal Rules. Oxford University Press, 2005, p. 259.

²⁰ De Vido S. The In Dubio Pro Natura Principle: An Attempt of a Comprehensive Legal Reconstruction. SSRN Electronic Journal, December 2022. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/366634311_THE_IN_DUBIO_PRO_NATURA_PRINCIPLE_AN_ATTEMPT_OF_A_COMPREHENSIVE_LEGAL_RECONSTRUCTION [aplūkots 03.12.2024.]

²¹ IUCN World Declaration on the Environmental Rule of Law. Pieņemta Riodežaneiro 29.04.2016. [28.02.2025. red.]

²² Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.12.2022. spriedums lietā SKA-212/2022, 13. punkts.

īpašumu savām saimnieciskajām interesēm nav pietiekami nozīmīga, lai atsvērtu dabas (vides) aizsardzības interesi. Otrkārt, ja ir šaubas par to, vai noskaidrotās citas intereses ir uzskatāmas par tik nozīmīgām, lai atsvērtu dabas aizsardzības interesi, jānosveras par labu dabas (vides) aizsardzībai.

Otrais piemērs attiecas uz kompetences normas interpretāciju. Likuma “Par īpaši aizsargājamām dabas teritorijām” 13. pants noteic īpaši aizsargājamu dabas teritoriju izveidošanas kompetenci nacionālā un arī vietējā – pašvaldības – līmenī. Tiesības noteikt aizsargājamus kokus deleģētas gan Ministru kabinetam, gan pašvaldībai. Taču pašvaldības tiesības ir ierobežotas ar kritēriju, ka attiecīgais “koks pašvaldības teritorijā ir nozīmīgs dabas vai kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanai”. Lietā tiesiskā neskaidrība bija par to, vai likuma norma pašvaldībai deleģē arī tiesības, lai koku atzītu par aizsargājamu, kā kritēriju izvirzīt mazāku koka apkārtmēru par to, kādu noteicis Ministru kabinets nacionālā līmenī. Tiesa izšķīrās par labu tādai kompetences normas interpretācijai, kas videi ir labvēlīgāka, t. i., ka pašvaldībai ir tiesības noteikt par aizsargājamiem arī tievākus kokus salīdzinājumā ar nacionālo regulējumu. Tādējādi tiesa mazāku svaru piešķīra pieteicēja argumentam, ka pašvaldība lokāli var noteikt stingrākus tiesību uz īpašumu ierobežojumus par tiem, ko Ministru kabinets noteicis nacionālā, t. i., hierarhiski augstākā, tiesību normu līmenī. Lai arī tiesa principu tieši nemin, taču izmantotie argumenti, kas bijuši pašvaldības tiesību atzīšanas pamatā, šo principu atgādina.²³

3. Ikviens tiesības dzīvot labvēlīgā vidē

Nereti likumos ietvertais regulējums un tā piemērošanas prakse liecina, ka likumdevējs, iestādes un daļa sabiedrības Satversmes 115. panta un ilgtspējības principa kopsakaru saprot izteikti antropocentriski – galvenokārt ekonomisko interešu aizsardzības garā, nepiešķirot vērā ņemamu nozīmi citām sabiedrības vajadzībām, kuras nodrošina daba, kā arī faktiski neņemot vērā dabas ētisko vērtību un ikviena morālo pienākumu tai nekaitēt.

Lai apstrīdētu pašreizējo izteikti antropocentrisko skatījumu un virzītos uz tādu, kas ekoloģiski ir vairāk atbildīgs (jo atzīst visu dzīvo būtņu savstarpējo saistību un ekosistēmu saglabāšanas nozīmi), šādam pavērsienam ir jābūt konstitucionāli pamatotam. Nav apšaubāms, ka ekocentrisku vērtību konstitucionāla aizsardzība iespējama tiesību sistēmās ar būtiski paplašinātu tiesību subjektu loku, ietverot tajā arī citas dzīvas būtnes (ne cilvēkus), arī dabu (noteiktas tās sastāvdaļas) un atzīstot tām ne vien morālas, bet arī juridiskas tiesības pastāvēt, plaukt un attīstīties. Tomēr konstitucionāli pamatota ekocentrisku vērtību aizsardzība, tostarp principa *in dubio pro natura* ievērošana, iespējama arī tādā tiesību sistēmā, kur tiesību subjektu (ar atzītām juridiskām tiesībām) loks nav paplašināts, taču tajā ir atzītas patstāvīgas cilvēktiesības dzīvot labvēlīgā vidē, turklāt šīs cilvēktiesības ir pārkonceptualizētas (angļu val. – *reconceptualization*) tā, ka tās padara iespējamu virzību uz ekocentriskām vērtībām. Citiem vārdiem, lai cilvēktiesības kļūtu ekoloģiski atbildīgākas, tām no jauna jādefinē, kas ir “individuālā brīvība”, ko tās tiecas nodrošināt, pat ja tas varētu nozīmēt arī to, ka cilvēktiesības var zaudēt savu individuālo raksturu un

²³ Senāta Administratīvo lietu departamenta 31.08.2022. spriedums lietā SKA- 298/2022, 7., 11. punkts.

klūt par kaut ko pavisam citu.²⁴ Par to, ka cilvēktiesības ir piedzīvojušas pārkonceptualizēšanu, liecina attālināšanās no izpratnes, ka cilvēktiesību pārkāpums var būt vienīgi konkrēta indivīda tiesību pārkāpums. Attiecīgi ir notikusi tuvināšanās izpratnei, ka vide vienlaikus ir gan kopīgs labums (angļu val. – *common good*), gan kolektīvās tiesības.²⁵ Vides ar noteiktām īpašībām kā kolektīva labuma saglabāšana ilgtermiņā ir cilvēku kopējās interesēs, tāpēc cilvēktiesības uz labvēlīgu vidi drīzāk ir saliktas (kompleksas) tiesības, kas vidi aplūko kā sistēmu (holistiska pieeja). Proti, ka tā ir sistēma, kas ietver dažādus elementus – gan abiotiskus (fizikālos), gan biotiskus (dzīvas būtnes), arī cilvēkus, un visi šie elementi ir savstarpēji atkarīgi, to izdzīvošana ir atkarīga no bioloģiskās daudzveidības dažādos līmeņos. Turklāt bioloģiskā daudzveidība un ilgtspējīga vide ir objektīva nepieciešamība gan cilvēkiem, gan citām sugām. Vides elementu savijums nozīmē, ka jebkura darbība vai bezdarbība, kas ilgtermiņā var negatīvi ietekmēt vides kvalitāti (ieskaitot ekosistēmu funkcionēšanu) un tās ilgtspējību, būs cilvēktiesību uz vidi aizskārums.²⁶ Līdz ar to cilvēktiesības dzīvot labvēlīgā vidē kā kolektīvās tiesības ir saistītas ar bioloģisko daudzveidību un vides ilgtspējību.

Ekocentrisku vērtību aizsardzībai un ar tām saistītu tiesību principu, arī *in dubio pro natura* pamatojums jārod konstitucionāla ranga tiesību normās. Vai Latvijas Republikas Satversmē tāds ir rodams? Satversmes tiesa, interpretējot Satversmes 115. pantu kopsakarā ar konstitucionālo ilgtspējības principu un aplūkojot caur Satversmes ievada prizmu, ir atklājusi konstitucionālās vides normas saturu, kuru var ietvert četros punktos: 1) labvēlīga vide ir tāda, kuras stāvoklis neapdraud personas veselību un labklājību; 2) tiesības dzīvot labvēlīgā vidē ietver personas veselības un labklājības nemateriālo aspektu, ko nosaka dabiskajai videi piemītošā estētiskā un garīgā vērtība; 3) Satversmes 115. pants aizsargā ne vien atsevišķu indivīdu tiesības, bet arī visas sabiedrības tiesības uz labvēlīgu vidi, 4) vides ilgtspējība kopā ar cilvēka pamattiesībām dzīvot labvēlīgā vidē veido vienotu vides konstitucionālisma sistēmu.²⁷ Tas būtībā nozīmē: lai vide cilvēka veselībai un labklājībai būtu labvēlīga, vides (dabas, tās sastāvdaļu, ekosistēmu) aizsardzība jāīsteno tā, lai tiktu nodrošināta ekosistēmu, kuras balsta bioloģiskā daudzveidība, funkcionēšana ilgtermiņā (vides ilgtspējība). Turklāt vides ilgtspējība ir kopīgs labums gan cilvēkam, gan arī dabai. Citiem vārdiem, dabas vērtību saglabāšana un vairošana ir nepieciešams ieguldījums nākotnē gan dabas pasaulei, gan cilvēku dzīves kvalitātei un labklājībai.²⁸ Līdz ar to var pamatoti uzskatīt, ka vienotā vides konstitucionālisma sistēma sniedz pamatojumu un paver iespēju aizsargāt arī ekocentriskas vērtības, tostarp likumu piemērošanā un tiesību normu interpretācijā ievērot principu *in dubio pro natura*.

²⁴ Cullet P. Confronting inequality beyond sustainable development: The case for eco-human rights and differentiation. Review of European, Comparative & International Environmental Law. 2022, Vol. 31, Issue 1, pp. 7–15. Pieejams: <https://doi.org/10.1111/reel.12439> [aplūkots 28.02.2025.]

²⁵ Cima E. The right to a healthy environment: Reconceptualizing human rights in the face of climate change. Review of European, Comparative & International Environmental Law. 2022, Vol. 31, Issue 1, pp. 38–49. Pieejams: <https://doi.org/10.1111/reel.12430> [aplūkots 27.12.2024.]

²⁶ Chalabi A. A New Theoretical Model of the Right to Environment and its Practical Advantages. Human Rights Law Review, Vol. 23, Issue 4, December 2023. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngad023> [aplūkots 11.03.2025.]

²⁷ Satversmes tiesas 08.04.2024. spriedums lietā Nr. 2023-01-03, 17.1., 17.2. punkts. LV, 09.04.2024.

²⁸ Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.12.2022. spriedums lietā SKA- 212/2022, 7. punkts.

Kopsavilkums

1. Latvijas tiesību sistēmā vides konstitucionālisma pamatu veido pārkonceptualizētas cilvēka pamattiesības dzīvot labvēlīgā vidē, kas kopā ar vides ilgtspējību veido vienotu vides konstitucionālisma sistēmu.
2. Vienotā vides konstitucionālisma sistēma nodrošina pamatojumu un paver ceļu ekocentrisku vērtību aizsardzībai, un tādējādi rada iespēju vides normatīvos aktus un to piemērošanas praksi padarīt ekoloģiski atbildīgāku.
3. Lai arī, atšķirībā no piesardzības principa un citiem vides aizsardzības principiem, likumdevējs *in dubio pro natura* nav tieši atzinis, šis princips savu konstitucionālo pamatojumu rod vienotajā vides konstitucionālisma sistēmā.

PARLAMENTĀRĀ PIEPRASĪJUMA INSTITŪTA PRAKSE UN PROBLĒMJAUTĀJUMI LATVIJAS KONSTITUCIONĀLAJĀS TIESĪBĀS

PRACTICE OF PARLIAMENTARY INTERPELLATION INSTITUTE AND ITS ISSUES IN LATVIAN CONSTITUTIONAL LAW

Aleksandrs Kuzņecovs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorants

Summary

Parliamentary interpellations are amongst the oldest instruments of parliamentary oversight. In addition to serving as an informative tool it is a mechanism for day-to-day scrutiny of the executive, ensuring full transparency in parliamentary proceedings. Historical practice in the Latvian Parliament (*Saeima*) demonstrates the effectiveness of the interpellation process. However, contemporary parliamentary practice reveals that interpellations have become virtually “unusable” for the opposition due to vague regulations in the Rules of Procedure of the *Saeima* and the political culture shaped by nearly 25 years of coalition agreement practices. Therefore, amendments to parliamentary regulations are necessary to restore the effectiveness and full potential of parliamentary interpellations.

Atslēgvārdi: parlaments, parlamentārā kontrole, pieprasījumi, pieprasījumu komisijas, kārtības rullis

Keywords: parliament, parliamentary control, interpellations, interpellation committee, rules or procedure

Ievads

Parlamentārie pieprasījumi ir viens no tradicionālajiem parlamentārās kontroles līdzekļiem, kas līdzās deputātu jautājumiem un parlamentārajām izmeklēšanas komisijām nodrošina opozīcijas tiesības veikt pārraudzību pār izpildvaru. Pieprasījumu institūta galvenais mērķis ir iegūt izpildvaras amatpersonu paskaidrojumus par būtiskiem jautājumiem vai konkrētiem notikumiem valsts pārvaldē un sabiedrībā, izvērtējot attiecīgās rīcības lietderību, tiesiskumu un politisko pamatotību. Turklāt pieprasījuma un uz to sniegtās atbildes apspriešana parlamentārajā procedūrā var ne vien ietekmēt valdošā politiskā vairākuma autoritāti sabiedrībā, bet arī novest pie konkrētās amatpersonas atstādināšanas no amata. Šajā rakstā tiek analizēta pieprasījumu institūta piemērošana Latvijas un Eiropas Savienības dalībvalstu konstitucionālajā praksē. Pētījuma mērķis ir identificēt ar parlamentāro pieprasījumu

izmantošanu saistītos problēmjautājumus un piedāvāt iespējamus risinājumus. Pētījumā tiek izmantota Saeimas parlamentārās prakses analīze, kā arī vēsturiskā un salīdzinošā metode.

1. Pieprasījumu institūts Latvijas konstitucionālās tiesībās

Pieprasījumu institūts ir paredzēts Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 27. pantā, kas noteic, ka “Saeimai ir tiesība iesniegt ministru prezidentam vai atsevišķam ministram pieprasījumus un jautājumus, uz kuriem ir jāatbild viņiem vai viņu pilnvarotai atbildīgai valsts amata personai”. Lakonisks pieprasījumu regulējums Satversmē norāda, ka to iesniegšanas, izskatīšanas, atbildes sniegšanas un apspriešanas kārtība ir nosakāma Saeimas kārtības rullī.²

Pieprasījumu institūts pastāv kopš Latvijas parlamentārisma pirmsākumiem. Jau 1919. gada 23. augusta Tautas padomes kārtības rullī³ tika iestrādāti parlamentārās kontroles līdzekļi, t. sk. arī pieprasījumi. Saskaņā ar Tautas padomes kārtības rullī, ja pieprasījums tika atzīts par steidzamu, tas nekavējoties tika nosūtīts attiecīgajam ministram vai resora vadītājam. Pretējā gadījumā pieprasījumu vispirms izskatīja Pieprasījumu komisija. Pēc pieprasījuma saņemšanas komisijai bija jāizstrādā ziņojums, kurā tika sniegts pieprasījuma pieņemamības izvērtējums, jāformulē tā galīgā redakcija un jānorāda priekšlikumi par tā turpmāko virzību. Ja pieprasījums tika atzīts par pieņemamu, tas tika nosūtīts attiecīgajam ministram vai resora vadītājam.⁴ Parlamentārās kontroles institūti, kas bija iekļauti Tautas padomes kārtības rullī, vēlāk tika pārņemti arī Satversmes sapulces un pirmās Saeimas kārtības rullī.

Mūsdienās pieprasījumu institūtu detalizēti regulē Saeimas kārtības rullī 124.–130. pants. Saskaņā ar 124. panta pirmo daļu pieprasījumus var iesniegt ne mazāk kā desmit Saeimas deputāti un tie var būt adresēti tikai Ministru kabineta locekļiem. Saeimas kārtības rullis nosaka salīdzinoši sarežģītu pieprasījumu iesniegšanas, izskatīšanas un atbildēšanas kārtību, kas izriet no pieprasījuma institūta tiesiskās dabas. Atšķirībā no parlamentārajiem jautājumiem, kas primāri kalpo informācijas iegūšanai, pieprasījumi ir arī valdības uzraudzības un kritikas instruments.⁵

Pieprasījumus var iedalīt divās grupās – steidzamos un nesteidzamos jeb vienkāršos. Saskaņā ar Saeimas kārtības rullī 127. panta pirmo un otro daļu pieprasījums tiek atzīts par steidzamu, ja ir izpildīti šādi nosacījumi: pirmkārt, pieprasījuma iesniedzēji to ir atzinuši par steidzamu; otrkārt, tas ir iesniegts līdz pulksten 12.00 iepriekšējā dienā pirms Saeimas sēdes; treškārt, tas ir bijis pieejams Saeimas frakcijām un deputātiem ne vēlāk kā pulksten 14.00 tajā pašā dienā; ceturtkārt, Saeima to atzinusi par steidzamu. Ja kāds no minētajiem priekšnosacījumiem netiek izpildīts, pieprasījums netiek uzskatīts par steidzamu un tiek nodots izskatīšanai Pieprasījumu komisijā.

¹ Latvijas Republikas Satversme: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 01.07.1993., Nr. 43.

² Saeimas kārtības rullis: LR likums. Latvijas Vēstnesis, 18.08.1993., Nr. 96.

³ 1918.–1920. gads Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2013, 73. lpp.

⁴ Tautas padomes kārtības rullis. Latvijas Pagaidu Valdības oficiālais laikraksts, 02.10.1919.

⁵ Dišlers K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Ar zinātnisko redaktoru piezīmēm. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2017, 188. lpp.

Ja Saeima piekrit pieprasījuma steidzamībai, nekavējoties tiek uzsāktas debates pēc būtības un lemts par pieprasījuma pieņemšanu. Savukārt, ja pieprasījums netiek atzīts par steidzamu, tas tiek nodots izskatīšanai Saeimas Pieprasījumu komisijā. Saskaņā ar Saeimas kārtības ruļļa 126. pantu Pieprasījumu komisijai ir pienākums divu nedēļu laikā sniegt atzinumu, kurā pieprasījums var tikt atzīts par pieņemamu, daļēji pieņemamu vai noraidāmu. Turklāt Pieprasījumu komisijai ir tiesības ierosināt pieprasījuma pārveidošanu par jautājumu. Jāuzsver, ka, saskaņā ar Saeimas kārtības ruļļa 126. panta ceturto daļu, Pieprasījumu komisijai savā atzinumā ir obligāti jāiekļauj lēmuma motivācija.

Neatkarīgi no tā, vai pieprasījums tiek atzīts par steidzamu vai nodots izskatīšanai Pieprasījumu komisijā, galīgo lēmumu par tā pieņemšanu un turpmāko virzību adresātam pieņem Saeima saskaņā ar Saeimas kārtības ruļļa 126. panta sesto daļu. Tādējādi Pieprasījumu komisijas lēmumam ir rekomendējošs raksturs.

Raksta tapšanas brīdī 14. Saeimā kopumā tika iesniegti 73 pieprasījumi, taču parlamentārais vairākums nevienu no tiem Saeimas plenārsēdē neatzina par steidzamu. Pieprasījumu komisijas sēdēs pēc būtības tika izskatīti 58 pieprasījumi un neviens no tiem netika atzīts par pieņemamu. Neskatoties uz nepārprotamu Saeimas kārtības ruļļa 126. panta ceturtais daļas prasību motivēt lēmumus par pieprasījumu izskatīšanu, pamatojums aprobežojas ar lakonisku formulējumu: “deputātu pieprasījums ir noraidāms”. Visbeidzot, visus Pieprasījumu komisijā izskatītus pieprasījumus Saeimas plenārsēdē parlamentārieši noraidīja.

Mūsdienu Saeimas kārtības ruļļa normas attiecībā uz pieprasījumu iesniegšanu un izskatīšanas kārtību būtiski neatšķiras no pirmskara Saeimas kārtības ruļļa regulējuma. Tajā savukārt tika iestrādātas Satversmes sapulces kārtības ruļļa un Tautas padomes kārtības ruļļa normas, kas regulēja pieprasījumu institūtu. Tomēr, atšķirībā no pirmskara parlamentārās prakses, kuru var novērtēt viennozīmīgi pozitīvi, mūsdienu Latvijas konstitucionālajās tiesībās pieprasījumu institūts faktiski ir paralizēts.⁶

2. Pieprasījumu institūts Eiropas valstu regulējumā

Eiropas valstu parlamentārajās demokrātijās pieprasījumu institūts pirmām kārtām atšķiras ar to, ka parlamentu kārtības ruļļi lielākoties izvirza ne tikai kvantitatīvas prasības pieprasījumu iesniegšanai (proti, nepieciešamo parlamentāriešu skaitu), bet arī kvalitatīvas prasības. Salīdzinošās analīzes rezultātā autors secina, ka pieprasījumiem, pirmkārt, jāattiecas uz valsts pārvaldei vai sabiedrībai būtiskiem jautājumiem. Otrkārt, tiem jābūt saistītiem ar adresāta darbības jomu. Tā kā pieprasījumiem piemīt pārraudzības raksturs, tie ir vērsti uz valsts amatpersonu darbības publisku apspriešanu parlamentā caurspīdīgā procedūrā.

Parasti pēc pieprasījuma iesniegšanas parlamenta vai parlamenta palātas priekšsēdētājs izvērtē tā atbilstību kārtības ruļļa prasībām. Ja priekšsēdētājs konstatē, ka pieprasījums atbilst šīm prasībām, tas nekavējoties tiek nosūtīts attiecīgajam adresātam. Atšķirībā no Saeimas kārtības ruļļa regulējuma Eiropas valstu parlamentu

⁶ Medina L., Gailīte I. Komentārs Satversmes 27. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. II nodaļa. Saeima. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2020, 446. lpp.

kārtības ruļļi neparedz atsevišķu balsošanu plenārsēdē par pieprasījuma pieņemšanu vai noraidīšanu. Turklāt jāmin, ka Saeimas Pieprasījumu komisijas analoga nav nevienā citā parlamentā Eiropā. Atsevišķos gadījumos parlamenta priekšsēdētājs var nolemt, ka pieprasījums neskar tādu būtisku jautājumu, kurš būtu jāapspriež parlamenta plenārsēdē, un norīkot atsevišķu komisiju, kas rīko sēdi, lai apspriestu saņemtās atbildes.⁷

Būtiski atzīmēt, ka Eiropas valstu parlamentu priekšsēdētāji ir pierādījuši spēju nodrošināt efektīvu pieprasījumu izskatīšanu. Piemēram, Polijas apakšpalātā no 2023. gada 13. novembra līdz 2025. gada 17. martam valdības locekļiem tika iesniegts 8651 parlamentāriešu pieprasījums.⁸ Līdzīgi skaitļi novērojami arī citu Eiropas valstu parlamentu praksē.⁹ Tas liecina ne tikai par parlamentāriešu aktīvu iesaisti parlamentārās kontroles īstenošanā, bet arī par priekšsēdētāju spēju, lemjot par pieprasījumu pieņemšanu, abstrahēties no politiskās piederības. Šāda pieeja atbilst vispārējai nostājai, ka parlamenta priekšsēdētājiem jābūt apolitiskiem savā darbā, lai nodrošinātu efektīvu un pilnvērtīgu funkciju izpildi parlamentā.¹⁰

Atbildes sniegšana uz parlamentāriešu pieprasījumiem lielākoties notiek parlamenta kopsēdē, kurā pieprasījuma adresāts sniedz atbildi. Pirms atbildes sniegšanas parasti tiek dots vārds pieprasījuma iesniedzējam vai viņa izraudzītajam pārstāvim, kurš referē par pieprasījuma saturu un būtību, pēc kā seko pieprasījuma adresāta atbilde. Tiklīdz pieprasījuma adresāts sniedz atbildi, Eiropas valstu parlamentu kārtības ruļļi tradicionāli paredz iespēju pieprasījuma iesniedzējiem, kā arī citiem parlamentāriešiem uzdot precizējošus jautājumus pieprasījuma adresātam. Pēc atbildes sniegšanas uz precizējošiem jautājumiem tiek rīkotas debates par sniegtajiem paskaidrojumiem. Debates ir pieprasījumu institūta būtība, jo tieši debašu laikā parlamentāriešiem un pirmkārt parlamentārajai opozīcijai ir iespēja paust kritiku par pieprasījuma adresāta darbību vai bezdarbību viņa atbildības jomā. Pieprasījuma iesniedzējiem parasti tiek piešķirtas tiesības arī ierosināt pieņemt parlamentāro rezolūciju, ar kuru tiek pausta parlamenta attieksme par pieprasījuma procedūrā sniegtajām atbildēm, to sasaistot ar neuzticības balsojumu.

3. Pieprasījumu institūta problēmjautājumi un uzlabošanas iespējas Latvijas konstitucionālajās tiesībās

Salīdzinot Saeimas un citu Eiropas valstu konstitucionālo regulējumu un parlamentāro praksi, var secināt, ka mūsdienu Latvijas parlamentārajā praksē pieprasījumu institūts faktiski ir paralizēts. Līdzīgs secinājums ir sastopams arī tiesību literatūrā.¹¹ Šādas grūtības ir izskaidrojamas divējādi – ar juridiskiem trūkumiem Saeimas kārtības ruļļī, kā arī ar pašreizējo politisko kultūru.

⁷ Beļģijas Pārstāvju palātas kārtības ruļļa 130. panta piektā daļa. Pieejama: https://www.dekamer.be/kvvcr/pdf_sections/publications/reglement/reglement_UK.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

⁸ Pieejams: https://www.sejm.gov.pl/sejm10.nsf/page.xsp/prace_sejmu. [aplūkots 23.03.2025.].

⁹ Sk., piemēram: Selejan-Guțan B. *The Constitution of Romania. A Contextual Analysis*. Oxford: Hart Publishing, 2016, p. 94.

¹⁰ Skinner L. *Impartiality of the Speaker: Politics versus Convention in New Brunswick's 55th Legislature*. Fredericton: University of New Brunswick, September 30, 2008, p. 16.

¹¹ Medina L., Gailite I. 2020, 446. lpp.

Pieprasījuma institūts Latvijā ir cieši saistīts ar koalīcijas līgumu praksi. Ministru prezidenta Viļa Krištopana valdības laikā (no 1998. gada 26. novembra līdz 1999. gada 16. jūlijam) tika parakstīts Latvijas Republikas Saeimas valdību veidojošo frakciju Koalīcijas līgums "Par valdības izveidošanu un tās darbības pamatprincipiem", kura 9. punkts noteica: "Valdību veidojošajām frakcijām ir pienākums neierosināt un neatbalstīt deputātu pieprasījumus vai priekšlikumus par neuzticības izteikšanu Ministru kabinetam vai atsevišķiem tā locekļiem."¹² Pienākums koalīcijas deputātiem neierosināt un neatbalstīt pieprasījumus tika iekļauts arī turpmākajos koalīcijas līgumos. Līdz ar to viens no problēmjautājumu cēloņiem ir ilgstoša politiskā prakse parlamentā, kuras mērķis ir pasargāt izpildvaru no opozīcijas deputātu pieprasījumiem.

Juridiskie trūkumi saistīti gan ar neviennozīmīgo Pieprasījumu komisijas praksi, gan ar prasību Saeimai balsot par pieprasījuma pieņemšanu vai noraidīšanu, kā arī ar to, ka šobrīd nav spēkā neviena normatīvā akta, kas pēc būtības skaidrotu pieprasījuma jēdziena tvērumu (tostarp nav noteikts, kas tieši atšķir pieprasījumu no parlamentārā jautājuma). Tādējādi parlamentārā opozīcija nespēj pakļaut izpildvaru kritikai specializētā procedūrā saistībā ar iesniegtajiem pieprasījumiem. Papildus tam Pieprasījumu komisijas pastāvēšana nostiprina parlamentārā vairākuma iespējas traucēt pieprasījumu institūta pilnvērtīgu piemērošanu. Lai arī Pieprasījumu komisijas sēdēs tiek apspriesti deputātu iesniegtie pieprasījumi, pieaicinot attiecīgās izpildvaras amatpersonas, šādas debates aprobežojas tikai ar pieprasījumu izskatīšanu un to pieļaujamības izvērtēšanu. Pieprasījumu komisiju sēdes netiek pietiekami publiski atspoguļotas salīdzinājumā ar plenārsēdēm, līdz ar to netiek nodrošināta līdzīga atklātība. Turklāt Pieprasījumu komisija tiek veidota vispārīgā kārtībā, ievērojot visu Saeimā pārstāvēto politisko frakciju sadalījumu, kas nozīmē, ka tās vairākums būs politiskās koalīcijas deputāti.

Padziļinātas izpētes rezultātā autors ir konstatējis, ka līdzīga pieprasījumu izskatīšanas kārtība vēsturiski ir pastāvējusi vienīgi Krievijas impērijas Valsts domes darbību reglamentējošajos normatīvajos aktos. Pieprasījumu izskatīšana un izvērtēšana Pieprasījumu komisijā bija raksturīgas Krievijas impērijas duālistiskās monarhijas periodam, un šī prakse nebija sastopama citās tālaika parlamentārās sistēmās. Jānorāda, ka cariskās Valsts domes prakse liecina par to, ka Pieprasījumu komisijas vairāk aizkavēja pieprasījumu izskatīšanu, nevis veicināja pārraudzību pār izpildvaru.¹³

Lai gan problēmjautājumi daļēji ir saistīti ar pašreizējo politisko kultūru, lai nodrošinātu efektīvu un pilnvērtīgu pieprasījumu institūta piemērošanu Latvijas parlamentārā praksē, ir nepieciešami vairāki grozījumi Saeimas kārtības rullī. Pirmkārt, Saeimas kārtības rullī ir jāsniedz pieprasījumu institūta legaldefinīcija, ņemot vērā tiesību doktrīnas atziņas, kā arī jāiekļauj pieprasījumiem izvirzāmās prasības. Šīm prasībām jāatspoguļo pieprasījumu būtība un to pieļaujamības robežas. Tas ne tikai palīdzēs parlamentāriešiem atšķirt pieprasījumus no jautājumiem, bet arī veicinās objektīvu pieprasījumu izskatīšanas kārtību. Otrkārt, lēmuma pieņemšana

¹² V. Krištopana valdība. Latvijas Republikas Saeimas valdību veidojošo frakciju Koalīcijas līgums "Par valdības izveidošanu un tās darbības pamatprincipiem." Pieejams: https://www.mk.gov.lv/sites/default/files/editor/kristopana_koalicionas_ligums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

¹³ Шелохаев В., Соловьев К. История деятельности первых Государственных дум дореволюционной России: сравнительный анализ традиций правотворчества. Москва: Издание Государственной Думы, 2013, с. 222–226.

par pieprasījumu pieņemšanu vai noraidīšanu ir jāuztic Saeimas priekšsēdētājam. Tieši parlamenta vadītājam ir jābūt spējīgam izrādīt objektivitāti savā darbā, lai nodrošinātu efektīvu Saeimas darba vadīšanu. Treškārt, Saeimas kārtības rulli ir jāparedz, ka pieprasījumu pieņemšana vai noraidīšana ir atkarīga no tā, vai iesniegtais pieprasījums atbilst Saeimas kārtības rulli izvirzītām prasībām. Visbeidzot, ņemot vērā līdzšinējo Pieprasījumu komisijas praksi, tās darbība ir pārtraucama. Tomēr tas neizslēdz iespēju uzticēt pieprasījumu apspriešanu atsevišķās Saeimas komisijās, ņemot vērā to specializāciju, pirms gala debatēm plenārsēdē. Tas varētu būt jo īpaši aktuāls, ja pieprasījuma iesniedzēji ir pieteikuši pieprasījumu kopā ar lēmuma projektu par neuzticības izteikšanu Ministru prezidentam vai ministram.

Minētie priekšlikumi var būtiski uzlabot pieprasījumu institūta piemērošanu Latvijas parlamentārā praksē, līdz ar to veicinot parlamentārās kontroles efektivitāti.

Kopsavilkums

1. Pieprasījumu institūts ir viens no būtiskākajiem parlamentārās kontroles līdzekļiem, kas nodrošina parlamenta tiesības rīkot publiskas debates par būtiskiem jautājumiem vai notikumiem valsts pārvaldē vai sabiedrībā. Tas ne tikai nodrošina izpildvaras darbības pārraudzību, bet arī veicina parlamentārās kontroles caurspīdīgumu.
2. Latvijas konstitucionālajās tiesībās pieprasījumu institūts ir ticis izmantots kopš Tautas padomes kārtības ruļļa pieņemšanas un konsekventi pārņemts gan Satversmes sapulces kārtības rullī, gan arī pirmajos Saeimas kārtības ruļļos. Mūdienu Saeimas kārtības rullis, kas attiecas uz pieprasījumu izskatīšanas kārtību, pēc būtības atkārto pirmās neatkarības laika regulējumu.
3. Pašreizējais Saeimas kārtības ruļļa regulējums attiecībā uz pieprasījumu izskatīšanu paredz diezgan komplicētu kārtību, kurā parlamentārieši var iesniegt pieprasījumus. Ja Saeima pieprasījumu atzīst par steidzamu, tas tiek nodots izskatīšanai Saeimas plenārsēdē, savukārt visos pārējos gadījumos pieprasījumu izskata Pieprasījumu komisija divu nedēļu laikā. Lai gan Pieprasījumu komisijai jāsniedz atzinums, ar kuru pieprasījums tiek atzīts par pieņemamu, noraidāmu vai daļēji pieņemamu, gala lēmumu par pieprasījumu pieņemšanu un nodošanu adresātam pieņem Saeima.
4. Savā darbības laikā 14. Saeima nevienu pieprasījumu neatzina par steidzamu, līdz ar to Pieprasījumu komisija izskatīja visus deputātu pieprasījumus. Pieprasījumu komisija neatzina nevienu pieprasījumu par pieņemamu vai vismaz daļēji pieņemamu, nevienu reizi neiekļaujot savā lēmumā atbilstošu motivāciju. Arī Saeimas plenārsēdē neviens iesniegtais pieprasījums netika atzīts par pieņemamu.
5. Salīdzinošās analīzes gaitā autors ir konstatējis, ka Eiropas valstu parlamentu kārtības ruļļi paredz, ka par pieprasījumu pieņemšanu vai noraidīšanu lemj parlamenta (vai parlamenta palātas) priekšsēdētājs. Pieprasījumu izskatīšana lielākoties aprobežojas ar pieprasījuma atbilstības izvērtēšanu atbilstoši kārtības rullī izvirzītajām prasībām. Pieprasījumu komisija vai tai analogiska parlamentārā komisija nepastāv nevienā Eiropas valstu parlamentā.
6. Var konstatēt vismaz divus galvenos problēmjautājumus, kuru dēļ pieprasījumu institūts Latvijas konstitucionālajās tiesībās faktiski ir paralizēts: pirmkārt,

Saeimas Parlamentārā komisija noraida visus iesniegtos deputātu pieprasījumus, nesniedzot tiem atbilstošu motivāciju; otrkārt, par pieprasījumu pieņemšanu vai noraidīšanu lemj Saeima kopumā. Šāda kārtība ļauj parlamentārā vairākuma pārstāvjiem pilnībā paralizēt pieprasījumu virzīšanu, tādējādi ietekmējot Saeimas parlamentārās kontroles kapacitāti.

7. Lai atrisinātu identificētos problēmjaucējumus, autors piedāvā trīs priekšlikumus: 1) Saeimas kārtības rullī ir jāiekļauj pieprasījumu legāldefinīcija un pieprasījumiem izvirzāmās prasības; 2) lēmuma pieņemšana par pieprasījumu pieņemšanu vai noraidīšanu jāuztic Saeimas priekšsēdētājam; 3) pieprasījumu pieņemšanai jābūt atkarīgai no to atbilstības Saeimas kārtības rullī izvirzītajām prasībām.

Publikāciju finansē Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena "Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana" 5.2.1.r. reformas "Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma" 5.2.1.1.i. investīcijas "Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti" otrās kārtas "Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti" projekts Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 "Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija".

SABIEDRISKAIS LĪGUMS – MŪSDIENĪGAS NODOKĻU SISTĒMAS PRIEKŠNOSACĪJUMS

THE SOCIAL CONTRACT – A PRECONDITION FOR A MODERN TAX SYSTEM

Krists Ansons, *Mg. iur.*

Summary

Social contract theory aims to show that the members of a society have a reason to support and respect the basic rules, laws, institutions and/or principles of that society. The payment of taxes is often enforced through penalties. Tax payment enforcement is important in the early stages of state formation, however, tax payment enforcement alone cannot ensure that mobile taxpayers are taxed. The next evolution of taxation is a system based on voluntary collection. Both public consent and the issue of tax justification are important for the application of a voluntary tax collection system.

Good indicators of whether society is ready for a tax system focusing on voluntary mechanisms are GDP *per capita*, the shadow economy index and the corruption perception index. Latvia, for example, is still lagging behind Estonia on these indicators, but trends show that taxpayers are increasingly more ready to trust the system.

Atslēgvārdi: nodokļi, sabiedriskais līgums

Keywords: tax, social contract

Ievads

Vara uzlikt nodokļus ir vispazīstamākā valsts varas izpausme,¹ savukārt, nodokļu maksāšana ir kļuvusi par mehānismu, ar kura palīdzību arī iedzīvotājiem ir zināma vara pār valsti². Valstīs, kur nodokļu maksājumi veido lielāko daļu no valsts finansēm, nodokļu maksāšana ir pilsoņa galvenā ekonomiski politiskā rīcība, kas nodrošina to, ka valsts institūcijām ir līdzekļi, ar kuriem tās var īstenot varu. Šajās valstīs nodokļiem piemīt galvenā loma valsts varas veidošanā un uzturēšanā, kā arī varas saiknes ar sabiedrību veidošanā,³ līdz ar to valsts nodrošinātā labklājība tās pilsoņiem ir svarīgs rādītājs, kas ietekmē tās pilsoņu politiskos uzskatus. Tāpat var uzskatīt, ka valsts nodrošinātā labklājība ir viens no rādītājiem, kas ietekmē pilsoņu uzskatus par

¹ Tengs E. Taxation as a Social Contract: Public Goods and Collective Action. Pieejams: <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/2421369/Tengs%2c%20Elise.pdf?sequence=1&isAllowed=yTengs, Elise.pdf>, 10. p. [aplūkots 23.03.2025.]

² Ibid., 10. p.

³ Ibid., 11. p.

nodokļu iekasēšanas leģitimitāti.⁴ Attiecīgi, jo mazāka brīvprātība nodokļu maksāšanā, jo lielāka nozīme nodokļu iekasēšanas leģitimitātes jautājumiem, piemēram, kādam mērķim tiek tērēta iekasētā nauda, savukārt, jo lielāka brīvprātība nodokļu maksāšanā – jo vairāk nodokļu maksātājs piekrīt veidam, kā tiek tērēta iekasētā nauda.

Ja ir nodoklis, tad neatkarīgi no nodokļu iekasēšanas leģitimitātes būs kas no tā samaksas izvairīsies, tādēļ svarīgi jautājumi nodokļu tiesībās ir – kāpēc cilvēki izvairās no nodokļu maksāšanas, un kāpēc cilvēki izvēlas apiet nodokļus. Lai apzinātu šo jautājumu cēloņus, jautājumi, kas mums kapitāla mobilitātes un pārvietošanās brīvības laikmetā būtu jājaudā, ir – kāpēc cilvēki maksā nodokļus, un kādēļ nodokļi ir jāmaksā. Uz abiem šiem jautājumiem atbildes meklējamas sabiedriskā līguma un ar to saistītās teorijās.

Vēsturiski ir izstrādātas vairākas pieejas, kas definē, uz kādiem principiem būtu jābūvē sabiedrība, attiecīgi no tām var arī izsecināt, kāpēc būtu jāmaksā nodokļi. Utilitārisma no cilvēku rīcības tiek prasīts, lai tā sniegtu vislielāko labumu vislielākajam skaitam cilvēku – attiecīgi nodokļi ir jāmaksā, ja tie sniedz lielāku labumu sabiedrībai kā alternatīvas. Deontoloģija kā morālu pienākumu izvērza morāli pareizu rīcību – nodokļi jāmaksā, ja tas nodrošina valsts saglabāšanu un palīdz personām, kuras nonākušas neapskaužamā situācijā ne savas vainas dēļ, vai lai atbalstītu organizācijas, kas palīdz šīm personām un sabiedrībai.⁵ Kristietības teoloģija paredz pakļaušanos valsts varām⁶ – nodokļi jāmaksā tāpēc, ka tie pienākas autoritātēm.⁷ Ādama Smita brīvā tirgus filozofija paredz, ka katrs ekonomikas aģents, vēloties panākt tikai savu vēlmju un iegribu apmierināšanu, pēc tam netieši dod labumu visai sabiedrībai kopumā, jo tiek palielināta produktivitāte, samazinātas preču un pakalpojumu cenas, kā arī uzlabota kopējā ekonomika, tātad nodokļi ir jāmaksā, ja tie dod labumu visai sabiedrībai kopumā, proporcionāli sniegtajam labumam,⁸ tādēļ nodokļi būtu jāmaksā, ja tie nodrošina tādas valsts darbību, kas atļauj brīvu konkurenci, brīvu kapitāla un brīvu darbaspēka kustību, brīvā tirgus pašregulāciju.

Raksta mērķis ir analizēt sabiedriskā līguma teorijas mūsdienīgu nodokļu sistēmu kontekstā, lai konstatētu sabiedrības gatavību pārejai uz brīvprātīgas nodokļu samaksas principiem. Apstākļos, kad Finanšu ministrijas un Valsts ieņēmumu dienesta prioritāte ir ēnu ekonomikas mazināšana, ir vērtīgi pievērt uzmanību apstākļiem, kas ietekmē sabiedrības locekļu motivāciju maksāt nodokļus.

⁴ Tengs E. Taxation as a Social Contract: Public Goods and Collective Action. Pieejams: <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/2421369/Tengs%20Elise.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, 11. p.

⁵ Surprenant C. Kant on Justified Taxation. Pieejams: <https://www.libertarianism.org/columns/kant-justified-taxation> [accessed 23.03.2025]

⁶ Jaunā Derība. Apustuļa Pāvila vēstule romiešiem. Pieejama: <https://www.bible.com/lv/bible/488/ROM.13.RT65.1.pants>. [aplūkots 23.03.2025.]

⁷ Turpat, 7. pants.

⁸ Mueller P. Adam Smith on Public Policy: Four Maxims of Taxation. Pieejams: <https://www.libertarianism.org/columns/adam-smith-public-policy-four-maxims-taxation> [aplūkots 23.03.2025.]

Sabiedriskais līgums

Sabiedriskā līguma teorijas mērķis ir parādīt, ka kādas sabiedrības locekļiem ir iemesls atbalstīt un ievērot šīs sabiedrības pamatnoteikumus, likumus, institūcijas vai principus.⁹

Sabiedriskā līguma teorijas parasti definē hipotētiskus nosacījumus, kas uzliek hipotētiskus pienākumus abām hipotētiskajā sabiedriskajā līgumā iesaistītajām pusēm. Var apgalvot, ka finanses (Ruso sabiedriskā līguma teorijas gadījumā – sabiedriska dienests) ir sabiedriskā līguma pamats, bez kā nebūtu iespējams nodrošināt pārējās sabiedriskā līguma sastāvdaļas, līdz ar to sabiedrībā, kurās no pilsoņiem tiek sagaidīts, ka viņi maksās nodokļus, apmaiņā pret to no valsts tiek sagaidīts, ka tā nodrošinās sabiedriskos labumus jeb sabiedriskā līguma sastāvdaļas.¹⁰ Tādējādi šajās sabiedrībās ir nepieciešams principu kopums, kas nosaka sabiedrības sadarbības rezultātā iegūto ieguvumu sadalījumu un izveidotu sabiedrisko līgumu, kas nosaka atbilstošu sabiedrības labumu sadalījumu.

Ideja par sabiedrisko līgumu aizsākās Senajā Grieķijā, tomēr tās atpazīstamajā modernajā formā šo ideju atdzīvināja Tomass Hobss un vēlāk dažādos veidos attīstīja Džons Loks un Žans Žaks Ruso. Divdesmitajā gadsimtā šo ideju atdzīvināja Džons Roulzs.¹¹ Tomass Hobss aprakstīja cilvēces sākotnējo stāvokli kā “dabisko stāvokli”, lai izklātu no dabiskā stāvokļa, cilvēce noslēdza hipotētisku sabiedrisko līgumu.¹² Cilvēces “dabiskais stāvoklis” nodokļos ir piespiešana maksāt nodokļus, kur šī piespiešana mijās ar vardarbību. Savukārt pēc dabiskā stāvokļa beigām senie valdnieki saprata, ka ienesīgāk ir iekasēt periodiskas nodevas, nekā atklāti zagt.¹³ Vēstures gaitā varas centās iegūt ieņēmumus, izmantojot piespiedu nodokļu iekasēšanas mehānismus, vienlaikus cenšoties neiznīcināt subjektu saimniecisko darbību un neradot nodokļu nemierus.

Jāatzīst, ka piespiešana maksāt nodokļus ir svarīga valsts veidošanās sākumposmā, bet tikai ar piespiešanu nevar nodrošināt mobilo nodokļu maksātāju aplikšanu ar nodokļiem. 21. gadsimtā piespiešana maksāt nodokļus bieži tiek īstenota ar sodu palīdzību. Sodi ir piespiedu mehānisms, kas paļaujas uz valsts autoritāti un nepārtraukti testē sabiedrības izpratni par nodokļu iekasēšanas taisnīgumu un lietderību. 21. gadsimtā, kapitāla mobilitātes un pārvietošanās brīvības laikmetā, izmantojot piespiedu mehānismus, visgrūtāk nodokļus ir iekasēt no tiem, kas potenciāli varētu sniegt vislielāko nodokļu pienesumu. Sliktākajā gadījumā valstij cenšoties iekasēt nodokļus

⁹ D'Agostino F., Gerald G., Thrasher J. Contemporary Approaches to the Social Contract. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2024 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds). Pieejams: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/contractarianism-contemporary/> [aplūkots 23.03.2025.]

¹⁰ Bodea C. The Origins of Social Contracts. Pieejams: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a-08a2340f0b64974000444/csa-wps-2013-02.pdf> 2. p. [aplūkots 23.03.2025.]

¹¹ D'Agostino F., Gerald G., Thrasher J. Contemporary Approaches to the Social Contract. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2024 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds). Pieejams: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/contractarianism-contemporary/> [aplūkots 23.03.2025.]

¹² N/A. Social Contract Theory. Pieejams: <https://niu.edu.in/sla/online-classes/Social-contract-theory.pdf> Social-contract-theory.pdf 1. p. [aplūkots 23.03.2025.]

¹³ Stantcheva S. Tax Enforcement. Pieejams: https://scholar.harvard.edu/files/stantcheva/files/tax_enforcement_3.pdf 39.slide [aplūkots 23.03.2025.]

no personām, kas īsteno kapitāla mobilitātes un pārvietošanās brīvības, draud soda izpildes veida novešana līdz galējībai, kas apdraud sabiedrības demokrātisko dabu un rada riskus, kas var radīt konfliktus starp pilsoņiem un valsti. Autoritāra nodokļu uzlikšanas sistēma rada papildu problēmas, jo tā palielina neatbilstības pamanāmību un tādējādi ne tikai informē nodokļu maksātājus par to, kas ir juridiski aizliegts, bet arī pamāca tos, cik tālu viņi var atļauties palikt nesodīti,¹⁴ pat ja šī informācija neatbilst mērķauditorijas spējām un apstākļiem likumiski apiet nodokļu maksāšanu. Šāda veida mijiedarbība galu galā mazina nodokļu maksātāju vēlmi brīvprātīgi pildīt savus nodokļu pienākumus un var arī novest pie tā, ka viņi aktīvi pretojas nodokļu maksāšanai likumīgi vai nelikumīgi.¹⁵

Sabiedriskā liguma nozīme 21. gadsimtā

Autora ieskatā, nodokļu sistēmas nākamais evolūcijas posms (kas var arī nekad nepienākt) ir uz brīvprātīgiem rīkiem balstīta nodokļu iekasēšanas sistēma. Uzreiz gan jāpiebilst, ka arī nākamajā evolūcijas posmā ir pieļaujami nodokļu maksāšanas piespiedu līdzekļi. Moderns sabiedriskais līgums pieprasītu caurspīdību par nodokļu ieņēmumu izlietojumu, sabiedrisko labumu nodrošināšanu, sabiedrības iesaisti nodokļu politikas veidošanā.

Lai piemērotu uz brīvprātīgiem rīkiem balstītu nodokļu iekasēšanas sistēmu, ir svarīga sabiedrības piekrišana, kā arī nodokļu attaisnojuma jautājums. Piekrišanas koncepts ir svarīgs Hobsa, Loka un Ruso sabiedriskā liguma teorijās – tas, kas tiek uzskatīts par “taisnīgumu” vai “pienākumu”, ir atkarīgs no tā, kam cilvēki piekrīt – lai arī kas tas būtu.¹⁶ Savukārt Kanta izpratnē par sabiedrisko līgumu izrietēja no pienākuma piekrist “sākotnējā liguma” idejai, kurai ir pienākums piekrist visiem racionāli rīcībspējīgiem cilvēkiem noteiktos idealizētos apstākļos (kategoriskais imperatīvs).¹⁷ Džona Raulza koncepcijā, savukārt, piekrišanai nebija nozīmes. Raulzs koncentrējās uz attaisnojuma jautājumu – kādus principus var attaisnot visiem saprātīgiem pilsoņiem vai personām.¹⁸

21. gadsimtā nodokļu maksātāji pauž savu viedokli par valsts varas īstenošanu ar saviem nodokļu maksājumiem, bet valsts vara var izmantot dažādus piespiedu mehānismus, lai koriģētu neadekvātu nodokļu maksātāju viedokļa izpausmi. Lai administrētu šo situāciju, mūsdienu nodokļu sistēmas, tāpat kā valsts, iespiežas visos sabiedrības dzīves virzienos. 21. gadsimtam tipiska situācija ir sarežģīta nodokļu sistēma, kas paredz dažādus piespiedu un stimulu mehānismus, savukārt, jo sarežģītāka nodokļu sistēma, jo vairāk valstij jāmaksā nodokļu iekasētājam. Jo sarežģītāka nodokļu sistēma, jo nodokļu maksātājiem ir jākļūst uzmanīgākiem un vērigākiem. Ja

¹⁴ Leviner S. An overview: A new era of tax enforcement – from “big stick” to responsive regulation. Pieejams: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1748-5991.2008.00039.x> [aplūkots 23.03.2025.]

¹⁵ Ibid.

¹⁶ D'Agostino F., Gerald G., Thrasher J. Contemporary Approaches to the Social Contract. The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2024 Edition). Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds). Pieejams: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2024/entries/contractarianism-contemporary/> [aplūkots 23.03.2025.]

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

nodokļu maksātāji ir pārāk nevērīgi, nedz sodi, nedz stimuli neveicinās brīvprātīgu nodokļu samaksu. Ar piespiedu mehānismiem jeb sodiem vien nevar nodrošināt nodokļu maksātāju aplikšanu ar nodokļiem, jo vienmēr pastāvēs kāds veids, kā nodokļu maksāšanas vietu vai veidu pārstrukturizēt.

Līdz ar to, lai administrētu šo situāciju, nodokļu maksāšana jāpozicionē kā sociāls process. Balstoties uz Džona Raulza “sociālā taisnīguma teoriju”¹⁹:

pieņemot, ka sabiedrības ir izveidojušās, lai gūtu savstarpēju labumu, proti, lai nodrošinātu labāku dzīvi visiem, nekā tas būtu, ja katrs dzīvotu tikai ar saviem spēkiem;

pieņemot, ka sabiedrība nav vienaldzīga par to, kā tiek sadalīti lielākie ieguvumi, ko radījusi viņu sadarbība;

pieņemot, ka sabiedrības locekļi dod priekšroku lielākai ieguvuma daļai, nevis mazākai;

var secināt, ka nodokļu maksātāju uzvedība nav tikai izolētu aprēķinu rezultāts par naudas izmaksām un ieguvumiem, ko nodokļu maksātāji sagaida no noteikumu ievērošanas un neievērošanas. Nodokļu maksātāju uzvedība ir sociāls process, kurā nodokļu maksātāji apmainās ar informāciju, pieredzi, attieksmi un uzvedības modeļiem, kas ietekmē viņu izmaksu un ieguvumu novērtējumu un līdz ar to arī faktisko nodokļu saistību ievērošanu.²⁰

Nemot vērā iepriekšminēto, lai veicinātu mobilo nodokļu maksātāju aplikšanu, nepieciešams nodokļu iekasēšanas sistēmu balstīt uz brīvprātīgiem nodokļu iekasēšanas rīkiem, attiecīgi, lai nevajadzētu spēcīnāt piespiedu maksāšanas mehānismus. Ir izpētīts, ka piespiedu mehānismi nestrādā tik labi kā brīvprātīgas nodokļu samaksas principi, proti, potenciālajam ieguvumam un stimuliem ir pozitīvāka un nozīmīgāka ietekme uz nodokļu saistību izpildi nekā bargu sodu noteikšanai.²¹ Tas apliecina, ka nodokļu maksātāju nodokļu saistību izpilde galvenokārt attiecas uz to, ko nodokļu maksātāji faktiski saņem apmaiņā pret nodokļu maksāšanu.

Līdz ar to aktuālāks kļūst sabiedrības izglītošanas un ieinteresētības celšanas jautājums. Viens no līdzekļiem, kas pašreiz jau tiek izmantots, ir dažāda rakstura pamudinājumi, kas informē nodokļu maksātājus par nodokļu pienesumu valstī, informē par vispārīgajiem nodokļu maksāšanas pienākumiem vai arī atgādina par jau iestājušos nodokļu maksāšanas pienākumu.²²

Maigs pamudinājums īstermiņā nodokļu maksātājiem, kas nepilda nodokļu maksāšanas saistības, sniedz gandrīz tādu pašu ietekmi kā draudi par nodokļu piespiedu

¹⁹ O'Kelley C. Rawls, Justice, and the Income Tax. 16 GA. L. REV. 1 (1981). Pieejams: <https://digitalcommons.law.seattleu.edu/faculty/612> 15. p. [aplūkots 23.03.2025.]

²⁰ Leviner S. An overview: A new era of tax enforcement – from “big stick” to responsive regulation. Pieejams: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1748-5991.2008.00039.x> [aplūkots 23.03.2025.]

²¹ Mebratu A. The Theoretical Foundations of Voluntary Tax Compliance: Ordinary Logit Regression Model Application. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/378482828_The_Theoretical_Foundations_of_Voluntary_Tax_Compliance_Ordinary_Logit_Regression_Model_Application/fulltext/65dc800fe7670d36abe054bf/The-Theoretical-Foundations-of-Voluntary-Tax-Compliance-Ordinary-Logit-Regression-Model-Application.pdf 14. p. [aplūkots 23.03.2025.]

²² Andersson H., Engstrom P. Nudges and threats: soft versus hard incentives for tax compliance. *Economic Policy*, Vol. 38 (116), October 2023, pp. 771–819. Pieejams: <https://academic.oup.com/economicpolicy/article/38/116/771/7082571?login=false> [aplūkots 23.03.2025.]

iekasēšanu.²³ Gan privātpersonām, gan valstij nodokļu piespiedu piedziņa izmaksā dārgi, tādēļ pamudināšana ir labs un lēts rīks.²⁴ Sabiedriskais ligums labi saskan ar mūsdienu ideju, ka efektīvi nodokļi nav galvenokārt (vai tikai) saistīti ar piespiešanu, bet gan ar brīvprātīgiem motivējošiem rīkiem, kad, izmantojot atsaucē uz uzvedības normām un citu nodokļu maksātāju rīcību, tiek veicināta nodokļu maksāšana pat tad, ja soda risks ir neliels.²⁵

Nodokļu maksāšanas jomā sociālajai ietekmei ir būtiska nozīme. Būtisks sabiedriskā liguma elements ir indivīda novērtējums par citu sabiedrības locekļu attieksmi pret to. Informācija, ko nodokļu maksātāji saņem par to, kā nodokļu saistības ievēro tie, ar kuriem viņi diskutē par nodokļiem, visspēcīgāk ietekmē šo nodokļu maksātāju apņemšanos pildīt nodokļu saistības. Ja nodokļu maksātāji uzskata, ka apkārtējie cilvēki mēdz izvairīties no nodokļu maksāšanas, viņi ir vairāk tendēti izvairīties no nodokļu maksāšanas paši, un, ja nodokļu maksātāji uzskata, ka citi cilvēki parasti ir godīgi, viņi ir vairāk gatavi godīgi maksāt savus nodokļus.²⁶

Labi statistiski indikatori, kas parāda – vai dzīvojam valstī, kas ir gatava pāriet uz brīvprātīgas nodokļu samaksas principiem (kas noteikti ir veiksmīga sabiedriskā liguma pamatā) vai tomēr nav gatava, ir iekšzemes kopprodukts (turpmāk – IKP) uz vienu iedzīvotāju, kas koriģēts pēc pirktspējas paritātes (PPP), ēnu ekonomikas indekss un korupcijas uztveres indekss. Autors pieņem, ka šie indikatori savstarpēji korelē un norāda uz sabiedrības atbalstu valstī faktiski spēkā esošajam sabiedriskajam ligumam.

Klasiska valsts, ko nodokļu eksperti izmanto kā labo paraugu, ir Igaunija (2024. gadā Igaunija 11. reizi pēc kārtas ieguva pirmo vietu starptautiskajā nodokļu konkurētspējas indeksā²⁷), tādēļ arī autors pieņem, ka Igaunija ir valsts, kuras sabiedrība ir vairāk tendēta uz brīvprātīgas nodokļu samaksas principiem. Respektīvi, IKP uz vienu iedzīvotāju, kas koriģēts pēc pirktspējas paritātes 2021. gadā Latvijai bija 37 007 ASV dolāri, savukārt Igaunijai tas ir par 15 % augstāks jeb 42 472 ASV dolāri²⁸. Jāpiebilst, ka vēsturiski no neatkarības atjaunošanas Latvijas ēnu ekonomika lielāko daļu gadu vienmēr ir bijusi augstākā līmenī nekā Igaunijas. Vieni no jaunākajiem pētījumiem ar jaunākajiem datiem ir Rīgas Ekonomikas augstskolas (SSE Rīga) Ēnu ekonomikas indeksa Baltijas valstīs dati, saskaņā ar kuriem secināts, ka ēnu ekonomikas apjoms Latvijā 2023. gadā ir 22,9 % no IKP, kas ir par 3,6 procentpunktiem mazāk salīdzinājumā ar 2022. gadu, neliels ēnu ekonomikas samazinājums 2023. gadā ir vērojams Igaunijā – tas ir 17,9 % salīdzinājumā ar 18,0 % no IKP 2022. gadā.²⁹ Savukārt, salīdzinot ar 2022. gada rezultātu, Latvijas korupcijas uztveres indeksa

²³ Andersson H., Engstrom P. Nudges and threats: soft versus hard incentives for tax compliance. *Economic Policy*, Vol. 38 (116), October 2023, pp. 771–819.

²⁴ Ibid.

²⁵ Lakin J. To contract or not to contract. Pieejams: <https://internationalbudget.org/wp-content/uploads/tax-policy-narratives-social-contract.pdf> 3. p. [aplūkots 23.03.2025.]

²⁶ Leviner S. An overview: A new era of tax enforcement – from “big stick” to responsive regulation. Pieejams: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1748-5991.2008.00039.x> [aplūkots 23.03.2025.]

²⁷ Mengden A. International Tax Competitiveness Index 2024. Pieejams: <https://taxfoundation.org/research/all/global/2024-international-tax-competitiveness-index/> [aplūkots 24.04.2025.]

²⁸ World Bank. Statistical data for GDP per Capita. Pieejams: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.KD?locations=EU> [aplūkots 23.03.2025.]

²⁹ Sauka A. Ēnu ekonomika Latvijā mazinās: pirmoreiz priekšā Lietuvai. Pieejams: <https://www.vid.gov.lv/lv/jaunums/enu-ekonomika-latvija-mazinas-pirmoreiz-prieksa-lietuvai> [aplūkots 23.03.2025.]

rādītājs ir pieaudzis par vienu punktu, pirmo reizi sasniedzot 60 punktu atzīmi, bet Igaunijas 2023. gada rezultāts ir pieaudzis par diviem punktiem, salīdzinot ar 2022. gadu, un sasniedzis 76 punktu līmeni 2023. gadā.³⁰ Jāpiebilst, ka korupcijas uztveres indekss analizē privātā sektora uztveri par korupciju publiskajā sektorā 180 valstīs un teritorijās, izmantojot 13 dažādus, tostarp ar demokrātiju un valsts pārvaldi saistītus analīzes avotus, kas veidoti, veicot uzņēmēju aptaujas un ekspertu novērtējumus, indekss 0 norāda, ka valstī ir augsts korupcijas līmenis, bet 100 – ka valstī nav korupcijas.³¹

Apskatot šos trīs indikatorus un zinot, ka Latvija ir daļēji pārņēmusi Igaunijas nodokļu modeli ("konsultē vispirms", VID mēģinājumi pāriet uz klientorientētu pieeju, UIN apliekamās bāzes maiņa), var secināt, ka, lai gan visos statistikas rādītājos Latvija atpaliek no Igaunijas, Latvijas nodokļu maksātāji ir arvien gatavāki nodokļu sistēmai, kas balstīta uz brīvprātīgiem nodokļu iekasēšanas mehānismiem.

Kopsavilkums

1. Sabiedrība ir gatava maksāt nodokļus, ja uzticas sabiedriskajam līgumam un valsts pārvaldei, tāpat gatavība maksāt nodokļus izriet no sabiedrības attieksmes. Tā kā ar piespiedu mehānismiem jeb sodiem vien nevar nodrošināt nodokļu maksātāju aplikšanu ar nodokļiem, jo vienmēr pastāvēs kāds veids, kā nodokļu maksāšanas vietu vai veidu pārstrukturizēt, nodokļu maksāšana jāpozicionē kā sociāls process, nevis vien kā varas izpausme.
2. Lai arī piespiedu mehānismi saglabāsies, efektīvāk būtu koncentrēties uz nodokļu sistēmas izveidošanu, kurā nodokļi tiek maksāti brīvprātīgi – apvienojot stimulus, informētību un sabiedrības uzticības lomu.

³⁰ Dēvica P. Korupcijas uztveres indekssā Latvijai – uzlabojums, bet pieaugums arvien lēns. LSM.lv. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/30.01.2024-korupcijas-uztveres-indekss-latvijai-uzlabojums-bet-pieaugums-arvien-lens.a540855/> [aplūkots 23.03.2025.]

³¹ Vāvere E. Latvijas Korupcijas uztveres indekss pazeminājies; ilgtermiņa mērķi neizdodas sasniegt. LSM.lv. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/11.02.2025-latvijas-korupcijas-uztveres-indekss-pazeminajies-ilgtermina-merki-neizdodas-sasnigt.a587258/> [aplūkots 23.03.2025.]

VAI NEPIECIEŠAMAS IZMAIŅAS PUBLISKU PERSONU KOMERCDARBĪBAS KONTROLĒ?

ARE CHANGES NEEDED IN CONTROL OF COMMERCIAL ACTIVITIES OF PUBLIC PERSON?

Elīna Pankrate, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The purpose of this article is, firstly, to systematically identify all the conditions and prerequisites that a public person must meet to engage in commercial activities; secondly, to examine the challenges associated with fulfilling these requirements; and thirdly, to assess whether amendments to the regulatory framework governing public persons' involvement in commercial activities are necessary.

Atslēgvārdi: publiskas personas komercdarbība, publiskas personas komercdarbības izvērtējums, publisku personu līdzdalības kapitālsabiedrībās izvērtējums, konkurences neitralitāte

Keywords: commercial activity of a public person, evaluation of a public person's commercial activity, evaluation of public persons' participation in capital companies, competition neutrality

Ievads

Komerclikumā komercdarbība definēta kā atklāta saimnieciskā darbība – sistemātiska, patstāvīga darbība par atbildību, kuru savā vārdā peļņas gūšanas nolūkā veic komersants. Komercdarbība ir darbība privāto tiesību jomā, kuru veic privātpersona – fiziskā persona (individuālais komersants) vai komercsabiedrība (personālsabiedrība un kapitālsabiedrība).¹ Tomēr, ja tiek izpildīti Valsts pārvaldes iekārtas likuma² (turpmāk – Iekārtas likums) 87. un 88. pantā noteiktie nosacījumi, arī publisko tiesību juridiskās personas jeb publiskas personas var iesaistīties komercdarbībā un veikt to caur līdzdalību kapitālsabiedrībā, kas ir viens no minētajiem komersanta veidiem.

Komercdarbībā komersanti pamatā konkurē un notiek konkurences cīņa, kurā dažkārt iesaistās arī publiskas personas, tajā skaitā arī neievērojot Iekārtas likuma 87. un 88. pantā noteiktos nosacījumus. Saistībā ar šo konkurēšanas un konkurences kroplošanas aspektu praksē gadu gaitā novērojamas problēmas attiecībā uz šo Iekārtas likumā noteikto nosacījumu izpildi. Neapmierinātību ar esošajiem nosacījumiem ir

¹ Komerclikums: LV likums. Pieņemts 13.04.2000., 1. pants.

² Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002.

pauduši gan privātie tirgus dalībnieki, gan publisku personu kapitālsabiedrības, gan arī publisku personu darbību uzraugošās un kontrolējošās institūcijas. Tomēr katrai no šīm grupām ir savi argumenti un savi apsvērumi par to, vai un kādus nosacījumus izpildot publiskām personām būtu pieļaujams iesaistīties komercdarbībā.

Tādēļ šajā rakstā tiek identificēti galvenie un nozīmīgākie šobrīd spēkā esošie nosacījumi, kas publiskai personai jāievēro, uzsākot vai turpinot veikt komercdarbību, norādītas ar to izpildi saistītās problēmas, kā arī izteikti ierosinājumi par iespējamajām izmaiņām normatīvajā regulējumā.

1. Nozares norādītās problēmas

2024. gada 18. jūnija Saeimas Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas (turpmāk – Komisija) sēdē tika skatīts jautājums par konkurences neitralitāti, Iekārtas likuma 88. panta robežām un iespējamo atbildības pastiprināšanu par to pārkāpšanu.³ Komisijas priekšsēdētāja Skaidrite Ābrama, kura iepriekš ir bijusi arī Konkurences padomes priekšsēdētāja, Komisijas sēdes sākumā paskaidroja, ka iemesls un mērķis šāda jautājuma iekļaušanai Komisijas darba kārtībā ir izvērtēt, vai ir nepieciešamas izmaiņas normatīvajā regulējumā. Kā uz iespējamajām izmaiņām Komisijas priekšsēdētāja norādīja Iekārtas likuma 87. un 88. pantā noteiktās publisku personu tiesības veikt komercdarbību un tām noteiktos pienākumus: 1) veikt šādas paredzētās darbības izvērtēšanu pirms darbības uzsākšanas, 2) veikt tās izvērtēšanu ne retāk kā reizi piecos gados un 3) izvērtējuma sagatavošanas laikā konsultēties ar Konkurences padomi un komersantus pārstāvošajām organizācijām.

Uz šo Komisijas sēdi bija uzaicināti gan valsts iestāžu, gan arī komersantu pārstāvošo organizāciju pārstāvji, lai pēc iespējas uzklautu visu šajos jautājumos kompetento, iesaistīto un skarto viedokļus. Starp uzaicinātajiem bija arī Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kameras, Latvijas Darba devēju konfederācijas, Ekonomikas ministrijas, Konkurences padomes, Valsts kontroles, Valsts kancelejas, Latvijas Pašvaldību savienības un Latvijas lielo pilsētu asociācijas pārstāvji.

No Komisijas sēdes laikā izskanējušajiem viedokļiem, komentāriem, aicinājumiem izrietēja dažādas un arī pilnībā pretrunīgas pozīcijas. Komersantus pārstāvošo organizāciju pārstāvji ierosināja paplašināt normatīvajos aktos noteiktās Konkurences padomes (turpmāk – Padome) pilnvaras attiecībā uz publisku personu komercdarbības uzraudzību, lai sakārtotu nozari. Savukārt publiskais sektors norādīja, ka publisku personu komercdarbība jau šobrīd ir pārregulēta un tāpēc ir jānosaka vienādi noteikumi visām kapitālsabiedrībām neatkarīgi no to kapitāldaļu īpašnieka veida – valsts vai privātpersona.

Turpmāk rakstā izvērstāk aplūkots katrs no Iekārtas likuma 87. un 88. pantā noteiktajiem nosacījumiem un ar to ievērošanu un izpildi saistītās problēmas.

³ Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdes darba kārtība un sēdes ieraksts. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/webSNbyDate?OpenView&count=1000&restrictToCategory=18.06.2024> [aplūkots 19.03.2025.]

2. Publiskas personas darbība privāto tiesību jomā – komercdarbība

Rakstā ar publisku personu saprot Latvijas Republiku kā sākotnējo publisko tiesību juridisko personu un atvasinātas publiskas personas.⁴ Publiska persona, pildot tai valsts piešķirtās likumā noteiktās funkcijas, ir tiesīga īstenot tikai sabiedrības intereses un darboties atbilstoši normatīvajos aktos noteiktajai kompetencei un pilnvarām.⁵ Tai nav pašai savu interešu. Valsts pārvalde var rīkoties gan publisko, gan privāto tiesību jomā.⁶ Gadījumi, kuros publiska persona var rīkoties privāto tiesību jomā, ir noteikti Iekārtas likuma 87. panta pirmajā daļā:

- 1) veicot darījumus, kas nepieciešami tās darbības nodrošināšanai – dažādu pirkuma līgumu, uzņēmuma līgumu, aizņēmuma līgumu, darba līgumu un citu tiesisku darījumu, kas palīdz īstenot valsts pārvaldes uzdevumus, noslēgšana,⁷ piemēram, telpu, kurās iestāde atrodas, nomas līgumu noslēgšana;
- 2) sniedzot pakalpojumus savu funkciju ietvaros – pakalpojumi ir tādi, kuru dēļ attiecīgā iestāde vispār ir izveidota,⁸ piemēram, muzeja pakalpojumi;
- 3) dibinot kapitālsabiedrību vai iegūstot līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā.

Rakstā aplūkots trešais gadījums, kad publiskas personas dibina jaunu kapitālsabiedrību vai iegūst līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā.

Saskaņā ar Komerclikuma 1. panta pirmo un otro daļu kapitālsabiedrība ir komersants, kas veic komercdarbību peļņas gūšanas nolūkā, un tā ir darbība privāto tiesību jomā. Tādēļ rakstā pamatā tiek lietots apzīmējums “publiskas personas komercdarbība”, ar to saprotot, ka tā ir publiskas personas iesaistīšanās komercdarbībā caur līdzdalību kapitālsabiedrībā, – dibinot kapitālsabiedrību vai iegūstot līdzdalību esošā kapitālsabiedrībā. Kapitālsabiedrības esamība ir obligāts priekšnoteikums, lai publiska persona varētu veikt komercdarbību.⁹ Tā kā komercdarbība ir darbība privāto tiesību jomā ar peļņas gūšanas nolūku, tad komercdarbību publiska persona var veikt tikai caur līdzdalību kapitālsabiedrībā – tātad pastarpināti.

3. Publiskas personas iesaistīšanās komercdarbībā nosacījumi

Publiskai personai ir pienākums ievērot gan normatīvajos aktos noteiktos komercdarbības uzsākšanas, gan arī komercdarbības veikšanas nosacījumus. Turpmāk norādītie nosacījumi un praksē arī to neievērošana ir tieši tie iemesli un problēmjautājumi, kas rada šīs diskusijas par to, vai ir nepieciešamas izmaiņas publisku personu komercdarbības kontrolē.

⁴ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 1. panta 1. punkts.

⁵ Freimane E. Publisku personu līdzdalība kapitālsabiedrībās – kontroles nepieciešamība. Jurista Vārds, 25.07.2017., Nr. 31 (985), 8.–17. lpp.

⁶ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 85. lpp.

⁷ Turpat, 87. lpp.

⁸ Turpat.

⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Latvijas Vēstnesis, 26.06.2002., Nr. 95, 8. nodaļa, 2. sadaļa.

3.1. Publiskas personas funkciju efektīvai izpildei

Iekārtas likuma 88. pantā likumdevējs ir noteicis publiskas personas līdzdalības kapitālsabiedrībā pamatnoteikumus. Pirmais no tiem paredz, ka publiska persona var iesaistīties tikai tādās komerciālās darbībās, kas ir vērstas uz konkrētajai publiskajai personai noteikto funkciju efektīvu izpildi.¹⁰ Tas nozīmē, ka publiska persona var veikt komercdarbību tikai tad, ja tās kapitālsabiedrībai noteiktie darbības mērķi izriet no publiskai personai noteiktajām funkcijām. Turklāt publiskai personai šie kapitālsabiedrības darbības mērķi, kas izriet no publiskas personas funkcijām, ir arī konkrēti jānosaka lēmumā par kapitālsabiedrības dibināšanu. Tas nozīmē arī to, ka šie darbības mērķi būtu konkrēti jānosaka kapitālsabiedrības dibināšanas dokumentos, tie jāievēro kapitālsabiedrības komercdarbības plānošanā un arī pašā komercdarbības veikšanā. Publiska persona nevar tai konkrēti noteiktās funkcijas paplašināt un nevar veikt ar tās funkcijām nesaistītu komercdarbību. Piemēram, ja pašvaldībai ir noteikta funkcija veikt civiltātvokļa aktu reģistrāciju,¹¹ piemēram, reģistrēt laulību, tad pašvaldība nevar sākt piedāvāt sniegt arī citus ar laulības reģistrācijas faktu saistītus pakalpojumus, piemēram, piedāvāt organizēt svētku balli.

Valsts kontrole revīzijā bija vērtējusi septiņu pašvaldību līdzdalību 56 kapitālsabiedrībās, kuras kopumā sniedz 267 pakalpojumus, un konstatējusi, ka tikai 148 pakalpojumiem, kas ir 55 % no kopējā skaita, ir sasaiste ar pašvaldību funkciju nodrošināšanu. Pašvaldības ar kapitālsabiedrību starpniecību veica tādu komercdarbību kā, piemēram, speciālistu (santehniķu, elektriķu) pakalpojumus, specializētās tehnikas (traktoru, ekskavatoru u. c.) iznomāšana, kas nav saistīti ar pašvaldībai noteiktajām funkcijām.¹²

3.2. Izņēmuma nosacījumi, kad iesaistīšanās komercdarbībā ir pieļaujama

Otrais Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktais kritērijs paredz, ka publiska persona var iesaistīties komercdarbībā tikai tad, ja izpildās kāds no šiem likumdevēja izsmēloši noteiktajiem nosacījumiem:

- 1) tiek novērsta tirgus nepilnība – situācija, kad tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā, un tādēļ publiska persona iesaistās komercdarbībā, lai apmierinātu sabiedrības interesi saņemt konkrēto pakalpojumu vai preci;
- 2) valsts vai pašvaldības administratīvās teritorijas attīstībai vai valsts drošībai stratēģiski svarīgu preču vai pakalpojumu radīšanai;
- 3) valsts vai pašvaldības administratīvās teritorijas attīstībai vai valsts drošībai stratēģiski svarīgu īpašumu pārvaldīšanai.

Ja nav konstatējams, ka izpildās kāds no šiem nosacījumiem, tad publiska persona komercdarbībā iesaistīties nevar.

¹⁰ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 88. panta pirmā daļa.

¹¹ Pašvaldību likums: LV likums. Pieņemts 20.10.2002., 4. panta pirmās daļas 17. punkts.

¹² Valsts kontroles 2023. gada 18. maija revīzijas ziņojums "Vai jaunizveidotās pašvaldības ir izvērtējušas līdzdalību kapitālsabiedrībās normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un atbilstoši labai praksei?". Pieejams: <https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29653-lrF-PwLWjPFLz4PSsP2ifmVLofX68cru.pdf> 8. lpp. [aplūkots 21.03.2025.]

Saistībā ar vismaz vienu no šiem kritērijiem izpildīšanos praksē pastāv problēmas ar to, ka publiskas personas formāli, bez pietiekama izvērtējuma un bez pamatojuma vai ar nepietiekamu pamatojumu norāda uz kāda no šiem nosacījumiem izpildīšanos, lai attaisnotu iesaistīšanos komercdarbībā. Piemēram, Konkurences padome praksē konstatējusi vismaz šādus gadījumus:

- 1) no Alūksnes novada pašvaldības iegūtās un Padomei iesniegtās informācijas izrietēja, ka ir zema privāto tirgus dalībnieku aktivitāte pašvaldības izsludinātajos iepirkumos par remontdarbu pakalpojumu veikšanu. Tādēļ pašvaldība bija lūgusi Padomes viedokli, vai tās kapitālsabiedrības dalība konkrētajā iepirkumā nepārkāptu konkurences aizsardzības jomu regulējošo normatīvo aktu prasības. Izvērtējot iesniegto informāciju, Padome atzina, ka ir pārāgri runāt par tirgus nepilnības pastāvēšanu. Padome norādīja, ka pašvaldība iesniegumam nebija pievienojusi pilnīgu informāciju par pastāvošo situāciju tirgū, nebija apzinājusi tirgus dalībniekus, kuri sniedz konkrētos pakalpojumus pašvaldībā un tuvākajās administratīvajās teritorijās, kā arī nebija analizējusi iespējamās iemeslus, kāpēc privāto tirgus dalībnieku aktivitāte publiskajos iepirkumos ir bijusi tik zema;¹³
- 2) Preiļu novada pašvaldības kapitālsabiedrība SIA "PREIĻU SAIMNIEKS" sniedz pilsētas kapu uzturēšanas, apsaimniekošanas un apbedīšanas pakalpojumus. Taču Padomes iegūtā publiskā informācija liecina, ka pašvaldībā ir privātie komersanti, kas sniedz apbedīšanas pakalpojumus. Šis fakts pirmšķietami ļauj secināt, ka tirgus nepilnība nepastāv. Tādēļ Padomes norādījums pašvaldībai bija par iesaistes šādu pakalpojumu sniegšanā pārvērtēšanu;¹⁴
- 3) Valmieras novada pašvaldība bija norādījusi, ka tās kapitālsabiedrība SIA "Valmieras ūdens" sniedz būvniecības pakalpojumus pievadu pieslēgšanā maģistrālajiem tīkliem sakarā ar jauniem pieslēgumiem pie kapitālsabiedrībai piederošajām maģistrālajām inženierkomunikācijām. Pašvaldības ieskatā, šādā veidā tās kapitālsabiedrība novērš tirgus nepilnību – situāciju, kad tirgus nav spējīgs nodrošināt sabiedrības interešu īstenošanu attiecīgajā jomā. Tomēr Padome norādīja, ka kapitālsabiedrībai nevajadzētu sniegt būvniecības pakalpojumus citiem klientiem, ja šādus pakalpojumus spēj nodrošināt privātā sektora komersanti. Tādēļ tirgus nepilnības būvniecības pakalpojumu saņemšanā pirmšķietami nepastāv.¹⁵

Praksē ir arī tādi gadījumi, kad pašvaldības izvērtē, ka tirgus nepilnības situācija nepastāv, taču konkrētos pakalpojumus sniedz. Padome konstatēja, ka, piemēram, Preiļu novada pašvaldībā SIA "PREIĻU SAIMNIEKS" bez noslēgta līguma ar pašvaldību sniedz Preiļu pilsētas ielu un publisko laukumu uzkopšanas un

¹³ Konkurences padomes 2024. gada 7. oktobra vēstule Nr. 1.7-2/1049 "Par SIA "Alūksnes nami"" https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20241007_KVD_Al%C5%ABksnes%20novada%20pa%C5%A1vald%C4%ABba.pdf [aplūkots 22.03.2025.]

¹⁴ Konkurences padomes 2024. gada 23. janvāra vēstule Nr. 1.7-2/85 "Par SIA "PREIĻU SAIMNIEKS" https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240122_kvd_preilu-saimnieks-lidzdalibas-izvertējums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

¹⁵ Konkurences padomes 2023. gada 22. decembra vēstule "Par SIA "Valmieras ūdens" līdzdalības izvērtējumu" https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20231222_kvd_valmieras-udens-lidzdalibas-izvertējums1.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

labiekārtošanas pakalpojumus un pašvaldība apmaksā kapitālsabiedrības rēķinus. Padome pašvaldībai norādīja, ka, lai gan šie pakalpojumi ir saistīti ar pašvaldības autonomo funkciju, tomēr tie neatbilst nevienam no Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā minētajiem nosacījumiem un tādēļ to sniegšana būtu jānodod privātajam sektoram.¹⁶

Savukārt arī tad, ja tirgus nepilnības situācija ir konstatējama konkrētā brīdī un attaisno pašvaldības iesaistīšanos komercdarbībā, pašvaldībai ir jābūt aktīvai un jāmeklē risinājums, kā piesaistīt privātos tirgus dalībniekus konkrēto pakalpojumu sniegšanā. Respektīvi, pašvaldības iesaistīšanās komercdarbībā nevar būt ilgtermiņa risinājums, jo pakalpojumi tomēr būtu jāsniedz privātā sektora tirgus dalībniekiem. Gulbenes novada pašvaldībai Padome norādīja, ka ir nepieciešams rūpīgi izvērtēt un pakāpeniski pāriet uz privāto pakalpojumu sniedzēju iesaisti. Tādēļ pašvaldībai ir jāizstrādā ilgtermiņa stratēģija privātā sektora piesaistei, jāveic regulārs tirgus novērtējums un aktīvi jāinformē privātie uzņēmumi par iespējām iesaistīties konkrētajos pakalpojumu segmentos.¹⁷ Ievērojot minēto, konstatējot tirgus nepilnības situāciju, publiska persona ir tiesīga iesaistīties komercdarbībā, tomēr tas neatbrīvo to veikt aktīvas darbības, lai konkrēto pakalpojumu sniegšanā piesaistītu privāto sektoru.

Publisko sektoru pārstāvošās organizācijas Komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdē¹⁸ ierosināja atteikties no Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteikto nosacījumu uzskaitījuma, bet tā vietā noteikt vispārīgu pienākumu, ka publiskām personām komercdarbībā ir jāievēro konkurences neitralitāte.¹⁹ Publiskā sektora mērķis ir, lai publiskās personas varētu veikt komercdarbību tikpat brīvi kā privātie komersanti un tām būtu pienākums savā darbībā nodrošināt brīvu un godīgu konkurenci, nepiešķirot priekšrocības savai kapitālsabiedrībai un nediskriminējot kādu konkrētu tirgus dalībnieku, un neapgrūtinot tā darbību vai iekļūšanu tirgū.²⁰ Ja publiskas personas kapitālsabiedrība pārkāptu konkurences neitralitātes principu, Padome varētu piemērot atbildību par brīvas un godīgas konkurences noteikumu pārkāpšanu atbilstoši Konkurences likuma 14.² pantā noteiktajam.

Tomēr šāda iecere atteikties no likumā izsmēloši uzskaitītiem izņēmuma nosacījumiem, kad publiska persona var iesaistīties komercdarbībā, nebūtu atbalstāma. Pirmkārt, tāpēc, ka Padome jau iepriekš konstatējusi, ka publiskas personas nepamatoti veikta komercdarbība rada konkurences neitralitātes principa pārkāpšanas

¹⁶ Konkurences padomes 2024. gada 23. janvāra vēstule Nr. 1.7-2/85 "Par SIA "PREIĻU SAIMNIEKS". Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240122_kvds_preilu-saimnieks-lidzdalibas-izvertējums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

¹⁷ Konkurences padomes 2025. gada 5. februāra vēstule Nr. 1.7-2/154 "Par SIA "Gulbenes Energo Serviss". Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20250502_KVD_SIA%20Gulbenes%20Energo%20Serviss.pdf

¹⁸ Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdes darba kārtība un sēdes ieraksts. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/webSNbyDate?OpenView&count=1000&restrictToCategory=18.06.2024> [aplūkots 19.03.2025.]

¹⁹ Konkurences likums: LV likums. Pieņemts: 04.10.2001., 14.¹ pants.

²⁰ "Kas ir konkurences neitralitāte?" Konkurences padomes tīmekļvietne: <https://www.kp.gov.lv/lv/konkurences-neitralitate> [aplūkots 23.03.2025.]

risku (bet ne šī principa pārkāpšanu pašu par sevi).²¹ Otrkārt, arī Valsts kontrole konstatējusi valsts līdzekļu neefektīvu izlietošanu publisku personu komercdarbībā.²²

3.3. Izvērtējuma sagatavošana

Ja tomēr ir konstatējams gan tas, ka publiska persona ar iesaistīšanos komercdarbībā varētu efektīvāk pildīt savas funkcijas, gan arī ir konstatējams kāds no minētajiem trijiem nosacījumiem, piemēram, tirgus nepilnība, publiskai personai pirms komercdarbības uzsākšanas ir jāveic līdzdalības kapitālsabiedrībā tiesiskuma un ekonomiskā lietderīguma izvērtējums atsevišķi par katru komercdarbības veidu.²³ Izvērtējums veicams pirms iesaistīšanās komercdarbībā, lai pamatotu, ka citādā veidā nav iespējams efektīvi sasniegt Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktos mērķus,²⁴ kā arī pēc tam šāds izvērtējums ir atkārtoti veicams ne retāk kā reizi piecos gados.²⁵

Izvērtējumā ir jāietver:

- 1) tiesiskais pamatojums, kas ir abi iepriekš aplūkotie kritēriji, – vai konkrētās komercdarbības mērķis atbilst publiskas personas funkcijām un vai ir konstatējams kāds no Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktajiem nosacījumiem;
- 2) ekonomiskais lietderīgums – publiskai personai jāpārbauda, vai tā ar iesaistīšanos konkrētajā komercdarbības veidā rīkojas lietderīgi ar tās finanšu līdzekļiem un mantu, kā arī jāizvērtē konkurences neitralitātes pārkāpumu risks un iespēja tos novērst.²⁶

Padome ir sagatavojusi informatīvu materiālu, kas ietver informāciju arī par šāda izvērtējuma sagatavošanu,²⁷ kurš publiskām personām un to kapitālsabiedrībām ir jāņem vērā. Padomes ieskatā, papildus vēl pie iepriekš minēto divu kritēriju pamatošanas izvērtējumā praksē ir iespējams izmantot vēl četrus Padomes noteiktus kumulatīvus papildu kritērijus:

- 1) pakalpojumi būtiski neietekmē tirgu / konkurenci;
- 2) pakalpojumi ir racionāli un cieši saistīti ar pamatpakalpojumu;
- 3) pakalpojumi nodrošina resursu lietderīgu izmantošanu (veicina publiskas personas kapitālsabiedrības maksātspēju), vienlaikus ir svarīgi, ka tiek rūpīgi

²¹ Sk., piemēram, Konkurences padomes 2024. gada 7. augusta vēstuli Nr. 1.7-2/794 “Par SIA “V NK serviss”. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240807_KP%20atz_VNK%20serviss.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

²² Valsts kontroles 2018. gada 7. februāra revīzijas ziņojums “Vai pašvaldību rīcība, nodrošinot kapsētu apsaimniekošanu un ar kapsētu izmantošanu saistītos pakalpojumus, ir likumīga un lietderīga?”. Pieejams: https://www.lrvk.gov.lv/getrevisionfile/uploads/reviziju-zinojumi/2017/2.4.1%E2%80%93931_2017/Kopsavilkuma%20zin%CC%A7ojums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

²³ Iekārtas likuma 88. panta otrā daļa.

²⁴ Publisku personu līdzdalība kapitālsabiedrībās. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/publiku-personu-lidzdaliba-kapitalsabiedribas> [aplūkots 23.03.2025.]

²⁵ Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts: 16.10.2014., 7. panta pirmā daļa.

²⁶ Konkurences padomes 2023. gada 21. novembra vēstule Nr. 1.7-2/1410 “Par SIA “Kuldīgas komunālie pakalpojumi”. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20231121_kp_atzinums_kuldigas_komunalie_pakalpojumi-1.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

²⁷ Konkurences padomes informatīvais materiāls “Priekšnoteikumi publiskas personas līdzdalībai kapitālsabiedrībā un tās izvērtēšana”. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/1072/download?attachment> [aplūkots 23.03.2025.]

izvērtēta šādu resursu uzturēšanas pamatotība, lai konkrētā papildpakalpojuma sniegšana nebūtu vērtējama jau kā pamatpakalpojums;

- 4) pakalpojumi nav saistīti ar būtiskām investīcijām no publiskas personas kapitālsabiedrības puses.²⁸

Praksē ir konstatējamas problēmas saistībā ar sākotnējo izvērtējumu un atkārtotu izvērtējumu ne retāk kā reizi piecos gados pēc kapitālsabiedrības darbības sākuma. Piemēram, publiskas personas samērā bieži šādu izvērtējumu nesagatavo vai arī, to sagatavojot, neanalizē kapitālsabiedrības finanšu rādītājus, tajā skaitā rentabilitātes un likviditātes rādītājus, kas ir vieni no galvenajiem kapitālsabiedrību saimniecisko darbību raksturojošajiem finanšu rādītājiem. Valsts kontrole ir konstatējusi, ka septiņu pašvaldību veiktajos 56 izvērtējumos nav secinājumu, kas būtu izdarīti, pamatojoties uz vispusīgu un visaptverošu finanšu rādītāju analīzi un identificētajiem riskiem kapitālsabiedrību darbībā. Savukārt, novērtējot ekonomiskos ieguvumus no kapitālsabiedrību darbības saistībā ar peļņas sadales pamatotību, Valsts kontrole konstatēja, ka 43 % no kapitālsabiedrību peļņas ir izlietoti bez izsekojama mērķa, tajā skaitā novirzīta kapitālsabiedrības attīstībai, nenorādot konkrēti – kādam mērķim.²⁹

Iemesli šādam ekonomiskā lietderīguma vērtējumam bieži vien ir saistāmi ar paļaušanos uz publiskas personas kā daļu īpašnieces finansējumu (investīcijām). Respektīvi, ja kapitālsabiedrībai pietrūks pašas finansējums komercdarbības turpināšanai, tad, visticamāk, to piešķirs kapitāldaļu turētājs, piemēram, palielinot pamatkapitālu, piešķirot dotācijas.³⁰ Piemēram, kapitālsabiedrībām, kurās Kultūras ministrija ir kapitāla daļu turētāja, piešķirtās valsts budžeta dotācijas apmērs ik gadu palielinās, un no 24,5 miljoniem EUR 2016. gadā dotācijas apmērs 2023. gadā bija sasniedzis 40 miljonus EUR.³¹ Tātad dotācijas apmērs astoņu gadu laikā ir gandrīz dubultots. Paļaujoties uz publiskas personas finansējumu, kapitālsabiedrību vadība nav pietiekami motivēta organizēt kapitālsabiedrības darbību tā, lai no tās darbības būtu ekonomiskais ieguvums, netiek vērtēti un analizēti finanšu rādītāji, netiek meklēti risinājumi iespējami lielākam ienesīgumam. Tas savukārt noved pie secinājuma, ka publiska persona kā kapitālsabiedrības daļu (akciju) īpašiece negūst maksimālo atdevi no kapitālsabiedrības darbības un kapitālsabiedrība var izmaksāt mazāk vai nevar izmaksāt vispār dividendes publiskai personai.

Izvērtējumā jāietver arī novērtējums, vai publiskas personas līdzdalība kapitālsabiedrībā nodrošinās tās vispārējo stratēģisko mērķu sasniegšanu.³² Praksē saistībā ar šo novērojamas arī tādas situācijas, ka pašvaldības savām kapitālsabiedrībām šādus mērķus vispār nenosaka, savukārt kapitālsabiedrības savā vidēja termiņa darbības

²⁸ Konkurences padomes 2024. gada 23. janvāra vēstule Nr. 1.7-2/85. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240122_kvd_preilu-saimnieks-lidzdalibas-izvertejums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

²⁹ Valsts kontroles 2023. gada 18. maija revīzijas ziņojums "Vai jaunizveidotās pašvaldības ir izvērtējušas līdzdalību kapitālsabiedrībās normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un atbilstoši labai praksei?". Pieejams: <https://lrkv.gov.lv/lv/getrevisionfile/29653-lrF-PwLWjPFlz4PSs2ifmVLofX68cru.pdf>, 8. lpp. [aplūkots 21.03.2025.]

³⁰ "Rīgas satiksme" cer uz pašvaldības dotāciju 137,6 miljonu eiro apmērā. Pieejams: <https://zinas.tv3.lv/latvija/rigas-satiksme-cer-uz-pasvaldibas-dotaciju-1376-miljonu-eiro-apmera/> [aplūkots 24.03.2025.]

³¹ Valsts kontroles likumības / lietderības revīzijas ieteikumu ieviešanas pārbaude "Vai valsts līdzdalība profesionālās teātra un mūzikas mākslas jomā ir pietiekami pamatota". Pieejams: <https://lrkv.gov.lv/lv/getrevisionfile/29752-LuC37Q6oIVexe8DBDNuFb4TrZFAHCwqa.pdf> [aplūkots 23.03.2025.]

³² Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts 16.10.2014., 5. panta ceturtās daļas 2. punkts.

stratēģijā vispār nepārņem pašvaldības noteiktos vispārējos stratēģiskos mērķus (tajā skaitā vidēja termiņa darbības stratēģiju neizstrādā vispār) vai arī pārņem tikai daļēji.³³

Kā minēts iepriekš, likumā ir noteikts publiskas personas pienākums ne retāk kā reizi piecos gados pārvērtēt tās tiešo līdzdalību kapitālsabiedrībā³⁴ – publiskai personai visi iepriekš minētie kritēriji un nosacījumi ir periodiski jāpārvērtē un jāpārbauda, vai joprojām ir tiesiski, ekonomiski pamatoti un lietderīgi saglabāt publiskas personas līdzdalību kapitālsabiedrībā. Saistībā ar šī likumā tieši noteiktā pienākuma izpildi praksē ir novērojamas tādas problēmas, ka tikai daļa no publiskajām personām izpilda šādu pienākumu un tikai attiecībā uz daļu no savām kapitālsabiedrībām. Piemēram, likumdevēja noteiktajā termiņā no astoņu izlasē iekļauto pašvaldību 89 kapitālsabiedrībām prasība bija izpildīta tikai 25 kapitālsabiedrībās un tikai viena pašvaldība bija pārvērtējusi līdzdalību visās tai piederošajās kapitālsabiedrībās.³⁵ Tātad publiskas personas bija izpildījušas šo prasību attiecībā uz nedaudz vairāk kā vienu ceturto daļu savu kapitālsabiedrību.

Kā norādīja Valsts kontroles pārstāvis Saeimas Komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdē, lai gan Valsts kontrole konkrēto revīziju bija veikusi tikai par astoņām jaunizveidotajām pašvaldībām, tajā izdarītos secinājumus iespējams attiecināt kopumā uz visām pašvaldībām, tādējādi norādot, ka arī citās pašvaldībās ir novērojama šāda problēma.³⁶

Ja šī atkārtoti veiktā izvērtējuma rezultātā publiska persona konstatē, ka tai nav tiesiska pamata iesaistīties komercdarbībā, tad pašvaldību līdzdalība kapitālsabiedrībā ir izbeidzama, nododot kapitāldaļas publiskai atsavināšanai normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā. Piemēram, tiesiskais pamats nepastāv, ja pašvaldības sniegtais pakalpojums (elektroenerģijas ražošana)³⁷ nav saistīts ar tās funkcijām. Tiesiskais pamats nav konstatējams arī tad, ja pašvaldības līdzdalība kapitālsabiedrības formā reģionālos pārvaldījumos tiešā veidā nepilda stratēģiskās funkcijas un kapitālsabiedrības sniegtos pakalpojumus varētu nodrošināt privātie komersanti. Šādā gadījumā jāizpildās nosacījumam, ka privātie komersanti var piedalīties publiskajos iepirkumos un spēj izpildīt iepirkumu rezultātā noslēgto līgumu saistības.³⁸

³³ Valsts kontroles 2023. gada 18. maija revīzijas ziņojums “Vai jaunizveidotās pašvaldības ir izvērtējušas līdzdalību kapitālsabiedrībās normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un atbilstoši labai praksei?”. Pieejams: <https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29653-lrF-PwLWjPFLz4PSsP2ifmVLofX68cru.pdf> 13. un 21. lpp. [aplūkots 21.03.2025.]

³⁴ Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likums: LV likums. Pieņemts: 16.10.2014., 7. panta pirmā daļa.

³⁵ Valsts kontroles 2023. gada 18. maija revīzijas ziņojums “Vai jaunizveidotās pašvaldības ir izvērtējušas līdzdalību kapitālsabiedrībās normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā un atbilstoši labai praksei?”. Pieejams: <https://lrvk.gov.lv/lv/getrevisionfile/29653-lrF-PwLWjPFLz4PSsP2ifmVLofX68cru.pdf>, 22. lpp. [aplūkots 21.03.2025.]

³⁶ Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdes darba kārtība un sēdes ieraksts. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/webSNbyDate?OpenView&count=1000&restrictToCategory=18.06.2024> [aplūkots 19.03.2025.]

³⁷ Konkurences padomes 2023. gada 21. decembra vēstule Nr. 1.7-2/1526 “Par SIA “CIRIŠU HES””. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20231221_kvd_cirisu-hes_lidzdalibas-izvertejums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

³⁸ Konkurences padomes 2024. gada 8. janvāra vēstule Nr.1.7-2/12 “Par SIA “Daugavpils autobusu parks””. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/050124_kp_dvp.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

3.4. Konsultēšanās ar komersantus pārstāvošām organizācijām

Ceturtkārt, izvērtējuma sagatavošanā publiskai personai ir jākonsultējas ar komersantus pārstāvošām biedrībām vai nodibinājumiem,³⁹ lai noskaidrotu privātā sektora pozīciju un iespējas konkrēto pakalpojumu sniegšanā vai preču ražošanā. Šādas konsultācijas ir arī veids, kā nodot privātajam sektoram informāciju, ka kādā jomā ir konstatējama tirgus nepilnība un pieprasījums ir lielāks nekā piedāvājums. Attiecīgi privātais sektors var vērtēt, vai iesaistīties komercdarbībā konkrētajā nozarē. Padome aicinājusi šādas konsultācijas ar komersantus pārstāvošām biedrībām vai nodibinājumiem (t. sk. pašiem komersantiem) veikt regulāri, novērtējot konkurences neitralitātes risku⁴⁰, lai ne tikai identificētu iespējamās konkurences neitralitātes pārkāpumu riskus, bet arī tos novērstu.⁴¹

Latvijā ir tādas lielas komersantus pārstāvošas biedrības kā Latvijas Tirdzniecības un rūpniecības kamera un arī Latvijas Darba devēju konfederācija, kuras vienlaikus pārstāv plašu komersantu loku un kuras publiskām personām ir ērti uzrunāt un sasniegt, lai salīdzinoši ātri iegūtu to viedokli par šādu iespējamu publisku personu iesaistīšanos komercdarbībā. Šīs arī ir tās organizācijas, kas aktīvi iesaistās diskusijās par nepieciešamajām izmaiņām normatīvajā regulējumā, tajā skaitā piedaloties Komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdē. Tomēr šīs nav vienīgās komersantus pārstāvošas biedrības, ar kurām konsultēties, jo vēl ir virkne komersantus pārstāvošu biedrību, kas pārstāv komersantu intereses konkrētās to darbību jomās.

Savukārt publiskā sektora pārstāvji kā problēmu norāda, ka ir tādas nepievilcīgas nozares, kurās privātais sektors nevēlas iesaistīties,⁴² tādējādi attaisnojot un pamatojot publisku personu iesaistīšanos komercdarbībā ar tirgus nepilnības situāciju. Arī Padome ir konstatējusi, ka, piemēram, attiecībā uz pārvaldīšanas pakalpojumu sniegšanu dzīvojamām mājām, kuru apsaimniekošanu privātie komersanti nevēlas uzņemties, piemēram, sliktā tehniskā stāvokļa,⁴³ iedzīvotāju zemās maksātspējas, nevēlēšanās iesaistīties māju tehniskā stāvokļa uzlabošanā u. c. iemeslu dēļ, ir iespējams konstatēt tirgus nepilnību, un tikai tādos gadījumos šo pakalpojumu sniegšana pašvaldības kapitālsabiedrības ietvaros ir atbalstāma.⁴⁴ Līdz ar to tādās nozarēs būtu pamats konstatēt tirgus nepilnības situāciju un publiskās personas caur līdzdalību kapitālsabiedrībās varētu nodrošināt attiecīgos pakalpojumus sabiedrībai.

³⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 88. panta otrā daļa.

⁴⁰ Konkurences neitralitātes izvērtēšanas vadlīnijas. Pieejamas: https://ej.uz/konkurences_neitralitate [aplūkots 23.03.2025.]

⁴¹ Konkurences padomes 2024. gada 29. maija vēstule Nr. 1.7-2/563 "Par Valsts sabiedrību ar ierobežotu atbildību "Nacionālais rehabilitācijas centrs "Vaivari"". Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240529_kp-atz_vaivari.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

⁴² Tautsaimniecības, agrārās, vides un reģionālās politikas komisijas 2024. gada 18. jūnija sēdes darba kārtība un sēdes ieraksts. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/webSNbyDate?OpenView&count=1000&restrictToCategory=18.06.2024> [aplūkots 19.03.2025.]

⁴³ Konkurences padomes 2024. gada 4. oktobra vēstule Nr. 1.7-2/1042 "Par SIA "SALDUS KOMUNĀLSERVISS". Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20241004_kpatz_sal-dus-komunalserviss.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

⁴⁴ Konkurences padomes 2024. gada 23. janvāra vēstule Nr. 1.7-2/85 "Par SIA "PREIĻU SAIMNIEKS"". Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240122_kvd_preilu-saimnieks-lidzdalibas-izvertejums.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

Tomēr, neskatoties uz šiem apstākļiem par privātā sektora nevēlēšanos iesaistīties atsevišķās komercdarbības nozarēs, šāda publisko personu konsultēšanās ar privāto sektoru jebkurā gadījumā ir obligāts priekšnoteikums, lai konstatētu, vai privātajam sektoram ir interese sniegt konkrētos pakalpojumus.

3.5. Konsultēšanās ar Konkurences padomi

Piektkārt, publiskai personai ir jākonsultējas ar Padomi kā kompetento institūciju konkurences aizsardzības jomā,⁴⁵ un šī konsultēšanās ir juridiskā un ekonomiskā izvērtējuma komponente. Lai gan vienā no Padomes atzinumiem ir atrodama norāde, ka šī konsultēšanās veicama paralēli izvērtējuma veikšanai,⁴⁶ tomēr praksē Padomei ir iesniedzams jau sagatavots izvērtējums. Šādā izvērtējumā ir jābūt ietvertam vērtējumam par visiem iepriekš minētajiem nosacījumiem, tajā skaitā arī par konsultēšanos ar komersantus pārstāvošajām organizācijām. Šo organizāciju sniegto viedokli Padome vērtē kā priekšnoteikumu tam, lai iepazītos ar izvērtējumu un sniegtu atzinumu.⁴⁷

Kā tas tieši gramatiski noteikts Iekārtas likuma 88. panta otrajā daļā, Padomei ir tikai konsultanta tiesības un tās ieteikumi publiskai personai un tās kapitālsabiedrībai nav saistoši – tām nav pienākuma ievērot Padomes atzinumā par izvērtējumu norādītos ieteikumus. Turklāt Padome savu atzinumu var sniegt tikai tad, ja publiskas personas kapitālsabiedrība tai šādu izvērtējumu iesniedz saskaņošanai. Ja publiskas personas kapitālsabiedrība šādu izvērtējumu vispār nesagatavo vai arī ja to sagatavo, bet neiesniedz Padomei, tad Padomei nav pilnvaru (tiesību) pieprasīt tā iesniegšanu tai izskatīšanai un atzinuma sniegšanai.

Ņemot vērā minēto, šobrīd Padomes loma ir daļēji pasīva – tai ir iespēja sniegt savu atzinumu tikai tad, ja publiskas personas kapitālsabiedrība pati pie tās vērsas, iesniedz izvērtējumu un lūdz sniegt atzinumu.

Ari Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) savā Ekonomiskajā pārskatā par Latviju Padomes pilnvaras apzīmējusi kā padomdevēja lomu (*advisory role*). Tādēļ tās ieteikums bijis stiprināt Padomes pilnvaras valsts kapitālsabiedrību konkurences neitralitātes nodrošināšanai, lai mazinātu šķēršļus konkurencei, paplašināt Padomes pilnvaras attiecībā uz tirgus izpēti veikšanu un normatīvo aktu novērtēšanas uzsākšanu, kā arī valsts kapitālsabiedrību lietderības izvērtēšanu, lai nodrošinātu konkurences neitralitāti.⁴⁸

⁴⁵ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002., 88. panta otrā daļa.

⁴⁶ Konkurences padomes 2024. gada 30. septembra vēstule “Par līdzdalības izvērtējumu”. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240926_kp_atzinums_piejura.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

⁴⁷ Konkurences padome 2024. gada 7. augusta vēstule Nr. 1.7-2/794 “Par SIA “VNK serviss””. Pieejama: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240807_KP%20atz_VNK%20serviss.pdf [aplūkots 23.03.2025.]

⁴⁸ OECD Economic Surveys: Latvia 2024. Pieejams: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-economic-surveys-latvia-2024_dfeae75b-en.html [aplūkots 23.03.2025.]

4. Iespējamie risinājumi

Nemot vērā iepriekš norādītos nosacījumus, kas publiskai personai jāizpilda un jāievēro saistībā ar komercdarbības uzsākšanu un turpināšanu, un ar to izpildi saistītās problēmas, autores vērtējumā būtu nepieciešams veikt izmaiņas normatīvajā regulējumā. Lai gan izmaiņas sagaida gan publiskā, gan privātā sektora pārstāvji, autores vērtējumā ar izmaiņām būtu jāstiprina tieši Konkurences padomes pilnvaras, ko savukārt vēlas privātā sektora pārstāvji. Savukārt publiskā sektora izteiktie aicinājumi mazināt publisku personu pienākumus un nosacījumus saistībā ar iesaistīšanos komercdarbībā un to neveikšanu nav atbalstāmi, jo tie palielinās konkurences neitralitātes principa pārkāpumu risku un paplašinās publisku personu iesaistīšanos komercdarbībā. Turklāt publisku personu un privātpersonu veiktajai komercdarbībai nosacījumi tomēr nebūtu vienādojami, ņemot vērā publiskajām personām publisko tiesību jomā piešķirtās tiesības, kādu nav privātpersonām, – izdot normatīvos aktus, pieņemt lēmumus un panākt, ka rīcība vērsta uz konkrētu personu vai regulē konkrētu gadījumu (individuālās formas).⁴⁹

Tādēļ autores priekšlikums būtu paplašināt Padomei Iekārtas likuma 88. panta otrajā daļā noteiktās pilnvaras un paredzēt Padomei tiesības jebkurā brīdī uzlikt par pienākumu publiskai personai veikt šī panta otrajā un septītajā daļā norādīto kapitālsabiedrības dibināšanas, līdzdalības iegūšanas vai līdzdalības pārvērtēšanas izvērtējumu, ja publiska persona nav veikusi to normatīvajos aktos noteiktajā termiņā un kārtībā, un iesniegt to saskaņošanai Padomei.

Grozījumi nepieciešami tieši attiecībā uz Padomes pilnvaru paplašināšanu, jo tā pārbauda publiskas personas veikto izvērtējumu un arī to, vai publiska persona izpildījusi visus iepriekš minētos kritērijus, tajā skaitā veikusi pilnīgu un vispusīgu ekonomisko un juridisko izvērtējumu, konsultējusies ar komersantus pārstāvošajām organizācijām.

Padomes pilnvaras ir nepieciešams paplašināt tāpēc, ka šobrīd normatīvajos aktos:

- 1) nav noteikta publiskai personai piemērojama sankcija par līdzdalības iegūšanas vai pārvērtēšanas neveikšanu (arī nepilnīgu veikšanu, neizpildot visus nosacījumus un kritērijus) noteiktajā termiņā;
- 2) Padomei nav noteiktas tiesības pieprasīt publiskai personai šādu izvērtējumu uzrādīt;
- 3) Padomei nav paredzētas tiesības uzlikt par pienākumu šādu izvērtējumu veikt;
- 4) nav noteikts Padomes pienākums kontrolēt un uzraudzīt šāda izvērtējuma veikšanu noteiktajā termiņā.

Padomes izvērtējuma saņemšana nav arī noteikta kā priekšnoteikums (obligāti izpildāms nosacījums) publiskas personas kapitālsabiedrības dibināšanai (piemēram, kā priekšnoteikums, lai Uzņēmumu reģistrs reģistrētu kapitālsabiedrību komercreģistrā), līdzdalības iegūšanai vai saglabāšanai. Jebkuru no minētajām darbībām publiska persona praktiski var veikt, arī šādam izvērtējumam neesot. Savukārt, ja publiska persona līdzdalības kapitālsabiedrībā iegūšanas vai pārvērtēšanas izvērtējumu ir sagatavojusi, iesniegusi to Padomei un saņēmusi Padomes atzinumu, šobrīd likumā nav noteikts pienākums publiskai personai to arī ievērot, un praksē publiska

⁴⁹ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. 2021, 85. lpp.

persona var turpināt kapitālsabiedrības dibināšanu vai saglabāt līdzdalību kapitālsabiedrībā arī tad, ja Padome ir norādījusi uz to, ka publiskas personas līdzdalība kapitālsabiedrībā konkrēto komerciālo darbību veikšanai nav pieļaujama vai jau esošās darbības ir izbeidzamas.

Ņemot vērā minēto, pašreizējais regulējums un Padomes pilnvaru trūkums pietiekami efektīvi nenodrošina Iekārtas likuma 88. panta otrajā un septītajā daļā publiskai personai noteiktā pienākuma īstenošanu, tādēļ arī ir nepieciešams papildināt Iekārtas likuma 88. pantā noteiktās Padomes pilnvaras.

Kopsavilkums

1. Publiskās personas var iesaistīties komercdarbībā tikai tad, ja tās ievēro visus Iekārtas likuma 88. pantā un Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likumā noteiktos nosacījumus. Pirmkārt, kapitālsabiedrības komerciālajām darbībām ir jāizriet no publiskas personas funkcijām. Otrkārt, ir jāizpildās vismaz vienam no trijiem Iekārtas likuma 88. panta pirmajā daļā noteiktajiem izņēmuma nosacījumiem, kad publiskas personas caur līdzdalību kapitālsabiedrībā var iesaistīties komercdarbībā. Treškārt, publiskām personām ir jāsaņem šādas paredzētās darbības tiesiskuma un ekonomiskā lietderīguma izvērtējums, kura laikā ir jākonsultējas ar komersantus pārstāvošajām organizācijām. Ceturtkārt, sagatavotais izvērtējums ir jāiesniedz Konkurences padomei nesaistoša atzinuma saņemšanai par nosacījumu ievērošanu.
2. Konkurences padome un Valsts kontrole ir konstatējušas, ka praksē publiskas personas iesaistās komercdarbībā, neievērojot vismaz vienu vai vairākus no noteiktajiem nosacījumiem. Tādējādi publiskas personas paaugstina konkurences neitralitātes pārkāpuma risku un, iespējams, rīkojas nelietderīgi ar tās finanšu līdzekļiem un mantu.
3. Konkurences padomei šobrīd ir tikai konsultanta loma attiecībā uz publiskas personas sagatavotā līdzdalības kapitālsabiedrībā izvērtējumu. Konkurences padomei nav pilnvaru pieprasīt iesniegt šādu izvērtējumu, ja publiska persona pati to neiesniedz, tai nav pilnvaru pieprasīt to veikt, ja publiska persona nav tādu veikusi, un tai nav tiesību prasīt publiskai personai ievērot Konkurences padomes atzinumā norādīto.
4. Konkurences padomes pilnvaras būtu nepieciešams paplašināt un paredzēt tai tiesības uzlikt par pienākumu publiskai personai veikt Iekārtas likuma 88. panta otrajā un septītajā daļā norādīto kapitālsabiedrības dibināšanas, līdzdalības iegūšanas vai līdzdalības pārvērtēšanas izvērtējumu, ja publiska persona nav veikusi to normatīvajos aktos noteiktajā termiņā un kārtībā, un iesniegt to saistoša atzinuma sniegšanai Konkurences padomei.

KLIMATNEITRALITĀTES KĀ VIDES TIESĪBU MĒRĶA IZPRATNE

CLIMATE NEUTRALITY AS AN OBJECTIVE IN ENVIRONMENTAL LAW

Dārta Ūdre, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

Climate change is giving rise to new objectives in environmental law. One of these objectives, set by the European Union, is climate neutrality which is guiding the development of other legislation at both EU and national levels. The courts also take this objective into account when adjudicating cases involving environmental law. However, even though the term “climate neutrality” is defined in the European Climate Act, climate neutrality does not have clear boundaries. In Latvia, too, the legislator is considering the possibility of defining climate neutrality in law. This article therefore provides an overview of the genesis of the term “climate neutrality” and the possibilities for defining it. The author concludes that the definitions proposed by the European Climate Act and the Latvian legislator are vague and puts forward several criteria that could help in defining it.

Atslēgvārdi: klimatneitralitāte, klimata pārmaiņas, vides tiesības

Keywords: climate neutrality, climate change, environmental law

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes¹ (turpmāk – Satversme) 115. pants garantē ikvienai personai tiesības dzīvot labvēlīgā vidē. Tiesības dzīvot labvēlīgā vidē ierasts aplūkot, ievērojot tādas principus kā novēršanas, izvērtēšanas, piesardzības un “piesārņotājs maksā” princips.² Visi šie principi ietver prezumpciju, ka ir iespējams konstatēt tiešu cēlonisku sakaru starp piesārņotāju, kurš vidi jau ir piesārņojis vai vēl tikai piesārņos, un konkrētu kaitējumu videi. Tomēr tādas konkrētas norises dabiskajā vidē, kas saistītas ar klimata pārmaiņām, piemēram, plūdus, karstuma viļņus, jūras līmeņa celšanos, ir ļoti grūti vai pat neiespējami sasaistīt ar konkrētu piesārņotāju. Tāpat klimata pārmaiņas noteic, ka valstīm nepieciešams ne tikai reaģēt uz notikušām vai plānotām darbībām, bet arī mainīt un pat pārorientēt veselās nozares uz klimatam draudzīgākiem risinājumiem. Tādējādi klimata pārmaiņas liek

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [29.11.2024. red.]

² Meiere S. Tiesības uz labvēlīgu vidi un to īstenošanas tiesiskās problēmas Latvijā. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte, 2013, 115. lpp.

vīdes tiesībām evolucionēt un meklēt jaunus principus un vadmotīvus, pēc kuriem valstis var savstarpēji vienoties par rīcību, kas ir vērsta uz klimata pārmaiņu, ciktāl to ietekmē cilvēce, novēršanu.

Klimatneitralitāte kā vīdes tiesību mērķis, uz ko valstij būtu jātiecas, minēts dažādos avotos – presē,³ valdību deklarācijās,⁴ dažāda līmeņa normatīvajos aktos^{5,6} un tiesu spriedumos.⁷ Likumsakarīgi, ka arī tiesību zinātnē šis jēdziens nav svešs. Tomēr tā saturs nebūt nav viennozīmīgi skaidrs, proti, klimatneitralitāte dažādos avotos tiek definēta atšķirīgi, kā arī reizēm tiek lietoti to it kā aizstājoši jēdzieni, kā, piemēram, “oglekļa neitralitāte”, “siltumnīcefekta gāzu neitralitāte”, “klimatnoturība” un “neto nulle”.

Lai tiesību jēdziens spētu veiksmīgi funkcionēt tiesību sistēmā kā rīks, kas palīdz gan likumdevējam, gan tiesību normu piemērotājam risināt attiecīgos tiesību strīdus, juristiem ir jāspēj to skaidri definēt tiesību normās vai arī piepildīt ar saturu tiesību interpretācijas ceļā, ja likumdevējs apzināti to nav definējis tiesību normā. Klimatneitralitātes kā ilgtermiņa mērķa kodificēšana pati par sevi rada izaicinājumus, jo tiesību normu izdevējs nevar paredzēt virkni apstākļu, kas tālākā nākotnē var ietekmēt šī mērķa īstenošanu.⁸ Vienlaikus literatūrā norādīts uz nepieciešamību skaidrāk definēt klimatneitralitātes jēdzienu, lai būtu iespējams ieviest šim mērķim pakārtotu konkrētu, industrijām paredzētu tiesisko regulējumu.⁹

Līdz ar to šī pētījuma mērķis ir palīdzēt definēt klimatneitralitātes kā vīdes tiesību mērķa saturu. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, pētījumā ir analizēta klimatneitralitātes kā vīdes tiesību mērķa ģenēze, ar juridiskajām metodēm analizējot starptautiskus un reģionālus tiesību aktus, kuri ir bijuši šī mērķa priekšvēstneši un kuros tas ticis sākotnēji formulēts. Ar analītisko metodi pētīta doktrīna vīdes tiesību jomā. Ar salīdzinošo metodi – dažādas klimatneitralitātes definīcijas, kas sniegtas tiesību aktos, rekomendācijās un politikas plānošanas dokumentos, cenšoties rast to vienojošos elementus.

Pētījums ir strukturēts divās nodaļās. Pirmā nodaļa veltīta klimatneitralitātes kā vīdes tiesību mērķa ģenēzei, meklējot tiesību normu, kurā tas pirmoreiz minēts

³ Latvijas sabiedriskā mediju portāls LSM.lv ir pat ieviesis atsevišķu sadaļu, kas veltīta klimatneitralitātei. Pieejams: <https://www.lsm.lv/temas/klimatneitralitate/> [aplūkots 23.11.2024.]

⁴ 14.12.2022. Deklarācija par Artura Krišjāņa Kariņa vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību. Deklarācijā klimatneitralitāte minēta veselas desmit reizes. Pieejams: <https://www.mk.gov.lv/lv/media/14490/download?attachment> [aplūkots 24.11.2024.]. Šobrīd spēkā esošajā valdības deklarācijā tiešas atsauces uz šo jēdzienu nav, bet tas vairākkārt norādīts rīcības plānā par deklarācijas izpildi. Ministru kabineta 20.01.2024. rīkojums Nr. 55. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/349266-par-valdibas-ricibas-planu-deklaracijas-par-evikas-silinas-vadita-ministru-kabineta-iecere-to-darbibu-istenosai> [aplūkots 24.11.2024.]

⁵ Eiropas Parlamenta un Padomes 30.06.2021. regula (ES) 2021/1119, ar ko izveido klimatneitralitātes panākšanas satvaru un groza Regulas (EK) Nr. 401/2009 un (ES) 2018/1999 (Eiropas Klimata akts). Pieņemta 30.06.2021. [24.11.2024. red.]

⁶ Enerģētikas likuma 51. panta trešās daļas 1. punkts. Enerģētikas likums: LV likums. Pieņemts 03.09.1998. [24.11.2024. red.]

⁷ Piemēram, Satversmes tiesas 27.10.2022. sprieduma lietā Nr. 2021-31-0103 36.1. un 36.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2022, Nr. 211.

⁸ Peeters M. & Misonne D. The European Union and its rule-creating force on the European continent for moving to climate neutrality by 2050 at the latest. In: L. Reins & J. Verschuuren (eds). Research handbook on climate mitigation law (2nd ed). Edward Elgar Publishing, 2022, p. 72.

⁹ Duwe M. et al. Can current EU climate policy reliably achieve climate neutrality by 2050? Post-2030 crunch issues for the move to a net zero economy. Ecologic Institute, Oeko-Institut, 2023, p. 28.

kā mērķis, kā arī analizējot iemeslus šāda mērķa formulēšanai. Otrā nodaļa veltīta klimatneitralitātes dažādo definīciju analīzei un salīdzināšanai Eiropas un Latvijas tiesiskajā telpā, piedāvājot kritērijus, pēc kuriem klimatneitralitātes jēdzienu varētu definēt. Pētījuma noslēgumā autore sniedz kopsavilkumu, kā arī norāda uz perspektīvām turpmāku salīdzinošo un empīrisko pētījumu veikšanā.

1. Klimatneitralitātes kā vides tiesību mērķa ģenēze

Klimata pētnieki runā par cilvēka izraisītām klimata pārmaiņām jau vismaz no 19. gadsimta beigām,¹⁰ tomēr līdz pirmajam visaptverošajam tiesību aktam šajā jomā bija jāgaida gana ilgi – Apvienoto Nāciju Organizācijas 1992. gada 9. maija Vispārējā konvencija par klimata pārmaiņām¹¹ (turpmāk – Klimata konvencija) ir pirmais starpvalstu līgums, kas tiešā veidā runā par klimata pārmaiņu radītajām sekām. Tās dalībnieces ir teju visas pasaules valstis, tostarp Latvija.¹² Klimata konvencija tika pieņemta pēc Apvienoto Nāciju Klimata pārmaiņu starpvaldību padomes (turpmāk – IPCC) izveides 1988. gadā, kas regulāri apkopo un atlasa jaunākos klimata zinātnieku atklājumus un sniedz rekomendācijas politikas veidošanai klimata jomā.

Klimata konvencija ir vispārīgi formulēta, tās 2. pantā ietverts konvencijas mērķis: “[...] sasniegt [...] siltumnīcefekta gāzu koncentrācijas stabilizāciju atmosfērā tādā līmenī, kas novērstu bīstamu antropogēnu iekļaušanos klimata sistēmā. Šāds līmenis jāsasniedz laikā, kas ir pietiekams, lai ļautu ekosistēmām dabiski pielāgoties klimata pārmaiņām un lai nodrošinātu ekoloģiski tīras pārtikas ražošanu un netraucētu ilgtspējīgai saimnieciskajai attīstībai.” Konvencijas 3. pantā nostiprināti principi, kas līgumslēdzējām jāievēro, tostarp ilgtspējīgas attīstības princips (3. panta 4. punkts), kā arī līgumslēdzējām jāveic aizsardzības pasākumi, lai paredzētu un novērstu vai neitralizētu klimata pārmaiņu cēloņus un mazinātu to kaitīgo ietekmi (3. panta 3. punkts). Tomēr Klimata konvencijā nav minēts klimatneitralitātes jēdziens.

Klimata konvencijai ir arī vairāki protokoli, nozīmīgākie no tiem – Kioto protokols¹³ un Parīzes nolīgums¹⁴. Ar Kioto protokolu likti pamati emisiju kvotu tirdzniecības sistēmai, bet Parīzes nolīgums ietver valstu vienošanos par kopīgu mērķi, kas izteikts kā globālās vidējās temperatūras nepalielināšanās par 2 °C, bet vēlams – 1,5 °C. Parīzes nolīgums citstarp paredz procesuāla rakstura saistības līgumslēdzējām saistībā ar pienākumu uzstādīt nacionālos klimata mērķus un regulāri par to sasniegšanu atskaitīties, kā arī uzstāda kvalitātes latīņu, kas līgumslēdzējām jāievēro, nosakot savus nacionālos plānus, proti, līgumslēdzējām ir jāņem

¹⁰ Edwards P. N. A Vast Machine: Computer Models, Climate Data, and the Politics of Global Warming. 1st ed., MIT Press, 2010, pp. 73–74.

¹¹ Apvienoto Nāciju Organizācijas 09.05.1992. Vispārējā konvencija par klimata pārmaiņām. Parakstīta 12.06.1992. [16.03.2025. red.]

¹² Kopskaitā 198 dalībvalstis. United Nations. Treaty Collection. Pieejams: https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en [aplūkots 24.11.2024.]

¹³ Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās konvencijas par klimata pārmaiņām 1997. gada 11. decembra Kioto protokols. Parakstīts 15.03.1999. [24.11.2024. red.]

¹⁴ Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējās konvencijas par klimata pārmaiņām 2015. gada 12. decembra Parīzes nolīgums. Parakstīts 22.04.2016. [24.11.2024. red.]

vērā aktuālās klimata zinātnieku paustās atziņas.¹⁵ Tomēr arī Klimata konvencijas protokolos nav atrodams klimatneitralitātes jēdziens.

Viena no Parīzes nolīguma ligumslēdzējpusēm ir Eiropas Savienība. Tādējādi Parīzes nolīgums ir saistošs arī Latvijai. Eiropas Savienībā gan pirms, gan pēc Parīzes nolīguma spēkā stāšanās 2016. gada 4. novembrī ir pieņemta virkne normatīvo aktu saistībā ar klimata pārmaiņu radīto seku novēršanu. Tomēr tieši pēc Parīzes nolīguma spēkā stāšanās 2018. gadā Eiropas Komisija nāca klajā ar paziņojumu par nepieciešamību sasniegt klimatneitralitāti ekonomikā, citstarp saistot to ar nepieciešamību nodrošināt Parīzes nolīguma ievērošanu.¹⁶

Atbilstoši šim paziņojumam pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes 2021. gada 30. jūnija regula (ES) 2021/1119, ar ko izveido klimatneitralitātes panākšanas satvaru un groza Regulas (EK) Nr. 401/2009 un (ES) 2018/1999 (turpmāk – Eiropas klimata akts), kuras 1. pantā citstarp norādīts, ka “[..] regulā ir izklāstīts saistošs mērķis līdz 2050. gadam panākt Savienībā klimatneitralitāti, tā tiecoties sasniegt Parīzes nolīguma 2. panta 1. punkta a) apakšpunktā nosprausto ilgtermiņa mērķi attiecībā uz temperatūras kāpuma iegrožošanu, un ir paredzēts satvars, kas ļauj panākt progresu, īstenojot Parīzes nolīguma 7. pantā nosprausto globālo mērķi attiecībā uz pielāgošanos”. Proti, Eiropas Klimata akts, kurā pirmo reizi Eiropas Savienības līmenī normatīvi uzstādīts klimatneitralitātes mērķis, šī mērķa nepieciešamību saista ar Parīzes nolīgumu, kurā šādi formulēta mērķa nemaz nav.

Literatūrā ar klimatneitralitāti tiek saistīts Parīzes nolīguma 4. panta 1. punkts¹⁷: “Lai sasniegtu 2. pantā izvirzīto ilgtermiņa mērķi – temperatūras kāpuma ierobežošanu –, Puses vēlas panākt, ka pasaules siltumnīcefekta gāzu emisijas maksimums iestājas pēc iespējas drīzāk, vienlaikus atzīdamas, ka jaunattīstības valstu Pusēm šā emisijas maksimuma iestāšanās prasīs ilgāku laiku un ka pēc tam emisijas līmenis tiek strauji samazināts saskaņā ar labākajām pieejamajām zinātnes atziņām, tādējādi gadsimta otrajā pusē panākot līdzsvaru starp siltumnīcefekta gāzu antropogēnajām emisijām no dažādiem avotiem un to piesaisti dažādās piesaistītājsistēmās, turklāt tas tiks darīts, ievērojot taisnīguma principu un ilgtspējīgas attīstības un nabadzības izskaušanas aspektus.”

Pati Eiropas Komisija priekšlikumā par Eiropas Klimata akta pieņemšanu klimatneitralitātes kā mērķa nosprašanu pamatoja ar Parīzes nolīguma 4. panta 4. punktu, proti, ka “pusēm, kas ir attīstītās valstis, ir jārāda priekšzīme un jāizvirza visas tautsaimniecības mēroga emisijas samazināšanas mērķrādītāji absolūtā izteiksmē”¹⁸. Komisija klimatneitralitāti saista arī ar Eiropas Savienības jau iepriekš paveikto periodā no 1990. līdz 2018. gadam, samazinot siltumnīcefekta gāzu emisijas un

¹⁵ Voigt C. The Power of the Paris Agreement in International Climate Litigation. Review of European Community & International Environmental Law. 2023, Vol. 32, issue 2, p. 239.

¹⁶ Eiropas Komisijas paziņojums “Tīru planētu visiem! Stratēģisks Eiropas ilgtermiņa redzējums par pārticīgu, modernu, konkurētspējīgu un klimatneitrālu ekonomiku” COM (2018) 773 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0773> [aplūkots 29.11.2024.]

¹⁷ Piemēram, Voigt C. 2023, p. 239, vai Oberthür S. Perspectives on EU Implementation of the Paris Outcome. Carbon & Climate Law Review. 2016, Vol. 10, issue 1, p. 41.

¹⁸ Priekšlikums. Eiropas Parlamenta un Padomes Regula, ar ko izveido klimatneitralitātes panākšanas satvaru un groza Regulu (ES) 2018/1999 (Eiropas Klimata akts). COM(2020) 80 final. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0080> [aplūkots 24.11.2024.]

veicinot ekonomisko izaugsmi.¹⁹ Tādējādi Eiropas Komisija ar šī ambiciozā mērķa – klimatneitralitātes – izvirzīšanu norādīja uz nepieciešamību Eiropas Savienībai būt pirmrindnieces statusā klimata tiesību jaunradē Parīzes nolīguma izpildei, kā arī saskatīja tajā pēctecību ilgstošai Eiropas Savienības tiesībpolitikai. Līdzīgu viedokli Eiropas Klimata akta pieņemšanas procesā izteikusi arī Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja.²⁰

Apkopojot minēto, secināms, ka klimatneitralitāte kā Eiropas Savienībā izvirzīts vides tiesību mērķis ir saistīta ar Parīzes nolīgumu divos aspektos – saturiskajā un tiesībpolitiskajā. Saturiski šī mērķa nepieciešamība var tikt pamatota ar Parīzes nolīgumā pausto apņemšanos nepieļaut temperatūras pieaugumu un nepieciešamību līdzsvarot siltumnīcefekta gāzu emisijas. Tādējādi, ja klimatneitralitātes jēdziens Eiropas Savienībā tiek saturiski saprasts kā kopsaucis tam, par ko pastāv vienošanās Parīzes nolīgumā, tad precīzi definētam šim jēdzienam vajadzētu viest lielāku skaidrību par to, kā Eiropas Savienība raugās uz Parīzes nolīguma mērķiem un to sasniegšanu. Savukārt tiesībpolitiski klimatneitralitātes mērķa izvirzīšana ir apliecinājums Eiropas Savienības kā attīstīto valstu līgumslēdzēju pārstāves ambīcijām vides tiesību evolūcijā.

2. Klimatneitralitātes definīcijas un ar to saistīti jēdzieni

Eiropas Klimata akta 2. panta 1. punkts definē klimatneitralitāti šādi: “Ne vēlāk kā līdz 2050. gadam Savienībā tiek līdzsvarots Savienības tiesību aktos reglamentētais Savienības mēroga siltumnīcefekta gāzu emisijas un piesaistes apjoms, un tas nozīmē, ka līdz minētajam termiņam tiek panākts emisiju neto nulles līmenis un pēc tam Savienība cenšas panākt negatīvu emisijas bilanci.” Precīzāks skaidrojums rodams Eiropas Klimata akta 4. panta 1. punktā, kurā kā starpposma mērķrādītājs 2030. gadam norādīts: “panākt, ka līdz 2030. gadam siltumnīcefekta gāzu neto emisijas apjoms (emisijas apjoms, no kura atskaitīts piesaistes apjoms) Savienībā ir samazinājies vismaz par 55 % salīdzinājumā ar attiecīgo 1990. gada līmeni.” Tātad klimatneitralitāte Eiropas Klimata akta kontekstā attiecas uz siltumnīcefekta gāzu emisiju samazināšanu un piesaisti tādām siltumnīcefekta gāzēm, kuru emisija jau ir regulēta ar Eiropas Savienības tiesību aktiem. Klimatneitralitātei kā mērķim noteikts arī starpmērķis 2030. gadam, kas izteikts procentuālā izteiksmē no konkrēti izmērāmiem rādītājiem 1990. gadā. Tomēr klimatneitralitātes sasniegšana tiek definēta kā stāvoklis, kurā tiek panākts neto nulles līmenis un pēc tam tiek uzturēta negatīva emisiju balance. Jēdziens “neto nulles līmenis” netiek plašāk skaidrots. Līdz ar to Eiropas Klimata akts, lai arī izvirza šādu mērķi, klimatneitralitāti definē drīzāk kā procesu ar izmērāmiem pieturas punktiem, bet pēc būtības nesniedz skaidru atbildi uz to, kas ir klimatneitralitāte.

Eiropas Savienības institūcijas savā komunikācijā un materiālos, kas izstrādāti sabiedrības informēšanai, izmanto visai plašu klimatneitralitātes skaidrojumu un

¹⁹ Climate Law (Legislative proposal). Roadmap. Ares(2020)119545. Pieejams: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=pi_com:Ares\(2020\)119545](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=pi_com:Ares(2020)119545) [aplūkots 24.11.2024.]

²⁰ Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par tematu “Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes regulai, ar ko izveido klimatneitralitātes panākšanas satvaru un groza Regulu (ES) 2018/1999 (Eiropas Klimata akts)” (COM(2020) 80 final – 2020/0036 (COD)). Pieņemts 16.07.2020.

ir arī nekonsekventas savā terminoloģijā. Piemēram, Eiropas Savienības Padome klimatneitralitāti skaidro kā iespējami lielāku siltumnīcefekta gāzu emisiju samazināšanu un atlikušo emisiju neitralizēšanu.²¹ Savukārt Eiropas Parlaments, skaidrojot Eiropas Klimata aktu, kas izvirza klimatneitralitāti kā Eiropas Savienības kopīgo mērķi, izmanto jēdzienu “oglekļneitralitāte”, tā skaidrojumā norādot uz nepieciešamību rast balansu starp oglekļa emisijām, uz oglekļa oksīda (!) glabāšanu un visu siltumnīcefekta gāzu neitralizēšanu.²² Eiropas Savienības Tiesa savā līdzšinējā praksē arī nav skaidrojusi klimatneitralitātes jēdzienu, tomēr tā klimatneitralitāti ir nosaukusi par vienu no Eiropas Savienības vides mērķiem.²³

Eiropas Cilvēktiesību tiesa, kuru nesaista Eiropas Savienības izvēlēta terminoloģija, savos nesenajos nolēmumos saistībā ar klimata pārmaiņām neizmanto jēdzienu “klimatneitrāls”, bet lieto jēdzienus “oglekļa neitrāls” un “neto neitrāls”.²⁴

Par spīti minētajām neskaidrībām terminoloģijā, jau Ministru kabineta 2020. gada 28. janvāra informatīvajā ziņojumā “Latvijas stratēģija klimatneitralitātes sasniegšanai līdz 2050. gadam” (turpmāk – Latvijas Klimatneitralitātes stratēģija) ir definēta klimatneitralitāte: “stāvoklis, kurā cilvēka darbība rada “nulles” neto ietekmi uz klimata sistēmu. Šāda stāvokļa sasniegšanai nepieciešams līdzsvarot siltumnīcefekta gāzu emisijas ar oglekļa dioksīda piesaisti.”²⁵ Tādējādi Latvijas Klimatneitralitātes stratēģija, pirmkārt, saista klimatneitralitāti ar cilvēka darbību, bet, otrkārt, atsaucas uz Eiropas Klimata aktā minēto “neto nulli”, kas arī šajā dokumentā nav plašāk skaidrota.

Citstarp, lai ieviestu Eiropas Klimata akta prasības, šobrīd Latvijā top arī Klimata likums.²⁶ Likumprojekta anotācijā norādīts, ka tajā izmantotie “termini ir iespēju robežās saskaņoti ar Latvijas klimata politikas plānošanas dokumentiem, ņemot vērā arī IPCC ziņojumos ietvertās terminu definīcijas, kas tiek izmantotas pasaulē citu valstu klimata likumos”²⁷. Likumprojektā piedāvātā klimatneitralitātes definīcija patiešām ir salīdzinoši precīzāka, proti, tā 1. panta pirmās daļas 17. punkts paredz, ka klimatneitralitāte ir “stāvoklis, kurā visas siltumnīcefekta gāzu emisijas, kas radušās šā likuma 1., 2., 3. un 4. pielikumā minētajās darbībās un avotos, tiek pilnā apmērā kompensētas ar oglekļa dioksīda piesaisti un (vai) oglekļa dioksīda uztveršanu”. Atsevišķi minētās panta daļas 37. punktā nosauktas arī konkrētas

²¹ Council of the European Union. 5 facts about the EU's goal of climate neutrality. Pieejams: <https://www.consilium.europa.eu/en/5-facts-eu-climate-neutrality/> [aplūkots 28.11.2024.]

²² What is carbon neutrality and how can it be achieved by 2050? Pieejams: <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20190926STO62270/what-is-carbon-neutrality-and-how-can-it-be-achieved-by-2050> [aplūkots 28.11.2024.]

²³ EST 22.06.2023. sprieduma lietā C-833/21 “Endesa Generación” 50. punkts. Klimatneitralitāte tikvien kā pieminēta pušu sniegtajos argumentos EST 04.10.2024. sprieduma lietā C-541/20 “Lithuania v Parliament and Council” 417., 998., 1001. un 1007. punktā.

²⁴ Piemēram, ECT 09.04.2024. sprieduma lietā “Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland” (pieteikuma Nr. 53600/20) 547. un 548. punkts.

²⁵ Ministru kabineta 28.01.2020. informatīvais ziņojums “Latvijas stratēģija klimatneitralitātes sasniegšanai līdz 2050. gadam”. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/342214-latvijas-strategija-klimatneitralitates-sasniesganai-lidz-2050-gadam> [aplūkots 28.11.2024.]

²⁶ Likumprojekts “Klimata likums” (Nr. 718/Lp14). Pieejams: [https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/webAll?SearchView&Query=\(\[Title\]=*klimata+likums*\)&SearchMax=0&SearchOrder=4](https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/webAll?SearchView&Query=([Title]=*klimata+likums*)&SearchMax=0&SearchOrder=4) [aplūkots 16.03.2025.]

²⁷ Likumprojekta “Klimata likums” anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/DD90E00D1999004DC2258BAC00290D07?OpenDocument> [aplūkots 28.11.2024.]

siltumnīcefekta gāzes. Tādējādi, līdzīgi kā Eiropas Klimata aktā, piedāvājums ir saistīt klimatneitralitāti tikai ar konkrētu, bet ne visu cilvēka darbību rezultātā radīto atsevišķu siltumnīcefekta gāzu emisiju. Vienlaikus klimatneitralitāte netiek saistīta ar šo konkrēto emisiju samazināšanu, bet gan ar oglekļa dioksīda (nevis visu siltumnīcefekta gāzu) piesaisti vai uztveršanu. Tāpat definīcija neparedz konkrētu rādītāju procentuālā izteiksmē vai laika nogrieznī, kas būtu jāsasniedz un kas ir ietverts Eiropas Klimata aktā. Citiem vārdiem, atšķirībā no Eiropas Klimata akta likumprojekta definīcija piedāvā tikai absorbēt vai uztvert emisijas bez to apjoma un laika ierobežojuma. Lai arī Eiropas Klimata aktā sniegtā definīcija ir nekonkrēta, likumdevējam ir nopietni jāapsver, vai ir nepieciešams un Eiropas Savienības tiesībām atbilstoši papildināt Latvijas tiesisko sistēmu ar jaunu, atšķirīgu klimatneitralitātes definīciju.

Kā jau norādīts, Parīzes nolīguma 4. panta 1. punkts liek Parīzes nolīguma dalībvalstīm ņemt vērā zinātnieku paustās atziņas. Tādēļ klimatneitralitātes definēšanai lietderīgi analizēt arī IPCC sniegtās rekomendācijas. Tomēr arī IPCC nesniedz klimatneitralitātes definīciju. Sava pēdējā ziņojuma glosārijā IPCC gan skaidro citus jēdzienus, ar kuriem, kā minēts, ir skaidrots un aizvietots “klimatneitralitātes” jēdziens.²⁸ Glosārijā norādīts, ka “neto nulles CO₂ emisijas ir stāvoklis, kurā antropogēnās oglekļa dioksīda emisijas ir līdzsvarotas ar antropogēno oglekļa dioksīda piesaisti noteiktā laikposmā. [...] Jēdziens ir tuvs oglekļa neitralitātei, kas ir plašāks un attiecas arī uz emisijām ārpus attiecīgās valsts teritorijas”. Savukārt “neto nulles SEG emisijas ir stāvoklis, kurā mērītas antropogēno siltumnīcefekta gāzu emisijas ir līdzsvarotas ar mērītām antropogēno siltumnīcefekta gāzu piesaistes emisijām noteiktā laikposmā. [...] Jēdziens ir tuvs SEG emisiju neitralitātei, kas ir plašāks un attiecas arī uz emisijām ārpus attiecīgās valsts teritorijas”.

Minētajās citu jēdzienu definīcijās var saskatīt atsevišķus elementus, kas ir kopīgi Eiropas Klimata akta un likumprojekta “Klimata likums” definīcijām klimatneitralitātes jēdzienam. Lai arī klimata zinātnieki nedefinē klimatneitralitāti, nevar ignorēt apstākli, ka Eiropas Savienības un tātad Latvijas tiesību sistēmā tas ir izvirzīts kā juridiski saistošs mērķis. Autore abstrahējas no tā, vai Latvija drīkst ieviest jaunu klimatneitralitātes definīciju, kas to raksturo kā stāvokli, nevis procesu. Tomēr, ja reiz klimatneitralitāte kā vides tiesību mērķis Eiropas Savienībā ir saistīts ar Parīzes nolīguma prasību izpildi, tad jēdziena skaidrošanai ir lietderīgi meklēt kritērijus, ko citu klimata mērķu definēšanai izmanto IPCC, kā arī ņemt vērā Klimata konvencijas un Parīzes nolīguma tekstu. Tādēļ autore, ievērojot šajā rakstā aplūkotos piemērus klimata mērķu definēšanā, piedāvā klimatneitralitātes definīciju veidot atbilstoši šādiem kritērijiem:

- 1) antropogēnā ietekme – siltumnīcefekta gāzes rada arī dabiskā vide, bet vides tiesību mērķi Klimata konvencijā un Parīzes nolīgumā ir saistīti ar antropogēno ietekmju samazināšanu;
- 2) atskaites punkts laikā – klimats mainās un dažādu apstākļu ietekmē ir mainījies nepārtraukti, bet klimata mērķu sasniegšanu saskaņā ar Klimata konvenciju mēra iepretim 1990. gada līmenim (ja vien pati valsts nav apņēmusies darīt vairāk). Tātad jāneitralizē nevis visas cilvēces pastāvēšanas

²⁸ IPCC. AR6 Synthesis Report: Climate Change 2023, pp. 126–127.

laikā uzkrātās, bet gan tikai tās cilvēka radītās ietekmes sekas, kas pārsniedz noteiktā laikā esošu ietekmes līmeni;

- 3) atskaites punkts apjoma ziņā – klimata pārmaiņas veicina teju visas pasaules valstis, tādēļ arī forma, kādā Parīzes nolīgumā valstis ir apņēmušās rīkoties, neparedz, ka kādai vienai valstij jāpiesaista visu pārējo valstu radītās siltumnīcefekta gāzu emisijas;
- 4) siltumnīcefekta gāzu emisiju samazināšana un piesaiste vai uztveršana – atbilstoši IPCC skaidrojumiem emisiju līdzsvarošana ietver visus šos elementus, nevis tikai emisiju piesaistišanu vai uztveršanu.

Likumdevējam, izvēloties definēt kādu tiesību jēdzienu, nevis ietvert to likumā kā nenoteiktu juridisku jēdzienu, ir būtiski aptvert jēdzienu pilnīgi, neveidojot likuma robus, kas vēlāk tiesību piemērotājam jārisina tiesību tālākveidošanas ceļā. Tādēļ turpmāki salīdzinoši un empīriski pētījumi par tiesu praksi klimatneitralitātes definēšanā un par gaidāmo Eiropas Savienības Tiesas spriedumu lietā “Global Legal Action Network and CAN-Europe v Commission”²⁹ varētu papildināt šajā rakstā paustās atziņas un precizēt labāko pieeju klimatneitralitātes definēšanai un izpratnei. Izpētes vērts ir arī jautājums par dalībvalstu brīvību sniegt precizējošas klimatneitralitātes jēdziena definīcijas.

Kopsavilkums

1. Klimatneitralitāte ir Eiropas Savienībā izvirzīts vides tiesību mērķis, kas ir saistīts ar Parīzes nolīgumu divos aspektos – saturiskajā un tiesībpolitiskajā. Saturiski Eiropas Savienības likumdevējs to saista ar Parīzes nolīguma prasību izpildi pēc būtības. Tiesībpolitiski klimatneitralitātes mērķa izvirzīšana ir apliecinājums Eiropas Savienības ambīcijām vides tiesību evolūcijā.
2. Starptautisko tiesību līmenī klimatneitralitāte netiek definēta.
3. Klimatneitralitāte Eiropas Klimata aktā definēta kā process, kas turpinās mūžīgi. Papildus vērtējams jautājums, vai jēdziens varētu tikt uzskatīts par Eiropas Savienības autonomo jēdzienu.
4. Likumprojektā “Klimata likums” klimatneitralitāti piedāvāts definēt kā stāvokli emisiju kompensēšanai bez emisiju atskaites punkta laikā vai apjomā.
5. Lai tiesību jēdziens veiksmīgi funkcionētu tiesību sistēmā un lai tiesību piemērotājam nebūtu jāķeras pie tiesību tālākveidošanas, ir būtiski definēt to precīzi.
6. Lai gan klimatneitralitāte netiek definēta ne Klimata konvencijā, ne Parīzes nolīgumā, ne IPCC glosārijā, šajos avotos iespējams rast kritērijus klimatneitralitātes korektākai definēšanai – antropogēna ietekme, atskaites punkts laika un apjoma ziņā, kā arī siltumnīcefekta gāzu emisiju samazināšana un piesaiste vai uztveršana.

²⁹ EST lieta T-120/24.

**INDIVĪDA TIESĪBU
IEROBEŽOŠANAS
UN AIZSARDZĪBAS
KRIMINĀLTIESISKIE UN
KRIMINĀLPROCESUĀLIE
LĪDZEKĻI: MŪSDIENU
IZAICINĀJUMI,
AKTUALITĀTES UN
RISINĀJUMI**

VĀRDA BRĪVĪBAS IEROBEŽOŠANA UN AIZSARDZĪBA: KRIMINĀLTIESISKIE RISINĀJUMI NAIDA RUNAS UN AIZSKAROŠA SATURA KONTEKSTĀ

RESTRICTIONS AND PROTECTION OF FREEDOM OF EXPRESSION: CRIMINAL JUSTICE SOLUTIONS IN THE CONTEXT OF HATE SPEECH AND OFFENSIVE CONTENT

Ēriks Treļš, *Dr. iur.*

Valsts policijas koledžas docents

Summary

The invasion of Ukraine by the Russian Federation and the hostilities in its territory contributed to the activities of persons disloyal to the Republic of Latvia, including the dissemination of hostile content both in the internet environment and in public places during unauthorized events. The author of this article seeks to determine the boundary between the right to freedom of expression on one hand, and the prevention of the dissemination of hateful content on the other.

Atslēgvārdi: vārda brīvība, naida runa, nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana, sociālā naida un nesaticības izraisīšana

Keywords: freedom of expression, hate speech, triggering of national, ethnic and racial hatred, incitement of social hatred and enmity

Ievads

Latvijas Republikas Satversmes 100. pants nosaka: “Ikvienam ir tiesības uz vārda brīvību, kas ietver tiesības brīvi iegūt, paturēt un izplatīt informāciju, paust savus uzskatus. Cenzūra ir aizliegta.”¹ Tomēr vārda brīvība nenozīmē visatļautību, un tā likumā paredzētos gadījumos var būt ierobežota.

Šī raksta autors kopā ar Valsts policijas koledžas docenti Ilzi Sokolovsku, analizējot normatīvā regulējuma attīstību Latvijā lietās par naida izraisīšanu, jau iepriekš bija nonākuši pie secinājumiem, ka “naida vai nesaticības izraisīšana pret sociālo grupu vai tās pārstāvi apdraud sabiedrībā pastāvošo grupu sociālo vienlīdzību” un ka

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.01.2019. red.]

“apdraudējums kādai no sabiedrībā pastāvošām sociālām grupām ir apdraudējums valstij kopumā”². Naidīga satura izplatīšana interneta vidē un naida izraisīšana reālā vidē iziet ārpus vārda brīvības robežām, jo cilvēktiesību aizsardzības kontekstā apdraud citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu un sabiedrības drošību, kā arī citas ar likumu aizsargājamās intereses.

Kontekstā ar naida izraisīšanu gan sabiedrībā, gan zinātnieku un lietpratēju vidū bieži tiek lietoti jēdzieni “naida noziegums” un “naida runa”. Abi jēdzieni nav nostiprināti Latvijas normatīvajā regulējumā. Eiropas Padomes skaidrojumā attiecībā uz jēdzienu “naida runa” tiek atzīmēts, ka tā pārklāj visas izteiksmes formas, kas izplata, mudina, veicina vai attaisno rasistisku naidu, ksenofobiju, antisemitismu vai citas naida formas, kas balstītas uz neiecietību, iekļaujot neiecietību, kas nāk no agresīva nacionālisma, etnocentrisma, diskriminācijas un naida pret minoritātēm, migrantiem un ārvalstu izcelsmes cilvēkiem.³

Latvijas Republikas Tiesībsarga biroja veiktajā pētījumā attiecībā uz jēdziena “naida noziegums” izmantošanu Latvijas normatīvajā regulējumā ir atrunāts, ka “nepieciešams konstatēt divus kritērijus: (a) noziedzīgā nodarījuma sastāvs ir iekļauts Krimināllikumā; (b) noziedzīgā nodarījumā ir konstatējams naida motīvs pret konkrētu aizsargājamo sabiedrības grupu”⁴. Visbiežāk jēdzienus “naida noziegums” un “naida runa” piemin kontekstā ar Krimināllikuma 78. pantā “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” un 150. pantā “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana” paredzētajiem nodarījumiem. Krimināllikuma 78. pants paredz atbildību “par darbību, kas vērsta uz nacionālā, etniskā, rasu vai reliģiskā naida vai nesaticības izraisīšanu”, bet 150. pants – “par darbību, kas vērsta uz naida vai nesaticības izraisīšanu atkarībā no personas dzimuma, vecuma, invaliditātes vai jebkuru citu pazīmju dēļ, ja ar to radīts būtisks kaitējums”⁵. 2021. gada 6. jūlijā tika veikti grozījumi Krimināllikuma 48. panta “Atbildību pastiprinošie apstākļi” pirmajā daļā, papildinot paredzēto apstākļu uzskaitījumu un nosakot, ka par atbildību pastiprinošo var atzīt apstākli, ka “noziedzīgs nodarījums izdarīts rasistisku, nacionālu, etnisku vai reliģisku motīvu vai sociālā naida dēļ”⁶.

Statistiskie dati liecina, ka naida izraisīšana nezaudē savu aktualitāti Latvijas teritorijā. Saskaņā ar Iekšlietu ministrijas Informācijas centra datiem, pēdējo desmit gadu laikā pēc Krimināllikuma 78. panta tika uzsākti 109 kriminālprocesi (2015. gadā – 10, 2016. gadā – 6, 2017. gadā – 1, 2018. gadā – 7, 2019. gadā – 5, 2020. gadā – 5, 2021. gadā – 4, 2022. gadā – 32, 2023. gadā – 10, 2024. gadā – 29) un pēc Krimināllikuma 150. panta – 38 kriminālprocesi (2015. gadā – 1, 2016. gadā – 5,

² Treļš Ē., Sokolovska I. Kriminālatbildības par naida izraisīšanu Latvijā vēsturiskā attīstība un nākotnes perspektīvas. Grām.: Likumdošana un tās rezultāts Latvijā: pagātnes mācības, mūsdienu tendences, problēmas un risinājumi. Latvijas Universitātes 82. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 263. lpp. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/juzk.82.28> [aplūkots 25.02.2025.]

³ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to Member States on “Hate Speech”. Council of Europe. Pieejams: <https://rm.coe.int/1680505d5b> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴ Naida runas un naida noziegumu atpazīšanas un izmeklēšanas prakses problēmaspekti Latvijas Republikā. Rīga: Latvijas Republikas Tiesībsarga birojs, 2016, 9. lpp. Pieejams: https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2022/07/naida_noziegumu_un_naida_runas_izmeklesana_lv_2016_1496214733.pdf [aplūkots 25.02.2025.]

⁵ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [01.01.2025. red.]

⁶ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 06.07.2021. [05.08.2021. red.]

2017. gadā – 2, 2018. gadā – 0, 2019. gadā – 2, 2020. gadā – 11, 2021. gadā – 6, 2022. gadā – 6, 2023. gadā – 1, 2024. gadā – 4).⁷ Latvijas Republikas teritorijā naida noziegumi galvenokārt izpaužas kā naida runa, aizvainojošu komentāru un publikāciju ievietošana internetā, izmantojot automatizētu datu apstrādes sistēmu, lai veiktu darbības, kas vērstas uz naida vai nesaticības izraisīšanu.⁸

Krievijas Federācijas iebrukums Ukrainā un karadarbība tās teritorijā veicināja Latvijas Republikai nelojālo personu aktivitātes, tai skaitā naidīgā satura izplatīšanu gan interneta vidē, gan sabiedriskās vietās nesankcionēto pasākumu laikā,⁹ kas savukārt ietekmēja Krimināllikuma 78. pantā paredzēto nodarījumu skaita ievērojamo pieaugumu 2022. gadā. Publiskā pārskatā par Valsts drošības dienesta darbību tiek norādīts, ka “pieauguma pamatā bija noziegumi, kuru novēršana ir sarežģīta, proti, naida runas gadījumi, kas izpaudās Krievijas agresijas noliegšanā, īstenoto kara noziegumu attaisnošanā, starpetniskā naida izraisīšanā”¹⁰. Diemžēl karš turpinājās, un arī 2025. gadā publicētajā “Publiskajā pārskatā par Valsts drošības dienesta darbību 2024. gadā” ir norādīts, ka 2024. gadā biežākais kriminālprocesu uzsākšanas iemesls “bija tā dēvētā naida runa Krievijas agresijas un interešu atbalstam, kas bijusi starp biežākajiem kriminālprocesu sākšanas iemesliem arī iepriekšējos gados”¹¹.

Iekšlietu ministrijas Informācijas centra dati liecina, ka laika posmā no 2009. gada 1. jūlija, kad stājās spēkā grozījumi Krimināllikumā¹², kas paredzēja atbildību par genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošanu, līdz 2022. gada 1. janvārim Krimināllikuma 74.¹ pants “Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana” praksē tika piemērots tikai 7 reizes (2014. gadā – 1, 2018. gadā – 2, 2019. gadā – 2, 2020. gadā – 1, 2021. gadā – 1).¹³ Situācija mainījās pēc 2022. gada 24. februāra, kad trīs mēnešu laikā Krimināllikuma 74.¹ panta kārtībā “uzsāktu kriminālprocesu skaits divkārt pārsniedza pēdējo trīspadsmit gadu statistiskos rādītājus”¹⁴. Kopumā 2022. gadā pēc Krimināllikuma 74.¹ panta tika uzsākti 28 kriminālprocesi, 2023. gadā – 14, 2024. gadā – 56.¹⁵

Jāsecina, ka pērn uzsāktu kriminālprocesu skaits (56) pārsniedza pēdējo piecpadsmit gadu statistiskos rādītājus (49). Minētais liecina par analizējamā jautājuma aktualitāti Latvijas sabiedrībā un nozīmīgumu valsts tiesībaizsardzības iestāžu

⁷ Kriminālā statistika. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs. Pieejams: <https://www.ic.iem.gov.lv/lv/kriminala-statistika> [aplūkots 25.02.2025.]

⁸ Treļš Ē., Mihailovs I. J. Hate Crimes as a Cultural Phenomenon: the Experience of Latvian Society. Culture Crossroads, 2024, Vol. 25, p. 80. Pieejams: <https://doi.org/10.55877/cc.vol25.472> [aplūkots 25.02.2025.]

⁹ Treļš Ē., Mihailovs I. J. The Concept of Loyalty in Legal Regulation in the Republic of Latvia: Current Situation and Challenges. Journal of the University of Latvia. Law, 2023, Vol. 16, p. 235. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/jull.16.14> [aplūkots 25.02.2025.]

¹⁰ Publiskais pārskats par Valsts drošības dienesta darbību 2022. gadā. Rīga: Valsts drošības dienests, 2023, 5. lpp. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/noderigi/2022-gada-parskats>; <https://vdd.gov.lv/uploads/materials/39/lv/vdd-2024-gada-parskats.pdf> [aplūkots 25.02.2025.]

¹¹ Publiskais pārskats par Valsts drošības dienesta darbību 2024. gadā. Rīga: Valsts drošības dienests, 2025, 72. lpp. Pieejams: <https://vdd.gov.lv/uploads/materials/39/lv/vdd-2024-gada-parskats.pdf> [aplūkots 25.02.2025.]

¹² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Pieņemts 21.05.2009. [01.07.2009. red.]

¹³ Kriminālā statistika. 2025.

¹⁴ Treļš Ē. Normatīvā regulējuma problēmjautājumi lietās par naida izraisīšanu. Jurista Vārds, 2022, Nr. 25, 23. lpp. Pieejams: <https://juristavards.lv/doc/281551-normativa-regulejuma-problemjautajumi-lietas-par-naida-izraisisanu/> [aplūkots 25.02.2025.]

¹⁵ Kriminālā statistika. 2025.

darbībā, kas savukārt pieprasa arī zinātnieku un lietpratēju piesaisti ar normatīvo regulējumu un tā piemērošanu saistīto problēmjuautājumu risināšanai.

Raksta mērķis ir analizēt normatīvo regulējumu, kas nodrošina vārda brīvības aizsardzību, nosaka vārda brīvības robežas un paredz atbildību par naida runu un aizskaroša satura izplatīšanu, kā arī minētā regulējuma piemērošanu, konstatēt iespējamās problēmas un piedāvāt tām risinājumus. Darbā izmantotas vispārīgas pētniecības metodes, piemēram, salīdzināšana un apkopojums, cēloņsakarību atklāšana, analīze un sintēze, kā arī tiesību normu interpretācijas metodes: gramatiskā, sistēmiskā, vēsturiskā un teleoloģiskā. Šajā rakstā autors vēlas noskaidrot robežu, kas pastāv starp tiesībām uz vārda brīvību, no vienas puses, un naidīgā satura izplatīšanas nepieļaušanu, no otras puses.

1. Vārda brīvības ierobežošana un aizsardzība cilvēktiesību kontekstā

Latvijas Republikas Satversmes 100. pants ikvienam piešķir tiesības uz vārda brīvību, bet 89. pants, nosakot, ka “valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem”, ļauj tiesību piemērotājam izmantot arī starptautisko regulējumu, lai aizsargātu cilvēktiesības, ieskaitot vārda brīvību.

Analizējot Latvijas Republikas Satversmes 89. pantā ietverto normu, Satversmes tiesa vairākkārt ir norādījusi, ka gadījumos, kad ir nepieciešams noskaidrot Latvijas Republikas Satversmē “ietverto cilvēktiesību normu saturu, tās tulkojamas pēc iespējas atbilstoši interpretācijai, kāda tiek lietota starptautisko cilvēktiesību normu piemērošanas praksē”¹⁶. Tas nozīmē, ka Latvijas Republikas Satversme “pēc savas būtības nevar paredzēt mazāku pamattiesību nodrošināšanas jeb aizsardzības apjomu, nekā paredz jebkurš no starptautiskajiem cilvēktiesību aktiem”¹⁷.

Tiesību zinātnieks Juris Rudevskis secina, ka starp Latvijas Republikas Satversmes pamattiesību normām un starptautisko līgumu normām pastāv ciešs sakars. Jāatzīmē, ka Latvijas Republikas Satversmes 89. pants attiecināms tikai uz Latvijai saistošajiem starptautiskajiem līgumiem. Savukārt “Latvijai nesaistoši starptautiski līgumi var tikt izmantoti tikai kā tiesību palīgavots, ja iestāde vai tiesa uzskata to par nepieciešamu”¹⁸. Vārda brīvība Latvijā ir nodrošināta ar tādiem starptautiskiem aktiem

¹⁶ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 30.08.2000. spriedums lietā Nr. 2000-03-01. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/10294-bpar-saeimas-velesanu-likuma-5b-bpanta-5b-bun-6b-bpunkta-un-pilsetas-domes-un-pagasta-padomes-velesanu-likuma-9b-bpanta-5b-bun-6b-bpunkta-atbilstibub-latvijas-republikas-satversmes-89-bunb-101-pantam-eiropas-cilveka-tiesibu-bunb-pamatbrivibu-aizsardzibas-konvencijas-14-pantam-bunb-starptautiska-pakta-bparb-pilsonu-bunb-politiskajam-tiesibam-25-pantam?&search=on> [aplūkots 25.02.2025.]

¹⁷ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 14.09.2005. spriedums lietā Nr. 2005-02-0106. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/116761-par-izglitibas-likuma-59-panta-otras-dalas-otra-teikuma-dala-par-piedalisanos-privato-izglitibas-iestazu-finansesana-ja-tiek-istenotas-izglitibas-programmas-valsts-valoda-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-91-pantam-un-eiropas-cilveka-tiesibu-un-pamatbrivibu-aizsardzibas-konvencijas-14-pantam-saistiba-ar-pirma-protokola-2-pantu?&search=on> [aplūkots 25.02.2025.]

¹⁸ Rudevskis J. 89. Valsts atzīst un aizsargā cilvēka pamattiesības saskaņā ar šo Satversmi, likumiem un Latvijai saistošiem starptautiskajiem līgumiem. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 28. lpp.

kā Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām, Vispārējā cilvēktiesību deklarācija u. c. starptautiskiem dokumentiem.

Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, nodrošinot tiesības brīvi paust savus uzskatus, vienlaikus 10. panta otrajā daļā atrunā, ka “šo brīvību īstenošana ir saistīta ar pienākumiem un atbildību, tā var tikt pakļauta tādām formalitātēm, nosacījumiem, ierobežojumiem vai sodiem, kas paredzēti likumā un nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu valsts drošības, teritoriālās vienotības vai sabiedriskās drošības intereses, nepieļautu nekārtības vai noziegumus, aizsargātu veselību vai morāli, aizsargātu citu cilvēku reputāciju vai tiesības, nepieļautu konfidencialas informācijas izpaušanu vai lai saglabātu tiesas autoritāti un objektivitāti”¹⁹.

Līdzīga atruna atrodama Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 19. panta trešajā daļā: “[...] paredzēto tiesību izmantošana uzliek īpašus pienākumus un atbildību. Tāpēc tā var būt pakļauta zināmiem ierobežojumiem, taču tiem jābūt likumā noteiktiem un nepieciešamiem: (a) citu personu tiesību un reputācijas cienīšanai; (b) nacionālās drošības, sabiedriskās kārtības, sabiedrības veselības vai tikumības aizsardzībai.”²⁰ Savukārt pakta 20. pants papildina minēto: “(1) Jebkāda kara propaganda jāaizliedz ar likumu. (2) Jebkāda rīcība, kas aizstāv nacionālu, rasu vai reliģisku naidu un kūda uz diskrimināciju, naidīgumu vai vardarbību, jāaizliedz ar likumu.”

Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 19. pants garantē katram cilvēkam tiesības uz pārliecības brīvību un tiesības brīvi paust savus uzskatus, kā arī atrunā, ka šīs tiesības ietver brīvību netraucēti palikt pie saviem uzskatiem un brīvību meklēt, saņemt un izplatīt informāciju un idejas ar jebkuriem līdzekļiem neatkarīgi no valstu robežām.²¹

Latvijas Republikas Satversmes 116. pants nosaka iespēju ierobežot cilvēktiesības tikai “likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību”. Satversmes tiesa vairākkārt ir atzinusi, ka nav pieļaujama nekāda patvaļīga pamattiesību ierobežošana un ka tās var būt ierobežotas tikai Latvijas Republikas Satversmē noteiktajos gadījumos, ja to prasa svarīgu sabiedrības interešu aizsardzība un ja tiek ievērots samērīguma princips.²² Attiecībā uz ierobežojumiem būtu jāievēro trīs nosacījumi, tiem jābūt: “(1) noteiktiem ar likumu; (2) attaisnojamiem ar Satversmes 116. pantā paredzētu leģitīmu mērķi: citu cilvēku tiesības, demokrātiskā valsts iekārta, sabiedrības drošība, labklājība un tikumība; (3) samērīgiem (proporcionāliem) ar to mērķi”²³.

Satversmes tiesa arī ir norādījusi, ka, nosakot ierobežojumus, “valsts gan nodrošina attiecīgo pamattiesību izmantošanu, gan arī aizsargā citu personu tiesības un

¹⁹ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [02.10.2013. red.]

²⁰ Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. Parakstīts Ņujorkā 16.12.1966. [04.10.2023. red.]

²¹ Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Parakstīta Ņujorkā 10.12.1948. [04.10.2023. red.]

²² Latvijas Republikas Satversmes tiesas 11.04.2006. spriedums lietā Nr. 2005-24-01. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/132998-par-korupcijas-noversanas-un-apkarosanas-biroja-likuma-5-panta-tresas-dalas-8-punkta-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-101-panta-pirmajai-dalai?&search=on> [aplūkots 25.02.2025.]

²³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 23.09.2002. spriedums lietā Nr. 2002-08-01. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/66682-par-saeimas-velesanu-likuma-38-panta-pirmas-dalas-otra-teikuma-atbilstibu-satversmes-6-8-91-un-116-pantam> [aplūkots 25.02.2025.]

pārējās konstitucionālās vērtības”²⁴. Šajā sakarā tiesību zinātnieks Jānis Pleps pilnīgi pamatoti norādījis, ka “pamattiesību ierobežojumu mērķis ir atrast taisnīgu un saprātīgu līdzsvaru starp atsevišķas personas pamattiesībām, no vienas puses, un citām konstitucionālajām vērtībām, no otras puses”²⁵. Turklāt tiesību normai, kas nosaka kādu personas pamattiesību ierobežojumu, jābūt skaidrai un precīzai.²⁶

Atbilstoši Latvijas Republikas Satversmes 89. pantā teiktajam cilvēka pamattiesības tiek atzītas un aizsargātas arī nacionālajā līmenī, iekļaujot cilvēktiesību nodrošinājumu un tā robežas likumos. Piemēram, likuma “Par policiju” 5. panta ceturrtā daļa noteic, ka “tiesību un brīvību ierobežošana ir pieļaujama, tikai pamatojoties uz likumu un likumā noteiktajā kārtībā”, un atrunā, ka gadījumos, “kad policijai nākas ierobežot personu tiesības un brīvības, policijas darbinieks sniedz tām paskaidrojumu, kurā pamato katru konkrēto ierobežojumu”²⁷.

Cilvēktiesību regulējums nacionālajā, reģionālajā un starptautiskajā līmenī nodrošina vārda brīvību visām personām, kas atrodas Latvijas Republikas teritorijā. Turklāt gan nacionālais, gan reģionālais, gan starptautiskais regulējums nepārprotami noteic, ka vārda brīvību var ierobežot, un uzskaita vairākus vārda brīvības ierobežošanas principus. Tas, pirmkārt, ir prasība par šāda ierobežojuma iekļaušanu likumos. Otrkārt, šādam ierobežojumam jābūt objektīvi nepieciešamam. Treškārt, tam jābūt samērīgam, un, ceturtkārt, šis ierobežojums ir vērst uz vienu no šādiem mērķiem: (1) cilvēktiesību aizsardzība; (2) nacionālās drošības (valsts drošības) aizsardzība; (3) valsts teritoriālās vienotības aizsardzība; (4) demokrātiskās valsts iekārtas aizsardzība; (5) sabiedrības drošības aizsardzība; (6) sabiedriskās kārtības nodrošināšana; (7) nacionālā, etniskā, rasu, reliģiskā un cita naida izraisīšanas nepieļaušana; (8) diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanas nepieļaušana; (9) vardarbības nepieļaušana; (10) tautas labklājības aizsardzība; (11) sabiedrības veselības aizsardzība; (12) tikumības un morāles aizsardzība; (13) personu reputāciju un tiesību aizsardzība; (14) konfidencialas informācijas izpaušanas nepieļaušana; (15) kara propagandas nepieļaušana; (16) citu likumpārkāpumu nepieļaušana.

Iespējamo apdraudējumu saraksts var būt paplašināts interpretācijas ceļā, ņemot vērā pēdējā punktā paredzēto atrunu. Turklāt daži no uzskaitījuma minētajiem punktiem ir savstarpēji cieši saistīti un var ietvert arī vairākus apakšpunktus. Piemēram, “sabiedriskā drošība ir nacionālās drošības veids un nedalāmā daļa”²⁸, bet sabiedriskā kārtība ir sabiedriskās drošības elements. Sabiedriskās drošības apdraudējumi ietver

²⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 16.05.2007. spriedums lietā Nr. 2006-42-01. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/157485-par-streiku-likuma-24-panta-tresas-dalas-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-108-pantam> [aplūkots 25.02.2025.]

²⁵ Pleps J. 116. Personas tiesības, kas noteiktas Satversmes deviņdesmit sestajā, deviņdesmit septītajā, deviņdesmit astotajā, simtajā, simt otrajā, simt trešajā, simt sestajā un simt astotajā pantā, var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Uz šajā pantā minēto nosacījumu pamata var ierobežot arī reliģiskās pārliecības paušanu. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskajā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 763. lpp.

²⁶ Latvijas Republikas Satversmes tiesas 06.02.2006. spriedums lietā Nr. 2005-17-01. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/127650-par-latvijas-sodu-izpildes-kodeksa-74panta-pirmas-dalas-vardu-nosutit-vestules-atbilstibu-latvijas-republikas-satversmes-89-92-un-104pantam> [aplūkots 25.02.2025.]

²⁷ Par policiju: LV likums. Pieņemts 04.06.1991. [18.12.2024. red.]

²⁸ Treļš Ē., Krutova Ē., Sudārs A., Liepa S. Policijas tiesības. Mācību līdzeklis. Zin. red. Ē. Treļš. Rīga: Valsts policijas koledža, 2022, 346. lpp.

tādus apdraudējumus kā ceļu satiksmes apdraudējumi, ugunsdrošības apdraudējumi, tehniskie apdraudējumi, dabas apdraudējumi u. c.²⁹

Īpaši jāatzīmē, ka pašreizējās ģeopolitiskās situācijas dēļ īpaša nozīme ir kara propagandas nepieļaušanai, kas ietver gan aicinājumus uz agresīvu karu, gan kara noziegumu publisku slavināšanu, noliegšanu, attaisnošanu un rupju noniecināšanu.

2. Vārda brīvības ierobežošana un aizsardzība Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē

Valsts pienākums reaģēt uz pamattiesību apdraudējumiem ir nostiprināts Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē. Piemēram, izskatot lietu “Opuzs pret Turciju” (“Opuz v. Turkey”), Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka valstij jābūt spējīgai reaģēt jau uz pamattiesību apdraudējumu, negaidot, kad kāds no sabiedrības locekļiem kļūs par cietušo noziedzīgā nodarījumā.³⁰ Citā lietā – “Načova un citi pret Bulgāriju” (“Nachova and Others v. Bulgaria”) – tiesa ir uzsvērusi, ka valsts institūcijām ir jāizmanto visi līdzekļi, lai nostiprinātu demokrātisku sabiedrību, kurā daudzveidība tiek uztverta nevis kā apdraudējums, bet gan kā sabiedrības bagātināšanas avots.³¹ Lietā “Jotova pret Bulgāriju” (“Yotova v. Bulgaria”) tiesa ir norādījusi: ja lietā ir aizdomas, ka noziegums veikts, pamatojoties uz rasistiskiem, etniskiem vai citu aizliegtu pamatu motīviem, valsts tiesību aizsardzības iestādēm ir jāizmeklē un jāizvērtē šādu aizdomu pamatotība. Ja policija, prokuratūra un tiesas šādu procesuālo pienākumu nav ievērojušas, tas jau pats par sevi rada pamatu cilvēktiesību pārkāpumam.³²

Neraugoties uz līdzšinējo Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi un tās aicinājumiem stiprināt tiesībsargājošo iestāžu kapacitāti cīņai ar naida noziegumiem, līdzīga rakstura noziegumi turpina notikt gan Eiropas valstīs, gan citviet pasaulē, un ne vienmēr tiesībsargājošo iestāžu amatpersonu darbība ir atbilstoša normatīvā regulējuma prasībām. Diemžēl arī Latvija nav kļuvusi par izņēmumu un līdzīga satura atzinumi atrodami arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas lietā “Hanovs pret Latviju” (“Hanovs v. Latvia”). Šajā lietā Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka valstu nespēja vērsties pret naida noziegumiem var normalizēt naidīgu attieksmi pret LGBTI personām, nostiprināt neiecietības un diskriminācijas kultūru un mudināt uz turpmākām līdzīga rakstura darbībām.³³ Tiesa atzīmēja arī, ka tikai efektīvie krimināltiesiskie mehānismi var nodrošināt atbilstošu aizsardzību un kalpot kā preventīvais līdzeklis.³⁴

Vērtējot šo spriedumu, Latvijas Republikas Tieslietu ministrija ir atzinusi, ka “gadījumos, kad ir konstatējamas naida nozieguma pazīmes, ir jāuzsāk kriminālprocess un nodarījumu nevar kvalificēt kā administratīvo pārkāpumu [...] Nav pieļaujama

²⁹ Treļs Ē., Krutova Ē., Sudārs A., Liepa S. 2022, 81.–82. lpp.

³⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 09.06.2009. spriedums lietā Nr. 33401/02, 153. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945> [aplūkots 25.02.2025.]

³¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 06.07.2005. spriedums lietās Nr. 43577/98 un 43579/98, 145. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630> [aplūkots 25.02.2025.]

³² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 23.10.2012. spriedums lietā Nr. 43606/04, 104. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114206> [aplūkots 25.02.2025.]

³³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.10.2024. spriedums lietā Nr. 40861/22, 53. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235016> [aplūkots 25.02.2025.]

³⁴ Turpat, 32. punkts.

prakse, ka nodarījums, kas publiski tiek vērst pret personu tās piederības dēļ kādai sociālai grupai, lai apkārtējos izraisītu naidu vai nesaticību pret šo sociālo grupu, tiek kvalificēts kā administratīvais pārkāpums [...] Izvērtējot šādus nodarījumus, nevar par pamatu ņemt tikai nodarījuma ārējās pazīmes vai sekas, ir nepieciešams vērtēt kontekstu un motīvus, kādos nodarījums ticis veikts. Konstatējot naida nozieguma pazīmes, to nevar vērtēt kā administratīvo pārkāpumu, jo par naida noziegumiem ir paredzēta tikai kriminālatbildība”³⁵. Autora ieskatā, līdzīga argumentācija attiecināma arī uz gadījumiem, kad, konstatējot naida nozieguma pazīmes, tiek uzsākta policijas resoriskā pārbaude.

Situāciju apgrūtina arī tas, ka pastāv daži Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi, kuru atzinumos ir novērojama dažādu aizsargājamo interešu sadursme. Tā, piemēram, lietā “Hendisaidis pret Apvienoto Karalisti” (“Handyside v. The United Kingdom”) Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir atzinusi, ka vārda brīvība ir attiecināma ne tikai uz “informāciju” vai “idejām”, kas tiek uztvertas labvēlīgi vai neitrāli, bet arī uz tām, kas apvairo, šokē vai uztrauc kādu sabiedrības daļu.³⁶ Tādas, tiesas ieskatā, ir plurālisma, tolerances un atvērtības prasības, bez kurām nav iespējama “demokrātiska sabiedrība”. Šajā kontekstā tiesa arī norāda, ka ikvienai vārda brīvības jomā noteiktajai “formalitātei”, “nosacījumam”, “ierobežojumam” vai “sodam” jābūt samērīgam ar leģitīmo mērķi, ko tas cenšas sasniegt. Savukārt no lietas “Leidjo un Izorni pret Franciju” (“Lehideux and Isorni v. France”) sprieduma izriet, ka diskutējamās informācijas klāstā ietilpst arī jautājumi par vēsturisko notikumu atšķirīgu interpretāciju, kas varētu aizskart kā vēsturisku notikumu dalībniekus, tā arī viņu radniekus un citas iesaistītas personas.³⁷

Vienlaikus Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē ir lietas, kur tiesa pieprasa stingri vērsties pret naida un neiecietības izplatīšanu. Piemēram, lietā “Erbakans pret Turciju” (“Erbakan v. Turkey”) Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka iecietība un visu cilvēku pašcieņas un vienlīdzības ievērošana ir demokrātiskas un plurālistiskas sabiedrības pamats. Ievērojot šo principu, demokrātiskā sabiedrībā ir nepieciešams piemērot sankcijas par jebkādam izteiksmes formām, kas vērstas uz naida un neiecietības izplatīšanu, kurināšanu, stimulēšanu un attaisnošanu.³⁸

Minētais rada nepieciešamību skaidrāk apzināties vārda brīvības robežas Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē. Izskatot lietas par naida izraisīšanu un vārda brīvību, Eiropas Cilvēktiesību tiesa izmanto divas pieejas, kuras paredz Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pirmā balstās uz 10. panta otrajā daļā paredzētām iespējām ierobežot vārda brīvību, bet otrā – uz 17. pantā iekļauto normu, kas paredz, ka “nekas no šajā Konvencijā minētā nevar tikt iztulkots kā jebkādas valsts, grupas vai personas jebkādas tiesības iesaistīties jebkurā darbībā vai veikt jebkuru darbību, kuras mērķis ir likvidēt jebkuras no šeit minētajām tiesībām un brīvībām vai ierobežot tās lielākā mērā, nekā tas noteikts šajā Konvencijā”. Analizējot

³⁵ Par naida noziegumu kvalifikāciju. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 31.01.2025. vēstule Nr. 1-17/369. Nepublicētais materiāls.

³⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 07.12.1976. spriedums lietā Nr. 5493/72, 49. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499> [aplūkots 25.02.2025.]

³⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 23.09.1998. spriedums lietā Nr. 24662/94. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58245> [aplūkots 15.02.2025.]

³⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 06.10.2006. spriedums lietā Nr. 59405/00, 56. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76232> [aplūkots 25.02.2025.]

Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. panta otrajā daļā un 17. pantā iekļauto normu konkurenci, Eiropas Cilvēktiesību tiesa paredz izslēgšanu no Konvencijas aizsardzības. Piemēram, lietā “Sero pret Franciju” (“Seurot v. France”) tiesa norāda, ka tai nav šaubu, ka jebkurš izteikums, kas ir vērsts pret Konvencijas pamatvērtībām, tiktu izslēgts no 10. panta [vārda brīvības] aizsardzības, pamatojoties uz 17. pantu [tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegums].³⁹

Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākkārt ir secinājusi, ka pieteikuma iesniedzēji bija mēģinājuši novirzīt Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pantu no tā patiesā mērķa, izmantojot savas vārda brīvības tiesības mērķiem, kas nebija savienojami ar šīs Konvencijas būtību un garu un kas, ja tiktu pieļauti, veicinātu Konvencijā noteikto tiesību un brīvību iznīcināšanu. Šāds secinājums bija, piemēram, lietā “M. Bala M. Bala pret Franciju” (“M’Bala M’Bala v. France”), kad tiesa konstatējusi, ka personas pazemoja ebrejus, kas bija nacistu deportācijas upuri, un atzinusi, ka tas bija naidis un antisemitisms, kā arī holokausta noliegšana.⁴⁰

Eiropas Cilvēktiesību tiesa savos spriedumos atzinusi, ka ar tiesībām uz vārda brīvību nav savienojami tie pieteikumi, kuri iedvesmoti ar totalitārām doktrīnām vai kuros paustās idejas rada draudus demokrātiskajai iekārtai un var novest pie totalitārā režīma atjaunošanas. Piemēram, lietā “Šimeneks pret Austriju” (“Schimanek v. Austria”), kurā personas pieteikums bija saistīts ar liegumu tai izplatīt nacionālsociālistu idejas, Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka Austrijā, ņemot vērā šīs valsts vēsturisko pagātņi, aizliegums veikt darbības, kas ietver nacionālsociālisma ideju pāušanu, ir likumīgs.⁴¹

Eiropas Cilvēktiesību tiesas izpratnē politiķiem vārda brīvības ierobežošanas kontekstā nav nepieciešama īpaša aizsardzība. Piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā “Kastelss pret Spāniju” (“Castells v. Spain”) ir atzinusi, ka vārda brīvība ietver tiesības kritizēt valdību.⁴² Šis Eiropas Cilvēktiesību tiesas atzinums paver iespēju valsts iedzīvotājiem vērsties pret politiķiem un valsts ierēdņiem un kritizēt viņu darbību.

Līdzīgi nosacījumi attiecināmi uz visu valsts pārvaldi un tās nodarbinātām personām, ieskaitot tiesībsargājošo iestāžu darbiniekus. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā “Sava Terentjevs pret Krieviju” (“Savva Terentyev v. Russia”) atzinusi, ka tiesībaizsardzības iestādes un tostarp policiju diez vai var raksturot kā neaizsargāto minoritāti vai grupu, kas ilgstoši bija apspiesta vai atradās nevienlīdzīgā stāvoklī vai kas saskaras ar ilgstošiem aizspriedumiem, naidīgumu un diskrimināciju, vai kas ir ietekmējama citu iemeslu dēļ un kurai šo iemeslu dēļ ir nepieciešama pastiprināta aizsardzība pret apvainojumiem, apsmiešanu vai apmelošanu.⁴³ Vienlaikus jāpatur prātā iespēja personai vērsties tiesā civiltiesiskā kārtā gadījumos, kad tā bijusi aizskarta personīgi.

³⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 18.05.2004. lēmums lietā Nr. 57383/00. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-45005> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 20.10.2015. lēmums lietā Nr. 25239/13, 39. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160358> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 01.02.2000. lēmums lietā Nr. 32307/96. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-24075> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 23.04.1992. spriedums lietā Nr. 11798/85, 46. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57772> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 28.08.2018. spriedums lietā Nr. 10692/09, 76. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-185307> [aplūkots 25.02.2025.]

Savukārt, vērtējot politiķu izteicienus, Eiropas Cilvēktiesību tiesa vairākkārt ir konstatējusi, ka dažreiz tie iziet ārpus vārda brīvības robežām. Piemēram, lietā “Zemmurs pret Franciju” (“Zemmour v. France”) Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatēja, ka ieviešanas iesniedzēja tiesībās uz vārda brīvību bija nepieciešama demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu citu personu tiesības, kas bija apdraudētas šajā lietā.⁴⁴ Iesniedzējs, uzstājoties televīzijas šovā, bija izteicies pret Francijas musulmaņu kopienu, ar ko veica darbības, kas vērstas uz diskriminācijas un reliģiska naida izraisīšanu. Tiesa, vērtējot šīs darbības, īpaši norādīja, ka iesniedzēja paziņojumos bija ietverti nievājoši un diskriminējoši apgalvojumi, kas varētu saasināt domstarpības starp frančiem un musulmaņu kopienu kopumā.

Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē bija arī lietas, kad tiesa konstatēja, ka valsts nepamatoti ierobežo vārda brīvību. Piemēram, lietā “Gunduzs pret Turciju” (“Gunduz v. Turkey”) Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka M. Gunduzs, pasludinot sevi par islāma sekas pārstāvi, televīzijas debatē laikā kritiski atsaucās par demokrātiju un pieprasīja atteikties no pilsoniskiem un demokrātiskiem principiem un iesākt dzīvot saskaņā ar šariata likumiem. M. Gunduzs tika notiesāts Turcijā par reliģiskā naida izraisīšanu pret citām reliģijām un ticībām. Vērtējot šos notikumus, Eiropas Cilvēktiesību tiesa nav saskatījusi M. Gunduza rīcībā pārkāpumus un konstatēja, ka Turcija ir pārkāpusi Cilvēku tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 10. pantu.⁴⁵

Līdzīgus secinājumus Eiropas Cilvēktiesību tiesa izdarījusi attiecībā uz Azerbaidžāņu lietā “Tagijevs un Huseinovs pret Azerbaidžāņu” (“Tagiyev and Huseynov v. Azerbaijan”). Šajā lietā bija divi pieteicēji: pirmais – pazīstams rakstnieks un žurnālists un otrais – laikraksta galvenais redaktors. Viņi bija publicējuši rakstu, kas nacionālās tiesas spriedumā bija atzīts par vēstu uz reliģiskā naida izraisīšanu. Vērtējot šo spriedumu, Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādījusi, ka nacionālām tiesām būtu jāveic visaptverošs novērtējums izteikumiem, lai attaisnotu valsts iejaukšanos un līdzsvarotu tiesības uz vārda brīvību ar reliģiskās pārliecības brīvību.⁴⁶

Vērtējot Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksi kopumā, jāsecina, ka tās prakse liecina, ka tiesa spēj atrast līdzsvaru starp personas tiesībām uz vārda brīvību un tiesību ļaunprātīgas izmantošanas aizliegumu, kas neļauj personām atsaukties uz vārda brīvību, lai izplatītu idejas, kas ir pretrunā Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas vērtībām.

3. Naida runas un aizskaroša satura izplatīšanas nepieļaušana

Kā jau bija teikts, Latvijas normatīvais regulējums jēdzienus “naida noziegums” un “naida runa” neizmanto. Visbiežāk Latvijas teritorijā šos jēdzienus lieto kontekstā ar Krimināllikuma 78. pantu “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” un 150. pantu “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana”, kā arī citām Krimināllikumā

⁴⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 20.12.2022. spriedums lietā Nr. 63539/19, 66. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-221837> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴⁵ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 04.12.2003. spriedums lietā Nr. 35071/97, 53. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61522> [aplūkots 25.02.2025.]

⁴⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 05.12.2019. spriedums lietā Nr. 13274/08, 46. punkts. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-198705> [aplūkots 25.02.2025.]

ietvertām normām gadījumos, kad noziedzīgā nodarījumā motīvs bija naidis pret kādu aizsargājamo sabiedrības grupu.

Autors vairākos savos iepriekšējos rakstos jau bija norādījis, ka, viņaprāt, likumdevējs nav ievērojis konsekvenci, paredzot atšķirīgas soda sankcijas par līdzīgiem noziegumiem, jo spēkā esošais normatīvais regulējums joprojām paredz dažādus sodus par nacionālā, etniskā, rasu un reliģiskā naida izraisīšanu (Krimināllikuma 78. pants) un par sociālā naida un nesaticības izraisīšanu (Krimināllikuma 150. pants). Arī 2024. gadā Latvijas Universitātes Akadēmiskā apgāda publicētā rakstā “Kriminālbildības par naida izraisīšanu Latvijā vēsturiskā attīstība un nākotnes perspektīvas” tika konstatētas nepilnības Latvijas normatīvajā regulējumā attiecībā uz minētajiem Krimināllikuma pantiem un bija piedāvāts šos pantus apvienot vienā pantā.⁴⁷

Līdzšinējā Krimināllikuma 78. panta “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” un 150. panta “Sociālā naida un nesaticības izraisīšana” piemērošanas prakse liecina par vēsturisko notikumu ietekmi uz analizējamo normu piemērošanas statistiku.⁴⁸ Pēdējo trīs gadu laikā notikumi Ukrainā kļuvuši par katalizatoru šādam pieaugumam. Aktualizējusies arī Krimināllikuma 74.¹ panta “Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana” piemērošanas prakse.

Analizējamā jautājuma vēsturiskā aktualitāte atspoguļojas arī Latvijas tiesu praksē. Piemēram, 2024. gada 26. septembrī Rīgas pilsētas tiesa atzina /pers. A/ un /pers. B/ par vainīgām Krimināllikuma 78. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā.⁴⁹ /Pers. A/ un /pers. B/ personu grupā, būdamas naidīgi noskaņotas pret Ukrainu un Ukrainas valstspiederīgajiem, nolūkā saņemt tiešsaistes sociālā tīkla /nosaukums/ lietotāju naidīgus komentārus, kas vērsti pret Ukrainas valstspiederīgajiem, un tādā veidā izraisīt nacionālo naidu pret tiem, vairākas reizes izdara darbības, kas bija saistītas ar Ukrainas valsts karoga zaimošanu. Visas darbības tika filmētas. Tiesa atzina /pers. A/ un /pers. B/ par vainīgām Krimināllikuma 78. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā un sodīja /pers. A/ ar sabiedrisko darbu uz 170 (viens simts septiņdesmit) stundām un /pers. B/ ar sabiedrisko darbu uz 160 (viens simts sešdesmit) stundām.

Citā gadījumā 2024. gada 29. augustā Vidzemes rajona tiesa atzina /pers. C/ par vainīgu Krimināllikuma 74.¹ panta otrajā daļā un Krimināllikuma 78. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā.⁵⁰ Tiesa konstatējusi, ka /pers. C/ tiešsaistes sociālajā tīklā /nosaukums/, apzinoties, ka konkrētajam tiešsaistes sociālajam tīklam var piekļūt neierobežots lietotāju loks, mērķtiecīgi publicēja piecus video ierakstus krievu valodā. Tajos /pers. C/ izplatīja naidīgus, agresīvus un nievājošus izteikumus, kas vērsti pret ukraiņiem un latviešiem. Par minētām darbībām tiesa sodīja /pers. C/ ar brīvības atņemšanu uz 3 (trim) gadiem, sodu nosakot nosacīti ar pārbaudes laiku uz 3 (trīs) gadiem.

⁴⁷ Treļš Ē., Sokolovska I. 2024, 263. lpp.

⁴⁸ Treļš Ē., Krutova Ē. International situation as a barometer of hate crimes. Grām.: Criminalistics and forensic expertology: science, studies, practice 19. Vilnius, Brno: Forensic Science Centre of Lithuania, Criminalists' association of Lithuania, 2023, pp. 107–113.

⁴⁹ Rīgas pilsētas tiesas 26.09.2024. spriedums lietā Nr. K77-2386-24/121. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/541029.pdf> [aplūkots 25.02.2025.]

⁵⁰ Vidzemes rajona tiesas 29.08.2024. spriedums lietā Nr. K71-0485-24/11. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/538656.pdf> [aplūkots 25.02.2025.]

Divos gadījumos personas paudušas īstenotā nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma publisku slavināšanu un attaisnošanu, atrodoties publiskā vietā. Pirmajā gadījumā /pers. D/ 2024. gada 28. martā ap plkst. 5.40, atrodoties /adrese/, būdama alkohola ietekmē, apzinoties, ka viņa atrodas publiskā vietā un viņas teikto dzirdēs gan pašvaldības policijas darbinieki, gan jebkurš garāmgājējs, gan klātesošās personas, agresīvā tonī krievu valodā izkliedza vairākas frāzes, atbalstot Krievijas Federācijas īstenoto karu, publiski slavinot un attaisnojot to.⁵¹ Tiesa atzina /pers. D/ par vainīgu un sodīja ar īslaicīgu brīvības atņemšanu uz 2 (diviem) mēnešiem.

Savukārt otrā gadījumā /pers. E/ atļāvusies vēl vairāk: 2024. gada 17. februārī ap plkst. 23.11, atrodoties /adrese/, agresijas uzplūdā, alkohola reibumā, nolūkā uzbrukt Rīgas valstspilsētas pašvaldības policijas Centra pārvaldes inspektoram vienu reizi ar roku iesita viņam pa sejas kreiso pusi, pēc kā vienu reizi ar kāju iespēra viņam starp kājām.⁵² Pirms uzbrukuma /pers. E/, apzinoties, ka viņa atrodas publiskā vietā un viņas teikto dzirdēs gan policijas darbinieki, gan jebkurš garāmgājējs, agresīvā tonī krievu valodā izkliedza vārdus, atbalstot Krievijas Federācijas īstenoto karu. /Pers. E/ paustā saturs attaisnoja un slavināja Krievijas Federācijas rīcību Ukrainā, atzīstot to par pareizu un nepieciešamu arī Latvijas Republikā. Tiesa atzina /pers. E/ par vainīgu smaga nozieguma, kāds paredzēts Krimināllikuma 269. panta "Uzbrukums varas pārstāvim un citai valsts amatpersonai" pirmajā daļā un 74.¹ panta pirmajā daļā, izdarīšanā un noteica galīgo sodu par abiem nodarījumiem – naudas sodu 10 500 eiro apmērā.

Analizējot aktuālo tiesas praksi, jākonstatē, ka piemērotie sodi atbilst nodarījuma raksturam. Visos aprakstītajos gadījumos tiesa ņēmusi vērā pašreizējo starptautisko situāciju, nodarījuma vēsturisko kontekstu, kā arī konstatējusi, ka veiktās darbības iziet ārpus vārda brīvības robežām.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Nacionālais normatīvais regulējums nosaka katras atsevišķās valsts vārda brīvības robežas. Nosakot vārda brīvības robežas, valstīm būtu jāņem vērā arī tām saistošais starptautiskais normatīvais regulējums.
2. Latvijas normatīvais regulējums un valsts starptautiskās saistības ļauj noteikt vārda brīvības ierobežojumu mērķus. Konkrētie ierobežojumi var būt vērsti gan uz viena, gan uz vairāku mērķu sasniegšanu. Interpretācijas ceļā var identificēt šādu vārda brīvības ierobežošanas mērķus: (1) cilvēktiesību aizsardzība; (2) nacionālās drošības (valsts drošības) aizsardzība; (3) valsts teritoriālās vienotības aizsardzība; (4) demokrātiskās valsts iekārtas aizsardzība; (5) sabiedrības drošības aizsardzība; (6) sabiedriskās kārtības nodrošināšana; (7) nacionālā, etniskā, rasu, reliģiskā un cita naida izraisīšanas nepieļaušana; (8) diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanas nepieļaušana; (9) vardarbības nepieļaušana; (10) tautas labklājības aizsardzība; (11) sabiedrības veselības aizsardzība; (12) tikumības

⁵¹ Rīgas pilsētas tiesas 24.05.2024. spriedums lietā Nr. K77-2456-24/67. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/534838.pdf> [aplūkots 25.02.2025.]

⁵² Rīgas pilsētas tiesas 12.08.2024. spriedums lietā Nr. K77-2264-24/113. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/537918.pdf> [aplūkots 25.02.2025.]

un morāles aizsardzība; (13) personu reputāciju un tiesību aizsardzība; (14) konfidenciālas informācijas izpaušanas nepieļaušana; (15) kara propagandas nepieļaušana; (16) citu likumpārkāpumu nepieļaušana.

3. Analizējot Latvijas krimināltiesisko regulējumu, raksta autors secina, ka tas paredz atbildību par vairākiem otrajā punktā izveidotā sarakstā minētajiem apdraudējumiem. Vienlaikus autors konstatē, ka Krimināllikumā nav īpaši izceltas dezinformācija (t. sk. viltus ziņu izplatīšana), propaganda un aģitācija, kas vērstas pret Latvijas valsti un Latvijas tautu, pašreizējos starptautiskajos apstākļos kļuvušas par nopietnu valsts drošības apdraudējumu. Pašreizējā tiesību piemērošanas prakse liecina, ka dezinformācija, propaganda un aģitācija, kas izpaužas kā kara attaisnošana, bieži vien tiek kvalificētas pēc Krimināllikuma 74.¹ panta “Genocīda, nozieguma pret cilvēci, nozieguma pret mieru un kara nozieguma attaisnošana” kā pret Latvijas valsti veikta darbība – pēc 80. panta “Pret Latvijas Republiku vēsta darbība”, ja tas ir izdarīts organizētā grupā – pēc 80.¹ panta “Apvienošanās organizētā grupā ar mērķi veikt pret Latvijas Republiku vēstu darbību”. Atsevišķos gadījumos tika uzsākti kriminālprocesi pēc Krimināllikuma 78. panta “Nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšana” un pēc 231. panta “Huligānisms” (pēdējais no minētajiem pantiem bija piemērots, piemēram, gadījumā, kad persona izplatījusi viltus ziņas). Šīs tēzes kontekstā likumdevējam būtu lietderīgi izvērtēt iespēju nostiprināt Krimināllikumā jēdzienus “dezinformācija”, “aģitācija” un “propaganda”, paredzot pastiprināto atbildību par nodarījumiem, kuros minētās darbības ir iekļautas kā kvalificējošās pazīmes.
4. Eiropas Cilvēktiesību tiesa konstatējusi nepilnības Latvijas tiesībaizsardzības iestāžu darbā saistībā ar lietu uzsākšanu un izmeklēšanu par darbībām, kas vērstas uz naida un nesaticības izraisīšanu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa lietā “Hanovs pret Latviju” (“Hanovs v. Latvia”) norādīja, ka valstu nespēja vērsties pret naida noziegumiem var normalizēt naidīgu attieksmi pret LGBTI personām, nostiprināt neiecietības un diskriminācijas kultūru un mudināt uz turpmākām līdzīga rakstura darbībām. Raksta autora ieskatā, minētais būtu attiecināms arī uz citām sociālām grupām, kuru aizsardzībai, ja tāda ir nepieciešama, būtu jāorientē Latvijas tiesībaizsardzības iestāžu amatpersonas.
5. Lietā “Hanovs pret Latviju” Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzīmēja arī, ka tikai efektīvie krimināltiesiskie mehānismi var nodrošināt atbilstošu aizsardzību un kalpot kā preventīvais līdzeklis. Tiesas ieteikums sakrīt ar Latvijas normatīvajā regulējumā nostiprināto iespēju uzsākt kriminālprocesu tad, ja ziņas satur informāciju par iespējamu notikušu noziedzīgu nodarījumu un tās ir iespējams pārbaudīt tikai ar kriminālprocesa līdzekļiem un metodēm (Kriminālprocesa likuma 370. panta otrā daļa). Minētais ļautu izvairīties no negatīvās prakses nepamatoti uzsākt policijas resorisko pārbaudi (Par policiju, 14.¹ pants) vai administratīvā pārkāpuma lietu. Pēdējais ir arī pretrunā ar Administratīvās atbildības likuma 5. panta trešajā daļā nostiprināto atrunu, ka administratīvā atbildība par likumā vai pašvaldību saistošajos noteikumos paredzētajiem pārkāpumiem iestājas, ja par šiem pārkāpumiem nav paredzēta kriminālatbildība. Tātad Krimināllikumam ir prioritāte attiecībā pret Administratīvās atbildības likumu, un visos gadījumos, kad ir konstatētas naida nozieguma pazīmes, izmeklētajam būtu jāuzsāk kriminālprocess.

PRIVĀTUMA UN DROŠĪBAS LĪDZSVARS PĀRROBEŽU KRIMINĀLTIESISKĀJĀ SADARBĪBĀ: STARPTAUTISKO NORMU ANALĪZE

BALANCING PRIVACY AND SECURITY IN CROSS- BORDER CRIMINAL JUSTICE COOPERATION: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL NORMS

Ērika Krutova, *Dr. iur.*

Valsts policijas koledžas Policijas tiesību katedras docente,
Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes pasniedzēja

Summary

The right to privacy is not absolute, and law enforcement intervention is permissible when it adheres to legal standards. The European Court of Human Rights (ECHR) underscores the importance of having clear and transparent laws regarding surveillance. Privacy is intricately connected to data protection; especially as automated processing becomes increasingly prevalent. The 1981 Strasbourg Convention established foundational principles for data protection, aiming to strike a balance between privacy rights and the free flow of data. While the General Data Protection Regulation (GDPR) and the Police Directive address data protection, they do not cover law enforcement activities. The interpretation of the Police Directive varies across EU Member States, leading to questions about its direct applicability. Key considerations such as legal clarity, necessity, and proportionality are essential for balancing privacy with security. The author seeks to ascertain whether the provisions of the Police Directive permit direct horizontal effect in EU Member States and examines how its interpretation influences law enforcement collaboration.

Atslēgvārdi: sadarbība, privātums, drošība, policijas direktīva, datu apstrāde

Keywords: cooperation, privacy, security, police directive, data processing

Ievads

Krimināltiesiskā sadarbība starp valstīm ir jaunu izaicinājumu priekšā. Strauji ienākošās tehnoloģijas maina cilvēku paradumus un izpratni par notiekošajiem procesiem ikdienas dzīvē, ieviešot jaunas iespējas veikt darba uzdevumus attālinātā formā, fiziski atrodoties pat citā kontinentā. Par būtiskiem informācijas apmaiņas instrumentiem kļuvuši sociālie tīkli, kas rada unikālas problēmas izmeklētājiem, kuri cenšas atklāt pārobežu noziedzīgus nodarījumus, analizējot datus, kas ir svarīgi krimināltiesiskajās attiecībās. Praktizējošiem juristiem ir nepieciešamas prasmes,

lai veiktu efektīvu izmeklēšanu un nodrošinātu pierādījumu pieņemamību ne tikai valstī, kurā tie tika iegūti, bet arī citās, kur notiek tiesvedība. Vēl viens no jaunākajiem tehnoloģiju sasniegumiem, kas būtiski ietekmējis visas nozares, ir mākslīgā intelekta ienākšana cilvēku ikdienā. Tas ir radījis diskusijas par tā lietošanas iespējām noziedzības apkarošanā un krimināltiesiskajās attiecībās, jo noziedzīgo darbību pārtraukšanā ir nepieciešama vairāku jurisdikciju iesaistīšana, ko varētu atvieglot mākslīgā intelekta izmantošana. Notiekošie industrializācijas procesi norāda uz nepieciešamību stiprināt drošību ne vien nacionālā, bet īpaši reģionālā līmenī. Drošības stiprināšana ir sarežģīts process ne tikai tāpēc, ka ir jāpanāk vienprātība problēmas izpratnē vairāku valstu starpā, jāharmonizē tiesiskais regulējums, bet arī jāievēro līdzsvars starp cilvēka privātumu un drošību.

Mazāk jautājumu rodas, kad notiek diskusija par valsts drošību un indivīdu tiesībām. Turpretim krimināltiesiskajā sadarbībā šim līdzsvaram bieži vien ir noteicošā loma. Eiropas Padome 1981. gada 28. janvārī parakstīja Konvenciju par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi, un 2016. gada 27. aprīlī tika pieņemta Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/680 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi, ko veic kompetentās iestādes, lai novērstu, izmeklētu, atklātu noziedzīgus nodarījumus vai sauktu pie atbildības par tiem, vai izpildītu kriminālsodus, un par šādu datu brīvu apriti, ar ko atceļ Padomes Pamatlēmumu 2008/977/TI (turpmāk – Policijas direktīva). Padomes Pamatlēmums 2008/977/TI¹ līdz Policijas direktīvas pieņemšanai bija piemērojams tiesu iestāžu sadarbībai krimināllietās un policijas sadarbībai; tā piemērošanas joma attiecās tikai uz tādu personas datu apstrādi, kurus nosūtīja starp dalībvalstīm vai kurus darīja savstarpēji pieejamus.

Šīs publikācijas mērķis ir, pētot Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) praksi un starptautiskās tiesību normas, izvērtēt Policijas direktīvas 2016/680 interpretācijas robežas, pievērsoties privātuma un drošības līdzsvara aspektiem pārrobežu krimināltiesiskajā sadarbībā.

Tiesības uz privātumu

Vispirms nedaudz par privātuma jēdzienu. Cilvēktiesību aizsardzības pamatā ir Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija², kuras 12. pantā teikts, ka “nevienam nedrīkst patvaļīgi pārkāpt privātās dzīves, ģimenes, mājokļa un korespondences neaizskaramību, kā arī apdraudēt viņa godu un reputāciju. Ikvienam ir tiesības uz likuma aizsardzību pret šādiem pārkāpumiem vai apdraudējumiem”. Eiropas Cilvēktiesību konvencijas³ (turpmāk – ECK) 8. pants garantē tiesības uz privātās un ģimenes dzīves neaizskaramību, vienlaikus norādot, ka “nav atļauts traucēt nevienam izbaudīt šīs tiesības, izņemot likumā noteiktos gadījumus, kas ir nepieciešami demokrātiskā sabiedrībā, lai aizsargātu valsts vai sabiedrisko drošību,

¹ Padomes Pamatlēmums 2008/977/TI par tādu personas datu aizsardzību, ko apstrādā, policijas un tiesu iestādēm sadarbojoties krimināllietās. Pieņemts 27.11.2008. [spēkā līdz 05.05.2018.]

² Apvienoto Nāciju Organizācijas Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Pieņemta 10.12.1948. [10.12.1948. red.]

³ Eiropas Cilvēktiesību konvencija. Pieņemta 04.11.1950. [01.08.2021. red.]

valsts ekonomiskās labklājības intereses, lai novērstu nekārtības vai noziegumus, kā arī lai aizsargātu veselību, tikumību vai citu personu tiesības un brīvības”. 2025. gada sākumā Eiropas Cilvēktiesību tiesas datubāzē HUDOC⁴ atrodamas 7329 lietas saistībā ar ECK 8. panta iespējamiem pārkāpumiem.

Šajā publikācijā ir vērts pievērst uzmanību 2025. gada 13. februāra ECT spriedumam lietā “Macharik v. the Czech Republic”⁵, kurā pieteikuma iesniedzēja pamatoja iespējamo iejaukšanos privāttiesiskumā un ECT konstatēja 8. panta pārkāpumu. Čehijā pieteikuma iesniedzējai tika izvirzīta apsūdzība kā līdzdalībnieci par izvairīšanos no nodokļu nomaksas, un viņa tika notiesāta ar brīvības atņemšanu uz diviem gadiem nosacīti, kā arī naudas sodu aptuveni 2000 eiro apmērā. Pieteikuma iesniedzējas notiesāšana krimināllietā notika, pamatojoties galvenokārt uz viņas e-pasta sarakstes saturu ar citu notiesāto, ko policija ieguva, pamatojoties uz tiesas rīkojumu nodot visu šo ziņojumu saturu no trešās personas, kurai tie bija pārsūtīti. Izvērtējot iespējamo 8. panta pārkāpumu, ECT palāta norāda uz vispārējiem principiem, ka Konvencijas 8. pants aizsargā to apmaiņu konfidencialitāti, kurās personas var iesaistīties saziņas nolūkos, neatkarīgi no attiecīgās sarakstes satura un formas. Saziņa pa e-pastu, tostarp profesionāla rakstura saziņa, ietilpst sarakstes jēdzienā. Saistībā ar sarakstes pārtveršanu ECT izskatīja vairākas sūdzības, bet ne vienmēr tiek konstatēts pārkāpums. Piemēram, lietā “Tena Arregui pret Spāniju”⁶ ECT izskatīja sūdzību par privātās dzīves un sarakstes neaizskaramības pārkāpumu, ko izraisīja e-pastu pārtveršana un izpaušana politiskās partijas iekšējā konfliktā. Sūdzību iesniedzējs apgalvoja, ka viņa personīgie e-pasti tika pārtverti un izpausti, pārkāpjot Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 8. pantu. Spānijas tiesa kriminālprocesu pārtrauca, secinot, ka e-pastu uzraudzība bijusi vērsta uz iespējamo pārkāpumu identificēšanu partijā un ka netika pierādīts, ka tiesībsargājošās iestādes būtu rīkojušās ar nodomu izpaust sensitīvus datus. ECT atzina, ka Spānijas iestādes bija nodrošinājušas pietiekamu tiesisko aizsardzību un ka pieejami arī civilie tiesību aizsardzības līdzekļi, kurus pieteicējs nebija izmantojis, tādējādi netika konstatēts 8. panta pārkāpums.

Privātums nav absolūta tiesība, un iejaukšanās no tiesībsargājošo iestāžu puses ir attaisnojama, ja tā ir notikusi saskaņā ar likumu. Neiedziļinoties konkrētās valsts nacionālo tiesību interpretācijas trūkumos, ir respektējams ECT konstatējums, ka “attiecībā uz saziņas pārtveršanu policijas izmeklēšanas nolūkā likumam jābūt pietiekami skaidram, lai sniegtu pilsoņiem pietiekamu informāciju par apstākļiem un nosacījumiem, kādos valsts iestādes ir pilnvarotas izmantot šo slepeno un potenciāli bīstamo iejaukšanos tiesībās uz privātās dzīves un korespondences neaizskaramību”⁷. Nacionālie tiesību akti nedrīkst piešķirt neierobežotas pilnvaras izpildvarai vai tiesnešiem, bet tiem skaidri jānosaka rīcības brīvības apjoms un tās īstenošanas kārtība, nodrošinot aizsardzību pret patvaļīgu iejaukšanos.

Jēdziens “privātums” pamatā tiek saistīts ar personas datiem, kuru apstrāde arvien mazāk ir manuāla, bet vairāk automatizēta. Reģionālā līmenī tiesību normu attīstība attiecībā uz datu apstrādi ir sākusies jau iepriekšējā gadu tūkstoši. 1981. gada 28. janvārī Strasbūrā tika parakstīta Konvencija par personu aizsardzību attiecībā

⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedumi. Pieejams: <https://hudoc.echr.coe.int/#%20> [aplūkots 11.02.2025.]

⁵ ECT 13.02.2025. spriedums lietā “Macharik v. the Czech Republic” (iesnieguma Nr. 51409/19).

⁶ ECT 11.01.2024. spriedums lietā “Tena Arregui pret Spāniju” (iesnieguma Nr. 42541/18).

⁷ ECT 13.02.2025. spriedums lietā “Macharik v. the Czech Republic” (iesnieguma Nr. 51409/19).

uz personas datu automātisko apstrādi⁸ (turpmāk – konvencija). Ņemot vērā pieaugošo automātiski apstrādāto personas datu plūsmu pāri robežām, Eiropas Padomes dalībvalstīs vienojas, ka ir nepieciešams paplašināt personas tiesību un pamatbrīvību aizsardzību, īpaši tiesības uz privātās dzīves neaizskaramību. Lai saskaņotu līdzsvaru starp privātumu un informācijas brīvu plūsmu, tika noteikti tādi datu aizsardzības pamatprincipi kā datu kvalitāte; datu drošība un datu subjekta papildu aizsardzība. Konvencijas mērķis ir nodrošināt jebkurai personai neatkarīgi no tautības vai dzīvesvietas tās tiesību un pamatbrīvību, it īpaši tiesību uz privātumu, ievērošanu attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi. Vienlaikus dalībvalstis ir tiesīgas izdarīt atrunas, un šajā sakarā Latvija izmantoja šīs tiesības, nosakot, ka “saskaņā ar Konvencijas 3. panta 2. punktu tā netiks piemērota attiecībā uz personas datiem, kas atzīti par valsts noslēpuma objektiem, kā arī personas datu apstrādi, ko veic publiskās institūcijas nacionālās drošības un krimināltiesību jomā”. Īsti nav atrodama papildu informācija par šādas atrunas nepieciešamību, jo konvencijas mērķis un noteiktie datu apstrādes pamatprincipi ir vērsti uz godīgu datu apstrādi, kas notiek saskaņā ar likumu, likumā paredzētajiem mērķiem, adekvātiem un samērīgiem iegūšanas mērķiem, precīziem datiem, kuri saglabāti tādā veidā, kas dod iespēju identificēt datu subjektus ne ilgāku laiku, kā nepieciešams nolūkam, kura dēļ šie dati tiek glabāti.

Vispārīgās datu aizsardzības regulas un Policijas direktīvas tvērums

Starptautiskās tiesību normas un to piemērošana dalībvalstīs iezīmēja datu aizsardzības jautājumos atsevišķas neskaidrības. 2016. gada 27. aprīlī Eiropas Parlaments un Padome pieņēma regulu 2016/679, kas attiecas uz fizisko personu aizsardzību saistībā ar personas datu apstrādi un šo datu brīvu apriti, kā arī atceļ Direktīvu 95/46/EK (turpmāk – Vispārīgā datu aizsardzības regula). Ir būtiski atzīmēt, ka Vispārīgās datu aizsardzības regulas darbības jomā nav iekļauta personas datu apstrāde, ko veic kompetentās iestādes, izmeklējot un atklājot noziedzīgus nodarījumus, kā arī saucot pie atbildības par kriminālsodiem. Turklāt Vispārīgās datu aizsardzības regulas tvērumā nav ietverta to kompetento iestāžu darbība, kas nodrošina sabiedrisko drošību un novērš sabiedriskās drošības apdraudējumus. Līdzās Vispārīgajai datu aizsardzības regulai tika pieņemta Policijas direktīva⁹.

Autores empīriskie novērojumi ir tādi, ka dalībvalstu praksē pastāv atšķirības Policijas direktīvas interpretācijā. Kopumā problēmu esamību ar direktīvu interpretāciju un transponēšanu dalībvalstīs apstiprina arī Eiropas Savienības Tiesas (turpmāk – EST) atziņas spriedumā lietā C-316/22 “Gabel Industria Tessile SpA un Canavesi SpA pret A2A Energia SpA u. c.”: “LESD 288. panta trešā daļa jāinterpretē tādējādi, ka tā nepieļauj, ka valsts tiesa strīdā starp privātpersonām nepiemēro valsts tiesību normu, ar kuru noteikts netiešs nodoklis, kas ir pretrunā skaidrai, precīzai un beznosacījumu netransponētai vai nepareizi transponētai direktīvas normai, ja

⁸ Konvencija par personu aizsardzību attiecībā uz personas datu automātisko apstrādi. Pieņemta 28.01.1981. [31.10.2000. red.]

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2016/680 par fizisku personu aizsardzību attiecībā uz personas datu apstrādi, ko veic kompetentās iestādes, lai novērstu, izmeklētu, atklātu noziedzīgus nodarījumus vai sauktu pie atbildības par tiem vai izpildītu kriminālsodus, un par šādu datu brīvu apriti, ar ko atceļ Padomes Pamatlēmumu 2008/977/TI. Pieņemta 27.04.2016. [04.05.2016. red.]

vien valsts tiesībās nav noteikts citādi [...]”¹⁰ Ar šo atziņu “EST pirmo reizi atzina, ka direktīvas horizontāla tieša iedarbība var būt pieļaujama gadījumos, kad to paredz attiecīgās dalībvalsts tiesību akti. Šis spriedums radījis plašas diskusijas un ir licis pārskatīt vienu no ES tiesību sistēmas galvenajiem teorētiskajiem pieņēmumiem”¹¹. Analizējot tiesībsargājošo iestāžu funkcijas krimināltiesiskajā sadarbībā, ir jāizvērtē, vai Policijas direktīvas horizontāla tieša iedarbība ir pieļaujama. Tas būtu nozīmīgi, jo arī no ECT spriedumiem izriet tādas atziņas, ka “nav iespējams panākt absolūtu noteiktību tiesību aktu izstrādē, un risks, ka noteiktības meklējumi var radīt pārmērīgu stingrību. Daudzi likumi neizbēgami ir formulēti terminos, kuri lielākā vai mazākā mērā ir neskaidri un kuru interpretācija un piemērošana ir prakses jautājumi”¹². Šīs atziņas patiesumu autore var apstiprināt ar saviem empīriskajiem novērojumiem.

Sabiedriskās drošības nodrošināšana, noziegumu novēršana un personu tiesību un brīvību aizsardzība nav iespējama bez iejaukšanās privātajā dzīvē. Šeit ir svarīga līdzsvara ievērošana starp privātumu un kompetento iestāžu darbību, kas nedrīkst būt pretrunā individuālo cilvēktiesību aizsardzībai un sabiedriskās drošības nodrošināšanai. “Lai tiešā veidā varētu paļauties uz direktīvas normu, tai ir jāizpilda trīs kritēriji. Pirmkārt, direktīvas normai ir jābūt pietiekami skaidrai un precīzai; otrkārt, tai ir jābūt beznosacījuma, proti, tās ieviešana nevar būt atkarīga no citu nosacījumu izpildes vai prasīt tālāku institūciju rīcību, un, treškārt, tā nedrīkst atstāt rīcības brīvību dalībvalstij.”¹³ Saskaņā ar šiem kritērijiem autore turpmāk izvērtē Policijas direktīvas piemērošanas pieļaujamību dalībvalstīs tiešā veidā.

Vai Policijas direktīvas normas ir pietiekami skaidras un precīzas? Nepieciešamība pēc specifiskiem noteikumiem attiecībā uz personas datu aizsardzību un personas datu brīvu apriti tiesu iestāžu sadarbībā krimināllietās un policijas sadarbībā tika noteikta Lisabonas līgumā¹⁴. Policijas direktīva nosaka vienotus noteikumus personas datu apstrādei krimināltiesību aizsardzības nolūkos, tādējādi uzlabojot konsekvenci starp ES dalībvalstīm. Vienlaikus transponēšanas laikā ir radušās atšķirības to piemērošanas apjomā.

Vai Policijas direktīva ir atkarīga no citu nosacījumu izpildes un vai pieprasa tālāku institūciju rīcību? Sniedzot atbildi uz šo jautājumu, ir jāatzīst, ka Policijas direktīva ir atkarīga no citu nosacījumu izpildes un vienlaikus pieprasa tālāku rīcību no dalībvalstu institūcijām. Direktīva paredz saskaņotu noteikumu ieviešanu personas datu aizsardzībā un brīvā aprītē, kā arī ir nepieciešams skaidrs un precīzs juridiskais pamats dalībvalstīs, nosakot konkrētus mērķus, datu apstrādes nolūkus un aizsardzības procedūras, lai novērstu ļaunprātīgu izmantošanu. Krimināltiesiskajā sadarbībā personu datu apstrāde notiek pēc dažādām subjektu kategorijām, kurām ir jābūt skaidri nodalītām: aizdomās turēto, notiesāto, cietušo, liecinieku utt. personas dati.

¹⁰ EST 11.04.2024. Lietā C-316/22 “Gabel Industria Tessile SpA un Canavesi SpA pret A2A Energia SpA u. c.”.

¹¹ Hūna I. ES tiesību nestabilie pamati – direktīvu horizontāla tieša iedarbība. Jurista Vārds, 25.02.2025., Nr. 8 (1378), 29.–32. lpp.

¹² ECT 19.02.2021. spriedums lietā “Case of Klaus Müller v. Germany” (iesnieguma Nr. 24173/18).

¹³ Hūna I. 25.02.2025., 29.–32. lpp.

¹⁴ Lisabonas līgums, ar ko groza līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas kopienas dibināšanas līgumu. Pieņemts 13.12.2007. [01.09.2024. red.]

Policijas direktīvas normas atstāj dalībvalstij daļēju rīcības brīvību. No vienas puses, Policijas direktīva nosaka stingrus noteikumus personu datu apstrādei, norādot, ka tai jābūt likumīgai, godprātīgai, pārredzamai un saskaņā ar likumā noteiktiem mērķiem. Šajā aspektā dalībvalstu rīcības brīvība ir ierobežota un jābūt vienotiem un stingriem standartiem. No otras puses, pastāv dalībvalstu rīcības brīvība tādos aspektos, ka dalībvalstis nosaka datu glabāšanas termiņus, garantijas ilgtermiņa uzglabāšanai arhīvā, zinātniskos un statistikas nolūkos; paredz likumā tiesībaizsardzības iestādēm iespēju veikt slepenu izmeklēšanu un video novērošanu nepieciešamības gadījumā, samērīgi ar nodarījumu. Arī nosacījums, ka personas datus var apstrādāt tad, ja nepieciešamo mērķi nav iespējams sasniegt ar citiem līdzekļiem, ļauj dalībvalstīm interpretēt un piemērot to atšķirīgi tiesiskajā regulējumā nacionālā līmenī. Prasība nodrošināt efektīvas garantijas, novērst pārmērīgu datu apstrādi un saglabāšanu, garantēt datu subjekta tiesības arī norāda uz elastīgu interpretācijas iespēju.

Kopsavilkums

1. Policijas direktīva neparedz absolūtu vienveidību un atstāj zināmu rīcības brīvību dalībvalstīm, lai nacionālā līmenī varētu pielāgot tiesisko regulējumu atbilstoši specifiskajām prasībām un juridiskai sistēmai.
2. Vispārīgās datu aizsardzības regulas darbības jomā nav iekļauta personas datu apstrāde, ko veic kompetentās iestādes, izmeklējot un atklājot noziedzīgus nodarījumus, kā arī saucot pie atbildības par kriminālsodiem.
3. Policijas direktīva nenosaka vienotus noteikumus visiem gadījumiem, un tā neatiecas uz personas datu apstrādi valsts drošības jautājumos un citās specifiskās dalībvalstu veiktās darbībās saskaņā ar Līguma par Eiropas Savienību V sadaļas 2. nodaļu¹⁵.
4. Pastāv dalībvalstu rīcības brīvība privātuma aizsardzībā, jo tās ir tiesīgas noteikt stingrākus aizsardzības pasākumus datu apstrādei krimināltiesiskajā jomā, nekā tie ir paredzēti Policijas direktīvā.
5. Policijas direktīva pieļauj izņēmumus attiecībā uz publisko iestāžu piekļuvi personas datiem, nosakot, ka datu pieprasījumiem jābūt motivētiem un rakstiskā formā, vienlaikus nenosakot absolūtus ierobežojumus.

¹⁵ Īpaši noteikumi par kopējo ārpolitiku un drošības politiku. Lisabonas līgums, ar ko groza līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas kopienas dibināšanas līgumu. Pieņemts 13.12.2007. [01.09.2024. red.]

KRIMINĀLPROCESA LIKUMA 455. PANTA CETURTĀ DAĻA, AKTUALITĀTES UN IZAICINĀJUMI TIESU PRAKSĒ

PARAGRAPH 4 OF ARTICLE 455 OF CRIMINAL PROCEDURE LAW, RELEVANCE AND CHALLENGES IN COURT PRACTICE

Oskars Kulmanis, Ph. D.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

Summary

The article is dedicated to the right of the court, enshrined in paragraph 4 of Article of 455 the Criminal Procedure Law, to legitimately deteriorate the situation of the accused. The purpose of this article is to examine the substance of paragraph 4 of Article 455 of the Criminal Procedure Law and the possibilities of that institute in the framework of the fundamental principles of criminal proceedings. The author examines the principles arising from a fair trial, equality of arms, *reformatio in peius*, an element of the rights of the defence, the right to be informed, and the function of upholding the prosecution and adjudicating. The application of provision set in paragraph 4 of Article 455 of the Criminal Procedure Law may lead to a conflict between those principles and functions. The article therefore focuses on the content of each of the principles and functions named, as well as the interaction between the functions of defence, prosecution and judiciary.

The article has been developed by examining the national and international court practice, as well as using the concretization of aforementioned fundamental principles and the resolution of their collision.

Atslēgvārdi: taisnīga tiesa, pušu līdztiesība, tiesas spriešana, apsūdzētās personas stāvokļa likumīga pasliktināšana

Keywords: fair trial, equality of arms, judiciary, lawful deterioration of the position of the accused

1. Uz Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturto daļu attiecināmo tiesību principu būtība

Taisnīga tiesa kā vispārējs tiesību princips ir būtisks kriminālprocesa norisi regulējošs elements. Tā ievērošana ir nesaraujami saistīta ar kriminālprocesa mērķa sasniegšanu. Kriminālprocesa mērķis sasniedzams ar tiesiskiem un taisnīgiem līdzekļiem, nevis par katru cenu. Personas attaisnošana vai notiesāšana veidā, kas neatbilst taisnīgam procesam, izslēdz iespēju šo mērķi sasniegt.

Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas¹ (turpmāk – Eiropas Cilvēktiesību konvencija) 6. panta 1. punkta pirmajā teikumā nostiprināts, ka ikvienam ir tiesības, nosakot viņam izvirzītās apsūdzības pamatotību, uz taisnīgu un atklātu lietas savlaicīgu izskatīšanu neatkarīgā un objektīvā likumā noteiktā tiesā. Savukārt šīs konvencijas 6. panta 3. punktā noteikts apsūdzēto minimālo tiesību apjoms, kas ietver būtiskus pušu līdztiesības principa efektīvas īstenošanas elementus. Raksta tvērumā būtiska nozīme ir minētā punkta “a” un “b” apakšpunktā noteiktām tiesībām: tikt nekavējoties informētam, viņam saprotamā valodā un detalizēti, par viņam izvirzītās apsūdzības raksturu un iemeslu, kā arī uz attiecīgu laiku un līdzekļiem, lai sagatavotu savu aizstāvību.

Taisnīgu tiesu kā kriminālprocesa iztiesāšanas stadiju raksturojošu principu šajā rakstā vērtējamā tiesību jautājuma ietvarā regulē Eiropas Cilvēktiesību konvencija, kā arī Latvijas Republikas Satversme² (turpmāk – Satversme) un Kriminālprocesa likums³ (turpmāk – KPL).

Satversmes 92. panta pirmais teikums noteic, ka ikviens var aizstāvēt savas tiesības un likumiskās intereses taisnīgā tiesā.

KPL 15. pantā nostiprināts taisnīgas tiesas princips, saskaņā ar kuru ikvienam ir tiesības uz lietas izskatīšanu taisnīgā, objektīvā un neatkarīgā tiesā. Atzīmējams arī KPL 17. pantā nostiprinātais kriminālprocesuālo funkciju nodalīšanas princips, atbilstoši kuram “[...] apsūdzības, aizstāvības un tiesas spriešanas funkcijas kriminālprocesā ir nodalītas”. Raksta turpinājumā tiks aplūkota arī KPL 23. pantā nostiprinātā tiesas spriešanas funkcijas būtība, saskaņā ar kuru “Krimināllietās tiesu spriež tiesa, tiesas sēdēs izskatot un izlemjot pret personu celto apsūdzību pamatotību, attaisnojot nevainīgas personas vai arī atzīstot personas par vainīgām noziedzīga nodarījuma izdarīšanā [...]”.

2. Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturtās daļas saturs

Iepriekš minētie principi ietekmē to, kā tiesa, skatot krimināllietu pēc būtības, var īstenot KPL 455. panta ceturtajā daļā noteikto: [j]a tiesa iztiesāšanas laikā konstatē, ka, taisot spriedumu, var būt iemesls atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kas pasliktina apsūdzētā stāvokli, tad tiesa par to informē apsūdzēto un citus procesa dalībniekus, dodot viņiem iespēju izteikties. Pēc procesa dalībnieku lūguma tiesa pasludina tiesas sēdes pārtraukumu. Pēc apsūdzētā un citu procesa dalībnieku uzklaušanās tiesa var atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju.

KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētais instruments attiecas uz notiesājošu spriedumu. Tas ietver tiesas procesuālu līdzekli tiesiski pasliktināt apsūdzētās personas stāvokli, kas atbilstoši taisnīgas tiesas garantijām var notikt, apsūdzēto personu par situāciju pienācīgi informējot un dodot viņai atbilstošu laiku sagatavot savu aizstāvību. Likumīga stāvokļa pasliktināšana attiecināta gan uz smagāku faktisko

¹ Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [aplūkota 15.03.2025.]

² Latvijas Republikas Satversme. Pieņemta 15.02.1922. [22.03.2019. red.]

³ Kriminālprocesa likums. Pieņemts 21.04.2005. [26.02.2025. red.]

apstākļu, gan arī nodarījuma juridiskās kvalifikācijas konstatāciju. Šī instrumenta būtība parāda, ka tiesa spriež tiesu, nevis šauri izlemjot celtās apsūdzības pamatotību, bet būtībā ar pret apsūdzēto vērsto pieņēmumu, ko pamato uz tiesu nosūtītās krimināllietas materiāli. Procesuāli nozīme var būt tam, vai tas iespējams tikai pirmās instances tiesā vai arī apelācijas instances tiesā un vai ar minēto līdzekli varētu konstatēt atbildību pastiprinošus apstākļus, kas iepriekš nebija norādīti lēmumā par krimināllietas nodošanu tiesai.

Spriežot tiesu, tā ir taisnīga, neatkarīga un likumam pakļauta. Celtās apsūdzības pamatotības izlemšana, t. i., apsūdzībā norādīto faktisko apstākļu pamatotības vērtēšana, ir tikai viena no tiesas spriešanas daļām. Faktisko apstākļu pamatotības novērtēšana ir priekšnosacījums tam, lai tiesa varētu noteikt, vai apsūdzētajam inkriminētais noziedzīgais nodarījums ir gan noticis, gan arī pareizi kvalificēts. Apsūdzētajam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridiskā kvalifikācija var mainīties atkarībā no tā, kādi ir krimināllietas iztiesāšanā par pierādītiem atzītie noziedzīga nodarījuma faktiskie apstākļi.

Šeit rodas jautājums, vai taisnīga tiesa ietver apsūdzētās personas notiesāšanu par nepareizi kvalificētu noziedzīgu nodarījumu. Atbilde ir viennozīmīga, tas neatbilst Krimināllikuma 1. panta pirmajā daļā noteiktajam kriminālatbildības pamatam, kā arī nesasniedz taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu.

Minētajam seko otrs jautājums, vai taisnīgai tiesai atbilst attaisnojoša sprieduma taisīšana, ja apsūdzībā norādītie faktiskie apstākļi no prokurora puses nav korekti juridiski kvalificēti. Pakārtoti tam, vai korekta apsūdzībā norādīto faktisko apstākļu juridiskā kvalifikācija ietilpst tiesas spriešanā un tādēļ tiesa var atzīt arī par smagākiem faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kāda norādīta personai celtajā apsūdzībā.

Kā jau tika atzīmēts, tiesas spriešana ietver celtās apsūdzības pamatotības izvērtēšanu. KPL 514. panta pirmās daļas 1. un 2. punkts noteic, ka apspriedes laikā tiesa apspriežu istabā izlemj šādus jautājumus: 1) vai noticis apsūdzētajam inkriminētais noziedzīgs nodarījums; 2) vai šajā nodarījumā ir noziedzīga nodarījuma sastāvs, un kurā Krimināllikuma pantā, tā daļā, punktā tas paredzēts. No minētajiem tiesas apspriedē izlemjamiem jautājumiem redzams, ka tiesas kompetencē ietilpst izvērtēt to, kādi noziedzīga nodarījuma faktiskie apstākļi atzīstami par pierādītiem. Tāpat tiesa izlemj, kā juridiski kvalificējams izdarītais noziedzīgais nodarījums.

Arī judikatūrā, vērtējot KPL 455. panta trešās daļas piemērošanas apstākļus, ir vērsta uzmanība gan uz tiesas tiesībām konstatēt citus nodarījuma faktiskos apstākļus, gan arī juridisko kvalifikāciju. Proti, KPL 455. panta trešajā daļā ietvertais nosacījums ir saistīts ar tiesas tiesībām atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus, kas ietver tiesas tiesības aizstāt, tās ieskatā, nepierādītos noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus ar pierādītajiem, izslēgt no apsūdzības nepierādītos faktiskos apstākļus un, ja tam ir tiesisks pamats, arī pārkvalificēt inkriminētās noziedzīgās darbības, ja ar to nepasliktinās apsūdzētā stāvoklis un netiek pārkāptas viņa tiesības uz aizstāvību.⁴

Atzīmējams, ka ar KPL 455. panta ceturtais daļas izveidi grozījumi KPL 527. panta otrajā daļā nav veikti. Domājams, ka KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētā līdzekļa izmantošana ir pēc analogijas salīdzināma ar apsūdzības grozīšanu, tādēļ

⁴ Sk. Senāta 06.12.2023. lēmuma lietā Nr. SKK-10/2023 16.3. punktu un tur citētās atsaucēs.

uz tiesas sprieduma motīvu daļā izlemjamo jautājumu šādā gadījumā arī attiecināma KPL 527. panta otrās daļas 5. punktā noteiktā prasība norādīt motīvus, kādēļ tiesa tā rīkojusies. Ievērojot iepriekš minēto, atzīstams, ka tiesas spriešanā atbilstoši taisnīgas tiesas nosacījumiem ietilpst tiesas uzdevums gan noteikt par pierādītiem atzītos faktiskos apstākļus, gan arī sniegt to juridisko novērtējumu. Tādējādi kolīzija starp apsūdzības uzturēšanas un tiesas spriešanas funkcijām neveidojas.

Raksta turpinājumā tiks aplūkots izvirzītais jautājums, ciktāl KPL 455. panta ceturtā daļa var tikt piemērota arī iztiesāšanā.

Faktisko apstākļu izmaiņas KPL 455. panta ceturtās daļas tvērumā, autora ieskatā, skatāmas pēc analogijas ar apsūdzības grozīšanu. Par šo jautājumu ir stabila judikatūra,⁵ atbilstoši kurai uz smagākiem apsūdzībā norādītos faktiskos apstākļus var grozīt tikai pirmās instances tiesā līdz tiesas izmeklēšanas pabeigšanai. Minētais saistīts ar to, ka debatēm jānotiek par skaidri konstatētiem noziedzīga nodarījuma faktiskajiem apstākļiem. Turklāt šiem apstākļiem, lai ievērotu praktiskas un efektīvas tiesības uz aizstāvību, jābūt izvērtētiem abās tiesu instancēs, kuras skata krimināllietu pēc būtības.

Tāpat atbilstoši minētajai judikatūrai esošajā KPL sistēmā ir skaidri noregulēts jautājums par noziedzīga nodarījuma juridiskās kvalifikācijas grozīšanu uz smagāku. Tas iespējams pirmās un apelācijas instances tiesā līdz tiesas izmeklēšanas pabeigšanai. Turklāt atzīmējama KPL 562. panta otrā daļa, atbilstoši kurai apelācijas instances tiesa drīkst piemērot likumu par smagāku noziedzīgu nodarījumu, nekā atzinusi pirmās instances tiesa, tikai tad, ja to lūdzis prokurors savā protestā vai cietušais savā sūdzībā, kuru atbalsta prokurors. Šajā gadījumā tomēr nedrīkst piemērot likumu par smagāku nodarījumu nekā tas, par kuru persona bija apsūdzēta, nosūtot krimināllietu uz tiesu, izņemot gadījumus, kad prokurors pirmās instances tiesas sēdē grozījis apsūdzību uz smagāku.

Atzīmējams, ka likumdevējs kopsakarā ar grozījumiem KPL 455. panta ceturtajā daļā nav izdarījis grozījumus KPL 562. pantā, tostarp otrajā daļā. Šajā sakarā atzīmējams, ka arvien pastāv esošā "apsūdzības grozīšanas sistēma", kas smagāku noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju saista gan ar to, par kādu noziedzīgu nodarījumu veikts pirmstiesas kriminālprocess un lieta nodota tiesai, gan arī pie iespējas konstatēt smagāku juridisko kvalifikāciju to saista ar ekskluzīvu prokurora apsūdzības uzturēšanas funkciju. Tā ietver apsūdzību veidojošo faktisko apstākļu un juridiskās kvalifikācijas izvēli, par ko prokurors centīsies pārliecināt tiesu.

KPL 562. panta otrā daļa atzīstama par speciālo tiesību normu apelācijas instances tiesā iepretim KPL 455. panta ceturtajai daļai, jo tā paredz specifiskus nosacījumus tam, lai noziedzīga nodarījuma juridiskās kvalifikācijas pasliktināšana notiktu likumīgi ar prokurora iesaisti, ar apelācijas protestu vai pievienošanas cietušā apelācijas sūdzībai. Un tikai šāda situācija atbilstu *reformatio in peius* principam. Citos gadījumos, tostarp tad, ja stāvokļa pasliktināšana notiek tikai pēc apelācijas instances tiesas iniciatīvas, tā atzīstama par nelikumīgu. Šāda situācija veidotu KPL 562. panta otrās daļas pārkāpumu, kas atzīstams par būtisku šī likuma 575. panta trešās daļas izpratnē.

Turklāt atzīmējams, ka šādā gadījumā esošajā KPL sistēmā veidojas kolīzija starp apsūdzības uzturēšanu un tiesas spriešanu, jo prokuroram, nododot lietu tiesai, ir jābūt pārliecinātam par apsūdzētajai personai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma

⁵ Sk. Senāta 28.05.2009. lēmuma lietā Nr. SKK-84/2009 13.–14. lpp.

precīzu juridisko kvalifikāciju. Ja procesa laikā konstatējami citi faktiskie apstākļi, kas maina juridisko kvalifikāciju, darbojas KPL 461. panta pirmajā daļā noteiktais prokurora pienākums grozīt apsūdzību.

Iepriekš minētā sakarā atzīmējams, ka efektīva apelācijas instances tiesas kompetence arī konstatēt smagāku noziedzīga nodarījuma juridisko kvalifikāciju bez prokurora protesta var tikt aptverta ar grozījumiem KPL 562. pantā. Tas būtu iespējams, ja faktiskie apstākļi, kas ir pamats smagākas juridiskās kvalifikācijas piemērošanai, jau tika konstatēti no pirmās instances tiesā pārbaudītajiem pierādījumiem.

Papildus atzīmējams, ka atbildību pastiprinošu apstākļu konstatācija var būt iespējama tikai apelācijas instances tiesā. Šāda situācija var veidoties sakarā ar apsūdzētās personas nepatiesu liecību apelācijas instances tiesā. Autora ieskatā, šādu gadījumu aptver šobrīd tiesai ar KPL 455. pantu noteiktās tiesības. Ja apsūdzētā persona izvēlas aizstāvības taktiku veidot, izmantojot apzināti nepatiesu liecību, atbildību pastiprinoša apstākļa konstatācijai jābūt efektīvai. Šādā gadījumā KPL 562. panta trešajā daļā noteiktie apstākļi smagāka soda noteikšanai nevar iestāties, jo atbildību pastiprinošs apstākļis radies tikai apelācijas instances tiesā. Taisnīga tiesa un tiesas spriešanas funkcija tiesai neliedz uz to reaģēt un ar KPL 455. panta ceturto daļu jau šobrīd konkrētu atbildību pastiprinošu apstākli konstatēt tikai apelācijas instances tiesā un ņemt vērā pie soda noteikšanas.

3. Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturtais daļas procesuālā piemērošana

Pārejot pie iespējām piemērot KPL 455. panta ceturtajā daļā nostiprināto instrumentu, turpmāk tiks aplūkotas Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) judikatūrā nostiprinātās garantijas par aizstāvības tiesību ievērošanu situācijās, kad tiesa konstatē citus apsūdzības pamatā esošus apstākļus vai to juridisko kvalifikāciju.

Iesākumā atzīmējama lieta “Penev v. Bulgārija”, kas aplūkoja situāciju, kurā kasācijas instances tiesai, grozot apsūdzētajam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridisko kvalifikāciju, bija pienākums dot viņam iespēju aizstāvēties pret jauno “apsūdzību”. ECT atzina, ka tiesa varēja, piemēram, atlikt tiesas sēdi, lai ļautu apsūdzētajam sniegt papildu apsvērumus, vai arī ļaut apsūdzētajam rakstveidā iesniegt savus apsvērumus par jauno apsūdzību. Šādos apstākļos ECT konstatēja, ka pieteicējs netika detalizēti informēts par lietas būtību un pret viņu vērsto pieņemumu, viņam netika dotas adekvātas iespējas un laiks sagatavot savu aizstāvību, kā dēļ viņam netika nodrošināta taisnīga tiesa. Minētā sakarā konstatēts Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 3. punkta “a” un “b” apakšpunkta pārkāpums.⁶ Atzīmējams, ka atsaucies uz “Penev” lietā paustajiem argumentiem tiek izmantotas arī ECT jaunākajā praksē.

Citā lietā ECT vērtēja apstākļus, kuros apelācijas instancē pārkvalificēja noziedzīgo nodarījumu, tostarp no slepkavības uz laupīšanas mēģinājumu, kurā iestājusies personas nāve, kā arī personas slepkavības mēģinājumu, lai izdarītu citu noziedzīgu nodarījumu. Vērtējot procesa taisnīgumu kopumā, ECT ir akceptējusi, ka noziedzīgā nodarījuma pārkvalificēšana neierobežo aizstāvības tiesības, ja apsūdzētajam ir dota

⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 07.01.2010. sprieduma lietā “Penev v. Bulgārija”, Nr. 20494/04, 43.–44. punkts.

pietiekama iespēja sevi aizstāvēt. Lietās, kurās sākotnēji inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi pilnībā aptvēra pārkvālificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus, ECT atzinusi, ka apsūdzētajam dota efektīva iespēja sevi aizstāvēt. Tādējādi apsūdzētā informēšana par pārkvālificēto noziedzīgo nodarījumu brīdī, kad tiek pasludināts spriedums, neveido apsūdzētajam ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. pantu noteikto tiesību pārkāpumu. Attiecīgi noziedzīga nodarījuma pārkvālificēšana apsūdzētajam tiek uzskatīta par pietiekami paredzamu, ja tā attiecas uz apsūdzībai raksturīgu elementu. Tas, vai pārkvālificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi tika apspriesti procesa laikā, ir tālāk izlemjams apsvērums.⁷

Respektīvi, gadījumos, kad tiesas procesa laikā notiek apsūdzētajam inkriminētā noziedzīgā nodarījuma pārkvālificēšana, ir būtiski nodrošināt, ka tiek ievērotas apsūdzētā tiesības sevi praktiski un efektīvi aizstāvēt pret jauno “apsūdzību”. Ir vērtējams, vai sākotnēji inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi aptver pārkvālificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus. Ja aptver, šādā gadījumā atsevišķa apsūdzētās personas informēšana nav nepieciešama un jautājums var tikt risināts tiesas nolēmumā.

Jau minētajā lietā ECT vērtēja apsūdzētajam inkriminētās laupīšanas sastāva pazīmes un atzīmēja, ka sākotnējās pazīmes atšķīrās no apelācijas instances tiesas spriedumā konstatētajām. Taču ECT atzīmēja, ka lēmumā par lietas nodošanu tiesai prokurors norādīja uz apstākļiem, ka apsūdzētais sazinājās ar citu personu saistībā ar valūtas konvertāciju. Turklāt pirmās instances tiesas notiesājošs spriedums ietvēra atzinumu, ka pirmajā tikšanās reizē ar personu apsūdzētajam jau bija radies nodoms no personas paņemt naudas līdzekļus un ar šādu nodomu apsūdzētais vaicāja personai par valūtas konvertāciju tās pašas dienas pēcpusdienā. Iepriekš minētais rāda, ka grozītās apsūdzības apstākļi apsūdzētajam bija zināmi jau no tiesvedības sākuma. Apelācijas instancē jauni faktiskie apstākļi netika uzrādīti. Tādējādi nevar atzīt, ka apsūdzētais nevarēja paredzēt viņam inkriminēto darbību pārkvālificēšanu. Turklāt apelācijas instances tiesā apsūdzētā aizstāvis lūdza apsūdzētajam inkriminētās darbības pārkvālificēt, jo tās nevar tikt kvalificētas kā slepkavība. ECT nekonstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 6. panta 3. punkta “a” un “b” apakšpunkta pārkāpumus.⁸

Izvērtējot jautājumu par to, vai apsūdzētajai personai bija zināmi citi konstatētie apstākļi, nozīme var būt pat tam, ko prokurors norādījis lēmumā par krimināllietas nodošanu tiesai. Autora ieskatā, minētā nianse ir arī vērā ņemama Latvijas kriminālprocesuālajā sistēmā. Šādā situācijā būtiski ir izvērtēt, vai tās instances tiesā, kura konstatējusi citu nodarījuma juridisko kvalifikāciju, ir uzrādīti jauni nodarījuma faktiskie apstākļi. Ja tie zināmi jau no paša tiesvedības sākuma, šādos apstākļos nav pamata atzīt, ka apsūdzētajam inkriminēto darbību pārkvālificēšana viņam nebija paredzama.

Kādā citā lietā ECT vērtēja apstākļus, kuros apsūdzētajam inkriminētās darbības pārkvālificēja ar apelācijas instances tiesas spriedumu. Pirmā instance atzina apsūdzēto par vainīgu nelikumīgu datorprogrammu izmantošanā, savukārt apelācijas instances tiesa atzina viņu par vainīgu par nelikumīgu piekļūšanu datorā esošajai informācijai (tās kopēšanu). ECT norādīja, ka pirms jauna sprieduma pasludināšanas

⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 05.03.2024. sprieduma lietā “Leka v. Albania”, Nr. 60569/09, 65.–69. punkts.

⁸ Turpat, 71.–74. punkts.

krimināllietā pret personu apelācijas instance viņu neinformēja par iespēju pārkvalificēt sākotnējās apsūdzības. Pēdējā nodarījuma elementi nekad netika apspriesti visā iesniedzēja lietas izskatīšanas laikā, un tikai ar galīgo apelācijas spriedumu viņš uzzināja par jauno faktu juridisko kvalifikāciju. Lai gan ECT atzīst, ka apelācijas instances tiesai bija kompetence pārkvalificēt nodarījumu, tai bija jādod pieteikuma iesniedzējam iespēja īstenot savas aizstāvības tiesības šajā jautājumā praktiskā un efektīvā veidā un it īpaši savlaicīgi. Apelācijas tiesas sēde netika atlikta tālākai argumentācijai, un jaunā nodarījuma elementi netika apspriesti tiesā. Pretēji valdības argumentam ECT norādīja, ka sākotnēji pret personu celto apsūdzību apjoms neietvēra apsūdzības, kuras apelācijas instances tiesa galīgi atstāja spēkā. Tiesa nevar izteikt minējumus par aizstāvības pamatotību, uz kuru persona būtu varējusi atsaukties, ja viņai būtu bijusi iespēja iesniegt mērķtiecīgus apsvērumus par nodarījumu, par kuru viņa galu galā tika atzīta par vainīgu. Tomēr viņam vajadzēja dot iespēju to darīt. Ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, ECT atzina, ka ir pārkāptas pieteikuma iesniedzēja tiesības tikt detalizēti informētam par viņam izvirzītās apsūdzības būtību un iemeslu, kā arī tiesības uz pienācīgu laiku un līdzekļiem viņa aizstāvības sagatavošanai. Attiecīgi ir pārkāpti Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkts un 3. punkta "a" un "b" apakšpunkts.⁹

Minētā lieta uzsver gan to, ka ne tikai citi konstatētie faktiskie apstākļi, bet arī personai inkriminētā nodarījuma juridiskā kvalifikācija personai ir jādara zināma. Abi šie apstākļi veido aizstāvības taktiku un būtību, tādēļ bez šādas informēšanas aizstāvības tiesības vairs nav praktiskas un efektīvas, jo persona pati vai ar aizstāvja starpniecību nevar ietekmēt savas lietas iznākumu.

Kādā citā lietā ECT vērtēja apstākļus, kuros kasācijas instances tiesa pārkvalificēja apsūdzētā darbības no izvarošanas uz seksuālu vardarbību. Iztiesāšanas laikā apsūdzētais aizstāvējās pret apsūdzību saistībā ar izvarošanu, tostarp par apstākli, ka cietušās personas veselības stāvokļa dēļ dzimumakts nebija iespējams. Augstākā tiesa šo apsūdzību atzina par nepierādītu, jo tā tika balstīta uz nepārliciešiem netiešiem pierādījumiem. Tā atzina apsūdzēto par vainīgu par seksuālu vardarbību. ECT atzina par neiespējamu nostiprināt to, ka apsūdzētais varēja paredzēt iespēju, ka Augstākā tiesa pārkvalificēs viņa veiktās darbības par seksuālu vardarbību vai ka pastāvēja šāda iespējamība. ECT vērsa uzmanību, ka apsūdzētā darbības, kas veidoja seksuālu vardarbību, netika aplūkotas pirmās un apelācijas instances tiesas spriedumos. ECT uzsvēra – lieli lietas dalībnieku pūliņi tika vērsti uz to, lai pierādītu vai apstrīdētu dzimumakta esību, un no apsūdzību uzturošajām iestādēm nav redzams, ka tās mēģinātu nodibināt citu cietušās personas seksuālās autonomijas aizskārumu.¹⁰

Tāpat ECT atzīmēja – lai gan tās ir līdzīgas, izvarošana un seksuāla vardarbība ir dažādi noziedzīgi nodarījumi atbilstoši Bulgārijas Krimināllikumam un atšķiras elementi, kas pierādāmi, lai taisītu notiesājošu spriedumu. ECT atzina, ka, izmantojot tiesības pārkvalificēt faktus, kas ietilpa tās kompetencē, Augstākajai tiesai bija jādod apsūdzētajam iespēja īstenot savas aizstāvības tiesības šajā jautājumā praktiski, efektīvi un savlaicīgi. ECT ir atzinusi, ka valsts iestādēm ir pienākums pievērst "īpašu uzmanību", paziņojot apsūdzētajam par apsūdzībām, izmaiņām nodarījuma

⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 11.01.2022. spriedums lietā "Starikov v. Russia", Nr. 35890/17, 6.–8. punkts.

¹⁰ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 22.06.2021. sprieduma lietā "Zhelezov v. Bulgaria", Nr. 70560/13, 25.–26. punkts.

juridiskajā kvalifikācijā. Augstākā tiesa varēja, piemēram, atlikt tiesas sēdi apsvērumu iesniegšanai vai arī dot pieteikuma iesniedzējam iespēju iesniegt rakstveida apsvērumus. ECT norādīja, ka tā nevar izteikt minējumus par to, vai pieteikuma iesniedzējs būtu izvirzījis jaunus argumentus, ja viņam tiktu dota iespēja aizstāvēties pret alternatīvo apsūdzību. Ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, ECT secināja, ka iesniedzējs netika detalizēti informēts par viņam izvirzītās apsūdzības būtību un iemeslu, viņam netika dots pietiekams laiks un iespējas aizstāvības sagatavošanai un viņš nesaņēma taisnīgu tiesu. Šajā ziņā neapšaubāmi izšķiroša nozīme bija tam, ka piemērojamajos tiesību aktos nebija skaidras prasības ļaut apsūdzētajam aizstāvēties pret grozītajām apsūdzībām. Tādējādi ECT konstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 3. punkta "a" un "b" apakšpunkta pārkāpumu.¹¹

Kā redzams, ECT praksē nevērtē apstākli, vai jaunie apstākļi un to juridiskā kvalifikācija pasliktina apsūdzētā stāvokli. ECT šo jautājumu par tiesas kompetenci reaģēt uz minēto apstākli atstāj nacionālo tiesību ziņā. No Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta perspektīvas ir būtiski, ja tiesa saskata pamatu konstatēt citus noziedzīga nodarījuma apstākļus, tā dod apsūdzētajam iespēju īstenot savas aizstāvības tiesības praktiski, efektīvi un savlaicīgi. Tas iespējams, vērsot apsūdzētā uzmanību uz šādu iespēju, vienlaikus saprātīgi paredzot nepieciešamību atlikt tiesas sēdi, lai dotu aizstāvēbai iespēju sagatavot nepieciešamo aizstāvības pozīciju.

Noslēgumā atzīmējama vēl viena lieta, kurā ECT vērtēja apstākļus, kuros, noslēdzot tiesas izmeklēšanu apelācijas instances tiesā, apsūdzības uzturētājs grozīja apsūdzību, tajā norādīto noziedzīgā nodarījuma juridisko kvalifikāciju. ECT atzina, ka tas liedza apsūdzētās iespējas sevi aizstāvēt saistībā ar jauno apsūdzību. Arī apelācijas instances tiesa nebrīdināja apsūdzēto, ka varētu mainīties viņai inkriminētā noziedzīgā nodarījuma juridiskā kvalifikācija. Iztiesāšana netika atlikta turpmākai argumentu uzklaušanai, un jaunā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementi netika apspriesti tiesā. ECT atzina, ka prokurora priekšlikums par pārkvalificēšanu bija kļūdainais no procesuālā viedokļa, ko apsūdzētā ir pienācīgi norādījusi tiesvedības laikā. Šādos apstākļos nevar apgalvot, ka apsūdzētajai būtu bijis jāparedz viņai inkriminētā nodarījuma pārkvalificēšana. Šādos apstākļos ECT secināja, ka veids, kādā apsūdzētajai inkriminētais noziedzīgais nodarījums, par kuru viņu arī notiesāja, tika pārkvalificēts apelācijas instances tiesā, bija patvaļīgs, kā arī pārkāpa pušu līdztiesības principu. Tādējādi ECT konstatēja Eiropas Cilvēktiesību konvencijas 6. panta 1. punkta un 3. punkta "a" un "b" apakšpunkta pārkāpumu.¹²

No minētās lietas ir redzams, ka situācijā, kad grozās noziedzīga nodarījuma juridiskā kvalifikācija un arī nodarījuma faktiskie apstākļi, ir būtiski, ka tiesa par šādu iespēju nodrošina aizstāvības pusei iespēju tikt uzklautai. Tikai tad, ja tiek ievēroti visi procesuālie nosacījumi, var atzīt, ka persona varēja saprātīgi paredzēt, ka personai inkriminētais noziedzīgais nodarījums var tikt pārkvalificēts.

Latvijas kriminālprocesuālajā sistēmā jautājums par to, kā tiesa varētu informēt apsūdzēto personu par to, ka tā var apsvērt arī no apsūdzības citādus noziedzīga nodarījuma faktiskos apstākļus, viennozīmīgi var rasties tiesas izmeklēšanā.

¹¹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 22.06.2021. sprieduma lietā "Zhelezov v. Bulgaria", Nr. 70560/13, 27.–30. punkts.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 07.11.2019. sprieduma lietā "Gelenidze v. Georgia", Nr. 72916/10, 35.–38. punkts.

Atkarībā no lietas apstākļiem tiesa apsūdzēto personu var informēt brīdī, kad apstākļi kļūst zināmi. Var pievienoties Māra Lejas viedoklim, ka tam būtu jānotiek pirms KPL 503. panta pirmajā daļā noteiktā momenta, t. i., pirms apsūdzētais sniedz savu liecību. Savukārt par veidu, kā var darīt zināmu iespējamu citu faktisko apstākļu un/vai juridiskās kvalifikācijas konstatāciju, tiesa var izmantot formulējumu, ka tā apsvērs arī to, vai var tikt konstatēta smagāka nodarījuma juridiskā kvalifikācija un/vai faktiskie apstākļi. Šāds tiesas izteikums, ka tā apsvērs, nekādā veidā nenorāda uz to, ka tiesa taisīs tikai notiesājošu spriedumu. Šāda izteikuma mērķis ir informēt apsūdzēto personu, lai viņa aktīvi un efektīvi izmantotu aizstāvības tiesības.

Kopsavilkums

1. Tiesas spriešanas princips, to skatot kopsakarā ar KPL 455. panta trešajā un ceturtajā daļā noteiktajām tiesas tiesībām, ļauj tiesai gan noteikt par pierādītiem atzītos faktiskos apstākļus, gan arī sniegt to juridisko kvalifikāciju. Minētais attiecas arī uz gadījumiem, kad apsūdzībā norādītā nodarījuma juridiskā kvalifikācija nav korekta. Šo uzdevumu veikšana atbilst taisnīgai tiesai, tādēļ kolīzija starp apsūdzības uzturēšanas un tiesas spriešanas funkciju neveidojas.
2. KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētais instruments ir lietojams tikai pirmās instances tiesā. Citādu faktisko apstākļu konstatācija iespējama līdz tiesas izmeklēšanas pabeigšanai. Smagāka juridiskās kvalifikācijas konstatācija apelācijas instances tiesā, ja tās pamatā esošie faktiskie apstākļi ir izvērtēti jau pirmās instances tiesā, būtu iespējama tad, ja tiktu veikti attiecīgi grozījumi KPL 562. pantā, kas kā speciālā tiesību norma šobrīd nosaka specifiskus nosacījumus apsūdzētā stāvokļa pasliktināšanai apelācijas instances tiesā.
3. KPL 455. panta ceturta daļa un 562. pants šobrīd apelācijas instances tiesai neliedz konstatēt smagākus atbildību pastiprinošos apstākļus, ja tie aizstāvības taktikas rezultātā radušies tikai apelācijas instances tiesā.
4. Piemērojot KPL 455. panta ceturto daļu, ir būtiski ņemt vērā, ka apsūdzētajai personai ir tiesības tikt informētai gan par izmaiņām apsūdzības pamatā esošajos faktiskajos apstākļos, gan arī to juridiskajā kvalifikācijā. No procesa taisnīguma aspekta noziedzīga nodarījuma pārkvalificēšana, to norādot tikai spriedumā, ir iespējama, ja procesā iepriekš aplūkoti inkriminētā noziedzīgā nodarījuma sastāva sākotnēji elementi aptver pārkvalificētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus. Ja tomēr rodas jauni faktiskie apstākļi, ir izvērtējams, vai tie apsūdzētajam bija zināmi tiesvedības laikā. Ja apstākļi nav iepriekš zināmi, persona par to atsevišķi informējama, tādā veidā nodrošinot praktisku un efektīvu iespēju īstenot efektīvu aizstāvības pozīciju.

FIZISKAS UN PSIHISKAS CIEŠANAS KĀ KRIMINĀLATBILDĪBAS PAR VARDARBĪBU ĢIMENĒ DETERMINĒJOŠS APSTĀKLIS

PHYSICAL AND MENTAL SUFFERING AS A DETERMINING FACTOR FOR CRIMINAL LIABILITY IN CASES OF DOMESTIC VIOLENCE

Vita Zukule, *Mg. iur.*

Valsts policijas koledžas Tiesību zinātņu katedras vadītāja

Baiba Hercmane, *Mg. iur., Mg. sc. educ.*

Valsts policijas koledžas Tiesību zinātņu katedras docente

Summary

According to the Istanbul Convention (ratified by Latvia in 2023), domestic violence includes physical, psychological, sexual and economic violence between family members or persons living in the same household. Section 174¹ of the Criminal Law, which came into force on 4 July 2024, emphasises physical and mental suffering as determining (defining) elements of criminal liability. Section 174¹ of the Criminal Law criminalises cruel or violent behaviour towards a relative that causes suffering, applying it to a wide range of relationships (kinship, marriage, intimate relationship, joint household). Physical suffering includes pain or discomfort from physical exposure, while mental suffering refers to emotional distress, fear or trauma. Evidence is based on testimony, witnesses and, in the case of mental suffering – experts, whereas in practice, interpretational issues have been identified. Section 174¹ of the Criminal Law must be distinguished from other criminal offences under the Criminal Law for minor, moderate, serious or most serious bodily injury within the family, as well as from administrative liability for insignificant bodily harm within the family. Therefore, its application requires clarification to avoid overlap with other provisions of the Criminal Law and to ensure uniform interpretation of legal norms, particularly with regard to violence as one-off accident or long-standing violence.

Atslēgārdi: vardarbība ģimenē, psihiskas ciešanas, fiziskas ciešanas

Keywords: domestic violence, physical suffering, mental suffering

Ievads

Vardarbība ir personas pamattiesību, īpaši tiesību uz dzīvību, brīvību, fizisko un garīgo integritāti, privātumu, pārkāpums, un valstij, lai nodrošinātu šo pamattiesību ievērošanu, ir noteikti pienākumi personu aizsardzībā pret vardarbību.

Cilvēka pamattiesību aizsardzības pienākums pieprasa no valsts ne tikai atturēties no cilvēktiesību pārkāpumiem pret tās iedzīvotājiem, bet arī nodrošināt zināmu aizsardzību pret citu indivīdu iejaukšanos šajās tiesībās. Proti, valstij ir ne tikai pienākums izveidot juridiskās atbildības sistēmu, kas ļauj reaģēt situācijās, kad pamattiesību aizskārums ir jau noticis, bet tai vispirms ir pienākums preventīvi aizsargāt cilvēkus, nepieļaujot, ka viņu tiesības tiek reāli aizskartas. Valsts iestādēm ir nekavējoties jāreaģē uz apgalvojumiem par iespējamo vardarbību ģimenē. Iestādēm, veicot situācijas riska novērtējumu, ir jānosaka, vai pastāv reāls un tūlītējs apdraudējums vardarbības upuru dzīvībai. Riska realitāte un tūlītējība ir jānovērtē, pienācīgi izvērtējot konkrētās situācijas specifiskos apstākļus. Ja riska novērtējuma rezultātā tiek secināts, ka pastāv reāls apdraudējums, iestādēm ir pienākums veikt preventīvus pasākumus. Šādiem pasākumiem jābūt piemērotiem un samērīgiem ar novērtētā riska līmeni. Gadījumos, kas saistīti ar vardarbību ģimenē, apdraudējumu radošās personas tiesības nevar prevalēt pār vardarbības upuru tiesībām uz dzīvību un fizisko un garīgo integritāti.¹

Kā liecina informācija no Valsts policijas 2024. gada darbības pārskata prezentācijas, 2024. gadā Valsts policijā kopumā tika reģistrēti 10 184 (+ 1950) ģimenes konflikti, pieņemti 948 (+ 54) Valsts policijas lēmumi par nošķiršanu, saņemti 1462 (+ 120) tiesas nolēmumi par pagaidu aizsardzību pret vardarbību. 2024. gadā uzsākti 215 (+ 1) kriminālprocesi par noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 132. pantā “Draudi izdarīt slepkavību un nodarīt smagu miesas bojājumu” un 71 (- 13) kriminālprocesi par noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 132.¹ pantā².

Šajā rakstā autore analizē vardarbības ģimenē jēdzienu, tā izpratni un Latvijas Krimināllikuma 174.¹ panta “Cietsirdība un vardarbība pret tuvinieku”, kas stājas spēkā 2024. gada 4. jūlijā, juridisko regulējumu, īpašu uzmanību pievēršot fizisko un psihisko ciešanu definīcijai un to piemērošanas praksei. Latvijas Krimināllikuma 174.¹ pants izceļ fiziskās un psihiskās ciešanas kā kriminālatbildības noteicošos elementus, paplašinot vardarbības ģimenē kriminalizācijas apjomu. Šī raksta mērķis ir izpētīt vardarbības ģimenē jēdziena saturu, analizēt fizisko un psihisko ciešanu juridiskās definīcijas un Krimināllikuma 174.¹ panta piemērošanas praksi, kā arī identificēt interpretācijas problēmas un piedāvāt risinājumus vienkāršai normu piemērošanai. Rakstā izmantota juridiskās analīzes metode, tostarp normatīvo aktu un tiesu prakses analīze, Valsts policijas statistikas un institūciju skaidrojumu izvērtēšana, zinātniskās literatūras apskats un normu salīdzinošā analīze.

Vardarbības ģimenē (mājoklī) izpratne

Vardarbības ģimenē jēdziens dažādos avotos tiek definēts atšķirīgi. Saskaņā ar Eiropas Padomes Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu (turpmāk – Stambulas konvencija), ko Latvija ratificēja 2023. gada 30. novembrī un kas stājas spēkā 2024. gada 1. maijā, vardarbība ģimenē ietver “visus fiziskas, seksuālas, psiholoģiskas vai ekonomiskas vardarbības

¹ Augstākās tiesas 22.07.2022. spriedums Nr. SKA-29/2022 (A420244616) [aplūkots 21.03.2025.]

² Valsts policijas 2024. gada darbības pārskata prezentācija. Pieejama: <https://www.vp.gov.lv/lv/media/26091/download?attachment> [aplūkots 23.03.2025.]

aktus, kas notiek ģimenē vai māsaimniecībā vai starp bijušajiem vai esošajiem laulātajiem vai partneriem, neatkarīgi no tā, vai nodarījuma izdarītājs dzīvo vai ir dzīvojis vienā dzīvesvietā ar cietušo”³. Līdzīgu definīciju 2024. gada 19. decembrī pieņemtajā Vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanas un apkarošanas plānā 2024.–2029. gadam sniedz Latvijas valdība, uzsverot, ka vardarbība ģimenē nav atkarīga no bioloģiskām vai juridiskām saitēm.⁴ Savukārt sociālā darba vārdnīcā vardarbība ģimenē tiek definēta kā tīša spēka, draudu, varas izmantošana starp vienas ģimenes vai vienas māsaimniecības locekļiem, tā var izpausties arī kā ļaunprātīga izmantošana. Vardarbība ģimenē ir sociāla problēma. Vardarbībai pakļautais cilvēks tiek pazemots, tiek apdraudēta viņa veselība vai dzīvība, viņam tiek liegts vai ierobežots pamatvajadzību nodrošinājums, nodarīts kaitējums viņa īpašumam. Vardarbība ģimenē ietver vardarbību pret bērnu, intīmo partneri, vecākiem, senioriem. Vardarbības veicējs var būt kāds no ģimenes locekļiem vai arī ģimenei nepiederīga, bet vienā māsaimniecībā dzīvojoša persona. Anglosakšu literatūrā tiek lietoti jēdzieni “family violence” un “domestic violence”, pirmo attiecinot uz agresīvu un naidīgu izturēšanos ģimenes locekļu starpā, bet jēdzienā “domestic violence” tiek ietverti vienā māsaimniecībā dzīvojošie. Jēdziens “domestic violence” paplašināja izpratni gan par vardarbībā iesaistīto subjektu dažādību, gan arī par vardarbības formu dažādību.⁵

Vardarbība mājokli Krimināllikuma kontekstā

Krimināllikums vardarbību ģimenē raksturo kā noziedzīgu nodarījumu, kas saistīts ar vardarbību, vardarbības piedraudējumu vai nodarījumu pret tikumību un dzimumneaizskaramību, ja tas izdarīts pret personu, ar kuru vainīgajam ir pirmās vai otrās pakāpes radniecība, laulība, bijusi laulība, pastāvīgas intīmas attiecības vai kopīga nedalīta saimniecība.⁶ Šāda definīcija ietver plašu attiecību spektru, aptverot gan juridiski, gan faktiski pastāvošus ģimenes modeļus, proti, attiecas uz situācijām, kad noziedzīga nodarījuma izdarītājs ir cietušās personas tuvinieks, t. i., radniecības pirmajā vai otrajā pakāpē, kas Civillikuma 210. un 211. panta izpratnē taisnā līnijā ir vecāki, bērni, vecvecāki, mazbērni, bet sāņu līnijā – brāļi un māsas;⁷ laulāto, proti, pret personu, ar kuru noziedzīga nodarījuma izdarītājs ir juridiski atzītās attiecībās, kas noslēgtas saskaņā ar normatīvajiem aktiem un rada savstarpējas tiesības un pienākumus; bijušo laulāto, ja laulība ir šķirta Civillikumā noteiktajā kārtībā; pret personu, ar kuru noziedzīga nodarījuma izdarītājam ir vai ir bijušas pastāvīgas, tātad ilgstošas, seksuālas attiecības vai kopīga nedalīta saimniecība; situācijā, kad divas vai

³ Eiropas Padomes Konvencija par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu (Stambulas konvencija), pieņemta 11.05.2011. [18.03.2025. red.]

⁴ Ministru kabineta. Ministru kabineta 19.12.2024. rīkojums Nr. 1221 “Vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanas un apkarošanas plāns 2024.–2029. gadam”, 2024. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/357535> [aplūkots 18.03.2025.]

⁵ Bela Baiba, Rasnača Līga (zin. red.). Sociālā darba vārdnīca. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. Pieejama: <https://www.lm.gov.lv/lv/media/23154/download?attachment> [aplūkots 15.03.2025.]

⁶ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [17.03.2025. red.] [aplūkots 20.03.2025.]

⁷ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [17.03.2025. red.]

vairākas personas dzīvo kopā un dalās ikdienas pienākumos, finansiālajos resursos, mājāsaimniecības izdevumos un citos saimnieciskajos jautājumos.

Nepieciešamība paredzēt kriminālatbildību par vardarbību ģimenē (mājoklī) izriet no vairākiem Latvijai saistošiem tiesību aktiem, tostarp Stambulas konvencijas un Eiropas Savienības Direktīvas 2024/1385 par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē apkarošanu (stājās spēkā 2024. gada 13. jūnijā) papildus uzliek dalībvalstīm pienākumu līdz 2027. gadam ieviest visaptverošus aizsardzības mehānismus, kas ietver prevenciju un cietušo atbalstu (ES Direktīva 2024/1385)⁸.

Vardarbības ģimenē krimināltiesiskais regulējums Latvijā tiek pielāgots starptautiskajām prasībām, veicot virkni grozījumus Krimināllikumā (turpmāk – KL), lai efektīvāk risinātu vardarbības ģimenē problēmu:

- 2018. gada 26. aprīļa grozījumi KL vardarbību ģimenē noteica kā atbildību pastiprinošu apstākli (KL 48. panta 5. punkts) un papildināja KL 125., 126. un 130. pantu ar kvalificējošām pazīmēm, pastiprinot atbildību par miesas bojājumu nodarīšanu, ja šī rīcība ir saistāma ar vardarbību ģimenē;
- 2023. gada 15. jūnijā KL 132. un 132.¹ pants tika papildināts ar kvalificētiem sastāviem, attiecinot tos uz vardarbību ģimenē saistītiem draudiem un vajāšanu,⁹ reaģējot uz tādiem skaļiem gadījumiem kā Jēkabpils traģēdija, kas aktualizēja vajadzību pēc stingrāka regulējuma.¹⁰

Nozīmīgs solis tika sperts 2024. gada 4. jūlijā, iekļaujot KL 174.¹ pantu “Cietsirdība un vardarbība pret tuvinieku”. Šis pants paredz kriminālatbildību par cietsirdīgu vai vardarbīgu izturēšanos pret tuvinieku, ja tā rezultātā cietušajam nodarītas fiziskas vai psihiskas ciešanas. Atšķirībā no iepriekšējiem regulējumiem, kas fokusējās uz miesas bojājumiem, KL 174.¹ pants aptver plašāku vardarbības spektru, arī gadījumus, kad miesas bojājumi nav konstatēti, tādējādi nodrošinot nulles toleranci pret vardarbību ģimenē. Šī norma tika ieviesta, reaģējot uz sabiedrības spiedienu un Stambulas konvencijas 33.-39. panta prasībām, kas uzsver nepieciešamību kriminalizēt visas vardarbības formas, tostarp psiholoģisko un ekonomisko vardarbību.

Krimināllikuma 174.¹ panta raksturojums

KL 174.¹ pants ir materiāls sastāvs, kas nozīmē, ka noziedzīgs nodarījums ir pabeigts, kad iestājas likumā paredzētās sekas – fiziskas vai psihiskas ciešanas. Objektīvā puse ietver cietsirdīgu vai vardarbīgu izturēšanos, kas var izpausties kā aktīva darbība (piemēram, fiziska vardarbība) vai bezdarbība (piemēram, pamatvajadzību nenodrošināšana), turklāt ir jākonstatē cēloņsakarība starp personas prettiesisko rīcību un likumā paredzēto seku (fiziskas vai psihiskas ciešanas) iestāšanos. Subjekts ir fiziska persona, kas sasniegusi kriminālatbildības vecumu, ir pieskaitāma un ar cietušo saistīta ar radniecību, laulību, intīmām attiecībām vai kopīgu saimniecību. Subjektīvā puse ir tiešs nodoms – vainīgais apzinās savas rīcības kaitīgumu un

⁸ Eiropas Savienības Direktīva 2024/1385 par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē apkarošanu. Pieejama: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1385/oj/?locale=LV> [aplūkots 23.05.2025.]

⁹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [17.03.2025. red.]

¹⁰ Tieslietu ministrija. Ziņojums par vardarbības ģimenē regulējuma pilnveidi, 2023. Pieejams: ZINOJUMS_TP_DG_Vard_gim_17.11.2023..pdf [aplūkots 10.03.2025.]

vēlas vai apzināti pieļauj ciešanu iestāšanos. KL likumprojekta anotācijā ir uzsvērts, ka pants vērsts uz varas un kontroles nevienlīdzības situācijām, nevis abpusējiem konfliktiem. Pantā nosakot fizisku un psihisku ciešanu nodarīšanu, tiks panākts, ka tas aptvers vardarbību ģimenē / partnerattiecībās konceptuāli pēc analogijas ar KL 174. pantu, kas kriminalizē vardarbīgu un cietsirdīgu izturēšanos pret nepilngadīgajiem, kas ietver gan fizisku, gan psihisku ciešanu nodarīšanu. Minētais cietušajiem rada signālu vērsties policijā par jebkāda veida vardarbību, arī ja tā nesasniedz mazāk smagu miesas bojājumu nodarīšanu, un sniedz signālu, ka vardarbība nav ģimenes iekšējā lieta, bet krimināli sodāma darbība. Tāpat likumprojekta anotācijā tiek uzsvērts, ka tiesību normu piemērotājiem terminoloģija “nodarītas fiziskas vai psihiskas ciešanas” ir zināma un tiek lietota praksē. Tāpat zināma ir tiesību normas piemērošanas prakse fizisku un psihisku ciešanu konstatēšanas gadījumā, piemērojot minēto KL 174. pantu attiecībā uz nepilngadīgām personām, proti, šai gadījumā KL 174.¹ pantā ir nostiprināta daļa no KL 174. panta dispozīcijas un kā atšķirība piemērošanā būs, ka minētais vērtējams gadījumos, kad nodarījums izdarīts pret tuvinieku.¹¹

Fiziskās ciešanas krimināltiesību doktrīnā tiek definētas kā personas fiziskās integritātes aizskārums rezultātā radīts diskomforts, sāpes vai pārdzīvojumi, kas izriet no iedarbības uz ķermeni. Tiesību zinātnieces Valentijas Liholajas uzskatā, tās ietver “jebkādu negatīvu iedarbību uz ķermeni, kas izraisa sāpes vai citas nepatīkamas sajūtas”¹². Latvijas tiesu praksē fiziskās ciešanas ietver fiziskas sāpes no sitieniem, žņaugšanas, grūstīšanas un tml.; fizisku diskomfortu, piemēram, turēšanu neērtā pozā vai pakļaušanu aukstumam; apzināti izraisītu fizisku izsīkumu. Augstākā tiesa norāda, ka fiziskām ciešanām nav obligāti jābūt saistītām ar miesas bojājumiem – pietiek ar fiziskā aizskārums faktu.¹³

Psihiskās ciešanas raksturo kā personas psihiskās integritātes vai emocionālā stāvokļa aizskārums rezultātā radītu diskomfortu, pārdzīvojumus vai garīgas mokas. Tiesību zinātniece V. Liholaja tās definē kā “emocionālus pārdzīvojumus, kas saistīti ar goda, cieņas vai psihiskās drošības apdraudējumu”¹⁴. Tiesu praksē tās ietver bailes, trauksmi, pazemojumu vai bezspēcības izjūtu; ilgstošu stresu no sistemātiskas emocionālas vardarbības; psihiskas traumas, piemēram, depresiju vai pēctraumas stresa sindromu.¹⁵ Psihisko ciešanu pierādīšana praksē balstās uz cietušā liecībām, liecinieku novērojumiem un eksperta (psihologa vai psihiatra) atzinumiem.¹⁶

Lai nodrošinātu vienādu un pareizu tiesību normu piemērošanu, stājoties spēkā KL 174.¹ pantam, Valsts policija vērsās Tieslietu ministrijā un Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūrā ar lūgumu sniegt skaidrojumu.

¹¹ Likumprojekta “Grozījumi krimināllikumā” papildinātā anotācija. Pieejama: titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/webSasaiste?OpenView&restricttocategory=484/Lp14 [aplūkots 14.03.2025.]

¹² Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2016, 461. lpp.

¹³ Latvijas Republikas Augstākās tiesas prakses apkopojums “Tiesu prakse krimināllietās par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo”. Pieejams: tiesu prakse par cietsirdību un vardarbību nepilngadīgie anon.doc [aplūkots 18.03.2025.]

¹⁴ Krastiņš U., Liholaja V. 2016, 461. lpp.

¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas prakses apkopojums “Tiesu prakse krimināllietās par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo”.

¹⁶ Tieslietu ministrijas skaidrojums Nr. 1-17/2442, 2024 (iekšējs dokuments).

Tieslietu ministrija 2024. gadā skaidrojumā Valsts policijai uzsvēra, ka fizisko ciešanu konstatēšana neprasa medicīnisku ekspertīzi, ja vardarbības fakts ir acīmredzams, kā arī uzsvēra, ka pants piemērojams situācijās, kad pastāv skaidra varas un kontroles nevienlīdzība, nevis abpusējos konfliktos, piemēram, alkohola izraisītos strīdos starp līdzvērtīgām pusēm.¹⁷ Savukārt Latvijas Republikas Ģenerālprokuratūras Krimināltiesiskā departamenta sniegtajā atbildē Valsts policijai tika norādīts, ka KL 174.¹ pants neaptver vienreizēju darbību bez sāpēm vai miesas bojājumiem, kas atšķir to no administratīvās atbildības un attiecībā uz pierādīšanas standartu fizisko ciešanu konstatēšana balstās uz vardarbības ilgumu, intensitāti un kontekstu, bet psihisko ciešanu pierādīšanai bieži nepieciešama ekspertīze.¹⁸

Ņemot vērā iepriekš minētos skaidrojumus, jāsecina, ka pirmām kārtām KL 174.¹ pants jānošķir no KL 125., 126. un 130. panta, kas attiecas uz miesas bojājumiem, un no Administratīvo sodu likuma par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā 12. panta, kas paredz sodu par maznozīmīgiem miesas bojājumiem ģimenē. Autores secina, ka, sistēmiski interpretējot šīs normas, būtu nepieciešams precizēt noziedzīga nodarījuma un administratīva pārkāpuma norobežošanas kritērijus, lai izvairītos no iepriekš minēto tiesību normu pārklāšanās.

Tātad fiziskas ciešanas var tikt konstatētas arī gadījumos, ja personai netiek nodarītas paliekošas sekas, bet cietušajam kaitējums radīts ar apzinātām vardarbīgām darbībām. Tātad fiziskās ciešanas var tikt nodarītas, nenodarot personai miesas bojājumus. KL 174.¹ pants būtu attiecināms gadījumos, kad noziedzīga nodarījuma izdarītājs realizē vardarbīgas darbības pret otru personu – cietušo, kur cietušais personisko attiecību dēļ nespēj pilnīgi sevi aizstāvēt, t. i., pastāv varas un kontroles nevienlīdzība starp šīm divām. Bet tiesību norma nebūtu piemērojama, ja tiek konstatēta konfliktsituācija, tas ir, gadījumi, kad abas personas atrodas līdzvērtīgās varas pozīcijās un konfliktā viena pret otru izmanto dažādus līdzekļus (t. sk. vārdiskus un fiziskus).

Attiecībā uz pierādāmajiem apstākļiem fizisku ciešanu gadījumā būtiski ir pierādīt noziedzīga nodarījuma subjekta aktīvas darbības, t. i., tā rīcības iedarbību ar tišu fizisku spēku attiecībā pret otru personu un tās veselības interesēm. Lai pierādītu KL 174.¹ pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu un lai konstatētu fiziskas ciešanas, nav nepieciešams konstatēt miesas bojājumus un to smaguma pakāpi, atbilstoši likuma “Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 3. pielikumā noteiktajiem kritērijiem miesas bojājumu smaguma pakāpes noteikšanai vai Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā 12. panta otrajā daļā paredzētajiem maznozīmīgajiem miesas bojājumiem, t. i., neuzliek pienākumu noteikt tiesu medicīnisko ekspertīzi. Pierādīšana KL 174.¹ panta gadījumā vērsta uz to, lai optimāli īsā laikā efektīvi pierādītu personas prettiesiskās darbības, kas citai personai radījušas fiziskas ciešanas.

Autores pētījumā analizēja konkrētus pieejamos tiesas nolēmumus. Sprieduma Nr. ECLI:LV:RPT:2024:1128.19710580624.2.S aprakstošajā daļā norādīts, ka noteiktā laika posmā persona B vardarbīgi apgājās ar personu C, ar kuru ir un ir bijis pastāvīgās

¹⁷ Tieslietu ministrijas skaidrojums 1/17/2442 (ieکشjs dokuments).

¹⁸ Latvijas Republikas prokuratūras Krimināltiesiskais departamenta skaidrojums N-110-2024-00116, 2024 (ieکشjs dokuments).

intīmās attiecībās, ar ko cietušajam nodarītas fiziskas ciešanas, un šīm darbībām nav bijušas KL 125., 126., 130. pantā paredzētās sekas, šādos apstākļos: persona B, būdams alkohola ietekmē, greisirdības vadīts, draudēja nogalināt personu C un lietoja pret viņu fizisku vardarbību, proti – tīši, ar rokām un kājām kopumā ne mazāk kā 10 reizes iesita personai C, tai skaitā ne mazāk kā trīs reizes galvas apvidū un ne mazāk kā septiņas reizes pa ķermeni, žņaudza, ar rokām saspiežot viņas kaklu, un rāva aiz matiem. Personai B celta apsūdzība pēc KL 174.¹ panta. Kriminālprocess pabeigts vienošanās procesa kārtībā.¹⁹

Savukārt sprieduma Nr. ECLI:LV:LRT:2024:1105.19320266424.2.S aprakstošajā daļā norādīts, ka persona A vardarbīgi apgājās ar laulāto, nodarot laulātajai fiziskas ciešanas – konflikta laikā ar personu B, dusmu vadīts, lietoja pret viņu fizisko vardarbību, proti, ne mazāk kā trīs reizes ar dūri iesita personai B pa galvu un seju un ne mazāk kā reizi iesita viņai ar kāju pa galvu, nodarot fiziskas ciešanas. Personas A vardarbīgas apiešanās rezultātā personai B tika nodarītas fiziskas ciešanas – fiziskas sāpes un asinsizplūdumi kreiso deniņu apvidū, kreisās acs apakšējā plakstiņā, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi maznozīmīgiem miesas bojājumiem. Tiesa atzina, ka persona A ar šīm darbībām izdarīja tīšu mazāk smagu noziegumu, kas paredzēts KL 174.¹ pantā.²⁰

Vērtējot šos spriedumus, jāsecina, ka tiesa līdzīgās situācijās ir sniegusi vērtējumu par atšķirīgiem faktiskajiem apstākļiem, proti, vienā gadījumā personas rīcību izvērtējusi kā maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšanu, bet otrā kā fiziskas ciešanas. Lai arī KL 174.¹ pants aptver arī maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšanu cietušajam, ja tas ir veikts vairākkārtīgi vai ilgstoši un juridisko kvalifikāciju tas neietekmē, atšķirīgā faktu interpretācija liecina par to, ka šī norma netiek izprasta vienveidīgi un prakse tajā tikai veidojas.

Attiecībā uz psihisku ciešanu pierādīšanu ir skaidri noteikts, ka pierādīšana ietver medicīnisku kritēriju, tādēļ šajos gadījumos ir nosakāma tiesu psihiatriskā ekspertīze.

Autores secina – KL 174.¹ pants ir būtisks solis vardarbības ģimenē apkarošanā, paplašinot kriminālatbildību uz gadījumiem, kad vardarbība pret tuvinieku ir izraisījusi fiziskas un psihiskas ciešanas, taču tās nav iespējams kvalificēt atbilstoši KL 125., 126. un 130. pantam. KL 174.¹ pants ir jānorobežo no administratīvās atbildības par maznozīmīgu miesas bojājumu nodarīšanu tuviniekam. Lai nodrošinātu vienveidīgu normas interpretāciju un piemērošanu, būtu apsverama nepieciešamība precizēt 174.¹ panta dispozīciju, norādot, ka kriminālatbildība neaptver vienreizēju vardarbības faktu, bet gadījumus, kad vardarbība pret tuvinieku ir veikta vairākkārtīgi vai ilgstoši.

Kopsavilkums

Saskaņā ar Stambulas konvenciju (Latvija ratificēja 2023. gadā), vardarbība ģimenē ietver fizisku, psiholoģisku, seksuālu un ekonomisku vardarbību starp ģimenes locekļiem vai māsaimniecībā dzīvojošiem. KL 174.¹ pants, kas stājas spēkā

¹⁹ Latgales rajona tiesas 28.11.2014. spriedums lietā Nr. ECLI:LV:LRT:2024:1105.19320266424.2.S (nav publicēts).

²⁰ Latgales rajona tiesas 05.11.2014. spriedums lietā Nr. ECLI:LV:RPT:2024:1128.19710580624.2.S (nav publicēts).

2024. gada 4. jūlijā, fiziskās un psihiskās ciešanas kriminalizē cietsirdīgu vai vardarbīgu izturēšanos pret tuvinieku, kas izraisa fiziskas vai psihiskas ciešanas, paplašinot vardarbības ģimenē kriminālatbildības apjomu, tostarp gadījumos bez miesas bojājumiem. Balstoties uz rakstā konstatēto, autore izvirza šādas tēzes:

1. Fizisko un psihisko ciešanu raksturojums: fiziskās ciešanas ietver sāpes vai diskomfortu no fiziskas iedarbības (piem., sitieni, žņaugšana), bet psihiskās ciešanas – emocionālus pārdzīvojumus, bailes vai traumas (piem., pazemojums, ilgstošs stress), kas pierādāmas ar liecībām, lieciniekiem vai eksperta atzinumu.
2. Pierādīšanas specifika: fizisko ciešanu konstatēšanai nav obligāti jāpierāda miesas bojājumi, bet psihisko ciešanu pierādīšanai bieži nepieciešama psihologa vai psihiatra ekspertīze, kas praksē rada interpretācijas sarežģījumus.
3. Normu norobežošana: Krimināllikuma 174.¹ pants jānošķir no pantiem par miesas bojājumiem (125., 126., 130. pants) un administratīvās atbildības par maznozīmīgiem miesas bojājumiem, lai izvairītos no normu pārklāšanās.
4. Tiesu prakses problēmas: analizētie tiesu nolēmumi liecina par nevienlīdzīgu Krimināllikuma 174.¹ panta interpretāciju, īpaši attiecībā uz fizisko ciešanu un maznozīmīgu miesas bojājumu kvalifikāciju, norādot uz nepieciešamību pēc skaidrākiem kritērijiem.
5. Prakses uzlabošanas ieteikumi: lai nodrošinātu vienveidīgu normu piemērošanu, ierosināts precizēt Krimināllikuma 174.¹ panta dispozīciju, nosakot, ka kriminālatbildība attiecas uz vairākkārtēju vai ilgstošu vardarbību, nevis vienreizēju konfliktu.

CIETUŠĀ TIESĪBAS UZ MANTAS ATDOŠANU KRIMINĀLPROCESĀ

VICTIM'S RIGHT TO RETURN OF PROPERTY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Dāvids Gurevičs, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorants

Summary

This article explores the legal framework and practical issues related to the return of unlawfully taken property to the victim as a means of restoring violated rights in Latvian criminal procedure. It highlights regulatory gaps, emphasises the importance of property return during pre-trial proceedings, and distinguishes it from compensation. The author concludes that, in the case of movable property, the investigator or prosecutor is competent to assess ownership and decide on vindication, therefore, such decisions should not be delayed until the trial stage.

Atslēgvārdi: cietušais, mantas atdošana, atlīdzinājums, pirmstiesas kriminālprocess

Keywords: victim, return of property, remedy, pre-trial criminal proceedings

Ievads

Saskaņā ar Kriminālprocesa likuma¹ (turpmāk – KPL) 1. pantu kriminālprocesa mērķis ir nodrošināt taisnīgu krimināltiesisko attiecību noregulējumu, izvairoties no nepamatotas iejaukšanās personas dzīvē. Tā kā noziedzīgs nodarījums var būtiski skart personas mantiskās intereses, šis princips ietver arī taisnīgu mantisko attiecību noregulējumu kriminālprocesā.

Lai gan Latvijas tiesību telpā uzmanība tiek pievērsta noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijai, cietušo tiesības uz mantas atgūšanu tiek aplūkotas retāk. Turpretī mantas atdošana var būt būtisks līdzeklis cietušā tiesību atjaunošanai, taču tiesu prakse rāda, ka šo tiesību izpratnē pastāv nepilnības.

Nemot to vērā, šajā rakstā tiek analizēta noziedzīga nodarījuma rezultātā atņemtās mantas atdošana cietušajam. Rakstā tiek izmantota analītiskā pētniecības metode, analizējot normatīvo regulējumu un tā piemērošanu praksē.

¹ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [21.03.2025. red.]

Mantas atdošana kā cietušā aizskarto tiesību atjaunošanas līdzeklis

KPL 22. pants garantē cietušā – personas, kurai ar noziedzīgu nodarījumu radīts kaitējums, – procesuālās iespējas morālas un materiālas kompensācijas pieprasīšanai un saņemšanai. No KPL 350. panta pirmās un otrās daļas izriet, ka kompensācija ir krimināltiesisko attiecību noregulējums, kas izpaužas kā vainīgā maksājums cietušajam par noziedzīga nodarījuma rezultātā radušos mantisko vai nemantisko kaitējumu. Vienlaikus kaitējuma kompensāciju var uzskatīt par kriminālprocesā risināmo civiltiesisko attiecību² – aizskārēja pienākumu dot apmierinājumu cietušajam, kā to paredz Civillikuma³ 1635. panta pirmā daļa.

Kaitējuma kompensācija ir viena no Latvijas Republikas Satversmes⁴ 92. panta trešajā teikumā ietvertā taisnīga atlīdzinājuma pamatprincipa izpausmēm. Atlīdzinājums var ietvert ne tikai maksājumu par nodarīto kaitējumu, bet arī noteiktu darbību veikšanu, tai skaitā – personas īpašuma tiesību atjaunošanu.⁵ No civiltiesiskā aspekta cietušā prasība par prettiesiski atņemtās mantas atdošanu ir uzskatāma par vindikācijas prasību, kas vērsta uz īpašuma tiesību atzīšanu un valdījuma atjaunošanu.⁶

Juridiskajā literatūrā tiek atzīts, ka mantas atdošana cietušajam ir jāuzskata par prioritāro mehānismu, ko raksturo *restitutio in integrum* jeb pilnīga cietušā iepriekšējā stāvokļa atjaunošanas princips.⁷ No šā principa savukārt izriet, ka kaitējuma kompensācija ir pakārtots mehānisms, kas piemērojams pēc tam, kad manta ir atdota un pastāv citāds kaitējums, vai arī tad, ja mantas atdošana nav iespējama tā iemesla dēļ, ka noziedzīga nodarījuma rezultātā manta ir iznīcināta vai kriminālprocesā nav iespējams noskaidrot tās atrašanās vietu.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka, atdodot mantu, kas atzīta par noziedzīgi iegūtu, tai personai, kas to zaudējusi noziedzīga nodarījuma rezultātā, tiek atjaunots taisnīgums un nodrošināta cietušās personas tiesību aizsardzība.⁸ Līdz ar to mantas atgūšana ir patstāvīgs cietušā tiesību atjaunošanas mehānisms kriminālprocesā.

To, vai atbilstīgs atlīdzinājums cietušajam būtu mantas atdošana vai kaitējuma kompensācija, praksē bieži vien nosaka vainīgā rīcība pēc tam, kad viņš prettiesiski bija ieguvis cietušā mantu, piemēram, nodošana citām personām, patērēšana vai citāda izlietošana. Tā ar Ekonomisko lietu tiesas 2025. gada 23. janvāra spriedumu persona B atzīta par vainīgu KL 195. panta otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Spriedumā norādīts, ka B pēc iepriekšējās vienošanās ar citu personu prettiesiski ieguva no C maksājumu 2611,50 euro, ko vēlāk B legalizācijas nolūkā no sava bankas konta izņēma skaidrā naudā. Ar spriedumu 2611,50 euro atzīti par noziedzīgi iegūtiem un, kā norādīts rezolutīvajā daļā, piedzīti par labu C ar iemaksas

² Senāta 24.11.2020. spriedums lietā Nr. SKK-268/2020, 9. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/432002.pdf> [aplūkots 21.03.2025.]

³ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [21.03.2025. red.]

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [21.03.2025. red.]

⁵ Sikāk sk.: Torgāns K. Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 159. lpp.

⁶ Sikāk sk.: Rozenfelds J. Lietu tiesības. 5. pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2025, 127. lpp.

⁷ Doak J. Victims' Rights, Human Rights and Criminal Justice: Reconceiving the Role of Third Parties. Oxford and Portland: Hart Publishing, 2008, p. 210.

⁸ Satversmes tiesas 08.03.2017. spriedums lietā Nr. 2016-07-01, 20., 23.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 10.03.2017., Nr. 52.

mērķi “noziedzīgi iegūtas mantas vērtība”⁹. Domājams, ka šajā gadījumā atbilstoši Krimināllikumam¹⁰ (turpmāk – KL) 70.¹¹ panta ceturtās daļas prasībām pareizāks būtu pēc naudas līdzekļu atzišanas par noziedzīgi iegūtiem lemt par to atdošanu cietušajam, nevis piedzīt kā noziedzīgi iegūtas mantas vērtību.

Citā gadījumā ar Zemgales rajona tiesas 2021. gada 22. jūnija spriedumu, skatot krimināllietu vienošanās kārtībā, persona B tika atzīta par vainīgu KL 179. panta pirmajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. Kā tas izriet no sprieduma motīvu daļas, B pēc tam, kad bija saņēmusi glabāšanā cietušajai – personai C – piederošos naudas līdzekļus 17 500 *euro*, prettiesiski šo summu izšķērdēja, iegādājoties transportlīdzekli 16 550 *euro* vērtībā un daļu atlikušās summas iztērējot citām savām vajadzībām. Ar spriedumu B iegādātais transportlīdzeklis atzīts par noziedzīgi iegūtu un atdots cietušajai C, kā arī nospriests par labu C no B piedzīt kaitējuma kompensāciju 1200 *euro*.¹¹

Autora ieskatā, aprakstītajā piemērā tika sajaukti divi institūti – noziedzīgi iegūtas mantas atdošana un kaitējuma kompensācija. Nenoliedzot, ka cietušajai ir tiesības uz kompensāciju par visu izšķērdēto summu, domājams, likumam atbilstošs risinājums būtu noteikt kaitējuma kompensāciju cietušajai un konfiscēt valsts labā transportlīdzekli kā noziedzīgi iegūtu mantu, pēc kā no transportlīdzekļa realizācijas iegūti nauda līdzekļi būtu novirzāmi kaitējuma kompensācijas izmaksai saskaņā ar KPL 359. panta pirmo daļu.

Mantas atdošanas pamats

KPL tieši nereglamentē mantas atdošanu cietušajam. Šādas tiesības cietušajam nav noteiktas arī KPL 97.¹ pantā paredzētajās cietušā pamattiesībās kriminālprocesā. Tajā pašā laikā KPL 357. panta pirmā daļa nosaka īpašnieka vai likumīgā valdītāja tiesības saņemt mantu, ja tās turpmāka uzglabāšana kriminālprocesa vajadzībām vairs nav nepieciešama. Papildus tam KPL 235. pants reglamentē kārtību, kādā īpašniekam vai likumīgajam valdītājam tiek atdoti lietiskie pierādījumi un dokumenti pēc tam, kad ar tiem ir veiktas visas nepieciešamās procesuālās darbības. Līdz ar to KPL izpratnē cietušā tiesības atgūt mantu, kas viņam tika atņemta noziedzīga nodarījuma rezultātā, neatšķiras no citu īpašnieku vai likumīgo valdītāju tiesībām atgūt savu īpašumu.

Tādējādi tiesības atgūt prettiesiski atņemto mantu ir ne tikai tādai personai, kura ir ieguvusi cietušā procesuālo statusu saskaņā ar KPL 95. un 96. panta nosacījumiem, bet arī faktiski cietušajai personai. Šāda interpretācija ir iespējama, ievērojot, ka KPL 357. panta pirmā daļa runā par visiem mantas īpašniekiem un likumīgajiem valdītājiem neatkarīgi no tā, vai viņiem kriminālprocesā ir dalībnieka statuss.

Šajā ziņā ievērības vērta ir krimināllieta personas B apsūdzībā par dzīvokļa un domājamo daļu iegūšanu ar viltu (krāpšanu) no cietušās S. Ar Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas spriedumu B atzīts par vainīgu. Ņemot vērā, ka izkrāptais nekustamais īpašums tika reģistrēts uz trešās personas vārda, tiesa, pamatojoties

⁹ Ekonomisko lietu tiesas 23.01.2025. spriedums lietā Nr. 18300010124.

¹⁰ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [21.03.2025. red.]

¹¹ Zemgales rajona tiesas 22.06.2021. spriedums lietā Nr. 12310000519.

uz KPL 360. panta pirmo daļu, atzina īpašumu par noziedzīgi iegūtu un lēma to atdot cietušajai S.¹²

Par minēto spriedumu apelācijas sūdzību iesniedza aizskartais mantas īpašnieks, uzskatot, ka, ņemot vērā ierakstu zemesgrāmatā par konkrētā īpašuma piederību aizskartajam mantas īpašniekam, to nevarēja atdot cietušajai S. Rīgas apgabaltiesa šo argumentu noraidīja, būtībā secinot, ka citādu rīcību ar izkrāpto dzīvokli KPL 360. panta pirmā daļa nepieļauj.¹³

Skatot lietu kasācijas kārtībā, Senāts atcēla Rīgas apgabaltiesas spriedumu daļā par noziedzīgi iegūtās mantas atdošanu cietušajam, secinot, ka pirmās instances tiesa nav pamatojusi spriedumu daļā par dzīvokļa atdošanu cietušajai un nav motivējusi, vai cietusi ir attiecīgā dzīvokļa īpašniece vai likumīgā valdītāja. Tādējādi, Senāta ieskatā, pirmās instances tiesa nav pamatojusi savu atzinumu, ka cietusi ir persona, kurai saskaņā ar KPL 360. panta pirmo daļu atdodama noziedzīgi iegūta manta.¹⁴

Skatot lietu atkārtoti apelācijas kārtībā, Rīgas apgabaltiesa veica cietušā īpašuma tiesību analīzi. Tā kā cietušās S īpašuma tiesības tika atzītas ar zvērīnātās notāres sagatavoto mantojuma apliecību, apgabaltiesa, atsaucoties uz Senāta judikatūru, atzina, ka īpašuma tiesību nostiprināšana zemesgrāmatā nav vienīgais juridiskais fakts, ar kuru saistāma īpašuma tiesību iegūšana. Tādējādi, ņemot vērā mantojuma apliecību, apgabaltiesa atzina cietušo par nekustamā īpašuma likumīgo valdītāju, kurai atdodams nekustamais īpašums.¹⁵

Nevērtējot pēc būtības apgabaltiesas secinājumus par dzīvokļa piederību cietušajai, Senāta un apgabaltiesas atziņas liecina, ka, lemjot par mantas atdošanu īpašniekam vai likumīgajam valdītājam, ir jāizvērtē pierādījumi par mantas piederību konkrētajai personai. Tādējādi lēmumam par mantas atdošanu cietušajam faktiski ir civiltiesiskas vindikācijas nozīme, jo tas kriminālprocesā ne tikai atzīst cietušā īpašuma tiesības, bet arī atjauno viņa valdījumu.

Mantas atdošana pirmstiesas kriminālprocesā

Starptautiskajos tiesību avotos mantas atdošana tiek atzīta par noziedzīgā nodarījumā cietušās personas vienu no būtiskākajām vajadzībām līdztekus kaitējuma kompensācijai. Piemēram, Apvienoto Nāciju Organizācijas 1985. gada 29. novembra Deklarācijas par taisnīguma pamatprincipiem attiecībā uz noziegumu un varas uzurpācijas upuriem 8. punkts noteic, ka vainīgajām personām ir pienākums sniegt cietušajiem taisnīgu atlīdzinājumu, kas ietver arī īpašuma atgriešanu.¹⁶ Šā doku-

¹² Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 30.01.2020. spriedums lietā Nr. 11087014916. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/509703.pdf> [aplūkots 21.03.2025.]

¹³ Rīgas apgabaltiesas 20.10.2021. spriedums lietā Nr. 11087014916. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/509704.pdf> [aplūkots 21.03.2025.]

¹⁴ Senāta 14.11.2022. spriedums lietā Nr. SKK-179/2022 (11087014916). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/490902.pdf> [aplūkots 21.03.2025.]

¹⁵ Rīgas apgabaltiesas 09.05.2023. spriedums lietā Nr. 11087014916. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/509606.pdf> [aplūkots 21.03.2025.]

¹⁶ Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. Pieejams: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse> [aplūkots 21.03.2025.]

menta komentārā norādīts, ka atbildīgajām amatpersonām ir jāpalīdz cietušajiem pēc iespējas ātrāk atgūt zaudēto īpašumu un nevajadzīgi neturēt to izmeklēšanas iestāžu rīcībā.¹⁷

Cietušo tiesību direktīvas¹⁸ 15. pants paredz, ka īpašums, kas izņemts kriminālprocesa gaitā, bez kavēšanās jāatdod cietušajiem, izņemot tad, ja tas vajadzīgs kriminālprocesa nolūkos. Direktīvas preambulas 48. apsvērums precizē, ka īpašums jāatdod pēc iespējas ātrāk, izņemot gadījumus, kad par īpašumu pastāv strīds vai tas pats ir nelikumīgs.

Savukārt KL 70.¹¹ panta ceturtā daļa paredz, ka noziedzīgi iegūtu mantu konfiscē, ja tā nav jāatdod īpašniekam vai likumīgam valdītājam, tādējādi indicējot, ka mantas atdošana ir prioritārs rīcības veids salīdzinājumā ar mantas konfiskāciju valsts labā.¹⁹ Līdz ar to jāsecina, ka, atšķirībā no kaitējuma kompensācijas, kas tiek noteikta ar gala nolēmumu krimināllietā, ja vien vainīgais nepiekrīt brīvprātīgi atlīdzināt cietušā pieteikto kompensāciju, mantas atdošana jānodrošina pēc iespējas ātrāk, t. i., nesagaidot gala nolēmumu krimināllietā.

Par mantas atdošanu ir iespējams runāt tikai attiecībā uz ķermeniskām kustamām lietām.²⁰ Lai arī KPL 357. panta ceturtā daļa paredz nekustamā īpašuma atdošanu pēc piederības īpašniekam vai likumīgam valdītājam, autora ieskatā, pareizāk būtu runāt par cietušā tiesībām atjaunot savu iepriekšējo stāvokli jeb tiesību apjomu. Tas pats attiecas uz bezķermeniskām lietām, piemēram, dematerializētām akcijām, kriptovalūtu, intelektuālo īpašumu.

Mantas atdošana kriminālprocesā ir iespējama divos veidos. Pirmkārt, mantai var būt lietiskā pierādījuma nozīme un tādēļ to var atdot cietušajam saskaņā ar KPL 235. panta otrās daļas nosacījumiem, ja ar to ir veiktas visas nepieciešamās procesuālās darbības. Otrkārt, mantu var atzīt par noziedzīgi iegūtu un atdot īpašniekam KPL 356. un 357. pantā paredzētajā kārtībā. Tas, kurš risinājums ir pareizāks, atkarīgs no tā, kur manta tiek atrasta un vai kādai citai personai nevarētu būt tiesības uz šo mantu.²¹ Šajā rakstā autors aplūkos otrā variantā iespējamību pirmstiesas kriminālprocesā.

Lai atdotu cietušajam pie noziedzīga nodarījuma izdarītāja atrasto mantu, ir nepieciešami divi secīgi soļi: 1) manta ir jāatzīst par noziedzīgi iegūtu; 2) jāpieņem lēmums par tās atdošanu cietušajam. Atbilstoši KPL 356. panta nosacījumiem mantas atzīšana par noziedzīgi iegūtu pirmstiesas kriminālprocesā ir iespējama gan ar tiesas lēmumu KPL 59. nodaļas kārtībā, gan ar procesa virzītāja (izmeklētāja vai prokurora)

¹⁷ Handbook on justice for victims. On the use of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. New York: United Nations Office for Drug Control and Crime Prevention. Centre for International Crime Prevention, 1999, pp. 18, 35.

¹⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2012/29/ES, ar ko nosaka noziegumos cietušo tiesību, atbalsta un aizsardzības minimālos standartus un aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2001/220/TI. Pieņemta 25.10.2012. [21.03.2025. red.].

¹⁹ Eglaja L. Victim's right to compensation from the money launderer: a comparative perspective. Socrates. Riga Stradiņš University Faculty of Law Electronic Scientific Journal of Law, 2024, 29(1), p. 11. Pieejams: <https://sciendo.com/article/10.25143/socr.29.2024.2.09-15> [aplūkots 21.03.2025.].

²⁰ Satversmes tiesas 08.03.2017. spriedums lietā Nr. 2016-07-01, 15. punkts. Latvijas Vēstnesis, 10.03.2017., Nr. 52.

²¹ Kūtris G. Komentārs KPL 357. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 959.–960. lpp.

lēmumu, ja manta atrasta pie aizdomās turētā, apsūdzētā vai trešās personas (citiem vārdiem, ja manta ir kādas personas faktiskā varā) un ja tās īpašnieks vai likumīgais valdītājs iepriekš bija pieteicis mantas zudumu un pēc tās atrašanas ir pierādījis savas tiesības. Tomēr šāda procesa virzītāja rīcība ar mantu nav iespējama, ja pēc noziedzīga nodarījuma publiskā reģistrā ir grozīta mantas piederība – šādā gadījumā lēmumu var pieņemt tikai tiesa, kā to nosaka KPL 356. panta ceturrtā daļa.

No KPL 392.¹ panta ceturrtās daļas 4¹) punkta izriet, ka par rīcību ar noziedzīgi iegūtu mantu procesa virzītājam jālemj, izbeidzot kriminālprocesu, taču KPL 356. panta otrās daļas 2) punkta formulējums ļauj secināt, ka šādu lēmumu var pieņemt arī agrākā kriminālprocesa stadijā un neatkarīgi no tā, vai kriminālprocess tiek virzīts izbeigšanai. Vienlaikus tiesu nolēmumu analīze ļauj secināt, ka praksē iespēja atdot mantu pirmstiesas kriminālprocesā ne vienmēr tiek izmantota.

Ar Rīgas pilsētas tiesas 2024. gada 25. marta spriedumu, skatot krimināllietu vienošanās kārtībā, persona A tika atzīta par vainīgu KL 175. panta ceturrtajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanā. No sprieduma izriet, ka A nolaupīja cietušajai juridiskajai personai piederošo dārgmetālu – četrus pallādija sakausējuma lietus – kopējā vērtībā 342 675,63 *euro* jeb lielā apmērā. Spriedumā cita starpā noteikts lietiskos pierādījumus – pallādija sakausējuma lietus –, kas glabājas Valsts policijā, saskaņā ar KPL 240. panta pirmās daļas 1. punktu atdot īpašniekam, t. i., cietušajai.²²

No spriedumā aplūkotā gadījuma nav skaidrs, kādi apsvērumi vai šķēršļi kavēja procesa virzītāju jau pirmstiesas procesā pieņemt lēmumu par mantas atdošanu cietušajai. Autors uzskata: ja likumdevējs ir piešķīris procesa virzītājam pilnvaras vērtēt mantas piederību, šī kompetence saglabājas arī tad, ja aizdomās turētais vai apsūdzētais apgalvo, ka manta pieder viņam. Procesā virzītājam ir jāizvērtē iesniegtie pierādījumi par mantas piederību un jāpieņem lēmums par tās atdošanu personai, kurai tā faktiski pieder. Šādam lēmumam jāseko pēc iespējas agrākā procesa stadijā, un nav nepieciešams lietu sūtīt uz tiesu, lai tiesa pieņemtu šo lēmumu.

Runājot par mantas atdošanu, jāpievēršas jautājumam par aizstāvības iespējām iebilst pret procesa virzītāja lēmumu, ja manta tiek atdota pirmstiesas kriminālprocesā. Saskaņā ar KPL 321. pantu procesa virzītājam šāds lēmums ir jāpaziņo personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, nodrošinot tai iespēju lēmumu pārsūdzēt.

Rodas jautājums, kā būtu jārikojas, ja persona tiek attaisnota vai kriminālprocess tiek izbeigts uz rehabilitējoša pamata pēc tam, kad manta ir atdota cietušajam. Neiedziļinoties jautājumā par to, cik pamatots šādā situācijā varētu būt bijis cietušā prasījums par mantas atdošanu, jāatzīst, ka šis jautājums KPL nav reglamentēts. Vienlaikus, domājams, ka likumam nav jāsaturs risinājums visiem iespējamajiem dzīves gadījumiem, tāpēc šāda situācija būtu risināma, vēršoties ar civiltiesisku prasību par mantas atdošanu.

²² Rīgas pilsētas tiesas 25.03.2024. spriedums lietā Nr. 11094090815.

Kopsavilkums

1. Mantas atdošana cietušajam ir viens no taisnīga atlīdzinājuma veidiem par noziedzīga nodarījuma rezultātā radīto kaitējumu. To, kāds atlīdzinājuma veids ir atbilstošs – kompensācija vai mantas atdošana –, nosaka vainīgā rīcība ar mantu pēc noziedzīga nodarījuma.
2. Tiesības uz mantas atdošanu ir faktiski cietušajai personai neatkarīgi no viņas statusa kriminālprocesā. Lemjot jautājumu par mantas atdošanu, procesa virzītājam ir jāizvērtē cietušā īpašuma tiesības, piemērojot civiltiesību normas par īpašuma tiesībām un vindikāciju.
3. Atšķirībā no kaitējuma kompensācijas mantas atdošana jānodrošina pēc iespējas agrākā kriminālprocesa posmā – tiklīdz manta ir atrasta un ar to ir veiktas nepieciešamās darbības. Ja manta ir kustama ķermeniska lieta, procesa virzītājam pirmstiesas procesā ir pilnvaras lemt par tās atzīšanu par noziedzīgi iegūtu un atdošanu cietušajam bez nepieciešamības nodot šo jautājumu tiesas izlemšanai.

FAVOR DEFENSIONIS PRINCIPA PIEMĒROŠANAS PROBLEMĀTIKA LATVIJAS KRIMINĀLPROCESĀ

PROBLEMS OF APPLICATION OF FAVOR DEFENSIONIS PRINCIPLE IN LATVIAN CRIMINAL PROCEEDINGS

Jānis Dobelnieks, Mg. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Tiesību zinātnes doktora studiju programmas doktorants

Summary

The character of criminal procedure competition differs significantly from other legal processes due to the lack of formal equality between the prosecution and defence. To balance this inequality, procedural advantages for the defence, such as the principle of *reformatio in peius*, are established. This principle limits higher courts from worsening the defendant's situation after a lower court's decision, ensuring fair trial rights. However, recent legal amendments raise concerns about potential inequalities favouring the prosecution, complicating the balance intended by the principle.

Atslēgvārdi: *favor defensionis* princips, *reformatio in peius* aizliegums, tiesības uz aizstāvību, taisnīga tiesa, personas tiesības kriminālprocesā, apsūdzības funkcija, procesuālo funkciju nodalīšana, tiesas spriešana

Keywords: *favor defensionis* principle, right of defence, prohibition of *reformatio in peius*, fair trial, rights of a person in criminal proceedings, prosecution function, separation of procedural functions, administration of justice

Kriminālprocesa sacīkstes raksturs būtiski atšķiras no cita veida procesu sacīkstes galvenokārt ar to, ka kriminālprocesā faktiski nepastāv formālā (juridiskā) pušu vienlīdzība.¹ Persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un aizstāvis Kriminālprocesa likumā (turpmāk – KPL) tiek uzskatīti par “vājāku” pusi pretēji apsūdzības pusei, kas pārstāv valsts intereses.²

¹ Попелюшко В. О. Favor defensionis. Актуальні питання реформування правової системи України: зб. наук. ст. за матеріалами VIII Міжнародної науковопрактичної конференції, Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2011, с. 307–309.

² Rusanovs E. Procesuālā disfunkcija Latvijas kriminālprocesā kā konstitucionālo paradigmu nobīde. Tiesību ierobežojumu pieļaujamība un attaisnojamība demokrātiskā tiesiskā valstī. Latvijas Universitātes 81. starptautiskās zinātniskās konferences tiesību zinātnes rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 24.–31. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2023/

Tādēļ, lai ne tikai līdzsvarotu, bet arī it kā mazinātu šādu apsūdzības un aizstāvības nevienlīdzību, procesuālajās tiesībās un teorijā aizstāvībai ir paredzētas vairākas procesuālas priekšrocības, ko dēvē par *favor defensionis*.³ Viena no šādām aizstāvības juridiskām priekšrocībām izpaužas *reformatio in peius* aizlieguma principā.

Reformatio in peius aizliegums ir prasība, kas konstatējama no vairākiem kriminālprocesa pamatprincipiem. Proti, “var teikt, ka *reformatio in peius* aizlieguma dogmatiskais pamatojums ir atrodams tieši taisnīga procesa principā.⁴ Turklāt arī šis princips ir jāsaprot arī kā procesuālo tiesību interpretācijas princips”⁵. Tāpat starp šiem principiem, no kuriem definējams jau minētais *reformatio in peius* aizliegums, ir *favor defensionis* princips. *Favor defensionis* principa būtība plašākā izpratnē izpaužas jebkurās kriminālprocesuālajās normās un institūtos, kur aizstāvības puse tiek apveltīta ar papildu tiesībām vai tiek atbrīvota no pienākumiem, vai arī kādā citā veidā tiek nostādīta izdevīgākā stāvoklī salīdzinājumā ar apsūdzības pusi ar tiešu mērķi – speciāli konstruētā veidā kompensēt kriminālprocesuālo pušu faktisko procesuālo nevienlīdzību jautājuma izlemšanā par personas vainīgumu.⁶

“*Reformatio in peius*” principa būtība noteic prasību pēc tā, ka augstākas instances tiesas tiesības grozīt zemākas instances tiesas lēmumu par sliktu saņēmējam ir jāierobežo, lai likums līdzsvarotu apsūdzētā nelabvēlīgo stāvokli. No kā savukārt secināms, ka *reformatio in peius* aizliegums ir saistīts un attaisnojams ar tiesiskas valsts elementu – taisnīga procesa principu.”⁷ Ievērojot minēto, secināms, ka *reformatio in peius* aizlieguma princips ir viena no *favor defensionis* principa izpausmēm, kas vērsts uz to, lai līdzsvarotu šādu apsūdzības un aizstāvības nevienlīdzību.

Juridiskajā literatūrā⁸ atrodami dažādi *reformatio in peius* aizlieguma veidu iedalījumi.

Absolūta *reformatio in peius* aizlieguma principa gadījumā apelācijas instances tiesa nekad negrozīs pirmās instances tiesas spriedumu par sliktu apsūdzētajam, pat ja tā ir tiesīga pieņemt lēmumu, izskatot lietu pēc būtības. Proti, ja tā secina, ka pirmās instances tiesas spriedums nav pietiekami smags, tā nevar atcelt pirmās instances tiesas spriedumu par sliktu apsūdzētajam, pat ja par pirmās instances tiesas spriedumu prokurors iesniedzis apelācijas protestu par sliktu apsūdzētajam.⁹

juzk-81/juzk.81.pdf [aplūkots 03.03.2025.]; Kaija S. Issues in separation of criminal procedural functions. 6th International Interdisciplinary Scientific Conference “Society. Health. Welfare”, 2018. Pieejams: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2018/01/shsconf_shw2018_01010/shsconf_shw2018_01010.html [aplūkots 03.03.2025.]

³ Хайдаров А. Принцип благоприятствования защите и его проявление в ходе рассмотрения уголовного дела в суде первой инстанции. Вестник Казанского юридического института МВД России, No. 2, 2013, с. 88–90; Kaija S. 2018; Попелюшко В. О. 2011, с. 307–309.

⁴ Herke C. The Basic Questions of the Prohibition of Reformatio in Peius. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, 148, 2011, pp. 103–112.

⁵ Herke C., Toth C. D. The prohibition of reformatio in peius in the light of the principle of fair procedure. *International Journal of Business and Social Research (IJBSR)*, Vol. 3, No 3, March 2023, pp. 92–98.

⁶ Михеевкова М. Благоприятствование защите (favor defensionis) и его проявление в своевременном уголовном процессе. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, 2012, с. 10; Kaija S. 2018.

⁷ Herke C., Toth C. D. March 2023, pp. 92–98.

⁸ Herke C. 2011, p. 107.

⁹ Ibid.

Relatīva *reformatio in peius* aizlieguma gadījumā var tikt grozīts spriedums par sliktu apsūdzētajam apelācijas instances tiesā, ja par pirmās instances tiesas spriedumu prokurors iesniedzis atbilstošu apelācijas protestu.¹⁰

Papildus minētajai klasifikācijai (absolūts / relatīvs *reformatio in peius* aizliegums) pastāv arī uz cits *reformatio in peius* aizlieguma iedalījums – pilnīgs vai daļējs aizliegums.¹¹

Pilnīgs *reformatio in peius* aizliegums konstatējams tad, kad likums aizliedz jebkādas nosacījumus, kas pieļauj pasliktināt apsūdzēto stāvokli apelācijas instances tiesā. Savukārt, ja spēkā ir tikai daļējs *reformatio in peius* aizliegums, likums paredz tieši noteikumus, uz kuriem attiecas aizliegums. Piemēram, apelācijas instances gaitā ir aizliegtas tādas izmaiņas kā atzīt par vainīgu attaisnoto apsūdzēto, atzīt par vainīgu pēc procesa izbeigšanas, palielināt sodu.¹²

Ņemot vērā minēto, autors secina, ka KPL 562. panta trešajā daļā un 591. panta otrajā daļā ietverts relatīvais *reformatio in peius* aizliegums. Turklāt, kā to uzsvēris Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments¹³ (turpmāk – Senāts), apsūdzētā stāvokļa pasliktināšana pēc pirmās instances tiesas sprieduma ir iespējama [*reformatio in peius* aizlieguma principa izņēmums – autora piebilde] tikai likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā, ja par pirmās instances tiesas spriedumu iesniegts prokurora protests vai cietušā sūdzība par apsūdzētajam noteiktā soda pastiprināšanu vai par smagāku apsūdzību.

Turklāt likumdevējs KPL 551. panta piektajā daļā noteicis vēl atsevišķus ierobežojumus attiecībā uz prokurora tiesībām iesniegt apelācijas protestu, proti, prokurors, kas piedalījies pirmās instances tiesā, ir tiesīgs iesniegt protestu tikai par tiem spriedumiem, kuros tiesa nav ņēmusi vērā viņa viedokli lietas iztiesāšanā vai arī pieļāvusi tādas pārkāpumus, kurus viņš nevarēja novērst lietas iztiesāšanas gaitā.

Tajā pašā laikā šī pašā KPL panta daļas pēdējais teikums noteic arī to, ka iepriekš minētie ierobežojumi neattiecas uz amatā augstāku prokuroru. Tas savukārt nozīmē, ka amatā augstāks prokurors ir tiesīgs iesniegt apelācijas protestu, lūdzot atcelt pirmās instances tiesas spriedumu, lai grozītu apsūdzētajam celto apsūdzību uz smagāku, jo uz viņu neattiecas tie ierobežojumi, kas šajā likuma normā paredzēti prokuroram, kurš piedalījies pirmās instances tiesā.¹⁴

No minētajām KPL normām secināms, ka apsūdzētā stāvoklis apelācijas instances tiesā var tikt pasliktināts tikai apelācijas protesta esības gadījumā un apjomā, kādu uztur prokurors apelācijas instances tiesā.

Būtiski minēt, ka likumdevējs ir noteicis vēl labvēlīgāku pieeju attiecībā uz kriminālprocesa vājāko dalībnieku – apsūdzēto –, proti, KPL 562. panta pirmā daļa noteic, ka apelācijas instances tiesai ir tiesības pārsniegt sūdzībā vai protestā izteikto prasību apjomu un ietvaru, kad apelācijas instances tiesai rodas šaubas par pirmās instances tiesas konstatēto apsūdzētā, dalībnieku vai līdzdalībnieku vainu vai atbildību pastiprinošiem apstākļiem.

¹⁰ Herke C. 2011, p. 107.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid., pp. 107–108.

¹³ Augstākās tiesas 26.05.2020. lēmums lietā Nr. SKK-35/2020.

¹⁴ Augstākās tiesas 28.08.2007. lēmums lietā Nr. SKK-331/2007.

Apsūdzētajai personai acīmredzami nelabvēlīgākas tiesību normas atklājas attiecībā uz lietas izskatīšanu kasācijas kārtībā. KPL 584. panta pirmā daļa noteic lietas izskatīšanas robežas kasācijas instances tiesā, proti, tiesas nolēmumu tiesiskuma pārbaude notiek kasācijas sūdzībā vai protestā izteikto prasību apjomā un ietvaros.

Attiecībā uz prokurora tiesībām iesniegt kasācijas sūdzību KPL 572. pantā, pretēji KPL 551. pantā definētajām tiesībām apelācijas instances tiesā, nav noteikti ierobežojumi kasācijas protesta saturam.

Autors norāda, ka, apzinoties šo likuma acīmredzamo nepilnību, Senāts judikatūrā par kasācijas protesta iesniegšanu tomēr ir atzīmējis aspektu, kas attiecas uz valsts apsūdzības uzturētāju un amatā augstāku prokuroru un kas saistīts ar apsūdzētā stāvokļa pasliktināšanu. Proti, Senāts ir atzinis, ka Kriminālprocesa likuma 551. panta piektajā daļā minētā atruna par to, ka uz amatā augstāku prokuroru neattiecas protesta iesniegšanas apjoma un robežu ierobežojumi, pārsūdzot apelācijas instances tiesas nolēmumu, ir piemērojama tiktāl, ciktāl tā nav pretrunā ar KPL 562. trešajā daļā un 591. panta otrajā daļā noteikto.¹⁵

Autors pievienojas viedoklim,¹⁶ ka, “iesniedzot kasācijas protestu, ir būtiski ņemt vērā, kādā apjomā un ietvaros lieta tika iztiesāta apelācijas instances tiesā atbilstoši [KPL] 562. panta pirmajai līdz ceturtajai daļai. Gadījumos, ja apelācijas protestā norādīti apsvērumi noteiktā daļā vairs netiek uzturēti, nedz prokurors, nedz arī amatā augstāks prokurors par tiem nav tiesīgi atkārtoti vērsties kasācijas kārtībā. Tāpat kasācijas protestā nevar no jauna izteikt tādas prasības, kas netika norādītas apelācijas protestā un nav izvērtētas apelācijas instances tiesā”.

Autors secina, ka Senāta judikatūrā un attiecīgi arī kriminālprocesuālo tiesību doktrīnā iepriekš minētais atklātais likuma robs novērsts, nosakot, ka prokurors, kas piedalījies apelācijas instances tiesā (neatkarīgi no tā, vai bija tas pats prokurors, kas piedalījās pirmās instances tiesā, vai arī amatā augstāks prokurors), ir tiesīgs iesniegt kasācijas protestu tikai par tiem spriedumiem, kuros apelācijas instances tiesa nav ņēmusi vērā viņa viedokli lietas iztiesāšanā vai arī pieļāvusi tādus pārkāpumus, kurus viņš nevarēja novērst lietas iztiesāšanas gaitā.

Tajā pašā laikā KPL 584. panta otrā daļa noteic: kasācijas instances tiesa drīkst pārsniegt kasācijas sūdzībā vai protestā izteikto prasību apjomu un ietvarus gadījumos, kad tā konstatē Krimināllikuma pārkāpumu vai KPL būtisku pārkāpumu, kas katrā ziņā izraisa tiesas nolēmuma atcelšanu vai arī noveda pie nelikumīga vai netaisnīga nolēmuma, bet tas nav bijis norādīts sūdzībā vai protestā.

Salīdzinot abas tiesību normas, kas reglamentē lietas iztiesāšanas robežas apelācijas instances tiesā un kasācijas instances tiesā, secināms, ka primāri likumdevējs noteicis, ka, izskatot lietu, attiecīgās instances tiesai jāpamatojas uz protestā vai sūdzībā izklāstīto argumentāciju un izteiktajiem lūgumiem. Tajā pašā laikā secināms, ka likumdevējs piešķīris kasācijas instances tiesai tiesības izvērst plašāk lietas izskatīšanas robežas nekā apelācijas instances tiesai. Apelācijas instances tiesai šādas tiesības bija piešķirtas tikai gadījumos, kad tiesai rodas šaubas par apsūdzētā, dalībnieku vai līdzdalībnieku vainu vai atbildību pastiprinošiem apstākļiem, bet šādu ierobežojumu likumdevējs nav uzlicis kasācijas instances tiesai. Minētais savukārt dod pamatu

¹⁵ Augstākās tiesas 26.05.2020. lēmums lietā Nr. SKK-35/2020.

¹⁶ Kulmanis O. Kasācijas sūdzības un protesta saturs kriminālprocesā. Jurista Vārds, 01.02.2022., Nr. 5 (1219), 24.–28. lpp.

secināt, ka kasācijas instances tiesa ir tiesīga pārsniegt protestā un sūdzībā noteiktās lietas iztiesāšanas robežas, nemaz nevērtējot, vai ar šādu rīcību netiek nepieļaujami pasliktināts apsūdzētā stāvoklis kriminālprocesā.

Šādu acīmredzami pārāk plašu tiesību normas tvērumu ir reducējis Senāts un, pamatojoties uz *reformatio in peius* aizlieguma principu, norādījis, ka kasācijas instances tiesa tomēr nav tiesīga pārsniegt prokurora protestā noteiktās robežas, ja tādā veidā tiktu pasliktināts apsūdzētā stāvoklis.¹⁷

Taču pretēji minētajam Senāta praksē joprojām konstatējama pretēja rīcība. Šādam apgalvojumam autors min šādu piemēru – Senāts, neraugoties uz to, ka lietā trūka atbilstoša prokurora kasācijas protesta¹⁸, aizbildinoties, ka apelācijas instances tiesa nav izmantojusi KPL 455. panta trešajā daļā noteiktās tiesības atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus, atcēla apsūdzēto attaisnojošu nolēmumu.¹⁹ Senāta atsauce lēmumā uz KPL 455. panta trešo daļu jau vien norāda uz to, ka prokurora apsūdzība acīmredzami saturējusi kādus defektus, kā dēļ, Senāta ieskatā, apelācijas instances tiesai bijis pienākums to koriģēt.

Apzinoties, ka pastāv šāda prakse, būtiski ņemt vērā to, ka pēc minētā Senāta nolēmuma pieņemšanas likumdevējs veicis grozījumus KPL, papildinot 455. pantu ar ceturto daļu²⁰ un tādējādi faktiski piešķirot tiesai tādas pilnvaras kā “prokurora kļūdu labošana”, kad prokurors nav realizējis KPL 461. un 462. pantā iekļauto pienākumu – grozīt apsūdzību, ko Senāts kategoriski noliedzis kā tiesas tiesību²¹, vai arī nākt pretī prokuroram apelācijas instances tiesā (iespējams, arī pirmās instances tiesā²²), kad prokurors vairs nevar grozīt apsūdzību uz smagāku.

Proti, KPL 461. un 462. pantā noteikti apsūdzības grozīšanas veidi, iztiesāšanas posmi, līdz kuriem prokurors var grozīt apsūdzību, grozītās apsūdzības fiksēšanas forma, tiesu instances, kurās var grozīt apsūdzību. Likumdevējs ir paredzējis prokuroram tiesības grozīt apelācijas instances tiesā apsūdzētajam celto apsūdzību 1) uz vieglāku apsūdzību, nemainoties noziedzīga nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, 2) uz vieglāku apsūdzību, mainoties noziedzīga nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, kā arī

¹⁷ Augstākās tiesas 05.04.2023. lēmums lietā Nr. SKK-60/2023; Augstākās tiesas 27.04.2018. lēmums lietā Nr. SKK-21/2018.

¹⁸ Ar neatbilstošu kasācijas protestu nav jāsaprot, ka kasācijas protesta lietā nav bijis vispār. Kasācijas protestā nebija norādīti tie apsvērumi, kas bija par pamatu Senāta lēmumam atcelt apelācijas instances tiesas nolēmumu.

¹⁹ Augstākās tiesas 22.09.2022. lēmums lietā Nr. SKK-127/2022.

²⁰ Grozījumi Kriminālprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 19.09.2024. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/355473>; Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturtdaļa: “Ja tiesa iztiesāšanas laikā konstatē, ka, taisot spriedumu, var būt iemesls atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kas pasliktina apsūdzētā stāvokli, tad tiesa par to informē apsūdzēto un citus procesa dalībniekus, dodot viņiem iespēju izteikties. Pēc procesa dalībnieku lūguma tiesa pasludina tiesas sēdes pārtraukumu. Pēc apsūdzētā un citu procesa dalībnieku uzklaušanās tiesa var atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju.”

²¹ Augstākās tiesas 2013. gada tiesu prakses apkopojums “Tiesu prakse noziedzīgu nodarījumu kvalificēšanā, ja lieta izskatīta bez pierādījumu pārbaudes”, 26. lpp. Pieejams: <http://at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/> [aplūkots 03.03.2025.]

²² Jāņem vērā, ka KPL 455. panta ceturtdaļa noteic tiesas tiesības informēt procesa dalībniekus par iemeslu atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kas pasliktina apsūdzētā stāvokli lietas iztiesāšanas laikā. Minētais savukārt it kā pieļauj pirmās instances tiesai šādi rīkoties arī pēc tiesas izmeklēšanas pabeigšanas, kad prokurors vairs nevar grozīt apsūdzību uz smagāku.

3) uz smagāku apsūdzību, nemainoties noziedzīgā nodarījuma faktiskajiem apstākļiem, ar nosacījumu, ka pirmās instances tiesa ir grozījusi apsūdzību uz vieglāku un par tiesas spriedumu attiecīgs prokurors šā iemesla dēļ iesniedzis apelācijas protestu.²³ Apsūdzības grozīšana uz smagāku nav pieļaujama apelācijas instances tiesā.

Tādējādi, ņemot vērā pastāvošo pretrunīgo Senāta praksi attiecībā uz *reformatio in peius* aizlieguma principa piemērošanu, iztiesājot lietu kasācijas instances tiesā, secināms, ka minētie KPL grozījumi faktiski paver vēl plašākas tiesības kasācijas instances tiesai atcelt apelācijas instances nolēmumu, tādējādi radot iespējas pasliktināt apsūdzētā stāvokli.

Proti, KPL 455. panta ceturtdaļa rada visus nepieciešamos priekšnosacījumus principa *non reformatio in peius* pārkāpuma pieļaušanai. Proti, atbilstoši KPL 455. panta ceturtajā daļā noteiktajam apelācijas instances tiesai ir tiesības atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kas pasliktina apsūdzētā stāvokli pat bez atbilstoša prokurora apelācijas protesta.

Minētais savukārt ir pretrunā ne tikai KPL 562. panta otrajā daļā noteiktajam, bet savā ziņā arī Senāta 2017. gada 2. februāra lēmumam lietā Nr. SKK-27/2017, kurā, atsaucoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2008. gada 25. septembra spriedumu lietā “Seļiverstovs pret Krieviju”²⁴, tika norādīts, ka nodarījuma pārkvalificēšana nepārkāpj tiesības uz aizstāvību tikai tādos gadījumos, kad apsūdzētajiem ir pietiekamas iespējas aizstāvēt sevi turpmākajā tiesvedībā ar nosacījumu, ka viņiem ir tiesības augstākstāvošā tiesā apstrīdēt notiesājošu spriedumu par visiem viņiem svarīgajiem juridiskiem un faktiskiem aspektiem.

Atbilstoši KPL 569. panta trešajai daļai kasācijas instances tiesa neizspriež lietu pēc būtības, tās kompetencē nav lietas faktisko apstākļu noskaidrošana, pierādījumu pārbaude un vērtēšana. Līdz ar to apsūdzētajam ir iespēja augstākstāvošā tiesā – kasācijas instancē – apstrīdēt Krimināllikuma pārkāpumu piemērošanu. Tomēr, ja apelācijas instances tiesa pārkvalificē noziedzīgu nodarījumu uz smagāku, apsūdzētajam nebūs nekādu iespēju apstrīdēt apelācijas instances tiesas norādītos jaunos faktiskos apstākļus, kas, iespējams, arī bijis par pamatu smagākai juridiskajai kvalifikācijai.

Savukārt, vērtējot šos KPL grozījumus pēc būtības, secināms, ka tie acīmredzami izkrīt no kopējās kriminālprocesuālā regulējuma sistēmas.

Atbilstoši vispārējam principam krimināllietās tiesa nerealizē objektīvās izmeklēšanas principu (izņemot KPL 562. panta pirmajā daļā noteiktajā gadījumā – kad apelācijas instances tiesai rodas šaubas par pirmās instances tiesas konstatēto apsūdzētā, dalībnieku vai līdzdalībnieku vainu vai atbildību pastiprinošiem apstākļiem).

Saskaņā ar KPL 23. pantu krimināllietās tiesu spriež tiesa, tiesas sēdēs izskatot un izlemjot pret personu celto apsūdzību pamatotību. KPL 7. pants noteic, ka apsūdzības funkciju kriminālprocesā valsts vārdā īsteno prokurors. Apsūdzības robežas un saturu nosaka prokurors, un tieši prokurora ekskluzīvā funkcija ir lemt, vai persona ir saucama pie kriminālatbildības un, ja jā, tad par kāda noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Savukārt prokurora celtā apsūdzība nosaka iztiesāšanas robežas tiesā.²⁵

²³ Augstākās tiesas 28.05.2009. lēmums lietā Nr. SKK-84/2009.

²⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā “Seliverstov v. Russia”, pieteikuma Nr. 19692/02. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88480> [aplūkots 03.03.2025.]

²⁵ Augstākās tiesas 26.03.2014. lēmums lietā Nr. SKK-0019-14.

Papildus minētajam jāpiebilst, ka tiesas rīcība atbilstoši KPL 455. panta ceturtajā daļā noteiktajam pēc būtības pārkāptu arī KPL 17. pantā nostiprināto procesuālo pilnvaru nodalīšanas principu, nepieļaujami iejaucoties apsūdzības uzturēšanā. Turklāt šāds secinājums būtu izdarāms arī gadījumā, ja prokurors lietas iztiesāšanas gaitā pirmās instances tiesā pēc tiesas norādījumiem par to, ka konkrētajā lietā būtu pamats par pierādītiem atzīt no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, pats grozītu apsūdzību atbilstoši KPL 461. un 462. panta nosacījumiem.

Minētais vedina apgalvot, ka KPL 455. panta ceturtajā daļā paredzētās tiesas tiesības darbojas tieši pretēji *favor defensionis* principam, t. i., nevis piešķir aizstāvībai procesuālas priekšrocības, lai mazinātu apsūdzības un aizstāvības nevienlīdzību, bet tieši pretēji – vēl jo vairāk palielina šo nevienlīdzību par labu apsūdzībai, jo tieši apsūdzības puse tika apveltīta ar vēl lielākām procesuālām priekšrocībām attiecībā pret aizstāvības pusi.

Kopsavilkums

1. Kriminālprocesa likumā nostiprināts relatīvais *reformatio in peius* aizlieguma princips.
2. *Reformatio in peius* aizlieguma princips attiecībā uz lietas izskatīšanu apelācijas instances tiesā noteic, ka apsūdzētā stāvoklis apelācijas instances tiesā var tikt pasliktināts tikai tad, ja par pirmās instances tiesas spriedumu iesniegts prokurora protests, ievērojot Kriminālprocesa likuma 551. panta piektajā daļā likumdevēja noteiktos apelācijas protesta satura ierobežojumus.
3. *Reformatio in peius* aizlieguma princips attiecībā uz lietas izskatīšanu kasācijas instances tiesā noteic, ka apsūdzētā stāvoklis var tikt pasliktināts tikai kasācijas protesta esības gadījumā un apjomā, ievērojot to, ka prokurors, kas piedalījies apelācijas instances tiesā, ir tiesīgs iesniegt kasācijas protestu tikai par tiem apelācijas instances tiesas spriedumiem, kuros tiesa nav ņēmusi vērā viņa viedokli lietas iztiesāšanā vai arī pieļāvusi tādus pārkāpumus, kurus viņš nevarēja novērst lietas iztiesāšanas gaitā.
4. Praksē konstatējami *reformatio in peius* aizlieguma principa pārkāpumi, izskatot lietu kasācijas kārtībā.
5. Kriminālprocesa likuma 455. panta ceturajā daļā neatbilst *favor defensionis* principa būtībai, bet pēc būtības neatbilst arī Kriminālprocesa likuma 7. pantā nostiprinātajam apsūdzības funkcijas īstenošanas principam, 17. pantā nostiprinātajam procesuālo pilnvaru nodalīšanas principam un 23. pantā nostiprinātajam tiesas spriešanas principam.
6. Akceptējot, ka arī apelācijas instances tiesai ir tiesības atzīt par pierādītiem no apsūdzības atšķirīgus noziedzīgā nodarījuma faktiskos apstākļus vai juridisko kvalifikāciju, kas pasliktina apsūdzētā stāvokli pat bez atbilstoša prokurora apelācijas protesta, tiek radīti priekšnosacījumi principa *non reformatio in peius* pārkāpuma pieļaušanai.

DIGITĀLAIS TAISNĪGUMS: KRIMINĀLLIETAS IZTIESĀŠANA VIDEOKONFERENCES REŽĪMĀ

DIGITAL JUSTICE: CONDUCTING CRIMINAL TRIALS BY VIDEOCONFERENCE

Ērika Gribonika, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

The article is structured as an interdisciplinary, descriptive study. The doctrinal approach is used to examine the national criminal procedural framework and the principles underlying the case law of the European Court of Human Rights on remote criminal proceedings. Simultaneously, videoconferencing in criminal trials is examined through a sociological lens, using available secondary data. The author seeks to answer a descriptive question, i.e., how do remote criminal proceedings affect the right to a fair trial and perceived procedural fairness?

Atslēgvārdi: krimināllietas iztiesāšana, tehnisko līdzekļu izmantošana, videokonference, tiesības uz taisnīgu tiesu, uztvertais procesuālais taisnīgums

Keywords: criminal court proceedings, usage of technical means, videoconferencing, right to a fair trial, perceived procedural fairness

Ievads

Attālināta lietas iztiesāšana, ar to saprotot tiesas sēdi, kurā viens, vairāki vai visi dalībnieki ir saistīti ar videokonferences sistēmu palīdzību, nav jauns fenomēns. Taču pakāpeniskā videokonferenču ienākšana strauju lēcienu piedzīvoja Covid-19 pandēmijas sākumā,¹ līdzī nesot izaicinājumus un pārratus, kuri nereti atspoguļojās ziņu virsrakstos.²

Attālinātās iztiesāšanas priekšrocības norāda uz tās iesakņošanas un paliekošo nozīmi arī turpmāk. Tomēr tehnoloģisku risinājumu plaša izmantošana stingri reglamentētajā un ceremoniālajā krimināllietas iztiesāšanā rada bažas par to ietekmi uz tiesību uz taisnīgu tiesu garantijām.³ Tādējādi rakstā aplūkots deskriptīvs jautājums – kāda ir attālinātās iztiesāšanas ietekme uz tiesībām uz taisnīgu tiesu un uztverto procesuālo taisnīgumu.

¹ Jones R. Reporting the Courts. Oxon: Routledge, 2025, pp. 119–120.

² Peristeridou C., Vocht D. de. I'm not a cat! Remote criminal justice and a human-centred approach to the legitimacy of the trial. Maastricht Journal of European and Comparative Law, 2023, 30(2), p. 97.

³ Peristeridou C., Vocht D. de. 2023, pp. 97–98.

Raksts veidots kā starpdisciplinārs pētījums. Doktrinārās metodes ietvaros ieski-
cēts nacionālais kriminālprocesuālais regulējums un apskatīti Eiropas Cilvēktiesību
tiesas (turpmāk – ECT) judikatūrā nostiprinātie principi. Vienlaikus pētāmais
jautājums vērtēts caur socioloģisko prizmu, izmantojot pieejamos sekundāros
datus.

1. Nacionālais kriminālprocesuālais regulējums

Kriminālprocesa likumā⁴ (turpmāk – KPL) attālinātu iztiesāšanu regulējošais
ietvars ir pieticīgs. Latvijas Republikas tiesībsargs jau 2015. gadā norādīja uz nepie-
ciešamību pilnveidot tostarp KPL, uzsverot, ka trūkst skaidras videokonferences
definīcijas un konkrētu priekšnoteikumu tās rīkošanai.⁵

Šobrīd lietu var iztiesāt attālināti, ja to prasa kriminālprocesa intereses
(KPL 140. pants), ievērojot, ka procesam jānotiek pēc iespējas ātri un efektīvi
(KPL 382. pants). Kā vienīgās kvalitātes prasības izvirzītas redzamība un dzirda-
mība (KPL 140. panta otrā daļa). Attālinātai dalībai nepieciešama tikai ierīce ar
videokameru, mikrofonu un interneta pieslēgumu.⁶

Attālinātā iztiesāšanā kopā ar lietas dalībnieku jāpiedalās procesa virzītāja
pilnvarotai personai (KPL 140. panta otrā *prim* daļa). Savukārt patstāvīgai dalī-
bai jānodrošina iespēja procesa virzītājam pārliecināties par personas identitāti
(KPL 140. panta septītā *prim* daļa). Minēto kārtību likumdevējs iecerējis attiecināt
tostarp uz gadījumiem, kad Latvijas Republikas pilsonis vai nepilsonis iztiesāšanā
piedalās ārpus valsts teritorijas (KPL septītā *prim* divi daļa),⁷ kam iebildis Senāts,
norādot uz nepieciešamību piemērot speciālās KPL C daļas normas.⁸

Videokonferences sistēmas šobrīd tiek izmantotas plaši. Pēdējo četru gadu laikā
attālināti notikušas 7494 tiesas sēdes.⁹ Turklāt attālināto tiesas sēžu skaits 2024. gadā
(2611 sēdes), salīdzinot ar 2021. gadu (1189 sēdes), ir dubultojies, kas norāda uz to
paliekošo un strauji augošo nozīmi.

⁴ Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [02.03.2025. red.]

⁵ Tiesību uz taisnīgu tiesu nodrošināšana tiesas sēdēs, izmantojot videokonferenci. Latvijas Republikas
tiesībsargs. Rīga, 2015, 6. lpp. Pieejams: [https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/
content/legacy/Zinojums_Videokonferences_17062015.pdf](https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/migrate_2022/content/legacy/Zinojums_Videokonferences_17062015.pdf) [aplūkots 10.03.2025.]

⁶ Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” papildinātā anotācija. Pieejams: [https://likumi.
lv/wwraksti/LIKUMI/PAPILDINATAS_ANOTACIJAS/TM_PAPILD_ANOT_427_LP13_15062020.
DOCX](https://likumi.lv/wwraksti/LIKUMI/PAPILDINATAS_ANOTACIJAS/TM_PAPILD_ANOT_427_LP13_15062020.DOCX) [aplūkots 17.03.2025.]

⁷ Likumprojekta “Grozījumi Kriminālprocesa likumā” anotācija. Pieejama: [https://titania.saeima.lv/
LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/4DAA5D3E8B9B65A0C2258AB50028D06F?OpenDocument](https://titania.saeima.lv/LIVS14/SaeimaLIVS14.nsf/0/4DAA5D3E8B9B65A0C2258AB50028D06F?OpenDocument) [aplūkots
17.03.2025.]

⁸ Krimināllietu departaments: Par Kriminālprocesa likuma 140. panta 7.¹ daļas interpretāciju. Augstākās
Tiesas Biļetens, 2021, Nr. 23, 81.–83. lpp.

⁹ Videokonferenču režīmā notikušo tiesas sēžu skaits krimināllietās 2021–2024. Tiesu administrācijas
dati [nav publicēts].

2. Tiesības uz taisnīgu tiesu

2.1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas prizma

Videokonferenču izmantošanas pieļaujamību ECT pamatā skata Eiropas Cilvēktiesību konvencijas¹⁰ (turpmāk – ECK) 6. panta kontekstā, uzsvāru veltot personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, tiesībām.¹¹ Vispārīgi atzīts, ka aizstāvamajam jānodrošina iespēja piedalīties iztiesāšanā pirmās instances tiesā klātienē, taču dažos gadījumos attālinātu iztiesāšanu var atzīt pat par dalības efektivitāti veicinošu.¹² Nopratināšana videokonferences režīmā var būt piemērota, lai ātri uzklautu personu tiesā, ja tā atrodas ārpus valsts teritorijas un tiesiskās palīdzības lūguma izpilde kavējas, persona atsakās no dalības klātienē un process kopumā ir ilgs, radot bažas par saprātīgu termiņu ievērošanu.¹³ Turklāt gadījumā, ja tiesa ir veikusi no tās saprātīgi sagaidāmos pasākumus, lai nodrošinātu personas nopratināšanu klātienē,¹⁴ kā arī visas iztiesāšanas gaitā efektīvi nodrošinātas tās tiesības uz aizstāvību, ECK 6. panta pārkāpums neveidosies.¹⁵

Galvenos principus, tostarp attiecībā uz lietas izskatīšanu pirmajā instancē,¹⁶ ECT formulējusi lietā “Marcello Viola pret Itāliju”¹⁷, norādot, ka videokonferences izmantošana pati par sevi nav pretrunā ECK. Attālinātai iztiesāšanai jābūt leģītimam mērķim, un pierādījumu iesniegšanas un pārbaudes kārtībai jābūt saderīgai ar ECK 6. panta prasībām.¹⁸ Par leģītimu mērķi atzīta ne vien Covid-19 izplatības mazināšana,¹⁹ bet arī “saprātīga termiņa” prasības ievērošana, kad aizstāvamā pārvietošana procesa norisi ievērojami paildzinātu.²⁰ Arī traucēšanas, jaunu nodarījumu izdarīšanas riska novēršana, kā arī liecinieku un cietušo aizsardzība atzītas par leģītiem mērķiem attālinātai iztiesāšanai.²¹

Lietā “Grigoryevskikh pret Krieviju”²² ECT papildinājusi, ka jānodrošina arī atbilstošas procesuālās garantijas, jo sevišķi – efektīva un konfidenciāla saziņa ar advokātu, iespēja sekot līdzi tiesvedībai un tikt uzklautam bez tehniskiem šķēršļiem.²³

¹⁰ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [18.03.2025. red.]

¹¹ McKay C. The Pixelated Prisoner: Prison Video Links, Court “Appearance” and the Justice Matrix. 2018, p. 14.

¹² ECT 02.11.2010. spriedums lietā “Sakhnovskiy pret Krieviju” (iesnieguma Nr. 21272/03), para 96.

¹³ ECT 02.10.2018. spriedums lietā “Bivolaru pret Rumāniju” (Nr. 2) (iesnieguma Nr. 66580/12), para 138–139.

¹⁴ Ibid., para 141–142.

¹⁵ Ibid., para 143.

¹⁶ ECT 27.11.2007. spriedums lietā “Asciutto pret Itāliju” (iesnieguma Nr. 35795/02), para 62–72.

¹⁷ ECT 05.10.2006. spriedums lietā “Marcello Viola pret Itāliju” (iesnieguma Nr. 45106/04).

¹⁸ Ibid., para 67.

¹⁹ ECT 28.11.2023. spriedums lietā “Alppi pret Somiju” (iesnieguma Nr. 15736/22), para 21–22.

²⁰ ECT 05.10.2006. spriedums lietā “Marcello Viola pret Itāliju” (iesnieguma Nr. 45106/04), para 72.

²¹ Ibid., para 72.

²² ECT 09.04.2009. spriedums lietā “Grigoryevskikh pret Krieviju” (iesnieguma Nr. 22/03), para 83.

²³ Ibid., para 83.

Slikta akustika un skaņas traucējumi var nonākt pretrunā tiesībām efektīvi piedalīties kriminālprocesā,²⁴ potenciāli pārkāpjot ECK 6. pantu.²⁵ Arī tiesības sazināties ar advokātu, nedzirdot trešajai personai, veido daļu no taisnīgas tiesas pamatprasībām. Sniegtā juridiskā palīdzība lielā mērā zaudētu lietderību, ja tiktu liegta konfidenciala apspriede un norādījumu saņemšana bez uzraudzības.²⁶

Tiesību uz aizstāvību nodrošināšanai, kad lietu izskata attālināti, ECT pievērsusies īpaši,²⁷ tomēr līdztekus skaidrots, ka piekļuvei aizstāvim var noteikt ierobežojumus.²⁸ Rezultātā, lai arī ECT vairākās lietās atzinusi, ka aizstāvamajam, kurš iztiesāšanās piedalās attālināti, nepieciešams nodrošināt advokāta palīdzību,²⁹ pārkāpums neveidosies, ja pastāvēs iespēja konfidenciali apspriesties tikai pirms tiesas sēdes, taču ne iztiesāšanas laikā. Pārkāpums neveidosies arī tad, ja personai ir vairāki aizstāvji un pastāv iespēja vienam atrasties vienuviet ar aizstāvamo.³⁰ Tomēr nevar izslēgt, ka aizstāvība tik un tā būtu efektīvāka, ja aizstāvamais atrastos tiesas zālē blakus aizstāvim.³¹ Bez tam atrašanās dažādās telpās var būt satraucoša ne vien aizstāvamajam, bet arī advokātam, tādējādi ietekmējot aizstāvības kvalitāti.³²

Procesa virzītājam pietiekami jāpamato lēmums lietu iztiesāt, aizstāvamajam piedaloties attālināti.³³ Lai arī personai ir tiesības atteikties no ECK 6. panta garantijām,³⁴ pamatošanas pienākums izpildāms arī gadījumā, kad aizskartas var tikt citu personu tiesības. Attālināta iztiesāšana var radīt sarežģījumus atklātuma nodrošināšanai. ECT praksē atzīts, ka publiskums būs ievērots, ja sabiedrība varēs iegūt informāciju par iztiesāšanas laiku, vietu un ja šī vieta būs viegli pieejama. Tādējādi, rīkojot tiesas sēdi pilnībā attālināti vai ierobežojot klausītāju klātbūtni, kad atsevišķi lietas dalībnieki piedalās attālināti, veicami kompensējoši pasākumi informācijas un iztiesāšanas norises pieejamībai.³⁵

Būtiski, ka ECT noteic tikai minimālo garantiju sliekšni un ECK 6. panta pārkāpumus vērtē, skatot visu procesu kopumā.³⁶ Tādējādi, ja atzīta atbilstība ECK, nav izslēgts, ka atsevišķas garantijas ir pārkāptas un pastāv iespēja nacionālo pamattiesību aizsardzības līmeni celt augstāk.

²⁴ ECT 18.12.2018. spriedums lietā "Murtazaliyeva pret Krieviju" (iesnieguma Nr. 36658/05), para 91.

²⁵ ECT 23.02.1994. sprieduma lietā "Stanford pret Apvienoto Karalisti" (iesnieguma Nr. 16757/90), para 26, 29.

²⁶ ECT 02.11.2010. spriedums lietā "Sakhnovskiy pret Krieviju" (iesnieguma Nr. 21272/03), para 97, 102, 104.

²⁷ ECT 09.04.2009. spriedums lietā "Grigoryevskikh pret Krieviju" (iesnieguma Nr. 22/03), para 92.

²⁸ ECT 05.10.2006. spriedums lietā "Marcello Viola pret Itāliju" (iesnieguma Nr. 45106/04), para 61–62.

²⁹ Sk., piem., ECT 31.01.2012. spriedums lietā "Slashchev pret Krieviju" (iesnieguma Nr. 24996/05), para 57–58.

³⁰ ECT 09.11.2006. lēmums lietā "Golubev pret Krieviju" (iesnieguma Nr. 26260/02).

³¹ Quattrocchio S. Fair Trial, Fair Judge: A Constitutional Framework for Digital Criminal Justice. In: The Oxford Handbook of Digital Constitutionalism. Ed. by G. De Gregorio, O. Pollicino, P. Valcke. Oxford Academic, 2024. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/oxfordhdb/9780198877820.013.23> [aplūkots 09.03.2025.]

³² Sourdin T., Meredith J., Li B. Digital Technology and Justice. Routledge, 2020, pp. 44–46.

³³ ECT 27.06.2017. spriedums lietā "Medvedev pret Krieviju" (iesnieguma Nr. 5217/06), para 30.

³⁴ ECT 08.06.2021. spriedums lietā "Dijkhuizen pret Nīderlandi" (iesnieguma Nr. 61591/16), para 58.

³⁵ ECT 29.11.2007. spriedums lietā "Hummatov pret Azerbaidžānu" (iesnieguma Nr. 9852/03, 13413/04), para 144.

³⁶ ECT 13.09.2016. spriedums lietā "Ibrahim un citi pret Apvienoto Karalisti" (iesniegums Nr. 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09), para 250.

2.2. Attālinātas lietas iztiesāšanas ieguvumi un izaicinājumi

Videokonferenču izmantošana iztiesāšanā pamatā balstās ekonomijas, efektivitātes un tiesu pieejamības paplašināšanas apsvērumos.³⁷ Tomēr attālinātu iztiesāšanu var uzskatīt par efektīvu un ekonomisku tikai tad, ja veikti atbilstoši ieguldījumi tehniskajos risinājumos, kas izslēdz kavēšanos vai iztiesāšanas pārtraukumus tehnisku kļūmju dēļ. Turklāt, teknikai novecojot un tehnoloģijām attīstoties, ieguldījumi un tehniskais atbalsts ir nepieciešami pastāvīgi.³⁸ Minētais iezīmē, ka videokonferences sistēmu izmantošanai ir arī saistītie trūkumi. Bez tam, aplūkojot ieguvumus kvantitatīvi, netiek ņemta vērā krimināltiesību kā uz cilvēku orientētas sistēmas sarežģītība.³⁹

Attālinātas iztiesāšanas izaicinājumi pamatā saistāmi ar grūtībām nodrošināt pilnvērtīgu personas dalību iztiesāšanā, konfidencialitātes un privātuma jautājumiem. Īpaši var tikt skartas noteiktas sabiedrības grupas – personas ar invaliditāti, kognitīviem traucējumiem, zemu digitālo prasmju līmeni, personas, kurām nepieciešama pārstāvja vai tulka palīdzība.⁴⁰ Rezultātā šīm personām tehnisko līdzekļu izmantošana var mazināt piekļuvi tiesai.⁴¹

Konfidencialitāti attālināta iztiesāšana var aizskart dažādi. Tā negatīvi ietekmē atšķirīgās vietās esošo advokāta un klienta komunikāciju. It sevišķi, ja palīdzība sniedzama ieslodzījuma vietā esošai personai un iespēja satīties vai atrasties vienuviet lietas izskatīšanas laikā ir ierobežota. Advokāta saziņu ar aizstāvamo, izmantojot videokonferenci, aizēno sarunas ierakstīšanas un noklausīšanās risks.⁴² Ar to jārēķinās, izskatot attālināti arī lietu slēgtā tiesas sēdē. Bez saskaņošanas var veikt sēdes ierakstu un telpā var atrasties personas, kurām tiesas sēžu zālē ieeja būtu liegta.⁴³

Vienlīdz izaicinoša var izrādīties arī atklātuma nodrošināšana.⁴⁴ Tiesu administrācija skaidro: lai varētu klausīties attālināti notiekošu tiesas sēdi, jāvērsas konkrētajā tiesā, nosūtot uz oficiālo e-pasta adresi elektroniski parakstītu iesniegumu, kuru nodod atbilstošajam tiesas sastāvam tālākajām darbībām un pieslēgšanās saites nosūtīšanai.⁴⁵ Vismaz atsevišķos gadījumos šāda kārtība var izrādīties neefektīva un nenodrošināt pieeju nedz informācijai par sēdi, nedz tās norisei.⁴⁶ Turklāt, pat ja lietas dalībnieki piedalās attālināti, lai neizslēgtu tādu klausītāju potenciālu klātbūtni, kuriem trūkst digitālo prasmju, pieejas nepieciešamajām ierīcēm un internetam, svarīgi saglabāt iespēju sēdi vērot klātienē.⁴⁷

³⁷ Gélinas F. Continuity and Technological Change in Justice Delivery. In: eAccess to Justice. Ed. by K. Benyekhlef, J. Bailey, J. Burkell, F. Gélinas. Ottawa: University of Ottawa Press, 2016, p. 255.

³⁸ Jones R. 2025, pp. 119–122.

³⁹ McKay C. 2018, p. 153.

⁴⁰ Creutzfeldt N., Kyprianides A., Bradford B., Jackson J. Access to justice, digitalisation, and vulnerability: exploring trust in justice. Bristol: Bristol University Press, 2024, p. 30; Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁴¹ Ibid., pp. 32–33.

⁴² McKay C. 2018, p. 116.

⁴³ Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁴⁴ Ryan F. Online Justice. In: Digital Lawyering: Technology and Legal Practice in the 21st Century. Ed. by E. Jones, F. Ryan, A. Thanaraj, T. Wong. London: Routledge, 2021, p. 296; McKay C. 2018, p. 168.

⁴⁵ Videokonferenču režīmā notikušo tiesas sēžu skaits krimināllietās 2021–2024. Tiesu administrācijas dati [nav publicēts].

⁴⁶ Ryan F. 2021, pp. 296–297.

⁴⁷ McKay C. 2018, pp. 164–165.

Tiešuma principa kontekstā uzsvērts: lai arī mijiedarbība videokonferences režīmā ir tuva klātienē komunikācijai, attēli ir divdimensionāli, acu kontakts veidojas un neverbālā komunikācija notiek caur fiksētu kameru, un rezultātā zināma informācija zūd. Turklāt tehnisko ierīču dēļ var kavēties dalībnieku reakcija un tikt vilcināta uztvere. Tas ietekmē uzticības un empātijas veidošanos,⁴⁸ ko apstiprinājis pētījums par lēmumiem patvēruma piešķiršanai. Novērots, ka, izmantojot videokonferences sistēmas, rodas dehumanizācijas risks. Konstatēts, ka klātienē uzklausiņas personas gandrīz divreiz biežāk iegūst patvērumu iepretim personām, kuru uzklausišana noris attālināti.⁴⁹ Savukārt uzticība ir galvenais mehānisms, kas motivē personu aktīvi sadarboties ar citām personām, tostarp kriminālprocesu veicošajām amatpersonām.⁵⁰ Papildus tam priekšstatu par personas uzticamību var mazināt arī satraukums kameras klātbūtnes dēļ un iekārtu radītais augstākas balss frekvences.⁵¹

Minētais gan nav tieša veidā attiecināms uz patiesības noskaidrošanu, jo līdz šim nav iegūti pārliecinoši dati tam, ka, vērojot uzvedību, varētu noteikt, vai persona melo.⁵² Taču personas fiziska klātbūtne cita starpā var veicināt apstākļu novērtēšanu, jo noteiktos gadījumos personas fiziskās īpašības liecina par to, vai tā spēja izdarīt inkriminētās darbības.⁵³

Tiešuma princips nodrošina iespēju komunicēt klātienē mutiski. Mutiskuma princips attiecas uz fiziski klātesošas personas “dzīvu balsi”, t. i., *viva voce* (latīņu val.), kas tiek uzskatīta par tuvāku personas iekšējās domas izpausmei. Runātāja pausto domu uztveršana un saprašana aptver kā verbālās, tā arī neverbālās komunikācijas nianses. Taču, izskatot lietu attālināti, tiek ierobežota tieša un spontāna runa, zināmā mērā zūdot iztiesāšanas autentiskumam.⁵⁴

Nevainīguma prezumpcijas aizskaršanas risks pastāv, lietas iztiesāšanā attālināti piedaloties ieslodzījuma vietā esošai personai. Tehnisko līdzekļu radītais telpiskās, ķermeniskās un vizuālās robežas var radīt aizspriedumus pret šo personu un tās vainu.⁵⁵

Attālinātas iztiesāšanas kvalitāte lielā mērā ir atkarīga no izmantotajiem tehniskajiem līdzekļiem. Slikts savienojums, attēla vai skaņas traucējumi, kā arī tehniskā atbalsta trūkums var kavēt vai pilnībā liegt iztiesāšanas norisi plānotajā laikā.⁵⁶ Turklāt ne visiem var būt piekļuve piemērotām tehniskajām ierīcēm vai prasmes ar tām rīkoties.⁵⁷ Taču tehniskajiem standartiem ir būtiska nozīme, lai mazinātu plaisu starp atrašanos klātienē un piedalīšanos attālināti.⁵⁸ Iespēja uztvert dažādus komunikācijas aspektus sašaurinās, pasliktinoties audio un video kvalitātei. Tādējādi

⁴⁸ Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁴⁹ Ibid., pp. 48–49.

⁵⁰ Creutzfeldt N., Kyprianides A., Bradford B., Jackson J. 2024, p. 44; Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁵¹ Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 48–49.

⁵² Lederer F. I. Technology-augmented and virtual courts and courtrooms. In: The Routledge Handbook of Technology, Crime and Justice. Ed. by M. McGuire, T. J. Holt. London: Routledge, 2017, p. 528.

⁵³ McKay C. 2018, p. 106.

⁵⁴ Ibid., pp. 90–91.

⁵⁵ Ibid., p. 169.

⁵⁶ Ryan F. 2021, pp. 292–293.

⁵⁷ Ibid., pp. 293–294; Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁵⁸ Quattrocchio S. 2024.

personai, kas tiesas sēdē piedalās, izmantojot sliktākas kvalitātes tehniskās ierīces, būs sarežģītāk iegūt citu lietas dalībnieku un tiesas uzticību.⁵⁹

Izmantojot trešajām personām piederošas videokonferenču sistēmas, t. i., *Zoom*, *Cisco Webex*, *Microsoft Teams* u. c., īpaša uzmanība pievēršama datu drošībai, kas jālidzsvaro ar to lietošanas ērtumu. Austrijā, Zviedrijā, Vācijā un Šveicē drošības apsvērumu dēļ tiek izmantotas tiesu serveros esošas sistēmas.⁶⁰

Minētos izaicinājumus iespējams pārvaldīt, pilnveidojot tiesisko ietvaru un tehniskos risinājumus. Vērtējams, kādos gadījumos attālināta iztiesāšana ir pieļaujama un kādi priekšnoteikumi ievērojami tās organizēšanai. Pārdomājams, vai šobrīd sabiedrībai nodrošināta atbilstoša piekļuve informācijai un pašai iztiesāšanai, kā arī vai redzamība un dzirdamība ir pietiekami konkrētas prasības dalībai attālinātā iztiesāšanā. Tāpat analizējams, vai tehniskie risinājumi ir vienlīdz lietotājam draudzīgi un droši.⁶¹

3. Uztvertais procesuālais taisnīgums

Procesa iezīmes, kurām lietas dalībnieki un sabiedrība pievērš uzmanību, ne vienmēr sakrīt ar tām garantijām, kuras pierasts uzsvērt juridiskajā literatūrā.⁶² Sabiedrības izpratne par procesa godīgumu un taisnīgumu saistīta ar uztverto procesuālo taisnīgumu.⁶³ Uztverto procesuālo taisnīgumu veido divas plašas dimensijas: 1) lēmumu pieņemšanas kvalitāte (t. i., neitralitāte, objektivitāte, tiesību normu piemērošanas konsekvence); 2) amatpersonu izturēšanās kvalitāte (t. i., pieklājība, cieņa, personas tiesību respektēšana).⁶⁴ Būtiska ir procesa plašākā sociālā nozīme, tā ietekme uz personas identitāti un piederības izjūtu.⁶⁵ Subjektīvais iespaids par procesa taisnīgumu ietekmē to, kā personas uztver attiecīgo institūciju un kā rīkojas saistībā ar to. Tāpēc ir svarīgi izprast un nodrošināt uztverto procesuālo taisnīgumu veidojošos aspektus.⁶⁶ Savukārt attālināta iztiesāšana ietekmē abas uztvertā procesuālo taisnīguma dimensijas un maina personas pieredzi tiesā.⁶⁷

Cilvēks vidi uztver ar visu ķermeni – visu sensoro sistēmu un to veidojošajām maņām. Savukārt tehniskās ierīces sašaurina sensoro pieredzi, ekrānam ierāmējot, fokusējot redzi, liedzot dabisko perifēro redzi. Rezultātā persona kļūst par skatītāju,

⁵⁹ Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁶⁰ Sanders A. Video-Hearings in Europe Before, During and After the COVID-19 Pandemic. *International Journal for Court Administration*, 2020, 12(2), p. 17; Sk. arī Quattrocchio S. 2024.

⁶¹ Creutzfeldt N., Kyprianides A., Bradford B., Jackson J. 2024, p. 30; Sanders A. 2020, p. 4.

⁶² Waldron J. The Rule of Law and the Importance of Procedure. *NYU School of Law, Public Law Research Paper No. 10–73*, 2010, p. 1. Pieejams: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1688491 [aplūkots 19.03.2025.]

⁶³ Tyler T. R., Lind E. A. A Relational Model of Authority in Groups. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1992, 25, p. 121.

⁶⁴ Tyler T. R. *Psychology and the design of legal institutions*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers, 2007, pp. 40–43.

⁶⁵ Tyler T. R., Goff P. A., MacCount R. J. The Impact of Psychological Science on Policing in the United States: Procedural Justice, Legitimacy, and Effective Law Enforcement. *Psychological Science in the Public Interest*, 2015, 16(3), p. 78.

⁶⁶ Creutzfeldt N., Kyprianides A., Bradford B., Jackson J. 2024, p. 43.

⁶⁷ Peristeridou C., Vocht D. de. 2023, pp. 98–99.

distancējas, atsvešinās, tiek izolēta un mazinās spēja just empātiju. Attālināti pieslēgušās personas nepārredz visu tiesas sēdes telpu, neredz visus dalībniekus un nejūt atmosfēru telpā.⁶⁸ Turklāt pati tiesas sēžu zāle kā vieta, kas radīta noteiktās tradīcijās, veido autoritāti, konstruē izpratni par procesa nozīmīgumu un nosaka lietas dalībnieku savstarpējās saskarsmes veidu.⁶⁹ Personai atrodoties ieslodzījuma vietā, mājās vai citviet, attiecīgā pieredze nerodas.

Digitalā vidē starppersonu saziņa ir kognitīvi sarežģītāka neverbālo signālu (ķermeņa stājas, roku kustību, acu kontakta u. c.) trūkuma dēļ.⁷⁰ Neverbālas ķermeņa kustības ir personas iekšējo procesu redzama izpausme un ir būtiska uzticības veidošanā un izturēšanās novērtēšanā.⁷¹ Sarežģītu uzdevumu veikšanai nepieciešama niansētāka komunikācija, ko grūtāk panākt tiešsaistes vidē. Tāpēc iztiesāšanā personas jūtas mazāk "redzamas" tiesai, distancētākas un izjūt pārliecību, ka iespēja radīt labu iespaidu ir zema,⁷² jo procesā izjūt sevi nevis kā dalībnieku, bet kā "seju ekrānā".⁷³ Zūd sajūta par spēju ietekmēt procesa norisi, kā arī spēja saprast un sekot līdzi iztiesāšanai. Fiziska klātbūtne tiesā ļauj personai paust savu unikalitāti, parādīt sevi kā individu un tikt par tādu atzītam.⁷⁴ Klātienē mijiedarbība izrāda cieņu, netieši norādot, ka perona ir pietiekami svarīga resursu ieguldīšanai, atvēlot viņai dienu tiesā.⁷⁵

Tiesības uz taisnīgu tiesu neaptver emocionālos un psiholoģiskos aspektus, taču tiem ir būtiska nozīme tiesībaizsardzības iestāžu un to pieņemto lēmumu leģitīmitācijai sabiedrībā. Lai izveidotu digitālo tiesisko apziņu, ir jāsaprot, kā piekļuvi tiesai attālināti var padarīt personas gaidām atbilstošāku.⁷⁶ Turklāt, ievērojot kriminālprocesa kā uz cilvēku orientētas norises dabu,⁷⁷ tās turpmākai saglabāšanai uzmanība vēršama izpratnei par kriminālprocesa mērķiem un to, kā šie mērķi tiek īstenoti, izmantojot tehnoloģijas kā līdzekļus. Ja atzīstams, ka tam piemīt arī komunikatīvā un pedagoģiskā loma, vērtējams, vai esošā attālinātā iztiesāšanas kārtība ir piemērota starppersonu saziņai un nolēmumu, kas fundamentāli ietekmē personu dzīvi, pieņemšanai.⁷⁸

⁶⁸ McKay C. 2018.

⁶⁹ Ibid., pp. 246–247; Lederer F. I. 2017, p. 519.

⁷⁰ Peristeridou C., Vocht D. de. 2023, pp. 98–99.

⁷¹ McKay C. 2018, p. 106.

⁷² Peristeridou C., Vocht D. de. 2023, pp. 98–99.

⁷³ McKay C. 2018, p. 111.

⁷⁴ Ibid., pp. 103–104.

⁷⁵ Sourdin T., Meredith J., Li B. 2020, pp. 44–46.

⁷⁶ Creutzfeldt N., Kyprianides A., Bradford B., Jackson J. 2024, pp. 35–36.

⁷⁷ Jiang J. C., DiMatteo L. A., Thomas R. E. Disruptive Effects of Legal Tech. In: *The Cambridge Handbook of Lawyering in the Digital Age*. Ed. by L. DiMatteo, A. Janssen, P. Ortolani, F. de Elizalde, M. Cannarsa, M. Durovic. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, pp. 33–34.

⁷⁸ Peristeridou C., Vocht D. de. 2023, pp. 105–106.

Kopsavilkums

1. Kriminālprocess ir uz cilvēku centrēta norise, kurā tehnoloģijām jābūt līdzeklim, nevis mērķim, kas potenciāli var sašaurināt iztiesāšanas morālos pamatus. Spēkā esošo tiesību normu ietvarā veicināma tehnoloģiju izmantošana veidā, kas vienlīdz vērsts uz visu kriminālprocesa pamatprincipu ievērošanu, nekritiski neprioritizējot efektivitāti un ekonomiju.
2. Spēkā esošais regulējums videokonferenču izmantošanai iztiesāšanā ir pieticīgs. Vērtējama nepieciešamība pilnveidot tiesību normu tvērumu, cita starpā nosakot, kad pieļaujams lietu iztiesāt, vienam, vairākiem vai visiem dalībniekiem piedaloties attālināti, kādi ir priekšnoteikumi attālinātai iztiesāšanai, kad noskaidrojams lietas dalībnieku viedoklis vai kad nepieciešama to piekrišana attālinātai lietas izskatīšanai un kādas datu drošības garantijas nepieciešamas un kvalitātes prasības izvirzāmas izmantotajiem tehniskajiem līdzekļiem.
3. Attālināta lietas izskatīšana pārveido neverbālo komunikāciju, kognitīvi sarežģī lietas dalībnieku saziņu un ievieš asimetriju sociālajā mijiedarbībā, tādējādi fundamentāli mainot veidu, kā tiek iztiesāta lieta. Vērtējams, vai esošā kārtība, kādā lietas iztiesājamas attālināti, ir piemērota dalībnieku savstarpējai saziņai un nolēmumu pieņemšanai un kā lietas dalībnieku pieredze un perspektīva integrējama plašākā koncepcijā par tiesībām uz taisnīgu tiesu.

**TIESĪBU ZINĀTŅU
AKTUĀLIE JAUTĀJUMI UN
TO IESPĒJAMIE RISINĀJUMI
LU JURIDISKĀS FAKULTĀTES
STUDĒJOŠO PĒTNIECISKAJOS
DARBOS**

VIDES DATU PIEEJAMĪBA UN TĀS PIEĻAUJAMIE IEROBEŽOJUMI¹

ACCESSIBILITY OF ENVIRONMENTAL DATA AND ITS PERMISSIBLE RESTRICTIONS

Astra Labuce, *Dr. biol., Mg. iur.*

Pētniece

Summary

Access to environmental information, including data, is recognised as a fundamental human right, closely linked to the right to life, health, and well-being. This article explores the legal framework governing environmental data accessibility in Latvia, emphasizing the challenges posed by vague terminology, inconsistent application of legal norms, and broad use of exceptions such as confidentiality. Particular attention is given to the legal status of emission data, which should not be classified as confidential according to EU and national law. The analysis highlights the importance of clearly defined procedures for assessing data requests, and the need to strengthen legal clarity to ensure public access to information vital for environmental protection and democratic participation.

Atslēgvārdi: vides informācija, pieejamība, Orhūsas konvencija, sabiedrības tiesības

Keywords: environmental information, accessibility, Aarhus Convention, public rights

Ievads

Mūsdienās vides informācijas pieejamība tiek atzīta par būtisku cilvēktiesību sastāvdaļu, jo labvēlīgs vides stāvoklis ir priekšnoteikums tiesību uz dzīvību, veselību un labklājību īstenošanai.² Šī saikne ir nostiprināta gan starptautiskajā regulējumā, piemēram, Orhūsas konvencijā³, gan nacionālajos tiesību aktos, to skaitā Latvijas Republikas Satversmē⁴ un Vides aizsardzības likumā⁵. Informācijas atklātības un

¹ Raksta pamatā ir autorei maģistra darbs ar tādu pašu nosaukumu, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docentes *Dr. iur.* Silvijas Meieres vadībā.

² Bratspies R. Do We Need a Human Right to a Healthy Environment? Santa Clara Journal of International Law, 2015, No. 13, p. 31. Pieejams: <https://digitalcommons.law.scu.edu/scujil/vol13/iss1/3> [aplūkots 26.12.2024.]

³ Konvencija par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. Parakstīta Orhūsā, Dānija 25.06.1998. Pieejama: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention/text> [aplūkots 23.03.2025.]

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [01.01.2019. red.], 100. pants.

⁵ Vides aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 02.11.2006. [01.07.2020. red.]

sabiedrības līdzdalības princips ir īpaši nozīmīgs vides pārvaldībā, kur operatīvi dati kalpo kā pamats politikas veidošanai un sabiedrības iesaistei. Tomēr praksē informācijas pieejamību joprojām ierobežo neskaidri definēti vai nedefinēti jēdzieni⁶, nekonsekventa tiesību normu piemērošana un nepamatota atsaukšanās uz izņēmumiem⁷, piemēram, komercnoslēpumu vai cita veida konfidencialitāti. Tādēļ ir būtiski stiprināt vienotu izpratni par vides datu pieejamības regulējumu, nodrošinot līdzsvaru starp sabiedrības tiesībām uz vides informāciju, tai skaitā uz tās pirmavotu – vides datiem –, un citu aizsargājamu interešu ievērošanu. Šī raksta mērķis ir analizēt vides datu pieejamības tiesisko regulējumu un tā praktisko piemērošanu Latvijā, identificējot galvenos ierobežojumu veidus, to piemērošanas problēmas un līdzsvara meklējumus starp sabiedrības tiesībām uz informāciju un citu aizsargājamu interešu ievērošanu.

1. Vides datu jēdziens un tā tiesiskais tvērums

Latvijas normatīvajā regulējumā jēdzieni “vides informācija” un “vides dati” nav skaidri definēti vai savstarpēji nošķirti, kas rada terminoloģisku neskaidrību un apgrūtina tiesību normu praktisku piemērošanu. Šo jēdzienu saturu un piemērošanas tvērumu lielā mērā konkretizē Eiropas Savienības Tiesas judikatūra. Piemēram, lietā “Roheline Kogukond MTŪ u. c. pret Keskonnaagentuur”⁸ tiesa norādījusi, ka vides dati ir uzskatāmi par vides informācijas sastāvdaļu, līdz ar to uz tiem attiecināmi tie paši pieejamības principi, kas noteikti vides informācijai. Respektīvi, ja informācija pēc būtības atbilst Eiropas Parlamenta un Padomes direktīvas 2003/4/EK⁹ par vides informācijas pieejamību sabiedrībai un par Padomes Direktīvas 90/313/EEK atcelšanu (turpmāk – Vides informācijas direktīva) 2. pantā ietvertajai “vides informācijas” definīcijai, tad tās forma (dati, ziņojumi u. c.) nav izšķiroša – piemērojams ir vides informācijas atklātības regulējums. Eiropas Savienības Tiesa ir arī uzsvērusi, ka jēdziens “vides informācija” ir vērtējams plaši, ietverot ne vien pašas vides un tās elementu raksturojumu, bet arī jebkuru informāciju, kas var ietekmēt lēmumu pieņemšanu saistībā ar vides aizsardzību.¹⁰ Tādējādi, lai nodrošinātu vienotu regulējuma piemērošanu, ir būtiski skaidri izprast arī jēdziena “vide” tvērumu.

Vides aizsardzības likums noteic, ka “vide” ir dabas, antropogēno un sociālo faktoru kopums.¹¹ Tomēr neviens no šiem elementiem nav konkrēti definēts, kas

⁶ Bērtaite-Pudāne I., Mikosa Ž. Vides jēdziena plašais tvērums un tā piemērošanas izaicinājumi. Jurista Vārds, 2023, Nr. 51/52 (1317/1318). Pieejams: <https://m.juristavards.lv/doc/284431-vides-jedziena-plaisais-tverums-un-ta-piemerosanas-izaicinajumi/> [aplūkots 16.11.2024.].

⁷ Krämer L. Chapter 4. Horizontal measures. In: EU Environmental Law. 8th Edition. Sweet & Maxwell, 2016, paragraphs 4-05, p. 145.

⁸ EST 07.03.2024. spriedums lietā C-234/22 “Roheline Kogukond MTŪ u. c. pret Keskonnaagentuur”. 23. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:62022CJ0234> [aplūkots 26.12.2024.].

⁹ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2003/4/EK par vides informācijas pieejamību sabiedrībai un par Padomes Direktīvas 90/313/EEK atcelšanu. Pieņemta: 28.01.2003.

¹⁰ EST 17.06.1998. spriedums lietā Nr. C-321/96 “Wilhelm Mecklenburg pret Kreis Pinneberg – Der Landrat”, 1. secinājums. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=43940&doclang=EN> [aplūkots 17.11.2024.].

¹¹ Vides aizsardzības likums, 1. pants, 17. punkts.

savukārt ļauj “vides” jēdzienu interpretēt elastīgi. Dabas jēdziens netieši izriet no dabas resursu definīcijas,¹² kurā iekļautas gan dzīvās, gan nedzīvās vides sastāvdaļas – ūdens, gaiss, zeme, flora un fauna. Savukārt “antropogēnie” un “sociālie” faktori tiesību normās paliek saturiski nedefinēti, atstājot plašu interpretācijas telpu. Šāda jēdziena nenoteiktība var tikt vērtēta gan kā trūkums, gan kā elastības priekšrocība. Satversmes 115. panta komentāros¹³ ir norādīts, ka “vides” definīcija ir atvērta un piemērojama dinamiski, ņemot vērā sabiedrības attīstību un zinātnes progresu. Taču šī nenoteiktība rada arī risku: bez skaidriem kritērijiem var rasties atšķirīga pieeja tam, kā iestādes interpretē “ar vidi saistītu informāciju” un līdz ar to kā īsteno tās pieejamības nodrošināšanu.

2. Pieļaujamie ierobežojumi un to praktiskā piemērošana

Lai gan tiesības piekļūt vides informācijai un datiem ir skaidri nostiprinātas gan Latvijas Republikas Satversmē, gan nacionālajos un starptautiskajos tiesību aktos, noteiktos gadījumos šīs tiesības var tikt ierobežotas. Vides aizsardzības likums¹⁴ garantē sabiedrībai tiesības uz vides informāciju, taču vienlaikus paredz arī izņēmumus, kad šādas informācijas izsniegšana var tikt atteikta.¹⁵ Šie izņēmumi atbilst Orhūsas konvencijas¹⁶ un Vides informācijas direktīvas¹⁷ regulējumam, un pēc būtības tie iedalāmi šādās kategorijās: a) informācija satur fizisku personu datus, kuru aizsardzība var tikt apdraudēta; b) informācija skar citu ierobežotas pieejamības informāciju, piemēram, komercnoslēpumu, intelektuālo īpašumu; c) pieprasītā informācija nav iestādes rīcībā, vai pieprasījums ir pārāk vispārīgs; d) informācijas izpaušana var kaitēt retām sugām vai aizsargājamiem biotopiem, apdraudot dabas aizsardzību; e) informācijas publiskošana var radīt risku sabiedrības drošībai.

Tomēr, piemērojot šos ierobežojumus, jāņem vērā pamatprincips – izņēmumi vides informācijas pieejamībai ir interpretējami šauri.¹⁸ Šī pieeja nostiprināta arī Augstākās tiesas atziņās¹⁹, kurās uzsvērts, ka ierobežojumu piemērošanai jānotiek samērīgi un tādā veidā, kas pēc iespējas mazāk ierobežo sabiedrības tiesības uz piekļuvi ar vidi saistītai informācijai. Īpaši būtiski tas ir gadījumos, kad informācija var kalpot sabiedrības interešu aizsardzībai vai lēmumu ietekmēšanai vides jautājumos.

¹² Vides aizsardzības likums, 1. pants, 1. punkts; Dabas resursu nodokļa likums: LV likums. Pieņemts: 15.12.2005. [01.10.2024. red.], 1. pants, 3. punkts.

¹³ Meiere S., Čepāne I. 115. panta komentārs. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 718. lpp.

¹⁴ Vides aizsardzības likums, 7. pants.

¹⁵ Ibid., 11. pants.

¹⁶ Orhūsas konvencija, 4. pants.

¹⁷ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2003/4/EK par vides informācijas pieejamību sabiedrībai un par Padomes Direktīvas 90/313/EEK atcelšanu, 4. pants.

¹⁸ Satversmes tiesas 06.07.1999. spriedums lietā Nr. 04-02(99), 2. punkts. Pieejams: https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2016/02/04-0299_Spriedums.pdf [aplūkots 28.11.2024.]

¹⁹ Augstākās tiesas 05.04.2017. spriedums lietā Nr. SKA-359/2017 (A420292315), 6. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/307132.pdf> [aplūkots 27.12.2024.]; Augstākās tiesas 10.09.2012. spriedums lietā Nr. SKA-606/2012 (A420675111), 11. punkts. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/128550.pdf> [aplūkots 27.12.2024.]

2.1. Informācija par emisijām vidē nav ierobežotas pieejamības informācija

Gan Orhūsas konvencija²⁰, gan Eiropas Savienības regulējums²¹ un Latvijas normatīvie akti²² uzsver, ka īpaša uzmanība jāpievērš informācijai par emisijām vidē – tā nav uzskatāma par ierobežotas pieejamības informāciju. Jāuzsver, ka Eiropas Savienības Tiesa ir norādījusi, ka jēdziens “informācija par emisijām vidē” vienmēr jāskata plašā izpratnē. Tas nozīmē, ka šis jēdziens aptver ne tikai datus par pašu emisiju būtību – to veidu, sastāvu, daudzumu, laiku un vietu –, bet arī informāciju, kas atklāj šo emisiju ietekmi uz vides kvalitāti gan īstermiņā, gan ilgtermiņā.²³ Tādējādi sabiedrībai jābūt iespējai gūt visaptverošu priekšstatu par to, kā konkrētas emisijas ietekmē vidi kopumā.

Piemēram, Administratīvās rajona tiesas praksē izskatīts gadījums par informācijas pieprasījumu par augu aizsardzības līdzekļu darbīgo vielu pārdošanas apjomiem Latvijā.²⁴ Tiesa detalizēti analizēja jēdziena “emisijas” tvērumu un atzina, ka šajā konkrētajā gadījumā pieprasītā informācija saistīta ar emisijām vidē, un tāpēc tā nav uzskatāma par ierobežotas pieejamības informāciju un ir izsniedzama pieprasītājam, neskatoties uz komercnoslēpuma statusu.

Tomēr šāda interpretācija netiek piemērota zinātniskajai literatūrai un zinātnisko pētījumu datu pieejamībai. Nereti informācija par ar vidi saistītiem zinātniskiem pētījumiem, lai arī iegūta par publiskiem līdzekļiem, tiek publicēta izdevumos, kuriem piekļuve ir pieejama tikai par maksu, bieži vien sākotnējie dati vispār nav pieejami.²⁵ Lai gan ikviena persona var vērsties zinātniskajā institūcijā vai pie pētījuma autoriem ar pieprasījumu piekļuvei konkrētiem pētījumu rezultātiem un datiem, šāds risinājums paredz, ka persona jau iepriekš zina, ko pieprasīt. Šāda pieeja ierobežo sabiedrības tiesības piekļūt informācijai, kas ir būtiska, piemēram, vides politikas veidošanā vai emisiju ietekmes novērtējumā.

Saskaņā ar Zinātniskās darbības likumu²⁶ informācija par zinātniskiem pētījumiem, kas veikti par valsts vai pašvaldības finanšu līdzekļiem, ir vispārpieejama, un zinātniskajām institūcijām ir pienākums nodrošināt pētījumu rezultātu pieejamību.²⁷ Tomēr pieļaujami informācijas pieejamības ierobežojumi likumā noteiktajos gadījumos.²⁸ Lai stiprinātu Orhūsas konvencijas principu ievērošanu un nodrošinātu

²⁰ Orhūsas konvencijas 4. panta 4. daļas “d” apakšpunkts noteic, ka emisiju informācijas neizpaušanu nevar pamatot ar komercnoslēpuma vai rūpnieciska noslēpuma aizsardzību.

²¹ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula 1367/2006/EK par to, kā Kopienas iestādēm un struktūrām piemērot Orhūsas konvenciju par pieeju informācijai, sabiedrības dalību lēmumu pieņemšanā un iespēju griezties tiesu iestādēs saistībā ar vides jautājumiem. Pieņemta 06.09.2006. 6. pants 1. punkts noteic, “ka pastāv sevišķas sabiedrības intereses informācijas izpaušanā, ja pieprasītā informācija attiecas uz emisijām vidē”. Pieejama: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A02006R1367-20230429> [aplūkots 26.12.2024.]

²² Vides aizsardzības likums 11. pants 5. daļa; Ķīmisko vielu likums 8. pants 3. daļas 11. punkts.

²³ EST 23.11.2016. spriedums lietā C-442/14 “Bayer CropScience un Stichting De Bijenstichting”, 87. punkts.

²⁴ Administratīvā rajona tiesas 29.11.2022. spriedums lietā Nr. A420175121 (A00367-22/2). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/492248.pdf> [aplūkots 26.12.2024.]

²⁵ Volpato A. Rules Behind Paywall: the Problem with References to International Standards in EU law. EU Law Live, 2021. p. 1. Pieejams: https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/122995777/OpEd_AnnalisaVolpato_19July.pdf [aplūkots 27.12.2024.]

²⁶ Zinātniskās darbības likums: LV likums. Pieņemts 14.04.2005. [01.05.2024. red.], 9. pants pirmā daļa.

²⁷ Ibid., 9. pants otrā daļa.

²⁸ Ibid., 9. pants trešā daļa.

vides demokrātiju, ir nepieciešams skaidrāks regulējums, kas garantē bezmaksas piekļuvi publiski finansētiem ar vidi saistītiem pētījumiem, īpaši, ja tie attiecināmi uz emisijām vidē. Sabiedrībai nozīmīgi dati būtu publiskojami kopā ar interpretāciju, lai novērstu iespēju tos pārprast vai izmantot ārpus konteksta.

2.2. Interesu līdzsvarošana vides datu pieejamībā

Līdzsvara meklējumi starp vides datu pieejamību un konfidencialitātes, piemēram, intelektuālā īpašuma vai komercnoslēpuma, aizsardzību spilgti izpaužas diskusijās par lauksaimniecībā izmantoto ķīmisko aizsardzības līdzekļu (piemēram, pesticīdu, herbicīdu u. c.) ietekmi uz vidi. Nereti informācija par šo vielu drošību balstās uz pētniecības rezultātiem, kas ir aizsargāti ar patentiem vai citiem intelektuālā īpašuma mehānismiem. Taču šie pētījumi bieži ir vienīgais avots, kas sniedz priekšstatu par konkrēto vielu iespējamo kaitīgumu vai nekaitīgumu videi un cilvēku veselībai. Un sabiedrības interese par šādu informāciju ir augsta gan Eiropā,²⁹ gan Latvijā³⁰. Savukārt ražotāji un patentu turētāji pauž bažas par konkurences un komercprakses apdraudējumu, ja šie dati kļūtu pieejami konkurentiem.

Eiropas Savienības Tiesa³¹ vairākkārt uzsvērusi, ka lēmumu pieņemšanā par vides informācijas pieejamību jāņem vērā sabiedrības intereses. Katrs informācijas pieprasījums jāizskata individuāli, rūpīgi izvērtējot sabiedrības intereses pret aizsargātajām interesēm.³² Tāpat tiesa skaidrojusi, ka intelektuālā īpašuma aizsardzība pati par sevi nevar būt pietiekams pamats informācijas pieejamības ierobežošanai.³³ Ja ir iespējams nodalīt ierobežotas pieejamības informāciju no vispārpieejamās, šī iespēja jāizmanto, lai sabiedrībai nodrošinātu pieeju pārējai informācijai. Šis princips nostiprināts arī Informācijas atklātības likuma 10. panta ceturtajā daļā, kas paredz, ka daļēji ierobežotas informācijas gadījumā iestāde izsniedz tikai publiski pieejamo daļu, bet pārējo – saskaņā ar īpašu procedūru. Līdz ar to intelektuālā īpašuma aizsardzība nedrīkst tikt izmantota kā mehānisms, lai slēptu sabiedrībai nozīmīgu ar vidi saistītu informāciju.³⁴

²⁹ EST spriedums 23.11.2016. lietā C-442/14 “Bayer CropScience un Stichting De Bijenstichting”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/lv/TXT/?uri=CELEX:62014CJ0442> [aplūkots 27.12.2024.]; EST 28.07.2011. spriedums lietā C-71/10 “Office of Communications v Information Commissioner”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0071> [aplūkots 27.12.2024.]; EST 07.03.2019. spriedums lietā T-716/14 “Anthony C Tweedale v European Food Safety Authority”. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62014TJ0716> [aplūkots 27.12.2024.]; EST 07.03.2019. spriedums lietā T-329/17 “Heidi Hautala and Others v European Food Safety Authority”. Pieejams: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=211426&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=881618> [aplūkots 27.12.2024.]

³⁰ Administratīvā rajona tiesas 29.11.2022. spriedums lietā Nr. A420175121 (A00367-22/2). Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/492248.pdf> [aplūkots 26.12.2024.]

³¹ EST 28.07.2011. spriedums lietā C-71/10 “Office of Communications v Information Commissioner”; EST 07.03.2019. spriedums lietā T-716/14 “Anthony C Tweedale v European Food Safety Authority”; EST 07.03.2019. spriedums lietā T-329/17 “Heidi Hautala and Others v European Food Safety Authority”.

³² Augstākās tiesas 07.11.2023. spriedums lietā Nr. SKA-183/2023, 11. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/10054> [aplūkots 27.12.2024.]

³³ EST 28.07.2011. spriedums lietā C-71/10 “Office of Communications v Information Commissioner”, 33. punkts.

³⁴ Ibid., 22. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:62010CJ0071> [aplūkots 27.12.2024.]

Lai veicinātu caurspīdīgu un vienotu tiesību normu piemērošanu, būtiski ir skaidri definēt jēdzienu tvērumu, kas izmantoti vides tiesību aktos. Īpaši svarīgi ir noteikt, kāda informācija kvalificējama kā “vides informācija”, vienlaikus saglabājot iespēju tās plašai interpretācijai sabiedrības interesēs, bet nepieļaujot šaurāku, tiesības ierobežojošu izpratni. Tāpat ir lietderīgi noteikt kritērijus, kas palīdzētu izvērtēt vides informācijas un datu pieejamību konkrētos gadījumos. Šādi skaidri formulēti noteikumi varētu samazināt interpretācijas neskaidrības un veicināt normatīvā regulējuma konsekvētāku un efektīvāku piemērošanu praksē. Eiropas Savienības Tiesa gan norāda, ka līdzsvarošana starp sabiedrības tiesībām uz vides informāciju un citām tiesībām, ko aizsargā informācijas izpaušanas atteikums, ir jāveic katrā atsevišķā pieprasījuma gadījumā, pat ja valsts likumdevējs ar vispārēju regulējumu ir noteicis kritērijus.³⁵

3. Ieteikumi vides datu pieprasījumu izvērtēšanai praksē

Augstākā tiesa³⁶ uzsvērusi, ka iestādei pēc informācijas pieprasījuma saņemšanas būtu soli pa solim jāpārbauda fakti, kas ļautu saprast faktiskos apstākļus un pieņemt izsvērtu lēmumu par informācijas izsniegšanu vai pieejamības ierobežošanu. Pamatojoties uz veikto analīzi, tālāk uzskaitīti aspekti, kas ir īpaši nozīmīgi, vērtējot vides informācijas, to skaitā vides datu, pieejamības regulējuma piemērošanu.

Pirmkārt, iestāde skaidro, vai pieprasītā informācija atrodas tās rīcībā un kompetencē. Ja pieprasītā informācija ir iestādes rīcībā vai tai bija pienākums tos apkopot vai radīt saskaņā ar normatīvajiem aktiem, tad iestādei ir pienākums sniegt šo informāciju, ja vien nav piemērojams likumā paredzēts ierobežojums. Ja iestādei nav attiecīgās informācijas un likums nenosaka, ka iestādei būtu tādai jābūt, tai nav pienākuma informāciju iegūt. Tomēr laba pārvaldības prakse būtu informēt pieprasītāju par iestādi, kurai šī informācija varētu būt pieejama, ja šāda informācija ir vai tai būtu jābūt valsts pārvaldes rīcībā.

Otrkārt, būtiski ir noteikt, vai pieprasītā informācija atbilst “vides datu” vai “vides informācijas” jēdzienam. Šiem jēdzieniem normatīvajā regulējumā nav stingri noteiktu robežu, taču Eiropas Savienības Tiesa ir vairākkārt norādījusi, ka tos interpretē plaši un iekļaujoši.³⁷ Īpaša uzmanība jāvelta tam, vai informācija attiecas uz emisijām vidē – šādi dati tiek uzskatīti par sabiedrībai īpaši nozīmīgiem, un tiem ierobežotas pieejamības statuss nav piemērojams, izņemot ļoti specifiskos gadījumos³⁸, piemēram, ja informācijas izsniegšana apdraud sabiedrības drošību.

³⁵ Court of Justice of the European Union. Research and Documentation Directorate. Fact Sheet. Public Access to Environmental Information. Section III. Concept of a ‘public authority’ required to grant access to environmental information, 2017, IV. Grounds for refusal of public access to environmental information. Judgment of 16 December 2010, Stichting Natuur en Milieu and Others (C-266/09, EU:C:2010:779). pp. 8–9.

³⁶ Augstākās tiesas 18.12.2019. sprieduma lietā Nr. SKA-482/2019 (A420227817) 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6075> [aplūkots 27.12.2024.]

³⁷ Meiere S., Čepāne I., 2011; Bērtaite-Pudāne I., Mikosa Ž. 2023; sk. arī: šis pētījums 1.2. nodaļa, 15. lpp.

³⁸ Orhūsas konvencijas 4. panta 4. daļas “d” apakšpunkts noteic, ka emisiju informācijas neizpaušanu nevar pamatot ar komercnoslēpuma vai rūpnieciska noslēpuma aizsardzību. Šī atruna iestrādāta Eiropas Parlamenta un Padomes regulas (EK) Nr. 1367/2006 6. pantā. Vides aizsardzības likuma 11. panta 5. daļa un Ķīmisko vielu likuma 8. panta 3. daļas 11. punkts noteic, ka informācija par emisiju vidē nav ierobežotas pieejamības informācija.

Treškārt, iestāde vērtē, vai pieprasītā informācija jau nav publiski pieejama citviet – piemēram, digitālajās datubāzēs vai citās iestādēs. Ja informācija ir publiski pieejama vai iegūstama citviet, tai nevar piemērot ierobežotas pieejamības informācijas aizsardzību (piemēram, komercnoslēpuma statusu), jo netiek izpildīts viens no būtiskajiem kritērijiem³⁹ – slepenība. To ir uzsvēris arī tiesībsargs, analizējot akciju sabiedrības “Latvijas valsts meži” praksi vides informācijas sniegšanā.⁴⁰

Ceturtkārt, ja noteiktai informācijas daļai ir piemērojama ierobežotas pieejamības kategorija, jāvērtē iespēja šo daļu nošķirt. Ja konfidencialo daļu iespējams atdalīt, iestādei jānodrošina piekļuve nekonfidencialajai – vispārpieejamajai – informācijas daļai.⁴¹

Piektkārt, ja pieprasītā informācija ir apjomīga vai pieprasīta citā formātā, iestādei ir tiesības prasīt samērīgu samaksu,⁴² ievērojot normatīvajos aktos noteiktos nosacījumus. Nedrīkst iekļaut izmaksas, kas saistītas ar datubāzu uzturēšanu vai vispārēju administratīvo darbu.⁴³ Tomēr šajā maksā var ietilpt izmaksas, kas saistītas ar pasta un kopēšanas pakalpojumiem, kā arī iestādes darbinieku darba laiks, kas izmantots individuālu pieprasījumu izpildei, ja vien šī maksa ir samērīga un pamatota ar izdevumiem, kas faktiski radušies. Eiropas Savienības Tiesa ir skaidrojusi, ka samērīguma princips prasa ņemt vērā pieprasītāja finansiālās iespējas un maksa nedrīkst būt nesamērīga vai objektīvi nepamatota.⁴⁴

Nobeigumā – būtisks ir arī datu interpretācijas konteksts. Ne vienmēr dati ir pašsaprotami, piemēram, var būt nepieciešami skaidrojumi par datu ievākšanas metodoloģiju, biežumu vai kvalitāti. Tādēļ iestādei jāvērtē, vai informācijas izsniegšana bez papildu paskaidrojumiem var radīt interpretācijas kļūdas, kas var ietekmēt sabiedrības izpratni un lēmumu pieņemšanu.

Kopsavilkums

1. Vides datu pieejamībai piemērojams tāds pats regulējums kā vides informācijas pieejamībai.

Latvijas normatīvajos aktos nav vienotas un precīzas jēdzienu “vides dati” un “vides informācija” definīcijas. Šie termini tiek lietoti gan atsevišķi, gan kā saistīti jēdzieni atkarībā no konkrētā tiesību akta. Tomēr Eiropas normatīvais regulējums un tiesu prakse ievieš skaidrību, ka dati ir daļa no informācijas, līdz ar to secināms, ka vides datu pieejamībai piemērojams tāds pats regulējums kā vides informācijai.

³⁹ Neīstenojas Komercnoslēpuma aizsardzības likuma 2. panta 1. apakšpunkta nosacījums.

⁴⁰ Latvijas Republikas tiesībsarga atzinums 23.11.2023. pārbaudes lietā Nr. 2022-19-27M, 22F, nodaļa “Pienākums sniegt prasīto vides informāciju”, 17.–18. lpp.

⁴¹ Informācijas atklātības likums, 10. panta ceturrtā daļa.

⁴² Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2003/4/EK par vides informācijas pieejamību sabiedrībai un par Padomes Direktīvas 90/313/EEK atcelšanu. Pieņemta 28.01.2003., 5. pants.

⁴³ EST 06.10.2015. spriedums lietā C-71/14 “East Sussex County Council v Information Commissioner un citi”. 39., 45. punkts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/HTML/?uri=CELEX:62014CJ0071> [aplūkots 28.12.2024.]

⁴⁴ Ibid., 42. punkts.

2. **“Vides” definīcijas nenoteiktība ietekmē vides informācijas pieejamības piemērošanu.**

Jēdzienam “vide” ir plašs un nekonkretizēts tvērums. Šī nenoteiktība ļauj definīciju interpretēt elastīgi un pielāgot sabiedrības vajadzībām. Līdz ar to vides definīcija ir atvērta un dinamiski piemērojama, taču konkrētas legāldefinīcijas trūkums rada interpretācijas iespējas arī attiecībā uz vides informācijas pieejamības regulējuma piemērošanu.

3. **Emisiju datu pieprasījuma gadījumos prioritāte ir sabiedrības intereses.**

Informācija un dati par emisijām vidē ir būtiska sabiedrības interesēm un vides aizsardzībai, tāpēc tos nevar klasificēt kā ierobežotas pieejamības informāciju, pat ja tā ir saistīta vai daļēji saistīta ar komercnoslēpumu, intelektuālo īpašumu, cita veida konfidencialitāti.

4. **Publiski finansētu pētījumu pieejamībā būtu ieviešami Orhūsas konvencijas principi.**

Pēc Orhūsas konvencijas principiem publiski finansēti pētījumi, kas saistīti ar vides datiem, jāpadara brīvi pieejami, jo to finansēšana notikusi no sabiedrības resursiem. Intelektuālā īpašuma un autortiesību piemērošana šiem pētījumiem, īpaši datu ierobežotas pieejamības statusa piešķiršana vai publicēšana aiz “maksas sienas”, pēc autores domām, ir pretrunā sabiedrības interesēm un vides ilgtspējas mērķiem. Pastāv nepieciešamība izstrādāt normatīvo regulējumu, kas nodrošina šo ar vidi saistīto pētījumu atvērtību un pieejamību sabiedrībai.

VALSTS VALODAS PRASMJU APLIECINĀŠANAS PIENĀKUMS KĀ KOLEKTĪVĀS IZRAIDĪŠANAS AIZLIEGUMA PĀRKĀPUMS

OBLIGATION TO CERTIFY PROFICIENCY IN STATE LANGUAGE AS VIOLATION OF PROHIBITION OF COLLECTIVE EXPULSION

Everts Krauklis, *Bc. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

After the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation, the legislature of the Republic of Latvia adopted amendments to the Immigration Law. These amendments terminated the permanent residence permits that had been issued under a simplified procedure to citizens of the Russian Federation who were formerly Latvian citizens or non-citizens. To obtain further residence rights, they were required to demonstrate proficiency in the Latvian language. Given the extensive discussions because of these amendments, the aim of this study is to determine whether the requirement to demonstrate proficiency in the state language violates the prohibition of collective expulsion of aliens, as enshrined in the European Convention on Human Rights.

Atslēgvārdi: ārzemnieku kolektīvās izraidīšanas aizliegums, valsts valoda, Eiropas Cilvēktiesību konvencija

Keywords: prohibition of collective expulsion of aliens, state language, European Convention on Human Rights

Ievads

Viens no būtiskākajiem un arī plaši apspriestākajiem lēmumiem pēc Krievijas Federācijas pilna mēroga kara uzsākšanas Ukrainā bija Saeimas 2022. gadā uzsāktie grozījumi Imigrācijas likumā, ar kuriem tika izbeigtas Krievijas Federācijas pilsoņu pastāvīgās uzturēšanās atļaujas, nosakot latviešu valodas prasmju apliecināšanu A2 līmeni kā priekšnoteikumu turpmāku uzturēšanās tiesību iegūšanai.¹ Šīs uztu-

¹ Sk.: Grozījumi Imigrācijas likumā: LV likums. Pieņemts 22.09.2022. [14.03.2025. red.]; Noteikumi par valsts valodas zināšanu apjomu, valsts valodas prasmes pārbaudes kārtību un valsts nodevu par valsts valodas prasmes pārbaudi: Ministru kabineta 2022. gada 8. marta noteikumi Nr. 157., 6. punkts [15.03.2025. red.]

rēšanās atļaujas agrāk tika izsniegtas atvieglotā kārtībā, jo ievērojams skaits cilvēku, kuriem agrāk bija Latvijas Republikas pilsoņa vai nepilsoņa statuss, izvēlējās par labu pilsoniskās saiknes veidošanai ar Krievijas Federāciju.² Latvijas Republikas Satversmes tiesa, pievēršoties šim jautājumam 2024. gadā, lēma, ka Eiropas Cilvēktiesību konvencijā (turpmāk – ECK) ietvertais ārzemnieku kolektīvās izraidīšanas aizliegums (turpmāk – izraidīšanas aizliegums) minēto grozījumu dēļ nav ticis pārkāpts.³

Lai gan Satversmes tiesas izvērtējums bija pārdomāts un uzskatāms, vienlaikus jāatzīst, ka starptautisko tiesību vidē ir novērojama iespējama izraidīšanas aizlieguma satura plašāka izpratne salīdzinājumā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk – ECT) līdz šim judikatūrā atklāto, kas līdz ar to prasa padziļinātu šī jautājuma izpēti.⁴

Ievērojot minēto, šī pētījuma mērķis ir no ECK perspektīvas vērtēt, vai pienākums apliecināt valsts valodas prasmes var pārkāpt izraidīšanas aizliegumu, vērā ņemot arī izraidīšanas aizlieguma plašāku izpratni starptautiskajās tiesībās.

Izraidīšanas aizlieguma saturs Eiropas Cilvēktiesību konvencijā

ECK (4. protokola 4. pants) ir pirmais cilvēktiesību dokuments, kurā rakstiski tika nostiprināts izraidīšanas aizliegums.⁵ Tā mērķis ir nepieļaut Otrā pasaules kara laikā piedzīvotos masveida cilvēktiesību pārkāpumus.⁶ Likumsakarīgi, ka izraidīšanas aizliegums formulēts absolūta aizlieguma formā. Absolūtā aizlieguma rakstura dēļ, izvērtējot, vai pieļauts pārkāpums, īpaši liels uzsvars ir katras konkrētās lietas individuālajiem faktiskajiem apstākļiem, kā arī ECT judikatūrā attīstītajām atziņām, jo nav vienota izvērtējuma testa.

Interpretējot izraidīšanas aizliegumu, secināms, ka autonomi izprotamais jēdziens “ārzemnieks” ietver fiziskas personas, kam nav piederības saiknes ar valsti, kurā personas uzturas.⁷ Ar vārdu “kolektīva” netiek apzīmēts kāds specifiski noteikts

² Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2024. gada 9. janvāra tiesas sēdes stenogramma lietā Nr. 2023-04-0106. 68. lpp. Pieejama: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/Stenogramma_2023-04-0106_2024_01_09.pdf&search=\[aplūkots 15.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/Stenogramma_2023-04-0106_2024_01_09.pdf&search=[aplūkots 15.03.2025.])

³ Satversmes tiesas 15.02.2024. spriedums lietā Nr. 2023-04-0106, nolēmumu daļa. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf&search=\[aplūkots 14.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf&search=[aplūkots 14.03.2025.])

⁴ United Nations International Law Commission's Draft articles on the expulsion of aliens, with commentaries. Adopted on 05.08.2014., p. 4. Pieejams: <https://www.refworld.org/reference/research/ilc/2014/en/104693> [aplūkots 14.03.2025.]

⁵ Council of Europe's, European Court of Human Rights' Guide on Article 4 of Protocol No. 4 to the European Convention on Human Rights. Adopted on 31.08.2022., p. 5. Pieejams: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_protocol_4_eng [aplūkots 17.03.2025.]

⁶ Schabas W. A. The European Convention on Human Rights: A Commentary. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 1075; Mits M. European Convention on Human Rights in Latvia, Impact on Legal Doctrine and Application of Legal Norms. Lund: Lund University, 2010, p. 421.

⁷ Hakiki H. The ECtHR's Jurisprudence on the Prohibition of Collective Expulsion in Cases of Pushbacks at European Borders: A Critical Perspective. In: Schiedermaier S., Schwarz A., Steiger D., Wendel M. (eds). Theory and Practice of the European Convention on Human Rights. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2022, p. 141; United Nations International Law Commission's Draft articles on the expulsion of aliens, with commentaries. Adopted on 05.08.2014., p. 5. Pieejams: <https://www.refworld.org/reference/research/ilc/2014/en/104693> [aplūkots 14.03.2025.]

kvantitatīvs kritērijs,⁸ tādēļ izraidīšanas aizliegums uzskatāms par procesuālu garantiju nodrošinošu tiesību, kas ļauj personai, kura kā daļa no grupas pakļauta kolektīvai izraidīšanai, sūdzēties par tās cilvēktiesību pārkāpumu.⁹ Tātad izraidīšanas aizliegums sargā garantiju, ka pirms personas izraidīšanas valsts individuāli izvērtēs personas apstākļus.¹⁰ Savukārt “izraidīšana” ir jebkāda valsts darbība, kas kolektīvā raksturā panāk, ka personas pamet valsts teritoriju.¹¹ Būtiski, ka izraidīšanas aizlieguma pārkāpuma konstatēšanai nav nepieciešams identificēt kādu konkrētu pazīmi, pēc kuras personas tiek izraidītas.¹²

ECT judikatūrā ir saskatāmi vairāki būtiski aspekti, kas ņemami vērā, vērtējot iespējamu izraidīšanas aizlieguma pārkāpumu. Vairākkārt uzsvērts, ka pārkāpums nav konstatējams, ja valsts iestādes vairākām personām izdevušas līdzīgus lēmumus par izraidīšanu.¹³ Šajā aspektā būtiski konstatēt, vai valstij ir bijuši tādi cilvēkresursi, kas pienācīgā kvalitātē spēj nodrošināt personu individuālo apstākļu izvērtējumu.¹⁴ Tādēļ īpaši rūpīga pārbaude veicama tieši jautājumā par to, vai personai ir bijusi iespēja sniegt pretargumentus izraidīšanai un vai šie argumenti ir pietiekami izvērtēti. Lietas apstākļu izprašanai var noderēt arī amatpersonu un politisko personu izteikumu un norāžu analīze, lai izprastu lēmumu motivāciju.¹⁵

Nemot vērā Imigrācijas likuma grozījumus, pēc autora domām, īpaši būtiskas ir atziņas ECT lietā “N. D. un N. T. pret Spāniju”. Tajā tika atzīts, ka personu nelikumīga robežu šķērsošana, kā rezultātā vēlāk personas izraida no valsts teritorijas, nav izraidīšanas aizlieguma pārkāpums, ja pašu personu rīcība ir radījusi šādas sekas. Proti, ECT attīstīja divus kritērijus, kas šādos gadījumos ir analizējami, tie ir, pirmkārt, vai valsts bija nodrošinājusi reāli pastāvošu un efektīvu iespēju tiesiski šķērsot valsts robežu un, otrkārt, ja persona šīs tiesiskās iespējas neizlietoja, vai tai bija pārliecinoši iemesli to nedarīt, kas saistīti ar tādiem faktiem, par kuriem atbildīga ir valsts.¹⁶ Kā apliecinās šajā pētījumā turpmāk secinātais, šis spriedums ir būtisks, lai induktīvi secinātu par aspektiem, kas vērtējami, nosakot, vai veiktie grozījumi Imigrācijas likumā pārkāpj izraidīšanas aizliegumu.

⁸ ECT 13.02.2020. spriedums lietā “N. D. un N. T. pret Spāniju” (iesnieguma Nr. 8675/15; 8697/15), 193.–199. punkts.

⁹ ECT 08.07.2021. spriedumu lietā “Shahzad pret Ungāriju” (iesnieguma Nr. 12625/17), 58.–59. punkts.

¹⁰ Ibid.

¹¹ ECT 05.02.2002. spriedums lietā “Čonka pret Beļģiju” (iesnieguma Nr. 51564/99), 59. punkts; Eiropas Cilvēktiesību komisijas 03.03.1978. lēmums lietā O. un Citi pret Luksemburgu (iesnieguma Nr. 7757/77); ECT 15.12.2016. spriedums lietā “Khlaifia un citi pret Itāliju” (iesniegums Nr. 16483/12), 237. punkts; ECT 31.01.2019. spriedums lietā “Gruzija pret Krieviju (I)” (iesnieguma Nr. 13255/07), 167. punkts.

¹² Radzińska J. W. The Right of an Alien to be Protected against Arbitrary Expulsion in International Law. Leiden: Brill Nijhoff, 2015, p. 35.

¹³ ECT 20.09.2007 spriedums lietā “Sultani pret Franciju” (iesnieguma Nr. 45223/05), 81. punkts.

¹⁴ ECT 31.01.2019. spriedums lietā “Gruzija pret Krieviju (I)” (iesnieguma Nr. 13255/07), 171.–178. punkts.

¹⁵ ECT 05.02.2002. spriedums lietā “Čonka pret Beļģiju” (iesnieguma Nr. 51564/99), 59. punkts, 61.–62. punkts.

¹⁶ ECT 13.02.2020. spriedums lietā “N. D. un N. T. pret Spāniju” (iesnieguma Nr. 8675/15; 8697/15), 201., 209.–211. punkts.

Satversmes tiesas spriedums

Pētāmā jautājuma pilnvērtīgai analīzei noderīgas ir Satversmes tiesas spriedumā Nr. 2023-04-0106 paustās atziņas, no kurām secināms veikto Imigrācijas likuma grozījumu mērķis un Satversmes tiesas izvirzītie pētāmie aspekti, noskaidrojot, vai ar grozījumiem tikušas pārkāptas cilvēktiesību normas.

Satversmes tiesa, vērtējot Imigrācijas likuma grozījumus to kopsakarā, 2024. gada 15. februārī lēma, ka ar grozījumiem netiek pārkāpts izraidīšanas aizliegums.¹⁷ Minētajā spriedumā Satversmes tiesa primāri gan pievērsās jautājumam par grozījumu atbilstību Satversmes 1. pantam, 91. panta pirmajam teikumam un 96. pantam.¹⁸

Lai gan vairākkārt regulāri veiktie Imigrācijas likuma grozījumi liecināja par iespējamām nepilnībām, tomēr Satversmes tiesa konstatēja, ka grozījumi to kopsakarā radušos trūkumus novērsa un secināja, ka grozījumi veikti ar pienācīgā kārtībā pieņemtu likumu.¹⁹

Satversmes tiesa atzina, ka Imigrācijas likuma grozījumu leģitīmais mērķis ir demokrātiskas valsts iekārtas, sabiedrības drošības un citu personu tiesību aizsardzība.²⁰ Liela uzmanība tika pievērsta ģeopolitiskajam kontekstam, kādā Imigrācijas likuma grozījumi tika veikti.²¹ Tiesa atzina, ka latviešu valodas zināšanu apliecināšana un apguves pienākums kā priekšnoteikums tiesībām uzturēties Latvijā ir nepieciešams, lai nodrošinātu konstitucionālās identitātes aizsardzību.²²

Ar grozījumiem personas tiek motivētas socializēties un vēl padziļinātākā līmenī asociēties ar Latvijā pastāvošajām vērtībām.²³ Šo iemeslu dēļ starp valsts valodas zināšanām un valsts drošības interešu sasniegšanu tika saskatīta tieša saikne.

Vērtējot grozījumu atbilstību Satversmes 96. panta un 1. panta kopsakarā, pārkāpums netika konstatēts, ievērojot, ka valstīm ir tiesības, it īpaši, ievērojot pastāvošos riskus valsts interesēm, savā jurisdikcijā regulēt imigrācijas politiku.²⁴ Turklāt personām pastāv iespēja ar savu aktīvu iesaisti iegūt uzturēšanās tiesības, vai nu apliecinot valsts valodas prasmes vai pamatojoties uz kādu no citiem Imigrācijas likumā noteiktajiem uzturēšanās pamatiem.²⁵

Vienlīdzības principa analīzes rezultātā Satversmes tiesa secināja, ka Krievijas Federācijas pilsoņi nebija vienādos un salīdzināmos apstākļos ar citiem ārzemniekiem, kas uz tā paša pamata saņēma pastāvīgās uzturēšanās atļaujas. Šāda nostāja tiek pamatota ar to, ka citi ārzemnieki nav tādu valstu pilsoņi, kas ar agresiju vērsušās pret kaimiņvalsts suverenitāti.²⁶ Šāds secinājums gan ir kritizējams, jo pēc tāda

¹⁷ Satversmes tiesas 15.02.2024. spriedums lietā Nr. 2023-04-0106, nolēmumu daļa. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 14.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2014.03.2025.])

¹⁸ Turpat.

¹⁹ Turpat, 17.–17.3. punkts.

²⁰ Turpat, 18.2. punkts.

²¹ Turpat, 18.1. punkts.

²² Turpat, 18.2. punkts.

²³ Turpat.

²⁴ Satversmes tiesas 15.02.2024. spriedums lietā Nr. 2023-04-0106, 21. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 14.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf#search=[aplūkots%2014.03.2025.])

²⁵ Turpat, 21.1.–21.2. punkts.

²⁶ Turpat, 22.1. punkts.

paša kritērija Imigrācijas likuma grozījumi būtu attiecināmi arī uz Baltkrievijas Republikas pilsoņiem.²⁷

Satversmes tiesa secināja, ka grozījumi neierobežo personu individuālo apstākļu izvērtējuma veikšanu izraidīšanas gadījumā.²⁸ Attiecībā uz valsts valodas pārbaudījumiem normatīvais regulējums ir veidots tā, lai tiktu ņemtas vērā personu individuālās spējas, paredzot grupas, kurām pārbaudījuma kārtošana ir atvieglota vai no kura kārtošanas tās pilnībā atbrīvotas.²⁹

Apkopojot minēto, secināms, ka grozījumi Imigrācijas likumā tika veikti, pastāvot būtiskām aizsargājamām interesēm. Vērtējot izraidīšanas aizlieguma ievērošanu, Satversmes tiesa pievērsās aspektiem, kas primāri atklāti jau ECT judikatūrā. Tomēr īpaša uzmanība pievēršama tam, ka Satversmes tiesas argumentācija šajā aspektā pēc būtības līdzinās lietā “N. D. un N. T. pret Spāniju” attīstītajai metodoloģijai.

Turpmāk tiks skaidrots, kādēļ šāda Satversmes tiesas argumentācija atbilst arī starptautiskajās tiesībās pastāvošajai plašākajai izpratnei par izraidīšanas aizlieguma saturu.

Valsts valodas prasmju apliecināšanas pienākums kā slēptā izraidīšana

Apvienoto Nāciju Organizācijas Starptautisko tiesību komitejas pantu projektā par izraidīšanu uzskata arī tādu rīcību, kas kvalificējama kā slēptā izraidīšana.³⁰ Tā ir konstatējama, kad personas valsts teritoriju pamet netieši saistītu apstākļu dēļ, kuru pastāvēšana ir valsts rīcības rezultāts.³¹ Tipiski par šādiem gadījumiem uzskatāms situācijas, kad valsts atbalsta vai tolerē bīstamu un neiecietīgu attieksmi pret noteiktām personām.³² Taču šie netiešie iemesli varētu būt arī valsts tiesību sistēmā ietverti elementi, ja tie nonāk pretrunā ar starptautiskajām tiesībām un rezultējas ar personu izbraukšanu no valsts.³³

ECT līdz šim izraidīšanas aizliegumu nav interpretējusi tik plaši, uzsverot, ka valsts veidota administratīvā prakse nav pietiekams pamats, lai konstatētu izraidīšanas aizlieguma pārkāpumu.³⁴ Tomēr pastāv iespēja, ka ECT, interpretējot izraidīšanas aizliegumu, it īpaši, ievērojot ECK kā “dzīva instrumenta”³⁵ doktrīnu, varētu

²⁷ Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesneša Jāņa Neimaņa atsevišķās domas lietā Nr. 2023-04-0106. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_atseviskas-domas.pdf#search=\[aplūkots 17.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_atseviskas-domas.pdf#search=[aplūkots 17.03.2025.])

²⁸ Satversmes tiesas 15.02.2024. spriedums lietā Nr. 2023-04-0106, 23.2. punkts. Pieejams: [https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf#search=\[aplūkots 14.03.2025.\]](https://www.satv.tiesa.gov.lv/web/viewer.html?file=https://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2023/03/2023-04-0106_Spriedums.pdf#search=[aplūkots 14.03.2025.])

²⁹ Turpat, 23.2.1. punkts.

³⁰ United Nations International Law Commission's Draft articles on the expulsion of aliens, with commentaries. Adopted on 05.08.2014., p. 4. Pieejams: <https://www.refworld.org/reference/research/ilc/2014/en/104693> [aplūkots 14.03.2025.]

³¹ Ibid., p. 15–16.

³² Ibid., p. 17.

³³ Ibid., p. 16.

³⁴ ECT 26.03.2019. spriedums lietā “Berdzenishvili un Citi pret Krieviju” (iesnieguma Nr. 14594/07; 14597/07; 14976/07; 14978/07; 15221/07; 16369/07; 16706/07), 81.–82. punkts.

³⁵ ECT 25.04.1978. spriedums lietā “Tyrer pret Apvienoto Karalisti” (iesnieguma Nr. 5856/72), 31. punkts.

paplašināt izraidīšanas aizlieguma izpratni.³⁶ Tādēļ, noskaidrojot, vai Imigrācijas likuma grozījumi pārkāpj izraidīšanas aizliegumu, vērtējama būtu arī slēptās izraidīšanas elementu pastāvēšana. Citādi pastāv risks mazināt izraidīšanas aizlieguma nodrošināto garantiju efektivitāti un mērķi, jo valstis ar slēptās izraidīšanas paņēmieniem varētu sekmēt personu patstāvīgu izbraukšanu no valsts, apejot individuālo apstākļu izvērtēšanas pienākumu.

Vērtējot, vai Imigrācijas likuma grozījumos nav konstatējama slēptā izraidīšana, uzmanība pievēršama tam, vai līdz ar valsts valodas prasmju apliecināšanas noteikšanu personām nav radīts empīriski nepārvarams šķērslis uzturēšanās atļaujas iegūšanai.

Kā liecina jau iepriekš aplūkotie Satversmes tiesas argumenti, ir gūstama pārliecība, ka līdz ar Imigrācijas likuma grozījumiem ir noteiktas arī atkāpes no pienākuma apliecināt valsts valodas zināšanas, ievērojot personu individuālās spējas. Turklāt personām nav liegts uzturēšanās atļauju iegūt uz kādu no citiem Imigrācijas likumā paredzētajiem pamatiem.

Satversmes tiesas sniegtie argumenti pēc būtības līdzinās “N. D. un N. T. pret Spāniju” attīstītajai metodoloģijai, kā arī slēptās izraidīšanas pazīmju vērtējumam. Satversmes tiesa konstatēja, ka izraidīšanas risks personām iestāsies tikai tad, ja tās pašas aktīvi nerīkosies savu tiesisko interešu aizsardzībai, lai iegūtu tiesisku uzturēšanās pamatu un, ka valsts izstrādātie priekšnoteikumi uzturēšanās atļaujas iegūšanai nav nesamērīgi – tie ir tādi, kurus personas ir spējīgas izpildīt. Šī savstarpējā līdzība starp ECT judikatūru un slēptās izraidīšanas konceptu papildus liecina par ECT līdzšinējā judikatūrā jau iestrādātiem aizmetņiem, uz kuru pamata iespējama plašāka izraidīšanas aizlieguma satura attīstība.

Tādējādi ir secināms, ka valsts valodas prasmju apliecināšanas pienākums radītu izraidīšanas aizlieguma pārkāpumu tā plašākā izpratnē vienīgi tādos gadījumos, kad šāds pienākums konstituētu personām nepārvaramu šķērslī uzturēšanās tiesību turpmākai iegūšanai, nepastāvot citām efektīvām un tiesiskām alternatīvām. Ievērojot minēto, Imigrācijas likuma grozījumi nepārkāpj izraidīšanas aizliegumu.

Kopsavilkums

1. Eiropas Cilvēktiesību konvencijā ietvertais ārzemnieku kolektīvās izraidīšanas aizliegums ir absolūta cilvēktiesību norma, kas nodrošina personām tiesības uz to apstākļu individuālu izvērtējumu pirms izraidīšanas no valsts teritorijas.
2. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka Imigrācijas likuma grozījumi nepārkāpj izraidīšanas aizliegumu. Šādi secināts, vadoties no normatīvā regulējuma, kas paredz atvieglojumus un izņēmumus no valsts valodas pārbaudījuma kārtēšanas, alternatīvus pamatus uzturēšanās tiesību iegūšanai, neierobežojot pienākumu personas izraidīšanas gadījumā veikt individuālu izvērtējumu. Aspekti, kādus Satversmes tiesa vērtēja, ir analogiski ECT lietā “N. D. un N. T. pret Spāniju” attīstītajai metodoloģijai.

³⁶ Rietiker D. Collective Expulsion of Aliens: The European Court of Human Rights (Strasbourg) as the Island of Hope in Stormy Times. *Suffolk Transnational Law Review*, 2016, 39 (3), p. 672.

3. Piemērojot lietā “N. D. un N. T. pret Spāniju” attīstīto metodoloģiju Imigrācijas likuma grozījumu izvērtēšanai, konstatējama līdzība ar izvērtējumu, kāds veikams, lai konstatētu starptautiskajās tiesībās atzīto slēptās izraidīšanas konceptu. Slēptā izraidīšana ir konstatējama situācijās, kad personas valsts teritoriju pamet netieši saistītu apstākļu dēļ, kuru pastāvēšana ir valsts rīcības rezultāts.
4. Izvērtējot ārzemnieku kolektīvās izraidīšanas aizlieguma iespējamu pārkāpumu, jāņem vērā arī slēptās izraidīšanas koncepts, jo citādi pastāv risks, ka valstis varētu izveidot normatīvo regulējumu, kas pēc būtības apiet šī aizlieguma pamata mērķi. Tādējādi secināms, ka valsts valodas prasmju apliecināšanas pienākums var būt pretrunā ar izraidīšanas aizliegumu, ja šāds nosacījums faktiski rada nepārvaramu šķērslī uzturēšanās tiesību iegūšanai (slēptās izraidīšanas elements) un netiek nodrošinātas citas alternatīvas uzturēšanās tiesību iegūšanai. Imigrācijas likuma grozījumi neliecina par šāda veida šķēršļu radīšanu un nav uzskatāmi par izraidīšanas aizlieguma pārkāpumu.

IZRAĒLAS MILITĀRO DARBĪBU GAZAS JOSLĀ KVALIFIKĀCIJA ATBILSTOŠI GENOCĪDA KONVENCIJAI¹

QUALIFICATION OF ISRAEL'S MILITARY ACTIONS IN GAZA STRIP ACCORDING TO THE GENOCIDE CONVENTION

Ādams Vizulis, *Bc. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

After the brutal attack of 7 October 2023 by *Hamas*, Israel has in response conducted a merciless campaign in Gaza Strip with unprecedented destruction and violence targeting mostly civilians. The response has garnered international condemnation including the accusation of genocide. The author of this paper analyses objective and subjective criteria of genocide and finds that there is a reason to conclude that Israel has conducted a genocide in Gaza Strip with a goal of full or partial eradication of Palestinians in Gaza Strip.

Atslēgvārdi: genocīds, Gazas josla, Izraēla, Palestīna

Keywords: genocide, Gaza Strip, Israel, Palestine

Ievads

2023. gada 7. oktobrī palestīniešu teroristiskais grupējums “Hamās”, kas kopš 2007. gada pārvalda Gazas joslu, iebruka Izraēlas teritorijā, nogalinot ap 1200 cilvēku un saņemot gūstā 251 cilvēku.² Pēc šī uzbrukuma Izraēla sāka veikt gaisa uzbrukumus un pilna mēroga sauszemes iebrukumu Gazas joslā, kuru rezultātā līdz 2025. gada martam ir gājuši bojā vismaz 48 000 palestīniešu un ievainoti vēl vairāk nekā 112 000.³ Gazas joslā notiekošo Izraēlas militāro darbību dēļ Dienvidāfrika ir iesniegusi pieteikumu Starptautiskajā tiesā pret Izraēlu par “Konvencijas par genocīda nepieļaušanu un sodīšanu par to” (turpmāk – Genocīda konvencija) pārkāpumu,

¹ Raksta pamatā ir autora bakalaura darbs “Izraēlas militāro darbību kvalifikācija atbilstoši “Konvencijai par genocīda nepieļaušanu un sodīšanu par to””, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē docenta *Dr. iur.* Edmunda Broka vadībā.

² Zanutti J. “Hamas”: Background, Current Status, and U. S. Policy. Congressional Research Service, 23.10.2024. Pieejams: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12549> [aplūkots 08.03.2025.]

³ Reported impact snapshot | Gaza Strip (18 March 2025), OCHA. Pieejams: <https://www.ochaopt.org/content/reported-impact-snapshot-gaza-strip-18-march-2025> [aplūkots 24.03.2025.]

apgalvojot, ka Izraēla ir veikusi genocīdu Gazas joslā.⁴ Turpmāk šajā darbā tiks analizēts, vai Izraēla ir veikusi genocīdu Gazas joslā pēc 2023. gada 7. oktobra.

1. Genocīda kā noziedzīga nodarījuma izcelsme un sastāva analīze

Rafaels Lemkins 1944. gadā savā grāmatā “Ass pārvalde okupētajā Eiropā” iekļāva vārdu “genocīds”, apvienojot grieķu vārdu *genos* (kas nozīmē ‘rase vai cilts’) ar latīņu vārdu *cide* (kas nozīmē ‘nogalināšana’). Lemkins genocīdu skaidro kā koordinētu plānu, kas izpaužas kā darbības, kuru mērķis ir iznīcināt būtisku nācijas dzīves pamatu, kā arī kopumā iznīcināt visu cilvēku grupu.⁵

Pēc Otrā pasaules kara Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Ģenerālā asambleja pieņēma rezolūciju 96 (I), kurā apstiprināja, ka genocīds ir starptautisks noziegums, un izteica vajadzību pēc starptautiskas konvencijas par genocīdu. Genocīda konvencija tika pieņemta 1948. gada 9. decembrī. Konvencijas 1. pants noteic, ka genocīds ir noziegums, kas nozīmē, ka genocīdam ir noziedzīga nodarījuma sastāvs, kas sastāv gan no objektīvajām, gan subjektīvajām pazīmēm, kurām ir jāiestājas, lai būtu noziedzīgs nodarījums.⁶

Objektīvās pazīmes ir noteiktas 2. pantā. Objekts šajā gadījumā būs tādas grupas intereses, kas genocīda gadījumā ir nacionāla, etniska, rasu vai reliģiska grupa, kuras saglabāšanās intereses var tikt aizskartas ar konkrētām konvencijā minētām darbībām, kas veido nozieguma objektīvo pusi. Šīs darbības ir 1) šādas grupas locekļu nogalināšana; 2) nopietnu miesas bojājumu nodarīšana vai garīga kaitējuma radīšana šādas grupas locekļiem; 3) tīša tādu dzīves apstākļu radīšana šādai grupai, kas aprēķināta, lai to pilnīgi vai daļēji fiziski iznīcinātu; 4) pasākumu ieviešana, kuru mērķis ir novērst bērnu dzimšanu šādā grupā; 5) bērnu nodošana spaidu kārtā no vienas grupas otrai.

Subjekts ir noziedzīgā nodarījuma pastrādātājs, kas ir pieskaitāma, fiziska persona, kura ir sasniegusi attiecīgo vecumu, kas starptautiski būtu atzīstams kā 18 gadi. Genocīda subjektīvā puse ir speciāls nodoms pilnībā vai daļēji iznīcināt konkrēto grupu.⁷ Romas starptautiskās krimināltiesas statūtu 30. pants noteic, ka nodoms ir, ja 1) persona vēlas iesaistīties noziedzīga nodarījuma veikšanā; 2) attiecībā uz sekām persona vēlas izraisīt šīs sekas vai apzinās, ka tās iestāsies notikumu normālas attīstības gaitā.

⁴ Application instituting proceedings and request for the indication of provisional measures. ICJ, 29 December 2023, p. 1. Pieejams: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20231228-app-01-00-en.pdf> [aplūkots 08.03.2025.]

⁵ Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe. Second Edition. Clark, New Jersey: The Lawbook Exchange, Ltd, 2008, p. 79.

⁶ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII² nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 40. lpp.

⁷ ICTR 02.09.1998. spriedums lietā “The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu” (lietas Nr. ICTR-96-4-T), para. 498.

2. Situācija pirms 2023. gada 7. oktobra

Mūsu ēras 2. gadsimtā pēc ebreju sacelšanās un apspiešanas romieši pārsauca reģionu par Palestīnu. Nosaukums nācis no senajiem filistiešiem, kas apdzīvoja piekrastes teritorijas kā mūsdienu Gazas joslu. Sākot ar 7. gs., reģiona vēsture ir saistīta ar arābu un islāma pasauli. 16. gs. reģionu iekaroja Osmaņu impērija.⁸ Pirmajā pasaules karā, kad Osmaņu impērija karoja pret Apvienoto Karalisti, tika izdota Balfūra deklarācija, kas izteica britu simpātijas cionistu ambīcijām, kā arī atbalstu ebreju mājvietas izveidei Palestīnā.

19. gs. beigās Teodors Hercls, uzskatot, ka Eiropā esošā antisemitisma dēļ ebreji nevarēs asimilēties, lika pamatus cionismam, kura mērķis bija izveidot ebreju valsti. Kaut domas dalījās, liela daļa cionistu, kā Hercls, Zejevs Jabotinskis un vēlākais Izraēlas premjerministrs Dāvids Ben Gurions, atbalstīja Palestīnas kolonizāciju ar skaidru mērķi nodibināt ebreju valsti un dominēt pār vietējo arābu populāciju.⁹ Liela mēroga migrācija aizsākās 19. gs., pieaugot ar Antantes uzvaru Pirmajā pasaules karā un britu mandātteritorijas izveidošanu Palestīnā.

1947. gada 29. novembrī ANO Ģenerālā asambleja izdeva rezolūciju 181 (II), kurā aicināja pārdalīt Palestīnas mandātteritoriju ebreju un arābu valstīs, lai arī šajā plānā ebreju valstī 40 % populācijas būtu arābi. Britu mandāts oficiāli beidzās 1948. gada 15. maijā, bet pirms tam cionisti veica operāciju "Gimmel" un plānu "Dalet", kas bija vērsts pret arābu palestīniešiem, lai viņus izdzītu no viņu apdzīvotajām teritorijām, izmantojot draudus, fizisku spēku un nodarot dažādu veidu kaitējumu. Rezultātā vairāk nekā 750 000 arābu pameta savas mājas. Deir Jasinā (*Deir Yassin*) cionistu teroristi nogalināja ap 100 palestīniešu.¹⁰

1948. gada 14. maijā tika proklamēta Izraēlas valsts, kuras neatkarības deklarācijā bija arī atsauce uz Herclu un cionismu. Sākās karš starp Izraēlu un tās arābu kaimiņiem, kas noveda pie tā, ka Izraēla iekaroja aptuveni pusi arābu valstij paredzēto teritoriju, atstājot vienīgi Rietumkrastu un Gazas joslu, kuru attiecīgi pārņēma Jordānija un Ēģipte. ANO Ģenerālās asamblejas rezolūcija 194 (III) noteica, ka bēgļiem ir jāļauj atgriezties un saņemt kompensāciju par nodarīto kaitējumu īpašumam, kaut Izraēla līdz pat mūsdienām nav to pieļāvusi.

⁸ Pappé I. Modern Palestine. Oxford Research Encyclopedia of Asian History, 28 March 2018. Pieejams: <https://oxfordre-com.datubazes.lanet.lv/asianhistory/display/10.1093/acrefore/9780190277727.001.0001/acrefore-9780190277727-e-267?print=pdf> [aplūkots 12.03.2025.]; Origins of the Name "Palestine" and Palestinian Nationalism. Jewish Virtual Library. Pieejams: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/origin-of-quot-palestine-quot> [aplūkots 12.03.2025.]

⁹ Herzl T. The Jewish State, 1896. Pieejams: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/quot-the-jewish-state-quot-theodor-herzl> [aplūkots 14.03.2025.]; Jabotinsky Z. The Iron Wall, Razsviet, 04.11.1923. Pieejams: <https://en.jabotinsky.org/media/9747/the-iron-wall.pdf> [aplūkots 14.03.2025.]; Letter from David Ben-Gurion to his son Amos, written 5 October 1937. Pieejams: <https://www.palestineremembered.com/download/B-G%20LetterTranslation.pdf> [aplūkots 14.03.2025.]

¹⁰ Official Records of the Second session of the General Assembly Supplement No. 11 United Nations Special Committee on Palestine report to the General Assembly. Volume 1, p. 54. Pieejams: <https://digitallibrary.un.org/record/703295?v=pdf> [aplūkots 22.05.2025.]; Khalidi W. Plan Dalet: Master Plan for the Conquest of Palestine. Journal of Palestine Studies. Pieejams: <https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/attachments/jps-articles/Plan%20dalet.pdf> [aplūkots 15.03.2025.]; Deir Yassin. Encyclopedia Britannica. Pieejama: <https://www.britannica.com/place/Deir-Yassin> [skatīta 15.03.2025.]; Pappé I. The 1948 Ethnic Cleansing of Palestine. Journal of Palestine Studies, Vol. 36, No. 1, p. 7.

Situācija mainījās 1967. gadā, kad Sešu dienu kara laikā Izraēla okupēja Rietumkrastu (anektējot Austrumjeruzalemi) un Gazas joslu, ko ANO Drošības padome nosodīja¹¹; okupācijas rezultātā 300 000 cilvēku bija spiesti pamest savas mājas.¹² Sākās nelegālo apmetņu veidošana okupētajās teritorijās, bet tā ir pretlikumīga un pārkāpj palestīniešu pašnoteikšanās tiesības.¹³

1964. gadā tika izveidota Palestīnas Atbrīvošanas organizācija, kuras sākotnējais mērķis bija Izraēlas iznīcināšana un vienas valsts risinājums, bet pēc Oslo vienošanās 1993. gadā tā atzina Izraēlu un Izraēla atzina to par palestīniešu pārstāvi okupētajās teritorijās.¹⁴ 1987.–1993. un 2000.–2005. gadā notika tā saucamās intifadas, kas bija liela mēroga palestīniešu sacelšanās, kuru laikā tika nogalināti vairāki tūkstoši palestīniešu un parādījās grupējums “Hamās”, iegūstot svarīgu lomu Palestīnā, uzvarot vēlēšanās 2006. gadā un pārņemot pilnu kontroli pār Gazas joslu 2007. gadā.¹⁵

Kaut arī Izraēla atsauc kolonistus no Gazas joslas 2005. gadā, tā turpināja turēt teritoriju jūras un gaisa blokādē. Izraēla Gazas joslā veica vairākus gaisa un sauszemes uzbrukumus līdz 2023. gada 7. oktobrim, divi lielākie notika 2014. un 2021. gadā. To laikā tika nogalināti aptuveni 2200 palestīniešu, ievainoti ap 13 200, kā arī tika iznīcinātas tūkstošiem ēku.¹⁶

3. Izraēlas militāro darbību vērtējums pēc 2023. gada 7. oktobra

“Hamās” 2023. gada 7. oktobra uzbrukumā nogalināja ap 1200 un gūstā saņēma ap 250 izraēliešu un ārzemnieku.¹⁷ Izraēla atbēdībā sāka šaut raķetes uz Gazas joslu, kas nogalināja vairāk nekā simt palestīniešu. Izraēlas premjerministrs Benjamins

¹¹ UN Security Council Resolution 242 (1967); UN GA Resolution 2253 (ES-V). Measures taken by Israel to change the status of the City of Jerusalem; UN Security Council Resolution 478 (1980).

¹² Report of the Commissioner-General of UNRWA, 1 July 1966–30 June 1967, UN Doc. A/6713, para. 1. Pieejams: <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-198325/> [aplūkots 16.03.2025.]

¹³ ANO ST 19.07.2024. spriedums lietā “Legal Consequences arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem”.

¹⁴ Palestine Liberation Organization. Encyclopedia Britannica. Pieejams: <https://www.britannica.com/topic/Palestine-Liberation-Organization> [aplūkots 16.03.2025.]; Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements, 13 September 1993 (Oslo I Accord); Israel–Palestine Liberation Organization letters of recognition. Pieejams: https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Palestine_Liberation_Organization_letters_of_recognition [aplūkots 18.03.2025.]

¹⁵ Nijim M. Genocide in Palestine: Gaza as a case study. The International Journal of Human Rights, 21.04.2022., p. 176; Fatalities in the first Intifada. B'Tselem – The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories. Pieejams: https://www.btselem.org/statistics/first_intifada_tables [aplūkots 18.03.2025.]; Fatalities since the outbreak of the second intifada and until operation “Cast Lead”. B'Tselem – The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories. Pieejams: https://archive.ph/20130414103627/http://old.btselem.org/statistics/english/Casualties.asp?sD=29&sM=09&sY=2000&eD=15&eM=1&eY=2005&filterby=event&oferet_stat=-before#selection-81.1-87.84 [aplūkots 18.03.2025.]; 2006 PLC Elections Results, Central Elections Commission – Palestine. Pieejams: <https://www.elections.ps/tabid/237/language/en-US/Default.aspx> [aplūkots 18.03.2025.]

¹⁶ Lee D. The 2014 Gaza Conflict and the Prohibition against Spreading Terror among the Civilian Population. New Zealand Journal of Public and International Law, 2019, p. 180; Israel and Palestine Events of 2021, Human Rights Watch. Pieejams: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/israel-and-palestine> [aplūkots 18.03.2025.]

¹⁷ Zanotti J. Hamas: Background, Current Status, and U. S. Policy. Congressional Research Service, 23.10.2024. Pieejams: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12549> [aplūkots 18.03.2025.]

Netanjahu (turpmāk – Netanjahu) noteica, ka “Izraēla ir kara stāvoklī”, un zvērēja, ka “‘Hamās’ samaksās pirms tam nepieredzētu cenu”¹⁸. Pastāv uzskats, ka “Hamās” veica arī genocīdu pret izraēliešiem šajā periodā, kamēr viņi bija izlauzušies no Gazas joslas.¹⁹ Izraēla atkaroja visu “Hamās” okupēto teritoriju aptuveni trīs dienu laikā un pēc trīs nedēļu ilgušas gaisa apšaudes sāka sauszemes iebrukumu Gazas joslā 27. oktobrī.²⁰ Tālāk tiks apskatīts, vai un kā Izraēla ir veikusi Genocīda konvencijā minētās darbības. Kā arī vai var noteikt genocīda veikšanas nodomu no Izraēlas puses.

Grupas locekļu nogalināšana ir pirmā darbība. Izraēlas argumentācija ir, ka liels civiliedzīvotāju nāves gadījumu skaits ir tāpēc, ka “Hamās” izmanto dzīvos vairogus,²¹ ko aizliedz Ženēvas konvencijas 1. papildprotokola 51. pants. Tas, vai “Hamās” ir vainīgs dzīvo vairogu izmantošanā, ir strīdīgs jautājums, kas nav starptautiski pierādīts,²² un pat tad, ja tas tā būtu, Izraēlas prettiesisku darbību veikšana un civiliedzīvotāju nogalināšana nav attaisnojama. Fakts ir tāds, ka Gazas josla ir 40 km gara un 11 km plata ļoti blīvi apdzīvota teritorija ar 2,1 miljonu iedzīvotāju.²³ Tas nozīmē, ka Izraēlai jābūt ļoti uzmanīgai, veicot uzbrukumus no gaisa. Lai arī reālistiski šādos apstākļos civiliedzīvotāju zaudējumi var notikt, fakts, ka vismaz 48 000 cilvēku ir gājuši bojā, liek secināt, ka Izraēlas uzbrukumi nav bijuši proporcionāli vēlamajam mērķim – “Hamās” kaujinieku iznīcināšana, jo vairāk nekā puse nogalināto ir bērni, sievietes un sirmgalvj. ²⁴ Turklāt ne visi vīrieši, kas ir nogalināti, ir “Hamās” kaujinieki, tas nozīmē, ka vairāk nekā puse nogalināto ir bijuši civiliedzīvotāji. Vēl ir nepieciešams pieminēt, ka 2024. gada aprīlī, Izraēlas spēkiem atkāpjoties, tika atrasti masu kapi ar vairāk nekā simt upuriem, vairāki bija ar sasiētām rokām,²⁵

¹⁸ McKernan B. Israel and Hamas at war after surprise attacks from Gaza Strip. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/07/hamas-launches-surprise-attack-on-israel-as-palestinian-gunmen-reported-in-south> [aplūkots 18.03.2025.]; Knell Y., Berg R., Gritten D. Israel attack: PM says Israel at war after 250 killed in attack from Gaza. Pieejams: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-67036625> [aplūkots 18.03.2025.]

¹⁹ Genocide Emergency Alert: Israel and Gaza, Genocide Watch. Pieejams: <https://www.genocidewatch.com/single-post/genocide-emergency-alert-israel-and-gaza> [aplūkots 18.03.2025.]

²⁰ Kusovac Z. Analysis: Why did it take Israel three days to return to Gaza's boundary? Pieejams: <https://www.aljazeera.com/news/2023/10/11/analysis-why-did-it-take-israel-three-days-to-return-to-gazas-boundary> [aplūkots 18.03.2025.]; Fabian E. IDF: Infantry troops, tanks entered Gaza for 'localized raids' to clear area of terrorists, locate hostages. Pieejams: https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/idf-infantry-troops-tanks-entered-gaza-for-localized-raids-to-clear-area-of-terrorists-locate-hostages/ [aplūkots 18.03.2025.]; Fabian E. IDF tanks, troops push into Gaza in limited raid ahead of ground offensive. Pieejams: <https://www.timesofisrael.com/idf-tanks-troops-briefly-push-into-gaza-strip-ahead-of-ground-offensive/> [aplūkots 18.03.2025.]

²¹ Hamas-Israel Conflict 2023: Frequently Asked Questions, Israel Ministry of Foreign Affairs, 08.12.2023. Pieejams: <https://www.gov.il/en/pages/swords-of-iron-faq-6-dec-2023> [aplūkots 19.03.2025.]

²² Merriam J. J. Israeli Targeting: A Legal Appraisal. Naval War College Review, Vol. 68, No. 4 (Autumn 2015), p. 24.; Elgindy K., Lurie-Pardes E. Human shields or shielding Israel from accountability? Middle East Institute, pp. 2–3; Israel/Gaza conflict: Questions and Answers. Amnesty International. Pieejams: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2014/07/israelgaza-conflict-questions-and-answers/> [aplūkots 19.03.2025.]

²³ How big is Gaza? Anera. Pieejams: <https://www.anera.org/how-big-is-gaza/> [aplūkots 19.03.2025.]; The Gaza Strip: Tiny, cramped and as densely populated as London, AP News. Pieejams: <https://apnews.com/article/israel-gaza-hamas-war-90e02d26420b8fe3157f73c256f9ed6a> [aplūkots 19.03.2025.]

²⁴ Reported impact snapshot | Gaza Strip (18 March 2025), OCHA. Pieejams: <https://www.ochaopt.org/content/reported-impact-snapshot-gaza-strip-18-march-2025> [aplūkots 24.03.2025.]

²⁵ Mass graves in Gaza show victims' hands were tied, says UN rights office. UN News. Pieejams: <https://news.un.org/en/story/2024/04/1148876> [aplūkots 19.03.2025.]

kas liek secināt par plānotām Izraēlas darbībām. Paralēli tam ir atrasti arī vairāki citi pirms tam nezināmi masu kapi, kur paši palestīnieši ir aprakuši savus mirušos kopš kara sākuma.²⁶

Nākamā darbība ir nopietnu miesas bojājumu nodarīšana vai garīga kaitējuma radīšana. Vairāk nekā 112 000 palestīniešu ir ievainoti, tie ir aptuveni 5 % no Gazas joslas pirmskara populācijas. Aptuveni 25 % no viņiem ir nepieciešama ilgtermiņa rehabilitācija, kas iekļauj vismaz 3000–4000 amputāciju. Apmēram 2000 ir apdegumu un 2000 muguras un smadzeņu bojājumu upuri.²⁷ Ir arī informācija, ka kara sākumā Izraēla ir izmantojusi baltā fosfora municiju. Lai arī Izraēlas sakarā tas nav aizliegts ierocis, tas tāpat ir nežēlīgs. Tas upurim rada smagus apdegumus, var arī nogalināt vai atstāt paliekošu fizisku un arī garīgu kaitējumu.²⁸ Izraēla gadiem ilgi piemēro tā saucamo administratīvo aizturēšanu, kurā palestīnieši tiek turēti bez juridiskās palīdzības, laika ierobežojuma vai pat skaidra iemesla, turot visu slepenībā.²⁹ Kopš kara sākuma sagūstīto cilvēku skaits (lielākoties no Rietumkrasta, kaut ir arī cilvēki, kas sagūstīti no Gazas joslas) ir palielinājies. Daudzi no tiem ir cietuši no dažādu veidu miesas bojājumiem, kas arī ir redzams Izraēlas izdotajos gūstekņos pēc 2025. gada janvāra.³⁰ Seksuālā vardarbība arī ir izplatīta pret abu dzimumu pārstāvjiem, kas cieš no izvarošanām un citiem dzimumnoziegumiem.³¹

Tiša tādu dzīves apstākļu radīšana šādai grupai, kas aprēķināta, lai to pilnīgi vai daļēji fiziski iznīcinātu, ir nākamā darbība, kas tiek saukta arī par “lēno nāvi”.³² Pie šīs kategorijas būtu pieskaitāmas masveida izdzīšana no mājām, mērdešana badā un medicīniskās aprūpes trūkums.³³ Gazas josla jau pirms kara bija gadiem ilgi turēta

²⁶ Amid the ongoing genocide, Euro-Med Monitor documents the most prominent mass graves in Gaza. Euro-Med Human Rights Monitor. Pieejams: <https://euromedmonitor.org/en/article/6472/Amid-the-ongoing-genocide,-Euro-Med-Monitor-documents-the-most-prominent-mass-graves-in-Gaza> [aplūkots 19.03.2025.]

²⁷ Estimating Trauma Rehabilitation Needs in Gaza using Injury Data from Emergency Medical Teams. World Health Organization, 30.07.2024.

²⁸ Questions and Answers on Israel's Use of White Phosphorus in Gaza and Lebanon. Human Rights Watch. Pieejams: <https://www.hrw.org/news/2023/10/12/questions-and-answers-israels-use-white-phosphorus-gaza-and-lebanon#one> [aplūkots 20.03.2025.]

²⁹ Lentin R. Palestine / Israel and State Criminality: Exception, Settler Colonialism and Racialization. State Crime Journal, Vol. 5, No. 1, Palestine, Palestinians and Israel's State Criminality, pp. 32–33.

³⁰ Systemic torture and inhumane treatment of Palestinian detainees in Israeli prison facilities since October 7, 2023. Adalah – The Legal Center for Arab Minority Rights in Israel, pp. 4–7; “Grave for the Living”: The health status of Palestinian prisoners recently released from Israeli jails indicates their systematic malnutrition and torture. Euro-Med Human Rights Monitor. Pieejams: <https://euromed-monitor.org/en/article/6608/%22Grave-for-the-Living%22:-The-health-status-of-Palestinian-prisoners-recently-released-from-Israeli-jails-indicates-their-systematic-malnutrition-and-torture> [aplūkots 20.03.2025.]

³¹ “More than a human can bear”: Israel's systematic use of sexual, reproductive and other forms of gender-based violence since 7 October 2023. Human Rights Council, 13.05.2025. A/HRC/58/CRP.6, pp. 19–29.

³² Satzger H. International and European Criminal Law. Oxford: Hart Publishing, 2012, p. 252; Cassese A., Gaeta P., Baig L., Fan M., Gosnell C., Whiting A. Cassese's International Criminal Law. Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 116; Tams C. J., Berster L., Schiffbauer B., Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide: A Commentary. Oxford: Hart Publishing, 2014, p. 121.

³³ ICTR 21.05.1999. spriedums lietā “The Prosecutor v. Clement Kayishema and Obed Ruzindana” (lietas Nr. ICTR-95-1-T), paras. 114–116; ICTY 01.09.2004. spriedums lietā “Prosecutor v. Radoslav Brdanin” (lietas Nr. IT-99-36-T), para. 691.

blokadē, kas negatīvi ietekmēja populāciju,³⁴ bet pēc 2023. gada 7. oktobra situācija ir pasliktinājusies vēl vairāk. Kopš kara sākuma apgāde ar pārtiku ir bijusi kritiska, un, lai arī pilna mēroga masveida bads nav iestājies, tomēr tūkstošiem palestīniešu kara laikā ir cietuši no nepietiekama uztura.³⁵ Pēc 2025. gada janvāra pamiera situācija uzlabojās, tomēr darba autors uzskata, ka karadarbības atsākšana martā to noteikti atkal pasliktināja.³⁶ No 36 slimnīcām tikai 16 daļēji funkcionē. Lielākā no tām bija Al-Šifa slimnīca, kura tika iznīcināta 2024. gada aprīlī. Izraēla apsūdzēja “Hamās” Al-Šifa slimnīcas izmantošanā militāriem mērķiem, kas ir kara noziegums, bet tas nav bijis pierādīts.³⁷ Slimnīcas aizsargā Ženēvas konvencija, un 1. papildprotokola 13. pants atļauj limitētu slimnīcu bruņotu apsardzību. 2024. gada decembrī gandrīz 69 % ēku ir iznīcinātas vai bojātas, un lielākā daļa populācijas (vismaz 1,9 miljoni) bija valsts iekšienē pārvietotās personas (*internally displaced person*) statusā 2024. gada vasarā. Lai arī vairāki simti tūkstoši 2025. gada janvārī devās atpakaļ mājās, kā jau minēts, lielākā daļa Gazas ir smagi cietusi, un ar Izraēlas militāro darbību atsākšanu martā ir ticis pavēlēts ieņemt vairāk teritoriju un izdzīt civiliedzīvotājus, kā arī marta sākumā Izraēla ir bloķējusi pārtikas, degvielas un medicīnas preču piegādi.³⁸ Starptautiskā tiesa jau 2023. gada martā atzina nepieciešamību nodrošināt šīs lietas, un Starptautiskā krimināltiesa izdeva aresta orderus Netanjaham un bijušajam aizsardzības ministram Joavam Gallantam (turpmāk – Gallants) daļēji tieši par iepriekš minēto darbību veikšanu, tikai neklasificējot šīs darbības kā genocīdu.³⁹

Pasākumu ieviešana, kuru mērķis ir novērst bērnu dzimšanu šādā grupā, ir nākamā darbība, kas tiks apskatīta. Ženēvas konvencijas 16. pants noteic, ka grūtnieces ir īpašas aizsardzības un respektēšanas objekti. Iepriekš minētie uzbrukumi slimnīcām ir arī negatīvi ietekmējuši reproduktīvās veselības aprūpes iespējas

³⁴ Suffocation and Isolation 17 Years of Israeli Blockade on Gaza. Euro-Med Human Rights Monitor. Pieejams: <https://euromedmonitor.org/en/gaza> [aplūkots 21.03.2025.]

³⁵ Gaza Strip: Acute Food Insecurity Situation for September–October 2024 and Projection for November 2024–April 2025. Integrated Food Security Phase Classification. Pieejams: <https://www.ipcinfo.org/ipc-country-analysis/details-map/en/c/1157986/?iso3=PSE> [aplūkots 21.03.2025.]

³⁶ Earlier food security gains in Gaza at risk; food insecurity concerns grow in West Bank. World Food Programme, 14.03.2025. Pieejams: <https://www.wfp.org/news/earlier-food-security-gains-gaza-risk-food-insecurity-concerns-grow-west-bank> [aplūkots 21.03.2025.]; Graham-Harrison E. Netanyahu banks on political dividends as he restarts Gaza war. The Guardian, 18.03.2025. Pieejams: <https://www.theguardian.com/world/2025/mar/18/netanyahu-banks-on-political-dividends-as-he-restarts-gaza-war-israel> [aplūkots 21.03.2025.]

³⁷ Thematic Report Attacks on hospitals during the escalation of hostilities in Gaza (7 October 2023–30 June 2024). UN Human Rights Office of the High Commissioner, 31.12.2024; ‘Hospitals have become battle-grounds’: Gaza’s health system on brink of collapse. UN News, 03.01.2025. Pieejams: <https://news.un.org/en/story/2025/01/1158741> [aplūkots 21.03.2025.]

³⁸ Gaza’s destruction in numbers. France 24, 16.01.2025. Pieejams: <https://www.france24.com/en/live-news/20250116-gaza-s-destruction-in-numbers> [aplūkots 21.03.2025.]; UNRWA Situation Report #118 on the situation in the Gaza Strip and the West Bank, including East Jerusalem. UNRWA, 05.07.2024. Pieejams: <https://www.unrwa.org/resources/reports/unrwa-situation-report-118-situation-gaza-strip-and-west-bank-including-east-jerusalem> [aplūkots 21.03.2025.]; Wertheimer T. Israel orders army to ‘seize additional territories’ in Gaza. BBC, 21.03.2025. Pieejams: <https://www.bbc.com/news/articles/clj5vq4wnwo> [aplūkots 21.03.2025.]

³⁹ ANO ST 28.03.2024. lēmums lietā “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)”, paras. 38–46; Situation in the State of Palestine: ICC Pre-Trial Chamber I rejects the State of Israel’s challenges to jurisdiction and issues warrants of arrest for Benjamin Netanyahu and Yoav Gallant. Pieejams: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-state-palestine-icc-pre-trial-chamber-i-rejects-state-israels-challenges> [aplūkots 21.03.2025.]

aptuveni 540 000 sieviešu un meiteņu reproduktīvā vecumā. Daudzas dzemdē mājās, kas nav tik droši, jo nav citu iespēju. Pārtikas un ūdens trūkums ir novedis pie tā, ka 2024. gada jūnijā 55 % sieviešu laktācijas periodā veselības problēmas traucēja barot zīdaiņus ar krūti, kamēr 99 % bija grūtības ar mātes piena veidošanos, kas arī ietekmē bērnu izdzīvošanu un augšanu.⁴⁰ Spontānie aborti kopš kara sākuma ir auguši par 300 %.⁴¹ Grūtniecēm vai tikko dzemdējušām sievietēm nereti ir jāpārvietojas kājām, pat nesot smagumus. Ir izteiktas vēlmes vairāk vispār nedzemdēt, lai neatkārtotos pieredzētais, kas arī ir viens no šīs darbības mērķiem.⁴²

Bērnu nodošana spaidu kārtā no palestīniešu grupas uz izraēliešu grupu arī ir novērota,⁴³ bet no visām piecām genocīda darbībām tā ir manāma vismazāk. Tas izskaidrojams ar to, ka no Izraēlas puses nav izteiktas vēlmes uzņemt Palestīnas bērnus un izaudzināt viņus par izraēliešiem.

Kaut arī genocīda objektīvie kritēriji ir pietiekami dokumentēti un nevajadzētu tos apšaubīt, tas, kas noteiks, vai ir ticis veikts genocīds, ir tieši subjektīvā puse jeb nodoms. Šajā gadījumā tiks minēti vairāki Izraēlas amatpersonu izteicieni korelācijā ar veiktajām darbībām.

Populāri ir izmantot Bībeli, lai attaisnotu savas darbības. Netanjahu dienā, kad Izraēla sāka sauszemes uzbrukumu Gazā, publiskā uzrunā teica: “[...] jums jāatceras, ko Amaleks ir nodarījis jums, saka mūsu svētā Bībele. Un mēs atceramies.”⁴⁴ Pirmajā Samuēla grāmatā 15:3 pantā Dievs pavēl: “Tādēļ ej tagad un sakauj Amaleku, iznīcini itin visu līdz pēdējam, kas vien tam pieder! Nesaudzē neviena no viņiem pašiem, nedz arī kaut ko no viņa kustoņiem: liec, lai aiziet nāvē gan visi vīri un sievas, gan bērni un zīdaiņi...” Netanjahu tajā pašā runā arī pieminēja Jozu, kurš vadīja Izraēla tautu iekarot Kānaāna zemi, iznīcinot vairākas pilsētas un to populācijas, pārdalot zemi starp Izraēla ciltīm. Tās ir darbības, kuras dažreiz arī tiek sauktas par genocīdu pēc rakstura.⁴⁵ Izraēlas karavīrs salīdzināja Izraēlas bruņoto spēku darbības pilsētā Beithanunā ar Pirmās Mozus grāmatas 34. nodaļas notikumiem, kuros brāļi Simeons un Levijs, lai atrietos par māsas nolaupīšanu un izvarošanu, iegāja pilsētā un apkāva tās pilsētas vīriešus, un izlaupīja to, paverdzinot sievietes un bērnus, minot, ka to

⁴⁰ “More than a human can bear”: Israel’s systematic use of sexual, reproductive and other forms of gender-based violence since 7 October 2023. Human Rights Council, 13.05.2025. A/HRC/58/CRP.6, pp. 11–19.

⁴¹ Press Release: Gaza nine months on, pregnant women carry the burden of conflict. Pieejams: <https://www.ippf.org/media-center/press-release-gaza-nine-months-pregnant-women-carry-burden-conflict> [aplūkots 22.03.2025.]

⁴² Israel’s Measures Intended to Prevent Births within Gaza Strip, PCHR. Pieejams: <https://pchrgaza.org/wp-content/uploads/2024/03/Israels-Measures-intended-to-Prevent-Births-within-Gaza-Strip-1.pdf> [aplūkots 22.05.2025.]; ICTR 02.09.1998. spriedums lietā “The Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu” (lietas Nr. ICTR-96-4-T), para. 508.

⁴³ Fate of baby and other Palestinian children is unknown after Israeli army forcibly transfers them out of Gaza Strip. Euro-Med Human Rights Monitor, 02.01.2024. Pieejams: <https://euromedmonitor.org/en/article/6074/Fate-of-baby-and-other-Palestinian-children-is-unknown-after-Israeli-army-forcibly-transfers-them-out-of-Gaza-Strip> [aplūkots 22.03.2025.]

⁴⁴ Israel-Hamas war: ‘We will fight and we will win’, says Benjamin Netanyahu. Sky News, 28.10.2024. Pieejams: <https://news.sky.com/video/israel-hamas-war-we-will-fight-and-we-will-win-says-benjamin-netanyahu-12995212> [aplūkots 23.03.2025.]

⁴⁵ Ilany O. From Divine Commandment to Political Act: The Eighteenth-Century Polemic on the Extermination of the Canaanites. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 73, No. 3 (July 2012), p. 461.

pašu viņi izdarīs arī Gazas pilsētā un jebkurā citā pilsētā, kas viņiem pretosies.⁴⁶ Šis stāsts figurē arī kā pamatojums atreibībai, ko Izraēlas karavīri nodara Gazā, lai atreibtos par “Hamās” veiktajiem noziegumiem 7. oktobrī.⁴⁷

Izraēlas prezidents Ichaks Hercogs arī minēja, ka visa palestīniešu nācija ir vainīga. Dahijas doktrīna ir Izraēlas militārā stratēģija, kas noteic, ka ir jārada disproporcionāli lieli zaudējumi ienaidnieka civilajai populācijai kā kolektīvs sods.⁴⁸ Tas skaidri atspoguļojas Gazas karā.

Kara sākumā Gallants teica: “Mēs uzliekam pilnīgu aplenkumu Gazai. Nekādas elektrības, nekāda ēdiena, nekāda ūdens, nekādas gāzes – tas viss ir noslēgts. Mēs cīnāmies ar dzīvniekiem, un mēs attiecīgi rīkosimies.”⁴⁹ Izraēlas finanšu ministrs Bezalels Smotričs teica, ka būtu morāli mērdēt badā 2 miljonus Gazas iedzīvotāju, līdz viņi dabū gūstekņus atpakaļ. Viņš arī ir atbalstījis palestīniešu pārvešanu uz citām valstīm.⁵⁰ Palestīniešu izdzīšanu no Gazas joslas atbalstīja arī ASV prezidents Donalds Tramps. Ir informācija, ka ASV un Izraēla esot piedāvājušas Sudānai pieņemt palestīniešus, kas, ņemot vērā, ka Sudānā notiek pilsoņu karš, kurā tiek pastrādāti noziegumi pret cilvēci un, iespējams, pat genocīds,⁵¹ nozīmē, ka palestīnieši, bēgot no vilka, nonāktu lāča nagos.

Balstoties uz visu iepriekš minēto, darba autora ieskatā, ir pamats uzskatīt, ka saskaņā ar Genocīda konvenciju Izraēla ir veikusi genocīdu Gazas joslā.

Kopsavilkums

1. Genocīds ir noziegums, lai iznīcinātu konkrētas grupas locekļus un grupu kā tādu. Genocīdam kā jebkuram noziegumam ir objektīvie un subjektīvie kritēriji. Lai noteiktu, vai ir ticis veikts genocīds, ir jākonstatē kāda no Genocīda konvencijā minētajām darbībām pret konkrētas kategorijas grupu un tas, vai ir konstatējams nodoms veikt genocīdu.

⁴⁶ Israeli commander says Israel must do to Gaza what biblical Simeon and Levi did in Nablus. Middle East Monitor. Pieejams: <https://www.middleeastmonitor.com/20231220-israeli-commander-says-israel-must-do-to-gaza-what-biblical-simeon-and-levi-did-in-nablus/> [aplūkots 23.03.2025.]

⁴⁷ “More than a human can bear”: Israel’s systematic use of sexual, reproductive and other forms of gender-based violence since 7 October 2023. Human Rights Council, 13.05.2025. A/HRC/58/CRP.6, p. 19.

⁴⁸ Omaar R. Israeli president Isaac Herzog says Gazans could have risen up to fight ‘evil’ Hamas. Pieejams: <https://www.itv.com/news/2023-10-13/israeli-president-says-gazans-could-have-risen-up-to-fight-hamas> [aplūkots 23.03.2025.]; I. Khalidi R. From the Editor: The Dahiya Doctrine, Proportionality, and War Crimes. Journal of Palestine Studies, Vol. 44, No. 1, pp. 5–13.

⁴⁹ Israel-Palestine war: ‘We are fighting human animals’, Israeli defence minister says. Middle East Eye. Pieejams: <https://www.middleeasteye.net/news/israel-palestine-war-fighting-human-animals-defence-minister> [aplūkots 23.03.2025.]

⁵⁰ Karni D. Israeli minister says it may be ‘moral’ to starve 2 million Gazans, but ‘no one in the world would let us’. CNN. Pieejams: <https://edition.cnn.com/2024/08/06/middleeast/israeli-minister-smotrich-starve-gazans-intl/index.html> [aplūkots 23.03.2025.]; Shuham M. Israeli Officials’ Calls For ‘Voluntary’ Migration Of Palestinians Alarm Human Rights Experts. Huffpost. Pieejams: https://www.huffingtonpost.co.uk/entry/calls-for-voluntary-gaza-migration-alarm-human-rights-experts_uk_65965f78e4b0f27b6e365382 [aplūkots 23.03.2025.]

⁵¹ Federman J., Lee M., Magdy S. AP Exclusive: US and Israel look to Africa for moving Palestinians uprooted from Gaza. AP News. Pieejams: <https://apnews.com/article/israel-palestinians-gaza-trump-somaliland-sudan-somalia-575e03aaa0c487bae2fbadfdef8f5ca3> [aplūkots 23.03.2025.]

2. Izraēlas pirmsākumi ir meklējami cionisma kustībā 19. gs. beigās, kas kulminējās ar Izraēlas proklamēšanu, kuras rezultātā notika masveida palestīniešu izdzīšana no viņu mājām un turpinājās vairākos karos ar Izraēlas arābu kaimiņiem. Rezultātā visa Palestīnas teritorija ir nokļuvusi Izraēlas pilnā vai daļējā kontrolē, kas kopā ar Izraēlas dažādajām prettiesiskajām un kaitīgajām darbībām ir rezultējies būtiskā palestīniešu tiesību aizskārumā.
3. Pēc “Hamās” nežēlīgā uzbrukuma Izraēla ir veikusi darbības, kuras ir bijušas vērstas pret palestīniešiem un kuras atbilst genocīda darbībām. Izraēlas darbību raksturs un valsts amatpersonu izteikumi liek secināt par nodomu veikt genocīdu pret palestīniešiem.

VALSTSTIESĪBU ZINĀTŅU AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

ŪDENSSAIMNIECĪBAS UN SILTUMAPGĀDES PAKALPOJUMU ORGANIZĒŠANAS JURIDISKĀS PROBLĒMAS PAŠVALDĪBĀS

LEGAL PROBLEMS OF ORGANISING WATER MANAGEMENT AND HEAT SUPPLY MANAGEMENT SERVICES IN LOCAL GOVERNMENTS

Roberts Kokins, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes
maģistra studiju programmas "Tiesību zinātne" 1. kursa students

Summary

One of the autonomous functions of local governments is to organise water management and heat supply management services. These services local governments are organising in three ways. Most often, the services are organised by capital company of local governments. The author discusses the ways of organisation, the types of contracts by which the organisation is carried out, certain aspects of the separation of public and private law, as well as certain aspects of subjective rights.

Atslēgvārdi: pašvaldības, autonomās funkcijas, ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumi

Keywords: local governments, autonomous functions, water management and heat supply management services

Ievads

Ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumi ir ikkatra cilvēka ikdienas būtiska sastāvdaļa, kas nodrošina kā pamatvajadzības, tā arī mūsu ērtības. Minēto pakalpojumu organizēšana ir viena no pašvaldību autonomajām funkcijām, kas noteikta Pašvaldību likumā¹. Rakstā tiek aplūkoti atsevišķi šo svarīgo pakalpojumu organizēšanas juridiskie aspekti pašvaldībās. Tā, piemēram, rakstā tiek apskatīti minēto pakalpojumu organizēšanas veidi pašvaldībās, līgumu veidi, uz kuriem pamatojoties pašvaldībās pakalpojumi tiek organizēti, publisko un privāto tiesību nošķiršanas aspekti, kā arī subjektīvo tiesību jautājumi.

¹ Pašvaldību likums: LV likums. Pieņemts 20.10.2022. [aplūkots 16.03.2025.]

1. Organizēšanas veidi

Termins “organizēt” ir nošķirams no citiem līdzīgiem terminiem, kas mēdz tikt lietoti tieši autonomo funkciju tvērumos (piemēram, veicināt, gādāt, nodrošināt). Ar terminu “organizēt” saprotama tieši “organizatorisku darbību veikšana, lai attiecīgs pakalpojums būtu pieejams iedzīvotājiem, taču tas neizslēdz arī pakalpojuma sniegšanu (funkcijas izpildi) no pašas pašvaldības puses”².

Ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumus iespējams organizēt trīs veidos: 1) pašvaldībai pašai uzņemoties rūpes par uzdevumu izpildi jeb darot to pašai saviem spēkiem; 2) uzdodot pakalpojumu veikšanu pašvaldības kapitālsabiedrībai vai 3) nolīgšot pakalpojumu veikšanai privātu kapitālsabiedrību.³

Dr. iur. Jānis Neimanis norādījis: “Pašvaldība var izvēlēties, kādā veidā tā konkrēto funkciju pildīs – izveidos tam attiecīgu iestādi, pašvaldības kapitālsabiedrību vai atsevišķu uzdevumu veikšanu deleģēs vai iegādāsies no privātpersonas.”⁴

Judikatūrā par organizēšanas veidiem sniegta arī šāda norāde: “Vispārīgi pašvaldība ar publiski tiesiskas funkcijas īstenošanu saistītu uzdevumu (pakalpojumu) izpildi var organizēt vairākos veidos: pašvaldībai ir iespējams nodrošināt pakalpojuma sniegšanu pašai ar saviem resursiem, sadarbībā ar kādu citu publisko tiesību subjektu vai arī uzticēt attiecīgo uzdevumu īstenošanu privātpersonai.”⁵

Minētie trīs organizēšanas veidi pētījuma rezultātā arī faktiski fiksēti kā praksē sastopamie pakalpojumu organizēšanas veidi. Visvairāk pašvaldībās novērotais ūdenssaimniecības pakalpojumu un siltumapgādes pakalpojumu organizēšanas veids ir, pašvaldībai uzdodot pakalpojumu veikšanu pašvaldības kapitālsabiedrībai. Tam krietni mazākā apjomā seko pārējie pakalpojumu organizēšanas veidi.

Proti, otrais visvairāk sastopamais veids ir pakalpojumu organizēšana, nolīgšot privātu kapitālsabiedrību, kam seko vismazāk sastopamākais organizēšanas veids – pašvaldība pati organizē šos pakalpojumus, t. i., nodrošina to sniegšanu pati saviem spēkiem (sk. 1. tabulu).

1. tabula. **Siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanas veidi pašvaldībās**

Nr. p. k.	Organizēšanas veids	Pašvaldību skaits
1.	Pašvaldības kapitālsabiedrība	42 no 43
2.	Privāta kapitālsabiedrība	8 no 43
3.	Pašvaldība pati	6 no 43

² Likumprojekta “Pašvaldībulikums” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS13/SaeimaLIVS13.nsf/0/B6E6044742C8DEF8C2258699003FE189?OpenDocument> [aplūkots 16.03.2025.]

³ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 20.06.2018. spriedums lietā Nr. SKA-170/2018, 10. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5491> [aplūkots 16.03.2025.]

⁴ Neimanis J. Pašvaldību tiesības. Grām.: Publiskās tiesības. Ievads. Sagatavojis autoru kolektīvs I. Ziemeles un S. Osipovas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2024, 755. lpp.

⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 10.07.2020. spriedums lietā Nr. SKA-323/2020, 10. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6642> [aplūkots 16.03.2025.]

Minētie organizēšanas veidi var pārklāties – vienā pašvaldībā pakalpojumi var tikt organizēti, gan uzdodot to veikt pašvaldības kapitālsabiedrībai, gan pašai pašvaldībai uzsūņemoties to. Piemēram, pašvaldības pilsētas centrā pakalpojumi var tikt organizēti ar pašvaldības kapitālsabiedrības palīdzību, savukārt atsevišķos pagastos to var veikt pati pašvaldība. Tas gan nav nekas neierasts – šāda pārklāšanās kā tehnisku, tā ekonomisku apsvērumu dēļ ir sastopama vairākās pašvaldībās.

2. Līgumu veidi

Visbiežāk siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanai izmantotais organizēšanas veids ir, kad pakalpojumu nodrošināšanu uzdod veikt pašvaldības kapitālsabiedrībai. Šādā veidā pakalpojumi tiek organizēti četrdesmit divās no četrdesmit trim pašvaldībām. Izpētot faktisko situāciju pašvaldībās, secināms, ka praksē pašvaldībās sastopami četri veidi, kā pašvaldības uzdod nodrošināt pakalpojumus pašvaldību kapitālsabiedrībām. Tie ir: 1) slēdzot pilnvarojuma līgumu; 2) slēdzot deleģēšanas līgumu; 3) slēdzot pakalpojumu līgumu vai 4) slēdzot līgumu par sabiedrisko ūdenssaimniecības pakalpojumu sniegšanu un līgumu par sabiedrisko siltumapgādes pakalpojumu sniegšanu (sk. 2. tabulu).

Autora ieskatā, uzmanība konkrēti vēršama uz divu līgumu veidiem: 1) deleģēšanas līgumiem un 2) līgumiem par sabiedrisko pakalpojumu sniegšanu, kuri iedalās pēc pakalpojuma veida, t. i., siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu līgumos. Praksē sastopamie pilnvarojuma līgumi un pakalpojuma līgumi to saturu dēļ faktiski uzskatāmi par līgumiem par sabiedrisko pakalpojumu sniegšanu, jo arī tie paredz tiesības kapitālsabiedrībai sniegt attiecīgos pakalpojumus. Šo divu līgumu būtība saturiski pēc savas būtības nav izteikti atšķirīga un ir vērsta uz to pašu mērķi.

Izpētot faktisko situāciju ar līgumiem pašvaldībās no deleģēšanas līgumu un līgumu par sabiedrisko (ūdenssaimniecības / siltumapgādes) pakalpojumu sniegšanu skatpunkta, konstatējams, ka pašvaldības pakalpojumu sniegšanu pašvaldību kapitālsabiedrībām vairumā gadījumu uzdod veikt tieši ar sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgumu starpniecību, bet krietni mazāk ir sastopami deleģēšanas līgumi. Viens no iemesliem, kādēļ deleģēšanas līgumi ir sastopami arvien mazāk, meklējams Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas (šobrīd – Viedās administrācijas un reģionālās attīstības ministrija) vadlīnijās, kurās norādīts uz to, ka tiesiskais regulējums paredz nevis deleģēšanas līgumu slēgšanu, bet gan līguma slēgšanu par

2. tabula. **Līgumu veidi, ar kādiem pašvaldību kapitālsabiedrībām uzdod nodrošināt pakalpojumu sniegšanu**

Nr. p. k.	Līguma veids	Pašvaldību skaits
1.	Pilnvarojuma līgums	3
2.	Deleģēšanas līgums	7
3.	Pakalpojuma līgums	2
4.	Līgums par sabiedrisko (ūdenssaimniecības / siltumapgādes) pakalpojumu sniegšanu	34

sabiedrisko pakalpojumu sniegšanu konkrētajā jomā.⁶ Arī praksē par to ir bijušas zināmas neskaidrības – situācijā, kur pašvaldība vēlējas pagarināt deleģēšanas līgumu ar pašvaldības kapitālsabiedrību par siltumapgādes pakalpojumu sniegšanu, ministrija norādīja, ka tiesiskais regulējums neparedz deleģēšanas līguma noslēgšanu un tam korekti atbilst vien sabiedrisko pakalpojumu līgums. Attiecīgajā situācijā pašvaldības dome atcēla iepriekšējo domes lēmumu par deleģēšanas līguma pagarināšanu un lēma par sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līguma slēgšanu. Minētajā domes lēmumā gan norādīts uz interesantu aspektu, proti, ka vēl 2015. gada decembrī pausts pretējs viedoklis, norādot, ka par siltumapgādi slēdzams tieši deleģēšanas līgums.⁷

Autors uzskata, ka šiem pakalpojumiem būtu slēdzams sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgums, nevis deleģēšanas līgums. Sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgums saskaņā ar Valsts pārvaldes iekārtas likuma⁸ 12. panta trešo daļu, Ūdenssaimniecības pakalpojumu likuma⁹ 6. panta pirmo daļu un arī minētajām vadlīnijām būtu uzskatāms par atsevišķu publisko tiesību līguma veidu. Deleģēšanas līguma priekšmets ir pārvaldes uzdevums, savukārt sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līguma priekšmets aptver organizatoriskus un saimnieciskus aspektus. Piemēram, līgumu slēgšana un dokumentu noformēšana pakalpojumu sniegšanai nav pārvaldes uzdevumi, bet ir vien saistīti ar funkcijas izpildes nodrošināšanu. Tieši šo iemeslu dēļ būtu uzskatāms, ka sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgums pastāv kā atsevišķs līgums un ir nošķirams no deleģēšanas līguma. Sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgums pats par sevi ir vērsts tieši uz pakalpojumu sniegšanu, un tieši pakalpojumu sniegšana būtu uzskatāma par šī līguma veida specifisko būtību. Sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgumos ir ietverti konkrēti punkti par to, ka pakalpojumu sniedzējs slēdz līgumus ar pakalpojumu lietotājiem par konkrēto pakalpojumu sniegšanu.¹⁰ Tīkmēr deleģēšanas līgumos vispārīgi tiek nodoti vien no autonomās funkcijas izrietoši pārvaldes uzdevumi.

3. Publisko un privāto tiesību jomu nošķiršana

Publisko tiesību un privāto tiesību jomu nošķiršanai izmantojama divpakāpju teorija. Par šo teoriju norādīts, ka tās “pirmajā pakāpē pašvaldība lemj, vai iedzīvotājiem tiks nodrošināta pieeja pakalpojumiem. Minētajā gadījumā pašvaldības rīcība ir publiski tiesiska. Savukārt otrajā pakāpē tiek risināts jautājums, kā pakalpojumi tiks sniegti. Šajā gadījumā rīcība var būt publiski tiesiska vai privāttiesiska”¹¹.

⁶ Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrija. Vadlīnijas: pārvaldes uzdevumu deleģēšana pašvaldībās, 8.–9. lpp. [21.12.2020. red.] Pieejams: <https://www.varam.gov.lv/lv/media/5849/download?attachment> [aplūkots 22.03.2025.]

⁷ Sk.: 22.12.2022. Ādažu novada domes lēmums Nr. 273 “Par sabiedrisko pakalpojumu līgumu slēgšanu ar pašvaldības kapitālsabiedrību SIA “Ādažu Namsaimnieks””. Pieejams: <https://www.adazunovads.lv/lv/media/123/download?attachment> [aplūkots 22.03.2025.]

⁸ Valsts pārvaldes iekārtas likums: LV likums. Pieņemts 06.06.2002. [22.03.2025.]

⁹ Ūdenssaimniecības pakalpojumu likums: LV likums. Pieņemts: 18.06.2015. [22.03.2025.]

¹⁰ Sk., piem.: 01.09.2016. pakalpojumu līgums par sabiedrisko ūdenssaimniecības pakalpojumu sniegšanu starp Tukuma novada domi un SIA “Tukuma ūdens”, 1.3. punkts. Pieejams: <https://www.tukums.lv/lv/media/39879/download?attachment> [aplūkots 22.03.2025.]

¹¹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 16.02.2009. spriedums lietā Nr. SKA-16/2009, 13. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/4795> [aplūkots 22.03.2025.]

Lai arī kāds būtu pašvaldības izvēlētais pakalpojumu organizēšanas veids (pašvaldībai uzdodot pakalpojumu veikšanu pašvaldības kapitālsabiedrībai, nolīgšot privātu kapitālsabiedrību vai pašvaldībai pašai organizējot šos pakalpojumus, t. i., nodrošinot to sniegšanu pašai saviem spēkiem), attiecības starp pakalpojumu sniedzēju un lietotāju būtu uzskatāmas par privāttiesiskām. Uz to norāda, piemēram, likuma “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem” 32. panta trešajā daļā noteiktais, ka “sabiedrisko pakalpojumu sniedzējam un lietotājam ir tiesības strīdu risināt tiesā Civilprocesa likumā¹² noteiktajā kārtībā, nevēršoties regulatorā ar iesniegumu par strīda izskatīšanu”¹³. Līdz ar to var piekrist *Dr. iur.* Edvīna Danovska izteiktajam, ka divpakāpju teorija nebūtu vairs piemērojama sabiedrisko ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumu sniegšanas tvērumā.¹⁴

Sākotnēji tiesību jomas nošķirtas, izmantojot divpakāpju teoriju, kas aizgūta no Vācijas tiesību sistēmas, tomēr pēc grozījumiem likumā “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem” un tiesu prakses attīstības tā vairs nav lietojama pakalpojumu sniegšanas jomā. Tiesu praksē atzīts, ka viens no nošķiršanas jautājumiem ir par pakalpojumu sniegšanas kvalitāti. Autora ieskatā, autonomās funkcijas izpildes kvalitāte vien nevarētu būt uzskatāma par tiesību jomu nošķiršanas kritēriju vai tā elementu un šīs pieejas izmantošana būtu pilnvērtīgāk jāpamato, vispirms sniedzot skaidrojumu par kvalitātes kā kritērija elementu un tā robežu noteikšanu. Autonomās funkcijas tvērumā ir konstatējama gan publisko tiesību, gan privāto tiesību joma. Pašvaldības darbības publisko tiesību jomā būtu fiksējamas tad, kad pašvaldība nepilda autonomo funkciju vispār vai arī tās izpildījums ir tāds, kur personai faktiskā situācijā būtu atzīstams, ka funkcija netiek pildīta (atzīstams, ka siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumi netiek organizēti). Pašvaldības darbības privāto tiesību jomā savukārt būtu fiksējamas tad, kad pašvaldība vispārīgi organizē siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumus, taču to sniegšanas kvalitāte kaut kādā veidā nav apmierinoša.

4. Subjektīvās tiesības

Privātpersonu subjektīvās tiesības izriet no objektīvajām tiesībām un sniedz iespēju personai no valsts pārvaldes pieprasīt darbību izpildi vai atturēties no kādu darbību izpildes.¹⁵ Lai noskaidrotu privātpersonas subjektīvo tiesību esību, nepieciešams rast pozitīvu atbildi uz diviem jautājumiem: 1) vai valsts pārvaldei ir no tiesību normas izrietošs pienākums veikt kādu darbību un 2) vai tiesību norma, kas nosaka šo pienākumu, aizsargā arī noteiktas personas individuālās intereses.¹⁶

No objektīvajām tiesībām jeb tiesību normas (likuma “Par pašvaldībām”¹⁷ 15. panta pirmās daļas 1. punkta, Pašvaldību likuma 4. panta pirmās daļas 1. punkta)

¹² Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts: 14.10.1998. [22.03.2025.]

¹³ Likums “Par sabiedrisko pakalpojumu regulatoriem”: LV likums. Pieņemts 19.10.2000. [22.03.2025.]

¹⁴ Danovskis E. Publisko un privāto tiesību dalījuma nozīme un piemērošanas problēmas Latvijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015, 198.–199. lpp.

¹⁵ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. Administratīvās tiesības. Mācību grāmata. Otrais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 36. lpp.

¹⁶ Horns N. Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. Likums un Tiesības, 1999, Nr. 3, 37. lpp.

¹⁷ Likums “Par pašvaldībām”. Pieņemts 19.05.1994. [31.12.2022. red.]

pašvaldībai izriet pienākums organizēt siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumus. Līdz ar to konstatējams, ka atbilde uz pirmo jautājumu ir pozitīva – saskaņā ar minētajām normām pašvaldībai ir pienākums organizēt šos pakalpojumus.

Minētās tiesību normas, kas nosaka pašvaldībai šo pienākumu, gan neaizsargā noteiktu personu individuālās intereses, proti, pienākuma izpildes rezultātā labumu gūst individuāli nenoteikts personu loks.¹⁸ Siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšana nodrošina iedzīvotāju kopējās intereses un tiek veikta visas sabiedrības labā. Tādēļ būtu atzīstams, ka atbilde uz otro jautājumu ir negatīva. Ņemot vērā, ka uz kaut vienu jautājumu ir fiksējama noliedzoša atbilde, pirmšķietami caur šo divu jautājumu skatījumu privātpersonai nebūtu atzīstamas subjektīvās tiesības.

Pieņemot, ka privātpersonai varētu pastāvēt šādas subjektīvās tiesības prasīt vispārēju pakalpojumu organizēšanu, vērā jāņem dažādi tās ietekmējoši aspekti. Vispirms jau privātpersonas subjektīvās tiesības aplūkojamas no šāda jautājuma skatpunkta – vai privātpersonai būtu subjektīvas tiesības uz konkrētu veidu, kādā pašvaldībai organizēt siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumus. Pašvaldībai ir izvēle, kuru vai kurus organizēšanas veidus tā izvēlēties, proti, tiesību normas pašvaldībai paredz rīcības brīvību, izvēloties pakalpojumu organizēšanas veidu.¹⁹ Ņemot vērā, ka tiesību norma piešķir pašvaldībai rīcības brīvību, tad personai nav subjektīvu tiesību pieprasīt konkrētu organizēšanas veidu.²⁰ Pašvaldībai gan būtu jāraugās, lai netiktu pieļautas kļūdas rīcības brīvības izmantošanā – rīcības brīvības neizmantošana, pārsniegšana, kā arī rīcības brīvības nepamatota jeb nepareiza izmantošana.²¹

Subjektīvās tiesības aplūkojamas kopsakarā arī ar pašvaldības finansiālajām spējām un faktiski tehniskajām iespējām. Latvijas pašvaldības ir dažādas, un atšķirīgas ir arī to finansiālās spējas. Ņemot vērā, ka daudzās Latvijas teritorijās nav pieejama centralizētu pakalpojumu sniegšana, pienākuma uzlikšana pašvaldībai organizēt ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumus visiem iedzīvotājiem būtu pārmerīgs ekonomisks slogs, nemaz nerunājot par to, ka tas būtu ekonomiski nelietderīgi un nepamatoti. Vērā ņemami ir ne tikai ekonomiskie apsvērumi, bet arī efektivitāte.

Autora ieskatā, privātpersonām autonomās funkcijas tvērumā nav subjektīvo tiesību prasīt siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanu jeb autonomās funkcijas izpildi. Tomēr tas nenozīmē, ka privātpersonai vispārīgi nevārētu būt citas subjektīvas tiesības autonomās funkcijas tvērumā. Konkrētos gadījumos saistībā ar siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanu privātpersonai var būt kādas noteiktas subjektīvas tiesības. Piemēram, privātpersonai ir subjektīvās tiesības vērsties administratīvajā tiesā kaitējuma atlīdzinājuma saņemšanai, ja pašvaldība, īstenojot siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanu, ar savu rīcību nodarījusi personai kaitējumu. Tas ietver arī gadījumus, kad pašvaldība neorganizē pakalpojumus un persona iesniedz pieteikumu par prettiesisku faktisko rīcību.

¹⁸ Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. 2021, 38. lpp.

¹⁹ Sk.: Neimanis J. 2024, 755. lpp.; sk. arī: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 10.07.2020. spriedums lietā Nr. SKA-323/2020, 10. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/6642> [aplūkots 27.04.2024.]

²⁰ Sk.: Briede J., Danovskis E., Kovaļevska A. 2021, 40. lpp.

²¹ Turpat, 32.–33. lpp.

Kopsavilkums

1. Pašvaldības, uzdodot veikt pakalpojumus pašvaldību kapitālsabiedrībām, slēdz līgumus. Praksē ir sastopami pilnvarojumu, deleģēšanas un pakalpojumu līgumi, kā arī līgumi par sabiedrisko (ūdenssaimniecības / siltumapgādes) pakalpojumu sniegšanu. Pamatā ir divi līgumu veidi – deleģēšanas līgumi un sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgumi. Prakse par šo divu veidu līgumu slēgšanu nav uzskatāma par viennozīmīgu, jo laika gaitā mainījušies uzskati par pareizāko slēdzamo līguma veidu, kā arī praksē, lai arī vairumā gadījumu sastopami sabiedrisko pakalpojumu sniegšanas līgumi, joprojām sastopami arī deleģēšanas līgumi.
2. Sabiedrisko (ūdenssaimniecības / siltumapgādes) pakalpojumu sniegšanas līgums ir uzskatāms par atsevišķu publisko tiesību līgumu veidu, kas nošķirams gan no deleģēšanas līguma, gan no administratīvā līguma. Šis līgums aizstāj līdz šim pašvaldībās slēgtos deleģēšanas līgumus un ir piemērotākais līgums ūdenssaimniecības un siltumapgādes pakalpojumu jomā, jo tā specifiskā būtība ir sabiedriskie pakalpojumi un to sniegšana (līguma priekšmets). To paredz normatīvais regulējums, un tas iekļauj ar funkcijas izpildes nodrošināšanu saistītās darbības, kas nav uzskatāmas par patstāvīgiem pārvaldes uzdevumiem.
3. Normatīvā regulējuma un tiesu prakses attīstības rezultātā siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanas tvērumā publisko tiesību un privāto tiesību jomu nošķiršanai vairs nav izmantojama divpakāpju teorija, tomēr tiesu praksē joprojām ir sastopami šīs teorijas izmantošanas gadījumi, kas rada zināmu nekonsekvenci.
4. Autonomās funkcijas tvērumā personai nav subjektīvo tiesību prasīt siltumapgādes un ūdenssaimniecības pakalpojumu organizēšanu jeb autonomās funkcijas izpildi, jo neizpildās subjektīvo tiesību esības priekšnosacījumi. Tam gūstams apstiprinājums, ņemot vērā arī tādus aspektus kā pašvaldības ekonomiskās iespējas, tehniskās iespējas un rīcības brīvība. Autonomās funkcijas neizpildes gadījumā personai ir subjektīvās tiesības vērsties tiesā, lai faktisko rīcību atzītu par pretprettiesisku, kā arī subjektīvās tiesības kaitējuma gadījumā saņemt atlīdzinājumu.

KONKURENCES PADOMES FUNKCIJAS PUBLISKO PERSONU UN TO KAPITĀLSABIEDRĪBU UZRAUDZĪBĀ

FUNCTIONS OF COMPETITION COUNCIL IN SUPERVISION OF PUBLIC PERSONS AND THEIR CAPITAL COMPANIES

Kārlis Mārtiņš Krauze, *Mg. iur.*

Summary

To ensure the implementation of the leading state-owned enterprise commercial activity concept, the Competition Council of the Republic of Latvia has been entrusted with overseeing that the operations of public capital companies align with the principles of market failure or strategic sector necessity. Additionally, the Council is responsible for maintaining competition neutrality in mixed markets. With several years having passed since the introduction of these regulatory functions, it is now essential to reassess the underlying concept of state-owned enterprises and evaluate the practical implications of the Competition Council's oversight.

Atslēgvārdi: Konkurences padome, VPIL 88. pants, tirgus nepilnība, stratēģiska nozīme, konkurences neitralitāte

Keywords: Competition Council, Article 88 of State Administration Structure Law, market failure, strategic sector, competition neutrality

Ievads

Publiskajām personām piederošo kapitālsabiedrību darbības modelis Latvijā kopš 2015. gada 22. oktobra grozījumiem Valsts pārvaldes iekārtas likumā (turpmāk – VPIL) ir balstīts uz Ekonomikas ministrijas 2012. gadā izstrādāto “Publisko personu komercdarbības koncepciju”, kuras pamatā ir tēze, ka publisko personu iesaistīšanās komercdarbībā nav vēlama, jo tā rada tirgus izkropļojuma riskus.¹ Šī koncepcija ir tikusi atbalstīta arī tiesību doktrīnā² un tiesu praksē.³

Atbilstoši valdošajai publisko personu komercdarbības koncepcijai tika uzskatīts par nepieciešamu maksimāli ierobežot publisko personu iesaisti privātajā sektorā.

¹ Ministru kabineta 04.06.2012. Rīkojuma Nr. 245 pielikums. Publisko personu komercdarbības koncepcija. Pieejama: <https://polsis.mk.gov.lv/api/file/file7883374846539665244.doc> [aplūkota 24.03.2025.]

² Sk., piemēram, Levits E. Valsts pārvaldes iekārtas likuma koncepcija. Latvijas Vēstnesis, 26.06.2002., Nr. 95.

³ Sk., piemēram, Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 29.03.2010. lēmums lietā Nr. SKA-340/2010, 15. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/4760>

Tā rezultātā VPIL 88. panta pirmajā daļā iestrādātais publisko personu līdzdalības pamats komercsabiedrībās tika grozīts, saglabājot iespējas publiskajām personām iegūt (vai saglabāt) līdzdalību kapitālsabiedrībā tikai tad, ja tas bija nepieciešams, lai 1) novērstu tirgus nepilnību; 2) sniegtu stratēģiski svarīgas preces vai pakalpojumus vai 3) pārvaldītu stratēģiski svarīgus īpašumus. Tāpat VPIL 88. pants tika papildināts ar jaunu Konkurences padomes funkciju – publisko personu konsultēšanu par VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriju izpildi attiecībā uz tām piederošajām kapitālsabiedrībām.⁴

Attīstot Latvijā iestrādāto publisko personu kapitālsabiedrību uzraudzības modeli, 2020. gadā arī Konkurences likums tika papildināts ar jaunu tiesisko regulējumu, iestrādājot tajā arī konkurences neitralitātes prasības, kuru mērķis ir ierobežot publisko personu un to kapitālsabiedrību radītos nevienlīdzīgos konkurences apstākļus tirgū.

Ar attiecīgajiem grozījumiem normatīvajos aktos Konkurences padomei publisko personu kapitālsabiedrību uzraudzības jautājumos ir tikušas piešķirtas divas funkcijas – atzinuma sniegšana publiskajām personām par VPIL 88. panta kritērijiem un konkurences neitralitātes uzraudzība. Ievērojot to, ka ir pagājis pietiekoši ilgs laiks kopš abu funkciju implementēšanas, šī raksta mērķis ir aplūkot Konkurences padomes īstenoto praksi publisko personu kapitālsabiedrību uzraudzībā, kā arī sniegt priekšlikumus šī uzraudzības tiesiskā modeļa pilnveidošanai.

1. VPIL 88. panta līdzdalības kritēriji

Ar 2015. gada 22. oktobra grozījumiem VPIL no 88. panta pirmās daļas līdzdalības kritēriju saraksta tika izslēgti komercdarbības pamati “jaunā nozarē”, “nozarē, kuras infrastruktūras attīstībai nepieciešami lieli kapitālieguldījumi” un “nozarē, kurā atbilstoši sabiedrības interesēm nepieciešams nodrošināt augstāku kvalitātes standartu”. Pastāv viedoklis, ka attiecīgie grozījumi tikai konsolidēja esošo normatīvo regulējumu (to nesašaurinot), jo izslēgtie līdzdalības pamati pēc savas būtības ietilpstot tirgus nepilnības vai stratēģiskas nozīmes konceptā.⁵

Pretēji iepriekš norādītajam viedoklim, Ekonomikas ministrija savā Publisko personu komercdarbības koncepcijā par izvēlēto darbības modeli ir norādījusi, ka tā implementēšanas rezultātā “tiks sašaurinātas publisku personu iespējas veikt komercdarbību, nodrošinot, ka publiskas personas nodarbosies tikai stratēģiski svarīgās nozarēs un tirgus nepilnības apstākļos”⁶. Tāpat ir apšaubāms, ka komercdarbība “jaunā nozarē” praksē varētu tikt pamatota ar “tirgus nepilnības” kritēriju, jo Konkurences padome ir konstatējusi, ka, “vērtējot tirgus nepilnības pastāvēšanu, ir jāņem vērā ne tikai faktiskā situācija, bet arī jāizvērtē iespējamība, vai, atverot tirgu konkurencei, tajā varētu būt ieinteresēti ienākt citi tirgus dalībnieki”⁷. Pakļaujot tirgus nepilnības konstatāciju vispārīgai varbūtībai par privātā tirgus dalībnieku

⁴ Grozījumi Valsts pārvaldes iekārtas likumā: LV likums. Pieņemts: 22.10.2015.

⁵ Vitjazeva A. Priekšnoteikumi publisku personu kapitālsabiedrību darbībai tirgū – vai pārlietu ierobežojoshi? Jurista Vārds, 23.07.2024., Nr. 30.

⁶ Ministru kabineta 04.06.2012. Rīkojuma Nr. 245 pielikums. Publisko personu komercdarbības koncepcija, 51. lpp. Pieejama: <https://polsis.mk.gov.lv/api/file/file7883374846539665244.doc> [aplūkots 24.03.2025.]

⁷ Konkurences padomes 16.05.2022. atzinums Nr. 1.7-2/437, 3. lpp. Pieejams: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20220516_kp_atzinums_alaa_0.pdf [aplūkots 24.03.2025.]

iespējamu vēlmi iesaistīties konkrētajā tirgū, publiskās personas kapitālsabiedrības valde objektīvu iemeslu dēļ neieguldīs kapitālsabiedrības resursus inovatīvu pakalpojumu radīšanā. Ieguldīšana inovatīva pakalpojuma izstrādē, apzinoties, ka tuvākajā nākotnē tas varētu tikt atzīts par neatbilstošu VPIL 88. panta pirmās daļas 1. punktam un tādējādi ir jāizbeidz, varētu tikt atzīta par krietna un rūpīga valdes locekļa pienākuma pārkāpumu.

Līdz ar to secināms, ka, lai arī 2015. gada grozījumu mērķis, visticamāk, bija konsolidēt līdzdalības kritērijus, Konkurences padomes īstenotās 88. panta interpretācijas rezultātā attiecīgie grozījumi praksē ir radījuši pretēju efektu.

2. Konkurences padomes atzinuma sniegšanas funkcija

VPIL 88. panta otrās daļas otrais teikums noteic, ka publiskajai personai, veicot no Publiskas personas kapitāla daļu un kapitālsabiedrību pārvaldības likuma (turpmāk – Pārvaldības likums) 7. panta pirmās daļas prasībām izrietošo līdzdalības izvērtējumu savās kapitālsabiedrībās, ir cita starpā jākonsultējas ar “kompetentajām institūcijām konkurences aizsardzības jomā”. No šī vispārīgā formulējuma praksē ir tikusi atvasināta attiecīgā Konkurences padomes atzinuma sniegšanas funkcija. Atbilstoši Konkurences padomes gada pārskatos publicētajai informācijai, laika posmā no 2020. līdz 2024. gadam Konkurences padome no kopumā iestādē saņemtajiem 1640 iesniegumiem kā atbildes ir sniegusi 417 atzinumus (vairāk nekā 25 % no visiem iesniegumiem) par publisko personu kapitālsabiedrību darbības atbilstību VPIL 88. panta pirmās daļas kritērijiem. Savukārt, piemēram, 2022. gadā, Konkurences padome iesniegumu izskatīšanas rezultātā ir sniegusi 169 atzinumus, kas veido gandrīz pusi (aptuveni 49 %) no kopējā iestādē saņemto iesniegumu skaita attiecīgajā periodā.⁸ Tādējādi nav šaubu, ka attiecīgās funkcijas izpilde aizņem būtisku daļu no iestādes kapacitātes.

Konkurences padomes izstrādāto atzinumu metodoloģija laika gaitā ir attīstījusies no īsiem un kodolīgiem secinājumiem⁹ līdz padziļinātam kapitālsabiedrības pamatpakalpojumu un papildpakalpojumu izvērtējumam. Ievērojot šī brīža atzinumu sniegšanas pieeju, to ir iespējams strukturēt divos posmos – ekonomiskajā un juridiskajā publiskās personas kapitālsabiedrības darbības atbilstības izvērtējumā. Praksē starp ekonomiskā un juridiskā izvērtējuma veikšanas posmiem nepastāv noteikta piemērošanas secība, proti, tie tiek veikti paralēli. Tomēr pēc savas jēgas un būtības abi izvērtējuma jautājumi būtu nošķirami viens no otra, tādējādi turpmāk veikts abu metožu atsevišķs izvērtējums.

2.1. Ekonomiskā izvērtējuma posms

Ekonomiskais izvērtējums ir saistīts ar kapitālsabiedrības sniegto pakalpojumu identificēšanu, tirgus definēšanu un ekonomisko šķēršļu noskaidrošanu, lai

⁸ Konkurences padomes publikācijas un pārskati. Pieejami: <https://www.kp.gov.lv/lv/publikācijas-un-pārskati> [aplūkoti 24.03.2025.]

⁹ Sk., piemēram, Konkurences padomes 12.05.2017. atzinumu Nr. 1-13/612. Pieejams: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/atzinumi_kpatz_11052017_fm1.pdf [aplūkots 24.03.2025.]

konstatētu, kāpēc attiecīgo pakalpojumu nevarētu nodrošināt privātais sektors. Šajā posmā Konkurences padome izpilda šādus uzdevumus: 1) tirgus identifikācija; 2) alternatīvo risinājumu izvērtējums un 3) konkurences risku novērtējums.

Tirgus identifikācijas procesā Konkurences padome definē konkrētās kapitālsabiedrības pamatpakalpojumus un papildpakalpojumus. Līdzšinējos atzinumos Konkurences padome identificē kapitālsabiedrību sniegtos pakalpojumus no attiecīgā subjekta statūtiem (ņemot vērā norādītos NACE klasifikatora kodus)¹⁰ vai tīmekļvietnē publicētās informācijas (cenrāžiem, pakalpojuma aprakstiem u. c.).¹¹ Konstatējot, ka publiskā persona līdzdalības ziņojumā nav sniegusi informāciju par kādu no pakalpojumiem, Konkurences padome lūdz publiskajai personai veikt papildinājumus līdzdalības ziņojumā.

Alternatīvo risinājumu izvērtēšanas fāzē Konkurences padome analizē netiešās valsts sagādes iespējamību, proti, to, vai attiecīgo precī vai pakalpojumu vienlīdz efektīvi spēj nodrošināt privātā sektora dalībnieki. Šī kritērija izvērtēšanas nepieciešamība, Konkurences padomes ieskatā, izriet no VPIL 88. panta otrajā daļā noteiktā pienākuma sniegt pamatojumu tam, ka kapitālsabiedrības mērķu sasniegšanai tikpat efektīvā līmenī nav iespējams piemērot citus alternatīvus mehānismus.¹²

Konkurences risku novērtējuma fāzē Konkurences padome veic kapitālsabiedrības sniegto pakalpojumu ietekmes uz konkurenci novērtējumu, tai skaitā vēršot publiskās personas uzmanību uz konkurences neitralitātes apsvērumiem.¹³ Atbilstoši Konkurences padomes nostiprinātajai praksei papildpakalpojumu sniegšana ir pieļaujama tikai tad, ja tie 1) būtiski neietekmē konkurenci tirgū; 2) ir racionāli un cieši saistīti ar pamatpakalpojumu; 3) nodrošina resursu lietderīgu izmantošanu un 4) nav saistīti ar būtisku investīciju veikšanu.¹⁴ Tomēr Konkurences padome uzsver, ka minētie četri nosacījumi ir tikai ekonomiskā izvērtējuma sastāvdaļa un tie neatceļ VPIL 88. panta pirmajā daļā noteikto kritēriju iestāšanās nepieciešamību. Pretrunas pastāvēšanas gadījumā vienmēr esot dodama priekšroka VPIL noteiktajiem kritērijiem.¹⁵

Ievērojot iepriekš minēto, ekonomiskā izvērtējuma rezultātā izvirzītie secinājumi ir sekundāri, jo tie jebkurā gadījumā ir jāsaskaņo ar VPIL 88. panta otrās daļas juridisko novērtējumu. Tas nozīmē, ka, gadījumā, ja attiecīgais papildpakalpojums neatbilst VPIL 88. panta pirmās daļas formālajiem kritērijiem, tā sniegšana nebūtu pieļaujama pat tad, ja papildpakalpojuma radītā ietekme uz konkurenci ir šķietami maznozīmīga.

¹⁰ Konkurences padomes 02.09.2022. atzinums Nr. 1.7-2/1170, 5. lpp. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/10196/download?attachment> [aplūkots 24.03.2025.]

¹¹ Konkurences padomes 03.12.2021. atzinums Nr. 1.7-2/1550, 5. lpp. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/10782/download?attachment> [aplūkots 24.03.2025.]

¹² Konkurences padomes 23.01.2024. atzinums Nr. 1.7-2/85, 8. lpp. Pieejams: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240122_kvds_preilu-saimnieks-lidzdalibas-izvertejums.pdf [aplūkots 24.03.2025.]

¹³ Sk., piemēram, Konkurences padomes 20.05.2022. atzinums Nr. 1.7-2/453, 2. lpp. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/10193/download> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁴ Konkurences padomes 23.01.2024. atzinums Nr. 1.7-2/85, 11. lpp. Pieejams: https://www.kp.gov.lv/sites/kp/files/media_file/20240122_kvds_preilu-saimnieks-lidzdalibas-izvertejums.pdf [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁵ Turpat.

2.2. Juridiskā novērtējuma posms

Juridiskā novērtējuma posms ir Konkurences padomes atzinuma sniegšanas funkcijas centrālais jautājums, kurā tiek sniegta atbilde uz to, vai kapitālsabiedrības sniegtie pakalpojumi atbilst tirgus nepilnības vai stratēģiskas nozīmes apstākļiem.

Autora ieskatā, Konkurences padome savā atzinumu sniegšanas praksē ir sniegusi nepamatotu VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriju tālākveidošanu, konstatējot, ka “stratēģiski svarīgus pakalpojumus noteiktos gadījumos ir iespējams sniegt arī privātajiem tirgus dalībniekiem, līdz ar to publiskajām personām ir nepieciešams ne tikai atzīt konkrētu pakalpojumu par stratēģiski svarīgu, bet arī ir nepieciešams veikt tirgus izpēti, tādējādi pamatojot iespējamās tirgus nepilnības pastāvēšanu [...]”¹⁶

Abstrahējoties no VPIL 88. panta gramatiskās interpretācijas un apstākļa, ka norma paredz nepieciešamību izpildīties tikai vienam no minētajiem kritērijiem, norādāms, ka ģenerālklausulu aizpildīšana ar saturu parasti atrodas iestāžu rīcības brīvības sfērā. Izņēmuma gadījumos, kad ģenerālklausulu aizpildīšana prasa pietiekami lielu politiskās izšķiršanās vai zinātniskās prasmes līmeni, tā atrodas iestādes novērtējuma brīvības sfērā. Novērtējuma brīvības pastāvēšanas gadījumā pat tiesas pilnvaras aprobežojas tikai ar acīmredzamu būtisku procesuālo pārkāpumu vai kļūdu konstatāciju. Atbilstoši Augstākās tiesas atziņām, “Lai atzītu, ka iestādei ir novērtējuma brīvība, ir arī jākonstatē, ka no tiesību normas pietiekami skaidri izriet likumdevēja griba paredzēt iestādei novērtējuma brīvību un ka novērtējuma brīvības noteikšanai pastāv objektīvi iemesli”¹⁷.

Par likumdevēja nodomu piešķirt publiskajām personām novērtējuma brīvību VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriju aizpildīšanā ar saturu varētu liecināt esošais VPIL 88. panta trešajā un ceturtajā daļā ietvertais regulējums, kas paredz Ministru kabinetam un pašvaldībām ekskluzīvu kompetenci ar ārēju normatīvu aktu identificēt konkrētus tirgus nepilnības apstākļus vai stratēģiski svarīgos sektorus. Lai arī šobrīd trešajā un ceturtajā daļā ietvertais regulējums praksē gandrīz vai pat pilnībā netiek īstenots, turklāt ir apšaubāma tā reālā praktiskā nozīme, attiecīgā tiesību norma jebkurā gadījumā liecina par likumdevēja sistēmisko mērķi.

Savukārt par objektīviem iemesliem, kā to konsekvēnti norāda Augstākā tiesa, varētu būt uzskatāmi gadījumi, kad ģenerālklausulas aizpildīšanai ar saturu “ir nepieciešams komplekss novērtējums, kas ir balstīts uz nejuridiskiem standartiem vai politiskām vērtībām, un [...] lēmumu pieņem koleģiāla institūcija, kas sastāv, piemēram, no dažādu specialitāšu ekspertiem vai sabiedrības grupu pārstāvjiem”¹⁸. Autors ieskatā, neviens no VPIL 88. panta pirmajā daļā ietvertajiem līdzdalības pamatiem nav pakļauts juridiski objektīvi novērtējamiem kritērijiem, bet gan politiskām vērtībām un nejuridiskiem standartiem. Turklāt lēmumu par kapitālsabiedrības dibināšanu atbilstoši Augstākās tiesas atziņai pieņem koleģiālas institūcijas – Ministru kabineta vai pašvaldību domes. Tādējādi izdarāms likumsakarīgs secinājums, ka Ministru kabinetam un pašvaldību domēm piemīt novērtējuma brīvība jautājumā

¹⁶ Konkurences padomes 04.07.2023. atzinums Nr. 1.7-2/795, 3. lpp. Pieejams: <https://www.kp.gov.lv/lv/media/11235/download?attachment> [aplūkots 24.03.2025.]

¹⁷ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 31.03.2022. spriedums lietā Nr. SKA-6/2022, 10. p. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8478>

¹⁸ Turpat.

par to, kā aizpildīt nenoteiktā satura jēdzienus “tirgus nepilnība”, “stratēģiski svarīgi ipašumi” un “stratēģiski svarīga prece un pakalpojums”.

Augstākā tiesa ir konstatējusi, ka “jautājumā, vai principā šādu pakalpojumu izpildi nodot tirgum vai tos nodrošināt pašas spēkiem, publiskai personai ir plaša rīcības brīvība, kas balstās politiski definētos mērķos un apsvērumos, kas var būt atkarīgs no tā, cik sociāli orientētu politiku tā īsteno. Tādēļ **kontrolē pār šādu izšķiršanos un rīcību nepakļaujas tiesību kritērijiem un tādējādi – tiesas ietekmei**”¹⁹. Augstākās tiesas atziņa lietā Nr. SKA-0079-14 pilnīgi pamatoti raksturo VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriju politisko dabu. Ņemot vērā to, ka 88. panta pirmās daļas kritēriju juridiskā uzraudzība nav pakļauta pat tiesas kontrolei, tad *argumentum a fortiori* tai, autora ieskatā, vēl jo vairāk nevajadzētu būt pakļautai Konkurences padomes uzraudzībai.

3. Konkurences neitralitāte un citi uzlabojumi kapitālsabiedrību uzraudzības modelī

Atšķirībā no iespaidīgajiem atzinumu sniegšanas kapacitātes rādītājiem Konkurences padome kopš konkurences neitralitātes funkcijas implementēšanas 2020. gadā nav ierosinājusi nevienu administratīvo procesu par konkurences neitralitātes pārkāpumu izmeklēšanu. Laikā no 2020. līdz 2024. gadam Konkurences padome ir virzījusi tikai 17 pārrunu procedūras, kas ir vērstas uz iespējamu pārkāpumu novēršanu sarunas ceļā pirms administratīva procesa ierosināšanas (*competition advocacy*).²⁰

Kā viens no iespējamajiem šīs statistikas faktoriem, autora ieskatā, ir tieši pārlieku ierobežojošais VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriju uzraudzības tiesiskais regulējums, ko papildina Konkurences padomes atzinumi un normu interpretācija. Ievērojot to, ka VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriju pārkāpums nerada automātisku pamatu prezumpcijai, ka ir tikusi pārkāpta konkurences neitralitāte, ir nepieciešams pārvērtēt esošo Konkurences padomei piešķirto funkciju tvērumu. Konkurences padomes funkcijas nedrīkst būt visaptverošas, tām ir jābūt vērstām uz konkurences neitralitātes uzraudzību, nevis politiska satura kritēriju juridisku izvērtēšanu. Tādējādi ir nepieciešams atteikties no VPIL 88. panta otrajā daļā noteiktās Konkurences padomes atzinumu sniegšanas funkcijas, vienlaikus stiprinot Konkurences padomes iesaisti aktīvākā konkurences neitralitātes principu uzraudzībā.

Papildus iepriekš minētajiem apsvērumiem ir nepieciešams pārvērtēt līdz šim vadošo kapitālsabiedrību uzraudzības koncepciju, kuras pamatā ir uzskats, ka publisko personu komercdarbība kropļo konkurenci. Autors ieskatā, publisko personu kapitālsabiedrību uzraudzības modeļa pilnveidošanas iespējas ir meklējamas arī citu normatīvo aktu uzlabošanas procesā, piemēram, implementējot diversificētas no Pārvaldības likuma izrietošās kapitālsabiedrību uzraudzības prasības atkarībā no kapitālsabiedrību segmentācijas pēc finansējuma avotiem (Pārvaldības likuma 24.¹ pants), maksimāli pakļaujot komerciāli orientētās kapitālsabiedrības vispārējā Komerclikuma noteikumiem.

¹⁹ Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 29.12.2014. spriedums lietā Nr. SKA-0079-14, 16. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/4425>

²⁰ Konkurences padomes publikācijas un pārskati. Pieejami: <https://www.kp.gov.lv/lv/publikācijas-un-pārskati> [aplūkoti 24.03.2025.]

Kopsavilkums

1. Konkurences padomei ir divas publisko personu kapitālsabiedrību uzraudzības funkcijas – atzinumu sniegšana par kapitālsabiedrību darbības atbilstību VPIL 88. panta pirmajai daļai un konkurences neitralitātes uzraudzība.
2. Atzinumu sniegšanas funkcija aizņem ievērojamu Konkurences padomes kapacitāti, sniedzot vidēji 83 atzinumus gadā. Atzinumos ir nepamatoti tālākveidoti VPIL 88. panta pirmās daļas kritēriji, atsevišķos gadījumos konstatējot nepieciešamību stratēģiski svarīgu pakalpojumu sniegšanas gadījumā pastāvēt arī tirgus nepilnības apstākļiem.
3. “Tirgus nepilnības” un “stratēģiskas nozīmes” ģenerālklausulu aizpildīšana ar saturu ir pakļauta politiskiem kritērijiem, kā arī Ministru kabineta un pašvaldību domju novērtējuma brīvībai. Tādējādi ir nepieciešams atteikties no Konkurences padomes atzinumu sniegšanas funkcijas par publisko personu kapitālsabiedrību darbības atbilstību VPIL 88. panta pirmās daļas kritērijiem.
4. Konkurences padome nav ierosinājusi nevienu administratīvo lietu par konkurences neitralitātes pārkāpumiem. Atsakoties no Konkurences padomes atzinumu sniegšanas funkcijas, vienlaikus ir nepieciešams stiprināt iestādes iesaisti konkurences neitralitātes uzraudzībā.

INFORMĀCIJAS IEGŪŠANA ADMINISTRATĪVĀ PĀRKĀPUMA PROCESĀ

OBTAINING INFORMATION IN ADMINISTRATIVE OFFENCE PROCEEDINGS

Kaspars Ķikuts, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes absolvents

Summary

The article is dedicated to discussion of the specific characteristics of information gathering and the problematic issues that administrative offense process participants encounter in practice. The author analyses the practices of institutions and the legal framework regarding the acquisition of information from natural persons and private law legal entities, as well as suggests possible solutions to certain problems identified in practice.

Atslēgvārdi: administratīvās atbildības likums, administratīvo pārkāpumu tiesības, informācijas iegūšana, aptauja, pratināšana, informācijas pieprasīšana

Keywords: Law on Administrative Liability, laws of administrative offences, obtaining of information, survey, questioning, requesting of information

Ievads

Informācijas iegūšanai ir būtiska nozīme administratīvo pārkāpumu procesā (turpmāk – Process), jo ne vienmēr ar sākotnēji iegūtajām ziņām par iespējamu administratīvo pārkāpumu ir pietiekami, lai pierādītu administratīvā pārkāpuma esību vai neesību, kā arī citus apstākļus, kam ir nozīme administratīvā pārkāpuma lietas pareizā izlemšanā. Attiecīgi ir ļoti svarīgi, lai informācijas iegūšana Procesā noritētu tiesiski un iegūtās ziņas par faktiem būtu ticamas un pieļaujamas kā pierādījumi, bet tajā pašā laikā Process noritētu ātri un pēc iespējas vienkāršāk.

Informācijas iegūšanas procesuālās īpatnības Procesā var atšķirties atkarībā no subjekta (fiziska persona, privāto tiesību juridiskā persona, publisko tiesību juridiskā persona), no kura ziņas ir jāiegūst, proti, amatpersonai, kura ir kompetenta veikt Procesu, attiecībā pret dažādiem subjektiem jāpiemēro dažādas informācijas iegūšanas procedūras.

Rakstā tiek aplūkotas atsevišķas informācijas iegūšanas īpatnības un problemātiskie jautājumi, ar ko praksē nākas saskarties Procesa veicējiem, iegūstot informāciju no privātpersonām.

1. Informācijas iegūšana no fiziskas personas

Informācijas iegūšana no fiziskām personām ir viens no biežākajiem veidiem, kā amatpersona Procesā nodrošina pierādījumus, proti, ziņas par faktiem, kuras izmanto, lai pierādītu administratīvā pārkāpuma esamību vai neesamību.

Fiziskas personas, no kurām kompetentās iestādes amatpersona iegūst informāciju, Procesā var būt gan procesa dalībnieka statusā (pie administratīvās atbildības saucamā persona, cietuša, aizskartās mantas īpašnieks), gan citas personas statusā (liecinieks, eksperts).

Vienlaikus Procesā ziņas par pierādīšanas priekšmetā ietilpstošajiem faktiem var tikt pieprasītas un iegūtas arī no fiziskām personām, kuras neatbilst nevienam no iepriekš norādītajiem procesuālajiem statusiem, bet, autora ieskatā, daļēji būtu pielīdzināmas liecinieka statusā esošai personai. Šādas daļēji lieciniekam pielīdzināmas personas ir fiziskas personas, kuras pirms Procesas uzsākšanas amatpersona ir aptaujājusi sākotnēji iegūto ziņu pārbaudes procesā, vai fiziskas personas, no kurām amatpersona izprasījusi informāciju, pamatojoties uz kādā no speciālajos (nozaru) likumos vai citos normatīvajos aktos noteiktajām informācijas pieprasīšanas tiesībām. Pēc būtības šīs personas arī sniedz ziņas (liecina), tomēr neiegūst visas lieciniekam piemētošās tiesības un pienākumus.

1.1. Informācijas iegūšana, veicot izmeklēšanas darbības

Fiziskas personas kā informācijas avota būtiskākā īpatnība ir tā, ka tas ir vienīgais subjekts, kurš ziņas par faktiem var sniegt aptaujas un pratināšanas laikā, sniedzot liecības un paskaidrojumus.

Praksē neskaidrības saistībā ar liecībām no fiziskām personām nereti rodas tādēļ, ka Administratīvās atbildības likumā¹ (turpmāk – AAL) izmeklēšanas darbību, tostarp aptaujas un pratināšanas, veikšanas kārtība nav precīzi regulēta atšķirībā no kriminālprocesa, kur izmeklēšanas darbības ir salīdzinoši detalizēti aprakstītas. Piemēram, pratināšanas kārtība Kriminālprocesa likumā² ir noteikta desmit pantos ar vairākām daļām, iekļaujot detalizētu vispārējo regulējumu un regulējumu, kas piemērojams atsevišķi dažādiem subjektiem, savukārt AAL pratināšana ir aprakstīta vienā pantā ar divām īsām daļām. Šāds skops regulējums raisa virkni neskaidrību un jautājumu amatpersonām, kurām tas praktiski jāpiemēro informācijas iegūšanai Procesā. Arī Latvijas Republikas tiesībsargs jau 2022. gada pētījumā par AAL darbību secināja, ka starp iestādēm pastāv atšķirīgas AAL normu izpratnes un interpretācijas.³

Jādomā, kā tiesību normu izpratnē un vienveidīgā interpretācijā varētu palīdzēt tiesu prakse administratīvo pārkāpumu lietās, kuras uzsāktas un izskatītas saskaņā ar AAL regulējumu, tomēr piekļuve šiem tiesu prakses materiāliem ir ierobežota, jo nav publiski brīvi pieejami pirmās instances tiesu un apelācijas instances tiesu nolēmumi administratīvo pārkāpumu lietās, kurās Process uzsākts un veikts saskaņā AAL normām. Tiesu administrācija norāda, ka problēma ir apzināta un plānotais

¹ Administratīvās atbildības likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2018. [09.11.2023. red.]

² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005. [02.11.2023. red.]

³ Latvijas Republikas tiesībsargs. Administratīvās atbildības likuma darbība, 19. lpp. Pieejams: <https://www.tiesibsargs.lv/wp-content/uploads/2023/01/administrativas-atbildibas-likuma-darbiba.pdf> [aplūkots 24.03.2024.]

termiņš nolēmumu publiskas pieejamības nodrošināšanai ir 2024. gada nogale⁴, bet faktiski šī problēma arī 2025. gada sākumā joprojām nav atrisināta.

Viens no problemātiskajiem jautājumiem ir par liecības pieņemšanu attālinātā veidā, telefoniski vai ar e-pasta starpniecību. Piemēram, *Mg. iur.* Natālija Laveniece-Straupmane savā viedokļrakstā ir paudusi, ka liecību pieņemšana telefoniski nebūtu pieļaujama, norādot, ka šāda procesa gaita neatbilst AAL procesuālajai kārtībai, proti, “[...] amatpersona pa telefonu uzdod transportlīdzekļa īpašniekam jautājumu par to, kura persona novietoja transportlīdzekli neatļautā vietā. Faktiski persona tiek pratināta, nepārbaudot personas identitāti, kā arī nebrīdinot liecinieku par viņa tiesībām atteikties no liecināšanas, un nebrīdinot viņu par kriminālatbildību, tādējādi pārkāpjot AAL noteikto pratināšanas procesuālo kārtību”⁵. Var nojaust, ka šāds viedoklis radies, vērtējot amatpersonas veiktās izmeklēšanas darbības tikai kā pratināšanu, neaplūkojot iespēju, ka informācija varēja tikt prasīta aptaujas veidā. Var arī piekrist, ka AAL konkrēti nav noteikts, ka liecības varētu iegūt aptaujas veidā pa telefonu vai rakstiski. Tomēr AAL arī nenoteic, ka aptauja veicama tikai klātbūtnē vai tikai mutvārdos. Aplūkojot aptaujas gaitā iegūstamās informācijas apjomu un detalizācijas pakāpi, secināms, ka aptaujas veikšana neprasa obligātu aptaujājamās personas fizisku klātbūtni, jo nebūtu samērīgi tērēt lielus iestādes resursus, lai noskaidrotu šādu zemās detalizācijas pakāpes informāciju. Tas būtu pretrunā AAL 32. pantā minētajam Procesuālās ekonomijas principam – procesuālās ekonomijas principam, kurš paredz, ka amatpersona, augstāka amatpersona un tiesa (tiesnesis) izvēlas un veic procesuālās darbības tā, lai nodrošinātu Procesuālās ekonomijas sasniegšanu pēc iespējas ātrāk un ekonomiskāk. Uz nepieciešamību veikt Procesuālās ekonomijas Administratīvās atbildības likumprojekta pieņemšanas gaitā norādīja arī tā brīža iekšlietu ministrs Rihards Kozlovskis, iesniedzot Saeimas Juridiskajai komisijai priekšlikumu iekļaut AAL procesuālās ekonomijas principa atrunu, kā pamatojumu norādot, ka: “[...] Likumprojektā pie atsevišķām procesuālajām darbībām ir iestrādāti nosacījumi, ka tās veicamas nekavējoties, pēc iespējas ātrāk utt., bet šiem nosacījumiem būtu jāattiecas uz visu procesu kopumā. Turklāt iestādei būtu jāizvēlas arī ekonomiskākie procesa īstenošanas risinājumi mērķa sasniegšanai”⁶. AAL skaidrojumos arī ir atrodama atziņa, ka aptauju var veikt, personiski tiekoties ar liecinieku vai telefoniski, vai e-pasta sarakstē.⁷ Turklāt uz apstākli, ka izmeklēšanas darbības var tikt veiktas arī attālināti, netieši norāda AAL 78. panta trešās daļas pēdējais teikums, kur norādīts, ka persona, kura piedalās procesuālās darbības veikšanā, procesuālās darbības protokolu neparaksta, ja tā procesuālajā darbībā piedalās attālināti.

⁴ Tiesu administrācijas 07.03.2004. vēstule Nr. 1-18.2/132 “Par nolēmumu pieejamību administratīvo pārkāpumu lietās”.

⁵ Laveniece-Straupmane N. Kādam jābūt administratīvā pārkāpuma procesam lietās par transportlīdzekļa novietošanu apstādījumos. Pieejams: <https://juristavards-lv.datubazes.lanet.lv/eseja/278628-kadam-ja-but-administrativa-parkapuma-procesam-lietas-par-transportlīdzekļa-novietosanu-apstadijumos/> [aplūkots 14.01.2024.]

⁶ Iekšlietu ministrijas vēstule Saeimas Juridiskajai komisijai “Par priekšlikumiem likumprojektam “Administratīvo pārkāpumu procesa likums” (Nr. 16/Lp12). Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS12/SaeimaLIVS12.nsf/0/22C3213794B56261C22580AB004B246C?OpenDocument> [aplūkots 04.12.2023.]

⁷ Ziemeļe M. 14. nodaļa. Izmeklēšanas darbības. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2020, 344. lpp.

Pieminēšanas vērtā ir arī diskusija par personas pašrocīgi uzrakstītas un iesniegtas liecības pieļaujamību Procesā. Praksē atsevišķos gadījumos no personām bez klātbūtnes pašrocīgi uzrakstītas liecības tiek pieņemtas.⁸ AAL komentāros norādīts, ka administratīvā pārkāpuma procesā liecības iegūstamas, veicot izmeklēšanas darbības – aptauju un pratināšanu. Turklāt saskaņā ar AAL normām liecības sniedzamas tikai mutiski.⁹ Autors gan šādam komentāram nepiekrīt un šādus nosacījumus AAL normās neatrod. AAL 97. panta pirmā daļa noteic, ka par pierādījumu var būt ziņas par faktiem, ko persona sniedz savā liecībā par Procesā pierādāmajiem apstākļiem, bet imperatīvi nenoteic, ka šī liecība sniedzama tikai pratināšanas vai aptaujas laikā un tikai mutiski. Doktrīnā ir atrodams skaidrojums, ka procesuāltiesiskais valsts iestāžu padotības tiesībām aspekts prasa, lai iestādes kompetence būtu pozitīvi noteikta ar normatīvu aktu, savukārt materiāltiesiskajā aspektā ir pietiekoši, ja iestādes rīcība nav pretrunā ar tiesību normām, proti, ar normatīvajiem aktiem vai vispārējiem tiesību principiem.¹⁰ Attiecīgi apstāklis, ka personas pašas rakstītas liecības nav minētas AAL, pats par sevi neliedz amatpersonām tādas pieņemt un vērtēt šajās liecībās sniegtās ziņas par faktiem kā pierādījumu. Turklāt AAL 50. panta pirmās daļas 3. punktā lieciniekam ir noteikta tiesība pieprasīt iespēju liecību uzrakstīt pašrocīgi valodā, kurā viņš spēj sazināties. Arī citu Eiropas valstu administratīvo pārkāpumu tiesībās tiek pieļauta liecību sniegšana rakstveidā, piemēram, Lietuvas Republikas Administratīvo pārkāpumu kodeksa¹¹ 583. panta 3. punkts nosaka liecinieka tiesības pašam uzrakstīt savas liecības, savukārt Polijas Republikas Administratīvā pārkāpuma procesa kodeksa¹² 40. panta pirmā daļa noteic, ka, ja persona, kuru nopratina, to pieprasa, tad tiek pieņemta tās rakstiska liecība.

Arī kriminālprocesā tiek pieļauta personas pašas uzrakstīta liecība, proti, Kriminālprocesa likuma 131. panta pirmajā un otrajā daļā norādīti trīs liecību veidi:

- 1) pratināšanā sniegtās ziņas par faktiem;
- 2) aptaujā sniegtās ziņas par faktiem;
- 3) izmeklēšanas iestādei, prokuratūrai vai tiesai adresēts personas pašas uzrakstīts un parakstīts ziņojums, iesniegums vai paskaidrojums par noziedzīgu nodarījumu, konkrētiem faktiem vai apstākļiem.

Neskatoties uz to, ka AAL iespējamie liecību veidi nav izsmēloši uzskaitīti, kā tas ir Kriminālprocesa likumā, nav pamata liecību iegūšanas veidus aprobežot tikai ar izmeklēšanas darbībām, kurās tiek iegūtas mutvārdu liecības. Nav loģiski, ka kriminālprocesā par pierādījumu tiek pieļautas personas pašas uzrakstītas ziņas par pierādīšanas priekšmetā ietilpstošajiem faktiem, bet Procesā, kurā tiek izmeklēti

⁸ Reģionālās pašvaldības policijas Kekavas novada pārvaldes 08.10.2022. uzsāktā administratīvā pārkāpuma procesa lieta Nr. 2147800375322 [nav publicēta]

⁹ Strada-Rozenberga K. 13. nodaļa. Pierādīšana. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2020, 333. lpp.

¹⁰ Levits E. 14. panta komentārs. Grām.: Administratīvā procesa likuma komentāri. A un B daļa. Briede J. (zin. red.) Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 197. lpp.

¹¹ Lietuvas Republikos administracinių nusižengimų kodeksas [Lietuvas Republikas Administratīvo pārkāpumu kodekss]. Pieņemts 25.06.2015. [28.03.2024. red.]. Pieejams: <https://www.e-tar.lt/portal/en/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b> [aplūkots 05.04.2024.]

¹² Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia [Polijas Republikas Administratīvo pārkāpumu procesa kodekss]. Pieņemts 24.08.2001. Pieejams: <https://lexlege.pl/kodeks-postępowania-w-sprawach-o-wykroczenia/> [aplūkots 27.03.2025.]

tiesību normu pārkāpumi ar mazāku sabiedrisko bīstamību, tas nebūtu pieļaujams. Augstākā tiesa ir norādījusi, ka: “[...] iestādes rīcībai ir jāatbilst tiesību normām. Tomēr šajā sakarā jāatceras, ka tiesību normas ir gan rakstītās tiesību normas, gan nerakstītās tiesību normas (tiesību principi). Tas, ka iestādes rīcības pamats nav tiešā tekstā noteikts rakstītajās tiesību normās, nenozīmē, ka tādad iestāde var atturēties no attiecīgajā situācijā nepieciešamas un adekvātas rīcības”¹³.

Nemot vērā norādīto, autors secina, ka par personas liecību Procesā var tikt uzskatītas arī tādas ziņas par faktiem, ko liecinošā persona pašrocīgi uzrakstījusi un iesniegusi, jo īpaši, ja pastāv objektīvi apstākļi, kādēļ liecību nevar sniegt mutvārdos.

1.2. Informācijas iegūšana ar informācijas pieprasījumiem

Papildus AAL noteiktajām izmeklēšanas darbībām, lai iegūtu informāciju no fiziskām personām, amatpersonas nereti Procesā izmanto informācijas pieprasījumus. Informācijas pieprasījumi AAL tiešā veidā netiek regulēti, tomēr tas nenozīmē, ka tie nav pieļaujami. Judikatūrā atrodama atziņa: “Lietas apstākļu noskaidrošanai nav vienmēr vajadzīgs ierosināt kriminālprocesu vai Procesu, izmantot līdzekļus, kas visbūtiskākajā veidā ietiecas personas pamattiesībās [...]. Faktu pārbaudei tiesību aizsardzības iestāde var izmantot pamattiesības mazāk ierobežojošus līdzekļus – iegūt paskaidrojumus no personām, pieprasīt un vākt informāciju par faktiem no dažādām personām, iestādēm, iestāžu vestajiem reģistriem u. tml. Informācijas iegūšanas tiesības ir neatņemama daļa no valsts pārvaldes iestādes funkciju izpildes nepieciešamām tiesībām.”¹⁴

Informācijas pieprasījumiem ir būtiska nozīme, lai pārbaudītu iestādē saņemtās ziņas pirms Procesa uzsākšanas, jo AAL noteiktās izmeklēšanas darbības ir pieļaujams veikt tikai pēc Procesa uzsākšanas.¹⁵ AAL 117. panta pirmā un otrā daļa noteic, ka amatpersona, iegūstot ziņas par iespējamu administratīvo pārkāpumu, ja nepieciešams, normatīvajos aktos noteiktās kompetences ietvaros pārbauda šīs ziņas. Šāda ziņu pārbaude ir nepieciešama, lai amatpersona varētu pieņemt pamatotu lēmumu par Procesa uzsākšanu, par atteikumu uzsākt Procesu vai par materiālu pārsūtīšanu pēc piekritības.

Iestādē saņemto ziņu pārbaudē iestādes amatpersonai ir pienākums izvērtēt:

- 1) vai saņemtās ziņas ir ticamas – ziņām jābūt ticamām, bet tām nav jābūt pierādītām;¹⁶
- 2) vai saņemtās ziņas norāda uz iespējamu administratīvo pārkāpumu – personas prettiesiska, vainojama rīcība (darbība vai bezdarbība), par kuru likumā vai pašvaldību saistošajos noteikumos paredzēta administratīvā atbildība un par šo rīcību nav paredzēta kriminālatbildība;

¹³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 26.04.2019. spriedums lietā Nr. SKA-262/2019 (A420139316), 7. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5831> [aplūkots 20.02.2024.]

¹⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 28.11.2016. spriedums lietā Nr. SKA-1289/2016 (A420327714), 9. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5612> [aplūkots 20.02.2024.]

¹⁵ Laveniece-Straupmane N. 15. nodaļa. Administratīvā pārkāpuma procesa uzsākšana. Grām.: Administratīvo pārkāpumu tiesības. Administratīvās atbildības likuma skaidrojumi. Sagatavojis autoru kolektīvs. E. Danovska un G. Kūtra zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 382. lpp.

¹⁶ Turpat.

- 3) vai konkrētā iespējamā Procesā veikšana un izskatīšana saskaņā ar nozaru likumiem vai pašvaldību saistošajiem noteikumiem ir šo ziņu saņēmēju amatpersonas kompetencē;
- 4) vai nepastāv AAL 119. pantā noteiktie Procesu nepieļaujošie apstākļi;
- 5) vai konkrētajā gadījumā Procesā veikšana ir lietderīga – administratīvo pārkāpumu tiesībās nepastāv Procesā obligātuma princips, proti, nav nepieciešams sodīt katru, kurš izdarījis pārkāpumu. Katrā konkrētā gadījumā jāvērtē Procesā lietderības apsvērumi¹⁷.

Saņemto ziņu pārbaude Procesā pēc būtības ir identiska resoriskajai pārbaudei kriminālprocesā. Kriminālprocesa likuma 373. panta trešajā daļā norādīts, ka ar resorisko pārbaudi saprot valsts iestādes un tās amatpersonu veiktu pārbaudi attiecībā uz iespējamu likuma pārkāpumu, izmantojot šīs iestādes darbību regulējošajā likumā noteiktās pilnvaras, kas nav kriminālprocesuālās pilnvaras. Likuma “Par policiju”¹⁸ 14.¹ panta otrās daļas regulējums resoriskās pārbaudes ietvaros pieļaujamo darbību apjomu sašaurina vēl vairāk, nosakot, ka resoriskās pārbaudes procesā policijas darbiniekam nav tiesību veikt darbības, kas īstenojamas tikai kriminālprocesā vai Procesā.

Vienlaikus iestāžu amatpersonas tiesības kompetences ietvaros pieprasīt un saņemt informāciju praksē nereti izmanto arī jau uzsāktā Procesā, lai gan šādos gadījumos nav šķēršļu informāciju iegūt, izmantojot izmeklēšanas darbības. Kopumā vērtējot, šāda prakse nav pretrunā AAL 93. pantā noteiktajiem pierādījumu pieļaujamības nosacījumiem, jo minētā tiesību norma citstarp noteic, ka ziņas par faktiem, kuras amatpersonas ieguvušas, īstenojot likumā noteiktās kontroles un uzraudzības funkcijas, ir pieļaujams izmantot kā pierādījumus Procesā. Tajā pašā laikā AAL tiesību normas neregulē, kādam informācijas iegūšanas veidam ir dodama priekšroka, – izmeklēšanas darbībām vai informācijas pieprasījumiem.

Prevalējošā informācijas ieguves veida noskaidrošanā būtiski pievērst uzmanību atšķirībām atbildībā, kas var iestāties gadījumā, ja ziņas nepamatoti netiek sniegtas vai tiek sniegtas apzināti nepatiesas ziņas. Proti, personai, kurai Procesā piemērots liecinieka vai cietuša statuss, par nepamatotu atteikšanos liecināt vai par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu ir paredzēta kriminālatbildība saskaņā ar Krimināllikuma¹⁹ 300. panta pirmajā daļā norādīto noziedzīgo nodarījumu vai 302. pantā pirmajā daļā norādīto noziedzīgo nodarījumu, savukārt, nesniedzot informāciju, kas pieprasīta, pamatojoties uz speciālajos (nozaru) likumos vai citos normatīvajos aktos piešķirtajām tiesībām, fiziska persona saskaņā ar pastāvošo iestāžu praksi tiek saukta pie administratīvās atbildības (Ceļu satiksmes likuma²⁰ 51. panta astotā daļa vai Administratīvo sodu likuma par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā²¹ 3. pantā norādītie pārkāpuma sastāvi).

Turklāt saskaņā ar AAL 65. pantu personām, kas piedalās Procesā, var tikt piemērota procesuālā sankcija, ja tās nepilda AAL noteiktos pienākumus. Procesuālās sankcijas ir efektīvs tiesību instruments, lai stimulētu AAL 39. pantā minētās personas

¹⁷ Danovskis E. Administratīvās atbildības likuma pamatnoteikumu svarīgākās nostādnes. Jurista Vārds, 17.12.2019., Nr. 50/51/52 (1108/1109/1110), 29. lpp.

¹⁸ Likums “Par policiju”: LV likums. Pieņemts 04.06.1991. [18.12.2024. red.]

¹⁹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [20.10.2023. red.]

²⁰ Ceļu satiksmes likums: LV likums. Pieņemts 01.10.1997. [01.01.2025. red.]

²¹ Administratīvo sodu likums par pārkāpumiem pārvaldes, sabiedriskās kārtības un valsts valodas lietošanas jomā: LV likums. Pieņemts 07.05.2020. [10.12.2024. red.]

atbildīgi izturēties pret tām uzliktajiem pienākumiem, tostarp atsevišķos procesuālajos statusos, un pienākumu sniegt tiem zināmas ziņas par faktiem. Savukārt tām fiziskām personām, no kurām amatpersona ir pieprasījusi sniegt ziņas, īstenojot tai likumā noteiktās kontroles un uzraudzības funkcijas, nav piešķirams neviens no AAL 39. pantā minētajiem procesuālajiem statusiem, līdz ar to tām nevar piemērot nevienu no AAL 66. pantā norādītajām procesuālajām sankcijām.

Secināms, ka speciālajos (nozaru) likumos un citos normatīvajos aktos iestāžu amatpersonām piešķirtās tiesības iegūt informāciju no fiziskām personām būtu izmantojamas tikai tajos gadījumos, kad fiziskai personai, no kuras iegūstama informācija, Procesā nav noteikts neviens no procesuālajiem statusiem, kurā personai ir pienākums liecināt, vai arī informācija no fiziskas personas tiek pieprasīta pirms Procesas uzsākšanas, lai pārbaudītu saņemtās ziņas par iespējamu administratīvo pārkāpumu.

2. Informācijas iegūšana no privāto tiesību juridiskās personas

Procesā, lai noskaidrotu faktus, kam ir nozīme administratīvā pārkāpuma lietas pareizā izlemšanā, amatpersonām nereti ir nepieciešams iegūt informāciju, kas ir privāto tiesību juridiskās personas rīcībā. Lielākoties no privāto tiesību juridiskām personām iegūstamā informācija ir saistīta ar dažādos to rīcībā esošajos dokumentos ietvertu saturisko informāciju (ziņām par faktiem), tomēr var būt arī gadījumi, kad prasītā informācija nav dokumentēta, bet ir zināma tajā nodarbinātajām fiziskajām personām.

Privāto tiesību juridiskā persona Procesā, gluži kā fiziska persona, var būt klātesoša dažādos procesuālajos statusos (pie administratīvās atbildības saucamā persona, cietušais, aizskartās mantas īpašnieks). Saskaņā ar AAL 54. panta pirmo daļu privāto tiesību juridiskās personas vārdā uz likuma vai līguma pamata darbojas tās pārstāvis. Atbilstoši šī panta piektajā daļā noteiktajam pilnvarojums dod pārstāvim tiesības pārstāvamā vārdā izpildīt procesuālās darbības. Attiecīgi, ja privāto tiesību juridiskai personai ir noteikts kāds no iepriekš norādītajiem statusiem, tad amatpersona privāto tiesību juridiskās personas rīcībā esošo informāciju var iegūt ar tās pārstāvja sniegtajiem paskaidrojumiem vai liecībām.

Vienlaikus ir arī gadījumi, kad Procesā nepieciešams iegūt informāciju no privāto tiesību juridiskās personas, kurai Procesā nav piešķirts neviens no iepriekš minētajiem procesuālajiem statusiem.

Iestāžu praksē nav vērojama vienota pieeja, kādā kārtībā tiek iegūta informācija no privāto tiesību juridiskās personas, kurai nav noteikts neviens no iepriekš norādītajiem procesuālajiem statusiem. Atrodami gadījumi, kad privāto tiesību juridiskai personai tiek noteikts liecinieka statuss un uzdots pienākums sniegt tās rīcībā esošo informāciju.²² Sastopami arī gadījumi, kad privāto tiesību juridiskās personas rīcībā esošo ziņu sniegšanas (liecināšanas) pienākums tiek uzlikts konkrētās privāto

²² Jūrmalas pašvaldības policijas 28.04.2023. uzsāktā administratīvā pārkāpuma procesa lieta Nr. 29498005095723 [nav publicēta]; Ādažu novada pašvaldības policijas 16.11.2023. uzsāktā administratīvā pārkāpuma procesa lieta Nr. 21510000180523 [nav publicēta].

tiesību juridiskās personas amatpersonai, piemēram, valdes loceklim.²³ Papildus šiem gadījumiem izplatīts veids, kā tiek iegūtas nepieciešamās ziņas par faktiem no privāto tiesību juridiskās personas, kurai nav noteikts pie administratīvās atbildības saucamās personas, cietušā vai aizskartās mantas īpašnieka statuss, ir pieprasīt no privāto tiesību juridiskām personām rakstveida informāciju, izmantojot atsevišķos normatīvajos aktos amatpersonām piešķirtās tiesības.²⁴

Doktrīnā ir skaidrots, ka tikai fiziskai personai (cilvēkam) ir iespējams piešķirt liecinieka procesuālo statusu, jo tikai fiziska persona ir spējīga tieši uztvert informāciju ar saviem maņu orgāniem un to noraidīt tālāk.²⁵ Juridiskā persona, lai arī tai piešķirtas tādas pašas tiesības un pienākumi kā fiziskai personai, nespēj sniegt personīgi uztvertu informāciju.²⁶ Atrodams arī skaidrojums: "Juridiskas personas tiesību spējas mazliet atšķiras no fiziskas personas tiesību spējām. Juridiskai personai nevar piederēt tās tiesības, kas var piederēt tikai fiziskai personai pēc sava jēguma [...]"²⁷ Kriminālprocesa likuma komentāros par liecībām norādīts, ka liecības vienmēr ir personisks pierādījums.²⁸ Turklāt nepieciešams atzīmēt, ka juridiskās personas nevar būt par noziedzīga nodarījuma subjektiem,²⁹ attiecīgi tām nevar iestāties kriminālatbildība par apzināti nepatiesu liecību sniegšanu vai par nepamatotu atteikšanos no liecināšanas.

No iepriekš minētā izriet, ka, pat ja privāto tiesību juridiskās personas rīcībā ir kādas ziņas, kas jānoskaidro administratīvā pārkāpuma lietā, tai nevar tikt piešķirts liecinieka statuss pēc būtības, jo tā nespēj personiski uztvert un nodot informāciju.

Apšaubāms ir arī iestādes uzlikta pienākuma tiesiskums juridiskās personas rīcībā esošo informāciju liecinieka statusā sniegt kādai konkrētai juridiskās personas amatpersonai, pat ja šai amatpersonai no likuma vai citiem dokumentiem izriet tiesības pārstāvēt juridisko personu. Lai juridiskās personas amatpersona varētu liecināt, tai jābūt kādai subjektīvai sasaistei ar liecībā sniedzamajām ziņām, bet iestāde nav tiesīga uzlikt par pienākumu privāto tiesību juridiskās personas amatpersonai tikai tāpēc vien, ka viņai piemīt pārstāvības tiesības, pašai radīt šo subjektīvo sasaisti, proti, sākotnēji iegūt ziņas, lai tās vēlāk nodotu tālāk iestādei. Saskaņā ar AAL 50. panta otrās daļas 1. punktu lieciniekam ir pienākums liecināt par visu, kas viņam zināms saistībā ar konkrēto administratīvo pārkāpumu, bet lieciniekam nav noteikts pienākums iegūt (uzzināt) ziņas, lai tās tālāk nodotu amatpersonai. Uzliekot šādu pienākumu privāto tiesību juridiskās personas amatpersonai, iestāde netiešā veidā daļēji

²³ Rīgas valstspilsētas pašvaldības policijas 25.10.2020. uzsāktā administratīvā pārkāpuma procesa lieta Nr. 16078000094620 [nav publicēta]; Dabas aizsardzības pārvaldes Kurzemes reģionālās administrācijas 20.07.2023. uzsāktā administratīvā pārkāpuma procesa lieta Nr. 30002000055923 [nav publicēta].

²⁴ Rīgas valstspilsētas pašvaldības policijas 09.11.2023. uzsāktā administratīvā pārkāpuma procesa lieta Nr. 16084001136223 [nav publicēta].

²⁵ Ose D. Pierādījumi un pierādīšana civilprocesā. Promocijas darbs. Rīga, 2013, 122. un 123. lpp. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5139/23437-Daina_Ose_2013.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 17.01.2024.].

²⁶ Turpat, 120. lpp.

²⁷ Čakste K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 42. lpp.

²⁸ Strada-Rozenberga K. 131. pants. Liecības. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Zinātniska monogrāfija prof. Kristīnes Stradas-Rozenbergas zinātniskajā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 447. lpp.

²⁹ Krastiņš U. 2. nodaļa. Noziedzīgs nodarījums. Grām.: Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Pirmā daļa (I–VIII² nodaļa). Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 79. lpp.

pārliet pierādīšanas pienākumu uz šo personu, kas ir pretrunā AAL 89. panta pirmajā daļā noteiktajam, ka pierādīšanas pienākums Procesā ir iestādes amatpersonai.

Turklāt, pat ja iedomājamies, ka ir pieļaujama šāda daļēja pierādīšanas pienākuma pārlikšana uz privāto tiesību juridiskās personas pārstāvi, tad joprojām atklāts ir jautājums, kā rīkoties, ja privāto tiesību juridiskajai personai ir vairākas to pārstāvēt tiesīgās amatpersonas (piemēram, privāto tiesību juridiskās personas valde sastāv no vairākiem valdes locekļiem) vai, gluži pretēji, nav pieejama informācija par nevienu personu (piemēram, privāto tiesību juridiskajai personai kādu iemeslu dēļ nav rīcībspējīgas valdes), kurai būtu likumiskas vai līgumiskas tiesības pārstāvēt konkrēto privāto tiesību juridisko personu. Autora ieskatā, amatpersona, kura veic Procesu, nav tiesīga izvēlēties, kurš konkrēti likumiskais vai līgumiskais pārstāvis pārstāvēs privāto tiesību juridisko personu ziņu sniegšanā par faktiem, kas jānoskaidro administratīvā pārkāpuma lietā. Pašai privāto tiesību juridiskajai personai, kuras rīcībā ir konkrētā informācija, būtu jāizdara izvēle, kuram pārstāvim uzticēt informācijas sniegšanu, kas var būt noderīga administratīvā pārkāpuma lietas pareizā izskatīšanā.

Ņemot vērā iepriekš norādīto, visatbilstošākais veids, kā iegūt informāciju no privāto tiesību juridiskās personas, kurai nav noteikts neviens no procesuālajiem statusiem, kuros tās pārstāvis varētu sniegt liecības vai paskaidrojumus, ir pieprasīt rakstveida informāciju, izmantojot atsevišķos normatīvajos aktos amatpersonām piešķirtās tiesības.

Kopsavilkums

1. Administratīvā pārkāpuma procesā ir pieļaujama liecības pieņemšana attālinātā veidā, aptaujājot telefoniski vai ar e-pasta starpniecību.
2. Par personas liecību administratīvā pārkāpuma procesā var tikt uzskatītas arī tādas ziņas par faktiem, ko liecinošā persona pašrocīgi uzrakstījusi un iesniegusi, jo īpaši, ja pastāv objektīvi apstākļi, kādēļ šīs ziņas nevar sniegt mutvārdos.
3. Iestāžu amatpersonām normatīvajos aktos piešķirtās tiesības iegūt informāciju no privātpersonām administratīvā pārkāpuma procesā būtu izmantojamas tikai tajos gadījumos, kad personai, no kuras iegūstama informācija, administratīvā pārkāpuma procesā nav noteikts neviens no procesuālajiem statusiem, kurā ir pienākums liecināt, vai arī informācija personai tiek pieprasīta pirms administratīvā pārkāpuma procesa uzsākšanas iegūto ziņu par iespējamu administratīvo pārkāpumu pārbaudes nolūkos.
4. Informācijas ievākšanā no privāto tiesību juridiskām personām, kurām nav noteikts pie administratīvās atbildības saucamās personas, cietušā vai aizskartās mantas īpašnieka statuss, būtu jāizmanto informācijas pieprasījumi, nevis jānosaka liecinieka statuss privāto tiesību juridiskajai personai vai tās amatpersonai.

TIESĪBU TEORIJAS UN VĒSTURES AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

PRAKTISKĀS SASKAŅOTĪBAS PRINCIPS TIESĪBU NORMU PIEMĒROŠANAS PROCESĀ¹

PRINCIPLE OF PRACTICAL CONCORDANCE IN THE PROCESS OF THE APPLICATION OF LEGAL NORMS

Artūrs Šuspāns, *Mg. iur.*

Summary

This article examines the legal method called the principle of practical concordance. This legal method allows to resolve conflicts between competing general principles of law by ensuring that none is favored over another, thus granting all equal protection and its maximum effect. The principle of practical concordance, nevertheless, should be distinguished from other collision resolving legal method called the weighing and balancing method, as they aim for different outcomes. Despite their differences, the article demonstrates how both legal methods can be integrated within the Latvian legal system through sequential application.

Atslēgvārdi: praktiskās saskaņotības princips, vispārējo tiesību principu kolīzijas, vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metode, tiesību normu piemērošanas process

Keywords: principle of practical concordance, collisions of general principles of law, weighing and balancing general principles of law, process of the application of legal norms

Ievads

Vispārējo tiesību principu kolīziju risināšanas metode, kuru vācu valodā apzīmē kā *praktische Konkordanz* jeb praktiskās saskaņotības principu, Latvijas tiesiskajā sistēmā līdz šim nav plaši pētīta. Vienīgi asociētais profesors Jānis Pleps līdz šim ir pievērsies praktiskās saskaņotības principa analīzei un iederībai Latvijas Republikas Satversmes² (turpmāk – Satversme) sistēmā.³ Līdz ar to šā raksta mērķis ir izpētīt praktiskās saskaņotības principa saturu, kā arī izstrādāt vadlīnijas praktiskās saskaņotības principa piemērošanai Latvijas tiesiskajā sistēmā. Lai sasniegtu raksta mērķi, tiek izvirzīti trīs uzdevumi: 1) analizēt praktiskās saskaņotības principa saturu; 2) aplūkot

¹ Raksta pamatā ir autora maģistra darbs “Praktiskās saskaņotības principa saturs un piemērošana”, kas izstrādāts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē asociētā profesora *Dr. iur.* Jāņa Plepa vadībā.

² Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [aplūkots 17.03.2025.]

³ Pleps J. Satversmes iztulkošana. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2012, 223.–227. lpp.; Pleps J. Eiropas Savienības ietekme uz Latvijas tiesisko sistēmu. Jurista Vārds, 17.12.2024., Nr. 51/52 (1369/1370), 10.–18. lpp.

un izvērtēt praktiskās saskaņotības principa saistību ar vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodi; 3) konkretizēt praktiskās saskaņotības principa vietu tiesību normu piemērošanas procesā. Darbā ir izmantota salīdzinošā zinātniskās pētniecības metode, lai salīdzinātu praktiskās saskaņotības principa saturu ar vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodi. Savukārt deduktīvā zinātniskās pētniecības metode lietota, lai no vispārīgām tiesību doktrīnā paustām atziņām izdarītu konkrētus secinājumus par praktiskās saskaņotības principa piemērošanu.

1. Praktiskās saskaņotības princips

Praktiskās saskaņotības principa jēdziena nostiprinātāji tiesību doktrīnā ir Vācijas Federālās Konstitucionālās tiesas bijušais tiesnesis Konrāds Hese (*Konrad Hesse*, 1919–2005) un Šveices konstitucionālo tiesību zinātnieks Ričards Beimlins (*Richard Bäuml*, 1927–2022).⁴ R. Beimlins 1961. gadā pirmais radīja jēdzienu *praktische Konkordanz*.⁵ Savukārt tieši 1967. gadā K. Hese formulēja praktiskās saskaņotības principu,⁶ kādu to saprot arī mūsdienās: “Konstitucionāli aizsargātajām tiesiskajām interesēm ir jābūt savstarpēji saistītām tā, lai katru no tām būtu iespējams reāli īstenot. Kolīziju gadījumā nevienu no tiesiskajām interesēm nedrīkst īstenot uz otras rēķina, šīs vērtības sasteigti izsverot vai arī balstoties uz abstraktiem apsvērumiem.”⁷

Praktiskās saskaņotības princips nosaka tiesību piemērotājam konkrētā lietā sniegt individuālu un attiecīgajai situācijai atbilstošu vispārējo tiesību principu kolīziju risinājumu.⁸ Šis princips ir juridiskā metode, ar kuru risina vispārējo tiesību principu kolīzijas, abpusēji ierobežojot un savstarpēji saskaņojot kolidējošos vispārējos tiesību principus.⁹ Praktiskās saskaņotības principa piemērošanas rezultātā netiek piešķirta prioritāte kādam no kolidējošiem vispārējiem tiesību principiem, bet gan visiem vispārējiem tiesību principiem tiek nodrošināta vienāda aizsardzība un to maksimāla iedarbība.¹⁰

2. Vispārējo tiesību principu kolīziju risināšanas metodes

Praktiskās saskaņotības princips nav vienīgā vispārējo tiesību principu kolīziju risināšanas metode. Ne tikai Latvijas tiesiskajā sistēmā, bet arī ārvalstu juridiskajā

⁴ Fischer-Lescano A. Kritik der praktischen Konkordanz. Kritische Justiz, Vol. 41, No. 2, 2008, S. 169–171; Schladebach M. Praktische Konkordanz als verfassungsrechtliches Kollisionsprinzip. Eine Verteidigung. Der Staat, Vol. 53, No. 2, 2014, S. 267–268.

⁵ Schladebach M. 2014, S. 267–268; Fischer-Lescano A. 2008, S. 169–170.

⁶ Marauhn T., Ruppel N. Balancing Conflicting Human Rights: Konrad Hesse's Notion of “Praktische Konkordanz” and the German Federal Constitutional Court. In: Brems E. (ed.). Conflicts Between Fundamental Rights. Oxford: Intersentia, 2008, p. 278.

⁷ Hesse K. Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Neudruck der 20. Auflage. Heidelberg: C. F. Müller, 1999, S. 28.

⁸ Schladebach M. 2014, S. 278–279.

⁹ Robertson D. The Judge as Political Theorist: Contemporary Constitutional Review. Princeton: Princeton University Press, 2010, p. 331; Marauhn T., Ruppel N. 2008, p. 281.

¹⁰ Brems E. Introduction. In: Brems E. (ed.). Conflicts Between Fundamental Rights. Oxford: Intersentia, 2008, pp. 4–5; Robertson D. 2010, p. 331.

literatūrā vispārējo tiesību principu kolīzijas atzīts risināt ar svēršanas un līdzsvarošanas metodi.¹¹

Latvijas tiesību doktrīnā vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodes saturu ir konkretizējusi profesore Daiga Rezevska, norādot: “[...] ja ir radusies kolīzija starp principiem, jānosaka, kuram no tiem ir lielāks “svars” tieši attiecīgajā situācijā, ņemot vērā konkrētos sociālos, ekonomiskos, politiskos un citus konkrētās valsts apstākļus noteiktā brīdī. [...] Atrisinot principu kolīziju ar svēršanas un salīdzināšanas metodes palīdzību, tiek iegūts labākais iespējamais kompromiss.”¹²

Ar vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodi tiek iegūts “labākais iespējamais kompromiss”, kas pirmšķietami līdzinās praktiskās saskaņotības principa idejai. Līdz ar to jānoskaidro, vai starp praktiskās saskaņotības principu un vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodi pastāv atšķirības.

Viedokli, ka starp praktiskās saskaņotības principu un vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodi pastāv integrējošas attiecības, ir paudis gan profesors Roberts Aleksijs (*Robert Alexy*), gan profesors Matias Klāts (*Matthias Klatt*). R. Aleksijs praktiskās saskaņotības principu saista ar svēršanas un līdzsvarošanas (*balancing*) teoriju. R. Aleksija svēršanas un līdzsvarošanas teorija paredz noteikt, kuram no kolidējošiem principiem izskatāmajā lietā ir dodama priekšroka.¹³ Taču reizē R. Aleksijs iepriekš minēto saista ar praktiskās saskaņotības principa piemērošanu. R. Aleksijam vispārējo tiesību principu līdzsvarošana nenozīmē “visu vai neko”, bet gan pienākumu optimizēt principus. Tādējādi R. Aleksijs norāda, ka minētais atbilst prasībai piemērot praktiskās saskaņotības principu.¹⁴

Savukārt profesors M. Klāts minēto R. Aleksija ideju precizē. M. Klāts, atsaucoties uz K. Hesi, norāda, ka R. Aleksija izstrādātā svēršanas un līdzsvarošanas teorija ļauj kolidējošiem vispārējiem tiesību principiem sasniegt praktisko saskaņotību.¹⁵ Citiem vārdiem, starp vispārējiem tiesību principiem panāktā praktiskā saskaņotība ir gala rezultāts, kuru iegūst pēc svēršanas un līdzsvarošanas metodes piemērošanas.

Tiesību literatūrā pastāv arī pretējs uzskats, argumentējot par labu abu kolīziju risināšanas metožu savstarpējai nošķiršanai. Norādīts, ka ir jānorobežo situācijas, kurās kolidējošos vispārējos tiesību principus ir iespējams saskaņot, no tādām situācijām, kurās ir neiespējami reizē īstenot visus kolidējošos vispārējos tiesību principus.¹⁶ Proti, situācijās, kurās kolīziju nav iespējams atrisināt ar praktiskās saskaņotības principa palīdzību, ir jāpiemēro svēršanas un līdzsvarošanas metode.¹⁷ Turpmāk

¹¹ Rezevska D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. 2. izd. Rīga: Daigas Rezevskas izdevums, 2015, 112. lpp.; Klatt M., Meister M. The Constitutional Structure of Proportionality. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 72.

¹² Rezevska D. 2015, 112. lpp.

¹³ Alexy R. A Theory of Constitutional Rights. Translated by Julian Rivers. New York: Oxford University Press, 2002, pp. 50–51.

¹⁴ Ibid., p. 107.

¹⁵ Klatt M. Balancing Rights and Interests: Reconstructing the Asymmetry Thesis. Oxford Journal of Legal Studies. Vol. 41, No. 2, 2021, p. 322.

¹⁶ Brems E. Conflicting Human Rights: An Exploration in the Context of the Right to a Fair Trial in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Human Rights Quarterly. The Johns Hopkins University Press, Vol. 27, No. 1, 2005, p. 304.

¹⁷ Tiedemann P. Philosophical Foundation of Human Rights. Second Edition. Cham: Springer, 2023, pp. 376–377.

norādīto iemeslu dēļ tiks argumentēts, kāpēc šāda izpratne par praktiskās saskaņotības principa nošķiršanu no svēršanas un līdzsvarošanas metodes ir atbalstāma.

Ja tiesību piemērotājam, risinot vispārējo tiesību principu kolīziju, nolēmumā ir reāla iespēja efektīvi un saprātīgi īstenot ne tikai vienu, bet arī citus kolidējošos vispārējos tiesību principus, tā pienākums ir piemērot abus vai vairākus kolidējošos vispārējos tiesību principus. Tas arī nošķir praktiskās saskaņotības principu no vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodes un neļauj praktiskās saskaņotības principu integrēt svēršanas un līdzsvarošanas metodē. Proti, neskatoties uz to, ka vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodes ietvaros notiek nepārtraukta viena vispārējā tiesību principa sekošana otram, cenšoties iegūt labāko iespējamo kompromisu, minētā sekošana galu galā tik un tā beidzas ar prioritātes piešķiršanu vienam no vispārējiem tiesību principiem, kuram izskatāmajā lietā ir lielāks svars. Svēršanas un līdzsvarošanas metodes ietvaros kompromiss tiks iegūts uz viena vispārējā tiesību principa rēķina.¹⁸ Savukārt praktiskās saskaņotības principa ideja *per se* ir izvairīties no šādām situācijām. Praktiskās saskaņotības princips liedz vispārējo tiesību principu kolīzijas risināt uz konkurējošu vispārējo tiesību principu rēķina.¹⁹

Iemesls, kāpēc R. Aleksijs un M. Klāts abas kolīziju risināšanas metodes integrē vienā juridiskajā metodē, ir tāpēc, ka vispārējo tiesību principu kolīzijas pieprasa strīdu atrisināt par labu tikai un vienīgi vienam vispārējam tiesību principam.²⁰ Citiem vārdiem, tiek apšaubīts, vai var pastāvēt situācijas, kurās nav jāpiešķir prioritāte kādam no principiem, bet gan jāpārbauda, vai ir panākta vispārējo tiesību principu savstarpēja saskaņotība. Atbildi uz šo iespējams iegūt, aplūkojot Latvijas Republikas Satversmes tiesas (turpmāk – Satversmes tiesas) spriedumu lietā Nr. 2015-19-01.

Izskatāmajā lietā pieteikuma iesniedzēji norādīja, ka apstrīdētajās normās noteiktā kārtība nenodrošina, ka notiesātās personas pieteikums par jaunatklātiem apstākļiem tiks izskatīts neatkarīgi un objektīvi, jo šādu pieteikumu izskata tie paši prokurori, kuri attiecīgajā kriminālprocesā veica arī izmeklēšanas darbības, kriminālvajāšanu un uzturēja valsts apsūdzību.²¹ Tāpēc Satversmes tiesa izskatāmajā lietā risināja kolīziju starp diviem tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem – *res judicata* principu un taisnīga sprieduma nodrošināšanu.

Lai šādā situācijā izvērtētu, vai apstrīdētās normas atbilst Satversmes 92. panta pirmajam teikumam, Satversmes tiesa noskaidroja, vai apstrīdētajās normās noteiktais regulējums nodrošina taisnīgu līdzsvaru starp *res judicata* principu un taisnīgu spriedumu.²² Ņemot vērā, ka atsevišķos gadījumos apstrīdētā norma radīja šaubas par prokurora neitralitāti un objektivitāti, Satversmes tiesa secināja, ka līdzsvars starp *res judicata* principu un taisnīgu spriedumu nav panākts, kas rezultējas apstrīdētajās normās noteiktās kārtības neatbilstībā Satversmes 92. panta pirmajam teikumam.

¹⁸ Alexy R. 2002, p. 102.

¹⁹ De Schutter O., Tulkens F. Rights in Conflict: The European Court of Human Rights as a Pragmatic Institution. In: Brems E (ed.). Conflicts Between Fundamental Rights. Oxford: Intersentia, 2008, pp. 203–204; Kommers D. P., Miller R. A. The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany. Third Edition. Durham and London: Duke University Press, 2012, p. 68; Brems E. 2008, pp. 4–5; Hesse K. 1999, S. 28.

²⁰ Alexy R. 2002, p. 102.

²¹ Satversmes tiesas 29.04.2016. spriedums lietā Nr. 2015-19-01, 2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2016, Nr. 85.

²² Turpat, 13.–15. punkts.

Minētais piemērs parāda, ka var pastāvēt situācijas, kurās vispārējo tiesību principu kolīzijas jārīšina, nepiešķirot prioritāti kādam no principiem. Iepriekš aplūkotajā situācijā Satversmes tiesa neizvēlas, kurš no tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem ir prioritārs vai ar lielāku svaru, bet gan konstatē, vai likumdevējs ir panācis saprātīgu un taisnīgu līdzsvaru starp abiem tiesību uz taisnīgu tiesu elementiem atbilstoši praktiskās saskaņotības principam.

Autors pievienojas R. Aleksija un M. Klāta viedoklim, ka starp praktiskās saskaņotības principu un svēršanas un līdzsvarošanas metodi pastāv integrējošas attiecības. Taču šīs integrējošās attiecības nepastāv vienas juridiskās metodes ietvaros, kā to piedāvā abi autori. Abu juridisko metožu integrējošās attiecības pastāv tiktāl, ciktāl tiesību normu piemērošanas process ir aplūkojams kā vienots veselums. Atšķirība ir tajā, ka praktiskās saskaņotības princips un svēršanas un līdzsvarošanas metode ir divas dažādas juridiskās metodes ar citādu uzdevumu un mērķi, kas tām jāsasniedz.

3. Praktiskās saskaņotības princips tiesību normu piemērošanas procesā

Latvijas tiesiskajā sistēmā pastāv astoņas tiesību normu piemērošanas procesa stadijas, savukārt katra no stadijām satur vienu vai vairākas juridiskās metodes, kas šajā stadijā ir jāpiemēro.²³ Praktiskās saskaņotības princips ir saistīts ar tiesību normu piemērošanas procesa ceturto stadiju (tiesību normas satura noskaidrošanu) un piekto stadiju (rakstīto tiesību normu un vispārējo tiesību principu kolīziju un to atrisināšanu).

Noskaidrojot vispārējo tiesību principu saturu ceturtajā tiesību normu piemērošanas procesa stadijā, nepieciešams konkretizēt vispārējos tiesību principus, izsakot to saturu tekstuāli.²⁴ Līdz ar to, izsakot kolidējošo vispārējo tiesību principu saturu, gan praktiskās saskaņotības principa²⁵, gan arī svēršanas un līdzsvarošanas metodes²⁶ ietvaros noskaidro, vai netiek skarts kāda kolidējošā vispārējā tiesību principa kodols un vai vispār ir skarta vispārējo tiesību principu perifērija.

Situācijās, kurās nepastāv īpaši argumenti, kāpēc izskatāmajā gadījumā prioritāte ir jāpiešķir tikai vienam vispārējam tiesību principam, visus kolidējošos vispārējos tiesību principus jācenšas saprātīgi saskaņot un īstenot. Tieši praktiskās saskaņotības principa piemērošana sniegs atbilstošāko un visas sabiedrības interesēm vismazāk ierobežojošāko risinājumu.²⁷

Tomēr dažkārt tiesību piemērotājam vispārējo tiesību principu kolīzijas jārīšina, izskatāmajā lietā piešķirot prioritāti vienam vispārējam tiesību principam. Minēto palīdz ilustrēt trīs piemēri. Pirmkārt, vispārējo tiesību principu kodola un perifērijas noskaidrošanā var konstatēt, ka izskatāmajā lietā tiek skarts viena vispārējā tiesību principa kodols, bet otra vispārējā tiesību principa perifērija. Norāde uz attiecīgā

²³ Rezevska D. Tiesību normu piemērošanas procesa, posmu un juridisko metožu vispārīgs teorētiskais ietvars. Jurista Vārds, 12.11.2024., Nr. 46/47 (1364/1365), 6.–9. lpp.

²⁴ Rezevska D. 2015, 99. lpp.

²⁵ Hesse K. 1999, S. 147–148.

²⁶ Klatt M., Meister M. 2012, p. 67.

²⁷ De Schutter O., Tulkens F. 2008, pp. 215–216.

vispārējā tiesību principa kodola aizskārumu var būt kā īpašs apstāklis, kāpēc, visticamāk, konkrētajā situācijā abus vispārējos tiesību principus vienlaicīgi saskaņot nav iespējams. Līdz ar to priekšroka jādod tam vispārējam tiesību principam, kura kodols ir skarts.²⁸

Otrkārt, var pastāvēt arī kolīzijas, kurās kādu no kolidējošiem vispārējiem tiesību principiem nemaz nedrīkst ierobežot. Dažas cilvēktiesības, piemēram, spīdzināšanas aizliegums vai verdzības aizliegums, nav pakļautas ierobežojumiem.²⁹ Līdz ar to šādos gadījumos tiesību piemērotājam vispārējo tiesību principu kolīzija jārisina, piemērojot tikai to vispārējo tiesību principu, kuru nedrīkst ierobežot tā absolūtā rakstura dēļ.

Treškārt, var būt situācijas, kurās viena vispārējā tiesību principa ierobežojums netieši rada domino efekta ierobežojumu vēl citiem (vairākiem) vispārējiem tiesību principiem. Tāpēc arī šādā situācijā nebūtu efektīvi cēsties saskaņot vispārējos tiesību principus, ja šādas saskaņošanas rezultātā neizbēgami veidotos aizskārumš vēl citiem vispārējiem tiesību principiem. Ja izvēle par labu vienam vispārējam tiesību principam šādā situācijā ļautu novērst minēto domino efektu, arī šis ir īpašs apstāklis, kāpēc izvēle par labu vienam vispārējam tiesību principam ir attaisnojama un pamatota.³⁰

Minētie piemēri nav vienīgie, bet gan uzskatāmākie gadījumi, kuri norāda uz prioritātes piešķiršanu vienam vispārējam tiesību principam. Šādos īpašos gadījumos ir ne tikai pamatoti, bet arī saprātīgi piektajā tiesību normu piemērošanas procesa stadijā kolīziju risināt ar vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metodi. Savukārt, ja izskatāmajā lietā tiesību piemērotājs šādus īpašus gadījumus nekonstatē, piektajā tiesību normu piemērošanas procesa stadijā jāpiemēro praktiskās saskaņotības princips.

Praktiskās saskaņotības princips parāda taisnīgu virzienu, kādā tiesību piemērotājam jāraugās uz vairāku vispārējo tiesību principu savstarpēju saskaņošanu.³¹ Demokrātiskā tiesiskā valstī tiesības ir paredzētas, lai nodrošinātu plašāko iespējamo personas tiesību aizsardzību.³² Tādēļ tiesiskā sistēmā, kurā starp vispārējiem tiesību principiem nepastāv hierarhiskas attiecības,³³ tiesību piemērotājam vispārējo tiesību principu kolīzija jāmēģina atrisināt ar praktiskās saskaņotības principa palīdzību.

Kopsavilkums

1. Latvijas tiesiskajā sistēmā praktiskās saskaņotības princips ir juridiskā metode, ar kuru risina vispārējo tiesību principu kolīzijas. Praktiskās saskaņotības princips paredz maksimāli saskaņot visus kolidējošos vispārējos tiesību principus, nepiešķirot prioritāti vienam no tiem.

²⁸ Brems E. 2008, p. 5.

²⁹ Levits E. Cilvēktiesību piemērošanas problēmjautājumi Latvijā. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Inetas Ziemeles zinātniskā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 424. lpp.

³⁰ Brems E. 2008, p. 5.

³¹ De Schutter O., Tulkens F. 2008, p. 206.

³² Ziemele I. Priekšvārds. Grām.: Cilvēktiesības pasaulē un Latvijā. Inetas Ziemeles zinātniskā redakcijā. Otrais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2021, 13. lpp.

³³ Latvijas tiesiskajā sistēmā starp vispārējiem tiesību principiem nepastāv hierarhiskas attiecības. Sk.: Rezevska D. 2015, 111. lpp.

2. Praktiskās saskaņotības princips un vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metode ir saturiski atšķirīgas un Latvijas tiesiskajā sistēmā patstāvīgas vispārējo tiesību principu kolīziju risināšanas metodes. Abu juridisko metožu piemērošana izpaužas secīgumā.
3. Piektajā tiesību normu piemērošanas procesa stadijā tiesību piemērotājam vispārējo tiesību principu kolīzija jācenšas atrisināt ar praktiskās saskaņotības principu. Pastāvot īpašiem izskatāmās lietas faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem, kuros vispārējo tiesību principu savstarpēja saskaņotība nav iespējama, piemērojama vispārējo tiesību principu svēršanas un līdzsvarošanas metode.

JURIDISKĀ FORMĀLISMA IZPRATNE UN NOZĪME EIROPAS TIESĪBU TEORIJĀ

MEANING AND UNDERSTANDING OF LEGAL FORMALISM IN EUROPEAN LEGAL THEORY

Eduards Romans

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes

Maģistra programmas “Tiesību zinātne” 1. kursa students

Summary

In the Latvian legal system, legal formalism is identified as an undesirable approach to the application of law, which is detrimental to the realisation of the fundamental values of the rule of law. Aldis Laviņš, Chair of the Constitutional Court of the Republic of Latvia, stressed that “formalism is one of the enemies of democracy and the rule of law that should be fought.” Aigars Strupiņš, Chair of the Supreme Court, has pointed out that formalism is an integral part of jurisprudence, however, “excessive legal formalism, behind which the essence of a judgment is lost, degrades the judiciary and the rule of law.” Although it is acknowledged that legal formalism is a challenge for the Latvian legal system, there is no in-depth research in legal science on its theoretical basis in European legal theory, its permissible limits of application and its compatibility with the protection of the values of the rule of law, which would allow not only to understand the origin and features of the complication referred to, but also to assess the possibility of using legal formalism, so as not to unduly deny the application of a potentially useful legal instrument in ensuring the rule of law.

The aim of the article is to analyse the understanding and meaning of legal formalism in European legal theory, to specify its concept, features and functionality, as well as to identify the limits of its application in the legal system. The study was developed using descriptive, historical, deductive, inductive and comparative research methods.

Atslēgvārdi: juridiskais formālisms, tiesību virsvadības princips, tiesiskās noteiktības princips

Keywords: legal formalism, rule of law, principle of legal certainty

Ievads

Latvijas tiesiskajā sistēmā juridiskais formālisms tiek identificēts kā nevēlama pieeja tiesību piemērošanā, kura kaitē tiesiskas valsts pamatvērtību īstenošanai. Latvijas Republikas Satversmes tiesas priekšsēdētājs Aldis Laviņš uzsvēris, ka “formālisms ir demokrātijas un tiesiskuma viens no naidniekiem, ar ko būtu jācīnās”¹.

¹ Tiesu administrācija: Tiesnešu konference 2024: Tiesnesis 21. gadsimta sabiedrībā. Pieejams: https://www.youtube.com/watch?v=RNQAEQOISmc&ab_channel=Tiesuadministr%C4%81cija [aplūkots 20.03.2025.]

Augstākās tiesas priekšsēdētājs Aigars Strupiņš, savukārt, ir norādījis, ka formālisms ir neatņemama jurisprudences daļa, tomēr “pārmērīgs juridiskais formālisms, aiz kura pazūd sprieduma būtība, degradē tiesu varu un tiesiskumu”². Lai arī tiek atzīts, ka juridiskais formālisms ir Latvijas tiesiskās sistēmas izaicinājums, tiesību zinātnē nav izstrādāti padziļināti pētījumi par tā teorētisko pamatu Eiropas tiesību teorijā, tā pieļaujamajām piemērošanas robežām un saderību ar tiesiskās valsts vērtību aizsardzību, kas ļautu ne tikai izprast norādītās komplikācijas izcelsmi un pazīmes, bet arī izvērtēt juridiskā formālisma izmantošanas iespēju, lai nepamatoti nenoliegtu potenciāli noderīga tiesību instrumenta piemērošanu tiesiskuma nodrošināšanā.

Raksta mērķis ir analizēt juridiskā formālisma izpratni un nozīmi Eiropas tiesību teorijā, konkretizēt tā jēdzienu, pazīmes un funkcionalitāti, kā arī identificēt piemērošanas robežas tiesiskajā sistēmā. Pētījums tika izstrādāts, izmantojot aprakstošo, vēsturisko, deduktīvo, induktīvo, kā arī salīdzinošo pētījuma metodi.

1. Juridiskā formālisma teorētiskā izpratne kontinentālās Eiropas tiesību saimē

Tiesību zinātnē tiek apgalvots, ka *juridiskais formālisms* ir tāda tiesību normu piemērošana, kas pamatojas “uz likuma burtu, nevis tā garu”³. Tā ir apzināta *attieksme* pret tiesību normām,⁴ kura paredz tiesību normu piemērošanā stingri vadīties pēc tiesību normas teksta.⁵ Juridiskais formālisms tiek atzīts arī par noteiktas tiesību piemērošanas prakses veidu, intensificējot formas nozīmi – forma ļauj nodrošināt, ka tiesību normām piemīt paredzams, uz vienlīdzību vērsts raksturs, radot tiesību normai normatīvo konkrētību.⁶ Klasiskie juridiskā formālisma piekritēji uzskatīja, ka tiesai ir jāpieņem vienīgi *deduktīva* rakstura pieeja, pieņemot spriedumus, kas izpaužas kā mehāniska un automātiska virzība no vispārīgajām kategorijām vai jēdzieniem uz secinājumiem, neņemot vērā politiskos, morālos vai lietderības aspektus.⁷ Citviet tiesību zinātnē tiek norādītas arī tādas juridiskā formālisma pazīmes kā, piemēram, tiesu nolēmumu pieņemšana, nepiemērojot tiesību principus, normatīvā regulējuma pārmērīga pieņemšana, tiesību mērķa ignorēšana.⁸ Juridiskais formālisms ierobežo tiesību normas interpretācijas ietvarus, noliedzot, ka noteiktos apstākļos ir iespējamā arī citas saprātīgas interpretācijas, kas nav balstītas vienīgi uz tiesību normas

² Strupiņš A. Demokrātijas mehānismi jādarbina saprātīgi. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Biļetens, Nr. 27/2023, 13. lpp. Pieejams: https://www.at.gov.lv/bulletin-publication-files/AT_BILETENS27_WEB.pdf [aplūkots 20.03.2022.]

³ Groysman S. On the Concept of Legal Formalism. *Ius Romanum*, 2015, No. 2, p. 985. Pieejams: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/iusrom2015&i=1423> [aplūkots 01.03.2024.]

⁴ Miller P. B. Formalism, Legality, and the Rule of Law. *Methodology in Private Law Theory*. Oxford University Press, 2003. Pieejams: <https://ssrn.com/abstract=4472821> [aplūkots 05.04.2024.]

⁵ D'Aspremont J. Formalism and the Sources of International Law: A Theory of the Ascertainment of Legal Rules. Oxford: Oxford University Press, 2011, p. 12.

⁶ Tumonis V. Legal Realism & Judicial Decision-making. *Jurisprudencija*, 2012, No. 19. Pieejams: <https://typeset.io/pdf/legal-realism-judicial-decision-making-1rdqmtcrh3.pdf> [aplūkots 20.04.2024.]

⁷ Matczak M. Why Judicial Formalism is Incompatible with the Rule of Law. *Canadian Journal of Law & Jurisprudence*, 2018, No. 1. Pieejams: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2831477> [aplūkots 25.02.2024.]

⁸ В. В. Сорокин. Формализм в праве – предпочтение буквы закона. *Российско-азиатский правовой журнал*, 2019, № 1, с. 45–46. Pieejams: <http://ralj.ru/article/view/6453> [aplūkots 27.04.2024.]

gramatisko formulējumu.⁹ Francijas tiesību teorijā juridiskais formālisms ir saistīts ar juridiskās analīzes *dekontekstualizāciju*, t. i., tiesību normas tiek analizētas izolēti, neņemot vērā kontekstu, kurā tās tiek radītas, to funkcijas vai politiskas, ekonomiskas vai sociālās sekas. Juridisko formālismu raksturo arī kā tiesību normu *racionalizācijas* veidu, kura pamatā izmanto loģiskās domāšanas līdzekļus.¹⁰

Vērtējot juridiskā formālisma piemērošanas teorētisko pamatojumu, tiek norādīts, ka lēmumu pieņemšanā tiesnesim kā tiesību normas piemērotājam nav neatkarīgas atbildības par pieņemtā lēmuma rezultātu. Tas izriet no uzskata, ka tiesību normu izstrādā likumdevējs, kas līdz ar to ir atbildīgs suverēna priekšā. Tas paredz, ka pat apstākļos, kad tiesību normas piemērošana radītu netaisnīgas sekas, tiesneša varā un atbildībā ir attiecīgo tiesību normu piemērot,¹¹ kas, piemēram, ir pretrunā ar vācu tiesību zinātnieka Gustava Radbruha (*Gustav Radbruch*) izstrādāto Radbruha formulu¹². Būtiski ir norādīt uz veidu, kā juridiskā formālisma teorētiskās vadlīnijas nosaka tiesneša pilnvaru robežas tiesību normu piemērošanā. Ja likumdevējs tiek uzskatīts par visas tiesību sistēmas *autoritātes avotu*, bet tiesneši var rīkoties tikai ar no likumdevēja varas atvasināto pilnvaru apjomu, izīst tiesu un likumdevēja varas nodalījums. Tiesnešu neatkarība ir neatņemams valsts varas dalīšanas elements, kas ir līdzeklis demokrātijas un tiesiskuma nodrošināšanai un stiprināšanai, kā arī vitāls priekšnosacījums tiesību uz taisnīgu tiesu realizācijai.¹³

Var konstatēt, ka dažādu tiesību zinātnieku darbos juridiskais formālisms tostarp ietver noteiktu redzējumu par tiesību sistēmu, kas pamato tā piemērošanu. Nenoliedzami, ka tiesību teorijā pārsvarā ir identificējams noraidošs juridiskā formālisma raksturojums, kas izriet no konkrētiem Eiropas tiesību kultūrā noliedzamiem uzskatiem. Tomēr tas raksturo nevis juridisko formālismu kā neitrālu tiesību instrumentu, bet gan *mērķi*, kādam tas noteiktos gadījumos tiek izmantots.

Norādītais gan liek konstatēt, ka juridisko formālismu nevar uzskatīt par juridisko metodi, jo juridisko metodi bieži raksturo kā *izpratni* par piemērojamām tiesībām un *rīcību* ar tām, kā arī tās kritēriji sniedz informāciju par piemērojamiem argumentiem.¹⁴ Juridiskā metode attiecas uz spriešanas procesu vai rīcības likumsakarībām, vadoties pēc kurām tiesību piemērotāji interpretē tiesību normas, neveicot to patvaļīgi, bet gan konsekventi un mērķtiecīgi. Metodes pretstats ir patvaļa, kas nevar būt tiesiska rakstura kārtība, līdz ar to juridiskie metodoloģiskie standarti ir integrēti tiesību jēdzienā.¹⁵ Ievērojot, ka *priekšmets* nosaka *metodi*, to kādu pozīciju kādā jautājumā nosaka tiesības un kādai jābūt *attieksmei*, nosaka pēc tiesību rakstura un funkcijām. Piemēram, ja par tiesībām uzskata vienīgi valsts izdotu vai sankcionētu

⁹ Schauer F. Formalism. The Yale Law Journal, 1988, No. 4, p. 510. Pieejams: <https://www.jstor.org/stable/796369> [aplūkots 08.04.2024.]

¹⁰ Champeil-Desplats V. L'idée du formalisme dans la pensée juridique française du XXe siècle. Revue de la Recherche Juridique – Droit prospectif, 2019, No. 5. Pieejams: <https://hal.parisnanterre.fr/hal-03551719v1/document> [aplūkots 27.04.2024.]

¹¹ Stokes M. Formalism, Realism, and the Concept of Law. Law and Philosophy, 1994, No. 2, pp. 136–137. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/3504938> [aplūkots 16.04.2024.]

¹² Bix B. Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. American Journal of Jurisprudence, 2011, No. 56, p. 46. Pieejams: https://scholarship.law.umn.edu/faculty_articles/450 [aplūkots 11.04.2024.]

¹³ Bērziņš G. Tiesnešu neatkarība ir neatņemama varas dalīšanas sastāvdaļa. Augstākās Tiesas Biļetens, 2018, Nr. 16, 75.–76. lpp.

¹⁴ Bydlinski F. Grundzüge der juristischen Methodenlehre. Wien: Facultas Verlag, 2012, S. 17.

¹⁵ Vogel J. Juristische Methodik. Berlin: Walter de Gruyter, 1998, S. 1.–2.

imperatīvu uzvedības noteikumu kopumu, tad juridiskās metodes mācība orientēs normas piemērotāju tikai uz valsts izdotiem vai sankcionētiem normatīvajiem tiesību aktiem.¹⁶ Līdzvērtīgi arī tas, ko noteiktā tiesību lokā un sistēmā uzskata par tiesību funkcijām, ietekmē arī tiesību piemērošanas ievirzi un metodisko pieeju.¹⁷

Autors uzskata: lai juridisko formālismu varētu atzīt par juridisku metodi, tajā jābūt ievītiem ne tikai norādījumiem par noteiktā kārtībā un robežās veicamu tiesību normu piemērošanu, bet arī *uzskatiem* par tiesību normu kvalitātes izvērtējuma rādītājiem un tiesību sistēmā saistošajiem tiesību avotiem, kas teorētiskajā tiesību piemērošanas jomā sniegtu pilnvērtīgu pamatojumu norādītās juridiskās metodes ievērošanas vitalitātei noteiktās sistēmas funkcionēšanai. Ņemot vērā, ka juridiskais formālisms funkcionāli var kalpot dažādu mērķu realizācijai, kas noteiktā tiesību sistēmā arī tostarp rada pamatu to piemērot, *per se* juridiskajam formālismam nav sava autonomā satura – to rada mērķis, kuram noteiktā tiesību piemērošanas gadījumā juridiskais formālisms tiek izmantots. Līdz ar to nevar uzskatīt, ka juridiskais formālisms ir juridiskā metode.

Lai arī Eiropas tiesību teorijā jēdziens “tiesību instruments” nav konceptualizēts, tā izpratni var veidot, analizējot šī jēdziena loģisko nozīmi, t. i., ja “instruments” ir rīks vai līdzeklis noteiktu funkciju veikšanai vai noteiktu interešu sasniegšanai,¹⁸ tad jēdziens “tiesību instruments” ir tāds juridisks instruments vai rīks, kuru var izmantot noteiktu mērķu sasniegšanai. Ievērojot, ka juridiskais formālisms atrauti nesatur saturiski novērtējamu mērķi, precīzāk to būtu uzskatīt par tiesību instrumentu.

2. Juridiskais formālisms un tiesību pozitīvisms

Kontinentālās Eiropas tiesību loka tiesību teorijas un filozofijas vēsturiskās attīstības ietekmē bija periods, kad vairākums tā laika tiesību zinātnieku atkāpās no dabisko tiesību koncepcijas, pievēršoties tiesību sistēmas funkcionalitātes izskaidrošanai *pozitīvo tiesību ietvaros*, kā arī tiesību racionalizācijai,¹⁹ kas var būt viens cēloņiem, kāpēc tiesību zinātnē tiesību pozitīvismu mēdz nenošķirt no juridiskā formālisma. Arī britu tiesību filozofs Herberts Laionels Adolfuss Hārts (*Herbert Lionel Adolphus Hart*), atzīstot kā trūkumu tādu *formālismam* raksturīgu *attieksmi* pret vārdiski formulētām tiesību normām, kas slēpj vai mazina citādu tiesību normas interpretācijas izvēles nepieciešamības izvērtējumu, tiklīdz tiesību norma tiek noteikta,²⁰ identificē to par tiesību pozitīvismam raksturīgu pieeju.²¹ Līdz ar to tiesību teorijā nostiprinājies

¹⁶ Meļķis E. Latvijas tiesiskās sistēmas ceļš uz demokrātisku tiesisku valsti. Rakstu krājums. Rīga: Tiesu nama aģentūra, 2014, 179. lpp.

¹⁷ Turpat, 180. lpp.

¹⁸ Instruments – rīks, līdzeklis (kāda darba, uzdevuma veikšanai). Spektors A. et al. Tēzauris.lv. Pieejams: <https://tezaurs.lv/instruments> [aplūkots 14.04.2025.]

¹⁹ Haferkamp H. P. Legal Formalism and its Critics. In: Pihlajamäki H., Dubber M. D., Godfrey M. The Oxford Handbook of European Legal History. Oxford: Oxford Academic, 2018. Pieejams: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198785521.013.41> [aplūkots 11.04.2024.]

²⁰ Hart H. L. A. The Concept of Law. Second Edition. Oxford: Clarendon Press, 1961, p. 129.

²¹ Genaro R. Carrio. Professor Dworkin's Views on Legal Positivism. Indiana Law Journal, 1979, No. 2, p. 221. Pieejams: <https://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol55/iss2/1/> [aplūkots 20.04.2024.]

vēsturiski nepamatots uzskats, ka juridiskais formālisms ir pieļaujams tikai tiesību pozitīvisma doktrīnas teorētiskajos ietvaros.²²

Tiesību zinātnieks Kristofers Kolumbs Langdells (*Christopher Columbus Langdell*), kurš bija juridiskā formālisma aizstāvis, tiesību principiem piešķīra vitālu mūžīga rakstura lomu tiesību sistēmā, kā arī aizstāvēja ideju par *a priori* juridiskajām patiesībām,²³ tādējādi konstitūējot pamatu atzīt juridiskā formālisma teorētiskā līmeņa mijiedarbību, tostarp ar dabisko tiesību doktrīnu.²⁴ Kanādas tiesību filozofs Ernests Veinraibs (*Ernest Weinrib*), arī būdams juridiskā formālisma piekritējs,²⁵ uzskatīja, ka juridiskā funkcija ir *izpratne* par tiesiskā regulējuma saturu.²⁶ Turklāt viņš norādīja, ka juridisko nozīmi nevar identificēt, atsaucoties tikai uz konkrētas jurisdikcijas pozitīvajām tiesībām.²⁷ Līdz ar to, kā pamatoti norādījis tiesību filozofs Braiens Leiters (*Brian Leiter*), juridiskā formālisma piekritējs var būt gan tiesību pozitīvisma, gan arī dabisko tiesību atzinējs, neskatoties uz pretējiem redzējumiem par tiesību jēdzienu.²⁸ Klasiskā dabisko tiesību doktrīna neparedz, ka “dabiskais saprāts” var noteikt vienīgo pareizo atbildi tiesību piemērošanā,²⁹ līdz ar to dabisko tiesību piekritējs var piemērot juridisko formālismu kā instrumentu tiesību piemērošanā kā *praktiska rakstura ierobežojumu* neizmērojamajām tiesību normas interpretācijas variācijām, ievērojot konkrētas tiesiskās sistēmas funkcionalitātes nepieciešamību pēc vismaz apjaušama tiesisko attiecību noregulējuma. Tas norāda, ka juridiskais formālisms nav tiesību pozitīvisma paveids, kā to klasificē, piemēram, arī Latvijas tiesību teorijā. Juridiskā formālisma piemērošana *var* norādīt, piemēram, uz tiesību pozitīvismam raksturīgu pieeju tiesībām, bet līdzvērtīgi arī citu uzskatu sistēmas var konkrētos gadījumos atzīt juridiskā formālisma nozīmi.

Piemēram, Eiropas Savienības Tiesa ir atzinusi, ka Eiropas Savienības tiesību interpretācija tās normatīvā konteksta vai tās mērķa “gaismā” ir *pieļaujama*, lai novērstu redakcijas neskaidrību, tomēr tādas interpretācijas rezultāts nevar pilnīgi atņemt šīs normas *skaidrā* un *precīzā* formulējuma lietderīgo iedarbību. Citādi tas būtu nesaderīgi ar tiesiskās drošības principa prasībām.³⁰ Būtu nepamatoti uzskatīt, ka ar šo tēzi Eiropas Savienības Tiesa pauž tiesību pozitīvismam pielīdzināmus uzskatus. Eiropas Savienības tiesību doktrīnā ir zināms *interpretatio cessat in claris* princips, kas paredz, ka vienīgi *neskaidrs teksts* var būt interpretējams, atkāpjoties

²² Sk., piem.: Bērtaitis S. Tiesību formālisma krusttēvs: ASV Augstākās tiesas tiesnesis Skalija. Jurista Vārds, 2016, Nr. 8, 30.–31. lpp.

²³ A priori juridiskās patiesības tiek atzītas par pašsaprotamiem apgalvojumiem, kas ir patiesi, jo atspoguļo metafiziska līmeņa realitāti. Skat. Sebok. J. A. Misunderstanding Positivism. Michigan Law Review, 1995, No. 7. Pieejams: <https://repository.law.umich.edu/mlr/vol93/iss7/2> [aplūkots 05.05.2024.]

²⁴ Ibid., p. 2080.

²⁵ Stephen R. P. Perry. Professor Weinrib's Formalism: The Not-So-Empty Sepulchre. Harvard Journal of Law & Public Policy, 1993, No. 16, p. 1. Pieejams: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hjlp16&div=44&id=&page=> [aplūkots 30.04.2024.]

²⁶ George R. P. Natural Law Theory. Contemporary Essays. Oxford: Clarendon Press, 1992, p. 331.

²⁷ Weinrib E. J. Legal Formalism: On the Immanent Rationality of Law. The Yale Law Journal, 1988, No. 6, p. 957. Pieejams: <https://doi.org/10.2307/796339> [aplūkots 02.02.2024.]

²⁸ Leiter B. Positivism, Formalism, Realism. Columbia Law Review, 1999, No. 5. Pieejams: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5995&context=journal_articles [aplūkots 14.04.2024.]

²⁹ Finnis J. Natural Law and Legal Reasoning Natural Law. Cleveland State Law Review, 1990, No. 1. Pieejams: https://scholarship.law.nd.edu/law_faculty_scholarship/79 [aplūkots 20.03.2024.]

³⁰ Lenārtss K., Gutjeress-Fonss H. A. Eiropas Savienības Tiesas interpretācijas metodes. Tulk. no franču val. Inetas Ziemeles zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 24. lpp.

no tajā ietvertu vārdu ierastās nozīmes.³¹ Ja tiesību normas teksts nav skaidrs, tas ir jārisina, ievērojot tiesību normas kontekstu un mērķi.³² Norādītais princips izriet no idejas, ka *efektivitātes* apsvērumu dēļ tiesību normai ir jābūt ar skaidru nozīmi.³³ Tādā veidā tiesnesim tiek ierobežota vairāku interpretācijas metožu piemērošana, ja tas saskaras ar tādu tiesību normu, kura ir formulēta ar *skaidru* un *precīzu* tekstu. Norādītā principa piemērošana var būt komplicēta, jo noteiktos gadījumos ir grūti saprast, kad tiesību norma ir atzīstama par neskaidru. Turklāt tiesību normas teksts, kura nozīme ir valodiski skaidra, var nebūt juridiski skaidrs.³⁴ Šī Eiropas Savienības tiesību doktrīnā identificētā principa iznākums rada identiskas sekas kā juridiskais formālisms, t. i., tiesību piemērotājs, iestājoties konkrētiem apstākļiem, ir ierobežots tiesību normas gramatiskās interpretācijas robežās – atšķiras vienīgi norādītā tiesību instrumenta piemērošanas pamatojums, kas izriet no specificēta mērķa.

3. Tiesību virsvadības princips un juridiskais formālisms

Viens no galvenajiem juridiskā formālisma atzišanas iemesliem ir tā šķietamā atbilstība likuma (tiesību) varas (*rule of law*) principam, jo tiek uzskatīts, ka, stingri pakļaujoties vien tiesību normas *tekstam* un neievērojot citu tiesību piemērošanas veidu metodoloģiju, tiek nodrošināta tiesiskuma, nevis *indivīdu varas* īstenošana. Tādā veidā juridiskais formālisms veicina likuma piemērošanas procesa paredzamību un līdz ar to *tiesisko noteiktību*, kas ir likuma (tiesību) varas principa neatņemama daļa.³⁵ Amerikas Savienoto Valstu Augstākās tiesas tiesnesis Antonins Skalija (*Antonin Scalia*) atzinis, ka juridiskais formālisms, kas izpaužas *tekstuālismā*, ir nesaraujami saistīts ar tiesību varas principu, jo tiesiskums ir saistīts ar *formu*.³⁶ Tieši nenoteiktība nav savienojama ar tiesību sistēmu, kuru caurvij tiesību virsvadības princips – paredzamība ir ikviena likuma nepieciešamība.³⁷

Terminoloģiskai skaidrībai ir būtiski uzsvērt, ka iepriekš norādīto tiesību zinātnieku darbos lietotais jēdziens “*rule of law*” jeb likuma (tiesību) varas princips ir izprotams kā tiesiskas valsts (*Rechtsstaat*) princips Rietumu tiesību tradīcijas izpratnē.³⁸ Tomēr saturiski tās prasības, kuras liek ievērot likuma (tiesību) varas principu, tostarp potenciālas juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta piemērošanas gadījumā, ir

³¹ Lenārtss K., Gutjeress-Fonss H. A., Ziemeļe I. 2022, 25. lpp.

³² Eiropas Savienības Tiesas ģenerāladvokāta Mihāla Bobeka 27.10.2016. secinājumi lietā C-551/15, 66. p.

³³ Nerhot P. Law, Interpretation and Reality. Essays in Epistemology, Hermeneutics and Jurisprudence. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1990, pp. 197–198.

³⁴ Dascal M., Wróblewski J. Transparency and Doubt: Understanding and Interpretation in Pragmatics and in Law. Law and Philosophy, 1988, Vol. 7 (2), pp. 203–224. Pieejams: <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/lwphil7&i=204> [aplūkots 11.05.2024.]

³⁵ Matczak M. 2018.

³⁶ Scalia A., Wood G. S., Tribe L. H., Glendon M. A., Dworkin R. A Matter of Interpretation. Federal Courts and the Law. An Essay by Antonin Scalia. New Jersey: Princeton University Press, 1997, p. 25.

³⁷ Scalia A. The Rule of Law as a Law of Rules. University of Chicago Law Review, 1989, No. 4. Pieejams: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4632&context=uclrev> [aplūkots 20.05.2024.]

³⁸ Sk., piem.: Pleps J. Tiesību suverenitāte: idejas ietekme uz Latvijas tiesisko sistēmu. Grām.: Brīvības robežu pārskatīšana, dzīvojot apdraudējumu apstākļos. I. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 9. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2024, 132. lpp.

pielīdzināmas un atbilst no tiesiskas valsts principa atvasinātā tiesību virsvadības principa noteikumiem. Līdz ar to rodas pamats vērtēt, vai juridiskā formālisma piemērošana *per se* vienmēr atbilst un veicina tiesību virsvadības principa ievērošanu.

Juridiskajā literatūrā tiesību virsvadības princips noteiktā tiesību sistēmā var izpausties divās formās – formālajā un materiālajā aspektā. *Formālā* tiesību virsvadības principa izpausme vērtē tiesību normas *skaidrību*, laika dimensiju, kā arī tās izsludināšanas veidu, tomēr tās vērtējumā neiekļaujas tiesību normas faktiskā *satura analīze*. Tā koncentrējas uz atbilstošu tiesību normu *avotu* piemērošanu un *formas* ievērošanas nodrošināšanu.³⁹ Tomēr formālā tiesiskā valsts teorija neparedz gandrīz nekādus *saturiskus* ierobežojumus likumdevējam – netaisnība var tikt ietverta likumā.⁴⁰ *Materiālā* tiesiskā valsts ir arī *taisnīguma* valsts, kur tiesību idejas neatdalāms elements ir *mērķtiecība*, kas tiesību saturu padara atkarīgu no izvēlēta mērķa.⁴¹ Tiesību virsvadības formālā koncepcija nekorelē ar *materiālo rezultātu*.⁴² Ja procedūra kļūst par *pašmērķi*, tās ievērošana noved pie apstākļiem, kuros tiesību piemērotājs zaudē no redzesloka tiesību normas *būtību*.⁴³

Ņemot vērā norādīto, var konstatēt, ka juridiskais formālisms ietver no tiesību virsvadības principa *formālā* aspekta izrietošas prasības, kuras koncentrējas vien uz likumdevēja rīcības brīvības formālu ierobežošanu vienīgi tā pieņemto tiesību normu ietvaros, nevērtējot to saturu. Tiesību virsvadības principa *materiālais aspekts* atzīst, ka, lai arī tiesību normai jāatbilst formāliem kritērijiem, bet tai arī saturiski ir jāatbilst taisnīgumam, kā arī morāles principiem.⁴⁴

Lai arī pārmērīga juridiskā formālisma attiecināšana *uz* visu tiesību sistēmu ir nesaderīga ar tiesiskas valsts vērtībām, tas nenozīmē, ka juridiskais formālisms kā *neitrālais* tiesību instruments *nav lietderīgs*, aizsargājot tiesisko noteiktību, kā arī paredzamību. Citiem vārdiem, ja juridiskais formālisms kā tiesību instruments tiek piemērots ar mērķi nevis nepamatoti ierobežot tiesību piemērotāja interpretatīvo rīcības brīvību, bet gan aizsargāt tiesiskas valsts vērtības, ir nepamatoti noliegt juridiskā formālisma piemērojamību tādās robežās, kurās tas nevis kaitē, bet gan veicina no tiesiskuma izrietošu vērtību nodrošināšanu. Līdz ar to mērķis, kurš ietver noteiktu uzskatu sistēmu par tiesībām, ir vērtēšanas objekts, nevis juridiskais formālisms kā tiesību instruments *per se*.

³⁹ Tamanaha B. Z. On the Rule of Law: History, Politics, Theory. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, pp. 91–92.

⁴⁰ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zin. red. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 193. lpp.

⁴¹ Ibid., 191. lpp.

⁴² Zimmermann A. The Rule of Law as a Culture of Legality: Legal and Extra-legal Elements for the Realisation of the Rule of Law in Society. Murdoch University Electronic Journal of Law, 2007, No. 1, p. 13. Pieejams: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/MurdochUeJlLaw/2007/2.pdf> [aplūkots 30.03.2024.]

⁴³ Luisin B. Le mythe de l'État de droit. L'État de droit, rétrospectivement. Civitas Europa, 2016, No. 37. Pieejams: <https://www.cairn.info/revue-civitas-europa-2016-2-page-155.htm> [aplūkots 30.04.2024.]

⁴⁴ Tamanaha B. Z. 2004, pp. 91–92.

4. Juridiskā formālisma piemērošanas robežas

Demokrātiskā tiesiskā valstī nevienu tiesību *normu nevar piemērot*, ja netiek veikta tiesību normas *iztulkošana*.⁴⁵ Nedrīkst piemērot tiesību normu vienīgi *formāli*, nevērtējot, kāda ir tās jēga kontekstā ar citām piemērojamām tiesību normām.⁴⁶ Tiesību normu piemērošana nevar būt *pašmērķīga*, tās ir jāpiemēro atbilstoši to pieņemšanas *mērķim*, lai tiesību normu piemērošana būtu vērsta uz taisnīga rezultāta sasniegšanu.⁴⁷

Norādot uz juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta vitalitāti, tā atzinēji uzsvēra nepieciešamību aizsargāt tiesisko sistēmu no tiesību piemērotāju interpretatīvās patvaļas, kura nav savienojama ar *tiesiskās noteiktības* principa prasībām. Lai arī Satversmes tiesa ir atzinusi, ka tiesību normas *skaidriba* un *paredzamība* nav saistāma vienīgi ar tās *tekstu*,⁴⁸ tiesību normas interpretācija paredz darbību ar relatīvi nenoteiktām kategorijām, salīdzinot ar tiesību normu adresātu vajadzību spēt paredzēt uzvedības priekšrakstu saturu. To apstiprina, piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas norādītais, ka tāda tiesību normas interpretācija, kas ietver nepamatoti plašu jēdzienu un neskaidru kritēriju izmantošanu, neatbilst paredzamības un skaidrības kvalitātes prasībām.⁴⁹ Tas nozīmē, ka tiesību piemērošanas rezultātā konkrētajām tiesiskajām attiecībām var rasties tāds raksturs, kas ir ievērojami novirzīts no tiesību normas *tekstuālā* formulējuma. Līdz ar to autors atzīst par pamatotu uzskatu, ka tiesiskās noteiktības princips kā tiesiskas valsts pamatvērtība ierobežo tiesību piemērotāja potenciālo rīcības brīvību, aizsargājot tiesisko sistēmu no interpretatīvās patvaļas.

Tiesiskā noteiktība tomēr norāda arī uz nepieciešamību nodrošināt *lidzsvaru* starp *stabilitāti* un *elastību*.⁵⁰ Tā neparedz, ka no tiesiskās noteiktības principa izriet prasība, ka ikvienam tiesību normas iztulkojumam jābūt *identiskam*. Tiesiskā noteiktība ietver arī prasību, piemērojot tiesību normas, veikt racionāli pieņemamu un pārredzamu juridisko argumentāciju, kura ir harmonizēta ar attiecīgās tiesiskās kopienas pamatvērtībām.⁵¹ Līdz ar to tiesiskās palāvības principa aizsardzība nevar tikt realizēta radikāli, pārmērīgi ierobežojot tiesību piemērotāja rīcības brīvību uzvedības priekšraksta interpretācijā, vēloties nodrošināt *vienveidīgu* konkrētas tiesību normas iztulkojumu dažādos apstākļos. Lai arī tiesiskās palāvības princips nenoliedzami norāda uz juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta piemērojamību, svarīgi ir konkretizēt, kādās *robežās* tā izmantošana ir *pamatota* un *tiesiska*.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir norādījusi, ka, lai arī formāla procesuālo tiesību normu ievērošana ir vērtīga un svarīga, *pārmērīgs* juridiskais formālisms var būt pretrunā prasībai nodrošināt praktiskas un efektīvas tiesības vērsties tiesā.⁵² Īpaši formāla un stingra interpretācija nevar būt saderīga ar Eiropas Cilvēktiesību konvencijas

⁴⁵ Satversmes tiesas 19.12.2012. lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2012-03-01, 18.1. p.

⁴⁶ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 22.12.2021. spriedums lietā SKA-42/2021, 8. p.

⁴⁷ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 05.11.2020. spriedums lietā SKA-207/2020, 10. p.

⁴⁸ Satversmes tiesas 21.02.2019. spriedums lietā Nr. 2018-10-0103, 18.1. p.

⁴⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 25.09.2009. spriedums lietā Liivik v. Estonia, 100.–101. p.

⁵⁰ Paunio E. Beyond Predictability – Reflections on Legal Certainty and the Discourse Theory of Law in the EU Legal Order. German Law Journal, 2009, No. 10, p. 1492. Pieejams: <https://doi.org/10.1017/S2071832200018332> [aplūkots 13.04.2024.]

⁵¹ Ibid. 2009, pp. 1480–1492.

⁵² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 11.10.2016. spriedums lietā Zubac v Croatia, 96.–97. p.

principiem.⁵³ Tiesa bieži ir uzsvērusi “tiesiskās noteiktības” un “pienācīgas tiesas spriešanas” aspektus kā divus pamatelementus, lai nošķirtu *pārmērīgu formālismu* no *pieņemamas procesuālo formalitāšu ievērošanas*.⁵⁴ Pārmērīgs formālisms, kas apdraud tiesību uz taisnīgu tiesu realizāciju un tiesas pieejamību, var attiekties uz īpaši stingru procesuālo termiņu vai noteikumu, kā arī tiesību normu interpretāciju, kas var liegt individam pieeju tiesai,⁵⁵ neņemot vērā konkrētus lietas apstākļus.⁵⁶ Piemērojot procesuālās tiesību normas, valstu tiesām ir jāizvairās gan no pārmērīga formālisma, kas varētu ietekmēt procesa taisnīgumu, gan arī no *pārmērīgas elastības*, kuras ietekmē netiktu ievērotas likumā noteiktās procesuālās prasības.⁵⁷ Tiesības vērsties tiesā jānodrošina praktiski un efektīvi, tādēļ juridiskais formālisms var būt pretrunā ar norādīto prasību. Tas visbiežāk notiek apstākļos, kad procesuālā tiesību norma tiek interpretēta *īpaši stingri*, neļaujot izskatīt iesniedzēja prasību pēc būtības.⁵⁸ Līdzīgi Eiropas Cilvēktiesību tiesa ir uzsvērusi, ka arī subjektu kvalificējošo tiesību jēdzienu, kuri ietekmē attiecīgās personas tiesības vērsties tiesā, interpretācija nevar būt pārlieku formāla, neievērojot, piemēram, arī to, vai citās Eiropas valstu tiesību sistēmās jēdziena konkretizācija ir atzīta, jo pretēji tas padarītu Eiropas Cilvēktiesību konvencijā paredzēto tiesību aizsardzību par *neefektīvu un iluzoru*.⁵⁹

Izvērtējot norādīto, autors konstatē, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa atzīst juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta piemērojamību, lai aizsargātu tiesisko noteiktību un paredzamību kā tiesību vērtību. Tomēr apstākļos, kad tiesību normas *formāla* piemērošana ierobežo vai pat likvidē iespēju realizēt individa tiesības uz *tiesas pieejamību*, tiesa atzīst tādu tiesību normu piemērošanu par *pārmērīgu formālismu*.

Būtiska tēze ir atrodamā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2023. gada 6. aprīļa lēmumā, kurā Augstākā tiesa atzina, ka lēmums atteikt pieņemt apelācijas sūdzību, jo sūdzībai netika pievienots dokuments, kas apliecinātu personas pārstāvības tiesības, ir uzskatāms par tiesību uz pieeju tiesai ierobežojumu. Lai izvērtētu, vai attiecīgais tiesību ierobežojums ir tiesisks, Augstākā tiesa analizēja arī tā *samērīgumu*, norādot, ka ierobežojums nav grūti izpildāms, izrādot *rūpību*, ko parasti sagaida no puses civilajā tiesvedībā. Turklāt tiesību normas, kas noteic veicamos formālos soļus un termiņus, kas jāievēro, ir vērstas uz to, lai nodrošinātu taisnīgas tiesas spriešanu un tiesiskās noteiktības principa ievērošanu.⁶⁰

Ja samērīguma princips tā šaurākajā nozīmē pieprasa nodrošināt *līdzsvaru* starp tiesību aizskāruma rezultātā radīto kaitējumu un sabiedrības ieguvumu, autors uzskata, ka juridiskā formālisma piemērošanas izvērtējumā var tikt izmantots *samērīguma tests*. To var izmantot, lai analizētu, vai konkrētos apstākļos piemērotais tiesību

⁵³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas tiesneses Veras Viera Stražnickas 28.09.2004. atsevišķās domas lietā Kopecký v. Slovakia.

⁵⁴ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 14.12.2021. spriedums lietā Inmobiliados y Gestiones S.L. v. Spain, 33. p.

⁵⁵ Łazarska A. Prohibition of Excessive Formalism and Judicial Practice: Comments Based on Civil Case Law of Polish Courts in the Context of Article 6 ECHR, Ius Novum, 2020, No. 4, pp. 49–50. Pieejams: <https://iusnovum.lazarski.pl/iusnovum/article/download/1180/450/570> [aplūkots 20.05.2024.]

⁵⁶ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 16.09.2005. spriedums lietā Storck v. Germany, 95. p.

⁵⁷ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 08.03.2017. spriedums lietā Frida LLC v. Ukraine, 33. p.

⁵⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 04.07.2019. spriedums lietā Kunert v. Poland, 31. p.

⁵⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 10.11.2004. spriedums lietā Gorraiz Lizarraga and Others v. Spain, 38. p.

⁶⁰ Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 06.04.2023. lēmums lietā SPC-1/2023, 7.2.–7.3. p.

ierobežojums, kas izriet no tiesību normās paredzēto formālo prasību ievērošanas, ir *attaisnojams*, ņemot vērā sabiedrības ieguvumu, aizsargājot tiesiskās noteiktības principu attiecīgajā situācijā. Norādīto intensificē arī Šveices Federālā Augstākā tiesa, atzīstot, ka *pārmērīgs* juridiskais formālisms ir konstatējams situācijā, kad formālo prasību stingra piemērošana nav pamatota ar aizsardzības vērtām interesēm, bet kļūst tikai par *pašmērķi* un nepamatoti apgrūtina vai kavē materiālo tiesību īstenošanu.⁶¹ Vērtīgas atziņas par juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta piemērojamības robežām var identificēt ārvalstu tiesu praksē, piemēram, Spānijas Konstitucionālā tiesa uzsvēra, ka tiesiskās aizsardzības līdzekļa funkcija ir saglabāt šīs tiesības un aizsardzību, kā arī *nepieļaut* to pārkāpšanu vai aizskārumu *pārmērīga formālisma* ietekmē. Līdz ar to nav atļauta tāda tiesību normas teksta interpretācija, kas ir absolūti lineāra un burtiska ("burts nogalina"), kas neļauj sasniegt tiesību normas mērķi un izlaiž tiesiskās komplikācijas būtības izpēti, ņemot vērā vienīgi *formu*.⁶²

Svarīgi ir uzsvērt, ka juridiskā formālisma piemērošana ir īpaši ierobežojama apstākļos, kas skar indivīdu cilvēktiesību aizsardzību un nodrošināšanu. Eiropas Cilvēktiesību tiesa norādīja, ka tiesiskās aizsardzības līdzekļu izsmelšanas izvērtēšanā ir jāievēro zināma elastība un jāizvairās no *pārmērīga formālisma*, ņemot vērā, ka tiesību norma tiek piemērota *cilvēktiesību* aizsardzības mehānisma kontekstā.⁶³ Latvijas Augstākā tiesa, papildinot norādīto, atzina, ka, piemēram, tiesai nevajadzētu izrādīt tādu attieksmi pret ieslodzītu personu sūdzībām, kas varētu novest pie tā, ka *pārmērīga formālisma* dēļ netiek izvērtēti apstākļi, kas varētu konstituēt personas cilvēktiesību aizskārumu.⁶⁴

Jāuzsver, ka *tiesiskā noteiktība*, kuras aizsardzībai tiek piemērots juridiskais formālisms kā tiesību instruments, iegūst specifisku raksturu krimināltiesībās. ņemot vērā to, cik intensīvi un būtiski var tikt ierobežotas indivīda tiesības kriminālprocesā, sodiem, piespiedu līdzekļiem, kriminālvajāšanai un tiesvedības procesam jābūt īpaši paredzamam. Līdz ar to tiesiskajai noteiktībai ir jāpiešķir ievērojamāka nozīme krimināltiesiskajā nozarē.⁶⁵ Lai arī tiesību normas formulējums nevar būt absolūti precīzs, krimināltiesiskā tiesību norma var tikt atzīta par pietiekami *skaidru*, ja no tās redakcijas ir saprotams, kas konkrētajam tiesību adresātam ir aizliegts. ņemot vērā krimināltiesisko tiesību normu represīvo raksturu, attiecīgās nozares tiesību normas skaidrībai ir monumentāla nozīme cilvēka pamattiesību nodrošināšanā.⁶⁶

⁶¹ Šveices Federālās Augstākās tiesas 12.11.2019. spriedums lietā 8C_540/2019, 3.1. p. Pieejams: [https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/aza/http/index.php?highlight_docid=aza%3A%2F%2F12-11-2019-8C_540-2019&lang=de&type=show_document&zoom=YES&\[aplūkots 21.04.2024.\]](https://www.bger.ch/ext/eurospider/live/de/php/aza/http/index.php?highlight_docid=aza%3A%2F%2F12-11-2019-8C_540-2019&lang=de&type=show_document&zoom=YES&[aplūkots 21.04.2024.])

⁶² Spānijas Konstitucionālās tiesas 08.07.1991. spriedums lietā BOE-T-1991-17585, 2. p. Pieejams: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-T-1991-17585 [aplūkots 24.04.2024.]

⁶³ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 17.09.2008. spriedums lietā Meltex Ltd and Mesrop Movsesyan v. Armenia, 56. p. Sk. arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas 26.07.2001. spriedumu lietā Horvat v. Croatia, 40. p.

⁶⁴ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 28.01.2019. lēmums lietā SKA-361/2019, 5. p.

⁶⁵ Suominen A. What Role for Legal Certainty in Criminal Law Within the Area of Freedom, Security and Justice in the EU? Bergen Journal of Criminal Law and Criminal Justice, 2014, No. 1, pp. 1, 7, 29. Pieejams: <https://www.legal-tools.org/doc/7d0cc5/pdf/> [aplūkots 18.05.2024.]

⁶⁶ Hamkova D. Krimināltiesību normas skaidrība kā konstitucionālā vērtība. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. Latvijas Universitātes 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 68. lpp. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Juridiskas-konferences/Jur.konf-77_06_Hamkova.pdf [aplūkots 19.05.2024.]

Vērā ņemamu atziņu ir izteikusi Eiropas Savienības Tiesa, norādot, ka tiesa var interpretācijas ceļā pakāpeniski noskaidrot tiesību normu, kuras paredz kriminālbildību, saturu, ja iztulkošanas iznākumu bija *iespējams* saprātīgi paredzēt brīdī, kad tika izdarīts pārkāpums, īpaši ņemot vērā interpretāciju, kas tajā laikā par attiecīgo tiesību normu pastāvēja judikatūrā.⁶⁷

Lai arī demokrātiskā tiesiskā valstī tiesību normas nevar piemērot formāli, vadoties vienīgi pēc tiesību normas *teksta*, tiesiskās noteiktības princips, kā arī nepieciešamība nodrošināt pienācīgas tiesas spriešanas mērķa realizāciju ierobežo tiesību piemērotāja rīcības brīvību interpretācijas procesā, aizsargājot tādas vērtības kā tiesību normas *skaidrību* un *noteiktību*. Līdz ar to juridiskais formālisms kā tiesību instruments ar pakārtotu raksturu ir lietderīgs rīks šo vērtību aizsardzībai. Tomēr tiesiskās noteiktības princips paredz nepieciešamību nodrošināt *lidzsvaru* starp *stabilitāti* un *elastību*, tādēļ tiesiskās noteiktības princips nevar būt piemērots radikāli, pārmērīgi ierobežojot tiesību piemērotāja rīcības brīvību tiesību normas interpretācijā, nodrošinot vienveidīgu konkrētas tiesību normas iztulkojumu dažādos apstākļos, jo tādā veidā tiesiskajā sistēmā tiek pieļauts *pārmērīgs formālisms*, kas var materializēties par tiesiskās aizsardzības liegšanas veidu. Apstākļos, kad juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta piemērošana nesamērīgi aizskar vai pat noliedz individa cilvēktiesības, kā arī neļauj sasniegt tiesību normas mērķi, tiesiskās noteiktības principam *ierobežoti* jāatkāpjas, neļaujot formālo prasību ievērošanai kļūt par *pašmērķi*, kas nepamatoti apgrūtina vai kavē arī materiālo tiesību īstenošanu. Norādāms, ka *tiesiskā noteiktība* un līdz ar to juridiskā formālisma piemērošana kļūst intensīvāka krimināltiesībās, ņemot vērā to represīvo raksturu, kur tiesību normu skaidrības un to piemērošanas paredzamības vajadzība iegūst vitālāku raksturu.

Kopsavilkums

1. Lai arī pārmērīga juridiskā formālisma attiecināšana uz visu tiesību sistēmu ir nesaderīga ar tiesiskas valsts vērtībām, tas nenozīmē, ka juridiskais formālisms kā neitrālais tiesību instruments neiegūst lietderību, aizsargājot tiesisko noteiktību, kā arī paredzamību. Citiem vārdiem, ja juridiskais formālisms kā tiesību instruments tiek piemērots ar mērķi nevis nepamatoti ierobežot tiesību piemērotāja interpretatīvo rīcības brīvību, bet gan aizsargāt tiesiskas valsts vērtības, nav pamatoti noliegt juridiskā formālisma piemērojamību tādās robežās, kurās tas nevis kaitē, bet gan veicina no tiesiskuma izrietošu vērtību nodrošināšanu. Līdz ar to mērķis, kurš ietver noteiktu uzskatu sistēmu par tiesībām, ir vērtēšanas objekts, nevis juridiskais formālisms kā tiesību instruments *per se*.
2. Juridiskais formālisms nav atzīstams par tiesību pozitīvisma paveidu. Ja tiesību pozitīvisma piekritēji juridisko formālismu kā tiesību instrumentu atzīst par nepieciešamu, lai tas nodrošinātu tiesību teorijā izstrādātās tiesiskās sistēmas darbības funkcionalitāti, dabisko tiesību ietvaros juridiskais formālisms var tikt piemērots kā praktiska rakstura ierobežojums neizmērojamām tiesību normas interpretācijas variācijām.

⁶⁷ Eiropas Savienības Tiesas 10.11.2021. spriedums lietā T-612/17, 620. p.

3. Ierobežojot tiesību piemērotāja interpretatīvo rīcības brīvību, juridiskā formālisma kā tiesību instrumenta izmantošana koncentrējas vienīgi uz tiesību virsvadības principa formālā aspekta norādījumu ievērošanu, ignorējot no tiesību virsvadības principa materiālā aspekta izrietošās prasības. Līdz ar to juridiskais formālisms, ja tiek neierobežoti piemērots tiesiskajā sistēmā, pārkāpj tiesību virsvadības principu.
4. Juridiskais formālisms kā tiesību instruments ar pakārtotu raksturu ir lietderīgs rīks tiesību virsvadības principa nodrošināšanai, tiesiskās noteiktības un pienācīgas tiesas spriešanas mērķu aizsardzībai, tomēr to nevar piemērot radikāli, pārmērīgi ierobežojot tiesību normu piemērotāja rīcības brīvību tiesību normas interpretācijā. Tādējādi tiktu pieļauts pārmērīgs formālisms, kas var materializēties par tiesiskās aizsardzības liegšanas veidu. Apstākļos, kad juridiskā formālisma piemērošana nesamērīgi aizskar vai pat noliedz indivīda cilvēktiesības, kā arī neļauj sasniegt tiesību normas mērķi, tiesiskās noteiktības principam jāatkāpjas, neļaujot formālo prasību ievērošanai kļūt par pašmērķi.

STARPTAUTISKO UN EIROPAS TIESĪBU ZINĀTŅU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI

VALSTU STARPTAUTISKĀ ATBILDĪBA KIBERTELPAĒ PAR KIBEROPERĀCIJĀM

INTERNATIONAL RESPONSIBILITY OF STATES IN CYBERSPACE FOR CYBER OPERATIONS

Sabīne Stirniņa, *Mg. iur.*

Summary

In an era where the digital environment permeates almost every aspect of modern life, the traditional concept of sovereignty faces a formidable opponent – cyber operations. The landscape of global power dynamics has changed irreversibly, with cyber operations becoming a powerful tool to interfere in the sovereign prerogatives of states. This threat is further exacerbated by the availability and affordability of the technology needed to launch cyber operations. The dynamic development of cyberspace raises questions about its interaction with the typically conservative system of state responsibility. Therefore, the author of this article examines the legal dimensions of cyberspace, assessing possible violations of state sovereignty and exploring the problems of attributing cyber operations to states.

Atslēgvārdi: kiberooperācijas, valstu atbildība, kibertelpa, suverenitāte

Keywords: cyber operations, state responsibility, cyberspace, sovereignty

Ievads

Mūsdienu automatizētajā un digitalizētajā pasaulē masveida iznīcināšanas potenciāls vairs nav tikai valstu rīcībā – arī nevalstiski dalībnieki un organizācijas spēj rīkot kiberooperācijas, kas apdraud ekonomiku, cilvēktiesības un valsts drošību. Valstis, organizācijas un uzņēmumi ir kļuvuši atkarīgi no informācijas tehnoloģiju infrastruktūras, kas nodrošina kritisko pakalpojumu un sistēmu darbību, – sākot no elektrotīkliem, kodolenerģijas un resursu ieguves līdz militārajai aizsardzībai un veselības aprūpei. Līdz ar to kibertelpa ir kļuvusi par jaunu arēnu konfliktiem, kurā iespējams darboties, apejot teritoriālo robežu ierobežojumus. Šajā kontekstā pastāv daudz neatrisinātu jautājumu, taču rakstā vispirms tiks analizēta suverenitātes loma valstu kiberdarbību regulēšanā, jo tieši kibertelpas teritoriālā rakstura trūkums rada izaicinājumus tās piemērošanai, bet pēc tam – kiberooperāciju attiecināšanas problemātika.

1. Starptautiski prettiesiskas rīcības izpausme kibertelpā

Kibertelpas pirmsākumos tiesību zinātnieki apšaubīja iespēju tai piemērot pastāvošo suverenitātes principu, tā vietā iestājoties par īpaša tiesiska regulējuma

izstrādi. Deivids R. Džonsons (*David R. Johnson*) un Deivids Posts (*David Post*) uzsvēra, ka, “atdaloties no doktrīnas, kas saistīta ar teritoriālo jurisdikciju, radiesies jauni noteikumi, lai regulētu daudzas jaunas parādības, kurām nav skaidra paralēle nevirtuālajā pasaulē”¹. Tomēr šī pieeja ir mainījusies. Piemēram, 2024. gada nogalē Eiropas Savienības Padome apstiprināja ES un tās dalībvalstu deklarāciju par kopīgu izpratni par starptautisko tiesību piemērošanu kibertelpā. Deklarācijā uzsvērts, ka kibertelpai ir piemērojami vairāki starptautisko tiesību pamatprincipi, tostarp valsts suverenitāte, neiejaukšanās princips, spēka lietošanas aizliegums, kā arī starptautisko humanitāro tiesību, cilvēktiesību un valstu atbildības tiesību ievērošana.²

Šajā kontekstā neskaidrība rodas no divu atšķirīgu uzskatu pastāvēšanas. Viena pieeja apšauba, vai suverenitāte ir patstāvīgs starptautisko tiesību princips, savukārt otra to uzskata par juridiski īstenojamu starptautisko tiesību normu.

1.1. Suverenitāte – noteikums vai princips?

Saskaņā ar “suverenitātes kā noteikuma” pieeju suverenitāte darbojas kā starptautisko tiesību norma, kuru var pārkāpt. Jau 1861. gadā Henrijs Halleks (*Henry Halleck*) apgalvoja, ka teritoriālās varas ekskluzivitāte ir suverēnas valsts “ideālās tiesības” un “neatkarīgi no tā, ko viena valsts var pieprasīt kā savas ideālās tiesības, ikvienas citas valsts absolūts pienākums ir tās atzīt. Atteikt to, lai arī ar kādu iegānu, būtu starptautiskās jurisprudences pozitīvās normas un pamatprincipa pārkāpums”³. Savukārt attiecībā uz kibertelpu Tallinas rokasgrāmata 2.0 (*Tallinn Manual 2.0*) paredz, ka valstis nedrīkst veikt kiberoperācijas, kas pārkāpj citu valstu suverenitāti.⁴ Kopš Tallinas rokasgrāmatas 2.0 publicēšanas suverenitātes kā noteikuma koncepcija ir guvusi ievērojamu atsaucību – valstis, kā, piemēram, Irāna, Jaunzēlande un Nīderlande, šādu skatpunktu ir atbalstījušas savās pozīcijās par starptautisko tiesību piemērošanu aktivitātēm kibertelpā.⁵

Turpretim “suverenitātes kā principa” piekritēji uzskata, ka suverenitāti nevar pārkāpt, jo tā nedarbojas kā patstāvīga starptautisko tiesību norma.⁶ Lai kiberoperāciju varētu uzskatīt par starptautisko tiesību pārkāpumu, tai būtu jāpārkāpj spēka lietošanas aizlieguma vai iejaukšanās aizlieguma princips. Uz šādu pieeju norāda vien pāris valstis. Apvienotās Karalistes bijušais augstākais tieslietu padomnieks Džeremijs Raits (*Jeremy Wright*) ir norādījis, ka “nevar ekstrapolēt konkrētu noteikumu vai papildu aizliegumu attiecībā uz kiberdarbībām, izņemot aizliegtu iejaukšanos; tāpēc

¹ Johnson D. R., Post D. Law and Borders – The Rise of Law in Cyberspace. *Stanford Law Review*, Vol. 48, 1996, p. 1376.

² Council of the European Union. Declaration of a Common Understanding of International Law in Cyberspace, 15833/24, 2024, p. 3.

³ Halleck H. *International Law: Or, Rules Regulating the Intercourse of States in Peace and War*. San Francisco: H. H. Bancroft, 1861, p. 272.

⁴ Schmitt M. N. (gen. ed.) *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyberoperations*. Cambridge University Press, 2017, p. 17.

⁵ Iran. Declaration of General Staff of the Armed Forces of the Islamic Republic of Iran Regarding International Law Applicable to the Cyberspace, 2020, para. 4; New Zealand. The Application of International Law to State Activity In Cyberspace, 2020, p. 2; Government of the Netherlands. Letter to the parliament on the international legal order in cyberspace. Appendix I: International law in cyberspace, 2019, p. 2.

⁶ Corn G., Taylor R. Sovereignty in the Age of Cyber. *AJIL Unbound*, Vol. 111, 2017, p. 210.

Apvienotās Karalistes valdības nostāja ir tāda, ka pašreizējās starptautiskajās tiesībās šādu noteikumu nav”⁷. Autore uzskata, ka šāda pieeja paplašina pieļaujamo ļaunprātīgo darbību tvērumu kibertelpā. Piemēram, nesankcionēta iejaukšanās kiberinfrastruktūrā pati par sevi netiktu uzskatīta par suverenitātes pārkāpumu. Tāpat arī kiberoperācijas, kā, piemēram, iefiltrēšanās un datu iegūšana no valdības vai privātajiem tīkliem, visticamāk, nekvalificētos kā starptautisko tiesību pārkāpumi, ja suverenitāti traktētu kā vispārīgu principu, nevis saistošu tiesību normu.

Tomēr jānorāda, ka salīdzinoši nesen ANO Starptautiskā tiesa apstiprināja, ka suverenitāte ir primārs noteikums. Tiesa izskatīja Kostarikas prasību pret Nikaragvu par teritoriālās suverenitātes un spēka lietošanas aizlieguma pārkāpumu, jo Nikaragva bez piekrišanas izmantoja savu armiju, lai padziļinātu upi Kostarikas teritorijā. Rezultātā tiesa atzina, ka Nikaragvas rīcība pārkāpusi Kostarikas teritoriālo suverenitāti, un tādējādi neuzskatīja par vajadzīgu izskatīt Kostarikas prasību par spēka izmantošanu.⁸ Uz to, ka suverenitāti var uzskatīt par noteikumu, īpaši norāda tiesas vārdu izvēle, proti, vārds “pārkāpusi”. Turklāt jāuzsver, ka visas tiesvedības laikā puses neapstrīdēja, ka pastāv visaptveroša norma, kas aizliedz suverenitātes pārkāpumu. Gluži pretēji, puses savus argumentus balstīja tieši uz šo normu. Līdz ar to vienprātība starp iesaistītajām pusēm par šāda noteikuma pastāvēšanu nodrošināja pamatu, uz kuru tiesa balstīja spriedumu, apstiprinot tā būtisko nozīmi starptautiskajās tiesībās.

1.2. Kritēriji suverenitātes pārkāpuma noteikšanai

Lai gan nav iespējams precīzi noteikt robežu, no kuras kiberoperācija kļūst par citas valsts suverenitātes pārkāpumu, pastāv dažādas pieejas šī jautājuma interpretācijai. Starptautiskā ekspertu grupa, kas piedalījās Tallinas rokasgrāmatas 2.0 izstrādē, kiberoperāciju tiesiskumu vērtēja no diviem aspektiem – cietušās valsts teritoriālās integritātes aizskārums pakāpi un to, vai ir notikusi valdības funkciju uzurpācija.⁹

Pirmkārt, lielākā daļa ekspertu bija vienprātīgi, ka kiberoperācija, kas rada fizisku kaitējumu citas valsts teritorijā, nepārprotami pārkāpj tās teritoriālo suverenitāti. Papildus fiziskam kaitējumam citā valstī izvietotas kiberinfrastruktūras funkcionalitātes zuduma izraisīšana var būt suverenitātes pārkāpums, lai gan nav nosakāms precīzs sliekšnis, jo pašlaik nav izteikta *opinio juris*. Tika panākta pilnīga vienprātība par to, ka kiberoperācija, kas izraisa funkcionalitātes zudumu, ciktāl kiberinfrastruktūrai nepieciešams remonts vai nomaiņa, ir uzskatāma par teritoriālās suverenitātes pārkāpumu. Piemēram, “Shamoon” vīruss, kura dēļ 2012. gadā bija jāmaina tūkstošiem Saūda Arābijas naftas uzņēmuma “Saudi Aramco” cietos diskus, tiktu kvalificēts kā suverenitātes pārkāpums.¹⁰

Otrkārt, eksperti secināja, ka kiberoperācija, kas iejaucas citas valsts valdības funkciju veikšanā, ir suverenitātes pārkāpums. Lai gan viņi nesniedza precīzu “valdības

⁷ Wright J. Speech: Cyber and International Law in the 21st Century, 2018. Pieejams: <https://www.gov.uk/government/speeches/cyber-and-international-law-in-the-21st-century> [aplūkots 20.03.2025.]

⁸ ANO Starptautiskās tiesas 16.12.2015. spriedums lietā “Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)”, Judgment, 2015 ICJ 665, para. 66.

⁹ Schmitt M. N., 2017, p. 20.

¹⁰ Ibid., pp. 20–21.

funkciju” definīciju, pastāvēja vienprātība, ka jebkura kiberoperācija, kas traucē būtisku valdības funkciju veikšanai nepieciešamo datu vai pakalpojumu pieejamību, pārkāpj suverenitāti. Piemēram, tas attiecas uz datu dzēšanu vai manipulāciju, kas var apdraudēt sociālo pakalpojumu sniegšanu, vēlēšanu norisi, nodokļu iekasēšanu, diplomātisku darbību efektivitāti un valsts aizsardzības pasākumu īstenošanu.¹¹

Tallinas rokasgrāmatas 2.0 suverenitātes pārkāpuma testu lielā mērā ir ietekmējusi “uz sekām balstīta pieeja” jeb “efektu doktrīna” (*effects doctrine*). Lai gan pašlaik nav skaidrs, kāda ir valstu nostāja par “uz sekām balstīto” pieeju suverenitātes pārkāpumiem kibertelpā, pastāv norādes, ka vairākas valstis apsver šādas pieejas pieņemšanu. Piemēram, Francijas valdība savā 2019. gada paziņojumā norādīja, ka jebkādas sekas, ko ar kiberlīdzekļiem rada uzbrukumi Francijas teritorijā, var tikt uzskatītas par suverenitātes pārkāpumu.¹² Dažas valstis ir ierosinājušas, ka suverenitātes pārkāpumu novērtējumā jāņem vērā ne tikai kiberuzbrukumu intensitāte, bet arī to ietekme uz sabiedrību.¹³ Čehija ir identificējusi vairākas situācijas, kas var tikt uzskatītas par suverenitātes pārkāpumu, piemēram, kiberuzbrukumus, kas izraisa cilvēku nāvi, infrastruktūras traucējumus vai apdraud datu pakalpojumus, kuri ir būtiski valdības funkciju veikšanai, piemēram, izspiedējprogrammatūras uzbrukums, kas kavē pensiju izmaksu.¹⁴ Savukārt Jaunzēlande uzskata, ka ne katra nesankcionēta iejaukšanās kibertelpā ir suverenitātes pārkāpums.¹⁵ Tomēr valdošā izpratne liecina, ka suverenitāte tiek pārkāpta, ja kiberoperācija izraisa vismaz nevēlamas sekas vai efektus citā valstī.

Attiecīgi valsts teritoriālās integritātes un suverenitātes aizskārums ir neapstrīdams, ja kiberoperācija ietekmē kritisko infrastruktūru vai kiberinfrastruktūru, izraisot fizisku kaitējumu vai funkcionalitātes zudumu. Tomēr šauras pieejas piemērošana šī jautājuma izvērtēšanā nav pamatota, jo fiziskas sekas ne vienmēr materializēsies. Ja teritoriālās suverenitātes pārkāpuma konstatēšanu balstītu vien uz materiālu kaitējumu vai sistēmu darbības traucējumiem, tādas darbības kā nesankcionēta piekļuve datorsistēmām un informācijas drošības kompromitēšana nepārsniegtu suverenitātes pārkāpuma sliekšni.

Turpretim pārmērīgi plaša suverenitātes interpretācija, kurā jebkura ārvalsts kiberdarbība automātiski tiktu uzskatīta par suverenitātes pārkāpumu neatkarīgi no tās ietekmes uz cietušās valsts infrastruktūru, ir vienlīdz problemātiska. Šāda pieeja ignorētu starptautisko mijiedarbību tiešsaistē un varētu radīt nesamērīgas tiesiskās sekas. Līdz ar to ir nepieciešams līdzsvarots risinājums, kas vienlaikus ņemtu vērā gan kiberdrošības apdraudējumu nopietnību, gan starptautisko tiesību principus un mijiedarbību starp valstīm.

Tā vietā, lai koncentrētos uz kiberoperāciju fiziskajām sekām, autori iesaka pievērst uzmanību kiberoperāciju tehniskajiem pamatiem, fokusējoties uz datorsistēmas vai kiberinfrastruktūras integritāti. Tehniskā kritērija izvirzīšana par prioritāti

¹¹ Schmitt M. N. 2017, pp. 21–22.

¹² Ministère des Armées. Droit international appliqué aux opérations dans le cyberspace, 2019, pp. 6–7.

¹³ Moynihan H. The Application of International Law to State Cyberattacks: Sovereignty and Non-intervention. Chatham House: The Royal Institute of International Affairs, 2019, p. 22.

¹⁴ Czech Republic. Statement by Mr. Richard Kadlčák at the 2nd substantive session of the Open-ended Working Group on developments in the field of information and telecommunications in the context of international security of the First Committee of the General Assembly of United Nations, 2020, p. 3.

¹⁵ New Zealand. The Application of International Law to State Activity in Cyberspace, 2020, p. 2.

salīdzinājumā ar kritēriju, kas balstīts tikai uz novērojamām materiālām sekām, sniedz nepārprotamas priekšrocības paredzamības ziņā, tādējādi veicinot juridisko noteiktību. Atšķirībā no “uz sekām balstītas” pieejas, kur veiksmīgas uzlaušanas operācijas ietekme var nebūt uzreiz redzama vai var paiet laiks, kamēr tā materializējas, saskaņā ar “uz ielaušanos vērstu” pieeju pats uzbrucēju uzlaušanas akts ir suverenitātes pārkāpums.¹⁶ Lidz ar to cietušajai valstij nav jāgaida, kad parādīsies fiziskas sekas, lai būtu juridiski pamatoti īstenot pretpasākumus. Šāda pieeja uzsver kibernetikas pārvaldības proaktīvo raksturu, dodot valstīm iespēju ātri un izlēmīgi reaģēt uz uztvertajiem draudiem digitālajā jomā. Šī ierosinātā pieeja ir guvusi atbalstu valstu starpā, Francijas valdībai norādot, ka suverenitātes pārkāpums var pastāvēt pat tad, kad notiek iekļūšana Francijas datorsistēmās. Ņemot vērā, ka iekļūšana notiek tad, ja tiek pārkāpta informācijas drošība, proti, cietušās valsts sistēmas konfidencialitāte, integritāte vai pieejamība, tā ir līdzīga iepriekš norādītajai “uz ielaušanās vērstai” pieejai. Pieņemot šādu pieeju, valsts atzīst, ka pārkāpums ir noticis ikreiz, kad uzbrucējs veic “neatļautu iekļūšanu Francijas sistēmās vai jebkādu seku radīšanu Francijas teritorijā, izmantojot digitālo vektoru”¹⁷.

Redzams, ka starptautisko tiesību interpretācija kibertelpā ir ievērojami attīstījusies, taču vienprātības trūkums starp valstīm par teritoriālās suverenitātes piemērošanu kibertelpā norāda uz piemērotu brīdi jaunu koncepciju izpētei un apspriešanai. Forumi, kā ANO Atvērtās dalības starpvaldību darba grupas vai Valdību ekspertu grupas, ir piemēroti, lai pētītu jaunas idejas un izskatītu atšķirīgus viedokļus. Abos forumos valstīm ir iespējas apspriest normu un principu izstrādi attiecībā uz valstu atbildību kibertelpā, iespējamiem sadarbības pasākumiem un to, kā starptautiskās tiesības piemērojamas kibertelpā. Piemēram, pirmā Atvērtā darba grupa radīja precedentu debatēm par starptautisko kibernetikas – sesijā piedalījās 193 valstis un vairāk nekā 100 nevalstisko organizāciju pievienojās kā novērotājas.¹⁸ Tāpat Valdību ekspertu grupa ir plaši izmantots mehānisms, lai pētītu jaunus tematus un izstrādātu ieteikumus, kas varētu būt pamatā turpmākām sarunām par starptautisku līgumu vai citu vienošanos. Valdību ekspertu grupa darbojas, pamatojoties uz konsensu,¹⁹ kas varētu apgrūtināt vienota projekta izstrādi, taču vienprātība neapšaubāmi ir svarīga leģitimitātes nodrošināšanai. Ņemot vērā kibernetikas izaicinājumu dinamisko raksturu un straujo tehnoloģiju attīstības tempu, valstīm ir aktīvi jāiesaistās diskusijās, lai kopīgi izvērtētu un formulētu savu nostāju jautājumos, kas attiecas uz suverenitāti kibertelpā, un veicinātu visaptverošākas sistēmas izstrādi.

¹⁶ Roguski P. Violations of Territorial Sovereignty in Cyberspace: an Intrusion-Based Approach. In: Broeders D., Berg B. (eds). *Governing Cyberspace: Behavior, Power, and Diplomacy*, Rowman & Littlefield, 2020, pp. 79–80.

¹⁷ Lahmann H. On the Politics and Ideologies of the Sovereignty Discourse in Cyberspace. *Duke Journal of Comparative & International Law*, Vol. 32, 2021, p. 87; Ministère des Armées, 2019, p. 6.

¹⁸ Hurel L. M. The Rocky Road to Cyber Norms at the United Nations. Council on Foreign Relations, 6 September 2022. Pieejams: <https://www.cfr.org/blog/rocky-road-cyber-norms-united-nations-0> [aplūkots 20.03.2025.]

¹⁹ ICT4Peace Foundation. Remarks by Dr. Daniel Stauffacher, Founder and President, ICT4Peace to Jeju Forum, 2019. Pieejams: <https://ict4peace.org/wp-content/uploads/2019/11/ICT4Peace-2019-OEWG-UN-GGE-How-to-live-with-two-UN-processes.pdf> [aplūkots 20.03.2025.]

2. Starptautiskās atbildības attiecināšanas problemātika

Tradicionālajos militārajos konfliktos ar kinētiskiem uzbrukumiem uzbrucēju identificēt ir salīdzinoši vienkārši. Taču kiberoperāciju gadījumā šāda attiecināšana ir daudz sarežģītāka – lai pierādītu, ka konkrēta valsts ir kiberoperācijas iniciatore, ir nepieciešami pierādījumi, kuru iegūšana bieži vien ir ārkārtīgi sarežģīta vai pat neiespējama.

Tallinas rokasgrāmata 2.0 paredz, ka kiberoperāciju var attiecināt uz valsti, ja tā ir veikta pēc valsts norādījumiem, tās vadībā vai kontrolē vai ja valsts šo operāciju ir atzinusi un pieņēmusi kā savu. Lai konstatētu atbildību “vadības vai kontroles” nosacījumam, starptautiskā ekspertu grupa par piemērotāko atzina ANO Starptautiskās tiesas efektīvās kontroles testu, kas izmantots Nikaragvas un Bosnijas genocīda lietās.²⁰ Saskaņā ar efektīvās kontroles testu atbildīgajai valstij ir ne tikai jāsniedz vispārējs atbalsts, bet arī jādod norādījumi attiecībā uz noteiktām operācijām.

Atsevišķi eksperti tomēr uzskata, ka pašreizējie attiecināšanas testi ir jāpārskata, lai starptautiskās tiesības atspoguļotu dinamisko mijiedarbību starp valstīm un nevalstiskajiem dalībniekiem. Attiecībā uz “kontroles” kritēriju eksperti norāda, ka ANO Starptautiskās tiesību komisijas Pantu par valsts atbildību 8. pants precīzi nenosaka tā darbības jomu, un komisija aicina to interpretēt elastīgi. Turklāt tā ir atzinusi nepieciešamību pēc diferencētām attiecināšanas pieejām, norādot, ka katrs gadījums ir jāvērtē individuāli.²¹ Tāpat jāņem vērā arī vēsturiskais konteksts – Pantu par valstu atbildību 8. pantā izklāstītie attiecināšanas kritēriji tika formulēti laikā, kad valstis konfliktos izmantoja bruņotas grupas, kur tās paļāvās uz valstu vadību un resursiem,²² taču šobrīd pastāvošā realitāte, ņemot vērā kibertelpas attīstību, ir citādāka, tāpēc attiecināšanas testus var uzskatīt par novecojušiem.

Daži autori par piemērotu uzskata vispārējās kontroles testu, kas neprasa pierādīt valsts ieguldījumu katrā atsevišķā darbībā atšķirībā no efektīvās kontroles testa.²³ Lai gan vispārējās kontroles tests paplašina gadījumu loku, kad kiberoperāciju var attiecināt uz valsti, tomēr tas pilnībā neatrisina visas ar attiecināšanu saistītās problēmas. Viena no iespējamām pieejām ir atteikšanās ne tikai no efektīvās kontroles testa, bet arī no vispārējās kontroles testa, tādējādi vēl vairāk pazeminot atbildības sliekšni kiberoperāciju gadījumos. Ja pašreizējais regulējums nosaka tik augstu pierādīšanas sliekšni, ka valstīm kļūst gandrīz neiespējami juridiski pamatot atbildību par kiberuzbrukumiem, pastāv risks, ka tās meklēs alternatīvus, ārpus tiesiskā regulējuma esošus risinājumus. Pārmērīgi augsts attiecināšanas sliekšnis ne tikai vājina starptautiskās atbildības mehānismus, bet arī var veicināt slēptas atriebības kiberoperācijas, tādējādi apdraudot uz noteikumiem balstītu starptautisko kārtību.

²⁰ ANO Starptautiskās tiesas 27.06.1986. spriedums lietā “Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)”, Merits, ICJ Reports 1984; ANO Starptautiskās tiesas 16.02.2007. spriedums lietā “Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)”, ICJ GL No. 91.

²¹ ANO Starptautisko tiesību komisijas pantu “Valstu atbildība par starptautiski prettiesisku rīcību” komentāri, p. 48. Pieejams: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf [aplūkots 20.03.2025.]

²² Tsagourias N., Farrell M. Cyber Attribution: Technical and Legal Approaches and Challenges. *European Journal of International Law*, Vol. 31, Issue 3, 2020, p. 961.

²³ Tsagourias N., Farrell M. 2020, p. 962.

Attiecināšanas sliekšņa pazemināšana gan paplašina iespējas saukt valstis pie atbildības par kiberoperācijām, taču vienlaikus rada būtiskus riskus – īpaši kļūdainas attiecināšanas draudus, kas var novest pie nepamatotiem atbildes triecieniem un eskalācijas. Kibertelpa ir dinamiska un strauji attīstās, tāpēc pārāk konservatīva pieeja attiecināšanai var nesaskanēt ar tehnoloģiskās vides straujo attīstību. Pārāk šaura interpretācija dod priekšrocības uzbrucējiem, jo rada situāciju, kurā tie var rīkoties nesodīti. Tajā pašā laikā nav arī pamatoti attiecināt uz valsti jebkuru kiberoperāciju, kas īstenota no tās teritorijā esošiem tīkliem.²⁴

Ūna Hetaveja (*Oona Hathaway*) ir kritizējusi pašreizējo regulējumu par tā nepieņemamo efektivitāti, norādot, ka tas ļauj valstīm izvairīties no atbildības, ja tās deleģē kiberoperācijas nevalstiskiem aktoriem un saglabā tikai minimālu kontroli pār to darbībām.²⁵ Savukārt Pīters Marguliss (*Peter Margulies*) uzsver, ka esošais regulējums ne tikai neveicina tiesisko noteiktību, bet arī var pamudināt potenciālās upuru valstis pašām īstenot slēptas taktikas, piemēram, nolīgt privātus kiberspeciālistus, tādējādi vēl vairāk saasinot globālo nestabilitāti.²⁶

Ņemot vērā šos argumentus, ir būtiski pārskatīt un pilnveidot valstu atbildības doktrīnu, pielāgojot attiecināšanas mehānismus mūsdienu izaicinājumiem kibertelpā. Lai novērstu nesodāmību zema līmeņa (*below-the-threshold*) kiberoperāciju gadījumos, būtu pamatoti atteikties no efektīvās kontroles testa un pazemināt attiecināšanas sliekšni, ieviešot pieeju, kas tuvāka vispārējās kontroles modelim. Piemēram, cietušajai valstij vajadzētu pierādīt, ka uzbrucējvalsts sniegusi būtisku atbalstu kiberoperācijas īstenošanai, nodrošinot ļaunprātīgu programmatūru, kas izmantota uzbrukumā, vai aktīvi iesaistoties kiberoperācijas plānošanā un izpildē. Tomēr, lai saglabātu līdzsvaru un novērstu pārmērīgu attiecināšanas kritēriju atvieglošanu, izšķirošais faktors būtu pierādījumi par nozīmīgu valsts iesaisti kiberoperācijas organizēšanā un īstenošanā.

Kopsavilkums

1. Valstis atzīst, ka suverenitātes princips ir piemērojams kibertelpā, tomēr nepastāv vienprātība par to, vai suverenitāte darbojas kā patstāvīga tiesību norma, kuru iespējams pārkāpt. Lai kiberoperāciju varētu uzskatīt par starptautisko tiesību pārkāpumu saskaņā ar suverenitātes kā principa pieeju, tai būtu jāpārkāpj militārā spēka lietošanas aizlieguma vai ierobežošanas aizlieguma princips. Šāda interpretācija paplašina to ļaunprātīgo darbību loku, kas kibertelpā paliek nesodītas. Tādējādi nesankcionēta piekļuve kiberinfrastrukturai, datu iegūšana no valdības vai privātiem tīkliem netiek automātiski uzskatītas par suverenitātes pārkāpumu.
2. Precīzas teritoriālās integritātes pārkāpuma robežas nav definētas. Tomēr valsts suverenitātes un teritoriālās integritātes aizskārums ir neapstrīdams, ja kiberoperācija ietekmē kritisko infrastruktūru vai kiberinfrastrukturā, izraisot fizisku

²⁴ Margulies P. Sovereignty and Cyber Attacks: Technology's Challenge to the Law of State Responsibility. *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 14, 2013, p. 5.

²⁵ Hathaway O., Crotoft R., Levitz P., Nix H., Nowlan A., Perdue W., Spiegel J. The Law of Cyber-Attack. *California Law Review*, Vol. 100, No. 4, 2012, pp. 546–547.

²⁶ Margulies P. 2013, p. 5; Tran D. The Law of Attribution: Rules for Attributing the Source of a Cyber-Attack. *The Yale Journal of Law & Technology*, Vol. 20, 2018, p. 419.

kaitējumu vai tās funkcionalitātes zudumu. Līdz ar to valstīm ir pamats pieņemt pieeju, koncentrējoties uz jebkādu nesankcionētu ielaušanos savā kiberinfrastruktūrā, nevis tikai uz tās radītajām sekām. Šāda pieeja ļauj valstīm savlaicīgi identificēt un novērst potenciāli kaitīgas darbības, pirms tās materializējas.

3. Valstīm ir jāpieņem nostāja par suverenitātes piemērošanu kibertelpā, publiski darot to zināmu un sniedzot piemērus, kas palīdz noteikt robežas suverenitātes pārkāpumiem. Lai gan ES līmenī dalībvalstis ir vienojušās par starptautisko tiesību piemērošanu kibertelpā, šis jautājums jāattīsta forumos, piemēram, ANO Atvērtās dalības starpvaldību darba grupās vai Valdību ekspertu grupās. Šajos formātos valstis var apspriest tālāku normu, principu un atbildības mehānismu izstrādi, kā arī sadarbības pasākumus kibernetikas jomā.
4. Lai gan efektīvas kontroles tests joprojām ir dominējošais juridiskais standarts, tiek atzīts, ka šī testa piemērošana kibertelpā var būt pārāk stingra un neveicina efektīvu atbildības piemērošanu. Neskatoties uz priekšlikumiem aizstāt to ar alternatīviem testiem, piemēram, vispārējās kontroles testu vai citiem zemākiem standartiem, tie līdz šim nav guvuši plašu atbalstu starp valstīm. Tomēr atteikšanās no efektīvās kontroles testa var būt pamatota, jo tā stingrās prasības var veicināt nesodāmību zema līmeņa kiberoperāciju gadījumos.

ILGTSPĒJAS ZIŅOŠANAS IEVIEŠANAS IETEKME UZ ZAĻMALDINĀŠANU¹

THE IMPACT OF SUSTAINABILITY REPORTING IMPLEMENTATION ON GREENWASHING

Anete Gregersone, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte
Zvērināta advokāta palīdzē

Summary

The author of the article analyses the impact of the Corporate Sustainability Reporting Directive and the proposed Omnibus Simplification Package on greenwashing risks in Latvia. While the proposals aim to ease reporting obligations for SMEs and reduce administrative burden, they may also limit transparency. The author highlights the need for a clear legal definition of greenwashing, stronger requirements for value chain analysis, and methodological support for double materiality assessments to ensure reliable sustainability reporting.

Atslēgvārdi: ilgtspējas ziņošana, zaļmaldināšana, dubultais būtiskums, vērtības ķēde

Keywords: sustainability reporting, greenwashing, double materiality, value chain

Ievads

Pēdējās desmitgadēs ilgtspējas ziņošanas evolūcija iezīmē transformāciju korporatīvajā vidē, veicinot caurspīdīgu, uzticamu un ilgtspējīgu uzņēmējdarbību. Tomēr ilgtspējas ziņošana var palīdzēt veicināt uzņēmumu ilgtspējīgu attīstību un samazināt klimata pārmaiņu rezultātā radītās negatīvās sekas tikai tad, ja uzņēmumi atspoguļo objektīvu informāciju par to radīto ietekmi uz vidi, sabiedrību un pārvaldību. Sniedzot maldinošu, pārspīlētu vai nepamatotu informāciju, uzņēmums var radīt iespaidu, ka tas ir ilgtspējīgāks, nekā tas patiesībā ir, tādējādi radot zaļmaldināšanas (angļu val. – *greenwashing*) riskus.

Šī raksta mērķis ir noskaidrot, kā Korporatīvās ilgtspējas ziņošanas direktīvas² (turpmāk – Direktīva) un tās paredzēto grozījumu ieviešana Latvijā varētu ietekmēt zaļmaldināšanas riskus. Tādējādi raksta sākumā tiks iezīmētas novitātes ilgtspējas

¹ Raksts tapis, balstoties uz autores maģistra darbu “Korporatīvās ilgtspējas ziņošanas direktīvas ieviešanas Latvijā ietekme uz zaļmaldināšanu”, kas izstrādāts un aizstāvēts Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē 2024. gada pavasarī docenta *Dr. iur.* Edmunda Broka zinātniskajā vadībā.

² Eiropas Parlamenta un Eiropas Savienības Padomes direktīva (ES) 2022/2464, ar ko attiecībā uz korporatīvo ilgtspējas ziņu sniegšanu groza Regulu (ES) Nr. 537/2014, Direktīvu 2004/109/EK, Direktīvu 2006/43/EK un Direktīvu 2013/34/ES. Pieņemta 14.12.2022. [23.03.2025. red.]

ziņošanas jomā un secīgi analizēta zaļmaldināšanas un Direktīvā paredzēto tiesisko instrumentu savstarpējā mijiedarbība.

1. Eiropas Savienības tiesību aktu jaunākās tendences ilgtspējas ziņošanas jomā

Lai sasniegtu Rīcības plānā³ un Eiropas zaļajā kursā⁴ izvirzītos mērķus, cita starpā Eiropas Parlaments un Eiropas Savienības Padome ir pieņēmusi Direktīvu, kas uzliek pienākumu tās tvērumā esošajiem uzņēmumiem atklāt objektīvu informāciju par uzņēmuma ietekmi uz vidi, tā darbiniekiem, sadarbības partneriem, klientiem un visām iesaistītajām pusēm, kā arī korporatīvo pārvaldību. Saskaņā ar Direktīvas 5. pantu tās tvērumā ietilpst sabiedriskas nozīmes subjekti, lieli uzņēmumi, mazie un vidējie uzņēmumi, kuru vērtspapīri ir iekļauti regulētajā tirgū (izņemot mikro-uzņēmumus), kā arī uzņēmumi, kuri reģistrēti ārpus Eiropas Savienības, bet kuriem ir lieli meitasuzņēmumi vai filiāles, kas reģistrētas Eiropas Savienībā. Norādāms, ka Direktīvas prasības ir ieviestas Latvijas nacionālajā regulējumā, pieņemot Ilgtspējas informācijas atklāšanas likumu⁵ (turpmāk – Likums).

Savukārt 2025. gada februārī Eiropas Komisija pieņēma jaunus priekšlikumus ar nosaukumu “Omnibus”⁶ (turpmāk – Omnibus priekšlikumi), kuru mērķis ir vienkāršot tiesisko regulējumu, nodrošinot skaidrākas prasības un samazinot administratīvo slogu maziem un vidējiem uzņēmumiem.⁷ Svarīgi atzīmēt, ka Omnibus priekšlikumi vēl būs jāapstiprina Eiropas Parlamentam un Eiropas Savienības Padomei, kā arī dalībvalstīm būs jāveic attiecīgi grozījumi nacionālajā regulējumā.

Omnibus priekšlikumi sašaurinātu Direktīvas tvērumu, iekļaujot lielos uzņēmumus, kam izpildās vismaz divi no trim kritērijiem: 1) vairāk nekā 1000 darbinieku (šobrīd – 250); 2) apgrozījums pārsniedz 50 miljonus eiro vai 3) aktīvu kopsumma ir lielāka par 25 miljoniem eiro attiecīgajā finanšu gadā. Tādējādi par aptuveni 80 % tiktu samazināts to uzņēmumu skaits, uz kuriem attiektos obligātās ilgtspējas ziņošanas prasības.⁸

³ Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Eiropadomei, Padomei, Eiropas Centrālajai bankai, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Rīcības plāns: ilgtspējīgas izaugsmes finansēšana”, COM/2018/97. Pieņemts 08.03.2018.

⁴ Komisijas paziņojums Eiropas Parlamentam, Eiropadomei, Padomei, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Reģionu komitejai “Eiropas zaļais kurss”, COM/2019/640. Pieņemts 11.12.2019.

⁵ Ilgtspējas informācijas atklāšanas likums: LV likums. Pieņemts 26.09.2024. [24.03.2025. red.]

⁶ European Commission’s Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives (EU) 2022/2464 and (EU) 2024/1760 as regards the dates from which Member States are to apply certain corporate sustainability reporting and due diligence requirements, COM(2025) 80 final. Adopted 26.02.2025.

⁷ Budapest Declaration on the New European Competitiveness Deal, 8 November 2024.

⁸ European Commission’s Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives (EU) 2022/2464 and (EU) 2024/1760 as regards the dates from which Member States are to apply certain corporate sustainability reporting and due diligence requirements, COM(2025) 80 final, p. 4. Adopted 26.02.2025.

Papildus tam Omnibus priekšlikumi noteic, ka ilgtspējas ziņošanas pienākums tiktu atlikts par diviem gadiem.⁹ Līdz ar to lielajiem uzņēmumiem būtu pienākums sagatavot ilgtspējas ziņojumu par 2027. gadu, nevis iepriekš plānoto 2025. gadu, bet maziem un vidējiem uzņēmumiem, kuru vērtspapīri ir iekļauti regulētajā tirgū, – par 2028. gadu.

Savukārt attiecībā uz pārējiem uzņēmumiem, kas nebūtu iekļauti Direktīvas tvērumā, Eiropas Komisija ir noteikusi pienākumu Eiropas Finanšu pārskatu padomdevēju grupai izstrādāt brīvprātīgu ilgtspējas ziņojumu sniegšanas standartu maziem un vidējiem uzņēmumiem un tiem mikrouzņēmumiem, kas nav iekļauti regulētajā tirgū.¹⁰ Līdz ar to tiktu izveidots jauns ilgtspējas ziņošanas standarts, kas varētu radīt izaicinājumus ieguldītājiem izvērtēt un salīdzināt dažādu uzņēmumu sniegto informāciju par uzņēmuma ietekmi uz vides, sociālajiem un pārvaldības (turpmāk – ESG) aspektiem. Papildus tam būtu jāizstrādā brīvprātīgi sniegto ilgtspējas pārskatu pārbaudes mehānisms, lai izvairītos no maldinošas informācijas par uzņēmuma ilgtspējas rādītājiem.

Secināms, ka Omnibus priekšlikumi iezīmē būtiskas pārmaiņas, ievērojami samazinot Direktīvas tvērumā esošo uzņēmumu skaitu un atvieglojot ilgtspējas ziņošanas prasības maziem un vidējiem uzņēmumiem. Tomēr šādas pārmaiņas varētu veicināt zaļmaldināšanas riskus, ja brīvprātīgi sagatavotiem ilgtspējas pārskatiem netiktu veikta neatkarīga ticamības pārbaude.

2. Zaļmaldināšanas jēdziens un tās veidi

Līdz ar straujo normatīvo aktu ilgtspējas jomā attīstību pieaug arī uzņēmumu pienākumu apjoms attiecībā uz videi draudzīgu produktu ražošanu vai pakalpojumu sniegšanu, paplašinās valdes atbildības jomas, kā arī rodas jaunas finansējuma piesaistes iespējas. Tomēr, lai piesaistītu zaļo finansējumu vai reklamētu savu preci vai pakalpojumu kā ilgtspējīgu, tam ir jābūt objektīvi pamatotam. Pretējā gadījumā šāda rīcība var tikt uzskatīta par zaļmaldināšanu.

Norādāms, ka Saeima otrajā lasījumā ir pieņēmusi likumprojektu “Grozījumi Negodīgas komercprakses aizlieguma likumā”¹¹. Tie paredz papildināt likumu ar jaunām prasībām, lai nodrošinātu, ka patērētāji netiek maldināti, kā arī lai novērstu negodīgu komercpraksi, kas saistīta ar maldinošiem vai nepatiesiem apgalvojumiem un komunikāciju par preces, pakalpojuma, digitālā pakalpojuma vai digitālā satura ilgtspējas aspektiem.¹² Tomēr, autores ieskatā, straujās tiesību aktu prasību attīstības

⁹ European Commission’s Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives (EU) 2022/2464 and (EU) 2024/1760 as regards the dates from which Member States are to apply certain corporate sustainability reporting and due diligence requirements, COM(2025) 80 final, p. 5. Adopted 26.02.2025.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Likumprojekts “Grozījumi Negodīgas komercprakses aizlieguma likumā” Nr. 24-TA-1401. Pieejams: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/3C248F26E903ADECC2258C0E0028B01B?OpenDocument> [aplūkots 24.03.2025.]

¹² Likumprojekta “Grozījumi Negodīgas komercprakses aizlieguma likumā” Nr. 24-TA-1401 anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/3C248F26E903ADECC2258C0E0028B01B?OpenDocument> [aplūkots 24.03.2025.]

dēļ paveras arvien plašākas iespējas dažādiem zaļmaldināšanas veidiem, ne tikai attiecībā uz patērētāju maldināšanu.

Svarīgi atzīmēt, ka Taksonomijas regulas¹³ 11. apsvēruma noteic, ka par zaļmaldināšanu ir uzskatāma negodīga konkurences priekšrocība, ko sniedz finanšu produktu piedāvāšana kā ilgtspējīgu un videi draudzīgu, kaut gan patiesībā tie neatbilst vides pamatstandartiem. No minētā izriet, ka zaļmaldināšanas veidi ir plašāki un tā var tikt attiecināta arī uz finanšu produktu piedāvāšanu, nevis tikai patērētāju maldināšanu saistībā ar preču vai pakalpojumu videi draudzīgām īpašībām.

Tāpat arī zaļmaldināšanas riski potenciāli var rasties, sniedzot nepilnvērtīgu vai maldinošu informāciju ilgtspējas pārskatos par uzņēmuma radīto ietekmi uz vidi un sabiedrību. Tādējādi var samazināties iesaistīto pušu – klientu, sadarbības partneru, ieguldītāju – uzticība ilgtspējīgām aktivitātēm, kā arī faktiski var tikt pasliktināta vides kvalitāte, jo ilgtspējas pārskatā publicētajām ziņām nesekotu konkrētas darbības, lai mainītu uzņēmuma darbību tādā veidā un radītu pēc iespējas mazāku negatīvo ietekmi uz vidi.

Līdz ar to zaļmaldināšanas jēdzienu būtu nepieciešams attiecināt uz plašāku zaļmaldināšanas gadījumu loku un nostiprināt arī Likumā, nosakot, ka zaļmaldināšana ir negodīgas komercprakses īstenošanas veids, lai radītu nepatiesu priekšstatu par uzņēmuma korporatīvo atbildību ilgtspējas jomā, vienlaikus paredzot arī administratīvo atbildību par zaļmaldināšanas gadījumiem.

3. Ilgtspējas ziņošanas tiesiskie instrumenti un to ietekme uz zaļmaldināšanu

Direktīvā ir ietverts dubultā būtiskuma izvērtējums un vērtības ķēdes noteikšana, kas ir galvenie tiesiskie instrumenti, kuri var ietekmēt zaļmaldināšanas riskus.

Pirmkārt, Direktīvas 19.a panta 1. punkts un 29.a panta 1. punkts noteic, ka tās tvērumā esošie uzņēmumi vadības ziņojumā iekļauj informāciju par ESG aspektiem, lai izprastu uzņēmuma ietekmi uz ilgtspējas jautājumiem, kā arī informāciju par to, kā ilgtspējas jautājumi ietekmē uzņēmuma attīstību, darbības rezultātus un stāvokli. Citiem vārdiem, ar šo tiek ieviests dubultā būtiskuma izvērtējums, kas nozīmē, ka, no vienas puses, tiek vērtēta uzņēmuma ietekme uz ilgtspējas jautājumiem (ietekmes būtiskums), bet, no otras puses, – kā ilgtspējas jautājumi ietekmē uzņēmuma attīstību (finansālais būtiskums).

Ietekmes būtiskums ir ilgtspējas tēmas raksturojums attiecībā uz uzņēmumu. Ilgtspējas tēmai piemīt ietekmes būtiskums, ja uzņēmums ir saistīts ar faktisku vai iespējamu, pozitīvu vai negatīvu ietekmi uz sabiedrību vai vidi īstermiņā, vidējā termiņā vai ilgtermiņā.¹⁴ Tas ietver arī ietekmi, kas ir saistīta ar paša uzņēmuma darbībām un vērtības ķēdi, tostarp ar produktiem un pakalpojumiem, kā arī darījuma

¹³ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (ES) 2020/852 par regulējuma izveidi ilgtspējīgu ieguldījumu veicināšanai un ar ko groza Regulu (ES) 2019/2088. Pieņemta 18.06.2020. [24.03.2025. red.]

¹⁴ EFRAG European Sustainability Reporting Guidelines 1. Double materiality conceptual guidelines for standard-setting. Working paper, January 2022, p. 5.

attiecībām.¹⁵ Respektīvi, ietekmes būtiskums raksturo uzņēmuma radīto ietekmi uz “ārpusi” – vidi, klientiem, piegādātājiem, sadarbības partneriem, investoriem u. c. Līdz ar to ilgtspējas tēmu identificēšanā liela nozīme ir dialogam ar visām iesaistītajām pusēm, lai noskaidrotu, kādu informāciju ir nepieciešams atklāt, lai tās sasniegtu savus ilgtspējas mērķus un izpildītu informācijas atklāšanas pienākumus, ja tādi ir piemērojami.¹⁶ Kad uzņēmums ir identificējis ilgtspējas tēmas un apzinājis ieinteresēto pušu vajadzības, svarīgi ir analizēt gan negatīvo, gan pozitīvo ietekmi, ko rada katra ilgtspējas tēma attiecībā uz vidi vai sabiedrību.¹⁷

Attiecībā uz ietekmes būtiskumu norādāms, ka ir salīdzinoši skaidras vadlīnijas, kā noteikt negatīvo un pozitīvo ietekmi uz vidi, jo pastāv izmērāmi dati, piemēram, klimatisko apstākļu rādītāji, siltumnīcefekta gāzes emisiju aprēķini, piesārņojuma mērījumi un citi vides kvalitātes rādītāji. Tomēr sociālajā jomā ir sarežģītāk noteikt uzņēmuma radīto ietekmi, jo ir grūtāk nosakāmi rādītāji un dati, kas raksturotu uzņēmuma sociālos aspektus.

Savukārt finansiālais būtiskums ir ilgtspējas tēmas raksturojums no finanšu perspektīvas. Ilgtspējas tēmai piemīt finansiālais būtiskums, ja tā rada vai ir pamatoti sagaidāms, ka radīs finansiālu ietekmi uz uzņēmuma darbību. Tā tas ir, ja ilgtspējas tēma rada riskus vai iespējas, kas ietekmē vai potenciāli var ietekmēt uzņēmuma naudas plūsmu, finanšu stāvokli un rezultātus vai finansējuma piesaistes iespējas.¹⁸ Finansiālais būtiskums raksturo ilgtspējas jautājumu radīto ietekmi uz “iekšpusi” jeb uzņēmuma finanšu rādītājiem. Piemēram, finanšu risku iemesls var būt izteikta atkarība no dabas resursiem vai darbiniekiem.

Secināms, ka dubultā būtiskuma izvērtējums ir tiesisks instruments, kas palīdz noskaidrot uzņēmumu risku un iespēju ietekmi uz vidi un sabiedrību, vienlaikus izvērtējot arī ārējo apstākļu ietekmi uz uzņēmumu finanšu rezultātiem, tādējādi samazinot zaļmaldināšanas riskus, kas saistīti ar nepatiesiem apgalvojumiem par uzņēmuma ilgtspējas aktivitātēm. Tomēr šobrīd trūkst metodoloģiska atbalsta – kompetento iestāžu izdoto vadlīniju vai ieteikumu – dubultā būtiskuma izvērtēšanā, kas varētu ierobežot iesaistīto pušu iespējas novērtēt uzņēmuma patieso ietekmi uz vidi un sabiedrību, kā arī vides un sociālo faktoru ietekmi uz uzņēmuma darbību. Nepilnvērtīgs dubultā būtiskuma izvērtējums var radīt zaļmaldināšanas riskus, ja tā dēļ tiktu norādīta kļūdaina informācija vai neiekļauta informācija par uzņēmuma radītu būtisku ietekmi.

Otrkārt, saskaņā ar Korporatīvas ilgtspējas ziņošanas direktīvas 19.a panta 2. punktu vadības ziņojumā ir jāiekļauj apraksts arī par uzņēmuma vērtības ķēdes radīto ietekmi. Tomēr ne Direktīva, nedz Likums nesniedz vērtības ķēdes definīciju

¹⁵ Komisijas deleģētā regula (ES) 2023/2772, ar ko Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2013/34/ES papildina attiecībā uz ilgtspējas ziņu sniegšanas standartiem. Pieņemta 31.07.2023. [24.03.2025. red.] ERSR 1 – Vispārīgās prasības, 43. punkts.

¹⁶ EFRAG European Sustainability Reporting Guidelines 1. Double materiality conceptual guidelines for standard-setting. Working paper, January 2022, p. 10.

¹⁷ Komisijas deleģētā regula (ES) 2023/2772, ar ko Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2013/34/ES papildina attiecībā uz ilgtspējas ziņu sniegšanas standartiem. Pieņemta 31.07.2023. [24.03.2025. red.] Eiropas ilgtspējas ziņošanas standarti. ERSR 1 – Vispārīgās prasības, 59. punkts.

¹⁸ EFRAG European Sustainability Reporting Guidelines 1. Double materiality conceptual guidelines for standard-setting. Working paper, January 2022, p. 6.

un tās noteikšanas metodoloģiju. Tādēļ ir pieņemta Uzņēmumu pienācīgas rūpības direktīva,¹⁹ lai radītu juridisko noteiktību pienācīgas rūpības prasību piemērošanā.

Vērtības ķēde analizē visu darbību kopumu, kas nepieciešamas, lai produktu vai pakalpojumu izstrādātu, ievērojot visus ražošanas posmus, piegādi galapatērētājiem, preces vai pakalpojuma lietošanu un otrreizēju pārstrādi vai utilizāciju.²⁰ Šobrīd vērtības ķēdes definīcija ir paplašināta, aptverot ne tikai visas darbības, bet arī resursus un attiecības, kas saistītas ar uzņēmuma saimnieciskās darbības modeli un ārējo vidi, kurā tas darbojas.²¹ Tā veidojas t. s. “augšupējā vērtības ķēde”, kas aptver izejvielu ieguvu un materiālu ražošanu, kā arī “lejupējā vērtības ķēde”, kas aptver produkta vai pakalpojuma tirdzniecību, lietošanu un utilizāciju vai otrreizēju pārstrādi.

Norādāms, ka Omnibus priekšlikumi paredz atbrīvot no pienākuma sniegt ar ilgtspēju saistītās ziņas tos uzņēmumus, kas nav iekļauti Direktīvas tvērumā, bet kas ietilpst to uzņēmumu vērtības ķēdē, kuriem ir obligāts ilgtspējas ziņošanas pienākums. Ņemot vērā, ka nereti uzņēmuma lielākā ietekme rodas tieši tā lejupējā vai augšupējā vērtības ķēdē, tādā gadījumā vērtības ķēdē netiktu precīzi atspoguļoti dati par uzņēmuma radīto ietekmi uz vidi un sabiedrību, kas varētu radīt zaļmaldināšanas riskus. Līdz ar to īpaši svarīgi būtu pušu savstarpējās tiesiskajās attiecībās un līgumos noteikt pienākumu sadarboties un noteiktā termiņā sniegt visu nepieciešamo informāciju ilgtspējas ziņojuma sagatavošanai, lai mazinātu potenciālus zaļmaldināšanas riskus.

Vērtības ķēdes noteikšana ir būtisks solis, lai ilgtspējas ziņojumā atspoguļotu uzņēmuma faktisko ietekmi uz vidi un sabiedrību. Tomēr lielākie izaicinājumi ir saistāmi ar korektu datu iegūšanu, apkopošanu un sniegšanu, tādēļ Likumā nepieciešams iekļaut vērtības ķēdes legāldefinīciju un kārtību, kādā veicams vērtības ķēdes izvērtējums, kā arī atrunāt rīcību gadījumā, ja sadarbības partneri brīvprātīgi nesniedz ar ilgtspēju saistītus datus, tādējādi ierobežojot Likuma subjekta iespējas pilnvērtīgi izvērtēt vērtības ķēdi.

Kopsavilkums

1. Omnibus priekšlikumi iezīmē būtiskas pārmaiņas, ievērojami samazinot Direktīvas tvērumā esošo uzņēmumu skaitu un atvieglojot ilgtspējas ziņošanas prasības maziem un vidējiem uzņēmumiem, tai skaitā arī attiecībā uz vērtības ķēdes noteikšanai nepieciešamās informācijas sniegšanu. Šādas pārmaiņas varētu samazināt administratīvo slogu un efektīvizēt ilgtspējas ziņojumu sagatavošanas procesu, tomēr tās varētu arī veicināt zaļmaldināšanas riskus, jo obligātais ilgtspējas ziņošanas pienākums Latvijā attiektos uz nelielu skaitu uzņēmumu, savukārt pārējie uzņēmumi varētu izvēlēties brīvprātīgi sniegt ilgtspējas pārskatus.

¹⁹ Eiropas Parlamenta un Eiropas Savienības Padomes direktīva (ES) 2022/0051 par uzņēmumu pienācīgu rūpību attiecībā uz ilgtspēju un ar ko groza Direktīvu (ES) 2019/1937. Pieņemta 15.03.2024. [31.03.2024. red.]

²⁰ Kaplinsky R., Morris Mike A handbook for value chain research. Vol. 113. Brighton: University of Sussex, Institute of Development Studies, 2000, p. 4.

²¹ Ceļā uz izcilību ilgtspējas ziņošanā. Praktisks ceļvedis Korporatīvās ilgtspējas ziņu sniegšanas direktīvas ieviešanai. Pieejams: https://blog.swedbank.lv/upload/content/csrd_ceļvedis_uznemejiem.pdf [aplūkots 31.03.2024.]

2. Likumā nepieciešams iekļaut zaļmaldināšanas definīciju un paredzēt administratīvo atbildību, lai nodrošinātu efektīvu normatīvā regulējuma piemērošanu praksē, mudinātu uzņēmumus gatavoties ilgtspējas ziņošanas prasību izpildei, kā arī samazinātu zaļmaldināšanas riskus.
3. Tādas nepilnības dubultā būtiskuma izvērtējumā un vērtības ķēdes noteikšanā kā nepietiekama ieinteresēto pušu iesaiste, kvalitatīvu un salīdzināmu datu trūkums, skaidras ilgtspējas stratēģijas un mērķu neizvirzīšana ierobežo iesaistīto pušu iespējas novērtēt uzņēmuma patieso ietekmi uz vidi un sabiedrību, kā arī vides un sociālo faktoru ietekmi uz uzņēmuma darbību. Līdz ar to nepieciešams metodoloģiskais atbalsts – kompetento iestāžu izdotas vadlīnijas, ieteikumi vai citi informatīvi materiāli.
4. Likumā nepieciešams iekļaut vērtības ķēdes legaldefinīciju un kārtību, kādā veicams vērtības ķēdes izvērtējums. Gadījumā, ja Direktīvas prasības tiktu grozītas atbilstoši Omnibus priekšlikumiem, svarīgi būtu pušu līgumiskajās attiecībās iekļaut pienākumu sadarboties un sniegt visu nepieciešamo informāciju ilgtspējas ziņojuma sagatavošanai, lai mazinātu zaļmaldināšanas riskus.

CIVILTIESISKO ZINĀTŅU AKTUĀLĀKIE JAUTĀJUMI

PRAKSES TENDENCES VISPĀRĒJĀS PAGaidu AIZSARDZĪBAS PIEMĒROŠANĀ¹

TENDENCIES OF JUDICIAL PRACTICE IN APPLICATION OF GENERAL PROVISIONAL PROTECTION

Dmitrijs Miņejevs, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistrants

Summary

After the 2021 amendments to the Civil Procedure Law, provisional protection can be divided into two subgroups: 1) general protection, and 2) special provisional protection. Request for the application of provisional protection is assessed according to the criteria of the four-step test. Analysing case law reveals several problems and approaches that differ from the legal literature. In the article, the author concludes, among other things, that: 1) when rejecting request for the application of provisional protection, the sequence of the four-step test is of a recommendatory nature; 2) when simultaneously satisfying applications for security of claim and provisional protection, the applicable measures must not overlap; 3) general provisional protection can be applied in a negative declaratory action.

Atslēgvārdi: vispārējā pagaidu aizsardzība, četru soļu tests, negatīvā atzišanas prasība, prasības nodrošināšana

Keywords: general provisional protection, four-step test, negative declaratory action, securing of claim

Ievads

Pēc 2021. gada grozījumiem² Civilprocesa likumā³ (turpmāk – CPL) pagaidu aizsardzība iedalāma divās apakšgrupās: 1) vispārējā un 2) speciālā pagaidu aizsardzība.⁴ Vispārējās pagaidu aizsardzības normatīvais regulējums noteikts CPL 19. nodaļā. Pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanu izvērtē atbilstoši četru

¹ Raksts tapis uz 2024. gadā Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē izstrādātā bakalaura darba pamata lektora Mg. iur. Mārča Krūmiņa vadībā.

² Grozījumi Civilprocesa likumā: LV likums. Pieņemts 25.03.2021. [18.03.2025. red.]

³ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998. [18.03.2025. red.]

⁴ Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātā anotācija, 4. lpp. Pieejama: https://likumi.lv/wwwraksti/LIKUMI/PAPILDINATAS_ANOTACIJAS/TMANOT_30042021_GROZ_CPL_KOR_PAPILDINA%CC%84TA_AR_SATURA_RA%CC%84DI%CC%84TA%CC%84JU.DOCX [aplūkota 18.03.2025.]

soļu testa kritērijiem.⁵ Analizējot tiesu praksi par vispārējās pagaidu aizsardzības piemērošanu, atklājas vairākas problēmas un no tiesību literatūras atšķirīgas pieejas. Rakstā aplūkotas dažas no tādām nekonsekvencēm, to skaitā jautājums par četru soļu testa kritēriju pārbaudes secību un pagaidu aizsardzības pirms prasības celšanas pārbaudes kritēriju nozīmi.

1. Četru soļu testa kritēriju izvērtēšanas secība

Civiltiesību doktrīnā, analizējot četru soļu testu, secināts, ka nepieciešams ievērot tādu priekšnoteikumu izvērtēšanas secību, kādā tie ir norādīti, un jebkurā gadījumā pie nākamā kritērija var pāriet tikai tad, ja uz iepriekšējo kritēriju gūta pozitīva atbilde.⁶ Šāds slēdziens cita starpā pamatots ar Senāta Administratīvo lietu departamenta 2008. gada prakses vispārinājumu, kurā secināts, ka pirmšķietamo pamatotību vērtē pirms būtiskā kaitējuma.⁷

Atzīmējams, ka jaunākajā Senāta Administratīvo lietu departamenta praksē atzīta pretēja pieeja. Proti, tagad prasības *prima facie* pamatotību vērtē pēc tam, kad tiek iegūta pārliecība par būtiska kaitējuma draudu esamību.⁸ Būtiski uzsvērt, ka pirmās un apelācijas administratīvo tiesu instanču praksē nav vienotas pieejas tam, kuru kritēriju izvērtēt pirmo.⁹ Līdz ar to juridiskajā literatūrā secināts, ka pagaidu aizsardzības izvērtēšanas secībai nav būtiskas ietekmes uz lēmuma rezultātu un kritēriju secība ir skatāma kopsakarā ar procesuālās ekonomijas principu.¹⁰

Ņemot vērā minēto, autors uzskata, ka sākotnējā doktrīnas nostāja ir diskutabla, jo tā neļauj ātri izskatīt saņemto pieteikumu, kas satur acīmredzamus trūkumus. Tādējādi jāpiekrīt, ka četru soļu testa secība skatāma kopsakarā ar procesuālās ekonomijas principu.

Lai gan Senāts norādīja, ka pagaidu aizsardzības apmierināšanas gadījumā tiesai jāizvērtē četru soļu testa kritēriji norādītajā secībā¹¹, autors neuzskata, ka šī tēze jāattiecinā uz pagaidu aizsardzības noraidīšanu, jo testa kritērijiem ir kumulatīva nozīme un, neizpildoties vienam, pieteikuma apmierināšana nav iespējama.

⁵ Četru soļu testa secība ir šāda: 1) ir pietiekams pamats uzskatīt, ka prasītājam pieder tiesība, kuras aizsardzību viņš lūdz prasībā; 2) ir pietiekams pamats uzskatīt, ka prasītājam piederoša tiesība tiek aizskarta vai tiks aizskarta; 3) ir pietiekams pamats uzskatīt, ka ar minēto aizskārumu prasītājam tiek nodarīts vai tiks nodarīts būtisks kaitējums gadījumā, ja pagaidu aizsardzība netiek piemērota; 4) interešu līdzsvars ir pagaidu aizsardzības piemērošanas labā (Senāta 14.07.2022. lēmums lietā Nr. SKC-751/2022, 10. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/8553> [aplūkots 18.03.2025.]).

⁶ Pētersone Z. Civiltiesiskās aizsardzības līdzekļi, kas tiesā piemērojami intelektuālā īpašuma tiesību lietās. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2010, 140. lpp.

⁷ Turpat, 139. lpp.

⁸ Piem., sk. Senāta 30.04.2020. lēmuma lietā Nr. SKA-1076/2020 7. punktu. Nav publicēts; Senāta 22.02.2019. lēmuma lietā Nr. SKA-1050/2019 8. punktu. Nav publicēts.

⁹ Plašāk sk.: Auziņa K. A. Pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanas kritēriji administratīvajā procesā tiesā. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2022, 34.–36. lpp.

¹⁰ Turpat, 36. lpp.

¹¹ Senāta 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-1628/2017, 13.3. punkts. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5306> [aplūkots 18.03.2025.].

Respektīvi, ja tiesnesis, izvērtējot pieteikumu, secina, ka, piemēram, trešais¹² vai ceturtais kritērijs¹³ neizpildās, tad attiecīgi nav nepieciešams analizēt un aprakstīt pirmo un otro kritēriju, jo tas nepamatoti noslogos tiesu. Autora ieskatā, piedāvātā pieeja nebūs pamats uzskatam, ka tiesneša lēmumā trūktu motivācijas, tieši pretēji, tiesnesis visu uzmanību veltīs strīdīgajam kritērijam, ko prasītājs var izlabot vai apstrīdēt.¹⁴

Līdz ar to, noraidot pieteikumu par pagaidu aizsardzības piemērošanu, četru soļu testa secībai ir rekomendējošs raksturs. Turklāt, konstatējot, ka neizpildās viens no testa kritērijiem, pārējo kritēriju esamības pārbaude nav nepieciešama.

2. Piezīme par *prima facie* prasības apmierināšanas iespējas pierādīšanas standartiem

Tiesu praksē var izdalīt divus pirmšķietamus (*prima facie*) prasības apmierināšanas iespējamības līmeņus: 1) prasības apmierināšana ir ticamāka par tās noraidīšanu¹⁵; 2) prasības apmierināšanas iespēja nav galīgi un absolūti izslēgta.¹⁶ Pēc autora domām, otrā pieeja neatbilst pagaidu aizsardzības būtībai, jo piemērot pagaidu aizsardzību tādai prasībai, kuras apmierināšanas iespēja nav lielāka par tās noraidīšanu, nav pamatoti.¹⁷ Prasības labas iespējas tikt apmierinātai jāsaprot kā *fumus boni iuris* (angļu val. – *likelihood of success on the merits of the case*), un to var salīdzināt ar Igaunijas Augstākās tiesas praksē atzīto pagaidu aizsardzības kritēriju – prasība ir juridiski perspektīva.¹⁸

Tādējādi, pat ja tiesnesis uzskata, ka nav izslēgta iespēja taisīt spriedumu par labu prasītājam, taču nav iegūta pārliecība, ka konkrētā prasības apmierināšana ir ticamāka par tās noraidīšanu, tad jāsecina, ka pirmais kritērijs neizpildās.

¹² Piem., pats par sevi apstāklis, ka atbildētājs prasītājam maksās ikmēneša īres maksu 300 *euro*, nevis 500 *euro*, kā tas lūgts pieteikumā par pagaidu aizsardzības piemērošanu, nav pietiekams, lai secinātu, ka prasītājam būs nodarīts būtisks kaitējums. Sk.: Rīgas pilsētas tiesas 22.03.2024. lēmuma lietā Nr. C770991524 4. punktu. Nav publicēts.

¹³ Piem., ja lūgtais pagaidu aizsardzības līdzeklis pārsniedz prasījuma robežas, tas nav samērīgs. Proti, lūgtajiem pagaidu aizsardzības līdzekļiem jābūt vēršiem uz sagaidāmo tiesas spriedumu (Kurzemes rajona tiesas 03.01.2023. lēmums lietā ar arhīva Nr. C-0572-23., 10.2. punkts. Nav publicēts), un tie nevar pārsniegt prasījuma robežas (sal. sk. Senāta 09.09.2024. lēmuma lietā Nr. SKC-660/2024 10.1. un 10.3. punktu. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/10562> [aplūkots 18.03.2025.]).

¹⁴ Piem., Rīgas apgabaltiesa norādīja: lai arī pirmās instances tiesa izvērtējusi tikai trešo no četru soļu testa kritērijiem, tā nonāca pie pareiza rezultāta (Rīgas apgabaltiesas 02.04.2025. lēmums lietā Nr. C770985025 3.3., 9.–11. punkts. Nav publicēts).

¹⁵ Piem., sk.: Rīgas pilsētas tiesas 22.04.2024. lēmuma lieta ar arhīva Nr. C-10863-24, 4.1.3. punkts. Nav publicēts.

¹⁶ Piem., sk.: Kurzemes rajona tiesas 13.02.2023. lēmuma lieta Nr. C6918562, 11. punkts. Nav publicēts.

¹⁷ Sal. sk.: Senāta 14.07.2022. lēmuma lieta Nr. SKC-751/2022, 5.2. punkts.

¹⁸ Riigikohus Tsiviilkolleegium kohtumäärus 14.12.2021. kohtuasja number 2-21-6284. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/fail.html?fid=304767572> [aplūkots 18.03.2025.], 11.1. punkts.

3. Pagaidu aizsardzības pirms prasības celšanas izvērtēšanas speciālie kritēriji

Atsevišķā kategorijā var izdalīt speciālos kritērijus, kas tiesnesim jāņem vērā, analizējot pieteikumu par pagaidu aizsardzības piemērošanu, kas iesniegts pirms prasības celšanas. Speciālo kritēriju pārbaude neatbrīvo tiesnesi no pienākuma izvērtēt faktisko apstākļu atbilstību četru soļu testam. Tāpēc nevar piekrist praksē izteiktajai pozīcijai, ka pieteikuma, kas iesniegts pirms prasības celšanas, izskatīšanas brīdī nav iespējams novērtēt iespējamās prasības apmierināšanas iespējas.¹⁹ Pirmkārt, CPL 139. panta 1.¹ daļā tieši norādīts, ka iespējamam prasītājam jāpievieno pierādījumi, kas apliecina viņa prasības tiesību. Otrkārt, Igaunijas Augstākās tiesas praksē atzīts, ka tiesa nevar izvērtēt vēl neiesniegta prasības pieteikuma atbilstību formālajām juridiskajām prasībām, bet tiesai jāizvērtē iespējamās prasības juridisko perspektīvu.²⁰

Igaunijas Civilprocesa kodeksa 382. paragrāfa pirmā daļā noteic, ka pieteikumā par pagaidu aizsardzības piemērošanu norāda iemeslus, kāpēc prasība nav celta nekavējoties.²¹ Respektīvi, prasītājam jānorāda pamatoti šķēršļi prasības pieteikumu iesniegšanai nekavējoties. Analoga prasība noteikta arī Lietuvas Republikas Civilprocesa kodeksa 147. panta trešajā daļā.²² Savukārt CPL 139. panta 1.¹ daļa aprobežojas ar norādi, ka iespējamam prasītājam jāpamato pagaidu aizsardzības piemērošanas neatliekamību. Tādējādi arī praksē nav konstatējams, ka iespējamais prasītājs detalizēti norādītu, kādēļ sākotnēji iesniegts pieteikums par pagaidu aizsardzību, nevis pats prasības pieteikums.

Taču autors uzskata, ka CPL 139. panta 1.¹ daļas trešais teikums interpretējams tādējādi, ka tas uzliek iespējamam prasītājam pienākumu motivēt iemeslu, kādēļ prasība netiek celta uzreiz, jo tas teleoloģiski izriet no šīs normas jēgas. Pirmkārt, tiesnesim svarīgi zināt, cik nopietns apdraudējums sagaida iespējamo prasītāju, lai saprastu, vai ir nepieciešama nekavējoša rīcība. Otrkārt, minētā prasība ļauj tiesnesim ātrāk izskatīt lūgumu un izvērtēt, vai saņemtais pieteikums nav vērsts uz negodprātīgu savu tiesību izmantošanu. Treškārt, tas atbilstu arī ārvalstu praksei.

Līdz ar to iespējamam prasītājam, iesniedzot pieteikumu par pagaidu aizsardzību pirms prasības celšanas, ir precīzi jānorāda, kādu prasību, uz kāda pamata un par kādiem prasījumiem viņš plāno celt, lai tiesa varētu pārbaudīt visu četru soļu testa kritērijus. Savukārt, ja prasītājs nav norādījis minēto informāciju vai nav iesniedzis atbilstošus pierādījumus, pieteikums ir noraidāms.²³

¹⁹ Ekonomisko lietu tiesas 21.09.2023. lēmums lietā ar arhīva Nr. 3-12/00006-23, 5. punkts. Nav publicēts.

²⁰ Riigikohus Tsiviilkolleegium kohtumäärus 19.02.2020. kohtuasja number 2-19-4765. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/kohtulahendid/fail.html?fid=264418497> [aplūkots 18.03.2025.], 10.2. punkts.

²¹ Tsiviilkohtumenetluse seadustik [Igaunijas Republikas Civilprocesa kodekss] [18.03.2025. red.]. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/akt/109102013011> [aplūkots 18.03.2025.].

²² Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas [Lietuvas Republikas Civilprocesa kodekss]. [18.03.2025. red.] Pieejams: <https://www.infolex.lt/ta/77554> [aplūkots 18.03.2025.].

²³ Igaunijas tiesu praksē ir gadījums, kad tiesnesis noraidīja pieteikumu par pagaidu aizsardzības piemērošanu pirms prasības celšanas, konstatējot, ka iespējamais prasītājs nav skaidri aprakstījis, kāda prasība viņam ir pret atbildētāju. Tiesnesis norādīja, ka iespējamam prasītājam jāzina, kādu prasību viņš nākotnē plāno celt. Sk.: Vutt. M. Riigikohus Õigusteabe osakond: Hagi tagamine tsiviilkohtumenetluses. Kohtupraktika analüüs. Tartu, 2009. Pieejams: https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analyysid/2009/hagitagaminetsiviilkohtumenetluses_margit_vutt.pdf [aplūkots 18.03.2025.], p. 15.

4. Pagaidu aizsardzības piemērošana vienlaikus ar prasības nodrošinājumu

Tiesu praksē konstatējami gadījumi, kad prasītājs bija lūdzis tiesu piemērot izpildu darbības atlikšanu kā prasības nodrošinājuma līdzekli (CPL 138. panta pirmās daļas 7. punkts) un kā pagaidu aizsardzības līdzekli (CPL 138.¹ panta pirmās daļas 4. punkts). Abos gadījumos tiesneši secināja, ka prasītājs vēlas lietot divus alternatīvus procesuālos instrumentus viena prasījuma aizsardzībai, jo faktiski lūdz divreiz apturēt vienu un to pašu izsoli. Tiesneši norādīja, ka pēc analogijas ar aizliegumu izvīrēt alternatīvus (pakārtotus) prasījumus nav pieļaujama arī alternatīvu pieteikumu iesniegšana civilprocesā.²⁴ Tomēr vienā no lietām tiesnesis izvērtēja abus pieteikumus pēc būtības un tos noraidīja.²⁵

Līdz ar to secināms, ka prasītāji var lūgt tiesu piemērot vienu aizsardzības līdzekli gan kā prasības nodrošinājumu, gan kā pagaidu aizsardzību, to atbilstoši motivējot. Taču, autora ieskatā, apmierināt abus šādus pieteikumus procesuāli nebūtu pareizi, jo divreiz apturēt vienu un to pašu izsoli vai divreiz izdzēst vienus un tos pašus datus nav iespējams. Citiem vārdiem, gadījumā, ja tiesnesis apmierinātu abus pieteikumus, kas satur analogiskus aizsardzības līdzekļus, vienu no tiesneša lēmumiem nebūtu iespējams izpildīt piespiedu kārtā.

Secīgi var redzēt, ka, lai gan CPL 137. panta trešās daļas otrais teikums paredz iespēju piemērot pagaidu aizsardzību vienlaikus ar prasības nodrošināšanu, pieteikumos lūgtie līdzekļi nevar pārkāpties tādējādi, ka viens no tiem kļūst neizpildāms.

5. Pagaidu aizsardzības piemērošanas ipatnības negatīvās atzīšanas prasībā

Ņemot vērā, ka atzīšanas prasības mērķis ir subjektīvo tiesību aizsardzība, proti, atbildētājam objektīvi ir jāuzbrūk prasītāja tiesiskajam stāvoklim (pasīva leģitimācija)²⁶, jāsecina, ka atbildētāja nepamatota atsaukšanās uz tiesībām pret prasītāju var nākotnē radīt viņa likumisko interešu aizskārumu, no kā var pasargāt pagaidu aizsardzības piemērošana.

Arī no tiesu prakses izriet, ka, ceļot negatīvo atzīšanas prasību, prasītājs var lūgt tiesu piemērot pagaidu aizsardzības līdzekļus. Tā vienā lietā prasītājs, ceļot negatīvās atzīšanas prasību, lūdza tiesu konstatēt, ka viņš nav pieļāvis saistību izpildes nokavējumu, un vienlaikus lūdza tiesu piemērot pagaidu aizsardzības līdzekli – aizliegt atbildētājam prasīt nomas līgumā noteikto nomas un apsaimniekošanas maksu. Tiesnesis noteica lūgto pagaidu aizsardzības līdzekli, norādot, ka tas saskan ar prasības priekšmetu un spēs aizsargāt no būtiska kaitējuma.²⁷

²⁴ Rīgas rajona tiesas 09.04.2024. lēmums lietā ar arhīva Nr. 3-10/0429/16, 2. punkts. Nav publicēts; Rīgas rajona tiesas 11.04.2024. lēmums lietā ar arhīva Nr. 3-11/0273-24/1, 5. punkts. Nav publicēts.

²⁵ Rīgas rajona tiesas lietā ar arhīva Nr. 3-10/0429/16 tiesnesis abus pieteikumus atteicās pieņemt, jo tika konstatēti citi procesuālie šķēršļi.

²⁶ Plašāk sk.: Odiņš R. Izaicinājumi un iespējamie tiesiskie risinājumi saistībā ar negatīvās atzīšanas prasību civilprocesā. Augstākās Tiesas Biļetens, 2024, Nr. 28, 51. un 55. lpp.

²⁷ Rīgas rajona tiesas 05.01.2024. lēmums civillietā Nr. C33239824, 1.2. un 2.5.6. punkts. Nav publicēts.

Tiesnesis šajā lietā modificējis četru soļu testa pirmos divus kritērijus, pielāgojot tos negatīvās atzišanas prasības būtībai. Proti, tiesnesis norādīja, ka, lai gan četru soļu testa pirmie divi kritēriji saistīti ar prasītāja “tiesību”, tomēr ar to jāsaprot arī “likumiskā interese”, kas var būt gan pozitīva, gan negatīva, t. i., arī atbrīvošana no kaut kā. Ņemot vērā minēto un to, ka negatīvās atzišanas prasības mērķis ir konstatēt juridiskas attiecības nepastāvēšanu, tiesnesis pielāgoja pirmo kritēriju, formulējot to šādi – vai ir pietiekams pamats uzskatīt, ka prasītājs pirmšķietami nav pieļāvis saistības pārkāpumu. Savukārt otro kritēriju tiesnesis formulēja šādi – vai ir pietiekams pamats uzskatīt, ka atbildētājs prasīs strīdīgās saistības izpildi.²⁸

Līdz ar to pagaidu aizsardzību var piemērot negatīvās atzišanas prasībā, pielāgojot četru soļu testa pirmos divus kritērijus tās būtībai.

6. Zaudējumu nodrošināšana

Atšķirībā no prasības nodrošināšanas, kur likumdevējs noteicis gadījumus, kad zaudējumu nodrošināšana *ex lege* ir obligāta (CPL 140. panta 2.¹ daļa), pagaidu aizsardzības piemērošanas gadījumā tas ir diskrecionārs lēmums (CPL 140.¹ panta ceturtā daļa). Pretstatā minētajam Latvijas regulējumam, Igaunijas Civilprocesa kodeksa 383. paragrāfa 1.¹ daļa noteic, ka visās prasībās, kuru priekšmets ir naudas prasījumi un kurās tiek lūgta tiesiska aizsardzība, tiesai jāpieprasa zaudējumu nodrošinājums.²⁹ Pēc autora domām, nav skaidra šāda Latvijas likumdevēja rīcība. Pirmkārt, pagaidu aizsardzība arī var tikt lietota naudas prasījumos. Otrkārt, pagaidu aizsardzības līdzekļi, kas minēti CPL 138. panta pirmās daļas 1., 2., 4. un 6. punktā, ir analogi tiem, kas uzskaitīti CPL 138.¹ panta pirmās daļās 1. un 2. punktā. Treškārt, tas atbilstu zaudējumu nodrošināšanas mērķim – disciplinēt prasītāju rūpīgi izvērtēt un lūgt piemērot atbildētājam visnekaitīgāko aizsardzības līdzekli.³⁰

Tā vienā lietā tiesnesis secināja, ka, izvēloties konkrētus ierobežojumus, kuri atbilst aizskāruma un nelabvēlīgo seku novēršanas pamatiem, netiek pieļauta zaudējumu rašanās varbūtība.³¹ Tomēr šai atziņai nevar pilnā mērā piekrist, jo ir grūti prognozēt zaudējumu rašanos un arī konkrēto līdzekļu izvēle ne vienmēr garantē aizsardzību pret to nodarīšanu. Autors nav konstatējis gadījumus, kad tiesnesis piemērotu zaudējumu nodrošināšanu pagaidu aizsardzībai, t. sk. arī gadījumā, kad pats prasītājs pieteikumā norāda, ka ir gatavs šādu nodrošinājumu sniegt.³² Jāsecina, ka zaudējumu nodrošināšana pagaidu aizsardzības piemērošanā patlaban praksē netiek izmantota.

²⁸ Rīgas rajona tiesas 05.01.2024. lēmums civillietā Nr. C33239824, 2.2. un 2.3. punkts.

²⁹ Plašāk sk.: Piho K. Hagi tagamine Riigikohtu tsiviilkolleegiumi 2020. aasta praktikas. Tartu: Riigikohus, 2021, p. 11.

³⁰ Sk.: Likumprojekta “Grozījumi Civilprocesa likumā” papildinātā anotācija, 14. lpp.

³¹ Kurzemes rajona tiesas 28.03.2024. lēmums lietā Nr. C69246224, 22. punkts. Nav publicēts.

³² Zemgales rajona tiesas 28.12.2023. lēmums lietā ar arhīva Nr. C-7149-23, 2.3. punkts. Nav publicēts.

Kopsavilkums

1. Noraidot pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļu piemērošanu, četru soļu testa secībai ir rekomendējošs raksturs. Konstatējot, ka neizpildās viens no testa kritērijiem, pārējo kritēriju esamības pārbaude nav nepieciešama.
2. Vienlaikus ar četru soļu testu tiesnešiem jāpārbauda speciālie kritēriji, ja pieteikums iesniegts pirms prasības celšanas – skaidri aprakstīta nākotnē plānotā prasība, pamatots, kādēļ sākotnēji iesniegts pieteikums par pagaidu aizsardzību, nevis pats prasības pieteikums.
3. Prasības labas iespējas tikt apmierinātai jāsaprot kā prasības juridiskā perspektīva (lat. val. – *fumus boni iuris*; angļu val. – *likelihood of success on the merit merits of the case*). Proti, prasītājam jāpierāda savas prasības veiksmīgs iznākums, nevis kaut necīgākā iespēja, ka prasība var tikt apmierināta.
4. Vienlaikus apmierinot pieteikumus par prasības nodrošinājumu un pagaidu aizsardzību, piemērojamie līdzekļi nevar pārklāties tādējādi, ka viens no lēmumiem kļūst neizpildāms.
5. Pagaidu aizsardzības līdzekļus var piemērot negatīvās atzīšanas prasībā, pielāgojot pirmos divus četru soļu testa kritērijus tās būtībai.
6. Zaudējumu nodrošināšana pagaidu aizsardzības piemērošanā patlaban praksē netiek izmantota.

UZŅĒMUMA PĀREJAS FAKTA NODIBINĀŠANA

ESTABLISHING THE TRANSFER FACT OF AN UNDERTAKING

Olivers Artūrs Lazdiņš, Bc. iur.

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes profesionālās maģistra programmas otrā kursa students

Summary

The study “Establishing the Transfer Fact of an Undertaking” aims to analyze the existing doctrine within the Court of Justice of the European Union and Latvian Supreme Court case law to facilitate unified understanding and reduce legal uncertainty in establishing the transfer of an enterprise.

The author concludes that the Supreme Court of the Republic of Latvia has adopted an outdated and excessively broad scope of the CJEU transfer evaluation, thus fostering legal uncertainty in the Latvian judicial practice.

Recommendations are offered for adapting the Supreme Court’s existing findings to achieve complementarity with the existing CJEU case law. The author also proposes more recent CJEU judgments that the Supreme Court can potentially use to amend the existing case law.

Atslēgvārdi: EST judikatūra, uzņēmuma pārejas kritēriji, komercietiskā pieeja/tests, tiesiskā nenoteiktība

Keywords: CJEU case law, enterprise transfer criteria, commercial approach, legal uncertainty

Pārejas nodibināšanas kritēriju doktrīna EST judikatūrā

Uzņēmuma pārejas lietas EST galvenokārt tiek skatītas, sniedzot prejudiciālos nolēmumus par direktīvu piemērošanas jautājumiem. Uzņēmuma pāreju Eiropas Savienības tiesību kontekstā skar divas direktīvas – Padomes Direktīva 2001/23/EK¹ par dalībvalsts tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz darbinieku tiesību aizsardzību uzņēmumu, uzņēmējdarbību vai uzņēmumu vai uzņēmējdarbības daļu īpašnieka maiņas gadījumā un Padomes Direktīva 2006/112/EK² par kopējo pievienotās vērtības nodokļa sistēmu.

¹ Padomes Direktīva 2001/23/EK par par dalībvalsts tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz darbinieku tiesību aizsardzību uzņēmumu, uzņēmējdarbību vai uzņēmumu vai uzņēmējdarbības daļu īpašnieka maiņas gadījumā. Pieņemta 03.12.2001. [09.10.2015. red.]

² Padomes Direktīva 2006/112/EK par kopējo pievienotās vērtības nodokļa sistēmu. Pieņemta 11.28.2006. [01.01.2024. red.]

Uzņēmuma pāreju vistiešāk skar Direktīva 2001/23/EK, kura aizsargā darbinieku tiesības gadījumā, kad notikusi uzņēmuma pāreja. Uzņēmuma pārejas fakta konstatēšana saskaņā ar Direktīvas 2001/23/EK 1. panta 1. daļas b) apakšpunktu iespējama tad, ja “pāriet īpašumtiesības uz ekonomisku vienību, kas saglabā savu identitāti, paredzot organizētu resursu sagrupēšanu ar mērķi turpināt saimniecisko darbību neatkarīgi no tā, vai tā ir pamata vai palīgdarbība”³. Secināms, ka EST judikatūra pārejas vērtēšanā galvenokārt ir veidojusies, nacionālajām tiesām uzdodot prejudiciālos jautājumus par Direktīvas 2001/23/EK vai to vecāku versiju piemērošanu.⁴

Kā viens no nozīmīgākajiem judikatūras nolēmumiem izceļams EST 1986. gada 18. marta nolēmums lietā C-24/85 “Spijkers”, kurā EST sistematizēja uzņēmuma pārejas noteikšanas kritērijus un pieejas jeb testus.⁵ Neskatoties uz to, ka uzņēmuma pārejas noteikšanas doktrīna laika gaitā attīstījusies un mainījusies, jānorāda, ka šajā nolēmumā paustās atziņas jeb “Spijkers” formula kalpojusi par pamatu doktrīnas attīstībai tālākajos judikatūras nolēmumos.

Prejudiciālā nolēmuma 10., 11., 12. un 13. punkta analīze ļauj konstatēt, ka EST pieminējusi 2 atsevišķas pieejas. Proti, darbtiesisko pieeju, kas vērtē darbības līdzību (*enterprise-activite*), un komerciesisko pieeju (*economic-entity*), kas vērtē ekonomiskās identitātes saglabāšanu, balstoties uz ekonomiskas vienības pastāvēšanas un stabilitātes izvērtēšanu. Minētās pieejas ir svarīgas, lai izvērtētu, vai pārgājusi ekonomiskā vienība saglabā tās identitāti.

Lai gan šajā lietā virspusēji pieminēta komerciesiskā pieeja, tomēr tiesa likusi uzsvaru uz darbtiesisko testu. Tādējādi, lai konstatētu ekonomiskās identitātes saglabāšanu, tiesa prioritizējusi saimnieciskās darbības līdzības izvērtējumu pirms un pēc pārejas.

EST sprieduma 13. punktā norādīts: “Lai noteiktu, vai izpildās šie nosacījumi, nepieciešams apsvērt visus faktus, kas raksturo uzņēmuma pārejas transakciju, ieskaitot:

- 1) Uzņēmuma veidu.
- 2) Vai pārņemti uzņēmuma ķermeniski aktīvi kā ēkas un kustams īpašums?
- 3) Bezķermenisko aktīvu vērtību pārejas brīdī?
- 4) Vai ir pārņemta lielākā daļa darbinieku?
- 5) Vai pārņemti klienti?
- 6) Līdzības pakāpi starp uzņēmuma veiktajām darbībām pirms un pēc pārejas.
- 7) Periodu, ja tāds ir, kura laikā šīs darbības tika pārtrauktas.”⁶

Punkta noslēgumā EST atzīmējusi, ka visi iepriekš pieminētie apstākļi ir tikai atsevišķi faktori kopējā novērtējumā, un līdz ar to tie nevar tikt apsvērti savrupi. Sprieduma 14. punktā EST tālāk precizē, ka dalībvalsts nacionālajai tiesai jāveic nepieciešamais faktu novērtējums iepriekš izklāstīto interpretācijas kritēriju gaismā,

³ Padomes Direktīva 2001/23/EK par par dalībvalsts tiesību aktu tuvināšanu attiecībā uz darbinieku tiesību aizsardzību uzņēmumu, uzņēmējdarbību vai uzņēmumu vai uzņēmējdarbības daļu īpašnieka maiņas gadījumā.

⁴ Eiropas Komisijas īstenošanas ziņojums par Direktīvu 2001/23/EC, 2007, 2. lpp. Pieejams: ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=2938&langId=ne, [aplūkots 11.04.2024].

⁵ EST 18.03.1986. spriedums lietā C-24/85 “Jozef Maria Antonius Spijkers pret Gebroeders Benedik Abattoir CV un Alfred Benedik ne Zonen BV”.

⁶ Ibid.

lai noteiktu, vai pāreja notikusi iepriekš minētajā nozīmē.⁷ Apkopojot lietā “Spijkers” minēto, ekonomiskās identitātes saglabāšana ir izšķirošais kritērijs, lai konstatētu uzņēmuma pāreju. Lai noteiktu, ka saglabāta ekonomiskā identitāte, vērtējams, vai ieguvējs atsāk/turpina saimniecisko darbību ar tādām pašām vai līdzīgām darbībām. Savukārt tas, vai ieguvējs ir atsācis vai turpina saimniecisko darbību ar tādām pašām vai līdzīgām darbībām, ir vērtējams, apsverot visus faktus, kas raksturo pāreju, tostarp 7 tiesas uzskaitītos kritērijus.

Tiesību zinātniece Katrīna Bernarda (*Catherine Barnard*) savā grāmatā norāda, ka “Spijkers” kritērijiem nav norādīta svēršanas metodika, kas radījusi vairākas problēmas nacionālajām tiesām. Tomēr ļoti plašais “Spijkers” kritēriju formulējums sniedzis plašu tvērumu, lai nacionālās tiesas ar ilgu pieredzi darbā ar uzņēmumu pāreju turpinātu piemērot savu tiesu praksi.⁸

Sekojošos EST spriedumos tiesa fokusējusies uz “Spijkers” formulas divām pieejām jeb testiem – darbības līdzību un ekonomisku vienību – un svārstījusies starp tiem. Šie divi elementi ir balstīti divās pretrunīgās uzņēmuma izpratnes koncepcijās: darbtiesiskajā jeb *enterprise-activite* un komerciesiskajā jeb *enterprise-organisation*.⁹

Zināmu skaidrību par attiecīgo jautājumu sniedz EST 1997. gada 11. marta prejudiciālais nolēmums lietā C-13/95 “Süzen”¹⁰. Pirms šī nolēmuma tiesa tiecās piemērot “Spijkers” formulu un darbtiesisko testu, kurš fokusējās uz darbības līdzību, proti, uz to, vai jaunais darba devējs pārņēmis tās pašas vai līdzīgas biznesa darbības kā tā priekšgājējs.

Savukārt pēc lietas “Süzen” tiesa uzsvērusi komerciesiskā testa piemērošanu, kurš fokusējas uz to, vai uzņēmums pārgājis kā ekonomiska vienība, atkarībā no tā, vai pārgājuši ķermeniski vai bezķermeniski aktīvi. Kopš tika pasludināts nolēmums lietā “Süzen”, ekonomiskas vienības tests ir kļuvis par galveno rīku, lai noteiktu, vai notikusi pāreja.¹¹

Tomēr jāatzīmē, ka arī ekonomiskas vienības tests tiek piemērots, raugoties caur lietā “Spijkers” formulēto 7 kritēriju prizmu.¹² “Dažādiem kritērijiem piešķiramā nozīme noteikti atšķirsies atkarībā no veiktās darbības vai konkrētajā uzņēmumā vai tā daļā izmantotajām ražošanas vai darba metodēm.”¹³ Tāpat blakus 7 kritērijiem izvērtējams tas, vai ekonomiskā vienība saglabā tās identitāti, turpinot vai atsākot tās darbību.¹⁴

Lai noteiktu, vai pārgājuši ekonomiska vienība, kas saglabā savu identitāti, tiesa izšķir divu veidu biznesus – tos, kuru uzņēmējdarbība ir balstīta uz aktīviem, un tos, kuru uzņēmējdarbība nav balstīta no aktīviem. Gadījumā, ja uzņēmējdarbība balstīta

⁷ EST 18.03.1986. spriedums lietā C-24/85 “Jozef Maria Antonius Spijkers pret Gebroeders Benedik Abattoir CV un Alfred Benedik ne Zonen BV”, 14. punkts.

⁸ Barnard C. *EU Employment Law*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 592.

⁹ Davies P. *Labour Law in the Courts: National Judges and the ECJ*. Oxford: Hart Enterprises, 2001, p. 136.

¹⁰ EST 03.11.1997. spriedums lietā C-13/95 “Ayse Süzen pret Zehnacker Gebäudereinigung GmbH Krankenhausservice”.

¹¹ Barnard C. 2012, p. 599.

¹² EST 08.04.2019. spriedums lietā C-194/18 “Jadran Dodič pret Banka Koper”, 34. punkts; EST 03.11.1997. spriedums lietā C-13/95 “Ayse Süzen pret Zehnacker Gebäudereinigung GmbH Krankenhausservice”, 14. un 18. punkts.

¹³ *Ibid.*, 35. punkts.

¹⁴ EST 08.04.2019. spriedums lietā C-194/18 “Jadran Dodič pret Banka Koper”, 33. punkts.

uz aktīviem, pāreju iespējams konstatēt tikai tad, ja pārgājuši nozīmīgi ķermeniski vai bezķermeniski aktīvi.¹⁵ Proti, šādā gadījumā visaugstākā svarīguma pakāpe piešķirama “Spijkers” formulas 2) kritērijam jeb tam, vai pārņemti ķermeniski vai bezķermeniski aktīvi.¹⁶

Savukārt gadījumā, ja uzņēmējdarbība nav balstīta uz aktīviem (piemēram, darbietilpīgos sektoros, kā tīrīšanas vai apsardzes pakalpojumi), tad, loģiski spriežot, pāreja nevar balstīties uz aktīvu pāreju.¹⁷ Noteiktos darbietilpīgos sektoros (kā pakalpojumu sniegšana) darbinieku grupa, kura patstāvīgi iesaistīta vienotā darbībā, var pati par sevi veidot ekonomisku vienību. Tādējādi, vērtējot uzņēmumu, kurš nebalstās uz aktīvu izmantošanu, uzņēmuma pāreju iespējams konstatēt tikai tajos gadījumos, kuros uzņēmuma ieguvējs pārņēmis lielāko daļu uzņēmuma nodevēja darbinieku, vērtējot to skaitu un prasmes.¹⁸ Proti, šādā gadījumā “Spijkers” formulas 2) kritērijam ir nebūtiska loma, savukārt 4) kritērijam jeb tam, vai pārņemta lielākā daļa darbinieku, ir visaugstākā svarīguma pakāpe. Šādu pieeju atzinušas arī Vācijas¹⁹, Francijas²⁰ un Itālijas²¹ tiesas.

EST 2009. gada 12. februārī sniegusi prejudiciālo nolēmumu lietā C-466/07²² “Klarenberg”, skaidrojot, ko nozīmē identitātes saglabāšana, paredzot organizētu resursu sagrupēšanu. Organizētu resursu sagrupēšana ir jāinterpretē tādā nozīmē, ka tas ir attiecināms ne tik daudz uz specifisku organizēšanas veidu, kuru uzņēmējs nosaka attiecībā uz pārņemtajiem dažādiem ražošanas elementiem²³, bet gan, kā norādījis ģenerāldavokāts, – uz starp tiem pastāvošo savstarpējo saikni un papildinošo raksturu, veicot noteiktu saimniecisko darbību.²⁴ EST 2015. gada 9. septembrī sniegusi prejudiciālo nolēmumu lietā C-160/14²⁵, kurā sniegusi papildinošu skaidrojumu C-466/07 noteiktajam. Lai konstatētu, ka saglabāta pārņemtās vienības identitāte, nozīme ir nevis specifiska organizācijas veida saglabāšanai, ko uzņēmējs ir noteicis attiecībā uz dažādiem pārņemtajiem ražošanas elementiem, bet gan šo elementu savstarpējās atkarības un komplementāras funkcionālās saiknes saglabāšanai.²⁶

Tādējādi jaunākā EST judikatūrā sniedz zināmu skaidrību gan par pārejas elementu svēršanu, gan par to, ka pārņemtajiem elementiem jāatrodas savstarpējā saiknē un jābūt ar savstarpēji papildinošu raksturu. Ņemot vērā iepriekš minēto, konstatējams, ka kopš 1986. gada, kad judikatūrā tika ieviesti “Spijkers” kritēriji, notikušas

¹⁵ EST 03.11.1997. spriedums lietā C-13/95 “Ayse Süzen pret Zehnacker Gebäudereinigung GmbH Krankenhausservice”, 23. punkts.

¹⁶ EST 09.09.2015. spriedums lietā C-160/14 “João Filipe Ferreira da Silva e Brito pret Estado português”, 29. punkts.

¹⁷ Ibid., 18. punkts.

¹⁸ Ibid., 21. punkts.

¹⁹ Körner M. EUI Working paper LAW No. 96/8, The Impact of Community Law on German Labour Law – the Example of Transfer of Undertakings. Florence: European University Institute, 1996, p. 22.

²⁰ Jeammaud A., LeFriant M. EUI Working paper LAW No. 97/3, La directive 77/187 CEE, la Cour de Justice et le droit français. Florence: European University Institute, 1997.

²¹ Leccese V. Italian Courts, the ECJ and Transfers of Undertakings: A Multi-Speed Dialogue? European Law Journal, Oxford: Blackwell Publishers, 1999.

²² EST 02.12.2009. spriedums lietā C-466/07 “Dietmar Klarenberg pret Ferroton Technologies GmbH”.

²³ Ibid., 44. punkts.

²⁴ Ģenerāldavokāta Paolo Mengoci 11.06.2008 secinājumi lietā C-466/07, 42. punkts.

²⁵ EST 09.09.2015. spriedums lietā C-160/14 “João Filipe Ferreira da Silva e Brito u.c. pret Estado português”.

²⁶ Ibid., 33. punkts.

ievērojamas izmaiņas pārejas kritēriju vērtēšanas doktrīnā. Lai arī “Spijkers” kritēriji tiek arvien izmantoti, to piemērošanas metodika ir ievērojami mainījusies, mūsdienās dodot priekšroku komerciesiskajai pieejai jeb testam.

Senāta pārņemtās EST judikatūras novērtējums

Augstākās tiesas Senāts nolēmumā SKC-340/2017 ar nelielām izmaiņām pārņēmis “Spijkers” kritērijus to sākotnējā izpratnē. Proti, Senāts nav pārņēmis “Spijkers” 3) un 6) kritēriju. Jāuzsver, ka arī pārņemtie kritēriji tikuši nedaudz modificēti un Senāts papildus norādījis, ka pastāv arī katras situācijas individuāli identificējamie kritēriji.

Zem Senāta norādītajiem vispārīgajiem 5 kritērijiem atrodams atsauces uz EST nolēmumiem, no kuriem jaunākais pasludināts 1992. gadā.²⁷ Tādējādi konstatējams, ka Senāta Civillietu departaments pārņēmis tādu EST judikatūru, kuras piemērošanā notikušas izmaiņas. Šāda pieeja radījusi ļoti plašu tvērumu uzņēmuma pārejas izvērtēšanai, kas rezultējas ar tiesisko nenoteiktību un ļauj Latvijas tiesām pēc būtības turpināt iesākto tiesu praksi.

Turklāt zem 5 Senāta definētajiem “vispārīgajiem” kritērijiem atrodams arī 2 “vispārējo” kritēriju iedalījums darbtiesiskajos un komerciesiskajos. Rodas iespaids, ka abi testi/pieejas jeb Senāta definētie “vispārīgie kritēriji” var tikt piemēroti vienlaicīgi, taču tā nav, jo tie balstās divās pretrunīgās uzņēmuma izpratnēs. Minēto pretrunu pastiprina apstākļi, ka pirms kritēriju uzskaitījuma Senāts skaidrojis Komerclikuma 20. panta mērķi: “noteikumu par uzņēmumu pāreju mērķis ir novērst tās situācijas, kurās komercsabiedrība tiek iztīrīta no aktīviem, neatstājot tās kreditoriem cerības saņemt tiem pienākošos samaksu”²⁸. Minētā atziņa ir saskanīga ar EST judikatūrā ieviesto ekonomiskās vienības jeb komerciesisko testu, kurš primāri vērtē aktīvu pāreju. Taču Senāts tālāk atreferējis arī “darbtiesiskos kritērijus” jeb darbtiesisko testu, tādējādi radot neskaidrību, kādā kārtībā pāreja vērtējama.

Savukārt Senāta Administratīvo lietu departamenta lēmumā SKA-631/2019 Senāts *expressis verbis* pārņēmis Civillietu departamenta spriedumā SKC-340/2017 minēto “Spijkers” kritēriju interpretāciju.²⁹ Šāda tendence, autora ieskatā, vērtējama kritiski, jo Senāts nav skaidrojis “Spijkers” kritēriju piemērošanu un pārņemtā judikatūra vērtējama kā neaktuāla.

Pozitīvi vērtējams tas, ka šajā lietā Senāts citējis arī relatīvi jaunāku tiesu praksi, proti, 2011. gada 10. novembra spriedumu lietā C-444/10 “Finanzamt Lüdenscheid pret Christel Schriever”³⁰. Autors uzsver, ka lieta “Schriever” sasaucas ar jaunāko doktrīnu – ekonomiskās vienības jeb komerciesiskā testa izmantošanu. Proti, norāda uz to, ka tas, vai “pietiekamā kopumā” pārejas konstatēšanai jāietver gan kustami, gan nekustami aktīvi, ir atkarīgs no konkrētā uzņēmējdarbības veida. Minēto apstiprina arī Senāta sprieduma sākumā minētās tēzes pēdējais teikums: “Savukārt tas, kāds elementu kopums ir pietiekams, ir atkarīgs no konkrētā saimnieciskās darbības veida.”³¹

²⁷ Augstākās tiesas Senāta 09.11.2017. spriedums lietā SKC-340/2017, 7.1. punkts, 5. rindkopa.

²⁸ Turpat, 2. rindkopa.

²⁹ Augstākās tiesas Senāta 21.05.2019. spriedums lietā SKA-631/2019, 8. punkts.

³⁰ EST 10.11.2011. spriedums lietā C-444/10 “Finanzamt Lüdenscheid pret Christel Schriever”.

³¹ Augstākās tiesas Senāta 21.05.2019. spriedums lietā SKA-631/2019, 7. punkts.

Senāts nav skaidrojis jēdzienu “konkrētais saimnieciskās darbības veids”, tādēļ pētījuma autors vēlas precizēt, ka katrs saimnieciskās darbības veids balstās uz atšķirīgiem uzņēmuma elementiem, kas būtiski tā turpinātai un patstāvīgai darbībai. Proti, lai konstatētu pāreju, jāpievērš lielāka nozīme tiem uzņēmuma pārejas kritērijiem, kuri konkrētajam saimnieciskās darbības veidam ir būtiski.

Šo ideju EST skaidrojusi “Schrieffer” sprieduma 27. un 28. punktā. Proti, ja konkrētais saimnieciskā darbības veids nav balstīts uz konkrētu aktīvu izmantošanu, pāreju var konstatēt pat tad, ja nav pārgājuši aktīvi. Savukārt, ja pati saimnieciskā darbība ir balstīta uz konkrētu aktīvu izmantošanu, tad pāreju nevar konstatēt, ja nav pārgājuši šie aktīvi.³² Šādu skaidrojumu Senāta Administratīvo lietu departaments būtu varējis dot, ja Civillietu departaments sākotnēji būtu korekti pārņēmis aktuālo doktrīnu. Tajā pašā laikā pozitīvi vērtējama Senāta paustā atziņa par to, ka, “analizējot, vai ir notikusi uzņēmuma vai tā patstāvīgās daļas pāreja atbilstoši Komerclikumam, ir būtiski noskaidrot, vai pārejas rezultātā jaunajam ieguvējam ir nodots tāds uzņēmumā ietilpstošo elementu kopums, kas nepieciešams konkrētās saimnieciskās darbības turpināšanai”³³. Šī atziņa vērtējama pozitīvi, jo sasaucas ar pašreizējā EST doktrīnā piemēroto komerctiesisko testu.

Skaidrības un tiesiskās noteiktības labad nepieciešams precizēt judikatūru, definējot Senāta minētos “vispārējos kritērijus” (darbības līdzības un ekonomiskas vienības pieejas/testi) kā divas atšķirīgas pieejas, nevis kā “vispārējos kritērijus”. Nepieciešams precizēt arī to, ka kopš 1997. gada, kad tika pasludināts prejudiciālais nolēmums lietā “Süzen”, un 1998. gada, kad spēkā stājās Padomes direktīva 98/50/EC, ekonomiskas vienības jeb komerctiesiskais tests ir kļuvis par galveno pieeju, lai konstatētu uzņēmuma pāreju.

Pašreizējo Senāta atziņu pārņemšana viskorektāk realizējama, izolēti citējot lietā SKC-340/2017 minētos 5 EST judikatūras kritērijus kopā ar judikatūrā norādīto panta mērķi, kas liek netiešu uzsvāru uz aktīvu pāreju. Papildus citējama arī lietā SKA-631/2019 minētā atziņa par elementu kopuma pietiekamību atkarībā no konkrētā saimnieciskās darbības veida. Piemērojot atziņas šādā veidā, tiek panākta vislielākā pārejas izvērtējuma saskaņa ar aktuālo EST judikatūru.

Kopumā jāsecina, ka pārņemta neaktuāla un nekorekta EST judikatūra, radot virkni neskaidrību par tās piemērošanu. Pārņemts nepamatoti plašs pārejas izvērtējuma tvērums, kurā tiesām dota iespēja turpināt iesākto praksi un piemērot to pieeju, kuru attiecīgais sastāvs uzskata par atbilstošu. Jaunāku EST atziņu citēšana vērtējama pozitīvi, taču kopsakarā ar fundamentāli nekorektu kritēriju un pieeju/testu izpratni tiek radīta vēl lielāka neskaidrība un tiesiskā nenoteiktība.

Kopsavilkums

1. Aktuālajā EST judikatūrā atzīts komerctiesiskais tests, kurš fokusējas uz to, vai uzņēmums pārgājis kā ekonomiska vienība, atkarībā no tā, vai pārgājuši ķermeniski vai bezķermeniski aktīvi. Ja komercdarbība nebalstās uz aktīvu

³² EST 10.11.2011. spriedums lietā C-444/10 “Finanzamt Lüdenschied pret Christel Schreiber”, 27. un 28. punkts.

³³ Augstākās tiesas Senāta 21.05.2019. spriedums lietā SKA-631/2019, 8. punkts.

izmantošanu, pāreju var konstatēt tikai tādā gadījumā, ja pārgājusi lielākā daļa darbinieku, vērtējot to skaitu un prasmes. Ja komercdarbība balstās uz aktīvu izmantošanu, pāreja konstatējama tikai tad, ja pārgājuši konkrētie aktīvi. Turklāt būtiski konstatēt, ka pārņemtie elementi atrodas savstarpēji funkcionāli komplementārā saiknē un tiem ir savstarpēji papildinošs raksturs.

2. Senāts, spriedumā lietā SKC-340/2017 ieviešot EST judikatūras kritērijus, ir pieļāvis kļūdu un ieviesis plašo uzņēmuma pārejas izvērtējuma tvērumu, kurš EST judikatūrā bija aktuāls no 1986. gada līdz 1997. gadam un primāri fokusējās uz darbības līdzību jeb to, vai ieguvējs pārņēmis un turpina tās pašas vai līdzīgas darbības kā priekšgājējs neatkarīgi no tā, vai pārņemti aktīvi.
3. Senāts lēmumā lietā SKA-631/2019 ieviesis iepriekš SKC-340/2017 kļūdaini pārņemto EST izpratni un to nostiprinājis, papildus citējot arī jaunāku EST judikatūru un norādot, ka pārejas konstatēšanai pietiekams elementu kopums būs atkarīgs no konkrētā saimnieciskās darbības veida. Minētā atziņa nav skaidrota, tādējādi atzīstot pārejas izvērtējuma plašo tvērumu un pastiprinot jau eksistējošo nenoteiktību.
4. Senātam vēlams veikt judikatūras maiņu, pārņemot jaunāku EST judikatūru (piemēram: C-13/95, C-160/14 un C-194/18), tādējādi atspoguļojot aktuālo uzņēmuma pārejas kritēriju un pieeju/testu lietojumu uzņēmuma pārejas fakta nodibināšanā.

ŠĶĪRĒJTIESAS SPRIEDUMU ATCELŠANAS INSTITŪTS

THE INSTITUTE OF SETTING ASIDE ARBITRAL AWARDS

Egija Rubene

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes maģistra studiju
programmas “Tiesību zinātne” 1. kursa studente

Summary

For an extended period, Latvian legal system lacked a legal framework for setting aside arbitral awards. This absence undermined legal certainty and fairness, and, furthermore, gave rise to various legal and practical challenges. However, with the adoption of the relevant regulation – despite its limited practical application to date – it is essential to analyse the theoretical and practical issues that may emerge in the context of setting aside arbitral awards.

Atslēgvārdi: šķīrējtiesas process, šķīrējtiesas spriedumi, šķīrējtiesas spriedumu atcelšana

Keywords: arbitration, arbitral awards, annulment of arbitral awards

Ievads

Šķīrējtiesa jau gadsimtiem ilgi ir bijusi daļa no strīdu izšķiršanas sistēmas, piedāvājot praktisku, ātru un izmaksu ziņā efektīvu strīdu risināšanu.¹ Tomēr ilgstoši Latvijā trūka tiesiskā regulējuma, kas ļautu pusēm vienoties par sev atbilstošāko procesu un paredzētu iespēju atcelt šķīrējtiesas spriedumu. Satversmes tiesas spriedums Nr. 2022-03-01² bija kā būtisks stimuls šķīrējtiesas spriedumu atcelšanas institūta ieviešanai Latvijā, veicinot regulējuma atbilstību starptautiski atzītiem standartiem un praksei. Satversmes tiesa ir atzinusi, ka UNCITRAL izstrādātais Parauglikums³ ir starptautiski izmantojams šķīrējtiesu regulējuma standarts,⁴ tas bijis pamats arī Latvijā ieviestajam šķīrējtiesas sprieduma atcelšanas institūtam.

¹ Rozenbergs J. Šķīrējtiesa. Grām.: Juridisko terminu vārdnīca. Rīga: Nordik, 1998, 250. lpp.

² Satversmes tiesas 23.02.2023. spriedums lietā Nr. 2022-03-01, 14.2. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2023, Nr. 41.

³ 1985. gada 21. jūnija ANO Starptautisko tirdzniecības tiesību komisijas Starptautiskās komercšķīrējtiesas Parauglikums (UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration). Pieejams: https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration [aplūkots 10.04.2024.]

⁴ Satversmes tiesas 17.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-10-01, 9.1. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 9.

1. Šķīrējtiesas sprieduma saistošais un galīgais spēks

Šķīrējtiesas spriedums ir procesuāls dokuments, ar kuru tiek izšķirts civiltiesiskais strīds.⁵ Saskaņā ar Šķīrējtiesu likuma 58. panta pirmo daļu šķīrējtiesas spriedums pusēm ir obligāts un izpildāms labprātīgi. Tā saistošo spēku nodrošina šķīrējtiesas līgums, taču trešajām personām un valsts iestādēm tas kļūst saistošs tikai pēc rajona tiesas pārbaudes un izpildraksta izsniegšanas.⁶

Šķīrējtiesas sprieduma galīgais raksturs veicina strīdu ātru un efektīvu izšķiršanu.⁷ Sprieduma galīguma princips ir pretrunā pareizības principam, jo pareizība ir grūti sasniedzams mērķis.⁸ Pareizums doktrīnā minēts kā dominējošais princips nacionālajā tiesvedībā,⁹ līdz ar to vairākās jurisdikcijās ir paredzētas tiesības ne tikai atcelt, bet arī pārskatīt šķīrējtiesas spriedumus pēc būtības.¹⁰ Attiecīgi secināms, ka šķīrējtiesas sprieduma galīgais raksturs nav absolūts. Autores ieskatā, pārsūdzība pēc būtības neatbilst šķīrējtiesas procesa mērķim, tomēr atcelšanas mehānisms ir būtisks, lai nodrošinātu procesuālo kontroli un aizsardzību pret būtiskiem pārkāpumiem. To apliecina arī 2023. gada Anglijas un Velsas Augstākās tiesas lieta, kurā tika atcelts 11 miljardu dolāru šķīrējtiesas spriedums pret Nigēriju, pasargājot to no netaisnīgas sprieduma izpildes.¹¹

2. Šķīrējtiesas sprieduma atcelšanas institūta būtība

Šķīrējtiesu likuma 51. panta otrajā daļā noteikts, ka spriedums nav pārsūdzams, savukārt trešajā daļā ir norāde, ka tas ir apstrīdams. Autores ieskatā, likumdevējs ir izteicies terminoloģiski nekonsekventi. “Apstrīdēšana” tradicionāli ir tikusi saistīta ar sprieduma pārskatīšanu pēc būtības, līdz ar to autore piedāvā precizēt šo terminu, aizstājot to ar “sprieduma atcelšana” Šķīrējtiesu likumā un Civilprocesa likumā.

Šķīrējtiesas sprieduma atcelšana ir neapmierinātās puses iespēja vērsties valsts tiesā, lai pilnībā vai daļēji atceltu spriedumu.¹² Šķīrējtiesas spriedumu iespējams atcelt tikai tajā valstī, kurā tas tika pieņemts.¹³ Valsts tiesa var atcelt šķīrējtiesas spriedumu, bet nevar pārskatīt lietu pēc būtības. Atcelšana iespējama tikai uz Civilprocesa likuma 533.⁴ pantā noteiktiem pamatiem. Parauglikums noteic, ka katra valsts pati nosaka

⁵ Autoru kolektīvs prof. Torgāna K. zinātniskajā redakcijā. Civilprocesa likuma komentāri. III daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 126. lpp.

⁶ Augstākās Tiesas Administratīvo lietu departamenta 22.02.2022. spriedums lietā Nr. SKA-24/2022, 7. punkts.

⁷ Schreuer C. ICSID Annulment Revisited. Legal Issues of Economic Intergration, 2003, Vol. 30, No. 2, p. 103.

⁸ Autoru kolektīvs prof. Torgāna K. zinātniskajā redakcijā 2014, 127. lpp.

⁹ Schreuer 2003, p. 103.

¹⁰ Arbitration Act 1996 [Anglijas un Velsas Šķīrējtiesu likums]. Pieejams: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/23> [aplūkots 25.03.2024.]

¹¹ High Court of Justice, The Business and Property Court of England & Wales, 23.10.2023., Nigeria v P&ID, claim No. CL-2019-000752 and CL-2018-000182. Pieejams: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2023/10/Nigeria-v-PID-judgment.pdf> [aplūkots 09.04.2024.]

¹² Redfern A., Hunter M. Law and Practice of International Commercial Arbitration. Student edition. West Sussex: Selwood Printing Ltd., 2003, p. 415.

¹³ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 169.

kompetento tiesu sprieduma atcelšanai. Latvijā tā ir rajona tiesa, kamēr starptautiski šo funkciju biežāk pilda apelācijas¹⁴ vai augstākās instances tiesas.¹⁵ Lai gan likumprojekta grozījumu darba grupa apsvēra iespēju nodot kompetenci apgabaltiesām, trīspakāpju tiesu sistēmas dēļ šī pieeja netika atbalstīta.¹⁶ Pēc autores domām, likumdevējam būtu jāpārskata piekritis jautājums, jo šķīrējtiesas spriedumu atcelšana ir sarežģīts process, kas prasa padziļinātas zināšanas par starptautisko praksi un specifiskiem jēdzieniem. Pastāv risks, ka ne visām Latvijas rajona tiesām būs pieejami nepieciešamie resursi vai specializācija, lai veidotu vienotu tiesu praksi, kas būtu atbilstoša starptautiskajai praksei.

Lai iesniegtu pieteikumu par šķīrējtiesas sprieduma atcelšanu, būtiski ievērot likumā noteikto termiņu, kas nodrošina galīguma principu un strīdu efektīvu izšķiršanu.¹⁷ Parauglikums paredz trīs mēnešu termiņu, bet starptautiski tas svārstās no piecām dienām¹⁸ līdz pat sešiem mēnešiem.¹⁹ Latvijā atbilstoši Civilprocesa likuma 533.¹ panta pirmajai daļai pieteikums iesniedzams 30 dienu laikā, šis termiņš vērtējams kā samērīgs.

Francijas Civilprocesa kodeksa 1522. pantā noteikts, ka puses var ar vienošanos atteikties no tiesībām prasīt šķīrējtiesas sprieduma atcelšanu, taču nedz Parauglikums, nedz vairums valstu šādu iespēju neparedz, lai aizsargātu parādnieku. Autore šobrīd atbalsta likumdevēja izvēlēto pieeju, tomēr uzskata, ka nākotnē, lai nodrošinātu tieši pušu privātautonomiju, likumdevējam būtu jāapsver iespēja ļaut pusēm ar vienošanos atteikties no sprieduma atcelšanas institūta.

Tiesības prasīt šķīrējtiesas sprieduma atcelšanu var tikt zaudētas, ja puse laikus neizsaka iebildumus par procesā pieļautajiem pārkāpumiem, t. i., nākamajā mutvārdu sēdē vai nekavējoties rakstveidā.²⁰ Šāds ierobežojums novērš negodprātīgu rīcību, kad iebildumi tiek izmantoti tikai pusei nelabvēlīga sprieduma gadījumā. Normatīvajā regulējumā tiek paredzēts šāds institūts, tomēr nav skaidri noteikts, uz kuriem pamatiem tiesības uz iebildumiem var tikt zaudētas. Latvijas doktrīnā tiek pieļauts, ka tiesības uz iebildumiem var zaudēt jebkura pārkāpuma gadījumā,²¹ tomēr ārvalstīs pieeja atšķiras.²² Tas saistīts ar to, ka visi pārkāpumi šķīrējtiesas procesa

¹⁴ Code de procédure civile [Francijas Civilprocesa kodekss]. Pieejams: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070716/ [aplūkots 16.04.2024.]

¹⁵ Schweizerisches Bundesgesetz über das Internationale Privatrecht [Šveices Starptautisko privāttiesību likums], § 191. Pieņemts 18.12.1987. Pieejams: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en [aplūkots 16.04.2024.]

¹⁶ Likumprojekta "Grozījumi "Civilprocesa likumā"" anotācija. Pieejama: <https://titania.saeima.lv/LIVS14/saeimalivs14.nsf/0/DB8495B1A915A72AC2258AA200464D04?OpenDocument> [aplūkots 16.04.2024.]

¹⁷ Born G. B. International Commercial Arbitration, Vol. II, Netherlands: Kluwer Law International, 2009, p. 2670.

¹⁸ Venezuelan Commercial Arbitration Law [Venecuēlas Komerčiālās šķīrējtiesas likums], Article 43. Pieņemts 07.04.1998. Pieejams: https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/Venezuela%20Commercial%20Arbitration%20Act.pdf [aplūkots 16.04.2024.]

¹⁹ Chinese Arbitration Law [Ķīnas Šķīrējtiesu likums], Article 59. Pieejams: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383756.htm [aplūkots 16.04.2024.]

²⁰ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 18.

²¹ Rasnačs L. Tiesības uz iebildumiem šķīrējtiesas procesā. Grām.: Satversmē nostiprināto vērtību aizsardzība: dažādu tiesību nozaru perspektīva. LU 77. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2019, 210. lpp.

²² Born G. B. 2009, pp. 2593, 2614, 2632.

laikā nav konstatējami, līdz ar to nav iespējams laicīgi paust iebildumus. Autore ieskatā, būtu jāprecizē Šķīrējtiesu likuma 48. pants, lai tiesām būtu iespēja precīzi noteikt gadījumus, kuros tiesības izteikt iebildumus var tikt zaudētas.

Ja šķīrējtiesas spriedums tiks atcelts, tad tas zaudēs savu juridisko spēku.²³ Tādā gadījumā starp pusēm joprojām būs neatrisināts strīds. Atbilstoši Civilprocesa likuma 533.⁵ pantam, ja spriedums atcelts šķīrējtiesas līguma neesamības vai spēkā neesamības dēļ, tad pušu strīds atkārtoti izskatāms valsts tiesā. Savukārt, ja atcelšana notikusi procesuālu pārkāpumu dēļ, tad šķīrējtiesas līgums paliek spēkā un strīdu atkārtoti var izskatīt tajā pašā šķīrējtiesā.

3. Šķīrējtiesas spriedumu atcelšanas pamati

Šķīrējtiesas spriedumu var atcelt tikai uz skaidri noteiktiem un ierobežotiem pamatiem, kas Latvijā, līdzīgi kā citās valstīs, balstīti Parauglikumā.²⁴ Civilprocesa likuma 533.⁴ panta otrajā daļā ietvertos pamatus tiesa izvērtē pati un spriedumu atceļ obligāti, savukārt pirmajā daļā norādītos pamatus jāizvirza pusēm, un tiesai ir tiesības, bet ne pienākums spriedumu atcelt, ja tiek konstatēti atcelšanas pamati.²⁵ Lai gan pastāv vienota izpratne par atcelšanas pamatiem, tie dažādās valstīs atšķiras, piemēram, Francijā tie ir noteikti šaurāki, savukārt Anglijā un Velsā plašāki. Latvijas regulējums ir šaurs, bet vienlaikus elastīgs, ļaujot atcelt visus prettiesiskos spriedumus. Autore ieskatā, svarīgi saglabāt tiesas interpretācijas iespēju, izvairoties no pārmērīgi kazuistiska regulējuma. Ņemot vērā, ka vēl nav izveidojusies Latvijas tiesu prakse šķīrējtiesas spriedumu atcelšanas jautājumos, autore uzskata par nepieciešamu izvērtēt atcelšanas pamatu saturu, balstoties gan uz līdzšinējo izpildrakstu izdošanas praksi Latvijā, gan starptautisko pieeju.

3.1. Šķīrējtiesas līguma spēkā neesamība

Šķīrējtiesas process, kuram persona nav devusi piekrišanu, var radīt būtisku tās tiesību aizskārumu.²⁶ Spēkā esošs šķīrējtiesas līgums ir priekšnoteikums šķīrējtiesas procesa legitimitātei.²⁷

Šķīrējtiesas līgums ir nošķirams no pamatlīguma, kas nozīmē, ka pamatlīguma spēkā neesamība neietekmē šķīrējtiesas klauzulas spēkā esamību.²⁸ Šajā aspektā īpaša uzmanība jāpievērš situācijām, kad tiek cedētas prasījuma tiesības, jo judikatūrā atzīts, ka cesionārs neiegūst automātiski tiesības vērsties šķīrējtiesā.²⁹ Cesionāra izslēgšana no šķīrējtiesas līguma būtiskā mērā skar parādnieka stāvokli, kas ir vēlējies izskatīt strīdu

²³ Born G. B. 2009, p. 2673.

²⁴ Collier J., Lowe V. *The Settlement of Disputes in International Law. Institutions and Procedures*. New York: Oxford University Press Inc., 1999, p. 257.

²⁵ Born G. B. 2009, p. 2563.

²⁶ Satversmes tiesas 06.02.2015. spriedums lietā Nr. 2014-32-01, 5. punkts. Latvijas Vēstnesis, 2015, Nr. 27.

²⁷ Redfern A., Hunter M. 2003, p. 425.

²⁸ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 03.12.2020. spriedums lietā Nr. CA-1500-20/28, 7.2., 7.3. punkts.

²⁹ Augstākās tiesas Senāta 12.05.2004. lēmums lietā Nr. SPC-28/2004. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2004, 738.–740. lpp.

šķirējtiesā.³⁰ Civillikuma 1807. pants paredz, ka parādnieka stāvoklis ar cesiju nedrīkst pasliktināties. Doktrīnā ir izcelts arī tas, ka šķirējtiesas līgumam ir jābūt atdalītam no pamatlīguma tikai tiktāl, ciktāl tas palīdz nodrošināt un veicināt šķirējtiesas efektivitāti.³¹ Pēc autores domām, šķirējtiesas efektivitāte tiek zaudēta un parādnieka stāvoklis pasliktināts, ja līgumu nedalāmības dēļ tiek zaudēta iespēja cesijas gadījumā strīdu izšķirt šķirējtiesā. Parādnieku interesēs būtu nepieciešams regulējums un tāda interpretācija, kas nodrošinātu šķirējtiesas līguma spēkā esamību arī cesijas gadījumā.

No šķirējtiesas līguma izrietošās pušu tiesības un pienākumi nav pakļauti noilgumam.³² Tomēr vienošanās kļūs neizpildāma un zaudēs spēku, ja tiks likvidēta šķirējtiesa, kuru puses bija noteikušas kā strīdu izskatīšanas institūciju.³³

3.2. Nepienācīga puses informēšana un aizstāvēšanās tiesību ierobežošana

Noslēdzot šķirējtiesas līgumu, puses nezaudē Satversmes 92. pantā paredzētās tiesības, jo no noteiktām pamattiesībām nav iespējams atteikties pat šķirējtiesas vienošanās ceļā.³⁴ Spriedums ir atceļams, ja persona netika informēta par šķirējtiesas procesu tādā veidā, kā likums to paredz, vai tai nebija tiesību aizstāvēties no sevis neatkarīgu apstākļu dēļ.³⁵

Šis atcelšanas pamats ietver iespēju personai ne tikai rakstveidā, bet arī mutiski izklāstīt savu nostāju,³⁶ kā arī otras puses iespēju tikt informētai par iesniegtajiem pierādījumiem.³⁷ Svarīgi atzīmēt, ka šķirējtiesas spriedumu nevar atcelt tikai paskaidrojuma nesniegšanas dēļ, īpaši, ja tas pamatots ar kļūdainu pieņēmumu par šķirējtiesas jurisdikcijas neesamību.³⁸ Lai atceltu spriedumu, pārkāpumam ir jābūt būtiskam, nevis *de minimis*.³⁹

3.3. Šķirējtiesa izsprieda jautājumu, kas nebija tās kompetencē

Šķirējtiesas kompetenci pamatā nosaka pušu griba, taču ikvienā valstī ir noteikti arī šķirējtiesas kompetences ierobežojumi. Šķirējtiesu likuma 5. pantā paredzēti salīdzinoši plaši kompetences ierobežojumi, kuri būtu jāpārskata, lai tie atbilstu starptautiskajai praksei.⁴⁰ Latvijā, piemēram, individuālie darba tiesību strīdi nav

³⁰ Nemenova V. Cesijas tiesiskā regulējuma modernizācijas virzieni Latvijā. Promocijas darbs tiesību doktora zinātniskā grāda iegūšanai. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 2015. Pieejams: https://www.rsu.lv/sites/default/files/dissertations/Vita_Nemenova_promocijas_darbs.pdf [aplūkots 09.04.2024.]

³¹ Chuprunov I. The Arbitration Agreement and Arbitrability: Effects of Contractual Assignment on an Arbitration Clause – Substantive and Private International Law Perspectives, Austrian Yearbook on International Arbitration, 2012, p. 54.

³² Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 03.12.2020. spriedums lietā Nr. CA-1500-20/28, 7.2. punkts.

³³ Zemgales Apgabaltiesas 03.07.2023. spriedums lietā Nr. C73451122, 10. punkts.

³⁴ Satversmes tiesas 23.02.2023. spriedums lietā Nr. 2022-03-01, 9.1. punkts.

³⁵ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 146.

³⁶ Born G. B. 2009, p. 2581.

³⁷ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 146.

³⁸ Ibid, p. 146.

³⁹ Berg A. 2014, p. 268.

⁴⁰ Bantekas I. The Foundations of Arbitrability in International Commercial Arbitration. In: Australian Year Book of International Law, Vol. 27, ANU College of Law, 2008, p. 200.

izskatāmi šķīrējtiesā, lai novērstu iespēju “uzspiest” šķīrējtiesas līgumu darbiniekiem.⁴¹ Atsevišķos gadījumos gan šķīrējtiesas process darbiniekam var būt izdevīgāks nekā valsts tiesvedība. Šā iemesla dēļ doktrīnā izteikts pamatots priekšlikums ļaut darbiniekam un darba devējam vienoties par strīda izskatīšanu šķīrējtiesā pēc strīda rašanās.⁴² Šāda pieeja tiek īstenota arī Zviedrijā.⁴³

Šķīrējtiesu kompetencē neietilpst arī, piemēram, strīdi, kuros iesaistīta valsts vai pašvaldības iestāde. Šāds ierobežojums Latvijā saistīts ar vēsturisku neuzticību šķīrējtiesām. Šis ierobežojums pamatots ar to, ka strīdi ar publiskām sekām jāizskata valsts tiesās, nevis šķīrējtiesās, kas ir privāttiesisks strīdu izšķiršanas mehānisms.⁴⁴ Publiskas personas var darboties arī privāttiesiskā jomā, tāpēc šis ierobežojums nav viennozīmīgi pamatots.

Šķīrējtiesas spriedums būs atceļams arī tad, ja šķīrējtiesa pārsniegs pušu pieteikto prasījumu apjomu. Šo ilustrē lieta, kurā tika atcelts šķīrējtiesas spriedums, kurā tika piedzīti kavējuma procenti, lai gan tie netika iekļauti prasījumā.⁴⁵

3.4. Šķīrējtiesas process nenotika saskaņā ar šķīrējtiesas līgumu

Pušu privātautonomija šķīrējtiesas procesā prevalē. Tomēr pušu privātautonomija ir jāievēro tikai tiktāl, ciktāl tā neskar valsts imperatīvās normas. Piemēram, Vācijā tika atcelts spriedums, jo šķīrējtiesa atteicās pieņemt pušu izvēlētu šķīrējtiesnesi.⁴⁶ Ja puses vienojušās par termiņiem šķīrējtiesas procesā, tostarp sprieduma pieņemšanai, šķīrējtiesai tie jāievēro, jo pretējā gadījumā spriedumu varēs atcelt.⁴⁷ Spriedumu var atcelt arī gadījumā, ja piemēroti citi tiesību akti, nekā puses noteikušas šķīrējtiesas līgumā.⁴⁸

3.5. Šķīrējtiesas spriedums ir pretrunā publiskajai kārtībai

Autore pievienojas doktrīnā norādītajam un aicina likumdevēju aizstāt jēdzienu “sabiedriskā iekārta” ar “Latvijas publiskā kārtība (*ordre public*)”. Tas saistīts ar to, ka “sabiedriskā iekārta” ir neprecīzs *ordre public* tulkojums.⁴⁹

⁴¹ Satversmes tiesas 17.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-10-01, 9.3.1. punkts.

⁴² Rasnačs L. Jurisdikcija un tās noteikšana civiltiesiskā rakstura lietās. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5043/14214-Lauris_Rasnacs_2009.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 07.05.2024.]

⁴³ Baltic Institute of Social Sciences. Darba strīdu efektīvākas risināšanas iespējas Latvijā 2018, 31. lpp. Pieejams: https://www.vdi.gov.lv/sites/vdi/files/dati/petijums_darba_stridu_efektivakas_risinanas_iespejas_latvija_028611.pdf [aplūkots 28.04.2024.]

⁴⁴ Redfern A., Hunter M. Law and Practice of International Commercial Arbitration. London: Sweet & Maxwell, 2004, p. 164.

⁴⁵ Madrid Court of Appeal, Spain, 2 February 2007, case No. 94/2007–7/2005. Citēts no: UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 152.

⁴⁶ Bayerisches Oberstes Landesgericht, Germany, case No. 4 Z Sch 17/98, 24 February 1999. Citēts no: UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 155.

⁴⁷ Born G. B. 2009, p. 2597.

⁴⁸ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 157.

⁴⁹ Rudevska B. Ārvalsts tiesu nolēmumu atzišanas un izpildes attīstības tendences civillietās un komercietās Eiropas Savienībā un Hāgas Starptautisko privāttiesību konferences. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/5123/22950Baiba_Rudevska_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y [aplūkots 15.04.2024.]

Katra valsts definē savu “publisko kārtību”. Latvijā to uzskata par ģenerālklausulu,⁵⁰ kuras saturs veidojas no valsts pamattiesībām, pamatprincipiem un pamatvērtībām.⁵¹ Lai gan šī atcelšanas pamata piemērošanas joma ir šaura, tās atvērtība ļauj meklēt taisnīgāko risinājumu katrā konkrētā lietā. Publiskās kārtības atruna darbojas kā aizsardzības mehānisms pret tādu šķīrējtiesas spriedumu izpildi, kas būtiski apdraud valsts tiesisko sistēmu.⁵²

Publiskās kārtības jēdziens ietver ne vien materiālos aspektus, bet arī procesuālos, piemēram, nepietiekamu sprieduma motivāciju.⁵³ Satversmes tiesa jau 2005. gadā atzina, ka motivācijas trūkums var būt pamats atteikumam izsniegt izpildu rakstu,⁵⁴ ko apstiprinājusi arī Augstākā tiesa.⁵⁵ Augstākā tiesa gan atzinusi arī to, ka motivācijas trūkums tikai atsevišķā aspektā nebūs pamats atcelt šķīrējtiesas spriedumu.⁵⁶ Svarīgi, lai motivācija ļautu pārliecināt puses par sprieduma pamatotību un nodrošinātu tā sapratni un izpildi.⁵⁷

Autores ieskatā, līdzīgi kā Šveicē, arī Latvijā šķīrējtiesnešu objektivitāte un neatkarība varētu būt daļa no publiskās kārtības.⁵⁸ Senāts atzinis, ka arī acīmredzami pārmērīga civiltiesiska sankcija var būt pretrunā Latvijas publiskajai kārtībai.⁵⁹

Kopsavilkums

1. Šķīrējtiesas sprieduma galīguma princips konkurē ar pareizības principu. Piešķirot pareizības principam prioritāti, tiek apšaubīts sprieduma galīgais raksturs. Nacionāli prevalē pareizības princips, līdz ar to šķīrējtiesas spriedumus ir iespējams atcelt.
2. Būtu nepieciešams pārvērtēt piekritības regulējumu pieteikumiem par šķīrējtiesas sprieduma atcelšanu, paredzot, ka šādus pieteikumus izskata noteiktas rajona tiesas vai apgabaltiesas, lai nodrošinātu specializāciju un vienotu tiesu praksi.
3. Autore ieskatā, nepieciešami grozījumi Šķīrējtiesu likumā, lai nodrošinātu skaidrību un konsekveni tiesu praksē, tostarp precizējot Šķīrējtiesu likuma 48. pantu par iebildumu tiesību zaudēšanu, paredzot mehānismu šķīrējtiesas līguma spēkā esamībai cesijas gadījumā un pārskatot Šķīrējtiesu likuma 5. panta kompetences ierobežojumus, lai tie atbilstu mūsdienu tiesību sistēmas un starptautiskās prakses prasībām.

⁵⁰ Augstākās tiesas Civillietu departamenta 10.12.2014. lēmums lietā Nr. SKC-2537/2014, 4.2. punkts.

⁵¹ Redfern A., Hunter M. *Law and Practice of International Commercial Arbitration*. Third edition. London: Sweet&Maxwell, 1999, p. 430.

⁵² McCrea R. *Religion and the Public Order of the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2010, p. 159.

⁵³ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 158.

⁵⁴ Satversmes tiesas 17.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-10-01, 9.1. punkts.

⁵⁵ Augstākās tiesas Senāta 23.01.2008. lēmums lietā Nr. SPC-10/2008.

⁵⁶ Augstākās tiesas 22.09.2017. lēmums lietā Nr. SPC-7/2017, 6.3.2. punkts.

⁵⁷ UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the Model Law on International Commercial Arbitration, 2012, p. 158.

⁵⁸ Maurer A. G. *Public Policy Exception Under The New York Convention: History, Interpretation, and Application*. Revised ed. New York: JURIS, 2013, pp. 179, 182.

⁵⁹ Latvijas Republikas Senāta 27.04.2021. lēmums lietā Nr. SKC-35/2021, 13. punkts.

KRIMINĀLTIESISKO
ZINĀTŅU AKTUĀLĀKIE
JAUTĀJUMI

KOMPENSĀCIJA PAR NEMANTISKO AIZSKĀRUMU KRIMINĀLPROCESĀ UN TĀS NOTEIKŠANAS PROBLEMĀTIKA

COMPENSATION FOR NON-MATERIAL DAMAGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND ISSUES IN ITS DETERMINATION

Nika Vigule, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes absolvente

Summary

In order to determine whether compensations to victims in criminal proceedings are fair, justified, and in accordance with criminal procedural regulations, a master's thesis was developed with a primary focus on the regulatory framework concerning determining compensation for non-material damage and resulting damages in criminal proceedings. The research examined ninety court judgments, from which fifty were selected for in-depth analysis and evaluation of the circumstances determining compensation for non-material harm. As a result, deficiencies in determining compensation for non-material damage and violations existing in compensation determination practice were identified.

The author provided suggestions for addressing these issues, offering solutions for improving the compensation institution.

Atslēgvārdi: kompensācija par nemantisko aizskārumu, kompensācijas apmērs, kompensācijas noteikšana, morālais kaitējums, kompensācijas priekšnoteikumi

Keywords: compensation for non-material damage, amount of compensation, determination of compensation, moral damage, compensation prerequisites

Ievads

Tiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu nepamatota tiesību aizskāruma gadījumā ir cilvēka pamattiesības, kas ir nostiprinātas Satversmes 92. pantā.¹ Tādējādi valsts garantē personai šo pamattiesību atzišanu un ievērošanu.

Kriminālprocesa likuma² (turpmāk – KPL) 1. pants nosaka KPL mērķi, kas ietver arī cietušā interešu garantēšanu, līdz ar to arī tiesības saņemt kompensāciju par kaitējumu, kas radīts ar noziedzīgu nodarījumu.³

¹ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922.

² Kriminālprocesa likums: LV likums. Pieņemts 21.04.2005.

³ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 06.07.2023. lēmums lietā Nr. SKK-71/2023.

Ar noziedzīgu nodarījumu var radīt ne tikai mantisko kaitējumu, bet arī nemaniskais, tādā veidā aizskarot personas nemaniskās tiesības. Doktrīnā ir atzīts, ka grūtākais ir tiesai noteikt mantisku gandarījumu par nemanisku kaitējumu, jo ir jāsniedz monetārs “novērtējums” nemaniska rakstura sekām atbilstoši tiesas ieskatam.⁴

Ņemot vērā minēto, kā arī to, ka Tiesu prakses apkopojums⁵ šajā jautājumā tika izstrādāts 2011. gadā, t. i., pirms 14 gadiem, autore veica pētījumu, lai secinātu, vai apkopojumā konstatētie trūkumi ir novērsti. Ņemot vērā veikto pētījumu, autore uzskata, ka jautājums par kompensācijas noteikšanu kriminālprocesā būtu aktualizējams.

1. Kompensācijas jēdziens un veidi

Atbilstoši KPL 350. pantam kompensācija ir naudas izteiksmē noteikta samaksa, ko persona, kura ar noziedzīgu nodarījumu radījusi kaitējumu, samaksā cietušajam kā gandarījumu par morālo aizskārumu, fiziskajām ciešanām un mantisko zaudējumu. Tiesas noteiktā kompensācija nav uzskatāma par sodu Krimināllikuma⁶ (turpmāk – KL) 35. panta izpratnē vai dubultsodu KPL 25. panta izpratnē, bet tā ir mantisko zaudējumu risināšana KPL noteiktajā kārtībā.⁷

Tā nav atlīdzība, par ko varētu runāt, ja būtu jāatlīdzina tikai zaudētās mantas vērtība. Nemaniskais kaitējums (dzīvība, veselība, gods u. tml.) ļoti nosacīti pakļaujas novērtēšanai naudas izteiksmē. Tāpēc kompensācija ir naudas summa, kādu cietušais (izvirzot prasījumu) un tiesa (pieņemot lēmumu) uzskata par taisnīgu un atbilstīgu gandarījumu konkrētajā situācijā pie konkrētām noziedzīgā nodarījuma sekām.⁸ KPL 352. pantā ir uzskaitīti priekšnoteikumi, kurus tiesai jāņem vērā, nosakot kompensācijas apmēru.

Atzīstot to, ka jēdzieniem “fiziskas ciešanas” un “morāls aizskārumš jeb garīgas ciešanas” legāls skaidrojums nav dots, Augstākās tiesas praksē par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā apkopoti tiesību pētnieku viedokļi. Ņemot vērā minēto, ir norādīts, ka fiziskas ciešanas jeb sāpes tiek saistītas ar ķermeņa sāpēm, ko izraisa vardarbības lietošana, dažāda veida fiziskas traumas, ievainojumi utt. un kas izpaužas kā negatīvas sajūtas: sāpes, drudzis, nelaba dūša, reibonis un citi slimīgi simptomi, kā arī fiziskās ciešanas jeb sāpes, ko cietušais izjūt iegūto traumu un ievainojumu seku novēršanas procesā. Savukārt garīgās ciešanas tiek saistītas ar psiholoģisku diskomfortu un dažādām negatīvām emocijām, kas izpaužas kā bailes, pazemojums, kauns un citas negatīvas emocijas vai arī kā nopietnākas sekas – dažādas neirotiskas reakcijas, kas var tikt vērtētas jau kā psihiskas traumas. Minētais kaitējums pakļaujas pierādīšanai ar medicīnisko dokumentu, dažādu ekspertīžu palīdzību, taču pilnībā jāpievienojas gan teorētiķiem, gan likuma piemērotājiem,

⁴ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. Komentārs Satversmes 92. pantam. Grām.: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Prof. Baloža R. zinātniskā vadība. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 157.–158. lpp.

⁵ Liholaja V. Tiesu prakse par morālā kaitējuma kompensāciju kriminālprocesā, 2010/2011.

⁶ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998.

⁷ Liholaja V. 2010/2011.

⁸ Kūtris G. Komentārs Kriminālprocesa likuma 350. pantam. Grām.: Kriminālprocesa likuma komentāri. A daļa. Prof. Stradas-Rozenbergas K. zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2019, 925. lpp.

ka nav precīzu instrumentu, lai noteiktu ar šo aizskārumu izraisīto ciešanu apjomu un to pārvērstu naudas izteiksmē, jo cilvēka iekšējos pārdzīvojumus izmērīt nevar.⁹

Kompensācijas apmērs par nemantisko aizskārumu, atšķirībā no kompensācijas par mantisko zaudējumu, nav jāpamato, bet tikai jānorāda. Tomēr ir svarīgi norādīt konkrētu summu, citādkā tiesa nevarēs to noteikt.¹⁰

Neskatoties uz šo, pozitīvi un ieteicami ir vērtējams, ja cietušais kaut nedaudz pamatotu pieprasītās kompensācijas apmēru. Tādā veidā tas apliecinātu, ka tā ir rūpīgi pārdomāta, turklāt tas zināmā mērā atvieglotu arī pamatota nolēmuma pieņemšanu.¹¹

2. Kompensācijas par nemantisko aizskārumu noteikšana

Apkopojot visus priekšnoteikumus un vadlīnijas, ko izvirzījusi Augstākā tiesa, secināms, ka vispirms tiesai ir jākonstatē tas, vai personai vispār ir nodarīts tāds morālais kaitējums, par kuru pienākas saņemt materiālo atlīdzību.^{12, 13} Tad tiesai ir jāizvērtē KPL 352. panta pirmajā daļā minētie kritēriji,¹⁴ tie ir vērtējami kopsakarā, nepiešķirot kādam lielāku nozīmi.¹⁵

Lai veidotu vienotu praksi un nepārkāptu vienlīdzības principu, tiesai obligāti jāizmanto judikatūra un salīdzinošā metode. Teorētiski apspriežot apmēra aprēķināšanas veidus, tiek vērtēta A. Bitāna piedāvātā salīdzinošā metode: “[...] atrast tiesas spriedumu līdzīgā gadījumā un noskaidrot, cik lielu kompensāciju un par kādu nodarītu morālo kaitējumu cietušais saņēmis. Pēc tam to salīdzināt ar konkrētas jaunas prasības pamatu un attiecīgi secināt, vai varētu prasīt vairāk, mazāk vai tikpat.” Kā otrais variants tiek piedāvāts tiesai vadīties pēc taisnības un tiesību principiem, taču pieņemamāka šķiet šā autora norāde, ka tas neizslēdz arī abu metožu lietošanu vienlaikus.^{16, 17}

Tiesai arī jāpamato, kādēļ tā uzskatījusi atlīdzinājumu par atbilstīgu. Pamatojumam ir jāparāda, ka ir ņemti vērā un izvērtēti visi atlīdzinājuma apstākļi un tiesa nav balstījies vienīgi uz saviem subjektīvajiem ieskatiem, bet gan uz racionāliem juridiskiem apsvērumiem. Šāds pamatojums ir būtisks, lai ikviens varētu pārliecināties par nolēmuma tiesiskumu.¹⁸ Nosakot kompensācijas apmērus, nav pamata atsaukties un izvērtēt speciālajos tiesību aktos noteiktas summas.¹⁹

Kompensācijai ir jāpilda taisnīguma, prevencijas un samierināšanas funkcija.^{20, 21} Tai ne tikai jāsniedz mierinājums personai, kuras tiesības tikušas aizskartas, bet arī

⁹ Liholaja V. 2010/2011.

¹⁰ Turpat.

¹¹ Turpat.

¹² Turpat.

¹³ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 28.04.2008. lēmums lietā Nr. SKK-181/08.

¹⁴ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2023.gada [...] lēmums lietā SKK-[K]/2023, Liholaja V. 2010/2011.

¹⁵ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 18.09.2012. lēmums lietā Nr. SKK-406/2012.

¹⁶ Bitāns A. Par morālā kaitējuma izpratni Latvijā. Jurista Vārds, 18.09.2001., Nr. 27.

¹⁷ Liholaja V. 2010/2011.

¹⁸ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 16.02.2010. lēmums lietā SKA-104/2010.

¹⁹ Turpat.

²⁰ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 28.03.2018. lēmums lietā Nr. SKK-13/2018.

²¹ Satversmes tiesas tiesnesis Aldis Laviņš Baltijas valstu tiesnešu biedrību padomes konferencē runā par morālā kaitējuma atlīdzināšanu civillietās. 11.10.2019. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/>

jāattur vainojamā persona no līdzīgu aizskārumu izdarīšanas nākotnē.²² Minētā atziņa ir nenoliedzami būtiska un inovatīva, jo tajā ietvertais prevencijas mehānisms palīdz sasniegt soda mērķi.

Bez tam tiesai jāpamatojas uz tiesu prakses apkopojumā norādītajām kompensācijas apmēru summām, pielāgojot tās uz nolēmuma pieņemšanas dienu pastāvošai ekonomiskai situācijai valstī – vērtējot ekonomisko izaugsmi, iedzīvotāju labklājības līmeņa celšanos, minimālo mēnešalgu un tās pieaugumu, iztikas minimuma pieaugumu vai samazinājumu, iedzīvotāju vidējos ieņēmumus. Minētām vadlīnijām nav obligāts raksturs, un tiesai, motivējot savu viedokli, ir tiesības atkāpties no tām, izvēloties citādu, konkrētās lietas faktiskajiem un tiesiskajiem apstākļiem atbilstošu tiesību normas interpretācijas rezultātu.²³

Jāņem vērā, ka morālā kaitējuma atlīdzība neietver tādu kritēriju kā cietušā iepriekšējā labklājības līmeņa nodrošināšana.²⁴ Augstākā tiesa pamatoti ir noteikusi kompensācijas robežas. Tomēr, paturot prātā to, ka KPL neuzliek par pienākumu cietušajam morālā kaitējuma kompensāciju pamatot, apsverams – ja cietušais šajā gadījumā nenorādītu tādas kompensācijas motīvus, vai tad tā pieteiktajā apmērā arī nebūtu piedzenama? Bet, ja cietušais norādītu, ka nozieguma rezultātā nodarītā kaitējuma dēļ nevar sev nodrošināt iepriekšējo labklājības līmeni un tas viņam izraisa garīgas ciešanas, tad kompensācija būtu piedzenama pieprasītajā apmērā?

Vienā no Senāta lēmumiem pausta atziņa, ka, lemjot par kompensācijas apmēru, jāievēro arī samērīguma princips un apstāklis, ka morālā kaitējuma kompensācija ir tikai viens no kompensācijas veidiem un neaizstāj cietušā mantai un veselībai nodarīto kaitējumu.²⁵ Tiesas arī šobrīd atsaucas uz šo atziņu.²⁶

Tomēr, autores ieskatā, šī atziņa būtu vērtējama kritiski, jo īsti nav skaidrs, ko tiesa ar to ir domājusi. Nav pieļaujams ierobežot cietušā tiesības, kā arī vērtēt to kā tikai vienu no iespējām saņemt kompensāciju, tādā veidā liedzot personai pilnā apmērā izlietot savas pamattiesības uz atbilstīgu atlīdzinājumu.

No visām jau iepriekš apskatītajām atziņām neizriet, ka tiesai būtu jāņem vērā, pirmkārt, to, kādu mantiskā zaudējuma kompensāciju ir pieteicis cietušais, un, otrkārt, to, ka saskaņā ar KPL 350. panta trešo daļu cietušajam neapmierinātības gadījumā ir tiesības prasīt radītā kaitējuma atlīdzināšanu Civilprocesa likumā (turpmāk – CPL)²⁷ noteiktajā kārtībā, tas neizriet arī no likuma normām.

Cietušajam KPL 350. panta trešajā daļā garantētās tiesības – prasīt radītā kaitējuma atlīdzināšanu CPL noteiktajā kārtībā, ja viņš uzskata, ka ar kompensāciju tas pilnībā nav atlīdzināts, līdz ar to nav pieļaujams šīs tiesības pārvērst par pienākumu. Tomēr konstatējams, ka tiesa bieži neizlemj pieteikto kompensāciju, tādā veidā uzliekot cietušajam par pienākumu vērsties tiesā civiltiesiskā kārtībā.

press-release/satversmes-tiesas-tiesnesis-aldis-lavins-baltijas-tiesnesu-asociācijas-konference-ru-na-par-morala-kaitejuma-atlidzinasanu-civillietas/ [aplūkots 17.03.2024.]

²² Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 28.03.2018. lēmums lietā Nr. SKK-13/2018.

²³ Turpat.

²⁴ Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 31.01.2013. lēmums lietā Nr. SKK-47/2013.

²⁵ Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 04.02.2010. lēmums lietā Nr. SKK-8/2010.

²⁶ Piemēram – Augstākās tiesas Kriminālietu departamenta 2023. gada [...] lēmums lietā SKK-[K]/2023; Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 18.09.2012. lēmums lietā Nr. SKK-406/2012; Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 31.01.2013. lēmums lietā Nr. SKK-47/2013.

²⁷ Civilprocesa likums: LV likums. Pieņemts 14.10.1998.

No tiesu sistēmas efektivitātes viedokļa būtu svarīgi, lai jau kriminālprocesā cietušajam tiktu piespriests taisnīgs un atbilstošs atlīdzinājums. Tādā veidā tiktu samazināta tiesu sistēmas noslodze, jo vienas lietas apstākļi nebūtu atkārtoti jāvērtē dažādās tiesās un arī cietušajam vairākos procesos nevajadzētu atkārtoti pārdzīvot notikumu.²⁸

Neskatoties uz to, ka cietušais, iesniedzot prasību par nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanu, ir atbrīvots no tiesas izdevumu samaksas un no personas vainas noziedzīga nodarījuma izdarīšanā pierādīšanas, tomēr cietušajam ir jāpamato kaitējuma apmērs, kā arī jāpierāda, ka šis kaitējums ir radīts ar konkrēto nodarījumu (cēloņsakarība).²⁹ Ņemot vērā to, ka civilprocess notiek saskaņā ar sacīkstes principu, kas nozīmē, ka tiesa nekādā ziņā nesavāc pati pierādījumus vai ziņas, bet pamato spriedumu vienīgi uz prāvnieku sniegtiem pierādījumiem³⁰, vidusmēra cietušajam, neizmantojot jurista palīdzību, tāds pierādīšanas pienākums varētu būt apgrūtināts.

Satversmes tiesa norādīja, ka Satversmes 92. panta trešais teikums ļauj tiesai, balstoties uz racionāliem juridiskiem apsvērumiem, izlemt visus jautājumus, kas skar atbilstīga atlīdzinājuma noteikšanu. Šādas tiesas rīcības pamats ir nevis likumdevēja tiesībspolitiskā izšķiršanās, bet gan Satversmē noteiktās taisnīgas tiesas garantijas.³¹

Neskatoties uz tik plašo judikatūru un tajā ietvertām izsmeltošām atziņām, 2013. gada pētījumā veikta cietušo aptauja, kuras laikā 107 cietušie atbildēja uz jautājumu, vai saņemtā kompensācija ir samērīga nodarītajam kaitējumam. Tikai trešā daļa cietušo (35 %) atzina to par atbilstošu, bet 70 cietušie (65 %) uzskatīja to par nesamērīgu.³²

Doktrīnā ir atzīts, ka, nosakot atlīdzinājumu, tiesa pauž valsts nostāju par aizskarto tiesību un paša tiesību aizskāruma nozīmīgumu, līdz ar to atlīdzinājums demokrātiskā un tiesiskā valstī nevar būt nesamērīgi mazs.³³ Tā, piemēram, A. Laviņš ir norādījis: ja kompensācija ir krietni mazāka par minimālo, ko parasti piešķir Eiropas Cilvēktiesību tiesa par līdzīgu nodarījumu, persona saglabā cietušās statusu Eiropas Cilvēktiesību konvencijas³⁴ 34. panta izpratnē.³⁵

Turklāt autore piekrist R. Matjušinas viedoklim, ka kompensācijas noteikšanas jautājums ir ļoti sarežģīts un uzskatāms par vienu no problemātiskākajiem. Nevienā valstī nav izveidota vienota metodika, kas palīdzētu precīzi aprēķināt atlīdzības apmēru. Katrai metodikai ir savi trūkumi, tomēr minētā jautājuma pētīšana, dažādu kritēriju un pamatu izstrāde un pilnveidošana dos iespēju nākotnē attīstīt morālā kaitējuma atlīdzības institūtu.³⁶

²⁸ Kūtris G. Komentārs Kriminālprocesa likuma 352. pantam, 2019, 945. lpp.

²⁹ Kūtris G. Komentārs Kriminālprocesa likuma 350. pantam, 2019, 928. lpp.

³⁰ Kārklīņš J. Sacīkstes princips un taisnīgums. Jurista Vārds, 11.10.2011., Nr. 41.

³¹ Satversmes tiesas 06.06.2012. spriedums lietā Nr. 2011-21-01.

³² Zavackis A., Judins A., Dzenovska I., Kronberga I., Sīle S. "Sabiedriskais politikas centrs PROVIDUS" (2013) "Atbalsts viktimizācijas prevencijai Latvijā". Pieejams: https://providus.lv/article_files/2456/original/LV_105_finish_document.pdf?1377870490 [aplūkots 14.03.2024.]

³³ Briede J., Višķere I., Litvins G., Bitāns A., Danovskis E. 2011, 158.–159. lpp.

³⁴ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950.

³⁵ Laviņš A. Compensation for moral damages in civil cases. 26.09.2019. Pieejams: <https://www.satv.tiesa.gov.lv/en/runas-un-raksti/compensation-for-moral-damages-in-civil-cases/> [aplūkots 17.03.2024.]

³⁶ Matjušina R. Kritēriji morālā kaitējuma atlīdzības apmēra noteikšanai. Jurista Vārds, 30.06.2009., Nr. 26.

3. Tiesu prakses par morālā kaitējuma kompensācijas apmēra noteikšanu izpēte un apkopošana

Saskaņā ar 2010.–2011. gada tiesu prakses apkopojumu par morālo kaitējumu situācija, tiesām nosakot kompensāciju apmērus un to pamatojumu, bija šāda.

Tiesas pamatā mēģināja noteikt kompensācijas apmēru individuāli katrā konkrētā gadījumā, taču kompensācija par morālo kaitējumu, kas radīts salīdzināmi līdzīgos apstākļos, nereti tika noteikta visai atšķirīgi, domājams, atkarībā no tā, cik rūpīgi tiek izvērtēti KPL 352. panta pirmajā daļā norādītie apstākļi. Visbiežāk nolēmumos atrodama tikai norāde uz to, kā izdarītais noziedzīgais nodarījums klasificējams saskaņā ar KL 7. pantu, kas pats par sevi ne vienmēr ļauj izdarīt kādus apmēra pamatošanai noderīgus secinājumus.³⁷

Izlemjot jautājumu par nodarītajām fiziskajām ciešanām, parasti tika norādīts tikai uz miesas bojājumu smaguma pakāpi. Taču, kā zināms, miesas bojājumi pēc sava rakstura un izpausmēm ir atšķirīgi, no kā ir atkarīga gan fizisko sāpju pakāpe, gan atveseļošanās iespējas, kas savukārt ietekmē arī garīgo ciešanu līmeni.³⁸

Morālā aizskāruma dziļuma un publiskuma izvērtēšana ir viens no sarežģītākajiem un vismazāk veiksmīgi risinātajiem uzdevumiem. Publiskums vēl tika vērtēts atkarībā no tā, vai kaitējums nodarīts publiskā vietā un citu personu klātbūtnē, bet attiecībā uz dziļumu atsevišķos gadījumos vien varēja atrast norādi, ka morālā aizskāruma pakāpe ir bijusi augsta vai ļoti augsta. Tajā pašā laikā netika ņemtas vērā literatūrā klasificētās piecas ciešanu pakāpes: vieglas ciešanas – īslaicīgas, bez paliekošām sekām; vidēja smaguma ciešanas – ietekme uz individa psihisko un fizisko labklājību; smagas ciešanas – simptomātika, kuras novēršanai nepieciešama profesionāla iejaukšanās; sevišķi smagas ciešanas – personības transformācija (psihiskas saslimšanas); ciešanas, kuras izraisa pilnīgu personas sabrukumu.³⁹

Turklāt apkopojuma rezultāti deva pamatu secināt, ka atsevišķos gadījumos tiesas kļūdaini formulē savu attieksmi pret pieteikto kompensāciju.⁴⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departaments 2009. gada 6. oktobra lēmumā lietā Nr. SKK-23/09 norādījis, ka “tiesai ir jāizlemj un konkrēti jānorāda, vai cietušā pieteiktais morālā kaitējuma atlīdzinājums nav jānosaka, vai arī jānoraida, jo šim apstāklim ir nozīme, vai cietusi persona saglabā tiesības pieteikt prasību civiltiesiskā kārtībā”⁴¹.

Bez tam, motivējot piedzenamā kaitējuma apmēru, tiek norādīti arī citi KPL 352. panta pirmajā daļā neparedzētie apstākļi, no kuriem visbiežāk tiek minēts apsūdzētā materiālais stāvoklis.⁴² Savukārt Augstākā tiesa norādīja, ka, nosakot kompensāciju, tiesai nav pienākuma izvērtēt personas spēju samaksāt to.⁴³ Arī A. Bitāns norāda, ka būtu diskutējams jautājums, vai atbildētāja mantiskajam stāvoklim netiek pievērsta nepamatoti liela uzmanība.⁴⁴

³⁷ Liholaja V. 2010/2011.

³⁸ Turpat.

³⁹ Turpat.

⁴⁰ Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 01.03.2007. lēmums lietā Nr. SKK-96/2007.

⁴¹ Liholaja V. 2010/2011.

⁴² Turpat.

⁴³ Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017. gada [...] lēmums lietā Nr. SKK-[E]-2017.

⁴⁴ Bitāns A. Tiesību attīstība nemantiskā kaitējuma jomā. Jurista Vārds, 03.12.2013., Nr. 49.

Līdz ar to, ņemot vērā visu iepriekš minēto, autore, izpētot piecdesmit 2023.–2024. gada pirmo instanču tiesu spriedumus, ir konstatējusi:

- 1) neskatoties uz to, ka morālā kaitējuma kompensācijas apmērs ir tikai jānorāda, cietušie bieži to argumentē;
- 2) tiesa judikatūrā paustās atziņas izmanto nekonsekventi, piemēram, vienā spriedumā atsaucas uz samērīgumu, otrā spriedumā – uz atziņām par kompensācijas funkcijām, trešajā – uz vēl citu atziņu. Tomēr galvenokārt tiesa norāda tās formāli, neanalizējot un nepielāgojot tās konkrētās lietas apstākļiem. Tas nozīmē, ka nepastāv vienotas tiesas nostājas, līdz ar to prakse nav vienveidīga.

Turklāt tiesa pēc saviem ieskatiem vērtē arī KPL 352. panta pirmajā daļā norādītos kritērijus. Daļā spriedumu tie vispār netiek vērtēti un pieminēti, citos tiesa vien formāli tos atreferē vai norāda, ka ņem vērā. Vēl daļā spriedumu tiesa izvēlas daļu no kritērijiem, kurus izvērtēt. Kopumā vispār netiek vērtēts noziedzīga nodarījuma raksturs un smagums. Kā piemēru var minēt to, ka abās lietās personas tiek apsūdzētas par KL 126. pantā pirmajā daļā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, tomēr pirmajā lietā vainīgais ir izdarījis vienu sitieni ar dūri vīrietim, bet otrajā – vairākkārt ir sitis uz zemes guļošai sievietei, vienlaicīgi viņu pazemojot. Abos gadījumos noteiktā kompensācija ir samērā vienlīdzīga.

Tikai vienā⁴⁵ no piecdesmit apkopotiem spriedumiem tiesa individuāli un padziļināti izvērtēja visus kritērijus.

Līdz ar to secināms, ka kompensācijas tiek vērtētas nekonsekventi, būtībā tiesa vērtē tos apstākļus, kurus vēlas izvērtēt, pārējos ignorējot. Kopumā kompensācijas apmēra noteikšana ir formāla un lielākoties atbilst tiesu prakses apkopojumā norādītām vidējām summām, summas ir samērā nelielas, nav pielāgotas un neatbilst mūsdienu ekonomiskai ainai.

Interesanti ir arī tas, ka daļā no lietām tiesa konstatē morālā kaitējuma esību, presumējot, ka ar katru noziedzīgu nodarījumu personai tiek nodarīts morālais kaitējums, bet daļā izmantojot Civillikuma (turpmāk – CL) 1635. pantā noteikto. Ir arī tādi spriedumi, kur vienlaicīgi parādās abi varianti. Vairākos spriedumos konstatēts, ka tiesa atsaucas arī uz CL 1635. panta trešo daļu, tādā veidā ne tikai definējot morālo kaitējumu, bet arī nosakot, vai cietušajam konkrētā gadījumā ir jāpierāda morālā kaitējuma esība. Autores ieskatā, tāds vērtējums nav pamatots, jo kriminālprocesa regulējums paredz savus vērtēšanas kritērijus un to, ka cietušajam morālā kaitējuma kompensācija nav jāpierāda, bet tikai jānorāda tās apmērs. Kriminālprocesā morālā kaitējuma esība jākonstatē, ņemot vērā faktiskos apstākļus.

Tā, piemēram, ja cietušajam ir nozagts maks, viņš konstatējis to savlaicīgi, nobloķējis banku kartes, citi īpaši svarīgi dokumenti makā neatradās, tad būtu pieņemams, ka ar zādzības faktu radušās negatīvās emocijas nav izraisījušas tādu morālo aizskārums, par kādu pienāktos atlīdzinājums. Tomēr, ja maka zādzības dēļ persona nevarēja aizlidot uz citu valsti, kur viņai bija noteikta svarīga un veselībai nepieciešama operācija, tad morālais aizskārums vērtējams jau augstākā līmenī. Protams, neaizmirstot par subjekta vainas formu šajos gadījumos.

Šajā sakarā norādāms arī tas, ka lielākoties cietušie nevardarbīgos noziegumos paši nepiesaka kompensāciju par nemantisko aizskārums. Tomēr ir iespāids, ka tiesa

⁴⁵ Rēzeknes tiesas 28.02.2023. spriedums krimināllietā Nr. 11331040422.

uzskata, ka tādos noziegumos nemantiskais aizskārums nevar rasties. Autore tādām viedoklim kategoriski nepiekrīt.

Vērtējot pieteiktās un piespriestās summas, jānorāda, ka tiesa parasti nosaka zemāku apmēru par pieprasīto, bet samazinot to atkarībā no pieprasītas summas. Tā, piemēram, aplūkojot divus spriedumus^{46,47}, konstatēts, ka līdzīgos faktiskos apstākļos (apsūdzībā pēc KL 269. panta pirmās daļas abiem cietušajiem nodarīti maznozīmīgi miesas bojājumi, izdarot vienu sitieni ar dūri sejas rajonā, abi cietušie tajā brīdī pildījuši dienesta pienākumus) vienā gadījumā tiesa nosaka kompensāciju 620 *eur* apmērā (ieteiktā kompensācija 1000 *eur*), otrā gadījumā 2000 *eur* apmērā (ieteiktā kompensācija 20 000 *eur*). Līdz ar to secināms: jo lielāku kompensāciju cietušais pieteiks, jo lielāka iespēja saņemt atbilstīgu atlīdzinājumu.

Ņemot vērā visu minēto, konstatējams, ka joprojām nav likvidētas tiesu prakses apkopojumā konstatētās kļūdas, līdz ar to, domājams, tas noved pie nepareizas un nepamatotas kompensācijas apmēra noteikšanas.

Savukārt pozitīvi vērtējams, ka tiesas ievēro Augstākās tiesas norādījumu par to, ka tiesai ir jāizlemj un konkrēti jānorāda, vai cietušā pieteiktais morālā kaitējuma atlīdzinājums nav jānosaka vai arī jānoraida. Kā arī vairākumā tiesas atbilstoši Augstākās tiesas paustajām atziņām nevērtē, vai persona ir spējīga samaksāt noteikto kompensāciju.

Tomēr, vērtējot pastāvošo situāciju, atbildot uz jautājumu “Vai kompensācijas institūts kriminālprocesā ir taisnīgs pret cietušo?”, autore sliecas atbildēt negatīvi.

Kopsavilkums

1. Morālā kaitējuma kompensācijas apmēra noteikšana ir komplicēts un sarežģīts jautājums, jo, pirmkārt, ciešanas un morālo aizskārumu ir grūti izmērīt naudas izteiksmē, otrkārt, nosakot kompensācijas apmēru, jāpatur prātā un jāizvērtē vairāki priekšnoteikumi, treškārt, kā konstatēts lielākā daļā cietušo, piespriestos kompensācijas apmērus uzskata par nesamērīgiem radītajam kaitējumam. Autore uzskata: ja tiesas strikti ievērotu un rūpīgi vērtētu visus izvirzītos priekšnoteikumus, tad cietušo personu apmierināmība ar kompensācijas apmēriem pieaugtu.
2. Tiesai jāievēro visi kompensācijas noteikšanas priekšnoteikumi, lai cietušajam noteiktās tiesības uz kompensācijas pieprasīšanu civiltiesiskā kārtībā nepārvērstos par pienākumu. Turklāt, ievērojot minēto, netiks pārkāpts procesuālās ekonomijas princips.
3. Nepieciešams izveidot jaunu tiesu prakses apkopojumu par nemantiskā kaitējuma kompensācijas noteikšanu. Tajā vajadzētu precizēt un vadlīniju veidā noteikt visus vērtējamus kritērijus, noteikt jaunus kompensācijas apmērus, pielāgojot tos ekonomiskai situācijai valstī. Turklāt apkopojumā sevišķa uzmanība ir jāvelta šobrīd īpaši aktuāliem noziegumiem, kas paredzēti KL 168.¹ pantā, 132. pantā un 132.¹ pantā. Bez tam nepieciešams būtu arī izvērtēt nemantiskā kaitējuma kompensācijas pieļaujamību un apmēru mantiskos noziedzīgos nodarījumos.

⁴⁶ Kurzemes rajona tiesas 10.10.2023. spriedums krimināllietā Nr. 112161049622.

⁴⁷ Rīgas rajona tiesas 26.09.2023. spriedums krimināllietā Nr. 13800001622.

KVALIFIKĀCIJAS PROBLĒMAS NEATĻAUTĀM DARBĪBĀM AR NARKOTISKĀM UN PSIHOTROPĀM VIELĀM

QUALIFICATION PROBLEMS FOR UNAUTHORISED ACTIONS WITH NARCOTIC OR PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

Raivo Babāns, *Mg. iur.*

Summary

The article is devoted to acknowledging and fixing the loopholes in the law which gives the possibility of avoiding criminal liability found in Section 253.², Paragraph one of the Criminal Law, and this article is aimed at providing a solution to the problem in practice and theory regarding the determination of large areas in cases of unauthorised cultivation and sowing of plants containing narcotic or psychotropic substances. This article is derived from the author's master's thesis.

Atslēgvārdi: narkotiskās vielas, psihotropās vielas, neatļauta audzēšana, neatļauta sēšana, neatļauta lietošana

Keywords: narcotics, psychotropic substances, unauthorised cultivation, unauthorised sowing, unauthorised use

Ievads

Noziedzīgi nodarījumi narkotisko un psihotropo vielu nelikumīgās aprites jomā Latvijā un citur pasaulē nav zaudējuši savu aktualitāti. Kopš 2021. gada no visiem Latvijas Republikas prokuratūrā pabeigtiem kriminālprocesiem tieši Krimināllikuma¹ (turpmāk – KL) 253. pantā paredzēts noziedzīgs nodarījums katru gadu ir ierindojies izplatītāko noziedzīgo nodarījumu sarakstā, svārstoties starp 5. un 6. vietu. Periodā no 2021. gada līdz 2024. gadam prokuratūrā pabeigts 2041 kriminālprocess tikai par KL 253. pantā paredzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, un bez KL 253. pantā paredzēta noziedzīga nodarījuma minētajos izplatītāko noziedzīgo nodarījumu sarakstos ir atrodami arī citi ar narkotiskām vai psihotropām vielām saistīti noziedzīgi nodarījumi, piemēram, 253.¹ pantā, 253.² pantā, 190.¹ pantā paredzēti

¹ Krimināllikums: LV likums. Pieņemts 17.06.1998. [08.03.2025. red.]

noziedzīgi nodarījumi, kas papildus apstiprina to, ka ar narkotiskām vai psihotropām vielām saistīti noziedzīgi nodarījumi ir jo īpaši izplatīti Latvijas Republikā.²

Rakstā tiks aplūkota KL 253.² panta un 256. panta regulējuma problemātika, jo, kaut arī tie nav tik izplatīti noziedzīgi nodarījumi kā, piemēram, KL 253. pantā paredzēts noziedzīgs nodarījums, tie ir ne mazāk svarīgi, jo mijiedarbojas ar KL 253. un 253.¹, un 190.¹ pantā paredzētiem noziedzīgiem nodarījumiem, kā arī minēto noziedzīgo nodarījumu regulējumā ir atrodama būtiska problemātika.

1. KL 253.² panta pirmajā daļā paredzēts noziedzīgs nodarījums

KL 253.² panta pirmā daļa paredz kriminālatbildību, ja persona, kura administratīvā pārkāpuma procesa ietvaros brīdināta par kriminālatbildību par narkotisko un psihotropo vielu neatļautu iegādāšanos, glabāšanu un lietošanu, neatļauti pēc minētā brīdinājuma iegādājas, glabāja vai lietoja narkotisko vai psihotropo vielu.

Narkotisko un psihotropo vielu likuma³ (turpmāk – Narkotisko un psihotropo vielu likums) 48. pants paredz administratīvo atbildību par narkotisko vai psihotropo vielu neatļautu iegādāšanos vai glabāšanu nelielā apmērā vai par narkotisko vai psihotropo vielu neatļautu lietošanu, par ko paredz brīdinājumu vai naudas sodu no desmit līdz piecdesmit sešām naudas soda vienībām. Savukārt minētā likuma otrajā daļā ir paredzēts tieši tāds pats sods, ja persona atsakās no medicīniskās pārbaudes narkotisko vai psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai.

Personai, kurai nav ko slēpt, nebūs problēmu nodot savu bioloģisko vidi medicīniskās pārbaudes veikšanai, jo tādā gadījumā, ja netika lietotas aizliegtās vielas, minētā pārbaude uzrādīs to, ka persona nav narkotisko vai psihotropo vielu ietekmē. Savukārt personai, kura apzinās, ka tās bioloģiskajā vidē ir iespējams konstatēt neatļautās vielas, ir acīmredzams iemesls atteikties no šādas pārbaudes. Līdz ar to likumdevējs pamatoti ir izvērtējis, ka atteikšanās no medicīniskās pārbaudes ir pielīdzināma narkotisko vai psihotropo vielu lietošanai un tāpēc šāda rīcība ir sodāma tādā pašā apmērā.

Jautājums rodas, pētot Narkotisko un psihotropo vielu likuma 48. panta trešo daļu, kas noteic, ka, piemērojot administratīvo sodu par šī panta pirmajā daļā paredzēto pārkāpumu jeb par neatļautu narkotisko vai psihotropo vielu lietošanu vai nelielos apmēros iegādāšanos vai glabāšanu, personu vienlaikus rakstveidā brīdina par kriminālatbildību, ja tā gada laikā pēc administratīvā soda piemērošanas neatļauti iegādāsies vai glabās narkotiskās vai psihotropās vielas nelielā apmērā vai neatļauti tās lietos. Līdz ar to secināms, ka gadījumā, ja persona godprātīgi piekritīs medicīniskai pārbaudei un tai atklās narkotisko vai psihotropo vielu ietekmi, tad tai tiks piemērots brīdinājums par to, ka, ja personu gada laikā notvers neatļauti lietojot vai nelielā apmērā iegādājoties vai glabājot narkotiskās vai psihotropās vielas, tad tā tiks saukta pie kriminālatbildības. Savukārt negodprātīga persona, atsakoties no medicīniskās pārbaudes, tiek sodīta tikai saskaņā ar Narkotisko un psihotropo

² Latvijas Republikas ģenerālprokurora ziņojums par 2023. gadā paveikto un 2024. gada darbības prioritātēm. Pieejams: https://www.prokuratūra.lv/media/gallery/Gener%C4%81lprokurora_zinojums_2023.pdf [aplūkots 13.03.2025.]; Latvijas Republikas ģenerālprokurora ziņojums par 2024. gadā paveikto un 2025. gada darbības prioritātēm. Pieejams: https://prokuratūra.lv/media/newsfiles/Zinojums_2024.pdf

³ Narkotisko un psihotropo vielu likums: LV likums. Pieņemts 09.05.1996. [08.03.2025. red.]

vielu likuma 48. panta otro daļu, kas saskaņā ar minētā panta trešo daļu nav pamats brīdinājuma par kriminālatbildību piemērošanai, un līdz ar to persona izvairās no šāda brīdinājuma saņemšanas un iespējas tikt sauktai pie kriminālatbildības. Tāpēc rodas pamatots jautājums, vai šāds regulējums ir taisnīgs.

To, ka šāds regulējums nav taisnīgs, var konstatēt, salīdzinot minēto normu ar KL 262.¹ panta pirmās daļas regulējumu, kur noteikta kriminālatbildība par atteikšanos no medicīniskās pārbaudes alkohola koncentrācijas noteikšanai asinīs vai no narkotisko, psihotropo, toksisko vai citu apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes, ja to izdarījis transportlīdzekļa vadītājs. Salīdzinot KL 262. panta pirmās daļas un 262.¹ panta pirmās daļas sankcijas, secināms, ka likumdevējs nosaka vienādu kriminālsodu personai, kura ir lietojusi kādu vielu, un personai, kura ir atteikusies no medicīniskās pārbaudes.

KL 262.¹ panta pirmās daļas regulējums radās vēlāk nekā KL 262. panta pirmajā daļā ietvertais regulējums, jo likumdevējs konstatēja likuma robu, kur personas, lai netiktu sauktas pie kriminālatbildības, vienkārši atteicās no medicīniskās pārbaudes, un tāpēc likumdevējs nolēma novērst šādu likuma nepilnību, lai negodprātīgas personas nevarētu izvairīties no atbildības.⁴

Nemot vērā, ka narkotisko vai psihotropo vielu lietotāji un personas, kas atsakās no medicīniskās pārbaudes, rada vienādu apdraudējumu sabiedrības drošībai narkotisko un psihotropo vielu aprites jomā, rodas jautājums, kāpēc ir atšķirīgs atbildības apmērs minētajām personām.

Ir plaši zināms un arī tiesu praksē⁵ atzīts tas, ka narkotisko vai psihotropo vielu lietotājiem bieži vien ir finansiālas grūtības aizliegto vielu biežas pirkšanas un bezdarba dēļ, kas noved pie papildu secinājuma par to, ka administratīvā sodīšana bieži vien nav atbilstošākais veids, kā sodīt hronisku narkotisko vai psihotropo vielu lietotāju, jo Administratīvās atbildības likuma⁶ 14. pants paredz tikai divus pamatsoda veidus – brīdinājums un naudas sods, un naudas sodu finansiālās grūtībās esošs narkomāns, visticamāk, nesamaksās un līdz ar to netiks sasniegts Administratīvās atbildības likuma 13. pantā nostiprinātais administratīvā soda mērķis, savukārt KL paredz dažādus sodus, sākot ar brīvības atņemšanu un beidzot ar naudas sodu, turklāt 41. panta sestā daļa paredz naudas soda aizstāšanu ar brīvības atņemšanu, kas garantē soda mērķa sasniegšanu.

Papildus svarīgi atzīmēt, ka minētais likuma robs narkotisko vielu lietotāju vidū jau ir zināms, tāpēc arī KL 253.² pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums vairs nav tik izplatīts kā agrāk, kā tas ir redzams no šī raksta ievadā minētā Latvijas Republikas ģenerālprokurora ziņojumos apkopotās statistikas.

Uzskatāms piemērs – persona A 2018. gadā notiesāta par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, kas paredzēts KL 253.² panta pirmajā daļā, jeb par narkotisko un psihotropo vielu neatļautu lietošanu⁷. Pēc pāris gadiem, t. i., 2022. gadā, persona

⁴ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” anotācija. Pieejama: https://www.saeima.lv/Lapas/8Sae_Lprj/lasa-dd=LP1242_0.htm [aplūkots 13.03.2025.]

⁵ Satversmes tiesas 26.01.2005. spriedums lietā Nr. 2004-17-01. Latvijas Vēstnesis, 2005, Nr. 16

⁶ Administratīvās atbildības likums: LV likums. Pieņemts 25.10.2018. [13.03.2025. red.]

⁷ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 17.04.2018. spriedums lietā Nr. 11088245117. Pieejams: <https://manas.tiesas.lv/eTiesasMvc/nolemumi/pdf/352570.pdf> [aplūkots 14.03.2025.]

A gada laikā veselas divas reizes – 22. martā⁸ un 1. jūlijā⁹ – atteicās no medicīniskās pārbaudes narkotisko un psihotropo vielu ietekmes pārbaudes, un līdz ar to abas reizes noslēdzās ar naudas soda piemērošanu administratīvā pārkāpuma procesā, personu nebrīdinot par kriminālatbildību.

Noslēgumā jāmin, ka likumdevējam būtībā ir divas izvēles – sekot līdz citām valstīm un dekriminalizēt narkotisko vai psihotropo vielu lietošanu¹⁰ vai arī novērst likuma robu, grozot Narkotisko un psihotropo vielu likuma 48. panta trešo daļu, papildus paredzot brīdinājumu par kriminālatbildību, ja gada laikā pēc administratīvā soda piemērošanas par atteikšanos no medicīniskās pārbaudes persona vēlreiz atteiksies no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai, bet, grozot KL 253.² panta pirmo daļu, paredzēt to, ka kriminālatbildība iestājas par atteikšanos no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai, ja to izdarījusi persona, kura brīdināta par kriminālatbildību par narkotisko un psihotropo vielu neatļautu iegādāšanos, glabāšanu, lietošanu vai atteikšanos no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai.

2. Problemātika KL 256. panta piemērošanā

Narkotisko un psihotropo vielu saturošu augu neatļauta sēšana un audzēšana ir aktuāla tēma, jo tas ir pirmsākums visām neatļautām darbībām ar narkotiskām vai psihotropām vielām, jo, audzējot un pēc tam novācot minētās vielas, tās arī nonāk neatļautā aprītē.

Atbildība par narkotisko un psihotropo vielu saturošu augu neatļautu sēšanu un audzēšanu ir paredzēta KL 256. panta pirmajā daļā, savukārt panta otrā daļa paredz kriminālatbildību par narkotiskās vai psihotropās vielas saturošu augu neatļautu sēšanu vai audzēšanu lielās platībās vai par panta pirmajā daļā minēto darbību izdarīšanu organizētā grupā.

Salīdzinot KL 256. panta pirmo un otro daļu, secināms, ka, neskaitot diezgan loģisko pazīmi – organizēta grupa –, panta pirmo un otro daļu nošķir pazīme – lielā platība. Tiesību normu piemērotājs, visticamāk, lielo platību skaidrojumu meklēs likuma “Par KL spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”¹¹ tvērumā, līdzīgi kā ir ar narkotisko un psihotropo vielu apmēru iedalījumu, kas ir atrodams minētā likuma pielikumā un tiek bez problēmām piemērots praksē lietās par KL 253., 253.¹, 253.², 190. pantā paredzētu noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu. Tomēr lielo platību skaidrojums nav atrodams nedz šajā likumā, nedz citā likumā, nedz tiesību doktrīnā vai tiesu praksē.

⁸ Valsts policijas Rīgas reģiona pārvaldes Kārtības policijas pārvaldes Patruļpolicijas pārvaldes Patruļpolicijas bataljona amatpersonas 22.03.2022. lēmums administratīvā pārkāpuma lietā Nr. 15550007640022-1 [nav publicēts].

⁹ Valsts policijas Rīgas reģiona pārvaldes Kārtības policijas pārvaldes Patruļpolicijas pārvaldes Patruļpolicijas bataljona amatpersonas 01.07.2022. lēmums administratīvā pārkāpuma lietā Nr. 15550009703922-1 [nav publicēts].

¹⁰ Vācijā daļēji legalizē marihuānu. Pieejams: <https://www.delfi.lv/46713439/arzemes/120007970/vacija-da-leji-legalize-marihuanu> [aplūkots 08.03.2025.]

¹¹ Par KL spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību: LV likums. Pieņemts 15.10.1998. [14.03.2025. red.]

It kā varētu teikt, ka Augstākā tiesa ir centusies piepildīt jēdzienu “liela platība” ar saturu, tomēr tas izdevies pretrunīgi, Augstākai tiesai vienīgi norādot uz to, ka, nosakot, vai minēto vielu neatļauta audzēšana vai sēšana ir izdarīta lielā platībā, ir jāizvērtē “[...] tā teritorijas platība, kurā speciāli tiek iesēti un audzēti narkotiskās vielas saturoši augi. Kā otrs apstāklis ir jāņem vērā narkotisko vielu saturošu augu daudzums, skaits konkrētā platībā, audzēšanas blīvums, kā arī augu veids”¹².

Ņemot vērā to, ka tik svarīgam jautājumam nav konkrētas atbildes, praksē var novērot dažādus tiesību tālākveidošanas mēģinājumus. Tiesu praksē un tiesību doktrīnā ir atrodamī gadījumi, kur šo jautājumu tiesas centušās atrisināt diezgan loģiskā veidā – par atskaites punktu lielo platību noteikšanā, ņemot vērā likuma “Par KL spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 2. pielikumu, kur skaidri noteikts, kādos apmēros viela atzīstama par nelieliem apmēriem, kādos par lieliem apmēriem. Tiesa pazīmi “liela platība” vērtēja pēc tā, kāda ir izaudzēto narkotisko vielu masa, un salīdzināja to ar minētajā pielikumā norādītiem apmēriem. Tomēr Augstākā tiesa šādu apelācijas instances pieeju noraidījusi, pamatojoties uz to, ka apelācijas instances tiesa ir tikai formāli atsaukusies uz Augstākās tiesas spriedumā definētiem lielo platību kritērijiem, bet, neņemot vērā spriedumā definētos visus lielo platību kritērijus, uzsvāru likusi uz izņemto augu masu, kas tika salīdzināta ar jau iepriekš minēto pielikumu.¹³

Līdz ar to secināms, ka Augstākā tiesa atcēla apelācijas instances mēģinājumu vērtēt lielo platību esamību, pamatojoties uz vienīgo praksē zināmo atskaites punktu – vielu masu, balstoties uz to, ka ir citi kritēriji – platība, daudzums, stādu skaits konkrētā platībā, audzēšanas blīvums, kā arī augu veids –, bet neviens no šiem kritērijiem nav piemērojams tādā veidā, ka to var pamatot, jo nekur nav konkrēti pateikts, cik liela platība ir liela platība, cik stādu ir liela platība, kā stādu blīvums audzētavā ietekmē lielo platību jēdzienu. Ir skaidri saprotams, ka šāda nekonkrētība nav pieļaujama, jo krimināltiesībās ir vitāli svarīgi precīzi noteikt noziedzīga nodarījuma pazīmes, jo par noziedzīga nodarījuma izdarīšanu ir paredzēta bargākā atbildība, kāda ir iespējama – kriminālatbildība. Pretējā gadījumā – kā lai persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, aizstāv savas intereses. Vai tas notiks, subjektīvi diskutējot par to, vai 15 stādi ir liela platība? Vai arī liela platība sākas no 17 stādiem? Kā prokurors un tiesa kvalificēs nodarījumus, kad vienā gadījumā vienai personai ir izaudzēti 15 stādi un otrai 16 stādi, vai abām personām būs atzīstamas lielas platības vai mazas vai vienai maza un otrai liela platība?

Līdz ar to ir secināms, ka vai nu likumdevējam ir jānosaka kāda formula, kurā iekļauj visus vai vismaz kādu daļu no Augstākās tiesas noteiktajiem kritērijiem un aprēķina kādu vienību, no kuras sākas lielas platības katram augam, vai arī otrs variants ir atgriezties pie jau zināmas un atzītas pieejas – rīkoties pēc likuma “Par KL spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību” 2. pielikuma un lielus apmērus pielīdzināt lielām platībām.

Raksta autors neiebildīs pret loģisku lielo platību noteikšanas formulu, tomēr neviļus rodas sajūta, ka jau tā pietiekami noslogotam izmeklētājam vienkāršāk un

¹² Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 11.09.2011. spriedums lietā Nr. SKK-525/2011. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/3913> [aplūkots 15.04.2025.]

¹³ Liholaja V. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija. Palīgīdzeklis krimināltiesību normu piemērotājiem. Otrā daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2022, 195.–196. lpp.; Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 29.05.2020. spriedums lietā Nr. SKK-31/2020. Pieejams: <https://www.at.gov.lv/download-lawfile/6255> [aplūkots 15.04.2025.]

precīzāk būs vienkārši novākt šādu ražu un nodot to ekspertam, kurš pateiks gan to, kas tā par vielu, gan to, kāda ir šīs vielas masa. Tas noteikti ir vienkāršāk nekā skaitīt stādus, rēķināt stādu skaitu uz kvadrātmētru un no tā secināt, kādas ir platības. Platībām arī nav tik liela nozīme, jo galvenā nozīme ir tam, cik vielu gramos vai kilogramos iegūs, jo tā ir domāta patērēšanai un, kā visiem zināms, narkotisko un psihotropo vielu nelikumīgajā aprītē par atskautes punktu tiek ņemta vielas masa, nevis izmērs, turklāt, noskaidrojot masu, uzreiz rastos priekšstats par to, pēc kura KL panta un kuras daļas ar minēto vielu tiktu izdarīts noziedzīgs nodarījums, piemēram, ja ir lieli apmēri, tad tas varēja būt KL 253.¹ panta trešajā daļā vai 253. panta otrajā daļā paredzēts noziedzīgs nodarījums.

Nedrīkst arī aizmirst, kā risināt jautājumu par narkotisko vai psihotropo vielu saturošu augu neatļautu sēšanu, kad minēto vielu iegūšanas process ir tikai sākumstadijā un nav zināms, kādos apmēros iegūs narkotisko vai psihotropo vielu, proti, nevar faktiski noteikt vielas masu. Autors uzskata, ka joprojām jānosaka vielas masa un jāuzdod ekspertam jautājums par to, kāds ir konkrēts augs, kādu aktīvo vielu satur šāds augs un kāda ir vidējā šāda auga vai tā apreibinošam nolūkam derīgās daļas masa. Darba autors uzskata, ka neatļautas sēšanas gadījumā nodarījuma apmēram vajadzētu tikt noteiktam pēc šādas metodoloģijas:

- 1) cik stādu ir iesēts vai, piemēram, halucinogēno sēņu gadījumā, cik ir audzēšanas ietaišu;
- 2) kāds ir auga nosaukums, veids u. c. nepieciešamie aprakstīšanas veidi;
- 3) cik lielu narkotisko vai psihotropo vielu saturošo masu vidēji sanāk ievākt (izaudzēt) no viena 2. punktā minētā auga stāda, ietaises u. tml.;
- 4) stādu vai ietaišu, vai citu sējumu skaits tiek reizināts ar 3. punktā minēto vidējo masu un iegūta kopējā narkotisko vai psihotropo vielu masa.

Protams, varētu teikt, ka šī ir prezumpcija tam, cik aizliegto vielu varētu izaudzēt, nevis realitāte, un nav zināms, cik liels aizliegto vielu apmērs patiesībā tiktu iegūts. Šeit jāmin, ka prezumpcijas var pastāvēt un arī pastāv, piemēram, pamatojoties uz MK noteikumiem Nr. 511 "Dabas pieminekļiem nodarītā kaitējuma novērtēšanas un sanācijas pasākumu izmaksu aprēķināšanas kārtība"¹⁴, par pilnīgi iznīcinātu valsts nozīmes dabas pieminekli likumdevējs ir noteicis zaudējumus 55 minimālo mēnešalgu apmērā. Nevienam neapšaubā to, ka katrs dabas piemineklis ir īpašs un atšķiras no citiem, – arī, piemēram, divi vienas sugas dižkoki var atšķirties izmēros un citos raksturojumos, bet likumdevējs ir noteicis vienu skaitlisku apmēru, kādā novērtējams katrs dižkoks, līdz ar to autors uzskata, ka pieņemt konkrētu ražas apmēru, kāds iegūstams no vienas augu sugas, var ne tikai katru reizi individuāli ar eksperta atzinumu, bet arī citādāk, piemēram, likuma "Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību" 2. pielikums tiek papildināts ar vidējo auga ražas apmēru no stāda vai ietaises.

Rezumējot – narkotisko un psihotropo vielu nelikumīgajā aprītē par atskautes punktu tiek izmantota vielu masa, likumā gadu laikā ir nostiprinājusies izpratne par vielu apmēriem un to kaitīgumu, kā arī nedz likumā, nedz praksē nav skaidrības par lielo platību jēdzienu, tāpēc, ja narkotisko vai psihotropo vielu saturošais augs ir izaudzēts un gatavs novākšanai, tad nodarījuma kaitīgums ir nosakāms nevis pēc platībām, bet

¹⁴ Dabas pieminekļiem nodarītā kaitējuma novērtēšanas un sanācijas pasākumu izmaksu aprēķināšanas kārtība. MK 07.07.2008. noteikumi Nr. 511. [15.03.2025. red.]

gan pēc kopējās masas. Savukārt gadījumā, ja augs ir tikai iesēts vai vēl nav gatavs novākšanai, tad ir jāizmanto ekspertu noteiktās atziņas pēc šādas metodoloģijas:

- 1) cik stādu ir iesēts vai, piemēram, halucinogēno sēņu gadījumā, cik ir audzēšanas ietaišu;
- 2) kāds ir auga nosaukums, veids u. c. nepieciešamie aprakstīšanas veidi;
- 3) cik lielu narkotisko vai psihotropo vielu saturošo masu vidēji sanāk ievākt (izaudzēt) no viena 2. punktā minētā auga stāda, ietaises u. tml.;
- 4) stādu vai ietaišu, vai citu sējumu skaits tiek reizināts ar 3. punktā minēto vidējo masu un iegūta kopējā narkotisko vai psihotropo vielu masa.

Noslēgumā darba autors īsi vēlas akcentēt KL 256. panta otrajā daļā paredzēto sodu – brīvības atņemšana uz laiku līdz pieciem gadiem vai īslaicīga brīvības atņemšana, vai probācijas uzraudzība, vai sabiedriskais darbs, vai naudas sods, konfiscējot mantu vai bez mantas konfiskācijas. Sistēmiski aplūkojot KL 253. un 253.¹ pantu ar KL 256. pantu, secināms, ka audzēšana vai sēšana ir patstāvīgs noziedzīgs nodarījums, kurš neveidos kopību ar citiem noziedzīgiem nodarījumiem, piemēram, ar narkotisko vai psihotropo vielu neatļautu glabāšanu, ja vien šis augs netiks atdalīts no tā augšanas vietas. Proti – kamēr persona nenovāks ražu no stāda, minētais nodarījums nevar tikt kvalificēts kā neatļauta glabāšana vai citas neatļautas darbības, kas paredzētas KL 253. vai 253.¹ pantā.

Līdz ar to var veidoties diezgan netaisnīga situācija, ka persona ar hektāru lielu marihuānas audzētavu, ja šī viela vēl nav novākta, var saņemt, maksimums, līdz pieciem gadiem ilgu cietumsodu, savukārt personai par 101 grama izžāvētas marihuānas neatļautu glabāšanu draud attiecīgi no trīs līdz desmit vai no pieciem līdz piecpadsmit gadiem ilgs cietumsods (atkarībā no realizācijas nolūka). Ir acīmredzami, ka persona, kura audzē marihuānu hektāru lielā platībā, ir kaitīgāka sabiedrībai nekā 101 grama neizžāvētas marihuānas glabātājs, līdz ar to KL 256. panta otrajai daļai ir jāparedz lielāks brīvības atņemšanas sods, jo tas potenciāli var būt tikpat kaitīgs ar KL aizsargātām interesēm kā KL 253. panta otrajā daļā vai 253.¹ panta trešajā daļā paredzētie noziedzīgie nodarījumi. Līdz ar to darba autors uzskata, ka KL 256. panta otrajā daļā ir jāparedz brīvības atņemšanas sods uz laiku no trim līdz 15 gadiem, par minimālo mēru izmantojot 253. panta otro daļu jeb neatļautas darbības lielos apmēros bez realizācijas nolūka, kur minimālais sods ir brīvības atņemšana uz trim gadiem, savukārt par maksimālo mēru ņemot KL 253.¹ panta trešajā daļā paredzētu maksimālo soda mēru – 15 gadi brīvības atņemšana par neatļautām darbībām lielos apmēros realizācijas nolūkā.

Kopsavilkums

1. Ņemot vērā praksē novērojamos gadījumus, kad persona, lai izvairītos no kriminālatbildības pēc KL 253.² panta pirmās daļas, atsakās no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai, nepieciešams grozīt gan Narkotisko un psihotropo vielu un zāļu, kā arī prekursoru likumīgās aprites likuma 48. panta trešo daļu, gan KL 253.² panta pirmo daļu, proti:
 - 1.1. nepieciešams grozīt Narkotisko un psihotropo vielu un zāļu, kā arī prekursoru likumīgās aprites likuma 48. panta trešo daļu, paredzot brīdījumu par kriminālatbildību, ja persona gada laikā pēc administratīvā

soda piemērošanas par atteikšanos no medicīniskās pārbaudes vēlreiz atteiksies no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai;

- 1.2. nepieciešams grozīt KL 253.² panta pirmo daļu, dispozīcijas tekstā nosakot, ka kriminālatbildība iestājas arī par atteikšanos no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai, ja to izdarījusi persona, kura bridināta par kriminālatbildību par narkotisko un psihotropo vielu neatļautu iegādāšanos, glabāšanu, lietošanu vai atteikšanos no medicīniskās pārbaudes narkotisko, psihotropo vielu ietekmes konstatēšanai.
2. Lai nepieļautu kazuistisku KL 256. panta otrās daļas piemērošanu saistībā ar lielo platību noteikšanu, KL 256. panta otro daļu vajadzētu izteikt šādā redakcijā – par narkotisko vai psihotropo vielu neatļautu audzēšanu vai sēšanu lielos apmēros. Atsevišķi likumā vai tiesu praksē nepieciešams noteikt, ka kvalifikācijas pamatojums pēc pazīmes – lieli apmēri – nosakāms pēc šāda kritērija:
 - 2.1. ja narkotisko vai psihotropo vielu saturošais augs ir izaudzēts un gatavs novākšanai, tad nodarījuma kaitīgums ir nosakāms pēc masas, kādu satur novāktais narkotisko vai psihotropo vielu saturošs augs;
 - 2.2. ja narkotisko vai psihotropo vielu saturošs augs nav novākšanas stadijā, tad jānosaka narkotisko vai psihotropo vielu apmērs, kāds no konkrētas vielas saturoša stāda vai ietaises ir vidēji iegūstams, un iegūtais apmērs jāreizina ar stādu vai ietaišu skaitu, iegūstot prezumējamus vielu apmērus. Ja minētie apmēri pārsniedz apmērus, no kuriem vielas apmērs ir atzīstams par lieliem, tad uzskatāms, ka sēšana ir veikta lielos apmēros.
3. Ņemot vērā, ka audzēšana lielās platībās bez neatļautas narkotisko vai psihotropo vielu glabāšanas var būt tikpat sabiedrībai kaitīgs nodarījums kā KL 253. pantā vai 253.¹ pantā paredzētais noziedzīgais nodarījums, par KL 256. panta otrajā daļā paredzēta noziedzīga nodarījuma izdarīšanu nepieciešams paredzēt brīvības atņemšanas sodu no trim līdz piecpadsmit gadiem.

**Indivīds, tiesības un tiesas:
tiesību nozaru perspektīva**

Latvijas Universitātes
83. starptautiskās zinātniskās konferences
tiesību zinātnes rakstu krājums

Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050, Latvija
www.apgads.lu.lv

Internetgrāmatnīca: gramatas.lu.lv